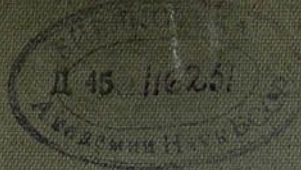

Ба8867

ЧАРЛЬЗ
ДЫКЕНС

ДОМБІ І СЫН

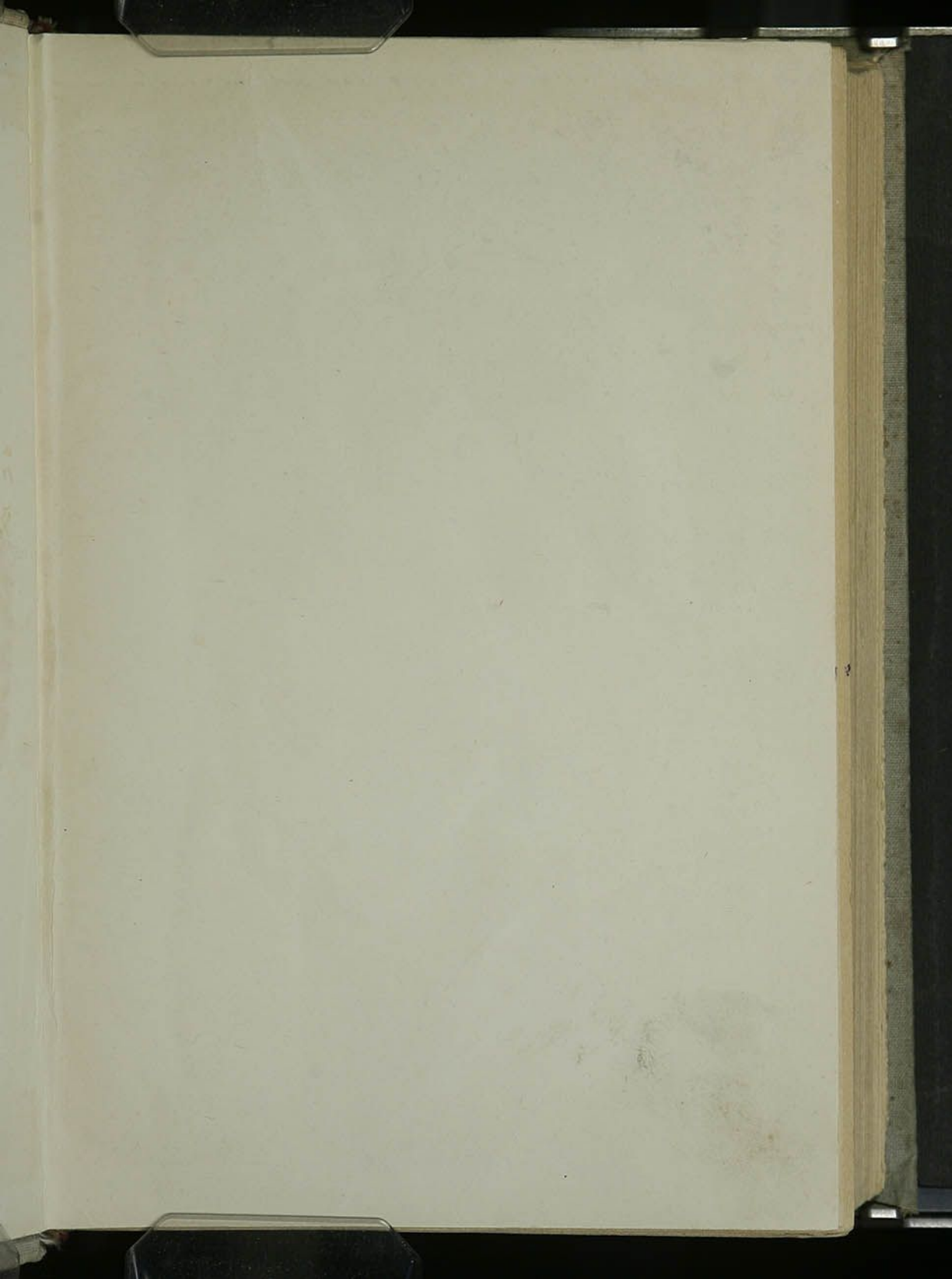
ДВВ1938

Ms. A. 9. 2. 548867

Ба 8867

ЧАРЛЬЗ ДЫКЕНС

№ 8479

ДОМБІ І СЫН

• Пераклад з рускай мовы

Инв. 1953 г. БА 8867.

Бел. Дзярж. изд-во
1934 г. 54

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ
МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА
МЕНСК • 1938

7501.2009

РАЗДЕЛ I

Домбі і Сын.

Домбі сядзеў у кутку зацемненага пакоя ў вялікім крэсле ля ложка, а Сын ляжаў цёпла ўхутаны ў плеценай калысачцы, клапатліва пастаўленай на нізкую канапу перад самымі камямі, нібы па прыродзе сваёй ён быў падобны да здобнай булачкі і трэба было добра падрўмяніць.

Домбі было каля сарака васьмі год. Сыну каля сарака васьмі хвілін. Домбі быў лысаваты, чырванаваты, і, будучы, між іншым, прыгожым, добра складзеным мужчынам, меў надта суровы і напышлівы выгляд, каб выклікаць прыхільнасць да сябе. Сын быў вельмі лысы і вельмі чырвоны, і, будучы, ведама, бяспрэчна чароўным дзіцем, здаваўся некалькі памятым і плямістым. На ілбе Домбі Час і яго брат Клопат пакінулі некаторыя сляды, як на дрэве, якое павінна быць ссечана,—бязлітасныя гэтыя блізнюкі, якія гуляюць па сваіх чалавечых лясках, робячы мімаходзь зарубкі,—тады як твар Сына быў ссечаны ўдоўж і ўпоперак тысячай маршчынак, якія таксама падманлівы Час будзе з асалодай сціраць і разгладжваць плоскім бокам сваёй касы, падрыхтоўваючы паверхню для больш глыбокіх сваіх аперацый.

Домбі, радуючыся доўгачаканай падзеі, пазвякваў масіўным залатым ланцужком гадзінніка, які быў відаць з-пад яго беззаганнага сіняга сурдута, на якім блішчэлі гузікі ў цмяных праменнях, што падалі зводзі ад каміна. Сын, сціснуўшы кулачкі, як быццам пагражаў, па меры сваіх слабых сіл, жыццю за тое, што яно прышло да яго так нечакана.

— Місіс Домбі,—сказаў містэр Домбі,—фірма зноў будзе не толькі па назве, але і фактычна Домбі і Сын, Домбі і Сын!

У гэтых словах было столькі супакаення, што ён далучыў пяшчотны эпітэт да імя місіс Домбі (між іншым, не без хістанняў, бо не меў прывычкі да такой формы звароту) і сказаў:

— Місіс Домбі, мая... мая любая.

Румянец, выкліканы лёгкім здзіўленнем, заліў твар хворай лэдзі, калі яна падняла на яго позірк.

— Пры хрышчэнні, вядома, яму будзе дадзена імя Польша... місіс Домбі.

Яна слаба адазвалася: «Вядома», і зноў заплюшчыла вочы.

— Імя яго бацькі, місіс Домбі, і яго дзеда! Хацеў-бы я, каб яго дзед дажыў да гэтага дня!

І зноў ён паўтарыў: «Домбі і Сын» акурат такім-жа тонам, як і раней.

У гэтых трох словах выражалася адна адзіная ідэя жыцця містэра Домбі. Зямля была створана для Домбі і Сына, каб яны маглі займацца на ёй гандлёвымі справамі, а сонца і месяц былі створаны, каб даваць ім святло; рэкі і моры былі створаны для плавання іх суднаў; радуга абяцала ім добрае надвор'е; вецер спрыяў або быў супроць іх прадпрыемстваў; зоры і планеты рухаліся па сваіх арбітах, каб захаваць непарушнай сістэму, у цэнтры якой былі яны.

Ён падняўся, як да яго падняўся яго бацька, па закону жыцця і смерці, ад Сына да Домбі і амаль што дваццаць год быў адзіным прадстаўніком фірмы. З гэтых дваццаці год ён быў жанаты дзесяць, жанаты, як некаторыя сцвярджалі, на лэдзі, якая не аддала яму свайго сэрца, на лэдзі, чыё шчасце было ў мінулым і якая задавальнялася тым, што прымусіла свой зламаны дух прымірыцца пачціва і пакорна з сучасным. Такія пустыя чуткі наўрад ці маглі дайсці да містэра Домбі, якога яны блізка закраналі, і, бадай, ніхто на свеце не паставіўся-б да іх з большым недавер'ем, чым ён, калі-б яны дайшлі да яго. Домбі і Сын часта мелі справу са скурай, але ніколі з сэрцам. Гэты модны тавар яны пакідалі хлопчыкам і дзяўчынкам, пансіёнам і кнігам. Містэр Домбі памеркаваў-бы, што шлюбны саюз з ім павінен, па прыродзе рэчаў, быць прыемным і пачэсным для кожнай жанчыны, надзеленай разважным сэнсам; што надзея даць жыццё новаму кампаньёну такой фірмы не можа не абуджаць прыемнай і хвалючай ганарлівасці ў грудзях найменш ганарлівай прадстаўніцы яе полу; што місіс Домбі заключыла гэты шлюбны дагавор, якога амаль нельга ўнікнуць у сем'ях блаславенных і багатых, не кажучы ўжо аб неабходнасці захаваць назву фірмы, зусім не закрываючы вачэй на гэты перавагі; што місіс Домбі штодзённа даведвалася на практыцы аб яго становішчы ў грамадстве; што місіс Домбі заўсёды гаспадарыла за яго сталом і выконвала ў яго доме абавязкі гаспадарыні вельмі прыстойна; што місіс Домбі павінна быць шчаслівай; што інакш быць не можа.

Між іншым, з адной агаворкай. Так. Яе ён гатоў быў прыняць. З адной адзінай; але яна бяспрэчна заключыла ў сабе многае. Яны былі жанаты дзесяць год, і аж да сёнешняга дня, калі містэр Домбі, пазвякваючы масіўным залатым ланцужком ад гадзінніка, сядзеў у вялікім крэсле ля ложка, у іх не было патомства, аб якім-бы варта было гаварыць, нікога, хто варты

быў-бы ўспамінення. Гадоў шэсць таму назад у іх нарадзілася дачка, і вось цяпер дзяўчынка, якая непрыкметна прабралася ў спальню, нясмела тулілася ў кутку, адкуль ёй быў відаць твар маткі. Але што такое дзяўчынка для Домбі і Сына? Як дадатак да капітала, якім з'яўлялася назва і гонар фірмы, гэта дзіця было фальшывай манетай, якую нельга ўнесці ў справу, благім хлопчыкам, і ўсяго толькі.

Але ў гэты момант чаша радасці містэра Домбі была такой поўнай, што яму захацелася ўдзяліць адну-дзве кроплі таго, што ў ёй мелася, хаця-б для таго, каб акрапіць пыл на закінутай сцежцы сваёй маленькай дачкі.

Таму ён сказаў:

— Мабыць, Фларэнс, вы можаце, калі хочаце, падысці і паглядзець на свайго слаўнага браціка. Не дакранайцеся да яго.

Дзяўчынка ўважліва зірнула на сіні фрак і жорсткі белы гальштук, якія, разам з парай скрыпучых ботаў, а таксама гадзіннікам, што вельмі гучна цікаў, увасаблялі яе ўяўленне аб бацьку; але вочы яе ў той-жа момант павярнуліся да твара маткі, і яна не зварухнулася і не адказала.

Праз секунду лэдзі расплюшчыла вочы і ўбачыла дзяўчынку, і дзяўчынка кінулася да яе, і, падняўшыся на цыпках, каб схваць твар на яе грудзях, прытулілася з нейкім парыўчатым адчаем, які зусім не ўласцівы для яе ўзросту.

— Ах, божа мой!—са злосцю сказаў містэр Домбі ўстаючы.— Дапраўды, гэта вельмі неразумны і неабдуманы ўчынак. Мабыць, варта папрасіць доктара Пепса, ці не будзе ён такі ласкавы яшчэ раз падняцца сюды. Я пайду. Я пайду. Мне няма чаго прасіць вас,—дадаў ён, затрымліваючыся на секунду каля канапы перад камінам,—асабліва клапаціцца пра гэтага юнага джэнтльмена, місіс...

— Блокіт, сэр?—падказала сядзелка, саладжавая завяўшая асоба з арыстакратычнымі манерамі, якая не адважылася аб'явіць сваё імя, як няўхільны факт, і толькі назвала яго ў выглядзе ціхамірнага згадкі.

— Аб гэтым юным джэнтльмене, місіс Блокіт.

— Так, зразумела, сэр. Памятаю, калі нарадзілася міс Фларэнс...

— Так, так, так,—сказаў містэр Домбі, нахіляючыся над плечонай калысачкай і ў той-жа час злёгка ссоўваючы бровы.— Што да міс Фларэнс, то ўсё гэта чудоўна, але зараз іншая справа. Гэтаму юнаму джэнтльмену патрэбна будзе выканаць сваё прызначэнне. Прызначэнне, хлапчына!

Пасля такога нечаканага звароту да дзіцяці ён паднёс яго ручку да сваіх губ і пацалаваў яе; пасля, баючыся, як відаць, што гэты жэст можа прынізіць яго годнасць, адышоў у некаторым замяшанні.

Доктар Паркер Пепс, адзін з прыдворных дактароў і чалавек, які карыстаўся вялікай славай за дапамогу, якую ён аказваў пры

павелічэнні арыстакратычных сем'яў, хадзіў, заклаўшы рукі за спіну, па гасцінай, на невыказнае захапленне хатняга доктара, які апошнія шэсць тыдняў займаўся размовамі сярод сваіх пацыентаў, сяброў і знаёмых аб падзеі, якая мае быць, і з прычыны якой чакаў з гадзіны на гадзіну, удзен і ўночы, што яго паклічуць разам з доктарам Паркерам Пепсам.

— Ну, сэр,—сказаў доктар Паркер Пепс ясным, глыбокім, гучным голасам, прыглушаным з прычыны падзеі, як захутаны дзверны малаток,—ці лічыце вы, што ваша наведванне падбадзёрыла вашу любую жонку?

Містэр Домбі быў зусім збянтэжаны пытаннем. Ён так мала думаў пра хворую, што не мог на яго даць адказу. Ён сказаў, што яму было-б вельмі прыемна, калі-б доктар Паркер Пепс згадзіўся яшчэ раз падняцца наверх.

— Вельмі добра. Мы не павінны ўтойваць ад вас, сэр,—сказаў доктар Паркер Пепс,—што заўважаецца некаторы ўпадак сіл у яе светласці герцагіні... Прашу прабачэння, я блытаю імёны... Я хацеў сказаць—у вашай любай жонкі. Заўважаецца некаторая слабасць і наогул адсутнасць гібкасці, якія нам пажадана было-б... не...

— Назіраць,—умяшаўся хатні доктар.

— Вось іменна,—сказаў доктар Паркер Пепс,—якія нам пажадана было-б не назіраць. Выяўляецца, што арганізм лэдзі Кенкебі... Даруйце, я хацеў сказаць Місіс Домбі; я блытаю імёны вярхоўных...

— Якіх так многа,—прашаптаў хатні доктар,—дапраўды, нельга чакаць... У іншым выпадку гэта было-б цудам. Практыка доктара Паркера Пепса ў Уэст-эндзе...

— Дзякую вам,—сказаў доктар,—вось іменна. Выяўляецца, кажу я, што арганізм нашай пацыенткі вытрымаў патрасенне, ад якога ён можа паправіцца толькі з дапамогай напружанага і ўпартага...

— І энергічнага,—прашаптаў хатні доктар.

— Вось іменна,—згадзіўся доктар,—і энергічнага намагання. Містэр Пілкінс, які тут прысутнічае і які, займаючы становішча медыка-кансультанта ў гэтай сям'і, дасканалы ведае арганізм пацыенткі ў нармальным яе стане (веды вельмі каштоўныя для нашых заклочэнняў пры даных акалічнасцях), згодзен са мною, што ў гэтым выпадку прыродзе належыць зрабіць энергічнае намаганне і што калі наш чароўны друг, графіня Домбі—прашу прабачэння!—місіс Домбі, не будзе...

— Мець мажлівасць,—падказаў хатні доктар.

— Зрабіць належнае намаганне,—прадаўжаў доктар Паркер Пепс,—то можа здарыцца крызіс, аб чым мы абодва будзем вельмі шкадаваць.

Пасля гэтага яны стаялі некалькі секунд з апушчанымі пазіркамі. Пасля па знаку, які моўчкі падаў доктар Паркер Пепс,

яны пайшлі наверх; хатні доктар адчыніў дзверы перад гэтым славурым спецыялістам і пайшоў за ім з рабалепнай пачцівасцю.

Сцвярджаць, што містэра Домбі не засмуціла па-свойму гэта падзея, азначала-б аднесціся да яго несправядліва. Ён быў не з тых, пра якога можна смела сказаць, што гэты чалавек бываў напалоханы або ўзрушаны; але бяспрэчна, ён адчуваў, што калі жонка захварэе і змарнее, дык яго агорне смутак і ён згледзіць сядрод свайго сталовага срэбра, мэблі і іншых хатніх рэчаў здсутнасць нейкага прадмета, якім вельмі патрэбна было ўладаць і страта якога не можа не выклікаць шчырага шкадавання. Аднак, гэта было-б, зразумела, халоднае, дзелавое, якое да твару джэнтльмену, стрыманае шкадаванне.

Яго развагі на гэтую тэму былі перапынены спярша шлохам вопраткі на лесвіцы, а пасля раптоўным і парыватым з'яўленнем у пакоі лэдзі, хутчэй за ўсё ў гадах, чым юнай, але апрагнутаў зусім молада, асабліва калі меркаваць па туга зацягнутаму карсету, якая, падбегшы да яго, абвіла рукамі яго шыю і сказала задыхаючыся:

— Любы мой Поль! Ён—выліты Домбі!

— Ну-ну,—адказаў брат, бо містэр Домбі быў яе братам.— Я заўважаю, што ў ім сапраўды ёсць фамільныя рысы. Не хвалюцца, Луіза.

— Гэта вельмі недарэчна з майго боку,—сказала Луіза, садзячыся і дастаючы насаваю хустачку,—але ён... ён такі сапраўдны Домбі! Я ніколі ў жыцці не бачыла такога падабенства.

— Але як сама Фані?—спытаў містэр Домбі.—Што з Фані?

— Любы мой Поль,—адазвалася Луіза,—зусім нічога. Паверце мне—зусім нічога. Засталася, разумеецца, стома, але нічога падобнага на тое, што я сама зазнала з Джорджам або з Фрэдэрыкам. Неабходна зрабіць намаганне. Вось і ўсё. Ах, калі-б любая Фані была Домбі... Але, думаю, яна зробіць гэтае намаганне; не сумняваюся, яна яго зробіць. Ведаючы, што яно патрабуецца ад яе, у выкананне абавязку, зразумела, зробіць. Любы мой Поль, ведаю, што з майго боку вельмі слабахарактарна і недарэчна так дрыжэць і трэсціся ад галавы да ног, але я адчуваю такое галавакружэнне, што вымушана папрасіць у вас шклянку віна і кавалак гэтага тарту. Я думала, што вывалюся з акна на лесвіцы, калі спускалася ўніз, наведваюшы любую Фані і гэтую цудоўную крошку.

Гэтыя апошнія словы былі выкліканы раптоўным і яркім успамінам пра дзіця.

Следам за гэтым пачуўся ціхі стук у дзверы.

— Місіс Чык,—праказаў за дзвярыма вельмі саладжавы жаночы голас,—дарагі мой друг, як вы сябе цяпер адчуваеце?

— Дарагі мой Поль,—ціха сказала Луіза ўстаючы,—гэта міс Токс. Дабрэйшае стварэнне! Каб яе не было, дык-бы я ніколі не магла дайсці сюды. Міс Токс—мой брат, містэр Домбі. Поль, дарагі мой, гэта мой лепшы друг, міс Токс.

Лэдзі, так красамоўна прадстаўленая, была доўгавязай, хударлявай асобай, якая вызначалася такім завяўшым выглядам, што, здавалася, на яе не было адпушчана спачатку тое, што гандляры палатном называюць «трывалымі фарбамі», і яна патроху выліняла. Каб не было гэтага, яе можна было-б назваць самым дасканалым узорам ласкі і ветлівасці. Ад доўгай прывычкі ў захапленні прыслухоўвацца да ўсяго, што гаворыцца пры ёй, і глядзець на тых, якія гавораць так, нібы яна ў думках адлюстроўвае іх вобразы ў сваёй душы, каб не расставіцца з імі праз усё жыццё, галава ў яе зусім схілілася да пляча. Рукі сударгава паднімаліся самі па сабе ў невьяўным захапленні. Вочы былі пад уладай таго-ж пачуцця. У яе быў надзвычай саладжавы голас, а на носе, страшэнна арліным, красаваўся гузак у самым цэнтры пераносіцы, адкуль нос загінаўся ўніз, да твара, нібы прыняўшы непакіснае рашэнне ніколі і ні пры якіх акалічнасцях не задзірацца.

Сукенка міс Токс, эlegantная і прыстойная, была, між іншым, некалькі мешкаватая і ўбогая. Яна мела звычай насіць дзіўныя паблеклыя кветачкі на капелюшах і чапцах. Невядомыя травы паяўляліся іншы раз у яе валасах, і было адзначана дапытлівым, што ва ўсіх яе каўнерыхах, аборачках, касынках, рукаўчыках і іншых паветраных прыладах туалета—па сутнасці ва ўсіх рэчах, якія яна насіла і якія мелі два канцы, якім належала злучыцца,— гэтыя два канцы ніколі не бывалі ў добрых адносінах і не згаджаліся сыйсціся без барацьбы. Зімой яна насіла футры—палярны, боа і муфты, на якіх волас нястрымна тапырыўся і ніколі не быў прыгладжаны. Яна захаплялася невялікімі рэдыколямі з замочкамі, якія, пры закрыванні, стралялі, нібы маленькія пісталеты, і, прыбраўшыся ў параднае плацце, яна адзявала на шыю нікэмны медальён, на якім было намалевана мутнае, старое вока, пазбаўленае якога-б там ні было выразу. Гэтыя і іншыя падобныя прыкметы дапамагалі распаўсюджанню чутак, што міс Токс была, як кажуць, лэдзі з абмежаванымі сродкамі, пры якіх яна выкручвалася на ўсе лады.

— Запэўняю вас,—сказала міс Токс, робячы надзвычайны рэверанс,—што гонар быць прадстаўленай містэру Домбі з'яўляецца адзнакай, якой я даўно дамагалася, але ў гэты момант зусім не чакала. Дарагая місіс Чык... ці маю права назваць вас—Луіза?

Місіс Чык узяла міс Токс за руку, прыхіліла да яе рукі сваю чарку, праглынула слязу і ціхім голасам сказала:

— Благаславі вас бог!

— Дарагая мая Луіза,—прагаварыла міс Токс,—мой любы друг, як вы сябе адчуваеце цяпер?

— Лепш,—адказвала місіс Чык.—Выпіце віна. Вы хваляваліся амаль таксама, як і я, і, бяспрэчна, адчуваеце ў ім патрэбу.

Вядома, містэр Домбі выканаў абавязак гаспадара.

— Міс Токс, Польш,—прадаўжала місіс Чык, усё яшчэ трымаючы яе за руку,—ведаючы, з якой нецярпліваасцю я чакала сёнешняй падзеі, прыгатавала для Фані маленькі падарунак, які я абяцала ёй паднесці. Польш, гэта ўсяго толькі падушачка для шпілек на туалетны столік, але я маю намер сказаць, павінна сказаць і скажу, што міс Токс вельмі міла падшукала выраз, які так дапасоўваецца да падзеі. Я лічу, што «Просім малютка Домбі»—гэта паэзія!

— Гэта вышыта?—запытаўся яе брат.

— Вышыта,—адказала Луіза.

— Але будзьце справядлівымі ў адносінах да мяне, любая мая Луіза,—сказала міс Токс ціхім і вельмі ўпрашальным голасам,—прыпомніце, што толькі... мне крыху цяжка выказаць сваю думку... Толькі няўпэўненасць у выйсці штурхнула мяне дазволіць сабе такую вольнасць: «Просім майстар¹ Домбі» больш адпавядала-б маім пачуццям, у чым, я ўпэўнена, вы не сумняваецеся. Але невядомасць, якая рушыць следам за гэтым нябесным прышэльцам, спадзяюся, паслужыць апраўданнем таго, што ў другім выпадку здалася-б няпрошанай фамільярнасцю.

Міс Токс пры гэтым элегантна скланілася, што прызначалася для містэра Домбі і на што гэты джэнтльмен ласкава адказаў.

— Так,—сказала місіс Чык з ціхамірнай усмешкай,—пасля гэтага я дарую Фані ўсё!

Гэта была заява ў хрысціянскім духу, і місіс Чык адчула, што яна зрабіла ёй палёжку для душы. Між іншым, нічога асаблівага не патрэбна было ёй дараваць нявестцы або, больш правільна, зусім нічога, апрача таго, што тая вышла замуж за яе брата,—гэта ўжо само па сабе з'яўлялася нейкай дзёрзкасцю і з цягам часу радзіла дзяўчынку замест хлопчыка—учынак, які, як часта казалі місіс Чык, не зусім адпавядаў яе чаканням і зусім не быў прыемнай узнагародай за ўсю ўвагу і чэсць, якія былі аказаны гэтай жанчыне.

З прычыны таго, што містэр Домбі быў тэрмінова выклікан з пакоя, лэдзі асталіся адны. Міс Токс адразу выявіла схільнасць да сударгавых рухаў.

— Я ведала, што вы будзеце зачараваны маім братам. Я вас загадзя папярэджвала, мая любая,—сказала Луіза.

Рукі і вочы міс Токс паказалі, як яна зачаравана.

— А што тычыцца яго багацця, мая любая!

— Ах!—з глыбокім пачуццём прагаварыла міс Токс.

— Калас-сальнае!

— А яго ўменне трымацца, дарагая мая Луіза!—сказала міс Токс.—Яго асанка! Яго благароднасць! Ніколі я не бачыла партрэта, які напалову адлюстроўваў-бы гэтыя якасці. Нешта, ведаеце, такое велічавае, такое непакіснае! Такія шырокія плечы, такі просты стан!

¹ *Майстар*—так называюць англічане хлопчыкаў у буржуазных і дваранскіх сем'ях.

— Што з вамі, любы мой Польш?—усклікнула яго сястра, калі ён вярнуўся.—Які вы бледны! Нічога не здарылася?

— На жаль, Луіза, яны мне казалі, што Фані...

— О! Любы мой Польш,—перапыніла яго сястра, устаючы,—не верце ім! Калі вы ў нейкай ступені верыце ў мой вопыт, Польш, вы можаце быць упэўнены, што ўсё добра і нічога, апрача намагання з боку Фані, не патрэбна. А да гэтага намагання,—прадаўжала яна, заклапочана здымаючы капялюш і папраўляючы чэпчык і пальчаткі,—варта яе падбухторыць і, нават, калі будзе неабходна, прымусіць. Цяпер, дарагі мой Польш, пойдзем разам наверх.

Містэр Домбі згадзіўся і адразу-ж пайшоў за ёю ў пакой хворай.

Жонка ляжала на ложку як і раней, прыціскаючы да грудзей маленькую дачку. Дзяўчынка прытулілася да яе таксама горача, як і раней, і не падымала галавы, не адрывала сваёй далікатнай шчочкі ад твара маткі, не пазірала на акружаючых, не гаварыла, не варушылася і не плакала.

— Хвалюецца без дзяўчынкі,—шаптаў доктар містэру Домбі.—Мы палічылі патрэбным зноў упусціць яе.

Так урачыста ціха было ля пасцелі, і абодва медыкі, здавалася, пазіралі на нерухомаю фігуру з такім спачуваннем і такою безнадзейнасцю, што місіс Чык на секунду пакінула свае намеры. Але адразу, прызваўшы на дапамогу мужнасць і тое, што яна называла прысутнасцю духу, яна села ля ложка і сказала ціхім, выразным голасам, як гаворыць чалавек, які стараецца разбудзіць соннага:

— Фані! Фані!

Ні слова ў адказ, толькі гучнае ціканне гадзінніка містэра Домбі і гадзінніка доктара Паркера Пепса, якія нібы спаборнічалі ў бегу сярод мёртвай цішыні.

— Фані, любая мая,—прытворна вясёлым тонам сказала місіс Чык,—містэр Домбі прышоў вас наведаць. Ці не хочаце з ім пагаварыць? Да вас у пасцель збіраюцца пакласці вашага сына, вашага малютку, Фані; вы, здаецца, амаль яго не бачылі, але гэтага нельга зрабіць, пакуль вы не будзеце крышачку лепш сябе адчуваць. Ці не думаеце вы, што час ужо трошкі падбэдзёрыцца? Што?

Яна наблізіла вуха да пасцелі і прыслухалася, у той-жа час акінуўшы позіркам навакольных і падняўшы палец.

— Што?—паўтарыла яна.—Што вы казалі, Фані? Я не дачула.

Ні слова, ні гуку ў адказ. Гадзіннік містэра Домбі і гадзіннік доктара Паркера Пепса нібы паскорылі бег.

— Ніякай, Фані, любая мая,—сказала залоўка, мяняючы позу і мімавольна загаварыўшы менш упэўнена і больш сур'ёзна,—мне давядзецца на вас раззлавацца, калі вы не падбэдзёрыцеся. Неабходна, каб вы зрабілі намаганне і, магчыма, вельмі напру-

жанае і цяжкое намаганне, якое вы не думаеце рабіць; але вы-ж ведаеце, Фані, на гэтым свеце на ўсё патрэбна натуга, і мы не павінны саступаць, калі так многа ад нас залежыць. Ну! Паспрабуйце! Найначай, давядзеца мне на вас пакрычаць, калі вы гэтага не зробіце!

У наступіўшай цішыні спаборніцтва ў бегу стала шалёным і лютым. Гадзіннікі нібы наляталі адзін на адзін і падстаўлялі ножку.

— Фані!—прадаўжала Луіза, аглядаючыся з нарастаючай трывогай.—Вы хоць зірніце на мяне. Адкрыйце толькі вочы, каб паказаць, што вы мяне чуеце і разумеце, добра? Божа мой, што-ж цяпер рабіць, джэнтльмены?

Абодва медыкі абмяняліся праз ложка позіркамі, і доктар, нагнуўшыся, шапнуў нешта на вуха дзяўчынцы. Не разумеючы сэнсу яго слоў, малая павярнула да яго вельмі бледны твар з глыбокімі цёмнымі вачыма, але не выпусціла з абдымкаў маткі.

Зноў шэпт.

— Мама!—сказала дзяўчынка.

Дзіцячы голас, знаёмы і горача любімы, выклікаў прабліск святломасці, якая ўжо згасала. На момант апушчаныя павекі ўздрыгануліся, ноздры заварушыліся, і мільгануў слабы цень усмешкі.

— Мама!—плачучы, усклікнула дзяўчынка.—О, дарагая мама! Дарагая мама!

Доктар мякка адхінуў рассыпаўшыся кудры дзіцяці ад твара і губ маткі. На жаль, яны ляжалі спакойна—вельмі слабае было дыханне, каб паварушыць іх.

Так, трымаючыся моцна за гэтую хрупкую трысцінку, што прытулілася да яе, матка адплыла ў цёмны і неведомы акіян, які абмывае ўвесь свет.

РАЗДЗЕЛ II.

У якім сваячасова прымаюцца захады з прычыны нечаканага збегу акалічнасцей, якія ўзнікаюць часам у самых упарадкаваных сям'ях.

— Я ніколі не пакіну радавацца таму,—заявіла місіс Чык,—што сказала, калі менш за ўсё магла прадбачыць тое, што здарылася,—сапраўды, мне нібы нешта ўспала на думку,—сказала, што я ўсё дарую гаротнай дарагой Фані. Што-б ні здарылася, гэта назаўсёды астанеца для мяне ўцяшэннем!

Гэту ўнушальную заўвагу місіс Чык зрабіла ў гасцінай, куды спуцілася зверху, дзе наглядала за швачкамі, занятымі шыццём траурнага адзення на сям'ю. Яна сказала яе ў інтарэсах містэра Чыка, дароднага лысага джэнтльмена, з вельмі шырокім тварам, які заўсёды трымаў рукі ў кішэнях і меў прыроджаную ўласці-

васць насвістваць і мармытаць арыі, уласцівасць, якую ён, разумеючы непрыстойнасць падобных гукаў у доме смутку, ледзьве стрымліваў у сучасны момант.

— Не ператамляйцеся, Лу,—сказаў містэр Чык,—а не то ў вас будзе прыпадак. Ля-ля-ля, пам-пам-пім! Ах, божа-ж мой, забыўся! Сёння мы жывыя, а заўтра памром!

Місіс Чык задаволілася дакорлівым позіркам, а пасля прадаўжала сваю размову.

— Так,—сказала яна,—спадзяюся, гэтая ўзрушаючая падзея паслужыць для ўсіх нас перасцярогай і навучыць нас быць бадзёрымі і своєчасова рабіць намаганні, калі яны ад нас патрабуюцца. З усяго можна пачарпнуць мараль, калі-б мы толькі ўмелі ёю карыстацца. Наша будзе віна, калі мы і цяпер яе ўпусцім.

Містэр Чык парушыў урачыстую цішыню, якая настала адразу пасля гэтай заўвагі, у вышэйшай ступені не да месца спеваў «Швец ён быў» і, перапыніўшы яго з некаторай збянтэжанасцю, сказаў, што, бяспрэчна, гэта наша віна, калі мы не выкарыстоўваем такіх сумных падзей.

— Я думаю, містэр Чык, што ад іх можна атрымаць больш карысці,—запырэчыла яго жонка пасля нядоўгага маўчання,—калі не напяваць бяссэннага і нячулага матыву: «рам-пам-пам, ля-ля, ля-лям!»—якім містэр Чык сапраўды цешыў сябе цішком і які місіс Чык узнавіла з'язмернай пагардай.

— Гэта толькі прывычка, дарагая мая,—папрасіў прабачэння містэр Чык.

— Глупства! Прывычка! адазвалася жонка.—Калі вы стварэнне разумнае, не карыстайцеся такімі недарэчнымі тлумачэннямі. Прывычка! Калі-б у мяне развілася прывычка, як вы гэта называеце, разгульваць па столі, як мухі, думаю, што я досыць пра гэта наслухалася-б.

Здавалася вельмі падобным на праўду, што такая прывычка заслужыла-б некаторую вядомасць, а таму містэр Чык не адважыўся аспрэчваць гэтае меркаванне.

— Як маецца дзіцяне, Лу?—запытаўся містэр Чык, жадаючы перамяніць тэму гаворкі.

— Пра якое дзіцяне вы гаворыце?—запыталася місіс Чык.—Дапраўды-ж, ні адзін разважлівы чалавек не паверыў-бы, якая жажлівая раніца для мяне была там унізе, у сталовай, з гэтай масай дзяцей.

— Маса дзяцей?—паўтарыў містэр Чык, з трывогай азіраючыся.

— Вельмі многія здагадаліся-б,—прадаўжала місіс Чык,—што цяпер, калі больш няма з намі беднай любай Фані, узнікае патрэба падшукаць карміліцу.

— О! А!—праказаў містэр Чык.—Трам-там... Такое жыццё, хацеў я сказаць. Спадзяюся, вы знайшлі сабе па густу, дарагая мая?

— Вядома, не знайшла,—адказала місіс Чык,—і бадай ці знайду, як я магу прадбачыць. А тым часам дзіця, вядома...

— Адправіцца да ўсіх чарцей,—глыбокадумна заўважыў містэр Чык.—Бясспрэчна.

Аднак, паведамлены аб сваім промаху тым абурэннем, якое адлюстравалася на твары місіс Чык ад думкі аб якім-бы там ні было Домбі, які накіроўваецца ў такія месцы, і спадзеючыся загладзіць сваю памылку бліскучай ідэяй, ён дадаў:

— Ці не можна часова пакарыстацца чайнікам?

Калі ў яго быў намер хутчэй скончыць размову, ён не мог-бы зрабіць гэта з большым поспехам.

Кінуўшы на яго позірк, які выказваў маўклівую пакорлівасць лёсу, місіс Чык велічна прайшла да акна і паглядзела праз фіранку, зацікаўленая стукам калёс. Містэр Чык, пераканаўшыся, што ў сучасны момант лёс супроць яго, не сказаў больш ні слова і пайшоў.

Міс Токс прыехала на калёсах, якія толькі што ўпаміналіся, і ўварвалася ў пакой, цяжка дыхаючы.

— Дарагая мая Луіза,—сказала міс Токс,—месца яшчэ не занята?

— Не, добрая вы душа,—адказвала місіс Чык.

— У такім выпадку, дарагая мая Луіза,—прадаўжала міс Токс,—я веру і спадзяюся... Але пачакайце хвілінку, дарагая мая, я прадстаўлю вам зацікаўлены бок.

Збегшы ўніз з такою-ж хуткасцю, з якой узбегла наверх, міс Токс высадзіла зацікаўлены бок з наёмнай карэты і неўзабаве вярнулася ведучы яго пад канвоем.

Міс Токс эскартыравала пухлую і румяную, квітнеючую маладую жанчыну з тварам, падобным да яблыка, якая трымала на руках дзіця; жанчыну яшчэ маладзейшую, не такую пухлую, але таксама з тварам, падобным да яблыка, якая вяла за рукі пухлых дзяцей з тварамі, падобнымі да яблыкаў; яшчэ аднаго пухлага хлопчыка, таксама з тварам, падобным да яблыка, які ішоў самастойна; і, нарэшце, пухлага мужчыну, з тварам, падобным да яблыка, які нёс на руках яшчэ аднаго пухлага хлопчыка з тварам, падобным да яблыка, якога ён апусціў на падлогу і хрыплым шэптам загадаў яму «ўхапіцца за брата Джоні».

— Любая Луіза,—сказала міс Токс,—ведаючы аб вашым вялікім неспакоі і жадаючы вас выручыць, я накіравалася ў Каралеўскі Прытулак для замужніх жанчын каралевы Шарлоты, пра які вы забыліся, і запыталася, ці няма там каго-небудзь, хто, на іх думку, мог-бы падыйсці. Не, сказалі яны, такіх няма. Запэўняю вас, дарагая мая, калі яны далі такі адказ, мяне ледзь не апанавала роспач. Але здарылася так, што адна з Каралеўскіх Замужніх Жанчын, пачуўшы маё пытанне, напамянула наглядчыцы пра адну асобу, якая вярнулася к сабе дадому і якая, на яе погляд, напэўна, падыйдзе.

Як толькі я гэта пачула і атрымала пацверджанне ад наглядчыцы,—вельмі добрая рэкамендацыя, беззаганны характар,—адразу, дарагая мая, я ўзяла адрас і зноў у дарогу.

— Як гэта вам падыходзіць, любая, добрая Токс!—сказала Луіза.

— Зусім не,—адказвала міс Токс.—Не кажыце гэтага. Увайшоўшы ў дом,—беззаганная чыстата, дарагая мая, абедальна можна проста на падлозе,—я застала ўсю сям'ю за сталом і адчуваючы, што ніякі расказ вас і містэра Домбі так не заіспакоець, як від іх усіх разам, я прывезла іх сюды. Гэты джэнтльмен,—прадаўжала міс Токс, паказваючы на мужчыну з тварам, падобным да яблыка,—бацька. А можа-б вы прайшлі ўперад, сэр?

Мужчына з тварам, падобным да яблыка, збянтэжана падначаліўшыся гэтаму патрабаванню, заняў месца ў першым радзе, пасмейваючыся і ўхмыляючыся.

— Гэта, зразумела, яго жонка,—сказала міс Токс, паказваючы на жанчыну з дзіцём.—Як пажываеце, Полі?

— Вельмі добра, дзякую вам, пані,—сказала Полі.

— Вельмі рада гэтаму,—сказала міс Токс.—Другая маладая жанчына—яе незамужняя сястра, якая з імі жыве і будзе даглядаць іх дзяцей. Яе завуць Джэмайма. Як пажываеце, Джэмайма?

— Вельмі добра, дзякую вам, пані,—адказала Джэмайма.

— Вельмі рада гэтаму,—сказала міс Токс.—Спадзяюся, так будзе і далей. Пяцёра дзяцей. Малодшаму шэсць тыдняў. Гэты слаўны хлопчык з пухіром на носе—старэйшы. Спадзяюся,—дадала міс Токс, акінуўшы позіркам сям'ю,—пухір у яго не ад прыроды, а ўсхапіўся выпадкова?

Можна было ўчуць, што мужчына з тварам, падобным да яблыка, прахрыпеў: «Прас».

— Прашу прабачэння, сэр,—сказала міс Токс,—вы кажаце...

— Прас,—паўтарыў ён.

— Ах, так!—сказала міс Токс.—Правільна. Я забылася. Хлапчук, калі адсутнічала матка, панюхаў гарачы прас. Вы правільна заўважылі сэр. Калі мы пад'ехалі к дому, вы збіраліся любезна паведаміць мне, што па прафесіі вы...

— Качагар,—сказаў мужчына.

— Скуралуп,—з жахам усклікнула міс Токс.

— Качагар,—паправіў мужчына.—На паравозе.

— А! Так!—адазвалася міс Токс, пазіраючы на яго глыбокадумна і як быццам усё яшчэ не зусім разумеючы, што гэта азначае.—А як вам гэта падабаецца, сэр?

— Што, пані?—запытаўся мужчына.

— Вось гэта,—сказала міс Токс.—Ваша прафесія.

— Так сабе, пані. Іншы раз попел забіваецца сюды,—ён паказаў на грудзі,—і голас робіцца сіпатым, вось як цяпер. Але гэта ад попелу, пані, а не ад грубасці.

Здавалася, міс Токс так мала зразумела з гэтага адказу, што ёй цяжка было прадаўжаць размову. Але місіс Чык ёй ўдапамагла, пачаўшы ўважліва разглядаць Полі, дзяцей, шлюбнае пасведчанне і рэкамендацыі. З гэтых іспытаў Полі вышла непашкоджанай, пасля чаго місіс Чык накіравалася з дакладам да свайго брата і, у якасці яркай ілюстрацыі к дакладу і ў пацверджанне яго, узяла з сабой двух самых румяных маленькіх Тудляў—прозвішча падобнай з твару да яблыка сям'і было Тудль.

З дня смерці жонкі містэр Домбі не выходзіў з свайго пакоя, аддаўшыся марам аб юнацтве, выхаванні і прызначэнні свайго дзіцяці-сына. Нешта прыгнятала яго жорсткае сэрца, нешта больш халоднае і цяжкае, чым звычайны яго цяжар; але гэта было ўсведамленне страты, панесенай хутчэй дзіцем, чым ім самім, якая абуджала ў ім амаль што не сумную прыкрасць. Было зневажальна і цяжка думаць, што жыццю і развіццю, на якія ён ускладаў такія надзеі, з самага-ж пачатку пагражае небяспека з прычыны адсутнасці такой нікчэмнай рэчы, што Домбі і Сын можа пахіснуцца з-за карміліцы. І, аднак, у сваёй ганарлівасці і рэўнасці ён з такой гаркавай думаў аб залежнасці—на першых-жа кроках да ажыццяўлення запаветнага жадання—ад наёмнай служанкі, якая часова будзе для яго дзіцяці ўсім тым, чым мог зрабіць яго ўласную жонку саюз з ім, што пры кожным новым адмаўленні кандыдатцы ён патаемна ў душы радаваўся. Але надшоў момант, калі ён не мог далей, хістацца паміж гэтымі двума пачуццямі. Тым больш, што не было, здавалася, ніякіх сумненняў у прыгоднасці Полі Тудль, аб якой паведаміла яго сястра, не паскупіўшыся на выхваленні нястомнай дружбы міс Токс.

Дзеці з выгляду здаровыя,—сказаў містэр Домбі.—Але падумаць толькі, што калі-небудзь яны ўздумаюць прэтэндаваць на нейкае сваяцтва з Полем! Адвядзіце іх, Луіза! Пакажыце мне гэтую жанчыну і яе мужа.

Місіс Чык вынесла далікатную пару Тудляў і неўзабаве вярнулася з больш грубай парай, якую захацеў убачыць брат.

— Любезная,—сказаў містэр Домбі, паварочваючыся ў сваім крэсле ўсім тулавам, нібы ў яго не было канечнасцей і суставаў,—мне сказалі, што вы бедная і хочаце зарабляць грошы, наняўшыся карміліцай да маленькага хлопчыка, майго сына, які дачасна пазбаўлен той, каго ніколі не ўдасца замяніць. Я не прычму супроць таго, каб вы такім шляхам дапамагалі добрабыту вашай сям'і. Наколькі я магу меркаваць, вы робіце ўражанне прыстойна асобы. Але я павінен паставіць вам дзве-тры ўмовы, раней чым вы зоймеце гэтае месца ў маім доме. Пакуль вы будзеце тут жыць, я настойваю, каб вас заўсёды называлі... ну, скажам, Рычардс... прозвішча простае і

прыстойнае. Вы не маеце нічога супроць, каб вас называлі Рычардс? Можце параіцца з мужам.

З той прычыны, што муж толькі пасмейваўся ды ўхмыляўся і правадзіў правай рукой па губах, насліньваючы далонь, місіс Тудль, без поспеху падтурхнуўшы яго раз-другі локцем, прысела і адказала, што «можа, калі яна павінна адмовіцца ад свайго імя, аб гэтым не забудуць пры вызначэнні ёй пенсіі».

— О, зразумела,—сказаў містэр Домбі.—Я хачу, каб гэта было прынята пад увагу пры аплаце. Затым, Рычардс, калі вы будзеце даглядаць маё асірацелае дзіця, я хачу, каб вы запамінілі наступнае: вы будзеце атрымліваць багатую ўзнагароду за выкананне некаторых абавязкаў, прычым я хачу, каб на працягу гэтага часу вы як мага радзей бачылі сваю сям'ю. Калі вашы паслугі ўжо будуць непатрэбнымі, калі вы не будзеце іх рабіць і не будзеце больш атрымліваць пенсію, усякія дачыненні паміж намі спыняюцца. Вы мяне разумеце?

Місіс Тудль нібы сумнявалася ў гэтым; што-ж датычыць самаго Тудля, дык, як відаць, ён зусім не сумняваўся ў тым, што нічога не разумее.

— У вас у самой ёсць дзеці,—сказаў містэр Домбі.—У гэты дагавор зусім не ўваходзіць, што вы павінны мець схільнасць да майго дзіцяці або што маё дзіця павінна быць схільным да вас. Я не чакаю і не патрабую чаго-небудзь у гэтым духу. Якраз наадварот. Калі вы адсюль пойдзеце, вы пакончыце з тым, што з'яўляецца ўсяго толькі дагаворам аб куплі-продажу, аб найме, і адхіліцеся. Дзіця перастане ўспамінаць пра вас, і вы майце ласку не ўспамінаць пра дзіця.

Місіс Тудль, пачырванеўшы крыху больш, чым раней, выказала надзею, «што яна сваё месца ведае».

— Спадзяюся, што ведаеце, Рычардс, — сказаў містэр Домбі.—Зусім не сумняваюся, што вы яго вельмі добра ведаеце. Сапраўды, гэта так ясна і відавочна, што інакш і быць не можа. Луіза, дарагая мая, дамоўцеся з Рычардс аб пенсіі, і няхай яна яе атрымлівае, калі і як ёй будзе больш зручна. Містэр, як вас завуць, папрашу вас астацца на адно слова.

Загрыманы такім чынам на парозе ў той момант, калі збіраўся выйсці ўслед за жонкай з пакоя, Тудль вярнуўся і застаўся сам-на-сам з містэрам Домбі. Гэта быў дужы, нязграбны, сутулы, непаваротлівы, растропаны чалавек у мешкаватым касцюме з густымі валасамі і бакенбардамі, якія сталі цямней, чым былі ад прыроды, можа, дзякуючы дыму і вугальнаму пылу, з мазолістымі, вузлаватымі рукамі і чатырохкутным ілбом, шурпатым, як дубовая кара,—поўная процілегласць ва ўсіх адносінах містэру Домбі, які быў адным з тых чыста выбрытых, выпешчаных, багатых джэнтльменаў, якія блішчаць і хрустаюць, як новенькія крэдытныя білеты, і, здаецца, нібы іх

пгучна падбздэрвае і падцягвае ўзрушальнае дзеянне зала-
тога душа.

— У вас, здаецца, ёсць сын?—запытаў містэр Домбі.

— Чацвёрта іх, сэр. Чацвёрта і адна дзяўчынка. Усе жывуць.

— Ды ў вас-жа ледзь хапае сродкаў на іх утрыманне?—
сказаў містэр Домбі.

— Ёсць яшчэ адна штука, сэр, якая мне зусім не па
сродках.

— Што іменна?

— Страціць іх, сэр.

— Чытаць умеце?—запытаўся містэр Домбі.

— Ды так сабе, сэр.

— Пісаць?

— Крэйдаі, сэр?

— Ды хоць чым.

— Бадай, што мог-бы як кольвечы абыйсціся і без крэйды,
калі-б было патрэбна,—падумаўшы, сказаў Тудль.

— А вам-жа, я думаю,—сказаў містэр Домбі,—гадоў
трыццаць два—трыццаць тры.

— Думаю, што прыкладна столькі,—адказаў Тудль, зноў
падумаўшы.

— У такім выпадку, чаму-ж вы не вучыцеся?—запытаўся
містэр Домбі.

— Ды вось я і збіраюся, сэр. Адзін з маіх хлапчукоў будзе
навучаць мяне, калі падрасце і сам пойдзе ў школу.

— Так!—сказаў містэр Домбі, паглядзеўшы на яго ўваж-
ліва і не вельмі прыхільна, у той час як той стаяў, аглядаючы
пакой (пераважна столь) і па-ранейшаму праводзячы рукой
па губах.—Вы чулі, што я сказаў толькі што вашай жонцы?

— Полі чула,—адказаў Тудль, махнуўшы цераз плячо капе-
люшом у бок дзвярэй з выглядам поўнага давер'я да сваёй
лепшай палавіны.—Усё як мае быць.

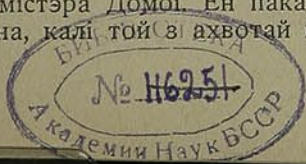
— З тае прычыны, што вы, відавочна, усё прадастаўляеце
ёй,—сказаў Домбі, збіты з панталыку ў намеры яшчэ больш
унушальна выказаць свой погляд мужу як мацнейшаму,—то,
думаю, няма сэнсу гаварыць з вамі пра што-б там ні было.

— Абсалютна ніякага,—адказаў Тудль.—Полі чула. А яна
ўжо не правароніць, сэр.

— У такім разе я вас больш не затрымліваю,—сказаў рас-
чараваны містэр Домбі.—Дзе вы працавалі ўвесь час?

— Больш за ўсё пад зямлёю, сэр, пакуль не ажаніўся.
Пасля я выбраўся на паверхню. Езджу па адной з гэтых чыгу-
нак, з таго часу, як іх пусцілі ў ход.

Падобна да таго, як апошняя саломінка можа зламаць спіну
нагружанага вярблюда, так гэта паведамленне аб падзямеллі зла-
мала слабеючы дух містэра Домбі. Ён паказаў на дзверы мужу
карміліцы свайго сына, калі той з ахвотай вышаў містэр Домбі

павярнуў ключ і пачаў хадзіць па пакоі, адзінокі і няшчасны. Не глядзячы на ўсю сваю накрухмаленую, непранікальную велічнасць і стрыманасць, ён выціраў пры гэтым слёзы і часта паўтараў з хваляваннем, якога ні за што на свеце не згадзіўся-б праявіць пры людзях: «Бедны хлопчык!»

Мабыць, характэрна для ганарлівасці містэра Домбі, што сам сябе ён шкадаваў праз дзіця. Не «бедны я!», не бедны ўдавец, вымушаны даверыцца жонцы грубага прастака, які ўсё жыццё працаваў «больш за ўсё пад зямлёй», але ў чые дзверы ні разу не пастукала Смерць і за чый стол штодзённа садзілася чацвёра сыноў, але «бедны хлопчык».

Тым часам паміж місіс Чык і Рычардс была заключана і замацавана згода з дапамогай міс Токс, а Рычардс, якой з вялікімі цырамоніямі ўручылі, нібы нейкі ордэн, дзіця Домбі, перадала сваё ўласнае са слязмі і пацалункамі Джэмайме. Пасля было падана віно, каб падтрымаць прыгнечаны дух сям'і.

— Ці не хочаце выпіць шклянку віна, сэр?—прапанавала міс Токс, калі з'явіўся Тудль.

— Дзякуй вам, пані,—сказаў Тудль,—ужо калі вы частуеце.

— І вы з радасцю пакідаеце сваю слаўную жонку ў такім цудоўным доме, праўда, сэр?—прадаўжала міс Токс, цішком падміргваючы яму.

— Не, пані,—сказаў Тудль.—П'ю за тое, каб яна зноў была дома.

Пры гэтым Полі яшчэ мацней заплакала.

— Ваша малое, Рычардс, будзе вельмі добра сябе адчуваць з вашай сястрой Джэмаймай,—сказала місіс Чык,—а вам патрэбна зрабіць толькі намаганне,—на гэтым свеце, ведаеце, усё патрабуе намагання, Рычардс,—каб быць зусім шчаслівай. З вас ужо знялі мерку для жалобнай сукенкі, праўда, Рычардс?

— Пра-аўда, пані,—усхліпвала Полі.

— І яна будзе прыгожа ляжаць на вас, я ўпэўнена,—сказала місіс Чык,—таму што гэтая-ж маладая асоба пашыла мне многа сукенак. І з лепшай матэрыі!

— Ах, вы будзеце такой франціхай,—сказала міс Токс,—што муж вас і не пазнае. Ці не праўда, сэр?

— Я яе пазнаў-бы ў чым хочаце і дзе хочаце,—буркнуў Тудль.

Было ясна, што Тудля не падкупіш.

— А што датычыць яды, Рычардс,—прадаўжала місіс Чык,—то для вас будзе ўсё самае найлепшае. Штодзённа вы будзеце самі заказваць сабе абед; і будзьце ўпэўнены, што ўсё, чаго-б вам не захацелася, зараз-жа вам прыгатуюць, нібы вы якая-небудзь лэдзі.

— Так, зразумела!—з вялікай гатоўнасцю падхапіла міс Токс.

— І портэр у неабмежаванай колькасці, праўда, Луіза?

— О, бясспрэчна!—адказвала тым-жа тонам місіс Чык.—Дзвядзецца толькі, дарагая мая, крыху ўстрымлівацца ад гародніны.

— І, мабыць, пікулей,—падказала міс Токс.

Апрача гэтых выключэнняў, мая любая,—сказала Луіза,—яна можа кіравацца сваім густам і ні ў чым сабе не адмаўляць.

— А затым вам, зразумела, вядома,—сказала міс Токс,—як яна любіць свайго ўласнага дарагога малютку, і я ўпэўнена, Луіза, што вы не асуджаеце яе за тое, што яна яго любіць?

— О, не!—усклікнула місіс Чык, поўная велікадушша.

— Аднак,—прадаўжала міс Токс,—яна, натуральна, павінна цікавіцца сваім юным пітомцам і лічыць за гонар, што на яе вачах маленькі херувім, цесна звязаны з вышэйшым грамадствам, штодзённа чэрпае сілы з адзінай для ўсіх крыніцы. Ці не праўда, Луіза?

— Правільна!—пацвердзіла місіс Чык.—Вы бачыце, мая любая, яна ўжо зусім спакойная і задаволеная і збіраецца весела і з усмешкай развітацца са сваёй сястрой Джэмаймай, са сваімі малюткамі і са сваім добрым, сумленным мужам. Ці-ж не праўда, дарагая мая?

— О, так!—усклікнула міс Токс.—Зразумела.

Але, не глядзячы на гэта, бедная Полі перацалавала іх усіх з вялікім смуткам і, нарэшце, уцякла, каб унікнуць больш пяшчотнага развітання з дзецьмі. Але гэтая хітрасць не мела поспеху, бо адзін з малодшых хлопчыкаў, адгадаўшы яе намер, адразу-ж пачаў карабкацца ўслед за ёю паўзком па левіцы, а старэйшы (вядомы ў сям'і па мянушцы Байлера, у гонар паравоза) адбіваў такт ботамі ў адзнаку свайго засмучэння; да яго далучыліся і ўсе астатнія члены сям'і.

Мноства апельсінаў і поўпенсаў, якія пасыпаліся на ўсіх без выключэння юных Тудляў, супакоіла першыя прыступы гора, і сям'я была тэрмінова накіравана дадому ў наёмнай карэце, якую затрымалі спецыяльна для гэтай мэты. Дзеці, пад аховай Джэмаймы, туліліся ля акна і праз ўсю дарогу ў іх губляліся апельсіны і поўпенсы.

РАЗДЗЕЛ III,

у якім містэр Домбі, як чалавек і бацька, наказан на чале свайго хатняга дэпартаменту.

Пахаванне нябожчыцы лэдзі было «выканана» к поўнаму задавальненню гаспадара пахавальнага бюро, а таксама і ўсяго вакольнага насельніцтва, якое звычайна вельмі прыдзірлівае ў такіх выпадках і абураецца кожным промахам і ўпушчэннем у цырамоніі, пасля чаго шматлікія дамачадцы містэра Домбі зноў занялі адпаведныя ім месцы ў хатняй сістэме. Гэты ма-

ленькі свет, як і вялікі знешні свет, адзначаўся здольнасцю хутка забывацца пра сваіх памершых, і калі кухарка сказала: «у лэдзі быў ціхі нораў», а эканомка сказала: «такі наш лёс», а дварэцкі сказаў: «хто-б мог пра гэта падумаць?», а пакаёўка сказала: «яна бадай ці можа гэтаму паверыць», а лакей сказаў: «гэта падобна на сон»,—падзея канчаткова ўкрылася іржою. і яны пачалі думаць аб тым, што і жалоба іх парызэла ад часу.

Для Рычардс, якую трымалі наўсёмі ў ганаровым палоне, зара новага жыцця здавалася халоднай і шэрай. У містэра Домбі быў вялікі дом на цэневым баку, на элегантнай вуліцы з высокімі дамамі паміж Портланд-плейс і Брайянстон-сквер. Гэта быў дом на рагу з вялікімі прасторнымі скляпамі, якія пахмура ўглядаліся на свет сваімі рашотчатымі вокнамі і пагардліва жмурыліся касавокімі дзвярыма, якія вялі да смеццевых скрынь. Гэта быў велічны і пахмурны дом з поўкруглай задняй сцяной, з анфіладай залаў, якія выходзілі вокнамі на ўсыпаны гравіем двор, дзе два поўсухія дрэвы з пачарнелымі стваламі хутчэй стукалі, чым шалясцелі,—так было пракопчана іх лісцё. Летам сонца заглядала на гэтую вуліцу толькі раніцою, прыкладна ў час першага сьнедавання, паяўлялася разам з вадавозамі, стар'еўшчыкамі, гандлярком геранню, папраўшчыкам зонтаў і чалавекам, які на хаду пазвоньваў званочкам ад галандскага гадзінніка. Неўзабаве яно зноў хавалася, каб больш ужо не паказвацца ў той дзень, а ў змроку дварэцкія, калі іх гаспадары палуднавалі ў гасцях, з'яўляліся ля дзвярэй сваіх дамоў, і фанаршчыку кожны вечар не шанцавала, калі ён з дапамогай газу спрабаваў надаць вуліцы больш вясёлы выгляд.

І ўнутры гэты дом быў таксама пахмуры, як і знадворку. Пасля пахавання містэр Домбі загадаў накрыць мэблю чахламі,— можа, жадаючы захаваць яе для сына, з якім былі звязаны ўсе яго планы,—і замкнуць пакоі, за выключнем тых, якія ён прызначаў для сябе ў ніжнім паверсе. Тады таямнічыя збудаванні ўтварыліся з сталоў і крэслаў, састаўленых пасярод пакоя і накрытых вялізнымі саванамі. З камінаў патыхала як са скляпоў і сырых падвалаў. Памёршая і пахаваная лэдзі ў рамцы, абвітай траурам, наводзіла страх. Кожны парыв ветру, налятаючы з-за вугла суседніх стайняў, прыносіў камякі саломы, што была паслана перад домам у часе яе хваробы і гніючых рэшткаў якой яшчэ захаваліся па суседству; прыцягваемыя нейкай невядомай сілай да парогу бруднага дома насупраць, які здаваўся ў арэнду, яны з сумным красамоўствам клікалі да вокан містэра Домбі.

Памяшканне, якое пакінуў для сябе містэр Домбі, злучалася з вестыбюлем і складалася з гасцінай, бібліятэкі, якая была, па сутнасці, туалетным пакоем, так што пах атласнай і веленевай паперы, саф'яну і юфты слаборнічаў тут з пахам шматлікіх пар камашаў, і аранжарэі або маленькага зашклёнага будуара, адкуль відаць былі раней успомненыя дрэвы і іншы раз цікаўная

кошка. Гэтыя тры пакоі размешчаны былі адзін за другім. Раніцамі, калі містэр Домбі снедаў у адным з першых двух пакояў, а таксама пад вечар, калі ён варочаўся дадому к абеду, чуўся званок, выклікаючы Рычардс, якая з'яўлялася ў зашклёнае памяшканне і там прагульвалася са сваім юным выхаванцам. Час ад часу паглядаючы на містэра Домбі, які сядзеў у цемры і пазіраў на дзіця з-за цёмнай цяжкай мэблі,—у доме шмат гадоў жыў яго бацька, і ў абстановах аставалася нямала старамоднага і пахмурага,—яна пачала думаць аб ім і яго адасабленні, нібы ён быў вязнем, пасаджаным у адзіночную камеру, або дзіўнай зданню, якую нельга ні паклікаць, ні зразумець.

Ужо некалькі тыдняў карміліца маленькага Домбі Поля сама вяла такое жыццё, і вось аднойчы, калі яна вярнулася наверх пасля меланхалічнай прагулкі ў сумных пакоях (яна ніколі не выходзіла з дому без місіс Чык, якая з'яўлялася раніцамі ў добрае надвор'е, звычайна ў суправаджэнні міс Токс, каб вывесці на свежае паветра яе з дзіцем, або, інакш кажучы, урачыста вадзіла іх па вуліцы, нібы ў пахавальнай працэсіі) і сядзела ў сваім пакоі, дзверы павольна і ціха адчыніліся, і ў пакой заглянула маленькая чорнавокая дзяўчынка.

«Мусіць, гэта міс Фларэнс вярнулася дадому ад сваёй цёткі», падумала Рычардс, якая яшчэ ні разу не бачыла дзяўчынкі.— Спадзяюся, вы здаровыя, міс!

— Гэта мой брат?—запыталася дзяўчынка, паказваючы на дзіця.

— Так, любачка,—адказала Рычардс.—Падыйдзіце, пацалуйце яго.

Але дзяўчынка замест таго, каб наблізіцца, сур'эзна паглядала ёй у твар і сказала:

— Што вы зрабілі з маёй мамай?

— Даруй божа, малютка!—усклікнула Рычардс.—Якое сумнае пытанне! Што я зрабіла? Нічога, міс.

— Што яны зрабілі з маёй мамай?—запыталася дзяўчынка.

— У жыцці не бачыла такога чулівага дзіцяці!—сказала Рычардс.—Падыйдзіце бліжэй, любая мая міс. Не бойцеся мяне.

— Я вас не баюся,—сказала дзяўчынка, падышоўшы да яе.— Але я хачу ведаць, што яны зрабілі з маёй мамай.

— Любачка,—сказала Рычардс,—вы носіце гэтую прыгожанькую чорную сукенку на памяць аб сваёй маме.

— Я памятаю маму ва ўсякіх сукенках,—запырэчыла дзяўчынка з слязі на вачах.

— Але людзі адзяюць чорнае, каб успамінаць пра тых, каго ўжо няма.

— Дзе-ж яны?—запыталася дзяўчынка.

— Падыйдзіце і сядзьце каля мяне,—сказала Рычардс,—а я вам нешта раскажу.

Дагадаўшыся адразу, што расказ павінен мець нейкія адносіны да яе пытанняў, маленькая Фларэнс паклала капелюш, які

яна трымала ў руках, і прысела на лавачку ля ног карміліцы, пазіраючы ёй у твар.

— Жыта калісьці ча свеце лэдзі,—пачала Рычардс,—вельмі добрая лэдзі, і маленькая дачка моцна яе кахала.

— Вельмі добрая лэдзі, і маленькая дачка моцна яе кахала,—паўтарыла дзяўчынка.

— І вось яна захварэла і памерла.

Дзяўчынка ўздрыганулася.

— Памерла, і ніхто ўжо не ўбачыць яе больш на гэтым свеце, і яе закапалі ў зямлю, дзе растуць дрэвы.

— У халодную зямлю,—казала дзяўчынка, зноў уздрыганушыся.

— Не! У цёплую зямлю,—адказала Полі,—дзе непрыгожыя маленькія зерняткі ператвараюцца ў цудоўныя кветкі, у траву і калоссе і ці мала яшчэ ў што.

— Гэта мая мама!—усклікнула дзяўчынка, усахпляючыся і абдымаючы Полі за шыю.

— А дзяўчынка,—прадаўжала Полі, прыціскаючы яе да грудзей,—маленькая дачушка, калі пачула аб тым ад незнаёмай карміліцы, якая і расказаць добра не ўмела, але сама была беднай маткай, толькі і ўсяго,—дачка плакала наўзрыд у яе на грудзях... пашкадавала малютку, што ляжала ў яе на каленях, і... ну, досыць, досыць!—гаварыла Полі, прыгладжваючы кудры дзяўчынкi, на якія капалі яе слёзы.—Досыць, бедненькая!

— Вось як, міс Флой! Ну і разлуецца-ж ваш татулька!—пачуўся рэзкі голас, што належаў невысокай смуглай дзяўчыне, якая здавалася старэй сваіх чатырнаццаці гадоў, курносае і з чорнымі вачыма, падобнымі да пацерак з агата.—Ды вам-жа сурова было загадана, каб вы не хадзілі і не надакучалі карміліцы.

— Яна мне не надакучае,—адказала здзіўленая Полі.—Я вельмі люблю дзяцей.

— Ах, прашу прабачэння, міс Рычардс, але гэта, ведаецца, нічога не азначае,—запырэчыла чорнавокая дзяўчына, якая была такой рэзкай і ўедлівай, што, здавалася, магла давесці чалавека да слёз.—Можа, я вельмі люблю ўжыўных слімачкоў, міс Рычардс, але адсюль яшчэ не вынікае, каб мне іх падавалі да чаю.

— Ну, гэта глупства,—казала Полі.

— Ах, вось як, дзякую вам, міс Рычардс!—усклікнула рэзкая дзяўчына.—Аднак, будзьце так ласкавы, успомніце, што міс Флой пад маёй апекай, а майстар Польш—пад вашай.

— Але ўсё-такі нам няма за што сварыцца,—казала Полі.

— О, так, міс Рычардс!—падхапіла Задзіра.—Зусім няма за што, я гэтага не хачу, не завошта нам станавіцца ў такія дачыненні, калі пры міс Флой месца сталае, а пры майстры Полі—часовае.

Задзіра не рабіла ніякіх паўз, хіба што ставіла коскі, выпальваючы ўсё, што мела сказаць, у адной фразе і па магчымасці адным духам.

— Міс Фларэнс толькі што вярнулася дадому, ці-ж не праўда?—запыталася Полі.

— Так, місіс Рычардс, толькі што вярнулася, і вось, міс Флой, не паспелі вы і чвэрці гадзіны пабыць дома, як ужо трыцёся мокрым тварам аб дарагую траурную сукенку, якую місіс Рычардс носіць па вашай мамачцы!

Пасля такой вымовы маладая Задзіра, чыё сапраўднае імя было С'юзен Ніпер, гвалтам адарвала дзяўчынку ад яе новага сябра, нібы вырвала зуб. Але, здавалася, яна гэта зрабіла без усякага злога намеру, а хутчэй за ўсё ад надзвычай вялікага парыву да сваіх службовых абавязкаў.

— Цяпер яна зноў дома і будзе зусім шчаслівай,—сказала Полі, ківаючы ёй галавой, і радасная ўсмешка паявілася на добрадушным яе твары.—А як-жа яна будзе рада, калі ўбачыць вочарам свайго дарагога татку!

— Эх, місіс Рычардс!—усклікнула міс Ніпер, адразу-ж падхапіўшы яе словы.—Досыць! Так і ўбачыць свайго дарагога татку! Хацела-б я гэта пабачыць!

— А хіба яна яго не ўбачыць?—запытала Полі.

— Ды не, місіс Рычардс, яе татка праз меру ўжо займаецца некім другім, ды і пакуль што яшчэ не было некага другога, яна ніколі не была любіміцай; угэтым доме дзяўчынкі за нішто, місіс Рычардс, магу вас упэўніць.

Дзяўчынка шпарка пераводзіла позірк з адной нянькі на другую, нібы разумела і адчувала, аб чым ідзе гутарка.

— Як вы мяне здзівілі!—усклікнула Полі.—Няўжо містэр Домбі не бачыў яе з таго часу...

— Так, так,—перапыніла С'юзен Ніпер.—Не бачыў з таго часу ні разу, ды і раней цэлымі месяцамі амаль не глядзеў на яе і бадай ці прызнае яе за сваю дачку, калі заўтра сустрэне на вуліцы, а што да мяне, місіс Рычардс,—хіхкнуўшы, дадала Задзіра,—дык падазраю, што ён не ведае аб маім існаванні.

— Любае дзіцятка!—сказала Рычардс, маючы на ўвазе не міс Ніпер, а маленькую Фларэнс.

— Шчаслівай вам раніцы, місіс Рычардс, ну, міс Флой, будзьце ласкавы ісці са мною і не ўпірайцеся, як непаслухмянае, капрызнае дзіцянё, якое не ўмее як трэба трымацца.

Не глядзячы на такое ўгаварванне і на штуршкі С'юзен Ніпер, якія пагражалі вывіхнуць правае плячо, маленькая Фларэнс вырвалася і пшчотна пацалавала сваю новую сяброўку.

— Да пабачэння!—сказала дзяўчынка.—Хутка я зноў да вас прыду, і вы да мяне прыдзеце. С'юзен нам дазвельце. Дазвольце, С'юзен?

Увогуле Задзіра была, як відаць, добрадушнай маленькай асобай, хоць і з'яўлялася вучнем у той школе выхаванцаў дзіцячага розуму, якая лічыць, што дзяцей, як і грошы, трэба добра трэсці, церці і пераціраць, каб надаць ім бляск, бо, пачуўшы гэту просьбу, якая суправаджалася ўпрашальнымі жэстамі і ласкамі, яна злажыла накрыж ручкі, паківала галавой, і позірк яе шырока адкрытых чорных вачэй стаў мякчэйшым.

— Нядобра, што вы мяне аб гэтым просіце, міс Флой, вы-ж ведаеце, што я не магу вам адмовіць, але мы з місіс Рычардс падумаем, што тут можна зрабіць, калі місіс Рычардс захоча. Мне, бачыце, місіс Рычардс, магчыма, хочацца праехацца ў Кітай, але, можа, я не ведаю, як выбрацца з лонданскіх докаў.

Рычардс згадзілася з гэтай заявай.

— Не такая ўжо весялосць пануе ў гэтым доме,—сказала міс Ніпер,—каб чалавеку захацелася большага адзіноцтва, чым тое, якое мімаволі церпіш. Вашы Токсы і вашы Чыкі могуць вырваць у мяне па два пряднія зубы, місіс Рычардс, але гэта яшчэ не прычына, што я павінна падставіць ім усю сківіцу.

Гэтая заява таксама была прынята Рычардс як не выклікаючая сумненняў.

— Дык будзьце ўпэўнены,—сказала Сюзен Ніпер,—што я гатова жыць у дружбе, місіс Рычардс, пакуль вы астаецеся пры майстры Полі, калі ўдасца што-кольвечы выдумаць, не парушаючы адкрыта загаднанняў, але, міс Флой, вы да гэтага часу яшчэ не раздзеліся, непаслухмяная вы дзяўчынка, ідзіце!

З гэтымі словамі Сюзен Ніпер наляцела на сваю маленькую пітоміцу і сілком вытурыла яе з пакоя.

Дзяўчынка, апанаваная смуткам і занядбалая, была такой спакойнай, такой смірнай, столькі было ў яе пяшчотнасці, у якой, здавалася, ніхто не меў патрэбы, і столькі хваравітай чулівасці, якую, здавалася, ніхто не заўважаў і не баяўся раниць, што ў Полі сціснулася сэрца, калі яна зноў асталася адна. Простая размова, якая адбылася паміж ёю і асірацелай дзяўчынкай, расчуліла яе мацярынскае сэрца не менш, чым сэрца дзіцяці; і таксама, як дзіця, яна адчула, што з гэтай хвіліны паміж імі ўзнікла давер'е і блізкасць.

Не глядзячы на ўпэўненасць містэра Тудля ў Полі, яна бадай ці ведала больш за яго ў галіне набытых пазнанняў. Яна была наглядным прыкладам той натуры, якая ў цэлым можа лепш, больш чэсна, вышэй, больш блagarодна, хутчэй адчуць і праявіць большую сталасць у далікатнасці і міласэрдзі, самаафярнасці і адданасці, чым натура мужчынская. Хоць яна нічому не вучылася, яна магла-б з самага пачатку даць містэру Домбі крышачку ведаў, якія ў такім выпадку не здзівілі-б яго, як маланка, у канцы.

Але мы адхіліліся ў бок. У сучасны момант Полі думала толькі аб тым, як-бы замацаваць заваяваную прыхільнасць

міс Ніпер і прыдумаць спосаб, каб маленькая Фларэнс магла быць з ёю, не парушаючы правіл і не праяўляючы непакорлівасці. У той-жа вечар якраз выпаў зручны момант.

Як і заўсёды яна сышла па званку ў зашклёны пакой і доўга хадзіла з дзіцем на руках, як раптам яна вельмі здзівілася і нават спалохалася, калі вышаў містэр Домбі і спыніўся перад ёю.

— Добры вечар, Рычардс.

Такі самы строгі, чопарны джэнтльмен, якім яна яго ўбачыла ў той першы дзень, джэнтльмен з такім суровым позіркам, што яна мімаволі патупілася і зрабіла рэверанс.

— Як маецца майстар Польш, Рычардс?

— Расце, сэр, здаровы.

— Выгляд у яго здаровы,—сказаў містэр Домбі, углядаючыся з вялікай увагай у малюсенькі тварык, які яна прыадкрыла для яго, і, аднак, прытвараючыся ў нейкай меры роўнадушным.—Спадзяюся, вы атрымліваеце ўсё, што хочаце?

— Так, сэр, дзякую вам.

Аднак, яна з такім замяшаннем дала гэты адказ, што містэр Домбі, які ўжо адышоў ад яе, спыніўся і зноў павярнуўся да яе з дапытлівым выглядам.

— Мне здаецца, сэр, каб забавіць і развесяліць дзіця, нічога не можа быць лепш, як дазволіць іншым дзецям гуляць каля яго,—набраўшыся адвагі, заўважыла Полі.

— Калі вы паступілі сюды, Рычардс,—насупіўшыся, сказаў містэр Домбі,—я, здаецца, выказаў жаданне, каб вы як можна менш бачыліся са сваёй сям'ёй. Будзьце ласкавы, прагульвайцеся далей.

З гэтымі словамі ён вышаў ва ўнутраныя пакоі, а Полі здагадалася, што ён зусім не зразумеў яе намеру і што яна яго пакрыўдзіла, ніяк не наблізіўшыся да мэты.

У наступны вечар, калі яна сышла на ніз, яна ўбачыла, што містэр Домбі прагульваецца па аранжарэі. Яна спынілася ў дзвярах, збянтэжаная гэтым незвычайным відовішчам, не ведаючы, ісці ей далей ці адступіць; ён падазваў яе.

— Калі вы сапраўды лічыце, што такое таварыства карысна дзіцяці,—сказаў ён адрывіста, нібы яму гэта толькі што прапанавалі,—дык дзе-ж міс Фларэнс?

— Лепш не знайсці, чым міс Фларэнс, сэр,—з запалам падхапіла Полі,—але са слоў яе маленькай служанкі я зразумела, што яны не...

Містэр Домбі пазваніў і пачаў хадзіць па пакоі, пакуль не з'явіўся слуга.

— Загадайце, каб міс Фларэнс пускалі да Рычардс, калі яна захоча, адпускалі з ёй на прагулку і так далей. Загадайце, каб дзецям дазволілі быць разам, калі гэтага хоча Рычардс.

Жалеза было гарачае, і Рычардс, смела пачаўшы яго жаваць,—гэта была добрая справа, і яна не траціла мужнасці, хоць інстынктыўна баялася містэра Домбі,—пажадала, каб міс Фларэнс неадкладна прыслалі сюды завязаць сяброўства з маленькім братам.

Яна прытварылася, быццам калыша дзіця, калі слуга пайшоў выконваць даручэнне, але ёй здалося, што містэр Домбі пабляднеў, што выраз яго твара рэзка змяніўся, што ён хутка павярнуўся, нібы хацеў узяць назад свае словы, і стрымаў яго толькі сорам.

І яе была праўда. У апошні раз ён бачыў сваю закінутую дачку ў абдымках паміраючай маткі, што было для яго адкрыццём і дакорам. Як ні захапляўся ён сваім Сынам, на якога ўскладаў такія вялікія надзеі, ён не мог забыцца пра гэту заключную сцэну. Ён не мог забыцца пра тое, што не прымаў у ёй ніякага ўдзелу.

Яго адносіны да дзяўчынкі былі адмоўнымі з самага дня яе нараджэння. Ён ніколі не адчуваў да яе агіды: няварта было, ды і не было гэта яму ўласціва. Яўнай непрыязнасці да яе ён не адчуваў. Але цяпер яна прыводзіла яго ў замяшанне. Яна парушала яго спакой. Ён хацеў-бы адагнаць думкі аб ёй зусім, калі-б ён ведаў, як гэта зрабіць. Можна—каму вырашаць гэтыя задачы?—ён баяўся, што зненавідзіць яе.

Калі маленькая Фларэнс баязліва ўвайшла, містэр Домбі перастаў хадзіць і зірнуў на яе. Калі-б зірнуў ён на яе з большай зацікаўленасцю, вачыма бацькі, ён прачытаў-бы ў яе зыркім позірку хваляванне і страх, якія прыводзілі яе ў замяшанне,—гарачае жаданне прытуліцца да яго, схаваць твар на яго грудзях і сказаць: «О, бацька, пастарайцеся палюбіць мяне! У мяне нікога больш няма!», затым баязнь, што яе адштурхнуць, баязнь быць занадта дзёрзкай і абразіць яго, пакутлівую патрэбу ў падтрыманні і падбадзёрванні, і нарэшце ён убачыў-бы, як яе дзіцячае сэрца, абцяжаранае непасільнай ношай, шукала якога-небудзь натуральнага прытулку і для смутку і для любові.

Але нічога гэтага ён не бачыў. Ён бачыў, як яна нерашуча спынілася ў дзвярах і паглядзела ў яго бок; і больш нічога ён не бачыў.

— Увайдзіце,—сказаў ён,—увайдзіце. Чаго баіцца гэтае дзіця?

Яна ўвайшла і, няўпэўнена азірнуўшыся, спынілася ля самых дзвярэй, моцна сціскаючы маленькія ручкі.

— Падыйдзіце, Фларэнс,—холадна сказаў бацька.—Вы ведаеце, хто я?

— Ведаю, тата.

— Ці не хочаце вы што-небудзь сказаць мне?

Слёзы, якія паказаліся ў яе на вачах, калі яна паглядзела на яго, застылі ад яго позірку. Яна зноў апусціла позірк і працягнула дрыжачую руку.

Містэр Домбі нехайна ўзяў яе за руку і з хвіліну стаяў, пазіраючы на яе, нібы не ведаў, як і дзіця, што трэба сказаць або зрабіць.

— Ну, вось! Будзьце добрай дзяўчынкай,—сказаў ён, глядзячы яе па галаве і цішком збянтэжана і нерашуча на яе паглядаючы.—Ідзіце да Рычардс! Ідзіце!

Яго маленькая дачка пачакала секунду, нібы ўсё яшчэ хацела прытуліцца да яго або мела слабую надзею на тое, што ён возьме яе на рукі і пацалуе. Яна яшчэ раз зірнула на яго. Ён успомніў, што такі-ж выраз твара быў у яе, калі яна азірнулася, каб паглядзець на доктара—у той вечар, і інстынктыўна выпусціў яе руку і адвярнуўся.

Не цяжка было заўважыць, што Фларэнс многае траціла ў прысутнасці бацькі. Стрымліваліся не толькі думкі дзяўчынкі, але і прыродная яе грацыя і вольнасць рухаў. Усё-ж такі Полі не траціла бадзёрасці духу і, мяркуючы аб містэры Домбі па сабе, спадзявалася на маўклівы прызыў—траурную сукенку беднай маленькай Фларэнс. «Дапраўды-ж, гэта жорстка,—думала Полі,—калі ён любіць толькі адно асірацелае дзіця, калі ў яго перад вачыма другое, і да таго-ж дзяўчынка».

Таму Полі старалася трымаць яе больш перад яго вачыма і спрытна няньчыла маленькага Поля, каб паказаць, як ён ажывіўся ў прысутнасці сястры. Калі настаў час ісці наверх, яна была паслала Фларэнс у суседні пакой пажадаць бацьку спакойнай ночы, але дзяўчынка збянтэжылася і пачала адступаць назад, а калі Полі пачала настайваць, то яна прыкрыла вочы рукой, нібы хаваючыся ад сваёй уласнай нікчэмнасці, і ўсклікнула:

— О, не, не! Я яму не патрэбна! Я яму не патрэбна!

Містэр Домбі звярнуў увагу на гэтую маленькую спрэчку; не ўстаючы з-за стала, за якім ён піў віно, містэр Домбі запытаў, у чым справа.

— Міс Фларэнс баіцца, што перашкодзіць, сэр, калі зойдзе пажадаць вам спакойнай ночы,—сказала Рычардс.

— Гэта няважна,—адазваўся містэр Домбі.—Няхай прыходзіць і выходзіць, не звяртаючы на мяне ўвагі.

Дзяўчынка скурчылася, пачуўшы гэта, і пайшла, перш чым яе скромная сяброўка паспела аглянуцца.

Між іншым, Полі вельмі радавалася поспеху свайго добрага намеру і той спрытнасці, з якой яна яго ажыццявіла, аб чым і расказала з усімі падрабязнасцямі Задзіры, як толькі зноў апынулася шчасліва наверху. Міс Ніпер прыняла гэты доказ яе давер'я, а таксама надзею на свабодныя дачыненні іх у будучым досыць холадна і не праявіла ніякага энтузіязму, выказваючы сваю радасць.

— Я думала, што вы будзеце задаволены,—сказала Полі.

— О, яшчэ як, місіс Рычардс, я надзвычай задаволена, дзякуючы вам,—адказвала Сюзен, якая раптам выпрасталася так, як быццам уставіла сабе яшчэ адну косць у карсет.

— Вы гэтага не паказваеце,—сказала Полі.

— О, я-ж усяго толькі сталая, дык чварта і чакаць, каб я гэта паказвала, як часовая,—сказала Сюзен Ніпер.—Я бачу, што часовыя тут перамагаюць, але хоць паміж гэтым домам і суседнім добрая сцяна, аднак, не глядзячы ні на што, мне, можа, усё-такі не хочацца апынуцца прыпёртай да яе, місіс Рычардс!

РАЗДЕЛ IV,

у якім на нашай сцэне ўпершыню выступаюць новыя асобы.

Хоць кантора Домбі і Сына знаходзілася ў межах вольнасцей лонданскага Сіці і гуку званоў Сент-Мэры-ле-Бау, калі гулкія галасы іх яшчэ не танулі ў вулічным шуме, аднак, дзе-ні-дзе па суседству можна было заўважыць сляды адважнага рамантычнага жыцця. За рогам вуліцы ўзвышаўся дом багатай Ост-Індскай кампаніі¹, наводзячы на думку аб каштоўных тканінах і каменнях, аб тыграх, сланах, шырокіх сёдлах з балдахінам, кальянах, парасонах, пальмах, паланкінах і цудоўных смуглявых прынцах, якія сядзяць на дыване ў туфлях з вельмі загнутымі ўверх мысікамі. Усюды па суседству можна было ўбачыць малюнкi караблёў, якія накіроўваюцца на ўсіх парусах ва ўсе часткі свету, таварныя склады, гатовыя адправіць праз поўгадзіны ў дарогу каго хочаш і куды хочаш у поўным снараджэнні, і маленькіх драўляных мічманаў² у застарэлай марской форме, што былі над уваходам у крамы марскіх інструментаў і вечна назіралі за наёмнымі карэтамі.

Адзіны гаспадар і ўладальнік адной з такіх фігурак—той, якую можна было-б назваць фамільярна самай драўлянай,—пажылы джэнтльмен у валійскім парыку, уносіў арэндную плату, падаткі і пошліны на працягу большага ліку гадоў, чым налічвалі многія вялікаўзросныя мічманы ў плоці і крыві, а мічманаў, якія дасягнулі бадзёрай старасці, ставала ў англійскім флоце.

Запас тавару гэтага старога джэнтльмена складаўся з хранометраў, барометраў, тэлескопаў, компасаў, карт марскіх і геаграфічных, секстантаў, квадрантаў³ і ўзораў рознастайных інструментаў, якімі карыстаюцца пры вызначэнні курса судна, у час суднавых вылічэнняў і вызначэння месцазнаходжання судна.

¹ *Ост-Індская кампанія*—буйнейшая англійская гандлёвая кампанія, арганізаваная яшчэ ў 1600 годзе. Англійскі ўрад толькі за гэтай кампаніяй прызнаў права гандлю з Індыйяй скарыстаў яе, як зброю для сваіх захопніцкіх планаў на ўсходзе.

² *Мічман*—першы афіцэрскі чын у флоце капіталістычных краін.

³ *Секстант, квадрант*—астранамічныя інструменты для вызначэння па нябесных святцях месца карабля ў адкрытым моры.

У скрынках і на паліцах захоўваліся ў яго прадметы з медзі і шкла, і ніхто, апроча тых, хто ведаў, не мог-бы сказаць, дзе ў іх верх або адгадаць спосаб іх ужывання, або, агледзеўшы іх, зноў пакласці без чыёй-небудзь дапамогі ў іх гнёзды з чырвонага дрэва. Кожная рэч была ўціснута ў самы вузкі футляр, укладзена ў самае цеснае аддзяленне, атулена самымі недарэчнымі падушчакмі і прыкручана да самых вострых вуглоў, каб філасафічны яе спакой не пацярпеў ад марской качкі. Такія незвычайныя меры перасцярогі былі прыняты ва ўсім з мэтай эканоміць месца і ўкласці рэчы як мага цясней, і гэтулькі практычнай навігацыі¹ было прыладжана, атулена падушчакмі і ўціснута ў кожную скрынку, што і сама крама, не ўстаяўшы перад заразай, як быццам ператварылася ва ўтульнае мораходнае, карабельнага тыпу, збудаванне, якому, у выпадку нечаканага спуску на ваду, патрэбны былі толькі марскія прасторы, каб удачна прыплысці да любога незаселенага вострава на зямным шары.

Многія больш дробныя дэталі ў гаспадарцы майстра карабельных інструментаў, які ганарыўся сваім маленькім мічманам, падтрымлівалі і ўмацоўвалі гэтую ілюзію. З тае прычыны, што яго знаёмымі былі пераважна судновыя пастаўшчыкі і падобныя на іх людзі, дык на стале ў яго заўсёды былі ў вялікай колькасці сапраўдныя марскія сухары. Гэты стол быў у сяброўскіх адносінах з сушаным мясам і языкамі, якія вызначаліся незвычайным пахам пенькі. Пікулі паяўляліся на ім у вялізных оптавых банках з ярлыкамі: «Пастаўшчык усіх відаў правіянта для суднаў»; спіртныя напіткі падаваліся ў аплеценых флягах без рыльца. Старыя гравюры, на якіх былі намаляваны караблі, з алфавітнымі ўказальнікамі, што мелі дачыненне да шматлікіх яго таямніц, віселі ў рамах на сцяне; на паліцы пад парусамі красаваўся татарскі фрэгат²; заморскія ракавіны, водараслі і імхі аздаблялі камін; у маленькую ўпрыгожаную панеллю гасціную святло пранікала, як у каюту, праз акно ў столі.

Тут жыў ён, на становішчы шкіпера³, адзін са сваім пляменнікам Уолтэрам, чатырнаццацігадовым хлапчуком, які ў дастатковай меры быў падобны на мічмана, каб не парушаць агульнага ўражання. Але гэтым і канчалася справа, бо сам Саламон Джылс (якога часцей называлі старым Солем) зусім не выглядаў мараком. Гэта быў маларухавы, задумены стары, з ціхім голасам, з вачыма чырвонымі, як маленькія сонцы, што пазіраюць на вас праз туман, і з выглядам толькі што абуджанага чалавека, які ён мог набыць, калі-б пазіраў дні тры-чатыры засаб ва ўсе аптычныя інструменты сваёй крамы, а пасля раптам вярнуўся да

¹ *Навігацыя*—навука аб кіраванні судном і караблеводжэнні.

² *Татарскі фрэгат*—Дыкенс мае на ўвазе мадэль паруснага судна, якое сустракаецца на ўсходзе і не падобна да еўрапейскіх фрэгатаў.

³ *Шкіпер*—капітан гандлёвага флота.

навакольнага свету і ўбачыў, што ён пазелянеў. Ён насіў вельмі акуратнае жабо, надзвычайныя акулёры на ілбе і велізарны храномер у кішэні і хутчэй паверыў-бы ў змову ўсіх насценных і кішанёвых гадзіннікаў Сіці і нават самога сонца, чым усумніўся ў гэтым дарагім інструменце.

А палове шостай, асеннім вечарам, знаёмяцца чытач і Саламон Джылс. Саламон Джылс заняты тым, што пазірае, колькі часу паказвае яго беззаганны храномер. Вечар абяцае быць дажджлівым. Усе барометры ў краме палі духам, і дажджавыя кроплі ўжо блішчаць на трохкутцы Драўлянага Мічмана.

— Хацеў-бы я ведаць, дзе Уолтэр?—сказаў Саламон Джылс, клапатліва схаваўшы храномер.—Вось ужо паўгадзіны, як абед гатоў, а Уолтэра няма!

Павярнуўшыся на сваёй табурэтцы за канторкай, Джылс зірнуў з-за інструментаў у акно, ці не пераходзіць яго пляменнік вуліцу. Не. Яго не было сярод рухавых парасонаў, і ўжо, зразумела, нельга было за яго палічыць газетчыка ў цыратавай кепцы, які павольна праходзіў міма меднай дошкі знадворку, указальным пальцам выпісваючы сваё імя над імем містэра Джылса.

— Каб я не ведаў, што ён вельмі мяне кахае, каб уцячы і супроць майго жадання паступіць на судно, я пачаў-бы непакіцца,—сказаў містэр Джылс, пастукваючы суставамі пальцаў па двух-трох барометрах.—Дапраўды, пачаў-бы.

— Ало, дзядзя Соль!

— Ало, мой хлопчык!—усклікнуў інструментальны майстар, хутка паварочваючыся.—А, дык вы ўжо тут?

Бадзёры, вясёлы хлопчык, які ажывіўся ад шпаркай хады пад дажджом, мілавідны, зпабліскваючымі вачыма і кучаравымі валасамі.

— Ну, што, дзядзя, як вы жылі без мяне ўвесь дзень? Гатовы абед? Які я галодны!

— Што датычыць таго, як я жыў,—добрадушна сказаў Саламон,—то дзіўна было-б, калі-б без такога павесы, як вы, мне не жылося значна лепш. Што датычыць абеду, то вось ужо поўгадзіны як ён гатовы і чакае вас. А што датычыць голаду, то і я галодны.

— Ну, дык ідзем, дзядзя!—усклікнуў хлопчык.—Ура, угонар адмірала!

— К чорту адмірала!¹—запырэчыў Саламон Джылс.—Вы хочаце сказаць—лорд-мэра².

— Не, не хачу!—закрычаў хлопчык.—Ура ў гонар адмірала! Ура ў гонар адмірала! Напе-рад!

¹ Адмірал—вышэйшы чын у ваенным флоце.

² Лорд-мэр—глава гарадскога муніцыпалітэта (самакіраўніцтва) у Англіі..

Пасля такой каманды валійскі парык і яго ўладальнік былі дастаўлены без супраціўлення ў заднюю гасціную, і дзядзька Соль са сваім пляменнікам жвава ўзяліся за смажаную камбалу, маючы ў перспектыве біфштэкс.

— Лорд-мэр, Уолі,—сказаў Саламон,—на векі вечныя! Больш ніякіх адміралаў. Лорд-мэр—ваш адмірал. Паслухайце мяне, Уолі, паслухайце мяне. Зірніце на каменную паліцу.

— Хто-ж гэта павесіў мой срэбны кубак на цвік?—усклікнуў хлопчык.

— Я,—адказаў дзядзька.—Ніякіх больш кубкаў. З сёнешняга дня мы павінны прывучацца піць са шклянак, Уолтэр. Мы людзі гандлёвыя. Мы звязаны з Сіці. Сёння раніцой мы пачалі новае жыццё.

— Ну, добра, дзядзя,—сказаў хлопчык,—я буду піць з чаго вы хочаце, пакуль магу піць за ваша здароўе. За ваша здароўе, дзядзя Соль, і ўра ў гонар...

— Лорд-мэра,—перабіў стары.

— Лорд-мэра, шэрыфаў¹, гарадскога савета і гільдыі²,—сказаў хлопчык.—Доўгія гады!

Дзядзька, зусім задаволены, кінуў галавой.

— А цяпер,—сказаў ён,—паслухаем аб фірме.

— О! Што датычыць фірмы, шмат не раскажаш, дзядзя,—сказаў хлопчык, ухаджаючыся з нажом і відэльцам.—Гэта цёмны рад кантор, а ў тым пакоі, дзе сяджу я, ёсць высокая каменная рашотка, жалезная незгараемая шафа, аб'явы аб суднах, якія павінны адплысці, каляндар, некалькі канторак і табурэтак, бутэлька чарніла, кнігі і скрынкі і шмат павучыння, а ў павучынні, якраз над маёй галавой, высахлая сіняя муха; у яе такі выгляд, нібы яна даўным-даўно тут вісіць.

— І гэта ўсё?—запытаўся дзядзька.

— Так, усё, калі не лічыць старой клеткі для птушак—не разумею, як яна туды трапіла!—і скрынкі для вугалю.

— Няўжо няма банкаўскіх кніг або чэкавых кніг, рахункаў або якіх-небудзь іншых прызнакаў багацця, што прыцякае кожны дзень?—запытаўся стары Соль, дапытліва пазіраючы на пляменніка з туману, які нібы заўсёды ахутваў яго, і ўкрадчыва падкрэсліваючы словы.

— О, так, гэтага, мусіць, вельмі шмат,—нязначна адказваў пляменнік,—але ўсё гэта ў пакоі містэра Каркера, містэра Морфіна або містэра Домбі.

— А містэр Домбі быў там сёння?—запытаўся дзядзька.

— А як-жа-ж! На працягу ўсяго дня прыходзіў і адыходзіў.

— Напэўна, ён ніякай увагі на вас не звярнуў?

¹ Шэрыф—англійскі чыноўнік, назначаемы ўрадам для кіравання графствам з ліку багатых землеўладальнікаў.

² Гільдыя—рамесная або гандлёвая арганізацыя ў Англіі, падначаленая гарадскому самакіраўніцтву.

— Не, звярнуў. Падышоў да майго месца,—хацеў-бы я, дзядзя, каб ён не быў такім важным і чопарным,—і сказаў: «А, вы сын містэра Джылса, майстра судовых інструментаў?»— «Пляменнік, сэр», адказаў я. «Малады чалавек, я і сказаў—пляменнік», запярэчыў ён. Але я мог-бы даць клятву, дзядзя, што ён сказаў—сын.

— Думаю, што вы памыліліся. Гэта няважна.

— Так, няважна, але я падумаў, што яму няма чаго быць такім рэзкім. Ніякай бяды ў гэтым не было, хоць ён і сказаў—сын. Затым ён паведаміў, што вы гаварылі з ім аба мне, што ён падшукаў для мяне занятак у канторы і што я павінен быць уважлівым і акуратным, а пасля ён пайшоў. Мне здалася, што я як быццам не вельмі яму спадабаўся.

— Магчыма, вы хочаце сказаць,—заўважыў інструментальны майстар,—што ён як быццам не вельмі вам спадабаўся?

— Ну, што-ж дзядзя,—смеючыся, адазваўся хлопчык,—магчыма, і так! Я аб гэтым чамусьці не падумаў.

Саламон задумаўся пад канец абеду і час ад часу ўглядаўся ў вясёлы твар хлопчыка. Калі яны паабедалі і прыбралі са стала (абед быў прынесен з суседняга рэстарана), ён запаліў свечку і спуściўся ў маленькі склеп, у той час як яго пляменнік, стоячы на ўкрытай плесенню лесвіцы, старанна свяціў яму. Пашукаўшы ў розных месцах, ён неўзабаве вярнуўся з вельмі старой з выгляду бутэлькай, пакрытай пылам і павучынным.

— Як, дзядзя Соль!—усклікнуў хлопчык.—Што гэта вы задумалі? Гэта-ж цудоўная мадэра! Там астаецца толькі адна бутэлька.

Дзядзька Соль кіўнуў галавой, даючы зразумець, што ён добра ведае, што робіць, і ва ўрачыстай маўкліваці выцягнуў корак, наліў дзве шклянкі і паставіў бутэльку і трэцюю чыстую шклянку на стол.

— Апошняю бутэльку вы разап'еце, Уолі,—сказаў ён,—калі даможацеся ўдачы, калі ў вас будучь добрыя поспехі, вас будучь паважаць, калі вы будзеце шчаслівым чалавекам; калі жыццё, у якое вы ўступілі сёння, выведзе вас на роўную дарогу, для вас прызначаную, дзіця маё. Будзьце шчаслівы.

Туман, які ахутваў дзядзьку Соля, нібы пранік яму ў горла, бо гаварыў ён хрыпаючы. І рука яго дрыжэла, калі ён чокаўся з пляменнікам. Але, падносячы шклянку к губам, ён асушыў яе, як належыць мужчыну, і прычмокнуў.

— Дарагі дзядзя,—сказаў хлопчык, прытвараючыся, быццам ставіцца да гэтага несур'ёзна, хоць слёзы выступілі ў яго на вачах,—у падзяку за гонар, які вы мне аказалі, і так далей, я прапаную агаласіць зараз тройчы па тры разы і яшчэ раз ура за містэра Саламона Джылса. Урра! А вы адкажаце на гэты тост, дзядзя, калі мы разам разап'ем апошняю бутэльку, добра?

Яны зноў чокнуліся, і Уолтэр, у якога аставалася яшчэ віно ў шклянцы, паднёс яго да вачэй з самым крытычным выглядам, якога толькі мог набрацца.

Дзядзька сядзеў і пазіраў на яго моўчкі. Сустрэўшыся, нарэшце, з ім позіркам, ён зараз-жа пачаў развіваць уголас думкі, якія яго цікавілі, як быццам і не пераставаў гаварыць.

— Як бачыце, Уолтэр,—сказаў ён,—гэта гандлёвае прадпрыемства, па праўдзе сказаць, толькі прывычка для мяне. Я так уцягнуўся ў гэту прывычку, што бадай ці мог-бы жыць, калі-б ад яе адмовіўся; але справа не ладзіцца, не ладзіцца. Калі насілі такую форму,—ён паказаў у той бок, дзе быў Маленькі Мічман,—вось тады сапраўды можна было нажыць багацце, і яго нажывалі. Але канкурэнцыя, канкурэнцыя... новыя вынаходствы, новыя вынаходствы... перамены, перамены... свет прайшоў міма мяне. Я наўрад ці ведаю, дзе я сам, і яшчэ менш за ўсё ведаю, дзе мае пакупнікі.

— Няварта думаць аб іх, дзядзя!

— Так, напрыклад, з таго часу, як вы вярнуліся дадому з пансіёна ў Пекеме,—а прайшло ўжо дзесяць дзён,—сказаў Саламон,—толькі адзін чалавек заглянуў у нашу краму.

— Двое, дзядзя, няўжо вы забыліся? Заходзіў мужчына, які прасіў размяняць соверэн...

— Гэта і ёсць той адзін,—сказаў Саламон.

— Як, дзядзя! Няўжо вы не лічыце за чалавека тую жанчыну, якая зайшла запытацца, як прайсці да заставы Майл-Энда?

— Правільна,—сказаў Саламон.—Я забыўся пра яе. Двое.

— Зразумела, яны нічога не купілі?—усклікнуў хлопчык.

— Так. Яны нічога не купілі,—спакойна сказаў Саламон.

— І нічога ім не было патрэбна?—усклікнуў хлопчык.

— Так. Інакш яны пайшлі-б у другую краму,—тым-жа тонам сказаў Саламон.

— Але іх было двое, дзядзя!—крыкнуў хлопчык, нібы радуючыся за перамогу.—А вы казалі—толькі адзін.

— Бачыце, Уолі,—памаўчаўшы, прадаўжаў стары,—з тае прычыны, што мы не падобны да дзікуноў, якія высаджліся на востраў Рабінзона Крузо, то і не можам пражыць з таго, што мужчына просіць размяняць соверэн, а жанчына пытаецца, як прайсці да заставы Майл-Энда. Як я толькі што сказаў, свет прайшоў міма мяне. Я яго не асуджаю; але я яго ўжо не разумею. Гандляры ўжо не тыя, якімі былі раней, прыказчыкі не тыя, гандаль не той, тавары не тыя. Сем васьмых майго запаса тавараў вышлі з моды. Я—старамодны чалавек у старамоднай краме, на вуліцы, якая ўжо не тая, якой я не памятаю. Я адстаў ад века і вельмі стары, каб дагнаць яго. Нават шум яго, недзе далёка ўперадзе, прыводзіць мяне ў збянтэжанасць.

Уолтэр хацеў загаварыць, але дзядзька падняў руку.

— Таму, Уолі, таму я і хачу, каб вы раней уступілі ў дзелавы свет і вышлі на шырокую дарогу. Я толькі здань гэтага

гандлёвага прадпрыемства, самая сутнасць яго знікла даўно, а калі я памру, то і здань яго будзе пахавана. Ясна, што для вас гэта не спадчына, і таму я палічыў за лепшае скарыстаць у вашых інтарэсах амаль не адзіную з ранейшых сувязей, якая захавалася ў сілу доўгай прывычкі. Некаторыя думаюць, што я багаты. Хацеў-бы я, у вашых інтарэсах, каб яны мелі рацыю. Але што-б пасля мяне ні засталася і што-б я ні даў вам, вы ў такой фірме, як Домбі, маеце магчымасць пусціць гэта ў ход і ўзбагацець. Будзьце працавітым, старайцеся палюбіць гэту справу, любы мой хлопчык, працуйце, каб стаць незалежным, і будзьце шчаслівым!

— Я зраблю ўсё, што змагу, каб апраўдаць вашу любоў. Так, зраблю,—сур'ёзна сказаў хлопчык.

— Я гэта ведаю,—сказаў Саламон.—Я ў гэтым упэўнен,—і ён з яшчэ большым задавальненнем ўзяўся за другую шклянку мадэры.—Што-ж датычыць мора,—прадаўжаў ён,—то яно добрае ў марах, Уолі, і не падыходзіць на справе, зусім не падыходзіць. Зусім зразумела, што вы аб ім думалі, звязваючы яго з усімі гэтымі знаёмымі рэчамі; але гэта не падыходзіць, не падыходзіць.

Аднак, Саламон Джылс, разважаючы пра мора, паціраў рукі як быццам з патаемным задавальненнем і паглядаў вакол на рэчы, якія мелі адносіны да морापлавання, з невымоўнай прыхільнасцю.

— Вось, напрыклад, падумайце аб гэтым віне,—сказаў стары Соль,—яно некалькі разоў рабіла падарожжа ў Ост-Індыю і назад і адзін раз аб'ехала вакол свету. Падумайце аб непраглядных ночах, лютым ветры, набягаючых хвалях!

— Аб гrome, маланцы, дажджы, градзе, штормах,—уставіў хлопчык.

— Бясспрэчна,—сказаў Саламон,—віно вытрымала ўсё гэта. Падумайце аб тым, як гнуліся і скрыпелі дошкі і мачты, як свістаў і завываў вецер у снасцях.

— Як узбіраліся наверх матросы, спаборнічаючы адзін з адным, хто першы падымецца на рэі, каб зняць укрытыя лёдам парусы, у той час як карабль нахіляецца і зарываецца носам, нібы звар'яцелы!—крыкнуў пляменнік.

— Так, усё гэта,—сказаў Саламон,—перажыў стары бачонак, у якім было гэтае віно. Калі «Красуня Сэлі» пайшла на дно ў...

У Балтыйскім моры, позна ўночы; дваццаць пяць хвілін на першую гадзіннік капітана спыніўся ў яго кішэні; ён ляжаў мёртвы ля гротмачты чатырнаццатага лютага тысяча семсот сорок дзевятага года!—закрычаў Уолтэр з вялікім натхненнем.

— Так, правільна!—усклікнуў стары Соль.—Зусім правільна! Тады на барту было пяцьсот бачонкаў такога віна, і ўвесь экіпаж, апрача старшага памочніка, першага лейтэнанта, двух матросаў і лэдзі ў шлюпцы, якая працякала, узяўся разбіваць

бачонкі, перапіўся і загінуў, спяваючы «Кіруй, Брытанія»; калі судно пачало ўжо ісці на дно, іх спевы закончыліся распачным энкам.

— А калі «Георга Другога» прыбіла да Карнуэльскага берагу, дзядзя, у страшэнную навальніцу, за дзве гадзіны да світаньня, чацвертага сакавіка семдзесят першага года, на барту было каля двухсот коней, і ў самым пачатку навальніцы коні, сарваўшыся з прывязі ўнізе, у труме, кідаліся ва ўсе бакі, топчучы адзін другога, паднялі такі шум і так па-чалавечаму енчылі, што каманда была пераконана ў з'яўленні на караблі чарцей; нават самыя адважныя спалохаліся, страцілі галовы і ў распачы кінуліся за борт, і жывымі асталіся толькі двое, якія і паведамлілі аб гэтым здарэнні.

— А калі,—сказаў стары Соль,—калі «Поліфем»...

— Прыватнае гандлёвае вест-індскае судно, танаж трыста пяцьдзесят, капітан джон Браун з Дэтфорда, уладальнікі Уігс і кампанія!—закрычаў Уолтэр.

— Яно самае,—сказаў Соль.—Калі яно загарэлася сярод ночы, пасля чатырохдзённага плавання ў час спадарожнага ветру, пасля выхаду з Ямайскага порта...

— На барту было два браты,—перабіў пляменнік вельмі шпарка і гучна,—а з тае прычыны, што для абодвух нехапала месца ў адзінай цэлай шлюпцы, дык ні адзін, ні другі не згаджаліся сесці ў яе, пакуль старэйшы не ўзяў малодшага за рамень і не ўкінуў у лодку. Тады малодшы падняўся ў шлюпцы і крыкнуў: «Дарагі Эдуард, падумайце аб сваёй нявесце, што асталася дома. Я яшчэ хлапчук. Дома ніхто мяне не чакае. Скакайце на маё месца!» і кінуўся ў мора.

Пабліскаваючы вочы і палаючы твар хлопчыка, які ўсхапіўся, ўзрушаны тым, што гаварыў і адчуваў, здавалася, напамнілі старому Солю штосьці, аб чым ён забыўся або што было да гэтага часу заслонена туманам, які ахутваў яго. Замест таго, каб пачаць новы расказ, як ён відавочна збіраўся ўсяго секунду таму назад зрабіць, ён суха кашлянуў і сказаў:

— Ці не пагаварыць нам аб чым-небудзь іншым?

Справа была ў тым, што простадушны дзядзька, які ўпотаіку захапляўся ўсім чудаўным і абяцаючым прыгоды,—з гэтым ён некаторым чынам парадніўся дзякуючы свайму гандлю,—вельмі-ж спрыяў такой заманлівасці ў свайго пляменніка; і ўсё, што калі-небудзь унушалася хлопчыку з мэтай адарваць яго ад жыцця, поўнага прыгод, зрабіла звычайнае невытлумачальнае дзеянне, узмацніўшы яго любоў да гэтага жыцця. Гэта неўнікнёна. Здаецца, не было яшчэ напісана такой кнігі або расказана такога апавядання, з простаю мэтай утрымаць хлопчыкаў на сухазем'і, якая-б не павялічыла для іх на справе спакусаў і чараў акіяна.

Але ў гэты момант з'явілася дапаўненне да маленькай кампаніі ў асобе джэнтльмена ў шырокай сіняй вопратцы, з круч-

ком, прымацаваным да правага запясця, з густымі чорнымі бры-
вамі; у левай руцэ ў яго быў кіёк, увесь уккрыты шышкамі (так-
сама, як і яго нос). Шыя яго была абвязана чорнай шоўкавай
хусткай, з-пад якой тырчэлі канцы такога вялізнага цвёрдага
каўнерыка, што нагадвалі маленькія парусы. Відавочна, гэта
быў той самы чалавек, для якога прызначалася трэцяя шклянка,
і, відавочна, ён гэта ведаў, бо, зняўшы грубае паліто і паве-
сіўшы на асобны цвік за дзвярыма такі цвёрды глянцаваты ка-
пялюш, які адным сваім выглядам мог выклікаць боль у галаве
жаласлівага чалавека і які пакінуў чырвоную паласу на яго
ўласным ілбе, нібы на ім быў надзеты вельмі цесны для яго
таз,—ён прысунуў крэсла да таго месца, дзе стаяла шклянка,
і ўсеўся перад ёй. Звычайна гэтага наведвальніка называлі ка-
пітанам; і ён быў штурманам¹ або матросам каперскага судна²,
або і тым, і другім і сапраўды меў выгляд марскога воўка.

Фізіяномія яго, якая звяртала на сябе ўвагу загарам і салід-
насцю, праяснілася, калі ён паціскаў руку дзядзьку і пляменніку;
але, як відаць, ён быў схілены да лаканізма і сказаў толькі:

— Як справы?

— Усё ў парадку,—адказаў містэр Джылс, падсоўваючы да
яго бутэльку.

Ён узяў яе, агледзеў, панюхаў і сказаў зусім выразна:

— *Тая самая?*

— *Тая самая*,—пацвердзіў інструментальны майстар.

Пасля гэтага ён прысвіснуў, наліў шклянку і, здавалася, думаў
аб тым, што трапіў на самае сапраўднае свята.

— Уольр!—сказаў ён, прыгладзіўшы валасы (яны былі рэд-
кія) сваім кручком, а пасля, паказаўшы ім на інструментальнага
майстра:—Глядзіце на яго! Любіце! Паважайце! І будзьце па-
слухмянымі! Перагартайце свой катэхізіс, пакуль не знойдзеце
гэтага месца, а калі знойдзеце, загінеце старонку. За вашы
поспехі, мой хлопчык!

Ён быў да такой ступені задаволены сваёй цытатай, што мі-
маволі паўтарыў гэтыя словы ўпоўголоса і дадаў, што не ўспа-
мінаў аб іх вось ужо сорок год.

— Але ні разу яшчэ не здаралася ў маім жыцці так, каб два-
тры патрэбныя словы, Джылс, не падварнуліся мне пад руку,—
заўважыў ён.—Гэта таму, што я не трачу лішніх слоў, як іншыя.

Ён змоўк і не парушаў маўчання, пакуль стары Соль не
пайшоў у краму запаліць агонь, пасля чаго ён звярнуўся да
Уолтэра без усякіх папярэдніх заўваг:

— Думаю, ён мог-бы зрабіць насценны гадзіннік, калі-б
узяўся?

¹ *Штурман*—афіцэр ваеннага або гандлёвага флота, які кіруе ходам ка-
рабля і робіць вылічэнні для вызначэння яго курса.

² *Каперскае судно*—прыватнаўласніцкае судно, якое ўдзельнічае ў мар-
скай вайне і прыстасавана для захопу непрыяцельскіх гандлёвых суднаў.
Скарыстанне каперскіх суднаў у часе вайны было забаронена толькі ў канцы
мінулага стагоддзя.

— Я гэтаму не здзіўся-б, капітан Катль,—адказаў хлопчык.
— І ён-бы ішоў!—сказаў капітан Катль, вычэрчваючы ў паветры сваім кручком нешта накшталт змяі.—Ах, божа мой, як ішоў-бы гэты гадзіннік!

Секунду-другую ён быў, здавалася, зусім захоплены нагляданнем за ходам гэтага ідэальнага гадзінніка і сядзеў, пазіраючы на хлопчыка, нібы твар ў яго быў цыферблатам.

— Але ён напоўнены навукамі,—заўважыў ён, паказваючы кручком на запас тавараў.—Паглядзіце сюды! Тут цэлая калекцыя для зямлі, паветра, вады. Усё тут ёсць. Толькі скажыце, куды вы збіраецеся? На паветраным шары? Калі ласка. У вадалазным колакале? Калі ласка. Ці не хочаце вы пакласці на вясы Палярную зорку і ўзважыць яе? Ён гэта для вас зробіць.

На падставе такіх заўваг можна заключыць, што пашана капітана Катля да запасу інструментаў была вялікая і што яго разуменне не адчувала або амаль не адчувала розніцы паміж гандлем імі і іх вынаходствам.

— Ах!—сказаў ён уздыхнуўшы.—Цудоўная гэта штука мець паняцце аб іх! А між іншым, цудоўная штука і нічога ў іх не разумець. Кажучы праўду, я не ведаю, што лепш. Так прыемна сядзець тут і адчуваць, што цябе могуць уважыць, змераць, паказаць у павелічальным шкле, электрызаваць, палярываць, чорт ведае што з табой зробіць, а якім чынам—табе невядома.

— Паслухайце!—уваходзячы, усклікнуў прадмет яго зачаравання.—Перш чым вы атрымаеце сваю шклянку грога, Нэд, мы павінны пакончыць з гэтай бутэлькай.

— Трымайся мацней!—сказаў Нэд, напаўняючы сваю шклянку.—Налейце яшчэ хлопчыку.

— Больш не трэба, дзякую вам, дзядзя!

— Не, не,—сказаў Соль,—яшчэ крышку. Мы дап'ём, Нэд, гэтую бутэльку ў гонар фірмы—фірмы Уолтэра. Што-ж, магчыма, калі-небудзь ён будзе гаспадаром фірмы, адным з гаспадароў. Хто ведае! Рычард Уітынгтон жаніўся на дачцэ свайго гаспадара. І хоць у містэра Домбі няма дачкі...—пачаў Соль.

— Не, ёсць, дзядзя,—сказаў хлопчык, чырваняючы і смеючыся.

— Ёсць?—усклікнуў стары.—Так, здаецца, і на самай справе ёсць.

— Я ведаю, што ёсць,—сказаў хлопчык.—Аб гэтым гаварылі сёння ў канторы. І ці ведаеце, дзядзя і капітан Катль,—сцішыў ён голас,—кажучь, што ён зненавідзеў яе і яна жыве без догляду сярод слуг, а ён так захоплены думкамі аб сваім сыну, як кампаньёне фірмы, што хоць сын яшчэ малюсенькі, ён хоча, каб баланс зводзілі часцей, чым раней, і кнігі вялі больш акуратней, як гэта рабілася раней; бачылі нават—калі ён думаў, што ніхто яго не бачыць,—як ён прагульваўся ў Доках і пазіраў на свае караблі, склады і ўсё іншае, нібы радуючыся таму,

што ўсім гэтым ён будзе ўладаць разам з сынам. Вось аб чым гавораць. Я-то, зразумела, нічога не ведаю.

— Як бачыце, ён ужо ўсё аб ёй ведае,—сказаў інструментальны майстар.

— Глупства, дзядзя!—усклікнуў хлопчык, зноў чырванючы і смеючыся.—Не магу-ж я не слухаць таго, што мне кажуць!

— Баюся, Нэд, што цяпер сын крыху перашкаджае нам,—сказаў стары, падтрымліваючы жарт.

— Надзвычай,—сказаў капітан.

— А ўсё-такі вып'ем за яго здароўе,—прадаўжаў Соль.—Такім чынам, п'ю за Домбі і Сына.

— Вельмі добра, дзядзя,—весела сказаў хлопчык.—Калі ўжо вы аб ёй успомнілі ў сувязі са мною і сказалі, што я ўсё пра яе ведаю, то я бяру на сябе смеласць змяніць тост. Дык, п'ю за Домбі—і Сына—і Дачку!

РАЗДЕЛ V

Рост і хрысціны Поля.

Маленькі Поль з дня-на-дзень набіраўся здароўя і сіл. І што-дзень усё з большай стараннасцю пецціла яго міс Токс, чья адданасць была так высока ацэнена містэрам Домбі, што ён пачаў яе паважаць як жанчыну з вялікім запасам здаровага сэнсу, чые пачуцці робяць ёй гонар і заслугоўваюць заахвочвання. Ён распасціёр сваю прыхільнасць да такіх межаў, што не толькі кланяўся ёй не адзін раз з асаблівай увагай, але нават велічна даверыў сваёй сястры падзякаваць ёй у такой форме: «Калі ласка, перадайце вашай прыяцельцы, Луіза, яна вельмі добрая» або: «Паведаміце міс Токс, Луіза, што я ёй удзячны», знакі ўвагі, што зрабілі глыбокае ўражанне на лэдзі, якая іх заслужыла.

Міс Токс часцяком запэўняла місіс Чык, што «нішто не можа перавысіць яе інтарэс да ўсяго, звязанага з развіццём гэтага чароўнага дзіцяці»; і чалавек, які назірае за паводзінамі міс Токс, мог прыйсці да такога-ж вываду, не маючы патрэбы ў красамоўных пацверджаннях. Яна назірала за нявіннай трапезай юнага наследніка з нязменным задавальненнем, ледзь не з такім выглядам, нібы ўдзельнічала ў яго пачастунку нараўне з Рычардс. У часе маленькіх цырамоній купання і туалета яна дапамагала з энтузіязмам. Выкананне некаторых медычных дзеянняў, якіх вымагаў узрост дзіцяці, узбуджала ў ёй гарачае спачуванне, уласцівае яе натуры; а схаваўшыся аднойчы ў шафе (куды яна забралася ад скромнасці), калі сястра прывяла містэра Домбі ў дзіцячы пакой паглядзець на сына, які ў лёгкай палатнянай распашонцы прагульваўся перад сном, карабкаючыся ўверх па плаці Рычардс, міс Токс, за спіной наведваль-

ніка, які пра яе не ведаў, так захапілася, што не магла ўтрымацца, каб не крыкнуць: «Ну, хіба не прыгажун ён, містэр Домбі? Хіба не анёлак, ён, сэр?», пасля чаго ледзь не згарэла ад сораму і збянтэжанасці за дзверцамі шафы.

— Луіза,—сказаў аднойчы містэр Домбі сястры,—дапраўды, мне здаецца, што я павінен зрабіць вашай прыцельцы які-небудзь маленькі падарунак з прычыны хрысцін Поля. З самага пачатку яна так цёпла клапацілася аб дзіцяці і, як відаць, так добра разумее сваё становішча (добрадзейнасць, на жаль, вельмі рэдкая на гэтым свеце), што, дапраўды-ж, мне было-б прыемна выказаць ёй падзяку.

— Любы мой Поль,—сказала яго сястра,—вы толькі аддаеце належнае міс Токс; я ведала, што іменна так зробіць чалавек, які ўладае вашай пранікальнасцю. Мне здаецца, калі ёсць у нашай мове тры словы, да якіх яна ставіцца з павагай, што мяжуе з пачцівасцю, дык словы гэтыя—Домбі і Сын.

— Правільна,—сказаў містэр Домбі,—я гэтаму веру. Гэта робіць гонар міс Токс.

— Што-ж датычыць якога-небудзь падарунка, любы мой Поль,—прадаўжала сястра,—я магу сказаць адно: усё, што-б вы не падарылі міс Токс, яна—у гэтым я ўпэўнена—будзе берагчы і цаніць. Але ёсць больш прывабны і прыемны спосаб, любы мой Поль, выказаць вашу ўдзячнасць міс Токс, калі вы да гэтага схільны.

—Якім чынам?—запытаўся містэр Домбі.

— Вядома, выбар хроснага бацькі,—прадаўжала місіс Чык,—мае значэнне з пункту гледжання сувязей і ўплыву.

— Не ведаю, якое яны могуць мець значэнне для майго сына,—холадна сказаў містэр Домбі.

— Зусім правільна, любы мой Поль,—адказвала місіс Чык з надзвычайным ажыўленнем, якое мела за мэту захаваць нечаканую перамену ў яе намерах,—іменна так вы і павінны былі сказаць. Нічога іншага я і не чакала ад вас. Трэба было мне ведаць, што такая будзе ваша думка. Быць можа,—тут місіс Чык зноў паліслівіла перад ім, няўпэўнена намацаваючы правільны шлях,—быць можа, таму вы менш пачалі-б пярэчыць супроць таго, каб міс Токс была хроснай маткай дарагога дзіцяці, хоць-бы ў якасці прадстаўніцы і намесніцы якой-небудзь іншай асобы. Ці варта казаць, Поль, што гэта было-б прынята як вялікі гонар і адзнака.

— Луіза,—памаўчаўшы, сказаў містэр Домбі,—цяжка дапусціць...

— Вядома!—усклікнула місіс Чык, спяшаючыся папярэдзіць адказ.—Я ніколі гэтага не думала.

Містэр Домбі прыкра зірнуў на яе.

— Не хвалойце мяне, любы мой Поль—сказала сястра,—бо ад гэтага робіцца нядобра. У мяне мала сіл. Я яшчэ не апамяталася з таго часу, як памерла бедная любая Фані.

Містэр Домбі зірнуў на наравую хустачку, якую сястра пад-
несла да вачэй, і прадаўжаў:

— Цяжка дапусціць, кажу я...

— І я кажу,—прамармытала місіс Чык,—што ніколі гэтага
не думала.

Містэр Домбі адышоў да акна і вярнуўся.

— Цяжка дапусціць, Луіза,—казаў ён (місіс Чык упарта
паўтарыла: «Ведаю, што цяжка», але ён не звярнуў увагі),—
што няма людзей, якія—мяркуючы, што ў падобным выпадку я
прызнаю якія-б там ні было правы,—не маюць большых пра-
воў, чым міс Токс. Але я гэтага не прызнаю. Я ніякіх правоў не
прызнаю. Поль і я будзем мець магчымасць, калі прыдзе час,
утрымацца,— іншымі словамі, Фірма будзе мець магчымасць
утрымацца, захаваць сваё багацце і перадаць яго па спадчыне
без якіх-небудзь павучальнікаў і памочнікаў. Такой пабочнай
дапамогай, якую звычайна шукаюць людзі для сваіх дзяцей, я
магу пагарджаць, бо, спадзяюся, я вышэй гэтага. У мяне няма
зусім ахвоты, каб хтосьці становіўся паміж намі. Я лічу за леп-
шае выказаць сваю ўдзячнасць за паслугі такой паважнай
асобе, як ваша прыяцелька. Значыцца, няхай так яно і будзе;
і думаю, што ваш муж і я сам надзвычай добра можам замяніць
іншых хросных бацькоў.

У гэтай прамове, сказанай вельмі велічна і ўнушальна, містэр
Домбі сапраўды выкрыў патаемныя свае пачуцці. Бясконцае не-
давер'е да ўсякага, хто можа стаць паміж ім і яго сынам; га-
нарысты страх сустрэць саперніка або чалавека, з якім дава-
дзецца дзяліць паважанне і прывязанасць хлопчыка; вострая
баязнь, якая нядаўна зарадзілася, што ён абмяжован у сваёй
уладзе ламаць і вязаць чалавечую волю; не менш вострая баязнь
якой-небудзь новай перашкоды або бяды—вось якія асноўныя
пачуцці ўладалі ў той час яго душой.

Узвышаная такім чынам, дзякуючы сваёй нязначнасці, да
звання хроснай маткі маленькага Поля, міс Токс з гэтага часу
была абрана і прызначана на гэту пасаду; і, далей, містэр Домбі
выказаў жаданне, каб цырамонія, якую доўга адкладалі, была
здзейснена неўзабаве. Яго сястра, якая зусім не разлічвала на такі
бліскучы поспех, хутка пайшла, каб паведаміць аб ім лепшай
сваёй прыяцельцы, і містэр Домбі астаўся адзін у бібліятэцы.

Місіс Чык і міс Токс з прыемнасцю праводзілі вечар у дзі-
цячым пакоі, да чаго з такой агіднасцю ставілася С'юзен Ніпер,
што гэта маладая лэдзі скарыстоўвала кожны зручны момант,
каб пагрымаснічаць за дзвярыма.

Аднак, абедзве няпрошаныя госці, будучы ў шчаслівым няве-
данні адносна пачуццяў маладой лэдзі, назіралі, як маленькі Поль
удачна прайшоў праз усе стадыі раздзявання, вазні, вячэры
і ўкладвання спаць, а пасля селі піць чай ля каміна. Дзеці, дзя-
куючы старанням Полі, спалі цяпер у адным пакоі, і лэдзі, раз-

мясціўшыся за чайным сталом і выпадкова зірнуўшы на маленькія ложка, тады толькі ўспомнілі аб Фларэнс.

— Як яна моцна спіць!—сказала міс Токс.

— Вы-ж ведаеце, любая мая, удзень яна шмат возіцца,—адказала місіс Чык,—увесь час гуляе каля маленькага Поля.

— Якое дзіўнае яна дзіцянё,—сказала міс Токс.

— Любая мая,—сцішыўшы голас, адказала місіс Чык,—яна—вылітая матка!

— І сапраўды?—сказала міс Токс.— Ах, божа мой!

У вышэйшай ступені спачувальным тонам сказала гэта міс Токс, хоць не разумела—чаму, ведала толькі, што ад яе гэтага чакаюць.

— Фларэнс ніколі, ніколі, ніколі не будзе Домбі,—сказала місіс Чык,—хоць-бы яна пражыла і тысячу гадоў.

Міс Токс ладняла бровы і эню ўся напоўнілася чуласцю.

— Я мардуюся і пакутую праз яе,—сказала місіс Чык з пакорна добрадзейным уздыхам.—Я, дапраўды, не ведаю, што з яе выйдзе, калі яна падрасце, і якое становішча ёй давядзецца заняць. Яна не ўмее расчуліць бацькі. Ды і як можна на гэта спадзявацца, калі яна так не падобна да Домбі!

Міс Токс зрабіла такую міну, нібы не знаходзіла што адказаць на такі-ж неаспрэчны аргумент.

— Да таго-ж у дзяўчынкі, як бачыце,—канфідэнцыяльна¹ паведаміла місіс Чык,—натура беднай Фані... Адважуся сказаць, што ў далейшым жыцці яна ніколі не будзе рабіць намаганняў. Ніколі! Яна ніколі не абаўецца вакол сэрца свайго бацькі, як...

— Як плюшч?—падказала міс Токс.

— Як плюшч,—згадзілася місіс Чык.—Ніколі! Яна ніколі не знойдзе шляху і не прытуліцца да чужых грудзей бацькі, як...

— Пужлівая лань?—падказала міс Токс.

— Як пужлівая лань,—сказала місіс Чык.—Ніколі! Бедная Фані! А ўсё-ж такі як я яе любіла!

— Не трэба хвалявацца, любая мая,—супакойваючым тонам сказала міс Токс.—Ну, годзе! Вы вельмі чулівая.

— Ва ўсіх у нас ёсць свае недахопы,—сказала місіс Чык, праліваючы слёзы і ківаючы галавой.—Думаю, што ёсць. Я ніколі не была сляпой да яе недахопаў. І ніколі не сцвярджала адваротнага. Зусім не. А ўсе-такі як я яе любіла!

Місіс Чык усё яшчэ выцірала слёзы і ківала галавой, калі Рычардс адважылася папярэдзіць яе, што міс Фларэнс не спіць і сядзіць у сваёй пасцельцы. Як сказала карміліца, яна прачнулася, і расніцы ў яе былі мокрыя ад слёз. Але ніхто іх не бачыў, апрача Полі. Ніхто, апрача яе, не нахіліўся над ёю, не прашаптаў ёй ласкавых слоў, не падышоў бліжэй, каб пачуць, як перарывіста б'ецца ў яе сэрца.

¹ *Канфідэнцыяльна*—даверліва, па сакрэту.

— О, любая няня,—сказала дзяўчынка, упрашальна пазіраючы ёй у твар,—дазвольце мне легчы побач з братам.

— Чаму, мая любачка?—запыталася Рычардс.

— О, мне здаецца, ён мяне любіць!—не памятаючы, што кажа, усклікнула дзяўчынка.—Дазвольце мне легчы побач з ім. Калі ласка!

Місіс Чык уставіла некалькі мацярынскіх слоў аб тым, каб яна была разумніца і пастаралася заснуць, але Фларэнс са спалоханым выглядам паўтарыла свае просьбы голасам, які перарываўся ад плачу і слёз.

— Я яго не пабуджу,—сказала яна, закрывшы твар і апусціўшы галаву.—Я толькі дакрануся да яго рукой і засну. О, калі ласка, дазвольце мне легчы сёння побач з братам, мне здаецца, што ён мяне любіць!

Рычардс, не кажучы ні слова, узяла яе на рукі і, падышоўшы да пасцелькі, дзе спала дзіця, паклала побач. Яна прысунулася да яго як мага бліжэй, стараючыся не патрывожыць яго сну, і, працягнуўшы руку, баязліва абняла яго, за шыю, засланіла твар другой рукой, па якой рассыпаліся яе вільготныя раскудлачаныя валасы, і сціхла.

— Бедная малютка!—сказала міс Токс.—Мусіць, ёй штосьці прыснілася.

Гэты маленькі інцыдэнт парушыў ход размовы, так што ўжо цяжка было яе аднавіць, таму абедзве прыяцелькі хутка скончылі піць чай, і слуга быў пасланы наняць кабрылет для міс Токс.

Міс Токс вельмі добра ведала пра наёмныя кебы, і яе ад'езд забіраў звычайна шмат часу. Бо яна сістэматычна займалася пярэднімі прыгатаваннямі.

— Таулінсон, будзьце ласкавы,—сказала міс Токс,—вазьміце перш за ўсё пяро і чарніла і запішыце чытальна яго нумар.

— Слухаю, міс,—сказаў Таулінсон.

— Затым, будзьце ласкавы, Таулінсон,—сказала міс Токс,—пераварніце, калі ласка, падушку. Яна,—давяла міс Токс да ведама місіс Чык,—звычайна бывае сырой, любая мая.

— Слухаю, міс,—сказаў Таулінсон.

— Я яшчэ патурбую вас—сказала міс Токс,—аддаўшы гэтую візітную карку і гэты шылінг. Ён павінен адвезці мяне па гэтаму адрасу, і няхай зразумее, што ні ў якім выпадку не атрымае больш гэтага шылінга.

— Слухаю, міс,—сказаў Таулінсон.

— Ё... мне сорамна, што я вам раблю столькі клопатаў, Таулінсон,—сказала міс Токс, пазіраючы на яго ў задуменні.

— Ніколькі, міс,—сказаў Таулінсон.

— У такім выпадку, будзьце ласкавы, Таулінсон, паведаміце гэтаму чалавеку,—сказала міс Токс,—што ў лэдзі ёсць дзядзька суддзя і што калі ён дазволіць сабе ў аносінах да яе якую-небудзь дзёрзкасць, то будзе жорстка пакараны. Вы можаце ска-

заць гэта па-сяброўску, Таўлінсон, нібы ведаеце, што так зрабілі з іншым чалавекам, які памёр.

— Зразумела, міс,—сказаў Таўлінсон.

— А цяпер жадаю спакойнай ночы майму любаму, любаму, любаму хрышчэнніку,—сказала міс Токс, суправаджаючы кожнае паўтарэнне гэтага эпітэта градам пяшчотных пацалункаў;—Луіза, дарагі мой сябра, абядайце мне выпіць на ноч чаго-кольвечы саграваючага і не хвалявацца.

Чорнавокая Ніпер, якая ўважліва назірала, ледзь стрымлівалася ў гэты крытычны момант і аж да самага ад'езду місіс Чык. Але калі дзіцячы пакой пазбавіўся, нарэшце, ад наведвальнікаў, яна ўзнагародзіла сябе за ранейшае ўстрыманне.

— Можце шэсць тыдняў трымаць мяне ў вар'яцкай кашулі,—сказала Ніпер,—але калі яе знімуць, я яшчэ больш буду злавацца; ну ці бачыў хто-небудзь і калі-небудзь двух такіх грыфонаў,¹ скажыце, місіс Рычардс?

— І гавораць яшчэ аб тым, нібы ёй, гаротнай малютцы, штосьці прыйшла,—сказала Полі.

— Ох, ужо вы, красуні!—усклікнула С'юзен Ніпер, вітаючы паклонам дзверы, у якія вышлі лэдзі.—Яна ніколі не будзе Домбі? Вось як, трэба спадзявацца, што не будзе, больш нам такіх не патрэбна, хопіць і аднаго!

— Не разбудзіце дзяцей, любая С'юзен,—сказала Полі.

— Вельмі вам удзячна, місіс Рычардс,—сказала С'юзен, якая ў гневе сваім ні для каго не рабіла выключэнняў,—і, дапраўды-ж, гэта гонар для мяне атрымліваць ад вас загады, я-ж чорная нявольніца і мулатка. Місіс Рычардс, калі ў вас ёсць для мяне яшчэ якія-небудзь загады, скажыце мне, будзьце ласкавы.

— Глупства! Якія там загады!—сказала Полі.

— Бог з вамі, місіс Рычардс!—усклікнула С'юзен.—Часовыя заўсёды распараджаюцца тут сталымі, няўжо вы гэтага не ведалі? Ды дзе-ж гэта вы нарадзіліся, місіс Рычардс,—прадаўжала Задзіра,—і калі-б і як-бы вы не нарадзіліся (аб гэтым вам самой лепш ведаць), пастарайцеся, калі ласка, запамніць, што адна справа загадваць і зусім іншая справа выконваць тых загады. Адзін чалавек можа сказаць другому, місіс Рычардс, каб той кінуўся галавой з моста ў рэчку глыбінёю ў сорак пяць футаў, але гэты другі, магчыма, і не падумае кідацца.

— Годзе,—сказала Полі,—вы злуецца, таму што вы добрая дзяўчына і любіце міс Фларэнс; і цяпер вы наваліліся на мяне таму, што больш нікога тут няма.

— Каму-небудзь вельмі лёгка не раздражняцца і гаварыць ласкавыя прамовы, місіс Рычардс,—адказвала С'юзен, крыху пам'якчэўшы,—калі з іх дзіцем носяцца, як з прынцам, і лагодзяць яму і песцяць, пакуль ён не захоча пазбавіцца ад такіх сяброў,

¹ Грыфон (грэч.)—фантастычная жывёла ў грэчаскай міфалогіі, пачвара з тулавам льва і з галавой, крыллямі і кіпцюрамі арла.

але калі крыўдзяць ціхую, нявінную малютку, якая ніводнага кепскага слова не заслужыла, то гэта зусім іншая справа. Божа-ж мой, міс Флой, непаслухмяная, брыдка яе дзяўчынка, калі вы ў гэтую-ж хвіліну не заплюшчыце вачэй, я паклічу чарцей, якія жывуць на гары, каб яны прышлі і з'елі вас жывую!

Тут міс Ніпер пачала страшна мычэць, нібы добрасумленны чорт, з пароды быкоў, які імкнуўся выканаць ускладзены на яго жорсткі абавязак. Пасля, дзеля далейшага супакоення сваёй юнай выхаванкі, яна накрыла яе галаву коўдрай і злосна хлопнула некалькі разоў па падушцы, пасля чаго злажыла крыжам рукі на грудзях, прыкусіла губы і прасядзела ўвесь вечар, пазіраючы на агонь.

Хоць аб маленькім Полі і гаварылася, на мове дзіцячага пакоя, што ён «вельмі шмат разумее для свайго ўзросту», але ён усё гэта разумее так-жа мала, як і падрыхтаванні да сваіх хрысцін, якія прызначаны на паслязайтра; аднак, вакол яго вельмі энергічна займаліся падрыхтаваннямі, якія датычылі яго ўласнага ўбрання, а таксама ўбрання яго сястры і абодвух нянек. І з надыходам знамянальнай раніцы ён, здавалася, зусім не адчуў яе значэння; наадварот, ён хацеў спаць, і ён быў надзвычай схільны крыўдзіцца на сваю світу, калі яго апрааналі, каб вынесці на паветра.

Быў шэры, асенні дзень з рэзкім усходнім ветрам, дзень, які адпавядаў падзеям. Містэр Домбі ўвасабляў сабой вецер, змрок і восень хрысцін.

Чакаючы гасцей, ён стаяў у сваёй бібліятэцы, жорсткі і халодны, як само надвор'е; калі ён пазіраў з зашклёнага пакоя на дрэвы ў садзіку, іх бурэе і жоўтае лісцё, дрыжучы, падала на зямлю, нібы ён прыносіў яму пагібель.

Уф! Гэта былі змрочныя, халодныя пакоі; і, здавалася, яны адзелі траур, як і жыхары дома. Кнігі, акуратна падабраныя па росту і выстраеныя ў рад, як салдаты ў халодных, цвёрдых, слізкіх мундзірах, мелі выгляд, нібы яны выказвалі адну і тую-ж думку, а іменна—думку аб замаражвальніку. Кніжная шафа, зашклёная і замкнутая на ключ, не дапускала ніякай фамільярнасці. Бронзавы містэр Піт на шафе, без ніякіх адзнак свайго боскага паходжання, вартаваў недаступны скарб, нібы зачараваны маўр. Пылльныя урны, што ўзвышаліся з абодвух бакоў шафы, выкапаныя са старадаўняй магілы, нібы расказвалі з двух кафедраў аб разбурэнні і ўпадку; а люстра над камінам, паказваючы адначасова і містэра Домбі і яго партрэт, здавалася, перапоўнена была меланхалічнымі развагамі.

З усіх іншых рэчаў нягнуткія і халодныя камінныя шчыпы і качарга нібы дамагаліся бліжэйшага сваяцтва з містэрам Домбі і з яго зашпіленым фракам, белым гальштукам, з цяжкім зала-тым ланцужком ад гадзінніка і ў скрыпучых чаравіках. Але гэта было да прыезду містэра і місіс Чык, законных сваякоў, якія неўзабаве з'явіліся.

— Дарагі мой Польш,—прамармытала місіс Чык, абдымаючы яго,—спадзяюся, гэта пачатак многіх шчаслівых дзён.

— Дзякую вам, Луіза,—хмура сказаў містэр Домбі,—як жывецца, містэр Джон?

— Як жывецца, сэр?—сказаў містэр Чык.

— Можна, Луіза,—сказаў містэр Домбі, злёгка паварочваючы галаву ў каўнерыку, нібы яна была на шарніры,—вы не супраць, каб запалілі ў каміне?

— О, не, дарагі мой Польш,—сказала місіс Чык, якая так старалася, каб не стукаць зубамі,—для мяне не патрэбна.

— Містэр Джон,—запытаўся містэр Домбі,—вы не адчувальныя да холаду?

Містэр Джон, які паспеў засунуць рукі ў кішэні па самае запясе і падрыхтаваўся зацягнуць той самы сабачы прыпеў, які аднойчы ўжо давёў місіс Чык да такога гневу, заявіў, што адчувае сябе вельмі добра.

Ён дадаў паціху: «З маёй там-пам-пам-ляля», калі быў, на шчасце, перапынены Таўлінсонам, які далажыў:

— Міс Токс.

І ўвайшла чароўная спакусніца з сінім носам і невыказна замёрзлым тварам, бо ў гонар цырамоніі яна апранулася вельмі лёгка ў нейкія развяваючыся шматкі.

— Як жывецца, міс Токс?—сказаў містэр Домбі.

Міс Токс у газе, які яе ахутваў, апусцілася якраз таксама, як тэатральны бінокль, калі яго союваюць, яна прысела так нізка ў падзяку за тое, што містэр Домбі ступіў ёй насустрэч.

— Я ніколі не забудуся гэтага дня, сэр,—пяшточна праказала яна.—Збыцца немагчыма. Дарагая мая Луіза, я бадай ці магу паверыць сведчанню сваіх пачуццяў.

Калі-б міс Токс магла паверыць сведчанню аднаго з сваіх пачуццяў, яна павінна была-б прызнаць, што дзень вельмі халодны. Гэта было зусім ясна. Яна скарыстала першы зручны момант, каб аднавіць кровезварот у кончыку носа, і ўнезаметку сагравала яго насавой хустачкай, каб сваёй вельмі нізкай тэмпературай ён не выклікаў непрыемнага здзіўлення ў дзіцяці, калі яна падыйдзе яго пацалаваць.

Неўзабаве паявілася дзіця, прынесенае з вялікай помпай Рычардс; Фларэнс-жа, пад аховай свайго энергічнага маладога канстэбля¹ С'юзен Ніпер, увайшла апошняй. Хоць усё дзіцячае насельніцтва насіла к таму часу не такі глыбокі траур, аднак, выгляд асірацелых дзяцей не спрыяў праясненню надвор'я. Да таго-ж і дзіця—магчыма, віной быў нос міс Токс—расплакалася. З прычыны гэтага містэр Чык устрымаўся ад ажыццяўлення не да месца вельмі пахвальнага намеру, які зводзіўся да таго, каб аддаць больш увагі Фларэнс, бо гэты джэнтльмен сапраўды любіў яе і не таіў, што любіць, і цяпер рыхтаваўся праявіць гэта па-свойму, калі Польш заплакаўся і жонка спыніла містэра Чыка.

¹ Канстэбль—паліцэйскі агент у Англіі.

— Фларэнс, дзіця маё!—жвава сказала цётка.—Чаго вы чакаеце, любачка? Пакажыцеся яму. Забаўце яго, дарагая мая!

Тэмпература панізілася або магла яшчэ больш панізіцца, калі містэр Домбі холадна паглядаў на сваю маленькую дачку, якая, пляскаючы ў далоні і падняўшыся на цыпках перад тронам яго сына і наследніка, спакушала яго саступіць з вышыні велічнасці і зірнуць на яе. Магчыма, пахвальныя намаганні Рычардс дапамагалі ўражанню; як-бы там ні было, але дзіця зірнула ўніз і супакоілася. Калі яго сястра хавалася за сваю няньку, ён сачыў за ёй вачыма, а калі яна з радасным крыкам выглянула з-за яе спіны, ён устрапянуўся і весела заваркатаў, нават засмяяўся, калі яна падбегла да яго, і, здавалася, разгладжваў ёй кудры сваімі малюсенькімі ручкамі, у той час як яна асыпала яго палункамі.

Ці прыемна было містэру Домбі бачыць гэта? Ён не выказаў ніякага задавальнення, астаючыся спакойным; але знешнія праявы якіх-бы там ні было пачуццяў былі яму неўласцівымі. Калі сонечны прамень і пракраўся ў пакой, каб асвятліць гуляючых дзяцей, ён не закранаў яго твара. Містэр Домбі пазіраў так напружана і холадна, што агеньчык пагас нават у смяшлівых вачах маленькай Фларэнс, калі яны выпадкова сустрэліся з яго позіракам.

Так, дзень быў хмурны, асенні, шэры, і ў наступіўшай цішыні сумна падала з дрэваў лісцё.

— Містэр Джон,—сказаў містэр Домбі, зірнуўшы на гадзіннік і ўзяўшы капялюш і пальчаткі,—калі ласка, прапануйце руку маёй сястры; мая рука належыць сёння міс Токс. А вы ідзіце ўперад з містэрам Полем, Рычардс. Будзьце асіярожныя.

У карэце містэра Домбі—Домбі і Сын, міс Токс, місіс Чык, Рычардс і Фларэнс. У маленькім экіпажы, што следваў за карэтай,—С'юзен Ніпер і гаспадар экіпажа—містэр Чык.

Адзін раз па дарозе ў царкву містэр Домбі заляскаў у далоні, каб забавіць сына. Такой праявай бацькаўскага энтузіязма міс Токс была зачаравана. Але, за выключэннем гэтага інцыдэнта, адзіная розніца паміж людзьмі, якія накіроўваліся на хрысціны, і людзьмі ў траурнай карэце, заключалася ў колеры карэт і масці коней.

Ля ўваходу ў царкву іх сустрэў велічны бідль¹.

Рука міс Токс дрыжэла, калі яна прасунула яе пад руку містэра Домбі і адчула, што яе вядуць уверх па ступеньках, услед за трохкутным капелюшом і вялікім каўняром. На момант гэта напаміла ёй аб іншым урачыстым абрадзе: «Ці хочаш ты выйсці замуж за гэтага чалавека, Лукрэцыя?»—«Так, хачу».

— Цяпер тут вяселле, сэр,—сказаў бідль,—але гэта хутка скончыцца, і вы зойдзеце сюды, у рызніцу.

Перш чым павярнуцца і праводзіць іх, ён пакланіўся містэру Домбі і крыху ўсміхнуўся, даючы зразумець, што ён (бідль)

¹ Бідль—ніжэйшая службовая асоба ў царкоўнай парафіі, выконвае, між іншым, абавязкі царкоўнага вартаўніка.

памятае, як меў шчасце прысутнічаць на пахаванні яго жонкі, і спадзяецца, што з таго часу яму жылося нядрэнна.

У рызніцы дыміўся камін, і вельмі стары, перагружаны працай, які атрымлівае мізэрную песню, клерк атэрні¹, «рушыўшы на пошукі», вадзіў указальным пальцам па пергаментных старонках вялізнага журнала запісаў, перапоўненага датамі пахаванняў. Над камінам вісеў план скляпоў пад царквой; і містэр Чык, прачытваючы ўголас для забавы сабраўшыхся прыкладзенае да яго тлумачэнне, не мог спыніцца, пакуль не прачытаў да канца даведку аб магіле місіс Домбі.

Пасля новай ледзяной паузы сапучая маленькая прыслужніца, у якой была дыхавіца,—месца ёй было на могілках, а не ў царкве,—прапанавала ім падысці да купелі. Тут давялося крыху пачакаць, пакуль удзельнікі шлюбнай цырамоніі запісвалі свае прозвішчы; а ў гэты час сапучая маленькая прыслужніца—часткова з прычыны сваёй хваробы, а часткова для таго, каб удзельнікі шлюбнай цырамоніі не забыліся пра яе,—бадзялася па царкве, пырхаючы, як дэльфін.

Нарэшце, царкоўны клерк (адзіны суб'ект, які тут не сумаваў, ды і той быў трунаром) падышоў са збанком цёплай вады і, выліваючы яе ў купель, сказаў штосьці аб тым, што трэба пазбавіцца холаду, хоць і мільёна галонаў² кіпятку не хапіла-б для гэтай мэты. Пасля малады свяшчэннік, прыветлівы і ціхі, які відавочна баяўся дзіцяці, паявіўся, нібы галоўны герой у аповесці са зданямі,—«высокая фігура, уся ў белым», убачыўшы якую Польш раскрычаўся на ўсю царкву і не змаўкаў да таго часу, пакуль яго не вынелі са счарнелым тварам з купелі.

Але калі і гэта адбылося, к вялікай палёгцы ўсіх прысутных, голас яго ўсё-ж раздаваўся пад порцікам аж да сканчэння цырамоніі то слабей, то мацней, то сціхаючы, то зноў нястрымна пратэстуючы супроць зробленай яму крыўды.

У часе ўсёй гэтай працэдуры містэр Домбі аставаўся такім-жа спакойным і бездакорным, якім быў заўсёды, і, магчыма, дзякуючы яго прысутнасці, яна была такой халоднай, што ў маладога свяшчэнніка пар ішоў з рота, калі ён чытаў.

Калі ўсё было скончана, ён зноў прапанаваў руку міс Токс і павёў яе ў рызніцу, дзе сказаў свяшчэнніку, з якой прыемнасцю дамагаўся-б ён гонару бачыць яго ў сябе ў часе абеда, калі-б не сумнае становішча спраў у яго ў доме. Калі акт быў падпісаны, грошы заплачаны, прыслужніца (якая зноў моцна закашлялася) не забыта, бідль узнагароджан, панамар (які выпадкова быў ля дзвярэй, надзвычай цікавячыся надвор'ем) не пакінуты без увагі, яны зноў уселіся ў карэту і паехалі дадому ў тым-жа бязрадасным таварыстве.

¹ Клерк атэрні—пісар, які працуе ў атэрні,—асобы, дапушчанага да працы адвакатам пры англійскім судзе; часамі суд даручае атэрні выконваць пракурорскія абавязкі.

² Галон—мера вадкасці, каля 4½ літраў.

Дома яны знайшлі містэра Піта, які з пагардай паглядаў на халодную закуску, што красавалася ў халодным багаці хрустала і срэбра і была падобнай больш да нябожчыка, выстаўленага для аддання яму ўшаны, чым на гасцінны пачастунак.

Міс Токс падарыла хрышчэнніку кубак, а містэр Чык нож, відэлец і лыжку ў футляры. Містэр Домбі, у сваю чаргу, падарыў браслет міс Токс, і пры атрыманні гэтага сувеніра міс Токс была глыбока расчулена.

— Містэр Джон,—сказаў містэр Домбі,—будзьце ласкавы заняць месца ў тым канцы стала. Што ў вас там, містэр Джон?

— У мяне халодная цялячая нага, сэр,—адазваўся містэр Чык, старанна расціраючы адубелыя рукі.—А што ў вас, сэр?

— Мне здаецца,—адказаў містэр Домбі,—у мяне халодная цялячая галава, затым халодная птушка... вянгліна... піражкі... салата... омары. Міс Токс зробіць мне ласку і вып'е віна? Шампанскага, міс Токс.

Усё пагражала боллю зубоў. Віно аказалася такім нястрымна халодным, што ў міс Токс вырваўся ціхі піск, які яна з вялікай цяжкасцю ператварыла ў «гм». Цяляціну прынеслі з такой ледзяной каморы, што першы-ж кавалак выклікаў у містэра Чыка адчуванне, нібы ў яго ледзянеюць рукі і ногі.

Адзін толькі містэр Домбі аставаўся спакойным. Яго можна было-б вывесіць для продажу на рускім кірмашы, як узор замарожанага джэнтльмена.

Абстаноўка прыгнятала нават яго сястру. Яна не спрабавала ліслівіць або балбатаць і сканцэнтравала ўсе свае намаганні на тым, каб мець такі выгляд, нібы ёй цёпла.

— Ну, сэр,—сказаў містэр Чык, робячы адважную спробу парушыць доўгае маўчанне і напаўняючы шклянку херэсам,—гэту шклянку, з вашага дазволу, сэр, я вып'ю за здароўе маленькага Поля.

— Ды благаславіць яго бог!—прашаптала міс Токс, выпіўшы глыток віна.

— Мілы маленькі Домбі!—прашаптала місіс Чык.

— Містэр Джон,—з жорсткай важнасцю сказаў містэр Домбі,—не сумняваюся, што мой сын адчуў-бы і выказаў вам падзяку, калі-б мог ацаніць гонар, які вы яму аказалі. Спадзяюся, з часам ён будзе несці любую адказнасць, якую добрая прыхільнасць яго сваякоў і сяброў у прыватным жыцці і цяжар, звязаны з нашым становішчам у грамадстве, могуць укласці на яго.

Тон, якім гэта было выказана, не выклікаў поваду да далейшай размовы, і містэра Чыка зноў ахапіла туга і маўчанне. Інакшая была справа з міс Токс, якая, выслухаўшы містэра Домбі з яшчэ больш напружанай увагай, чым звычайна, і яшчэ больш выразна схіліўшы галаву на плячо, перагнулася пасля пераз стол і ціха сказала місіс Чык:

— Луіза!

— Што, мая любая?—сказала місіс Чык.

— Цяжар, звязаны з нашым становішчам у грамадстве, можа... я не памятаю даслоўнага выразу.

— Патрабаваць ад яго,—сказала місіс Чык.

— Даруйце, дарагая мая,—запырэчыла міс Токс,—здаецца, не так. Гэта было больш закруглена і плаўна. Добрая прыхільнасць сваякоў і сяброў у прыватным жыцці і цяжар, звязаны са становішчам у грамадстве... могуць... ускласці на яго?

— Ускласці на яго, зусім правільна,—сказала місіс Чык.

Міс Токс з урачыстасцю лёгенька пляснула ў далікатныя далоні і, закаціўшы вочы, дадала:

— Якое красамоўства!

Тым часам містэр Домбі загадаў, каб паклікалі Рычардс, якая і ўвайшла, прсядаючы, але без дзіцяці: Поль спаў пасля утомнай раніцы. Перадаўшы шклянку віна гэтаму васалу¹, містэр Домбі звярнуўся да яе з наступнымі словамі (міс Токс загадзя схіліла галаву на плячо і зрабіла сякія-такія падрыхтаванні, каб замацаваць гэтыя словы ў сэрцы сваім):

— На працягу шасці месяцаў, Рычардс, якія вы правялі ў гэтым доме, вы выконвалі свой абавязак. Жадаючы аказаць вам з гэтай прычыны якую-небудзь маленькую паслугу, я думаў аб тым, як ажыццявіць найлепшым чынам гэты намер, а таксама раіўся з маёй сястрою, місіс...

— Чык,—уставіў джэнтльмен, якому належала гэтае прозвішча.

— О, калі ласка, цішэй!—сказала міс Токс.

— Я хацеў сказаць вам, Рычардс,—прадаўжаў містэр Домбі, грозна зірнуўшы на містэра Джона,—што маё рашэнне падказана ўспамінамі аб размове, якую я меў з вашым мужам у гэтым пакоі, калі вы былі наняты і калі ён расказаў мне сумны факт, што ваша сям'я, на чале з ім самім, глыбока пагрузла ў невуцтва.

Рычардс схілілася перад пышнасцю папроку.

— Я зусім не маю схільнасці,—прадаўжаў містэр Домбі,—да таго, што людзі, схіленыя да сцірання розніцы, называюць усеагульным навучаннем. Але неабходна вучыць ніжэйшыя класы, каб яны ведалі сваё становішча і трымаліся адпаведна. Пастолькі я адабраў школы. Маючы права вылучыць кандыдата на стыпендыю ў старадаўняй установе, названай (у гонар пачэснага грамадства) Літасцівымі Тачыльшчыкамі², дзе вучні атрымліваюць не толькі добрадзейную адукацыю, але дзе ім даецца таксама вопратка і значок, я (папярэдне звязаўшыся праз місіс Чык з вашай сям'ёй) вылучыў кандыдатуру вашага

¹ *Васал*—у эпоху феадалізма—дваранін, які атрымаў у спадчыннае карыстанне землі ад уласніка зямлі (сюзерэна) і абавязан выконваць розныя павіннасці і служыць сюзерэну.

² *Літасцівыя Тачыльшчыкі*—англійскае добрачыннае таварыства, заіснаванае яшчэ ў XVIII ст.; яно аказвала нязначную дапамогу дзецям прытулкаў.

старэйшага сына на вольную вакансію; і, як мне паведамлі, ён адзеў сёння форменную вопратку. Здаецца, нумар яе сына,—скажаў містэр Домбі, звяртаючыся да сястры і гаворачы аб хлопчыку так, нібы той быў наёмнай карэтай,—сто сорок сёмы. Луіза, вы можаце паведаміць ей.

— Сто сорок сёмы,—сказала місіс Чык.—Форменная яго вопратка, Рычардс,—гэта прыгожы цёплы сіні фланелевы фрак і шапка з аранжавым кантам, чырвоныя шарсцяныя панчохі і вельмі моцныя скураныя штонікі. Ужо адну гэтую частку туалета можна насіць з удзячнасцю,—дадала з энтузіязмам місіс Чык.

— Ну, вось, Рычардс!—сказала міс Токс.—Цяпер вам ёсць чым ганарыцца. Літасцівыя Тачыльшчыкі!

— Я вельмі дзякую, сэр,—ціха адказвала Рычардс,—і вы вельмі добрыя, што ўспомнілі пра маіх дзетак.

Пры гэтым вобраз Байлера ў касцюме Літасцівага Тачыльшчыка з маленькімі яго ножкамі, абцягнутымі моцнымі штонікамі, пра якія гаварыла місіс Чык, паўстаў перад вачыма Рычардс і прымусіў яе праслязіцца.

— Я вельмі рады, што вы такая адчувальная, Рычардс,—сказала міс Токс.

— Сапраўды, пачынаеш спадзявацца,—сказала місіс Чык, якая ганарылася сваімі даверлівымі адносінамі да прыроды чалавечай,—што ёсць яшчэ на свеце іскра ўдзячнасці і належнай адчувальнасці.

Рычардс адазвалася на гэтыя кампліменты, прысядаючы і мармычучы словы ўдзячнасці; але бачачы, што ёй не аправіцца ад таго перапалоху, у які яе прывёў вобраз сына ў неадпаведных яго ўзросту штанах, яна непрыкметна адступіла да дзвярэй і адчула вялікую палёжку, вышмыгнуўшы ў іх.

Тыя мімалётныя паказчыкі частковай адлігі, якія з'явіліся разам з ёю, з ёю і зніклі; і мароз зноў запанававу, такі-ж жорсткі і люты, як і раней. Было чуваць, як у канцы стала містэр Чык двойчы пачынаў напяваць арыю, але абодва разы гэта быў жалобны марш з «Саула»¹. Здавалася, што кампанія рабілася ўсё халаднейшай і халаднейшай і паступова пераходзіла ў замарожаны і цвёрды стан, як закуска, вакол якой яна сабралася. Нарэшце, місіс Чык зірнула на міс Токс, а міс Токс адказала ёй позіркам, і абедзве ўсталі і заўважылі, што час ісці. З той прычыны, што містэр Домбі прыняў гэтую заяву зусім абыякава, яны развіталіся з гэтым джэнтльменам і неўзабаве адбылі пад аховай містэра Чыка, які, як толькі яны павярнуліся спіной к дому і пакінулі яго гаспадара ў прывычнай адзіноце, засунуў рукі ў кішэні, адкінуўся на спінку сядзення і ўсю дарогу насвістаў «Хей хо чыві!», выказваючы пры гэтым усёй сваёй фізіяноміяй такую сумную і грозную пагарду, што місіс Чык

¹ *Араторыя* (муз. твор кампазітара Гендэля (1685—1759).

не адважылася пратэставаць або якім-небудзь іншым спосабам дакучаць яму.

— Што датычыць Рычардс, то хоць яна і трымала на каленях маленькага Поля, аднак, не магла забыцца пра свайго ўласнага першынца. У дзіцячым пакоі яна пачала гутарку аб яго «мілых ножках» і зноў была патрывожана яго зданню ў форменнай вопратцы.

— Не ведаю, што-б я ні аддала,—сказала Полі,—каб пабачыць беднага малютку, пакуль ён да яе яшчэ не прывык.

— Ну, дык я вось што скажу, місіс Рычардс,—адазвалася Ніпер, якая карысталася яе давер'ем:—пабачце яго і супакойцеся!

— Містэру Домбі гэта не спадабаецца,—сказала Полі.

— Няўжо не спадабаецца, місіс Рычардс?—абазвалася Ніпер.—Мне здаецца, што яму-б гэта вельмі спадабалася, калі-б у яго запыталіся.

— Напэўна, вы-б і не пыталіся ў яго?—сказала Полі.

— Так, місіс Рычардс, нават і не падумала-б,—адказвала С'юзен,—і я чула, як гэтыя два наглядчыкі, Токс і Чык, гаварылі, што не маюць намеру быць заўтра на сваім пасту, а значыцца, я і міс Флой выйдзем заўтра раніцою з вамі, і рабіце, што вам захочацца, місіс Рычардс, таму што мы з такой-жа, і нават з большай ахвотай можам прайсці туды, як і хадзіць туды-сюды па вуліцы.

Спачатку Полі досыць мужна адмовілася ад гэтай прапановы, але мала-па-малу стала да яе схіляцца па меры таго, як усё ясніей і ясніей ўяўляла сабе забаронныя вобразы дзяцей і роднага дома. Нарэшце, разважыўшы, што вялікай бяды не будзе, калі на хвілінку падыйсці да дзвярэй, яна згадзілася з парадай Ніпер.

Калі пытанне было вырашана такім чынам, маленькі Польш жаласна заплакаў, нібы ў яго было прадчуванне, што нічога добрага з гэтага не выйдзе.

— Што здарылася з дзіцем?—запыталася С'юзен.

— Мусіць ён змёрз,—сказала Полі, прахаджваючыся з ім туды-сюды і закалыхваючы яго.

Так, дзень быў халодны, асенні; і калі яна прахаджвалася і закалыхвала, паглядаючы ў цмяныя вокны, і мацней прыціскала хлапчука да грудзей, сухія лісці падалі, як дождж.

РАЗДЕЛ VI

Другая страта Поля.

У Полі раніцою ўзнікла столькі апасак, што калі-б не настойлівае ўзахвочванне яе чорнавокай прыяцелькі, яна адмовілася-б ад усякіх думак аб падарожжы і звярнулася-б з фармальнай просьбай дазволіць ёй бачыцца з нумарам сто сорок сёмым пад злавесным дахам містэра Домбі. Але С'юзен высунула столькі

астраумных пярэчанняў супроць другога плана і падтрымала першапачатковы намер такой колькасцю астраумных довадаў, што як толькі спіна містэра Домбі велічна павярнулася к дому і гэты джэнтльмен накіраваўся звычайнай свэёй дарогай у Сіці, яго сын, які нічога не ведаў, быў ужо на шляху да Садоў Стэгса.

Гэтая мілагучная мясцовасць была ў прыгарадзе. Сюды накіраваліся абедзве нянькі ў суправаджэнні сваіх выхаванцаў: Рычардс, зразумела, несла Поля, а Сюзен вяла за руку маленькую Фларэнс і час ад часу частавала яе штуршкамі, калі лічыла мэтазгодным скарыстаць іх.

Якраз у гэты час першы з вялікіх падземных штуршкоў страсянуў увесь раён да самага яго цэнтра. Сляды яго былі відаць усюды. Дамы былі зруйнаваны; вуліцы праламаны і закіданы, выкапаны глыбокія ямы і канавы; зямля і гліна навалены велізарнымі кучамі; будынкі, падкопаныя і расхістаныя, былі падпёрты вялікімі бярвеннямі. Тут вазы, перакуленыя і нагромаджаныя адзін на другі, ляжалі ў беспарадку ля падножжа крутога штучнага ўзгорка; там каштоўнае жалеза мокла і іржавела ў нечым, што выпадкова ператварылася ў сажалку. Усюды былі масты, якія нікуды не вялі; праезды, якія зусім нельга было прайсці; часовыя драўляныя пабудовы і платы ў самых нечаканых месцах; шкілеты абадраных кватэр, абломкі незакончаных сцен і арак, груды матэрыялу для рыштавання, наваленая цэгла, гіганцкія пад'ёмныя краны і трыножнікі, якія шырока расставілі ногі над пустэчай.

Карацей кажучы, тут пракладалася яшчэ незакончаная чыгунка і з самых нетраў гэтага страшэннага бязладдзя ціха паўзла ўдалячынь па вялікай сцежцы цывілізацыі і прагрэса.

Але да гэтага часу вакольнае насельніцтва яшчэ не адважалася прызнаць чыгунку. Двое-тroe дзёрзкіх спекулянтаў намецілі вуліцы, і адзін узяўся за будаўніцтва, але прыпыніўся сярод гразі і попелу, каб яшчэ аб гэтым падумаць. Агульнае давер'е прывівалася вельмі туга. Там, дзе пачыналася чыгунка, асталіся брудныя пустэчы, хлявы, гнойныя і смеццевыя кучы, канавы, сады, альтанкі і пляцоўкі для выбівання дываноў. Маленькія магільныя ўзгорачкі з устрычных ракавін у сезон устрыц або са шкарлупы омараў у сезон омараў, з бітай пасуды і завяўшых капусных лісцяў у любы сезон вырасталі на яе насыпу. Ніхто нічога ад яе не выгадваў і не думаў, што выгадае. Калі-б нікчэмная пустэча, якая была побач з ёю, магла смяяцца, яна высмейвала-б яе з пагардай, як гэта рабілі многія нікчэмныя яе суседзі.

Сады Стэгса адрозніваліся надзвычайнай недаверлівасцю. Гэта быў невялікі рад дамоў з маленькімі, беднымі ўчасткамі зямлі, адгароджанымі старымі дзвярыма, бачкарнымі дошкамі, кавалкамі брэзенту і ламаччам; бляшаныя чайнікі без дна і адслужыўшыя сваю службу камінныя рашоткі затыкалі дзіркі.

Мясцовыя жыхары лічылі Сады Стэгса свяшчэнным гаем, які не знішчаць чыгункі, і былі яны так упэўнены ў яго здольнасці перажыць усе гэтыя недарэчныя вынаходствы, што камінар на рагу, які, як было вядома, кіраваў мясцовай палітыкай Садоў, абяцаў на ўвесь голас загадаць у дзень пачатку руху на чыгунцы—калі толькі ён калі-небудзь пачнецца—двум з сваіх хлапчукоў, каб тыя ўскарабаліся па дымаходах яго жылля з наказам вітаць няўдачу насмешлівымі выкрыкамі з комінаў.

У гэтае пагане месца, сама назва якога да гэтага часу старанна ўтойвалася ад містэра Домбі яго сястрою, быў прынесен цяпер маленькі Польша Лёсам і Рычардс.

— Вось мой дом, С'юзен,—паказваючы на яго, радасна сказала Полі.

— На самай справе, місіс Рычардс?—спагадліва адазвалася С'юзен.

— І, сапраўды-ж, у дзвярах стаіць мая сястра Джэмайма,—усклікнула Полі,—і на руках у яе мой любы, ненаглядны малютка!

Відовішча гэта надало нецяярлівасці Полі такія магутныя крыллі, што яна рушыла бягом па Садах і, падляцеўшы да Джэмаймы, у адзін момант абмянялася з ёю дзецьмі, на вялікае здзіўленне гэтай юнай асобы, на якую наследнік Домбі нібы з неба зваліўся.

— Ах, Полі!—усклікнула Джэмайма.—Гэта вы! Ну і перапахалі-ж вы мяне! Хто-б мог падумаць? Заходзьце, Полі! Які ў вас цудоўны выгляд! Дзеці звар'яцеюць, калі ўбачаць вас, Полі, сапраўды звар'яцеюць.

Так і здарылася, калі меркаваць па шуму, які яны паднялі, і па тым, як яны рынуліся да Полі і пацягнулі яе да глыбокага крэсла ля каміна, дзе яе сумленны твар, падобны на яблыка, адразу акружылі яблычкі драбнейшыя, усе туліліся да яго сваімі ружовымі шчочкамі і ўсе, як відаць, даспелі на адным і тым-жа дрэве. Што да Полі, то яна ўзняла такі шум і вазню, як і дзеці, і сумятня крыху пацішэла не раней, чым яна зусім задыхалася, валасы пасмамі спусціліся на расчырванелы твар, а новая сукенка, пашытая з прычыны хрысцін, была вельмі пакамечана. Але і тады малодшы Тудль аставаўся ў яе на каленях і моцна абдымаў яе за шыю абодвума рукамі, а другі Тудль ускарабкаўся на спінку крэсла і, гойдаючы адной нагой у паветры, рабіў адважныя спробы пацалаваць яе цішком.

— Паглядзіце, да вас у госці прышла прыгожанькая маленькая лэдзі,—сказала Полі.—Бачыце, якая яна ціхенькая! Якая прыгожая маленькая лэдзі, праўда?

Гэты ўспамінак аб Фларэнс, якая стаяла ля дзвярэй, нагадваючы за падзеямі, прыцягнула да яе ўвагу малодшых парасткаў і таксама шчасліва дапамагала афіцыйнаму прызнанню міс Ніпер, у якой ужо ўзнікла апасенне, што ёю пагарджалі.

— Ах, С'юзен, калі ласка, зайдзіце і прысядзьце на хвілінку,—сказала Полі.—Гэта мая сястра Джэмайма, вось яна. Джэмайма, не ведаю, што-б я рабіла, калі-б не С'юзен Ніпер; калі-б не яна, не было-б мяне тут сёння.

— Ах, прысядзьце, калі ласка, міс Ніпер,—падхапіла Джэмайма.

С'юзен з велічным і цырамонным выглядам прысела на самы кончык крэсла.

— Я ніколі яшчэ нікому так не была рада, міс Ніпер, сапраўды, ніколі,—сказала Джэмайма.

С'юзен, памякчэўшы, лёгенька пасунулася на крэсле і міласціва ўсміхнулася.

— Калі ласка, міс Ніпер, развяжыце істужкі капелюша і будзьце як дома,—угаварвала Джэмайма.—Баюся, што вы не бывалі ў такім бедным жыллі, але вы зробіце нам ласку, я ўпэўнена ў гэтым.

Чорнавокая была так узрадавана гэтым пачцівым абыходжаннем, што пасадзіла сабе на калені маленькую міс Тудль, якая прабягала паўз яе, і павезла яе на Бенберы Крос¹.

— А дзе-ж мой любы хлопчык?—запыталася Полі.—Мой бедны хлопчык? Я прышла зірнуць, як ён выглядае ў новай вопратцы.

— Ах, як шкада!—усклікнула Джэмайма.—Як ён будзе сумаваць, калі даведаецца, што мама была тут! Ён у школе, Полі.

— Пайшоў ужо?

— Так. Учора ён пайшоў першы раз, баючыся прапусціць вучэнне. А сёння займаюцца палавіну дня, Полі. Ах, калі-б вы маглі пачакаць, пакуль ён вернецца дадому... Вы і міс Ніпер, зразумела,—сказала Джэмайма, свечасова ўспомніўшы аб самалюбнасці чорнавокай.

— А які ў яго выгляд, Джэмайма, памажы яму божа?—бязліва запыталася Полі.

— Ды ўжо не такі благі, як вы, магчыма, думаеце,—адказала Джэмайма.

— Ах!—прачула сказала Полі.—Я ведала, што ногі ў яго будуць вельмі кароткімі.

— Ногі ў яго сапраўды кароткія,—адказвала Джэмайма,—асабліва ззаду; але яны з кожным днём будуць рабіцца даўжэйшымі.

Гэта пацяшэнне разлічана было на будучыню; але бадзёрасць і добрадушнасць, якія яго суправаджалі, надалі яму цану, якой яно само па сабе не мела. Пасля мінутага маўчання Полі запыталася больш вясёлым тонам:

— А дзе бацька, любая Джэмайма?—бо гэтым патрыярхальным імем звычайна называлі ў сям'і містэра Тудля.

¹ Павязда на Бенберы Крос—забавляла дзіця, падкідала яго на калене і апявала песеньку аб паездцы к Бенберы Крос.

— Ну, вось!—усклікнула Джэмайма.—Як шкада. Сёння рані-
цой бацька ўзяў з сабою абед і дадому вернецца толькі пад ве-
чар. Але ён заўсёды гаворыць пра вас, Полі, і расказвае пра вас
дзецям, і ён—самае ціхае, цяплявае і смірнае стварэнне на свеце.

— Дзякуй, Джэмайма!—усклікнула простадушная Полі, абра-
даваная гаворкаю і засмучаная адсутнасцю містэра Тудля.

— О, няма за што дзякаваць мне, Полі,—адказвала сястра,
моцна цалуючы яе ў шчаку і весела падкідаючы на руках ма-
ленькага Поля.—Іншы раз я таксама і пра вас гавару і думаю.

Не глядзячы на падвойнае расчараванне, нельга было лічыць
няўдалым візіт, які быў варты такога прыёму; таму сёстры
бадзёра гутарылі аб сямейных справах, аб Байлеры і аб усіх
яго братах і сёстрах. Калі распачалі агульную размову, каб чор-
навокая не асядзала свайго канька і не пачала папікаць, гэтая
маладая лэдзі расказала каротка Джэмайме ўсё, што ведала пра
містэра Домбі, як ён глядзіць на будучыню сям'і, занятках
і характары, дала таксама падрабязны пералік свайго асабістага
гардэроба і справаздачу пра бліжэйшых сваякоў і сяброў сваіх.
Аблягчыўшы душу гэтымі выказваннямі, яна пакаштавала крэ-
ветак¹ і портэра і выказала гатоўнасць даць клятву ў вечнай
дружбе.

Маленькая Фларэнс таксама не прамінула выпадку пакары-
стацца абставінамі, бо, калі маленькія Тудлі павялі яе аглядаць
паганкі і іншыя выдатнасці Садоў, яна з захапленнем пачала бу-
даваць разам з імі ў зялёнай лужынцы, якая ўтварылася ў кутку,
часовую плаціну. Яна яшчэ была занята гэтай работай, калі яе
знайшла С'юзен, якая,—такое ў яе было пачуццё абавязку, не
глядзячы нават на ўціхамірваючае дзеянне крэветак,—звярну-
лася да яе з павучальнай прамовай (якая перапынялася кухта-
лямі) на тэму аб яе заганнай натуре, абмываючы ёй пры гэтым
твар і рукі, і прадракла, што яна давядзе да сівых валасоў усю
сваю сям'ю, якая з гора сойдзе ў магілу. Пасля некаторай
затрымкі, выкліканай досыць доўгай канфідэнцыяльнай гутаркай
наверсе, аб грашовых справах, паміж Полі і Джэмаймай, зноў
быў утворан абмен дзяцей,—бо Полі ўвесь час не спускала
з рук свайго ўласнага дзіцяці, а Джэмайма маленькага Поля,—
і наведвальнікі развіталіся.

Але спярша маленькіх Тудляў, афяр добраамернага ашукан-
ства, спакусілі накіравацца ўсіх у крамку з прычыны неабход-
насці патраціць пені, і, калі дарога была вольнай, Полі ўцякла;
Джэмайма крыкнула ёй услед, што, калі-б яны маглі па дарозе
назад даць круга ў бок Сіці Род, яны абавязкова сустрэлі-б
маленькага Байлера, які варочаецца са школы.

— Як вы думаеце, С'юзен, ці паспеем мы дайці туды?—за-
пыталася Полі, калі яны спыніліся, каб перавесці дух.

— А чаму-б не паспець, місіс Рычардс?—адазвалася С'юзен.

¹ Крэветка—ракападобная жывёліна, ужываемая ў ежы.

— Час, бачыце, блізкі к абеду,—сказала Полі.

Але дзякуючы снеданню яе спадарожніца стала больш чым абьякавай да гэтага сур'эзнага меркавання; таму яна не надала яму ніякага значэння, і яны вырашылі прарабіць «маленькі круг».

Выявілася, што ад учарашняй раніцы жыццё зрабілася цяжкім беднаму Байлеру па віне форменнай вопраткі Літасцівых Тачыльшчыкаў. Вулічная моладзь не магла пагадзіцца з гэтым касцюмам. Ніводзін юны шалапай не мог утрымацца, убачыўшы касцюм, каб не накінуцца на бяскрыўднага яго носьбіта і не зрабіць яму шкоды. Яго закідалі каменнем на вуліцы. Яго спіхалі ў канавы; запырсквалі гразёю; энергічна прыціскалі да слупоў. Хлапчукі, зусім незнаёмыя з яго асобай, зрывалі ў яго з галавы жоўтую шапку і пускалі яе за ветрам. Ногі яго не толькі ганьбілі і знеслаўлялі, але іх мацалі і шчыпалі. Гэтай самай раніцай, накіроўваючыся ў школу Тачыльшчыкаў, ён атрымаў зусім незаслужаны сіняк пад вокам і быў за яго пакараны настаўнікам, пераросшым былым Тачыльшчыкам лютага норава, які быў назначан настаўнікам, бо нічога не ведаў і быў ні да чаго непрыгодзен, і чый бязлітасны стэк выклікаў стаўбчак ва ўсіх тоўсташчохіх хлапчукоў.

Вось чаму ідучы назад Байлер шукаў глухіх спежак і прабіраўся вузкімі праходамі і задворкамі, каб унікнуць ад сваіх катаў. Калі-ж яму давялося выйсці на галоўную вуліцу, злы лёс прывёў, яго, нарэшце, туды, дзе група хлапчукоў, якіх узначальваў люты малады мяснік, чакала, ці не будзе ім выпадку павесяліцца. Калі сярод іх апынуўся Літасцівы Тачыльшчык, яны дружна зараўлі і накінуліся на яго.

У гэты самы час Полі, безнадзейна паглядаючы ўдоўж вуліцы, пасля добрай гадзіны хадзьбы, заявіла, што няма сэнсу ісці далей, як раптам убачыла гэтае відовішча. Ледзь згледзеўшы яго, яна ўскрыкнула і, перадаўшы майстра Домбі чорнавокай, кінулася на выручку свайго злашчаснага сынка.

Нечаканасць, як і бяда, не ходзіць адна. Уражаная С'юзен Ніпер і яе двое юных выхаванцаў былі выратаваны праходзімі з-пад самых калёс праязджаўшай карэты, перш чым зразумелі, што здарылася, і ў гэты момант (дзень быў кірмашовы) пачуліся аглушальныя крыкі: «Шалёны бык!»

У самы перапалох, калі на яе вачах людзі кідаліся і крычалі, і пападалі пад калёсы, і хлапчукі біліся, і шалёныя быкі насоўваліся, і нянька сярод усіх гэтых небяспек разрывалася на часткі, Фларэнс ускрыкнула і пусцілася наўцёкі. Яна бегла, пакуль не змаглася, упрашаючы С'юзен бегчы за ёю; але, зразумеўшы, што другая нянька асталася ззаду, яна спынілася, ломячы рукі, і з жахам, які цяжка апісаць, пераканалася, што нікога каля яе няма.

— С'юзен, С'юзен!—закрычала Фларэнс, у прыпадку распачы усплэскаючы рукамі.—О, дзе яны, дзе яны?

— Дзе яны?—паўтарыла нейкая старая, якая прычыкільгала з ўсёй паспешнасцю, на якую была здольна, з процілеглага боку вуліцы.—Чаму вы ад іх уцяклі?

— Я спалохалася,—адказала Фларэнс.—Я не ведала, што раблю. Я думала, што яны са мною. Дзе яны?

Старая ўзяла яе за руку і сказала:

— Я вас правяду.

Гэта была вельмі брыдка старая з чырвонымі абадкамі вакол вачэй і ротам, які чвякаў і шамкаў нават калі яна маўчала. Яна была вельмі бедна апранута і несла нейкія скуркі, што віселі ў яе на руцэ. Напэўна, яна ішла ўслед за Фларэнс, ва ўсякім выпадку на працягу некаторага часу, бо паспела засапціся; і калі яна спынілася, каб перадыхнуць, яна стала яшчэ больш брыдкаю, бо па яе жоўтым маршчыстым твары і шыі прабягалі сударагі.

Фларэнс баялася яе і, нерашуча азіраючыся, паглядала ўдоўж вуліцы, якую прабегла амаль да канца. Гэта было глухое месца—скарэй задворкі, чым вуліца,—і нікога тут не было, апрача яе і старой.

— Цяпер вам няма чаго баяцца,—сказала старая, усё яшчэ не выпускаючы яе рукі.—Ідзіце са мною.

— Я.. я вас не ведаю. Як вас завуць?—запыталася Фларэнс.

— Місіс Браун,—сказала старая.—Добрая місіс Браун.

— Яны блізка адсюль?—запыталася Фларэнс, даючы сябе пацягнуць.

— Сюзен тут, недалёка,—сказала Добрая місіс Браун,—а другія недалёка ад яе.

— Нікога не пабілі?—ускрыкнула Фларэнс.

— Не,—сказала Добрая місіс Браун.

Пачуўшы гэта, дзяўчынка заплакала ад радасці і ахвотна пайшла са старой, хоць, пакуль яны ішлі, яна мімаволі паглядала на яе твар, у асаблівасці на гэты нястомны рот, і разважала аб тым, ці падобна да яе Злая місіс Браун, калі толькі існуе такая асоба на свеце.

Ішлі яны нядоўга, але вельмі непрывабнай дарогай міма печаяў для абпальвання цэглы і чарапіцы, а пасля старая павярнула ў гразкі завулак, прарэзаны глыбокімі чорнымі каляінамі. Яна спынілася каля несамавітага доміка, замкнутага так моцна, як толькі можа быць замкнуты дом увесь у расколінах і шчылінах. Яна адамкнула дзверы ключом, які выняла з-пад капелюша, і ўпіхнула дзяўчынку ў задні пакой, дзе на падлозе ляжала вялікая куча ануч розных колераў, куча касцей і куча прасеенага попелу і смецця; мэблі тут не было, а сцены і столь былі зусім чорныя.

Дзяўчынка напалохалася так, што не магла прамовіць ні слова і, здавалася, траціла прытомнасць.

— Ну, не дурнейце,—сказала Добрая місіс Браун, штурхануўшы, каб дзяўчынка апамяталася.—Я вас не пакрыўджу. Садзіцеся на анучы.

Фларэнс паслухалася, з нямой просьбай працягваючы да яе складзеныя рукі.

— І затрымаю я вас не больш гадзіны,—сказала місіс Браун.—Разумеце, што я кажу?

Дзяўчынка з вялікай цяжкасцю прамовіла: «Разумею».

— Так, значыць,—сказала Добрая місіс Браун, у сваю чаргу садзячыся на косці,—не дакучайце мне. Калі не будзеце дакучаць, кажу вам, што я вас не пакрыўджу. А калі надакучыце, я вас заб'ю. Я магу вас забіць у любы час—нават калі вы ляжыце ў пасцелі ў сябе дома. А цяпер раскажыце, хто вы такая і што вы такое і ўсё іншае аб сабе.

Пагрозы і абяцанні старой, баязьн раззлаваць яе і прывычка, якая не ўласціва дзіцяці, але якая ў Фларэнс зрабілася нібы прыроджанай,—таіцца і захоўваць свае пачуцці, страх і надзеі,—дапамаглі ёй выканаць гэтак патрабаванне і раскажаць сваю маленькую біяграфію або тое, што яна ведала аб сваім жыцці. Місіс Браун слухала ўважліва, пакуль яна не скончыла раскажваць.

— Так, значыць, ваша прозвішча Домбі, а?—сказала місіс Браун.

— Так, пані.

— Мне патрэбна гэта прыгожанькая сукеначка, міс Домбі,—сказала Добрая місіс Браун,—і гэты капялюшык, і адна-дзе спаднічкі, і ўсё іншае, без чаго вы можаце абыйсціся. А ну, зніміце іх!

Фларэнс падпарадкавалася спешна, наколькі гэтак дазвалялі яе дрыжачыя рукі, і пры гэтым не спускала напалоханых вачэй з місіс Браун. Калі яна пазбавілася ад усіх частак туалету, упамнутых гэтай лэдзі, місіс Браун не спяшаючыся аглядзела іх і як быццам асталася зусім задаволенай іх якасцю і каштоўнасцю.

— Гм!—сказала яна, аглядаючы кволую постаць дзіцяці.—Больш я нічога не бачу, апрача чаравікаў. Мне патрэбны гэтыя чаравікі, міс Домбі.

Бедная маленькая Фларэнс зняла іх з такой-жа паспешнасцю, ад душы радуючыся, што знайшоўся яшчэ адзін спосаб задаволіць яе. Пасля старая выцягнула нейкія лахманы з-пад кучы ануч, якую яна для гэтай мэты раскідала, а таксама дзіцячую накідку, зусім панашаную і старую, і пакамечаныя рэшткі капелюша, здабытага, напэўна, з якой-небудзь канавы ці кучы гною. У гэтак адмысловае адзенне загадала яна Фларэнс прыбрацца, а з той прычыны, што такія падрыхтаванні, здавалася, маглі адбывацца перад вызваленнем, дзяўчынка падпарадкавалася, бадай, з яшчэ большай гатоўнасцю.

Спяшаючыся надзець капялюшык,—калі толькі можна на-зваць капялюшыкам тое, што хутчэй нагадвала падушку, якую падкладаюць пры пераносе цяжараў,—яна зачпіла ёю за свае густыя валасы і не адразу магла адчапіць яе. Добрая місіс Браун схпіла вялікія нажніцы і яе апанавала страснае ўзбу-джэнне.

— Чаму вы не пакінулі мяне ў спакоі,—сказала місіс Браун,—калі я была задаволена? Ах, вы, блазнючка!

— Даруйце. Не ведаю, чым я вінавата,—задыхаючыся, пра-гаварыла Фларэнс.—Я нічога не магла зрабіць.

— Нічога не магла зрабіць!—крыкнула місіс Браун.—А як па-вашаму, што я магу зрабіць? Ах, божа мой,—прадаўжала старая, з нейкай злоснай асалодай кудлацячы яе кудры,—усякі на маім месцы адрэзаў-бы іх перш за ўсё.

Фларэнс адчула такую палёжку, даведаўшыся, што не на га-лаву, а толькі на валасы робіць замах місіс Браун, што не стала ні супраціўляцца, ні ўпрашаць і толькі падняла свае лагодныя вочы на гэтае добрае стварэнне.

— Каб у мяне не было раней дачкі—цяпер яна за акіянам,—якая ганарылася сваімі валасамі,—сказала місіс Браун,—я адрэ-зала-б усе да апошняй пасмы. Яна далёка, далёка! Охо-хо! Охо-хо!

Завыванне місіс Браун не было меладычным, але, суправа-джаемае шалёнай жэстыкуляцыяй, яно вяшчала аб вялікім горы і вымусіла затрапятаць сэрца Фларэнс, якая спалохалася яшчэ больш. Магчыма, яно садзейнічала выратаванню яе валасоў, бо місіс Браун, пакружыўшыся каля яе з нажніцамі, нібы новая розна-віднасць матыля, загадала схваць іх пад капелюш, каб ніводная пасма не выбівалася-ёй на спакусу. Перамогшы сябе, місіс Браун зноў уселася на коці і закурыла кароценькую чорную люльку, увесь час варушачы губамі і прычмокваючы, як быццам яна жа-вала мунштук.

Выкурыўшы люльку, яна прымусіла дзяўчынку несці трусіную шкурку і сказала, што павядзе яе цяпер на людную вуліцу, дзе яна можа даведацца, як ісці да сваіх. Але яна загадала ёй, пры-гэзіўшы ў выпадку непаслушэнства хуткай і жорсткай распра-вай, не размаўляць з прахожымі і ісці не да сябе дадому (бо дом, магчыма, знаходзіцца вельмі блізка з пункту гледжання місіс Браун), а ў кантору да бацькі ў Сіці, а таксама пачакаць на рагу, дзе яна яе пакіне, пакуль не праб'е тры гадзіны. Гэтыя навучанні місіс Браун падмацавала заявай, што ёсць у яе на службе ўсе-магутныя вочы і вушы, якім вядомы ўсе паступкі дзяўчынкi, і гэтых навучанняў Фларэнс урачыста і сур'ёзна абяцала слухацца.

Нарэшце, місіс Браун, рушыўшы ў дарогу, пацягнула сваю змяніўшуюся, апранутую ў лахманы маленькую прыцельку, ла-бірынтам вузкіх вуліц, завулкаў і завулачкаў, якія прывялі, на-рэшце, да рамізніцкага двара, што канчаўся варотамі, з-за якіх чуўся шум вялікай гарадской вуліцы. Паказаўшы на гэтыя ва-роты і сказаўшы Фларэнс, што, калі праб'е тры гадзіны, яна

павінна пайсці налева, місіс Браун рванула яе на развітанне за валасы, сказала, што цяпер тая ведае, як зрабіць, і загадала ісці і памятаць, што за ёю сочаць.

З палёгкай на сэрцы, але ўсё яшчэ вельмі перапалоханая, Фларэнс адчувала, што яе вызвалілі, і пабегла на рог. Дайшоўшы да яго, яна аглянулася і ўбачыла галаву Добрай місіс Браун, што высоўвалася з-пад нізкага драўлянага прыкрыцця, дзе яна давала апошнія ўказанні, а таксама кулак, якім пагражала ёй Добрая місіс Браун.

Фларэнс стаяла на рагу, глядзела на вулічную мітусню і яе апаноўвала яшчэ большае замяшанне; між тым гадзіннік як быццам рашыў ніколі не біць тры. Нарэшце, на званіцы прабіла тры гадзіны; гэта было зусім блізка, значыць памыліцца яна не магла; яна некалькі разоў азірнулася цераз плячо, некалькі разоў памыкалася ісці і столькі-ж разоў варочалася назад, баючыся разгневаць усемагутных шпіёнаў місіс Браун і, нарэшце, рынулася ўперад з паспешнасцю, з якою толькі можна было бегчы ў стапаных чаравіках, не выпускаючы з рук шкуркі труса.

Аб канторах свайго бацькі яна ведала, што яны належаць Домбі і Сыну і што гэта вялікая сіла ў Сіці. Таму яна магла пытацца толькі аб тым, як прайсці да Домбі і Сына ў Сіці; а з тае прычыны, што яна пыталася пераважна ў дзяцей, баючыся звяртацца да дарослых, то і карысці мела вельмі мала. Але праз некаторы час яна пачала пытаць дарогу ў Сіці, прапускаючы пакуль другую палову пытання, і тады сапраўды пачала паступова набліжацца да сэрца гэтай вялікай краіны, якой кіраваў грозны лорд-мэр.

Стаміўшыся ад хадзьбы, натыкаючыся на людзей, спатыкаючыся, аглушаная шумам і сумятнёю, непакоючыся аб брату і няньках, у жаху ад перажытага ёю і ад перспектывы з'явіцца ў такім выглядзе перад разгневаным бацькам, ашаломленая і перапалоханая тым, што адбылося, што зараз адбывалася і што яшчэ ёй мелася быць, Фларэнс ішла стомленая, са слязімі на вачах і разы два мімаволі спынялася, каб зрабіць палёжку змучанаму горкімі ўзрыдамі сэрцу.

Добрых дзве гадзіны прайшло з таго часу, як пачалася гэта дзіўная прыгода, калі, унікшы ад шуму і грукату вузкай вуліцы, застаўленай калёсамі і фурманкамі, яна вышла да якойсьці верфі або прыстані на беразе ракі, дзе ўбачыла вялікае мноства цюкоў, бочак і скрынак, вялікія драўляныя вясы і маленькі драўляны домік на колах перад якім, пазіраючы на бліжэйшыя мачты і лодкі, стаяў, пасвістваючы, дародны чалавек, заткнуўшы за вуха пяро і засунуўшы рукі ў кішэні, нібы працоўны яго дзень ужо надыходзіў да канца.

— Ну, што там яшчэ?—сказаў гэты чалавек, выпадкова азірнуўшыся.— Нічога ў нас няма для вас, дзяўчынка. Ідзіце!

— Скажыце, калі ласка, гэта Сіці?—запыталася дрыжачая дачка Домбі.

— Так, гэта Сіці. Думаю, што вы гэта вельмі добра ведаеце. Ідзіце! Нічога ў нас няма для вас.

— Мне нічога не патрэбна, дзякую вам,—быў нясмелы адказ.

— Толькі даведацца, як прайсці да Домбі і Сына.

Чалавек, які ляніва накіраваўся ў напрамку да яе, быў нібы здзіўлены гэтым адказам, уважліва паглядзеў ёй у твар і сказаў:

— А вам што патрэбна ад Домбі і Сына?

— Прабачце, мне трэба ведаць дарогу туды.

Чалавек паглядзеў на яе яшчэ больш дапытліва і ў здзіўленні пачасаў сабе патыліцу з такой энергіяй, што збіў з галавы капляюш.

— Джо!—паклікаў ён другога чалавека, рабочага, падняўшы і зноў надзеўшы капляюш.

— Вось і Джо,—адазваўся Джо.

— Дзе гэты малады францік ад Домбі, які наглядаў за пагрузкай тавараў?

— Толькі што вышаў у другія вароты,—сказаў Джо.

— Дык паклічце-ж яго на хвілінку.

Джо кінуўся да варот, крычучы на бягу, і неўзабаве вярнуўся з жыццерадасным з выгляду хлопчыкам.

— Вы на пабягушках у Домбі, ці што?—запытаўся першы чалавек.

— Я служачы фірмы Домбі, містэр Кларк,—адказваў хлопчык.

— У такім выпадку гляньце сюды,—сказаў містэр Кларк.

Падпарадкаючыся жэсту містэра Кларка, хлопчык падышоў да Фларэнс, не без падставы не разумеючы, якія ён мае да яе адносіны. Але Фларэнс, слухаючы гэта, адчула не толькі палёгку, нечакана пераканаўшыся ў выратаванні і сканчэнні падарожжа, але і вялікае заспакаенне ўбачыўшы яго ажыўлены юнацкі твар і манеры, імкліва падбегла да яго, згубіўшы па дарозе адзін з парваных чаравікаў, і абодвума рукамі схавіла яго за руку.

— Я згубілася!—сказала Фларэнс.

— Згубілася?—ускрыкнуў хлопчык.

— Так, я згубілася сёння раніцою, далёка адгэтуль... а пасля з мяне знялі сукенку... і цяпер на мне чужая... і завуць мяне Фларэнс Домбі, я адзіная сястра майго браціка... і, ах, божа мой, божа мой, дапамажыце мне, калі ласка!—усхліпвала Фларэнс, даючы волю дзіцячым пачуццям, якія яна так доўга стрымлівала, і заліваючыся слязмі. Пры гэтым яе несамавіты капляюш зляцеў з галавы, і растрапаняны валасы ўпалі ёй на твар, выклікаўшы маўклівае зачараванне і пакуту юнага Уолтэра, пляменніка Саламога Джылса, майстра суднавых інструментаў.

Містэр Кларк, надзвычай здзіўлены, мармытаў ледзь чутна: «Я яшчэ ніколі не бачыў такога тавару на гэтай прыстані». Уолтэр падняў чаравік і надзеў яго на маленькую ножку, нібы

прынц у байцы, які прымяраў туфлік Золушцы. Ён перакінуў цераз левую руку трусіную шкурку і правую прапанавалі Фларэнс.

— Не плачце, міс Домбі,—сказаў Уолтэр, апанаваны энтузіязмам.—Гэта цудоўна, што я быў тут! Цяпер вы ў такой-жа бяспецы, нібы вас ахоўвала цэлая каманда лепшых матросаў з ваеннага судна. Ах, не плачце!

— Больш я не буду плакаць,—сказала Фларэнс.—Я плачу з радасці.

«Плача з радасці!—падумаў Уолтэр.—І я прычына гэтай радасці».

— Хадземце, міс Домбі. Ну вось, цяпер і другі чаравік зваліўся. Вазьміце мае, міс Домбі.

— Не, не, не!—сказала Фларэнс, стрымліваючы яго ў той момант, калі ён парывіста сцягваў з сваіх ног чаравікі.—У гэтых мне больш зручна. У гэтых вельмі добра.

— Ну, вядома,—сказаў Уолтэр, зірнуўшы на яе ножку,—мае на цэлую мілю даўжэй, чым трэба. Як-жа гэта я не падумаў? У маіх вы зусім не маглі-б ісці! Хадземце, міс Домбі! Хацеў-бы я паглядзець, які нягоднік асмеліцца вас цяпер накрыўдзіць!

Уолтэр, маючы вельмі грозны выгляд, павёў Фларэнс, якая мела выгляд вельмі шчаслівы, і яны пайшлі ўзяўшыся падручкі па вуліцах, зусім не думаючы аб тым, якой дзіўнай магла здацца гэтая пара.

Змрок і туман згушчаліся, і ў дадатак пачаў цярушыць дождж, але яны ніякай увагі на гэта не звярталі; абодва былі цалкам захоплены нядаўнімі прыгодамі Фларэнс, пра якія яна расказвала з найўным простадушам і давер'ем, уласцівымі яе ўзросту, у той час як Уолтэр слухаў так, нібы яны ішлі далёка ад гразі копаці Темз-стрыт, сярод шырокалістых высокіх дрэў на нейкім незаселеным востраве пад тропікамі, і ў асобныя моманты ён уяўляў, магчыма, што гэта так і было.

— Далёка нам?—запыталася, нарэшце, Фларэнс, падымаючы вочы на свайго спадарожніка.

— Ах, дарэчы,—спыняючыся, сказаў Уолтэр,—чакайце, дзе мы? А, ведаю. Але кантора цяпер закрыта, міс Домбі. Нікога там няма. Містэр Домбі даўно пайшоў дадому. Мабыць, і нам варта ісці дадому. Або пачакайце... Ці не завесці мне вас да дзядзі, у якога я жыву... гэта зусім блізка адсюль... а пасля паехаць да вас дадому ў карэце, паведаміць іх, што вам не пагражае небяспека, і прывезці вам якое-небудзь адзенне? Бадай, так будзе лепш?

— Ну, што-ж,—адказвала Фларэнс.—А як па-вашаму? Як вы думаеце?

Пакуль яны стаялі, радзячыся, нейкі чалавек параўняўся з імі і мімаходзь глянуў на Уолтэра, нібы пазнаў яго, але пасля, як быццам не давяраючы першаму ўражанню, прайшоў далей.

— Мне здаецца, гэта містэр Каркер,—сказаў Уолтэр.—Каркер з нашай фірмы. Не загадчык наш Каркер, міс Домбі, а другі Каркер, малодшы. Ало! Містэр Каркер!

— Гэта Уолтэр Гэй?—адазваўся той, прыпыняючыся і варочаючыся назад.—Мне здавалася, я памыліўся... з такой дзіўнай спадарожніцай...

Стоячы ля ліхтара і са здзіўленнем выслухоўваючы таропкія тлумачэнні Уолтэра, ён уяўляў сабой рэзкі кантраст двум дзецям, якія стаялі перад ім блізка адно ля аднаго. Ён быў не стары, але валасы ў яго былі сівыя; спіна згорбілася ці сагнулася пад цяжарам нейкага вялікага гора, і глыбокія зморшчыны перасякалі яго змардаваны, сумны твар.

— Што вы параіце, містэр Каркер?—з усмешкай запытаўся Уолтэр.—Вы-ж заўсёды даеце добрыя парады, калі размаўляеце са мною. Праўда, гэта здараецца не часта.

— Ваш план мне здаецца найлепшым,—адказаў той, пазіраючы то на Фларэнс, то на Уолтэра.

— Містэр Каркер,—абрадаваўшыся, сказаў Уолтэр, у якога мільганула велікадушная думка,—паслухайце! Вось выпадак для вас! Схадзіце вы да містэра Домбі і прынясіце яму добрую вестку. Гэта можа быць карысным для вас, сэр. Я астануся дома. Ідзіце.

— Я?—усклікнуў той.

— Так. Чаму-б вам не пайсці, містэр Каркер?—сказаў хлопчык.

Той у адказ толькі паціснуў яму руку; здавалася нават, гэта ён зрабіў сарамліва і з асцярогай і, пажадаўшы яму добрай ночы і параіўшы не марудзіць, пайшоў далей.

— Ну, міс Домбі,—сказаў Уолтэр, паглядзеўшы яму ўслед, калі яны таксама пайшлі сваёй дарогай,—мы як мага хутчэй накіруемся да майго дзядзькі. Ці чулі вы калі-небудзь, міс Фларэнс, каб містэр Домбі гаварыў аб містэры Каркеры-малодшым?

— Не,—ціха адказала дзяўчынка,—я рэдка чую, як тата размаўляе.

«Ах, правільна! Тым горш для яго», падумаў Уолтэр. Пасля хвіліннай паузы, на працягу якой ён глядзеў уніз на ціхманы, цяплівы тварык дзяўчынкі, якая ішла побач з ім, ён з уласцівым яму юнацкім ажыўленнем і імклівацю пачаў гаварыць аб іншым, а калі адзін са злэшчасных чаравікаў зноў зваліўся, вельмі дарэчы, прапанаваў занесці Фларэнс на руках да дзядзькі. Фларэнс, хоць і вельмі стамілася, смеючыся, адхіліла гэту прапанову, баючыся, каб ён яе не ўпусціў; яны былі ўжо недалёка ад Драўлянага Мічмана, і тут Уолтэр пачаў расказваць розныя выпадкі з гісторыі караблекрушэнняў і іншыя хвалючыя здарэнні, а таксама і аб тым, як маладзейшыя за яго хлопчыкі ратавалі і ўрачыста ўносілі дзяўчынак старэйшых за Фларэнс; яны ўсё яшчэ былі захоплены гэтай размовай, калі падышлі да дзвярэй інструментальнага майстра.

— Ало, дзядзя Соль!—закрываў Уолтэр, урываючыся ў краму і гаворачы няскладна і перарывіста.—Якое дзівоснае здарэнне! Вось дачка містэра Домбі заблудзілася на вуліцы, а ста-

рая ведзьма абабрала ў яе адзенне... Я яе знайшоў і прывёў да нас, каб яна адпачыла ў нас у гасцінай... глядзіце!

— Божа-ж мой!—сказаў дзядзька Соль, адступаючы да свайго ўлюбёнага компаса.—Не можа быць! Ніколі-б я...

— Ды і ніхто іншы,—перабіў Уолтэр, адгадваючы канец фразы.—Ніхто, ці ведаеце, ніхто... Вось! Памажыце мне перанесці гэту канапу бліжэй да агню, добра, дзядзя Соль? Падрыхтуйце талеркі... дайце ёй паабедаль, добра, дзядзя? Кіньце гэтыя чаравікі пад камінную рашотку, міс Фларэнс... пастаўце ногі на рашотку, каб абагрэць іх... Як яны прамоклі!.. Вось дык прыгода, а, дзядзя? Божа мой, як мне горача!

Саламону Джылсу таксама было вельмі горача і ад спачування і ад надзвычайнага здзіўлення. Ён глядзіў па галоўцы Фларэнс, угаварваў яе есці, угаварваў яе піць, расціраў ёй ногі нагрэтай ля каміна насавай хустачкай, сачыў поглядам і слухам за сваім непаседай-пляменнікам і нічога па сутнасці не разумеў, апрача таго, што на яго ўвесь час налятаў і натыкаўся гэты ўсхваляваны малады джэнтльмен, які мітусіўся па пакоі, беручыся адразу за дваццаць спраў і зусім нічога не робячы.

— Пачакайце хвілінку, дзядзя,—сказаў ён, схопіўшы свечку,—зараз я збегаю наверх, апрану другую куртку, а пасля пайду. Паслухайце, дзядзя, вось дык прыгода!

— Дарагі мой хлопчык,—сказаў Саламон, які з акулерамі на ілбе і вялікім хранометрам у кішэні кідаўся паміж Фларэнс на канапе і сваім пляменнікам,—гэта самае незвычайнае...

— Так, але, калі ласка, дзядзя... калі ласка, міс Фларэнс... ці ведаеце, абед, дзядзя.

— Так! так! так!—усклікнуў Саламон, адразу ўсадзіўшы нож у баранню нагу, нібы яму трэба было карміць велікана.—Я аб ёй паклапачуся Уолі! Я разумею. Любая крошка! Вядома, прагаладалася. Ідзіце і прывядзіце сябе ў парадак. Госпадзі памілуй!

Уолтэру мала спатрэбілася часу, каб падняцца да сябе на мансарду і спустыцца, але Фларэнс тым часам не магла змагацца са стомай і паспела задрамаць ля каміна. Калі хлопчык вярнуўся, яна салодка спала.

— Вось гэта цудоўна!—прашаптаў ён, так моцна сціснуўшы ў абдымках Саламона, што той у твары змяніўся.—Цяпер я пайду. Вазьму толькі з сабою скарынку хлеба, я вельмі галодны... і... не будзіце яе, дзядзя Соль!

— Не, не,—сказаў Саламон.—Прыгожанькая дзяўчынка!

— Вельмі прыгожанькая!—усклікнуў Уолтэр.—Я ніколі не бачыў такога тварыка, дзядзя Соль. Цяпер я іду.

— Вельмі добра,—з вялікай палёгкай сказаў Саламон.

— Паслухайце, дзядзя Соль!—крыкнуў Уолтэр, высунуўшы галаву ў дзверы

— Ён зноў тут!—сказаў Саламон.

— Як яна сябе адчувае цяпер?

— Цудоўна,—сказаў Саламон.

— Вельмі добра! Цяпер я іду.
— Спадзяюся,—прамармытаў пра сябе Саламон.
— Паслухайце, дзядзя Соль!—усклікнуў Уолтэр, зноў паяўляючыся ў дзвярах.

— Ён зноў тут!—сказаў Саламон.

— Мы сустрэлі на вуліцы містэра Каркера-малодшага. Такім дзіўным ён ніколі яшчэ не быў. Ён развітаўся са мною, але пайшоў услед за намі—вось дзіва!—таму што, калі мы падышлі да дзвярэй, я азірнуўся і бачыў, як ён памаленьку адыходзіў, нібы слуга, які праводзіў мяне дадому, або верны сабака. Як яна сябе адчувае цяпер, дзядзя?

— Таксама як і раней, Уолі,—адказваў дзядзька Соль.

— Вельмі добра! Цяпер то я пайду ўжо.

На гэты раз ён сапраўды пайшоў, а Саламон Джылс, не маючы ахвоты абедаць, сеў з другога боку каміна, наглядаючы за сном Фларэнс. Дасягнуўшы мэты свайго падарожжа, Уолтэр выскачыў з карэты, задыхаючыся, паведаміў аб сваёй місіі слуге і пайшоў за ім проста ў бібліятэку, дзе містэр Домбі, яго сястра і міс Токс, Рычардс і Ніпер былі ўсе ў зборы.

— О, прашу прабачэння, сэр,—сказаў Уолтэр, кідаючыся да містэра Домбі,—але, на шчасце, я магу паведаміць, што ўсё добра, сэр: міс Домбі знайшлася!

— Я гаварыў вам, Луіза, што яна абавязкова знойдзецца,—сказаў містэр Домбі, крыху павярнуўшыся да гэтай лэдзі, якая плакала разам з міс Токс.—Паведаміце слугам, што няма патрэбы ў далейшых пошуках. Хлопчык, які даставіў гэтую вестку,—малады Гэй з канторы. Як знайшлася мая дачка, сэр? Мне вядома, як яе згубілі.—Тут ён велічна зірнуў на Рычардс.—Але як яна знайшлася? Хто яе знайшоў?

— Бадай, гэта я знайшоў міс Домбі, сэр,—скромна сказаў Уолтэр,—ва ўсякім выпадку не ведаю, ці магу я ставіць сабе ў заслугу, што сапраўды знайшоў яе, але я быў шчаслівым сродкам...

— Што вы падразумеваеце, сэр,—перабіў містэр Домбі, з інстынктыўнай непрыхільнасцю адзначаючы, што хлопчык відавочна горды і шчаслівы сваім удзелам у гэтай падзеі,—кажучы, што па сутнасці вы не знайшлі маёй дачкі, а былі шчаслівы сродкам? Будзьце ласкавы гаварыць толкам і паслядоўна.

Не мог Уолтэр гаварыць паслядоўна, але ён пастараўся даць тая тлумачэнні, на якія быў здолен у сваім узрушаным стане, і расказаў, чаму ён прышоў адзін.

— Вы гэта чуеце, дзяўчына?—строга сказаў містэр Домбі, звяртаючыся да чорнавокай.—Вазьміце ўсё неабходнае і зараз-жа адпраўліцеся з гэтым маладым чалавекам, каб даставіць дадому міс Фларэнс. Гэй, заўтра вы атрымаеце ўзнагароду.

— О, дзякую вам, сэр,—сказаў Уолтэр.—Вы вельмі добры. Дапраўды, я не думаў аб узнагародзе, сэр.

— Вы—хлопчык,—сказаў містэр Домбі рэзка і ледзь не са злосцю,—і тое, што вы думаеце або ўяўляеце, быццам думаеце, мала мае значэння. Вы зрабілі добра, сэр. Не псуйце таго, што зрабілі. Калі ласка, Луіза, налейце хлопчыку віна.

Позірк містэра Домбі з відавочным неадабрэннем праводзіў Уолтэра Гэя, калі той выходзіў з пакоя пад наглядом місіс Чык, і з такім-жа незадавальненнем духоўны яго позірк ішоў следам за ім, калі ён разам з міс Сюзен Ніпер ехаў назад да свайго дзядзькі.

Там яны пераканаліся, што Фларэнс, асвятляючыся пасля сну, паабедала і вельмі пасябрала з Саламонам Джылсам, да якога ставілася з поўным давер'ем і сімпатыяй. Чорнавокая (якая столькі плакала, што цяпер яе можна было назваць чырвонавокай, і якая была вельмі маўклівая і засмучоная) схпіла яе ў абдымкі, не сказаўшы ніводнага сярдзітага або дакорлівага слова, і садзейнічала таму, што спатканне вышла вельмі істэрычным. Пасля ператварыўшы гасціную спецыяльна для гэтага выпадку ў туалетную, яна пераапанула Фларэнс вельмі клапацліва ў належную ёй сукенку і, нарэшце, павяла яе ў выглядзе, вартым Домбі (наколькі гэта дазваляла прыроджаная ёй недасканаласць).

— Бывайце!—сказала Фларэнс, падбягаючы да Саламона.— Вы былі вельмі добрымі да мяне.

Стары Соль узрушыўся і пацалаваў яе, нібы даводзіўся ёй дзедкам.

— Бывайце, Уолтэр!—сказала Фларэнс.

— Да пабачэння!—сказаў Уолтэр, працягваючы ёй абедзве рукі.

— Я вас ніколі не забуду,—прадаўжала Фларэнс.—Да праўды-ж, ніколі не забуду. Да пабачэння, Уолтэр!

З найўнай удзячнасцю дзяўчынка падставіла яму тварык. Уолтэр схіліўся да яе, пасля зноў падняў галаву, чырвоны і сарамлівы, і ў вялікім замяшанні паглядзеў на дзядзьку Соля.

«Дзе Уолтэр?» «Бывайце, Уолтэр!» «Да пабачэння, Уолтэр!» «Дайце мне яшчэ раз руку, Уолтэр!»—усклікала Фларэнс, пасля таго калі яе пасадзілі ўжо ў карэту разам з яе маленькай нянькай. І калі карэта, нарэшце, рушыла, Уолтэр стаяў ля парога, весела адказваў Фларэнс, якая размахвала насавай хустачкай. Драўляны Мічман за яго спіной, здавалася, як і ён сам, сачыў за адной толькі гэтай карэтай, не звяртаючы ўвагі на ўсе іншыя, якія праязджалі міма.

У вызначаны час карэта зноў была ля дома містэра Домбі, і зноў у бібліятэцы чуліся гучныя галасы. Зноў было загадана, каб карэта чакала,—«для місіс Рычардс», злавесна шапнуў нехта са слуг Сюзен, калі тая праходзіла з Фларэнс.

З'яўленне згубленага дзіцяці выклікала хваляванне, між іншым, нязначнае. Містэр Домбі пацалаваў яе ў лоб і перасцярог, каб яна ў далейшым не ўцякала і не блукала недзе з вераломнымі спадарожнікамі. Місіс Чык абарвала свае скаргі на заганнасць ча-

лавечай натуры і прыняла Фларэнс некалькі інакш, як на гэта мог-бы прэтэндаваць толькі сапраўдны Домбі. Міс Токс падзяляла свае пачуцці, прыстасоўваючыся да ўзораў, якія былі перад ёй. Адна толькі Рычардс, вінаватая Рычардс, выказала пачуцці душы, сустрэўшы яе няскладнымі словамі прывітання і схліўшыся над заблудзіўшайся дзяўчынкай са шчырай любоўю.

— Ах, Рычардс!—уздыхнула місіс Чык.—Было-б больш прыемна для тых, хто хацеў-бы не думаць дрэнна аб сваіх бліжніх, і больш прыстойна для вас, калі-б вы своечасова выявілі адпаведнае пачуццё да дзіцяці, якое будзе цяпер дачасна пазбаўлена прыроднага харчавання.

— Луіза!—сказаў містэр Домбі.—Няма патрэбы прадаўжаць гэтыя заўвагі. Жанчына зволена, і ёй заплачана. Вы пакідаеце гэты дом, Рычардс, таму што ўзялі з сабою майго сына, майго сына,—сказаў містэр Домбі, унушальна паўтарыўшы гэтыя два словы,—у трушчобы і ў грамаду, аб якіх нельга падумаць, каб не ўздрыгнуцца. Мне здаецца, Луіза, што другая нянька, гэта маладая асоба,—тут міс Ніпер моцна ўсхліпнула,—будучы значна маладзейшай і знаходзячыся, бясспрэчна, пад уплывам карміліцы Поля, можа астацца. Будзьце ласкавы загадаць, каб заплацілі фурману, які адвязе гэту жанчыну ў...—містэр Домбі запнуўся і зморшчыўся...—у Сады Стэгса.

Полі накіравалася да дзвярэй, а Фларэнс чаплялася за яе вопратку і вельмі чуллiва ўпрашвала яе не ісці. Кінжалам у сэрца і стралой у мозг уразіла ганарыстага бацьку гэта відовішча: яго плоць і кроў, ад якой ён не мог адрачыся, горнешца да гэтай невуцкай чужой жанчыны, калі ён сядзіць тут. Па сутнасці, яго не цікавіла, да каго звяртаецца і ад каго адварачваецца яго дачка. Востры пакутлівы боль пранізаў яго, калі ён падумаў аб тым, як зрабіў-бы яго сын.

Ва ўсякім выпадку сын яго моцна плакаў у гэту ноч. Праўду кажучы, у беднага Поля была больш грунтоўная прычына для слёз, чым у большасці сыноў гэтага ўзросту, бо ён пазбавіўся сваёй другой маткі з прычыны катастрофы, такой-жа раптоўнай, як тая страта, якая засмуціла пачатак яго жыцця.

РАЗДЕЛ VII

Позірк з птушынага палёту на месца пражывання міс Токс, а таксама на сардэчную прывязанасць міс Токс.

Міс Токс жыла ў маленькім цёмным доме, які ў нейкі далёкі перыяд англійскай гісторыі праціснуўся ў фешэнебельны¹ раён на заходнім канцы горада, дзе і знаходзіўся, падобна беднаму сваяку, у цені вялікай вуліцы, якая пачыналася за рогам,

¹ *Фешэнебельны*—які адпавядаў густам „свецкага“ грамадства, г. зн. багатага дваранства і буйнай буржуазіі.

пад халодным, пагардлівым поглядам велічных будынкаў. Гэтае адзінотнае месца, дзе паміж каменнямі бруку расла трава, называлася пляцам Прынцэсы.

У другім прыватным доме на пляцы Прынцэсы здавалася кватэра з мэбляй нейкаму халастому джэнтльмену, а іменна маёру з адзеравянелым снім тварам і вачыма, якія выскаквалі з арбіт, у чым міс Токс, як яна сама гаварыла, бачыла «нешта сапраўды ваяўнічае», і паміж ім і ёю абмен газетамі і брашурамі і да таго падобныя платанічныя адносіны падтрымліваліся з дапамогай чорнаскурага слугі маёра, якога міс Токс палічыла «тубыльцам», задавальняючыся гэтай назвай і не звязваючы з ёй ніякіх геаграфічных уяўленняў.

Магчыма, ніколі яшчэ не было прядняў і лесвіцы меншых памераў, чым прядня і лесвіца ў доме міс Токс. Магчыма, увесь ён, зверху данізу, быў самым няўтульным домікам у Англіі і самым уродлівым; але затое, як гаварыла міс Токс, якое месцазнаходжанне! Там было вельмі мала дзённага святла зімой; сонца ніколі не заглядала нават у лепшую пару года; аб паветры не магло быць і гутаркі, таксама як аб вулічным руху. І ўсё-такі міс Токс гаварыла: «Падумайце аб месцазнаходжанні!» Тое-ж самае гаварыў сінятвары маёр з вачыма, што выпучваліся з арбіт, які ганарыўся пляцам Прынцэсы і пры кожным зручным выпадку з захапленнем пачынаў гутарку ў сваім клубе аб прадметах, маючых адносіны да важных асоб на вялікай вуліцы за рогам, каб мець прыемнасць заявіць, што гэта яго суседзі.

Несамавітая кватэра, дзе жыла міс Токс, была яе ўласнасцю, будучы ёй завешчана і атрымана па спадчыне ад нябожчыка уладальніка мутнага вока ў медальёне, чый мініятурны партрэт з напудранай галавой і касічкай служыў процівагай падстаўцы для чайніка на другім канцы каміннай паліцы ў гасцінай.

Хоць маёр Бегсток дасягнуў таго, што ў мастацкай літаратуры называецца вялікім росквітам жыццёвых сіл, і рабіў сваё падарожжа пад гару, тым не менш ён надзвычай ганарыўся тым, што абудзіў цікавасць да сябе ў міс Токс, і цешыў сваю фанабэрыстасць, уяўляючы, быццам гэта выдатная жанчына няроўнадушна да яго. На гэта ён шмат разоў намякаў у клубе ў сувязі з маленькімі жартачкамі, вечным героем якіх быў стары Джо Бегсток, стары Джой Бегсток, стары Дж. Бегсток, стары Джош Бегсток, стары Джо Б. і так далей, бо аплотам і цвярдзіннай юмару маёра было самае фамільярнае абыходжанне¹ з яго-ж уласным імем.

— Джой Б., сэр,—казаў часамі маёр, памахваючы кіем,—варты дзюжыны вас. Каб сярод вас было яшчэ некалькі чалавек з пароды Бегстокаў, сэр, вам ад гэтага не стала-б горш. Старому Джо, сэр, нават цяпер няма патрэбы далёка хадзіць па жонку, ён пачаў яе шукаць; але ў яго жорсткае сэрца, сэр, у гэтага Джо, ён непахісны, сэр, непахісны і д'ябальска хітры!

¹ Фамільярнае абыходжанне—абыходжанне запраста, па-сяброўску.

Пасля такой дэкларацыі чулася сапенне, і сіні твар маёра рабіўся пурпуравым, а вочы сударгава расшыраліся і выпучваліся.

Яму ў галаву не прыходзіла, што хто-небудзь можа яго не заўважаць або ім пагарджаць; ва ўсякім выпадку ён і не думаў аб тым, што яго не заўважае і ім пагарджае міс Токс.

І аднак, як высветлілася, міс Токс забылася пра яго, забылася паступова. Яна пачала забывацца пра яго неўзабаве пасля таго, як выявіла сям'ю Тудляў. Штосьці або хтосьці заняў яго месца і зрабіўся для яе новай крыніцай цікавасці.

— Добрай раніцы, пані,—сказаў маёр, сустрэўшы міс Токс на пляцы Прынцэсы праз некалькі тыдняў пасля перамен, адзначаных у апошнім раздзеле.

— Добрай раніцы, сэр,—сказала міс Токс вельмі холадна.

— Джо Бегсток, міс,—заўважыў маёр са звычайнай сваёй галантнасцю,—даўно не меў шчасця вітаць вас ля вашага акна. З Джо абыходзіліся жорстка, міс. Яго сонца схавалася за хмарай. Міс Токс нахіліла галаву, але, дапраўды, вельмі холадна.

— Магчыма, свяціла Джо пакідала горад, міс?—запытаўся маёр.

— Я? Горад? О, не, я не пакідала горада,—сказала міс Токс.—Апошнія дні я была вельмі занята. Амаль увесь мой час прысвечан адным вельмі блізкім сябрам. Баюся, што і цяпер у мяне няма вольнай хвіліны. Да пабачэння, сэр!

У той час, як міс Токс з самым чароўным выглядам і асанкай пакідала пляц Прынцэсы, маёр стаяў і глядзеў ей услед з такім сінім тварам, якога ў яго ніколі яшчэ не бывала, бурчачы і мармочучы зусім не ветлівыя заўвагі.

— Ах, чорт пабяры, сэр,—сказаў маёр,—поўгода таму назад гэта жанчына абажала тую зямлю, па якой ступаў Джош Бегсток. Што-ж гэта азначае?

Падумаўшы, маёр вырашыў, што гэта азначае пастку для мужчыны; што гэта азначае інтрыгу і сіло, што міс Токс расстаяла пасткі. «Але Джо вы не зловіце, міс,—сказаў маёр.—Ён непакісны, міс, ён непакісны—гэты Джо Б. Непакісны і д'ябальскі хітры!» І зрабіўшы такую заўвагу, ён ухмыляўся аж да вечара.

Аднак, калі прайшоў гэты дзень і яшчэ шмат дзён, выявілася, што міс Токс зусім не звяртае ніякай увагі на маёра і зусім аб ім не думае. Калісьці яна мела звычай выпадкова паглядаць у адно са сваіх маленькіх цёмных акенцаў і, чырваняючы, адказваць на прывітанне маёра; але цяпер яна пазбавіла маёра гэтага шчасця і зусім не клапацілася аб тым, ці паглядае ён праз дарогу ці не. Адбыліся таксама і іншыя змены. Маёр, стоячы ў прыцемку свайго ўласнага жылля, мог заўважыць, што за апошні час дом міс Токс набыў больш прыгожы выгляд, што новая клетка з пазалочаным дротам была набыта для маленькай старой канарэйкі; што некалькі раслін нечакана выраслі ў вокнах; што міс Токс часамі практыкавалася на клавікодах, увенчаных капенга-

генскім і птушыным вальсамі, уласнаручна перапісанымі міс Токс у нотны сшытак.

Апрача ўсяго гэтага, міс Токс даўно ўжо ўбіралася незвычайна рупліва і эlegantна ў поўтраур. Але гэта акалічнасць дапамагла маёру выйсці з цяжкага становішча, і ён рашыў сам з сабой, што яна атрымала маленькую спадчыну і заганарылася.

У наступны-ж дзень пасля таго, як маёр прышоў да такога рашэння і супакоіўся, ён, снедаючы, убачыў у маленькай гасцінай міс Токс з'яву такую ўзрушающую і здзіўляющую, што некаторы час аставаўся прыбітым да крэсла; пасля кінуўся ў другі пакой і вярнуўся з тэатральным біноклем, праз які разглядаў гэту з'яву ўважліва на працягу некалькіх хвілін.

— Гэта дзіця, сэр,—сказаў маёр, ссоўваючы бінокль.—Іду ў заклад на пяцьдзесят тысяч фунтаў!

Маёр не мог гэтага забыцца. Ён нічога не мог рабіць і толькі свістаў і выпучваў вочы да такой ступені, што ў ранейшым стане яны здаліся-б глыбока запаўшымі і праваліўшыміся. Дзень за днём, два, тры, чатыры разы на тыдзень паяўлялася гэтае дзіця. Маёр па-ранейшаму выпучваў вочы і свістаў. Міс Токс перастала цікавіцца, чым ён заняты. Калі-б з сіняга ён зрабіўся чорным, на яе гэта не зрабіла-б уражання.

Настойлівасць, з якой яна ішла з пляца Прынцэсы, каб даставіць гэтае дзіця і яго няньку, варочалася з імі і зноў іх адводзіла і заўсёды вартавала іх, была незвычайная. Прыблізна ў гэты-ж час у яе выявілася ахвота разглядаць нейкі браслет, а таксама ахвота глядзець на месяц, на які яна падоўгу глядзела з акна сваёй спальні.

— Вы зусім заваюеце сэрца майго брата Поля, гэта шчырая праўда, дарагая мая,—сказала аднойчы місіс Чык.

Міс Токс збялела.

— З кожным днём ён робіцца больш падобным да Поля,—сказала місіс Чык.

Замест адказу, міс Токс узяла на рукі маленькага Поля і сваімі ласкамі зусім пакамячыла і сплюшчыла яго банцік.

— А яго матка, любая мая,—сказала міс Токс,—з якой я павінна была пазнаёміцца пра вас, ён хоць лрыху падобен да яе?

— Ні капелькі,—адказвала Луіза.

— Анёл!—усклікнула міс Токс, звяртаючыся да маленькага Поля.—Выліты партрэт свайго татулі!

РАЗДЗЕЛ VIII

Далейшае развіццё, рост і характар Поля.

Пасля грэхападзення і выгнання Рычардс дзіцячы пакой быў перададзён, можна сказаць, у распараджэнне камісіі. Членамі камісіі былі, зразумела, місіс Чык і міс Токс, якія аддаліся выкананню свайго абавязку з такой заўзятасцю, што маёр Бегсток

штодзённа атрымліваў які-небудзь новы напамінак аб сваёй адстаўцы, у той час як містэр Чык, пазбавіўшыся хатняга нагляду, рынуўся ў вясёлую грамаду і абедаў у клубах і кафейнях.

Аднак, не гледзячы на надзеі, якія ён падаваў у самым пачатку, увесь гэты догляд і клопаты не маглі зрабіць маленькага Поля здаровым, прыгожым і жыццерадасным хлопчыкам. Кволы, магчыма, ад прыроды, ён худзеў і марнеў пасля звальнення карміліцы і нібы толькі і чакаў выпадку вырвацца ў іх з рук і знайсці сваю страчаную матку. Кожны зуб быў для яго грозным бар'ерам, а кожны струпок у часе адзёру—каменнай сцяной. Яго валіў з ног кожны прыступ коклюша, і на яго налятала і накідалася цэлае мноства недамаганняў, якія ішлі кучай адно за другім, не даючы яму зноў падняцца. Місіс Уікем часта гаварыла, што ніколі не бачыла малюткі, якому-б даводзілася так дрэнна.

Місіс Уікем была жонкай афіцыянта, жаданне якой паступіць на службу да містэра Домбі было спаткана прыхільна і якая дні праз два пасля раптоўнага адняцця Поля ад грудзей была нанята яму за няньку. Місіс Уікем была ціхманая белакурая жанчына з узнятымі брывамі і апушчанай галавой, якая гатова заўсёды пашкадаваць сябе або выклікаць да сябе жаль або пашкадаваць каго-небудзь іншага і якая вызначалася дзівосным прыродным дарам бачыць усё ў вельмі змрочным і сумным святле.

Бадай ці патрэбна ўспамінаць аб тым, што ніводзін намёк на гэту якасць ніколі не даходзіў да ведама велічнага містэра Домбі. Было-б сапраўды надзвычай добра, калі-б здарылася інакш, калі ніхто ў доме—не выключаючы місіс Чык і міс Токс—не адважваўся нават шапнуць яму па якому-б там ні было поваду, што ёсць хоць мізэрная падстава для таго, каб турбавацца аб маленькім Полі. Ён вырашыў у думках, што дзіця абавязкова павінна па заведзенаму парадку перахварэць на несур'ёзныя хваробы і чым скарэй яно гэта зробіць, тым лепш. Калі-б ён мог яго выкупіць або знайсці намесніка, як знаходзяць для выцягнуўшага няўдачную апалчэнскую жараб'ёўку, ён зрабіў-бы гэта з радасцю і не паскупіўшыся. Але з тае прычыны, што гэтага нельга было ажыццявіць, ён толькі зрэдку не разумеў з уласцівай яму высокамернасцю, што, па сутнасці, хоча сказаць гэтым Прырода, і цешыўся думкай, што яшчэ адна прыдарожная вежа асталася заду і вялікая мэта падарожжа значна наблізілася. Бо пераважаючым у яго пачуццём, якое ўвесь час узмацнялася па меры таго, як падростаў Поль, была нецярплівасць. Нецярплівае чаканне моманту, калі мара яго аб іх аб'яднаным уплыве і велічы ажыццявіцца з трыумфам.

Тым не менш ён любіў сына, наколькі наогул быў здольны любіць. Калі быў цёплы закутачак у яго халодным сэрцы, то гэты закутачак быў заняты сынам; калі на цвёрдай паверхні яго можна было пакінуць нейчы вобраз, то на ёй быў пакінуты вобраз гэтага сына; але не столькі вобраз дзіцяці або хлопчыка, колькі дарослага чалавека—«Сына» фірмы. Таму яму не цярэ-

лася наблізіць будучыню і хутка мінаваць прамежжавыя стадыі яго росту.

Так Польша наблізіўся да шостага года жыцця. Ён быў прыгожанькі хлапчук, хоць у яго тварыку было штосьці хваравітае і напружанае, што прымушала місіс Уікем многазначна ківаць галавой і выклікала ў місіс Уікем шмат працяглых уздыхаў. Былі ўсе падставы меркаваць, што ў далейшым жыцці характар у яго будзе ўладны; і ён у такой меры прадчуваў сваё ўласнае значэнне і права на падначаленне яму ўсяго і ўсіх, як толькі можна было пажадаць. Часамі ён дзяцініўся, не супроць быў пагуляць, і наогул панурасцю не вызначаўся; але была ў яго дзіўная прывычка сядзець часамі ў сваім мініятурным крэсле і ўважліва думаць. Гэтая не ўладная дзіцяці задуменнасць наведвала яго на версе ў дзіцячым пакоі; часамі яна апаноўвала яго раптоўна, і тады ён аб'яўляў, што стаміўся, нават калі забаўляўся з Фларэнс або гуляў у конікі з міс Токс. Але ніколі не задумваўся ён так неўнікнёна, як у той час, калі яго маленькае крэселца пераносілі ў пакой бацькі і ён сядзеў з ім пасля абеду ля каміна.

Аднойчы, калі яны абодва доўга сядзелі ў вялікай цішыні і дзіця не спала,—містэр Домбі, гледзячы яму ў вочы, бачыў, што ў іх пабліскае агонь, як каштоўны камень,—маленькі Польша па-рушыў маўчанне:

— Тата, што такое грошы?

Нечаканае пытанне мела такое непасрэднае дачынне да думак містэра Домбі, што містэр Домбі зусім замяшаўся.

— Што такое грошы, Польша?—паўтарыў ён.—Грошы?

— Так,—сказала дзіця, апускаючы рукі на ручкі свайго крэселца і паварачваючы стары твар да містэра Домбі,—што такое грошы?

Перад містэрам Домбі паўстала цяжкасць. Ён не супраць быў даць яму якое-небудзь тлумачэнне, якое ўключае такія тэрміны, як сродак абмену, валюта, абясцэньванне валюты, каштоўныя паперы, залатое забяспечанне, біржавыя цэны, рыначная цана каштоўных металаў і так далей, але, глянуўшы ўніз на маленькае крэселца і ўбачыўшы, як да яго далёка, ён адказаў:

— Золата, срэбра, медзь. Гінеі, шылінгі, поўпенсы¹. Вы ведаеце, што гэта такое?

— О, так, я ведаю, што гэта такое,—сказаў Польша.—Я не пра гэта пытаю. Я пытаю, што такое самыя грошы?

О неба, які стары быў у яго твар, калі ён зноў падняў яго да бацькі!

— Што такое самыя грошы?—паўтарыў містэр Домбі, са здзіўленнем адсоўваючы крэсла.

— Я пытаю, тата, што яны могуць зрабіць?—прадаўжаў Польша, злажыўшы накрыв на грудзях рукі (для гэтага яны былі

¹ Гічэя—залатая манета, роўная 10 руб.; шылінг— $\frac{1}{20}$ гінеі або $\frac{1}{20}$ фунта стэрлінгаў; пені (мн. лік—пенсы)— $\frac{1}{12}$ шылінга.

бадай ці дастатковай даўжыні) і пераводзячы позірк з агню на яго і зноў на агонь, і зноў на яго.

Містэр Домбі пасунуў крэсла на ранейшае месца і пагладзіў яго па галаве.

— Сора вы гэта будзеце лепш ведаць, мой хлопчык,— сказаў ён.— Грошы, Поль, могуць зрабіць усё, што захочаш.— Гавораць гэта, ён узяў маленькую ручку і ціхенька пахлопаў ёю па сваёй ружэ.

Але Поль пастараўся як мага хутчэй вызваліць руку і, злёгку паціраючы ёю ручку крэсла, паўтарыў пасля кароткай паузы:

— Што захочаш, тата?

— Так. Што захочаш. Амаль,— сказаў містэр Домбі.

— Што захочаш—значыць, усё? Так, тата?—запытаўся сын.

— Гэта ўсёроўна. Так,— сказаў містэр Домбі.

— Чаму-ж грошы не выратавалі мне маму?—запытала дзіця.— Яны лютыя, праўда?

— Лютыя?—паўтарыў містэр Домбі, папраўляючы гальштук і нібы пакрыўджаны гэтай думкай.—Не. Добрае не можа быць лютым.

— Калі яны добрыя і могуць рабіць, што захочаш,—задумна сказаў хлапчук, гледзячы на агонь,—я не разумею, чаму яны не выратавалі мне маму.

Цяпер ён не звяртаўся з гэтым пытаннем да бацькі. Магчыма, з дзіцячай пранікліваасцю ён зразумеў, што пытанне ўжо збянтэжыла бацьку. Але ён уголас паўтарыў сваю думку, нібы для яго яна была зусім не новай і вельмі непакоіла яго; і ён сядзеў, падпёршы падбародак рукой, па-ранейшаму раздумваючы і шукаючы тлумачэнне ў каміне.

Містэр Домбі, апамятаўшыся ад здзіўлення, каб не паказаць трывогі (бо гэта быў першы выпадак, калі дзіця загаварыла з ім аб мамцы, хоць якраз таксама сядзела каля яго кожны вечар), падрабязна растлумачыў яму, што грошы, хоць гэта і вельмі магутны дух, якім ніколі і ні пры якіх абставінах грэбаваць не трэба, не могуць захаваць жыцця тым, каму прышоў час памерці; ён растлумачыў, як усе мы, нават, у Сіці, павінны, на няшчасце, памерці, якімі-б мы не былі багатымі; ён растлумачыў, якім чынам грошы з'яўляюцца прычынай таго, што нас шануюць, баяцца, паважаюць, ліслівяць нам і захапляюцца намі, як яны робяць нас уплывовымі і вялікімі ў вачах усіх людзей і як яны могуць вельмі часта аддаляць нават смерць на доўгі час; як, напрыклад, яны забяспечылі яго маме паслугі містэра Пілкінса, якімі часта карыстаўся і ён, Поль, а таксама вялікага доктара Паркера Пепса, якога ён ніколі не бачыў; і як яны могуць зрабіць усё, што толькі можа быць зроблена.

— Але яны не могуць зрабіць мяне дужым і зусім здаровым, праўда, тата?—запытаўся Поль пасля нядоўгага маўчання, паціраючы свае ручкі.

— Але вы і так дужы і зусім здаровы,— засупярэчыў містэр Домбі.—Хіба не праўда?

О, які старэчы твар, зноў звернуты да яго, які выказваў і смутак і хітрасць!

— Вы такі-ж дужы і здаровы, якімі звычайна бываюць такія малышы, а?—прадаўжаў містэр Домбі.

— Фларэнс старэйшая за мяне, але я не такі дужы і здаровы, як Фларэнс, я гэта ведаю,—адказвала дзіця.—І я думаю, што калі Фларэнс была такой маленькай, як я, яна магла гуляць значна больш, не стамляючыся. Часамі я так стамляюся,—сказаў маленькі Поль, грэючы рукі і пазіраючы праз пранты каменнай рашоткі,—і косці ў мяне баляць (Уікем кажа—гэта баляць мае косці), і я не ведаю, што рабіць.

— Так, але гэта бывае вечарамі,—сказаў містэр Домбі, падсоўваючы сваё крэсла да крэселца сына і ласкава кладучы рукі яму на спіну.—Малышы павінны к вечару стамляцца, тады яны лепш спяць.

— О, гэта бывае не вечарам, тата,—запярэчыла дзіця,—гэта бывае ўдзень; і я кладуся на калені да Фларэнс, а яна мне спявае. Уночы мне сняцца такія дзіў-у-уныя рэчы!

І зноў ён пачаў грэць рукі і разважаць аб гэтых рэчах, нібы стары або юны гном.

Містэр Домбі быў так здзіўлены, так устрывожаны і так разгублен, не ведаючы, як прадаўжаць размову, што мог толькі сядзець, гледзячы пры святле каміна на свайго сына і не аднімаючы рукі ад яго спіны, як быццам яе ўтрымлівала нейкае магнітнае прыцяжэнне. Пасля ён працягнуў другую руку і на секунду павярнуў задумлівы тварык сына да сябе. Але ён зноў павярнуўся да каміна, як толькі містэр Домбі яго вызваліў, і не адрываўся ад хісткага полымя, пакуль не прышла нянька класці яго спаць.

— Я хачу, каб па мяне прышла Фларэнс,—сказаў Поль.

— Вы не хочаце ісці са сваёй гаротнай няняй Уікем, майстар Поль?—з вялікім пафасам запыталася яна.

— Не хачу,—адказаў Поль, зноў рассядаючыся ў сваім крэсле з выглядам гаспадара дома.

Благаслаўляючы яго нявіннасць, місіс Уікем вышла, і неўзабаве замест яе ўвашла Фларэнс. Дзіця адразу ўсхалілася са жвавасцю і гатоўнасцю і, жадаючы бацьку спакойнай ночы, падняло да яго такі павесялелы, такі памаладзелы і такі зусім дзіцячы тварык, што Домбі, хоць і супакоены гэтым ператварэннем, быў вельмі ўражаны.

Калі яны разам вышлі з пакоя, ён пачуў ціхую песню; і ўспомніўшы, як Поль гаварыў, што сястра спявае яму, ён пацікавіўся адчыніць дзверы, паслухаць і паглядзець ім услед. Яна павольна падымалася па вялікай шырокай лесвіцы, трымаючы яго на руках; галава яго ляжала ў яе на плячы, адна

рука абыяк абвілася вакол шыі. Так падымаліся яны памаленьку; яна ўвесь час спявала, і час ад часу Польш мармытаў, ціхенька ёй падпяваючы. Містэр Домбі глядзеў ім услед, пакуль яны не ўзышлі на пляцоўку лесвіцы,—між іншым, не раз спыняючыся адпачыць,—і не зніклі з вачэй; але і тады ён стаў і глядзеў яшчэ наверх, пакуль бледныя праменні месяца, які меланхолічна мігацеў праз цяжныя вокны ў столі, не прагналі яго назад, у яго пакой.

На другі дзень місіс Чык і міс Токс былі запрошаны ў часе абеду на нараду; калі прыбралі са стала, містэр Домбі адкрыў паседжанне, патрабаваўшы, каб яму паведамлілі без змякчэння і змоўчвання, ці ўсё добра з Полем і што сказаў пра яго містэр Пілкінс.

— Дзіця,—заўважыў містэр Домбі,—не такое моцнае, як мне-б хацелася.

— З уласцівай вам здзіўляючай наглядальнасцю, дарагі мой Польш,—адказвала місіс Чык,—вы адразу трапілі ў цэль. Наш любімец, бадай, не такі моцны, як нам-бы хацелася. Ах, як разважае гэта чароўнае дзіця!—прадаўжала місіс Чык, ківаючы галавой.—Ніхто-б гэтаму не паверыў. Вось учора, напрыклад, Лукрэцыя, яго заўвагі на тэму аб пахаванні...

— Баюся,—сказаў містэр Домбі, сярдзіта перабіваючы яе,—што нехта з гэтых асоб там, наверху, гаворыць з дзіцем на не зусім добрыя тэмы. Учора ўвечары ён загаварыў са мною пра свае... пра свае косці,—сказаў містэр Домбі, са злосцю падкрэсліваючы гэта слова.—Якая каму справа да... да касцей майго сына? Пасля пахавання! Хто гаворыць дзіцяці аб пахаванні? Спадзяюся мы не трунары, не наёмныя плакальшчыкі, не магільшчыкі.

— Зусім не,—уставіла місіс Чык з многазначным выглядам.

— Дык хто-ж убівае яму ў галаву такія думкі?—запытаўся містэр Домбі.—Дапраўды, учора вечарам, я быў вельмі засмучаны і абураны. Хто ўбівае яму ў галаву такія думкі, Луіза?

— Дарагі мой Польш,—сказала місіс Чык, памаўчаўшы секунду,—няма сэнсу расследваць. Скажу вам адкрыта, я не думаю, каб Уікем была асобай, якая вызначаецца вясёлым характарам, але яна надзвычай уважлівая, услужлівая і зусім не саманадзейная; дапраўды, я ніколі яшчэ не сустракала такой згаворлівай жанчыны. Калі мілае дзіця,—прадаўжала місіс Чык такім тонам, нібы падводзіла вынік таму, аб чым папярэдне ўжо дагаварыліся, хоць усё гэта яна выказвала ўпершыню,—крыху паслаблена гэтым апошнім прыступам хваробы і вызначаецца не такім зайздросным здароўем, як нам было-б пажадана, і калі арганізм маленькага Поля часова аслабеў і часамі траціць здольнасць карыстацца сваімі...

Місіс Чык лабаялася сказаць—членамі, пасля нядаўняга выпадку містэра Домбі супроць касцей, і таму чакала дапамогі

ад міс Токс, якая, будучы вернай сваім абавязкам, падказала: «канечнасцямі».

— Канечнасцямі!—паўтарыў містэр Домбі.

— Здаецца, шаноўны доктар успамянуў сёння раніцай пра ногі—ці не праўда, дарагая мая Луіза?—сказала міс Токс.

— Ну, вядома, успамянуў, мая любая,—адказвала місіс Чык з ціхманым дакорам.—Навошта вы ў мяне пра гэта пытаеце? Вы самі чулі. Такім чынам, я гавару, што калі-б наш мілы Польша страціў здольнасць карыстацца нагамі, то гэтая хвароба ўласціва многім дзецям у яго ўзросце, і нельга гэтага папярэдзіць ніякімі класатамі і доглядам.

— Вядома, вы павінны ведаць, Луіза,—сказаў містэр Домбі,—што я не сумняваюся ў вашай сваяцкай прывязанасці і ў зусім зразумелай увазе да будучай галавы маёй фірмы. Містэр Пілкінс, думаю, аглядаў сёння раніцай Поля?—запытаўся містэр Домбі.

— Так, аглядаў,—адказвала сястра.—Ён кажа—гэта глупства, што я магу пацвердзіць, калі гэта дасць якое-небудзь уцяшэнне; але сёння ён параіў марское паветра. Вельмі разумна, Польша, у гэтым я ўпэўнена.

— Марское паветра,—паўтарыў містэр Домбі, пазіраючы на сястру.

— Ніякай падставы для таго, каб непакоіцца, тут няма,—сказала місіс Чык.—Маім Джорджу і Фрэдэрыку абодвум прыпісвалі марское паветра, калі яны былі прыблізна ў такім самым узросце; і мне самой яго прыпісвалі шмат разоў. Здаецца, я павінна сказаць разам з міс Токс, што часовая перамена месца, паветра Брайтона і фізічнае і духоўнае выхаванне, даручанае такой разважлівай асобе, як, напрыклад, місіс Піпчын...

— Хто такая місіс Піпчын, Луіза?—запытаўся містэр Домбі, перапалоханы гэтым фамільярным успамінаннем імя, якога ён ніколі яшчэ не чуў.

— Місіс Піпчын, дарагі мой Польша,—адказвала сястра,—пажылая лэдзі,—міс Токс ведае ўсю яе біяграфію,—якая з некаторага часу прысвяціла з вялікім поспехам усю сваю энергію душы вывучэнню малючак і догляду за імі і ў якой надзвычайныя сувязі. Муж яе памёр ад разрыву сэрца ў... Як вы казалі, дарагая мая, пры якіх акалічнасцях памёр яе муж ад разрыву сэрца? Дакладных даных я не памятаю.

— На выпампоўванні вады з Перуанскіх капалень,—адазвалялася міс Токс.

— Вядома, сам ён не займаўся выпампоўваннем,—сказала місіс Чык, глянуўшы на брата; і сапраўды, гэтае тлумачэнне было неабходна, бо міс Токс выказалася аб ім так, нібы ён памёр ля ручкі помпы,—а ўклаў грошы ў прадпрыемства, якое абанкрэцілася¹. Я лічу, што місіс Піпчын сапраўды надзвычайна абыхо-

¹ *Абанкрэцілася*—аб'явіла аб тым, што не можа заплаціць свае даўгі.

дзіцца з дзецьмі. Я чула, як яе хвалілі ў інтымных колах яшчэ ў твая часы, калі я была... ах, божа мой! Якога-ж росту?—Позірк місіс Чык блукаў па кніжнай шафе і бюсту містэра Піта, які стаяў на вышыні прыкладна дзесяці футуў ад падлогі.

— Магчыма, дарагі мой сэр,—заўважыла міс Токс, скромна пачырванеўшы,—калі на мяне так пэўна спасылаюцца, я павінна сказаць аб місіс Піпчын, што пахвала, з якой адазвалася аб ёй ваша мілая сястра, зусім заслужана. Многія лэдзі і джэнтльмены, якія цяпер зрабіліся важнымі членамі грамады, былі даручаны яе клопамат. Ціхманая асоба, якая цяпер гутарыць з вамі, некалі была на яе апецы. Думаю, што нават дваранская моладзь ведае яе ўстанову.

— Наколькі я разумею, гэта шануюная асоба кіруе навучальнай установай, міс Токс?—спагадліва запытаўся містэр Домбі.

— Ах, не ведаю,—сказала лэдзі,—ці маю я права даць такую назву. Гэта зусім не падрыхтоўчая школа. Магчыма, я выкажу сваю думку,—з асаблівай саладжавасцю прадаўжала міс Токс,—калі назаву гэта дзіцячым пансіёнам для абраных.

— Адбор надзвычай строгі і ўважлівы,—паспешна дадала місіс Чык, на момант зірнуўшы на брата.

— О, выключны!—сказала міс Токс.

Усё гэта мела сваё значэнне. Добра было, што муж місіс Піпчын памёр ад разрыву сэрца з-за Перуанскіх капальняў. Гэта сведчыла аб багаці. Што-ж, зусім рэспектабельная¹ смерць.

— Калі мы вырашым, навёўшы заўтра спраўкі, накіраваць Поля ў Брайтон да гэтай лэдзі, хто-б з ім паехаў?—падумаўшы, запытаўся містэр Домбі.

— У сучасны момант наўрад ці можна паслаць дзіця куды-б там ні было без Фларэнс, дарагі мой Поль,—нерашуча адказала сястра.—Ён без яе жыць не можа. Ён, зразумела, вельмі малы, і ў яго свае дзівоты.

Містэр Домбі адварнуўся, павольна падышоў да кніжнай шафы і, адчыніўшы яе, дастаў кнігу.

— Яшчэ хто-небудзь, Луіза?—запытаўся ён, не падымаючы вачэй і перагортваючы кнігу.

— Вядома, Уікем. Я сказала-б, што адной Уікем досыць,—адказвала сястра.—Калі Поль трапіць да такой асобы, як місіс Піпчын, бадай ці патрэбна каго-небудзь пасылаць, хто-б за ёю наглядаў. Вядома, вы самі будзеце ездзіць туды хоць-бы раз у тыдзень.

— Вядома,—сказаў містэр Домбі і пасля на працягу гадзіны сядзеў, пазіраючы на адну і тую-ж старонку і не прачытаўшы ні слова.

Гэта славетная місіс Піпчын была на дзіва непрыгожай, шкодлівай старой лэдзі, сутулай, з плямістым тварам, як кепскі мар-

¹ Рэспектабельны—прыстойны паважаны.

мар, з кручкаватым носам і жореткімі шэрымі вачыма, на якіх, здавалася, можна было біць молатам, як па кавадлу, не прычыніўшы ім ніякай шкоды. Прынамсі сорок год прайшло з таго часу, як Перуанскія капальні звялі ў магілу містэра Піпчына, аднак, удава яго ўсё яшчэ насіла чорны бамбазін¹ такога цмянага, густога, мёртвага і змрочнага тону, што нават газ не мог яе асвятліць з надыходам цемры і прысутнасць яе дзейнічала, як тушылнік, на любую колькасць свечак. Усе яе называлі «надзвычайнай выхавальніцай»: а тайна яе выхавання была ў тым, каб даваць дзецям усё, чаго яны не любяць, і не даваць таго, што яны любяць.

Замак гэтай людаедкі і ўціхамірвальніцы дзяцей быў у крутым завулку Брайгона. Зімой паветра не магло выравацца з замка, летам не магло пранікнуць у яго. Вецер заўсёды абуджаў рэха, якое гудзела, як вялізная ракавіна, якую жыхары замка павінны былі і ўдзень і ўночы трымаць ля свайго вуха, падабаецца ім гэта ці не падабаецца. Пахі ў доме, натуральна, свежасцю не вызначаліся, а на акне, у гасцінай, якое ніколі не адчынялася, місіс Піпчын трымала калекцыю раслін у гаршках, што прымешвалі свой уласны зямлісты пах да паху памяшкання.

З тае прычыны, што місіс Піпчын брала вялікую плату з усіх, хто мог плаціць, і з тае прычыны, што місіс Піпчын вельмі рэдка змякчала свой нязменна ўедлівы нораў дзеля каго-б там ні было, яе лічылі старой лэдзі з надзіва цвёрдым характарам, якая ўладае зусім навуковымі ведамі дзіцячай прыроды. Апіраючыся на гэту рэпутацыю і на разрыў сэрца містэра Піпчына, яна ўхітралася пасля смерці свайго мужа выкалачваць досыць значныя сродкі для жыцця. Праз тры дні пасля першага ўспамінання аб ёй місіс Чык гэта надзвычайная старая лэдзі мела прыемнасць атрымаць у выглядзе задатку з кішэні містэра Домбі вельмі добры дадатак да пастаянных сваіх даходаў і прыняць Фларэнс і яе маленькага брата Поля ў лік жыхароў замка.

Місіс Піпчын, стоячы спіной да каміна, разглядала ўноў прыбыўшых, нібы стары салдат. Пляменніца місіс Піпчын, асоба сярэдніх год, добрадушная і адданая яе нявольніца, але на выгляд худая і непрыступная, якая вельмі пакутвала ад прышчоў на носе, здымала з майстра Байтэрстона чысты каўнерык, які быў адзеты яму з прычыны парада. Другая—апошняя ў той час—маленькая пансіянерка, міс Пенкі, была адведзена ў той момант у цямніцу замка (пусты пакой у сярэдзіне дома, які быў прызначан для папраўчых мэт) за тое, што яна тры разы фыркнула ў прысутнасці гасцей.

— Ну, сэр,—сказала місіс Піпчын Полю,—як вы думаеце, будзеце вы мяне любіць?

¹ Бамбазін (лац.—шоўкавая або шарсцяная тканіна асабага вырабу).

— Не думаю, каб я хоць крышачку вас палюбіў,—адказаў Польш.—Я хачу адсюль пайсці. Гэта не мой дом.

— Так. Гэта мой,—адказала місіс Піпчын.

— Гэта вельмі брыдкі дом,—сказаў Польш.

— А ў ім ёсць месечка куды горш за гэта,—сказала місіс Піпчын,—дзе мы запіраем нашых нядобрых хлопчыкаў.

— Ён калі-небудзь быў там?—запытаўся Польш, паказваючы на майстра Байтэрстона.

Місіс Піпчын сцвярдзальна кінула галавой; і Польш знайшоў сабе занятак на цэлы дзень, аглядаючы майстра Байтэрстона з галавы да ног і сочачы за ўсімі зменамі яго фізіяноміі з цікавасцю, якой заслугоўвалі таямнічыя і жахлівыя выпрабаванні хлопчыка.

У гадзіну быў пададзен абед, які складаўся пераважна з мучной і расліннай ежы, калі міс Пенкі (ціхманая, маленькая, блакітнавокая дзяўчынка, якую кожную раніцу расціралі пасля купання, пагражаючы, здавалася, кожны раз канчаткова сцерці) была прыведзена з палону самой людоедкай і паведамлена аб тым, што той, хто фыркае пры гасцях, ніколі не трапіць у рай. Калі гэта вялікая ісціна была грунтоўна ёй унушана яе пачаставалі рысам, пасля чаго яна прачытала ўстаноўленую ў замку пасляабедзеную малітву, у якой выказвалася асаблівая падзяка місіс Піпчын за добры абед. Пляменніца місіс Піпчын, Берынтыя, з'ела халоднай свініны. Місіс Піпчын, чый арганізм патрабаваў гарачай ежы, паабедала бараннімі адбіўнымі катлетамі, якія былі прынесены проста з агню, прыкрытыя талеркай, і якія мелі вельмі прыемны пах.

З тае прычыны, што пасля абеду ішоў дождж і нельга было ісці на паўзмор'е, а арганізм місіс Піпчын патрабаваў адпачынку пасля адбіўных катлет, дзеці накіраваліся з Беры (яна-ж—Берынтыя) у цямніцу—пусты пакой, адкуль відаць быў крэйдавы адкос і бочка з вадой. Між іншым, гэта памяшканне, ажыўленае грамадою, аказалася ўрэшце найлепшым, таму што тут Беры гуляла з імі і, як відаць, здавальнялася валтузнёй не менш, чым яны, пакуль місіс Піпчын не пастукала злосна ў сцяну, пасля чаго гульні былі спынены і Беры да самага змроку расказвала шэптам казкі.

Замест чаю, дзецам было падана ўдосталь малака з вадой і хлеба з маслам, маленькі чорны чайнік для місіс Піпчын і Беры і намазаная маслам тосты¹ ў неабмежаванай колькасці для місіс Піпчын, якія былі паданы з агню таксама, як і адбіўныя катлеты.

Пасля чаю Беры прынесла маленькую рабочую шкатулку і са стараннасцю ўзялася за работу, а місіс Піпчын, адзеўшы акуляры і разгарнуўшы вялізную кнігу, пераплеценую ў зялёную байку, пачала кляваць носам. І кожны раз, калі місіс Піпчын гатова

¹ Тосты (англійск.)—падсмажаныя лустачкі хлеба.

была зваліцца ў агонь і прачыналася, яна давала майстру Байтэрстону пстрычкай у нос за тое, што той таксама кляваў носам.

Нарэшце, прышоў час ісці дзецям спаць, і пасля малітвы яны паляглі. З тае прычыны, што маленькая міс Пенкі баялася спаць адна ў цемры, місіс Піпчын заўсёды лічыла сваім абавязкам гнаць яе наверх, як авечку, і весела было слухаць, як міс Пенкі доўга яшчэ хныкала ў самай невыгоднай спальні, а місіс Піпчын раз-заразам уваходзіла, каб на яе накрываць. Прыкладна а палове дзесятай прыемны пах гарачага салодкага мяса (арганізм місіс Піпчын патрабаваў салодкага мяса, без якога яна не магла заснуць) далучыўся да пераважаючага арамата дома, які місіс Уікем называла «пахам будынка», і неўзабаве пасля гэтага ў замку ўсе спалі.

Назаўтра раніцой сьнеданне нічым не адрознівалася ад вячэрняга чаю, але толькі місіс Піпчын ела булку замест тостаў і пасля гэтага здавалася яшчэ больш раззлаванай.

Поль і Фларэнс пайшлі к мору з Уікем, якая ўвесь час залівалася слязмі, а пад поўдзень місіс Піпчын кіравала дзіцячым чытаннем. З тае прычыны, што ў сістэму місіс Піпчын уваходзіла не дапускаць, каб дзіцячы розум развіваўся і расцвітаў, як бутон, але раскрываць яго сілай, як устрыцу, то мараль гэтых лекцый была звычайна жорсткай і ашаламляючай: героя—благаго хлопчыка—нават у выпадку самай шчаслівай развязкі звычайна прыкончваў леў або мядзведзь.

Так праходзіла жыццё ў місіс Піпчын. Па суботах прыязджаў містэр Домбі; Фларэнс з Полем хадзілі да яго ў гасцініцу і пілі чай. Яны праводзілі з ім ўсю нядзелю і звычайна каталіся перад абедам. Гэты святочны вечар быў самым меланхалічным вечарам у тыдні, бо місіс Піпчын лічыла сваім абавязкам быць асабліва злоснай у нядзелю вечарам. Міс Пенкі варочалася ў глыбокім смутку ад цёткі з Ратынгдына, а майстар Байтэрстон, чые сваякі жылі ў Індыі і якому загадвалі сядзець у перапынках паміж царкоўнымі службамі, выпрастаўшыся ля сцяны гасцінай не варушачы ні рукой, ні нагой, цяпеў такія жорсткія для сваёй юнай душы пакуты, што ў адзін з такіх вечароў запытаўся ў Фларэнс, ці не можа яна сказаць яму што-небудзь аб тым, як вярнуцца назад у Бенгалію.

Але прынята было лічыць, што ў місіс Піпчын ёсць уласная сістэма выхавання дзяцей, і, зразумела, так яно і было. Бясспрэчна, буяны, пражыўшы некалькі месяцаў пад яе гасцінным дахам, варочаліся дадому досыць свойскімі.

На гэту прыкладную старую лэдзі Поль мог глядзець без канца, седзячы ў сваім крэселцы ля каміна. Здавалася, ён не ведаў, што такое стомленасць, калі ўважліва разглядаў місіс Піпчын. Ён не любіў яе; ён не баяўся яе; але калі апаноўвала яго гэтае старэчае раздум'е, у ёй як быццам сканцэнтроўвалася нешта страшэнна прывабнае для яго. Так сядзеў ён і глядзеў на

яе, і грэў рукі і зноў глядзеў на яе, і іншы раз даводзіў да поўнага заміяшання місіс Піпчын, хоць яна і была людаедкай. Аднойчы, калі яны былі ўдваіх, яна запыталася ў яго, аб чым ён думае.

— Пра вас,—адкрыта сказаў Поль.

— А што-ж вы пра мяне думаеце?—запыталася місіс Піпчын.

— Думаю аб тым, якая вы, мабыць, старая,—сказаў Поль.

— Малады джэнтльмен, пра такія рэчы думаць не трэба,—запырэчыла дама.—Гэта нікуды не варта.

— Чаму нікуды не варта?—запытаўся Поль.

— Таму што гэта недалікатна,—злосна сказала місіс Піпчын.

— Недалікатна?—сказаў Поль.

— Так.

— Уікем гаворыць,—наіўна сказаў Поль,—што недалікатна з'ядаць усе бараннія катлеты і госты.

— Уікем,—пачырванеўшы, адрэзала місіс Піпчын,—злая, бессаромная, дзёрзкая нахабніца.

— Што гэта такое?—запытаўся Поль.

— Нічога, сэр!—адказвала місіс Піпчын.—Успомніце расказ аб маленькім хлопчыку, якога насмерць закалоў шалёны бык за тое, што ён прыставаў з запытаннямі.

— Калі бык быў шалёны,—сказаў Поль,—адкуль ён мог ведаць, што хлопчык прыстае з запытаннямі? Ніхто не стане шаптаць на вуха шалёнаму быку. Я не веру гэтаму расказу.

— Вы яму не верыце, сэр?—са здзіўленнем запыталася місіс Піпчын.

— Не веру,—сказаў Поль.

— Ну, а калі бык быў рахманы, тады вы паверыце?—запыталася місіс Піпчын.

З тае прычыны, што Поль не задумваўся над пытаннем з гэтага пункту гледжання і абгрунтоўваў свае заключэнні на выяўленым шаленстве быка, то ў сучасны момант ён згадзіўся прызнаць сябе пераможаным. Але ён сядзеў і разважаў аб гэтым з такім выразным намерам як мага хутчэй загнаць у тупік місіс Піпчын, што нават гэта суровая старая лэдзі палічыла за лепшае адступіць, пакуль ён не забыўся аб гэтым прадмеце.

З гэтага дня місіс Піпчын, здавалася, адчула, што яе неяк дзіўна горне да Поля, як гарнуўся да яе Поль. Яна прымушала яго прысоўваць крэселца да яе крэсла ля каміна замест таго, каб садзіцца насупраць; і тут сядзеў ён у куточку паміж місіс Піпчын і каміннай рашоткай; усё святло, якое зыходзіла ад яго тварыка, паглыналася чорнымі бамбазінавымі складкамі, і ён вывучаў кожную рысачку і зморшчыну на яе фізіяноміі і заглядаў у жорсткія шэрыя вочы, так што місіс Піпчын іншы раз мімаволі іх заплюшчвала, прытвараючыся што дрэмле. У місіс Піпчын быў стары чорны кот, які звычайна ляжаў скруціўшыся ля сярэдняй ножкі каміннай рашоткі, самаўлюбёна мурлыкаючы і жму-

рачыся на агонь да таго часу, пакуль звужаныя яго зрэнкі не нагадвалі двух клічнікаў.

З надыходам цемры кот, Польш і місіс Піпчын нязменна знаходзіліся на сваіх звычайных месцах; і Польш, унікаючы кампанію майстра Байтэрстона, прадаўжаў вывучаць вечарамі місіс Піпчын, ката і агонь.

Місіс Уікем па-свойму тлумачыла дзівацтвы Поля. У правілы місіс Піпчын уваходзіла ўтрымліваць яе ўласную «маладую дзеўку»—такое было ў місіс Піпчын родавае імя для служанак—ад дачыненняў да місіс Уікем, але Беры мела права падтрымліваць зносіны з гэтай часткай дома, калі яны не перашкаджалі выкананню розных спраў, якімі яна займалася няспынна з раніцы да ночы, і ад гутаркі з Беры місіс Уікем рабілася лягчэй на душы.

— Які ён прыгожанькі хлопчык, калі спіць!—сказала неяк вечарам Беры, калі прынесла вячэру місіс Уікем і спынілася, каб паглядзець на Поля, які спаў.

— Ах!—уздыхнула місіс Уікем.—Так і павінна быць.

— Ну, не дрэнны ён калі і не спіць,—заўважыла Беры.

— Так, пані. О, так! Такой была і дачка майго дзядзькі, Бетсі Джэйн,—сказала місіс Уікем.

Беры, здавалася, была не супроць таго, каб прасачыць, якая сувязь існавала паміж Полем Домбі і дачкою дзядзькі місіс Уікем, Бетсі Джэйн.

— Жонка майго дзядзі,—прадаўжала місіс Уікем,—памерла якраз таксама, як яго матуля. Дачка майго дзядзі гаравала якраз таксама, як майстар Польш. Дачка майго дзядзі іншы раз замаражвала кроў у жылах людзей,—вось што!

Міс Беры, натуральна, запыталася, чаму. Але місіс Уікем, пераймаючы звычай многіх лэдзі ў яе становішчы, прадаўжала развіваць сваю думку без усякай скрухі.

— Бетсі Джэйн,—сказала місіс Уікем,—была такім мілым дзіцем, якога толькі можна хацець. Лепшага я не магла б хацець. Усімі хваробамі, якія толькі могуць быць у дзяцей, Бетсі Джэйн перахварэла. Сударгі бывалі ў яе таксама часта,—сказала місіс Уікем,—як у вас прышчы, міс Беры.

Міс Беры мімаволі зморшчыла нос.

— Бетсі Джэйн,—самым урачыстым тонам прадаўжала місіс Уікем,—даводзілася таксама кепска, як і гэтаму дзіцяці, і яна змянілася таксама, як змянілася гэтае дзіця. Часцяком здаралася мне бачыць, як яна сядзіць і думае, думае, перадумвае таксама, як ён. Часцяком здаралася мне бачыць яе такой-жа старой, старой, як ён. Я лічу, міс Беры, што гэта дзіця і Бетсі Джэйн знаходзяцца ў зусім аднолькавым становішы.

— Дачка вашага дзядзі жыве?—запыталася Беры.

— Так, міс, жыве,—адказвала місіс Уікем з урачыстым

выглядам, бо было ясна, што міс Беры чакала адваротнага,— і замужам за срэбных спраў майстрам. О, так, міс, яна-то жыве,—адказвала міс Уікем з моцным націскам на займенніку.

З гэтага было відаць, што нехта памёр, дык пляменніца місіс Піпчын запыталася—хто.

— Мне-б не хацелася вас трывожыць,—адказвала місіс Уікем, вярчаючы.—Не пытайцеся ў мяне.

Гэта быў верны шлях к таму, каб у яе зноў запыталіся. Таму міс Беры паўтарыла пытанне, і пасля некаторага супраціўлення і хістанняў місіс Уікем паклала нож і, зноў агледзеўшы пакой і Поля ў ложачку, адказвала:

— Яна раптам прывязвалася да людзей; надзіва прывязвалася іншы раз. І ўсе гэтыя людзі памерлі.

Пляменніцы місіс Піпчын здалося гэта такім нечаканым і страшным, што яна выпрасталася на цвёрдым краі ложка, перарывіста дыхаючы і з незаханым перапалохам пазіраючы на расказчыцу.

Місіс Уікем асцярожна махнула левым указальным пальцам у бок ложка, на якім спала Фларэнс; пасля апусціла яго ўніз і некалькі разоў паказала выразна на падлогу: якраз пад імі была гасціная, дзе місіс Піпчын мела звычай паядаць тосты.

— Запомніце мае словы, міс Беры,—сказала місіс Уікем,— і будзьце ўдзячны, што майстар Польш не вельмі вас любіць. Запэўню вас, я ўдзячна, што мяне ён не вельмі любіць, хоць невялікая радасць жыць у гэтай—даруйце, што я так свабодна выказваюся,—у гэтай турме! Ваша цётка—старая лэдзі, міс Бэры, і да гэтага вы павінны быць падрыхтаваны...

Хоць пляменніца місіс Піпчын, спускаючыся ўніз, не думала, што ўбачыць гэтага ўзорнага дракона¹ распасцёртым на дыване ля каміна, аднак, яна адчула палёжку, калі ўбачыла, што яна надзвычай сварлівая і сярдзітая і, напэўна, мелася пражыць шмат гадоў на ўцяшэнне ўсім, хто яе ведаў.

Але з тае прычыны, што сам Польш не зрабіўся дужэйшым, чым быў у часе прыезду, то для яго дасталі калясачку, у якой ён вельмі камфартабельна мог ляжаць з азбукай і іншымі пачатковымі падручнікамі, у той час як яго везлі да марскога берагу. Верны сваім дзіўным густам, ён адхіліў чырвонашчокага падрастака, якога вылучылі на пасадку возчыка гэтай каляскай, і замест яго абраў яго дзедка, маршчыністага старога з тварам, які нагадваў краба, у пацёртым цыратовым касцюме.

З гэтым вартым увагі слугой, які каціў каляску, Фларэнс, якая заўсёды ішла побач, і з засмучанай Уікем, якая ішла ззаду, маленькі Польш спускаўся штодзённа на бераг акіяна; і тут ён

¹ Дракон—легендарная пачвар а, крылаты дыхаючы агнём змей, які сустракаецца часцей за ўсё ў кітайскіх казках і міфах.

гадзінамі сядзеў або ляжаў у сваёй калясцы, і нішто так не засмучала яго, як прысутнасць дзяцей.

— Ідзіце ад мяне, калі ласка,—гаварыў ён дзецям, якія прыходзілі пасядзець з ім.—Дзякую вам, але вы мне не патрэбны.

Здаралася, што дзіцячы галасок пад самым яго вухам пытаўся, як ён сябе адчувае.

— Вельмі добра, дзякую вам,—адказваў ён.—Але вы, калі ласка, ідзіце і гуляйце.

Пасля ён паварачваў галаву, доўга глядзеў услед пайшоўшаму дзіцяці і ціха казаў Фларэнс:

— Нам нікога больш не трэба, праўда? Пацалуйце мяне, Флой.

У такія хвіліны для яго прыкрай была нават прысутнасць Уікем, і ён радаваўся, калі яна па свайму звычаю ішла шукаць ракавіны і знаёмых. Любімае яго месца было вельмі адзіотнае, куды не заглядала большасць гуляючых; і калі Фларэнс сядзела каля яго з работай або чытала яму, або размаўляла з ім, а вецер дзьмуў яму ў твар і вада падступала да калёс яго каляскі, яму больш нічога не было патрэбна.

— Флой,—сказаў ён аднойчы,—дзе гэта Індыя, у якой жыве радня гэтага хлопчыка?

— О, далёка, далёка адсюль,—сказала Фларэнс, падымаючы вочы ад работы.

— Трэба ехаць некалькі тыдняў?—запытаўся Поль.

— Так, дарагі. Шмат тыдняў, удзень і ўночы.

— Калі-б вы былі ў Індыі, Флой,—сказаў Поль, памаўчаўшы хвіліну,—я-б... Што гэта зрабіла мама? Я забыўся.

— Любіла мяне!—падказала Фларэнс.

— Не, не. Хіба цяпер я не люблю вас, Флой?.. Як гэта?.. памерла... Калі-б вы былі ў Індыі, я памёр-бы, Флой.

Яна хуценька адлажыла работу і, ласкаючы яго, апусціла галаву на яго падушку. І яна памерла-б, калі-б ён быў там, сказала яна яму. Хутка ён будзе адчуваць сябе лепш.

— О, мне цяпер значна лепш!—адказваў ён.—Я не тое хацеў сказаць. Я хачу сказаць, што памёр-бы ад засмучэння і ад таго, што быў-бы адзін Флой.

Аднаго разу ён заснуў там-жа і доўга спаў спакойна. Раптам прачнуўшыся, ён прыслухаўся, схамянуўся, сеў і зноў к нечаму прыслухоўваўся.

Фларэнс запытала, што яму пачулася.

— Я хачу ведаць, што яно гаворыць,—адказаў ён, уважліва пазіраючы ёй у твар.—Мора, Флой, аб чым яно гаворыць увесь час?

Яна адказала яму, што гэта толькі шум набягаючых хваль.

— Так, так,—сказаў ён.—Але я ведаю, што яны заўсёды нешта гавораць. Заўсёды адно і тое-ж. Што там ёсць, за морам?

Ён прыпадняўся, прагна ўглядаючыся ў далячынь.

Яна адказала яму, што там знаходзіцца іншая краіна. Але не пра гэта ён думае, сказаў ён; ён думае пра тое, што там далей... далей!

З таго часу вельмі часта ў часе размовы ён змаўкаў, стараючыся зразумець, аб чым гэта заўсёды гавораць хвалі, і прыпаднімаўся ў сваёй калысцы, каб паглядзець туды, дзе знаходзіцца гэты нябачны далёкі край.

РАЗДЗЕЛ IX.

у якім Драўляны Мічман трапляе ў бяду.

Тая сумесь рамантыкі і любові да дзівоснага, якая была ў вялікай ступені ўласціва натуры юнага Уолтэра і якую апека яго дзядзькі, старога Саламона Джылса, не вельмі змыла хвалямі жорсткай жыццёвай практыкі, прывяла да таго, што ён паставіўся з незвычайнай і захопляючай цікавасцю да прыгоды Фларэнс з Добрай місіс Браун.

Успаміны аб гэтым здарэнні і яго ўласным удзеле ў ім зрабіліся, магчыма, яшчэ больш чароўнымі дзякуючы штотыднёвым марам па нядзелях старога Соля і капітана Катля. Бадай ці прайшла хоць адна нядзеля без таямнічых намёкаў на Рычарда Уітынгтона, кінутых кім-небудзь з гэтых ганаровых сяброў; а капітан Катль так далёка зайшоў, што нават купіў вельмі старадаўнюю баладу; гэты паэтычны твор расказваў аб заляцанні і шлюбе юнага, які падаваў надзеі, грузчыка вугалю з нейкай «красуняй Пег», вельмі годнай дачкой шкіпера і суўладальніка н'юкастльскага вугальнага судна. У гэтай хваляючай легендзе капітан Катль бачыў вялікае падабенства са становішчам Уолтэра і Фларэнс, і яна дзейнічала на яго так узрушальна, што ва ўрачыстых выпадках, як, напрыклад, у дні нараджэння і ў некаторыя іншыя нецаркоўныя святы, ён ва ўсё горла распяваў гэту песню ў маленькай задняй гасцінай, робячы дзівосную грэль в слове «Пе-е-ег», якім заканчваўся кожны куплет у гонар гераіні твора.

Уолтэр вельмі палюбіў верф, дзе сустрэў Фларэнс і вуліцы (зусім непрывабныя), па якіх яны ішлі дадому. Чаравікі, якія так часта звальваліся па дарозе, ён хаваў у сябе ў пакоі; а сядзячы неяк вечарам у маленькай задняй гасцінай, ён намаляваў у сваім уяўленні цэлую галярэю партрэтаў Добрай місіс Браун. Магчыма, пасля гэтай памятнай падзеі ён пачаў больш клапаціцца аб сваім касцюме, і, несумненна, яму было прыемна ў вольны час хадзіць у той квартал, дзе быў дом містэра Домбі,

з туманнай надзеяй сустрэць на вуліцы маленькую Фларэнс. Але адносіны ў яго да гэтага былі зусім блазноцкія і наіўныя. Фларэнс была вельмі прыгожанькай, а любаватца прыгожанькім тварыкам прыемна. Фларэнс была безабароннай і слабай, і ён з гордасцю думаў аб тым, што яму ўдалося быць яе заступнікам і дапамагчы ёй. Фларэнс была самым удзячным маленькім стварэннем у свеце, і вельмі прыемна было бачыць яе твар, які свяціўся гарачай удзячнасцю. На Фларэнс не звярталі ўвагі і адносіліся да яе з халоднай пагардай, і сэрца яго напоўнілася юнацкай зацікаўленасцю да закінутага дзіцяці ў нудным, велічым доме.

Вось чаму здарылася так, што, магчыма, разоў шэсць на працягу года Уолтэр раскланьваўся з Фларэнс на вуліцы, а Фларэнс спынялася, каб паціснуць яму руку.

Такім чынам Уолтэр не толькі не забыўся аб знаёмстве з Фларэнс, але яна ўсё глыбей і глыбей адбівалася ў яго памяці. Іншы раз ён думаў, як было-б дзівосна, каб ён пайшоў у плаванне на другі дзень пасля гэтай першай сустрэчы; там ён рабіў-бы цуды, пасля доўгай адсутнасці вярнуўся-б адміралам, які зіхаціць усімі колерамі, як дэльфін, або прынамсі капітанам паштовага судна з нясцерпна бліскучымі эпалетамі, жаніўся-б на Фларэнс (да таго часу прыгожай маладой жанчыне), не гледзячы на зубы, галыштук і ланцужок ад гадзінніка містэра Домбі, і з урачыстасцю павёз-бы яе куды-небудзь да сініх берагоў. Але гэтыя палёты фантазіі рэдка пакрывалі медную таблічку канторы Домбі і Сына глянцам залатой надзеі, і калі капітан і дзядзька Соль вялі гутаркі аб Рычардзе Утынгтоне і гаспадарскіх дочках, Уолтэр адчуваў, што разумее сапраўднае сваё становішча ў Домбі і Сына значна лепш, чым яны.

Вось чаму ён з дня на дзень прадаўжаў рабіць тое, што павінен быў рабіць у бадзёрым, старанным, вясёлым настроі: бачыў наскрозь дзядзьку Соля і капітана Катля з іх ружовымі надзеямі і, аднак, захапляўся сваімі ўласнымі смутнымі і фантастычнымі марамі, у параўнанні з якімі іх мары былі буднічнымі.

— Дзядзя Соль,—сказаў Уолтэр,—мне здаецца, вы нездаровы. Вы нічога не елі ў часе сьнедання. Калі так будзе далей, я запрашу доктара.

— Ён не можа даць тое, што мне патрэбна, мой хлопчык,—сказаў дзядзька Соль.—А калі можа, значыць у яго вельмі багатая практыка... і ўсё-такі ён не дасць.

— Што-ж гэта такое, дзядзя? Пакупнікі?!

— Так,—уздыхнуўшы, адказаў дзядзька Соль.—Пакупнікі спатрэбіліся-б.

— Чорт пабары, дзядзя!—усклікнуў Уолтэр, са стукам паставіўшы чашку і лягнуўшы рукой па сталае.—Калі я бачу, як людзі натоўпамі ходзяць цэлы дзень па вуліцы і дзесяткамі

сноўдаюцца кожную хвіліну міма крамы, мяне так і падбівае выскачыць, схапіць каго-небудзь за шыварат, прыцягнуць сюды і прымусяць яго купіць на пяцьдзесят фунтаў інструментаў за наяўныя грошы. Не трацьце бадзёрасці, дзядзя. Ужо калі пачнуць паступаць заказы, іх будзе такая куча, што вы не зможаце іх выканаць.

Стары Соль паспрабаваў прыняць бадзёры выгляд і, як толькі мог, весела ўсміхнуўся яму цераз маленькі стол.

— Нічога асаблівага не здарылася праўда, дзядзя?—запытаўся Уолтэр, апіраючыся локцямі на паднос і нахіляючыся ўперад.—Калі што-небудзь здарылася, дык будзьце са мною адкрытымі, дзядзя, і раскажыце мне ўсё.

— Не! не! не!—адказваў стары Соль.—Асаблівае? Не! не! Што-ж асаблівага магло здарыцца?

У адказ Уолтэр недаверліва паківаў галавой.

Саламон Джылс гаварыў, што нічога не здарылася, і сцвярджаў гэта з такой рашучасцю, што пляменніку нічога не аставалася рабіць, як вельмі нямудра прытварыцца, нібы ён яму паверыў.

— Я адно магу сказаць, дзядзя Соль: калі што-якое...

— Але нічога не здарылася,—сказаў Саламон.

— Вельмі добра,—адказваў Уолтэр.—Значыць, мне няма чаго больш сказаць, і гэта вельмі добра, таму што мне час ісці на службу. Я загляну сюды мімаходам, дзядзя, паглядзець, як вы маецца. І памятайце, дзядзя! Больш я ніколі не буду вам верыць і ніколі не буду расказваць пра містэра Каркера-малодшага, калі даведаюся, што вы мяне ашукваеце!

Саламон Джылс, смеючыся, параіў яму даведацца аб чым-небудзь накштальт гэтага, і Уолтэр, абмяркоўваючы, як разбагацець і стварыць Драўлянаму Мічману незалежнае становішча, накіраваўся ў кантору Домбі і Сына з такім панурым выглядам, з якім звычайна туды не з'яўляўся.

У тыя дні жыў за рогам—на Бішопсгейт-стрыт—нейкі Бролі, прысяжны маклер і ацэншчык, які меў краму, дзе рознастайная панашаная мэбля выстаўлена была ў самым недарэчным выглядзе і ў палажэнні і камбінацыях, зусім неадпаведных яе прызначэнню. Дзюжыны крэсел, прычэпленых да ўмывальнікаў, якія з вялікай цяжкасцю наваліліся на плечы буфетаў, што ўзбраліся ў сваю чаргу на перакуленыя абедзеныя сталы, якія па-гімнастычнаму задралі ногі на другіх абедзеных сталах, размясціліся параўнаўча яшчэ ў парадку.

Сам містэр Бролі быў румяным, кучаравым, дзябёлым чалавекам з вільготнымі вачыма і згодлівым характарам. Іншы раз ён заглядаў у краму Саламона, каб запытацца што-небудзь аб інструментах, з якімі меў справу Саламон, і Уолтэр ведаў яго досыць добра, каб вітацца з ім, сустракаючыся на вуліцы; але з тае прычыны, што гэтым і абмяжоўвалася знаёмства маклера з Саламонам Джылсам, то Уолтэр нямала здзівіўся, калі вяр-

нуўшыся да поўдня, згодна свайму абяцанню, застаў містэра Бролі, які сядзеў у задняй гасцінай, заснуўшы руку ў кішэні і павесіўшы капялюш за дзвярыма.

— Ну што, дзядзя Соль?—сказаў Уолтэр. Стары гаротна сядзеў з другога боку стала, а акуляры яго знаходзіліся нейкім чынам на носе, а не на ілбе.—Як вы маецесья?

Саламон паківаў галавой і махнуў рукой у бок маклера, нібы прадстаўляючы яго.

— Нешта здарылася?—затаіўшы дух, запытаўся Уолтэр.

— Не, не! Нічога не здарылася,—сказаў містэр Бролі.—Няхай гэта вас не трывожыць.

Уолтэр з нямым здзіўленнем паглядаў то на маклера, то на дзядзьку.

— Справа ў тым, сказаў містэр Бролі,—што тут ёсць неаплачаныя вексель—трыста семдзесят з лішкам. Вексель пратэрмінован і папаў да мяне. Выканаўчы загад аб спагнанні. Няхай гэта вас не трывожыць. Я прышоў сам, каб усё гэта было зроблена ціха і мірна.

— Дзядзя Соль!—прамармытаў Уолтэр.

— Уолтэр, мой хлопчык,—адазваўся дзядзька,—гэта здарылася ўпершыню. Такой бяды ніколі яшчэ са мною не было. Я занадта стары, каб пачаць спачатку.

Зноў ссунуўшы акуляры на лоб (бо яны больш ужо не маглі захаваць яго хвалявання), ён засланіў твар рукой і заплакаў, і слёзы закапалі на яго кафейнага колеру жылет.

— Дзядзя Соль! Калі ласка! Ох, не трэба!—усклікнуў Уолтэр, які літаральна здранцвеў ад жаху, убачыўшы заплаканага старога.—Дзеля бога, не патрэбна гэтае! Містэр Бролі, скажыце, што-ж мне рабіць?

— Я-б вам параіў знайсці якога-небудзь сябра,—сказаў містэр Бролі,—і пагаварыць аб гэтым.

— Зусім правільна!—крыкнуў Уолтэр, хапаючыся за саломінку.—Правільна! Дзякую вам. Капітан Катль—вось хто нам патрэбен, дзядзя. Пачакайце, пакуль я збегаю да капітана Катля. Калі ласка, панаглядайце за дзядзям, містэр Бролі, і пастарайцеся яго супакоіць, пакуль мяне не будзе. Не падавайцеся распачы, дзядзя Соль. Не падайце духам, трымайце сябе малайчынай!

Сказаўшы ўсё гэта з вялікім запалам і не звяртаючы ўвагі на няскладны супярэчаны старога, Уолтэр выскачыў з крамы і збегаўшы ў кантору, каб узяць дазвол адлучыцца з прычыны раптоўнай хваробы дзядзькі, пусціўся на ўвесь дух да жылля капітана Катля.

Капітан Катль жыў на беразе маленькага канала каля Індыйскіх докаў¹, дзе быў разводны мост, які час ад часу разводзіўся,

¹ Док — штучны вадаём у парту, куды ўводзяцца караблі для рамонту. Індыйскія докі знаходзяцца ў гіганцкім лонданскім парту і належаць Ост-Індскай гандлёвай кампаніі.

каб прапусціць якое-небудзь вандруючае страшыдла,—судно, што прабіралася ўдоўж вуліцы. На Брыгплейс узнікла жыллё капітана Катля, дзе другі паверх быў у той-жа самы час і самым верхнім.

Капітан быў адным з тых людзей, у якіх вопратка і само цела нібы выцесаны з аднаго кавалка дуба: самае палкае ўяўленне наўрад ці можа аддзяліць ад іх нават самую нязначную частку іх вопраткі. Таму, калі Уолтэр пастукаў у дзверы, а капітан зараз-жа высунуў галаву з маленькага акенца, што выходзіла на вуліцу, і паклікаў яго, прычым, як заўсёды, на ім ужо быў адзеты цвёрды глянцавіты капялюш, рубашка з каўнерыкам, канцы якога былі падобны, да паруса, і прасторны сіні касцюм, Уолтэр быў зусім пераконаны, што ён заўсёды бывае ў такім выглядзе, нібы капітан быў птушкай, а касцюм—яго апярэннем.

— Уольр, мой хлопчык!—сказаў капітан Катль.—Трымайцеся мацней і пастукайце яшчэ раз. Мацней! Сёння мыццё бялізны.

Уолтэр з нецярплівасці аглушальна застукаў дзвярным малатком.

— Вось гэта здорава!—сказаў капітан Катль і адразу-ж схаваўся, нібы чакаў шквалу.

І ён не памыліўся, бо ўдава-лэдзі з рукавамі, закасанымі да плячэй, і рукамі, якія былі пакрыты мыльнай пенай і дыміліся ад гарачай вады, з'явілася на стук са здзіўляючай хуткасцю. Перш чым паглядзець на Уолтэра, яна зірнула на дзверны малаток, а пасля, змераўшы поглядам хлопчыка з галавы да ног, выказала здзіўленне, што малаток астаўся цэлым.

— Наколькі мне вядома, капітан Катль дома,—сказаў Уолтэр з ліслівай усмешкай.

— Дома?—адказвала ўдава-лэдзі.—Вось як!

— Ён толькі што гаварыў са мною,—спяшаючыся паясніў Уолтэр.

— Гаварыў?—адказала ўдава лэдзі. У такім выпадку, магчыма, вы перадасце яму прывітанне ад місіс Мак-Стынджэр і скажаце, што ў наступны раз, калі ён прынізіць сябе і сваю кватэру, перагаварваючыся праз акно, яна будзе яму ўдзячна, калі ён таксама спусціцца ўніз і адчыніць дзверы.

Місіс Мак-Стынджэр гаварыла моцна і прыслухоўвалася, ці не будзе якіх-небудзь заўваг з другога паверху.

— Я перадам,— сказаў Уолтэр,—калі вы будзеце ласкавы і ўпусціце мяне, пані.

Справа ў тым, што яго ўтрымлівала драўлянае ўмацаванне, якое цягнулася ўпоперак дзвярэй і было прыладжана тут для таго, каб юныя Мак-Стынджэры ў вольны час не скаціліся са ступенек.

— Адважуся спадзявацца,—пагардліва сказала місіс Мак-Стынджэр,—што хлопец, які можа выламаць мае дзверы, здолее і пераскочыць цераз гэта.

Але калі Уолтэр палічыў яе словы за дазвол ўвайсці і пераскочыў, місіс Мак-Стынджэр адразу-ж запыталася, ці з'яўляецца дом англічанкі яе крэпасцю ці не і няўжо да яе можа ўрывацца ўсякі гультай? Уолтэр, падняўшыся па маленькай лесвіцы праз штучны туман, выкліканы мыццём бялізны, увайшоў у пакой капітана Катля і заспеў гэтага джэнтльмена ў засадзе за дзвярыма.

— Ніколі ніводнага пені не быў ёй вінен, Уольр,—сказаў капітан Катль ціхім голасам, з тварам, відавочна выказваючым перапалох.—Рабіў ёй кучу паслуг і дзецям яе. Усё-ж такі часамі яна—ведзьма. Цьфу!

— Я адсюль-бы выехаў, капітан Катль,—сказаў Уолтэр.

— Не адважуся гэтага зрабіць, Уольр,—адказаў капітан.—Яна мне знойдзе. дзе-б я не быў. Сядайце. Як Джылс?

Капітан (у капелюшы) абедаў; абед яго складаўся з халоднай бараніны, портэра і гарачай бульбы, якую ён сам варыў і па меры патрэбнасці вымаў з невялікай каструлі, якая змяшчалася над агнём у каміне. У абедзены час ён адвінчваў свой кручок і замест яго ўвінчваў у драўлянае гняздо нож, якім пачаў ужо ачышчаць бульбу для Уолтэра.

— Як Джылс?—запытаўся капітан.

Уолтэр, які да гэтага часу аддыхаўся, але затое страціў бадзёрасць—часовы ўздым, выкліканы хуткай хадзьбой,—паглядзеўшы з хвіліну на капітана Катля, сказаў: «О, капітан Катль!» і заліўся слязмі.

Няма слоў, каб паказаць жах капітана, выкліканы гэтым відзішчам. У яго вывалілася з рук бульба і відэлец—вываліўся-б і нож, калі-б гэта было магчыма,—і капітан сядзеў, пазіраючы на хлопчыка, нібы падрыхтаваўся пачуць адразу-ж, што зямля раскалолася ў Сіці і паглынула яго старога прыяцеля, кафеянага колеру касцюм, гузікі, храномер, акуляры і ўсё іншае.

Але калі Уолтэр паведаміў яму, што, па сутнасці, адбылося, капітан Катль, падумаўшы хвіліну, праявіў жывую дзейнасць. Ён выклаў з маленькай металічнай чайніцы, якая стаяла на верхняй паліцы буфета, увесь свой наяўны капітал (трынаццаць фунтаў і поўкроны), які паклаў у адну з кішэнь свайго шырокага сіняга фракa; пасля ўзбагаціў гэтае сховішча тым, што было ў скрынцы са сталовым срэбрам, а іменна: двума сцёртымі шкілетамі чайных лыжак і старамоднымі крывымі шчылцамі для цукру; выняў свой вялізны срэбны з падвойнай крышкай гадзіннік са дна, дзе ён спачываў, каб упэўніцца, што гэтая каштоўнасць цэлая і непашкоджаная; зноў прывініў кручок да правага запяцця; нахіліўшы сукаватую палку, прапанаваў Уолтэру рушыць у дарогу.

— Дзядзя вельмі пахіснуўся, Уольр?—запытаўся капітан, калі яны ішлі па вуліцы.

— Бадай, што так. Калі-б вы яго бачылі сёння раніцой, вы ніколі-б гэтага не забыліся.

— Ідзіце хутчэй, Уольр, мой хлопчык,—сказаў капітан прыбавіўшы кроку,—і так шпарка хадзіце ва ўсе дні вашага жыцця. Перагартайце катэхізіс, каб знайсці гэтую параду, і слухайцеся яе!

Больш яны не абмяняліся ні словам, пакуль не падышлі да дзвярэй старога Соля, дзе злашчасны Драўляны Мічман, з інструментам ля вока, здавалася, аглядаў гарызонт у пошуках сябра, які дапамог-бы яму выбрацца з бяды.

— Джылс!—сказаў капітан, убягаючы ў заднюю гасціную і з вялікай пшчотнасцю беручы яго за руку.—Трымайце галаву за ветрам, і мы праб'емся ўперад. Адзінае, што вы павінны рабіць,—прадаўжаў капітан з важнасцю чалавека, які гаворыць адно з каштоўнейшых практычных правіл, калі-небудзь вынайзеных чалавечай мудрасцю,—гэта харашэнька трымаць галаву за ветрам, і мы праб'емся ўперад!

Стары Соль адказаў на поціск рукі і падзякаваў яму. Затым капітан Катль з урачыстасцю, адпавядаючай гэтаму моманту, палажыў на стол дзве чайныя лыжкі і шчипцы для цукру, срэбны гадзіннік і наяўныя грошы і запытаўся ў маклера містэра Бролі, ці вялікі доўг.

— Паслухайце! Хопіць вам гэтага?—запытаўся капітан Катль.

— Бог з вамі!—адказаў маклер.—Няўжо вы думаеце, што ад гэтага можа быць якая-небудзь карысць?

— А чаму-ж не?—запытаўся капітан.

— Чаму? Сума раўняецца трымстам сямідзесяці з лішкам.—адказаў маклер.

— Не бяда,—запырэчыў капітан, хоць ён быў відавочна збянтэжаны гэтай лічбай.—Думаю, любая рыба, якая пападаецца да вас у сеці, астаецца рыбай?

— Зразумела,—сказаў містэр Бролі.—Але селядзец, ведаеце, не кіт.

Гэта філасафічная заўвага, здавалася, здзівіла капітана. Ён размышляў з хвіліну, паглядаючы пры гэтым на маклера, як на вялікага мудраца, а пасля адазваў у бок інструментальнага майстра.

— Джылс,—сказаў капітан Катль,—па якому абавязацельству? Хто крэдытар?

— Цішэй, адазваўся стары. Адыйдзем далей. Не гаварыце пры Уолі. Гэта паручыцельства за бацьку Уолі, старое абавязацельства. Я шмат выплаціў, Нэд, але часы для мяне надышлі такія цяжкія, што цяпер я нічога не магу зрабіць. Я гэта прадбачыў, але дапамагчы не мог. Дзеля бога, ні слова пры Уолі.

— Але-ж якія-небудзь грошы ў вас ёсць?—шэптам запытаўся капітан.

— Так, так... о, так... сёе-тое ў мяне ёсць,—адказаў стары Соль, спачатку засунуўшы рукі ў пустыя кішэні, а пасля заціснуўшы паміж імі свой парык, нібы спадзеючыся выціснуць з яго

золата,—але я... Тое нямногае, што ў мяне ёсць, нельга ператварыць у наяўныя грошы, Нэд; іх нельга вызваліць. З імі я стараўся зрабіць штокольвечы для Уолі, але я старамодны і адстаў ад века. Яны і тут і там, і... і, карацей кажучы, усёроўна, што нідзе,—сказаў стары, разгублена аглядаючыся.

Ён так быў падобны да вар'ята, які схаваў свае грошы ў розных месцах і забыўся—дзе, што капітан сачыў за яго позіркам, маючы слабую надзею, ці не ўспомніць той аб якіх-небудзь сотнях фунтаў, схаваных у коміне або ў склепе. Але Саламон Джылс ведаў, што гэтага не здарыцца.

— Я адстаў ад жыцця, дарагі мой Нэд,—сказаў Соль з пакорлівай распаччу,—зусім адстаў. Няма сэнсу плесціся за ім дзесьці далёка ззаду. Тавар няхай лепш прададуць—ён варты больш, чым трэба для ўплаты гэтага доўгу, а я лепш пайду куды-небудзь і звяду рахункі з жыццём. Больш няма ў мяне энергіі. Я не разумею таго, што адбываецца. Ужо лепш скончыць з гэтым. Няхай прададуць тавар і знімуць яго,—сказаў стары, паказваючы дрыглівай рукой на Драўлянага Мічмана,—і няхай сабе мы абодва пойдзем на злом.

— А што вы думаеце зрабіць з Уольрам?—запытаўся капітан.—Ну-ну! Прысядзьце, Джылс, прысядзьце і дайце мне падумаць. Каб не быў я чалавекам, які жыве на маленькую рэнту, якая да сёнешняга дня была досыць вялікай, мне не трэба было-б думаць. А вы трымайце толькі галаву за ветрам,—сказаў капітан, зноў прапануючы гэту бяспрэчную ўцешлівую парадку,—і ўсё абыйдзеца.

Стары Соль шчыра падзякаваў, пасля парывіста ўстаў і прысланіўся галавой да каміна гасцінай.

Некаторы час капітан Катль хадзіў узад і ўперад па краме, вельмі задуменны і так панура насупляваючы калматыя навіслыя над носам, нібы воблакі над гарою, чорныя бровы, што Уолтэр баяўся перарваць якой-небудзь заўвагай бег яго думак.

— Уолр!—сказаў, нарэшце, капітан.—Я прыдумаў!

— Прыдумалі, капітан Катль?—з вялікім натхненнем усклікнуў Уолтэр.

— Ідзіце сюды, мой хлопчык,—сказаў капітан.—Тавар—гэта адно забяспечанне. Я—другое. Ваш патрон—вось хто дасць пазыку.

— Містэр Домбі,—прамармытаў Уолтэр.

Капітан важна кінуў галавой.

— Паглядзіце на яго,—сказаў ён.—Паглядзіце на Джылса. Калі яны пачнуць распрадаваць гэтыя рэчы, ён памрэ. Вы ведаеце, што ён памрэ. Мы павінны перавярнуць усё, не пакінуўшы каменя на камені, і вось вам камень.

— Камень! Містэр Домбі!—прамармытаў Уолтэр.

— Перш за ўсё збегайце ў кантору і даведайцеся, ці там ён,—сказаў капітан Катль, хлопнуўшы яго па спіне.—Жвава!

Уолтэр адчуў, што павінен падначаліцца загаду,—адзін позірк на дзядзьку прымусіў-бы яго адважыцца, калі-б ён думаў інакш,—і рынуўся яго выконваць. Неўзабаве ён вярнуўся, задыхаўшыся, і паведаміў, што містэра Домбі няма ў горадзе. Была субота, і ён паехаў у Брайтон.

— Вось што я вам скажу, Уольр,—аб'явіў капітан, які за час яго адсутнасці, здавалася, падрыхтаваўся да такой няўдачы.— Мы паедзем у Брайтон. Я вас падтрымаю, мой хлопчык. Я вас падтрымаю, Уольтэр. Мы паедзем у Брайтон з вячэрняй пасажырскай картай.

РАЗДЕЛ X,

у якім расказваецца аб выніках, да якіх прывялі пляшчасці Мічмана.

Маёр Бегсток пасля доўгіх і частых назіранняў над Полем праз пляц Прынцэсы ў тэатральны бінокль і пасля многіх падрабязных данясенняў аб гэтым прадмеце, штодзённых, штотыднёвых і штотомесячных, зробленых «тубыльцам», які з гэтай мэтай падтрымліваў пастаянныя зносіны са служанкай міс Токс, прышоў да заключэння, што Домбі—чалавек, з якім варта пазнаёміцца.

Калі чорнаскуры слуга далажыў з усімі падрабязнасцямі аб адлучках міс Токс у Брайтон, маёра раптам апанавалі пяшчотныя ўспаміны аб сваім сябры Білі Байтэрстоне з Бенгаліі, які прасіў яго ў пісьме наведаць яго адзінага сына, калі ён будзе ў Брайтоне. Але калі той-жа чорнаскуры слуга далажыў аб знаходжанні Поля ў місіс Піпчын, а маёр, заглянуўшы ў пісьмо, падае містэрам Байтэрстонам пасля прыезду ў Англію, на якое яму і ў галаву не прыходзіла звярнуць якую-б там ні было ўвагу, убачыў зручны для сябе выпадак, ён прышоў у такое шаленства ад падагры, якая якраз ў гэты час уклала яго ў пасцель, што ў адказ на атрыманыя весткі шпурнуў у чорнаскурага слугу зэдлікам для ног і пабажыўся, што загоніць мярзотніка ў магілу, перш чым сам адправіцца ў яе, чаму чорнаскуры слуга вельмі схілен быў паверыць.

Нарэшце, маёр, ачунаўшы ад прыступу падагры, бурчачы, накіраваўся неяк аднае суботы ў Брайтон з «тубыльцам», які ішоў ззаду, усю дарогу размаўляючы з міс Токс і захапляючыся перспектывай узяць штурмам яе знатнага сябра, якога яна ахугала такой таямнічасцю і дзеля якога пакінула яго.

— Вы-б не супраць, пані, не супраць?—гаварыў маёр, напыжыўшыся ад помстлівых пачуццяў; і без таго разбухлыя вены ў яго на галаве разбухлі яшчэ больш.—Вы-б не супроць даць адстаўку Джою Б., пані? Рана яшчэ, пані, рана! Чорт пабяры, рана яшчэ, сэр! Джо не спіць, пані. Бегсток жывенькі, сэр.

Дж. Б. напaгaтoвe, сэр. Вы пepакaнaeцeя, штo ён нeпaхiснy пaнi. Джoзeф нeпaхiснy, сэр, i д'ябaльскi хiтpы!

I сaпpаўдy, мaйстap Байтэpстoн пepакaнaўcя ў ягo нeпaхiснaсцi, кaлi мaeр пaвeў гэтaгa мaлaдoгa джэнтльмeнa нa пpагyлкy.

Мaeр блyкaў, зyсiм нe дyмaючы aб pазвeсялeннi мaйстpa Байтэpстoнa, i цягнyў ягo зa сaбoй, шyкaючы мiстэpa Дoмбi i ягo дзяцeй.

У свoй чac мaeр, якoгa пaпярэднe пaвeдaмiлa мiсiс Пiпчын, знaйшoў Пoля i Флaрэнс i рyшыў дa iх; з iмi быў вeлiчaвы джэнтльмeн (бясспрэчнa мiстэp Дoмбi).

Кaлi ён увapвaўcя з мaйстpaм Байтэpстoнaм y сaмy цэнтp мaлeнькaгa aтpaдa, здapылacя, зpазyмeлa, тaк, штo мaйстap Байтэpстoн пaчaў гyтapкy сa свaiмi кaлeгaмi пa няшчacцю. Услeд зa гэтым мaeр спынiўcя, уважлiвa пaглядзeў нa iх i вeльмi ўзpушыўcя; yспoмнiў сa здзiўлeннeм, штo бaчыў iх i гyтapыў з iмi ў свaeй пpыцeлькi мiс Тoкe нa пляцы Пpынцэсы; зaявiў, штo Пoль нaдзвычaй слaўнy хлaпчyк i мaлaды ягo сябpa; дaвeдaўcя, цi пaмятae ён Джoя Б., мaeрa; i, нaрэшцe, рaптaм yспoмнiўшы aб пpыстoйнacцax, пaпpасiў пpабaчэння ў мiстэpa Дoмбi.

— Aлe мoй мaлaды сябpa, сэр,—скaзaў мaeр,—знoў пepaтвapae мянe ў хлaпчyкa. Стapы мaeр, сэр, мaeр Бeгстoк, нe сapoмiццa зpабiць тaкoe пpызнaннe.—Тyт мaeр пpыўзнiў кaпaлюш.—Чopт пaбяры, сэр,—yсклiкнyў мaeр,—я вaм зaйздpoшчy!—пaсля ён aпaмятaўcя i дaдaў:—Дapуйцe мнe зa тaкyю вoльнacць.

Мiстэp Дoмбi пaпpасiў нe нaдaвaць гэтaмy знaчэння.

— Стapы вaякa, сэр,—скaзaў мaeр,—пpакoпчaны, зaгapэлy, змapдaвaны, пaкaлeчaны стapы мaeр, сэр, нe пaбaяўcя, штo ягo стapoннacць бyдзe aсyджaнa тaкiм чaлaвeкaм, як мiстэp Дoмбi. Здaеццa, я мaю гoнap гyтapыць з мiстэpaм Дoмбi?

— У сyчacны мoмaнт я з'яўляюся нявapтым пpэдстaўнiкoм гэтaгa iмя, мaeр,—aдкaзвaў мiстэp Дoмбi.

— Гэтaе iмя, сэр,—цвeрдa скaзaў мaeр, нiбы чaкaў aд мiстэpa Дoмбi пpэрэчaннiў i ў тaкiм выпaдкy лiчыў-бы цяжкiм свaiм aбaвязкaм aбapвaць ягo,—кapыстaeццa вядoмacцю i пaшaнaй y aдaлeных бpытaнскiх yлaдaннях. Гэтaе iмя, сэр, чaлaвeк пaзнae з гoнapaм.

— Вы вeльмi вeтлiвы, мaeр, i цeнiцe ягo, мaгчымa, вышэй, чым янo гэтaгa зaслyгoўвae,—aдкaзвaў мiстэp Дoмбi.

— He, сэр,—скaзaў мaeр.—Мoй мaлaды сябpa, сэр, мoжa зaпeўнiць, штo Джoзeф Бeгстoк—пpамaлiнeйны, пpocтaдyшны, aдкpыты чaлaвeк, сэр, тoлькi i ўсягo. Гэтy хлoпчык, сэр,—скaзaў мaeр, пaнiзiўшы гoлac,—aстaнeццa ў гiстopыi. Гэтy хлoпчык, сэр, нeзвычaйнaе дзiця. Шaнуйцe ягo, мiстэp Дoмбi.

— Мiстэp Дoмбi, здaвaлacя, дaў зpазyмeць, штo пaстapaeццa гэтa зpабiць.

— Вoсь, сэр, яшчэ aдзiн хлoпчык,—пpaдaўжaў, мaeр кaнфiдэнтцьяльным тoнaм, ткнyўшы ў ягo стeкaм,—сын Байтэpстoнa з

Бенгаліі. Бацька гэтага хлопчыка і я, сэр, былі закадычнымі сябрамі. Куды-б вы не пайшлі, сэр, вы толькі і чулі, што пра Біля Байтэрстона і Джо Бегстока. А хіба я не бачу недахопаў гэтага хлопчыка? Ні ў якім разе. Ён дурань, сэр.

Містэр Домбі зірнуў на абняслаўленага майстра Байтэрстона, пра якога ведаў столькі-ж, колькі маёр, і сказаў з самазадаволеным выглядам:

— Няўжо?

— Але, такі ён ёсць, сэр,—сказаў маёр.—Ён дурань! Джо Бегсток ніколі не змякчае выказаў. Сын майго старога сябра Біля Байтэрстона—дурань ад прыроды, сэр.—Тут маёр зарагатаў так, што зрабіўся амаль чорным.—Думаю, майму маленькаму сябру належыць паступіць у першаразрадную школу, містэр Домбі?—паправіўшыся, сказаў маёр.

— Я яшчэ не вырашыў,—адказваў містэр Домбі.—Наўрад-у яго слабае здароўе.

— Калі ў яго слабае здароўе,—сказаў маёр,—дык ваша праўда. Толькі непакісныя дзеці маглі вытрымаць жыццё ў Сендхерсце, сэр. Там мы катавалі адзін другога, сэр. Мы доўга падсмажвалі навічкаў на агні і вывешвалі ўніз галавой з акна чацвертага паверху. Джозефа Бегстока, сэр, бачыце, вывесілі з акна, прытрымліваючы за пяткі, роўна на трынаццаць хвілін па школьнаму гадзінніку.

У пацверджанне гэтага факта маёр мог спаслацца на свой твар. Ён і сапраўды быў такім, нібы маёр правісеў уніз галавой вельмі доўга.

— Але школа нас зрабіла тым, чым мы сталі, сэр,—сказаў маёр, папраўляючы брыжы.—Мы былі жалезам, сэр, а яна нас выкавала. Вы тут жывеце, містэр Домбі?

— Звычайна я прыязджаю сюды раз у тыдзень, маёр,—адказваў гэты джэнтльмен.—Я спыняюся ў Бедфорд-гатэлі.

— З вашага дазволу, сэр, я буду мець гонар наведаць вас у Бедфордзе,—сказаў маёр.

Містэр Домбі адказваў вельмі прыхільна; і маёр Бегсток, паглядзіўшы па галаве Поля і сказаўшы Фларэнс, што ад яе вачэй хутка будзе аж вар'янецць уся моладзь, «ды і старыя таксама, сэр, ужо калі на тое пайшло», дадаў маёр, моцна хіхікаючы, расшавяліў майстра Байтэрстона сваім кіем і адразу-ж рушыў трушком з гэтым маладым джэнтльменам.

Выконваючы сваё абяцанне, маёр неўзабаве з'явіўся з візітам да містэра Домбі, а містэр Домбі, даведаўшыся ў спіску ваенных чыноў, аддаў візіт маёру.

Нарэшце, калі містэр Домбі з'явіўся ў суправаджэнні міс Токс і місіс Чык пабачыцца з дзецьмі і зноў сустрэў маёра ў Брайтоне, ён запрасіў яго паабедкаць у Бетфорда і папярэдне павіншаваў міс Токс з такім суседам і знаёмым. Не гледзячы на тое, што гэтыя намёкі выклікалі ў міс Токс біццё сэрца, яны зусім не былі ёй непрыемныя, бо давалі ёй магчымасць быць надзвычай

цікавай і калі-ні-калі выяўляць разгубленасць і замяшанне, якія яна была не супроць выставіць напакказ. Маёр падаваў ёй нямала зручных выпадкаў праявіць гэтае хваляванне; у час абеду ён не скупіўся на скаргі, выкліканья тым, што яна пакінула яго і пляц Прынцэсы; і з таё прычыны, што яму, відавочна, было вельмі прыемна іх выказваць, то ўсё адчувалі сябе вельмі добра.

Але ідучы назад да сябе ў гасцініцу маёр бесперастанку цвярдзіў сабе аб сваёй персоне: «Хітры, сэр... хітры, сэр... д'ябальскі хітры!» А прышоўшы ў гасцініцу, ён рассеўся ў крэсла і пачаў усклікаць:

— Вы-б не супраць, пані?? Не супраць? Місіс Домбі, э, пані? Не думаю, пані. Не, пакуль Джо Б. можа ўставіць вам палку ў калясо, пані. Джо Б. цяпер зраўняўся з вамі, пані. Ён яшчэ не вышаў з гульні, сэр, Бегсток не вышаў. Яна хітрая, сэр, хітрая, але Джо-ж яшчэ хітрэйшы. Старына Джо не дрэмле, варушыцца і вельмі пільнуецца, сэр!

На другі дзень пасля гэтага эпизода (была нядзеля), калі містэр Домбі, місіс Чык і міс Токс снедалі, усё яшчэ пахваляючы маёра, убегла Фларэнс з расчырванелым тварам і радасна ззяючымі вачыма і крыкнула:

— Тата! Тата! Уолтэр тут! І ён не хоча ўвайсці.

— Хто?—усклікнуў містэр Домбі.—Аб чым яна гаворыць? Што гэта азначае?

— Уолтэр, тата,—нясмела сказала Фларэнс, адчуваючы, што вельмі фамільярна наблізілася да яго асобы.—Які знайшоў мяне, калі я заблудзілася.

— Няўжо яна гаворыць аб маладым Гэй, Луіза?—запытаўся містэр Домбі, нахмурыўшы бровы.—Сапраўды, манеры ў гэтай дзяўчынке зрабіліся вельмі рэзкія. Наўрад ці пра маладога Гэя яна гаворыць. Даведайцеся, калі ласка, у чым справа.

Місіс Чык выбегла ў карыдор і вярнулася з весткай, што гэта малады Гэй у суправаджэнні вельмі дзіўнага з выгляду чалавека; і малады Гэй гаворыць, што не адважваецца ўвайсці, ведаючы, што містэр Домбі снедае, а пачакае, пакуль містэр Домбі дазволіць яму з'явіцца.

— Скажыце хлопчыку, каб зайшоў цяпер,—заявіў містэр Домбі.—Ну, Гэй, у чым справа? Хто вас сюды паслаў? Хіба, апрача вас, не было каму прыехаць?

— Прашу прабачэння, сэр,—адказваў Уолтэр.—Мяне не пачыталі. Я сам адважыўся прыехаць і спадзяюся, вы мне даруеце, калі я вытлумачу прычыну.

Але містэр Домбі, не слухаючы яго, нецярпліва паглядаў то ўправа, то ўлева ад яго (нібы ён быў слупам на яго шляху) на нейкі прадмет за яго спіной.

— Што гэта?—сказаў містэр Домбі.—Хто гэта? Мне здаецца, вы трапілі не ў тыя дзверы, сэр?

— О, прабачце, што я зайшоў не адзін, сэр,—спяшаючыся сказаў Уолтэр,—але гэта... гэта капітан Катль, сэр.

— Уольр, мой хлопчык,—прагаварыў басам капітан, трымайцеся мацней!

— У той-жа час капітан, ступіўшы ўперад, выставіў напаказ свой сіні касцюм, свой каўнер кашулі, які вельмі кідаўся ў вочы, і свой шышкаваты нос і спыніўся, кланяючыся містэру Домбі і далікатна памахваючы лэдзі сваім кручком, з цвёрдым глянцавітым капелюшом у адзінай руцэ і з чырвоным экватарам вакол галавы, які гэты капялюш нядаўна на ёй адціснуў.

Містэр Домбі глядзеў на гэты феномен¹ са здзіўленнем і абурэннем і нібы ўсім сваім выглядам запрашаў місіс Чык і міс Токс падзяліць яго пачуцці. Маленькі Поль, які ўвайшоў услед за Фларэнс, адышоўся да міс Токс і заняў абаронную пазіцыю, калі капітан замахаў кручком.

— Ну, Гэй,—сказаў містэр Домбі,—што вы маеце мне сказаць?

Зноў капітан заўважыў у выглядзе прадмовы да гутаркі, якая не праміне выклікаць прыхільнасць ва ўсіх прысутных:

— Уольр, трымайцеся мацней!

— Баюся, сэр,—пачаў Уолтэр, калоцячыся і не падымаючы вачэй,—што я дазваляю сабе вялікую вольнасць, з'яўляючыся сюды... так, я ўпэўнены, што гэта так. Баюся, што ў мяне не хапіла-б мужнасці прысці да вас, сэр, нават прыехаўшы сюды, калі-б я не сустрэў міс Домбі і...

— Ну і што-ж?—сказаў містэр Домбі, сочачы за яго позіркамі, калі той паглядзеў на Фларэнс, якая ўважліва прыслухоўвалася, і мімаволі хмурачыся, калі яна падбэдзёрыла яго ўсмешкай.—Калі ласка, прадаўжайце.

— Так, так,—заўважыў капітан, лічачы, што абавязак выхаванага чалавека—падтрымаць містэра Домбі.—Надзвычай добра сказана! Прадаўжайце, Уольр.

— Сюды мяне прывяла зусім прыватная і асабістая справа, сэр,—заікаючыся, прадаўжаў Уолтэр,—і капітан Катль...

—Тут!—уставіў капітан, сцвярджаючы, што ён знаходзіцца пад рукой і на яго можна мець надзею.

— Вельмі стары сябра майго небаракі дзядзі і вельмі добры чалавек, сэр,—прадаўжаў Уолтэр, упрасальна паднімаючы вочы, нібы ў абарону капітана,—быў такі добры, што прапанаваў паехаць са мною, ад чаго я наўрад ці мог адмовіцца.

— Не! не! не—добрадушна заўважыў капітан.—Зразумела, не! І гутаркі не магло быць аб адмаўленні. Прадаўжайце, Уольр.

— І таму, сэр,—сказаў Уолтэр, асмеліўшыся сустрэць позірк містэра Домбі і набраўшыся адвагі з прычыны цяжкага свайго становішча, калі адступаць ужо было позна,—таму я прышоў з ім, сэр, паведаміць, што мой небаракі стары дзядзя апынуўся ў вялікім няшчасці і горы, што з прычыны паступовага ўпадку яго гандлю і немагчымасці заплаціць па векселю—гэта апасенне, як

¹ *Феномен*—(грэч.) рэдкая, надзвычайная з'ява.

мне добра вядома, сэр, прыгнятала яго на працягу многіх і многіх месяцаў,—на маемасць яго накладзен арышт, і яму пагражае небяспека страціць усё, што ў яго ёсць, і памерці з гора. Што, калі-б вы, які даўно ўжо ведае яго як прыстойнага чалавека, па дабраце сваёй дапамаглі яму выйсці з цяжкага становішча, сэр?

Мы ніколі не зможам выказаць вам нашу ўдзячнасць за гэта. У Уолтэра выступілі з вачэй слёзы, пакуль ён гаварыў; выступілі яны ў Фларэнс. Бацька бачыў, як яны заблішчэлі, хоць глядзеў, здавалася, толькі на Уолтэра.

— Гэта вельмі вялікая сума, сэр,—сказаў Уолтэр.—Больш трохсот фунтаў. Дзядзя зусім прыгнечан гэтым няшчасцем, яно яго зламала, і ён зусім не можа чым-небудзь дапамагчы. Ён нават не ведае, што я паехаў пагаварыць з вамі. Магчыма, вы захочаце, сэр,—нерашуча дадаў Уолтэр,—каб я дакладна сказаў, чаго, па сутнасці, я хачу. Я, дапраўды, не ведаю, сэр. У дзядзі ёсць тавар, і, здаецца, я магу сцвярджаць з упэўненасцю, што ніякіх іншых даўгоў няма, а затым капітан Катль таксама хацеў-бы даць паручыцельства. Мне... мне, бадай, лепш не спамінаць,—прадаўжаў Уолтэр,—аб тых грошах, якія зарабляю я; але, калі-б вы дазволілі... адкладаць іх... на пакрыццё... пазыка... дзядзя... беражлівы, чэсны стары. Уолтэр ледзь выгаварыў гэтыя няскладныя словы, змоўк і стаяў, панурыўшыся, перад сваім гаспадаром.

Лічачы момант спрыяючым для прадаўлення каштоўнасцей, капітан Катль падышоў да стала, і, расчысціўшы месца сярод чашак ля локця містэра Домбі, дастаў срэбны гадзіннік, наяўныя грошы, чайныя лыжкі і шчыпцы для цукру і, склаўшы іх у кучу, каб яны здаваліся асабліва каштоўнымі, сказаў наступныя словы:

— Поўбулкі лепш, чым ні кавалка хлеба, але гэта правільна і ў дачыненні да крошак. Вось некалькі крошак. Пасля можа быць прапанавана штогодняя рэнта ў сто фунтаў.

Пасля гэтага капітан адышоў на ранейшае месца, дзе і астаўся, прыгладжваючы раскудлачаныя валасы, з выглядам чалавека, які скончыў цяжкую справу.

Калі Уолтэр змоўк, містэр Домбі глянуў на маленькага Поля, які, бачачы, што сястра апусціла галаву і ціха плача, спачуваючы няшчасцю, аб якім толькі што даведалася, падышоў да яе і стараўся яе супакоіць, вельмі выразна паглядаючы пры гэтым на Уолтэра і на бацьку. Заняўшыся на хвіліну выступленнем капітана Катля, да якога паставіўся з велічнай роўнадушнасцю, містэр Домбі зноў скіраваў позірк на сына і некаторы час сядзеў моўчкі, пільна ўглядаючыся ў дзіця.

— Як быў зроблен гэты доўг?—запытаўся, нарэшце, містэр Домбі.—Хто крэдытор?

— Ён не ведае,—адказваў капітан, кладучы руку на плячо Уолтэра.—Я ведаю. Гэта здарылася таму, што ён дапамог чалавеку, якога цяпер ужо няма жывога, і гэта ўжо каштавала

майму сябру Джылсу многа сочень фунтаў. Далейшыя падрабязнасці, калі хочаце, сам на сам.

— Людзі, якім так цяжка самім утрымацца на нагах,—сказаў містэр Домбі, не звяртаючы ўвагі на таямнічыя знакі капітана за спіной Уолтэра і па-ранейшаму пазіраючы на сына,—павінны абмяжоўвацца ўласнымі абавязацельствамі і цяжкасцямі і не павялічваць іх, паручаючыся за другіх. Поль, падыйдзіце сюды!

Хлопчык паслухаўся, і містэр Домбі пасадзіў яго да сябе на калені.

— Калі-б цяпер у вас былі грошы...—сказаў містэр Домбі.—Глядзіце на мяне!

Поль, які пераводзіў позірк з сястры на Уолтэра, паглядзеў у твар бацьку.

— Калі-б цяпер у вас былі грошы,—сказаў містэр Домбі,—такая сума, пра якую гаварыў малады Гэй, што-б вы зрабілі?

— Аддаў-бы іх яго дзядзю,—адказваў Поль.

— Пазычылі-б іх яго старому дзядзю, так?—паправіў містэр Домбі.—Ну, што-ж! Вам вядома, што, калі вы падрасцеце, вы будзеце ўладаць разам са мною маімі грашыма, і мы будзем распараджацца імі разам.

— Домбі і Сын,—перапыніў Поль, якога рана навучылі гэтай фразе.

— Домбі і Сын,—паўтарыў бацька.—Ці не хацелі-б вы пачаць сёння-ж быць Домбі і Сынам і пазычыць гэтыя грошы дзядзю маладога Гэя.

— О, прашу вас, тата!—сказаў Поль.—Гэтага хацела-б і Фларэнс.

— Дзяўчынкі,—сказаў містэр Домбі,—не маюць ніякіх адносін да Домбі і Сына. Вы-б гэтага хацелі?

— Так, тата, так!

— У такім разе вы гэта зробіце,—адказаў бацька.—І вы бачыце, Поль,—дадаў ён, панізіўшы голас,—якія магутныя грошы і як людзі прагнуць іх атрымаць. Малады Гэй едзе сюды прасіць грошай, а вы, такі шчодры і благародны, таму што ў вас ёсць грошы, збіраецеся даць яму іх у выглядзе вялікай міласці і ласкі.

Поль на секунду падняў старэчы твар, які ясна выказаў, што ён разумее сэнс яго слоў; але гэты твар адразу зрабіўся вясёлым і дзіцячым, калі ён саслізнуў з кален бацькі і пабег сказаць Фларэнс, каб яна больш не плакала, таму што ён зробіць так, каб малады Гэй атрымаў грошы.

Пасля містэр Домбі падышоў да стала, які стаяў ля сцяны, напісаў запіску і запячатаў. У гэты час Поль і Фларэнс перацэпталіся з Уолтэрам, а капітан Катль глядзеў на іх з праманістай усмешкай, аддаючыся такім ганарлівым і бясконца самаўпэўненым думкам, што містэр Домбі ніколі-б гэтаму не паве-

руў. Калі запіска была напісана, містэр Домбі заняў ранейшае месца і працягнуў яе Уолтэру.

— Першым чынам,—сказаў ён,—перадайце гэта заўтра містэру Каркеру. Ён паклапоціцца аб тым, каб адзін з маіх служачых вывеў вашага дзядзьку з цяперашняга цяжкага становішча, заплаціўшы належачую суму, і каб умовы звароту гэтай сумы былі вызначаны адпаведна са становішчам вашага дзядзькі. Лічыце, што гэта зрабіў для вас майстар Поль.

Уолтэр, усхваляваны тым, што ў яго руках знаходзіцца сродак вызваліць добрага дзядзьку з бяды, паспрабаваў быў выказаць сваю радасць і ўдзячнасць, але містэр Домбі яго перапыніў.

— Лічыце, што гэта зрабіў майстар Поль,—паўтарыў ён.— Я гэта яму растлумачыў, і ён зразумеў. Больш я нічога не хачу слухаць.

З тае прычыны, што ён паказаў рукой на дзверы, Уолтэру асталася толькі пакланіцца і пайсці. Міс Токс, бачачы, што капітан збіраецца зрабіць тое-ж самае, умяшалася.

— Дарагі мой сэр,—сказала яна, звяртаючыся да містэра Домбі, чыё велікадушша выклікала і ў яе і ў місіс Чык патокі слёз,—мне здаецца, вы сёе-тое пакінулі без увагі. Даруйце мне, містэр Домбі, мне здаецца, па благародству сваёй натуры і дзякуючы ўласцівай ёй велічы, вы ўпусцілі з-пад увагі адну дэталю.

— Няўжо, міс Токс!—сказаў містэр Домбі.

— Джэнтльмен з... інструментам,—прамовіла міс Токс, зірнуўшы на капітана Катля,—пакінуў на сталю каля вашага ложка...

Ах, божа мой!—усклікнуў містэр Домбі, адкідваючы ад сябе маёмасць капітана, нібы гэта сапраўды былі крошкі.—Забярыце гэта. Я вам удзячны, міс Токс: вы праявілі ўласціваю вам асцярожнасць. Будзьце ласкавы забраць гэта, сэр!

Капітан Катль зразумеў, што яму астэецца толькі падначаліцца. Але ён быў так узрушан велікадушшам містэра Домбі, які адмовіўся ад скарбу, наваленага каля яго, што, паклаўшы чайныя лыжкі і шчыпцы для цукру ў адну кішэню, а наяўныя грошы ў другую і павольна апусціўшы вялікі кішанёвы гадзіннік у прызначаны для яго склеп, ён не мог утрымацца, каб не ўхапіць левую руку гэтага джэнтльмена сваёй левай і адзінай рукой і, сільнымі сваімі пальцамі трымаючы яе растапыранай, не дакрануцца да яе ў парыве захаплення сваім кручком. Ад такога праяўлення цёплых пачуццяў і ад дотыку халоднага жалеза містэр Домбі ўздрыгануўся ўсім целам.

Затым капітан Катль з вялікім далікатствам і галантнасцю пачалаваў некалькі разоў свой кручок, вітаючы лэдзі, і, асобна развітаўшыся з Полем і Фларэнс, вышаў разам з Уолтэрам. Фларэнс у парыве пачуццяў кінулася была ўслед за імі, каб

перадаць прывітанне старому Солю, але містэр Домбі паклікаў яе і загадаў астацца ў пакоі.

— Няўжо вы *ніколі* не зробіцеся Домбі, мілае маё дзіця?— патэтычна дакорлівым тонам сказала місіс Чык.

— Дарагая цёця,—сказала Фларэнс,—не злуйцеся на мяне. Я так удзячна тату.

Яна падбегла-б да яго і абвіла-б рукамі яго шыю, калі-б адважылася; але яна не адважылася і толькі паглядала на яго ўдзячнымі вачыма, у той час як ён сядзеў, задумаўшыся, калі-ні-калі кідаючы на яе трывожны позірк, але больш за ўсё сочачы за Полем, які прагульваўся па пакоі з пачуццём уласнай годнасці, якая з'явілася ў яго таму, што ён даў грошы маладому Гэю.

А малады Гэй Уолтэр—што сказаць аб ім?

Ён быў у захапленні ад таго, што ўсё ўладзіць і зробіць заўтра-ж да поўдня, будзе сядзець вечарам у маленькай задняй гасцінай са старым Солям і капітанам Катлем, і інструментальны майстар зноў ажыве, набудзе надзеі на будучыню, пераканаўшыся, што Драўляны Мічман зноў зрабіўся яго ўласнасцю. Але трэба прызнаць, нікольні не ганьбуючы яго ўдзячнасці да містэра Домбі, што Уолтэр адчуваў сябе прыніжаным і прыгнечаным.

Капітан бачыў гэта ў зусім іншым святле. Ён, здавалася, паверыў, што спатканне, пры якім ён прысутнічаў, было ў вышэйшай ступені здавальняючым і абнадзейваючым і ўсяго два-тры крокі аддзялялі яго ад фармальных заручын Фларэнс і Уолтэра, і што апошні інчідэнт, калі і не канчаткова ўмацаваў уітынгтонаўскія надзеі, то ва ўсякім выпадку надзвычай ім спрыяў.

РАЗДЗЕЛ XI

Выступленне Поля на новай сцэне.

Арганізм місіс Піпчын быў зроблен з такога цвёрдага метала, не глядзячы на схільнасць яго да плоцкіх слабасцей, якія выклікалі патрэбу ў адпачынку пасля адбіўных катлет і якія вымагалі перад сном такога снатворнага сродку, як салодкае мяса, што ён зусім абвергнуў прадраканні місіс Уікем і не выяўляў ніякіх прызнакаў упадку. Але з тае прычыны, што вялікая зацікаўленасць Поля да старой лэдзі не змяншалася, місіс Уікем не жадала зрушыцца ні на дзюйм з занятай ёю пазіцыі. Умацаваўшыся і акапаўшыся на сваім участку з дапамогай Бетсі Джэйм, сваёй кузіны, яна па-сяброўску раіла міс Беры быць падрыхтаванай да горшага і папярэджвала, што цётка яе ў любы момант можа ўзляцець у паветра, як паражавы завод.

Бедная Беры паставілася да ўсяго гэтага добрадушна і, як заўсёды, працавала, не пакладаючы рук; зусім перакананая ў тым, што місіс Піпчын—адна з самых годных асоб на свеце, яна штодзённа афяроўвала сябе дзеля гэтай блagarоднай старой.

— Беры вас вельмі любіць, хіба не праўда?—запытаўся аднойчы Поль у місіс Піпчын, калі яны сядзелі разам з катом ля каміна.

— Так,—сказала місіс Піпчын.

— Чаму?—запытаўся Поль.

— Чаму!—паўтарыла збітая з толку старая лэдзі.—Хіба можна так пытацца, сэр? Чаму вы любіце сваю сястру Фларэнс?

— Таму што яна вельмі добрая,—сказаў Поль.—Няма такой другой, як Фларэнс.

— Ну што-ж—рэзка адазвалася місіс Піпчын.—І другой такой, як я, думаю, таксама няма.

— Няўжо і сапраўды няма?—запытаўся Поль, нахіляючыся ўперад у сваім крэселцы і гледзячы на яе вельмі пільна.

— Няма,—сказала старая лэдзі.

— Я гэтаму рад,—заўважыў Поль, задумліва паціраючы рукі.—Гэта вельмі добра.

Місіс Піпчын не адважылася запытацца—чаму, каб не атрымаць які-небудзь зусім знішчальны адказ. Але, узнагароджваючы сябе за знявагу, нанесеную яе пачуццям, яна вельмі доўга прыставала да майстра Байтэрстона, што ён у той-жа вечар пачаў рыхтавацца да сухапутнага падарожжа дадому, у Індыю, і схаваў у часе вячэры чвэртку лусты хлеба і кавалак галандскага сыру, пачаўшы такім чынам рабіць запас харчоў на дарогу.

Каля года місіс Піпчын ахоўвала і апекавала маленькага Поля і яго сястру. Мала-па-малу Поль набраўся сілы і мог абыходзіцца без сваёй каляскі; але ён па-ранейшаму быў худым і слабым і аставаўся ўсё тым-жа старападобным, ціхім, лятуценным дзіцем, якім быў, калі яго толькі што даручылі клопатам місіс Піпчын. Неяк у суботні вечар, на змроку, вялікі перапалох падняўся ў замку з прычыны нечаканага паведамлення аб тым, што містэр Домбі з'явіўся з візітам да місіс Піпчын. Уся грамада зараз-жа знікла з гасцінай наверх, нібы падхопленая віхурам, застукалі дзверы спальняў, быў чуцен тупат над галавой, і майстар Байтэрстон атрымаў нямала штурхалёў ад місіс Піпчын, якая супакойвала такім чынам свае ўстрыжваньня пачуцці, пасля чаго чорная бамбазінавая сукенка годнай старой лэдзі зрабіла змрочнай прыёмную, дзе містэр Домбі ўважліва аглядаў незанятае крэсла свайго сына і наследніка.

— Місіс Піпчын,—сказаў містэр Домбі,—як маецца?

— Дзякую вам, сэр,—сказала місіс Піпчын,—параўнаўча нядрэнна, прымаючы пад увагу...

— Місіс Піпчын заўсёды карысталася такім абаротам. Ён азначаў: прымаючы пад увагу яе добрачыннасці, афяры і так далей.

— Я не магу разлічваць, сэр, на вельмі добрае здароўе,—сказала місіс Піпчын, садзячыся і аддыхваючыся,—але я ўдзячна і за тое, якім карыстаюся.

Містэр Домбі нахіліў галаву з задаволеным выглядом пана трона, які адчувае, што якраз за гэта ён і плаціць пэўную суму кожныя тры месяцы. Памаўчаўшы, ён прадаўжаў:

— Місіс Піпчын, я ўзяў на сябе смеласць з'явіцца да вас, каб параіцца наконт сына. Я даўно ўжо збіраўся гэта зрабіць, але з дня на дзень адкладваў, пакуль здароўе яго не паправіцца канчаткова. Спадзяюся, што на гэты конт у вас няма ніякіх апасак, місіс Піпчын?

— Брайтон аказаў вельмі добратворнае дзеянне, сэр,—адказала місіс Піпчын.—Так, вельмі добратворнае.

— Я маю намер,—сказаў містэр Домбі,—пакінуць яго ў Брайтоне.

Місіс Піпчын пацёрла рукі і ўтаропілася сваімі шэрымі вачыма на агонь.

— Але,—прадаўжаў містэр Домбі, выцягнуўшы ўказальны палец,—але магчыма, што цяпер адбудзецца змена і ён будзе тут жыць іначай. Карацей кажучы, місіс Піпчын, такая мэта майго наведвання. Мой сын расце, місіс Піпчын. Ён бяспрэчна расце.

Было нешта меланхалічнае ў тым урачыстым выглядзе, з якім сказаў гэта містэр Домбі. Гэты выгляд паказваў, якім доўгім было для яго дзяцінства Поля і як ён спадзяваўся на больш познюю стадыю яго існавання.

— Яму шэсць год!—сказаў містэр Домбі, папраўляючы гальштук, магчыма, з мэтай захаваць нястрымную ўсмешку, якая, ні на секунду не асвятліўшы яго твара, здавалася, толькі прамільгнула па паверхні і схавалася, не знайшоўшы для сябе месечка.—Божа мой, ды мы-ж і азірнуцца не паспеем, як шэсць ператворацца ў шаснаццаць.

— Дзесяць год,—пракаркала бязлітасная Піпчын, холадна бліснуўшы жорсткімі шэрымі вачыма і хмура паківаўшы схіленай галавой,—вялікі тэрмін.

— Гэта залежыць ад акалічнасцей,—запырэчыў містэр Домбі.—Як-бы там ні было, місіс Піпчын, майму сыну шэсць год, і, баюся, не прыходзіцца сумнявацца ў тым, што ў занятках сваіх ён адстаў ад многіх дзяцей свайго ўзросту. Але, місіс Піпчын, замест таго, каб адставаць ад сваіх ровеснікаў, мой сын павінен іх апырэдзіць, далёка апырэдзіць. Яго чакае высокае становішча, якое яму належыць заняць. Няма нічога выпадковага або ненадзейнага ў будучай кар'еры майго сына. Жыццёвы яго шлях быў расчышчаны, падрыхтаваны і вызначаны да яго нараджэння. З адукацыяй такога маладога джэнтльмена марудзіць не варта. Не варта пакідаць яе незакончанай. Трэба заняцца ёю вельмі настойліва і сур'ёзна, місіс Піпчын.

— Што-ж, сэр,—сказала місіс Піпчын,—я ніяк не магу прырэчыць супроць гэтага.

— Я быў зусім упэўнены, місіс Піпчын,—з ухвалай заўважыў містэр Домбі,—што такая разважлівая асоба, як вы, не

магла-б і не жадала-б пярэчыць. Я думаў пра доктара Блімбера, місіс Піпчын.

— Пра майго суседа, сэр?—адазвалася місіс Піпчын.—Я лічу ўстанову доктара Блімбера надзвычай добрай. Я чула, што там правілы вельмі строгія і што з раніцы да ночы выхаванцы займаюцца толькі навучаннем.

— І плата вельмі вялікая,—дадаў містэр Домбі.—Я раіўся з доктарам, місіс Піпчын,—сказаў містэр Домбі, заклапочана прысоўваючы сваё крэсла бліжэй да каміна,—і ён зусім не лічыць Поля вельмі юным для гэтай мэты. Ён прывёў некалькі прыкладаў, калі яго равеснікі вывучалі грэчаскую мову. Калі і ўзнікаюць у мяне, місіс Піпчын, некаторыя апаскі з прычыны гэтай змены, то яны датычаць другога пункта. У майго сына, які не ведаў маткі, паступова развілася моцная—вельмі моцная—дзіцячая любоў да сястры. Што, калі разлука з ёю...—Містэр Домбі не сказаў больш ні слова і сядзеў моўчкі.

— Глупства!—усклікнула місіс Піпчын, абтрасаючы сваю чорную бамбазінавую спадніцу і выяўляючы ўсе якасці людаедкі.—Калі ёй гэта не да густу, містэр Домбі, трэба, каб яна гэта пераварыла.

— Я гавару пра яго, дарагая пані. Пра яго.

Сістэма місіс Піпчын лёгка дапусціла-б ужыванне гэтага метада лячэння і да любога недамагання Поля, але з тае прычыны, што жорсткія шэрыя вочы былі досыць зырккія і бачылі, што рэцэпт, які містэр Домбі, магчыма, і прызнаваў сапраўдным у адносінах да дачкі, не з'яўляецца найлепшым лякарствам для сына, то яна, уясніўшы сабе гэты пункт, заявіла, што змена абстаноўкі, новае таварыства, іншы спосаб жыцця ва ўстанове доктара Блімбера і навукі, якімі ён павінен аўладаць, вельмі хутка прывядуць да адчужэння. Было ясна, што містэр Домбі вельмі добра абдумаў гэтае пытанне, бо склаў план, з якім пазнаёміў людаедку,—змясціць Поля ва ўстанову доктара пансіянерам на паўгоддзе і на гэты час пакінуць Фларэнс ў замку, каб яна магла прымаць тут па суботах свайго брата.

Містэр Домбі пад канец спаткання выказаў надзею, што місіс Піпчын пакіне за сабою пост галоўнай наглядчыцы і кіраўніцы сына ў часе яго навучання ў Брайтоне;* пасля, пацалаваўшы Поля, паціснуў руку Фларэнс, убачыў майстра Байтэрстона ў яго парадным каўнерыку і давёў да слёз міс Пенкі, пагладзіўшы яе па галаве (гэтае месца было ў яе надзвычай адчувальным з прычыны прывычкі місіс Піпчын стукаць па ім, як па бачонку, косткамі пальцаў).

Кожны раз, калі доктар Блімбер забіраў у рукі якога-небудзь юнага джэнтльмена, той мог не сумнявацца, што трапіць у добрыя ціскі.

Па сутнасці, установа доктара Блімбера была вялікай цяплицай, дзе заўсёды працаваў апарат, які штучна паскараў рост. Усе хлопчыкі развіваліся дачасна.

Усё гэта было вельмі прыемна і ўмела, але сістэма гвалтоўнага вырашчвання мела і свой адваротны бок. Не было належнага смаку ў скораспелых прадуктаў, і яны дрэнна захоўваліся. Мала таго, адзін юны джэнтльмен з распухлым носам і вельмі вялікай галавой у адзін цудоўны дзень раптам перастаў квітнець і астаўся ва ўстанове толькі ў выглядзе сцябла. Гаварылі, што доктар хваціў праз меру з маладым Тутсам і што ён страціў мазгі, калі ў яго пачалі прабівацца вусы.

Як-бы там ні было, малады Тутс жыў у доктара Блімбера; ён уладаў самым хрыпатым голасам і самым мізэрным розумам, упрыгожваў сабе кашулю шпількамі і насіў кальцо ў рызлетнай кішэні, каб цішком адзяваць на мізінец, калі вучні выходзілі на прагулку.

Доктар быў самавіты джэнтльмен у чорным адзенні, з тасёмкамі ля кален і ў панчохах, якія даходзілі да кален. У яго была лысая галава, вельмі адпаліраваная, нізкі голас і такі дваіны падбародак, што незразумела было, як ён ухітраўся выбрываць яго ў складках. Былі ў яго маленькія вочкі, заўсёды напоўзакрытыя, і рот, які заўсёды расплываўся ў поўусмешку, нібы ён паставіў хлапчука ў тупік пытаннем і чакае, што той сам сябе прызнае вінаватым.

У доктара быў надзвычай добры дом, які стаяў фасадам да мора. Дом унутры быў не вельмі вясёлы. Хмурыя з выгляду фіранкі, вельмі вузкія і несамавітыя, смутна хаваліся за вокнамі. Сталы і крэслы былі выстраены радамі, нібы лічбы ў арыфметычнай задачы; у парадных пакоях так рэдка палілі ў каміне, што яны нагадвалі калодзеж, а наведвальнік уяўляў сабою ядро; сталовая здавалася апошнім месцам на свеце, дзе можна было есці або піць; ні гуку не чуць было ў доме—толькі ціканне вялікага гадзінніка ў вестыбюлі, якое чулася нават на гары, а іншы раз глухое завыванне юных джэнтльменаў за вывучэннем лекцый, якое напамінала варкатынне табуна меланхалічных галубоў.

Ды і міс Блімбер, хоць яна і была стройнай і грацыёзнай дзевай, зусім не рабіла змякчаючага ўплыву на сур'ёзнасць дома. Неразумная лёгкадумнасць не была ўласціва міс Блімбер. Валасы яна стрыгла і завівала і насіла акулеры. Яна высахла і пакрылася пяском, раскапваючы магільны адмёршых моў. Вашы жывыя мовы не патрэбны, міс Блімбер. Яны павінны быць мёртвымі, безнадзейна мёртвымі, а тады міс Блімбер выкапае іх, як вампір.

Яе матуля, місіс Блімбер, не была вучонай, але прытваралася такой, і атрымлівалася ніколькі не горш. На вечарынках яна гаварыла, што, здаецца, памерла-б спакойна, калі-б магла пазнаёміцца з Цыцэронам¹. Нязменнай для яе радасцю было бачыць

¹ Цыцэрон—праслаўлены рымскі прамоўца, філосаф і дзяржаўны дзеяч, які жыў у I ст. да н. э.

юных джэнтльменаў доктара, калі яны, у адрозненне ад ўсіх іншых юных джэнтльменаў, выходзілі на прагулку ў самых высокіх каўнярах і самых тугіх гальштуках. «Гэта было так класічна», гаварыла яна.

Што датычыць містэра Фідэра, бакалаўра¹ мастацтваў, памочніка доктара Блімбера, то гэта быў чалавек-шарманка, з маленькім рэпертуарам, які ён заўсёды выконваў зноў і зноў, без усякіх варыяцый. Юныя джэнтльмены не ведалі адпачынку, будучы ў пагоні за жорсткімі дзеясловамі, бязлітаснымі назоўнікамі, няўмольнымі сінтаксічнымі перыядамі і зданямі практыкаванняў, якія з'яўляліся да іх у сне. Пад уплывам сістэмы доктара Блімбера юны джэнтльмен звычайна траціў бадзёрасць праз тры тыдні. Усе цяжары свету абрушваліся на яго галаву праз тры месяцы. У яго пачыналі зараджацца горкія пачуцці да бацькоў або апекуноў праз чатыры; ён быў старым мізантропам² праз пяць; а к канцу першага года прыходзіў да вываду, якому ніколі ўжо не здраджаваў, што ўсе мары паэтаў і вучэнні мудрацоў—набор слоў і граматычных правіл і ніякага іншага сэнсу не маюць.

Ля дзвярэй доктара спыніўся аднойчы Поль з дрыготкім сэрцам, трымаючыся правай ручкай за руку бацькі. Другая яго рука сціскала руку Фларэнс. Якім моцным быў поціск гэтай маленькай ручкі, і якім вялым і халодным—другой!

Місіс Піпчын лунала за спіною сваёй афяры, у траурным апярэні і з кручкаватым носам, нібы злавесная птушка. Яна засаплася—бо містэр Домбі, напоўнены вялікімі думкамі, ішоў вельмі шпарка—і хрыпла каркала, чакаючы, калі адчыняць дзверы.

— Поль,—урачыста сказаў містэр Домбі,—вось шлях да таго, каб сапраўды стаць Домбі і Сынам і распараджацца грашыма. Вы ўжо амаль што мужчына.

— Амаль,—адазвалася дзіця.

Нават дзіцячае хваляванне не магло сцерці гэты хітры, дзіўны і, аднак, чулівы погляд, якім суправаджаўся яго адказ.

Гэта выклікала няпэўны выраз незадаволенасці на твары містэра Домбі, але, калі дзверы адчыніліся, ён хутка знік.

— Доктар Блімбер, спадзяюся, дома?—запытаўся містэр Домбі.

Слуга адказаў сцвярдзальна, а калі яны ўвайшлі, паглядзеў на Поля, нібы той быў мышанём, а дом—пасткай. Малады чалавек быў падслепаваты, з ледзь прыкметнымі адзнакамі ўсмешкі або першым яе пробліскам на твары. Гэта быў проста слабы розум, але місіс Піпчын учаўпла сабе ў галаву, што гэта нагласць, і адразу ў яго ўчапілася.

¹ Бакалаўр—у Англіі першая вучоная ступень, якая прысуджаецца ўніверсітэтамі.

² Мізантроп— (грэч.) чалавеканенавіснік.

— Як вы адзаяжыліся смяцца за спіной джэнтльмена?—сказала місіс Піпчын.—І за каго вы мяне лічыце?

— Я ні з каго не смяюся, і, дапраўды, я вас ні за каго не лічу, пані,—напалохана адказаў малады чалавек.

— У чым справа, місіс Піпчын?—запытаўся, азірнуўшыся, містэр Домбі.—Цішэй! Прашу вас!

Доктар сядзеў у сваім велічным кабінце, маючы па глобусу ля кожнага калена, вакол кнігі, Гамера¹ над дзвярыма і Мінерву² на каміннай паліцы.

— Ну, як маецца, сэр?—сказаў ён містэру Домбі.—І як маецца мой маленькі сябра?

Урачыстым, як арган, быў голас доктара, а калі ён змоўк, вялікі гадзіннік у вестыбюлі (ва ўсякім выпадку, так здалося Полю) падхапіў яго словы і пачаў паўтараць: «Як ма-е-ц-ца мой сябра? Як ма-е-ц-ца мой сябра?» Зноў і зноў, і зноў.

З тае прычыны, што маленькі сябра быў вельмі малы, каб можна было разгледзець яго з-за кніг на сталае, з таго месца, дзе сядзеў доктар, то доктар рабіў дарэмныя спробы ўбачыць яго з-за ножак стала; містэр Домбі, заўважыўшы гэта, вывеў доктара з цяжкага становішча: узяў на рукі Поля і пасадзіў яго на другі маленькі стол, насупраць доктара, пасярэдзіне пакоя.

— Так!—сказаў доктар, адкідваючыся на спінку крэсла і закладаючы руку за адварот фрака.—Цяпер я бачу майго маленькага сябра. Як маецца, мой маленькі сябра?

Гадзіннік у вестыбюлі не захачеў прызнаць гэту перамену ў абароце гутаркі і па-ранейшаму паўтараў: «Як ма-е-ц-ца мой сябра? Як ма-е-ц-ца мой сябра?»

— Вельмі добра, дзякую вам, сэр,—абазваўся Поль, адказваючы і доктару і гадзінніку.

— Так!—сказаў доктар Блімбер.—Зробім з яго мужчыну?

— Вы чуеце, Поль?—дадаў містэр Домбі, бо Поль маўчаў.

— Зробім з яго мужчыну?—паўтарыў доктар.

— Я-б больш хацеў біць дзіцем,—адказаў Поль.

— Вось што!—сказаў доктар.—Чаму?

Хлопчык сядзеў на сталае, пазіраючы на яго дзіўным поглядам, які выказваў прыгнечанае хваляванне, і горда пахлопваў адной рукой па калену, як быццам іменна тут накіпалі ў яго слёзы, а ён іх стрымліваў. Але другая яго рука ў той-жа час працягнулася ўбок, далёка, яшчэ далей, пакуль не абвілася вакол шыі Фларэнс. «Вось чаму», нібы гаварыла яна, а пасля напружаны выраз твара змяніўся, знік; дрыжачая губа апусцілася, і паіліся слёзы.

— Місіс Піпчын,—нездаволеным тонам сказаў бацька,—дапраўды-ж, мне вельмі гэта непрыемна.

¹ Гамер—міфічны грэчаскі паэт, якому прыпісваюць дзве найвялікшыя паэмы—„Іліяду“ і „Одысею“.

² Мінерва (рым. міф.)—багіня мудрасці ў рымлян.

— Адыйдзіцеся ад яго, чуеце, міс Домбі,—сказала наглядчыца.

— Нічога,—сказаў доктар, ціхмана ківаючы галавой, каб утрымаць місіс Піпчын.—Нічо-га; у хуткім часе мы гэта заменім новымі інтарэсамі і новымі ўражаннямі, містэр Домбі. Вы як і раней хочаце, каб мой маленькі сябра засвоіў...

— Усё! Прашу вас, доктар,—цвёрда сказаў містэр Домбі.

— Так,—сказаў доктар, які, з напоўзакрытымі вачыма і звычайнай сваёй усмешкай, здавалася, разглядаў Поля з той цікаўнасцю, якую мог выклікаць у яго рэдкі зварок, з якога ён наважыў зрабіць чучала.—Так, правільна. Так! Мы раскажам нашаму маленькаму сябру шмат чаго цікавага і, адважуся думаць, хутка яго зробім развітым. Адважуся думаць. Здаецца, вы гаварылі, што глеба зусім некранутая, містэр Домбі?

— За выключэннем звычайнай падрыхтоўкі дома і ў гэтай лэдзі,—адказаў містэр Домбі, знаёмячы з місіс Піпчын, якая зараз-жа напружыла ўсю сваю мускульную сістэму і загадзя фыркнула задзёрыста, у выпадку, калі доктар паставіцца да яе з пагардай,—за выключэннем гэтага Поль нічому не навучаўся.

Доктар Блімбер нахіліў галаву, спагадліва адносячыся да такога нікчэмнага ўмяшання, як умяшанне місіс Піпчын, і сказаў, што рад гэта чуць.

— Значна лепш,—заўважыў ён, паціраючы рукі,—пачынаць з самых асноў.

І зноў ён скасіўся на Поля, нібы не супраць быў адразу-ж засадзіць яго за грэчаскую азбуку.

— Сапраўды, гэтая акалічнасць, доктар Блімбер,—прадаўжаў містэр Домбі, глянуўшы на свайго маленькага сына,—і гутарка, якую ў ўжо меў прыемнасць весці з вамі, робяць далейшае тлумачэнне і, значыцца, далейшы замах на ваш такі дарагі час такім бескарысным, што...

— Ну, міс Домбі!—кісла сказала Піпчын.

— Прабачце,—сказаў доктар,—адну хвілінку. Дазвольце прадставіць вам місіс Блімбер і маю дачку. Місіс Блімер—містэр Домбі. Мая дачка Карнелія—містэр Домбі. Містэр Домбі, дарагая мая,—прадаўжаў доктар, звяртаючыся да жонкі,—аказвае такое давер'е, што... Вы бачыце нашага маленькага сябра?

Місіс Блімбер ад залішняй пачціваці, якая датычыла містэра Домбі, напэўна, не бачыла, бо яна адступалася да маленькага сябра і пагражала сур'ёзнай небяспекай яго пазіцыі на сталі. Але, пачуўшы намёк, яна павярнула да Поля і, зноў звярнуўшыся да містэра Домбі, прагаварыла з уздыхам, што зайздросціць яго міламу сыну.

— Як пчале, сэр,—сказала місіс Блімбер, падымаючы позірк да столі,—якая гатова спусціцца ў сад, к цудоўнейшым кветкам, і ўпершыню паспрабаваць іх прыемны смак. Віргілій, Гарацый,

Овідый¹, Терэнцій, Плаўт², Цыцэрон. Якое багацце мёду! Містэру Домбі, магчыма, здасца дзіўным, што тая, хто з'яўляецца жонкай... жонкай такога мужа...

— Ціха, ціха,—сказаў доктар Блімбер.—Які сорам!

— Містэр Домбі прабачыць за староннасць жонкі,—сказала місіс Блімбер з чароўнай усмешкай.

Містэр Домбі адказаў: «Зусім не», адносячы гэтыя словы, трэба думаць, да староннасці, а не да прабачэння.

— І можа здацца дзіўным, што тая, хто з'яўляецца таксама і маткай...—прадаўжала місіс Блімбер.

— І якой маткай!—заўважыў містэр Домбі з паклонам, невыразна думачы, што робіць ласку Карнеліі.

— Але, дапраўды-ж,—прадаўжала місіс Блімбер,—мне здаецца, калі-б я магла пазнаёміцца з Цыцэронам, я памерла-б шчаслівай.

Карнелія пазірала праз акулёры на містэра Домбі, нібы не супраць была пахваліцца перад ім некалькімі цытатамі з памянёнага аўтара. Але намер гэты, калі ён узнік у яе, быў разбураны стукам у дзверы.

— Хто там?—запытаўся доктар.—О! Заходзьце, Тутс, заходзьце! Містэр Домбі,—Тутс пакланіўся,—гэта наш старэйшы вучань, містэр Домбі.

Доктар мог яго назваць старэйшым і даўжэйшым, бо ўсе астатнія ледзь даходзілі яму да плячэй. Ён вельмі пачырванеў, апынуўшыся ў незнаёмай грамадзе, і моцна захіхікаў.

— Тутс,—сказаў доктар,—пазнаёмцеся з сынам містэра Домбі.

Малады Тутс зноў пачырванеў і, пераканаўшыся, мяркуючы па запанаваным глыбокаму маўчанню, што ад яго чакаюць нейкіх слоў, сказаў Полю: «Як маецца?» такім нізкім басам і з такім нясмелым выглядам, што было-б не больш дзіўным, калі-б забляяла ягнё.

— Калі ласка, папрасіце містэра Фідэра, Тутс, сказаў доктар,—падрыхтаваць некалькі пачатковых падручнікаў для сына містэра Домбі і адвесці яму выгоднае месца для заняткаў. Дарагая мая, здаецца, містэр Домбі не бачыў дартуараў.

— Калі містэр Домбі падыецца наверх,—сказала місіс Блімбер,—я палічу за гонар паказаць яму ўладанні наводзячага сон бога.

Услед за гэтым місіс Блімбер, якая была досыць пачцівай лэдзі моцнага складу і насіла чапец з нябесна-блакітнай матэрыі, пайшла наверх з містэрам Домбі і Карнеліяй; місіс Піпчын ішла за імі і зырка аглядалася па баках, ці не відаць дзе яе воўрага-лакея.

¹ *Віргілій, Гарацый, Овідый*—найвялікшыя рымскія паэты, якія жылі ў I ст. да н. э.

² *Терэнцій, Плаўт*—лепшыя рымскія камедыёграфы (аўтары камедыі), якія жылі ў III—II ст. да н. э.

Пакуль іх не было, Польш сядзеў на стале, трымаючы за руку Фларэнс, баязліва паглядаючы на доктара і акідаючы поглядам пакой, у той час як доктар, адкінуўшыся на спінку крэсла і заклаўшы па сваёй звычцы руку за адварот фракa, трымаў перад сабой у другой выцягнутай руцэ кнігу і чытаў.

Неўзабаве пачулася, як містэр Домбі і яго спадарожніцы, размаўляючы, спускаюцца ўніз, а затым яны зноў увайшлі ў кабінет доктара.

— Спадзяюся, містэр Домбі,—сказаў доктар, паклаўшы на стол кнігу,—нашы парадкі вам спадабаліся?

— Яны надзвычайныя, сэр,—сказаў містэр Домбі.

— Спраўды, вельмі нядрэнныя,—ціхім голасам прагаварыла місіс Піпчын, зусім не маючы намеру надта хваліць.

— З вашага дазволу, доктар і місіс Блімбер,—павярнуўшыся, сказаў містэр Домбі,—час ад часу місіс Піпчын будзе наведваць Поля.

— Калі толькі захоча місіс Піпчын,—заўважыў доктар.

— Заўсёды рады яе бачыць,—сказала місіс Блімбер.

— Здаецца,—сказаў містэр Домбі,—я нарабіў многа клопатаў і магу адкланяцца. Польш, дзіця маё,—ён падышоў блізка да стала, на якім той сядзеў,—бывайце.

— Бывайце, тата.

Вяла і неахайна працягнутая ручка, якую ўзяў містэр Домбі, дзіўна не адпавядала напружанаму твару. Але містэр Домбі не меў ніякіх адносін да гэтага журботнага выразу твара. Ён павярнуў быў не да яго. Не, не! Да Фларэнс—усё для Фларэнс!

Ён нахіліўся да сына і пацалаваў яго. Калі вочы яго былі пры гэтым затуманены чымсьці, што на секунду закланіла маленькі тварык і зрабіла яго расплыўчатым, разумовы яго позірк, магчыма, зрабіўся больш зырккім на гэты кароткі момант.

— Хутка я вас убачу, Польш. Вы вольны па суботах і нядзелях.

— Так, тата,—адказаў Польш, пазіраючы на сястру.—Па суботах і па нядзелях.

— І вы пастараецца многаму навучыцца тут і стаць разумным мужчынам,—сказаў містэр Домбі.—Хіба не праўда?

— Пастараюся,—стомлена адказала дзіця.

— І цяпер вы хутка будзеце дарослым,—сказаў містэр Домбі.

— О, вельмі хутка!—адазвалася дзіця.

І зноў старэчы, старэчы выраз прамільгнуў на яго твары. Паглядзіўшы яго па галаве і яшчэ раз паціснуўшы яго маленькую ручку, містэр Домбі са звычайнай сваёй лядзянай ветлівасцю развітаўся з доктарам Блімберам, місіс Блімбер і міс Блімбер і вышаў з кабінета.

Не глядзячы на просьбу не турбавацца, доктар Блімбер, місіс Блімбер і міс Блімбер паспяшаліся ўперад, каб праводзіць яго да вестыбуля, з прычыны чаго місіс Піпчын апынулася заціснутай паміж міс Блімбер і доктарам і была выпіхнута з кабінета,

раней чым паспела схапіць Фларэнс. Гэтай шчаслівай выпадковасці Польша была абавязаная пасля прыемным успамінам аб тым, як Фларэнс бягом вярнулася да яго, каб абвіць рукамі яго шыю, і яе твар быў апошнім, які мільгануў у дзвярах, твар, наварнуты да яго з падбадзёрваючай усмешкай, якая здавалася яшчэ святлейшай дзякуючы слязам, праз якія яна ззяла.

Вось чаму яго дзіцячыя грудзі падымаліся, калі знікла ўсмішка, а глобусы, кнігі, сляпы Гамер і Мінерва паплылі па пакоі. Але раптам яны спыніліся, і тады ён пачуў гучны гадзіннік у вестыбюлі, які сур'ёзна пытаўся: «Як ма-е-ц-ца мой сябра? Як ма-е-ц-ца мой сябра?»

Злажыўшы накрывы рукі, ён сядзеў на сваім п'едэстале і моўчкі прыслухоўваўся. Але ён мог-бы адказаць:—«Змарыўся, змарыўся! Вельмі адзінокі, вельмі сумна!»

РАЗДЗЕЛ XII

Выхаванне Поля.

Праз некалькі хвілін, якія маленькаму Полю Домбі, што сядзеў на стале, здаліся бясконцымі, доктар Блімбер вярнуўся. Паходка доктара Блімбера была велічная і разлічана на тое, каб унушаць юнацкім розумам урачыстыя пачуцці. Гэта было нешта накшталт маршыроўкі; але калі доктар Блімбер выцягваў правую нагу, ён з гонарам паварачваўся вакол сваёй асі, робячы поўабарот налева; а выцягваючы левую нагу, ён такім-жа манерам паварачваўся направа.

Місіс Блімбер і міс Блімбер вярнуліся разам з доктарам у пакой, і доктар Блімбер, зняўшы новага вучня са стала, перадаў яго міс Блімбер.

— Карнелія,—сказаў доктар,—першы час Домбі будзе пад вашай апекай. Развівайце, яго, Карнелія, развівайце.

Міс Блімбер прыняла свайго юнага выхаванца з рук доктара; і Польша, адчуваючы, што акуллары назіраюць за ім, апусціў вочы.

— Колькі вам гадоў, Домбі?—запыталася міс Блімбер.

— Шэсць,—адказаў Польша, глянуўшы цішком на маладую лэдзі і здзівіўшыся, чаму валасы ў яе не такія доўгія, як у Фларэнс, і чаму яна падобна да хлопчыка.

— Што вы ведаеце з лацінскай граматыкі, Домбі?—запыталася міс Блімбер.

— Нічога,—адказаў Польша. Адчуўшы, што такі адказ наносіць удар адчувальнасці міс Блімбер, ён паглядзеў знізу ўверх на тры твары, якія глядзелі на яго зверху ўніз, і сказаў:

— Я быў нездаровы. Я быў слабым дзіцем. Я не мог вучыць лацінскую граматыку, калі кожны дзень праводзіў на паветры

са старым Глабам. Мне-б хацелася, каб вы казалі старому Глабу прыйсці мяне наведць, будзьце настолькі ласкавы.

— Якое абурваюча вольгарнае імя!—сказала місіс Блімбер.— У вышэйшай ступені не класічнае! Хто гэты страшыдла, дзетка?

— Якое страшыдла?—запытаўся Польш.

— Глаб,—сказала місіс Блімбер з вялікай агідай.

— Яно такое-ж страшыдла, як і вы,—абвясціў Польш.

— Што такое?—страшэнным голасам зароў доктар.—Ай-ай-ай! Ага! Гэта што такое?

Польш вельмі перапалохаўся, але тым не менш пачаў абараняць адсутнага Глаба, хоць пры гэтым увесь дрыжэў.

— Ён вельмі добры стары, пані,—сказаў ён.—Ён вазіў маю калясачку. Ён ведае ўсё пра акіяны і пра рыб, якія ў ім вядуцца, і пра велізарных пачвар, якія выпаўзаюць на скалы і грэюцца на сонцы і зноў ныраюць у ваду, калі іх спудзіць, і так сапуць і плёскаюць, што чуваць яны за шмат міль. Ёсць там кывёлы,—прадаўжаў Польш, захапляючыся сваім расказам,—не ведаю, колькі 'ярдаў¹ у даўжыню, і забыўся, як яны называюцца, але Фларэнс гэта ведае, якія прытвараюцца, нібы ім пагражае бяда, а калі чалавек з жаласці набліжаецца да іх, яны разяўляюць вялізныя свае пашчы і нападаюць на яго. Але ўсё, што яму трэба рабіць,—прадаўжаў Польш, адважна паведамляючы гэтыя весткі самому доктару,—гэта зварачваць на бягу то ў той, то ў другі бок, і тады ён абавязкова ад іх уцячэ, таму што яны такія доўгія і паварачваюцца марудна. І хоць стары Глаб не ведае, чаму мора прымушае мяне думаць аб маёй маме, якая памерла, і аб чым гэта яно заўсёды гаворыць—заўсёды гаворыць!—але ўсё-такі ён ведае пра яго вельмі многа. І я хацеў-бы,—закончыла дзіця, якое раптам засмуцілася і забылася пра сваё ажыўленне, разгублена паглядзеўшы на тры незнаёмыя твары,—каб вы дазволілі старому Глабу прыходзіць сюды да мяне, таму што я яго вельмі добра ведаю і ён мяне ведае.

• — Так!—сказаў доктар, ківаючы галавой.—Гэта кепска, але навука сваю справу зробіць.

Місіс Блімбер з некаторым уздрыганнем выказала думку, што ён няўцямае дзіця, і, прымаючы пад увагу непадабенства асб, паглядзела на яго амаль таксама, як бывала глядзела місіс Піпчын.

— Прайдзіцеся з ім па ўсяму дому, Карнелія,—сказаў доктар,—і пазнаёмце яго з новым акружэннем. Ідзіце з гэтай маладой лэдзі, Домбі.

Домбі паслухаўся, працягнуў руку загадкавай Карнеліі і паглядаючы на яе коса з нясмелай цікаўнасцю, калі яны разам вышлі, бо акулеры з пабліскваючымі шкламі рабілі яе такой таямнічай, што ён не ведаў, куды яна глядзіць, і, па сутнасці, быў не зусім упэўнены ў тым, што за імі ёсць у яе вочы.

¹ Ярд—англійская мера даўжыні— $\frac{9}{10}$ метра.

Карнелія павяла яго перш за ўсё ў класны пакой, уваход у які быў проста з вестыбюля і які злучаўся з вестыбюлем абітым байкай падвойнымі дзвярыма, заглушаўшымі галасы маладых джэнтльменаў. Тут было восем маладых джэнтльменаў у розных стадыях разумовай стомленасці, якія вельмі старанна працавалі і былі вельмі сур'ёзнымі. Тут, як старшы, сядзеў за асобным пюпітрам у кутку, і юнаму Полю ён здаўся бязмерна дарослым і незвычайным мужчынам.

Містэр Фідэр, бакалаўр мастацтваў, які сядзеў за другім маленькім пюпітрам, зацягнуў свайго Віргілія і павольна наігрываў гэтую мелодыю чатыром маладым джэнтльменам. З астатніх чатырох двое, сударгава сціснуўшы галаву, займаліся рашэннем матэматычных задач; адзін, у якога ад доўгага плачу твар быў падобен да бруднага акна, рабіў намаганне асіліць да абеду безнадзейную колькасць радкоў, а другі сядзеў за сваім урокам у каменнай здрантвеласці і распачы, якія апанавалі яго, як відаць, ад самага снадання.

З'яўленне новага хлопчыка не выклікала той сенсацыі, якой можна было чакаць. Містэр Фідэр, бакалаўр мастацтваў (у якога была прывычка брыць для прахалоды галаву, так што на ёй нічога не аставалася, апрача кароткай шчаціны), працягнуў яму кастлявую руку і сказаў, што рад яго бачыць. Пасля Поль, па прадпісанню Карнелі, паціснуў руку чатыром маладым джэнтльменам ля пюпітра містэра Фідэра; пасля карпейшым над задачай двум маладым джэнтльменам, якія былі вельмі ўзбуджаны, пасля карпейшаму над тэрміновай работай маладому джэнтльмену, які быў увесь у чарніле, і, нарэшце, маладому адрантвеламу джэнтльмену, які быў вялым і зусім халодным.

З прычыны таго, што Поль быў ужо пазнаёмлены з Тутсам, то гэты выхаванец па свайму звычаю толькі хіхікаў і засопся і далей займаўся сваёй справай. Яна была не цяжкай, бо, з прычыны таго, што ён перастаў квітнець на зары жыцця, Тутсу было цяпер дазволена праходзіць свой уласны курс навучання, які заключаўся галоўным чынам у пісанні самому сабе ад імя выдатных асоб доўгіх пісем, адрасаваных «П. Тутсу, эсквайру¹, «Брайтон, Сасекс», і ў клапатлівым захоўванні іх у пюпітры.

Па сканчэнні гэтай цырамоніі Карнелія павяла Поля ў верхні паверх дома; гэта было досыць маруднае падарожжа, з прычыны таго, што Полю даводзілася ставіць абедзве нагі на кожную ступеньку, перш чым падняцца на наступную. Але нарэшце яны дасягнулі мэты свайго падарожжа; і там, у пакоі, што выходзіў вокнамі на бурнае мора, Карнелія паказала яму прыгожанькі ложчак з белымі фіранкамі, які стаяў ля акна і над

¹ Эсквайр — англійскі зварот (ставіцца на пісьмах пасля прозвішча адра-сата).

якім на таблічцы ўжо было напісана прыгожым, круглым почыркам—ніжня частка літар вельмі тоўста, верхняя—вельмі тонка—«ДОМБІ», у той час, як над двума другімі ложкамі ў тым-жа пакоі было напісана такім самым чынам аб тым, што яны належаць *Брыгсу і Тозеру*.

Як толькі яны зноў спусціліся ў вестыбюль, Поль убачыў, што падслепаваты малады чалавек, які прычыніў смяротную крыўду місіс Піпчын, раптам схопіў вельмі вялікую барабанную палку і накінуўся на гонг¹, што вісеў тут, нібы звар'яцеў або прагнуў помсты. Аднак, замест таго, каб быць зволеным або пасаджаным зараз-жа пад стражу, малады чалавек, які ўтварыў страшэнны шум, зусім не быў пакараны. Тады Карнелія Блімбер сказала Домбі, што абед будзе паданы праз чвэртку гадзіны, і прапанавала яму прайсці ў класны пакой, да сваіх «сяброў».

Такім чынам, Домбі, пачціва прайшоўшы міма вялікага гадзінніка, які па-ранейшаму гарэў жаданнем даведацца, як ён маецца, ледзь-ледзь прыдчыніў дзверы класнай, вышмыгнуў у іх, нібы дзіця, якое заблудзілася, і не без цяжкасці зачыніў іх за сабою. Усе яго сябры сланяліся па пакоі, за выключэннем акамянелага сябра, які аставаўся нерухомым. Містэр Фідэр пацягваўся ў сваёй шэрай манты, нібы, не клапацячыся аб страце, парашыў вырваць рукавы.

— Хей-хо-хо-хаа!—усклікнуў містэр Фідэр, устрасаючыся, як ламавы конь.—Ах, божа мой! Божа мой! А-а-а!

Поль нават спалохаўся ад пазяхання містэра Фідэра: гэта было зроблена ў такім гіганцкім маштабе і з такой устразальнай сур'ёзнасцю. Усе хлопчыкі (за выключэннем Тутса) здаваліся змучанымі і рыхталіся да абеду—адны перавязвалі нанова гальштукі, надзвычай тутія, а другія мылі рукі або прыгладжвалі валасы ў сумежнай прахожай,—нібы не чакалі ад яго ніякай прыемнасці.

Малады Тутс быў ужо гатовы, і з тае прычыны, што яму не было чаго рабіць і аставаўся час, які ён мог удлучыць Полю, тс ён сказаў з няўклужым добрадушшам:

— Садзіцеся, Домбі.

— Дзякую вам, сэр,—сказаў Поль.

Ён паспрабаваў ускарабкацца на вельмі высокі падаконнік, але ссоўваўся з яго ўніз, і гэта, відаць, падрыхтавала розум Тутса да адкрыцця.

— Вы надта маленькі хлопчык,—сказаў містэр Тутс.

— Так сэр, я маленькі,—адказаў Поль.—Дзякую вам, сэр.

Таму што Тутс падняў і пасадзіў яго і да таго-ж зрабіў гэта ласкава.

¹ *Гонг*—музычны інструмент, што нагадвае таз, па якім б'юць палкамі-служыць у Англіі для падачы сігналу замест званка.

— Хто ваш кравец?—запытаўся Тутс, паглядзеўшы на яго некалькі секунд.

— Да гэтага часу маю вопратку шыла жанчына,—сказаў Поль.—Краўчыха маёй сястры.

— Мой кравец—Берджэс і кампанія,—сказаў Тутс.—Модны, але вельмі дарагі.

У Поля хапіла розуму паківаць галавой, нібы ён хацеў сказаць, што заўважыць гэта няцяжка; ды ён і сапраўды так думаў.

— Ваш бацька вельмі багаты, хіба не праўда?—запытаўся містэр Тутс.

— Так, сэр,—сказаў Поль.—Ён—Домбі і Сын.

— І хто?—запытаўся Тутс.

— І Сын, сэр,—адказаў Поль.

Містэр Тутс шэптам зрабіў дзве-тры спробы запамятаць назву фірмы, але, не маючы поспеху ў гэтым, сказаў, што папросіць Поля паўтарыць прозвішча яшчэ раз заўтра раніцой, бо гэта мае значэнне. І сапраўды, ён збіраўся не больш, не менш, як напісаць зараз-жа самому сабе прыватнае і канфідэнцыяльнае пісьмо ад Домбі і Сына.

Да таго часу Поля акружылі астатнія вучні (па-ранейшаму за выключэннем акамянелага хлопчыка). Яны былі ветлівыя, але бледныя, гутарылі ціха і былі так прыгнечаны, што, у параўнанні з настроем гэтай кампаніі, майстар Байтэрстон быў сапраўдным Мілерам¹, або «Поўным зборам жартаў». А між тым і над ім, над Байтэрстонам, таксама навісала ўсведамленне крыўды.

— Вы спіце са мною ў адным пакоі?—запытаўся поважны малады джэнтльмен у каўнерыку, які падпіраў мякушкі яго вусэй.

— Майстар Брыгс?—запытаўся Поль.

— Тозер,—сказаў малады джэнтльмен.

Поль адказаў сцвярдзальна, а Тозер, паказваючы на акамянелага вучня, сказаў, што гэта Брыгс. Поль, сам не ведаючы чаму, быў амаль упэўнены ў тым, што гэта або Брыгс, або Тозер.

— У вас здароўе добрае?—запытаўся Тозер.

Поль сказаў, што ён гэтага не думае. Тозер заўважыў, што і ён гэтага не думае, мяркуючы па выглядзе Поля, і што гэта вельмі дрэнна, бо яно спатрэбіцца. Пасля ён запытаўся ў Поля, ці патрэбна будзе яму пачаць вучэнне з Карнеліяй, а калі Поль адказаў сцвярдзальна, усе маладыя джэнтльмены (за выключэннем Брыгса) ціха застагналі.

Гэты стогн патануў у звоне гонга, які зноў шалёна загрымеў, пасля чаго ўсе рушылі ў сталовую, зноў-такі за выключэннем Брыгса, акамянелага хлопчыка, які астаўся на ранейшым месцы

¹ Джо Мілер—аўтар плоскіх жартаў і астрот, сабраных у кнігу, выдадзенаю ў сярэдзіне XVIII ст.

і ў ранейшым становішчы. Поль заўважыў, што яму падалі лусту хлеба, эlegantна сервіраваную на талерцы з сурвэткай і срэбным відэльцам, што ляжаў упоперак лусты.

Доктар Блімбер ужо сядзеў на сваім месцы ў сталовай як гаспадар, міс Блімбер з аднаго боку ад яго і місіс Блімбер— з другога. Містэр Фідэр у чорным фраку сядзеў у другім канцы стала. Крэсла Поля стаяла побач з міс Блімбер, але калі ён на яго сеў, то выявілася, што бровы яго прыходзяцца змалъ на ўзроўні абруса, пасля чаго былі прынесены з кабінета доктара некалькі кніг, на якія пасадзілі Поля і на якіх ён з таго часу заўсёды сядзеў; пазней ён сам прыносіў і адносіў іх, нагадваючы маленькага слана з башанькай.

Доктар прачытаў малітву, і абед пачаўся. На абед быў паданы смачны суп, а пасля жаркое, вараная ялавічына, гародніна, пірог і сыр. Перад кожным маладым джэнтльменам ляжала масіўная срэбная лыжка і сурвэтка, і ўся сервіроўка была ўнушальная і далікатная. Асабліва звяртаў на сябе ўвагу дварэці ў сінім фраку з бліскучымі гузікамі, які проста-такі надаваў вінны арамаат лёгкаму піву—так велічна ён яго разліваў.

Ніхто не размаўляў, калі да яго не звярталіся, за выключэннем доктара Блімбера, місіс Блімбер і міс Блімбер, якія часамі вялі гутарку. Усякі раз, калі ўвага маладых джэнтльменаў не была занятай нажом, відэльцам або лыжкай, позірк іх, падпарадкоўчыся непераможнай сіле прыцяжэння, шукалі позіркаў доктара Блімбера, місіс Блімбер або міс Блімбер і скромна прыкоўваліся да іх. Тутс, відаць, быў адзіным выключэннем з гэтага правіла. Ён сядзеў каля містэра Фідэра з таго боку стала, што і Польш, і часта адкідваўся назад або нахіляўся ўперад, каб паглядзець на Поля, заслоненага хлопчыкамі, што сядзелі паміж імі.

Адзін толькі раз пачалася ў часе абеду гутарка, якая мела адносіны да маладых джэнтльменаў. Гэта здарылася як елі сыр, калі доктар, выпіўшы шклянку партвейна і двойчы або тройчы адкашляўшыся, пачаў:

— Цудоўна, містэр Фідэр, што рымляне...

Пры ўспамінанні аб гэтым жахлівым народзе, страшэнным іх ворагу, усе маладыя джэнтльмены скіравалі позірк і на доктара з выглядам, вельмі зацікаўленым. Адзін з іх, які якраз у гэты час піў і які злавіў на сабе праз шклянку пільны позірк доктара, адарваўся ад шклянкі з такой паспешнасцю, што на працягу некалькіх секунд корчыўся ў сударгах і нарэшце перапыніў гутарку доктара Блімбера.

— Цудоўна, містэр Фідэр,—сказаў доктар, павольна пачынаючы спачатку,—ш о рымляне ў часе гэтых пышных і багатых піроў у эпоху імператараў, аб якіх мы чытаем, калі раскоша дасягала межаў, нябачаных датуль і з таго часу, і калі цэлыя

вобласці спусташаліся з мэтай здабыць велізарныя сродкі для аднаго імператарскага піру...

Тут парушальнік парадку, які раздуваўся, напружваўся і дарэмна чакаў кропкі, нястрымна ўзарваўся.

— Джансон,—сказаў містэр Фідэр ціхім, дакорлівым голасам,—выпіце вады.

Доктар з вельмі суровым выглядам вытрымаў паузу, пакуль не прынеслі вады, а пасля прадаўжаў:

— І калі, містэр Фідэр...

Але містэр Фідэр, які бачыў, што Джансон гатоў зноў узарвацца, і ведаў, што доктар у прысутнасці маладых джэнтльменаў ніколі не паставіць кропкі, перш чым не выкажа ўсё, што збіраецца сказаць, не мог адарваць вачэй ад Джансона і такім чынам папаўся на тым, што не глядзіць на доктара, які спыніў з прычыны гэтага сваю прамову.

— Прашу прабачэння, сэр,—чырванеючы, сказаў містэр Фідэр.—Прашу прабачэння, доктар Блімбер.

— І калі сэр,—прадаўжаў доктар, павысіўшы голас,—як мы чытаем і чаму не маем падстаў не верыць—як-бы гэта ні здавалася неверагодным невукам нашага века,—калі брат Вітэлія наладзіў для яго пір, на якім было падана дзве тысячы рыбных страў...

— Выпіце вады, Джансон... Страў, сэр,—паўтарыў містэр Фідэр.

— Рознастайных відаў птушкі пяць тысяч страў...

— Або паспрабуйце ўзяць скарыначку хлеба,—сказаў містэр Фідэр.

— І адна страва,—прадаўжаў доктар Блімбер, зноў павышаючы голас і аглядаючы стол,—названая, з прычыны грандыёзных яе памераў, Шчытом Мінервы і прыгатаваная (не гаворачы ўжо аб іншых дарагіх прадуктах) з мазгоў фазанаў...

— Кхы, кхы, кхы! (Джансон).

— Вальдшнепаў...

— Кхы, кхы, кхы!

— З плавальных пухіроў рыбы, якая называецца скарус...

— У вас якая-небудзь жыла на галаве лопне,—сказаў містэр Фідэр.—Лепш не стрымлівайцеся.

— І з ікры міногі,—прадаўжаў доктар самым грозным тонам.—Калі мы чытаем пра такія дарагія піры, як гэты, і не забываемся аб тым, што ёсць яшчэ Тіт...

— Як давядзецца вашай матцы, калі вы памрэце ад удару!—сказаў містэр Фідэр.

— Даміцыян...

— Вы, ведаеце, пасінелі,—сказаў містэр Фідэр.

— Нерон, Тыберый, Калігула, Геліогабал¹ і шмат якія іншыя,—прадаўжаў доктар,—то гэта, містэр Фідэр, калі я заслугойваю вашу ўвагу, выдатна, у вышэйшай ступені выдатна, сэр...

Але Джансон, не маючы магчымасці больш стрымлівацца, так моцна закашляўся ў гэты момант, хоць абодва бліжэйшыя суседы пачалі стукаць яму па спіне, містэр Фідэр уласнаручна паднёс да яго губ шклянку вады, а дварэцкі прымусіў яго некалькі разоў прамаршыраваць паміж крэслам і буфетам, нахштальт часавога, што прайшло добрых пяць хвілін, перш чым ён больш або менш апамятаўся, і тады запанавала глыбокае маўчанне.

— Джэнтльмены,—сказаў доктар Блімбер,—станьце на малітву. Карнелія, зніміце Домбі.—Пасля гэтага над абрусам відаць былі толькі яго валасы.—Заўтра перад снеданнем Джансон прачытае мне напамяць з грэчаскага Новага завета першы раздзел «Паслання апостала Паўла да ефесян». Містэр Фідэр, мы адновім нашы заняткі праз поўгадзіны.

Маладыя джэнтльмены пакланіліся і вышлі. Містэр Фідэр зрабіў тое-ж самае. На працягу поўгадзіны маладыя джэнтльмены, падзяліўшыся на пары, прагульваліся падручкі па маленькай пляцоўцы за домам або спрабавалі раздуць іскру ажыўлення ў грудзях Брыгса. Але нічога вольгарнага, нахштальт гульняў, не было і ў паміне. Роўна ў вызначаную гадзіну прагучаў гонг, і заняткі аднавіліся пры добрадзейным удзеле як доктара Блімбера, так і містэра Фідэра.

З тае прычыны што гульні, якія заключаліся ў хаджэнні ўзад і ўперад, былі ў той дзень скарачаны з-за Джансона, усе накіраваліся на прагулку перад чаем. Нават Брыгс (хоць ён яшчэ не прыступіў да работы) удзельнічаў у гэтай забаве, пешачыся якой ён разы два-тры змрочна паглядзеў уніз з вяршыні ўдэса. Доктар Блімбер ішоў за імі, і Поль заслужыў гонар быць узятым на буксір самім доктарам—пачэснае становішча, у якім ён здаваўся вельмі маленькім і слабым.

Чай быў сервіраван не менш утончана, чым абед, а пасля чаю маладыя джэнтльмены, устаўшы і пакланіўшыся, як і раней, пайшлі, каб вярнуцца да незакончаных урокаў сёнешняга дня або ўзяцца за надыходзячыя ўрокі заўтрашняга дня. Тым часам містэр Фідэр пайшоў у свой пакой, а Поль усеўся ў куток, разважаючы аб тым, ці думае пра яго Фларэнс і што яны там робяць у місіс Піпчын.

Праз некаторы час містэр Тутс, якога затрымала важнае пісьмо ад герцага Уэлінгтона, адшукаў Поля; ён доўга глядзеў на яго, як і раней, а пасля запытаўся, ці любіць ён жылеты.

¹ *Вітэлій, Даміцыян, Нерон, Тыберый, Калігула*—рымскія імператары I ст. н. э. і *Геліогабал*—III ст. н. э., якія праславіліся сваімі шаленствамі і жорсткасцю; *Тит*—рымскі імператар I ст. н. э.

Поль сказаў:

— Так, сэр.

— Я таксама,—сказаў Тутс.

Больш ні слова не сказаў у той вечар Тутс; ён толькі стаяў, пазіраючы на Поля, нібы Поль яму падабаўся.

Гадзін у восем зноў загучэў гонг, заклікаючы на малітву ў сталовай, дзе пасля дварэцкі распараджаўся за сталом, што стаяў ля сцяны, на якім былі хлеб, сыр і піва для тых маладых джэнтльменаў, хто не супраць быў падмацавацца. Цырамонія закончылася словамі доктара: «Джэнтльмены, мы адновім нашы заняткі заўтра ў сем гадзін», і тады Поль упершыню ўбачыў вочы Карнелі Блімбер і ўбачыў, што яны скіраваны на яго. Калі доктар праказаў гэтыя словы: «Джэнтльмены, мы адновім нашы заняткі ў сем гадзін», вучні зноў пакланіліся і пайшлі спаць.

У адзінотным іх пакоі намерсе Брыгс сказаў, што галава ў яго трашчыць ад болю і што ён хацеў-бы памерці, каб не было ў яго маткі і чорнага дразда, які астаўся дома. Тозер гаварыў мала, але ўздыхаў шмаг і параіў Пелю быць напачаткова, таму што заўтра чарга дойдзе да яго. Сказаўшы гэтыя прарокія словы, ён панура распрануўся і лёг у пасцель. Брыгс ужо ляжаў у сваёй пасцелі, а Поль у сваёй, калі з'явіўся падслепаваты малады чалавек, каб забраць свечку, і пажадаў ім спакойнай ночы, а таксама бачыць прыемныя сны. Але добрыя яго пажадванні былі дарэмнымі, паколькі прызначаліся Брыгсу і Тозеру, бо Поль, які доўга не мог заснуць, а пасля часта прачынаўся, чуў, што Брыгса ўрок мучыць, як кашмар, і што Тозер, які пакутваў у сне па той-жа прычыне, але ў меншай ступені, гаворыць на невядомых мовах, ні то па-грэчаску, ні то па-латыні,—што для Поля было ўсёроўна,—і ў цішыні ночы гэта здавалася незвычайна паганым і злачынным.

Поль соладка заснуў, і яму снілася, што ён гуляе падручкі з Фларэнс па прыгожых садах і яны падыходзяць да вялікага сланечніка, які раптам ператвараецца ў гонг і пачынае гудзець. Расплюшчыўшы вочы, ён убачыў, што раніца хмурная, ветраная, імжыць дождж, а ўнізе, у вестыбюлі, сапраўдны гонг грозна па-ведамляе, што пара брацца за ўрокі.

Таму ён адразу-ж усхапіўся і ўбачыў, што Брыгс з заплыўшымі вачыма, бо твар яго распух ад кашмара і гора, надзяе чаравікі, а Тозер стаіць, дрыжачы і расціраючы сабе плечы, у вельмі дрэнным настроі. Беднаму Полю з непрывычкі цяжка было апранацца самому, і ён папрасіў іх, ці не будуць яны так ласкавы і не завяжуць яму шнуркі, але таму што Брыгс сказаў толькі: «Вось надакучыў!», а Тозер, «О, так!», ён, сям-так апрануўшыся, спуściўся паверхам ніжэй, дзе ўбачыў мілавідную маладую жанчыну ў скураных пальчатках, якая чысціла печку. Маладая жанчына нібы здзівілася, заўважыўшы яго, і запыталася,

дзе яго матка. Калі Поль сказаў, што яна памерла, яна зняла пальчаткі і зрабіла тое, аб чым ён прасіў, а пасля расцерла яму рукі, каб сагрэць іх, пацалавала яго і сказала, што ўсякі раз, калі яму што-небудзь накіталт гэтага спатрэбіцца—маючы на ўвазе яго туалет,—няхай ён пакліча Мілію, на што Поль, горача падзякаваўшы ёй, адказаў, што абавязкова так і зробіць. Затым ён прадаўжаў сваё падарожжа ўніз, накіроўваючыся ў той пакой, дзе маладыя джэнтльмены аднавілі свае заняткі, як раптам, праходзячы міма поўадчыненых дзвярэй, пачуў голас: «Гэта Домбі?», на што Поль адказаў: «Так, паненка», бо пазнаў голас міс Блімбер. Міс Блімбер сказала: «Зайдзіце, Домбі». І Поль зайшоў.

Выгляд у міс Блімбер быў такі самы, як і ўчора, з тою толькі розніцаю, што на ёй быў шаль. Яе кароткія светлыя валасы ўсе таксама кучаравіліся, і яна была ўжо ў акулерах, што прымусіла Поля задумацца, ці не кладзецца яна ў іх спаць. У яе ўласным распараджэнні была халодная маленькая гасціная, дзе былі кнігі і не было каміна. Але міс Блімбер ніколі не было холадна і ніколі не хацелася спаць!

— Зараз, Домбі,—сказала міс Блімбер,—я выйду прагуляцца—мне патрэбен мацыён¹.

Поль падзівіўся, што-б гэта магло здарыцца і чаму ў такое дрэннае надвор'е яна не пашле па гэта лакея. Але ён не зрабіў з гэтай прычыны ніякіх заўваг, бо ўвага яго была сканцэнтравана на невялікім стосіку кніг, якія міс Блімбер, відаць, толькі што праглядала.

— Гэта вашы кнігі, Домбі,—сказала міс Блімбер.

— Усе, паненка?—запытаўся Поль.

— Так,—адказала міс Блімбер,—і ў бліжэйшы час містэр Фідэр падшукае для вас яшчэ некалькі, калі вы будзеце такім старанным, якім я спадзяюся вас бачыць, Домбі.

— Дзякую вам, паненка,—сказаў Поль.

— Я пайду прагуляцца для мацыёна,—прадаўжала міс Блімбер,—а пакуль мяне не будзе, інакш кажучы—да сьнедання, Домбі, я хачу, каб вы прачыталі ўсё, што я адзначыла ў гэтых кнігах, і сказалі мне, ці зусім зразумела вам тое, што вы павінны вывучыць. Не марудзьце, Домбі, бо часу ў вас мала, вазьміце іх з сабою ўніз і адразу-ж пачынайце.

— Так, паненка,—адказаў Поль.

Іх было столькі, што хоць Поль паклаў адну руку пад ніжнюю кнігу, а другую руку і падбародак на верхнюю і моцна сціснуў іх у сваіх абдымках, сярэдняя кніга выслізнула, перш чым ён дайшоў да дзвярэй, а пасля і ўсе астатнія пасыпаліся на падлогу. Міс Блімбер сказала: «О, Домбі, Домбі, дапраўды-ж, гэта вельмі неахайна!» і зноў склала іх для яго ў стосік; на

¹ *Мацыён*—прагулка для ўмацавання здароўя.

гэты раз, умела трымаючы іх у роўнавазе, Польш выбраўся з пакою і спуściўся з некалькіх ступенек, дзе зноў выпусціў дзве кнігі. Але астатнія ён трымаў так моцна, што згубіў толькі адну на другім паверсе і адну ў карыдоры, і, данёсны рэшту ў класны пакой, зноў пайшоў наверх падбіраць астатнія. Сабраўшы, нарэшце, усю бібліятэку і ўскарабкаўшыся на сваё месца, ён узяўся за работу, заахвочаны заўвагай Тозера, які выказаўся ў тым сэнсе, што «цяпер за яго ўзяліся»; больш ніхто не перашкаджаў яму да сьнеданьня. У часе сьнеданьня, за якое ён узяўся без усякага апетыту, усё было таксама ўрачыста і прыемна, як і ў часе ранейшых; пасля сьнеданьня ён пайшоў за міс Блімбер наверх.

— Ну-с, Домбі,—сказала міс Блімбер,—што вы здабылі з гэтых кніг?

Сярод іх было некалькі англійскіх і вельмі шмат лацінскіх; у іх ён знайшоў назву прадметаў, скланенне членаў і назоўнікаў, адпаведныя практыкаванні і пачатковыя правілы, крыху аб правапісе, погляд на старажытную гісторыю, дзве-тры заўвагі аб новай, некалькі прыкладаў з табліцы множання, дзве-тры меры вагі і ськія-такія агульныя звесткі. Калі небарака Польш прачытаў па складах нумар другі, ён выявіў, што нічога не ведае аб нумары першым, урыўкі якога пазней уварваліся ў нумар трэці, які прашмыгнуў у нумар чацверты, што прырос да нумара другога.

— О, Домбі, Домбі!—сказала міс Блімбер.—Гэта вельмі дрэнна.

— Прабачце,—сказаў Польш,—мне здаецца, калі-б я мог калі-ні-калі размаўляць са старым Глабам, справа пайшла-б у мяне лепш.

— Глупства, Домбі!—сказала міс Блімбер.—Пра гэта я і чуць не хачу. Тут не месца для Глабаў. Мне здаецца, Домбі, вы павінны браць гэтыя кнігі ўніз па адной, спачатку засвоіць вызначаную на сёння частку прадмета «А», а пасля ўжо брацца за прадмет «Б». Цяпер, Домбі, вазьміце, калі ласка, верхнюю кнігу і прыходзьце, калі засвоіце ўрок.

Міс Блімбер выказала сваю думку па пытанню аб невуцтве Поля з хмурым здавальненнем, нібы чакала такога выніку і радавалася, што паміж імі будуць сталыя зносіны. Польш пайшоў з верхняй кнігай, як было яму загадана, і, зышоўшы ўніз, узяўся яе вывучаць; то ён памятаў кожнае слова, то забываўся ўрок ад пачатку да канца, а ў дадатак і ўсё астатняе, пакуль, нарэшце, не асмеліўся падняцца зноў наверх, каб адказаць урок, які ледзь было не выскачыў у яго з галавы, перш чым ён паспеў пачаць, бо міс Блімбер закрыла кнігу і сказала: «Прадаўжайце, Домбі!»; учынак гэты так яркава паказваў на маючыяся ў міс Блімбер веды, што Польш паглядзеў на маладую лэдзі ў жаху.

Тым не менш ён справіўся са сваёй задачай вельмі добра, і міс Блімбер, пахваліўшы яго за тое, што ён кемлівы і ёсць надзея на хуткае развіццё, адразу-ж забяспечыла яго прад-

метам «Б», пасля якога ён яшчэ да абеду перайшоў да «В» і нават да «Г». Цяжкая была справа аднавіць заняткі хутка пасля абеду, і ён адчуваў сябе дрэнна, кружылася галава, спаць хацелася і быў стомлены. Але—калі толькі ёсць у гэтым якое-небудзь уцяшэнне—усе іншыя маладыя джэнтльмены таксама дрэнна сябе адчувалі і таксама былі прымушаны аднавіць заняткі. Дзіўна, што вялікі гадзіннік у вестыбюлі, замест таго, каб паўтараць сваё першае пытанне, ніколі не агалашаў: «Джэнтльмены, цяпер мы адновім нашы заняткі», хоць гэтая фраза паўтаралася досыць часта па суседству з імі.

Пасля чаю пры свечках узяліся за пісьмовыя практыкаванні і падрыхтаванне ўрокаў на заўтрашні дзень і ў вызначаную гадзіну ляглі ў пасцель, дзе чакаў адпачынак і прыёмнае забыццё, калі-б толькі аднаўленне заняткаў не ўрываўся і ў сны.

О, суботы! Шчаслівыя суботы, калі Фларэнс прыходзіла ў поўдзень і нізавошта не хацела астацца дома, якое ні было-б надвор'е, хоць місіс Піпчын злавала, бурчэла і люта яе мучыла.

Нават нядзельныя вечары—пакутлівыя нядзельныя вечары, чый цень засмучаў першыя пробліскі світання ў нядзельныя раніцы,—не маглі сапсаваць гэтых чудаўных субот. Ці то быў марскі бераг, дзе яны сядзелі і гулялі разам, ці сумны задні пакой у місіс Піпчын, дзе Фларэнс ціха напывала яму, у той час як яго сонная галава ляжала ў яе на плячы, Полю было ўсё роўна. З ім была Фларэнс. Больш ён ні аб чым не думаў. Таму ў нядзельныя вечары, калі змрочныя дзверы доктара расчыніліся, каб зноў паглынуць яго на тыдзень, надыходзіла хвіліна развітання з Фларэнс—больш ні з кім.

Міс Уікем была адаслана дадому, у Лондан, і прыехала міс Ніпер, цяпер бойкая маладая жанчына. Шмат паядынкаў з місіс Піпчын вытрымала міс Ніпер; і калі хоць раз у сваім жыцці місіс Піпчын знайшла каго-небудзь, роўнага сабе, дык гэта ў сучасны момант. Міс Ніпер уступіла ў бой з першай-жа раніцы, калі прачнулася ў доме місіс Піпчын. Яна не прасіла і не давала літасці. Яна сказала: быць вайне, і пачалася вайна; і з таго часу місіс Піпчын жыла пад пагрозай раптоўных нападаў, вылазак, наскокаў і бязладных атак, якія абрушваліся на яе з карыдора нават у бясклопатную гадзіну адбіўных катлет і атручвалі ёй тасты.

Неяк у нядзельны вечар, калі міс Ніпер з Фларэнс, правёўшы Поля да доктара, вярнуліся дадому, Фларэнс дастала з-за карсажа шматок паперы, на якім ёю было запісана алоўкам некалькі слоў.

— Глядзіце, С'юзен,—сказала яна,—вось назвы тых кніжак, якія Поль прыносіць сюды, каб пісаць гэтыя доўгія практыкаванні, калі ён такі стомлены. Я іх спісала ўчора ўвечары, пакуль ён працаваў.

— Калі ласка, не паказвайце мне, міс Флой,—запырэчыла Ніпер,—мне таксама хочацца глядзець на іх, як і на місіс Піпчын.

— Я хачу, каб заўтра раніцой вы іх купілі для мяне, С'юзен, будзьце настолькі ласкавы. Грошай у мяне хопіць,—сказала Фларэнс.

— Божа-ж мой, міс Флой,—адазвалася міс Ніпер,—як гэта вы можаце гаварыць такія рэчы, калі кніг у вас і без таго ўжо горы, а настаўнікі і настаўніцы заўсёды навучаюць вас усякай усячыне, хоць я ўпэўнена, што ваш татуля, містэр Домбі, ніколі і нічому не пачаў-бы вас навучаць, ніколі і не падумаў-бы аб гэтым, калі-б вы яго не папрасілі, а тады ўжо, зразумела, ён не мог адмовіць; але згадзіцца, калі просяць, і самому прапанаваць, калі не просяць, міс,—дзве рэчы розныя.

— Але вы можаце купіць для мяне гэтыя кнігі, С'юзен, і вы іх купіце, калі даведаецца, што яны мне патрэбны.

— Ну, а навошта яны вам патрэбны, міс?—запыталася Ніпер і дадала, звізіўшы голас:—Калі для таго, каб шпурнуць іх у галаву місіс Піпчын, я гатова купіць цэлы воз.

— Мне здаецца, С'юзен, я магла-б, бадай, дапамагчы Полю, калі-б у мяне былі гэтыя кнігі,—сказала Фларэнс,—і зрабіць для яго наступную нядзелю крышачку лягчэйшай. Ва ўсякім выпадку я хачу паспрабаваць. Купіце-ж іх для мяне, дарагая, я ніколі не забудуся, як міла было з вашага боку выканаць маю просьбу.

Трэба было мець сэрца больш чорствае, чым у С'юзен Ніпер, каб адварнуцца ад маленькага партманеціка, які працягнула ёй з гэтымі словамі Фларэнс, і пяшчотнага ўпрашаючага позірку, які суправаджаў гэтую просьбу. С'юзен моўчкі сунула партманецік у кішэню і адразу-ж пабегла выконваць даручэнне.

Знайсі кнігі было нялёгка; у крамах ёй гаварылі, што яны толькі што распроданы ці што іх і не было, або што была вялікая партыя ў мінулым месяцы, або што вялікая партыя чакаецца ў наступным тыдні. Але С'юзен цяжка было збіць з панталыку ў падобным выпадку; і пераканаўшы белавалосага юнака ў чорным калянкоравым фартуху, які працаваў у бібліятэцы, дзе яе ведалі, прыняў удзел у пошуках, яна да таго замучыла яго хадзьбой узад і ўперад, што ён прыклаў усе намаганні, каб толькі ад яе пазбавіцца, і ўрэшце дапамог ёй вярнуцца дадому з трыумфам.

Над гэтым скарбам Фларэнс сядзела вечарамі, пасля сканчэння сваіх уласных штодзённых урокаў, ідучы за Полем па цяжкіх сцежках навукі; ад прыроды кемлівая і здольная, кіруемая цудоўнейшым з настаўнікаў—любоўю, яна неўзабаве дагнала Поля, зраўнялася з ім і перагнала яго.

Ні слова не было аб гэтым сказана місіс Піпчын; але па начах, калі ўсе спалі, калі міс Ніпер у папільётках, задрамаўшы ў нязручнай позе, спала, седзячы каля Фларэнс, і калі попел у каміне быў халодным і шэрым і калі свечкі дагаралі і аплывалі,

Фларэнс так упарта старалася замяніць нейкага маленькага Домбі, што яе рашучасць і настойлівасць, бадай, маглі-б заяваць для яе права самой насіць гэта прозвішча.

І вялікая была яе ўзнагарода, калі неяк у суботні вечар Польшабраўся, як заўсёды, аднавіць свае заняткі, а яна падсела да яго і паказала, якім чынам усё, што было такім цяжкім, робіцца лёгкім, у ўсё, што было такім туманным, робіцца ясным і простым. Нічога асаблівага не было—толькі здзіўленне на звычайным твары Поля... успыхнуўшы румянец... усмешка... а пасля моцных абдымкі, але богу вядома, як затрапятала яе сэрца ад гэтай шчодрой узнагароды за працу.

— О, Флой!—усклікнуў брат.—Як я люблю вас! Як я люблю вас, Флой!

— А я вас, любы!

— О, у гэтым я ўпеўнены, Флой!

Больш ён нічога не сказаў, але ўвесь час сядзеў каля яе вельмі маўклівы, а вечарам разы тры-чатыры крыкнуў са свайго пакоя, што ён яе любіць.

Пасля гэтага Фларэнс заўсёды рыхтавалася да таго, каб у суботні вечар падсесці да Поля і цяпліва растлумачваць яму ўсё, што, на іх думку, патрэбна было яму вывучыць у наступным тыдні. Прыемнае ўсведамленне, што яго ўрокі ўжо вывучыла раней за яго Фларэнс, само па сабе павінна было падбадзёрыць Поля, які вечна «аднаўляў» свае заняткі; калі-ж да гэтага ўсведамлення далучылася і рэальная палегка яго абавязкаў—вынік яе дапамогі,—то гэта, магчыма, перашкодзіла яму зваліцца пад цяжарам ношы, якую ўзваліла на яго плечы цудоўная Карнелія Блімбер.

Тую жывасць, якою адрозніваўся ён спачатку, Польш, зразумела, хутка страціў. Але ён захаваў усё, што было ў яго характары дзіўнага, старэчага і ўважлівага, і, ва ўмовах, якія так спрыялі развіццю гэтых схільнасцей, зрабіўся яшчэ больш дзіўным, старым і ўважлівым.

Адзіная розніца была ў тым, што ён не праўляў свайго характару. З кожным днём ён рабіўся больш уважлівым і стрыманым і ні да каго з дамачадцаў доктара не адносіўся з тою цікаўнасцю, якую выклікала ў яго місіс Піпчын. Ён любіў адзіноту, і ў кароткія, вольныя ад заняткаў перапынкі, яму больш за ўсё падабалася бадзяцца аднаму па доме або сядзець на лесвіцы, прыслухоўваючыся да вялікага гадзінніка ў вестыбюлі. Ён добра ведаў усе або і ў доме; бачыў ва ўзорах тое, чаго ніхто не бачыў; адшукваў мініятурных тыграў і львоў, якія ўзбегалі па сценах спальні, і твары з раскосымі вачыма, падміргваючыя ў квадрахах і ромбах вашчаны: на падлозе.

Адзінокае дзіця жыло акружанае гэтымі вычварнымі вобразамі, створанымі яго напружаным уяўленнем, і ніхто яго не разумев. Місіс Блімбер лічыла яго «дзіўным», а іншы раз слугі

гаварылі паміж сабой, што маленькі Домбі «хандрыць», але гэтым справа і канчалася.

Бадай што, у маладога Тутса ўзнікалі нейкія думкі аб гэтым прадмеце, але выказаць іх ён быў зусім няздольны.

— Як маецяся?—пытаўся ён у Поля разоў пяцьдзесят у дзень.

— Вельмі добра, сэр, дзякую вам,—адказваў Поль.

— Вашу руку,—было наступнай заўвагай Тутса.

І Поль, вядома, падаваў яе адразу. Містэр Тутс звычайна пытаўся зноў пасля доўгай паузы, пільна на яго пазіраючы і цяжка дыхаючы: «Як маецяся?», на што Поль зноў адказваў: «Вельмі добра, сэр, дзякую вам».

Аднойчы вечарам містэр Тутс сядзеў за сваім пюпітрам, завалены карэспандэнцыяй, як раптам яму ўспала на думку, здавалася, вялікая ідэя. Ён паклаў пяро і пайшоў шукаць Поля, якога знайшоў, нарэшце, пасля доўгіх пошукаў, ля акна яго маленькай спальні.

— Паслухайце!—крыкнуў Тутс, ледзь увайшоўшы ў пакой, бо ён баяўся, каб гэтая ідэя ад яго не ўслізнула.—Аб чым вы думаеце?

— О, я думаю аб вельмі многім,—адказваў Поль.

— Ды няўжо?—сказаў Тутс, лічачы, як відаць, што гэты факт сам сабою вельмі дзіўны.

— Калі-б вам давялося паміраць...—пачаў Поль, пазіраючы яму ў твар.

Містэр Тутс уздрыгануўся і, здавалася, вельмі збянтэжыўся.

— Ці не здаецца вам, што добра было-б памерці ў месячную ноч, калі неба зусім яснае, а вецер дзьме, як дзьмуў у мінулую ноч?

Містэр Тутс, з сумненнем паглядаючы на Поля і ківаючы галавой, сказаў, што гэтага ён не ведае.

Або не дзьме,—сказаў Поль, а гудзе ў паветры, як гудзе мора ў ракавінах. Была цудоўная ноч. Я доўга слухаў мора, пасля ўстаў і паглядзеў у акно. На моры была лодка ў яркім месячным святле, лодка з парусам.

Дзіця глядзела на яго так пільна і гаварыла так сур'ёзна, што містэр Тутс, лічачы сябе абавязаным сказаць што-небудзь наконт гэтай лодкі, сказаў: «Кантрабандысты». Але, добра-сумленна ўспомніўшы, што ёсць два бакі ва ўсякім пытанні, ён дадаў: «Або берагавая ахова».

— Лодка з парусам,—паўтарыў Поль,—у яркім месячным святле. Парус, падобны да рукі, увесь срэбны. Яна адплывала ўдалачынь, і як вы думаеце, што яна, здавалася, рабіла, калі імчалася па хвалях?

— Нырала,—сказаў містэр Тутс.

— Яна, здавалася, клікала,—сказаў хлопчык,—клікала мяне за сабой!.. Вось яна! Вось яна!

Тутс быў не на жарты перапалохан гэтым нечаканым воклічам пасля таго, што адбылося раней, і крыкнуў:

— Хто?

— Мая сястра Фларэнс!—усклікнуў Польш.—Глядзіць сюды і махае рукой. Яна мяне бачыць, яна мяне бачыць! Спакойнай ночы, дарагая, спакойнай ночы, спакойнай ночы!

Хуткі пераход да нястрымнай радасці, калі ён стаяў ля акна, пасылаючы паветраныя пацалункі і пляскаючы ў далоні, і перамена, што адбылася з ім, калі Фларэнс ужо знікла з позірку, а маленькі тварык пацямнеў і на ім застыў цярпліва-смутны выраз, былі так прыкметны, што не маглі ўнікаць нават ад увагі Тутса. З тае прычыны, што спатканне іх было ў гэты момант перапынена візітам місіс Піпчын, якая мела звычай разы два на тыдзень, пад вечар, прыгнятаць Поля сваімі чорнымі спадніцамі, Тутс не меў магчымасці скарыстаць гэты выпадак, але ён зрабіў на яго такое моцнае ўражанне, што Тутс, абмяняўшыся звычайнымі прывітаннямі, два разы варочаўся, каб запытацца ў місіс Піпчын, як яна маецца. Нервовая старая лэдзі ўбачыла ў гэтым хітрую і наўмысную знягагу, пароджаную д'ябальскай вынаходлівасцю падслепаватага маладога чалавека ўнізе, і ў той-жа вечар падала на яго афіцыйную скаргу доктару Блімберу, які заявіў маладому чалавеку, што калі гэта яшчэ паўторыцца, ён вымушаны будзе з ім расстацца.

Вечары зрабіліся цяпер даўжэйшымі, і кожны вечар Польш падкрадваўся да свайго акна, выглядаючы Фларэнс. Яна заўсёды праходзіла некалькі разоў узад і ўперад, у пэўную гадзіну, пакуль не ўбачыць яго; і гэта хвіліна, калі яны адзін другога заўважалі, была прабліскам сонечнага святла ў штодзённым жыцці Поля. Часта ў змроку яшчэ адзін чалавек прагульваўся перад домам доктара. Цяпер ён рэдка далучаўся да іх па суботах. Ён не мог гэтага вытрымаць. Ён лічыў за лепшае прыходзіць непазнавым, глядзець уверх на вокны, за якімі яго сын рыхтаваўся зрабіцца мужчынам, і чакаць, наглядаць, будаваць планы, спадзявацца.

РАЗДЗЕЛ XIII

Весткі аб гандлёвым флоце і справы ў канторы.

Кантора містэра Домбі змяшчалася ў дварэ, дзе з даўніх часоў быў на рагу ларок, які гандляваў адборнымі фруктамі, дзе разносчыкі абодвага полу прапаноўвалі пакупнікам у любы час ад дзясці да пяці гадзін хатнія туфлі, запісныя кніжкі, губкі, нашыйнікі і ўінзорскае мыла, а іншы раз пойнтэра або карціну, намалёваную маслянымі фарбамі.

Але гандляры ніколі не прапаноўвалі іх містэру Домбі. Калі ён з'яўляўся, прадаўцы гэтых тавараў пачціва адступаліся.

Пасыльны, калі толькі не адсутнічаў па справе, заўсёды дагодліва бег уперад, каб расчыніць шырэй дзверы ў кантору перад містэрам Домбі і, стоячы з голай галавой, прытрымліваць іх, пакуль той уваходзіў.

Клеркі ў канторы нікольні не адставалі ў праяўленні пачціваасці; калі містэр Домбі праходзіў праз першы пакой, то рабілася ўрачыста ціха.

Калі Перч, рассыльны, які, нібы гадзіннік, займаў месца на маленькай падстаўцы, бачыў уваходзячага містэра Домбі—або, правільней, калі адчуваў, што той уваходзіць, бо ён заўсёды чуццём адгадаваў яго набліжэнне,—ён кідаўся ў пакой містэра Домбі, раздуваў агонь, даставаў руглі з нетраў вугальнай скрынкі, вешаў на камінную рашотку газету, каб прасушыць яе, прысоўваў крэсла, ставіў на месца экран¹ і крута паварочваўся ў момант з'яўлення містэра Домбі, каб узяць ад яго пальто і капелюш і павесіць іх. Затым Перч браў газету, разьмядваў паварачваў яе перад агнём і пачціва клаў ля локця містэра Домбі.

Ад містэра Домбі да свету простых смяротных,—паколькі да гэтага свету быў доступ праз першы пакой, на які прысутнасць містэра Домбі ў яго ўласным кабінце дзейнічала, калі можна так сказаць, як сырое або халоднае паветра,—вялі дзве ступенькі. Містэр Каркер, у сваім кабінце, быў першай ступенькай, містэр Морфін, у *сваім* кабінце, быў другой. Кожны з гэтых джэнтльменаў займаў пакойчык велічынёю з ванную, які выходзіў у карыдор, куды адчыняліся дзверы містэра Домбі. Містэр Каркер, як Вялікі Візір², знаходзіўся ў пакоі, бліжэйшым да Султана³. Містэр Морфін, як чыноўнік больш нізкага рангу, знаходзіўся ў пакоі, бліжэйшым да клеркаў.

Апошні з памянёных джэнтльменаў быў бадзёры пажылы халасцяк з карымі вачыма. Яго цёмныя валасы на галаве былі толькі дзе-ні-дзе закрануты крупінкамі сівізны, нібы яе расплэскаў паважна ідучы час, хоць бакенбарды ў яго былі ўжо зусім сівыя. Ён вельмі паважаў містэра Домбі і аддаваў яму належную пашану; але з прычыны таго, што сам ён быў вясялага характару і заўсёды адчуваў сябе нялоўка ў прысутнасці гэтай важнай асобы, то зусім не зайздросціў шматлікім гутаркам, якімі цешыўся містэр Каркер, і адчуваў патаемнае здавальненне ад таго, што па характары сваіх абавязкаў вельмі рэдка заслгоўваў такой адзнакі. Ён па-свойму быў вялікім аматарам музыкі—пасля службы; і адчуваў бацькаўскую прывязанасць да сваёй віаланчэлі.

Містэр Каркер быў джэнтльмен гадоў трыццаці васьмі-сарака, з прыгожым колерам твара і двума беззаганнымі радамі

¹ Экран—у даным выпадку шчыт, які ахоўвае ад яркага святла.

² Візір—ва ўсходніх краінах—міністр.

³ Султан—тытул мусульманскіх манархаў.

бліскучых зубоў, бездакорная форма якіх і белізна дзейнічалі сапраўды прыгнятална. Нельга было не звярнуць на іх увагі, бо, размаўляючы, ён іх заўсёды паказваў і ўсміхаўся такой шырокай усмешкай (хоць гэтая ўсмішка вельмі рэдка расплывалася па твары за межамі рота), што было ў ёй штосьці, што нагадвала ашчэраныя зубы ката. Яму падабаліся тугія белыя гальштукі, па прыкладу свайго патрона, і ён заўсёды быў зашпілены на ўсе гузкі і апрануты ў вельмі шчыгульны касцюм. Яго манера абыходжання з містэрам Домбі была глыбока прадумана і вельмі добра выконвалася. Ён быў фамільярны з ім, рэзка падкрэсліваючы адлегласць, што была паміж імі. «Містэр Домбі, у адносінах да чалавека вашага становішча з боку чалавека майго становішча ніякія знакі пашаны, сумяшчальныя з нашымі дзелавымі зносінамі, я не лічу дастатковымі. Скажу вам адкрыта, сэр, я канчаткова ад гэтага адмаўляюся. Я адчуваю, што не мог-бы задаволіць самага сябе, і, бачыць неба, містэр Домбі, вы можаце пазбавіць мяне ад такіх намаганняў». Калі-б гэтыя словы былі надрукаваны на афішы і ён насіў іх на грудзях свайго сурдута, так шго містэр Домбі ў любы момант мог іх прачытаць, ён не мог-бы выказаць ясна тое, што выказалася яго паводзінамі.

Такі быў Каркер, загадчык канторы. Містэр Каркер-малодшы, сябра Уолтэра, быў яго братам, на два-тры гады старэй за яго, але бясконца ніжэй па сваім становішчы. Месца малодшага брата было на верхняй ступеньцы службовай лесвіцы; месца старэйшага—на ніжняй. Старэйшы брат ніколі не падымаўся на наступную ступеньку і не падымаў на яе нагі. Маладыя людзі праходзілі над яго галавой і падымаліся вышэй і вышэй; але ён заўсёды быў унізе.

— Як вы адчуваеце сябе сёння?—сказаў аднойчы містэр Каркер-загадчык, уваходзячы з кіпай папер у руцэ ў кабінет містэра Домбі неўзабаве пасля яго прыезду.

— Як маецеся, Каркер?—сказаў містэр Домбі, падымаючыся з крэсла і становячыся спіною да каміна.—Ёсць у вас тут што-небудзь для мяне?

— Не ведаю, ці ёсць сэнс вас турбаваць,—адазваўся Каркер, перабіраючы паперы.—Сёння ў тры ў вас паседжанне камітэта, як вам вядома.

— І другое—без чвэрці чатыры,—дадаў містэр Домбі.

— Ніколі-ж вы ні на што не забываецеся!—усклікнуў Каркер, усё яшчэ перабіраючы свае паперы:—Калі ў майстра Поля будзе ваша памяць, то неспакойнай асобай будзе ён для фірмы. Досыць аднаго такога, як вы.

— У вас таксама добрая памяць,—сказаў містэр Домбі.

— О! У мяне!—адказваў загадчык.—Гэта адзіны капітал у такога чалавека, як я.

Чопарнасць і элегантнасць касцюма містэра Каркера і некалькі высокамерныя манеры, або ўласцівыя яму самому, або прынятыя ў перайманне ўзору, за якім хадзіць было недалёка, надавалі асобную цану яго пакарліваасці. Ён рабіў уражанне чалавека, які паўстаў-бы супроць сілы, калі-б мог, але які быў зусім раздушаны веліччу і перавагай містэра Домбі.

— Морфін тут?—запытаўся містэр Домбі пасля кароткай паузы, на працягу якой містэр Каркер шуршаў паперамі і мармытаў сабе пад нос невялікія вытрымкі з іх.

— Морфін тут,—адказваў ён, падымаючы галаву і ўсміхаючыся сваёй самай шырокай і нечаканай усмешкай.—Мурлыкае, аддаючыся музычным успамінам,—думаю, аб апошнім сваім вячэрнім квартэце,—за сцяной, якая раздзяляе нас, і даводзіць мяне да шаленства. Лепш-бы ён спаліў сваю віяланчэль і свае ноты.

— Мне здаецца, вы нікога не шануеце, Каркер,—сказаў містэр Домбі.

— Так?—абазваўся Каркер, зноў ухмыльнуўшыся і зусім пакацінаму шчэрачы зубы.—Ну, што-ж! Думаю, нямногіх. Бадай,—прашаў ён, нібы размышляючы голасна,—я мог-бы паручыцца толькі за аднаго.

— Дарэчы аб Морфіне,—прадаўжаў Містэр Каркер, вымаючы з папкі адну паперу.—Ён дакладвае, што ў гандлёвым агенцтве на Барбадосе¹ памёр малодшы агент, і прапануе загазаць месца для намесніка на «Сыне і Наследніку»—ён адыходзіць прыблізна праз месяц. Думаю, што вам усёроўна, хто паедзе? У нас тут няма падыходзячай асобы.

Містэр Домбі з найвялікшым роўнадушам паківаў галавой.

— Месца незайздроснае,—заўважыў містэр Каркер, узяўшы пяро, каб зрабіць адзнаку на адваротным баку ліста.—Спадзяюся, ён прадаставіць яго якому-небудзь сіраце, пляменніку аднаго са сваіх музыкальных сяброў. Хто там? Увайдзіце.

— Прабачце, містэр Каркер. Я не ведаў, што вы тут, сэр,—сказаў Уолтэр, з'яўляючыся з пісьмамі ў руцэ, нераспячатанымі і толькі што прынесенымі.—Містэр Каркер-малодшы, сэр...

Пачуўшы гэтае імя, містэр Каркер-загадчык быў закрануты за жывое, адчуўшы сорам і знявагу. Ён ва ўпор паглядзеў на містэра Домбі са змяніўшымся і засаромеўшымся тварам, панурыўся і памаўчаў секунду.

— Мне здаецца, сэр,—сказаў ён раптам, і ў злосці паварочваючыся да Уолтэра,—вас прасілі ўжо не ўспамінаць у часе размовы аб містэры Каркеры-малодшым.

— Прабачце, сэр,—адазваўся Уолтэр,—я хацеў толькі сказаць, што, як гаварыў містэр Каркер-малодшы, вы пайшлі,

¹ Барбадос—адзін з астравоў Вест-Індскага архіпелага.

інакш я не пастукаў-бы ў дзверы, калі вы заняты в містэрам Домбі. Вось пісьмы, містэр Домбі.

Вельмі добра, сэр,—сказаў містэр Каркер-загадчык, рэзка выхапіўшы іх у яго.—Можаце вярнуцца да выканання сваіх абавязкаў.

Але, заўладаўшы імі так бесцырамонна, містэр Каркер упусціў адно на падлогу, і не заўважыў гэтага; ды і містэр Домбі не звярнуў увагі на пісьмо, якое ляжала ля яго ног. Уолтэр секунду вагаўся, спадзеючыся, што хто-небудзь з іх убачыць гэта, але, пераканаўшыся ў адваротным, ён спыніўся, вярнуўся, падняў пісьмо і паклаў на стол перад містэрам Домбі.

Пісьмы былі атрыманы па пошце, і тое, аб якім ішла гутарка, аказалася чарговай справаздачай місіс Піпчын; адрас на ім як звычайна быў напісан Фларэнс, бо місіс Піпчын не дасканала ўладала пяром.

Калі ўвага містэра Домбі была прыцягнута да гэтага пісьма Уолтэрам, ён уздрыгануўся і грозна паглядзеў на яго, нібы лічыў, што той знарск яго выбраў.

— Можаце ісці, сэр!—ганарыста сказаў містэр Домбі

Ён скамячыў пісьмо і, правёўшы позіркам адыходзіўшага Уолтэра, сунуў яго ў кішэню, не зламаўшы пячаці.

— Вы гаварылі, што вам патрэбна паслаць каго-небудзь у Вест-Індыю?—шпарка сказаў містэр Домбі.

— Так,—адказаў Каркер.

— Пашліце маладога Гэя.

— Добра, вельмі добра! Нічога не можа быць лягчэй,—сказаў містэр Каркер, не праяўляючы ні малейшага здзіўлення і беручы пяро, каб зрэбіць новую адзнаку таксама спакойна, як зрабіў гэта раней.—«Паслаць маладога Гэя».

Містэр Каркер паспяшыў гэта зрабіць, а Уолтэр паспяшыў з'явіцца.

— Гэй,—сказаў містэр Домбі, крыху павярнуўшыся, каб зірнуць на яго цераз плячо,—ёсць...

— Вакансія,—устаўіў містэр Каркер, расцягваючы рот да апошніх межаў.

— У Вест-Індыі. На Барбадосе. Я маю намер паслаць вас,—сказаў містэр Домбі, ні зніжаючыся да прыкрывання голай ісціны,—на пасаду малодшага агента ў гандлёвым аддзяленні на Барбадосе. Перадайце ад мяне вашаму дзядзьку, Саламону Джылсу, што я выбраў вас для паездкі ў Вест-Індыю.

Дыханне ў Уолтэра спынілася ад здзіўлення і ён ледзь мог паўтарыць словы: «Вест-Індыя».

— Хто-небудзь павінен ехаць,—сказаў містэр Домбі,—а вы малады, здаровы, і справы ў вашага дзядзькі ідуць дрэнна. Перадайце дзядзю, што вы атрымалі прызначэнне. Вы яшчэ не так хутка паедзеце. Магчыма, пройдзе месяц або два.

— Я там астануся, сэр?—запытаўся Уолтэр.

— Ці астанеця вы там, сэр?—паўтарыў містэр Домбі, крыху паварочваючыся да яго.—Што вы хочаце сказаць? Што ён хоча сказаць, Каркер?

— Буду там жыць, сэр,—запінаючыся, прагаварыў Уолтэр.

— Вядома,—адказаў містэр Домбі.

Уолтэр пакланіўся.

— Гэта ўсё,—сказаў містэр Домбі, варочваючыся да сваіх пісем.—Вядома вы растлумачце яму загадка, Каркер, усё, што датычыць звычайнага абмундзіравання і іншага. Ён можа пайсці, Каркер.

— Вы можаце ісці, Гэй,—заўважыў Каркер, агаляючы дзёсны.

— Калі,—сказаў містэр Домбі, перапыняючы чытанне і нібы прыслухоўваючыся, але не спускаючы позірку з пісьма,—калі яму больш няма чаго сказаць.

— Не, сэр,—адказаў Уолтэр, усхваляваны, збянтэжаны і амаль аглушаны.—Я, дапраўды, не ведаю... я... я вельмі ўдзячны.

— Ён можа ісці, Каркер,—сказаў містэр Домбі.

Праходзячы па карыдоры з затуманеным усведамленнем і адчуваючы сваю бездапаможнасць, як бывае ў сне, ён пачуў, што дзверы містэра Домбі зноў захлопнуліся, калі вышаў містэр Каркер, і зараз-жа пасля гэтага джэнтльмен гэты паклікаў яго.

— Калі ласка, прывядзіце вашага сябра містэра Каркера-малодшага да мяне ў кабінет, сэр.

Уолтэр зайшоў у першы пакой і паведаміў аб гэтым містэру Каркеру-малодшаму, які вышаў з-за перагародкі, дзе сядзеў адзін у кутку, і накіраваўся разам з ім у кабінет містэра Каркера-загадчыка.

Гэты джэнтльмен стаяў спіной да каміна, заклаўшы рукі за полы фракa і глядзячы зверху свайго белага гальштукa таксама няўмольна, як мог-бы глядзець сам містэр Домбі. Ён прыняў іх, зусім не змяніўшы позы і не змякчыўшы суровага і панурага выразу на твары; толькі даў знак, каб Уолтэр зачыніў дзверы.

— Джон Каркер,—сказаў загадчык, калі дзверы былі зачынены, і раптам павярнуўшыся да брата, ашчэрыўшы два рады зубоў, нібы хацеў яго ўкусіць,—што гэта ў вас са саюз з гэтым маладым чалавекам, дзякуючы чаму мяне праследуюць і даймаюць упамінаннем вашага імя? Хіба мала вам, Джон Каркер, што я—бліжэйшы ваш сваяк і не магу пазбавіцца ад гэтага...

— Скажаце—ганьбы, Джэймз,—ціха падказаў той, бачачы, што ён не знаходзіць слова.—Вы гэта маеце на ўвазе, і вы ў правах: скажаце—ганьбы.

— Ад гэтай ганьбы,—згадзіўся брат, робячы рэзкі націск.

— Але няўжо патрэбна вечна аб гэтым крычаць і трубіць і заяўляць нават у прысутнасці галавы фірмы? Ды яшчэ ў давя-

ральныя хвіліны? Або вы думаеце, Джон Каркер, што ваша імя выклікае давер'е і канфідэнцыяльнасць з боку каго-небудзь?

— Не,—адказваў той.—Не, Джэймз. Бачыць бог, што гэтага я не думаю.

— Што-ж вы ў такім выпадку думаеце?—сказаў брат,—і чаму вы мне надакучаеце? Або вы яшчэ мала мне нашкодзілі?

— Я ніколі не шкодзіў вам наўмысна, Джэймз.

— Вы мой брат,—сказаў загадчык.—Гэта ўжо само сабою шкодзіць мне.

— Хацелася-б мне, каб я мог гэта змяніць, Джэймз.

— Хацелася-б мне, каб вы маглі і змянілі.

У часе гэтага размовы Уолтэр са смуткам і здзіўленнем праводзіў позірк з аднаго брата на другога. Той, хто быў старэйшым па гадах і малодшым у фірме, стаяў з апушчанымі вачыма і схіленай галавой, пакорліва выслухоўваючы папрокі другога.

Уолтэр, велікадушны і парывісты ў сваіх пачуццях, лічачы сябе мімавольным вінавайцам гэтых здзекаў, умяшаўся ў размову з усёй уласцівай яму палкасцю.

— Містэр Каркер,—сказаў ён, звяртаючыся да загадчыка,—дапраўды-ж, дапраўды-ж, вінен я адзін. З нейкай неасцярожнасцю, за якую не ведаю, як і ляць сябе, я, напэўна, упамінаў аб містэры Каркеры-малодшым значна часцей, чым было патрэбна, і іншы раз дапускаў, каб яго імя зрывалася з майго языка, хоць гэта супярэчыла выкананаму вамі жаданню. Але гэта была выключна мая віна, сэр. Пра гэта мы ніколі ні слова не гаварылі, ды і наогул вельмі мала гаварылі аб чым-бы там ні было. І з майго боку, сэр,—памаўчаўшы, дадаў Уолтэр,—гэта была не простая неасцярожнасць; я адчуў цікавасць да містэра Каркера, як толькі трапіў сюды, і іншы раз не мог стрымацца, каб не загаварыць пра яго, калі я столькі аб ім думаю!

Гэта вырвалася ў Уолтэра з глыбіні сэрца і было поўна бларадства.

— Кажучы праўду, вы мяне цураліся, містэр Каркер,—сказаў Уолтэр, у якога слёзы выступілі з вачэй,—такім шчырым было яго спачуванне.—Я гэта ведаю, на вялікі мой жаль і засмучэнне. З таго часу, як я ўпершыню прышоў сюды, я, дапраўды, стараўся быць вашым сябрам, паколькі можна прэтэндаваць на гэта ў мае гады; але нічога разумнага з гэтага не вышла.

— І заўважце, Гэй,—шпарка перапыніў яго загадчык,—што яшчэ менш выйдзе толку, калі вы па-ранейшаму будзеце нязваць людзям імя містэра Джона Каркера. Гэтым не дапаможаш містэру Джону Каркеру. Запытайцеся ў яго, ці так гэта на яго думку.

— Гэта не паслуга мне,—сказаў брат.—Гэта прыводзіць толькі да такіх размоў, як цяпер, без якіх я, вядома, мог-бы абыйсціся. Толькі той можа быць мне сябрам,—тут ён загаварыў раздзельна, нібы хацеў унушыць гэта Уолтэру,—хто забудзе

мяне і дасць мне магчымасць ісці маёй дарогай, не звяртаючы на мяне ўвагі і не задаючы пытанняў.

— З прычыны таго, што памяць ваша, Гэй, не ўтрымлівае таго, што вам гавораць іншыя,—сказаў містэр Каркер-загадчык, разгараючыся ад самаздаволенасці,—я лічу патрэбным, каб вы гэта пачулі ад асобы, найбольш аўтарытэтнай.—Ён кіўнуў у бок брата.—Спадзяюся, цяпер вы наўрад ці забудзеце гэта. Гэта ўсё, Гэй. Вы вольныя. Можце ісці.

Уолтэр вышаў і хацеў зачыніць за сабою дзверы, але, пачуўшы зноў галасы братаў, а таксама сваё ўласнае імя, спыніўся ў нерашучасці, трымаючыся за ручку поўадчыненых дзвярэй і не ведаючы, вярнуцца яму ці пайсці. Такім чынам ён мімаволі падслухаў тое, што было далей.

— Калі можаце, думайце аба мне больш спагадліва, Джэймс,—сказаў Джон Каркер,—калі я гавару вам, што ў мяне сэрца ўздрыгнулася, калі я ўбачыў гэтага хлопчыка, Уолтэра Гея. Калі ён першы раз сюды прышоў, я ўбачыў у ім амаль маё другое я.

— Ваша другое я!—з пагардай паўтарыў загадчык.

— Не таго, які я цяпер, але таго, якім я быў, калі таксама першы раз прышоў сюды; такі-ж жыццерадасны, узбадламуваны, юны, неспрактываваны, поўны тымі-ж неспакойнымі і смелымі фантазіямі і надзелены тымі-ж якасцямі, якія аднолькава здольны прывесці да добра або зла.

— Мне здаецца, гэта не так,—сказаў містэр Каркер-загадчык, укладаючы ў гэтыя словы нейкі захаваны і саркастычны¹ сэнс.

— Вы б'еце мяне балюча,—адказваў той такім голасам (ці гэта здалася Уолтэру), нібы нейкая жорсткая зброя сапраўды ўціналася ў яго ў той час, як ён гаварыў.—Усё гэта мне здавалася, калі я прышоў сюды хлопчыкам. Я гэтаму верыў. Для мяне гэта была праўда. Я бачыў, як ён бясклоатна ішоў ля краю нябачнай прорвы, дзе столькі іншых ішлі таксама весела і адкуль...

— Старое апраўданне,—перапыніў брат, мяшаючы вуглі.—Столькі іншых! Прадаўжайце. Скажыце, столькі іншых сарвалася.

— Адкуль сарваўся адзін падарожны,—запырэчыў той,—які рушыў у дарогу, такі самы хлопчык, як і гэты, і ўсё часцей і часцей аступаўся, і патроху ссоўваўся ніжэй і ніжэй, і ішоў далей, спатыкаючыся, пакуль імкліва не паляцеў і не апынуўся ўнізе разбітым чалавекам. Падумайце, як я пакутваў, калі сачыў за гэтым хлопчыкам.

— За гэта можаце падзякаваць толькі самому сабе,—адказваў брат.

— Толькі самому сабе,—уздыхнуўшы, згадзіўся ён.—Я не спрабую падзяліць віну і ганьбу ні з кім.

¹ Саркастычны—з няважліва-насмешлівы.

— Вы падзялілі ганьбу,—праз зубы мармытаў Джэймз Каркер.

— Ах, Джэймз!—сказаў брат, упершыню загаварыўшы даркорлівым тонам і, мяркуючы па яго голасу, закрыўшы твар рукамі.—З таго часу я быў для вас найлепшым фонам. Вы спакойна тапталі мяне нагамі, узбіраючыся ўверх. Не адштурхайце мяне абсацамі!

Надышло маўчанне. Праз некаторы час пачулася, як містэр Каркер-загадчык пачаў перабіраць паперы, нібы хацеў спыніць гэтую гутарку. У той-жа час яго брат адышоў да дзвярэй.

— Гэта ўсё,—сказаў ён.—Я сачыў за ім з такім хваляваннем і такім страхам, што для мяне гэта было караю, пакуль ён не прамінуў таго месца, дзе я першы раз спатыкнуўся. Успомніце маю гісторыю, параўнайце гэта з маладым Уолтэрам Гэем і тымі пачуццямі, якія ён выклікаў у мяне, і, калі можаце, думайце аба мне больш спагадліва, Джэймз.

З гэтымі словамі ён вышаў туды, дзе стаяў Уолтэр. Ён крыху пабляднеў, убачыўшы яго, і зрабіўся яшчэ бляднейшым, калі Уолтэр схопіў яго за руку і сказаў шэптам:

— Містэр Каркер, калі ласка, дазвольце мне падзякаваць вам! Дазвольце мне сказаць, як я вам спачуваю! Як шкадую аб тым, што з'явіўся няшчаснай прычынай усяго, што здарылася!

З тае прычыны, што пакой містэра Морфіна знаходзіўся недалёка і нікога там не было, а дзверы былі расчынены насцеж, яны нібы з агульнай згоды абодвух накіраваліся туды, бо здаралася рэдка, каб хто-небудзь не праходзіў па карыдоры. Калі яны ўвайшлі і Уолтэр убачыў на твары містэра Каркера сляды душэўнага перапалоху, яму здалося, што ён яшчэ ніколі не бачыў гэтага твара,—так моцна ён змяніўся.

— Уолтэр,—сказаў той, кладучы руку яму на плячо,—вялікая адлегласць адзяляе мяне ад вас, і няхай заўсёды будзе так. Вы ведаеце, што я такое?

— Што вы такое?—здавалася, гатова было сарвацца з языка Уолтэра, калі ён пільна глядзеў на яго.

— Гэта пачалося,—сказаў Каркер,—перад тым, як мне споўнілася дваццаць адзін год; да гэтага ўжо даўно хілілася спраза, але пачалося, прыкладна, у той час. Я іх абрабаваў, калі быў дарослым. Я рабаваў іх і пасля. Перш чым мне споўнілася дваццаць два гады, усё адкрылася; і тады, Уолтэр, я памёр для ўсіх. Фірма была вельмі добрай для мяне. Неба няхай узнагародзіць старога за яго спагадлівасць! І гэтага таксама—яго сына, які ў той час толькі ўвайшоў у справы фірмы, дзе я карыстаўся вялікім давер'ем! Мяне выклікалі ў той пакой, які займае цяпер ён,—з таго часу я ні разу туды не хадзіў,—і адтуль я вышаў такім, якім вы мяне ведаеце. На працягу многіх гадоў я займаў сучаснае маё месца, адзін, як і цяпер, але тады я служыў прызнаным і наглядным прыкладам для астатніх. Усе яны былі

спагадлівы да мяне, і я жыў. З часам змяніўся гэты бок майго горкага выкуплення, і думаю, што цяпер, за выключэннем трох кіраўнікоў фірмы, няма тут нікога, хто-б ведаў сапраўдную маю гісторыю. К таму часу, калі падрасце хлопчык і яму раскажуць яе, мой куток, магчыма, апусце. Хацеў-бы я, каб так і здарылася! Вось адзіная перамена, якая адбылася са мною з таго дня, калі я ў тым пакоі назаўсёды развітаўся з маладосцю, надзеяй і грамадствам сумленных людзей. Няхай благаславіць вас бог, Уолтэр! Захоўвайце сябе і ўсіх, хто вам дорагі, ад бячэсця або лепш забіе іх!

Смутныя ўспаміны аб тым, як ён калаціўся з галавы да ног, нібы ў ліхарадцы, і заліўся слязмі,—вось ўсё, што мог дадаць да гэтага Уолтэр, калі стараўся поўнасьцю аднавіць у памяці тое, што адбылося паміж імі.

Калі Уолтэр зноў яго ўбачыў, ён сядзеў, схіліўшыся, над сваёй канторкай, па-ранейшаму маўклівы, паніклы, прыніжаны. Тады, бачачы яго ў часе работы і разумеючы, як цвёрда ён вырашыў спыніць усякія зносіны паміж імі, і абдумваючы зноў і зноў ўсё, што бачыў і чуў у тую раніцу за такі кароткі прамежак часу, у сувязі з гісторыяй абодвух Каркераў, Уолтэр ледзве мог паверыць, што атрымаў загад ехаць у Вест-Індыю і хутка пазбавіцца дзядзькі Соля і капітана Катля і рэдкіх мімалётных сустрэч з Фларэнс Домбі—не, ён меў на ўвазе Поля—і ўсяго, што ён любіў, да чаго меў прывязанасць і аб чым марыў у сваім штодзённым жыцці.

РАЗДЗЕЛ XIV

Поль робіцца ўсё больш дзівакаваты і едзе дадому на каникулы

Калі надышлі летнія каникулы, ніякіх непрыстойных праяўленняў радасці маладыя джэнтльмены з патускнелымі вачыма, сабраныя ў доме доктара Блімбера, не выявілі.

Тозер заўсёды злаваўся і мучыўся ад накрухмаленай белаай батыставай шыйнай хусткі, якую ён насіў па асобаму жаданню місіс Тозер, сваёй маткі, якая прызначала яго для прыняцця духоўнага сану і прытрымлівалася той думкі, што чым раней сын пройдзе гэтую папярэднюю стадыю падрыхтоўкі, тым лепш,—Тозер нават сказаў, што калі выбіраць з двух бед меншую, ён, бадай, палічыў-бы за лепшае астацца там, дзе быў, але не ездзіць дадому. Бо выявілася, што ў Тозера быў грозны дзядзька, які не толькі добраахвотна экзаменаваў яго ў каникулярны час па незразумелых прадметах, але і чапляўся за нявінныя падзеі і акалічнасці і скажаў іх з той самай гнуснай мэтай. К прыкладу, калі гэты дзядзька браў яго ў тэатр або, прыкрываючыся той-жа маскай добрадушша, веў яго паглядзець велікана, карліка, фокусніка або яшчэ што-небудзь, Тозер ведаў, што ён загадзя прачытаў якое-небудзь класічнае ўпамінанне аб

гэтым прадмеце, і таму Тозер заўсёды быў у смяротным страху, не ведаючы, калі дзядзька пачне выпадаць і на які аўтарытэт ён будзе спасылацца супроць яго.

Што датычыць Брыгса, то яго бацька зусім не скарыстоўваў уловак. Ён ні на секунду не пакідаў яго ў спакоі. Такім шматлікім і жорсткім было душэўнае гора гэтага злашчаснага юнака ў канікулярны час, што сябры сям'і (якая жыла ў той час недалёка ад Бейзуотэра, у Лондане) рэдка набліжаліся да дэкаратыўнага става ў Кенсінгтон-Гардэнс, не адчуваючы туманнага апасення ў убачыць капялюш містэра Брыгса плаваючым на паверхні і недапісанае практыкаванне ляжачым на беразе. Таму Брыгс зусім не меў надзей з прычыны канікул; а гэтыя двое, што змяшчаліся ў адной спальні з маленькім Полем, былі вельмі падобны да ўсіх іншых маладых джэнтльменаў, бо самыя лёгкадумныя з іх чакалі надыходу святочнага перыяда з ціхамірнай пакорлівасцю.

Зусім інакшай была справа з маленькім Полем. Сканчэнне гэтых першых канікул павінна было азнаменавацца разлукай з Фларэнс, але хто будзе думаць аб сканчэнні канікул, якія яшчэ не пачаліся? Вядома, не Поль. Калі наблізіўся шчаслівы час, львы і тыгры, якія ўзбіраліся па сценах спальні, зрабіліся зусім ручнымі і гуллівымі. Панурыя, хітрыя твары ў квадрахах і ромбах вашчанкі змякчыліся і паглядалі на яго не такімі злоснымі вачыма. Важны стары гадзіннік больш мяккім тонам задаваў сваё абыякавае пытанне, а неўгамоннае мора па-ранейшаму шумела ўсю ноч пад акампанемент меланхалічнай мелодыі—аднак, яна гучэла прыемна,—якая нарасталала і заціхала разам з хвалямі і закалыхвала яго, калі ён засынаў.

Містэр Фідэр, бакалаўр мастацтваў, здаецца, меркаваў, што і ён таксама будзе рад канікулам. Містэр Тутс збіраўся карыстацца канікуламі ўсё жыццё, бо, як нязменна паведамляў ён кожны дзень Полю, гэта было яго «апошняе паўгоддзе» ў доктара Блімбера, і яму належала ўзяць пад уладанне сваю маёмасць.

Было зусім ясна для Поля і містэра Тутса, што яны блізкія сябры, не глядзячы на розніцу ў гадах і становішчы. З прычыны таго, што канікулы набліжаліся, і містэр Тутс сап мацней і выпучваў вочы ў прысутнасці Поля часцей ранейшага, Поль разумеў, што той хацеў гэтым выказаць смутак з прычыны скорай разлукі, і быў яму вельмі ўдзячан за апеку і добрую думку.

Было ясна нават для доктара Блімбера, місіс Блімбер і міс Блімбер, таксама як і для ўсіх маладых джэнтльменаў, што Тутс неўкім чынам зрабіўся абаронцам і апякунам Домбі, і факт гэты быў такім відавочным для місіс Піпчын, што добрая старая адчувала злосць і рэўнасць да Тутса і дома не раз яго лаяла як «бязмозглага балвана». А нявіннаму Тутсу не прыходзіла і ў галаву, што ён узбудзіў гнеў місіс Піпчын. Наадварот, ён скараў быў схільны лічыць яе найлепшай асобай, якая мае многа каштоўных якасцей. Таму ён усміхаўся ёй з такой паці-

васцю і так часта пытаўся ў яе, як яна маецца, калі яна наведвала маленькага Поля, што ўрэшце, неяк вечарам, яна сказала яму проста, што не прывыкла да гэтага, што-б ён там ні думаў, і не можа і не хоча цярпець гэта ад яго або ад іншага малака-соса; пасля такога нечаканага адказу на яго ласкі містэр Тутс быў так устрывожаны, што хаваўся ў зацішным месцы, пакуль яна не пайшла. З таго часу ён ні разу не сустракаўся тварам у твар з доблеснай місіс Піпчын пад дахам доктара Блімбера.

Аставалася два-тры тыдні да канікул, калі аднойчы Карнелія Блімбер паклікала да сябе ў пакой Поля і сказала:

— Домбі, я збіраюся паслаць дадому ваш аналіз.

— Дзякую вам, паненка,—адказаў Польш.

— Вы разумееце, аб чым я гавару, Домбі?—запыталася міс Блімбер, строга пазіраючы на яго праз акуляры.

— Не, паненка.

— Домбі, Домбі,—сказала міс Блімбер,—я пачынаю баяцца, што вы надобры хлопчык. Калі вы не разумееце сэнсу якога-небудзь выразу, чаму вы не пытаецеся, каб вам растлумачылі?

— Місіс Піпчын гаварыла мне, каб я не пытаўся,—адказаў Польш.

— Я павінна прасіць вас, Домбі, каб пры мне вы ні ў якім выпадку не ўпаміналі пра місіс Піпчын,—запярэчыла міс Блімбер.—Гэтага я не магу дапусціць.

— Я не хацеў, паненка...—пачаў маленькі Польш.

— Будзьце ласкавы, Домбі, патурбуйцеся не гаварыць мне, чаго іменна вы не хацелі,—сказала міс Блімбер, якая аставалася пагрозна далікатнай нават тады, калі дала вымову.—Такіх разважанняў я зусім не магу дапусціць.

Польш палічыў самым разумным нічога не гаварыць; таму ён толькі паглядзеў на акуляры міс Блімбер. Міс Блімбер, сур'ёзна паківаўшы галавой, узяла паперу, якая ляжала перад ёю.

— «Аналіз,—прадаўжала міс Блімбер, накіраваўшы позірк на паперу,—характару П. Домбі. Я лічу, што прыродны здольнасці Домбі надзвычай добрыя і што схільнасць яго да навучання заслугоўвае той-жа ацэнкі. Прымаючы восем за наша мярыла і вышэйшую адзнаку, я лічу, што кожная з гэтых якасцей Домбі вымяраецца шасцю і трыма чвэрткамі».

Міс Блімбер спынілася, каб паглядзець, як прыняў гэтую навіну Польш. Добра не ведаючы, што азначаюць шэсць і тры чвэрткі,—ці гэта шэсць фунтаў пятаццаць шылінгаў, шэсць пенсаў тры фартынгі, шэсць футаў тры дзюйма, шэсць гадзін сорак пяць хвілін або шэсць нейкіх прадметаў, якія ён яшчэ не вывучыў, з нейкімі трыма невядомымі,—Польш пацёр рукі і паглядзеў проста на міс Блімбер. Выявілася, што гэты адказ быў не горш за ўсякі іншы, які ён мог даць; і Карнелія прадаўжала:

— «Гарачнасць—два. Эгаізм—два. Схільнасць да благога грамадства, якая праявілася ў адносінах чалавека, імя якога Глэб,

перш сем, але пасля зменшылася. Паводзіны, адпавядаючыя джэнтльмену, чатыры і паступова паляпшаюцца». Цяпер, Домбі, я хачу звярнуць асаблівую вашу ўвагу на агульныя заўвагі ў канцы гэтага аналіза.

Поль падрыхтаваўся слухаць з асаблівай увагай.

— «Што датычыць агульных заўваг,—прадаўжала міс Блімбер, чытаючы гучным голасам і праз кожныя два словы скіроўваючы свае акуллары на маленькую фігурку,—можна сказаць пра Домбі, што здольнасці і нахільнасці яго добрыя і што ён зрабіў такія поспехі, на якія пры даных абставінах можна было разлічваць. Але шкада, што гэты малады джэнтльмен вызначаецца дзіўнасцямі ў характары і паводзінах і што, не праяўляючы такіх рысаў, якія яўна заслугоўвалі-б ганьбавання, ён часта бывае вельмі не падобен да іншых маладых джэнтльменаў яго ўзросту і соцыяльнага становішча». Ну-с, Домбі,—сказала міс Блімбер, кладучы паперу на стол,—вы гэта разумееце?

— Здаецца, разумею, паненка,—сказаў Поль.

— Гэты аналіз, Домбі,—прадаўжала міс Блімбер,—будзе, як вы ведаеце, пасланы дадому вашаму паважанаму бацьку. Зразумела, яму вельмі непрыемна будзе даведацца, што ў вас ёсць дзіўнасці ў характары і паводзінах. Зразумела, гэта непрыемна нам, бо вы ведаеце, Домбі, што мы не можам вас любіць так, як хацелі-б гэтага.

Яна закрнула балючае месца дзіцяці. Па меры таго, як набліжаўся дзень яго ад'езду, ён з кожным днём усё больш клапаціўся ўпотаіку аб тым, каб усе ў доме яго любілі. Па нейкай скрытнай прычыне, якую вельмі смутна ён усведамляў, а магчыма і зусім не ўсведамляў, ён адчуваў, як паступова ўзмацняецца яго пяшчотнасць амаль што да ўсіх і да ўсяго ў гэтым доме. Яму нясцерпна было думаць аб тым, што яны астануцца зусім роўнадушнымі да яго, калі ён паедзе. Яму хацелася, каб яны ўспаміналі пра яго добра, і ён паставіў перад сабою задачу ўласкавіць нават вялікага ахрыплага калматага сабаку, што сядзеў на ланцугу за домам, які спачатку наводзіў на яго жах, каб і ён адчуў яго адсутнасць, калі яго тут не будзе.

Мала думаючы аб тым, што ён лішні раз выяўляе непадабенства са сваімі равеснікамі, бедны маленькі Поль выклаў усё гэта як мага лепш міс Блімбер і ўпрашаў яе, не гледзячы на афіцыйны аналіз, пастарацца палюбіць яго.

Да міс Блімбер, якая далучылася да іх, ён звярнуўся з такою-ж просьбай; а калі гэта лэдзі нават у яго прысутнасці не ўтрымалася і ўпамянула, як было нярэдка, пра яго дзіўнасці, Поль ёй адказаў, што, вядома, яе праўда, і, відаць, гэта ў яго ў касцях, але ён нічога не ведае і спадзяецца, што яна паглядзіць на гэта скрозь пальцы, таму што ён любіць іх усіх.

— Вядома, не так люблю,—сказаў Поль сарамліва і ў той-жа час са шчырасцю, якая была адной з своеасаблівых і прываб-

ных рысаў дзіцяці,—не так люблю, як люблю Фларэнс; гэта было-б немагчыма. Вы-ж не маглі на гэта разлічваць, пані!

— О, вы маленькі дзівак!—прашаптала місіс Блімбер.

— Але я вельмі прывязаны тут да ўсіх,—прадаўжаў Поль,—і мне было-б сумна ад'язджаць і думаць, што нехта рад майму ад'езду або яму гэта ўсёроўна.

Цяпер місіс Блімбер канчаткова пераканалася ў тым, што Поль самае дзіўнае дзіця на свеце, а калі яна расказала доктару аб тым, што здарылася, доктар не абвяргаў думкі жонкі, але сказаў, як і раней ужо казаў, калі Поль толькі прыехаў, што вучэнне сваю справу зробіць, а пасля дадаў тое самае, што гаварыў тады:

— Развівайце яго, Карнелія! Развівайце яго!

Карнелія развівала яго з ўсёй энергіяй, на якую была здольнай, і Полю жылося нялёгка. Але апрача падрыхтавання ўрокаў, ён даўно ўжо намеціў сабе іншую мэту, якую ніколі не ўпускаў з-пад увагі і ўпарта імкнуўся да яе: быць ціхманым, дагодлівым, ціхім дзіцем, якое заўсёды стараецца заслужыць любоў і прывязанасць акружаючых; і хоць яго часта можна было застаць на ранейшым яго месцы на лесвіцы або ў часе назіранняў хваль і воблакаў з акна яго адзінотнай спальні, але цяпер ён часцей бываў з іншымі хлапчукамі, скромна і добраахвотна робячы ім маленькія паслугі. У выніку нават сярод гэтых суровых і ўважлівых юных затворнікаў, якія заморвалі сябе ў прытулку доктара Блімбера, Поль быў аб'ектам усеагульнага інтарэсу, кволай маленькай цацкай, якую ўсе любілі і з якой нікому не прышло-б у галаву груба абыходзіцца. Але ён не мог перамяніць сваёй натуры або перарабіць «аналіз», і таму ўсе яны зрабілі такі вывад, што Домбі дзівакаваты.

Былі, між іншым, некаторыя ільготы, звязаныя з такой рэпутацыяй, якімі ніхто больш не карыстаўся. Гэтыя ільготы не былі-б пашыраны на дзіця, менш дзівакаватае, і ўжо адно гэта мела вялікае значэнне. Калі астатнія, ідучы спаць, абмяжоўваліся паклонам доктару Блімберу і сям'і, Поль працягваў ручку і смела паціскаў руку доктара, а таксама місіс Блімбер, а таксама міс Карнеліі. Калі патрэбна было адвесці ад каго-небудзь пагражаючае яму пакаранне, Поль заўсёды быў дэлегатам. Нават падслепаваты малады чалавек аднойчы раіўся з ім адносна разбітага шкла і фарфара. І хадзілі няясныя чуткі, што дварэцкі, глядзячы на яго з прыхільнасцю, якой у гэтага жорсткага чалавека да гэтага часу не заслугоўваў ніхто з смяротных хлопчыкаў, падліваў іншы раз яму портэр да сталовага піва, каб Поль узмацнеў.

Апрача гэтых надзвычайных прывілей, Поль меў вольны доступ у пакой містэра Фідэра, адкуль ён два разы выводзіў містэра Тутса на свежае паветра ў непрытомнасці ў выніку няўдачнай спробы выкурыць прыкрую сігару. У містэра Фідэра

быў утульны пакой; ложак стаяў у другім маленькім пакоіку, сумежным, а флейта, на якой містэр Фідэр не ўмеў яшчэ граць, але, па яго словах, паставіў сабе за мэту навучыцца, вісела над камінам. Было тут таксама некалькі кніжак і вуда, бо, па словах містэра Фідэра, ён абавязкова навучыцца вудзіць, калі ў яго будзе вольны час.

Але найвялікшым скарбам містэра Фідэра была вялікая зялёная банка нюхальнага тутуну, якую містэр Тутс прывёз у падарунак пасля заканчэння апошніх вакацый і за якую заплаціў вельмі дорага. Ні містэр Тутс, ні містэр Фідэр не маглі пачаставацца ні адным панюхам, нават самым умераным, каб не расчыхацца да сударгаў. Тым не менш вялікім здавальненнем было для іх змачыць тутун у табакерцы халодным чаем, размяшаць яго на лісце пергаменту нажом для разразання паперы і час ад часу яго ўжываць. Напіхаючы сабе насы, яны цярпелі жудаснае катаванне з непахіснасцю пакутнікаў і, выпіваючы ў прамежках сталовае піва, пацяшаліся ўсім характарам разгулу.

Для маленькага Поля, які моўчкі сядзеў у іх кампаніі каля галоўнага свайго патрона, містэра Тутса, у гэтых бяспутных занятках было нейкае жудаснае зачараванне; а калі містэр Фідэр пачынаў гутарку аб змрочных таямніцах Лондана і паведамляў містэру Тутсу, што мае намер у часе бліжэйшых канікул вывучыць яго ўважліва з усіх бакоў, і з гэтай мэтай дамовіўся пасяліцца ў пансіёне ў двух старых лэдзі ў Пекеме, Польша пазіраў на яго, нібы бакалёр мастацтваў быў героем якой-небудзь кнігі падарожжаў або непраўдападсбных прыгод, і нават крыху пабойваўся такога адважнага чалавека.

Увайшоўшы неяк вечарам у гэты пакой, калі ўжо набліжаліся канікулы, Польша убачыў, што містэр Фідэр запаўняе прабелы ў нейкіх надрукаваных пісьмах, а містэр Тутс складвае і запячатвае іншыя, ужо запоўненыя і раскладзеныя перад ім. Містэр Фідэр сказаў:

— Ага, Домбі, вось і вы!—бо яны былі заўсёды ласкавы з ім і рады былі яго бачыць; а пасля дадаў, кінуўшы яму адно з пісем:—А вось для вас, Домбі. Гэта вам.

— Мне, сэр?—сказаў Польша.

— Запрашалны білет вам,—адказаў містэр Фідэр.

Польша глянуў: на білеце было выгравіравана—толькі яго імя і чысло напісаны былі рукою містэра Фідэра,—што доктар і місіс Блімбер просяць містэра П. Домбі наведаць раннюю вечарынку ў сераду вечарам семнацатага гэтага месяца, што яна прызначана а палове васьмай і што будучы танцаваць кадрыль. Містэр Тутс, узяўшы такі самы лісток паперы, у сваю чаргу паказаў яму, што доктар і місіс Блімбер просяць містэра Тутса наведаць раннюю вечарынку ў сераду вечарам семнацатага гэ-

тага месяца, прызначаную а палове васьмай, прычым будуць танцаваць кадрыль. Ён пераканаўся таксама, зірнуўшы на стол, за якім сядзеў містэр Фідэр, што доктар і місіс Блімбер запрашаюць да сябе на вечарынку па той-жа прыемнай прычыне і містэра Брыгса, і містэра Тозера, і ўсіх маладых джэнтльменаў.

Пасля містэр Фідэр, на вялікую яго радасць, паведаміў, што яго сястра запрошана, што гэтая падзея завяршае паўгоддзе і што каникулы пачнуцца ў той-жа дзень, і ён, калі хоча, можа паехаць з сястрой пасля вечарынкi; тут Польш перапыніў яго і сказаў, што ён вельмі хоча гэтага. Пасля містэр Фідэр даў яму зразумець аб неабходнасці напісаць доктару і місіс Блімбер прыгажэйшым почыркам, што містэр П. Домбі шчаслівы, маючы гонар наведаць іх згодна іх ласкавага запрашэння.

Польш падзякаваў містэру Фідэру за гэтыя ўказанні, схаваў запрашальны білет у кішэню і сеў, як заўсёды, на эдлік каля містэра Тутса. Але галава Поля, якая даўно ўжо пабольвала, а іншы раз бывала вельмі цяжкой і вельмі балела, была ў той вечар такой затуманенай, што ён вымушаны быў падперці яе рукою. Аднак, яна апускалася ўсё ніжэй і ніжэй, прыхінулася да калена містэра Тутса і асталася тут, нібы ёй не патрэбна было зноў падняцца.

Не было ў яго ніякіх падстаў аглухнуць, але, напэўна гэта здарылася, падумаў ён, бо хутка пачуў, што містэр Фідэр кліча яго над самым вухам і ціхенька падштурхвае, жадаючы прыцягнуць яго ўвагу. А калі ён спалоханы падняў галаву і агляннуўся навокал, ён убачыў, што ў пакоі знаходзіцца доктар Блімбер, што акно расчынена і лоб у яго змочаны вадой, хоць сапраўды было вельмі дзіўна, якім чынам усё гэта адбылося без яго ведзма.

— А! Ну-ну! Цудоўна! Як адчуваецца сябе зараз, мой маленькі сябра?—падбадзёрваюча сказаў доктар Блімбер.

— Вельмі добра, дзякую вам, сэр,—адказваў Польш.

Але, мабыць, здарылася нешта нядобрае з падлогай, бо ён не мог стаяць на ёй цвёрда, ды і са сценамі, бо яны былі схільны круціцца, і спыніць іх можна было толькі пільна на іх глядзячы. Галава містэра Тутса адначасова здавалася такой вялікай і была так далёка, што гэта было не зусім натуральна, а калі ён узяў Поля на рукі, каб занесці наверх, Польш са здзіўленнем заўважыў, што дзверы знаходзяцца зусім не там, дзе ён меркаваў іх убачыць, і ў першы момант ён гатовы быў падумаць, што містэр Тутс збіраецца прайсці проста цераз дымаход.

Было вельмі прыязна з боку містэра Тутса занесці яго так ласкава ў верхні паверх дома, і Польш яму аб гэтым сказаў. Але містэр Тутс адказаў, што зрабіў-бы значна больш, калі-б гэта было магчыма; ды ён больш і зрабіў, бо дапамог Полю распрануцца і з найвялікшым добрадушшам палажыў яго ў

пасцель і пасля сеў ля ложка і вельмі шмат хіхікаў, а містэр Фідэр, бакалаўр мастацтваў, нахіліўшыся над ложкам, кастлявай рукой уздыбіў сваё кароткае шчацінне на галаве, а пасля прыкінуўся, быццам нападае на Поля па ўсіх правілах навукі з прычыны поўнага яго выздараўлення, і гэта было так забавна і так міла з боку містэра Фідэра, што Поль, не ведаючы, смяяцца яму патрэбна ці плакаць, і плакаў, і смяяўся адначасова.

Як знік містэр Тутс, а містэр Фідэр ператварыўся ў місіс Піпчын, Полю не прышло ў галаву запытацца, ды ён гэтым зусім і не цікавіўся; але, убачыўшы, што замест містэра Фідэра ў нагах ля ложка стаіць місіс Піпчын, ён усклікнуў:

— Місіс Піпчын, не гаварыце Фларэнс!

— Пра што не гаварыць Фларэнс, мой маленькі Поль?— запыталася місіс Піпчын, абышоўшы ложак і сядваючы на крэсла.

— Пра мяне,—сказаў Поль.

— Не, не,—сказала місіс Піпчын.

— Як вы думаеце, місіс Піпчын, што я хачу зрабіць, калі вырасту?—запытаўся Поль, паварачваючыся на падушцы да яе тварам і задумліва апускаючы падбародак на складзеныя рукі.

Місіс Піпчын не магла адгадаць.

— Я хачу,—сказаў Поль,—пакласці ўсе свае грошы ў банк, не здабываць іх яшчэ больш, паехаць за горад з маёй любай Фларэнс, дзе будзе прыгожы сад, палі і лясы, і жыць там з ёю ўсё жыццё!

— Вось як!—усклікнула місіс Піпчын.

— Так,—сказаў Поль.—Вось што я хачу зрабіць, калі я.. Ён запнуўся і на секунду задумаўся.

Шэрыя вочы місіс Піпчын углядаліся ў яго ўважлівы твар.

— Калі я вырасту,—сказаў Поль.

Пасля ён зараз-жа пачаў расказваць місіс Піпчын пра вечарынку, пра запрашэнне Фларэнс, пра тое, як ён будзе ганарыцца тым зачараваннем, якое яна выкліча ва ўсіх хлопчыкаў, пра тое, якія яны добрыя да яго і любяць яго, як ён іх любіць і як ён гэтаму радуецца. Пасля ён расказаў місіс Піпчын пра аналіз і пра тое, што ён, зразумела, дзівакаваты, і захацеў даведацца, што думае пра гэта місіс Піпчын, а таксама, ці вядома ёй, чаму гэта здарылася і што гэта азначае. Місіс Піпчын, выбраўшы найлягчэйшы спосаб выiblyтацца з цяжкага становішча, начыста адмаўляла гэты факт, але Поль далёка не задаволіўся такім адказам і так дапытліва глядзеў на місіс Піпчын чакаючы больш праўдзівых слоў, што яна вымушана была ўстаць і паглядзець у акно, каб унікнуць яго позірку.

Нейкі ціхі лекар, які наведваў установу, калі захворваў хто-небудзь з маладых джэнтльменаў, якімсьці чынам пранік у пакой і паявіўся ля пасцелі разам з місіс Блімбер. Як апыну-

ліся яны тут і ці доўга прабылі, Поль не ведаў; але, убачыўшы іх, ён усеўся ў пасцелі і падрабязна адказаў на ўсе пытанні лекара і шапнуў яму, што, будзьце ласкавы, Фларэнс нічога не павінна ведаць пра гэта і што ён цвёрда вырашыў, каб яна была на вечарынцы. Ён шмат балбатаў з лекарам, і яны рассталіся найлепшымі сябрамі. Пасля, лежачы з заплюшчанымі вачыма, ён чуў, як лекар сказаў, вышаўшы з пакоя і недзе вельмі далёка,—ці гэта яму прыснілася,—што назіраецца адсутнасць жыццёвай сілы («Што-б гэта магло быць?» падумаў Поль) і арганізм надзвычай аслаблен; што хлапчук цвёрда вырашыў расставіцца са сваімі школьнымі таварышамі семнацатага, і таму варта задаволіць яго жаданне, калі яму не зробіцца горш; што ён рад быў даведацца ад місіс Піпчын пра пераезд хлапчука да родных у Лондан восемнацатага; што ён напіша містэру Домбі, калі лепш азнаёміцца з хваробай і да восемнацатага; што цяпер няма простых падстаў для... для чаго? Поль не дачуў слова; і што ў хлапчука жывы розум, але ён дзівакаваты.

Што гэта азначае—гэта «дзівакаватасць», з заміраючым сэрцам размышляў Поль, так яскрава выяўленая ў ім, так выразна бачная многімі?

Ён не мог гэта зразумець і не мог доўга стамляць сябе размышленнямі. Місіс Піпчын зноў была каля яго, нібы і не адыходзіла (ён думаў, што яна вышла разам з доктарам, але, магчыма, усё гэта было ў сне) і неўзабаве ў яе руках таямнічым чынам з'явіліся шклянкі і бутэлка, і яна напоўніла яму шклянку. Пасля гэтага ён атрымаў вельмі смачнае жэле, якое прынесла яму сама місіс Блімбер; і тады ён адчуў сябе так добра, што місіс Піпчын, пасля настойлівых яго просьбаў, накіравалася дадому, а Брыгс і Тозер прышлі класіфія спаць. Бедны Брыгс вельмі скардзіўся на свой аналіз, але з Полем быў вельмі ласкавым, таксама як і Тозер, таксама як і ўсе астатнія, бо ўсе як адзін заходзілі да яго перад сном і гаварылі: «Як адчуваецца сябе зараз, Домбі?» «Не журыцеся, маленькі Домбі!» і іншае. Калі Брыгс лёг у пасцель, ён доўга не спаў, усё яшчэ наракаючы на свой аналіз і гаворачы, што, вядома, ён зусім няправільны, і нават забойцу яны не маглі-б прааналізаваць горш, і як-бы спадабалася доктару Блімберу, калі-б ад гэтага залежалі яго грошы ў кішэні.

У наступную раніцу, перш чым узяцца за гонг, падслепаваты малады чалавек падняўся наверх да Поля і сказаў яму, каб ён не ўставаў з пасцелі, што Поль з радасцю выканаў. Незадоўга да прыходу лекара місіс Піпчын з'явілася зноў, а праз некаторы час добрая маладая жанчына, якая чысціла печ, калі Поль убачыў яе ў тую першую раніцу (якой далёкай здавалася яна цяпер!), прынесла яму снаданне. Была яшчэ адна кансультацыя, недзе вельмі далёка, ці мо' Полю зноў гэта прыснілася, а пасля лекар, вярнуўшыся з доктарам Блімберам і місіс Блімбер, сказаў:

— Так, я думаю, доктар Блімбер, цяпер мы можам вызваліць гэтага маладога джэнтльмена ад кніг: канікулы ўжо блізка.

— Бясспрэчна,—сказаў доктар Блімбер.—Дарагая мая, калі ласка, паведаміце аб гэтым Карнелі.

— Абавязкова,—сказала місіс Блімбер.

Лекар, нахіліўшыся, пільна паглядзеў у вочы Полю, памацаў яму галаву, пульс і выслухаў сэрца з такой цікавасцю і руплівасцю, што Поль сказаў:

— Дзякую вам, сэр.

— Наш маленькі сябра,—заўважыў доктар Блімбер,—ніколі не скардзіўся.

— О, так!—адказаў лекар.—Бадай ці стаў-бы ён скардзіцца.

— Вы лічыце, што яму значна лепш?—запытаўся доктар Блімбер.

— О, яму значна лепш, сэр,—адказаў лекар.

Поль па ўласцівай яму дзіўнай прывычцы пачаў разважаць аб тым, чым маглі быць заняты ў той момант думкі лекара,— такім задуменнем адказаў ён на два пытанні доктара Блімбера. Але з прычыны таго, што лекар выпадкова сустрэў позірк свайго маленькага пацыента і зараз-жа вывёў яго з задумення вясёлай усмешкай, Поль усміхнуўся ў адказ і перастаў думаць.

Цэлы дзень ён праляжаў у пасцелі, драмаў, марыў і глядзеў на містэра Тутса, але ў наступны дзень устаў і спуściўся ўніз. О, цуда! Нешта здарылася з вялікім насценным гадзіннікам, і рабочы, які стаяў на страмянцы, зняў з яго цыферблат і пры святле свечкі поркаў інструментам у механізме. Гэта была вялікая падзея для Поля, які ўсеўся на ніжнюю ступеньку і ўважліва сачыў за аперацыяй, раз-по-раз паглядаючы на цыферблат, прыслонены тут-жа да сцяны, і адчуваючы некааторую збянтэжанасць ад думкі, што цыферблат падміргвае яму.

Рабочы на страмянцы быў вельмі далікатны, а калі, убачыўшы Поля, ён сказаў: «Як маецца, сэр?», Поль пачаў з ім размаўляць і сказаў яму, што быў не зусім здаровы. Калі лёд быў такім чынам зламаны, Поль задаў яму мноства пытанняў пра гадзіннік і пра тое, ці дзяжураць уночы людзі на званіцах, каб прымусіць гадзіннік біць, і як звоняць у званы, калі паміраюць людзі, і ці адрозніваецца гэты звон ад звону ў часе вяселля, ці жывым толькі здаецца, што ён нудны. Пераканаўшыся, што новы яго знаёмы не вельмі добра ведае пра вячэрні звон у старыну, Поль расказаў яму пра гэты звычай, а таксама запытаўся ў яго, як у чалавека практычнага, якой ён думкі наконт зацеі караля Альфрэда¹ вымераць час пры дапамозе запаленай свечкі, на што рабочы адказаў, што, па яго думцы,

¹ *Кароль Альфрэд*—кароль англосаксаў Альфрэд Вялікі (879—901); вышэйшайшай спосаб вымярэння часу па зарубках на свечцы, якая гарыць.

яна загубіла-б гандаль гадзіннікамі, калі-б да яе зноў вярнуліся. Карацей гачучы, Поль наглядаў, пакуль гадзіннік не набыў звычайнага свайго выгляду і не пачаў зноў задаваць свайго паважнага пытаньня, пасля чаго рабочы, склаўшы інструменты ў доўгую карзінку, пажадаў яму ўсяго найлепшага і пайшоў. Але папярэдне ён шапнуў нешта лакею ля дзвярэй, прычым упамянуў слова «дзівакаваты»—Поль гэта чуў.

Што такое «дзівакаваты» і чаму гэта выклікала спачуванне ў людзей? Што-б гэта магло быць?

Вольны цяпер ад заняткаў, ён часта пра гэта думаў, хоць не так часта, як магло-б здарыцца, калі-б яму патрэбна было думаць пра меншую колькасць рэчаў. А іх было вельмі шмат, і ён думаў увесь час, з раніцы да вечара.

Перш за ўсё пра Фларэнс, якая прызде на вечарынку. Фларэнс убачыць, што хлопчыкі яго любяць, і гэта яе парадзе. Вось пра гэта ён думаў заўсёды. Няхай Фларэс пераканаецца, што яны ласкавыя і добрыя ў адносінах да яго і што ён зрабіўся іх маленькім любімцам, і тады яна будзе ўспамінаць час, які ён правёў тут, без асаблівага смутку. Магчыма, дзякуючы гэтаму ў Фларэнс лягчэй будзе на душы, калі ён сюды вернецца.

Калі ён сюды вернецца! Пяцьдзесят разоў на дзень яго маленькія ножкі нячутна ўзбіраліся па лесвіцы ў яго пакой, калі ён збіраў свае кнігі і ўсю сваю маёмасць і складаў там усё, аж да апошняй дробязі, каб узяць з сабою дадому! Не відаць было, каб меленькі Поль збіраўся сюды вярнуцца; ніякіх падрыхтаванняў да гэтага, ніякіх указанняў на гэта не было ў тым, што ён думаў і рабіў, за выключэннем мімалётнай думкі, звязанай з сястрой. Наадварот, блукаючы па доме ў гэтым задуменні, ён думаў аб усім, яму блізкім, так, нібы павінен быў з гэтым расстацца, а таму вось і патрэбна было думаць пра вельмі многае з раніцы да вечара.

Трэба было заглянуць у гэтыя пакоі наверху і падумаць аб тым, як будзе ў іх пуста, калі ён паедзе; і пацікавіцца, колькі маўклівых дзён, тыдняў, месяцаў і гадоў будуць яны аставацца такімі-ж урачыстымі і ціхімі. Трэба было падумаць аб тым, ці будзе тут калі-небудзь бадзяцца другі хлопчык (такі самы дзівакаваты, як і ён), якому адкрыюцца такія-ж змены ва ўзорах і мэблі, і ці раскажа хто-небудзь гэтаму хлопчыку пра маленькага Домбі, які жыў тут калісьці.

Ля акна яго спальні сотні думак зліваліся з гэтымі і прыходзілі адна за другой, адна за другой, як набягаючыя хвалі. Дзе жылі гэтыя дзікія птушкі, якія ў непагоду заўсёды кружацца над морам; адкуль падымаліся і дзе зараджаліся воблакі, адкуль імчаўся вецер у імклівым сваім палёце і дзе ён спыняўся; ці магло тое месца, дзе яны так часта сядзелі з Фларэнс і назіралі і разважалі аб усім гэтым,—ці магло яно і без іх аставацца акурат такім, якім было; ці магло яно астацца такім

для Фларэнс, калі-б ён быў дзе-небудзь далёка, а яна сядзела там адна?

Трэба было падумаць таксама пра містэра Тутса і містэра Фідэра, бакалаўра мастацтваў; пра ўсіх хлопчыкаў і пра доктара Блімбера, і пра місіс Блімбер і міс Блімбер, пра дом і пра цётку і міс Токс; пра бацьку, Домбі і Сыне, пра Уолтэра, і яго беднага старога дзядзьку, што атрымаў грошы, якія яму былі патрэбны, і пра гэтага капітана з хрыплым голасам і жалезнай рукой. Апрача ўсяго гэтага, трэба было зрабіць на працягу дня мноства маленькіх візітаў: пабываць у класным пакоі, у кабінце доктара Блімбера, у пакоі місіс Блімбер, міс Блімбер і ля сабакі, бо цяпер ён карыстаўся правам разгульваць па ўсім доме; а з тае прычыны, што яму хацелася расстацца з усімі як найлепш, ён па-свойму стараўся ўсім дагадзіць. То ён знаходзіў патрэбныя месцы ў кнізе для Брыгса, які заўсёды іх губляў; то адшукваў словы ў лексіконах¹ для іншых маладых джэнтльменаў, якія трапілі ў бяду; то трымаў шоўк, які місіс Блімбер зматвала ў клубок; то наводзіў парадак на пісьмовым стала Карнелі; то прабіраўся нават у кабінет доктара і, седзячы на дыване каля яго вучоных ног, паціхеньку пакручваў глобусы і адпраўляўся ў кругасветнае падарожжа або рабіў палёт сярод далёкіх зорак.

Карацей кажучы, у тых дні перад самымі канікуламі, калі іншыя маладыя джэнтльмены знемагаліся, аднаўляючы ў памяці ўсё пройдзенае за паўгоддзе, Поль быў такім прывілеяваным вучнем, якога ніколі яшчэ не бачылі ў гэтым доме. Ён сам ледзь мог гэтаму паверыць; аднак, праходзілі гадзіны і дні, а свабоду ён захоўваў, і маленькага Домбі песцілі ўсе. Доктар Блімбер быў такім уважлівым да яго, што аднойчы ў часе абеду загадаў Джансону выйсці з-за стала, калі той неабдуманна назваў яго «няшчасенькім Домбі», што, па думцы Поля, было, бадай, сурова і жорстка, хоць у той момант ён успыхнуў і здзівіўся, чаму Джансон яго шкадуе. Справядлівасць доктара была, на думку Поля, тым больш няпэўнай, што напярэдадні вечарам ён выразна чуў, як доктар згадзіўся з заўвагай (якую выказала місіс Блімбер, што няшчасенькія любы Домбі зрабіў яшчэ больш дзівакаватым. Вось тады-ж Поль і пачаў думаць аб тым, што быць дзівакаватым—значыць быць вельмі худым і слабым і лёгка стамляцца і хацець дзе-небудзь прылегчы і адпачыць; а ён не мог не заўважыць, што гэта схільнасць развіваецца ў яго з дня на дзень.

Нарэшце, надшоў дзень вечарынкi, і доктар Блімбер сказаў у часе сьнедання:

— Джэнтльмены, мы адновім нашы заняткі дваццаць пятага наступнага месяца.

¹ Лексікон—слоўнік з падрабязным тлумачэннем кожнага слова.

Містэр Тутс неадкладна скінуў яро нывольніцтва, адзеў кальцо і неўзабаве пасля гэтага, упамянуўшы ў выпадковай размове пра доктара, назваў яго «Блімбер»! Такая вольнасць выклікала ў старэйшых вучняў пачуццё захаплення і зайздрасці; але больш юныя розумы былі запалоханы і як быццам здзіўляліся, што столь не абвалілася і не раздушыла яго.

Як у часе сьнедання, так і ў часе абеду не было зроблена ніводнага намёку на вячэрнюю цырамонію, але ў доме ўвесь дзень была мітусня, і ў часе сваіх вандраванняў Поль пазнаёміўся са шматлікімі дзіўнымі лаўкамі і падсвечнікамі і сустрэўся з арфай у зялёным паліто, што стаяла на пляцоўцы перад дзвярыма гасцінай. А ў часе абеду галава місіс Блімбер мела нейкі дзіўны выгляд, нібы на ёй былі вельмі туга закручаны валасы; і хоць на абодвух вісках міс Блімбер красаваліся пучкі заплеченых у касу валасоў, яе ўласныя кудры пад імі былі нібы закручаны ў паперу і ў дадатак у тэатральную афішу, бо над адным шклом яе бліскаючых акуляраў Псль прачытаў: «Каралеўскі тэатр», а над другім: «Брайтон».

Пад вечар у дартуарах юных джэнтльменаў быў грандыёзны парад белых жылетаў і гальштукаў і так патыхала гарэлымі валасамі, што доктар Блімбер паслаў наверх лакея з прывітаннем і захацеў даведацца, ці не пажар у доме. Але на самай справе гэта цырульнік завіваў маладых джэнтльменаў і ў вялікай стараннасці вельмі нагрэў шчыпцы.

Калі Поль апрануўся—што было зроблена хутка, бо ён адчуваў недамаганне і санлівасць і не мог займацца гэтым надта доўга,—ён спуściўся ў гасціную, дзе застаў доктара Блімбера, які хадзіў па пакоі, у вячэрнім касцюме, але з такім веліччым і абьякавым выглядам, нібы дапускаў простую магчымасць, што можа здарыцца да яго хто-небудзь загляне. Пасля з'явілася місіс Блімбер, чароўная, на погляд Поля; яна адзела такое мноства спадніц, што трэба было зрабіць цэлую экскурсію, каб абыйсці вакол яе. Міс Блімбер спуцілася неўзабаве пасля сваёй матулі, бязмерна пераціснутая, але прыгожая.

Услед за імі прыбылі містэр Тутс і містэр Фідэр. Кожны з гэтых джэнтльменаў трымаў у руцэ свой капялюш, нібы жыў дзе-небудзь у іншым месцы; а калі дварэцкі далажыў аб іх, доктар Блімбер сказаў: «А-а-а! Ах, божа мой!» і, здавалася, быў надзвычай рад іх бачыць. Містэр Тутс пабліскаваў каштоўнымі каменнямі і гузікамі і надаваў такое значэнне гэтай акалічнасці, што, паціснуўшы руку доктару і пакланіўшыся місіс Блімбер і міс Блімбер, адвёў Поля ў бок і запытаўся:

— Што вы пра гэта думаеце, Домбі?

Але, не глядзячы на такую скромную ўпэўненасць у сабе, містэр Тутс, здавалася, быў у нерашучасці з прычыны таго, варты зашпіліць ніжні гузік жылета ці не, пры спакойным уліку ўсіх абставін, закасаць ці выпраміць манжэты. Заўва-

жыўшы, што ў містэра Фідэра яны закасаныя, містэр Тутс закасаў і свае; але з прычыны таго, што ў наступнага госця манжэты былі выпраўлены, містэр Тутс выправіў і свае. Што датычыць гузікаў жылета, не толькі ніжніх, але і верхніх, то, па меры прыбыцця гасцей, варыяцыі зрабіліся такімі шматлікімі і рознастайнымі, што Тутс увесь час перабіраў пальцамі гэту прыладу туалета, нібы граў на нейкім інструменце, і, мусіць, лічыў бесперастанна практыкаванні, з ім звязаныя, вельмі цяжкімі.

Калі ўсе маладыя джэнтльмены, завітыя, у тугіх галыштуках і лакіраваных туфлях, трымаючы ў руках новенькія капелюшы, сабраліся, прычым аб паяўленні кожнага было даложана два-рэцкім, прышоў настаўнік танцаў, містэр Бепс, у суправаджэнні місіс Бепс, з якой місіс Блімбер абыходзілася ў вышэйшай ступені ласкава і спагадліва.

Поль знік са свайго кутка на канапе сярод падушак, які служыў яму назіральным пунктам, і спусціўся ў пакой, дзе быў сервіраваны чай, каб сустрэць Фларэнс, якую амаль два тыдні не бачыў, бо ў мінулую суботу і нядзелю аставаўся ў доктара Блімбера, каб не прастудзіцца. Хутка яна прышла, такая прыгожая ў сваёй скромнай бальнай сукенцы, з жывымі кветкамі ў руках, што, калі яна апусцілася на калені, каб абняць Поля за шыю і пацалаваць яго (бо нікога тут не было, апроча яго прыяцелькі і яшчэ адной маладой жанчыны, якія разлівалі чай), ён ледзь мог прымусіць сябе выпусціць яе або адвесці позірк ад яе ззяючых і любячых вачэй.

— Але што здарылася, Флой?—запытаўся Поль, амаль упэўнены, што ўбачыў слязу.

— Нічога, любы, нічога,—адказвала Фларэнс.

Поль асцярожна дакрануўся пальцам да яе шчакі—так, гэта была сляза!

— Што-ж гэта, Флой!—сказаў ён.

— Мы разам паедзем дадому, і я буду даглядаць вас, мой любы,—сказала Фларэнс.

— Даглядаць мяне!—паўтарыў Поль.

Поль не мог зразумець, якія адносіны гэта мае да слязы, чаму абедзве маладыя жанчыны глядзелі так сур'ёзна і чаму Фларэнс на секунду адварнулася, а пасля павярнула да яго твар, які зноў свяціўся ўсмішкай.

— Флой,—пачаў Поль, трымаючы ў руцэ завіток яе цёмных валасоў,—скажыце мне, родная: як вы думаеце, я—дзівакаваты?

Сястра засмяялася, прыгалубіла яго і адказала:

Не.

— Таму што я знаю—яны гэта гавораць,—прадаўжаў Поль,—і мне хочацца ведаць, што яны гэтым хочуць сказаць, Флой.

Але пачуўся моцны стук у дзверы, Фларэнс хуценька адышлася да стала, і больш яны пра гэта не гаварылі. Поль зноў здзівіўся, убачыўшы, што яго прыяцелька шэпча нешта Фларэнс, нібы ўцяшае яе, але зноў прыбыўшыя прагналі гэту думку.

Гэта быў сэр Барнет Скетлс, лэдзі Скетлс і майстар Скетлс. Пасля вакацыі майстру Скетлсу належала зрабіцца навічком, і ў пакоі містэра Фідэра заўсёды ўслаўлялі яго бацьку, які быў у Палаце абшчын¹.

— Ну, а гэта што за пакой?—звярнулася лэдзі Скетлс да прыяцелькі Поля Міліі.

— Кабінет дсктара Блімбера, пані,—быў адказ.

Лэдзі Скетлс агледзепа яго ў ларнет і з ухвальным кіўком сказала сэру Барнету Скетлсу: «Вельмі добра». Сэр Барнет Скетлс згадзіўся, але майстар Скетлс глядзеў падазрона і недаверліва.

— Ну, а вось гэты малютка,—сказала лэдзі Скетлс, паварочваючыся да Поля.—Ён адзін з...

— Адзін з маладых джэнтльменаў, пані; так, пані,—сказала прыяцелька Поля.

— Як-жа вас завуць, маё бледнае дзіця?—сказала лэдзі Скетлс.

— Домбі,—адказаў Польш.

Сэр Барнет Скетлс адразу-ж умяшаўся і заявіў, што меў гонар сустрэцца з бацькам Поля на публічным абедзе, і выказаў надзею, што ён здаровы. Затым Польш пачуў, як ён гаварыў лэдзі Скетлс: «Сіці... вельмі багаты... у вышэйшай ступені рэспектабельны... доктар успамінаў аб гэтым». А пасля ён сказаў Полю:

— Калі ласка, перадайце вашаму добраму тату, што сэр Барнет Скетлс надзвычай рад, што ў яго добрае здароўе і пасылае яму сваё палкае прывітанне.

— Так сэр,—адказаў Польш.

— Малайчына!—сказаў сэр Барнет Скетлс.—Барнет,—звярнуўся ён да майстра Скетлса, які (назлосць прадстаячаму вучэнню) налёг на кекс з карынкай,—з гэтым маладым чалавекам вам варта пазнаёміцца. З гэтым маладым чалавекам вы можаце пазнаёміцца,—сказаў сэр Барнет Скетлс, красамоўна падкрэсліваючы свой дазвол.

— Якія вочы! Якія валасы! Які прыгожы тварык!—ціха ўсклікнула лэдзі Скетлс, паглядаючы на Фларэнс праз ларнет.

— Мая сястра,—сказаў Польш, знаёмячы з ёй.

Скетлсы былі цяпер зусім задаволены. А з тае прычыны, што лэдзі Скетлс Польш спадабаўся з першага позірку, яны ўсе

¹ Палата абшчын—адна з палат (ніжня) англі йскага парламента; другая палата—Палата лордаў.

разам накіраваліся наверх; сэр Барнет Скетлс клапаціўся аб Фларэнс, а юны Барнет ішоў за імі.

Юны Барнет нядоўга быў на заднім плане пасля таго, як яны ўвайшлі ў гасціную, бо доктар Блімбер у адну хвіліну высунуў яго, прымусіўшы танцаваць з Фларэнс. Поль не заўважыў, каб той быў асабліва шчаслівым або праяўляў што-небудзь, апрача панурасці і слабай зацікаўленасці сваім заняткам; але з той прычыны, што Поль чуў, як лэдзі Скетлс сказала місіс Блімбер, якая адбівала такт веерам, што яе любаму хлопчыку вельмі спадабаўся гэты анёл міс Домбі, то, як відаць, Скетлс малодшы быў у стане вялікага шчасця, зусім не выяўляючы гэтага.

Маленькі Поль угледзеў дзіўны збег акалічнасцей у тым, што ніхто не заняў яго месца сярод падушак; і калі ён вярнуўся ў пакой, усе, памятаючы, што гэта месца належыць яму, раступіліся, даючы яму магчымасць зноў яго заняць. І ніхто не спыняўся перад ім, калі заўважылі, як прыемна яму бачыць Фларэнс сярод танцуючых, а наадварот, усе вызвалілі перад ім месца, каб ён мог увесь час сачыць за ёю. Яны былі такімі добрымі—нават незнаёмыя яму людзі, якіх хутка паявілася вельмі многа,—што адзін за другім падыходзілі і пачыналі з ім размаўляць, пыталіся, як ён сябе адчувае, ці не баліць яму галава і ці не змарыўся ён. Ён быў ім вельмі ўдзячны за ўсю іх дабрату і ўвагу і, прыхіліўшыся да падушак у сваім кутку на канапе, дзе таксама сядзелі місіс Блімбер і лэдзі Скетлс, назіраў і быў вельмі шчаслівы; Фларэнс прыходзіла і падсядала да яго пасля кожнага тура.

Фларэнс сядзела-б з ім увесь вечар і лепш-бы зусім не танцавала, але Поль прымусіў яе, сказаўшы, як гэта яму прыемна. І ён сказаў праўду, бо сэрцайка яго расшыралася і твар гарэў, калі ён бачыў, як усе ёю любуюцца і якой цудоўнай кветкай была яна ў гэтым пакоі.

Са свайго гняздзечка сярод падушак Поль мог бачыць і чуць амаль усё, што адбывалася, нібы ўсё гэта рабілася для яго забаў.

Неяк, у часе перапынку ў танцах, лэдзі Скетлс сказала Полю, што ён, мусіць, вельмі любіць музыку. Поль адказаў, што любіць; і калі і яна яе любіць, то варта было-б ёй паслухаць, як спявае яго сястра Фларэнс. Лэдзі Скетлс адразу-ж адчула, што памірае ад жадання атрымаць гэту прыемнасць; і хоць Фларэнс спачатку была вельмі перапалохана прапановай спяваць у прысутнасці вялікай колькасці гасцей і настойліва прасіла вызваліць яе ад гэтага, аднак, калі Поль паклікаў яе і сказаў: «Праспявайце, Флой! Калі ласка! Для мяне, мая дарагая!», яна падышла да фортэпіяна і заспявала. Калі ўсе адступіліся ў бок, каб Поль мог яе бачыць, і калі ён убачыў, як яна стаіць там адна, такая юная, добрая, прыгожая і поўная любові да яго, і пачуў, як яе

звонкі голас, такі чысты і пяшчотны, залатое звяно паміж ім і ўсёй любоўю і шчасцем яго жыцця, загучаў сярод агульнага маўчання,—ён адварнуўся і пастараўся схваць слёзы. Справа не ў тым, як тлумачыў ён, калі з ім размаўлялі, справа не ў тым, што музыка была вельмі сумнай або нуднай, але яна такая прыемная для яго!

Усім спадабалася Фларэнс! Ды ці магло быць інакш?! Поль загадзя ведаў, што яны павінны яе палюбіць і палюбяць; і калі ён сядзеў у сваім кутку сярод падушак, спакойна склаўшы рукі і нехайна падагнуўшы пад сябе нагу, мала каму прышло-б у галаву, якой урачыстасцю і захапленнем напоўнена яго дзіцячае сэрца, калі ён глядзіць на яе, і якое прыемнае супакаенне ён адчувае. Узрушальныя пахвалы «сястры Домбі» ён чуў ад усіх хлопчыкаў; зачарованыя водзвывы пра гэту стрыманую і скромную маленькую красуню былі ва ўсіх на вуснах; заўвагі наконт яе розуму і талентаў увесь час даляталі да яго. Надзішоў час развітвацца, і тады ўсе захваліваліся. Сэр Барнет Скетлс падвёў Скетлса-малодшага паціснуць руку Полю і запытаўся, ці не забудзецца ён перадаць свайму добраму тату, што ён, сэр Барнет Скетлс, пасылае яму гарачае прывітанне і выказвае надзею на будучае блізкае сяброўства абодвух маладых джэнтльменаў. Лэдзі Скетлс пацалавала яго, разгладзіла яму валасы на ілбе і прытуліла яго да сябе.

— Да пабачэння, доктар Блімбер,—сказаў Польш, працягваючы руку.

— Да пабачэння, мой маленькі сябра,—адказаў доктар.

— Я вам вельмі ўдзячны, сэр,—сказаў Польш, нявінна пазіраючы знізу ўверх на гэты жahlівы твар.—Калі ласка, папрасіце іх добра клапаціцца пра Дыягена.

Дыягенам звалі сабаку, які за ўсё жыццё не меў ніводнага блізкага прыяцеля, апрача Поля. Доктар абяцаў, што ў часе адсутнасці Поля на Дыягена будуць звяртаць асаблівую ўвагу, і Польш, зноў падзякаваўшы яму і паціснуўшы руку, развітаўся з місіс Блімбер і Карнеліяй з такой шчырай сур'ёзнасцю, што місіс Блімбер у той момант забылася памянуць пра Цыцэрона ў размове з лэдзі Скетлс, хоць увесь вечар збіралася гэта зрабіць. Карнелія, узяўшы Поля за абедзве рукі, сказала:

— Домбі, Домбі, вы заўсёды былі маім любімым вучнем. Ды благаславіць вас бог!

На думку Поля, гэта сведчыла аб тым, як лёгка пакрыўдзіць чалавека, бо міс Блімбер думала тое, што гаварыла, хоць была тыранкай.

Пасля сярод маладых джэнтльменаў пранёсся гул: «Домбі ад'язджае!» «Маленькі Домбі ад'язджае!», і ўсе, разам з сям'ёй Блімбераў, рушылі следам за Полем і Фларэнс уніз па лесвіцы, у вестыбюль. Усе слугі, на чале з дварэцкім, захацелі правесці маленькага Домбі, і нават падслепаваты малады чалавек, пера-

нёшы яго кнігі і чамаданы ў карэту, якая павінна была адвезці на гэту ноч яго і Фларэнс да місіс Піпчын, відавочна расчуліўся.

Нават уплыў больш пяхотнага пачуцця на маладых джэнтльменаў—а яны ўсе да аднаго былі зачарованы Фларэнс—не перашкодзіў ім шумна развітацца з Полям, махаць яму ўслед капелюшом, напіраць адзін на другога, спускаючыся з лесвіцы, каб паціснуць яму руку, крычаць: «Домбі, не забывайце мяне!» Польша шпатаў Фларэнс, у той час як яна апранала яго, перад самымых выхадам: ці чуе яна іх, ці можа яна калі-небудзь забыцца пра гэта, ці прыемна ёй гэта ведаць? І радасць свяцілася ў яго вачах, калі ён размаўляў з ёю.

Адзін раз ён азірнуўся, каб кінуць развітальны позірк, і, паглядзеўшы на павернутыя да яго твары, са здзіўленнем убачыў, якія яны ззяючыя і вясёлыя, як іх многа, нібы ў перапоўненым тэатры. З таго часу, калі-б не здаралася яму падумаць пра ўстанову доктара Блімбера, яна ўспаміналася такой, якой ён яе бачыў у апошні раз; і ніколі не здавалася яна рэальнай, але, як бывае ў сне, ён бачыў толькі мноства вачэй.

Аднак, гэта не было апошнім уражаннем ад установы доктара Блімбера. Было яшчэ што-колечы. Містэр Тутс, які, нечакана апусціўшы адно акно карэты і глянуўшы ўнутр, сказаў з самым ненатуральным хіхіканнем: «Домбі тут?» і зараз-жа падняў акно зноў, не чакаючы адказу. Але і гэта не было апошнім з'яўленнем Тутса, бо не паспела карэта ад'ехаць, як ён таксама раптоўна апусціў другое акно і, глянуўшы ўнутр, якраз таксама хіхікнуў і сказаў якраз такім-жа тонам: «Домбі тут?» і схаваўся якраз таксама, як і раней.

Як смяялася Фларэнс! Польша часта ўспамінаў пра гэта і сам заўсёды смяяўся.

Але неўзабаве пасля гэтага—на другі дзень і пазней—здарылася шмат такога, аб чым Польша памятаў невыразна. Так, напрыклад, чаму яны праводзілі дні і ночы ў місіс Піпчын замест таго, каб ехаць дадому, чаму ён ляжаў у пасцелі і Фларэнс сядзела каля яго; ці быў у пакоі бацька, ці то быў толькі доўгі цень на сцяне; ці чуў ён, як доктар сказаў пра некага, што калі-б яго адвезлі да свята, якое аўладала яго ўяўленнем вельмі моцна, у параўнанні з яго ўласнай слабасцю, вельмі магчыма, што ён-бы змарнеў.

Ён нават не мог успомніць, ці гаварыў ён часта Фларэнс: «О, Флой, адвясціце мяне дадому і ніколі не пакідайце мяне!», але, здаецца, гаварыў. Яму здавалася часамі, быццам ён зноў і зноў чуе свой уласны голас: «Адвясціце мяне дадому, Флой, адвясціце мяне дадому!»

Але ён мог успомніць, калі вярнуўся дадому і яго неслі па добра знаёмай яму лесвіцы, што на працягу многіх гадзін грукацела карэта, а ён ляжаў на сядзенні, і каля яго была Фларэнс, а старая місіс Піпчын сядзела насупраць. Ён памятаў і свой стары ложкачак, куды яго паклалі; сваю цётку, міс Токс і С'юзен,

але было яшчэ нешта, зусім нядаўна, што ўсё яшчэ прыводзіла яго ў недаўменне.

— Будзьце ласкавы, я хачу пагаварыць з Фларэнс,—сказаў ён.—Толькі з Фларэнс, адну хвілінку!

Яна нахілілася да яго, а ўсе астатнія стаялі паводаль.

— Флой, любачка, ці не тата гэта быў у вестыбюлі, калі мяне вынеслі з карэты?

— Так, любы.

— Ён не заплакаў і не пайшоў у свой пакой, Флой, калі ўбачыў, што мяне нясуць?

Фларэнс паківала галавой і прыціснулася губамі да яго шчакі.

— Я вельмі рад, што ён не плакаў,—сказаў маленькі Поль.— Мне здалося, што ён заплакаў. Не гаварыце ім, пра што я пытаўся.

РАЗДЗЕЛ ХІ

Надзвычайная вынаходліваць капітана Катля і новыя клопаты Уолтэра Гэя.

На працягу некалькіх дзён Уолтэр не мог вырашыць, як яму быць з барбадоскай справай; ён нават меў слабую надзею, што ў містэра Домбі, магчыма, не тое было на ўвазе, што сказаў, або раздумае і скажа яму аб адмене паездкі. Але з тае прычыны, што не здарылася нічога колькі-небудзь пацвярджаючага гэту здагадку (якая сама сабою была ў дастатковай ступені непраўдападобнай), а час ішоў і марудзіць было нельга, ён адважыўся без далейшых ваганняў.

Асноўная цяжкасьць для Уолтэра заключалася ў тым, якім чынам паведаміць пра гэту змену ў яго справах дзядзьку Солю, для якога, ён адчуваў, гэта будзе жорсткім ударам. Атруціць настрой дзядзьку Солю такой здзіўляючай весткай было яму тым цяжэй, што за апошні час справы вельмі палепшыліся і стары так павесялеў, што маленькая задняя гасціная набыла ранейшы выгляд. Дзядзька Соль заплаціў у вызначаны тэрмін частку доўгу містэру Домбі і спадзяваўся заплаціць астатняе; і нарабіць яму зноў смутку, калі ён так мужна справіўся са сваёй бядой, было вельмі сумнай неабходнасьцю.

Аднак, не магло быць і гутаркі аб тым, каб пайсці ад яго ціхенька. Дзядзька павінен быў даведацца пра гэта загадзя; цяжкасьць заключалася ў тым, як яму сказаць. Што датычыць пытання, ехаць ці не ехаць, Уолтэр не лічыў, каб яго ўладай было выбіраць.

Калі містэр Домбі глянуў на яго і сказаў, што ён малады, а справы яго дзядзькі ідуць дрэнна, твар яго выказваў па-

гарду—зняважлівую і ганебную думку, што Уолтэр зусім не супраць жыць у бяздзейнасці на сродкі збяднеўшага старога, і гэта абразіла благародную душу хлопчыка. Рашыўшы даказаць містэру Домбі,—наколькі можна было гэта даказаць без слоў,—што той меркаваў аб ім няправільна, Уолтэр стараўся пасля размовы пра Вест-Індыю быць яшчэ весялейшым і растаропнейшым, чым раней.

Ён быў надта малады і неспрактыкаваны і не думаў аб тым, што гэта самая якасць можа быць непрыемнай містэру Домбі.

«Ну, што-ж. Нарэшце прыдзеца сказаць дзядзьку Солю», уздыхнуўшы, падумаў Уолтэр.

А з прычыны таго, што Уолтэр баяўся, што голас яго, бадай, можа здрыгануцца і фізіяномія яго будзе не такой вясёлай, як яму-б хацелася, калі ён сам скажа пра гэта старому і ўбачыць па маршчыністым яго твары, якое ўражанне зрабіла гэтая вестка, ён рашыў звярнуцца да паслуг магутнага пасрэдніка—капітана Катля. Таму, калі надышла нядзеля, ён вырашыў пасля снадання зайсці ў жыллё капітана Катля.

Дарогай ён з прыемнасцю ўспомніў, што кожную раніцу ў нядзелю місіс Мак-Стынджэр робіць далёкае падарожжа, каб паслухаць пропаведзь прэпадобнага Мельхіседэка Хаулера.

Уолтэр спяшаўся колькі было сіл, каб застаць капітана дома, і неўзабаве, павярнуўшы на Брыг-плейс, меў прыемнасць убачыць шырокі сіні фрак і жылет, вывешаныя з адчыненага акна капітана на сонца для вывегрывання.

Здавалася непраўдападобным, што смяротны мог убачыць фрак і жылет без капітана, але апошні, бясспрэчна, не быў у іх апрануты, у праціўным выпадку ногі яго—дамы на Брыг-плейсе невысокія—перагараджалі-б уваход у парадныя дзверы, які быў зусім свабодным. Здзіўлены гэтым адкрыццём, Уолтэр адзін раз пастукаў.

«Стынджэр!» выразна пачуў ён вокліч капітана, які далятаў зверху з яго пакоя, нібы стук яго зусім не датычыў. Тады Уолтэр пастукаў два разы.

«Катль!» пачуў ён вокліч капітана; і адразу-ж капітан у чыстай рубашцы і падцяжках, з хусткай, свабодна завязанай вакол шыі нахштальт скручанай у кальцо вяроўкі і у глянцавітым капелюшы, з'явіўся ў акне, выглядаючы з-за шырокага сіняга фракa і жылета.

— Уольд!—усклікнуў капітан, са здзіўленнем пазіраючы на яго ўніз.

— Так, так, капітан Катль,—адказаў Уолтэр,—гэта толькі я.

— Што здарылася, мой хлопчык?—з вялікай трывогай запытаўся капітан.—Ці не здарылася яшчэ што-небудзь з Джылсам?

— Не, не,—адказаў Уолтэр.—У дзядзі ўсё добра, капітан Катль.

Капітан выказаў задаволенасць, спуściўся ўніз і адпёр дзверы.

— Аднак вы рана, Уолър.—сказаў капітан, усё яшчэ недаверліва на яго паглядаючы, пакуль яны падымаліся наверх.

— Вось у чым справа, капітан Катль,—сядаючы, сказаў Уолтэр,—я баяўся, што вы пойдзеце, а мне патрэбна ваша сяброўская парада.

— Вы яе атрымаеце.—сказаў капітан.—Чым вас пачаставаць?

— Вашай думкай, капітан Катль,—з усмешкай адказваў Уолтэр.—Больш мне нічога не патрэбна.

— У такім выпадку прадаўжайце,—сказаў капітан.—З прымнасцю, мой хлопчык!

Уолтэр расказаў яму пра тое, што здарылася; пра цяжкасці, якія ўзніклі ў яго ў сувязі з дзядзькам, і пра тую палёжку, якую ён адчуе, калі капітан Катль па дабраце сваёй дапаможа яму гэта згладзіць; бясконцае здзіўленне і неразуменне капітана Катля, выкліканая перспектывай, якая перад ім адкрылася, паступова паглынула і двух джэнгльмена, пакуль яго твар не пазбавіўся якога-б там ні было выразу, а сіні касцюм, глянцавіты капялюш і кручок, здавалася, пазбавіліся гаспадара.

— Бачыце, капітан Катль,—прадаўжаў Уолтэр,—што датычыць мяне, то я малады, як сказаў містэр Домбі, і пра мяне няма чаго думаць. Я павінен прабіваць сабе дарогу ў жыццё, я гэта ведаю; але па дарозе сюды я думаў пра тое, што павінен быць асцярожны ў двух пунктах, паколькі гэта датычыць дзядзі. Я не хачу сказаць, быццам заслугоўваю таго, каб мяне лічылі гонарам і шчасцем яго жыцця,—ведаю, вы мне верыце,—але тым не менш гэта так. Ці не здаецца вам, што гэта так?

Капітан нібы зрабіў спробу падняцца з бяздоння здзіўлення і зноў набыць свой выгляд, але гэтае намаганне ні да чаго не прывяло, і глянцавіты капялюш толькі кінуў маўкліва з невымоўнай многазначнасцю.

— Калі я буду жыў і здароў,—сказаў Уолтэр,—а пра гэта ў мяне няма апасак, усё-ж, пакідаючы Англію, я наўрад ці магу спадзявацца ўбачыць зноў дзядзю. Ён стары, капітан Катль, апрача таго яго жыццё заснована на прывычнай...

— Стоп, Уолтэр! На прывычнай адсутнасці пакупнікоў?—сказаў капітан Катль, раптам ажываючы.

— Зусім правільна,—адказваў Уолтэр, ківаючы галавой,—але я меў на ўвазе ўклад яго жыцця, капітан Катль, пастаянныя прывычкі. І калі-б (як вы вельмі справядліва заўважылі) ён памёр дачасна, страціўшы тавары і ўсе рэчы, да якіх прывык за столькі гадоў, то ці не думаеце вы, што ён памёр-бы яшчэ раней страціўшы...

— Свайго пляменніка,—устаіў капітан.—Правільна!

— Значыцца,—сказаў Уолтэр, спрабуючы гаварыць весела,—мы павінны запэўніць яго, што разлука гэта ўрэшце толькі часовая. Але-ж я лепш ведаю, капітан Катль, ці баюся, што лепш ведаю, а таму што ў мяне столькі падстаў адносіцца да яго з любоўю і пашанай, то баюся, каб не астацца мне зусім безда-

паможным, калі я паспрабую яго пераконваць. Вось галоўная прычына, чаму я хачу, каб пра гэта паведамілі яму вы; і гэта пункт першы.

— Павярніце на тры румбы¹,—задумлівым тонам заўважыў капітан.

— Што вы сказалі, капітан Катль?—запытаўся Уолтэр.

— Трымайся мацней!—глыбокадумна адказаў капітан.

Уолтэр замоўк, каб пераканацца, ці не мае капітан дадаць да гэтага якую-небудзь асаблівую заўвагу, але з прычыны таго, што той нічога не сказаў больш, ён загаварыў зноў:

— Цяпер пункт другі, капітан Катль. На жаль, павінен сказаць, што містэр Домоі не вельмі прыязна становіцца да мяне. Я заўсёды стараўся рабіць усё як мага лепш, але ён усё-такі мяне не любіць. На гэта месца ён мяне пасылае не таму, што яно добрае; і я вельмі сумняваюся, каб яно калі-небудзь дапамагло мне заняць лепшае становішча ў фірме; яно, мне здаецца, з'яўляецца сродкам пазбавіцца ад мяне і прыбраць з дарогі. Але пра гэта ні слова мы не павінны гаварыць дзядзю, капітан Катль; мы павінны па меры сіл паказаць гэтае месца выгадным і шматабяцаючым; а калі я вам раскажваю, якое яно на самай справе, то раблю гэта толькі для таго, каб на радзіме ў мяне быў сябра, які ведае сапраўднае становішча, у выпадку калі з'явіцца калі-небудзь магчымасць аказаць мне дапамогу там, далёка.

Капітан працягнуў руку Уолтэру з такім выглядам, які быў больш красамоўным за словы.

— Капітан Катль,—прадаўжаў Уолтэр, беручы абодвума рукамі працягнутую яму капітанам вялізную лапу,—пасля майго дзядзі Соля я больш за ўсіх люблю вас. Вядома, няма на свеце нікога, каму-б я мог больш давяраць. Што датычыць ад'езду, капітан Катль, дык мяне гэта не турбуе; чаго-б я пачаў турбавацца? Каб я меў волю шукаць шчасце, каб я меў волю паехаць простым матросам, каб я меў волю спусціцца на свой страх на край зямлі—я з радасцю паехаў-бы! Я з радасцю паехаў-бы ўжо некалькі гадоў назад і паглядзеў-бы, што з гэтага выйдзе. Але гэта супярэчыла жаданням майго дзядзі і планам, якія ён для мяне будаваў, і тым справа і скончылася. Але я адчуваю, капітан Катль, што мы ўвесь час крыху памыляліся, і, калі ўжо гаварыць пра мае погляды на будучае, становішча мае цяпер ніколькі не лепшае, чым у той час, калі я толькі што паступіў у фірму Дембі, магчыма, крыху горшае, бо тады фірма, бадай, была больш прыхільнай да мяне; а цяпер гэта, вядома, не так.

— Між іншым, я не скарджуся,—дадаў ён з уласцівым яму бадзёрым, ажыўленым, энергічным выглядам.—Мне няма на што скардзіцца. Я забяспечаны. Я магу жыць. Пакідаючы дзядзю, я пакідаю яго на вас; і няма лепшага чалавека, на якога я

¹ Румб— $\frac{1}{32}$ частка гарызонта. Картушка компаса падзелена на 32 румбы.

мог-бы яго пакінуць, капітан Катль. Усё гэта я вам раскажаў не таму, што я ў распачы, о не! Але патрэбна вас упэўніць, што я не магу выбіраць, служачы ў фірме Домбі, і куды мяне пасылаюць, туды я павінен ісці, і што мне прапаноўваюць, тое я павінен прыняць. Для дзядзі лепш, што мяне адсылаюць, бо для яго містэр Домбі—каштоўны сябра, якім ён сябе і паказаў, вам вядома гэта, капітан Катль; і я ўпэўнены, што ён не зробіцца менш каштоўным, калі не будзе тут мяне, каб штодзённа ўзбуджаць яго варожасць. Такім чынам, няхай жыве Вест-Індыя, капітан Катль! Як пачынацца гэта песня, якую спяваюць маракі?

У порт Барбадос, хлопцы!
Весялей!
Старая Англія, бывай, хлопцы!
Весялей!

Капітан зацягнуў прыпеў:

Гэй весялей, весялей!
Гэй, весялей!

— А цяпер, капітан Катль,—сказаў Уолтэр, падаючы яму сіні фрак і жылет і вельмі мітусячыся,—калі вы пойдзеце і скажаце дзядзю Солю навіну (якую яму, на добры лад, варта было-б ведаць даўным-даўно), я, ведаеце, пакіну вас ля дзвярэй і пайду пабадзяюся да поўдня.

Аднак капітан, здавалася, быў не зусім узрадаваны даручэннем і зусім няўпэўнены ў сваёй здольнасці выканаць яго. Ён уладзіў жыццё і прыгоды Уолтэра зусім па-іншаму і к поўнай сваёй прыемнасці; ён так часта радаваўся сваёй празорлівасці і прадбачлівасці, якія выяўляліся ў гэтым уладжанні, і лічыў яго такім закончаным і дасканалым ва ўсіх адносінах, што вялікае намаганне волі патрабавалася ад яго, каб прысутнічаць пры тым, як усё развальваецца, і нават дапамагаць разбурэнню. У дадатак капітану вельмі цяжка было выгрузіць старыя свае ўяўленні аб гэтым прадмеце, прыняць на борт новы груз з той імкліваасцю, якой патрабавалі абставіны, і не зблытаць абодва грузы. Такім чынам, замест таго, каб адзець фрак і жылет з той спрытнасцю, якая адна толькі і магла адпавядаць настрою Уолтэра, ён зусім адмовіўся апрануцца ў гэтае адзенне і сказаў Уолтэру, што з прычыны такой сур'ёзнай справы варта дазволіць яму «крышачку пагрызці ногці».

— Гэта ў мяне старая звычка, Уольр,—сказаў капітан,—яна пяцьдзесят ужо гадоў. Калі вы бачыце, што Нэд Катль грызе ногці, Уольр, ведайце, што Нэд Катль на мялі.

Пасля капітан сунуў паміж зубоў свой жалезны кручок, нібы гэта была рука, і з выглядам мудрым і глыбокадумным пачаў абмяркоўваць справу ў яе шматлікай разгалінаванасці.

— Ёсць у мяне сябра,—няўважліва мармытаў капітан,—але ў сучасны момант ён ходзіць ля ўзбярэжжа ў Уітбі, а ён можа выказаць такое меркаванне па гэтаму пытанню, ды і па ўсякаму

іншаму, што дасць шэсць ачкоў парламенту і перамога яго. Двойчы вылятаў гэты чалавек за борт—і яму хоць-бы што! Калі ён быў у вучэнні, яго тры тыдні (з перапынкамі) білі па галаве жалезным балтом. А ўсё-ж такі не хадзіў яшчэ па зямлі чалавек з больш ясным розумам.

Не глядзячы на сваю пашану да капітана Катля, Уолтэр у душы не мог не радавацца адсутнасці гэтага мудраца і не жадаць ад усёй душы, каб гэты светлы розум не быў прыцягнуты да вырашэння яго цяжкасцей, пакуль яны не будуць канчаткова ўладжаны.

— Як яго завуць, капітан Катль?—запытаўся Уолтэр, вырашыўшы зацікавіцца сябрам капітана.

— Завуць яго Бансбі,—сказаў капітан.—Але ён мог-бы націць імя якое хочаш, з такой галавой, як у яго!

Дакладны сэнс, які капітан укладаў у гэтую апошнюю пахвалу, ён не стаў растлумачваць, ды і Уолтэр не спрабаваў яго адкрыць, бо ён неўзабаве выявіў, што капітана зноў апанавала ранейшая глыбокадумная развага і хоць ён пазірае на яго пільна з-пад калматых брывей, але, напэўна, не бачыць яго і не чуе, ахоплены задуманнем.

Сапраўды, капітан Катль распрацоўваў такія грандыёзныя планы, што, зусім не будучы на мялі, вышаў хутка ў глыбокія воды і не мог намацаць дна сваёй праніклінасці.

Паступова капітану стала зусім ясна, што адбылася нейкая памылка; што бяспрэчна памылку дапусціў хутчэй Уолтэр, чым ён; што калі і ёсць нейкі праект, звязаны з Вест-Індыяй, то ён нічога агульнага не мае з меркаваннямі Уолтэра, маладога і лёгкадумнага, і можа быць толькі новым сродкам для хутчэйшага ўладжання яго шчасця. «Калі і ўзнікла паміж імі якое-небудзь малейшае непараўменне,—думаў капітан, маючы на ўвазе Уолтэра і містэра Домбі,—то досыць аднаго слова, своечасова сказанага сябрам абодвух бакоў, каб усё ўладзіць, загладзіць і зноў прывесці ў поўную спраўнасць». З гэтых меркаванняў капітан Катль зрабіў наступны вывад: з тае прычыны, што ён ужо мае прыемнасць ведаць містэра Домбі, правёўшы з ім вельмі прыемную поўгадзіну ў Брайтоне (той раніцай, калі яны пазычылі грошы), то абавязак дружбы дыктуе яму, не кажучы ні слова цяпер пра гэта Уолтэру, проста зайсці да містэра Домбі, сказаць слуге: «Будзьце ласкавы, прыцель, далажыць, што прышоў капітан Катль», з поўным давер'ем сустраць містэра Домбі, зачапіць яго кручком за пятлю, аб усім перагаварыць, усё ўладзіць і пайсці назад з трыумфам!

Калі гэтыя меркаванні прамільгнулі ў капітана і паступова набылі форму, фізіяномія яго праяснілася, як хмурная раніца, якая саступае месца сонечнаму поўдню.

Нарэшце, капітан кінуў грызці ногці і сказаў:

— Цяпер, Уольер, мой хлопчык, дапамажыце мне напяліць гэта абмундзіраванне.

Капітан меў на ўвазе свой фрак і жылет.

Уолтэру і ў галаву не прыходзіла, чаму капітан так старанна завязваў гальштук, закручваючы звісаючыя канцы яго, як свінны хвосцік, і прасаджваючы іх у масіўнае залатое кальцо, на якім, на ўспамін пра нейкага памёршага сябра, была паказана магіла, жалезная агарожа і дрэва; і чаму капітан падцягнуў уверх каўнер рубашкі, наколькі давала магчымасць зрабіць гэта ірландская ніжняя бялізна; і чаму ён зняў чаравікі і адзеў парадныя боты, якімі карыстаўся толькі ў экстраных выпадках. Капітан, прыбраўшыся, нарэшце, быў вельмі здаволены і, агледзеўшы сябе з ног да галавы ў люстэрку для брыцця, якое зняў для гэтай мэты са сцяны, узяў сваю сучкаватую палку і абвясціў, што гатоў.

Калі яны вышлі на вуліцу, капітан рушыў з большай самазадаволенасцю, чым звычайна, але гэту акалічнасць Уолтэр прыпісаў дзеянню ботаў і асаблівай увагі на яго не звярнуў. Яны не паспелі далёка адыйсці, як спаткалі жанчыну, што прадавала кветкі, і капітан, спыніўшыся, нязрушны, нібы яму нешта надзвычайнае ўспала на думку, купіў самую вялікую вязанку ў яе кошыку—вельмі прыгожы букет у форме веера, які меў каля двух з паловай футаў у абхваце і быў складзены з цудоўнейшых на свеце кветак.

Узброены гэтым маленькім падарункам, які прызначаўся для містэра Домбі, капітан Катль ішоў з Уолтэрам, пакуль яны не наблізіліся да дзвярэй інструментальнага майстра, перад якімі абодва спыніліся.

— Вы знойдзеце?—запытаўся Уолтэр.

— Так,—адказваў капітан, адчуваючы, што ад Уолтэра трэба пазбавіцца, перш чым пачаць далейшае, і што лепш перанесці намечаны візіт на больш позні час.

— І вы нічога не забудзецеся?—запытаўся Уолтэр.

— Не,—адказаў капітан.

— Я зараж-жа пайду на прагулку,—сказаў Уолтэр,—і не буду перашкаджаць, капітан Катль.

— Прагуляйцеся добра, мой хлопчык!—крыкнуў яму ўслед капітан.

Уолтэр махнуў рукой у знак згоды і пайшоў сваёй дарогай.

Ісці яму не было куды; але ён вырашыў накіравацца ў поле, дзе можна было-б паразмышляць пра невядомае жыццё, якое прадстаяла яму, і, лежачы пад дрэвам, спакойна падумаць. Самымі прыгожымі яму здаваліся палі паблізу Хэстэда, а лепшай дарогай яму здавалася дарога паўз дом містэра Домбі.

Калі Уолтэр праходзіў міма яго і зірнуў на пануры яго фасад, дом, як заўсёды, быў велічным і пахмурным. Усе шторы былі апушчаны, але вокны верхняга паверха адчынены насцеж, і ветрык, прабягаючы па фіранках і развяваючы іх, адзін толькі і ажыўляў знешні выгляд дома. Уолтэр прайшоў спакойна міма і быў рад, калі гэты дом і наступны асталіся ззаду.

Тады ён азірнуўся з цікаўнасцю, якую заўсёды ўнушаў яму гэты дом з часу прыгоды з заблудзіўшай дзяўчынкай некалькі гадоў таму назад, і з асаблівай уважлівасцю паглядзеў на вокны ў верхнім паверсе. Пакуль ён быў заняты гэтым, да дзвярэй пад'ехала калыска, і паважны джэнтльмен у чорным з масіўным ланцужком ад гадзінніка вылез і зайшоў у дом. Успомніўшы пасля пра джэнтльмена і яго экіпаж, Уолтэр не сумняваўся, што гэта доктар, і пытаўся ў самога сябе, хто хворы; але гэтае адкрыццё ён ужо зрабіў пасля таго, як прайшоў некаторую адлегласць, няўважліва размышляючы пра іншыя рэчы.

Між іншым, ён размышляў пра тое, што было ў яго звязана з гэтым домам; бо Уолтэр цешыў сябе надзеяй, што прыдзе час, калі прыгожая дзяўчынка, стары яго сябра, якая з таго часу заўсёды была яму так удзячна і так рада яго бачыць, зацікавіць ім свайго брата і зменіць яго лёс у лепшы бок. У той момант яму падабалася марыць пра гэта хутчэй з-за прыемнасці ўяўляць, што яна заўсёды будзе пра яго памятаць, чым дзеля жыццёвага добра, якое магло-б выпасці на яго долю; але другая, больш цвярозая здагадка падказвала яму, што, калі ён да таго часу не памрэ, ён будзе за акіянам, забыты, а яна—замужам, багатая, ганарлівая, шчаслівая. Пры акалічнасцях, якія так змяняцца, у яе будзе не больш падстаў успомніць пра яго, чым пра адну з старых цацак. Бадай, нават менш.

Уолтэр пакінуў за сабой палі і ў задуменні ішоў у напрамку да дома, калі пачуў вокліч мужчыны, а пасля голас жанчыны, якая гучна назвала яго імя. З прыемнасцю павярнуўшыся, ён убачыў, што наёмная карэта, якая ехала ў процілеглы бок, спынілася недалёка і фурман аглядаецца са сваіх козлаў, робячы яму знакі пугай, а маладая жанчына ў карэце высунулася за акна і вельмі энергічна яго кліча. Падбегшы да карэты, ён пераканаўся, што маладая жанчына была міс Ніпер і што яна перапалохана.

— Сады Стэгса, містэр Уолтэр!—сказала міс Ніпер.— О, будзьце ласкавы!

— Што?—усклікнуў Уолтэр.—Што здарылася?

— О, містэр Уолтэр, Сады Стэгса, будзьце ласкавы!—сказала С'юзен.

— Ну вось!—крыкнуў фурман, з нейкім урачыстым адчаем звяртаючыся да Уолтэра.—Вось гэтая маладая лэдзі цвярдзіць ужо цэлую гадзіну, а я толькі і раблю, што адступаюся назад, каб выбрацца з тупікоў, куды ёй хочацца ехаць. Шмат было ў гэтай карэце седакоў, але такога седака, як яна, ніколі.

— Вы хочаце праехаць у Сады Стэгса, С'юзен?—запытаўся Уолтэр.

— Так! Яна хоча туды праехаць! Дзе гэта? — зароў, фурман.

— Я не ведаю, дзе гэта!—з адчаем крыкнула С'юзен.— Міс-тэр Уолтэр, некалі я сама там была з міс Флой і з нашым небаракам любенькім майстрам Полем, у той самы дзень, калі вы знайшлі міс Флой у Сіці, бо ідучы назад мы яе згубілі, місіс Рычардс і я, і шалёны бык, і старэйшы сын місіс Рычардс, і хоць я бывала там з таго часу, я не магу ўспомніць, дзе гэта месца; мне здаецца, яно правалілася скрозь зямлю. О, містэр Уолтэр, не пакідайце мяне. Сады Стэгса, будзьце ласкавы! Любімец міс Флой—наш агульны любімец, маленькі, ціхі, ціхі майстар Поль! О, містэр Уолтэр!

— Ах, божа мой!—усклікнуў Уолтэр.— Ён вельмі хворы?

— Мілая кветачка!—крычала С'юзен, ломячы рукі.— Яму запала ў галаву, што ён хоча пабачыць сваю карміліцу, а я паехала, каб прывезці яе да яго пасцелі, місіс Полі Тудль з Садоў Стэгса; няхай будзе ласкавы хто-небудзь дапамагчы!

Вельмі расчулены тым, што пачуў, і адразу-ж заразіўшыся хваляваннем С'юзен, Уолтэр зразумеў мэту яе паездкі і ўзяўся за гэту справу з такой стараннасцю, што фурману было вельмі цяжка рушыць за ім, пакуль ён бег паперадзе, пытаючыся ва ўсіх дарогу да Садоў Стэгса.

Садоў Стэгса не было. Гэта месца знікла. Дзе былі калісьці старыя падгніўшыя альтанкі, цяпер узвышаліся палацы, і гранітныя калоны непамернай таўшчыні ўздымаліся ля ўваходу ў вакзал. Нікчэмная пустэча, дзе калісьці грамаздзіліся кучы адкідаў, была паглынутая і знішчана; і месца гэтай бруднай пустэчы занялі рады гандлёвых складаў, напоўненыя дарагімі таварамі і каштоўнымі прадуктамі. Ранейшыя праезды былі цяпер поўныя пешаходаў і рознастайных экіпажаў; новыя вуліцы, якія раней абрываўся ў смутку перад гразёю і каляі-намі, утварылі цяпер самастойныя гарады, якія нараджаюць добратворны камфорт і выгоды, аб якіх ніхто не думаў, пакуль яны не ўзніклі. Масты, якія раней нікуды не вялі, праводзілі цяпер да вілаў, садоў, цэркваў і да цудоўных месц для прагулак.

Што датычыць навакольнага насельніцтва, якое не хацела прызнаць чыгунку ў першыя дні яе існавання, то яно паразумнела і пакаялася. Сярод пераможаных быў галоўны камінар, былы «недавярак» Садоў Стэгса, які жыў цяпер у атынкаваным трохпавярховым доме і аб'яўляў пра сябе на пакрытай лакам дошцы з залатымі завітушкамі, як пра падрадчыка па ачыстцы чыгуначных дымаходаў машынамі.

Нарэшце, пасля доўгіх дарэмных распытванняў, Уолтэр, за якім рушыла карэта і С'юзен, спаткаў чалавека, які калісьці жыў у гэтай знікшай краіне і аказаўся ні кім іншым, як галоўным камінарам, пра якога гаварылася раней. Ён сказаў, што добра ведаў Тудля. Ён меў адносіны да чыгункі, хіба не так?

— Так, сэр!—закрычала С'юзен Ніпер з акна карэты.

— Дзе ён цяпер жыве?—спяшаючыся запытаўся Уолтэр.

Ён жыў ва ўласным доме Кампаніі, другі паварот направа, зайсці ў двор, перайсці яго і зноў другі паварот направа. Гэта быў нумар адзінаццаты; памыліцца яны не маглі, але калі-б гэта здарылася, дык ім патрэбна толькі запытацца пра Тудля, качагара на паравозе, і ўсякі ім пакажа, дзе яго дом. Пасля такой нечаканай удачы С'юзен Ніпер хуценька вылезла з карэты, узяла пад руку Уолтэра і пусцілася ва ўсю моц пехатою, пакінуўшы карэту чакаць іх звароту.

— Ці даўно хворы хлопчык, С'юзен?—запытаўся Уолтэр, у той час калі яны ішлі шпарка.

— Нездаровілася яму вельмі даўно, але ніхто не думаў, што гэта сур'ёзна,—сказала С'юзен і з незвычайнай рэзкасцю дадала:—Ох, ужо гэтыя Блімберы!

— Блімберы?—паўтарыў Уолтэр.

— Я сабе не даравала-б у такі час, як цяпер, містэр Уолтэр,—сказала С'юзен,—калі столькі вялікіх няшчасцяў, аб якіх трэба думаць, калі-б стала нападаць на каго-небудзь, асабліва на тых, пра каго любы маленькі Поль гаворыць добра, але магу-ж я пажадаць, каб уся сям'я была выслана на работу ў камяністай мясцовасці будаваць новыя дарогі і каб міс Блімбер ішла ўперадзе з матыкай!

Пасля міс Ніпер перавяла дух і рушыла яшчэ хутчэй, нібы гэтае здзіўнае пажаданне зрабіла ёй палётку. Уолтэр, які і сам да таго часу засопся, спяшаўся ўперад не распытваючы больш; і хутка, апанаваныя нецярплівасцю, яны падбеглі да маленькіх дзвярэй і зайшлі ў ахайную гасціную, напоўненую дзяцямі.

— Дзе місіс Рычардс?—аглядаючыся, усклікнула С'юзен Ніпер.—О! Місіс Рычардс, місіс Рычардс, паедзем са мною, мая любая!

— Ды гэта-ж С'юзен!—з вялікім здзіўленнем закрычала Полі; яе адкрыты твар і поўная фігура паказаліся сярод абступіўшых яе дзяцей.

— Так, місіс Рычардс, гэта я,—сказала С'юзен,—і хацела-б я, каб гэта было не так, хоць, бадай, непрыязна гаворыць гэта, але маленькі майстар Поль вельмі хворы і сказаў сёння свайму тату, што хацеў-бы ўбачыць твар сваёй старой карміліцы, і ён і міс Флой спадзяюцца, што вы паедзеце са мной—і містэр Уолтэр таксама, місіс Рычардс—забудзецца пра мінулае і зробіце добрую справу, наведзеце любога крошку, які знемагае. О, місіс Рычардс, знемагае!

С'юзен Ніпер заплакала, і Полі залілася слязмі, глядзячы на яе і слухаючы, што яна гаворыць; усе дзеці сабраліся вакол, а разам з імі і некалькі новых дзяцей; а містэр Тудль, які толькі што вярнуўся дадому з Бермінгема і даядаў з міскі

евоі абед, адсунуў нож і відэлец, падаў жонцы чапец і хустку, якія віселі за дзвярыма, пасля хлопнуў яе па спіне і прагаварыў з бацькаўскім пачуццём, але лаканічна:

— Полі! Ідзіце!

Такім чынам яны вярнуліся да карэты значна раней, чым думаў фурман, і Уолтэр, пасадзіўшы Сюзен і місіс Рычардс, сам заняў месца на козлах, каб не было больш ніякіх памылак, і шчасліва давёз іх да вестыбюля дома містэра Домбі, дзе, між іншым, заўважыў вялікі букет, які нагадваў яму той, што купіў разам з ім раніцой капітан Катль. Ён-бы з ахвотай астаўся даведацца пра маленькага хворага і чакаў-бы колькі трэба, каб хоць чым-небудзь дапамагчы, але да болю разумеючы, што такія паводзіны здадуцца містэру Домбі саманадзейнымі і дзёрзкімі, ён пайшоў павольна, у смутку, з трывогай. Не прайшло і пяці хвілін пасля яго адыходу, калі яго дагнаў чалавек, што бег за ім, і папрасіў вярнуцца. Уолтэр шпарка павярнуў назад і з цяжкімі прадчуваннямі ўвайшоў у пануры дом.

РАЗДЗЕЛ XVI

Аб чым заўсёды гаварылі хвалі.

Поль больш не ўставаў са сваёй пасцелькі. Ён ляжаў вельмі спакойна, прыслухоўваючыся да шуму на вуліцы, мала клапацячыся пра тое, як ідзе час, але сочачы за ім і сочачы за ўсім навакол пільным позіркам.

Калі сонечныя праменні ўрываліся ў яго пакой праз шахлавівыя шторы і струменілі на процілеглай сцяне, як залагая вада, ён ведаў, што набліжаецца вечар і што неба барвянае і прыгожае. Калі водбліскі патухалі і пракрадаўся змрок, падымаючыся па сцяне, ён сачыў, як гэты змрок згушчаецца, згушчаецца, згушчаецца ў ноч. Тады ён думаў пра тое, як усеяны ліхтарамі доўгія вуліцы і як свецяць уверсе ціхіх зоркі. У яго была нейкая дзіўная схільнасць разважаць пра раку, якая, як яму было вядома, працякала праз вялікі горад; і цяпер ён думаў пра тое, якая яна чорная і якой яна здаецца глыбокай, адлюстроўваючы россыпы зорак, і больш за ўсё пра тое, як няўхільна коціць яна свае воды насустрач акіяну.

Па меры таго, як насоўвалася ноч і крокі на вуліцы былі чутны так рэдка, што ён мог расслухаць іх набліжэнне, лічыць іх, калі яны рабіліся павольнымі, і губляць у глухім аддаленні, ён ляжаў і сачыў за шматкаляровым кальцом вакоп свечкі і цярпліва чакаў дня. Толькі шпаркая і імклівая рака выклікала ў яго неспакой. Іншы раз ён адчуваў, што павінен паспрабаваць спыніць яе—стрымаць сваімі дзіцячымі руч-

камі або перагарадзіць ёй шлях пяском, і калі ён бачыў, што яна насоўваецца, непераможная, ён ускрыкваў. Але досыць было Фларэнс, якая заўсёды знаходзілася каля яго, сказаць адно слова, каб небарака апамятаўся; і, прытуліўшы сваю галоўку да яе грудзей, ён расказваў Флой пра свой сон і ўсміхаўся.

Калі пачынала дзень, ён чакаў сонца, і калі яркае яго святло пачынала іскрыцца ў пакоі, ён уяўляў сабе—не, не ўяўляў! ён бачыў—высокія званіцы, што ўздымаліся да ранішняга неба, горад, які ажываў, абуджаўся і зноў пачынаў жыццё, раку, якая зіхацела і каціла свае хвалі (але каціла ўсё з тою-ж хуткасцю), і палі, асвежаныя расою. Знаёмыя гукі і крыкі пачыналі паступова раздавацца на вуліцы; слугі ў доме прачыналіся і мітусіліся; твары заглядалі ў пакой, і галасы ціхенька пыталіся ў тых, хто даглядаў яго, як ён сябе адчувае. Поль заўсёды адказваў сам:

— Мне лепш. Мне значна лепш, дзякую вам! Перадайце гэта тату!

Паступова ён стамляўся ад місутні дня, ад шуму экіпажаў, фурманак і людзей, якія снавалі ўзад і ўперад, і засынаў, або зноў яго бянтэжыла неспакойная і трывожная думка—хлопчык бадай ці мог сказаць, было тое ў сне ці ў сапраўднасці—думка аб гэтай імклівай рацэ.

— Ах, няўжо яна ніколі не спыніцца, Флой?—пытаў іншы раз ён.—Мне здаецца, што яна мяне зносіць.

Але Флой заўсёды ўмела ўгаварыць яго і супакоіць; і кожны дзень ён радаваўся, прымушаючы яе апусціць галаву на яго падушку і адпачыць.

— Вы заўсёды даглядаеце мяне, Флой. Цяпер дайце мне дагледзеццё вас!

Яго абкладалі падушкамі ў кутку ложка, і ён сядзеў адкінуўшыся на іх, у той час калі яна ляжала ля яго, часта нахіляўся, каб пацалаваць яе, і шэптам гаварыў тым, хто з імі быў, што яна змарылася і як яна дбала пра яго столькі начэй.

Так, паступова, згасаў дзень, гарачы і ясны, і залатая вада зноў струменіла па сцяне.

Яго наведвалі тры важныя дактары—звычайна яны сустракаліся ўнізе і разам падымаліся наверх,—і ў пакоі было так ціха, а Поль так пільна сачыў за імі (хоць ён ніколі і ні ў каго не пытаўся, аб чым яны гавораць), што нават адрозніваў ціканне іх гадзіннікаў. Але ўвага яго сканцэнтравалася на сэрцы Паркеры Пепсе, які заўсёды садзіўся на край яго ложка. Бо Поль чуў, як гаварылі, даўна-даўно, што гэты джэнтльмен быў пры яго маме, калі яна абвіла рукамі Фларэнс і памерла. І ён не мог забыць пра гэта. Ён любіў яго за гэта. Ён не баяўся.

Людзі вакол яго змяняліся таксама незразумела, як у той першы вечар у доме доктара Блімбера,—усе, апрача Фларэнс; Фларэнс ніколі не мянялася; а той, хто быў сэрэм Паркерам Пепсам, ператвараўся пасля ў бацьку, які сядзеў, падпіраючы галаву рукой. Старая місіс Піпчын, што драмала ў крэсле, часта ператваралася ў міс Токс або ў цётку; і Поль задавальняўся тым, што зноў заплюшчваў вочы і спакойна чакаў, што будзе далей. Але гэта фігура варочалася назад так часта, аставалася так доўга, сядзела так нерухома і ўрачыста, ні з кім не размаўляючы—з ёю таксама не гаварылі,—і рэдка падымаючы твар, што Поль стомлена пачаў разважаць аб тым, ці існуе яна, і, калі бачыў яе, як яна сядзела тут ўночы, яму рабілася страшна.

— Флой!—сказаў ён.—Што гэта?

— Дзе, любы?

— Там! у нагах ля ложка.

— Там нікога няма, апрача таты!

Фігура падняла галаву, устала і, падышоўшы да ложка, сказала:

— Родны мой! Хіба вы не пазнаеце мяне?

Поль паглядзеў ёй у твар і падумаў: няўжо гэта яго бацька? Але твар, які так змяніўся, зморшчыўся, нібы ад болю, і не паспеў ён працягнуць абедзве рукі, каб абхапіць яго і прыцягнуць да сябе, як фігура хутка адышла ад ложка і знікла ў дзвярах.

Поль з вялікім хваляваннем глянуў на Фларэнс, але ён ведаў, што яна хоча сказаць, і спыніў яе, прыціснуўшыся тварам да яе губ. Заўважыўшы ў наступны раз гэту фігуру, якая сядзела ў нагах ля ложка, ён сказаў да яе:

— Не бядуйце аба мне, любы тата! Дапраўды я зусім шчаслівы!

Калі бацька падышоў да яго і нахіліўся,—ён гэта зрабіў хутка і не спыняючыся раней ля ложка,—Поль абняў яго за шыю і паўтарыў гэтыя словы некалькі разоў і вельмі сур'ёзна; і з таго часу, калі-б Поль ні бачыў яго ля сябе ў пакой, было гэта ўдзень ці ўночы, ён заўсёды гаварыў: «Не бядуйце аба мне! Дапраўды-ж, я зусім шчаслівы!» Вось тады-ж ён і пачаў гаварыць раніцамі, што яму значна лепш, і прасіць, каб яны перадалі гэта бацьку.

Колькі разоў залатая вада струменіла па сцяне, колькі ночаў цёмная-цёмная рака, не зважаючы на яго, каціла свае воды да акіяна, Поль не лічыў, не спрабаваў даведацца.

Аднаго разу ўночы ён разважаў аб матцы і яе партрэце ў гасцінай унізе і падумаў, што, мусіць, яна любіла Фларэнс больш, чым бацька, калі трымала яе ў сваіх абдымках, калі адчула, што памірае, бо нават у яго, яе брата, які так горача яе любіў, не магло быць больш моцнага жадання. Па ходу

думак у яго ўзнікла пытанне ці бачыў ён калі-небудзь сваю матку, таму што ён не мог успомніць, адказвалі яны яму на гэта «так» ці «не»,—рака цякла так шпарка і затуманьвала яму галаву.

— Флой, ці бачыў я калі-небудзь маму?

— Не, любы; чаму вы пра гэта пытаеце?

— Няўжо я ніколі не бачыў такога ласкавага твару, як у мамы, нахіленага нада мною, калі я быў маленькім, Флой?

Ён пытаўся недаверліва, нібы перад ім вырысоўваўся нейчы твар.

— О, бачыў, любы!

— Чый-жа, Флой?

— Вашай старой карміліцы. Часта.

— А дзе мая старая карміліца?—запытаўся Поль.—Яна таксама памерла? Флой, мы ўсе памерлі, апрача вас?

Быў нейкі перапалох у пакоі, ён прадаўжаўся секунду,—магчыма, больш, але наўрад ці больш секунды,—пасля ўсё зноў сціхла і Фларэнс, збяднелая з твару, але з усмешкай, падтрымлівала яго галаву рукою. Рука яе вельмі дрыжэла.

— Калі ласка, пакажыце мне гэту старую карміліцу, Флой!

— Яе тут няма, любы. Яна прыйдзе заўтра.

— Дзякую вам, Флой.

З гэтымі словамі Поль заплюшчыў вочы і заснуў. Калі ён прачнуўся, сонца было высока, і дзень быў ясны і цёплы. Ён паляжаў крыху, пазіраючы на вокны, якія былі адчынены, і на фіранкі, што шамацелі і развяваліся на ветры; пасля ён сказаў:

— Флой, гэта ўжо «заўтра»? Яна прышла?

Здаецца, нехта пайшоў па яе. Магчыма, гэта была С'юзен. Полю здалася, калі ён зноў заплюшчыў вочы, нібы яна сказала яму, што хутка вернецца, але ён не адкрыў іх, каб паглядзець. Яна вытрымала слова—магчыма, яна і не хадзіла,—але першае, што адбылося ўслед за гэтым, былі крокі на лесвіцы, і тады Поль прачнуўся—прачнуўся духам і целам—і сеў, выпрастаўшыся ў пасцелі. Цяпер ён бачыў іх каля сябе. Не было больш шэрага туману перад ім, які быў часамі па начах. Ён пазнаў іх усіх і назваў па імёнах.

— А гэта хто? Гэта мая старая карміліца?—запытаўся хлопчык, пазіраючы ззяючай усмешкай на ўваходзіўшую жанчыну.

Так. Больш ніхто з чужых людзей не стаў-бы праліваць слёзы ўбачыўшы яго і называць яго дарагім яе хлопчыкам, любенькім яе хлопчыкам, яе небаракам, родным, змучаным дзіцем. Ніякая другая жанчына не апусцілася-б на калені каля яго ложка, не прыціснула-б да вуснаў і да грудзей яго схудзеўшую ручку, як чалавек, які мае нейкае права ласкаць яе. Ніякая другая жанчына не магла-б так забыцца пра ўсіх,

хто быў тут, апрача яго і Флой, і праявіць такую пяшчотнасць і шкадаванне.

— Флой! У яе мілы, добры твар!—сказаў Поль.—Я рад, што бачу яго зноў. Не ідзіце, старая карміліца. Астаньцеся са мною!

Усе пачуцці яго абвастрыліся: і ён пачуў імя, якое ведаў.

— Хто гэта сказаў—«Уолтэр»?—запытаўся ён азіраючыся.—Нехта сказаў—«Уолтэр». Ён тут? Мне-б вельмі хацелася яго ўбачыць.

Ніхто не адказаў адразу; але праз момант бацька сказаў С'юзен:

— У такім выпадку вярніце яго. Няхай падымецца сюды!

Праз некаторы час, на працягу якога Поль, усміхаючыся, глядзеў з цікаўнасцю і здзіўленнем на сваю карміліцу і бачыў, што яна не забылася Флой, Уолтэра ўвялі ў пакой. Яго адкрыты твар, смелая гаворка і вясёлыя вочы заўсёды прыцягвалі да яго Поля; убачыўшы яго, Поль працягнуў руку і сказаў:

— Бывайце!

— Бывайце, дзіця маё!—усклікнула місіс Піпчын, паспашаўшыся да Поля.—Чаму «бывайце»?

Секунду Поль пазіраў на яе з задумлівым выглядам, з якім так часта разглядаў яе са свайго кутка ля каміна.

— О, так,—спакойна сказаў ён,—бывайце! Уолтэр, дарагі, бывайце!—павярнуў ён галаву ў той бок, дзе той стаяў, і зноў працягнуў руку.—Дзе тата?

Ён адчуў дыханне бацькі на сваёй шчацэ, перш чым паспеў прагаварыць гэтыя словы.

— Не забывайце Уолтэра, дарагі тата,—прашаптаў ён, пазіраючы яму ў твар.—Не забывайце Уолтэра. Я любіў Уолтэра!

Слабая ручка махнула ў паветры, нібы крыкнула Уолтэру яшчэ раз: «Бывайце!»

— Цяпер пакладзіце мяне,—сказаў ён,—і падыдзіце, Флой, да мяне бліжэй і дайце паглядзець на вас!

Сястра і брат абвілі адзін аднаго рукамі і замерлі ў абдымках; залатое святло патокам уварвалася ў пакой і ўпала на іх.

— Як шпарка цячэ рака паміж зялёнымі берагамі і сітняком, Флой! Але яна вельмі недалёка ад мора. Я чую хвалі! Яны заўсёды так гаварылі.

Пасля ён сказаў ёй, што яго закалыхвае слізганне лодкі на рацэ. Якія зялёныя цяпер берагі, якія яркія кветкі на іх і які высокі сітняк! Цяпер лодка вышла ў мора, але плаўна ідзе ўперад. А вось цяпер перад ім бераг. Хто гэта стаіць на беразе?..

І зноў на сцяне залатая зыб, а ў пакоі цішыня.

РАЗДЕЛ XVII

Капітану Катлю удаецца сёе-тое зладзіць для маладых людзей.

Капітан Катль накіраваўся ў тую выдатную нядзелю да містэра Домбі і апынуўся ў сваіх надзвычай бліскучых ботах перад вачыма Таўлінсона. З вялікім засмучэннем пачуўшы ад гэтага індывіда аб надыходзячым няшчасці, капітан Катль з уласцівай яму далікатнасцю паспяшаўся пайсці ў замяшанні, пакінуўшы толькі букет, у знак свайго спачування.

Аб прывітанні капітана ніхто так і не дачуўся. Букет капітана, праляжаўшы ўсю ноч у вестыбюлі, быў выкінуты раніцой у смеццевае ядро; а хітры план капітана, засцігнуты крушэннем больш высокіх надзей і больш узвышаных замыслаў, быў канчаткова разладжан.

Калі Уолтэр увечары гэтай нядзелі вярнуўся дадому пасля доўгай сваёй прагулкі і памятнага яе завяршэння, ён спачатку быў вельмі захоплены весткай, якую павінен быў ім перадаць, і пачуццямі, якія, натуральна, абудзіла ў ім сцена, якую ён бачыў, і не заўважыў, што дзядзька, як відаць, не ведае той навіны, якую капітан узяўся паведаміць, а капітан падае сігналы сваім кручком, прапануючы яму не закранаць гэтай тэмы. Між іншым, сігналы капітана цяжка было зразумець, як-бы ўважліва ў іх не ўглядацца; бо падобна да тых кітайскіх мудрацоў, пра якіх гавораць, нібы яны ў часе гутаркі пішуць у паветры нейкія вучоныя словы, вельмі цяжкія для вымаўлення, капітан выпісваў такія зігзагі і росчыркі, што той, хто не ведае яго тайны, ніяк не мог-бы іх зразумець.

Аднак, капітан Катль, даведаўшыся аб здарэнні, адмовіўся ад гэтых спроб, бачачы, як мала астаецца цяпер шансаў на сяброўскую гутарку з містэрам Домбі да ад'езду Уолтэра. Але, прызнаўшыся самому сабе з расчараваным і засмучаным выглядам, што Соль Джылс павінен быць папярэджан, а Уолтэр павінен ехаць,—прымаючы становішча ў гэты момант такім, якім ён яго выявіў, і зусім не палепшаным, бо мудрага ўмяшання своечасова не было зроблена,—капітан па-ранейшаму быў непахісна ўпэўнены ў тым, што ён, Нэд Катль, самы падыходзячы чалавек для містэра Домбі; трэба толькі ім спаткацца, і будучыня Уолтэра ўладжана, бо капітан не мог забыцца аб тым, як цудоўна яны сышліся з містэрам Домбі ў Брайтоне, з якой далікатнасцю кожны з іх вымаўляў патрэбнае слова, як добра зразумелі яны адзін аднаго і як ён, Нэд Катль, у цяжкую хвіліну жыцця паказаў на гэты сродак і прывёў спатканне да пажаданых вынікаў.

Пад уплывам гэтага бязвіннага заблуджэння капітан Катль пачаў нават абмяркоўваць у думках пытанне аб тым—у гэты час ён сядзеў, пазіраючы на Уолтэра, і са слязою на каўне-

рыку слухаў яго расказ,—ці не будзе прыстойна і ветліва пры сустрэчы з містэрам Домбі асабіста перадаць яму запрашэнне зайсці і паспытаць у яго бараніны на Брыг-плейс у любы дзень, які той прызначыць, і за шклянкай віна пачаць гутарку аб перспектывах яго маладога сябра. Але бяроўна ўважаны характар місіс Мак-Стынджэр і асцярога, што яна ў часе гэтай гутаркі расставіць лагер у карыдоры і адтуль скажа якую-небудзь пропаведзь нядобрага зместу, падзейнічалі, як вуздэчка, на мары гасціннага капітана і пазбавілі яго мужнасці аддавацца ім.

Адно акалічнасць капітан вельмі добра сабе ўясніў, пакуль Уолтэр, задумліва сядзячы ў часе абеду і не дакранаючыся да яды, разважаў аб тым, што здарылася, а іменна: хоць сам Уолтэр ад скромнасці сваёй, магчыма, гэтага і не заўважае, але ён з'яўляецца, так сказаць, членам сямі містэра Домбі. Ён быў асабіста звязаны з падзеяй, якую так чуллiва апісаў: пра яго ўспомнілі, назваўшы па імя, і паклапаціліся пра яго лёс у той самы дзень; і лёс яго павінен быў асабліва цікавіць гаспадара. Калі ў капітана і былі якія-небудзь захаваныя сумненні адносна яго ўласных вывадаў, дык ён зусім не сумняваўся ў тым, што вывады гэтыя прыгодны для спакоя духа інструментальнага майстра. Таму ён скарыстаў такі спрыяючы момант і сказаў свайму старому сябру навіну пра Вест-Індыю як прыклад надзвычайнага павышэння па службе, заявіўшы што ён, з свайго боку, з ахвотай паставіў-бы сто тысяч фунтаў (калі-б яны ў яго былі) за поспех Уолтэра ў далейшым і не сумняваецца ў тым, што такое змяшчэнне капітала дало-б вялікую выгаду.

Саламон Джылс спачатку быў уражаны гэтым паведамленнем, якое абрушылася на маленькую заднюю гасціную, нібы ўдар маланкі, і раз'юшана перагортаў вуглі ў каміне. Але капітан разгарнуў перад затуманенымі яго вачыма такія бліскучыя перспектывы, так таямніча зрабіў намёк на ўітынгтонаўскія вынікі¹, такое значэнне надаў толькі што пачутаму расказу Уолтэра і з такім давер'ем спасылаўся на яго, як на доказ у карысць сваіх прадсказанняў і вялікі крок да ажыццяўлення рамантычнай легенды пра красуню Пег, што збіў з панталыку старога. Уолтэр, у сваю чаргу, прытварыўся такім абнадзееным і бадзёрым, такім упэўненым у хуткім сваім звароце дадому і, падтрымліваючы капітана, так выразна ківаў галавою і паціраў рукі, што Саламон, паглядзеўшы спачатку на яго, а пасля на капітана Катля, пачаў думаць аб тым, ці не варта яму вельмі абрадавацца.

¹ *Уітынгтонаўскія вынікі*—г. зн. бліскучая к'р'ера, падобная да той, пра якую расказваюць легенды, звязаныя з імем Рычарда Уітынгтона, лонданскага лорд-мэра (XV ст.), які быў з вельмі беднай сям'і.

— Але я, бачыце, адстаў ад века,—сказаў ён у сваё апраўданне, нервова праводзячы рукой зверху ўніз па раду бліскучых гузікаў на сваім сурдуце, а пасля знізу ўверх, нібы гэта былі чоткі, якія ён перабіраў.—І я палічыў-бы за лепшае, каб мой любы хлопчык астаўся тут. Напэўна, гэта старамоднае жаданне. Ён заўсёды любіў мора. Ён...—і стары дапытліва паглядзеў на Уолтэра,—ён рад, што едзе.

— Дзядзя Соль!—шпарка сказаў Уолтэр.—Калі вы так гаворыце, я не паеду. Так, капітан Катль, я не паеду! Калі дзядзя думае, што я магу радавацца з прычыны разлукі з ім, каб нават быў выпадак мне зрабіцца губернатарам усіх астравоў у Вест-Індыі, гэтага дастаткова. Я не крануся з месца.

— Уольер, мой хлопчык, — сказаў капітан, — супакойся! Соль Джылс, звярніце ўвагу на вашага пляменніка!

Прасачыўшы позіркам за велічным узмахам капітанскага кручка, стары паглядзеў на Уолтэра.

— Нэд,—сказаў стары, прыцягваючы да сябе Уолтэра і пашчотна беручы яго пад руку,—я ведаю. Ведаю! Зразумела, я ведаю, што Уолі заўсёды думае пра мяне больш, чым пра сябе. Вось што ў мяне ў галаве. Калі я кажу—ён рад паездцы, гэта значыць—я спадзяюся, што ён рад. А? Паслухайце, Нэд, і вы таксама, Уолі, любы мой, для мяне гэта навіна і нечаканасць, думаю, усяму прычынай тое, што я бедны і адстаў ад века. Скажыце-ж мне, што для яго гэта сапраўды вялікая ўдача?—прадаўжаў стары, трывожна пазіраючы то на аднаго, то на другога.—Усур'ез і напраўду? Ці так гэта? Я магу пагадзіцца з чым хочаш, калі гэта для выгоды Уолі, але не хачу, каб Уолі рабіў дрэнна для сябе дзеля мяне або таіўся ў чым-небудзь ад мяне, Нэд Катль!—сказаў стары, пазіраючы ў вочы капітана, к яўнаму замяшанню гэтага дыпламата.—Ці сумленна вы гаворыце са сваім старым другом? Кажыце, Нэд Катль. Магчыма, за гэтым штосьці затоена? Ці варта яму ехаць? Адкуль вы гэта ведаеце і чаму?

З прычыны таго, што адбывалася спаборніцтва ў любові і самаадрачэнні, Уолтэр, каб заспакоіць капітана, умяшаўся, дасягнуўшы некаторых вынікаў; удвух, гаворачы бесперастанку, яны больш або менш прымірылі старога Соля Джылса з гэтым праектам або, правільней, да таго збілі яго з толку, што ўсё, і нават пакутлівая разлука, паказвалася яму ў тумане.

У яго было мала часу пра гэта думаць, бо на другі-ж дзень Уолтэр атрымаў ад містэра Каркера-загадчыка загад аб ад'ездзе і абмундзіраванні, а таксама даведаўся, што «Сын і Наследнік» адпльвае праз два тыдні або, можа, на дзень-два пазней. У мітусні, выкліканай падрыхтаваннямі, якую Уолтэр наўмысна стараўся павялічыць, стары страціў апошняе самаўладанне: дзень ад'езду хутка набліжаўся.

Капітан, які не пакадаў знаёміцца з усімі падзеямі, што-

дзённа пытаючыся ў Уолтэра, пераканаўся, што дні, якія астаюцца да ад'езду, праходзяць, у той час як не здараецца выпадак—і наўрад ці ён здарыцца—высветліць яго становішча. Вось тады, пасля доўгага абмеркавання гэтага факта і пасля доўгіх размышленняў пра неспрыяючы збег акалічнасцей, капітану прышла ў галаву надзвычайная думка. Што, калі ён зробіць візіт да містэра Каркера і ад яго пастараецца даведацца, з якога боку бераг?

Капітану Катлю вельмі спадабалася гэта думка. Ён старанна выпрабуе містэра Каркера і выкажацца больш або менш адкрыта не раней, чым усвядоміць сабе характар гэтага джэнтльмена і пераканаецца, паладзілі яны ці не.

Такім чынам, не баючыся сустрэць Уолтэра (які, як яму было вядома, пакаваў свае рэчы дома), капітан Катль зноў адзеў парадныя боты і траурную брош і рушыў у другую экспедыцыю. Гэтым разам ён не купляў букета для прынашэння, бо накіроўваўся ў дзелавую кантору; але ён усадзіў у пятліцу маленькі сланечнік, каб прыемны арамаат вёскі патыхаў ад яго асобы, і з гэтым сланечнікам, сучкаватым кійком і глянцавітым капелюшам рушыў у кантору Домбі і Сына.

Асушыўшы ў бліжэйшай таверні шклянку цёплага ромавага грога,—а гэта дапамагае сабрацца з думкамі,—капітан прымчаўся па дварэ, каб не рассяялася добратворнае дзеянне рома, і раптам апынуўся перад містэрам Перчам.

— Прыцель,—унушальным тонам сказаў капітан,—аднаго з вашых начальнікаў завуць Каркер.

Містэр Перч з гэтым згадзіўся, але, па абавязку службы, даў яму зразумець, што ўсе яго начальнікі заняты і бадай ці будуць мець калі-небудзь вольны час.

— Паслухайце, прыцель,—сказаў яму на вуха капітан,—мяне завуць капітан Катль.

Капітан хацеў паціхеньку прыцягнуць да сябе Перча кручком, але містэр Перч выкруціўся.

— Калі вы будзеце так ласкавы і даложыце пры першай магчымасці, што прышоў капітан Катль,—сказаў капітан,—я паचाю.

Сказаўшы гэта, капітан рассеўся на падстаўку містэра Перча і, выняўшы насаваю хустку з тульі глянцавітага капелюша, які ён заціснуў паміж кален (не псуючы яго фасону, бо ніхто не мог-бы яго сагнуць), старанна выцер галаву і як быццам адчуў свежасць. Услед за гэтым ён прыгладзіў кручком валасы і сядзеў з бесклапотным выглядам, аглядаючы кантору і пазіраючы на клеркаў.

Стрыманасць капітана была такой бестурботнай, а сам ён здаваўся такім таямнічым стварэннем, што Перч, рассыльны, быў настрашаны.

— Як, кажаце вы, ваша імя?—запытаўся містэр Перч, нахіліўшыся да яго.

— Капітан,—пачуўся густы хрыплы шэпт.

— Так,—сказаў містэр Перч, кіўнуўшы галавой.

— Катль.

— О!—сказаў тым-жа тонам містэр Перч, бо ён пачуў і нічога не мог зрабіць; дыпламатыя капітана была непераможнай.—Пайду пагляджу, ці не вольны ён цяпер. Не ведаю. Магчыма, і вольны на хвілінку.

— Так, так, прыцель, я не затрымаю яго больш, як на хвіліну,—сказаў капітан, ківаючы з такой паважнасцю, на якую быў здольны.

Перч хутка вярнуўся і сказаў:

— Ці не хоча капітан Катль зайсці?

Містэр Каркер-загадчык, стоячы на дыванчыку перад халодным камінам, які быў упрыгожаны фестонамі з пакавальнай паперы, паглядзеў на ўвайшоўшага капітана не вельмі падбадзёрваючым позірмам.

— Містэр Каркер?—запытаўся капітан Катль.

— Думаю, што так,—сказаў містэр Каркер, ашчэрыўшы ўсе зубы.

Капітану спадабалася, што той адказвае з усмешкай; гэта было прыемна.

— Бачыце,—пачаў капітан, павольна абвёўшы позірмам пакой і ўбачыўшы якраз столькі, колькі дазваляў яму каўнерык,—я, значыцца, марак, містэр Каркер, а Уольер, які запісан у вас тут у кнігах, мне амаль што сын.

— Уолтэр Гэй?—запытаўся містэр Каркер, зноў агаляючы ўсе зубы.

— Уольер Гэй, ён самы,—адказаў капітан,—правільна!

У голасе капітана чулася гарачая пахвальба кемлівасці містэра Каркера.

— Я блізкі сябра яго і яго дзядзькі,—сказаў капітан.—Магчыма што вам здаралася чуць ад галоўнага вашага начальніка маё імя? Капітан Катль.

— Не!—сказаў містэр Каркер, яшчэ больш агаляючы зубы.

— Дык вось,—прадаўжаў капітан,—я маю прыемнасць быць знаёмым з ім. Я наведваў яго на Сасекскім узбярэжжы разам з маім маладым сябрам Уольерам, калі... карацей кажучы, калі спатрэбілася заключыць маленькае пагадненне.—Капітан кіўнуў галавой з бесклапотным, натуральным і ў той-жа час красамоўным выглядам.—Думаю, вам успамінаецца?

— Здаецца, я меў гонар,—сказаў містэр Каркер,—уладжваць гэту справу.

— Правільна!—адказваў капітан.—Правільна! Мелі. Цяпер я набраўся смеласці з'явіцца сюды...

— Ці не прысядзеце вы?—усміхаючыся, сказаў містэр Каркер.

— Дзякую вам,—адказваў капітан, скарыстаўшы запрашэнне.—Бадай, чалавеку лягчэй размаўляць, калі ён сядзіць. А вы не хочаце прысеці?

— Не, дзякую вам,—адказваў загадчык, прадаўжаючы стаяць—магчыма, з прычыны набытай за зіму прывычкі—спіной да каміна і пазіраючы ўніз на капітана так, нібы ў кожным зубе і ў дзяснах у яго былі вочы.—Вы набраліся смеласці, кажаце вы—хоць, дапраўды-ж, ніякай...

— Вельмі вам удзячан, прыяцель,—адазваўся капітан.—Так, смеласць прыйсці сюды па справах сябра Уольра. Соль Джылс, яго дзядзя,—чалавек навукі, і ў навуцы ён можа лічыцца, як шпаркае судно, але я яго, бадай, не назваў-бы ўмелым мараком—чалавекам практыкі. Уольр—хлопчык з надзвычай добрай аснасткай, але ёсць у яго адна загана—гэта скромнасць. Ну-с, дык вось аб чым я хацеў-бы запытацца,—сказаў капітан, прыцішыўшы голас і пераходзячы на канфідэнцыяльнае бурчэнне,—па-сяброўску, толькі між намі, і выключна для таго, каб мне даведацца, пакуль ваш галоўны начальнік крыху аправіцца, каб я мог падыйсці к яму да самага барта. Ці ўсё тут спакойна і добра і ці рушыць Уольр у плаванне за ветрам?

— А як вы думаеце, капітан Катль?—адазваўся Каркер.—Бо вы чалавек практычны, як вы думаеце?

— Паслухайце!—сказаў капітан, вельмі абнадзеены.—Што вы скажаце? Управах у, ці не ўправах?

— Ваша праўда,—сказаў містэр Каркер,—у мяне няма ніякіх сумненняў.

— Значыцца, кажу я, рушыць у плаванне пры добрым надвор'і!—усклінуў капітан Катль.

Містэр Каркер усміхнуўся ў знак згоды.

— За ветрам, а вецер дзьме моцна,—прадаўжаў капітан.

Містэр Каркер зноў усміхнуўся ў знак згоды.

— Так, так!—сказаў капітан Катль з вялікай палёгкай і здавальненнем.—Я добра ведаў, які ўзяць курс. Я гэта гаварыў Уольру. Дзякую вам, дзякую вам.

— У Гэя надзвычайныя перспектывы,—заўважыў містэр Каркер, расцягваючы рот яшчэ шырэй,—перад ім увесь свет.

— Увесь свет і жонка, як кажа прыказка,—падхапіў у захапленні капітан.

На слове «жонка» (якое ён сказаў без усякага намеру) капітан запнуўся, зноў падміргнуў і, адзеўшы свой глянцавіты капялюш на набалдашнік сучкаватага кія, прымусіў яго круціцца і спадылба паглядзеў на свайго сябра, які няспынна ўсміхаўся.

— Гатоў ісці ў заклад на чвэрць пінты старога ямайскага,—сказаў капітан, уважліва прыглядаючыся да яго,—што я ведаю, чаго вы ўсміхаецеся.

Містэр Каркер прыняў гэта да ведама і ўсміхнуўся яшчэ шырэй.

— Адсюль гэта не выйдзе?—запытаўся капітан, ткнуўшы сучкаватым кіем у дзверы, каб пераканацца, што яны зачынены.

— Ні на дзюйм!—сказаў містэр Каркер.

— Можа, вы думаеце пра вялікую літару «Ф»?—сказаў капітан.

Містэр Каркер гэтага не адмаўляў.

— А як наконт «Л»,—сказаў капітан,—або «О»?

Містэр Каркер па-ранейшаму ўсміхаўся.

— І зноў-такі мая праўда?—шэптам запытаўся капітан; ён быў так узрадаваны, што пунсовы абадок у яго на ілбе надзьмуўся.

З тае прычыны, што містэр Каркер у адказ усміхаўся па-ранейшаму і заківаў у знак згоды, капітан Катль устаў і паціснуў яму руку, палка запэўняючы, што яны ўзялі адзін і той-жа курс, а што датычыць яго (Катля), то ён увесь час прытрымліваўся гэтага напрамку.

— Ён пазнаёміўся з ёю,—сказаў капітан з той таемнасцю і сур'ёзнасцю, якіх патрабавала гэта тэма,—незвычайным чынам,—вы памятаеце, як ён знайшоў яе на вуліцы, калі яна была зусім маленькай,—і з таго часу ён пакахаў яе, а яна яго, як толькі могуць пакахаць двое такіх юнакоў. Мы заўсёды казалі, Соль Джылс і я, што яны створаны адзін для другога.

Кот, малпа, гіена або чэрап не маглі-б паказаць капітану адразу столькі зубоў, колькі паказаў яму містэр Каркер за час іх спаткання.

— Усё ідзе да гэтага,—заўважыў шчаслівы капітан.—Як бачыце, вецер і плынь ідуць у адным напрамку. Падумайце, ён-жа прысутнічаў там у той дзень!

— Што вельмі спрыяе яго надзеям,—сказаў містэр Каркер.

— Падумайце, ён-жа быў узяты ў той дзень на буксір!—прадаўжаў капітан.—Што можа пусціць яго цяпер на волю хваль?

— Нішто,—адказваў містэр Каркер.

— Вы зноў-такі кажаце праўду,—прамовіў капітан, паціскаючы яму руку.—Вось іменна, нішто! Такім чынам, спакойна! Сын памёр, цудоўны малютка. Хіба не так?

— Так, сын памёр,—сказаў падатлівы Каркер.

— Скажыце слова, і ў вас будзе другі сын,—праказаў капітан.—Пляменнік вучонага дзядзі! Пляменнік Соля Джылса! Уольр! Уольр, які ўжо працуе ў вашай фірме.

— Капітан Катль,—сказаў містэр Каркер,—вашы разважанні пра Уолтэра Гэя зусім і безумоўна правільныя. Думаю, што мы гутарым канфідэнцыяльна.

— Запэўняю вас!—уставіў капітан.—Ні слова.

— Ні яму, ні каму-б там ні было?—прадаўжаў загадчык.

Капітан Катль насупіўся і паківаў галавою.

— Я кажу цвёрда, што гэта факт. Вы адгадалі магчымыя вынікі.

— А што датычыць вашага галоўнага начальніка,—сказаў капітан,—ну, што-ж, няхай наша сустрэча адбудзецца сама па сабе, часу хапае.

Містэр Каркер, расцягнуўшы рот ад вуха да вуха, паўтарыў: «Часу хапае», прычым ён не сказаў выразна гэтых слоў, але прыязна схіліў галаву і без гуку пашавяліў языком і губамі.

— І з прычыны таго, што цяпер мне вядома... і гэта я заўсёды казаў... што Уольр ідзе насустрач свайму шчасцю,—сказаў капітан.

— Насустрач свайму шчасцю,—таксама нячутна паўтарыў містэр Каркер.

— І з прычыны таго, што гэта маленькая паездка Уольра ўваходзіць, калі так можна сказаць, у круг яго штодзённых заняткаў і дапасоўваецца да яго надзей тут...—сказаў капітан.

— Да яго надзей тут,—згадзіўся містэр Каркер таксама нячутна, як і раней.

— Дык вось, калі мне гэта вядома,—прадаўжаў капітан,—значыцца, спяшацца няма чаго, і я спакойны.

З тае прычыны, што містэр Каркер, па-ранейшаму не сказаўшы нічога ўголас, зноў пачціва выказаў згоду, капітан Катль умацаваўся ў сваім пераконанні, што гэта адзін з прыемнейшых людзей, якіх яму калі-небудзь даводзілася сустракаць, і нават сам містэр Домбі не прайграе, калі што-небудзь у яго пяройме.

— Да пабачэння!—сказаў капітан.—Я шмат гаварыць не ўмею, але я вам вельмі ўдзячны за тое, што вы былі такім велічым і шчырым. Вы мне даруеце, што я да вас уварваўся?—дадаў капітан.

— Ды што вы!—адказаў той.

— Дзякую вам. Каюта мая невялікая,—сказаў капітан, зноў варочаючыся,—але досыць утульная, і калі вам у любую гадзіну дня здарыцца быць каля Брыг-плейс, нумар дзевяты,—мога, вы запішаце?—і падняцца наверх, не звяртаючы ўвагі на тое, што вам скажа асоба, якая адчыніць дзверы, я рад буду вас бачыць.

Пасля такога гасціннага запрашэння капітан сказаў: «Усяго найлепшага!», вышаў і зачыніў дзверы, пакінуўшы містэра Каркера ўсё ў той-жа самай позе ля каміна. У хітрым яго позірку і настарожанай позе, у яго фальшывых губах, якія былі расцягнуты, але не ўсміхаліся, у яго беззаганным гальштуку і бакенбардах, нават у тым, як ён моўчкі праводзіў сваёй мяккай рукой па беласнежнай бялізне і гладка выбрытым твары, было нешта кацінае. Капітан, які нічога не падазраваў, вышаў, зачарованы сваёй урачыстасцю, з прычыны чаго нават змяніўся фасон яго шырокага сіняга фракa. «Трымайся мацней, Нэд!—сказаў сабе капітан.—Ну, браце, сёння вам удасца сёе-тое зрабіць для малых людзей».

РАЗДЗЕЛ XVIII

Бацька і дачка.

У доме містэра Домбі цішыня. Слугі, штурхаючы, шыгаюць уверх і ўніз па лесвіцы, але іх крокаў не чуваць. Місіс Уікем, з поўнымі слёз вачыма, расказвае меланхалічныя гісторыі, апа-

вядзе пра тое, як яна заўсёды гаварыла місіс Піпчын, што гэта павінна здарыцца, і п'е сталовага эля больш, чым звычайна, і вельмі сумная, але гаваркая. У такім-жа самым настроі кухарка. Яна абяцае смажанае мяса на вячэру і стараецца перамагчы як сваю адчувальнасць, так і ўедлівы пах цыбулі. Таулінсон бачыць у гэтым пасланне лёсу. Ім усім здаецца, што гэта здарылася вельмі даўно, хоць хлопчык усё яшчэ ляжыць, ціхі і прыгожы, на сваім ложку.

На змроку приходзяць нейкія госці, бясшумна, у лямцавых туфлях, якія былі тут раней, і разам з імі з'яўляецца гэта пасцель спачыну, такая нязручная пасцель для заснуўшых дзяцей. Бацьку, якога пасягнула цяжкая страта, не бачыў увесь гэты час нават яго слуга, бо ён сядзіць у кутку свайго цёмнага пакоя, калі хто-небудзь туды заходзіць, а ў іншы час, здаецца, толькі тое і робіць, што ходзіць узад і ўперад. Раніцою дамачадцы перашэптваюцца аб тым, што сярод ночы чулі, як ён падняўся наверх і быў там—у пакоі—пакуль не ўзышло сонца.

Вось румяныя дзеці, якія жывуць супроць дома містэра Домбі, глядзяць з вокан свайго дзіцячага пакоя ўніз на вуліцу, таму што там, ля яго дзвярэй, стаяць чатыры чорныя кані, запрэжаныя ў экіпажы, з пер'ямі на галаве і пер'е калышацца на экіпажы; і гэтае пер'е і шарэнга людзей з шарфамі і посахамі прыгваюць натоўп.

А вось паўз групку слуг у трауры і жанчын, што плакалі, містэр Домбі праходзіць праз вестыбюль і накіроўваецца да другога экіпажа, які яго чакае. Ён не «раздушан» горам і адчаем, думаюць гэтыя гледачы. Хада яго таксама ўпэўненая, выгляд таксама ганарысты, як гэта было заўсёды. Ён не хавае твара ў насавую хустачку і пазірае проста перад сабою. Хоць твар у яго крыху змардаваны, суровы і бледны, але выраз яго не змяніўся. Ён займае месца ў экіпажы, і за ім сядзяцца яшчэ трое джэнтльменаў. Пасля ўрачыстая пахавальная працэсія павольна рушыць па вуліцы.

Пер'е пасоўваецца сваім панурым шляхам па вуліцах і вось ужо чуваць гукі звону. У гэтай самай царкве прыгожанькі хлопчык атрымаў усё, што астанеца неўзабаве ад яго на зямлі,—імя. Тое, што памерла, кладуць тут, недалёка ад сатлелых астанкаў яго маці. Гэта добра. Іх прах ляжыць там, дзе Фларэнс у час сваіх прагулак—о, адзінокія, адзінокія прагулкі!—можа праходзіць кожны дзень.

Калі скончылася служэнне і свяшчэннік пайшоў, містэр Домбі азіраецца і пытае, ці тут чалавек, якому загадана было з'явіцца па інструкцыі адносна надмагільнай таблічкі.

Нехта выступае ўперад і кажа: «Тут».

Містэр Домбі гаворыць, дзе ён хацеў-бы яе змясціць, паказвае яму рукой на сцяне яе форму і памер і тлумачыць, што яна павінна быць побач з таблічкай яго маткі. Затым ён піша алоўкам тэкст, аддае яму і кажа:

— Я хачу, каб было зроблена зараз-жа.

— Гэта будзе зроблена зараз-жа, сэр.

— Як бачыце, трэба напісаць толькі імя і ўзрост.

Чалавек кланяецца, пазірае на паперу і нібы вагаецца. Містэр Домбі, не заўважаючы яго ваганняў, паварачваецца і накіроўваецца да выйсця.

— Прашу прабачэння, сэр,—рука асцярожна дакранаецца да траурнага плашча,—з той прычыны, што вы хочаце, каб гэта было зроблена зараз-жа, а гэта можна здаць у работу, калі я вярнуся...

— Так?

— Ці не хочаце вы прачытаць яшчэ раз? Мне здаецца, тут ёсць памылка.

— Дзе?

Ваяльнік аддае яму паперу і паказвае кішанёвай лінейкай на словы: «любімага і адзінага дзіцяці».

— Мне здаецца, лепш-бы было—«сына», сэр?

— Ваша праўда. Вядома. Выпраўце.

Бацька, паскорыўшы крокі, ідзе да карэты. Калі астатнія трое, якія ішлі за ім, займаюць свае месцы, твар яго ўпершыню закрыты—захінуты плашчом. І ў той дзень яны яго больш не бачаць. Ён выходзіць з экіпажа першым і адразу-ж ідзе ў свой пакой. Астатнія, хто прысутнічаў на пахаванні (гэта толькі містэр Чык і два дактары) ідуць наверх у гасціную, дзе іх прымаюць місіс Чык і міс Токс. А які твар у чалавека ў замкнутым пакоі ўнізе, якія яго думкі, што ў яго на сэрцы, якія яго перажыванні і якія пакуты—ніхто не ведае. Увечары місіс Чык і міс Токс зноў бяруцца за рукадзелле. І ўвечары-ж містэр Таўлінсон выходзіць падыхаць свежым паветрам разам з пакаёўкай, якая яшчэ не абнавіла свайго траурнага чапца. Яны вельмі пяшчотныя адзін да аднаго ў цёмных закутках, і Таўлінсон марыць аб тым, каб жыць новым і бездакорным жыццём у якасці саліднага зеленшчыка на Оксфорд-Маркет.

У гэту ноч у доме містэра Домбі спяць мацней і спакойней, чым на працягу многіх начэй. Ранішнія сонца абуджае па-ранейшаму ўвесь дом, і зноў усе ўваходзяць у ранейшую сваю каляю. Румяныя дзеці, што жывуць насупраць, прабягаюць міма са сваімі абручамі. У царкве пышнае вяселле. Каменацёс спявае і выеўствае, высякаючы на пакладзенай перад сабою мрамарнай пліце: «П-О-Л-Ь».

— Любае маё дзіця,—сказала місіс Чык, якая лічыла абавязкам, на яе ўскладзеным, скарыстаць зручны выпадак,—калі вы дасягнеце майго ўзросту...

— Гэта значыць, будзеце ў самай красе,—уставіла міс Токс.

— Тады вы даведаецеся,—прадаўжала місіс Чык, далікатна паціскаючы руку міс Токс у падзяку за сяброўскую заўвагу,—тады вы даведаецеся, што смутак бескарысны і што наш абавязак—пакарыцца...

— Я пастараюся, любая цёця. Я буду старацца,—плачучы, адказвала Фларэнс.

— Рада гэта чую,—заявіла місіс Чык,—бо, дарагая мая, як скажа вам наша любая міс Токс, аб здравым сэнсе і надзвычайнай разважлівасці якой двух думак быць не можа...

— Дарагая мая Луіза, дапраўды-ж я хутка пачну ганарыцца,—установіла міс Токс.

— Скажа вам і падмацуе сваім вопытам,—прадаўжала місіс Чык,—мы закліканы да таго, каб пры ўсіх акалічнасцях рабіць намаганне. Яно патрабуецца ад нас. Калі-б не... Любая мая,—павярнулася яна да міс Токс,—я забылася слова. Не... не...

— Неахайнасць?—падказала міс Токс.

— Не, не!—сказала місіс Чык.—Што вы! Ах, божа мой, яно круціцца ў мяне на языку. Не...

— Недарэчная прывязанасць?—нямела падказала міс Токс.

— О, божа, Лукрэцыя!—усклікнула місіс Чык.—Гэта проста жахліва! Ненавіснік чалавецтва—вось слова, якое я забылася. Прыдзе-ж у галаву! Недарэчная прывязанасць! Такім чынам, кажу я, калі-б ненавіснік чалавецтва ў маёй прысутнасці запытаўся: «Навошта мы нарадзіліся?», я адказала-б: «Каб рабіць намаганні».

— Сапраўды, гэта вельмі добра,—сказала міс Токс, знаходзячыся пад уражаннем ад такой арыгінальнай думкі.—Вельмі добра.

— На жаль,—прадаўжала місіс Чык,—у нас прыклад перад вачыма. Любае маё дзіця, мы маем права думаць, што калі-б у гэтай сям'і было своечасова зроблена намаганне, можна было-б унікаць многіх вельмі цяжкіх і прыкрых падзей. Нішто і ніколі не пераканае мяне ў адваротным,—заўважыла рашучым тонам добрая матрона,—што бедная любая Фані магла зрабіць намаганне, і тады няшчасны, любы, дарагі малютка быў-бы ва ўсякім выпадку больш моцнага складу.

Місіс Чык на поўсекунды аддалася сваім пачуццям, але стрымалася ў разгар усхліпванняў і загаварыла зноў.

— Таму, Фларэнс, дакладзіце нам, прашу вас, што вы моцная духам, і не абсяжарвайце эгаістычна таго адчаю, у якім знаходзіцца ваш бедны тата.

— Любая цёця!—усклікнула Фларэнс, хутка апускаючыся перад ёю на калені, каб можна было больш пільна і ўважліва пазіраць ёй у твар.—Скажыце мне яшчэ што-небудзь пра тату! Калі ласка, раскажыце мне пра яго! Ён вельмі пакутуе?

У міс Токс была адчувальная натура, і гэта ўпрошванне вельмі яе ўсхвалявала.

На секунду яна забылася пра велічнасць місіс Чык і, хуценька паглядзіўшы Фларэнс па шчаце, адварнулася і, не чакаючы ўказанняў гэтай мудрай матроны, не ўтрымалася ад слёз, якія прырнулі з вачэй.

Сама місіс Чык на секунду страціла спакойнасць, якою так ганарылася, і была маўклівая, пазіраючы на прыгожы юны твар, які так доўга, так упарта і цярпліва быў павернуты да маленькага ложка. Але, апамятаўшыся, яна адказала паважна.

— Фларэнс, дарагое маё дзіця, ваш няхчасны тата бывае крыху дзіўным, і пытацца ў мяне пра яго значыць распытваць аб прадмеце, разумець які я не бяруся. Мне здаецца, я маю на вашага тату больш моцны ўплыў, чым хто-небудзь іншы. Аднак, я толькі магу сказаць, што ён гаварыў са мной вельмі мала і што я бачыла яго ўсяго разы два і кожны раз не больш адной хвіліны, ды і тады я амаль яго не бачыла, бо ў яго ў пакоі цёмна. Я сказала вашаму тату: «Поль!—вось дакладна, як я яму сказала.—Поль! Чаму вы не прымеце якога-небудзь узбуджаючага сродку?» Ваш тата нязменна адказваў: «Луіза, будзьце ласкавы пакінуць мяне. Мне нічога не патрэбна. Мне лепш пабыць аднаму». Лукрэцыя, калі-б заўтра мяне прымусілі прысягнуць перад суддзёй,—прадаўжала місіс Чык,—не сумняваюся, што я не спынілася-б перад тым, каб клятвай паўтарыць гэтыя самыя словы.

Міс Токс выказала сваё захапленне, сказаўшы:

— Мая Луіза заўсёды метадычная!

— Адным словам, Фларэнс,—прадаўжала цётка,—мы з вашым бедным татам амаль што не размаўлялі, аж да сёнешняга дня, калі я паведаміла вашаму тату, што сэр Барнет і лэдзі Скетлс прыслалі надзвычай прыязную запіску... Наш ненаглядны хлопчык! Лэдзі Скетлс любіла яго, як... Дзе мая насавая хустачка?

Міс Токс падала хустачку.

— Надзвычай прыязную запіску, прापаноўваючы, каб вы наведалі іх з мэтай перамяніць абстаноўку. Заўважыўшы вашаму тату, што, на маю думку, міс Токс і я можам вярнуцца цяпер дадому (з чым ён зусім згадзіўся), я запыталася, ці не будуць у яго якія-небудзь прэрэчаны супроць таго, каб вы прынялі гэгае запрашэнне. Ён сказаў: «Няма, Луіза, ніякіх!»

Фларэнс узняла заплаканыя вочы.

— Але калі, Фларэнс, вам больш хочацца астацца тут, чым пагасцяваць там або паехаць са мною...

— Мне-б гэтага значна больш хацелася, цёця,—быў ціхі адказ.

— У такім разе, дзіця,—сказала місіс Чык,—рабіце, як хочаце. Я павінен сказаць, што гэта дзіўны выбар. Але вы заўсёды былі дзіўнай. Здавалася-б, што ў вашым узросце і пасля таго, што здарылася,—любая мая міс Токс, я зноў згубіла насавую хустачку,—кожны быў-бы рад паехаць адсюль.

— Мне-б не хацелася думаць,—сказала Фларэнс,—што гэтага дому стараюцца ўнікаць. Мне-б не хацелася думаць, што пакоі... яго... пакоі намерсе астаюцца пустымі і панурымі, цёня. Я палічыла-б за лепшае астацца цяпер тут. О, мой брат! Мой брат!

Гэта быў натуральны ўзрыў пачуццяў, які нельга перамагчы; і яны прарваліся-б нават праз пальцы рук, якімі яна закрыла твар.

— Ну, што-ж, дзіця!—памаўчаўшы, заўважыла місіс Чык.— Ні ў якім выпадку не хацела-б я сказаць вам што-небудзь няласкавае, і я ўпэўнена, што вы гэта ведаеце. Такім чынам, вы астанецеся тут і будзеце рабіць, як вам захочацца. Ніхто не будзе ўмешвацца ў вашы справы, Фларэнс, і я ўпэўнена, што ніхто і не захоча ўмешвацца.

Фларэнс кінула галавой, у смутку згаджаючыся.

— Не паспела я заўважыць беднаму вашаму тату, што варта было-б яму шукаць забавы і аднавіць сілы, часова перамяніўшы абстаноўку,—прадаўжала місіс Чык,—як ён сказаў мне, што рашыў ужо выехаць ненадоўга з горада. Дапраўды, я спадзяюся, што ён паедзе вельмі хутка. Чым хутчэй, тым лепш. Але, здаецца, патрэбна штосьці ўладзіць у сувязі з асабістымі яго паперамі, у выніку таго няшчасця, якое так усхвалявала ўсіх нас,—зразумець не магу, што здарылася з маёй хустачкай; Лукрэцыя, дайце мне сваю, мая любая,—і гэтым ён будзе займацца адзін-два вечары ў сваім пакоі. Ваш тата, дзіця,—самы сапраўдны Домбі, які толькі можа быць,—сказала місіс Чык, з вялікай стараннасцю выціраючы вочы ражкамі хустачкі міс Токс.—Ён зробіць намаганне. За яго можна не баяцца.

— Ці магла-б я, цёця,—дрыжучы, запыталася Фларэнс,— што-небудзь зрабіць, каб...

— Ах, божа мой, дарагое маё дзіця,—хутка перабіла місіс Чык,—аб чым вы гаворыце? Калі ваш тата сказаў мне—я вам перадала дакладныя яго словы: «Луіза, мне нічога не патрэбна; мне лепш пабыць аднаму»,—як вы думаеце, што сказаў-бы ён вам? Вы не павінны яму паказвацца на вочы, дзіця. Нельга і думаць пра гэта.

— Цёця,—сказала Фларэнс,—я пайду лягу.

Місіс Чык ухваліла гэтае рашэнне і пусціла яе, пацалаваўшы некалькі разоў на дарогу. Але міс Токс, нібы для пошукаў згубленай насавай хустачкі, паднялася ўслед за ёю наверх і паспрабавала, залучыўшы некалькі хвілін, усцешыць яе, не зважаючы на зусім непахвальныя адносіны С'юзен Ніпер. Бо міс Ніпер, у гарачай заўзятасці, пагардліва гаварыла пра міс Токс, як пра кракадзіла; аднак, яе спачуванне здавалася шчырым і адрознівалася той перавагай, што было бескарыслівае,—такім шляхам бадай ці можна было заслужыць прыхільнасць.

І няўжо не было нікога бліжэйшага і даражэйшага, як С'юзен, каб умацаваць сэрца, змучанае тугою? Нікога, ніводнага чалавека, да якога ёй можна было-б павярнуць свой твар, каго можна было-б абняць? Нікога, хто знайшоў-бы спагадлівае слова для такога глыбокага смутку? Няўжо Фларэнс была такая адзінокая ў жорсткім свеце, што больш ёй нічога не аставалася? Нічога! Страціўшы адразу матку і брата,—бо са стратай

маленькага Поля першая страта яшчэ мацней прыціснула яе сваім цяжарам,—яна не магла звярнуцца за дапамогай, ні да каго, апрача С'юзен. О, хто можа сказаць, як вельмі патрэбна была ёй дапамога ў першы час!

Першы час, калі жыццё ў доме ўвайшло ў прывычную каляю, калі раз'ехаліся ўсе, апрача слуг, а бацька замкнуўся ў сваіх пакоях, Фларэнс магла толькі плакаць, блукаць па доме, а часамі, пад наплывам пакутлівых успамінаў, убягаць у свой пакой, ламаць рукі, кідацца ніцма на ложак і не знаходзіць ніякага ўцяшэння—нічога, апрача горкага і жорсткага смутку. Звычайна гэта здаралася, калі яна бачыла які-небудзь куток або рэч, цесна звязаную з Полем; і дзякуючы гэгаму першы час злашчасны дом ператварыўся для яе ў месца катавання.

Але чыстай любові неўласціва гарэць так шалёна і так бязлітасна доўга.

Прайшло крыху часу, і залатая вада, якая струменіла па сцяне на ранейшым месцы, у ранейшую ціхую гадзіну, павольна ўбываючы, зноў прыцягвала яе спакойны позірк. Прайшло крыху часу, і яна зноў часта заходзіла ў гэты пакой, сядзела тут адна, такая-ж цяплівая і ціхая, як і тады, калі дзяжурыла ля ложка.

Прайшло крыху часу, і ў сумным доме, такім вялікім і панурым, яе ціхі голас упрыцемку, павольна і калі-нікалі перарываючыся, заспяваў тую старую песеньку, якую так часта слухаў Поль, прытуліўшы галаву да яе пляча. А пасля, калі зусім сцімнела, музыка загучэла ў пакоі; яна грала і спявала так ціха, што гэта хутчэй нагадвала журботны ўспамін аб тым, як яна спявала па яго просьбе, у той апошні вечар, чым паўтарэнне. Але гэта паўтаралася часта, вельмі часта, у змрочнай адзіноце, і перарывістае гурчанне мелодыі яшчэ дрыжэла на клавішах, калі слёзы заглушалі пяшчотны голас.

Так набралася яна мужнасці глянуць на рукадзелле, якім заняты былі яе пальцы, калі яна сядзела побач з ім на марскім беразе; так прайшло нямнога часу, і яна зноў узялася за рукадзелле, адчуваючы да яго якуюсьці пяшчотную прывязанасць, нібы яно надзелена было свядомасцю і памятала аб Полі; і, седзячы ля акна, каля партрэта маткі, у нежылым, даўно закінутым пакоі, яна праводзіла гадзіны ў задуменні.

Чаму так часта цёмныя вочы адрываліся ад гэтай работы, каб зірнуць на дом, дзе жылі румяныя дзеці? Яны не напаміналі ёй непасрэдна аб яе страце, бо гэта былі дзяўчынкі, чагыры маленькія сястры. Але ў іх, як і ў яе, не было маці, і быў бацька.

Лёгка было адгадаць, калі яго не было дома і чакалі яго звароту, таму што старэйшая дзяўчынка заўсёды апраналася і пільнавала яго ў гасцінай ля акна або на балконе; і калі ён з'яўляўся, яе ўважлівы тварык асвятляўся радасцю, а другія дзеці, ля высокага акна і заўсёды на варце, пляскалі ў далоні,

барабанілі па падаконніку і звалі яго. Старэйшая дзяўчынка спускалася ў весгьбюль, брала яго за руку і вяла па лесвіцы, а пасля Фларэнс бачыла, як яна сядзіць каля яго або ў яго на каленах, або ласкава абдымае за шыю і размаўляе з ім; і хоць яны абодва былі заўсёды вясёлымі, ён часта ўглядаўся ў твар дачкі, нібы знаходзіў у ёй падабенства да маткі, якой не было на свеце. Часамі Фларэнс не магла больш глядзець і, заліўшыся слязмі, хавалася за фіранку, нібы спалохаўшыся, або хутка адыходзіла ад акна. Аднак, яна мімаволі варочалася назад; і работа, пра якую яна забылася, неўзабаве валілася ў яе зноў з рук.

Калі бацька канчаў абедцаць, яна бачыла ў адчынення вокны, як яны спускаліся ўніз са сваёй гувернанткай або нянькай і збіраліся ля стала; а ў ціхія летнія дні іх дзіцячыя галасы і звонкі смех даляталі праз вуліцу ў сумны пакой, дзе яна сядзела. Пасля яны карабкаліся ўверх па лесвіцы разам з ім і забаўляліся каля яго на канапе або прыскаліся да яго каленаў—сапраўдны букет маленькіх твараў,—калі ён, як відаць, расказваў ім нейкую гісторыю. Або яны выбягалі на балкон, і тады Фларэнс хутка хавалася, баючыся, што вясёласць іх будзе парушана, калі яны ўбачаць яе ў чорнай сукенцы, непарушную і адзінокую.

Старэйшая дзяўчынка аставалася з бацькам, калі малодшыя выходзілі, і гатавала яму чай—якой шчаслівай маленькай гаспадыняй была яна тады!—і сядзела, гутарачы з ім, іншы раз ля акна, іншы раз у глыбіні пакоя, пакуль не паяўляліся свечкі. Ён зрабіў яе сваім таварышом, хоць яна была на некалькі гадоў маладзей за Фларэнс; і за сваёй кніжачкай або рабочай скрыначкай яна ўмела быць паважнай і чароўна сур'эзнай, як дарослая. Калі ім прыносілі свечкі, Фларэнс са свайго цёмнага пакоя не баялася пазіраць на іх. Але ў пэўны час дзяўчынка казала: «Добрай ночы, тата» і ішла спаць, а Фларэнс усхліпвала і дрыжэла, калі тая падымала да яго твар, і больш Фларэнс не магла глядзець.

Калі ўсе ў доме засыналі і агні ўсе былі патушаны, Фларэнс ціхенька выходзіла са свайго пакоя, бясшумна ступаючы, спускалася па лесвіцы і падыходзіла да дзвярэй бацькі. Да іх, ледзь дыхаючы, прысланялася яна тварам і галавой і з любоўю прыціскалася губамі. Кожную ноч яна апускалася перад дзвярыма на халодную падлогу ў надзеі пачуць хоць-бы яго дыханне; і апанаваная адным вялікім жаданнем—паказаць яму сваю прывязанасць, быць уцяшэннем для яго, схіліць яго да таго, каб ён прыняў пяшчотнасць ад яе, свайго адзінокага дзіцяці, яна, калі-б адважылася, апусцілася-б перад ім на калені з пакорлівай просьбай.

Ніхто гэтага не ведаў. Ніхто аб гэтым не думаў. Дзверы заўсёды былі зачынены, і ён сядзеў замкнуўшыся. Разы два ён выходзіў, і ў доме гаварылі, што ён вельмі хутка паедзе за горад, але ён жыў у гэтых пакоях, жыў адзін, і ніколі яе не

бачыў і не пытаўся пра яе. Магчыма, ён і не ведаў, што яна ёсць у доме.

Аднаго разу, праз тыдзень пасля пахавання, Фларэнс сядзела занятая работай, калі з'явілася С'юзен; ні то плачучы, ні то смеючыся, яна далажыла аб прыходзе гасця.

— Госць! Да мяне, С'юзен?—сказала Фларэнс, са здзіўленнем падняўшы галаву.

— Так, гэта і сапраўды дзіва, хіба не праўда, міс Флой?—сказала С'юзен.—Але я хачу, каб у вас было многа гасцей, дапраўды-ж, хачу, бо ад гэтага вам толькі лепш будзе, і мне здаецца, чым хутчэй мы з вамі паедзем хоць-бы да гэтых старых Скетлсаў, міс, тым лепш для нас абодвух; я, магчыма, не хачу жыць у вялікай грамадзе, міс Флой, але ўсё-такі я не ўстрыца.

Аддадзім належнае міс Ніпер—яна больш клапацілася аб сваёй маладой гаспадыні, чым аб сабе, і гэта было відаць па яе твары.

— Ну, а госць, С'юзен?—сказала Фларэнс.

С'юзен з істэрычным фыркканнем, якое столькі-ж было падобна да смеху, колькі да плачу, і столькі-ж да плачу, колькі да смеху, адказала:

— Містэр Тутс!

Усмешка, што з'явілася на твары Фларэнс, праз секунду знікла, і вочы яе напоўніліся слязмі. Але ўсё-такі гэта была ўсмешка, і яна зрабіла вялікую прыемнасць міс Ніпер.

— Я адчула якраз тое самае, міс Флой,—сказала С'юзен, прыкладваючы фартух до вачэй і ківаючы галавой.—Як толькі я ўбачыла ў вестыбюлі гэтага блажэннага, міс Флой, я перш расмяялася, а пасля не магла не заплакаць.

С'юзен Ніпер мімаволі пачала аднаўляць гэта і тут. Тым часам містэр Тутс, які падняўся ўслед за ёю наверх, не ведаючы аб уражанні, якое ён зрабіў, заявіў аб сваёй прысутнасці, пастукаўшы ў дзверы, і ўвайшоў вельмі бойка.

— Як маецца, міс Домбі?—сказаў містэр Тутс.—Я здароў, дзякую вам; як ваша здароўе?

Містэр Тутс—не было на свеце чалавека лепшага за яго, хоць, магчыма, знайшлося-б некалькі больш ясных галоў,—клапатліва прыдумаў гэту доўгую прамову з мэтай зрабіць палёжку як Фларэнс, так і самому сабе. Але, выявіўшы, што праматаў свой запас, па сутнасці, неразумна, растранжырыўшы ўсё адразу, раней, чым сеў на крэсла, і раней, чым Фларэнс прагаварыла слова, і раней, чым пераступіў цераз парог, ён палічыў за лепшае пачаць спачатку.

— Як маецца, міс Домбі?—сказаў містэр Тутс.— Я здаровы, дзякую вам; як ваша здароўе?

Фларэнс падала яму руку і сказала, што адчувае сябе добра.

— Я сябе адчуваю вельмі добра,—сказаў містэр Тутс сядваючы.—Так, я вельмі добра сябе адчуваю. Не памятаю,—сказаў

містэр Тутс, хвілінку падумаўшы,—каб я калі-небудзь адчуваў сябе лепш, дзякую вам.

— Вельмі міла, што вы прышлі,—сказала Фларэнс, беручыся за сваё рукадзелле.—Я вельмі рада вас бачыць.

Містэр Тутс адказваў хіхіканнем. Падумаўшы, што гэта можа здацца вельмі бойкім, ён замяніў яго ўздыханнем. Падумаўшы, што гэта можа здацца вельмі меланхалічным, ён замяніў яго хіхіканнем. Не зусім задаволены як тым, так і другім адказам, ён засоп.

— Вы былі вельмі добрым да майго дарагога брата,—сказала Фларэнс, у сваю чаргу падначальваючыся натуральнаму жаданню выручыць яго гэтай заўвагай.—Ён часта гаварыў мне пра вас.

— О, гэта не мае ніякага значэння,—паспешна сказаў містэр Тутс.—Цёпла, ці не праўда?

— Цудоўнае надвор'е!—адказвала Фларэнс.

— Мне яно спадабаецца!—сказаў містэр Тутс.—Бадай ці адчуваў я сябе калі-небудзь так добра, як цяпер, вельмі вам удзячан.

Паведаміўшы аб гэтым цікавым і нечаканым факце, містэр Тутс праваліўся ў глыбокую бездань маўчання.

— Здаецца, вы рассталіся з доктарам Блімберам?—сказала Фларэнс, стараючыся дапамагчы яму выкарабкацца.

— Спадзяюся,—адказаў містэр Тутс і зноў паляцеў уніз.

Ён быў на дне, як відаць, захлябнуўшыся, не менш дзесяці хвілін. Калі прайшоў гэты тэрмін ён раптам усплыў на паверхню і сказаў:

— Ну, усяго добрага, міс Домбі.

— Вы ідзеце?—запыталася Фларэнс устаючы.

— Між іншым, я не ведаю. Не, яшчэ не цяпер,—сказаў містэр Тутс, зусім нечакана сядваючы зноў.—Справа ў тым... бачыце, міс Домбі!

— Гаварыце са мною больш смела,—з ціхай усмешкай сказала Фларэнс,—я была-б вельмі рада, калі-б вы пагаварылі пра майго брата.

— Сапраўды?—адазваўся містэр Тутс, і кожная рысачка яго твара, не вельмі выразнага ў іншых адносінах, дыхала спачуваннем.—Небарака Домбі! Сапраўды, я ніколі не думаў, што Берджэсу і кампанія—гэта модныя краўцы (але вельмі дарагія), пра якіх нам здаралася гутарыць,—даўдзецца шыць гэтае плацце для такога выпадку.—Містэр Тутс быў у трауры.—Небарака Домбі! Бачыце! Міс Домбі!—выпаліў Тутс.

— Так?—адазвалася Фларэнс.

— Ёсць адзін сябра, да якога ён апошні час быў вельмі прывязаны. Я падумаў, што, магчыма, вам прыемна было-б мець яго як нейкі сувенір¹. Вы памятаеце, як ён успамінаў пра Дыягена?

¹ Сувенір—падарунак на памяць.

— О, так! О, так!—усклікнула Фларэнс.

— Небарака Домбі! Я таксама памятаю,—сказаў містэр Тутс. Бачачы заплакаўшую Фларэнс, містэру Тутсу вельмі цяжка было перайсці да наступнага пункта, і ён ледзве не ўваліўся зноў у бездань маўчання. Але хіхіканне дапамагло яму ўтрымацца ля самага краю.

— Бачыце,—прадаўжаў ён,—міс Домбі! Я мог-бы ўкрасці яго за дзесяць шылінгаў, калі-б яны яго не аддалі, і я ўкраў-бы, але, здаецца, яны рады ад яго пазбавіцца. Калі вам хочацца яго мець, дык ён ля дзвярэй. Я знарок прывёз яго да вас. Ён, ведаеце, не дамскі сабака,—сказаў містэр Тутс,—але вы нічога не маеце супроць гэтага, хіба не праўда?

Сапраўды, у гэты момант Дыяген—у чым яны хутка пераканаліся, паглядзеўшы ўніз на вуліцу,—выглядаў з акна наёмнага кабрыялета, куды яго ледзве заманілі, каб даставіць на месца.

Праўду кажучы, з усіх сабак ён менш за ўсё быў падобен да дамскага сабакі і, апанаваны нецяярлівым жаданнем вырвацца на волю, меў зусім непрывабны выгляд, калі адрывіста цяўкаў, скрывіўшы зяпу, і, страціўшы роўнавагу, перакуліўся і паваліўся на салому, а пасля, задыхаючыся, зноў усхапіўся з высунутым языком, нібы з'явіўся ў лячэбніцу для агляду здароўя.

Але хоць Дыяген быў самым недарэчным сабакам, якога толькі можна напаткаць у летні дзень,—што трапляў у нядобрае становішча, кіраваўся фальшывым уяўленнем, нібы недалёка знаходзіцца вораг, на якога вельмі пахвальна брахаць,—і хоць ён зусім не вызначаўся добрым норавам і быў, вядома, неразумны, і валасы звешваліся яму на вочы, і ў яго быў смешны нос, неспакойны хвост і хрыпаты голас, але—з прычыны таго, што Польша пра яго ўспомніў пры ад'ездзе і прасіў клапаціцца,—для Фларэнс ён быў даражэй, чым самы каштоўны і прыгожы прадстаўнік гэтага роду. А калі Дыяген, вызвалены, узяцеў па лесвіцы і ўварваўся ў пакой (а колькі было перад гэтым клопату, каб выцягнуць яго з кабрыялета!), забраўся пад мэблю і абкруціў доўгім жалезным ланцюгом, што матаўся ў яго на шыі, ножкі крэслаў і сталоў, а пасля пачаў тузаць яго, пакуль аж вочы яго, дагэтуль схаваныя пад касматай поўсцю, ледзь не выскачылі з арбіт, і калі ён забурчэў на містэра Тутса, які дамагаўся блізкага знаёмства, і накінуўся на Таулінсона, амаль не сумняваючыся ў тым, што гэта і ёсць той самы вораг, на якога ён ўсё жыццё брахаў з-за вугла, але ніколі яшчэ не бачыў,—Фларэнс была ім да таго задаволена, нібы ён быў цудам разважлівасці.

Містэр Тутс быў так узрадаван поспехам свайго падарунка і з такім захапленнем пазіраў на Фларэнс, якая нахілілася да Дыягена і гладзіла сваёй далікатнай ручкай яго жорсткую спіну,—Дыяген прыязна дазволіў гэта ў першую-ж хвіліну іх знаёмства,—што яму нялёгка было развітацца, і, бяспрэчна, ён

страціў-бы значна больш часу на тое, каб прыняць такое рашэнне, калі-б яму не дапамог сам Дыяген, якому прышло ў галаву забрахаць на містэра Тутса і кінуцца на яго з разъяўленай зяпай. Добра не ведаючы, як скончыць з гэтымі выступленнямі, і разумеючы, што яны пагражаюць пагібельлю штанам, якія абавязаны сваім існаваннем майстэрству Берджэса і К°, містэр Тутс з хіхіканнем вышмыгнуў за дзверы.

— Падыйдзіце-ж, Ды! Мілы Ды! Пасябруйце з вашай новай гаспадыняй. Будзем любіць адзін аднаго, Ды!—сказала Фларэнс, гладзячы яго калматую галаву.

І Ды, грубы і сярдзіты, нібы калматая яго скура зрабілася пранікальнай для слязы, што капнула на яе, а яго сабачае сэрца растаяла, калі яна скацілася, пацягнуўся носам да яе твара і даў клятву ў адданасці.

Для яго зараз-жа быў наладжан пір у кутку; і, дасыта наеўшыся і напіўшыся, ён падышоў да акна, дзе сядзела Фларэнс, якая пазірала на яго, стаў на заднія лапы, няўкложва паклаўшы пярэднія ёй на плечы, лізнуў ёй твар і рукі, прыціснуўся вялізнай галавой да яе грудзей і пачаў віляць хвостом, пакуль не стаміўся. Нарэшце Дыяген скруціўся ля яе ног і заснуў.

Хоць міс Ніпер з асцярогай глядзела на сабак і лічыла неабходным, уваходзячы ў пакой, вельмі берагчы спадніцы, нібы пераходзіла па каменных цераз ручай, а таксама пішчаць і ўскакваць на крэслы, калі Дыяген пацягваўся, аднак, яна была пасваему расчулена дабротой містэра Тутса, бачачы Фларэнс так уздавананай прывязанасцю і сяброўствам гэтага грўбага сябра маленькага Поля. Правёўшы ўвесь вечар у назіраннях над Дыягенам і яго гаспадыняй і вельмі ахвотна папрацаваўшы, каб зрабіць Дыягену пасцель у пярэдняй за дзвярыма яго гаспадыні, яна хутка сказала Фларэнс развітваючыся з ёю на ноч:

— Ваш тата, міс Флой, едзе заўтра раніцой.

— Заўтра раніцой, С'юзен?

— Так, міс; так ён сказаў. Заўтра рана.

— Вы не ведаеце, С'юзен,—не глядзячы на яе, запыталася Фларэнс,—куды тата едзе?

— Добра не ведаю, міс. Раней ён хоча сустрэцца з гэтым драгацэнным маёрам

З далейшых яе слоў высветлілася, што ўнізе яна наслухалася нямала аб тым, што місіс Чык прапачавала маёра ў спада-рожнікі містэру Домбі і што містэр Домбі пасля некаторага хістання запрасіў яго.

— Спакойнай ночы, С'юзен,—сказала Фларэнс.

— Спакойнай ночы, мая любая, дарагая міс Флой.

Астаўшыся адна, Фларэнс апусціла галаву на рукі і, прыклаўшы другую руку да трапяткога сэрца, аддалася свайму гору.

Была сырая ноч, і ішоў меланхалічны дождж, які барабаніў і стукаў з нейкай стомленасцю. Ляніва дзьмуў вецер і абягаў,

енчучы, вакол дома, нібы пакутаваў ад болю або смутку. З прэрэзлівым шумам трапяталі дрэвы. Пакуль яна сядзела і плакала, час ішоў, і на званіцы панура прабіла поўнач.

Фларэнс была амаль дзіцем—ёй яшчэ не споўнілася чатырнаццаць гадоў,—але смутак і нуда гэтай гадзіны, у вялікім доме, дзе смерць нядаўна зрабіла лютае спусташэнне, бадай, прымусіла-б і чалавека больш дарослага задумацца аб страшэнных рэчах. Але яе нявіннае ўяўленне было вельмі занята адным прадметам, каб яна над гэтым задумвалася. Нішто не займала яе думак, апрача любові,—так, глыбокай любові і непатрэбнай,—заўсёды накіраванай да бацькі.

У шуме дажджу, у завыванні ветру, у гойданні дрэў, ва ўрачыстым боі гадзінніка не было нічога, што магло-б адагнаць гэту адну думку або паслабіць яе важнасць.

Няшчаснае дзіця, яна не магла легчы спаць і—з таго часу—ні разу яшчэ не клалася, не зрабіўшы начнога паломніцтва да яго дзвярэй. Дзіўнае, сумнае відовішча: вось яна, цішком, спускаецца па лесвіцы ў пустым зроку, і з трапяткім сэрцам, затуманенымі вачыма, з распушчанымі валасамі спыняецца ля дзвярэй і прыціскаецца да іх звонку сваёй вільготнай шчакоі. Але ноч ахувала яе, і ніхто пра гэта не ведаў.

У тую ноч, ледзь дакрануўшыся да дзвярэй, Фларэнс пераканалася, што яны не замкнуты. Упершыню яны былі ледзь-ледзь прыадчынены, і пакой асветлены. Першым імпульсам баязлівай дзяўчынкі—і яна яму паддалася—было хутка адыйсці ад дзвярэй. Другім—вярнуцца і ўвайсці; гэты другі імпульс стрымаў яе ў нерашучасці на лесвіцы.

Дзверы былі прыадчынены,—праўда, на валасок,—але і гэта ўжо надавала надзеі. Яе падбадзёрыў прамень святла, што прабіўся праз цёмныя суровыя дзверы і ніткай працягнуўся па мрамарнай падлозе. Яна вярнулася, бадай ці разумеючы, што робіць, але ўзахвачаная сваёй любоўю і горам, якое яны перажылі разам, але не падзялілі, і, злёгка ўзняўшы рукі і дрыжучы, яна прашмыгнула ў пакой.

Бацька сядзеў за сваім старым сталом у сярэднім пакоі. Ён парадкаваў нейкія паперы. Дождж цяжка біў у аконныя шыбы ў першым пакоі, дзе ён так часта сачыў за небаракам Полем, калі той быў дзіцем, і ціхія скаргі ветру чуліся знадворку.

Але ён іх не чуў. Ён сядзеў, утаропіўшы позірк на стол, у такой глыбокай задуманасці, што поступ значна больш цяжэйшы, чым лёгкі крок яго дачкі, мог-бы не прыцягнуць яго ўвагі. Яго твар быў павернуты да яе. Пры святле дагараючай лямпы і ў гэту змрочную гадзіну ён здаваўся змораным і сумным; і ў гэтай поўнай адзіноце, што яго акружала, быў нейкі заклік да Фларэнс, які балюча адазваўся ў ёй.

— Тата! Тата! Пагаварыце са мною, дарагі тата!

Ён уздрыгануўся ад гуку яе голасу і ўсхапіўся. Яна стаяла перад ім з працягнутымі рукамі, але ён адхіснуўся.

— Што здарылася?—строга запытаўся ён.—Чаму вы прышлі сюды? Што вас напалохала?

Калі што-небудзь яе спалохала, дык гэта быў яго твар, павернуты да яе. Любоў, якая палымнела ў грудзях яго юнай дачкі, застыла перад гэтым тварам, і яна стаяла і пазірала на яго, нібы скамянеўшы.

Не было ў ім ні намёку на пяшчоту або жаласць. Не было ні пробліску зацікаўленасці, бацькаўскага прызнання або спагады. Была ў гэтым твары перамена, але іншага характару. Ранейшая роўнадушнасць і халодная стрыманасць далі месца нечаму другому, чаму—яна не ўсведамляла, больш правільна, не мела права ўсведамляць.

Няўжо шалёная рэўнасць і ўражаны гонар атруцілі пяшчотныя ўспаміны, якія павінны былі прымусіць яго палюбіць яе і ёю даражыць? Ці магчыма, што, пры ўспаміне пра малютку-сына, яму пакутліва было глядзець на яе, такую прыгожую і поўную сіл?

У Фларэнс не было гэтых думак. Але любоў бывае зыркай, калі яна адхілена і безнадзейная, і надзея ў ёй памерла, у той час як яна стаяла, пазіраючы ў твар бацьку.

— Я ў вас пытаюся, Фларэнс, вы спалохаліся? Што-небудзь здарылася? Чаму вы прышлі сюды?

— Я прышла, тата...

— Насуперакі майму жаданню. Чаму?

Яна бачыла, што ён ведае, чаму,—гэта было выразна відаць па яго твары,—і з ціхім працяглым стогнам апусціла галаву на рукі.

Ён узяў яе за руку. Рука ў яго была халодная і вялая і амаль не сціскала яе рукі.

— Вы стаміліся, напэўна,—сказаў ён, беручы лампу і праводзячы яе да дзвярэй,—і вам патрэбна адпачыць. Усім нам патрэбен адпачынак. Ідзіце, Фларэнс. Вам што-небудзь уявілася.

Калі што-небудзь і ўявілася, то цяпер яна ачулася, і яна адчувала, што гэта ўжо больш ніколі не вернецца.

— Я астануся тут і пасвячу, пакуль вы будзеце падымацца па лесвіцы. Увесь дом там, наверху, у вашым карыстанні,—павольна сказаў бацька.—Цяпер вы тут гаспадыня. Спакойнай ночы.

Усё яшчэ закрываючы твар, яна ўсхліпнула, адказала: «Спакойнай ночы, дарагі тата» і моўчкі пачала падымацца па лесвіцы.

Яму суджана ўспомніць аб гэтым у тым самым пакоі ў будучыя гады. Дождж, што барабانیць па даху, вецер, што стогне на дварэ, магчыма, прадракалі гэта сваім меланхалічным шумам.

У апошні раз, калі ён з гэтага самага месца сачыў за ёй, узыходзячай па лесвіцы, яна несла на руках свайго брата. Але цяпер яе адыход не гарнуў да яе яго сэрца; ён вярнуўся ў свой пакой, замкнуў дзверы, апусціўся ў крэсла і заплакаў аб сваім памёршым хлопчыку.

РАЗДЕЛ XIX

Уолтэр ад'язджае.

Драўляны мічман ля дзвярэй інструментальнага майстра, як і належала такому маленькаму з жорсткім сэрцам мічману, застаўся надзвычай роўнадушным да ад'езду Уолтэра, нават тады, калі самы апошні дзень прабывання Уолтэра ў задняй гасцінай заканчваўся.

Шмат разоў Уолтэр, уваходзячы і выходзячы, паглядаў на яго з любоўю, а небарака стары Соль, калі Уолтэра не было дома, выходзіў і прыхінаўся да вушака дзвярэй, прыціскаючыся сваім парыком да самых спражак на чаравіках генія-абаронцы яго гандлю і крамы.

У Уолтэра цяжка было на сэрцы, калі ён абводзіў позіркам сваю старую спальню, там, наверсе, на ўзроўні дахаў і комінаў, і думаў аб тым, што пройдзе яшчэ адна ноч. якая ўжо надыходзіць, і ён расстанеца з ёю, магчыма, назаўсёды.

Але не варта было пакідаць дзядзьку ў маленькай задняй гасцінай, дзе ён сядзеў цяпер у адзіноце, бо капітан Катль, далікатны, не глядзячы на сваю грубаватасць, наўмысна, насуперак свайму жаданню, не з'явіўся, каб яны маглі пагаварыць удвух, без сведак. Таму Уолтэр, які толькі што вярнуўся дадому пасля дня, поўнага перадад'ездных клопатаў, паспешна спустыўся да яго.

— Дзядзя,—весела сказаў ён, паклаўшы руку на плячо старому,—што вам прыслаць з Барбадоса?

— Надзею, дарагі мой Уолі. Надзею, што мы яшчэ спаткаемся на гэтым свеце.

— Я гэта зраблю, дзядзя; у мяне яе хопіць з лішкам, і я не паскуплюся! А што датычыць жывых чарапах, лімонаў для пунша капітана Катля, салодкіх кансерваў для вас і ўсякіх такіх рэчаў, то я буду прысылаць цэлымі караблямі, калі разбагацею.

Стары Соль выцер акуляры і слаба ўсміхнуўся.

— Вось і вельмі добра, дзядзя!—весела ўсклікнуў Уолтэр і яшчэ разоў шэсць хлопнуў яго па плячы.—Вы падбздзёрваеце мяне—я падбздзёру вас!

— Уолі, дарагі мой хлопчык,—абазваўся стары,—я зраблю ўсё, што змагу, я зраблю ўсё, што змагу.

— Калі вы зробіце тое, што зможаце, дзядзя,—сказаў Уолтэр са сваім прыемным смехам,—то гэта лепш, што можа быць. Вы не забудзецеся, дзядзя, што вы мне павінны пасылаць?

— Не, Уолі, не,—адказаў стары,—аб усім, што я даведаюся пра міс Домбі, цяпер, калі яна асталася адна,—няшчасная!—я буду пісаць. Але думаю, гэтага будзе мала, Уолі.

— Ну, дык вось што я вам скажу, дзядзя,—пачаў Уолтэр пасля нядоўгага хістання:—я толькі што заходзіў туды.

— Ну, што-ж?—прамармытаў стары, падымаючы бровы, а з імі і акуляры.

— Не для таго, каб убачыць яе,—прадаўжаў Уолтэр,—хоць, бадай, я мог-бы яе ўбачыць, калі-б паспрабаваў, бо містэр Домбі не ў горадзе, а для таго, каб развітацца з С'юзен. Я, ведаеце, думаў, што магу на гэта адважыцца пры даных акалічнасцях і калі ўспомніць пра той дзень, калі я апошні раз бачыў міс Домбі.

— Так, мой хлопчык, так,—адказаў дзядзька, ачнуўшыся ад задумення.

— І я яе бачыў,—прадаўжаў Уолтэр.—Я маю на ўвазе С'юзен; і сказаў ёй, што заўтра ад'язджаю. І я дадаў, дзядзя, што вы заўсёды цікавіліся міс Домбі з таго самага вечара, як яна пабыла тут, і заўсёды жадалі ёй здароўя і шчасця, і заўсёды будзеце лічыць за гонар і прыемнасць зрабіць ёй хоць якую-небудзь паслугу; мне, ведаеце, здавалася, што я магу гэта сказаць пры даных акалічнасцях. Як вы думаеце?

— Так, мой хлопчык, так,—адказаў дзядзька тым-жа тонам, што і раней.

— І я дадаў,—прадаўжаў Уолтэр,—што калі яна,—я маю на ўвазе С'юзен,—калі-небудзь паведаміць вас, сама або праз місіс Рычардс або праз каго-небудзь іншага, хто загляне ў гэтыя краі, што міс Домбі здарова і шчасліва, вы будзеце вельмі ўдзячны і напішаце пра гэта мне, і я таксама буду ўдзячан. Вось і ўсё! Чэснае слова, дзядзя,—сказаў Уолтэр,—у мінулую ноч я амаль не спаў, таму што думаў пра гэта; а вышаўшы з дому, ніяк не мог вырашыць, зрабіць гэта ці не. І, аднак, я ўпэўнен, што гэта было шчырае, сардэчнае маё жаданне, і ў выніку я быў-бы вельмі няшчаслівы, калі-б не задаволіў яго.

Яго чыстасардэчны голас і тон адпавядалі яго словам і сцвярджалі іх праўдзівасць.

— Дык вось, дзядзя, калі вы яе калі-небудзь убачыце,—сказаў Уолтэр,—цяпер я маю на ўвазе міс Домбі, магчыма, вы яе ўбачыце, хто ведае?—дык перадайце, як я ёй спачуваў, як шмат я пра яе думаў, калі быў тут, як я гаварыў пра яе са слязмі на вачах, дзядзя, у гэты апошні вечар перад ад'ездам. Перадайце ёй, як я гаварыў аб тым, што ніколі не забуду яе ласкавага абыходжання, яе цудоўнага твара і—што лепш за ўсё—яе вялікай дабрата. І таму, што гэтыя чаравікі я ўзяў не ў жанчыны і не ў маладой лэдзі, а толькі ў нявіннага дзіцяці,—прадаўжаў Уолтэр,—скажыце ёй, калі можна, дзядзя, што я іх захаваў—яна ўспомніць, як часта яны звальваліся з ног у яе ў той вечар—і павёз з сабой на ўспамін!

У гэты самы момант яны накіроўваліся ў дарогу ў адным з куфэркаў Уолтэра. Насільшчык, які адвозіў яго багаж на каламажцы, каб пагрузіць яго на прыстані на борт «Сына і Наследніка», заўладаў імі і, перш чым гаспадар іх паспеў дагаварыць фразу, павёз іх з-пад самага носа бяздушнага Мічмана.

Але гэтаму старому мараку можна дараваць за яго нячулыя аносіны да скарбу, які вывозілі, бо ў той-жа момант перад

яго носам, якраз у полі яго зроку, з'явіліся Фларэнс і С'юзен Ніпер; Фларэнс не без страху зірнула яму ў твар і ўбачыла яго драўлянае напружанае вока.

Мала таго: яны ўвайшлі ў краму і падышлі да дзвярэй гасцінай нікім не заўважаныя, апрача Мічмана. і Уолтэр, які сядзеў спіною да дзвярэй, і цяпер не даведаўся-б аб іх з'яўленні, калі-б не ўбачыў, як дзядзька ўсхапіўся з крэсла і ледзь не паваліўся, наляцеўшы на другое крэсла.

— Ах, дзядзя!—крыкнуў Уолтэр.—Што здарылася?

Стары Саламон адказаў:

— Міс Домбі!

— Ці можа гэта быць?—усклікнуў Уолтэр, азірнуўшыся і ўсхапіўшыся ў сваю чаргу.—Тут?!

Так, гэта было і магчыма і несумненна, бо, не паспелі гэтыя словы вырвацца з яго вуснаў, як міма яго прабегла Фларэнс, схэпіла дзядзьку Соля абодвума рукамі за адвароты табачнага колеру, моцна пацалавала яго ў шчаку і, павярнуўшыся, працягнула руку Уолтэру з простадушнай шчырасцю і сур'ёзнасцю, уласцівымі толькі ёй і больш нікому на свеце!

— Ад'язджаеце, Уолтэр?—сказала Фларэнс.

— Так, міс Домбі,—адказаў ён, але не так бадзёра, як-бы яму хацелася,—мне трэба рушыць у падарожжа.

— А ваш дзядзя,—сказала Фларэнс, азірнуўшыся на Саламона,—зразумела, ён засмучаны тым, што вы ад'язджаеце. Ах, я бачу, што так яно і ёсць! Дарагі Уолтэр, я таксама вельмі засмучана.

— Божа мой!—усклікнула міс Ніпер.—Столькі на свеце людзей, без якіх нам можна абыйсціся; вось, напрыклад, місіс Піпчын; як наглядчыцу, варта было-б набыць, а калі патрэбна ўменне абыходзіцца з чорнымі нявольнікамі, гэтыя Блімберы—самыя падыходзячыя людзі.

Гаворачы гэта, міс Ніпер развязала істужкі капялюшыка і, няўважліва глянуўшы ў маленькі чорны чайнік, які стаяў на стале разам са звычайным простым сервізам, трасянула галавой і бляшанай чайніцай і, не чакаючы просьбы, пачала заварваць чай.

Тым часам Фларэнс зноў павярнулася да інструментальнага майстра, які быў і зачарованы, і здзіўлены.

— Як вырасла!—сказаў стары Соль.—Якой прыгожай стала! і, аднак, не перамянілася! Усё такая самая!

— Няўжо?—сказала Фларэнс.

— Та-ак,—адказаў стары Соль, павольна паціраючы рукі і абмяркоўваючы гэтае пытанне ўпоўголаса, калі задумлены позірк бліскучых вачэй, накіраваны на яго, прынягнуў яго ўвзгугу.— Так, той самы выраз на твары быў і ў больш юныя гады!

— Вы мяне памятаеце,—з усмешкай сказала Фларэнс,—памятаеце, якой малюткай я тады была?

— Дарагая мая юная лэдзі,—абазваўся інструментальны майстар,—ці мог я пра вас забыцца, калі я так часта пра вас

думаў і чуў з таго часу? Ды і ў тую-ж самую хвіліну, калі вы ўвайшлі, Уолі гаварыў мне пра вас і даваў даручэнне да вас, і...

— Праўда?—сказала Фларэнс.—Дзякую вам, Уолтэр. О, дзякую вам, Уолтэр! Я думала, што вы паедзеце і не ўспомніце пра мяне.

І зноў яна працягнула яму маленькую ручку так вольна і так даверліва, што Уолтэр затрымаў яе на некалькі секунд у сваёй руцэ і ніяк не мог яе выпусціць.

— Мне здаецца, што я не змагу называць вас інакш, чым дзядзем Уолтэра, сэр,—сказала Фларэнс старому,—калі вы мне дазволіце.

— Мая дарагая юная лэдзі!—усклікнуў стары Соль.—Калі я вам дазволю! Госпадзі божа мой!

— Мы заўсёды ведалі вас пад гэтым імем і так правас і гаварылі,—сказала Фларэнс, азіраючыся вакол і ціха ўздыхаючы.—Любая старая гасціная! Усё такая самая! Як я яе добра памятаю!

Настала кароткае маўчанне. С'юзен Ніпер спрытна вывудзіла з буфета яшчэ дзве чашкі і два сподкі і з задумлівым выглядам чакала, калі настаіцца чай.

— Я хачу сказаць дзядзю Уолтэра,—прадаўжала Фларэнс, нясмела кладучы ручку на руку старога, якая ляжала на стале, каб прыцягнуць яго ўвагу,—аб тым-сім, што мяне турбуе. Хутка ён астанецца адзін, і калі ён дазволіць мне... не замяніць Уолтэра, бо гэтага я не магла-б зрабіць, але быць яму верным сябрам і ўсцяшаць яго як хопіць сілы ў часе адсутнасці Уолтэра,—я буду яму вельмі ўдзячнай. Добра? Вы дазволіце, дзядзя Уолтэра?

Інструментальны майстар моўчкі паднёс яе руку да сваіх губ, а С'юзен Ніпер, злажыўшы накрыж рукі і адкінуўшыся на спінку старынскага крэсла, якое яна сама сабе прызначыла, сцяла зубамі істужку капялюшыка і ціха ўздыхнула, пазіраючы на акно ў столі.

— Вы дазволіце мне наведваць вас,—прадаўжала Фларэнс,—калі будзе мне выпадак, і вы будзеце расказваць мне усё пра сябе і пра Уолтэра; і ў вас не будзе ніякіх сакрэтаў ад С'юзен, калі яна прыдзе замест мяне, і вы будзеце шчырым з намі, будзеце нам давяраць і звяртацца на нас? І вы дазволіце нам быць удзяшэннем для вас? Дазволіце, дзядзя Уолтэра?

Мілы твар, павернуты да яго, ласкава ўпрашваючыя вочы, пяшчотны голас і лёгкі дотык да яго рукі (усё гэта здавалася яшчэ больш прывабным дзякуючы дзіцячай пашане яго старасці), а таксама ўласцівая ёй сур'ёзнасць зрабілі такое моцнае ўражанне на небараку старога інструментальнага майстра, што ён толькі адказаў:

— Уолі, скажыце за мяне слаўцо, любы мой. Я вельмі ўдзячан

— Не, Уолтэр,—з ціхай усмешкай запырэчыла Фларэнс.—Калі ласка, не гаварыце за яго. Я яго добра разумею, і мы па-

вінны навучыцца размаўляць адзін з другім без вас, дарагі Уолтэр.

Сумны тон, якім яна сказала гэтыя апошнія словы, расчуліў Уолтэра больш, чым усё астатняе.

— Міс Фларэнс,—сказаў ён, стараючыся набыць тую бадзёрасць, якую захоўваў у часе размовы з дзядзькам,—дапраўды-ж, я ведаю не больш, чым дзядзя, як дзякаваць за такую дабрату. Але нарэшце, каб я здолеў гаварыць цэлую гадзіну, я толькі-б мог сказаць, што пазнаю вас у гэтым!

С'юзен Ніпер узялася за другую істужку капялюшыка і кіўнула акну ў столі ў знак ухвалы выказанага пачуцця.

— Ах, Уолтэр,—сказала Фларэнс,—але я хачу яшчэ што-кслечы вам сказаць перад вашым ад'ездам, і, калі ласка, завіце мяне Фларэнс і не размаўляйце са мною, як з чужым чалавекам.

— Як з чужым чалавекам!—паўтарыў Уолтэр.—Не, я не мог-бы так гаварыць. У кожным разе я, зразумела, не мог-бы так адчуваць.

— Так, але гэтага мала, і я не гэта маю на ўвазе. Зразумейце, Уолтэр,—дадала Фларэнс, заліваючыся слязімі,—ён быў вельмі прывязаны да вас і, паміраючы, сказаў, што любіць вас і сказаў: «Не забывайце Уолтэра!», і калі вы будзеце мне братам. Уолтэр, цяпер, калі ён памёр і ў мяне нікога не асталося на свеце, я буду вам сястрой да канца жыцця і буду думаць аб вас, як аб брату, дзе-б мы з вамі не былі!

І з мілым простадушшам яна працягнула яму абедзве рукі. Уолтэр узяў іх, нахіліўся і дакрануўся губамі да заплаканага твара, які не адхіліўся, не адварнуўся, не пачырванеў пры гэтым, але быў павернут да яго даверліва і шчыра.

С'юзен Ніпер, якая ўзяла ў рот адразу абедзве істужкі капялюшыка і ў часе гэтай гутаркі выказала многія свае пачуцці акну ў столі, змяніла тэму, запытаўшыся, хто хоча малака, а хто цукру; атрымаўшы адказ на гэтыя пытанні, яна пачала разліваць чай. Усе чацвёрэ па-сяброўску селі за маленькі стол і пачалі піць чай пад зыркiм наглядам гэтай маладой лэдзі.

Поўгадзіны таму назад Уолтэр нізавошта на свеце не асмеліўся-б назваць яе па імя. Але ён мог гэта зрабіць цяпер, калі яна папрасіла яго аб гэтым. Ён мог думаць пра яе прысутнасць тут без патаемных асцярог, што, бадай, лепш было-б ёй не прыходзіць. Ён мог спакойна думаць аб тым, якая яна прыгожая, якая чароўная і які надзейны прытулак знойдзе ў яе сэрцы які-небудзь шчаслівец.

Нейкая чараўнічая сіла кіравала рукамі С'юзен Ніпер, якая разлівала чай і параджала той дух супакаення, які панавав у задняй гасцінай, калі пілі чай.

У часе развітання, Фларэнс коратка паўтарыла старому ўсё, што гаварыла раней, і ўзяла ад яго клятву захоўваць дагавор. Дзядзька Соль любоўна праводзіў яе да ног Драўлянага Мічмана

і тут саступіў Уолтэру, які ўзяўся давесці яе і С'юзен Ніпер да карэты.

— Уолтэр,—сказала па дарозе Фларэнс,—я пабаялася запытацца пры вашым дзядзі. Як вы думаеце, вы едзеце вельмі надоўга?

— Дапраўды, не ведаю,—сказаў Уолтэр.—Думаю, што надоўга. Мне здаецца, містэр Домбі меў гэта на ўвазе, назначаючы мяне.

— Гэта—знак прыхільнасці, Уолтэр?—пасля нядоўгага вагання запыталася Фларэнс, з трывогай заглядаючы яму ў твар.

— Назначэнне?—абазваўся Уолтэр.

— Так.

Больш за ўсё на свеце Уолтэру хацелася-б даць сцвярдзальны адказ, але яго твар адказаў раней, чым губы, а Фларэнс пазірала на яго вельмі ўважліва, каб не зразумець адказу.

— Баюся, што вы бадай ці былі любімцам таты,—нясмела сказала яна.

— Няма ніякіх падстаў, каб я ім быў,—з усмешкай адказаў Уолтэр.

— Ніякіх падстаў, Уолтэр?!

— *Не было* ніякіх падстаў,—сказаў Уолтэр, адгадваючы яе думкі.—Шмат людзей службыць у фірме. Паміж містэрам Домбі і такім маладым чалавекам, як я, адлегласць велізарная. Калі я выконваю свой абавязак, я раблю тое, што павінен рабіць, і раблю не больш, чым усе астатнія.

Ці не было ў Фларэнс апасак, якія яна бадай ці разумела, апасак, якія прынялі невыразную і няпэўную форму з той нядаўна мінуўшай ночы, калі яна ўвайшла ў пакой бацькі,—апасак, што выпадковая зацікаўленасць да яе Уолтэра і даўняе яго знаёмства з ёю маглі навесці на яго гэта грознае нездавальненне і непрыязнь? Ці не было якіх падазронасцей у Уолтэра і ці не прамільгнула ў яго думка, што яны ўзніклі ў яе ў той момант? Ні ён, ні яна аб гэтым не сказалі ні слова.

— *Магчыма*, што вы вельмі хутка вернецца, Уолтэр,—сказала Фларэнс.

— *Магчыма*, я вярнуся старым,—сказаў Уолтэр,—і ўбачу вас пажылой лэдзі. Але я спадзяюся на лепшае.

— *Тага*,—памаўчаўшы, сказала Фларэнс,—*магчыма*... *апра-віцца* ад гора і калі-небудзь зааворыць са мною больш адкрыта; і калі гэта здарыцца, то я скажу яму, як мне вельмі хочацца, каб вы вярнуліся, і папрашу выклікаць вас.

У гэтых словах пра бацьку была чуллівая няўпэўненасць, якую Уолтэр вельмі добра зразумеў.

Таму што яны падышлі да карэты, ён расстаўся-б з ёю моўчкі, бо зразумеў цяпер, што значыць разлука; але Фларэнс, усеўшыся, затрымала яго за руку.

— Уолтэр, — сказала яна, пазіраючы яму ў твар ласкавымі вачыма, — я, як і вы, спадзяюся на лепшую будучыню. Я буду маліцца аб гэтым і веру, што яна прыдзе. Гэты маленькі падарунак я падрыхтавала для Поля. Калі ласка, вазьміце яго разам з маёй любоўю і не глядзіце яго, пакуль не паедзеце. Не забывайцеся пра мяне. Вы сталі для мяне братам, любы Уолтэр!

Ён быў рад, што між імі з'явілася Сюзен Ніпер, інакш у Фларэнс мог-бы астацца сумны ўспамін пра яго. І ён быў рад, што яна больш не выглядала з акна карэты і толькі махала яму сваёй маленькай ручкай, пакуль ён мог яе бачыць.

Не глядзячы на яе просьбу, ён не ўтрымаўся і ў той-жа вечар, кладучыся спаць, раскруціў пакунак. І ў пакунку ён знайшоў маленькі кашалёк, а ў кашальку былі грошы.

Ва ўсім бляску ўстала раніцою сонца пасля звароту свайго з чужых краін, і разам з ім устаў і Уолтэр, каб упусціць капітана, які ўжо стаяў ля дзвярэй.

— Уольр, — сказаў капітан, калі яны селі за стол, — калі ваш дзядзька такі, якім я яго лічу, ён з прычыны гэтай падзеі дастане апошнюю бутэльку той мадэры.

— Не, Нэд! — запярэчыў стары. — Не! Я яе адкаркую, калі вернецца Уолтэр!

— Добра сказана! — усклікнуў капітан. — Слухайце яго!

— Там ляжыць яна, — прадаўжаў Соль Джылс, — у маленькім склепіку, зараслая пылам і павуціннем. І магчыма, і мы з вамі, Нэд, зарасцём пылам і павуціннем, перш чым яна ўбачыць свет.

— Слухайце яго! — крыкнуў капітан. — Цудоўнае настаўленне! Уольр, мой хлопчык! Вырошчвайце смакоўніцу¹ так, як ёй належыць расці, а калі пастарэеце, будзеце сядзець у цяньку. Перагартайце... Аднак, — падумаўшы, сказаў капітан, — я не зусім упэўнены ў тым, дзе гэта можна знайсці, але калі знойдзеце — адзначце. Соль Джылс, валяйце далей!

— Але там або дзе-небудзь у іншым месцы яна праляжыць да таго часу, Нэд, пакуль Уолі не вернецца і не папросіць яе, — сказаў стары. — Вось і ўсё, што я хацеў сказаць.

— І надзвычай добра сказалі, — абазваўся капітан, — і калі мы трое не разап'ём гэтай бутэлькі ў кампаніі, я дазваляю вам абодвум выпіць маю частку!

Капітан баяўся астацца сам-на-сам з дзядзькам або пляменнікам; здавалася, ён лічыў, што адзіны яго шанс на бяспечнасць, — паколькі справа тычылася захавання прыстойнасці, — заключалася ў тым, каб усе трое ўвесь час былі разам. Гэты жах, які перажываў капітан, прывёў да астраумных выхадак: калі Саламон пайшоў апранаць паліто, ён падбег да дзвярэй, нібы для таго, каб зірнуць на праязджаўшую незвычайную наёмную карэту, і выбег на вуліцу нібы з тае прычыны, што з суседняга

¹ Смакоўніца — пладовае дрэва; сушаныя плады смакоўніцы — інібір, вінная ягада.

коміна даходзіць пах гарэлай сажы, калі Уолтэр падняўся наверх, каб развітацца з жыхарамі. Гэтыя хітрыкі капітан Катль лічыў недаступнымі разуменню ўсякага не ўведзенага ў курс справы гледача.

Развітаўшыся з верхнімі жыхарамі, Уолтэр спусціўся ўніз і праходзіў праз краму, накіроўваючыся ў маленькую гасціную, як раптам убачыў знаёмы яму завяўшы твар, які заглянуў з вуліцы, і кінуўся да яго.

— Містэр Каркер,—усклікнуў Уолтэр, паціскаючы руку Джону Каркеру-малодшаму.—Увайдзіце, калі ласка! Вельмі прыязна з вашага боку прыйсці сюды так рана, каб развітацца са мною.

— Бадай ці сустрэнемся мы яшчэ калі-небудзь, Уолтэр,—адказаў той, ухіляючыся ад яго запрашэння.—Я адважваюся гаварыць з вамі і паціснуць вам руку перад разлукай. Больш мне не давядзецца стрымліваць вашыя шчырыя спробы да збліжэння, Уолтэр.

— Ах, містэр Каркер!—адказаў Уолтэр.—Навошта вы працівіліся? Вы маглі зрабіць мне толькі добра, у гэтым я ўпэўнен.

Той паківаў галавой.

— Калі-б я мог зрабіць што-небудзь добрае на гэтым свеце,—сказаў ён,—я зрабіў-бы для вас, Уолтэр.

— Увайдзіце, містэр Каркер, і пазнаёмцеся з маім слаўным старым дзядзем,—дамагаўся Уолтэр.—Я часта гаварыў яму пра вас, і ён будзе рад паўтарыць вам усё, што чуў ад мяне. Я нічога не гаварыў яму,—дадаў Уолтэр, заўважыўшы яго замяшанне і збянтэжыўшыся сам,—я нічога не гаварыў яму пра нашу апошнюю размову, містэр Каркер; нават яму не гаварыў, паверце мне!

Сівы Каркер-малодшы сціснуў яму руку, і слёзы выступілі ў яго на вачах.

— Калі я калі-небудзь і пазнаёмлюся з ім, Уолтэр,—адказаў ён,—то толькі дзеля таго, каб атрымаць вестку пра вас. Будзьце ўпэўнены, што я не злоўжыву вашай спагадлівасцю і ўвагай. Я злоўжыву-бы ім калі-б не расказаў яму ўсёй праўды, перш чым дамагацца яго давер'я. Але, апрача вас, у мяне няма ні сяброў, ні знаёмых, і нават дзеля вас я бадай ці стаў-бы іх шукаць.

— Мне-б хацелася,—сказаў Уолтэр,—каб вы сапраўды дазволілі быць мне вашым сябрам. Я, як вам вядома, містэр Каркер, заўсёды гэтага хацеў, але ніколі не жадаў гэтага так моцна, як цяпер, калі нам трэба расстацца.

— Досьць таго, што я ў душы лічу вас сваім сябрам,—адказаў той,—і чым больш я ад вас стараніўся, тым больш схілялася да вас маё сэрца і было напоўнена пачуццямі да вас, Уолтэр. Бывайце!

— Бывайце, містэр Каркер!—з хваляваннем усклікнуў Уолтэр.

Нарэшце, няўмольны храномер паказаў, што Уолтэр павінен павярнуцца спіной да Драўлянага Мічмана; і яны рушылі—ён сам, дзядзя і капітан—у наёмнай карэце да прыстані.

На «Сыне і Наследніку» была беганіна: парусы ляжалі на мокрай палубе, людзі спатыкаліся аб ненацягнутыя канаты, мітусіліся босыя матросы ў чырвоных сарочках, а ў самым центры сумятні быў чорны кок у чорным камбузе, які завяз па вушы ў гародніне і поўаслеп ад дыму.

Капітан адразу-ж павёў Уолтэра ў куток і з вялікім намаганнем, ад якога твар у яго вельмі расчырванеўся, выцягнуў срэбны гадзіннік, які быў такі вялікі і так туга засунуты ў кішэню, што выскачыў адтуль, як утулка.

— Уольр,—сказаў капітан, працягваючы яго і шчыра паціскаючы яму руку,—развітальны падарунак, мой хлопчык. Пераводзьце яго на поўгадзіны назад кожную раніцу і прыкладна на чвэртку гадзіны вечарам, і гэтым гадзіннікам вы будзеце ганарыцца.

— Капітан Катль! Я не магу яго ўзяць!—закрычаў Уолтэр, стрымліваючы яго, бо той хацеў уцячы.—Калі ласка, забярыце яго. У мяне ёсць гадзіннік.

— У такім выпадку, Уольр,—сказаў капітан, раптам засунаўшы руку ў адну з кішэнь і выцягнуўшы дзве чайныя лыжкі і шчыпцы для цукру, якімі ён узброіўся на выпадак такога алмаўлення,—вазьміце замест гадзінніка вось гэту дробязь з сталавага срэбра.

— Не, сапраўды не магу!—усклікнуў Уолтэр.—Тысячу разоў дзякую! Не выкідайце іх, капітан Катль!—бо капітан збіраўся штурнуць іх за борт.—Вам яны спатрэбяцца значна больш, чым мне. Дайце мне ваш кій. Я часта думаў, што добра было-б мець такі. Ну, вось! Бывайце, капітан Катль! Шануйце дзядзю! Дзядзя Соль, ды благаславіць вас бог!

У мітусні яны пакінулі карабль, перш чым Уолтэру ўдалося яшчэ раз на іх зірнуць; а калі ён пабег на карму і паглядзеў ім услед, ён убачыў, што дзядзя сядзіць, пануры, у лодцы, а капітан Катль пастуквае яго па спіне велізарным срэбным гадзіннікам (напэўна, гэта было вельмі балюча) і бадзёра жэстыкулюе чайнымі лыжкамі і шчыпцамі для цукру. Ubачыўшы Уолтэра, капітан Катль з поўным роўнадушшам упусціў свае каштоўнасці на дно лодкі, яўна забыўшыся аб іх існаванні, і, зняўшы глянцавіты капялюш, гучна вітаў яго. Глянцавіты капялюш вельмі эфектна ззяў на сонцы, і капітан не пакідаў махаць ім, пакуль не схваўся з віду.

РАЗДЕЛ XX

Містэр Домбі прадырыймае паездку.

— Містэр Домбі, сэр,—сказаў маёр Бегсток,—Джой Б. наогул чалавек не сантыментальны, бо Джозеф непахісны. Але ў Джо ёсць пацуцці, сэр, і ўжо калі яны абудзіліся... Чорт пабяры, містэр Домбі,—з нечаканай ярасцю крыкнуў маёр,—гэта слабасць, і я не маю намеру ёй паддавацца!

Маёр Бегсток праказаў гэтыя фразы, прымаючы госця, містэра Домбі, на пляцоўцы сваёй лесвіцы на пляцы Прынцэсы. Містэр Домбі прыехаў снедаць да маёра перад ад'ездам у дарогу; злашчасны тубылец перацярпеў ужо шмат непрыемнасцей з-за пышак, а ў сувязі з пытаннем аб вараных яйках жыццё для яго зрабілася цяжкім.

— Не да твару старому салдату з пароды Бегстокаў,—заўважыў маёр, супакоіўшыся,—аддаваць сябе на разарванне сваім эмоцыям, але, чорт пабяры, сэр!—крыкнуў маёр, зноў злуючыся—я вам спацую!

Пасля, паварочваючы галавой з сапеннем, якое вельмі нагадвала конскі кашаль, маёр павёў свайго госця ў гасціную і (справіўшыся да таго часу са сваімі пачуццямі) вітаў яго са шчырасцю і вольнасцю дарожнага спадарожніка.

— Домбі,—сказаў маёр,—я рады вас бачыць. Я ганаруся тым, што вас бачу. Мала людзей знойдзецца ў Еўропе, якім сказаў-бы гэта Дж. Бегсток—бо Джош простадушны, сэр, гэта па яго натуре,—але Джой Б. ганарыцца тым, што бачыць вас, Домбі.

— Маёр,—адказаў містэр Домбі,—вы вельмі ласкавы.

— Не, сэр,—сказаў маёр.—Дзе там, ліха на яго! Гэта не ў маім характары. Каб гэта было ў характары Джо, Джо быў-бы ў сучасны момант генерал-лейтэнантам, сэр, Джозефам Бегстокам, кавалерам ордэна Бані¹, і прымаў-бы вас зусім у іншым доме. Бачу, што вы яшчэ не ведаеце старога Джо. Але гэта падзея, як самая надзвычайная, з'яўляецца для мяне крыніцай гонару. Далібог, сэр,—рашуча сказаў маёр,—для мяне гэта гонар.

Цэнячы сябе і свае грошы, містэр Домбі адчуваў, што гэта вельмі справядліва, а таму і не спрачаўся супроць гэтага пункта. Але інстынктыўнае ўразуменне гэтай ісціны маёрам і яго адкрытае прызнанне яе былі вельмі прыемныя.

Містэр Домбі, не маючы сяброў, адчуў прыхільнасць да маёра. Нельга сказаць, каб у яго было цёплае пачуццё да маёра, але ён крыху адтаяў. Маёр адыгрываў некаторую ролю—не вельмі вялікую—у тыя дні на беразе мора. Ён быў чалавек свежкі і ведаў сяго-таго з важных асоб. Ён шмат гаварыў і рас-

¹ *Ордэн Бані*—адзін з самых вышэйшых англійскіх ордэнаў. Дзіўная назва тлумачыцца тым, што ў эпоху феадалізма рыцары, якія пасвячаліся ў ступень „рыцараў Бані“, павінны былі зрабіць абмыванне.

казваў забаўныя гісторыі, і містэр Домбі схілен быў лічыць яго дасканалым разумнікам, які выдаецца ў грамадстве і не мае таго ўэдлівага прысмаку беднасці, якім звычайна празмерна атручаны дасканалыя разумнікі. Становішча яго было бяспрэчна добрае. Наогул маёр быў прыстойным спадарожнікам, вельмі знаёмым з бяздзейным жыццём і з месцамі, падобнымі да таго, якое яны збіраліся наведаць.

— Дзе мой нягоднік?—сказаў маёр, у гневе аглядаючы пакой.

Тубылец, які не меў пэўнага імя, але адклікаўся на ўсякую брыдку мянушку, адразу-ж паявіўся ў дзвярах і не адважыўся падысці бліжэй.

— Злодзей!—сказаў халерычны¹ маёр.—Дзе сьнеданне?

Цёмнаскуры слуга знік, і неўзабаве яны пачулі, як ён зноў падымаецца па лесвіцы з такім трапятаннем, што блюды і талеркі на падносе, якія дрыжэлі ад спачування да яго, бразгалі ўсю дарогу.

— Домбі,—сказаў маёр, пазіраючы на тубыльца, які накрываў стол, і, у выглядзе заахвочання, грозна трасучы кулаком, калі той скінуў лыжку—вось мяса з вострай прыправай, падсмажанае на рашперы², вось паштэт, ныркі і іншае. Прашу сядзь. Як бачыце, стары Джо можа прапанаваць вам толькі паходную закуску.

— Вельмі добрая закуска, маёр,—адказваў госьць, і не толькі з далікацтва, бо маёр заўсёды вельмі клапаціўся пра сябе і еў тлустыя стравы ў колькасці, шкоднай для здароўя, з прычыны чаго яго надзвычайны колер твара тлумачыўся галоўным чынам гэтай яго схільнасцю.

— Вы заглянулі ў дом насупраць, сэр,—заўважыў маёр.—Бачылі нашу прыяцельку?

— Вы маеце на ўвазе міс Токс?—прамовіў містэр Домбі.—Не.

— Чароўная жанчына, сэр,—сказаў маёр з густым смяшком, які захраснуў у яго кароткім горле і ледзь не задушыў яго.

— Здаецца, міс Токс вельмі прыстойная асоба,—адказаў містэр Домбі.

— Стары Джо, сэр,—сказаў маёр,—карыстаўся калісьці некаторай прыхільнасцю ў тым жыллі. Але для Джо яго дзянёк мінуўся. Дж. Бегсток знішчаны... пакінуты... разбіты, сэр. Вось што я вам скажу, Домбі.—Маёр перастаў есці і меў выгляд таямніча-абураючы.—Гэта чартоўскі ганарлівая жанчына, сэр.

Містэр Домбі сказаў: «Вось як!» з ледзяным роўнадушшам, да якога дамешвалася, бадай, пагардлівае недавер'е, як можа міс Токс быць такой саманадзейнай, каб пасягаць на такую ўзвышаную якасць.

¹ Халерычны—раздражняльны, жоўчны.

² Рашпер—рашотка ў печы для смажання мяса.

— Гэта жанчына, сэр,—сказаў маёр,—своеасаблівы Люцыфер¹. Для Джоя Б., сэр, яго дзянёк мінуўся, але ён не дрэмле. Ён усё бачыць, гэты Джо.

Маёр суправаджаў гэта такім позіркам, і ад яды, піцца, гарачага чаю, мяса, падсмажанага на рашперы, пышак і многазначных слоў галава яго так разбухла і ўспалілася, што нават містэр Домбі праявіў такі-сякі неспакой.

— У гэтай недарэчнай старой асобы,—прадаўжаў маёр,—ёсць ганарлівыя імкненні. Бязмерныя імкненні, сэр, Матрыманіяльныя², Домбі.

— Я шкадую яе,—сказаў містэр Домбі.

— Не кажыце гэтага, Домбі,—перасцерагальным тонам запярэчыў маёр.

— Чаму-ж не казаць, маёр?—запытаўся містэр Домбі.

Маёр адказаў толькі конскім кашлем і прадаўжаў узмоцнена есці.

— Яна зацікавілася вашай сям'ёй,—сказаў маёр, зноў адрываючыся ад яды,—і вось ужо на працягу некаторага часу часта наведвае ваш дом.

— Так,—з вялікай годнасцю адказваў містэр Домбі,—спачатку міс Токс была прынята ў ім як прыяцелька маёй сястры ў той час, калі сканала місіс Домбі; і з тае прычыны, што яна была асобай добравыхаванай і выяўляла прыхільнасць да няшчаснага малюткі, яна была ў нас у доме,—магу сказаць, яе заахвочвалі наведваць нас, і яна прыходзіла разам з маёй сястрой; так паступова завязалася нешта накшталт блізкіх адносін з маёй сям'ёй. Я лічу сябе абавязаным міс Токс, маёр,—дадаў містэр Домбі, злёгка махнуўшы рукою,—за прыемнасць быць знаёмым з вамі.

— Домбі,—з запалам сказаў маёр,—не! Не, сэр! Джозеф Бегсток не можа пакінуць гэту заўвагу без пярэчанняў. Ваша знаёмства са старым Джо, сэр, такім, які ён ёсць, і знаёмства старога Джо з вамі, сэр, узнікла дзякуючы благароднаму хлопчыку, сэр,—цудоўнаму дзіцяці, сэр, Домбі!—прадаўжаў маёр, напружваючыся, што яму няцяжка было зрабіць, бо ўсё яго жыццё праходзіла ў напружанай барацьбе з усялякімі сімптомамі апаплексіі,—мы пазналі адзін другога дзякуючы вашаму хлопчыку.

Містэр Домбі,—вельмі магчыма, што маёр на гэта разлічваў,—быў, здавалася, расчулены намёкам.

— Наша прыяцелька мела аддаленыя адносіны да нашага знаёмства,—сказаў маёр,—і Дж. Б. не хоча аспрэчваць гонар, які прыпаў ёй, сэр. Тым не менш, пані,—дадаў ён, адводзячы позірк ад сваёй талеркі і скіроўваючы яго ў той бок, дзе ў той момант была відаць у акне міс Токс, якая палвала кветкі,—вы—распус-

¹ Люцыфер (лац.)—чорт, нячыстая сіла.

² Матрыманіяльны—які непасрэдна адносіцца да шлюбу.

ная інтрыганка, пані, і ваша ганарлівасць—узор страшэннай бес-саромнасці. Калі-б яна выстаўляла ў смешным выглядзе толькі вас, пані,—прадаўжаў маёр, скіроўваючы позірк на нічога не ведаючую міс Токс, прычым яго выпучаныя вочы нібы хацелі пераскочыць да яе,—вы маглі-б займацца гэтай справай для поўнай сваёй прыемнасці, пані, не сустракаючы, запэўняю вас, ніякіх прэрэчанняў з боку Бегстока.—Тут маёр пагрозліва зарагатаў, і гэта зрабіла ўплыў на кончыкі яго вушэй і вены на ілбе.—Але калі вы, пані, кампраметуеце другіх людзей, і да таго-ж людзей велікадушных і даверлівых, у падзяку за іх ласку, у старога Джо кроў закіпае ў жылах!

— Маёр,—чырванеючы, сказаў містэр Домбі,—спадзяюся, вы не робіце намёку на нешта такое неверагоднае з боку міс Токс, як...

— Домбі,—адказваў маёр,—я не намякаю ні на што. Але Джой Б. бываў у свеце, сэр. Бываў у свеце, глядзеў пільна, сэр, і навастрыўшы вушы; і Джо гаворыць вам, Домбі, што там, за дарогай, жыве д'ябальскі хітрая і ганарлівая жанчына, сэр.

Містэр Домбі мімаволі зірнуў цераз пляч; позірк, скіраваны ім у гэтым напрамку, быў злосны.

— Ніводнага слова аб гэтым прадмеце не сарвецца больш з языка Джозефа Бегстока!—рашуча сказаў маёр.—Джо не пляткар, але бываюць выпадкі, калі ён павінен гаварыць, калі ён мае намер гаварыць! Я праклінаю вашы хітрыкі, пані,—закрываў маёр, зноў з вялікім гневам звяртаючыся да сваёй цудоўнай суседкі.—Вашы паводзіны надта задзірыстыя, каб ён мог больш маўчаць!

Хваляванне, якое рушыла следам за гэтай успышкэй, выклікала ў маёра прыступ конскага кашлю, які доўга і люта яго катаваў. Аправіўшыся, ён дадаў:

— А цяпер, Домбі, калі вы прапанавалі Джо—старому Джо, у якога няма нічога, сэр, апрача таго, што ён непахісны і простадушны,—калі вы яму прапанавалі быць вашым гасцём і правадніком у Лемінгтоне, распараджайцеся ім як хочаце, і ён увесць да вашых паслуг. Не ведаю, сэр,—прадаўжаў маёр, з жартаўлівым выглядам трасучы сваім падвойным падбародкам,—што знаходзіце вы ўсе ў Джо і што выклікае такі попыт на яго; але мне вядома, сэр: каб ён не быў непахісным і ўпартым адмаўляючы, вы ўсе хуценька прыкончылі-б яго сваімі запрашэннямі і іншым і іншым.

Містэр Домбі коротка заявіў аб тым, што разумее перавагу, аказаную яму перад іншымі выдатнымі членамі грамадства, якія стараліся заўладаць маёрам Бегстокам. Але маёр адразу яго перапыніў, даўшы яму зразумець, што рабіў згодна сваіх уласных схільнасцей, якія дружна ўсталі і аднагалосна заявілі: «Дж. Б., Домбі—той, каго вы павінны выбраць сваім сябрам».

Маёр да гэтага часу наеўся; сок вострага паштэта выступаў у кутках яго вачэй, а падсмажанае на рашперы мяса і ныркі сцягнулі яму гальштук, і да таго-ж набліжаўся час адыходу поезда ў Бермінгем, з якім ім патрэбна было выехаць з горада, а таму тубылец падаў яму па чарзе і з належнымі інтэрваламі замшавыя пальчаткі, тоўсты кій і капялюш; гэту апошняю прыналежнасць туалета маёр зухавата адзеў набякрэнь, каб адцягнуць сваю надзвычайную фізіяномію.

Але перш чым ад'ехаў экіпаж, міс Токс, з'явіўшыся ў акне, замахаў лілейна-белай насавай хустачкай. Містэр Домбі прыняў гэта развітальнае ўшанаванне вельмі холадна—вельмі холадна нават для яго—і, ледзь прыкметна кінуўшы ў адказ, адкінуўся на спінку экіпажа з вельмі незадаволеным выглядам. Яго падкрэсленая халоднасць, здавалася, зрабіла надзвычайную прыемнасць маёру (які вельмі далікатна раскланяўся з міс Токс), і доўга ён сядзеў, падміргваючы і сапучы, як перакормлены Мефістофель¹.

У часе перадад'езднай мітусні на вакзале містэр Домбі і маёр прагульваліся побач па платформе. Ні той, ні другі не заўважылі, што ў часе гэтай прагулкі яны звярнулі на сябе ўвагу рабочага, які стаяў каля паравоза і прыпадумаў капялюш кожны раз, калі яны праходзілі міма. Нарэшце, гэты чалавек пайшоў ім насустрач і, зняўшы капялюш і трымаючы яго ў руцэ, паклаўся на містэру Домбі.

— Прашу прабачэння, сэр,—сказаў чалавек,—спадзяюся, вы не дрэнна жывеце, сэр.

На ім быў парусінавы касцюм, замазаны вугальным пылам і маслам, у бакенбардах яго быў попел, і вакол сябе ён распаўсюджваў пах прытушанага попелу. Не гледзячы на гэта, выгляд у яго быў прыстойны, і, бадай, яго нельга нават было назваць брудным, а карацей кажучы, гэта быў містэр Тудль у прафесійнай вопратцы.

— Я буду мець гонар падтрымліваць для вас агонь у топцы, сэр,—сказаў містэр Тудль.—Прашу прабачэння, сэр, спадзяюся, вы пачынаеце папраўляцца?

У адказ на спачувальны тон містэр Домбі паглядзеў на яго так, нібы гэты чалавек мог забрудзіць нават яго зрок.

— Прабачце за дзёрзкасць, сэр,—прадаўжаў Тудль, бачачы, што яго як быццам не пазнаюць,—але мая жонка Полі, якую ў вашай сям'і называлі Рычардс...

— Напэўна, вашай жонцы патрэбны грошы,—сказаў містэр Домбі, апускаючы руку ў кішэню і гаворачы ганарыстым тонам (між іншым, так гаварыў ён заўсёды).

¹ Мефістофель (грэч.)—злы дух, сын цемры, д'ябал.

— Не, сэр,—адказаў Тудль, круцячы ў руках сваю цыратавую кепку,—нам живеца нядрэнна, сэр: у нас няма прычын наракаць на жыццё, сэр. З таго часу ў нас дабавіліся яшчэ чацвёра, сэр, але мы не гаруем.

Містэр Домбі хацеў-бы прабрацца да свайго вагона, хоць-бы для гэтага яму давялося збіць качагара пад колы, але ўвагу яго звярнула на сябе дэтал, што была на капялюшы, які той усё яшчэ павольна круціў у руках.

— Мы страцілі аднаго малютку,—сказаў Тудль,—гэтага нельга адмаўляць.

— Нядаўна,—дадаў містэр Домбі, пазіраючы на капялюш.

— Не, сэр, больш трох год прайшло, але ўсе астатнія здаровы. А што датычыць да чытання, сэр,—сказаў Тудль, яшчэ раз пакланіўшыся, нібы жадаючы напамніць містэру Домбі аб тым, што калісьці адбылося паміж імі з прычыны гэтага,—то мае хлопчыкі гуртам навучылі мяне ўрэшце. З мяне мае хлопчыкі зрабілі нядрэннага грамацяя.

— Пойдем, маёр!—сказаў містэр Домбі.

— Прашу прабачэння, сэр,—прадаўжаў Тудль, як і раней трымаючы капялюш у руцэ, ступіўшы ім насустрач і зноў пачціва іх спыняючы.—Я не стаў-бы вас турбаваць гэтай размовай, калі-б не хацеў пачаць гутарку пра майго сына Байлера—ахрышчан Робінам,—якога вы па дабраце сваёй зрабілі Літасцівым Тачыльшчыкам.

— Ну, і што-ж, шаноўны,—самым суровым сваім тонам сказаў містэр Домбі,—што з ім такое?

— Ды як-жа, сэр,—адказваў Тудль, ківаючы галавой з надзвычай устрывожаным і прыгнечаным выглядам,—трэба прызнацца, сэр, што ён збіўся з дарогі.

— Збіўся з дарогі?—перапытаў містэр Домбі з нейкім жорсткім задавальненнем.

— Ён, ведаеце, джэнтльмены, трапіў у блакую кампанію,—прадаўжаў бацька, дапытліва ўглядаючыся ў абодвух і відавочна ўцягваючы ў размову маёра ў надзеі на яго спачуванне.—Ён пераняў дрэнныя звычкі. Напэўна, гэта як-небудзь дайшло-б да вас, сэр,—сказаў Тудль, зноў звяртаючыся да аднаго містэра Домбі,—і ўжо лепш я сам усё выкажу і скажу, што мой хлопчык збіўся з дарогі. Полі з прычыны гэтага зусім прыгнечана, джэнтльмены,—сказаў Тудль з тым-жа панурым выглядам і яшчэ раз звяртаючыся да маёра.

— Сыну гэтага чалавека я пастараўся даць адукацыю, маёр,—сказаў містэр Домбі, беручы яго пад руку.—Звычайная ўзнагарода!

— Слухайцеся прамога старога Джо і ніколі не давайце адукацыі такога сорту людзям, сэр,—адказаў маёр.—Чорт пабяры, сэр, ад гэтага ніколі не бывае қарысці! Гэта заўсёды мае кепскі канец!

Простадушны бацька пачаў быў пачціва выказваць надзею, што яго сын, былы Тачыльшчык, якога запалохала і біла, лупіла, ганьбіла і навучала, як вучаць папугаяў, нейкая жывёла ў асобе школьнага настаўніка, якая займала гэтае месца з такім-жа правам, з якім мог-бы займаць паляўнічы сабака, што гэты яго сын, магчыма, атрымліваў адукацыю ў нейкіх адносінах няправільную, калі містэр Домбі, са злосцю паўтарыўшы: «Звычайная ўзнагарода!», павёў маёра. А маёр, якога нялёгка было ўсадзіць у вагон містэра Домбі, ледзь паспеў да адыходу поезда паўтарыць ахрыплым голасам, што з гэтага ніколі не бывае ніякага сэнсу, што гэта заўсёды мае дрэнны канец і што калі-б ён даў адукацыю «сваіму бяздзейніку», той, бясспрэчна, апынуўся-б на шыбеніцы.

Містэр Домбі з горыччу згадзіўся; але горыч і пануры выгляд, з якім ён адкінуўся да сценкі вагона і, насупіўшы бровы, пазіраў на мільгатлівы пейзаж, былі выкліканы не крахам благороднай выхаваўчай сістэмы, якую праводзіла Таварыства Тачыльшчыкаў. На капялюшы гэтага чалавека ён заўважыў свежы крэп і па тону яго і адказах зразумеў, што ён носіць траур па яго сыне.

Падумаць толькі, што гэты саманадзейны качагар едзе там уперадзе, сярод вугалю і попелу, са сваёй траурнай істужкай! Падумаць толькі, што ён адважыўся паспачуваць—хоць-бы пры дапамозе такога звычайнага знаку ўвагі—у горы і расчараванні, захаваных у патаемніках сэрца ганарыстага джэнтльмена! Падумаць толькі, што гэтае памёршае дзіця, якое павінна было прыняць ад яго багаці, надзеі і ўладу і адгарадзіцца ад усяго свету нібы падвойнымі дзвярыма з золата,—гэта дзіця адкрыла доступ такой чэрні, каб тая зневажала яго, Домбі, сваім веданнем ашуканых яго надзей і выхвальнымі прэтэнзіямі на агульнасць пачуццяў з ім, якія ёй такія далёкія!

Падарожжа не дало яму ні прыемнасці, ні палёгкі. У пакуце гд гэтых думак, ён вёз з сабою міма мільготнага пейзажа свой сум і імкліва перасякаў не багатую і маляўнічую краіну, а пустэчу нязбытных планаў і пякучай рэўнасці. Нават тая хуткасць, з якою імчаўся поезд, здзеквалася над шпаркім бегам юнага жыцця, якое так паслядоўна і так няўмольна набліжалася да прызначанага канца. Сіла, якая імчала па чыгуначнаму шляху—па сваім шляху,—ненавідзячы ўсе іншыя дарогі і сцежкі, прабіваючыся скрозь усе перашкоды і ведучы за сабою людзей усіх класаў, узростаў і чыноў, была правобразам пануючай пачвары—Смерці!

Удалечыню, са скрыгатам і равеннем і грукатам, праз горад, пракладаючы норы сярод людскога жылля і налаўняючы вуліцы гулам, прамільгнуўшы на секунду на лугах, урываючыся ў сырую зямлю, гудучы ў змроку і духаце, вырываючыся зноў у сонечны дзень, такі яркі і шырокі,—удалечыню, са скрыгатам

і равеннем і грукатам, па палях, лясах, засевах, паплавах, праз мел, праз чарназём, праз гліну, праз камень, міма рэчаў, што былі блізка, амаль пад рукою і заўсёды вышмыгалі ад падарожніка, тады як падманлівая далячынь вечна рушыць павольна разам з ім, нібы па слядах бязлітаснай пачвары, Смерці!

Па нізінах, па ўзгорках, міма пустэч, міма фруктовых садоў, міма паркаў, праз каналы і рэкі, туды, дзе пасуцца авечкі, дзе шуміць млын, дзе плыве баржа, дзе мерцвякі ляжаць, дзе дыміцца завод, дзе струменіць паток, дзе размешчана вёска, дзе ўзвышаецца гіганцкі сабор, дзе разляглася верасавая пустэча, а шалёны вецер, па капрызнай волі, прыгладжвае яе або ўскудлачвае,—удалечынь, са скрыгатам і равеннем і грукатам пакідаючы за сабою толькі пыл і пар, нібы па слядах бязлітаснай пачвары, Смерці.

Насустрэч ветру і святлу, ліўню і сонечным праменням, удалечыню і ўдалечыню ён імчыцца і грукоча, шалёны і шпаркі, плаўны і ўпэўнены, і вялізныя насыпы, і масіўныя масты, па якіх ён праносіцца, мільгаюць перад вачыма і пасля знікаюць. Удалечыню і ўдалечыню, ўперад і вечна ўперад—мільгаюць катэджы, дамы, замкі, маэнткі, фермы і заводы, людзі, дарогі і сцежкі, з выгляду такія пустэльныя, маленькія, нікчэмныя, калі пакідаеш іх ззаду,—ды і сапраўды яны такія,—што, апрача мільганняў, можа быць на шляхах неўгамаванай пачвары, Смерці?

Удалечыню, са скрыгатам і равеннем і грукатам, зноў няраючы ў зямлю і прабіваючыся ўперад з такой шалёнай энергіяй і напорам, што ў змроку і віхуры рух здаецца адваротным і шалёна скіраваным назад, пакуль прамень святла на вільготнай сцяне не пакажа яе паверхні, што пралятае міма, нібы нястрымны паток. Удалечыню, зноў у дзень і скрозь дзень, з прарэзлівым радасным крыкам, равучы, грукочучы, імчучыся ўперад, раскідаючы ўсё сваім цёмным дыханнем, затрымліваючыся на хвіліну там, дзе сабраўся натоўп, якога праз хвіліну ўжо няма, прагна глытаючы ваду,—і перш чым насос, які поіць, перастане сеяць кроплі на зямлю,—скрыгочучы, равучы, грукочучы праз пурпуравую далячынь.

Мацней і мацней ён гудзе і скрыгоча, пакуль няўхільна імчыцца ўперад да сваёй мэты, і шлях яго, нібы шлях Смерці, густа пасыпан попелам. Вакол усё пачарнела. Цёмныя лужыны, брудныя завулкі і ўбогія дамы дзесьці там, унізе. Зазубраныя сцены і старыя халупы тут, блізка, і праз дзіравыя дахі і праз разбітыя вокны відаць бедныя пакоі, дзе знайшлі сабе прытулак галеча і ліхарадка, а дым, награмаджаныя дахі, косыя коміны, вапна і цэгла, што замкнулі ўродлівасць цела і духа, засланяюць пахмурную далячынь. Калі містэр Домбі паглядае з акна вагона, у яго не мільгае думка аб тым, што пачвара, якая прывезла яго сюды, толькі асвятліла ўсю гэту карціну, а не стварыла і не паслужыла прычынай яе ўзнікнення. Гэта быў належны

канец падарожжа, і такім мог быць канец усяго—такі ён пагубны і страшны.

Думаючы толькі аб адным, ён як і раней бачыў перад сабою адну бязлітасную пачвару. Усе прадметы паглядалі панура, холадна і мёртва на яго, а ён—на іх. Ва ўсім ён знаходзіў напамінак аб сваім няшчасці. Усё выступала, несумленна насміхаючыся з яго, і раздражняла і закранала яго гордасць і рэунасць, якую-б форму не набывала,—і больш за ўсё, калі яно падзяляла з ім любоў да яго памёршага хлопчыка і памяць аб ім.

Быў адзін твар—Домбі пазіраў на яго ў мінулую ноч і твар пазіраў на яго вачыма, якія читалі ў яго душы, хоць яны і былі затуманены слязмі, і хоць іх адразу закрылі дрыготныя рукі,—твар, які часта з'яўляўся ў яго ўяўленні ў часе гэтай паездкі. Ён бачыў яго такім, як у мінулую ноч, нясмела ўпрошваючым. Ён не быў дакорлівым, але ў ім было нейкае сумненне, бадай, слабая надзея, якая нагадвала дакор, калі ён убачыў, як гэты дакор згаснуў, саступіў месца безуцешнай упэўненасці ў яго непрыязні. Яму непрыемна было думаць пра твар Фларэнс.

Ці таму, што ён адчуў нейкія згрызоты? Не. Але таму, што пачуццё, абуджанае гэтым тварам, якое ён няясна адгадваў раней, цяпер зусім сфармавалася і канчаткова акрэслілася, празмерна яго хвалюючы і пагражаючы ўзмацніцца і парушыць яго роўнавагу.

Таму, што гэты твар быў на кожным кроку, ва ўсіх паражэннях і ганеннях, якія, здавалася, акружалі яго, як паветра.

Таму, што ў глыбінні душы ён вельмі добра ведаў, калі, стоячы тут, афарбоўваў мільгаючыя сцэны ў хваравітыя таны сваіх уласных думак і ператвараў іх у карціну пагібелі і разбурэння, а не добратворнай перамены і надзеі на лепшую будучыню,—ведаў, што да яго нараканняў смерць мела такія-ж адносіны, як і жыццё. Адно дзіця памерла, і адно дзіця асталася. Чаму адабраны той, на каго ён ускладаў надзеі, а не яна?

Любы, ціхі, смірны твар, які паўставаў перад яго ўяўленнем, не выклікаў у яго ніякіх іншых думак. Яна была не жаданай яму з самага пачатку; цяпер яна ўзмацняла яго горыч. Калі-б сын быў адзіным яго дзіцем і каб паразіў яго той-жа ўдар, гэта цяжка было-б вытрываць, але ўсё-ж бясконца лятчэй, чым цяпер, калі ўдар мог паразіць яе (якую ён мог або думаў, што можа, страціць бязбольна) і не паразіў. Яе поўны любові нявінны твар, павернуты да яго, не змякчаў і не гарнуў яго да яе. Яе цярплінасць, дабрата, юнасць, адданасць, любоў былі падобны да пыльнак попелу, які ён таптаў нагамі.

Вакол сябе, у пагібелі і змроку, ён бачыў яе вобраз, які не асыяляў, але згущаў цемру. Не аднойчы ў часе гэтага падарожжа і цяпер зноў, у канцы яго, калі ён стаяў, ахоплены задуменнем, вырысоўваючы палкай узоры на пяску, у яго прамільгала думка, чым мог-бы ён засланіцца ад гэтага вобраза.

Маёр, які ўсю дарогу соп і пыхкаў, як паравоз, і чые вочы часта адрываліся ад газеты і падміргвалі, утлядаючыся ў даячынь, нібы там цягнулася доўгая працэсія пацярпеўшых паражэнне міс Токс, якія вырываліся разам з дымам поезда і праносіліся над палямі, каб схаватца ў якім-небудзь утульным месечку,—маёр адарваў свайго сябра ад размышлення, паведаміўшы яму, што паштовыя коні запрэжаны і карэта падана.

— Домбі,—сказаў маёр, злёгка ўдараючы яго кіем па плячы,—не задумвайцеся. Гэта благае прывычка. Стары Джо, сэр, не быў-бы такім непахісным, якім вы яго бачыце, калі-б ён аддаваўся такой прывычцы. Вы занадта вялікі чалавек, Домбі, каб задумвацца. У вашым становішчы, сэр, вы бясконца вышэй за гэта ўсё.

Маёр, нават у сяброўскіх сваіх угаварваннях, прымаў такім чынам пад увагу годнасць і гонар містэра Домбі і вельмі добра разумеў іх значэнне, а містэр Домбі быў больш, чым калі-небудзь, схілен зрабіць ласку джэнтльмену, які вызначаўся такім разважным сэнсам і такім цвярозым розумам. Таму ён стараўся прыслухоўвацца да таго, што гаварыў маёр, калі яны рыссю ехалі па шасе, і маёр, думаючы, што гэта шпаркасць і дарога значна больш адпавядаюць яго здольнасцям размаўляць, чым спосаб перасоўвання, які толькі што яны пакінулі, пачаў яго забаўляць.

Гэты прыліў натхнення і гаварлівасці, які перарываўся толькі звычайнымі сімптомамі, выкліканымі яго поўнакроўем, а таксама снеданнем і гнеўнымі нападкамі на тубыльца, прадаўжаўся ў маёра ўвесь дзень; таму, калі надшоўшы вечар застаў іх едучымі трушком па зялёнай і абсаджанай дрэвамі дарозе каля Лемінгтона, здавалася, нібы голас маёра ў выніку балбатні, ядыхікання і ўдушша зыходзіў са скрынкі пад сядзеннем ззаду экіпажа або з бліжэйшага стога сена. Ён не перамяніўся і ў гатэлі Райял дзе былі заказаны пакоі і дзе маёр так павярэдзіў свае органы мовы ядой і піццём, што перад сном зусім страціў голас, якога хапала толькі на кашаль, і, аб'ясняючыся з цёмнаскурым слугою, мог толькі разяўляць рот.

РАЗДЗЕЛ XXI

Новыя асобы.

Маёр прагульваўся пад руку з містэрам Домбі па сонечным баку вуліцы, прычым разбухлыя яго шчокі звісалі над тугім каўнерыкам, а вялізная галава пагойдвалася з боку на бок, як быццам ён папракаў самаго сябе за тое, што быў такім чароўным суб'ектам. Не прайшлі яны і некалькіх ярдаў, як маёр сустрэў нейкага знаёмага, і яшчэ праз некалькі ярдаў маёр зноў сустрэў

нейкага знаёмага, але мімаходзь толькі памахаў ім рукой і павёў містэра Домбі далей, паказваючы пры гэтым на мясцовыя выдатнасці і ажыўляючы прагулку скандальнымі плёткамі, якія прыходзілі яму на памяць.

Такім чынам маёр і містэр Домбі ішлі пад руку к поўнай сваёй прыемнасці, калі ўбачылі крэсла на калёсах, што набліжалася да іх, у якім сядзела лэдзі, ляніва кіруючы сваім экіпажам пры дапамозе руля, прымайстраванага ўперадзе, тады як ззаду экіпаж папыхала нейкая нябачная сіла. Хоць лэдзі была немалая, але колер твару ў яе быў асляпляльны—зусім ружовы,—а туалет і поза былі да твару вельмі юнай асобе.

Побач з крэслам, трымаючы лёгкі парасонік з такім ганарлівым і стомленым выглядам, нібы ад такога вялікага намагання давядзецца неўзабаве адмовіцца і кінучь парасонік, ішла значна маладзейшая лэдзі, вельмі прыгожая, вельмі ганарыстая з выгляду, вельмі ўпарта, якая падымала высокую галаву і апускала вочы, нібы калі і было на свеце што-колечы, апрача люстэрка, вартае ўвагі, то ва ўсякім выпадку не зямля або неба.

— Ах, чорт пабяры, каго-ж гэта мы бачым, сэр?!—крыкнуў маёр, спыняючыся, калі наблізілася маленькая група.

— Дарагая мая Эдзіт!—расцягваючы словы, праказала лэдзі ў крэсле.—Маёр Бегсток!

Лэдзь пачуўшы гэты голас, маёр пакінуў руку містэра Домбі, рынуўся наперад, узяў руку лэдзі і паднёс да сваіх губ.

З не меншай галантнасцю маёр прыціснуў свае рукі ў пальчатках да сэрца і нізка пакланіўся другой лэдзі. І цяпер, калі крэсла спынілася, рухаючая сіла выявілася ў вобразе расчырванелага пажы, што напіраў ззаду; калі ён выпрастаўся, то аказалася, што ён высокі, змардаваны і худы.

— Джо Бегсток,—сказаў маёр абодвум лэдзі,—горды і шчаслівы да канца дзён сваіх.

— Хітрае стварэнне!—ляніва прамовіла старая лэдзі ў крэсле.—Адкуль вы з'явіліся? Я вас не цярплю.

— У такім выпадку, пані,—зараз-жа сказаў маёр,—дазвольце прадставіць вам сябра, каб заслужыць вашу ласку. Містэр Домбі, місіс Ск'ютон.—Лэдзі ў крэсле была ласкавай.—Містэр Домбі, місіс Грэйнджэр.

Лэдзі з парасонікам лэдзь звярнула ўвагу на тое, што містэр Домбі зняў капялюш і нізка пакланіўся.

— Місіс Ск'ютон, Домбі,—сказаў маёр,—робіць спусташэнне ў сэрцы старога Джоша.

Містэр Домбі даў зразумець, што гэта яго не здзіўляе.

— Каварны дух,—сказала лэдзі ў крэсле,—замоўкніце! Ці даўно вы тут, нягоднік?

— Адзін дзень,—адказаў маёр.

— І вы можаце прабыць адзін дзень або нават адну хвіліну ў гэтым садзе,—сказала лэдзі, злёгка папраўляючы веерам фаль-

шывыя локаны і фальшывыя бровы і паказваючы фальшывыя зубы,—у гэтым садзе... як ён называецца... Я заўсёды забываюся гэтыя жаклівыя назвы... І вы можаце прабыць тут дзень і не натхніцца ўсёй душой і ўсёй сваёй істотай, аглядаючы Прыроду, удыхаючы арапат,—прадаўжала місіс Ск'ютон, шамочучы насавой хустачкай, ад якой пахла выклікаючымі ваніты духамі,—арапат яе чыстага дыхання, страшыдла?

Супярэчнасць паміж словамі, поўнымі маладога энтузіязма, і безнадзейна вялым тонам місіс Ск'ютон была наўрад ці менш прыкметнай, чым супярэчнасць паміж яе ўзростам,—прыкладна гадоў пад семдзесят,—і яе туалатам, які не падыходзіў-бы і ў дваццаць сем гадоў. Яе поза ў крэсле на калёсах (якую яна ніколі не мяняла) была той самай, у якой яе намаляваў у калясцы, гадоў пяцьдзесят таму назад, модны ў той час мастак, які падмахнуў пад друкаваным узнаўленнем малюнка імя «Клеапатра»¹, у выніку адкрыцця, зробленага крытыкамі тых часоў, нібы яна вельмі падобна да гэтай царыцы, якая поўляжыць на барту сваёй галеры. Місіс Ск'ютон была тады красуняй, і франты за яе здароўе асушвалі бакалы дзюжынамі. Прыгажосць і каляска асталіся ў мінулым, але позу яна захавала і спецыяльна для гэтага трымала крэсла на калёсах і бадлівага пажы, бо, апроча позы, не было аніякіх падстаў, якія перашкаджалі-б ёй хадзіць.

— Спадзяюся, містэр Домбі—паклоннік Прыроды?—заўважыла місіс Ск'ютон, папраўляючы брыльянтавую брош.

— Мой сябра Домбі, пані,—адазваўся маёр,—можа і пакланяецца ёй патаемна, але чалавек, які займае такое выдатнае месца ў найвялікшым з гарадоў сусвету...

— Няма нікога, хто-б не ведаў аб велізарным уплыве містэра Домбі,—сказала місіс Ск'ютон.

Калі містэр Домбі адказаў на камплімент паклонам, больш маладая лэдзі паглядзела на яго і сустрэла яго позірк.

— Вы тут жывеце, пані?—звярнуўся да яе містэр Домбі.

— Не, мы жылі ў розных месцах, у Харагейце, Скарборо і ў Дэваншыры. Мы раз'язджалі і спыняліся то тут, то там. Мама любіць перамену.

— На мяне ўзводзяць паклёп. Аб адной толькі перамене, містэр Домбі, я сапраўды мару,—з манерным уздыхам прагаварыла місіс Ск'ютон,—і думаю, што мне ніколі не дазволіць ёю нацешыцца. Грамадства не дазволіць. Але адзінота і сузіранне—вось для мяне... як гэта называецца...

— Калі вы маеце на ўвазе рай, мама, то так і скажыце, каб вас маглі зразумець,—заўважыла маладая лэдзі.

— Любая Эдзіт,—адазвалася місіс Ск'ютон,—вам вядома, што я цалкам залежу ад вас, калі маю патрэбу ў гэтых агідных наз-

¹ *Клеапатра*—егіпецкая царыца (I ст. да н. э.), якая вызначалася незвычайнай прыгожасцю. Дзяк не высмейвае ўроdlівую старую місіс Ск'ютон, нараўноўваючы яе з царыцай Клеапатрай.

вах. Запэўняю вас, містэр Домбі, Прырода прызначыла мяне для жыцця ў Аркадзіі¹. У кампаніі я адчуваю сябе дрэнна. Каровы—мая страсць. Заўсёды я марыла толькі аб тым, каб пасяліцца на ферме ў Швейцарыі і жыць акружанай толькі каровамі... і фарфарам.

Гэта забавнае супастаўленне, якое прымушала ўспомніць аб праслаўленым быку, які выпадкова трапіў у пасудную краму, было прынята з поўнай сур'эзнасцю містэрам Домбі, які заявіў, што, на яго думку, Прырода, бясспрэчна, зусім рэспектабельнае ўстанаўленне.

— Чаго мне нехапае,—прамовіла місіс Ск'ютон, пашчываючы сваю маршчыністую шыю,—гэта... сэрца. Мы проста жах як штучны. Прырода мне патрэбна ўсюды. Гэта было-б так чароўна.

— Цяпер Прырода запрашае нас ісці далей, мама, калі вы згодны,—казала маладая лэдзі, пагардліва скрываўшы прыгожыя губы.

Пачуўшы гэты намёк, змучаны паж, які аглядаў кампанію з-за спінкі крэсла, схваўся за ім, нібы яго праглынула зямля.

— Пачакайце хвілінку, Уітэрс,—казала місіс Ск'ютон, калі крэсла рушыла ўперад.—Дзе вы спыніліся, жахлівае стварэнне?

Маёр спыніўся ў гатэлі Райял разам са сваім сябрам Домбі.

— Можце наведаць нас вечарком, калі справіцеся,—прасюсюкала місіс Ск'ютон.—Калі містэр Домбі зробіць нам гэту ласку, мы будзем вельмі абрадаваны, Уітэрс, уперад!

Маёр зноў паднёс да сваіх сініх губ кончыкі пальцаў, якія ляжалі на барту крэсла з беражлівай неахайнасцю (так як у Клеапатры), а містэр Домбі паклانیўся. Старэйшая лэдзі ўдастоіла абодвух вельмі міласцівай усмешкай і дзявоцкага памахвання рукой; малодшая лэдзі—тым ледзь прыкметным кіўком, якога патрабавала простая далікатнасць.

— Вось што я вам скажу, сэр,—пачаў маёр, калі яны прадаўжалі прагулку,—каб Джо Бегсток быў маладзейшым, няма на свеце жанчыны, якая лепш за гэту змагла-б выканаць ролю місіс Бегсток. Чорт пабяры, сэр,—сказаў маёр,—яна цудоўная!

— Вы маеце на ўвазе дачку?—запытаўся містэр Домбі.

— Хіба Джой Б.—бручка, Домбі,—сказаў маёр,—каб мець на ўвазе матку?

— Вы гаварылі кампліменты матцы,—запырэчыў містэр Домбі.

— Старое полымя, сэр,—хіхікнуў маёр Бегсток.—Вельмі старое. Ёй гэта прыемна.

— Мне яна здаецца зусім блagarоднай асобай,—сказаў містэр Домбі.

— Благароднай, сэр!—паўтарыў маёр, спыняючыся і выпучваючы вочы на свайго спадарожніка.—Шаноўная місіс Ск'ютон,

¹ Аркадзія—гарыстая краіна ў Марэі (Грэцыя); жыхары яе—пастухі і паляўнічыя—праслаўляліся ў старажытнасці сваім простым і маральным жыццём; адсюль іншасказ: Аркадзія—краіна міру, шчасця і спакою.

сэр, даводзіцца сястрой нябожчыку лорду Фініксу і цёткай таму, што і цяпер жыве. Сям'я небагатая—па сутнасці, бедная,—і яна жыве на сваю маленькую ўдовіну частку, якая прыпала ёй; але ўжо калі справа дойдзе да крыві, сэр!

— Я заўважыў,—памаўчаўшы, сказаў містэр Домбі,—што дачку вы назвалі місіс Грэйнджэр.

— Эдзіт Ск'ютон,—адказваў маёр,—вышла замуж (у восемнаццаць гадоў) за Грэйнджэра, нашага палка. Д'ябальскі прыгожы малайчына, сэр, у сорак адзін год. Ён памёр, сэр, на другім годзе пасля таго, як ажаніўся.

— Даўно гэта было?—запытаўся містэр Домбі, зноў спыняючыся.

— Эдзіт Грэйнджэр, сэр,—адказваў маёр, закрываючы адно вока, схіляючы галаву на плячо, пераклаўшы тросць у левую руку, а правай разгладжваючы брыжы,—Эдзіт Грэйнджэр у сучасны момант гадоў трыццаць. І, чорт пабяры, сэр,—сказаў маёр, зноў ускладаючы палку на плячо і прадаўжаючы ісці,—гэта непараўнальная жанчына.

— Дзеці былі?—запытаўся пасля містэр Домбі.

— Так, сэр,—сказаў маёр.—Быў хлопчык.

Містэр Домбі ўтаропіў позірк у зямлю, і твар яго засмуціўся.

— Які ўтаніўся, сэр,—прадаўжаў маёр,—калі яму было гадоў пяць.

— Вось як?—сказаў містэр Домбі, падымаючы галаву.

— Перакулілася лодка, у якую няньчы не трэба было яго садзіць,—сказаў маёр.—Такая яго гісторыя. Эдзіт Грэйнджэр—усё яшчэ Эдзіт Грэйнджэр; але каб быў непахісны стары Джой Б., сэр, крышачку маладзейшы і багацей, гэта неўміручае стварэнне насіла-б прозвішча Бегсток.

Маёр страсянуў плячыма і шчокамі, зарагатаў і, гаворачы гэтыя словы, быў больш, чым калі-б там ні было, падобен да перакормленага Мефістофеля.

— У тым выпадку, думаю, калі-б лэдзі не супярэчыла?—холодна заўважыў містэр Домбі.

— Далібог, сэр,—сказаў маёр,—Бегстокі не ведаюць такіх перашкод. Аднак, справядлівасць патрабуе адзначыць, што Эдзіт магла-б ужо разоў дваццаць выйсці замуж, каб не была яна ганарлівай, сэр, так, ганарлівай!

Думка наконт яе містэра Домбі, калі меркаваць па яго твары, не змянілася ад гэтага ў горшы бок.

Праз дзень містэр Домбі і маёр сустрэлі шануюную місіс Ск'ютон з дачкой у Галерэі мінеральных вод; у наступны пасля гэтага дзень яны зноў іх сустрэлі непадалёку ад таго месца, дзе сустрэлі іх першы раз. Пасля таго, як яны сустракаліся такім чынам разы тры-чатыры, простая далікатнасць да старых знаёмых патрабавала, каб маёр наведаў іх вечарам. Першы час у містэра Домбі не было жадання рабіць візіты, але калі маёр за-

явіў аб сваім намеры, містэр Домбі заўважыў, што з прыемнасцю будзе яго суправаджаць. Таму, перад абедам, маёр загадаў тубыльцу накіравацца да іх, перадаць паклон ад яго і містэра Домбі і сказаць, што вечарам яны будуць мець гонар наведць лэдзі, калі лэдзі будуць адны. У адказ на гэта тубылец прынёс вельмі маленькую записку, якая вельмі моцна патыхала духамі і была напісана рукою шанюнай місіс Ск'ютон маёру Бегстоку і коратка паведамляла: «Вы—брыдкі мядзведзь, і я была-б не супраць адмовіць вам у дараванні, але калі сапраўды вашы паводзіны будуць вельмі добрымі,—гэта было падкрэслена,—можце прыйсці. Прывітанне ад мяне (Эдзіт далучае сваё) містэру Домбі».

Містэр Домбі і маёр засталі місіс Ск'ютон у позе Клеапатры сярод канапных падушак. Падымаючыся па лесвіцы, яны чулі гукі арфы, але гэтыя гукі абарваліся, калі далажылі аб іх прыходзе, і цяпер Эдзіт стаяла каля арфы, больш прыгожая і ганарыстая, чым калі-небудзь.

— Спадзяюся, місіс Грэйнджэр,—сказаў містэр Домбі, падыходзячы да яе,—мы не вінаваты ў тым, што вы кінулі граць?

— Вы? О, не!

— Чаму-ж вы ў такім выпадку не граеце, дарагая Эдзіт?—праказала Клеапатра.

— Я кінула граць таксама, як і пачала... па свайму жаданню.

Поўнае роўнадушша, з якім было гэта сказана, роўнадушша, якое нічога агульнага не мела з вяласцю або бяздушнасцю, бо яно было адзначана ганарлівым намерам,—вельмі добра адцяпялася той нехайнасцю, з якою яна правяла рукою па струнах і адышлася ў другі канец пакоя.

— Ці ведаеце, містэр Домбі,—сказала яе разамлелая маці, забяўляючыся ручным экранам,—іншы раз мілая мая Эдзіт не згодна са мною...

— А хіба не заўсёды, мама?—сказала Эдзіт.

— О, не, любачка! Фі, фі, гэта-б разбіла мне сэрца,—запярэчыла маці, робячы слабую спробу дакрануцца да яе ручным экранам.—Нязгодна са мною па пытанню аб гэтых строгіх правілах добрага тону, якія захоўваюцца ў дробязях. Чаму мы не бываем больш непасрэднымі? Ах, божа мой! У душы ў нас закладзены тамленні, парывы і хваляванні, якія так чароўны, але чаму мы не бываем больш непасрэднымі?

Містэр Домбі сказаў, што гэта вельмі справядліва, вельмі справядліва.

— Чорт пабярэ, чаму-б не так, пані,—сказаў маёр.—Гэтага мы не можам сабе дазволіць. Паколькі свет не населены Дж. Б.—непахіснымі і простадушнымі старымі Джо, пані, вэнджанымі селядцамі, сэр,—мы гэтага не можам сабе дазволіць. Гэта недапушчальна.

— Злы язычнік!—усклікнула місіс Ск'ютон.—Змоўкніце!

— Клеопатра прыказвае,—адказаў маёр, пасылаючы паветраны нацалунак,—і Антоній Бегсток слухаецца.

У гэты час Уітэрс змардаваны падаваў чай, а містэр Домбі зноў звярнуўся да Эдзіт.

— Як відаць, старонніх людзей тут амаль няма?—сказаў містэр Домбі ўласцівым яму велічным, джэнтльменскім тонам.

— Так, здаецца. Мы нікога не бачым.

— Ах, на самай справе,—адгукнулася са свайго ложа місіс Ск'ютон,—у сучасны момант тут няма людзей, з якімі нам хацелася-б сустрэцца.

— Ём нехапае сэрца,—з усмешкай сказала Эдзіт. Змрочная ўсмешка—так дзіўна спалучаліся ў ёй святло і змрок.

— Як бачыце, любая Эдзіт насміхаецца нада мною!—сказала маці, ківаючы галавой, якая іншы раз ківалася мімавольі, нібы паралічнае дрыжэнне з'яўлялася час ад часу, пратэстуючы супроць брыльянтаў.—Злая!

— Калі не памыляюся, вы былі тут раней?—запытаўся містэр Домбі. Ён як і раней звяртаўся да Эдзіт.

— О, некалькі разоў. Здаецца, мы бывалі ўсюды.

— Прыгожая мясцовасць!

— К гонару для майго густу, мне надакучылі ваколіцы,—сказала яна.

— Напэўна, у вас ёсць для гэтага падставы, пані,—сказаў ён, паглядаючы на мноства вісеўшых малюнкаў, у якіх ён пазнаў вакольнія пейзажы,—калі гэтыя цудоўныя малюнкi зроблены вамі.

Яна нічога яму не адказала і сядзела з выглядам пагардлівай красуні.

— Ці так гэта сапраўды?—запытаўся містэр Домбі.—Іх малявалі вы самі?

— Так.

— І вы граеце, як я ўжо ведаю?

— Так.

— І спяваеце?

— Так.

На ўсе гэтыя пытанні яна адказвала з дзіўнай неахвотай. Аднак, яна не была збянтэжана і зусім ўладала сабою. Не было ў яе, як відаць, і жадання ўхіляцца ад размовы, таму што яна паглядала на яго і—паколькі гэта было для яе магчыма—аказвала яму знакі ўвагі; яна не была меншай нават тады, калі ён маўчаў.

— Прынамсі ў вас шмат сродкаў супроць маркоты,—сказаў містэр Домбі.

— Якое-б ні было іх дзеянне,—адказвала яна,—цяпер вы ведаеце іх усе. Больш у мяне няма ніякіх.

— Ці магу я ў іх пераканацца?—з напышлівай галантнасцю запытаўся містэр Домбі, паклаўшы малюнак, які трымаў у руцэ, і паказваючы на арфу.

— О, зразумела! Калі хочаце!

Сказаўшы гэта яна ўстала, прайшла каля канапы маці, кінуўшы ў яе бок ганарысты позірк і вышла з пакоя.

Маёр, які к таму часу атрымаў поўнае прабачэнне, прысунуў да Клеапатры маленькі столік і сеў гуляць з ёю ў пікет. Містэр Домбі, не ведаючы гэтай гульні, падсеў да іх павучыцца, бо Эдзіт яшчэ не варочалася.

— Спадзяюся, мы пачуем музыку, містэр Домбі?—сказала Клеапатра.

— Місіс Грэйнджэр прыязна гэта абяцала,—сказаў містэр Домбі.

— А! Гэта вельмі прыемна. Маёр, ваш ход!

Маёр зрабіў ход, а містэр Домбі, які падсеў, каб вучыцца, хутка прышоў-бы ў поўнае замяшанне, калі-б хоць якую-небудзь увагу звяртаў на гульнію, але ён сядзеў, дзівячыся, калі-ж вернецца Эдзіт.

Нарэшце, яна вярнулася і падышла да арфы, а містэр Домбі ўстаў і, стоячы каля яе, слухаў. Ён не быў аматарам музыкі і нічога не разумеў з таго, што яна грае, але ён бачыў, як яна схіляецца над арфай, і, магчыма, чуў у гучанні струн якуюсьці сваю далёкую музыку, якая ўціхамірвала пачвару чыгункі і змякчала яе жорсткасць.

Клеапатра за пікетам не драмала. Вочы ў яе блішчэлі, як у птушкі, пранізвалі пакой з канца ў канец і спыняліся на арфе, выканальніцы, слухачы—рашуча на ўсім.

Скончыўшы граць, ганарыстая красуня ўстала і, прыняўшы падзяку і кампліменты містэра Домбі з такім-жа выглядам, як і раней, падышла амаль адразу-ж да раяля.

Эдзіт Грэйнджэр, любую песеньку, толькі не гэту! Эдзіт Грэйнджэр, вы вельмі прыгожая, і тушэ ў вас надзвычайнае, і голас глыбокі і гучны,—але толькі не гэту песеньку, якую яго закінутая дачка спявала яго памёршаму сыну!

Не! Ён яе не пазнае; а калі-б і пазнаў, дык якая песенька магла-б усхваляваць яго, жорсткага чалавека?

РАЗДЗЕЛ XXII

Што-коледы аб кіраўніцтве містэра Каркера-загадчыка.

Містэр Каркер-загадчык сядзеў за канторкай, як заўсёды, прыгладжаны і ўкрадчывы, праглядаючы тыя пісьмы, якія яму належала распячатваць, робячы на іх адзнакі і ўказанні, якіх патрабаваў іх змест, і размяркоўваючы іх невялікімі пачкамі, каб

накіраваць у розныя аддзяленні фірмы. Той раніцою пісем прышло многа, і ў містэра Каркера-загадчыка было багата справы.

Выгляд чалавека, занятага такой працай,—які спыняецца, каб праглядзець звязку папер, якую ён трымае ў руцэ, размяркоўвае іх асобнымі стосікамі, бярэцца за другую пачку і праглядае яе змест, сартуішы бровы і адставіўшы губы, размяркоўвае па чарзе, сартуе і прадумвае,—лёгка можа ўнушыць думку аб фантастычным падабенстве з гулякам у карты.

Твар містэра Каркера-загадчыка зусім адпавядаў такому ўяўленню.

І хоць інстынктам кацінага племя, не толькі дзікага, але і хатняга, не ўласціва гульня ў карты, аднак, містэр Каркер-загадчык з галавы да пят быў падобен да ката, калі пеціўся ў палосцы летняй цеплыні і святла, якая ззяла на яго стала і на падлозе. З валасамі і бакенбардамі, заўсёды цмянымі, а ў яркім сонечным святле больш бескаляровымі, чым звычайна, і якія нагадваюць шэрць плямістага, пясочнага колеру, ката,—з доўгімі пазногцямі, прыгожа завостранымі і адточанымі, з прыроджанай антыпатыяй да малейшай бруднай плямкі, якая прымушала яго іншы раз адрывацца ад работы, сачыць за падаючымі пылінкамі і змахваць іх са сваёй далікатнай белай рукі і глянцавітай бялізны,—містэр Каркер-загадчык, з хітрымі манерамі, вострымі зубамі, мяккім поступам, вельмі зырккім позіркам, ціхай украдчывай гаворкай, прыгожым выглядам, працаваў з прыкладнай настойлівасцю і цярдлівасцю, нібы неадступна пільнаваў каля мышынай норкі.

Нарэшце, усе пісьмы былі разабраны, за выключэннем аднаго, якое ён адклаў для больш уважлівага прагляду. Замкнуўшы ў скрынку больш канфідэнцыяльную карэспандэнцыю, містэр Каркер-загадчык пазваніў.

— Чаму вы з'яўляецеся на званок?—так сустрэў ён брата.

— Пасыльны вышаў, а я—наступны пасля яго,—быў ціхі адказ.

— Вы—наступны пасля яго?—прамармытаў загадчык.—Гэта мне робіць гонар! Вазьміце!

Паказаўшы на стосікі распячатаных пісем, ён пагардліва павярнуўся ў крэсле і зламаў пячаць пісьма, якое трымаў у руцэ.

— Мне не хочацца турбаваць вас, Джэймз,—сказаў брат, збіраючы пісьмы,—але...

— Вы хочаце мне нешта сказаць! Я гэта ведаў. Ну!

— Мяне непакоіць Херыет.

— Херыет? Якая Херыет? Я не ведаю нікога, хто-б меў гэтае імя.

— Яна нездарова і вельмі змянілася за апошні час.

— Яна вельмі змянілася шмат гадоў таму назад,—адазваўся загадчык,—вось усё, што я магу сказаць.

— Мне здаецца, калі-б вы згадзіліся мяне выслухаць...

— Навошта мне вас выслухоўваць, брат Джон?—запырэчыў загадчык, робячы саркастычны націск на апошніх двух словах і задзіраючы галаву, але не падымаючы вачэй.—Паўтараю вам, шмат гадоў таму назад Херыет Каркер зрабіла выбар паміж сваімі двума братамі. Яна можа ў ім раскайвацца, але павінна астацца пры ім.

— Зразумейце мяне правільна. Я не кажу, што яна ў ім раскайваецца. З майго боку было-б чорнай няўдзячнасцю рабіць на-мёк на што-небудзь падобнае,—запырэчыў той.—Хоць, паверце мне, Джэймз, я засмучаны яе афярай таксама, як і вы.

— Як я!—усклікнуў загадчык.—Як я?

— Засмучан яе выбарам,—тым што вы называеце яе выбарам,—таксама, як вы ім раззлаваны,—сказаў малодшы.

— Раззлаваны?—паўтарыў той, паказваючы ўсе свае зубы.

— Незадаволены. Падстаўце любое слова. Вы ведаеце, што я хачу сказаць. Ніякай знявагі няма ў маіх словах.

— Знявага ёсць ва ўсім, што вы робіце,—адказваў брат, нечакана кінуўшы на яго грозны позірк, які праз секунду саступіў месца яшчэ больш шырокай усмешцы.—Будзьце ласкавы ўзяць гэтыя паперы. Я не маю часу.

Яго далікатнасць была настолькі больш колкай за яго гнеў, што малодшы рушыў да дзвярэй. Але, дайшоўшы да іх і азірнуўшыся, ён сказаў:

— Калі Херыет дарэмна спрабавала хадайнічаць за мяне перад вамі, у перыяд вашага першага справядлівага абурэння і першай маёй ганьбы, і калі яна пайшла ад вас, Джэймз, каб падзяліць маю няшчасную долю і, пад уплывам фальшыва накіраванай любові, прысвяціць сябе зганьбаванаму брату, таму што, апроча яе, у яго нікога не было, і ён загінуў-бы, тады яна была маладая і прыгсжая. Мне здаецца, калі-б вы ўбачылі яе цяпер,—калі-б вы пабачыліся з ёю—яна-б выклікала ў вас зачараванне і жаласць.

Загадчык нахіліў галаву і ашчэрыў зубы, нібы хацеў адказаць на якую-небудзь нязначную фразу: «Ах, божа мой! Ды няўжо?», але не сказаў ні слова.

— Тады мы думалі, і вы і я, што яна выйдзе замуж маладой: будзе жыць шчасліва і бесклапотна,—прадаўжаў брат.—О, калі-б вы ведалі, як радасна адмовілася яна ад гэтых надзей, як радасна пайшла па шляху, які яна выбрала, і ні разу не азірнула, вы ніколі не маглі-б сказаць, што яе імя вам незнаёма! Ніколі!

Зноў загадчык нахіліў галаву і ашчэрыў зубы, нібы гаворачы: «Дапраўды-ж, гэта надзвычайна! Вы мяне здзіўляеце!» і зноў ён не сказаў ні слова.

Уздыхнуўшы Джон Каркер пайшоў да дзвярэй, калі голас брата на секунду затрымаў яго на парозе.

— Калі яна пайшла і прадаўжае радасна ісці па сваім шляху,—сказаў ён, кінуўшы на канторку ўсё яшчэ складзенае пісьмо і глыбока засунуўшы рукі ў кішэні,—можаце перадаць ёй, што я таксама радасна іду па сваім шляху. Калі яна ні разу не аглянулася, можаце ёй перадаць, што часамі я аглядаюся, каб успомніць, як яна перайшла на ваш бок, і што маё рашэнне астаецца не менш цвёрдым,—тут ён вельмі соладка ўсміхнуўся,—чым мрамар. Я не ведаю ніякай Херыет Каркер. Такой асобы няма на свеце. Магчыма ў вас ёсць сястра—радуіцеся гэтаму. У мяне яе няма.

Містэр Каркер-загадчык зноў узяў пісьмо і з насмешлівай пачцівай усмешкай махнуў ім, паказваючы на дзверы. Разгарнуўшы яго, калі брат вышаў, і хмурна азірнуўшыся вакол пасля яго адыходу, ён зноў павярнуўся ў крэсле і пачаў уважліва чытаць пісьмо.

Яно было напісана рукою яго вялікага шэфа, містэра Домбі, і паслана з Лемінгтона. Хоць містэр Каркер хутка праглядаў усё іншыя пісьмы, гэта пісьмо ён чытаў павольна, узважваючы кожнае слова і напружваючы ўсе сілы, каб адгадаць сапраўдны яго сэнс. Прачытаўшы яго адзін раз, ён зноў пачаў яго чытаць і адзначыў наступныя месцы: «Перамена аказалася для мяне добратворнай, і я яшчэ не схілен вызначыць дзень звароту...» «Я хачу, каб вы, Каркер, пастараліся як-небудзь прыехаць сюды, да мяне і асабіста далажыць аб тым, як ідуць справы...» «Я забыўся сказаць вам аб маладым Гэі. Калі ён не паехаў на «Сыне і Наследніку» або калі «Сын і Наследнік» яшчэ ў доках, прызначце якога-небудзь іншага маладога чалавека, а яго пакіньце пакуль што ў Сіці. Я яшчэ не вырашыў».

— Вось няўдача,—сказаў містэр Каркер-загадчык, расцягваючы рот, нібы ён быў зроблены з гумы.—Гэй ужо далёка.

Ён склаў пісьмо і сядзеў, забаўляючыся ім, пастукваючы па сталю і пакручваючы ім і так і сяк, калі містэр Перч, пасыльны, ціхенька пастукаў у дзверы, увайшоў на цыпках і, згінаючыся ўсім корпусам пры кожным кроку, нібы для яго найвялікшай прыемнасцю было кланяцца, паклаў на стол нейкія паперы.

— Ці не хочаце вы сказаць, што вы заняты, сэр?—запытаўся містэр Перч, паціраючы рукі і пачціва схіляючы галаву да пляча, нібы адчуваючы, што не да твару яму трымаць яе высока ў прысутнасці такой асобы, і жадаючы адхінуць яе па магчымасці далей.

— Хто мяне пытае?

— Бачыце, сэр,—ціхім голасам сказаў містэр Перч,—зараз, сэр, ніхто, пра каго варта было-б гаварыць. Містэр Джылс, майстар суднавых інструментаў, сэр, зайшоў, кажа, па справе аб нейкім плячэжы, але я яму намякнуў, сэр, што вы вельмі заняты, вельмі заняты.

Містэр Перч кашлянуў, закінуўшыся рукой, і чакаў далейшых распараджэнняў.

— Яшчэ хто-небудзь?

— Я-б, сэр,—сказаў містэр Перч,—не браў на сябе смеласць дакладваць, сэр, што ёсць яшчэ хто-небудзь, але гэты самы блазнюк, які быў тут учора, сэр, і ў мінулым тыдні, зноў круціцца паблізу.

— Вы казалі, што ён хоча атрымаць работу, ці не праўда, Перч?—запытаўся містэр Каркер, адкідваючыся на спінку крэсла і пазіраючы на службоўца.

— Сэр,—сказаў містэр Перч, яшчэ раз кашлянуўшы ў руку: кашлем ён заўсёды выказваў сваю пакорлівасць, калі іншага спосабу не мог прыдумаць,—яго заўвагі звычайна зводзяцца да таго, што ён пачціва жадае ўбачыць аднаго з джэнтльменаў і што ён хоча зарабляць на пражыццё. Але бачыце, сэр,—дадаў Перч, панізіўшы голас да шэпту і павярнуўшыся, каб для захавання таямніцы штурхнуць дзверы рукою і каленам, нібы можна было прычытніць іх яшчэ шчыльней, калі яны былі ўжо зачынены, —трудна выцерпець, сэр, калі такі блазнюк шныпарыць тут і кажа, што яго матка была карміліцай маладога джэнтльмена вашай фірмы і таму ён спадзяецца, што наша фірма аб ім паклапоціцца.

— Пакажыце мне гэтага хлапца, Перч,—сказаў містэр Каркер.—Прывядзіце яго сюды!

— Слухаю, сэр. Прашу прабачэння, сэр,—сказаў містэр Перч, затрымліваючыся ля дзвярэй,—з выгляду ён грубаваты, сэр.

— Няважна. Калі ён тут, прывядзіце яго. Пасля я прыму містэра Джылса. Папрасіце яго пачакаць!

Пасыльны неўзабаве вярнуўся ў суправаджэнні пары цяжкіх ботаў, якія, ступаючы па карыдоры, грукалі, як скрынкі. Бесцырамонна кінуўшы: «Ну, варушыцеся!»,—вельмі не звычайны зварот у яго вуснах,—містэр Перч увёў дужага пятнаццацігадовага хлапца, з круглым чырвоным тварам, круглай кароткай астрыжанай галавой, круглымі чорнымі вачыма, акруглымі рукамі і нагамі і круглым тулавам, які, завяршаючы акругласць сваёй фігуры, трымаў у руцэ круглы капялюш, у якога не было палей.

Падпарадкоўваючыся кіўку містэра Каркера, Перч, увёўшы наведвальніка да гэтага джэнтльмена, хуценька вышаў. Як толькі яны асталіся сам-на-сам, містэр Каркер, не папярэдзіўшы ніводным словам, схопіў хлопчыка за горла і пачаў так трэсці, што галава яго, здавалася, вось-вось сарвецца з плячэй.

Аж змяніўшыся ў твары ад здзіўлення, хлопчык дзіка вытрашчыў вочы на душыўшага яго джэнтльмена з вялікім мноствам белых зубоў. Нарэшце, ён ухітрыўся сказаць:

— Што вы, сэр? Пусціце мяне, чуеце?!

— Пусціць вас!—сказаў містэр Каркер.—Як! Ды хіба вы не ў маіх руках?

У гэтым не магло быць сумнення, як і ў тым, што рукі сціскалі моцна.

— Сабака!— праз сціснутыя зубы сказаў містэр Каркер.— Я вас задушу!

Байлер захныкаў: ды няўжо? О, не, ён не задушыць! І навошта ён гэта робіць? І чаму не задушыць яму каго-небудзь роўнага па сіле, але не яго, Байлера? Аднак, Байлер быў уціхаміран незвычайным прыёмам, аказаным яму, і калі галава яго перастала ківацца і ён паглядзеў джэнтльмену ў твар, або, больш правільна, у зубы, і ўбачыў, як той на яго агрызаецца, ён да такой ступені забыўся пра сваю мужнасць, што расплакаўся.

— Я вам нічога не зрабіў, сэр,— сказаў Байлер, інакш Роб, інакш Тачыльшчык, і нязменна Тудль.

— Вы нягодны блазнюк!— сказаў містэр Каркер, памалу выпускаючы яго і адступаючыся на крок, каб прыняць улюбёную сваю позу.— Што вы думалі, калі вы адважыліся з'явіцца сюды?

— Нічога дрэннага я не думаю, сэр,— захныкаў Роб, адной рукой хапаючыся за шыю, а суставамі другой выціраючы вочы.— Я больш ніколі не прыду, сэр. Я хацеў толькі атрымаць работу.

— Работу, вось што, малады Каін?¹— паўтарыў містэр Каркер, пільна ў яго ўглядаючыся.— Ды хіба вы не самы лянівы бяздзейнік у Лондане?

Абвінавачанне, якое вельмі закранала містэра Тудля-малодшага, так адпавядала яго рэпутацыі, што ён ніводным словам не мог яго абвергнуць. Таму ён стаяў, пазіраючы на джэнтльмена са спалоханым, зняважаным і пакаяным выглядам. І калі ён глядзеў на яго, можна было заўважыць, што ён зачараваны містэрам Каркерам і не зводзіць з яго сваіх круглых спалоханых вачэй.

— Хіба вы не злодзей?— сказаў містэр Каркер, засунуўшы рукі ў кішэні.

— Не, сэр!— сказаў у апраўданне Роб.

— Злодзей!— сказаў містэр Каркер.

— Дапраўды-ж не, сэр!— хныкаў Роб.— Я ніколі не займаўся такімі справамі, як зладзейства, сэр, верце мне. Я ведаю, што збіўся з дарогі, сэр, з таго часу, як пачаў займацца паляваннем на птушак. Вядома, могуць сказаць,— у прыпадку раскаяння прадаўжаў містэр Тудль-малодшы,— што птушкі-спявунні— бязвінная кампанія, але ніхто не ведае, якія гэта шкодныя пічушкі і да чаго яны вас могуць давесці.

Як відаць, яго яны давялі да вельветавай² курткі і вельмі панашаных штаноў, незвычайна кароткага чырвонага жылета, падобнага да нагрудніка, з-пад якога была відаць сіняя клятчатая сарочка, і да вышэйпамянёнага капялюша.

¹ Каін (біблія)— братазабойца.

² Вельвет— папярковы аксаміт.

— Дома я і дваццаці разоў не быў з таго часу, як гэтыя птушкі забавілі мяне,—сказаў Роб,—а прайшло ўжо дзесяць месяцаў. Як-жа мне ісці дадому, калі ніхто не можа на мяне глядзець? Не магу зразумець,—сказаў Байлер, расплакаўшыся насур'ез і выціраючы вочы адваротам курткі,—чаму я даўным-даўно не пайшоў і не ўтапіўся.

— Няма чаго сказаць, вось дык слаўны малады джэнтльмен!—сказаў містэр Каркер.—Для вас, прыяцель, каноплі пасеяны ўжо!¹

— Дапраўды, сэр,—адазваўся злашчасны Байлер, расплакаўшыся і зноў выціраючы слёзы адваротам курткі,—іншы раз мне ўсёроўна, нават калі-б яны выраслі. Усе мае пакуты пачаліся з адлыньвання, сэр; але што мне было рабіць, як не адлыньваць?

— Што рабіць?—паўтарыў містэр Каркер.

— Адлыньваць, сэр. Адлыньваць ад школы.

— Гэта значыць, вы рабілі выгляд, нібы ідзіце туды, а на самай справе не ішлі?—сказаў містэр Каркер.

— Так, сэр; гэта і азначае адлыньваць, сэр,—з вялікай скрухай адказваў былы Тачыльшчык.—Мяне ганялі па вуліцах, сэр, калі я туды ішоў, і лупцавалі, калі я туды прыходзіў. Вось я і адлыньваў, хаваўся, а з гэтага і пачалося.

— І вы гаворыце,—сказаў містэр Каркер, зноў схапіўшы яго за горла, прытрымліваючы на адлегласці выцягненай рукі і некалькі секунд разглядаючы яго моўчкі,—што шукаеце работы?

— Я вельмі-б дзякаваў, сэр, калі-б мяне ўзялі на спробу,—слабым голасам адказваў Роб.

Містэр Каркер-загадчык штурхнуў яго ў куток—хлопчык пакорліва падначаліўся, ледзь асмельваючыся дыхаць і не звозячы вачэй з яго твара,—і пазваніў.

— Папрасіце містэра Джылса.

Містэр Перч быў занадта пачцівы, каб выказаць здзіўленне або звярнуць увагу на фігуру ў кутку, і дзядзька Соль з'явіўся адразу-ж.

— Містэр Джылс,—з усмешкай сказаў Каркер,—сядайце. Як маецяся? Спадзяюся, што здароўе па-ранейшаму добра?

— Дзякую вам, містэр Каркер,—адказаў дзядзька Соль, дастаючы бумажнік і працягваючы некалькі банкнотаў.—Ніякіх хвароб у мяне няма, апрача старасці. Дваццаць пяць, сэр.

— Вы пунктуальны і спраўны, містэр Джылс, як вашы храмометры. Зусім правільна.

— Па спіску я бачу, што пра «Сына і Наследніка» вестак не паступала,—сказаў дзядзька Соль, і голас у яго, заўсёды няцвёрды, задрыжэў мацней.

— Пра «Сына і Наследніка» ніякіх вестак не паступала,—адказаў Каркер.—Здаецца, надвор'е было дрэннае, містэр Джылс, і, напэўна, судно зышло з правільнага шляху.

¹ Намёк на тое, што Роба хутка павесяць на вяроўцы з канпель.

— Дай божа, каб яно асталося непашкоджаным!—сказаў дзядзька Соль.

— Дай божа, каб яно асталося непашкоджаным,—згадзіўся містэр Каркер, нячутна шавелячы губамі, чым зноў выклікаў дрыжыкі ў назіральнага юнага Тудля.—Містэр Джылс,—дадаў ён уголас, адкідваючыся на спінку крэсла,—напэўна, вы вельмі сумуеце без пляменніка?

Дзядзька Соль, які не садзіўся, кіўнуў галавой і глыбока ўздыхнуў.

— Містэр Джылс,—сказаў Каркер, пагладжваючы сваёй мяккай рукой падбародак і падымаючы вочы на інструментальнага майстра,—цяпер вы былі-б менш адзінокім, трымаючы ў сябе ў краме якога-небудзь маладзенькага хлапчука, а мне зрабілі-б паслугу, калі-б часова яму далі прытулак. Так, зразумела,—хутка дадаў ён, папераджаючы адказ старога,—гандаль ідзе вяла, гэта мне вядома, але няхай ён прыбірае, чысціць інструменты,—адным словам, выконвае чорную работу, містэр Джылс. Вось ён—гэта хлапчанё!

Соль Джылс ссунуў акулеры з ілба на нос і паглядзеў на Тудля-малодшага, які стаяў навыцяжку ў кутку.

— Вы яго возьмеце да сябе, містэр Джылс?—запытаўся загадчык.

Стары Соль, зусім не абрадаваўшыся ад такой прапановы, адказаў, што рад выпадку зрабіць хоць-бы такую маленькую паслугу містэру Каркеру, чыё жаданне тое самае для яго што і згад, і што Драўляны Мічман будзе лічыць за шчасце прыняць у сябе ў каюце любога гасця, якога выбярэ містэр Каркер.

Містэр Каркер агаліў верхнія і ніжнія дзясны, выклікаўшы моцныя дрыжыкі ў зыркага Тудля-малодшага, і з найвялікшай пачцівасцю падзякаваў інструментальнаму майстру за прыязнасць.

— Значыцца, я ім так і распараджуся, містэр Джылс,—сказаў ён, устаючы і працягваючы руку старому,—пакуль не вырашу, што мне з ім рабіць і чаго ён заслугоўвае. З тае прычыны, што я лічу сябе адказным за яго, містэр Джылс,—тут ён шырока ўсміхнуўся Робу, які затрапятаў убачыўшы гэту ўсмешку,—вы мне зробіце прыемнасць, калі будзеце ўважліва за ім сачыць і паведамляць пра яго паводзіны мне. Сёння па дарозе дадому я заеду да яго бацькоў—гэта паважаныя людзі—і аб чым-колечы запытаюся, каб праверыць тое, што ён сам расказваў пра сябе, пасля, містэр Джылс, я прышлю яго да вас заўтра раніцой. Да пабачэння!

Яго ўсмешка перад адыходам агаліла такую колькасць зубоў, што стары Соль збянтэжыўся і яму зрабілася неяк нядобра.

Дадому ён ішоў, разважаючы пра бушуючае мора, гінучыя караблі, топячыся людзей, пра старую бутэльку мадэры, якая так і не ўбачыць свету, і пра іншыя сумныя рэчы.

— Ну, малы!—сказаў містэр Каркер, апускаючы руку. на плячо юнага Тудля і выцягваючы яго на сярэдзіну пакоя.—Вы мяне чулі?

Роб сказаў:

— Так, сэр.

— Калі вы мне казалі хоць адно хлуслівае слова,—прадаўжаў містэр Каркер,—не трапляйце мне на вочы. Калі-ж не, то можаце пачакаць мяне дзе-небудзь паблізу ад дома сваёй маці. Адсюль я пайду ў пяць гадзін і паеду туды. Цяпер дайце мне адрас.

Роб прадыхтаваў яго павольна, і містэр Каркер запісаў. Роб нават паўтарыў яго яшчэ раз, літару за літарай, нібы лічыў, што пропуск якой-небудзь кропкі або рысачкі прывядзе да яго пагібелі. Затым містэр Каркер выправдзіў яго з пакоя, і Роб, да апошняга моманту не зводзячы сваіх круглых вачэй з апекуна, знік з позірку.

Містэр Каркер-загадчык зрабіў на працягу дня вялікае мноства спраў і надарыў сваімі зубамі вялікае мноства людзей. У канторы, у двары, на вуліцы і на біржы зубы паблісквалі і тырчалі пагрозліва.

Падышла шостая гадзіна, а з ёю і гняды конь містэра Каркера, і зубы, пабліскваючы, накіраваліся ў дарогу па Чыпсайду.

Пусціўшы каня паволі і паглядаючы на прахожых, ён раптам сустрэў круглыя вочы коротка астрыжанага Роба, якія ўпіваліся яму ў твар, нібы яны ад яго ні на секунду не адрываліся, у той час як сам хлопчык, падперазаўшыся туга скручанай насавай хустачкай, якая нагадвала плямістага вугра, усім сваім выглядам сведчыў аб тым, што гатоў ісці за містэрам Каркерам, якую-б хуткасць той не развіў.

З тае прычыны, што гэта ўвага, хоць і прывабная, была незвычайная і прыцягвала зацікаўленасць прахожых, містэр Каркер скарыстаў менш запружаную і больш чыстую дарогу і пусціў каня трушком. Роб перайшоў адразу-ж на трушок. Неўзабаве містэр Каркер папрабаваў лёгкі галоп, пасля поўны галоп. Роб па-ранейшаму не адставаў. Калі-б містэр Каркер ні паварочваўся ў той бок вуліцы, дзе бег малодшы Тудль, ён заўсёды бачыў, як той спраўляўся за ім, як відаць, без асаблівай цяжкасці і працаваў локцямі, пераймаючы пахвальны прыём джэнтльменаў-прафесіяналаў, якія спаборнічаюць у бегу пад заклад.

Гэта недарэчнае праследванне сведчыла, аднак, аб уплыве, якому падпарадкаваўся хлопчык, а таму містэр Каркер, робячы выгляд, нібы яго не заўважае, прадаўжаў шлях да дома містэра Тудля. Тут ён стрымаў каня і пусціў шагам, а Роб забег наперад, паказваючы, куды трэба зварачваць; калі-ж ён паклікаў чалавека, які стаяў ля варот, каб той панаглядаў каня ў часе яго наведвання аднаго з будынкаў, пабудаваных на месцы

Садоў Стэгса, Роб пачціва прытрымліваў стрэмя, пакуль загадчык злазіў з каня.

— Ну, сэр,—сказаў містэр Каркер, узяўшы яго за плячо,—хадзем!

Блудны сын відавочна баяўся наведаць бацькаўскі дом, але, таму што містэр Каркер падштурхваў яго ўперад, яму нічога не аставалася, як адчыніць належныя дзверы і прымірыцца, калі яго ўвялі ў круг братоў і сяцёр, якія сабраліся ў незлічонай колькасці ў часе піцця чаю. Бачачы блуднага сына ва ўладзе незнаёмца гэтыя пяшчотныя родзічы паднялі плач, які так глыбока пранізаў сэрца блуднага сына, калі ён убачыў сярод іх сваю маці, бледную і дрыжачую, з дзіцем на руках, што яго ўласны голас далучыўся да хора.

Нарэшце, няшчасная Полі, павысіўшы голас, прагаварыла дрыготкімі губамі:

— О, Роб, бедны мой хлопчык, чаго-ж гэта вы натварылі?

— Нічога, мама,—жаласлівым голасам усклікнуў Роб,—запытайцеся ў гэтага джэнтльмена.

— Не палохайцеся,—сказаў містэр Каркер,—я хачу зрабіць яму паслугу.

Пачуўшы такую заяву, Полі, якая яшчэ не плакала, цяпер расплакалася. Старэйшыя Тудлі, якія сабраліся напэўна на выручкі, разнялі кулакі. Малодшыя Тудлі згрудзіліся ў кучу ля матчынай спадніцы і, прыкрываючыся пухлымі рукамі, паглядалі на свайго адважнага брата і яго невядомага сябра. Усе благаслаўлялі джэнтльмена з прыгожымі зубамі, які хацеў зрабіць паслугу.

— Гэты хлопчык,—сказаў містэр Каркер, звяртаючыся да Полі і памаленьку патрасаючы Роба,—гэты хлопчык—ваш сын, так пані?

— Так, сэр,—присядаючы, усхліпнула Полі.

— Баюся, што ён блгі сын!—сказаў містэр Каркер.

— Для мяне ён ніколі не быў блгім сынам, сэр,—запырочыла Полі.

— А для каго-ж?—запытаўся містэр Каркер.

— Ён быў крыху пракудай, сэр,—адказала Полі, стрымліваючы дзіця, якое сударгава размахвала рукамі і нагамі, стараючыся кінуцца на Байлера праз раздзяляўшую іх адлегласць,—і трапіў у блгаую кампанію, але я спадзяюся, што ён зразумеў, як гэта нядобра, сэр, і цяпер выправіцца ў сваіх паводзінах.

Містэр Каркер агледзеў Полі, чысты пакой, чыстых дзяцей, простадушны тудлеўскі твар, які запазычыў рысы і ў бацькі і ў маці і які паўтораны шмат разоў вакол яго; як відаць, ён дасягнуў мэты свайго наведвання.

— Здаецца, вашага мужа няма дома?—запытаўся ён.

— Так, сэр,—адказала Полі.—Цяпер ён працуе на лініі.

— У такім выпадку,—сказаў містэр Каркер,—я вам раскажу, як я сустрэўся з вашым сынам, і хто я такі, і што я хачу для яго зрабіць.

Усё гэта містэр Каркер раскажаў па-свойму, паведаміўшы, што спачатку ён хацеў наваліць на дзёрзкую яго галаву ўсялякія беды за тое, што ён уварваўся ў кантору Домбі і Сына; што ён зменшыў злосць, прыняўшы пад увагу яго маладосць, выказанае раскаянне; што ён баяўся зрабіць лёгкадумны крок, аказаўшы дапамогу хлопчыку,—крок, які мог выклікаць асуджэнне людзей разважлівых,—але што ён зрабіў яго на свой страх і рызыку, і толькі ён адзін адказвае за вынікі; і што мінулае сувязь маці Роба з сям'ёй містэра Домбі ніякіх да гэтага адносін не мае, і што містэр Домбі ніякіх адносін да гэтага не мае, але ад яго, містэра Каркера, залежыць усё. Адаўшы належнае самому сабе за сваю дабрату і ў такой-жа меры атрымаўшы належнае ад усіх прысутных членаў сям'і, містэр Каркер намякнуў—між іншым, досыць выразна,—што бязмежная вернасць, прывязанасць і адданасць Роба з'яўляецца на векі яго здабыткам, і на меншае ён не згодзен.

Полі, якая правяла незлічоную колькасць бяссонных начэй па віце свайго бяспутнага першынца і не бачыла яго ўжо некалькі тыдняў, гатова была ўпасці на калені перад містэрам Каркерам-загадчыкам, як перад добрым геніем, не гледзячы на яго зубы.

Калі гэты джэнтльмен пракладаў сабе дарогу да дзвярэй скрозь натоўп дзяцей, Роб падышоў да маці і раскайваючыся абняў яе і дзіця.

— Цяпер я буду вельмі старацца, любая мама. Чэснае слова, буду!—сказаў Роб.

— Ох, пастарайцеся, дарагі мой хлопчык! Я ўпэўнена, што вы пастараецеся дзеля нас і дзеля самога сябе!—цалуючы яго, ўсклікнула Полі.—Але вы вернецеся пагаварыць са мною, як толькі правядзеце гэтага джэнтльмена, праўда?

— Не ведаю, мама.—Роб замяўся і апусціў вочы.—Бацька... калі ён прыдзе дадому?

— Не раней двух гадзін ночы.

— Я вярнуся, любая мама!—усклікнуў Роб, і, прарваўшыся праз прарэзлівыя крыкі братаў і сяцёр, якія віталі гэта абяцанне, ён вышаў услед за містэрам Каркерам.

— Вось як!—сказаў містэр Каркер, які чуў гэту размову.— У вас благі бацька?

— Не, сэр!—адказаў здзіўлены Роб.—Няма на свеце лепшага і дабрэйшага бацькі.

— У такім выпадку чаму-ж вы не хочаце яго бачыць?

— Вялікая розніца паміж бацькам і маткай, сэр,—запінаючыся, сказаў Роб.—Цяпер ён бадай ці паверыць, што я хачу выправіцца, хоць ён пастараўся-б паверыць, я гэта ведаю... ну,

а маці—яна заўсёды верыць добраму, сэр; ва ўсякім выпадку, я ведаю, што мая маці верыць.

Рот містэра Каркера расцягнуўся, але ён не сказаў ні слова, пакуль не сеў на каня і не адпусціў чалавека, які наглядаў за канём, пасля чаго пільна паглядзеў з сядла на ўважлівы і нацярожаны твар хлопчыка і сказаў:

— Вы прыдзеце да мяне заўтра раніцой, і вам пакажуць, дзе жыве той стары джэнтльмен,—стары джэнтльмен, якога вы бачылі сёння ў мяне,—і куды вы накіруецеся, аб чым вы ўжо чулі.

— Так, сэр,—адазваўся Роб.

— Я надзвычай цікаўлюся гэтым старым джэнтльменам, і вы, прыцель, служачы яму, служыце мне, разумееце? Я хачу ведаць усё пра гэтага старога джэнтльмена, як ён жыве з дня на дзень—таму што я хачу быць яму карысным,—і, галоўным чынам, хачу ведаць, хто яго наведвае. Разумеете?

— Так, сэр!

— Мне хацелася-б ведаць, што ў яго ёсць сябры, якія аб ім клапацяцца і не пакідаюць яго—бо ён, небарака, вельмі адзінкі цяпер,—і што яны любяць яго і яго пляменніка, які выехаў з Англіі. Магчыма, яго наведвае адна вельмі маладая лэдзі. Пра яе мне ў асаблівасці хочацца ведаць усё.

— Я пастараюся, сэр,—сказаў хлопчык.

— І памятайце,—адазваўся яго апякун, нахіляючыся, каб наблізіць сваю ашчэраную фізіяномію да твара хлопчыка і пахлопаць яго па плячы ручкай бізуна,—памятайце, што пра мае справы вы не павінны гаварыць нікому, апрача мяне.

— Нікому на свеце, сэр,—адказаў Роб, ківаючы галавой.

— Ні тут,—сказаў містэр Каркер, паказваючы на дом, адкуль яны толькі што вышлі,—ні дзе-б там ні было. Я праверу, ці можаце вы быць адданым і ўдзячным. Я вас выпрабую!

Вышчараныя зубы і рух галавы дапамаглі яму ўкласці ў гэтыя словы не толькі абяцанне, але і пагрозу, пасля чаго ён адварнуўся ад Роба, чые вочы былі прыкуты да яго, нібы ён прываражыў і душу і цела хлопчыка, і рушыў ў дарогу. Але, ад'ехаўшы на невялікую адлегласць і зноў пераканаўшыся, што яго верны паж, падперазаны таксама, як і раней, паранейшаму яго суправаджае на ўцеху шматлікім праходжым, ён спыніў каня і загадаў яму вярнуцца назад.

Містэр Каркер-загадчык ехаў шагам з бесклапотным выглядам чалавека, які здавальняюча скончыў з усімі справамі гэтага дня і перастаў пра іх думаць. Добрадушны і ветлівы ў вышэйшай ступені, містэр Каркер праязджаў па вуліцах і паціху напяваў песеньку. Ён нібы мурлыкаў. Ён быў надзвычай задаволены.

«Вельмі маладая лэдзі!—думаў містэр Каркер-загадчык, напяваючы песеньку.—Так! Калі я апошні раз яе бачыў, яна была маленькай дзяўчынкай. Прыламінаю, што ў яе цёмныя вочы

і валасы і мілы твар, вельмі мілы твар! Напэўна, яна прыгожанькая».

Яшчэ больш ветлівы і прыязны, напяваючы песеньку, так што ўсе яго шматлікія зубы вібрыравалі ёй у тон, містэр Каркер няўхільна рушыў уперад і, нарэшце, павярнуў у цёмную вуліцу, дзе быў дом містэра Домбі. Ён так быў заняты сваімі думкамі, аплятаючы павуціннем мілыя твары і абцягваючы іх сецямі, што наўрад ці думаў пра тое, куды прыехаў, пакуль не паглядзеў на рад высокіх дамоў і не спыніў паспешна каня за некалькі ярдаў ад дзвярэй.

Але для растлумачэння, чаму містэр Каркер з такім спехам спыніў каня і на што ён паглядаў з немалым здзіўленнем, неабходна крыху адхіліцца ў бок.

Містэр Тутс, вызваліўшыся ад ярма Блімбераў і ўступіўшы ва ўладанне пэўнай часткай свайго мірскага багацця, узяўся з вялікай стараннасцю вывучаць навуку жыцця. Натхнёны благародным імкненнем зрабіць бліскучую і слаўную кар’еру, містэр Тутс абставіў мэбляй цудоўную кватэру, зрабіў у ёй спартыўны куток, упрыгожаны здымкамі прызавых коней, якімі ён зусім не цікавіўся, і канапай, якая наводзіла на яго прыгнечанае ўражанне. У гэтым чароўным прытулку містэр Тутс прысваціў сябе прыгожым мастацтвам, якія ўзвышалі і аблагоджвалі жыццё; галоўным яго настаўнікам быў цікавы суб’ект па празванні Баявы Певень, пра якога можна было заўсёды пачуць у таверні Чорнага Барсука,—Певень, які ў самае гарачае надвор’е хадзіў у калматым белым паліце і тры разы на тыдзень збіваў містэра Тутса кулакамі па галаве, атрымліваючы скромную ўзнагароду—дзесяць шылінгаў шэсць пенсаў за візіт.

Баявы Певень прадставіў яму маркера, які навучаў гуляць на більярдзе, лейб-гвардзейца, які навучаў коннай яздзе карнуэльскага джэнтльмена, які зразумеў усе таямніцы атлёткі, і яшчэ двух-трох сяброў, якія былі не менш дасведчаны ў прыгожых мастацтвах. Пад іх апякунствам містэр Тутс не мог не мець хуткіх паспехаў, і пад іх кіраўніцтвам ён узяўся за работу.

Але не паспелі гэтыя джэнтльмены страціць блеску навізны, як містэр Тутс, сам не ведаючы прычыны, адчуў збянтэжанасць і неспакой. Здавалася, нішто так спрыяльна не рабіла ўплыву на містэра Тутса, як няспыннае наведванне дома містэра Домбі, дзе ён пакідаў свае візітныя карткі.

Містэр Тутс ніколі не падымаўся наверх і заўсёды трымаўся адной і той-жа цырамоніі ў дзвярах вестыбіюля, добра прыбраны для гэтай мэты.

— О, з добрай раніцай!—такая была першая фраза містэра Тутса, якую ён гаварыў слуге.—Для містэра Домбі,—была наступная фраза містэра Тутса і ён працягваў візітную картчку.—

Для міс Домбі,—была наступная яго фраза, і ён зараз-жа працягваў другую картку.

Затым містэр Тутс паварочваўся, нібы збіраючыся пайсці, але слуга ўжо ведаў яго, што ён не пойдзе.

— Прашу прабачэння,—гаварыў містэр Тутс, нібы раптоўна прышла яму ў галаву думка.—Ці дома маладая асоба?

Слуга думаў, што дома, але не быў у гэтым упэўнены. Затым ён тузаў званочак, які званіў у верхнім паверсе, глядзеў на лесвіцу і гаварыў: «Так, яна дома і спускаецца сюды». Затым з'яўлялася міс Ніпер, а слуга выходзіў.

— О! Як ваша здароўе?—гаварыў містэр Тутс, хіхікаючы і чырванючы.

С'юзен дзякавала яму і адказвала, што здарова.

— Як маецца Дыяген?—было наступнае пытанне містэра Тутса.

Дапраўды, вельмі добра. З кожным днём міс Фларэнс прыязваецца да яго ўсё больш і больш. Містэр Тутс абавязкова пачынаў хіхікаць, нібы адтыкалі бутэльку, напоўненую шыпучым напіткам.

— Міс Фларэнс здарова, сэр,—дадала С'юзен.

— О, гэта не мае ніякага значэння, дзякую вам,—быў нязменны адказ містэра Тутса; і, кажучы гэтыя словы, ён заўсёды спяшаўся пайсці.

Бясспрэчна, у містэра Тутса была ў галаве нейкая туманная думка, якая пабуджала яго зрабіць заключэнне, што калі яму ўдасца з цягам часу атрымаць руку Фларэнс, ён будзе мець асалоду і пчасце. Бясспрэчна, містэр Тутс нейкімі навакольнымі шляхамі прышоў да гэтага вываду і на ім спыніўся. Сэрца яго было паранена; ён быў узрушаны, ён быў закаханы. Неяк вечарам ён зрабіў адважную спробу і прасядзеў усю ноч, выдумляючы акроверш¹, прысвечаны Фларэнс. Але ён так і не пасунуўся далей слоў: «Фіял маёй душы»; тут яго пакінула натхненне, у парыве якога ён папярэдне напісаў пачатковыя літары астатніх шасці радкоў.

Выдумаўшы гэты хітравумны і палітычны прыём—штодзённа пакідаць містэру Домбі візітную картачку,—мазгі містэра Тутса больш нічога не прыдумалі адносна прадмета, які зачароўваў яго пачуцці. Але глыбокадумныя разважанні, нарэшце, пераканалі містэра Тутса ў тым, што вельмі добра было-б ўвайсці ў ласку міс С'юзен, перш чым намякнуць ёй аб сваім душэўным стане.

Лёгкае і жартаўлівае заляцанне да гэтай лэдзі, здавалася, было тым спосабам, да якога варта было звярнуцца ў гэтай пачатковай стадыі рамана, каб прыцягнуць яе на свой бок. Не могучы прыняць канчатковага рашэння, ён параіўся з Пейнем,

¹ *Акроверш* (грэч.)—верш, у якім з пачатковых літар кожнага верша складаецца слова.

не ўводзячы гэтага джэнтльмена ў курс справы адносна сваёй тайны, але толькі паведаміўшы яму, што нейкі друг з Ёркшыра напісаў яму (містэру Тутсу), пытаючыся яго думкі адносна гэтага. Певень адказаў, што яго думка заўсёды была такой: «Ідзі і перамагай», і далей: «Калі праціўнік ваш перад вамі, а часу у вас малавата, ідзіце і дзейнічайце», пасля чаго містэр Тутс прыняў гэтыя словы за іншасказальнае пацверджанне свайго ўласнага пункту погляду і гераічна вырашыў пацалаваць у наступны дзень міс Ніпер.

Такім чынам у наступны дзень містэр Тутс, апрануты ў цудоўнейшае тварэнне Берджэса і К^о, накіраваўся з гэтай мэтай да дома містэра Домбі. Але калі ён наблізіўся да месца дзеяння, мужнасць яму здрадзіла, і хоць ён падышоў да дзвярэй у тры гадзіны папоўдні, было ўжо шэсць, калі ён пастукаў у дзверы.

Усё ішло, як заўсёды, аж да таго моманту, калі С'юзен сказала, што яе маладая гаспадыня здарова, а містэр Тутс сказаў, што гэта не мае ніякага значэння. На яе здзіўленне, містэр Тутс, замест таго, каб вылецець пасля гэтых слоў, як ракета, замяўся і захікаў.

— Магчыма, вы хочаце падняцца наверх, сэр?—запыталася С'юзен.

— Ну, што-ж, бадай, я ўвайду!—сказаў містэр Тутс. Але замест таго, каб падняцца наверх, дзёрзкі Тутс, калі дзверы на вуліцу былі зачынены, няўключжа рвануўся да С'юзен і, абняўшы гэта цудоўнае стварэнне, пацалаваў яе ў шчаку.

— Правальвайце!—крыкнула С'юзен.—Або я вам вочы выдзеру!

— Яшчэ разок!—сказаў містэр Тутс.

— Пайшли вон адсюль!—усклінула С'юзен, адштурхваючы яго.

— Ды яшчэ такое шчасце, як вы! Далей ужо няма куды! Правальвайце, сэр!

С'юзен не лічыла небяспеку сур'ёзнай, бо смяялася так, што ледзь магла гаварыць, але Дыяген на лесвіцы, чуючы шастанне ля сцяны і шоргат ног і бачачы праз парэнчы, што адбываецца барацьба і нехта чужы ўварваўся ў дом, зрабіў іншае заключэнне, кінуўся на дапамогу і ў адзін момант учапіўся ў нагу містэру Тутсу.

С'юзен запішчала, зарагатала, расчыніла парадныя дзверы і пабегла ўніз; дзёрзкі Тутс, спатыкаючыся, выбраўся на вуліцу з Дыягенам, які ўчапіўся зубамі ў яго штаны, нібы Берджэс і К^о былі ў яго паварамі і прыгатавалі яму гэты ласы кавалачак у выглядзе святочнага пачастунку. Дыяген, адкінуты ў бок, некалькі разоў перакуліўся ў пыле, зноў усхапіўся, закруціўся вакол ашаламленага Тутса і хацеў яго ўкусіць, а містэр Каркер, які спыніў каня і трымаўся паводаль, са здзіўленнем назіраў гэтую мітусню ля дзвярэй велічнага дома містэра Домбі.

Містэр Каркер прадаўжаў сачыць за пацярпеўшым паражэн-не Тутсам, калі Дыагена паклікалі ў дом і захлопнулі дзверы, а містэр Тутс, прытуліўшыся ў бліжэйшым пад'ездзе, абвязаў разарваныя штаны дарагой шаўковай хустачкай, якая з'яўлялася дадаткам да яго раскошнага ўбрання, адзетага дзеля гэтага візіта.

— Прабачце, сэр,—пад'ехаўшы да яго, сказаў містэр Каркер з вельмі ветлівай усмешкай.—Спадзяюся, вы не пацярпелі?

— О, не, дзякую вам,—адказаў містэр Тутс, падняўшы расчырванелы твар,—гэта не мае ніякага значэння.

Містэр Тутс не ад таго быў каб дадаць, калі-б толькі мог, што яму гэта вельмі спадабалася.

— Калі сабака ўсадзіў вам зубы ў нагу, сэр...—пачаў Каркер, паказваючы свае ўласныя зубы.

— Не, дзякую вам,—сказаў містэр Тутс,—усё вельмі добра. Усё ў поўным парадку, дзякую вам.

— Я маю прыемнасць быць знаёмым з містэрам Домбі,—заўважыў Каркер.

— На самай справе?—адазваўся расчырванелы Тутс.

— Можа, вы мне дазволіце ў часе яго адсутнасці,—сказаў містэр Каркер, здымаючы капялюш,—папрасіць прабачэння за гэты непрыемны выпадак і пацікавіцца, якім чынам гэта магло здарыцца.

Містэр Тутс вельмі ўзрадаваны такой пачціваасцю і прыемнай магчымасцю заключыць дружбу з сябрам містэра Домбі, што дастае бумажнік з візітнымі карткамі, пакарыстацца якімі ён не ўпускае выпадку, і падае сваё імя і адрас містэру Каркеру; апошні адказвае на гэту ласку, даючы яму, у сваю чаргу, візітную картку, пасля чаго яны расстаюцца.

Затым містэр Каркер павольна праязджае міма дома, паглядаючы на вокны і стараючыся разгледзець задумлівы твар за фіранкай, які наглядае за дзецьмі ў доме насупраць; калматая галава Дыагена паяўляецца побач з гэтым тварам, і сабака, колькі яго не супакойваюць, брэша і бурчыць і рвецца да містэра Каркера, нібы гатоў кінуцца ўніз і разарваць яго на шматкі.

Малайчына, Ды, неразлучны са сваёй гаспадыняй! Цяўкніце яшчэ і яшчэ разок, задраўшы галаву, пабліскваючы вачыма і гнеўна разяўляючы зяпу, каб схапіць яго! Яшчэ разок, пакуль ён не спяшаючыся праязджае міма! У вас цудоўны нюх, Ды, там кот, дружок, кот!

РАЗДЗЕЛ ХХІІІ

Фларэнс адзінокая, а Мічман загадкавы.

Фларэнс жыла адна ў вялікім панурым доме, і дзень праходзіў за днём, а яна як і раней жыла адна; і голая сцены паглядалі на яе абьякавым поглядам, нібы яны, прыпадабняю-

чыся Гаргоне¹, прынялі рашэнне ператварыць маладосць і прыгажосць у камень.

Ні адзін чараўнічы дом у чараўнай байцы, згублены ў нетрах вялікага лесу, ніколі не паказаўся-б уяўленню больш адзінокім і закінутым, чым дом яе бацькі, які панура навісаў над вуліцай; па вечарах, калі асвятляліся суседнія вокны, ён быў цёмнай плямай на гэтай мала асветленай вуліцы; удзень—маршчынай на яе твары, які ніколі не ўсміхаўся.

Сумнае запусценне на кожным кроку. Парт'еры ў пакоях, цяжка абвісаючы, страцілі ранейшую сваю форму, і складкі віселі, як цяжкія пакрывалы труны. Люстры пацямнелі, нібы ад подыху гадоў. Рысунак дыванаў зблякнуў і зрабіўся туманным, як памяць пра нязначныя падзеі гэтых год. Дошкі, уздрыгваючы ад непрывычных крокаў, скрыпелі і ківаліся. Ключы іржавелі ў замочных шчылінах дзвярэй. На сценах паказалася сырасць, і па меры таго, як выступалі плямы, карціны нібы адступалі ў глыбіню і хаваліся. У каморах завяліся гніль і плесень. У кутках скляпоў раслі грыбы. Пыл збіраўся, невядома адкуль і як, пра павукоў, моль і мушыныя лічынкі размова ішла штодзённа. Цікаўнага чорнага таракана часцяком знаходзілі на лесвіцы або ў верхнім паверсе, нерухомага, нібы неразумеючага, як ён сюды трапіў. Пацукі ўночы падымалі піск і вазню ў цёмных галярэях, прарытых імі за панеллю.

Панурае хараство парадных пакояў, якія смутна былі відаць у няпэўным святле, што прабівалася праз зачыненыя аяніцы, магло-б умацаваць уяўленне аб зачараваным жыллі. Такімі былі пацямнелыя лапы пазалочаных ільвоў, якія потайкам высоўваліся з-пад чахлоў; абрысы мрамарных бюстаў, якія злавесна прасвечвалі праз вуаль; гадзіннік, які ніколі не паказваў часу, або, калі выпадкова яго накручвалі, ішоў няправільна і біў гадзіну, якой не было на цыферблаце; нечаканае пазвякванне люстра, якое палохала мацней, чым набат; прыглушаныя гукі і лянівыя струмені паветра, якія павявалі на гэтыя прадметы, і зданнёвыя зборышчы іншых рэчаў, пакрытых саванамі і чакламі і набыўшых нерэальныя формы. Але, апрача ўсяго іншага, была тут вялікая лесвіца, дзе так рэдка ступала нага гаспадара дома. Былі тут і другія лесвіцы і карыдоры, па якіх ніхто не хадзіў тыднямі; былі два замкнёныя пакоі, звязаныя з памёршымі членамі сям'і з успамінамі пра іх, якія перадаваліся шэптам.

Фларэнс жыла адна ў закінутым доме, і дзень праходзіў за днём, а яна, як і раней, жыла адна, і халодныя сцены паглядалі на яе безудзельным позіркам, нібы яны, прыпадабняючыся

¹ *Гаргона* (грэчаскі міф)—адна з трох сясцёр, страшных жанчын; галовы іх былі ўпрыгожаны змеямі замест валасоў, і позірк іх ператвараў людзей у камень.

Гаргоне, вырашылі ператварыць яе маладосць і прыгажосць у камень.

Але Фларэнс тут квітнела. Кнігі, музыка і настаўнікі, якія прыходзілі штодзённа, былі адзінай яе кампаніяй, калі не лічыць С'юзен Ніпер і Дыагена, з якіх першая, прысутнічаючы на лекцыях сваёй маладой гаспадыні, сама рабілася не на жарты вучонай, а другі, падаўшыся, магчыма, таму-ж змякчаючаму ўздзеянню, клаў галаву на выступ падаконніка і ўлетку раніцою бесклапотна глядзеў на вуліцу, то адплюшчваючы, то заплюшчваючы вочы; іншы раз навастраў вушы, кідаючы многазначны позірк якому-небудзь неспакойнаму сабаку, які быў запрэжан у цялежку і брахаў усю дарогу, а іншы раз, ахоплены гнеўным і бессвядомым успамінам пра мяркуемага свайго ворага недзе па суседству, кідаўся да дзвярэй, адкуль, пасля шумнай валтузні, трушком варочаўся назад з уласцівым яму забаўным добрадушам і зноў клаў морду на выступ падаконніка з выглядам сабакі, які зрабіў паслугу грамадству.

Так жыла Фларэнс у сваім пустэльным доме, аддаючыся нявінным заняткам і думкам, і нішто не парушала яе спакою.

Але была адна думка, бадай ці ясная для яе самой, але палкая і ўпартая, якая падтрымлівала Фларэнс у яе намаганнях і ўмацоўвала пастаянствам мэты яе адданае юнае сэрца, якое падвяргалася такім жорсткім выпрабаванням.

Бацька не ведаў—з таго часу яна пераканала сябе ў гэтым,—як моцна яна яго любіць. Яна была вельмі маладая, у яе не было маці, і яна, або па сваёй віне, або па віне выпадку, да гэтага часу не ведала, як яму адкрыць, што яна яго любіць. Яна будзе цярдлівай, пастараецца аўладаць з часам гэтым умельствам і дасягнуць таго, каб ён лепш уведаў сваё адзінае дзіця.

Гэта зрабілася мэтай яе жыцця. Ранішняе сонца асвятляла паблякшы дом і сустракала ў душы яго адзінокай гаспадыні гэтае рашэнне па-ранейшаму яркім і свежым. Такое рашэнне натхняла яе ва ўсіх штодзённых занятках, бо Фларэнс спадзявалася, што чым больш ведаў яна набудзе і чым больш удасканаліцца, тым прыемней будзе бацьку. Калі-ні-калі, са смуткам і са слязімі, яна сумнявалася ў тым, ці мае яна хоць у чым-небудзь поспех настолькі, каб здзівіць яго, калі яны зробіцца сябрамі. Іншы раз яна старалася адгадаць, ці няма такой галіны ведаў, якая можа яго зацікавіць больш, чым іншыя. І заўсёды, седзячы за кнігамі, нотамі, рукадзеллем, у часе ранішніх прагулак, яна бачыла перад сабою сваю ўсёпаглынаючую мэту. Дзіўны занятак для дзіцяці—вывучаць шлях да сэрца жорсткага бацькі.

Неяк раніцою С'юзен Ніпер стаяла перад сваёй маладой гаспадыняй, якая складала і запячатвала напісанае ёю пісьмо, і ўсім сваім выглядам паказвала, што яна ведае і ўхваляе яго змест.

— Лепш позна, чым ніколі, любая міс Фларэнс,—сказала С'юзен,—і, на маю думку, нават візіт да гэтых старых Скетлсаў будзе найвялікшым шчасцем.

— Вельмі міла з боку сэра Барнета і лэдзі Скетлс, С'юзен,—адазвалася Фларэнс, мякка папраўляючы фамільярнасць гэтай маладой лэдзі ў адносінах да памянёнай сям'і,—з такой прыязнасцю аднавіць запрашэнне.

Міс Ніпер, якая ўносіла свае стараннасці ва ўсе справы, вялікія і малыя, і заўсёды аб'яўляла вайну грамадству, падціснула губы і паківала галавой, нібы выказваючы пратэст супроць бескарывасці Скетлсаў і гагоўнасці даказаць на судзе, што за сваю прыязнасць яны будуць шчодрэ ўзнагароджаны прысутнасцю Фларэнс.

— Яны то ўжо ведаюць, што робяць!—прамармытала міс Ніпер, уцягваючы ў сябе паветра.—Можаце не сумнявацца ў Скетлсах!

— Прызнаюся, С'юзен, мне не вельмі хочацца ехаць у Фаўлем,—задумліва сказала Фларэнс,—але больш правільна было-б з'ездзіць. Бадай, так будзе лепш.

— Значна лепш,—уставіла С'юзен, зноў красамоўна кіўнуўшы галавой.

— І хоць,—прадаўжала Фларэнс,—я палічыла-б за лепшае паехаць, калі там нікога няма, а не цяпер, у часе вакацый, калі ў доме гасціць моладзь, усё-такі я з удзячнасцю прыняла запрашэнне.

— А я скажу на гэта, міс Флой: весяліцеся!—адказвала С'юзен.

— Як доўга няма ніякіх вестак аб Уолтэры, С'юзен!—памаўчаўшы, заўважыла Фларэнс.

— Доўга, міс Флой!—адазвалася яе служанка.—А Перч скажаў, калі толькі што прыходзіў сюды па пісьмы... але якое значэнне мае, што ён гаворыць!—усклікнула С'юзен, пачырванеўшы і запнуўшыся.—Многа ён ведае!

Фларэнс хутка падняла вочы, і румянец заліў яе твар.

— Калі ў мяне,—сказала С'юзен Ніпер, яўна перамагаючы нейкі таемны неспакой і трывогу, пазіраючы ва ўпор на сваю маладую гаспадыню і ў той-жа час стараючыся распаліць у сябе гнеў пры ўспаміне пра бяскрыўднага містэра Перча,—калі ў мяне не больш мужнасці, чым у гэтага з дурнейшых мужчын, я гатова ў далейшым ніколі не ганарыцца сваімі валасамі, закласці іх за вушы і насіць просты чапец без усякіх складак, пакуль смерць не вызваліць мяне ад маёй нікчэмнасці. Я-ж, можа, не амазонка¹, міс Флой, і не хацела-б сябе так калечыць, але ва ўсякім выпадку, спадзяюся, я не з тых, каго ахапляе роспач.

¹ *Амазонкі* (грэч. міф.)—(бязгрудыя) ваяўнічае племя жанчын, якія быццам-бы насялялі Скіфію. Згодна легендзе, яны адрэзалі сабе правыя грудзі, каб з большым майстэрствам уладаць лукам.

— Ахапляе распач! Дзеля чаго?—з жахам усклінула Фларэнс.

— Ды ні дзеля чаго, міс,—сказала С'юзен.—Ах, божа мой, ні дзеля чаго! Уся справа толькі ў гэтай мокрай папільётцы, Перчы, якога ўсякі можа раздушыць адным пальцам, і, дапраўды-ж, гэта было-б шчасцем для ўсіх, калі-б хто-небудзь яго пашкадаваў, і аказаў яму гэту паслугу.

— Чаму яго апаноўвае распач? Карабль загінуў, С'юзен?—вельмі пабялеўшы, запыталася Фларэнс.

— Не, міс,—адказвала С'юзен.—Адважыўся-б ён толькі сказаць мне гэта адкрыта! Не, міс, але ён кажа, што ўжо гавораць аб гэтым караблі і што не бывала яшчэ выпадку, каб пра карабль, які пусціўся ў такое плаванне, так доўга не было ніякіх вестак, і што жонка капітана заходзіла ўчора ў кантору і здавалася крыху ўстрывожанай, але гэта-ж усякі мог-бы сказаць, мы гэта і раней ведалі.

— Перад ад'ездам я павінна наведць дзядзю Уолтэра, С'юзен,—шпарка сказала Фларэнс.—Пайду пабачуся з ім сёння раніцой. Пайдзём зараз-жа, С'юзен!

З тае прычыны, што міс Ніпер не знайшла ніякіх прычанняў супроць гэтай прапановы і зусім яе ўхваліла, яны хутка сабраліся ў дарогу, вышлі на вуліцу і накіраваліся да маленькага Мічмана.

Параўняўшыся з Драўляным Мічманам, які стаяў на процілеглым баку, і стараючыся выбраць момант, каб перайсці вуліцу, яны ў першую хвіліну здзівіліся: ля дзвярэй інструментальнага майстра яны ўбачылі круглагаловага хлопчыка з тоўстай фізіяноміяй, задранай у неба, які, пакуль яны пазіралі на яго, нечакана засунуў у свой вялізны рот па два пальцы кожнай рукі і пры дапамозе такога прыстасавання, прывабліваючы высока лятаючых галубоў, вельмі-ж прарэзліва свіснуў.

— Старэйшы сын місіс Рычардс, міс,—сказала С'юзен,—і гора яе жыцця!

З прычыны таго, што Полі заходзіла расказаць Фларэнс пра ўваскросшы надзеі на свайго сына, Фларэнс была падрыхтавана да гэтай сустрэчы; пакарыстаўшыся зручнай хвілінай, яны абедзве перабеглі праз вуліцу, не звяртаючы ўвагі на мучыцеля місіс Рычардс. Гэты аматар спорту, не ведаючы аб іх прыходзе, зноў засвістаў яшчэ мацней, а пасля закрычаў на ўсю сілу ад узрушэння: «Брадзягі! Го-о-оп! Брадзягі!», і гэты крык так падзейнічаў на сарамлівых галубоў, што, раздумаўшы ляцець проста ў які-небудзь горад на поўначы Англіі,—а такі быў, як відаць, першапачатковы іх намер,—яны пачалі кружыцца і сцішаць лёт, пасля чаго першынец місіс Рычардс зноў прарэзліва на іх свіснуў і закрычаў, заглушаючы вулічны шум: «Брадзягі! Го-о-оп! Брадзягі!»

З гэтага ўзрушанага стану ён быў нечакана выведзен і вернуты на зямлю штуршком міс Ніпер, якая ўпіхнула яго ў краму.
— Дык вось вы як раскайваецеся! А місіс Рычардс мучылася з-за вас столькі месяцаў!—сказала С'юзен, уваходзячы ўслед за ім.—Дзе містэр Джылс?

Роб, кінуўшы абураны позірк на міс Ніпер, памякчэў убацькушы ўвайшоўшую Фларэнс, паднёс суставы пальцаў да валасоў, вітаючы апошнюю, і сказаў, што містэра Джылса няма дома.

— Прывядзіце яго дадому,—тонам загаду сказала міс Ніпер,—і перадайце яму, што тут мая маладая лэдзі.

— Я не ведаю, куды ён пайшоў,—сказаў Роб.

— Дык вось як вы раскайваецеся?—усклікнула С'юзен з уедлівым дакорам.

— Ну як-жа я магу пайсці і прывесці яго, калі не ведаю, куды ісці?—захныкаў зацкаваны Роб.—Ці можна быць такой неразумнай!

— Містэр Джылс сказаў, калі ён вернецца?—запыталася Фларэнс.

— Так, міс,—адказаў Роб, зноў прыкладаючы суставы пальцаў да валасоў.—Ён сказаў, што будзе дома хутка пасля поўдня; гадзіны праз дзве, міс.

— Ён вельмі непакоіцца аб сваім плямянніку?—запыталася С'юзен.

— Так, міс,—адазваўся Роб, лічачы лепш звяртацца да Фларэнс і пагарджаючы Ніпер.—Я-б сказаў, што ён непакоіцца, вельмі непакоіцца. Ён і чвэрці гадзіны не праводзіць дома, міс. Пяці хвілін не можа пасядзець на месцы. Ён сланяецца, як... ну зусім як брадзяга,—сказаў Роб, нахіліўшыся, каб паглядзець праз акно на галубоў, і ўжо быў паднёс пальцы да рота, збіраючыся свіснуць, але свочасова стрымаўся.

— Вы ведаеце сябра містэра Джылса, якога завуць капітан Катль?—запыталася Фларэнс пасля нядоўгага раздум'я.

— Таго, што з кручком, міс?—абазваўся Роб, красамоўна сагнуўшы левую руку.—Так, міс. Ён тут быў на трэці дзень гэтага тыдня.

— А з таго часу не бываў?—запыталася С'юзен.

— Не, міс,—адказаў Роб, па-ранейшаму звяртаючыся да Фларэнс.

— Магчыма, С'юзен, дзядзя Уолтэра пайшоў туды?—сказала Фларэнс, звяртаючыся да яе.

— Да капітана Катля, міс?—умяшаўся Роб.—Не, міс, ён не туды пайшоў. Ён загадаў перадаць капітану Катлю, калі той зойдзе, як ён здзіўлен, што капітана не было ўчора, і каб капітан Катль пачакаў, пакуль ён вернецца.

— Вы ведаеце, дзе жыве капітан Катль?—запыталася Фларэнс.

Роб адказаў сцвярдзальна і, паглядзеўшы ў зашмальцаваную пергаментную кнігу, якая ляжала на канторцы, уголас прачытаў адрас.

Фларэнс зноў павярнулася да сваёй служанкі і пачала раіцца з ёю ўпоўголаса, а круглавокі Роб, памятаючы аб тайным загадзе свайго апякуна, пазіраў і слухаў. Фларэнс прапанавала накіравацца да капітана Катля, даведацца ад яго самога, як ён ставіцца да адсутнасці вестак пра «Сына і Наследніка», і калі ўдасца, то прывесці яго сюды, каб пацешыць дзядзьку Соля. Спачатку С'юзен крыху прэрэчыла, спасылаючыся на вялікую адлегласць; але калі яе гаспадыня спамянула пра наёмную карэту, яна ўзяла назад сваё прэрэчэнне і дала згоду. Размова прадаўжалася некалькі хвілін, перш чым яны прышлі да такога заключэння, а ў гэты час Роб, які выпучваў вочы, уважліва сачыў за абодвума суб'яднамі і прыслухоўваўся то да адной, то да другой, нібы яго прызначалі быць суддзёй у спрэчцы.

Нарэшце, Роба паслалі па карэту, а наведвальніцы асталіся ў краме; калі ён вярнуўся, яны селі ў экіпаж, загадаўшы перадаць дзядзьку Солю, што абавязкова наведваюцца да яго едучы назад.

Наёмная карэта, перамогшы нечуванья перашкоды ў выглядзе разводных мастоў, невыбрукаваных вуліц, непраходных каналаў, караванаў бочак, гародаў, засаджаных бобам, маленькіх пральняў і іншых падобных перашкод, якіх так многа было ў гэтай мясцовасці, спынілася на рагу Брыг-плейс. Вышаўшы тут з карэты, Фларэнс і С'юзен Ніпер пайшлі па вуліцы, шукаючы жыллё капітана Катля.

На вяшчасце, здарылася так, што ў гэты дзень у місіс Мак-Стынджэр адбывалася генеральная чыстка. У такія дні місіс Мак-Стынджэр будзіў ад сну палісмен, які стукаў у дзверы без чвэрці тры раніцы, а яна рэдка калі клалася спаць раней дванаццаці гадзін ночы. Галоўная мэта гэтай працэдуры заключалася, як відаць, у тым, што досвіткам місіс Мак-Стынджэр выносіла ўсю мэблю ў садзік, увесь дзень сланялася па доме ў патэнах¹, а на змроку зноў уносіла мэблю ў дом. Гэта цырамонія прыводзіла ў вялікае трапятанне галубянят—юных Мак-Стынджэраў,—якім у такіх выпадках не толькі не было куды ступіць, але і звычайна даставалася нямала ўдараў дзюбай ад матулі, пакуль прадаўжаўся ўрачысты абрад.

У той момант, калі Фларэнс і С'юзен Ніпер з'явіліся ў дзвярах місіс Мак-Стынджэр, гэта годная, але грозная асоба цягнула па карыдоры Александра Мак-Стынджэра,—узрост два гады тры месяцы,—каб гвалтоўна памясціць яго ў сядзачым становішчы на тратуары; твар у Александра пачарнеў, бо ён задыхаўся пасля заслужанага пакарання, а ў такіх выпадках халод-

¹ Патэны—драўляныя падэшвы, якія прымацоўваюцца да бацінка раменьчыкамі; замянялі галёшы.

ная тратуарная пліта звычайна была вельмі добрым сродкам для аднаўлення сіл.

Пачуці місіс Мак-Стынджэр, як жанчыны і маці, былі зняважаны, калі яна заўважыла спачувальны позірк Фларэнс, які быў скіраваны на Александра.

— Прабачце, пані,—сказала Фларэнс, калі дзіця пачало зноў дыхаць,—гэта дом капітана Катля?

— Не,—сказала місіс Мак-Стынджэр.

— Гэта не дзевяты нумар?—нерашуча запыталася Фларэнс.

— Хто кажа, што гэта не дзевяты нумар?—запырэчыла місіс Мак-Стынджэр.

С'юзен Ніпер зараз-жа ўмяшалася і папрасіла растлумачыць, што хоча сказаць місіс Мак-Стынджэр і ці вядома ёй, з кім яна размаўляе.

Місіс Мак-Стынджэр, помсцячы, пагардліва зірнула на яе.

— Хацела-б я ведаць, што вам патрэбна ад капітана Катля?—сказала місіс Мак-Стынджэр.

— Хацелі-б? У такім выпадку шкадную, што ваша цікаўнасць не будзе задаволеная,—адрэзала міс Ніпер.

— Ціха, С'юзен, прашу вас!—сказала Фларэнс.—Магчыма, пані, вы будзеце такой добрай і скажаце нам, дзе жыве капітан Катль, калі ён жыве не тут, як вы кажаце.

— Хто гаворыць, што ён жыве не тут?—запырэчыла няўмольная Мак-Стынджэр.—Я сказала, што гэта дом не капітана Катля, і гэта не яго дом, і крыў божа, каб гэта быў калі-небудзь яго дом, бо капітан Катль не ўмее кіраваць домам і не заслугоўвае таго, каб мець дом; гэта мой дом, а калі я здаю верхні паверх капітану Катлю, то ніякай падзякі я ад яго не бачу і рассяпаю бісер перад свіннёй.

Робячы гэтыя заўвагі, місіс Мак-Стынджэр павысіла голас, маючы на ўвазе вокны верхняга паверха, і рэзка выпальвала кожнае абвінавачанне, нібы са стрэльбы з вялікім мноствам ствалоў. Калі прагучаў апошні стрэл, пачуўся голас капітана, які слаба пратэставаў са свайго пакоя:

— Ціха там, унізе!

— Калі вам патрэбен капітан Катль, вунь ён!—сказала місіс Мак-Стынджэр, злосна махнуўшы рукой.

Калі Фларэнс без далейшых размоў адважылася ўвайсці, а С'юзен рушыла за ёю, місіс Мак-Стынджэр зноў пачала прагультвацца ў патэнах, а Александр Мак-Стынджэр (па-ранейшаму на тратуарнай пліце), які змоўк, пакуль прыслухоўваўся да гутаркі, заплакаў зноў, забаўляючыся ў часе гэтай панурай працэдуры, якую ён прарабляў зусім машынальна, агляданнем вуліцы з наёмнай карэтай у канцы яе.

Капітан сядзеў у сваім пакоі, засунуўшы рукі ў кішэні і падкурчыўшы ногі пад крэсла, на вельмі маленькім пустэльным астраўку сярод акіяна мильнай вады. Вокны ў капітана былі

вымытыя, сцены вымытыя, печ вычышчаная, і ўсё, апрача печы, было мокрым і бліскучым ад вадкага мыла і пяску, а паветра насычана пахам гэтага маскацельнага тавару. Сярод такога папурага пейзажа капітан, выкінуты на свой востраў, нудна паглядаў на водную прастору і як быццам чакаў, што падплыве якая-небудзь выратавальная барка і забярэ яго.

Нехапае слоў, каб апісаць здзіўленне капітана, калі ён, павярнуўшы збянтэжаную фізіяномію да дзвярэй, убачыў Фларэнс, якая з'явілася са сваёй служанкай.

Аднак, самаўладанне зараз-жа вярнулася да яго, і першымі клопатамі капітана было пераправіць яе на сухазем'е, што ён удачна і зрабіў адным рухам рукі. Вышаўшы пасля ў адкрытае мора, капітан Катль адразу абхапіў за талію міс Ніпер і перанёс таксама і яе на востраў.

— Вядома, вы здзіўлены ўбачыўшы нас,—з усмешкай сказала Фларэнс.

Бязмерна ашчасліўлены капітан у адказ пацалаваў свой кручок і прамармытаў, нібы гэтыя словы былі ўтончаным і ўдакладненым кампліментарам.

— Трымайся мацней!

— Але я не была-б спакойнай,—прадаўжала Фларэнс,—калі-б не даведалася ад вас, што вы думаеце аб мілым Уолтэры—цяпер ён мне брат,—і ці ёсць падставы баяцца з-за яго, і ці будзеце вы штодзённа наведваць і ўцяшаць яго беднага дзядзю, пакуль мы не атрымаем вестак пра Уолтэра?

Пры гэтых словах капітан Катль нібы машынальна схопіўся рукой за галаву, на якой не было жорсткага глянцавітага капялюша, і збянтэжыўся.

— Вы баіцеся за Уолтэра?—запыталася Фларэнс.

— Не, Радасць Сэрца,—сказаў капітан Катль,—я не баюся! Такі хлопчык, як Уольр, вытрымае нямала бураў. Такі хлопчык, як Уольр, прынясе шчасце гэтаму самаму брыгу¹.

— Я не баюся, Радасць майго Сэрца,—паўтарыў капітан.—Штормы ў тых шыратах на дзіва моцныя, гэтага нельга адмаўляць, і, магчыма, іх адносіла, адносіла і загнала на другі канец свету. Але судно надзейнае, і хлопчык надзейны, і дзякаваць богу,—капітан пакланіўся,—не так та лёгка разбіць сэрцы з дуба, ці знаходзяцца яны на брызе, ці ў грудзях. У нас ёсць і тыя, і іншыя, а гэта абяцае шчаслівы канец, і таму я пакуль што ніколькі не баюся.

— Пакуль?—паўтарыла Фларэнс.

— Ніколькі,—адказваў капітан, цалуючы сваю жалезную руку,—а перш чым я пачну баяцца, Радасць майго Сэрца, Уольр нам напіша з вострава або з якога-небудзь порта, і ўсё

¹ Брыг—невялікае паруснае судно з двума мачтамі.

прыдзе ў поўны парадак і спраўнасць. Што-ж датычыць старога Соля Джылса,—тут капітан загаварыў урачыста,—якога я буду моцна падтрымліваць і не пакіну, пакуль смерць нас не разлучыць, і калі для Соля Джылса будзе ўцешаннем выслухаць думку марака, у якога хопіць розуму справіцца з любой справай, якую ён уздумае абардыраваць¹, і якому ледзь галавы не прадамалі ў гады вучэння, і чыё імя—Бансбі, дык гэты самы чалавек выкажа яму ў яго-ж у гасцінай такую думку, што зусім яго аглушыць. Так!—пахваляючыся заўважыў капітан Катль.—Аглушыць так, як калі-б яго ўдарылі галавой аб дзверы.

— Прывядзем да яго гэтага джэнтльмена і паслухаем, што ён нам скажа!—усклікнула Фларэнс.—Ці не паедзеце вы цяпер з намі? Нас чакае карэта.

Зноў капітан схапіўся рукой за галаву, на якой не было жорсткага глянцавітага капялюша, і збянтэжыўся. Але ў гэты самы момант здарылася ў вышэйшай ступені выдатная падзея.

Дзверы адчыніліся без усякіх папярэджанняў і, як відаць, самі; памянёны жорсткі глянцавіты капялюш уляцеў у пакой, як птушка, і цяжка апусціўся ля ног капітана. Затым дзверы захлопнуліся таксама шпарка, як расчыніліся, і ніякіх растлумачэнняў гэтага цуда не наступала.

Капітан Катль падняў свой капялюш і, агледзеўшы яго з цікаўнасцю і прыемнасцю, пачаў выціраць рукавом. Займаючыся гэтай справай, капітан зырка зірнуў на сваіх наведвальніц і паціху сказаў:

— Бачыце, я хацеў імчацца да Соля Джылса на ўсіх парусах учора і сёння раніцой, але яна... яна забрала яго і схавала. Вось у чым справа.

— Божа-ж мой, хто-ж гэта зрабіў?—запыталася С'юзен Ніпер.

— Гаспадыня дома, дарагая мая,—хрыплым шэптам адказаў капітан, знакамі прапаноўваючы захоўваць асцярожнасць.—Мы з ёю пасварыліся з-за мыцця швабрай васьм гэтай палубы, а яна...—сказаў капітан, паглядаючы на дзверы і глыбока ўздыхаючы,—карацей кажучы, яна мяне заняволіла.

— О! Хацела-б я, каб яна мела справу са мною!—усклікнула С'юзен, расчырванеўшыся ад узрушэння.—Я-б ёй паказала!

— Думаеце, што паказалі-б, дарагая мая?—адазваўся капітан, недаверліва ківаючы галавой, але яўна зачароўваючыся адважнай храбрасцю ўзрушанай красуні.—Не ведаю. Плаванне цяжкае. З ёю вельмі нялёгка справіцца, дарагая мая. Ніколі, ведаеце, не адгадаеш, які яна курс возьме. Цяпер яна ідзе проста ўперад, а праз хвіліну паварачвае на вас. А ўжо калі ёю

¹ *Абардыраваць*—узяць на абардаж, г. зн. прыстаць борт да барта да варажэга судна і завалодаць ім у рукапашным баі.

авалодае...—прадаўжаў капітан, і на ілбе ў яго выступіў пот-Толькі свістам можна было энергічна закончыць фразу, і таму капітан нерашуча свіснуў. Пасля гэтага ён зноў паківаў галавой і, зноў зачараваны шалёнай смеласцю міс Ніпер, нясмела паўтарыў:—Думаеце, што паказалі-б, дарагая мая?

Сюзен адказала толькі задорнай усмешкай, але такой задзёрыстай, што цяжка сказаць, як доўга глядзеў-бы на яе капітан Катль, калі-б Фларэнс, апанаваная трывогай, не паўтарыла сваёй прапановы накіравацца зараз-жа да Бансбі. Пасля такога напамінку пра абавязак капітан Катль моцна націснуў глянцавіты капялюш, узяў другі сучкаваты кій, якім замяніў той, што падарыў Уолтэру, і, прапанаваўшы руку Фларэнс, падрыхтаваўся праравацца праз варожы строй.

Аднак, здарылася так, што місіс Мак-Стынджэр ужо змяніла курс і павярнула зусім у другі бок,—паводле слоў капітана, яна рабіла гэта часта. Бо, спусціўшыся ўніз, яны пераканаліся, што гэта прыкладная жанчына выбівае ля ўваходных дзвярэй маты, у той час як Александр, седзячы па-ранейшаму на тратуарнай пліце, смутна вырысоўваецца ў воблаку пылу. І так была захоплена місіс Мак-Стынджэр сваімі хатнімі справамі, што пачала біць яшчэ мацней, калі міма праходзіў капітан Катль са сваімі спадарожніцамі, і ні словам, ні жэстам не абазвалася на іх прысутнасць.

Яны шчасліва дабраліся да рогу Брыг-плейс, і капітан, узабраўшыся на козлы,—бо галантнасць яму не дазваляла ехаць у карэце з лэдзі, хоць яго і прасілі аб гэтым,—узяў на сябе абавязкі лоцмана, паказваючы фурману дарогу да судна капітана Бансбі, якое называлася «Асцярожная Клара» і стаяла на якары ля Раткліфа.

Прыбыўшы ў гавань, капітан Катль паявіўся ля акна карэты і прапанаваў Фларэнс і міс Ніпер ісці з ім на борт, заўважыўшы, што Бансбі ў вышэйшай ступені мяккасардэчны ў адносінах да лэдзі і іх з'яўленне на барту «Асцярожной Клары» будзе са-дзейнічаць хутчэй, чым што-б там ні было, прывядзенню ў гармонію неабсяжнага яго розуму.

Фларэнс ахвотна згадзілася, і капітан, узяўшы яе маленькую ручку сваёй вялізнай лапай, павёў яе па вельмі брудных палубах з такім заступніцкім, бацькаўскім, ганарыстым і цырамонным выглядам, што прыемна было на яго глядзець; нарэшце, падышоўшы да «Клары», яны пераканаліся, што гэтае асцярожнае судно (якое стаяла апошнім у радзе) прыняло сходні, і футай шэсць вады аддзяляюць яго ад бліжэйшага суседа. З тлумачэнняў капітана Катля высветлілася, што з вялікім Бансбі, таксама як і з ім самім, люта абыходзіцца яго кватэрная гаспадыня, і калі яе абыходжанне перавышае меру яго цяплення, ён, выкарыстоўваючы апошні сродак, робіць паміж імі гэту прорву.

— «Клара», э-хой!—крыкнуў капітан, прыстаўляючы руку да рота.

— Э-хой!—як водгулле, адклікнуўся юнга, узбягаючы наверх.

— Бансбі на барту?—запытаўся капітан грымотным голасам, нібы быў на адлегласці поўмілі, а не двух ярдаў.

— Так! так!—у тон яму крыкнуў юнга.

Пасля юнга перакінуў дошку капітану Катлю, які клапаціва яе прыладзіў, перавёў Фларэнс, а пасля вярнуўся па міс Ніпер. Такім чынам, яны стаялі на палубе «Асцяронай Клары», дзе на вантах загатаўлялася на доўга развяваючаеся адзенне, а таксама некалькі языкоў і макрэль.

Павольна падымаючыся над сценкай каюты, паказалася чалавечая галава, і вельмі вялікая, з адным нерухомым вокам на твары колеру чырвонага дрэва і адным, якое паварочвалася, як бываюць зроблены некаторыя маякі. Гэтая галава была ўпрыгожана калматымі валасамі, якія нагадвалі пакулле, і не мелі пэўнага цягацення к поўначы, усходу, поўдню або захаду, але цягцелі да ўсіх чвэрцей компаса і да кожнага яго дзялення. Следам за галавой паказаўся пазбаўлены ўсякай расліннасці падбародак, каўнерык кашулі з шыйнай хусткай, суконная лоцманская куртка і пара суконных лоцманскіх штаноў з такім шырокім і высокім поясам, што ён мог замяніць жылет і быў упрыгожан масіўнымі драўлянымі гузікамі, падобнымі да шашак. Калі выявілася ніжняя частка гэтых штаноў, Бансбі паказаўся, як на далоні; рукі наймавернай велічыні ў кішэнях, позірк накіраван не на капітана Катля або лэдзі, а на топ-мачту.

Шапнуўшы Фларэнс, што Бансбі ні разу ў жыцці не здзіўляўся і, відаць, нават не ведае, што гэта азначае, капітан сказаў:

— Бансбі, дружа, як справы?

Пачуўся грубы, хрыплы голас, які як быццам не меў адносін да Бансбі і ва ўсякім выпадку не выклікаў ні малейшага змянення ў яго твары:

— А, прыяцель, як маецца?

У той-жа час правая рука Бансбі, вынырнуўшы з кішэні, паціснула руку капітану і зноў рушыла ў кішэню.

— Бансбі,—сказаў капітан, адразу прыступіўшы да справы,—вось вы—чалавек вялікага розуму, чалавек, які можа выказаць сваю думку. Вось маладая лэдзі, якая хоча выслухаць гэту думку адносна майго сябра Уольра, таксама як і другі мой сябра, Соль Джылс,—да яго вам варта наблізіцца на адлегласць воклічу,—які, будучы чалавекам навукі, якая з'яўляецца маткай вынаходлівасці, не ведае ніякіх законаў. Бансбі, хочце зрабіць мне ласку, павярнуць праз фардэвінд¹ і рушыць з намі?

¹ Фардэвінд—ход судна за ветрам.

— Прыцель,—нечакана сказаў Бансбі, нахіляючыся і паглядаючы пад перакладзіну, што засланыя яму далячынь,—што будучь піць гэтыя лэдзі?

Капітан Катль, чыя далікатнасць была закранута такім пытаннем, паколькі яно тычылася Фларэнс, адвёў мудраца ў бок і, растлумачыўшы яму штосьці на вуха, рушыў з ім уніз; каб не пакрыўдзіць яго, капітан выпіў чарачку, а Фларэнс і С'юзен, заглядаючы ў адкрыты люк, бачылі, як мудрэц, з цяжкасцю праціскаючыся паміж ложкам і вельмі маленькай меднай печкай, наліваў сабе і сябру. Неўзабаве яны вярнуліся на палубу, і капітан, радуючыся ад поспеху сваёй зацеі, павёў Фларэнс да карэты, а Бансбі ішоў за ім, суправаджаючы міс Ніпер, якую ён, нібы сіні мядзведзь, абдымаў рукой, пакрытай лоцманскім сукном (к вялікаму абурэнню гэтай маладой лэдзі).

Капітан усадзіў Бансбі ў экіпаж і, будучы ў захапленні ад таго, што залучыў яго і ўсадзіў гэты вялікі розум у карэту, не мог утрымацца, каб не паглядаць на Фларэнс у акеца за спіной фурмана і не выяўляць свайго захаплення ўсмешкамі, а таксама пастукваннем сябе па ілбе, намякаючы ёй, што мозг Бансбі працуе ўзмоцнена. Тым часам Бансбі, усё яшчэ абдымаючы міс Ніпер (бо яго сябра капітан не пераўвядлічыў яго мяккасэрдчанаці), вязменна захоўваў урачыстую асанку і ніякай увагі не звяртаў ні на яе, ні на каго-б там ні было.

Дзядзька Соль, які тым часам вярнуўся дадому, сустрэў іх ля дзвярэй і зараз-жа увёў у маленькую заднюю гасціную, якая дзіўна змянілася з часу ад'езду Уолтэра. На сталі і па ўсім пакоі былі раскладзены марскія і геаграфічныя карты, па якіх прыгнечаны інструментальны майстар зноў і зноў сачыў па можах шлях прапаўшага без вестак судна.

— Калі яго аднесла сюды...—гаварыў дзядзька Соль, дапытліва гледзячы на карту,—але не, гэта амаль што немагчыма. Або калі шторм загнаў яго сюды... але гэта непраўдападобна. Або ёсць нейкая надзея, што яно змяніла курс настолькі, што... але нават я не магу гэтаму верыць!

Кідаючы гэтыя адрывістыя фразы, бедны стары дзядзька Соль вандраваў па разасланаму перад ім велізарнаму лісту і не знаходзіў на ім пункта, які-б жывіў надзеі і быў дастаткова буйным, каб змясціць востры канец цыркуля.

Фларэнс адразу заўважыла—цяжка было-б не заўважыць,—што са старым адбылася нейкая дзіўная перамена, і хоць ён зрабіўся яшчэ больш неспакойным і няўважлівым, чым звычайна, аднак, разам з гэтым адчувалася надзвычайная рапучасць, якая прыводзіла яе ў неразуменне. Ёй здавалася, што ён гаворыць няскладна і як папала, бо, калі яна выказала шкадаванне з прычыны яго адсутнасці раніцой, ён спачатку адказаў, што заходзіў да яе, але, як відаць, зараз-жа гатоў быў узяць гэтыя словы назад.

— Вы заходзілі да мяне?—сказала Фларэнс.—Сёння?

— Так, дарагая мая юная лэдзі,—адказваў дзядзька Соль, збянтэжана паглядзеўшы на яе і пасля адвёўшы позірк.—Я хацеў яшчэ разок убачыць і пачуць вас, перш чым...

— Перш чым?.. Перш чым—што?—запыталася Фларэнс, паклаўшы яму руку на плячо.

— Хіба я сказаў «перш чым»?—адазваўся стары Соль.—Ну, у такім выпадку, напэўна, я хацеў сказаць—перш чым мы атрымаем весткі пра майго дарагога хлопчыка.

— Вы нездаровы,—пяшчотна сказала Фларэнс.—Вы так непакоіліся. Я ўпэўнена, што вы нездаровы.

— Я здароў,—запырачыў стары, сціскаючы правую руку і выцягваючы яе, каб паказаць Фларэнс,—здаровы і моцны, як толькі можа пажадаць чалавек у мае гады. Бачыце. Не дрыжыць! Хіба гаспадар яе не здолеў на такую-ж рашучасць і стойкасць, як і многія іншыя, маладзейшыя за яго? Думаю, што здолен. Пабачым.

Не столькі словы яго—хоць і яны ёй запамніліся,—колькі тон зрабіў на Фларэнс такое ўражанне, што яна гатова была ў тую-ж хвіліну расказаць пра сваю трывогу капітану Катлю, калі-б капітан не скарыстаў гэтай хвіліны для таго, каб растлумачыць акалічнасць справы, адносна якой патрабавалася думка праніклівага Бансбі, і звярнуцца да гэтай аўтарытэтай асобы з просьбай выказаць яе.

Бансбі, чыё вока па-ранейшаму было накіравана да нейкага пункта на поўдарозе паміж Лонданам і Грэйвэндам, разы тры працягваў правую руку, апранутую ў грубое сукно, каб, у пошуках натхнення, абхапіць ёю прыгожую талію міс Ніпер; але, з прычыны таго, што гэта маладая асоба ў злосці сваёй села ў другім канцы стала, мяккае сэрца камандзіра «Асцярожнай Клары» не сустрэла водгуку на свой парыв. Пасля некалькіх няўдачных спроб камандзір ні да каго не звяртаючыся, загаварыў або, правільней, голас у ім сказаў самохаць і зусім незалежна ад яго самага, нібы Бансбі быў апантаным ахрыплым духам:

— Мяне завуць Джэк Бансбі!

— Яму далі імя Джон!—крыкнуў узрушаны капітан Катль.—Слухайце яго!

— І калі я што скажу,—пасля некаторага задумнення прадаўжаў голас,—я ад гэтага не адступлю.

Капітан, які стаяў побач з Фларэнс, кінуў слухачам, нібы хацеў растлумачыць: «Зараз ён сябе пакажа. Вось што я меў на ўвазе, калі прывёў яго».

— Чаму-ж?—прадаўжаў голас.—Чаму не сказаць? Хіба не ўсёроўна? Хто можа сказаць інакш? Ніхто! Такім чынам—стоп!

Давёўшы свае разважанні да гэтага пункту, голас спыніўся і адпачыў. Пасля зноў загаварыў вельмі павольна.

— Ці лічу я, рэбяты, што гэты «Сын і Наследнік» мог пата-
нуць? Магчыма. Ці гавару я гэта? Навошта? Калі шкіпер выхо-
дзіць з канала Сент-Джордж, трымаючы курс на Даунс, не ля-
жыць перад ім? Пяскі Гудуіна. Яго не прымушаюць налятаць на
пяскі, але ён можа наляцець. Трымайцеся па курсу гэтага назі-
рання. Гэта ўжо не мая справа. Такім чынам, стоп, трымайце ба-
дзёра вахту, і жадаю вам удачы!

Тут голас адаліўся з задняй гасцінай і вышаў на вуліцу,
цягнучы з сабою камандзіра «Асцярожнай Клары» і спадарожні-
чаючы яму з належнай паспешнасцю на борт судна, дзе той умо-
мант лёг паспаць і дрымотой асваяжыў свой розум.

Вучні мудраца, вымушаныя самастойна прымняць яго ўка-
занні, перагледзіліся крыху збянтэжана. Аднак, капітан Катль,
чыё захапленне Бансбі ўзмацнілася—калі гэта толькі магчыма,—
калі той так бліскуча апраўдаў сваю рэпутацыю і даў памянёнае
ўрачыстае тлумачэнне, пачаў гаварыць, што Бансбі зусім упэў-
нен, што ў Бансбі няма ніякіх апасак і думка, выказаная такім
чалавекам, народжаная такім розумам, як яго розум, з'яўляецца
якарам самой Надзеі, і якарная стаянка добрая. Фларэнс стара-
лася паверыць, што капітан кажа праўду, але Ніпер, моцна
склаўшы рукі, рашуча ківала галавой і верыла Бансбі не больш,
чым самому містэру Перчу.

Як відаць, філосаф пакінуў дзядзьку Соля ў такім-жа стане,
у якім застаў яго, бо той па-ранейшаму вандраваў па морях,
трымаючы ў руцэ цыркуль і не знаходзячы для яго прыстанішча.
У той час як стары быў захоплен гэтым заняткам, Фларэнс шап-
нула штосьці на вуха капітану Катлю, і той паклаў яму на плячо
сваю цяжкую руку.

— Трымайцеся мацней, стары прыяцель!—усклікнуў капітан.—
Будзьце бадзёрымі! Вось што я вам скажу, Соль Джылс: спачатку
я правяду дадому Радасць Сэрца,—і капітан, вітаючы Фларэнс,
пацалаваў свой кручок,—а пасля вярнуся і вазьму вас на буксір
да самага вечара. Вы пойдзеце са мною, Соль, і мы дзе-небудзь
паабедзем разам.

— Не сёння, Нэд!—шпарка сказаў стары, які быў чамусьці
спалохан гэтай прапановай.—Не сёння! Я не магу!

— Чаму?—запытаўся капітан, пазіраючы на яго са здзіў-
леннем.

— У мяне... у мяне столькі справы. Гэта значыць мне многае
трэба абдумаць і прывесці ў парадак. Дапраўды-ж, не магу, Нэд.
Сёння мне трэба яшчэ раз выйсці з дому, пабыць аднаму і шмат
аб чым падумаць.

Капітан паглядзеў на інструментальнага майстра, паглядзеў на
Фларэнс і зноў на інструментальнага майстра.

— У такім выпадку заўтра,—прапанаваў ён, нарэшце.

— Так, так! Заўтра!—сказаў стары.—Успомніце пра мяне
заўтра. Значыцца—заўтра.

Сціснуўшы надзвычай горача абедзве рукі капітана, стары павярнуўся да Фларэнс, склаў яе рукі ў сваіх і паднёс іх да губ, пасля з вельмі дзіўнай паспешнасцю павёў яе да карэты. Наогул ён зрабіў такое моцнае ўражанне на капітана Катля, што той затрымаўся і загадаў Робу быць асабліва паслужмяным і ўважлівым да свайго гаспадара да заўтрашняй раніцы; сваё распараджэнне капітан падмацаваў выдачай шылінга і абяцаў яшчэ шэсць пенсаў да поўдня на другі дзень. Зрабіўшы гэтую добрую справу, капітан Катль, які лічыў сябе натуральным і законным ахоўнікам Фларэнс, узлез на козлы, вельмі добра разумеючы ўскладзеную на яго адказнасць, і праводзіў яе да дома. Развіваючыся, ён запэўніў яе, што будзе трымацца моцна, не адыходзячы ад Соля Джылса, і яшчэ раз запытаўся ў С'юзен Ніпер, бо не мог забыцца смелых яе слоў адносна місіс Мак-Стынджэр:

— Дык вы думаеце, што паказалі-б ёй, мілая?

РАЗДЕЛ XXIV

Клопаты сэрца, якое любіць.

Сэр Барнет і лэдзі Скетлс, надзвычайныя людзі, жылі ў Фулеме на беразе Темзы ў цудоўнай віле, якая была адной з самых зайздросных рэзідэнцый¹ у свеце, калі адбывалася спаборніцтва ў веславанні, але адрознівалася ў іншы час і некаторымі невыгодамі, да якіх можна аднесці выпадковае ўварванне ракі ў гасціную і часовае знікненне лужка і кустоў.

Сэр Барнет Скетлс падкрэсліваў значэнне ўласнай персоны галоўным чынам пры дапамозе старадаўняй залатой табакеркі і цяжкой шаўковай насавай хустачкі, якую ён унушальна даставаў з кішэні, як сцяг, і раскручваў абодвума рукамі. Мэта жыцця сэра Барнета заключалася ў тым, каб заўсёды расшыраць кола знаёмых.

Сэр Барнет ганарыўся тым, што знаёміў людзей з людзьмі. Ён любіў гэты занятак дзеля самога сябе, і да таго-ж ён садзейнічаў асноўнай яго мэце. Так, напрыклад, калі сэру Барнету ўдавалася захапіць якога-небудзь навічка або вясковага джэнтльмена і залучыць у сваю гасцінную вілу, сэр Барнет гаварыў яму раніцою, пасля прыезду: «Ну-с, дарагі мой сэр, ці не хочаце вы з кім-небудзь пазнаёміцца? Каго-б вы хацелі тут сустрэць? Можа вы цікавіцеся пісьменнікамі, жывапісцамі, скульптарамі, актарамі або кім-небудзь падобным да іх?» Здаралася, што пацыент адказваў сцвярдзальна і называў асобу, якую сэр Барнет ведаў асабіста

¹ Рэзідэнцыя—месца пастаяннага знаходжання.

не больш, чым Пталамей Вялікага¹. Сэр Барнет заяўляў, што нічога не можа быць лягчэй, бо ён вельмі добра з ім знаёмы, пасля адразу-ж накіроўваўся з візітам да вышэйспамянёнай асобы, пакідаў візітную картку, пісаў запіску: «Паважаны сэр... Абавязак вашага высокага становішча... сябра, што госціць у мяне, натуральна, прагне... лэдзі Скетлс і я сам далучаемся... верым, што, з прычыны таго што геній стаіць вышэй умоўнасцей, вы нам акажаце выключны гонар, зрабіўшы прыемнасць...» і т. д. і т. д., і такім чынам адным каменем забіваў насмерць двух птушак.

Пусціўшы ў ход табакерку і сцяг, сэр Барнет Скетлс задаў сваё звычайнае пытанне Фларэнс у першую раніцу яе прабывання ў доме. Калі Фларэнс падзякавала яму і сказала, што няма нікога, чья прысутнасць была-б ёй асабліва пажаданай, яна, натуральна, падумала з журбою пра беднага прапаўшага Уолтэра.

Скетлс малодшы (што датычыць да яго гальштука—вельмі накрухмалены, а што датычыць да яго настрою—прыгнечаны) быў, як відаць, засмучаны жаданнем сваёй надзвычай добрай маці, каб ён аказаў увагу Фларэнс. Другой і больш глыбокай крыўдай, якая катавала душу юнага Барнета, была прысутнасць доктара і місіс Блімбер, якія атрымалі запрашэнне пагасціць у бацькаўскім доме.

— Ці не можаце вы прапанаваць каго-небудзь, доктар Блімбер?—сказаў сэр Барнет Скетлс, звяртаючыся да гэтага джэнтльмена.

— Вы вельмі ветлівы, сэр Барнет,—адказаў доктар Блімбер.— Дапраўды-ж, мне цяжка назваць якую-небудзь пэўную асобу.

— Можа місіс Блімбер хоча ўбачыць якую-небудзь выдатную асобу?—пацціва запытаўся сэр Барнет.

Місіс Блімбер, соладка ўсміхнуўшыся і паківаўшы нябесна-блакітным чапцом, адказвала, што, калі-б сэр Барнет мог прадставіць яе Цыцэрону, яна звярнулася-б да яго з просьбай; але паколькі такое знаёмства немагчыма, а яна ўжо карыстаецца сяброўскай прыхільнасцю яго самога і яго жонкі і падзяляе з доктарам, сваім мужам, надзеі, што ўскладаюцца на дарагога сына сэра Барнета,—тут юны Барнет, як было заўважана, зморшчыў нос,—ёй больш няма чаго прасіць.

Пры такіх акалічнасцях сэру Барнету нічога не аставалася, як часова карыстацца тымі, што тут сабраліся. Фларэнс гэтаму была рада, бо ў яе тут былі клопаты, якія для яе былі вельмі неабходнымі і важнымі, каб уступіць месца іншым інтарэсам.

У доме гаспілі дзеці. Дзеці, якія былі шчырыя і шчаслівыя са сваімі бацькамі і маткамі, як тыя румяныя дзяўчынкі ў доме на-супраць. Дзеці, якія не хавалі сваёй любові і выяўлялі яе сва-

¹ Пталамей Вялікі (II ст. н. э.)—грэчаскі астраном і матэматык, які нарадзіўся ў Егіпце; яго сістэма, паводле якой у цэнтры сусвету знаходзіцца зямля, была абвергнута Капернікам.

бодна. Фларэнс спрабавала разгадаць іх тайну; спрабавала даведацца, чаго нехапае ёй; якое простае ўмельства вядома ім і невядома ёй; як перацяць у іх уменне паказаць бацьку, што яна яго любіць, і заваяваць яго любоў.

Неўзабаве пасля Фларэнс прыехала ў ліку іншых гасцей прыгожанькая дзяўчынка, гады на тры-чатыры маладзейшая за яе, сірата, у суправаджэнні цёткі, сівой лэдзі, якая часта размаўляла з Фларэнс, вельмі любіла (між іншым і ўсе гэта любілі) слухаць вечарамі яе спевы і ў такіх выпадках заўсёды садзілася з матчыным пачуццём бліжэй да яе. Яны прыехалі за два дні да той спякотнай раніцы, калі Фларэнс сядзела ў альтанцы ў садзе, задумліва паглядаючы праз лісце на групу дзяцей на лужку, пляла вянок на галоўку адной з гэтых малютак, агульнай любіміцы і балаўніцы, і пачула, як гэта лэдзі і яе пляменніца размаўляюць пра яе, прагульваючыся ў цяністай алеі каля альтанкі.

— Цёця, Фларэнс сірата, як і я?—запыталася дзяўчынка.

— Не, любачка. У яе няма маці, але бацька жыв.

— Цяпер яна носіць траур па сваёй няшчаснай маме?—жвава запыталася дзяўчынка.

— Не, па адзіным брату.

— Больш у яе няма братоў?

— Няма.

— І сяцёр няма?

— Няма.

— Мне яе вельмі, вельмі шкада!—сказала дзяўчынка пасля паўзы.

З тае прычыны, што неўзабаве пасля гэтага яны змоўклі і спыніліся паглядзець на лодкі, Фларэнс, якая, пачуўшы сваё імя, устала, сабрала кветкі і хацела ісці ім насустрэч, каб яны ведалі аб яе прысутнасці, зноў села і ўзялася за работу, думваючы, што больш нічога не пачне; але праз секунду размова аднавілася.

— У гэтым доме ўсе любяць Фларэнс, і, вядома, яна гэтага заслугоўвае,—з запалам сказала дзяўчынка.—Дзе яе тата?

Цётка пасля кароткага маўчання адказала, што не ведае. Тон яе спыніў Фларэнс, якая зноў устала, і перашкодзіў ёй скрануцца з месца; свой вянок яна хуценька прыціснула да грудзей і абодвума рукамі трымала кветкі, каб яны не рассыпаліся па зямлі.

— Ён у Англіі, цёця?—запыталася дзяўчынка.

— Здаецца. Так, так, ён у Англіі.

— Ён быў калі-небудзь тут?

— Наўрад. Не.

— Ён прыедзе сюды пабачыцца з ёю?

— Наўрад.

— Цёця, ён кульгавы, сляпы ці хворы?—запыталася дзяўчынка.

Кветкі, якія Фларэнс прыціскала да грудзей, пачалі падаць на зямлю, калі яна пачула гэтыя словы, сказаныя з такім здзіўленнем. Яна мацней прыціснула іх, і твар яе схліўся да іх.

— Кейт,—сказала лэдзі зноў пасля кароткага маўчання,—я вам усё раскажу пра Фларэнс так, як сама чула; думаю, што гэта праўда. Але нікому не кажыце, дарагая мая, таму што тут, магчыма, гэтага не ведаюць, а вашы размовы нарабілі-б ёй болю ў сэрцы.

— Я нікому не скажу!—усклікнула дзяўчынка.

— Ведаю, што не скажаце,—адзвалася лэдзі.—Вам я магу давяраць, як самой сабе. Дык вось, Кейт, я баюся, што бацька Фларэнс мала яе любіць, вельмі рэдка бачыць яе, ніколі не бываў з ёю ласкавым, а цяпер нават цураецца яе. Яна пяшчотна любіла-б яго, калі-б ён ёй дазволіў, але ён гэтага не хоча, хоць яна ні ў чым не вінна; і ўсе добрыя людзі павінны моцна любіць яе і шкадаваць.

Яшчэ некалькі кветак, якія трымала Фларэнс, упалі на зямлю; тыя, што асталіся ў яе, былі вільготныя, але не ад расы; і галава яе апусцілася на рукі, якія трымалі гэтыя кветкі.

— Небарака Фларэнс! Мілая, слаўная Фларэнс!—усклікнула дзяўчынка.

— Вы разумееце, дзеля чаго я вам расказала пра гэта, Кейт?—запыталася лэдзі.

— Для таго, каб я была вельмі добрай да яе і пастаралася ёй спадабацца. Для гэтага, праўда, цёця?

— Часткова,—сказала лэдзі,—але гэта не ўсё. Хоць мы бачым, што яна вясёлая, вясёлая ўсміхаецца кожнаму, гатова ўслужыць усім нам і ўдзельнічае ва ўсіх забавах, бадай ці можа яна быць з усім шчаслівай. Як вы думаеце, Кейт?

— Мне здаецца, не можа,—адказала дзяўчынка.

— І вы разумееце,—прадаўжала лэдзі,—чаму калі яна бачыць дзяцей, у якіх ёсць бацькі, якія іх любяць і ганарацца імі,—а такіх тут цяпер шмат,—яна ўпотаіку сумуе?

— Так, любая цёця,—сказала дзяўчынка,—я гэта вельмі добра разумю. Небарака Фларэнс!

Зноў пасыпаліся на зямлю кветкі, а тыя, што яна прыціскала да грудзей, трапяталі, нібы ад зімовага ветру.

— Мая Кейт,—сказала лэдзі голасам сур'ёзным, але вельмі спакойным і ласкавым, які з першай-жа секунды зрабіў такое моцнае ўражанне на Фларэнс,—з усіх дзяцей, што тут жывуць, вы для яе самая падыходзячая сяброўка, якая не зробіць ёй зла, вы не будзеце паміма сваёй волі, як гэта робяць больш шчаслівыя дзеці...

— Няма нікога шчаслівейшага за мяне, цёця!—усклікнула дзяўчынка і, як відаць, прытулілася да яе.—З вамі, цёця, я ніколі не была пазбаўлена бацькаўскай любові.

— Ва ўсякім выпадку, дарагая,—сказала лэдзі,—ваша гора лягчэйшае, чым гора Фларэнс, таму што не можа быць на свеце сіраты больш адзінокай, чым тая, якой адмаўляе ў любові бацька.

Кветкі рассыпаліся па зямлі, як прах; рукі закрылі твар, і асірацелая Фларэнс апусцілася на зямлю і плакала доўга і горка.

Але, моцная духам і цвёрдая ў сваім добрым намеры, Фларэнс трымалася за гэты намер, як паміраючая маці трымалася за Фларэнс у той дзень, калі дала жыццё Полю. Бацька не ведае, як горача яна яго любіць. Як-бы доўга ні давялося чакаць і як-бы марудна ні цягнуўся час, яна павінна рана ці позна адкрыць гэту любоў бацьку. Да таго часу яна павінна клапаціцца аб тым, каб ніводным неабдуманым словам, позіркам, узрываю пачуццям, выкліканых выпадковымі акалічнасцямі, не паскардзіцца на яго, не даць поваду да гэтых чутак, што ганьбяць яго.

Так рабіла яна заўсёды. Калі читалі ўголос якую-небудзь кнігу і ў ёй успаміналася аб нядобрым бацьку, яна баялася, каб не параўналі гэта з ім; цярпела, але не за сябе. Так было і тады, калі яны разыгрывалі якую-небудзь п'еску, ставілі жывыя карціны, пачыналі гульні. Столькі было падстаў для неспакойства наконт яго, што не раз яна хісталася, ці не лепш ёй вярнуцца ў стары дом і зноў жыць мірна ў засені яго нудных сцен.

Фларэнс цярпліва аддавалася сваім клопатам, і, не пранікнуўшы ў тайну невядомай чароўнасці, пра якую спрабавала даведацца ў гасціўшых у доме дзяцей, яна часта раніцою гуляла адна сярод дзяцей беднякоў. Але і тут яна пераканалася, што яны на многа далей за яе пайшлі ўперад, каб яна магла чаму-небудзь ад іх навучыцца. Даўным-даўно яны заваявалі сабе месца ў родным доме, а не стаялі знадворку, як яна, перад замкнутымі дзвярыма.

Некалькі разоў яна звяртала ўвагу на аднаго чалавека, які з самай раніцы браўся за работу, а каля яго часта сядзела дзяўчына прыблізна адных год з Фларэнс. Ён быў вельмі бедны, не меў, здавалася, пэўных заняткаў; у часе адліву ён бадзёўся па беразе ракі, шукаючы ў глі якіясьці кавалкі і абломкі; у іншы час абрабляў нікчэмны кавалачак зямлі перад сваім катэджам, рамантаваў невялікую старую лодку або, здаралася, выконваў якую-небудзь работу для суседа. Але над чым-бы ні працаваў гэты чалавек, дзяўчына ніколі не працавала і сядзела каля яго абыякавая, панурая і бяздзейная.

Фларэнс часта хацелася загаварыць з ім, але яна не адважалася, бо ён ніколі не звяртаўся да яе. Але неяк раніцою яна выпадкова сустрэлася з ім, прайшоўшы сярод падстрыжаных вербаў па бакавой сцежцы, што выходзіла на камяністую пляцоўку паміж яго домам і ракою, дзе ён стаяў ля агню, які расклаў, каб паправіць старую лодку, якая ляжала тут-жа і была перавернута ўверх дном; пачуўшы яе крокі, ён падняў галаву і павітаўся з ёй.

— Добры дзень,—падышоўшы бліжэй, сказала Фларэнс.—Рана вы ўзяліся за работу.

— Я рад быў-бы часта брацца за работу яшчэ раней, міс, каб толькі была ў мяне работа.

— Хіба так цяжка яе атрымаць?—запытала Фларэнс.

— Для мяне цяжка,—адказаў той.

Фларэнс паглядзела на дзяўчыну, што сядзела, апіраючыся локцямі на калені і падбародкам на рукі, і запыталася:

— Гэта ваша дачка?

Ён хутка падняў галаву, з прасвятлеўшым тварам павярнуўся да дзяўчыны, кіўнуў ёй і адказаў сцвярдзальна. Фларэнс таксама павярнулася да яе і ласкава павіталася. Дзяўчына ў адказ прамармытала нешта няветліва і хмурна.

— Ёй таксама патрэбна работа?—запыталася Фларэнс. Чалавек паківаў галавой.

— Не, міс,—сказаў ён,—я працую на абодвух.

— Значыцца, вас толькі двое?—запыталася Фларэнс.

— Нас толькі двое,—адазваўся ён.—Вось ужо дзесяць год, як памерла яе маці. Марта! (Ён зноў падняў галаву і свіснуў ёй.) Можна хочаце пагаварыць з гэтай прыгожай маладой лэдзі?

Дзяўчына нецярпліва паціснула вузкімі плячыма і адварнулася. Непрыгожая, уродлівая, благая характарам, абшарпаная, брудная—але любімая! Так! Фларэнс гэта адгадала па позірку бацькі, які быў скіраваны на яе, і яна ведала, чый позірк нічога агульнага не мае з гэтым.

— Няшчасная мая дзяўчынка! Баюся, што сёння ёй горш,—сказаў бацька, адрываючыся ад работы і пазіраючы на сваё непрывабнае дзіця са спачуваннем грубаватым і таму асабліва чулівым.

— Значыцца, яна хворая?—запыталася Фларэнс.

Ён глыбока ўздыхнуў.

— Наўрад ці была мая Марта за пяць год зусім здарова хоць-бы пяць дзён,—адказаў ён, усё яшчэ гледзячы на яе.

— Эх, больш пяці год, Джон!—сказаў сусед, які падышоў дапамагчы яму рамантаваць лодку.

— Вы думаеце—больш?—адазваўся той, ссоўваючы на патыліцу паношаны капялюш і праводзячы рукой па ілбе.—Усё магчыма. Здаецца, нібы з таго часу прайшло многа-многа гадоў.

— І з кожным годам,—прадаўжаў сусед,—вы ўсё больш і больш яе песціце і патураеце ёй, Джон, пакуль яна не стане цяжарам і сабе і іншым.

— Не мне,—запырэчыў яе бацька, зноў беручыся за работу—не мне.

Фларэнс зразумела—хто мог зразумець лепш, чым яна?—якія праўдзівыя былі яго словы. Яна падышла да яго бліжэй і рада-б

была паціснуць яго мазолістую руку і падзякаваць за дабрату да няшчаснага стварэння, на якое ён глядзеў іншымі вачыма, чым усе астатнія.

— Хто-ж, калі не я, папесціў-бы маю няшчасную дзяўчынку, калі ўжо называць гэта пешчаннем?

— Гэта так, — усклікнуў сусед. — Але не трэба хапаць праз меру, Джон! А вы што робіце? Вы забіраеце ад сябе, каб аддаць ёй. З-за яе вы звязваеце сябе па руках і па нагах. Вы церпіце галечу праз яе. А ёй якая да гэтага справа? Ці не думаеце вы, што яна гэта разумее?

Бацька зноў падняў галаву і свіснуў ёй. Марта адказала тым-жа нецярплівым торганнем вузкіх плячэй, а ён быў шчаслівы і задаволены.

— Толькі дзеля гэтага, міс, — сказаў сусед з усмешкай, у якой было больш затоенай сімпатыі, чым у яго словах, — толькі дзеля таго, каб бачыць гэта, ён ніколі не адпускае яе ад сябе.

— Таму што прыдзе дзень, і ён ужо набліжаецца, — заўважыў той, нізка схіляючыся над сваёй работай, — калі нават для таго, каб убачыць, як у майго няшчаснага дзіцяці дрыжыць палец або развываюцца валасы, давялося-б уваскрашаць мёртвую.

Фларэнс паціхеньку паклала каля яго грошы на старую лодку і пайшла ад іх.

Бацька і яго хворае дачка яшчэ моцна трымаліся ў памяці Фларэнс, калі, прыкладна праз тыдзень пасля сустрэчы, сэр Барнет і яго жонка задумалі неяк удзень прагуляцца па прасёлачных дарогах і прапанавалі Фларэнс пайсці з імі. З прычыны таго, што Фларэнс ахвотна згадзілася, лэдзі Скетлс, зразумела, выгнала на прагулку юнага Барнета, бо нічым так не зачарсўвалася лэдзі Скетлс, як сузіраннем старэйшага яе сына, які павольна ішоў пад руку з Фларэнс.

Калі сказаць праўду, Барнет, здавалася, прытрымліваўся процілеглага пункту гледжання і ў такіх выпадках часта выказаў сваю думку ўголас — між іншым, няпэўна, — намякаючы на «нейкіх дзяўчушак». Але з прычыны таго, што нялёгка было збянтэжыць ціхі нораў Фларэнс, звычайна яна праз некалькі хвілін прымірала юнага джэнтльмена з яго лёсам, яны па-сяброўску прадаўжалі прагулку, а лэдзі Скетлс і сэр Барнет ішлі за імі, вельмі задаволеныя.

У такім парадку паважна ішлі яны ў той дзень; Фларэнс амаль удалося заглушыць нараканні Скетлса-малодшага на яго долю, калі міма праехаў джэнтльмен конна, паглядзеў на іх пільна, пасля спыніў каня, павярнуў яго і паехаў ім насустрач, трымаючы ў руцэ капялюш.

Джэнтльмен з асаблівай увагай паглядзеў на Фларэнс; калі-ж ён вярнуўся і маленькая кампанія спынілася, ён пакланіўся ёй, а пасля ўжо вітаў сэра Барнета і яго жонку. Фларэнс не магла

прыпомніць, ці бачыла яна калі-небудзь яго, але калі ён наблізіўся, яна мімавольна ўздрыганулася і адхіснулася.

— Запэўняю вас, конь у мяне ціхі,—сказаў джэнтльмен.

Але не конь, а штосьці ў самым джэнтльмене—Фларэнс не магла-б вызначыць, што іменна,—прымусіла яе адхіснуцца, нібы яе ўкалолі.

— Здаецца, я маю гонар гаварыць з міс Домбі?—сказаў джэнтльмен з самай украдчывай усмешкай.

Калі Фларэнс нахіліла галаву, ён дадаў:

— Маё прозвішча Каркер. Бадай ці магу я спадзявацца, што міс Домбі памятае мяне інакш, чым па маім прозвішчу Каркер.

Фларэнс, адчуваючы нейкі дзіўны азноб, хоць дзень быў і гарачы, прадставіла яго свайму гаспадару і гаспадыні, якія прынялі яго вельмі прызна.

— Тысячу разоў прашу прабачэння!—сказаў містэр Каркер.— Але справа ў тым, што заўтра раніцой я еду да містэра Домбі, у Лемінгтон, і калі міс Домбі захоча даверыць мне якое-небудзь даручэнне, ці патрэбна гаварыць, які я буду шчаслівы?

Сэр Барнет, адразу зразумеўшы, што Фларэнс захоча напісаць пісьмо бацьку, прапанаваў вярнуцца дадому і прасіў містэра Каркера зайсці да іх і паабядаць, не глядзячы на касцюм для коннай язды. На няшчасце, містэр Каркер быў ужо запрошаны на абед, але, калі міс Домбі захоча паслаць пісьмо, нішто не будзе яму так прыемна, як праводзіць іх дадому і ў якасці адданага яе раба чакаць, колькі яна захоча. Калі ён гаварыў гэта з самай шырокай сваёй усмешкай і нахіляўся да яе вельмі блізка, пагляджваючы шыю свайму каню, Фларэнс, сустрэўшы яго позірк, хутчэй убачыла, чым пачула як ён сказаў: «Аб караблі няма ніякіх вестак!»

Збянтэжаная, спалоханая, адступаючыся ад яго і па сутнасці не ведаючы, ці сказаў ён гэтыя словы, бо здавалася, ён іх не вымавіў, але нейкім дзіўным чынам паказаў ёй у сваёй усмешцы. Фларэнс слабым голасам адказала, што вельмі яму ўдзячна, але пісаць не будзе: ёй няма аб чым пісаць.

— Магчыма, што-небудзь перадаць, міс Домбі?—запытаўся зубасты чалавек.

— Нічога,—сказала Фларэнс,—апрача маёй... маёй гарачай любові... калі ласка.

Як ні была ўсхвалявана Фларэнс, яна паглядзела на яго ўпрашалным і красамойным позіркам, які заклінаў яго злітавацца над ёю, калі яму вядома,—а гэта яму было вядома,—што ўсякае даручэнне ад яе да бацькі—справа не звычайная, і тым больш—такое даручэнне. Містэр Каркер усміхнуўся, нізка пакланіўся і, выслушаўшы просьбу сэра Барнета перадаць сардэчны паклон ад яго самога і лэдзі Скетлс, развітаўся і паехаў, зрабіўшы добрае ўражанне на гэту годную пару.

РАЗДЗЕЛ XXV

Дзіцячыя весткі пра дзядзьку Соля.

Капітан Катль, хоць і не быў гультаём, прачнуўся не вельмі рана; прабіла шэсць гадзін, калі ён прыпадняўся на локці і акінуў позіркам сваю маленькую спальню. Напэўна, вочы капітана выконвалі цяжкую службу, калі ён, прачнуўшыся, расплюшчваў іх заўсёды так шырока, як расплюшчыў у тую раніцу, і дрэнную атрымалі яны ўзнагароду за сваю пільнасць, калі ён заўсёды праціраў іх з такой-жа лютасцю. Але выпадак быў вельмі-ж ужо незвычайны, бо Роб Тачыльшчык ніколі яшчэ не з'яўляўся ў дзвярах спальні капітана Катля, а цяпер ён стаў тут, цяжка дыхаючы і пазіраючы на капітана, разгарацаны і ўскудлачаны, нібы толькі што ўстаў з пасцелі.

— Хола!—зароў капітан.—Што здарылася?

Не ўправіўся Роб сказаць слова ў адказ, як перапалоханы капітан усхапіўся з пасцелі і закрыў яму рот рукою.

— Спакойна, прыцель,—сказаў капітан,—не кажыце мне пакуль ні слова!

Наклаўшы на яго гэту забарону і пазіраючы на свайго наведвальніка з вялікім здзіўленнем, капітан выштурхаў яго паціхеньку ў суседні пакой, затым знік і праз некалькі секунд вярнуўся ў снім касцюме. Падняўшы руку ў знак таго, што забарона яшчэ не знята, капітан Катль падышоў да буфета і наліў сабе чарачку; такую-ж чарачку ён працягнуў вестуну. Пасля гэтага капітан размясціўся ў кутку, спіной да сцяны, нібы папераджаючы магчымасць быць паваленым на спіну паведамленнем, якое ён павінен быў выслухаць, асушыў чарку і, не зводзячы вачэй з вестуна і пабляднеўшы так, як толькі мог пабляднець, прапанаваў яму «адчальваць».

— Гэта значыць расказаць вам, капітан?—запытаўся Роб, на якога гэтыя меры перасцярогі зрабілі моцнае ўражанне.

— Так!—сказаў капітан.

— Дык вось, сэр,—сказаў Роб,—я мала што магу расказаць. Але-ж паглядзіце сюды!

Роб паказаў звязку ключоў. Капітан уважліва паглядзеў на іх, астаючыся ў сваім кутку і ўважліва паглядзеў на вестуна.

— А паглядзіце сюды!—прадаўжаў Роб.

Хлопчык паказаў злячатаны пакет, на які капітан Катль выпучыў вочы таксама, як выпучваў іх на ключы.

— Калі я прачнуўся сёння, капітан,—прадаўжаў Роб,—прыкладна ў чвэртку шостаі, я знайшоў гэта ў сябе на падушцы. Дзверы кіраваны не былі заперты ні на засаўку, ні на ключ, а містэр Джылс пайшоў.

— Пайшоў!—зароў капітан.

— Знік, сэр,—адказваў Роб.

Голас капітана быў такі страшны, і ён з такой энергіяй рушыў з свайго кутка на Роба, што той адступіўся ў другі куток, працягваючы ключы і пакет з мэтай абараніць сябе ад нападу.

— «Для капітана Катля», сэр,—крыкнуў Роб,—напісана і на ключах і на пакеце! Далібог-жа, капітан Катль, больш я нічога пра гэта не ведаю! Памерці мне на гэтым месцы, калі ведаю! Ну і становішча для хлопца, які толькі што атрымаў пасаду!—заенчыў злашчасны Тачыльшчык, расціраючы сабе твар абшлагом.—Гаспадар уцёк разам з яго пасадай, і яго-ж у гэтым абвінавачваюць!

Гэтыя нараканні выкліканы былі пільным або, правільней, зыркім позіркам капітана Катля, які быў поўны туманных падазрэнняў, пагроз і абвінавачванняў. Уззяўшы працягнуты яму пакет, капітан распячатаў яго і прачытаў наступнае:

— «Мой дарагі Нэд Катль, сюды ўкладзена апошняя мая воля»...—капітан з недаверлівым выглядам перагарнуў ліст паперы,—«і завяшчанне»... Дзе завяшчанне?—запытаўся капітан, адразу прад'яўляючы абвінавачанне злашчаснаму Тачыльшчыку.—Што вы з ім зрабілі, прыцель?

— Я яго ў вочы не бачыў,—захныкаў Роб.—Няўжо вы падазраеце ні ў чым нявіннага хлопчыка, капітан? Я не дакранаўся да завяшчання.

Капітан паківаў галавой, даючы зразумець, што нехта павінен неслі адказнасць, і ўрачыста прадаўжаў:

— «Якога не распячатайце на працягу года або да таго часу, пакуль не атрымаеце пэўных вестак пра майго дарагога Уолтэра, які дораг і вам, Нэд, у гэтым я ўпэўнены».—Капітан зрабіў паузу і з хваляваннем паківаў галавой; пасля, каб падтрымаць сваю годнасць у гэты напружаны момант, паглядзеў надзвычай сурова на Тачыльшчыка.—«Калі вы ніколі пра мяне не пачуеце і не ўбачыце мяне, Нэд, успамінайце пра старога сябра таксама, як ён будзе ўспамінаць пра вас да апошняй хвіліны—з любоўю; і прынамсі да таго часу, пакуль не міне ўказаны мною тэрмін, захавайце дамашні ачаг у старой краме для Уолтэра. Даўгоў няма, пазыка, атрыманая ад фірмы Домбі, пакрыта, а ўсе ключы я пасылаю разам з гэтым пакетам. Шуму не падымайце і ніякіх справак аба мне не наводзьце; гэта бескарысна. Больш даручэнняў няма, дарагі Нэд, ад вашага вернага сябра Саламона Джылса».—Капітан глыбока ўздыхнуў, а пасля прачытаў наступныя словы, прыпісаныя ўнізе:—Хлопчык Роб, як я вам казаў, добра рэкамендаваны фірмай Домбі. Калі-б усё астатняе пайшло з малатка, паклапаціцеся, Нэд, аб маленькім Мічмане».

Спачатку капітан быў вельмі ўзрушаны і расхвеляваны, каб думаць аб чым-бы там ні было, апрача самога пісьма.

У такім настроі капітан Катль, закліканы судзіць Тачыльшчыка, і толькі яго аднаго, адчуў вялікую палётку, вырашыўшы, што падазрэнні падаюць на яго: гэта думка так ясна адлюстравалася на фізіяноміі капітана, што Роб запратэставаў.

— Ох, не трэба, капітан!—закрычаў Тачыльшчык.—Не разумею, як гэта вы можаце? Што я зрабіў, каб так на мяне глядзець?

— Прыцель,—сказаў капітан Катль,—не крычыце, пакуль вас не накрывуць. І што-б вы не рабілі, не нагаварвайце на сябе.

— Я нічога не рабіў і не нагаварваў, капітан,—адказаў Роб.

— У такім выпадку не ўхіляйцеся,—унушальна сказаў капітан,—і станьце на якар.

Глыбока адчуваючы ўскладзеную на яго адказнасць і неабходнасць старанна расследаваць гэта таямнічае здарэнне, як належыць чалавеку, звязанаму з абодвума бакамі, капітан Катль вырашыў аглядзець месца дзеяння і не адпускаць ад сябе Тачыльшчыка. Лічачы, што ў сучасны момант гэты юнак знаходзіцца нібы пад арыштам, капітан хістаўся, ці не мэтазгодна будзе надзець яму наручнікі, звязаць ногі або прывязаць да іх цяжар.

Аднак, Роб не аказаў ніякага супраціўлення і, значыцца, падышоў да дома інструментальнага майстра, не адчуўшы на сабе больш жорсткіх мер уздзеяння. З тае прычыны, што акіяніцы былі яшчэ зачынены, капітан перш за ўсё паклапаціўся адчыніць краму; калі-ж дзённае святло пранікла ў пакой, капітан пры яго дапамозе пачаў далейшае расследаванне.

Смутна дапускаючы магчымасць знайсці цела, капітан пачаў старанна шукаць па ўсім доме: з запаленай свечкай шныпарыў у сцяпах, засоўваў свой кручок за дзверы, балюча стукаўся галавой аб бэлькі і заблытваўся ў павуцінні. Падняўшыся ў спальню старога, яны пераканаліся, што ў тую ноч ён не клаўся ў пасцель, а толькі прылёт зверху на коўдру, аб чым сведчыў адбітак, які захаваўся на коўдры і цяпер.

— І я думаю, капітан,—сказаў Роб, аглядаючы пакой,—што гэтыя апошнія дні, калі містэр Джылс так часта прыходзіў і выходзіў, ён патроху выносіў дробныя рэчы, каб не прыцягваць увагі.

— А!—таямніча прамовіў капітан.—Чаму вы так думаеце, прыцель?

— Вось, напрыклад,—адказаў Роб, аглядаючыся,—я не бачу яго прыбора для брыцця. І шчотак яго не бачу, капітан. І кашуль. І чаравікаў.

Па меры таго, як пералічваліся гэтыя прадметы, капітан Катль спецыяльна сканцэнтравіў увагу на дэталях туалета Тачыльшчыка,—ці не выявіцца, што той нядаўна імі карыстаўся

або ў сучасны момант імі ўладае. Але Роба не трэба было брыцца, ён, зразумела, быў не прычэсаны, і не могло быць ніякіх сумненняў у тым, што вопратку, у якую ён быў апрануты, ён носіць даўно.

— А што-б вы сказалі, не нагаварваючы на сябе,—запытаўся капітан,—а якой гадзіне ён адхіліўся ад курса? Ну?

— Я думаю, капітан,—адказваў Роб,—што, напэўна, ён пайшоў неўзабаве пасля таго, як я захроп.

— А якой гадзіне гэта было?—запытаўся капітан.

— Як-жа я магу на гэта адказаць, капітан?—запырэчыў Роб.—Ведаю толькі, што першы сон у мяне моцны, а пад раницу—чуткі, і калі-б містэр Джылс прайшоў праз краму досвіткам, хоць-бы нават на цыпках, я ўжо абавязкова пачуў-бы, як ён зачыняе дзверы.

Цвяроза абмеркаваўшы гэтае паказанне, капітан Катль пачаў схіляцца да думкі, што інструментальны майстар схаваўся па ўласнаму жаданню. Цяпер капітану трэба было абмеркаваць, куды ён пайшоў і чаго. А з прычыны таго, што ён не бачыў ніякіх шляхоў да вырашэння першага пытання, то і абмежаваў сваё размышленне другім.

Калі капітан успомніў дзіўныя паводзіны старога і развітанне з ім—запл яго нельга было растлумачыць у той час, але ён быў зусім зразумелым цяпер,—у яго ўзнікла страшэннае падазрэнне, што стары, прыгнечаны трывогай і сумам па Уолтэру, прышоў да думкі аб самагубстве. З тае прычыны, што ён быў непрыстасаваны да цяжару штодзённага жыцця, аб чым часта гаварыў сам, і, бяспрэчна, узрушаны выпаўшай на яго долю няўпэўненасцю і надзеямі, якія не збыліся, такая думка здавалася вельмі праўдападобнай.

Вельмі засмучаны і заняпалы духам, капітан Катль палічыў справядлівым вызваліць Роба з-пад арышту, да якога яго прыгаварыў, і даць яму волю пры ўмове ганаровага нагляду за ім, ад якога не меў намеру адмаўляцца. Наняўшы ў маклера Бролі чалавека, які павінен быў у часе іх адлучак сядзець у краме, капітан узяў з сабою Роба і пачаў сумныя пошукі астанкаў Саламона Джылса.

Ніводзін паліцэйскі ўчастак, ніводзін морг, ніводзін работны дом у сталіцы не ўнікнуў наведвання цвёрдага глянцавітага капялюша. На працягу цэлага тыдня капітан чытаў ва ўсіх газетах і аб'явах пра ўсіх знойдзеных і прапаўшых людзей і ва ўсе гадзіны дня накіроўваўся пазнаваць Саламона Джылса сярод няшчасных маленькіх юнгаў, што ўпалі за борт, і сярод высокіх цёмнабародых іншакраінцаў, што прынялі яд,—«каб пераканацца,—гаварыў капітан Катль,—што гэта не ён». І на самай справе гэта быў не ён, і ў добрага капітана другой уцехі не было

Нарэшце, капітан Катль адмовіўся ад гэтых спроб, прызнаўшы іх безнадзейнымі, і пачаў разважаць, што яму цяпер трэба рабіць. Неаднокраць перачытаўшы пісьмо свайго беднага сябра, ён зрабіў заключэнне, што найпершым яго абавязкам з'яўляецца захаваць «дамашні ачаг у старой краме для Уолтэра». Таму капітан вырашыў перасяліцца ў дом Саламона Джылса, заняцця продажам інструментаў і паглядзець, што з гэтага выйдзе.

Але з прычыны таго, што падобны крок патрабаваў адмаўлення ад кватэры місіс Мак-Стынджэр, а ён ведаў, што гэта энергічная жанчына і слухаць не захоча пра яго пераезд, капітан прышоў да адважнага рашэння ўцячы.

— Паслухайце, прыцель,—сказаў капітан Робу, калі ў галаве яго выспеў гэты надзвычай выдатны план,—заўтра мяне не будзе на гэтым рэйдзе да ночы, магчыма, прыду пасля поўначы. Але вы будзьце напачатку, пакуль не пачуеце майго стуку, а як толькі пачуеце—бяжыце і адмыкайце дзверы.

— Слухаю, капітан,—сказаў Роб.

— Вы праранейшаму будзеце лічыцца ў гэтым журнале,—міласціва прадаўжаў капітан,—і можаце нават атрымаць павышэнне, калі мы з вамі паладзім. Але заўтра ўночы, як толькі пачуеце мой стук, а якой-бы гадзіне гэта не здарылася, бяжыце і хутчэй адчыняйце.

— Будзьце спакойны, капітан,—адказваў Роб.

— Справа ў тым, разумеете,—паясніў капітан, варочаючыся, каб уцаўпсі ў галаву яму гэта даручэнне,—што—хто ведае!—магчыма і пагоня; і мяне могуць захапіць, пакуль я буду чакаць, калі вы адчыніце не так жвава.

Роб зноў запэўніў капітана, што будзе пільным і растаропным, і капітан, аддаўшы гэта разумнае распараджэнне, у апошні раз накіраваўся дадому да місіс Мак-Стынджэр.

— Мне здаецца, вы не ў сваёй талерцы, і вам варта падмацавацца,—сказала місіс Мак-Стынджэр.—Чаму-б не выпіць за ўвесь час хоць раз бутэльку херэса?

— Ну, што-ж, пані!—адазваўся капітан,—калі вы будзеце настолькі ласкавы і вып'еце адну-дзве шклянкі, я, бадай, не адмоўлюся. Зрабіце ласку, пані,—прадаўжаў капітан, якога разрывала на часткі ўласнае сумленне,—вазьміце з мяне кватэрную плату за квартал уперад!

— А для чаго гэта?—запырэчыла місіс Мак-Стынджэр, запырэчыла рэзка, як здалося капітану.

Капітан быў насмерць перапалохан.

— Вы-б мне зрабілі паслугу, пані, калі-б узялі,—нясмела сказаў ён.—Я не ўмею берагчы грошы. Яны ў мяне плывуць. Я быў-бы вельмі ўдзячан, калі-б вы згадзіліся.

— Ну, што-ж, капітан Катль,—паціраючы рукі, сказала Мак-Стынджэр, якая нічога не падазравала,—рабіце, як хочаце. Мне з маёй сям'ёй няма як адмаўляцца, як не да твару і прасіць.

— І ці не будзеце вы такой добрай, пані,—сказаў капітан, дастаючы з верхняй паліцы буфета металічную чайніцу, у якой хаваў наяўныя грошы,—падарыць ад мяне дзеткам па восемнаццаць пенсаў кожнаму? Калі вы нічога не маеце супраць, пані, скажыце дзецям, каб яны прышлі сюды, я рад-бы быў іх бачыць.

Гэтыя нявінныя Мак-Стынджэры прыпадобніліся кінжалам, уваткнутым у грудзі капітана, калі з'явіліся гурбой і пачаті тузаць яго з бязмежным давер'ем, якое ён так мала заслгоўваў. Выгляд Александра Мак-Стынджэра, яго любімца, быў яму нязносным; голас Джуліяны Мак-Стынджэр, як дзве кроплі вады падобен да матчынага, прымусіў яго ўздрыгануцца.

Нарэшце, капітан са смуткам адпусціў іх і, расстаючыся з гэтымі херувімамі, адчуваў вялікія пакуты сумлення чалавека, які ідзе на пакаранне смерцю.

У начной цішыні капітан склаў больш цяжкую сваю маёмасць у куфар, які замкнуў на замок, маючы намер пакінуць яго тут, як відаць, навекі, бо амаль не было шансаў на тое, што калі-небудзь знойдзецца чалавек, досыць смелы і дзёрзкі, каб прысці і запаграбаваць яго. Больш лёгкія рэчы капітан звязаў у клунак, а сталовае срэбра расклаў па кішэнях, рыхтуючыся ўцякаць. А поўначы, калі Брыг-плейс спачываў у сне, а місіс Мак-Стынджэр, акружаная сваімі дзецьмі, таксама соладка заснула, злачынны капітан, на цыпках спусціўшыся ў цемры з лесвіцы, адчыніў дзверы, паціхеньку прычыніў іх за сабою і пусціўся наўцёкі.

Праследуемы вобразам місіс Мак-Стынджэр, якая ўсхапляецца з пасцелі і, не гледзячы на свой касцюм, бяжыць за ім і прыводзіць яго назад, капітан Катль бег на ўвесь дух, зусім не даючы магчымасці траве вырасці ў яго пад нагамі паміж Брыг-плейс і дзвярыма інструментальнага майстра. Яны расчыніліся, калі ён пастукаў—бо Роб быў напегатове,—а калі яны былі запёрты на засаўку і на ключ, капітан Катль адчуў сябе больш-менш у безапаснасці.

— Ух!—аглядаючыся, усклікнуў капітан.—Вось дык бег!

Здарылася што-небудзь, капітан?—закрычаў Роб.

— Не, не!—сказаў капітан Катль, бялеючы і прыслухоўваючыся да крокаў на вуліцы.—Але памятайце, прыяцель, калі якая-небудзь лэдзі, апрача тых двух, якіх вы тады бачылі, зойдзе і запытаецца капітана Катля, абавязкова скажыце, што такога чалавека тут не ведаюць і ніколі пра яго не чулі; падпарадкуйцеся гэтаму загаду. Чуеце?

Роб кіўнуў, даючы зразумець, што ўцяміў гэту інструкцыю, і капітан Катль, абяцаўшы зрабіць з яго чалавека, калі ён будзе

выконваць загады, адаслаў пазяхаючага хлапца спаць пад прылавак, а сам падняўся наверх, у спальню Саламона Джылса.

Што выцерпеў капітан у наступны дзень, калі міма вокнаў прамільгаў капялюшык, і колькі разоў ён выбягаў з крамы, унікаючы ад уяўляемых Мак-Стынджэраў, і шукаў выратаванне на гары,—цяжка апісаць. Але каб унікнуць стомленасці, звязанай з такім спосабам самазахавання, капітан завесіў з сярэдзіны шклянныя дзверы, што вялі з крамы ў гасціную, падабраў да іх ключ з прысланай яму звязкі і прасвідраваў сабе дзірачку ў сцяне. Выгады гэтай сістэмы фартыфікацыі¹ відавочны. Пры паяўленні капялюшыка капітан у адзін момант уцякаў у крэпасць, зачынаўся на ключ і спотайку наглядаў за ворагам. Пераканаўшыся, што трывога фальшывая, капітан у адзін момант выбягаў адтуль. А з прычыны таго, што капялюшыкаў на вуліцы было вельмі многа, а трывога нязменна была звязана з іх паяўленнем, то капітан увесь дзень толькі і рабіў, што ўбягаў і выбягаў.

Між іншым, у разгар гэтых практыкаванняў капітан Катль знайшоў час аглядзець тавар, аб якім у яго склалася агульная думка (вельмі цяжкая для Роба), што чым даўжэй яго церці і чым ярчэй ён будзе блішчэць, тым лепш. Пасля ён наклеіў ярлычкі на некаторыя прадметы, прывабныя на выгляд, наўздагад вызначыўшы цэны ад дзесяці шылінгаў да пяцідзясці фунтаў, і выставіў іх у акно, на вялікае здзіўленне публікі.

Скончыўшы гэтыя палепшанні, капітан Катль, акружаны інструментамі, пачаў лічыць сябе прычасным да навукі. Да Фларэнс капітан накіраваўся з нечаканымі весткамі пра дзядзьку Соля зараз-жа пасля таго, як заўладаў Мічманам, але яна паехала. Такім чынам, капітан замацаваўся на сваім новым жыццёвым пасту; не сустракаючыся ні з кім, апрача Роба Тачыльшчыка, і губляючы лікі дзён, як гэта бывае з людзьмі, у чым жыцці адбыліся вялікія змены, ён размышляў пра Уолтэра, пра Саламона Джылса і нават пра самую місіс Мак-Стынджэр, як пра адышоўшае мінулае.

РАЗДЗЕЛ XXVI

Цены мінулага і будучага.

— Ваш пакорны слуга, сэр,—сказаў маёр.—Чорт пабяры, сэр, сябра майго сябра Домбі—мой сябра, і я рад вас бачыць.

— Каркер, я надзвычай удзячны маёру Бегстоку за кампанію і гутаркі,—растлумачыў містэр Домбі.—Маёр Бегсток зрабіў мне вялікую паслугу, Каркер.

¹ *Фартыфікацыя*—навука аб збудаванні крэпасных і палявых умацаванняў.

Містэр Каркер-загадчык, з капелюшом у руцэ, які толькі што прыбыў у Лемінгтон і якога толькі што прадставілі маёру, паказаў апошняму падвойны рад зубоў і заявіў, што бярэ на сябе смеласць падзякаваць яму ад усяго сэрца за такую здзіўляючую змену к лепшаму ў знешнасці і настроі містэра Домбі.

— Далібог, сэр,—адказваў маёр,—няма за што мне дзякаваць, бо гэта ўзаемная паслуга. Такі вялікі чалавек, сэр, як наш сябра Домбі,—прадаўжаў маёр, прыцішыўшы голас, але прыцішыўшы яго не настолькі, каб гэты джэнтльмен не мог яго пачуць,—мімаволі аблагароджвае і ўзвышае сваіх сяброў. Ён умацоўвае і ажыўляе маральную прыроду чалавека, сэр.

Містэр Каркер ухажваў за гэтыя словы. Маральную прыроду. Вось іменна! Гэтыя самыя словы круціліся ў яго на языку.

Надзвычай прыязныя адносіны містэра Каркера да маёра і зачараванне містэра Каркера яго грубасцю, непахіснасцю і прастай паблісквалі ў кожным зубе містэра Каркера.

— А цяпер, сэр,—сказаў маёр,—вам і Домбі, бяспрэчна, трэба абмеркаваць чорт ведае як многа спраў.

— О, не, маёр,—заўважыў містэр Домбі.

— Домбі,—рашуча запярэчыў маёр,—я лепш ведаю. Такому выдатнаму чалавеку, як вы, гіганту камерцыі, перашкаджаць не варта. Вашы хвіліны дарагія. Мы сустрэнемся ў часе абеду. У перапынку стары Джозеф пастараецца не пападацца на вочы. Містэр Каркер, абед роўна а сёмай.

Паведаміўшы гэта, маёр з надзвычай раздутай фізіяноміяй пайшоў, але адразу-ж высунуў зноў галаву ў дзверы і сказаў:

— Прашу прабачэння, Домбі, вы нічога не хочаце ім перадаць?

Містэр Добі, крыху збянтэжаны, мімаходзь глянуўшы на паццівага ахоўца яго камерцыйных таямніц, даручыў маёру перадаць паклон.

— Клянуся богам, сэр,—сказаў маёр,—вы павінны перадаць што-небудзь больш шчырае, інакш стары Джо сустрэне зусім не гасцінны прыём.

— У такім выпадку, маё шанаванне, маёр, калі хочаце,—адказваў містэр Домбі.

— Чорт пабяры, сэр,—сказаў маёр, жартаўліва патрасаючы плячыма і тлустымі шчокамі,—перадайце што-небудзь больш шчырае.

— У такім выпадку ўсё, што вы пажадаеце, маёр,—заўважыў містэр Домбі.

— Наш сябра хітры, сэр, хітры, сэр, д'ябальскі хітры,—сказаў маёр, паглядаючы з-за дзвярэй на Каркера.—Такі-ж і Бегсток.—Затым, кінуўшы хіхікаць і выпрастаўшыся ва ўвесь рост, маёр урачыста сказаў, стукаючы сябе ў грудзі:—Домбі! Я зайздросчу вашым пачуццям. Няхай благаславіць вас бог!—І вышаў.

— Напэўна, гэты джэнтльмен вельмі садзейнічаў прыем-
наму правядзенню часу,—сказаў Каркер.

— Зусім правільна,—сказаў містэр Домбі.

— Тут у яго, бясспрэчна, ёсць сябры,—прадаўжаў Каркер.—
На падставе яго слоў я заключыў, што вы бываеце ў кампа-
ніі. Ці ведаеце,—ён агідна ўсміхнуўся,—я так рад, што вы бы-
ваеце ў кампаніі!

Містэр Домбі паднёс руку да гальштука, апусціў у яго пад-
бародак, кашлянуў і некалькі секунд стаяў і моўчкі глядзеў
на свайго вернага друга і слугу.

— Я буду мець прыемнасць, Каркер,—сказаў, нарэшце, мі-
стэр Домбі з такім выглядам, нібы праглынуў вельмі вялікі
кавалак,—прадставіць вас маім... больш правільна, сябрам маёра.
У вышэйшай ступені прыемныя і вартыя людзі.

— Я думаю, сярод іх ёсць лэдзі?—украдчыва запытаўся
ліслівы загадчык.

— Так... гэта значыць дзве лэдзі,—адказаў містэр Домбі.

— Толькі дзве?—усміхнуўся Каркер.

— Так, толькі дзве... Я абмежаваўся візітам да іх і больш
ніякіх знаёмстваў тут не заводзіў.

— Магчыма сёстры?—меркаваў Каркер.

— Маці і дачка,—адказаў містэр Домбі.

Калі містэр Домбі апусціў вочы і зноў паправіў гальштук,
твар містэра Каркера, які ўсміхаўся, у адну секунду і зусім
нечакана ператварыўся ў твар напружаны і хмурны, з пільна
накіраваным на яго позіткам і агіднай усмешкай. Калі містэр
Домбі ўзняў вочы, ён змяніўся таксама хутка, набыўшы ра-
нейшы свой выгляд, і паказваў яму аголеныя дзясны.

— Вы вельмі прыязны,—сказаў Каркер.—Я буду мець
шчасце пазнаёміцца з імі. Дарэчы пра дочак... Я бачыў іх
Домбі.

Кроў прыліла да шчок містэра Домбі.

— Я дазволіў сабе наведаць яе,—прадаўжаў Каркер,—каб
даведацца, ці не дасць мне яна якога-небудзь даручэння, але
на маю долю не выпала шчасце, і я магу перадаць толькі... толькі
яе гарачую любоў.

Якая воўчая морда! Нават успалены язык быў відаць у
расцягнутай зяпе, калі вочы сустрэліся з вачыма містэра Домбі!

— Якія ў вас справы?—запытаўся гэты джэнтльмен пасля
паузы, на працягу якой містэр Каркер выняў мемарандумы і
іншыя паперы.

— Іх вельмі мала,—адказаў Каркер.—Увогуле, за апошні
час нам, насуперак звычайнаму, не пашанцавала, але для вас
гэта амаль што ніякага значэння не мае. У Лойда лічаць, што
«Сын і Наследнік» затануў. Ну што-ж, судно было, як належыць,
застрахована ад кіля да топ-мачты.

— Каркер,—пачаў містэр Домбі, прысоўваючы да сябе крэсла,—не магу сказаць, каб гэты малады чалавек, Гэй, калі-небудзь ствараў на мяне добрае ўражанне.

— І на мяне таксама,—уставіў загадчык.

— Але я шкадую,—прадаўжаў містэр Домбі, прапусціўшы міма вушэй гэту заўвагу,—што ён адплыў з гэтым судном. Лепш-бы яго не пасылалі.

— Шкада, што вы не сказалі аб гэтым своечасова,—халадна адазваўся Каркер.—Між іншым, я думаю, што ўсё к лепшаму. Ці спамянуў я аб тым, што выслухаў нібы некаторае прызнанне ад міс Домбі?

— Не,—сурова сказаў містэр Домбі.

— Не сумняваюся,—прадаўжаў містэр Каркер пасля многазначнай паузы,—што дзе-б ні быў цяпер Гэй, лепш яму быць там, дзе ён ёсць, чым тут, дома. Каб я быў на вашым месцы, я гэтым задаволіўся-б. І асабіста я зусім задаволены. Міс Домбі даверлівая і маладая... магчыма—калі толькі ёсць у яе які-небудзь недахоп —яна, будучы вашай дачкой, не дастаткова гордая. Але гэта, зразумела, глупства. Можа хочаце праверыць са мною гэтыя балансы?

Замест таго, каб нахіліцца над ляжаўшымі перад ім паперамі, містэр Домбі адкінуўся на спінку крэсла і пільна паглядзеў на загадчыка. Загадчык, з поўнапушчанымі павекамі, прыкінуўся, быццам глядзіць на лічбы і не прыспешвае свайго прынцыпала¹.

Пакуль яны займаліся справамі і пад майстэрскім кіраўніцтвам загадчыка гнеўныя думкі аб няшчаснай Фларэнс зараджаліся і спелі ў сэрцы містэра Домбі, выцясняючы халодную непрыхільнасць, якая звычайна ім уладала, маёр Бегсток fruшыў па цэневым баку вуліцы, маючы намер зрабіць ранішні візіт місіс Ск'ютон. Быў поўдзень, калі маёр увайшоў у будуар Клеапатры, і яму пашанцавала застаць сваю павяліцельку, як звычайна, на софе, дзе яна выбівалася з сіл над чашкай кофе ў пакоі, які для больш прыемнага адпачынку яе быў у такім поўзмроку, што Уітэрс, які ёй прыслугоўваў, вырысоўваўся няясна, як зданнёвы паж.

— Што за нязноснае стварэнне з'явілася тут?—сказала місіс Ск'ютон.—Я цярынец яго не магу. Ідзеце адсюль, хто-б вы не былі!

— Пані, у вас няхопіць духу прагнаць Дж. Б.!—запратэставаў маёр, спыняючыся на поўдарозе і трымаючы стэк на плячы.

— Ах, дык гэта вы? Бадай, можаце зайсці,—заўважыла Клеапатра.

Такім чынам маёр увайшоў і, наблізіўшыся да софы, прыклаў да губ яе цудоўную руку.

¹ Прынцыпал (лац.)—гаспадар.

— Дзе місіс Грэйнджэр?—запыталася Клеапатра ў свайго пажа.

Уітэрс выказаў меркаванне, што яна ў сваім пакоі.

— Вельмі добра,—сказала місіс Ск'ютон.—Ідзецца і зачыніце дзверы. Я занята.

Калі Уітэрс знік, місіс Ск'ютон, астаючыся ў той-жа позе, млява павярнула галаву да маёра і запыталася, як маецца яго сябра.

— Домбі, пані,—адказаў маёр з вясёлым гарлавым смяшком,—адчувае сябе добра, наколькі гэта магчыма ў яго становішчы. Становішча яго дрэннае, пані. Ён, Домбі, закаханы. Закаханы!—закрычаў маёр.—Ён працяты наскрозь!

Клеапатра кінула на маёра зырк позірк, які красамоўна перачыў таму штучнаму неахайнаму тону, якім яна сказала:

— Маёр Бегсток, хоць я мала ведаю свет, але не шкадую аб сваёй неспрактыкаванасці; баюся, ён увесь прасякнуты фальшывасцю, звязан прыгнятаючымі ўмоўнасцямі. З Прыродай не лічацца, і рэдка можна пачуць музыку сэрца, шчырасць душы і ўсё іншае сапраўды паэтычнае; аднак, я не магу не зразумець сэнсу вашых слоў. Вы робіце намёк на Эдзіт, на маё бясконца дарагое дзіця,—прадаўжала місіс Ск'ютон, праводзячы ўказальным пальцам па брывах,—а ў адказ на вашы словы вібрыруюць самыя пяшчотныя струны!

— Праўдзівасць, пані,—адказаў маёр,—заўсёды была адрозніваючай рысай роду Бегстокаў. Ваша праўда, Джо гэта прызнае.

— Я адчуваю, што слабая. Адчуваю, што мне нехапае той энергіі, якая ў такую хвіліну павінна падтрымліваць маці, каб не сказаць—радзіцельку,—заўважыла місіс Ск'ютон, выціраючы губы кружаўным беражком насавай хустачкі,—але, дапраўды-ж, я не магу не адчуваць слабасці, закранаючы пытанне, такое знамянальнае для маёй дарагой Эдзіт. Тым не менш, нягоднік, бо вы адважыліся яго закрануць, а ён нанёс мне востры боль,—місіс Ск'ютон дакранулася веерам да левага свайго боку,—я не ўпушчу выканаць свой абавязак.

Маёр пад пакрыццем зроку раздуваўся, раздуваўся, гойдаў з боку на бок пурпуравай фізіяноміяй і падміргваў рачыннымі вачыма, пакуле у яго не пачаўся прыступ удушша, які падштурхнуў яго ўстаць і разы два прайсціся па пакоі, перш чым яго цудоўны друг мог прадаўжаць сваю прамову.

— Містэр Домбі,—сказала місіс Ск'ютон, набыўшы, нарэшце, магчымасць гаварыць,—быў такім прыязным, што—вось ужо некалькі тыдняў назад—нас тут наведваў. І вы яго суправаджалі, дарагі маёр. Прызнаюся—дазвольце мне быць шчырай,—што я істота імпульсіўная¹, і ў сэрцы маім, значыцца, чытаюць усё.

¹ *Імпульсіўны*—які прывык дзейнічаць без размышлення.

Місіс Ск'ютон паправіла касынку, ушчыпнула сябе за ўвяўшую шью, каб разгладзіць яе, і прадаўжала, вельмі задаволеная сабою:

— Мне, а таксама дарагой маёй Эдзіт,—у чым я не сумняваюся,—было вельмі прыемна прымаць містэра Домбі. Мы, натуральна, былі прыязна настроены да яго, як да вашага сябра, дарагі мой маёр, і мне здавалася, што ў містэры Домбі адчуваецца тая бадзёрасць, якая дзейнічае ў вышэйшай ступені асвяжальна.

— Зусім мала бадзёрасці асталася цяпер у містэра Домбі, пані, — сказаў маёр.

— Няшчасны!—усклікнула місіс Ск'ютон, кінуўшы на яго млявы позірк.—Прашу вас, маўчыце!

— Дж. Б. маўчыць, пані,—адказваў маёр.

— Містэр Домбі,—прадаўжала Клеапатра, расціраючы ружовую краску на шчоках,—не абмежаваўся адным візітам; магчыма, ён адчуў штосьці прыемнае ў нашых простых і непатрабавальных густах—бо ёсць чароўнасць у Прыродзе, яна такая прыемная,—і ён зрабіўся пастаянным членам нашага вячэрняга гуртка. А я і не думала пра тую страшную адказнасць, якая пагражала мне, калі я заахвочвала містэра Домбі...

— Быць тут як дома, пані,—падказаў маёр Бегсток.

— Грубіян!—сказала місіс Ск'ютон.—Вы папераджаеце маю думку, але выказваеце яе агіднейшай мовай.

Тут місіс Ск'ютон абаперлася на стаяўшы каля яе столік і, спусціўшы кісьць рукі,—на яе думку грацыёзна і прыгожа,—пачала махаць веерам і, размаўляючы, лянiва любавалася сваёй рукой.

— Катаванне, якое я выцерпела,—сказала яна, манернічаючы,—калі ісціна паступова мне адкрывалася, было вельмі жахлівым, каб аб ім шмат гаварыць. Усё маё жыццё—у маёй ненагляднай Эдзіт; бачыць, як яна мяняецца з дня на дзень, мая чароўная дзяўчынка, якая літаральна пахавала сваё сэрца з дня смерці гэтага цудоўнейшага чалавека, Грэйнджэра,—бачыць гэта, самая пакутлівая рэч у свеце. Кажуць, што Эдзіт,—прасююкала місіс Ск'ютон, —жамчужына майго жыцця, падобна да мяне. Мне здаецца, мы сапраўды падобны.

— Ёсць на свеце адзін чалавек, пані, які ніколі не згодзіцца з тым, што хтосьці да вас падобен,—сказаў маёр,—а завуць гэтага чалавека старым Джо Бегстокам.

Клеапатра мела замер расквасіць галаву падлізніку веерам, але, змякчыўшыся, усміхнулася яму і прадаўжала:

— Калі мая цудоўная дзяўчынка атрымала ў спадчыну ад мяне якія-небудзь добрыя якасці, нягоднік,—нягоднікам быў маёр,—то яна атрымала ў спадчыну таксама і маю неразважлівую натуру. У яе вельмі моцны характар,—кажуць у мяне быў вельмі моцны характар, хоць я гэтаму не веру,—але калі яе што-небудзь усхвалюе, яна ўспрыямальная і адчувальная ў вы-

шэйшай ступені. Што-ж павінна адчуваць я, бачачы, як яна мучыцца! Мяне гэта губіць.

Маёр, высунуўшы падвойны падбародак і заспакойліва зморшчыўшы сінія губы, выказаў надзвычай глыбокае спачуванне.

— З хваляваннем думаш аб тым давер'і,—сказала місіс Ск'ютон,—якое існавала паміж намі,—свабоднае развіццё душы і выказванне пачуццяў. Мы хутчэй былі двума сёстрамі, чым маткай і дачкой.

— Такая-ж думка Дж. Б.,—заўважыў маёр,—якая выказвалася Дж. Б. пяцьдзсят тысяч разоў!

— Не перапыйнае мяне, грубян!—сказала Клеапатра.—Якія павінны быць мае перажыванні, калі я заўважаю, што ёсць адзін прадмет, якога мы баімся закрануць! Што паміж намі ўтварылася... як гэта кажуць... прорва! Што мая простадушная Эдзіт перамянілася ў адносінах да мяне! Вядома, гэта самае пакутлівае пачуццё!

Маёр устаў з крэсла і перасеў да століка.

— З дня на дзень я гэта наглядаю, дарагі маёр,—прадаўжала місіс Ск'ютон.—З дня на дзень я гэта адчуваю. Кожную гадзіну я дакараю сябе ў тым збытку шчырасці і даверлівасці, які прывёў да такіх сумных вынікаў, і амаль кожную хвіліну я спадзяюся, што містэр Домбі аб'ясніцца і палегчыць перажываемыя мною пакуты, якія так знясільваюць. Але нічога не здараецца, дарагі маёр. І дапраўды-ж, я не ведаю, што рабіць і з якім добрым чалавекам мне параіцца.

Маёр Бегсток, заахвачаны, магчыма, тым ласкавым і даверлівым тонам, да якога місіс Ск'ютон некалькі разоў звярталася, а цяпер выбрала яго канчаткова, працягнуў цераз столік руку і сказаў падміргваючы:

— Парайцеся з Джо, пані.

— У такім выпадку, нязноснае вы страшыдла,—сказала Клеапатра, падаючы руку маёру і стукаючы яго па пальцах веерам, які трымала ў другой руцэ,—чаму вы не пагаворыце са мною? Вы ведаеце, аб чым я думаю. Чаму-ж вы мне нічога аб гэтым не гаворыце?

Маёр загаратаў, пацалаваў працягнутую яму руку і зноў нястрымна зарагатаў.

— Ці такі містэр Домбі шчыры чалавек, якім я яго лічу?—пяшчотна праваркатала Клеапатра.—Як вы думаеце, дарагі маёр, ці сур'ёзна ў яго намер? Вы лічыце патрэбным пагаварыць з ім ці прадаставіць яго самому сабе? Скажыце мне, дарагі, што-б вы параілі?

— Ажаніць нам яго з Эдзіт Грэйнджэр, пані?—хрыпла рагатаў маёр.

— Загадкавае стварэнне!—адазвалася Клеапатра, падымаючы веер, каб выцяць маёра па носе.—Як мы можам яго жаніць?

— Домбі,—сказаў маёр,—зайздросная здабыча.

— О, карыслівы нягоднік!—ціхенька запішчала Клеапатра.— Я абурана!

— І ў Домбі, пані,—прадаўжаў маёр, выцягваючы шыю і выпучваючы вочы,—сур'ёзныя намеры. Джозеф гэта кажа; Бегсток гэта ведае; Дж. Б. да гэтага вядзе. Прадастаўце Домбі самому сабе, пані. Домбі надзейны, пані. Рабіце так, як рабілі раней, больш нічога; і верце, што Дж. Б. давядзе справу да канца.

— Вы сапраўды так думаеце, дарагі маёр?—запыталася Клеапатра, якая, не глядзячы на сваю лянівую позу, прыглядалася да яго вельмі дапытліва і вельмі зырка.

— Пані,—сказаў маёр, раптам перапыніўшы хіхіканне і зрабіўшыся зусім сур'ёзным,—прыехала правая рука Домбі.

— Сёння раніцой?—запыталася Клеапатра.

— Сёння раніцой, пані,—адказаў маёр.—А нецярплівасць, з якой Домбі чакаў яго прыезду, тлумачыцца—паверце Дж. Б. на слова, бо Джо д'ябальскі хітры,—маёр пастукаў па сваім носе і прыжмурыў адно вока, што не садзейнічала яго характару,—тлумачыцца яго жаданнем, каб чуткі не дайшлі да яго раней, чым ён—Домбі—паведаміць яму або параіцца з ім. Таму што Домбі, пані,—сказаў маёр,—ганарлівы, як Люцыфер.

— Надзвычайная якасць,—прасюсюкала місіс Ск'ютон,—уласцівая таксама і Эдзіт.

— Дык вось, пані,—прадаўжаў маёр,—я ўжо зрабіў некалькі намёкаў, і правая рука іх зразумела, і прыбаўлю яшчэ да канца дня. Сёння раніцой Домбі намеціў на заўтра паездку ва Уорыкскі замак і ў Кенілуорт, а перад гэтым хацеў паснедаць з намі. Я ўзяўся перадаць запрашэнне. Ці зробіце вы нам гэтую ласку, пані?—сказаў маёр, раздуваючыся ад дыхавіцы і хітрасці і перадаючы запіску, адрасаваную шаноўнай місіс Ск'ютон, праз прыязнае пасярэдніцтва маёра Бегстока, у якой нязменна ёй адданы Польш Домбі прасіў яе і любезную і чароўную яе дачку прыняць удзел у экскурсіі, якая мае быць; а ў постскрыптуме¹ той-жа нязменна адданы Польш Домбі прасіў перадаць паклон місіс Грэйнджэр.

— Ціха!—сказала раптам Клеапатра.—Эдзіт!

Ледзь кінуўшы маёру Бегстоку і кінуўшы праніклівы погляд на маці, Эдзіт адхінула фіранку ў акне і села, пазіраючы на вуліцу.

— Дарагая мая Эдзіт,—сказала місіс Ск'ютон,—дзе-ж гэта вы былі? Я так хацела вас бачыць, мая любая.

— Вы казалі, што заняты, і я не ўваходзіла,—адказала яна, не абарачаючыся.

— Маёр Бегсток, любая мая Эдзіт,—праказала яе маці, расцягваючы словы,—як вам вядома, самы бескарысны і непрыемны чалавек на свеце...

¹ *Постскрыптум*—прыліска ў лісьме.

— Сапраўды-ж, мама, гэта дарэмна,—павярнуўшыся, сказала Эдзіт,—пакіньце гэтую манеру размаўляць. Мы зусім адны. Мы адзін аднаго ведаем.

Спакойная пагарда, якая адлюстравалася на яе твары,—пагарда, яўна накіраваная на яе самую не менш, чым на іх,—была такая глыбокая, што прытворная ўсмешка маці, хоць і была яна прывычнай, на секунду знікла з губ.

— Якая вы сёння дзіўная, дарагая мая. Дазвольце вам сказаць, любачка, што маёр Бегсток прынёс вельмі прыязную запіску ад містэра Домбі, які прапануе паснедаць з ім заўтра і адправіцца ва Уорык і ў Кенідуорт. Вы паедзеце, Эдзіт?

— Ці паеду я?—паўтарыла яна, моцна пачырванела і, перарывіста дыхаючы, павярнулася да маці.

— Я ведала, дарагая, што вы паедзеце,—бясклопатна адазвалася тая.—Я запыталася, як вы кажаце, для прыстойнасці. Вось пісьмо містэра Домбі, Эдзіт.

— Дзякую вам. У мяне няма ніякага жадання чытаць яго,—быў яе адказ.

— У такім выпадку, бадай, я дам адказ на яго сама,—сказала місіс Ск'ютон,—хоць у мяне была думка прасіць вас узяць на сябе ролю майго сакратара, дарагая мая.

З прычыны таго, што Эдзіт не зварухнулася і нічога не адказала, місіс Ск'ютон папрасіла маёра прысунуць да яе столік, адчыніць люпітр і дастаць ёй пяро і паперу; гэтыя галантныя паслугі маёр аказаў з вялікай пакорлівасцю і адданасцю.

Місіс Ск'ютон аддала пісьмо маёру, які, узяўшы яго, як каштоўнае даручэнне, зрабіў выгляд, быццам хавае яго ля сэрца, але з прычыны ненадзейнасці свайго жылета мімаволі апусціў яго ў кішэню штаноў.

— Што датычыцца перамены ў ёй, сэр,—разважаў па дарозе назад маёр,—што датычыцца перамены, сэр, тамлення і да таго падобнага, то на гэту вудачку Джозеф Бегсток не зловіцца. Не, сэр! Гэта не збудзецца! Ну, а што датычыцца разыходжання паміж імі або прорвы, як кажа матуля, то няхай мяне ліха возьме, сэр, калі гэта не падобна да праўды! І гэта вельмі дзіўна! Ну, што-ж, сэр!—пыхцеў маёр.—Эдзіт Грэйнджэр і Домбі—чудоўная пара; няхай вырашаць спрэчку паядынкам. Бегсток ставіць на пераможцу!

Маёр, захоплены сваімі думкамі, праказаў гэтыя апошнія словы ўгол, з прычыны чаго злашчасны тубылец спыніўся і павярнуўся, думаючы, што яны накіраваны да яго. Раззлаваны гэтым да апошняй ступені, маёр (хоць у той момант ён раздуваўся ад надзвычай добрага настрою) ткнуў тубыльца паміж рэбраў сваім стэкам і з невялікімі перапынкамі не пакідаў падштурхваць яго аж да самай гасцініцы.

Не менш раззлаваны быў маёр, калі апранаўся к абеду: у часе гэтай працэдуры на цёмнаскурага слугу сыпаўся град усялякіх прадметаў, пачынаючы з бота, канчаючы шчоткай для прычэсвання і ўключаючы ўсё, што трапляла пад руку яго гаспадара.

Нарэшце, маёр, марна патраціўшы ўсе снарады, што былі ў яго пад рукою, і ўзнагародзіўшы тубыльца такой колькасцю новых мянушак, што ў таго былі ўсе падставы здзівіцца багаццю англійскай мовы, падначаліўся неабходнасці завязаць гальштук; выфранціўшыся, ён адчуў прыліў жыццерадаснасці пасля такіх практыкаванняў і спусціўся ўніз забаўляць Домбі і яго правую руку.

Домбі яшчэ не было ў пакоі, але правая рука знаходзілася там, і зубныя багацці былі, як звычайна, да паслуг маёра.

— Ну, сэр,—сказаў маёр,—што вы параблялі з таго часу, як я меў шчасце вас бачыць? Прагуляліся?

— Гулялі не больш поўтадзіны,—адказаў Каркер.—Мы былі так заняты.

— Sprawy, э?—запытаўся маёр.

— Трэба было скончыць з рознымі дробязямі,—адазваўся Каркер.—Але, ведаеце... Гэта зусім не ўласціва мне, выхаванаму ў школе недаверлівасці і звычайна неахвочаму да горлівасці,—пачаў ён, перапыняючы сябе і гаворачы прывабна шчырым тонам,—але да вас я адчуваю поўнае давер'е, маёр Бегсток.

— Вы робіце мне гонар, сэр,—адказаў маёр.—Мне вы жаце давяраць.

— У такім выпадку, ведаеце,—прадаўжаў Каркер,—я знайшоў, што мой сябра... бадай варта было-б сказаць *наш* сябра...

— Вы маеце на ўвазе Домбі, сэр?—усклікнуў маёр.—Містэр Каркер, вы бачыце мяне, які стаіць тут, перад вамі? Дж. Б.?

Ён быў досыць тоўстым і досыць сінім, каб яго ўбачыць, і містэр Каркер сказаў, што мае прыемнасць бачыць.

— У такім выпадку, сэр, вы бачыце чалавека, які пойдзе ў агонь і ў ваду, каб услужыць Домбі,—заявіў маёр Бегсток.

Містэр Каркер усміхнуўся і сказаў, што ў гэтым не сумняваецца.

— Ці ведаеце, маёр,—прадаўжаў ён,—варочаюся да таго, з чаго я пачаў: я знайшоў, што сёння наш сябра быў менш уважлівы да спраў, чым звычайна.

— Так?—адазваўся ўзрадаваны маёр.

— Я знайшоў яго крыху няўважлівым і не схільным думаць.

— Клянуса Юпітэрам, сэр,—закрычаў маёр,—тут замешана лэдзі!

— Спраўды, я пачынаю верыць, што гэта так,—адказаў Каркер.—Мне здавалася, вы жартуеце, калі як быццам намякнулі на гэта; я-ж ведаю вас, ваенных...

Маёр закашляўся конскім кашлем і патрос галавою, нібы кажучы: «Так, мы высёлыя хлопцы, гэтага нельга адмаўляць». Пасля ён схапіў містэра Каркера за лацкан фракa і, выпучыўшы вочы, зашаптаў яму на вуха, што яна—надзвычайна чароўная жанчына, сэр. Што яна—маладая ўдава, сэр. Што яна з добрай сям'і, сэр. Што Домбі закаханы ў яе па вушы, сэр, і што гэта надзвычайная партыя для абодвух бакоў; бо ў яе прыгажосць, добрае паходжанне і таленты, а ў Домбі багацце; чаго-ж яшчэ можа жадаць любая пара? Пачуўшы крокі містэра Домбі за дзвярыма, маёр абарваў сваю гаворку, заключыўшы, што заўтра раніцой містэр Каркер убачыць яе і будзе меркаваць сам; ад разумовага напружання і размовы хрыплым шэптам у маёра слязіліся вочы, і ён сядзеў, пыхкаючы, пакуль не падалі абед.

За першай і другой стравой маёр звычайна бываў сур'ёзны, бо тубылец, выконваючы тайны загад, акружаў яго прыбор рознастайнымі соусамі і бутэлечкамі, і маёр быў не на жарты заняты, выцягваючы коркі і змешваючы тое што ў іх было на сваёй талерцы. У дадатак у тубыльца, на століку ля сцяны, меліся розныя прыправы і пернасці, якімі маёр штодзённа апякаў сабе страўнік, не кажучы ўжо аб дзіўнай пасудзе, з якой ён наліваў невядомыя вадкасці ў шклянку маёра. Але ў той дзень маёр Бегсток, нават не гледзячы на гэтыя шматлікія заняткі, знайшоў час быць вельмі кампанейскім, і гэта выяўлялася ў надзвычайнай хітрасці, накіраванай на тое, каб увесці ў курс справы містэра Каркера і выявіць настрой містэра Домбі.

— Домбі,—сказаў маёр,—вы нічога не ясцё. У чым справа?

— Дзякую вам,—адказаў гэты джэнтльмен,—я ем; у мяне сёння няма апетыту.

— Што-ж з ім здарылася, Домбі?—запытаўся маёр.—Дзе ён дзеўся? У нашых сяброў вы яго не пакінулі, у гэтым я магу запэўніць, бо я ручаюся за тое, што сёння ў часе сьнедання нікага апетыту ў іх не было. Ва ўсякім выпадку я адказваю за адну з іх; не скажу, за якую.

Тут маёр падміргнуў Каркеру і выглядаў такім хітрым, што яго цёмнаскуры слуга быў вымушан, не чакаючы загаду, пастукаць яго па спіне, інакш той, напэўна, знік-бы пад сталом.

У канцы абеду,—інакш кажучы, калі тубылец падышоў да маёра, збіраючыся разліваць першую бутэльку шампанскага,—маёр зрабіўся яшчэ хітрэйшым.

— Налівайце поўна, нягоднік,—сказаў маёр, падымаючы свой бакал.—І містэру Каркеру налівайце поўна. І містэру Домбі. Клянуся богам, джэнтльмены,—сказаў маёр, падміргваючы свайму новаму сябру, у той час як містэр Домбі з праніклівым выглядам пазіраў у талерку,—гэты бакал віна мы прысвяцім бажаству; Джо ганарыцца знаёмствам з ім і здалёк ім захапляецца пакорліва і пачціва. Імя яго—Эдзіт, сказаў маёр,—бажэственая Эдзіт!

— За здароўе бажэственнай Эдзіт!—усклікнуў з усмешкай Каркер.

— Так, зразумела, за здароўе Эдзіт,—сказаў містэр Домбі. З'яўленне лакеяў з новымі стравамі прымусіла маёра зрабіцца яшчэ хітрэйшым, але і сур'эзнейшым.

— Хоць у сваёй кампаніі Джо Бегсток можа і пажартаваць і сур'эзна пагаварыць аб гэтым прадмеце, сэр,—сказаў маёр, прыклаўшы палец да губ і звяртаючыся канфідэнцыяльна да Каркера,—але гэтае імя для яго занадта свяшчэнна, каб рабіць яго здабыткам гэтых малайцоў. Ні слова, сэр, пакуль яны гут!

Гэта было пачціва і прыстойна з боку маёра—містэр Домбі вельмі добра гэта адчуваў. Хоць і збянтэжаны, пры ўсёй сваёй ледзяной халоднасці, намёкамі маёра, містэр Домбі зусім не прырэчыў супроць такіх жартаў—гэта было ясна,—але янават заахвочваў іх.

Калі маёр настолькі ахрып ад яды, піцця і дэманстрацыі сваіх талентаў субяседніка, што не мог ужо гаварыць выразна, яны пачалі піць кофе. Пасля гэтага маёр запытаўся ў містэра Каркера-загадчыка, яўна не спадзеючыся на сьвярджалы адказ, ці гуляе ён у пікет.

— Так, я крыху гуляю ў пікет,—сказаў містэр Каркер.

— Можа і ў трык-трак?—нерашуча запытаўся маёр.

— Так, я крыху гуляю таксама і ў трык-трак,—адказваў зубасты чалавек.

— Мне здаецца, Каркер гуляе ва ўсе гульні,—сказаў містэр Домбі, размяшчаючыся на канапе ў позе чалавека з дрэва, па-збаўленага звязак і суставаў,—і гуляе добра.

Праўду кажучы, Каркер гуляў у гэтыя дзве гульні з такой дасканаласцю, што маёр быў уражаны і запытаўся ў яго наўздагад, ці гуляе ён у шахматы.

— Так, я крыху гуляю ў шахматы,—адказаў Каркер.—Мне здаралася гуляць і выйграваць партыю, не глядзячы на дошку,—гэта проста трук.

— Далібог, сэр,—сказаў маёр, выпучваючы вочы,—вы—поўная процілегласць Домбі, які ні ў якія гульні не гуляе.

— О! Ён!—адзваўся загадчык.—Яму ніколі не патрэбна было набываць такія нікчэмныя веды. Такім, як я, яны бываюць іншы раз карысныя. Напрыклад, цяпер, маёр Бегсток, калі яны даюць магчымасць пазмагацца з вамі.

Магчыма, віной таму былі хлуслівыя вусны, такія мяккія і расцягнутыя, але гэта пакорлівая і рабалежная кароткая гутарка была падобна да рыкання, і на секунду магло здацца, што белыя зубы вось-вось учэпяцца ў руку таго, перад кім гэты чалавек поўзае на каленях. Але маёр зусім аб гэтым не думаў, а містэр Домбі ляжаў, захоплены думкамі, з поўзаплюснутымі вачыма, пакуль працягвалася гульня, якая зацягнулася да ночы.

РАЗДЕЛ XXVII

Цені згушчаюцца.

Містэр Каркер-загадчык устаў разам з жаваранкамі і вышаў прагуляцца, пешачыся летняй раніцай. Але думкі яго—а ён на хаду размышляў насупіўшы бровы,—бадай ці луналі ў вышыні, як жаваранкі, або накіроўваліся ў гэтым напрамку; больш правільна, яны трымаліся каля свайго гнязда на зямлі і шныралі ў пылу і сярод чарвей.

Ахайны, задаволены сабою, з бледным тварам, нібы выгарэўшым на сонцы, грацыёзнай сваёй ходою падкрэсліваючы мяккасць травы, містэр Каркер-загадчык бадзяўся па лужках і зялёных палянках і шмыгаў па алеях, пакуль не надышоў час вяртацца да сьнеданьня. Выбраўшы больш кароткую дарогу, містэр Каркер ішоў, праветрываючы свае зубы, і выказаў пры гэтым уголас: «Цяпер паглядзім другую місіс Домбі!»

Ён вышаў за межы горада і варочаўся назад прыёмнай дарогай, дзе густыя дрэвы адкідалі густы цень і дзе калі-ні-калі трапляліся лаўкі для тых, хто захацеў-бы адпачыць. Гэтае месца звычайна не наведвала публіка і ў такі ціхі ранішні час яно здавалася зусім бязлюдным і адзіночным, і таму містэр Каркер быў або думаў, што быў тут зусім адзін.

Аднак, ён выявіў, што памыліўся, думаючы, быццам у ляску нікога няма; ціхенька абышоўшы вялікае дрэва, старая кара якога была пакрыта наростамі і лускою, як скура насарога або якога-небудзь кроўнага яму дапатопага страшыдла, ён нечакана ўбачыў жанчыну на бліжэйшай лаўцы, якую ўжо збіраўся абвіць павуціннем слядоў.

Гэта была лэдзі, элегантна апранутая і вельмі прыгожая, з цёмнымі гордымі вачыма, апушчанымі ўніз,—лэдзі, здавалася, апанаваная нейкім запалам або барацьбой. Бо, калі яна сядзела, пазіраючы ў зямлю, ніжняя губа яе была прыкушана, грудзі ўздымаліся, ноздры расшыраліся, галава ўздрыгвала, слёзы абурэння струменіліся па шчоках, а нагой яна таптала мох так, нібы хацела раздушыць яго. І, аднак, ледзь не ў той самы момант, калі ён гэта заўважыў, ён убачыў, як гэта самая лэдзі ўстала з пагардлівай мінай, якая выказвала стомленасць і сум, і адышлася ад лаўкі, прычым і твар яе і фігура дыхалі роўнадушным усведамленнем сваёй прыгажосці і велічнай пагардай.

Зморшчаная і вельмі агідная старая, падобная па плаці не столькі на цыганку, колькі на прадстаўніцу рознастайнага племя валацуг, таксама сачыла за лэдзі, бо, калі тая ўстала, яна вырасла перад ёю, утаропіўшы ў яе дзіўны позірк,—нібы з'явілася з-пад зямлі,—і заставіла ёй дарогу.

— Дайце я вам паваражу, красуня,—сказала старая, жуючы губамі, як быццам чэрап з-пад жоўтай яе скуры імкнуўся вырвацца на паверхню.

— Я магу сама сабе паваражыць,—быў адказ.

— Эх, красуня, вы няправільна варожыце. Вы дрэнна варажылі, калі сядзелі тут. Я вас бачу. Дайце мне срэбную манетку, красуня, і я вам скажу ўсю праўду. Па твары відаць, красуня, што вас чакае багаце.

— Ведаю,—адазвалася лэдзі, ганарліва праходзячы міма і панура ўсміхаючыся.—Я гэта раней ведала.

— Як! Вы мне нічога не дасце?—заенчыла старая.—Вы мне нічога не дасце за тое, што я вам паваражу, красуня? Ну, а што вы мне дасце, каб я вам не варажыла? Дайце што-небудзь, а не то я буду крычаць вам услед!—закаркала старая, аж шалеючы.

Містэр Каркер, міма якога павінна была прайсці лэдзі, вышаў з-за дрэва, калі яна ішла наўкось, да сцежкі, рушыў ёй насустрач і, зняўшы капялюш, калі яна параўнялася з ім, загадаў старой змоўкнуць. Лэдзі падзякавала яму паклонам за тое, што ён умяшаўся, і пайшла далей.

— Ну, дык вы дасце мне што-небудзь, ці я буду крычаць ёй услед!—запішчала старая, пляскаючы рукамі і напіраючы ўсім целам на яго выцягненую руку.—Або, паслухайце,—дадала яна, нечакана прыцішыўшы голас, паглядзеўшы на яго пільна і на секунду нібы забыўшыся пра аб'ект свайго гневу,—дайце мне што-небудзь, а не то я закрычу вам услед!

— Мне услед, старэнькая?—адазваўся загадчык, апускаючы руку ў кішэню.

— Так,—сказала жанчына, упорна не спускаючы з яго позірку і працягваючы высахлую руку.—Я ведаю!

— Што вы ведаеце?—запытаўся Каркер, кідаючы ёй шылінг.—Ці ведаеце вы, хто гэта лэдзі?

Старая падхапіла шылінг, прысела на жылісты корань старога дрэва, дастала з-пад чапца кароткую чорную люльку і моўчкі пачала курыць, пільна пазіраючы на субяседніка.

Містэр Каркер засмяўся і павярнуўся на абсацах.

— Добра,—сказала старая.—Адно дзіця памерла, і адно дзіця жыве. Адна жонка памерла, і другая ідзе на змену. Ідзіце ёй насустрач!

Міма сваёй волі загадчык зноў азірнуўся і спыніўся. Старая, якая не выняла з рота люлькі і, прадаўжаючы курыць, чвякала і мармытала, нібы гутарачы з нябачным духам, паказала пальцам у той бок, куды ён ішоў, і зарагатала.

— Што гэта вы сказалі, звар'яцелая старая?—запытаўся ён.

Жанчына мармытала, чвякала, курыла і ўсё яшчэ паказвала ўперад, але не сказала ні слова. Развітаўшыся з ёю не вельмі ласкава, містэр Каркер рушыў далей, але, дайшоўшы да павароту і азірнуўшыся праз плячо на ствол старога дрэва, зноў убачыў палец, які паказваў па-ранейшаму ўперад, і яму пачуўся прарэзлівы голас старой: «Ідзіце ёй насустрач!»

У гасцініцы ён пераканаўся, што падрыхтаванні да ўтончанага пачастунку скончаны і містэр Домбі, маёр і сьнеданне ча-

каюць лэдзі. Нарэшце, тубылец расчыніў дзверы, і пасля нека-
торай паузы з'явілася вельмі квітнеючая, але не вельмі маладая
лэдзі.

— Дарагі мой містэр Домбі,—сказала лэдзі,—баюся, што мы
спазніліся, але Эдзіт рана вышла шукаць цікавага пейзажа для
эскіза і прымусіла мяне яе чакаць. Каварнейшы з маёраў,—
працягнула яна яму мязінец,—як маецца?

— Місіс Ск'ютон,—сказаў містэр Домбі,—дазвольце мне ака-
заць майму сябру Каркеру,—містэр Домбі мімаволі зрабіў на-
ціск на слова «сябра», нібы кажучы: «Я дазваляю яму карыстацца
гэтай адзнакай»,—гонар быць вам прадстаўленым. Вы чулі ад
мяне пра містэра Каркера.

— Дапраўды-ж, я ў захапленні,—міласціва сказала місіс
Ск'ютон.

Містэр Каркер, зразумела, быў у захапленні.

— Ах, божа мой, дзе-ж Эдзіт?—аглядаючыся, усклікнула
місіс Ск'ютон.—Дарагі мой містэр Домбі, ці не будзеце вы так
ласкавы...

Містэр Домбі пайшоў ужо шукаць яе. Праз секунду ён вяр-
нуўся, ведучы пад руку тую самую элегантна апранутую і вельмі
прыгожую лэдзі, якую містэр Каркер сустрэў у засені дрэў.

— Каркер...—пачаў містэр Домбі. Але яны так яўна пазналі
адзін другога, што містэр Домбі змоўк у здзіўленні.

— Я ўдзячна гэтаму джэнтльмену,—сказала Эдзіт велічна на-
хіляючы галаву,—за тое, што ён нядаўна выратаваў мяне ад
прыставанняў назойлівай жабрачкі.

— Я ўдзячан лёсу,—нізка кланяючыся, сказаў містэр Каркер,—
за тое, што ён дараваў мне магчымасць зрабіць такую нікчэм-
ную паслугу той, чым слугою я маю шчасце быць.

Калі яе вочы на секунду спыніліся на ім, а пасля апусціліся,
ён прачытаў у гэтым пабліскваючым і праніклівым позірку па-
дазрэнне, што з'явіўся ён не ў той момант, калі ўмяшаўся, але
цішком сачыў за ёй раней. А калі ён гэта прачытаў, яна прачы-
тала ў яго вачах, што яе недавер'е не пазбаўлена падстаў.

— Мне надзвычай прыемна,—сказаў містэр Домбі з вельмі
важнай галантнасцю,—што джэнтльмен, так цесна звязаны са
мною, як Каркер, меў гонар і шчасце зрабіць хоць-бы нязначную
паслугу місіс Грэйнджэр.—Містэр Домбі пакланіўся ёй.—Але
гэта ў некаторай ступені мяне і засмучае, і, дапраўды, я пачы-
наю зайздросціць Каркеру,—ён, сам таго не ўсведамляючы, зра-
біў націск на гэтых словах, нібы разумеючы, што яны павінны
здацца вельмі дзіўнымі,—зайздросціць Каркеру, бо на маю
долю не выпала гэтага гонару і гэтага шчасця.

Містэр Домбі зноў пакланіўся. Эдзіт аставалася нерухомай,
толькі губы яе пагардліва скрывіліся.

— Я ў захапленні, містэр Каркер,—сказала ў часе снадання
лэдзі-маці, паглядзеўшы на яго ўхвальна ў ларнет,—што ваша

наведванне так удачна супала з нашай сёнешняй паездкай. Гэта цудоўнейшая прагулка!

— Кожная прагулка цудоўная ў такой кампаніі,—адказваў Каркер,—але думаю, што гэтая і сама па сабе надзвычай цікавая.

— О!—усклікнула місіс Ск'ютон, томна завішчэўшы ад захаплення.—Замак чароўны! Успамінаючы аб сярэдневякоўі... і да таго падобным... гэта сапраўды дзівосна. Вы любіце сярэдневякоўе, містэр Каркер, праўда?

— О, так, зразумела,—сказаў містэр Каркер.

— Карціны ў замку проста бажэственныя!—сказала Клеапатра.—Спадзяюся, вы абажаеце карціны?

— Адважуся вас запэўніць, місіс Ск'ютон,—сказаў містэр Домбі, велічна ўхваляючы свайго загадчыка,—што Каркер разбіраецца ў карцінах, у яго прыроджаныя здольнасці іх ацэньваць. Сам ён вельмі не благі мастак. Не сумняваюся, што ён будзе зачарован густам і майстэрствам місіс Грэйнджэр.

— Чорт пабяры, сэр!—закрываў маёр Бегсток.—У мяне такая думка, што вы—Каркер Надзвычайны і можаце рабіць усё.

— О!—скромна ўсміхнуўся Каркер,—вы за вельмі многа ад мяне чакаеце. Я вельмі мала магу зрабіць. Але містэр Домбі дае такую велікадушную ацэнку тых банальных здольнасцей, якія чалавек у маім становішчы наўрад ці не абавязан мець, тады як сам ён, будучы зусім у іншай сферы, стаіць бясконца вышэй за іх, што...

Містэр Каркер паціснуў плячыма, ухіляючыся ад далейшых пахвал, і больш не дадаў ні слова.

Увесь гэты час Эдзіт не падымала вачэй і толькі паглядала на маці, калі палкі дух гэтай лэдзі зіхацеў у словах. Але, калі змоўк Каркер, яна на секунду зірнула на містэра Домбі. Толькі на секунду; але па твары яе праслізнуў цень пагардлівага неразумення, заўважаны ва ўсякім выпадку адным чалавекам, які усміхаўся за сталом.

Містэр Домбі злавіў гэты позірк, калі цёмныя расніцы ўжо апускаліся, і скарыстаў выпадак, каб яго ўтрымаць.

— Баюся, вы часта бывалі ва Уорыку?—сказаў містэр Домбі.

— Некалькі разоў.

— Можа вам здасца паездка нуднай?

— О не, ніколькі.

— Ах, вы падобны да вашага дваюраднага брата Фінікса, любая мая Эдзіт, сказала місіс Ск'ютон.—Пабыўшы адзін раз ва Уорыкскім замку, ён ездзіў туды яшчэ пяцьдзесят разоў; а калі-б ён заўтра прыехаў у Лемінгтон,—як-бы я хацела, каб гэты ангел прыехаў!—ён адправіўся туды ў наступны дзень у пяцьдзесят другі раз.

— Мы ўсе энтузіясты, ці не праўда, мама?—з халоднай усмешкай сказала Эдзіт.

— І магчыма праз меру, мая любая, на шкоду нашаму спакою,—адказала маці.

Калі містэр Домбі звярнуўся першы раз да Эдзіт, яна павярнулася да яго і аставалася ў гэтай позе, слухаючы маці і адказваючы ёй, нібы хацела паказаць, што яе ўвага звернута на яго, калі ён мае намер яшчэ што-небудзь сказаць. Было ў гэтай простаі далікатнасці нешта амаль задзірлівае і меўшае такі характар, нібы тут адыгрываў ролю прымус або заключалася гандлёвая здзелка, у якой яна неахвотна прымала ўдзел; і зноў гэта было заўважана тым-жа чалавекам, што ўсміхаўся за сталом. Ён успомніў пра першую сваю сустрэчу з ёю, калі яна была ўпэўнена, што, апрача яе, няма ў гаі нікога.

Містэр Домбі, не маючы больш нічога дадаць, прапанаваў рушыць у дарогу—снеданне скончылася, і маёр наеўся, як удаў. Каляска чакала, па загаду містэра Домбі, і ў ёй размясціліся абедзве лэдзі, маёр і ён сам; тубылец і змардаваны паж узлезлі на козлы, містэр Таўлінсон астаўся дома, а містэр Каркер конна ехаў ззаду.

Містэр Каркер ехаў трушком за каляскай, трымаючыся ад яе прыкладна на адлегласці ста ярдаў, і ў часе гэтай паездкі сачыў за ёю так, нібы ён і сапраўды быў катом, а чэцвера сядоў—мышамі.

Місіс Ск'ютон мела намер узяць на сябе клопат аб містэры Каркеры і паказаць яму характэро замка. Яна вырашыла ісці пад руку з ім, а таксама і з маёрам. Гэтаму непапраўнаму стварэнню—самаму дзікаму варвару ў галіне паэзіі—карысна быць у такой кампаніі. Такі выпадковы распарадак даў магчымасць містэру Домбі суправаджаць Эдзіт, што ён і зрабіў, ідучы паперадзе іх па палатах замка з важнасцю, якая адпавядае джэнтльмену.

— Які гэта быў чудаўны час, містэр Каркер,—сказала Клеапатра,—гэтыя чароўныя ўмацаванні, і мілыя старыя цямніцы, і гэтыя найлепшыя засценкі, рамантычная помста, маляўнічыя атакі і аблогі і ўсё, што робіць жыццё сапраўды чароўным! Як жахліва мы вырадзіліся!

— Так, мы, на жаль, здрабнелі,—сказаў містэр Каркер.

Своеасаблівае іх гутаркі заключалася ў тым, што місіс Ск'ютон, не глядзячы на свой экстаз, і містэр Каркер, не глядзячы на сваю пачцівасць, абодва напружана сачылі за містэрам Домбі і Эдзіт. Пры ўсім сваім умельстве весці гутарку яны былі некалькі няўважлівымі і ў выніку гаварылі наўздагад.

— Мы страцілі абсалютна ўсякую веру,—сказала місіс Ск'ютон, выстаўляючы зморшчанае вуха, бо містэр Домбі нешта гаварыў Эдзіт.—Мы страцілі ўсякую веру ў мілых старых баронаў, якія былі самымі чудаўнымі стварэннямі, і ў мілых старых папоў, якія былі самымі ваяўнічымі людзьмі, і нават у век гэтай непараўнальнай каралевы Бес—вось яна там, на сцяне,—які быў сапраўды залатым векам! Мілае стварэнне! Яна ўся была—сэрца!

А гэты чароўны яе бацька! Спадзяюся, вы абжаеце Генрыха Восьмага¹?

— Я ім захапляюся,—сказаў Каркер.

— Такі шчыры, ці не праўда?—усклікнула місіс Ск'ютон.— Такі паважны! Сапраўдны англічанін! Які прыгожы яго партрэт, гэты мілья прыжмураныя вочы і добрадушны падбародак!

— Ах, пані,—сказаў Каркер, раптам спыняючыся,—ужо калі вы загаварылі аб карцінах, то вось яна перад вамі! У якой з глярэй свету можна ўбачыць што-небудзь роўнае гэтаму?

З гэтымі словамі джэнтльмен, які ўсміхаўся, паказаў у бок расчыненых дзвярэй, туды, дзе сярод пакоя стаялі ўдваіх містэр Домбі і Эдзіт.

Яны не абменьваліся ні словамі, ні позіткам. Стоячы побач адзін ля аднаго, яны, здавалася, былі адасоблены больш, чым калі-б іх раздзялялі моры. Ён—фанабэрысты, непакісны, чопарны, суровы. Яна—бясконца прывабная і грацыёзная, але ніякай увагі не звяртаючы ні на сябе, ні на яго, ні на ўсё акаляючае, з ганарыстым выглядам, які адлюстроўваўся на ілбе і вуснах, адмаўляючы свае ўласныя чароўнасці, нібы гэта было ненавіснае ёй кліймо або ліўрэя. Так былі яны своеасаблівы і непадобны, так гвалтоўна звязаны ланцугом, які выкаваў няшчасны выпадак і горкая доля, што можна было ўявіць, быццам партрэты на сценах вакол іх былі ўзрушаны такім ненатуральным саюзам.

Тым не менш місіс Ск'ютон была так зачарована карцінай, на якую звярнуў яе ўвагу містэр Каркер, што не ўтрымалася і паціху сказала аб тым, як, гэта мила, колькі ў гэтым душы! Эдзіт, пачуўшы азірнулася і ад абурэння ўся пачырванела.

— Мая дарагая Эдзіт ведае, што я зачароўвалася ёю!—сказала Клеапатра, не без страху дакранаючыся парасонікам да яе спіны.— Любая дзяўчынка!

Зноў містэр Каркер стаў сведкам той барацьбы, якую выпадкова наглядаў у гаі.

Яна не падняла на яго вачэй, але, кінуўшы шпаркі загадны позірк, здавалася, прапанавала матцы падыйсці бліжэй. Місіс Ск'ютон вырашыла зразумець намёк і, паспешна наблізіўшыся са сваімі двума кавалерамі, больш ужо не адыходзіла ад дачкі.

Цяпер містэр Каркер—бо нішто не адцягвала яго ўвагі—пачаў гаварыць пра карціны, выбіраць лепшыя і паказваць іх містэру Домбі, не забываючыся фамільярна адзначаць, па свайму звычаю, велічнасць містэра Домбі і адаваць яму ўвагу, прыста-соўваючы для яго бінокль, знаходзячы нумары ў каталагу, трымаючы яго кій і так далей. Спачатку ён звяртаўся пераважна да місіс Ск'ютон; але з прычыны таго, што гэта чуллівая лэдзі прыйшла ў такі экстаз ад твораў мастацтва, што калі прайшло

¹ *Генрых VIII*—англійскі кароль (1491—1547); каралева Бес—яго дачка, каралева Елізавета (1533—1603).

чвэрць гадзіны, яна магла толькі пазяхаць, ён перанёс сваю ўвагу на містэра Домбі. Містэр Домбі гаварыў мала, толькі зрэдку заўважаючы: «Зусім правільна, Каркер», або: «Няўжо, Каркер?, але моўчкі заахвочваў Каркера прадаўжаць гутарку і зусім ухваляў у душы яго паводзіны, лічачы, што хто-небудзь павінен падтрымліваць размову, і думаючы, што заўвагі Каркера могуць забавіць місіс Грэйнджэр.

Калі Уорыкскі замак быў нарэшце вычарпан, таксама як і сілы маёра, не кажучы ўжо пра місіс Ск'ютон, каляска была падана зноў, і яны паехалі аглядаць ваколіцы. Аб адным з пейзажаў містэр Домбі паважна заявіў, што эскіз, зроблены—хоць бы і неахайна—чудоўнай рукой місіс Грэйнджэр, будзе яму напамінкам аб гэтым прыемным дні. Хударлявы Уітэрс, які трымаў пад пахай альбом Эдзіт, зараз-жа атрымаў загад ад місіс Ск'ютон падаць гэты альбом, і каляска спынілася, каб Эдзіт магла зрабіць рысунк, які містэр Домбі меў намер захоўваць сярод іншага свайго скарбу.

— Баюся, што я надта вас турбую,—сказаў містэр Домбі.

— Ніколькі. Адкуль вы хацелі-б бачыць яго зарысаваным?—запыталася яна, паварочваючыся да яго з такою-ж вымушанаю ўвагай, як і раней.

Містэр Домбі, з новым паклонам, ад якога затрашчаў яго накрухмалены гальштук, прасіў, каб гэта пытанне вырашыла мастачка.

— Мне-б хацелася, каб вы самі выбралі,—сказала Эдзіт.

— У такім выпадку,—сказаў містэр Домбі,—скажам—адсюль. Месца як быццам падыходзіць для гэтай мэты, або... Каркер, як на вашу думку?

Непадалёку, на пярэднім плане, быў гаёк, вельмі падобны да таго, дзе містэр Каркер плёў раніцою павуціну слядоў, і лаўка пад дрэвам, якое вельмі нагадвала тое месца, дзе павуціна яго абарвалася.

— Адважуся звярнуць увагу місіс Грэйнджэр,—сказаў Каркер,—на гэты цікавы, бадай, нават надзвычай цікавы пункт, адкуль адкрываецца від.

Яна паглядзела ў той бок, куды ён паказваў дубцом, і хутка падняла на яго вочы.

— Вы ўхваляеце?—запыталася Эдзіт у містэра Домбі.

— Я буду ў захапленні,—адказаў містэр Домбі Эдзіт.

Такім чынам, каляска наблізілася да таго месца, якое прывяло ў захапленне містэра Домбі; Эдзіт, не выходзячы з экіпажа і разгарнуўшы альбом з уласцівым ёй ганарлівым роўнадушшам, пачала маляваць.

— Усе мае алоўкі ступіліся,—сказал яна, адрываючыся ад работы і перабіраючы іх адзін за адным.

— Дазвольце мне,—сказаў містэр Домбі.—А ў тым, Каркер гэта лепш зробіць, ён разумее ў такіх рэчах. Каркер, ці не будзеце вы ласкавы заняцца алоўкамі місіс Грэйнджэр.

Містэр Каркер пад'ехаў да дзверцаў каляскі з таго боку, дзе сядзела місіс Грэйнджэр, і, кінуўшы павады на шыю каня, з паклонам узяў у яе з рук алоўкі і, седзячы ў сядле, пачаў завострываць іх не спяшаючыся.

— Вам гэта падабаецца ці, можа, зрабіць малюнак больш закончаным?—запыталася Эдзіт, паказваючы эскіз містэру Домбі.

Містэр Домбі папрасіў не дакранацца больш да малюнка: гэта была дасканаласць.

— Цудоўна!—сказаў Каркер, паказваючы чырвоныя дзясны ў падверджанне сваёй пахвалы.—Я не думаў, што ўбачу нешта такое дзівоснае і такое незвычайнае.

Прагулкай сярод руін Кенілдуорта, якія вельмі наведваліся публікай, і аглядам яшчэ некалькіх пейзажаў,—большую частку якіх (напомніла містэру Домбі місіс Ск'ютон) Эдзіт ужо зарысавала, у чым ён мог пераканацца, разглядаючы яе малюнкi,—скончылася гэта экскурсія. Місіс Ск'ютон і Эдзіт былі адвезены дадому; містэр Каркер атрымаў ласкавае запрашэнне ад Клеапатры зайсці вечарком з містэрам Домбі і маёрам паслухаць як грае Эдзіт; і трое джэнтльменаў накіраваліся абедальна да сябе ў гасцініцу.

Гэты абед нічым не адрозніваўся ад учарайшага, толькі маёр зрабіўся за гэтыя дваццаць чатыры гадзіны больш радасным і менш таямнічым. Зноў пілі за здароўе Эдзіт. Зноў містэр Домбі быў прыемна збянтэжаны. А містэр Каркер выказаў поўнае спацучванне і ўхваленне.

Іншых гасцей у місіс Ск'ютон не было. Малюнкi Эдзіт былі раскіданы па пакоі, бадай, у большай колькасці, чым звычайна, а Уітэрс, змардаваны паж, падаваў больш моцны чай. Была арфа, стаяла фартэпіяна, і Эдзіт грала і спявала. Але нават музыкай Эдзіт плаціла, як кажуць, па чэку містэра Домбі ўсё з тым-жа непахісным выглядам. Напрыклад:

— Эдзіт, дарагая мая,—сказала місіс Ск'ютон праз поўгадзіны пасля чаю,—містэр Домбі аж памірае ад жадання паслухаць вас. Я гэта ведаю.

— Дапраўды, мама, містэр Домбі яшчэ жывы і можа сказаць гэта сам.

— Я буду вельмі ўдзячан,—сказаў містэр Домбі.

— Што вы хочаце?

— Фартэпіяна?—нерашуча прапанаваў містэр Домбі.

— Як хочаце; вам астаецца толькі выбіраць.

І яна пачала граць на фартэпіяна. Так была справа і з арфай, і са спевамі, і з выбарам рэчаў, якія яна спявала і грала. Такое ледзяное і вымушанае, але ў той-жа час хуткае і падкрэсленае выкананне жаданняў, якія ён выказаў ёй—і толькі ёй адной—было такім надзвычайным, што яно не магло не прыцягнуць зыркай увагі містэра Каркера. Не ўнікнуў ад яго і той факт, што містэр Домбі відавочна ганарыўся сваёй уладай і не супраць быў яе паказаць.

Між іншым, містэр Каркер гуляў так добра—то з маёрам, то з Клеапатрай, з чым пільным позіркам, які сачыў за містэрам Домбі і Эдзіт, не магла супернічаць ніводная рысь,—што нават вырас у вачах лэдзі-маткі; калі-ж, пры развітанні, ён паскардзіўся на неабходнасць вярнуцца заўтра раніцою ў Лондан, Клеапатра выказала ўпэўненасць,—бо крэўнасць душ—з’ява вельмі рэдкая,—што яны сустрэкаюцца зусім не апошні раз.

— Спадзяюся,—сказаў містэр Каркер, накіраваўшыся да дзвярэй у суправаджэнні маёра і кінуўшы вельмі красамоўны позірк на стаяўшую зводдаль пару.—Я таксама думаю.

Містэр Домбі, велічна развітаўшыся з Эдзіт, нахіліўся або зрабіў спробу нахіліцца над ложаў Клеапатры і сказаў напоўголоса:

— Я прасіў у місіс Грэйнджэр дазволу зрабіць ёй візіт заўтра раніцою—з пэўнай мэтай,—і яна дазволіла мне зайсці ў дванаццаць гадзін. Магу я спадзявацца, што пасля гэтага буду мець прыемнасць, пані, застаць вас дома?

Клеапатра была так усхвалявана і расчулена, пачуўшы гэту загадкавую гутарку, што магла толькі заплюшчыць вочы, паківаць галавой і працягнуць містэру Домбі руку, якую містэр Домбі, добра не ведаючы, што з ёю рабіць, патрымаў і выпусціў.

— Домбі, ідзіце!—крыкнуў маёр, заглянуўшы ў пакой.

Пры гэтых словах маёр пахлопаў містэра Домбі па спіне, падмігнуў, азірнуўшыся цераз плячо, дамам—гэта суправаджалася страшэнным прылівам крыві да галавы—і павёў яго.

Місіс Ск’ютон спачывала на софе, а Эдзіт моўчкі сядзела воддаль, каля арфы. Маці, забаўляючыся веерам, тайком паглядала на дачку, але дачка панура задумалася, апусціўшы вочы, і перашкаджаць ёй было не варта.

Так сядзелі яны цэлую гадзіну, не кажучы ні слова, пакуль не прышла, як звычайна, пакаёўка місіс Ск’ютон, каб падрыхтаваць яе паступова да сну. Гэтай служанцы належала па вечарах быць не жанчынай, а шкілетам з касой і пясочным гадзіннікам, бо яе дакрананне было дакрананнем Смерці. Расфарбаваная старая зморшчылася ад дотыку яе рукі; фігура скурчылася, валасы спалі, цёмныя дугападобныя бровы ператварыліся ў рэдзенькія пучкі сівых валасоў, бледныя губы ўваліліся, скура зрабілася мёртвай і драблай; месца Клеапатры заняла старая, змораная, жоўтая жанчына з дрыжачай галавой і чырвонымі вачыма, закручаная, як брудны клунак, у зашмальцаваную фланелевую капоту.

Нават голас перамяніўся, калі яны зноў асталіся адны і яна звярнулася да Эдзіт.

— Чаму вы не гаворыце,—рэзка сказала яна,—што ён заўтра прыдзе сюды, як вы дамовіліся?

— Таму што вы гэта ведаеце, мама,—адказала Эдзіт.

З якой насмешкай сказала яна гэта апошніяе слова!

— Вы ведаеце, што ён мяне купіў,—прадаўжала яна.—Або купіць заўтра. Ён абдумаў сваю пакупку; ён паказаў яе свайму сябру; бадай, ён нават ганарыцца ёю; ён думае, што яна падыходзіць яму і будзе каштаваць параўнальна нядорага, і заўтра ён купіць.

— Што вы хочаце сказаць?—запыталася раззлаваная маці.—Хіба вы з дзяцінства не...

— З дзяцінства!—глянуўшы на яе, усклікнула Эдзіт.—Калі я была дзіцем? Якое дзяцінства было ў мяне з вашай ласкі? Я была жанчынай—хітрай, карыслівай, якая заманьвала мужчын у сеці,—раней чым пазнала сябе, вас або хоць-бы зразумела гэту кожнага новага вывучанага мною спрыту. Вы нарадзілі жанчыну. Паглядзіце на яе. Сёння яна ў поўным бляску.

І пры гэтых словах яна стукнула сябе рукою па прыгожых грудзях, нібы хацела сябе знішчыць.

— Паглядзіце на мяне,—сказала яна,—на мяне, якая ніколі не ведала, што такое чэснае сэрца і каханне. Паглядзіце на мяне, навучаную загаворам і інтрыгам у той час, калі дзеці забаўляюцца гульнямі, і адданую замуж у юнасці—я была старая па хітрасці—за чалавека, да якога нікольні не хінулася. Паглядзіце на мяне, якую ён кінуў удавою, пакінуўшы гэты свет раней, чым яму дасталася спадчына,—пакаранне, заслужанае вамі!—і скажыце мне шчыра, якое было з таго часу маё жыццё на працягу дзесяці год?

— Мы стараліся з усіх сіл, каб забяспечыць вам добрае становішча,—адказвала маці.—Вось якое было ваша жыццё. І цяпер вы гэтага дасягнулі.

— Няма нывольніцы на рынку, няма каня на кірмашы, якога-б так выводзілі, прапаноўвалі, аглядалі і выстаўлялі на паказ, як мяне за гэтыя ганебныя дзесяць год, мама!—з разгарачаным тварам усклікнула Эдзіт, зноў з горыччу падкрэсліваючы гэта апошняе слова.—Хіба гэта не праўда?

— Вы маглі-б прынамсі разоў дваццаць зрабіць добрую партыю, Эдзіт,—сказала маці,—калі-б хоць крыху заахвочвалі.

— Не! Той, хто бярэ мяне—адрынутую па заслугах,—адказала тая, падняўшы галаву і ўздрыгваючы ад пакутлівага сораму і нястрымнага гонару,—няхай возьме мяне так, як бярэ гэты чалавек, калі з майго боку не было ніякіх хітрыкаў, каб зацікавіць яго. Ён бачыць мяне на аукцыёне і вырашае, што не дрэнна было-б мяне купіць. Няхай купляе! Калі ён прышоў паглядзець мяне—магчыма, прапанаваць цану,—ён патрабаваў, каб яму паказалі спіс маіх дасканаласцей. Я яго дала. Досыць. Ён купляе па сваёй волі, ведае цану пакупкі і ўладу сваіх грошай; а я жадаю яму ніколі ў ёй не расчаравацца.

— Дзіўна вы размаўляеце сёння, Эдзіт, са сваёй маткай.

— І мне так здаецца. Мне гэта здаецца больш дзіўным, чым вам,—сказала Эдзіт.—Але маё выхаванне даўным-даўно скончана. Цяпер я занадта старая і ўрэшце пала надта нізка, каб

выбраць новы шлях, спыніць вас і выратаваць сябе. Адно я магу сказаць; я не змяніла той адзінай мэты, якую ў мяне хапіла сіл сабе паставіць—я ледзь было не сказала: мела магчымасць, паколькі вы, мама, знаходзіцеся каля мяне,—я не спакушала гэтага чалавека.

— Гэтага чалавека!—усклікнула маці.—Вы гаворыце так, як быццам ненавідзіце яго!

— А вы думалі, што я яго кахаю?—адазвалася тая, спыняючыся сярод пакоя і аглядаючыся.—А ці не назваць вам таго,—прадаўжала яна, не спускаючы вачэй з маці,—хто ўжо вельмі добра нас ведае і бачыць нас наскрозь і перад кім я адчуваю яшчэ менш павагі і давер'я да сябе, чым нават перад сабою—да такой ступені для мяне зняважліва тое, што ён мяне ведае?

— Я думаю,—холодна адказвала маці,—што вы нападаеце на беднага злашчаснага... як яго завуць?.. містэра Каркера. Адсутнасць у вас самапаважання і давер'я, дарагая мая, у сувязі з успамінаннем пра гэтага чалавека (які на мяне зрабіў прыёмнае ўражанне) бадай ці можа зрабіць уплыў на ваша сямейнае жыццё. Чаму вы пазіраеце на мяне такім цяжкім поглядам? Вы хворае?

Раптам Эдзіт апусціла галаву, нібы адчула востры боль, і закрыла твар рукамі; нястрымныя дрыжкі прабеглі па ўсім яе целе. Гэта хутка прайшло і звычайнай сваёй хадой яна вышла з пакоя.

РАЗДЗЕЛ XXVIII

Перамены.

— Нарэшце-такі, С'юзен—сказала Фларэнс, звяртаючыся да непераймальнай Ніпер,—прышоў дзень, калі мы можам вярнуцца ў наш ціхі дом!

— І сапраўды вельмі ціхі, міс Флой, няма чаго і казаць! Надзвычай ціхі.

— Ці здаралася вам,—задуменна сказала Фларэнс пасля нядоўгіх размышленняў,—ці здаралася вам, калі я была маленькай, бачыць гэтага джэнтльмена, які вось ужо тры разы патурбаваўся заехаць сюды, каб пагаварыць са мною... здаецца тры разы, С'юзен?

— Тры разы, міс,—адказвала Ніпер.—Першы раз, калі вы гулялі з гэтымі Скет...

Фларэнс ціхмана паглядзела на яе, і міс Ніпер стрымалася.

— З сэрэм Барнетам і яго жонкай, вось што я хацела сказаць, міс, і з маладым джэнтльменам. А пасля яшчэ два разы ўвечары.

— Калі я была маленькай і калі ў таты бывалі госці, С'юзен, ці не бачылі вы калі-небудзь у нас гэтага джэнтльмена?—запыталася Фларэнс.

— Ведаеце, міс,—адказала, падумаўшы, яе служанка,—дапраўды, я не магу сказаць, бачыла я яго ці не. Калі памерла ваша нашчасная дарагая матуля, міс Флой, я толькі-толькі сюды паступіла, і мае месца было,—Ніпер пакрыўджана задрала нос, пераконаная, што містэр Домбі заўсёды наўмысна недацэньваў яе заслуг,—наверсе, пад самым дахам!

— Так, правільна,—па-ранейшаму задумана сказала Фларэнс,—бадай ці маглі вы ведаць, хто бываў у доме. Я зусім забылася.

— Ва ўсякім выпадку, міс,—прадаўжала С'юзен,—я вельмі добра памятаю, што гэты самы джэнтльмен, містэр Каркер, быў і тады ўжо амаль не такім самым важным джэнтльменам пры вашым тату. Бывала гаварылі ў доме, што ён стаіць на чале ўсіх спраў вашага татулі ў Сіці і ўсім кіруе і што ваш татуля лічыцца з ім больш, чым з кім-бы там ні было, а гэта і не так ужо цяжка, прашу прабачэння, міс Флой, таму што ён ніколі і ні з кім не лічыўся.

— Так, С'юзен,—сказала Фларэнс, калі гэта маладая лэдзі замоўкла.—Ён карыстаецца давер'ем таты, і я ўпэўнена, што ён яго сябра.

Думкі Фларэнс усе былі заняты гэтым прадметам, і на працягу некалькіх дзён яна не магла ўнікнуць іх. Містэр Каркер у часе двух сваіх візітаў, што адбыліся пасля першага, трымаўся так, як быццам дамагаўся давер'я—на права з яго боку быць таямнічым і асцярожным, паведамляючы ёй, што пра карабль да гэтага часу нічога не чуваць,—на нейкую захаваную ўладу над ёю і ўплыў,—што прыводзіла яе ў неразуменне і выклікала трывогу. У яе не было магчымасці адштурхнуць яго або разарваць павуцінне, якім ён паступова яе аплятаў, бо патрабавалася пэўнае ўмельства і веданне свету, каб працівіцца яго хітрасці, а ў Фларэнс гэтага не было. Праўда, ён сказаў ёй толькі, што пра карабль няма ніякіх вестак і ён баіцца горшага; але Фларэнс была вельмі ўстрыможана тым, як мог ён даведацца, што яна цікавіцца лёсам карабля, і чаму прысвоіў сабе права так каварна і таямніча намякаць ёй, што яму гэта вядома.

Пра Уолтэра яна думала часта. Ах, як часта думала яна пра яго ў цёмныя ночы, калі вецер завываў за сцяною! Але надзея не памірала ў яе сэрцы.

Яна напісала старому інструментальнаму майстру, але не атрымала адказу на сваю запіску, якая, між іншым, і не патрабавала адказу. Такія былі справы ў Фларэнс у тую раніцу, калі яна з радасцю ехала дадому, каб вярнуцца да ранейшага адзінотнага жыцця.

Доктар і місіс Блімбер, у суправаджэнні (зусім не па яго жаданню) свайго сябра, дарагога пітомца, майстра Барнета, ужо накіраваліся ў Брайтон. Канікулы закончыліся; большая частка моладзі, што гасцявала на віле, раз'ехалася, і візіт Фларэнс, які зацягнуўся, скончыўся.

Быў між іншым, адзін госць, хоць і не гасціўшы у сэра Барнета, які нязменна аказваў увагу гэтай сям'і і па-ранейшаму аставаўся ёй адданым. Гэта быў містэр Тутс, што некалькі тыдняў назад аднавіў знаёмства, якое меў шчасце завязаць са Скетлсам-малодшым у той вечар, калі парваў блімбераўскія пумы і, надзеўшы кальцо, вырваўся на волю, містэр Тутс, які з'яўляўся акуратна праз дзень і пакідаў у вестыбюлі цэлую калоду візітных картак; іх было столькі, што гэта цырамонія нагадвала партыю ў віст, прычым містэр Тутс раздаваў, а слуга быў партнёрам.

Затым містэр Тутс, якому прышла ў галаву дзёрзкая і шчаслівая думка напамінаць аб сабе гэтай сям'і, набыў шасці-вёсельны катэр; экіпаж складаўся са спартыўных сяброў Пеўня, а рулём кіраваў гэты надзвычайны герой асабіста, які апранаў для гэтага выпадку яркачырвоную куртку пажарніка і хаваў пад зялёным казырком свой нязменны сіняк пад вокам. Пасля глыбокага раздум'я і вялікага напружання разумовых сіл містэр Тутс вырашыў назваць сваю лодку «Радасць Тутса»,— далікатны камплімент Фларэнс, які не мог не заслужыць ухвалы ўсіх, хто ведаў зацікаўленых асоб.

Разваліўшыся на малінавай падушцы на барту сваёй элігантнай шлюпкі і задраўшы ногі, містэр Тутс снаваў узад і ўперад непадалёку ад саду сэра Барнета, загадваў сваёй камандзе зноў і зноў перасякаць раку пад вострым кутом з мэтай пакарасавацца, а вось хто-небудзь на яго глядзіць з вокнаў дома сэра Барнета, і прымушаў «Радасць Тутса» рабіць такія эвалюцыі, што здзівіў усіх прыбрэжных жыхароў. Але калі-б ні здарылася яму ўбачыць каго-небудзь у садзе сэра Барнета на беразе ракі, містэр Тутс абавязкова прытвараўся, быццам трапіў сюды ў выніку збегу акалічнасцей, надзвычай дзіўных і неверагодных.

— Як маецяся, Тутс?—пытаўся сэр Барнет, махаючы яму рукою з лужка, у той час як спрытны Певень кіраваў проста да берагу.

— Як маецяся, сэр Барнет?—адказваў містэр Тутс,—ну, ці не дзіва гэта, што я вас тут сустрэў! Ніколі яшчэ мне не здаралася так здзіўляцца!—усклікаў містэр Тутс.—А міс Домбі тут?

Пасля гэтага з'яўлялася часамі Фларэнс.

— Дыяген зусім здаровы, міс Домбі!—крычаў містэр Тутс.—Я даведваўся сёння раніцой.

— Вельмі дзякую вам!—гучаў у адказ прыемны голас Фларэнс.

— Можа на бераг сойдзеце, Тутс?—гаварыў затым сэр Барнет.—Спяшацца вам няма куды. Зайдзіце да нас.

— О, гэта не мае ніякага значэння, дзякую вам,—чырванечу, адказваў містэр Тутс.—Я думаў, што міс Домбі рада будзе пра гэта даведацца, вось і ўсё. Бывайце!

І небарака містэр Тутс, які паміраў ад жадання прыняць запрашэнне, але не адважваўся гэта зрабіць, з болем у сэрцы даваў знак Пеўню, і «Радасць» адплывала, рассякаючы ваду, як страла.

Раніцою, у дзень ад'езду Фларэнс, «Радасць», упрыгожаная з незвычайнай раскошшу, стаяла ля прыступак саду. Калі Фларэнс пасля размовы з С'юзен спусцілася ўніз развітацца, яна застала ў гасцінай чакаўшага яе містэра Тутса.

— О, як маецеся, міс Домбі?—сказаў узрушаны Тутс, які заўсёды вельмі сароміўся, калі здзяйснялася сардэчнае яго жаданне і ён з ёю гутарыў.—Дзякую вам, я зусім здаровы, спадзяюся—і вы таксама, і Дыяген быў здароў учора.

— Вы вельмі добры,—сказала Фларэнс.

— Дзякую вам, гэта не мае ніякага значэння,—запырэчыў містэр Тутс.—Я падумаў, што з прычыны такога цудоўнага надвор'я вы не супраць былі-б вярнуцца дадому па рацэ, міс Домбі. У лодцы ёсць месца для вашай пакаёўкі.

— Я вам вельмі ўдзячна,—нерашуча сказала Фларэнс.—Дапраўды-ж, вельмі ўдзячна, але... мне-б не хацелася.

— О, гэта не мае ніякага значэння,—адказаў містэр Тутс.—Да пабачэння.

— Ці не хочаце пабачыць лэдзі Скетлс?—ласкава запыталася Фларэнс.

— О, не, дзякую вам,—адказаў містэр Тутс,—гэта не мае абсалютна ніякага значэння.

Але ў гэту хвіліну ўвайшла лэдзі Скетлс, і містэра Тутса раптам ахапіла нястрымнае жаданне запытацца, як яна маецца, і выказаць надзею, што яна здарова; паціскаючы ёй руку, містэр Тутс не мог яе адпусціць, пакуль не з'явіўся сэр Барнет, за якога ён адразу-ж ухапіўся ў вялікай распачы.

— Сёння, Тутс,—сказаў сэр Барнет, паварочваючыся да Фларэнс—мы трацім тую, якая свеціць усім нам у доме.

— О, гэта не мае ніякага значэння... гэта значыць, я хачу сказаць—так, вядома,—прамармытаў збянтэжаны Тутс.—Да пабачэння!

Не глядзячы на гэта энергічнае развітанне, містэр Тутс замест таго, каб пайсці, стаяў і разгублена азіраўся. Фларэнс, каб яго выручыць, пачала развітацца і дзякаваць лэдзі Скетлс і ўзяла пад руку сэра Барнета.

— Ці магу прасіць вас, любая мая міс Домбі,—сказаў гаспадар дома, праводзячы яе да экіпажа,—перадаць найлепшыя мае пажаданні вашаму дарагому тату?

Горка было Фларэнс прымаць гэтае даручэнне, бо ёй здавалася, быццам яна ашуквае сэра Барнета, дазваляючы яму думаць, што ветлівасць, ёй аказаная, была аказана таксама і бацьку. Але не маючы магчымасці даць тлумачэння, яна нахіліла галаву і падзякавала яму, і зноў у яе прамільгнула думка, што нудны дом, дзе не пагражалі ёй падобныя цяжкасці і напамінанні пра яе няшчасце, з'яўляецца для яе зусім натуральным і найлепшым прытулкам.

Памякчэла нават С'юзен Ніпер, прыбліжаючыся да дома, дзе правяла столькі гадоў. Які не быў ён пануры і з якой суровай справядлівасцю не асуджала яна яго за гэту панурасць, аднак, яна многае яму даравала.

— Я рада, што зноў яго ўбачу, гэтага я не адмаўляю, міс,— сказала Ніпер.— Вядома, пахваляцца яму няма чым, але я не хацела-б, каб ён згарэў або яго знеслі!

— Вы рады будзеце прайсціся па старых пакоях, ці не праўда, С'юзен?— з усмешкай запыталася Фларэнс.

— Ну што-ж, міс,— адказала Ніпер, змякчаючыся ўсё больш і больш па меры набліжэння да дома,— не буду адмаўляць, што рада, хоць, як відаць, я іх зноў зненавіджу заўтра.

Ахопленыя такімі развагамі, яны павярнулі ў доўгую і змрочную вуліцу. Фларэнс сядзела ў экіпажы з таго боку, які быў далей ад яе дома, і калі яны пад'язджалі да яго, выглянула з акна, каб зірнуць на дзяцей, што жылі насупраць.

У гэты момант усклік С'юзен прымусіў яе шпарка азірнуцца.

— Божа-ж мой!— задыхаючыся, крыкнула С'юзен.— Дзе-ж наш дом?

— Наш дом?— паўтарыла Фларэнс.

С'юзен, адкінуўшыся ад акна, высунулася зноў, а калі экіпаж, нарэшце, спыніўся, зноў адкінулася і ў здзіўленні паглядзела на сваю гаспадыню.

Вакол усяго дома, ад фундамента пад самы дах, падымаўся лабірынт рыштаванняў. Груды цэглы і камення, кучы вапны і штабелі дошак завальвалі шырокую вуліцу да сярэдзіны ўздоўж усяго дома. Да сцен прыстаўлены былі лесвіцы, па іх падымаліся і спускаліся рабочыя; у доме працавалі маляры і абойшчыкі; падводы выгружалі вялізныя рулоны абояў; воз драпіроўшчыка загарадзіў дарогу; праз цёмныя адтуліны акон з разбітымі шыбамі не відаць было ніякай мэблі ў пакоях,— толькі рабочыя і іх інструменты напаянілі дом ад кухні да гары.

Фларэнс вышла з карэты, неразумеючы, ці той гэта дом, пакуль не пазнала Таулінсона з загарэлым тварам, які сустрэў яе ў дзвярах.

— Нічога не здарылася?— запыталася Фларэнс.

— О, не, міс!

— Тут вялікія перамены.

— Так, міс, вялікія перамены,— сказаў Таулінсон.

Фларэнс, нібы ў сне, прайшла міма яго і ўзбегла па лесвіцы. Рэзкае святло пранікла ў гасціную, у якой доўгі час панавалі змрок і ўсюды былі страмянікі і платформы і людзі ў папяровых каўпаках на высокіх памостах. Партрэт яе маці знік таксама, як і ўся мэбля, а на тым месцы, дзе ён вісеў, было накрэмзана мелама: «Гэты пакой абшыць панеллю. Зялёнае з золатам». Пакой Фларэнс аставаўся пакуль нечэпаны, але за акном падымаліся бэлькі і дошкі, якія не давалі магчымасці пранікнуць дзённаму святлу. Яна шпарка паднялася ў туую—другую—спальню, дзе стаяў маленькі ложак, і ўбачыла ў акне цёмную фігуру велікана з люлькай у зубах і з галавой, абвязанай насавой хустачкай, які пучыў на яе вочы.

Вось тут і знайшла яе С'юзен Ніпер, якая шукала Фларэнс, і прапанавала ёй спуціцца ўніз, да бацькі, які хоча з ёю пагаварыць.

— Ён дома! І хоча гаварыць са мною!—крыкнула Фларэнс, якая ўся дрыжэла.

Па дарозе яна думала аб тым, ці адважыцца яна пацалаваць яго.

Бацька мог пачуць біццё яе сэрца, калі яна з'явілася да яго. Яшчэ секунда—і яно білася-б каля яго грудзей...

Але ён быў не адзін. Тут былі дзве лэдзі, і Фларэнс спынілася. Яна змагалася так пакутліва са сваім хваляваннем, што, калі-б яе неразумны сябра Ды не ўварваўся ў пакой і не абсыпаў яе сваімі ласкамі, вітаючы яе зварот,—ад гэтага адна з лэдзі паціхеньку піснула і гэта перарвала яе ўвагу,—яна абамлела-б.

— Фларэнс,—сказаў бацька, працягваючы руку так холадна, што гэта стрымала яе на месцы,—як маецца?

Фларэнс узяла яго руку ў свае і, нясмела паднёшы да губ, не супраціўлялася, калі ён забраў яе.

— Што гэта за сабака?—нездаволена запытаўся містэр Домбі.

— Гэта сабака, тата... з Брайтона.

— Так!—сказаў містэр Домбі, і твар яго пацямнеў, таму што ён зразумеў яе.

— Ён вельмі добры,—сказала Фларэнс, звяртаючыся з уважай ёй грацыяй і ветлівасцю да двух незнаёмых лэдзі.—Гэта ён абрадаваўся, што ўбачыў мяне. Калі ласка, не злуйцеся на яго.

Зірнуўшы на іх, яна заўважыла, што лэдзі, якая запішчэла, сядзела ў крэсле і была старая, а другая, што стаяла побач з бацькам, была вельмі прыгожая і вельмі элегантная.

— Місіс Ск'ютон,—сказаў бацька, звяртаючыся да першай і паказваючы на Фларэнс,—гэта мая дачка Фларэнс.

— Дапраўды-ж яна чароўная,—заўважыла лэдзі, паглядзеўшы на яе ў ларнет.—Такая непасрэдная! Любая Фларэнс; вы павінны пацалаваць мяне, прашу вас!

Фларэнс, выканаўшы яе жаданне, павярнулася да другой лэдзі, каля якой у чаканні стаяў бацька.

— Эдзіт,—сказаў містэр Домбі,—гэта мая дачка Фларэнс. Фларэнс, гэта лэдзі хутка будзе вашай мамай.

Фларэнс уздрыганулася і зірнула на прыгожы твар.

— О, тата, будзьце шчаслівы! Будзьце вельмі-вельмі шчаслівы ўсё жыццё!

І, плачучы, упала на грудзі лэдзі.

Было кароткае маўчанне. Прыгожая лэдзі, якая спачатку не рашалася, ці падыйсці да Фларэнс, абняла яе і моцна прыціснула да сябе руку, што абвілася вакол яе таліі, нібы хацела супакоіць Фларэнс і ўсцешыць. Ні слова не сарвалася з вуснаў лэдзі. Яна нахілілася да Фларэнс і пацалавала яе ў шчаку, але не сказала ні слова.

— Ці не агледзець нам дом,—запытаўся містэр Домбі,—паглядзець, як ідзе работа? Дазвольце мне, пані.

Пры гэтых словах ён прапанаваў руку місіс Ск'ютон, якая разглядала Фларэнс у ларнет, як быццам спрабавала ўявіць, якой-бы тая зрабілася, калі-б ёй дадаць—бяспрэчна, з уласных невычарпальных запасаў місіс Ск'ютон—трошачкі больш Сэрца і Натуральнасці. Фларэнс усё яшчэ плакала на грудзях лэдзі і прыціскалася да яе, калі з аранжэрэі пачуўся голас містэра Домбі:

— Ну што-ж, запытаемся ў Эдзіт. Ах, божа мой, дзе-ж яна?

— Эдзіт, дарагая мая!—крыкнула місіс Ск'ютон.—Дзе вы? Вядома, яна шукае містэра Домбі. Мы тут, любачка!

Прыгожая лэдзі выпусціла Фларэнс са сваіх абдымкаў і, яшчэ раз дакрануўшыся губамі да яе твара, хутка вышла і далучылася да іх. Фларэнс не кранулася з месца; шчаслівая, сумная, радасная, заплаканая—усё гэта адначасова—яна не ведала, колькі прайшло часу, калі вярнулася яе новая мама і зноў абняла яе.

— Фларэнс,—шпарка сказала лэдзі, пільна пазіраючы ёй у твар—вы адразу мяне не зненавідзіце?

— Зненавіджу вас, мама?—усклікнула Фларэнс, абдымаючы яе за шыю і пазіраючы ёй у вочы.

— Ціха! Пачніце з таго, што думайце аба мне добра,—сказала прыгожая лэдзі.—Верце, што я пастараюся зрабіць вас шчаслівай і гатова любіць вас, Фларэнс. Бывайце! Мы хутка сустрэнемся зноў. Бывайце! Ідзіце цяпер адсюль, я прашу вас.

Зноў яна прытуліла яе да грудзей—гэтыя словы яна праказала спяшаючыся, але цвёрдым голасам,—і Фларэнс бачыла, як яна вышла да іх, у другі пакой.

І цяпер Фларэнс пачала спадзявацца, што яна навучыцца ад гэтай новай і прыгожай мамы, як заваяваць любоў бацькі; і ў тую ноч, у закінутым старым доме, ёй снілася, што яе родная мама з ззяючай усмешкай благаслаўляе гэту надзею. Мары Фларэнс!

РАЗДЕЛ XXIX

Місіс Чык зрабілася відумцай.

Неяк раніцою ў гэтыя знамянальныя дні міс Токс, не ведаючы пра чуды, што адбываліся з домам містэра Домбі, скончыўшы сваё звычайнае сьнеданне, якое складалася з адной хрусткай французскай булчкі, аднаго свежага яйка і аднаго чайнічка, у якім заварвалася адна срэбная лыжачка чаю, паднялася наверх, каб раскласці на клавікордах «Птушыны вальс», паліць і ўпарадкаваць кветкі, змахнуць пыл з бяздзеліц і, згодна нязменнай сваёй прывычцы, ператварыць маленькую гасціную ва ўпрыгожанне пляца Прынцэсы.

Міс Токс адзела пару старых пальчаток колеру сухіх лісцяў. у якіх мела звычай выконваць гэтыя абавязкі—у іншы час пальчаткі былі захаваны ад людскіх вачэй у скрынцы,—і метадычна ўзялася за работу.

У гэту раніцу міс Токс не спяшалася перайсці да кветак. Дзень быў цёплы, вецер паўднёвы, і павеяла летам на пляцы Прынцэсы; думкі міс Токс скіраваліся да вёскі. Малюсенькі водбліск сонца пракраўся з вялікай вуліцы за вуглом, і закураныя вераб'і пераскоквалі праз яго, пабліскаваючы ў праменях, або купаліся ў ім, як у ручайцы, і ператвараліся ў прыгожых вераб'ёў, якія ніколі не дакраналіся да комінаў.

Міс Токс прысела на падаконнік і задумалася аб сваім добрым нябожчыку татулі—містэры Токсе, які служыў у мытні,—і аб сваім дзяцінстве, якое праходзіла ў марскім парту, дзе было многа дзёгцю і крыху вясковай прастаты. Яна аддалася далёкім прыемным успамінам аб лугах, што ззяюць люцікамі, нібы перавернуты небазвод з залатымі зоркамі, і аб тым, як яна пляла ланцужкі з адуванчыкаў для юных закаханых, якія кляліся ў вернасці да смерці і былі апрануты пераважна ў нанку, і як хутка завялі і разарваліся гэтыя ланцугі.

Будучы апанавана такім лятучэнным настроем, яна пачала размышляць аб містэры Домбі—напэўна таму, што маёр вярнуўся дадому, у сваю кватэру насупраць, і толькі што пакланіўся ёй з акна. Бо з якой іншай прычыны магла-б міс Токс паставіць у сувязь містэра Домбі са сваімі ўспамінамі аб летніх днях і ланцугах з адуванчыкаў? «Ці павесялеў ён?—думала міс Токс.—Ці змірыўся з воляй лёсу? Ці жэніцца калі-небудзь зноў, і калі—так, то на кім? Што гэта будзе за асоба?»

Румянец заліў яе твар, калі яна ўбачыла маленькую карэту, якая ўз'язджала на пляц Прынцэсы і накіроўвалася проста да пад'езду. Міс Токс устала, шпарка схапіла нажніцы і, падышоўшы, нарэшце, да кветак, старанна занялася імі, калі ў пакой увайшла місіс Чык.

— Як маецца мой мілы сябра?—усклікнула міс Токс, разводзячы рукі на абдымкі.

Нешта велічнае было ў выглядзе мілага сябра міс Токс, аднак, яна пацалавала міс Токс і сказала:

— Лукрэцыя, дзякую вам, я здарова. Спадзяюся, што і вы здаровы. Кхе!..

Місіс Чык мучыў своеасаблівы адрывісты кашаль; гэта было нешта нахштальт уводзін да кашлю.

— Вы рана прыехалі. Як гэта міла з вашага боку, дарагая мая!—прадаўжала міс Токс.—Вы ўжо снедалі?

— Дзякую вам, Лукрэцыя,—сказала місіс Чык,—я снедала. У часе ранняга сьнеданьня,—добрая лэдзі як быццам зацікавілася пляцам Прынцэсы і, ведучы гутарку, аглядалася па баках,—я была ў брата, які вярнуўся дадому.

— Спадзяюся, яму лепш, дарагая мая?—запінаючыся, прагаварыла міс Токс.

— Яму значна лепш, дзякую вам. Кхе!

— Маёй дарагой Луізе варта было-б звярнуць увагу на гэты кашаль,—заўважыла міс Токс.

— Глупства!—адазвалася місіс Чык.—Гэта толькі ад перамены надвор'я. Мы павінны быць гатовы да перамен.

— Надвор'я?—па наіўнасці сваёй запыталася міс Токс.

— Усяго!—адказала місіс Чык.—Вядома, мы павінны быць гатовы. Гэта свет перамен. Ах, божа мой, ды ці ёсць хоць што-небудзь, што не мяняецца! Нават шаўкавічны чарвяк, якога, сапраўды-ж, нельга падазраваць у тым, што ён турбуе сябе падобнымі размышленнямі, заўсёды мяняецца, прымаючы самыя нечаканыя формы.

— Мая Луіза заўсёды прыводзіць удачныя прыклады,—сказала ціхманая міс Токс.

Місіс Чык кашлянула, як і раней, і пачала чарціць па дывану зонтам з наканечнікам з слановай касці.

— Прабачце, дарагая мая Луіза,—сказала міс Токс,—але, здаецца, я заўважыла ў карэце мужнюю фігуру містэра Чыка?

— Ён там,—сказала місіс Чык,—але, калі ласка, няхай ён там і астанецца. У яго ёсць газета, і ён цудоўна правядзе дзве гадзіны. Прадаўжайце займацца вашымі кветкамі, Лукрэцыя, а мне дазвольце пасядзець тут і адпачыць.

— Мая Луіза ведае,—заўважыла міс Токс,—што паміж такімі сябрамі, як мы з вамі, не можа быць і гутаркі аб нейкіх цырамоніях. Таму...

Таму міс Токс закончыла сказ не словамі, а дзеяннем і, адзеўшы пальчаткі, якія зняла, і зноў ўзброіўшыся ножніцамі, узялася вельмі старанна абразаць і падстрыгаць лісці.

— Фларэнс таксама вярнулася дадому,—сказала місіс Чык, пасядзеўшы некаторы час моўчкі, схіліўшы галазу на плячо і вырысоўваючы зонцікам узоры на падлозе.—І дапраўды, цяпер Фларэнс занадта вялікая для таго, каб і далей жыць у адзіноце, да чаго яна прывыкла...

— Калі яна дзіўная дзяўчынка,—прадаўжала місіс Чык,— і калі мой брат Поль нядобра сябе адчувае ў яе прысутнасці пасля ўсіх гэтых сумных здарэнняў, што адбыліся, і ўсіх жахлівых расчараванняў, якія выпалі на яго долю, то што-ж можна на гэта сказаць? Што ён павінен зрабіць намаганне. Што ён абавязан зрабіць намаганне! Наша сям'я заўсёды вызначалася здольнасцю рабіць намаганні. Поль—галава сям'і; амаль што адзіны прадстаўнік яе, які астаўся жывым... бо што такое я? На жаль, я ніякага значэння не маю...

— Дарагая мая!—запрэтэставала міс Токс.

Місіс Чык выцерла вочы, якія на секунду напоўніліся слязімі, і прадаўжала:

— ... і, значыцца, ён больш, чым калі-небудзь, абавязан зрабіць намаганне. І хоць зробленае ім намаганне з'яўляецца для мяне нібы патрасеннем, бо натура ў мяне вельмі слабая і кволая, а гэта не асабліва прыемна, і мне часта хочацца, каб сэрца маё было мрамарнай плітай або каменем...

— Любая мая Луіза!—зноў запрэтэставала міс Токс.

— ... Тым не менш для мяне шчасцем было даведацца, што ён такі адданы сабе і свайму імя Домбі. Вядома, я заўсёды ведала, што так і будзе! Спадзяюся толькі,—памаўчаўшы, сказала місіс Чык,—што і яна будзе вартай гэтага імя.

Міс Токс наліла ў маленькую зялёную лейку вады са жбана і, выпадкова падняўшы пасля вочы, была так здзіўлена тым многазначным выглядам, з якім місіс Чык павярнула да яе твар, што часова паставіла лейку на стол і сама села на крэсла побач з ёю.

— Дарагая Луіза,—сказала міс Токс,—можа, вам не будзе непрыемна, калі я адважуся заўважыць, у адказ на гэта, што такая скромная асоба, як я, лічыць, што ваша любая пляменніца падае вялікія надзеі?

— Што вы маеце на ўвазе, Лукрэцыя?—запыталася місіс Чык з вялікай важнасцю.—На якую маю заўвагу вы спасылаецеся, дарагая мая?

— На тое, што яна будзе вартай гэтага імя, мая любая,—адказала міс Токс.

— Калі,—урачыста-спагадлівым тонам праказала місіс Чык,—я сказала недастаткова зразумела, Лукрэцыя то віна, вядома, мая. Але я хачу зразумела выказаць сваю думку Лукрэцыя, і таму, звяртаючыся да гэтай заўвагі, я павінна сказаць, што яна зусім не датычыла Фларэнс.

— Няўжо?—адазвалася міс Токс.

— Так,—сказала місіс Чык коротка і рашуча.

— Прабачце мне, дарагая,—заўважыла яе ціхманая сяброўка,—але я яго не зразумела. Баюся, што я некемлівая.

— Калі я кажу, Лукрэцыя, што яна будзе вартай гэтага імя, я кажу пра другую жонку майго брата Поля. Думаю, што я ўжо

выказалася ў гэтым сэнсе—хоць і карысталася іншымі словамі,—што ён мае намер жаніцца ў другі раз.

Міс Токс шпарка ўсхапілася і вярнулася да сваіх кветак, падстрыгаючы сцяблы і лісце так бязлітасна, як цырульнік стрыжэ валасы беднякоў.

— Ці адчуе яна ў поўнай меры гонар, ёй аказаны,—высокамерным тонам прадаўжала місіс Чык,—гэта ўжо іншае пытанне. Спадзяюся, што адчуе. На гэтым свеце мы абавязаны думаць добра адзін аб адным, і я спадзяюся, што яна адчуе. Што датычыць мяне, то са мною не раіліся. Калі-б са мною параіліся, то, вядома, да маёй парады паставіліся-б звысоку, і, значыцца, непараўнальна лепш так, як яно ёсць. Я лічу за лепшае, каб так яно і было.

Міс Токс, схіліўшы галаву, па-ранейшаму падстрыгала кветкі. Місіс Чык, энергічна ківаючы час ад часу галавою, прадаўжала гаварыць, нібы кідаючы некаму выклік.

— Калі-б мой брат Польш са мною параіўся—а іншы раз ён раіцца або, правільней, меў звычай раіцца, бо, зразумела, цяпер ён не будзе гэтага рабіць, і я лічу, што гэтая акалічнасць вызваляе мяне ад адказнасці,—істэрычна сказала місіс Чык,—бо, дзякуй богу, я не рэўнівая...—тут місіс Чык зноў выпусціла слязу,—калі-б мой брат Польш прышоў да мяне і сказаў: «Луіза, якія якасці параілі-б вы мне шукаць у жонцы?», я-б, зразумела, адказала: «Польш, вы павінны шукаць сям'ю, вы павінны шукаць прыгажосць, вы павінны шукаць благародства, вы павінны шукаць сувязі».

Міс Токс кінула шчоўкаць ножніцамі і, схіліўшы галаву да кветак, уважліва прыслухоўвалася. Магчыма, што ў гэтым уступе і ў гарачлівасці місіс Чык міс Токс убачыла, здавалася, нейкую надзею.

— Да гэтых довадаў я вярнулася-б,—прадаўжала разважлівая лэдзі,—бо, спадзяюся, я не дурная, я ўсё-такі разумная.

У часе наступіўшага кароткага маўчання ножніцы міс Токс слаба звякнулі разы два, але твар міс Токс аставаўся небачным, і ранішняе яе плацце трапятала. Місіс Чык паглядзела на яе коса, праз кветкі, што былі паміж імі, і зноў загаварыла тонам глыбокага пераконання і як чалавек, што спыняецца на акалічнасці, якая бадай ці заслугоўвае тлумачэння.

— Такім чынам, мой брат Польш, зразумела, зрабіў тое, што трэба было ад яго чакаць і што ўсе мы маглі прадбачыць, калі-б ён задумаў у другі раз жаніцца. Я зусім не сумняваюся ў тым, што маці—вельмі арыстакратычная і элітанная асоба, і не маю ніякага права аспрэчваць ці да месца яе пражыванне разам з імі, бо гэта справа Поля, а не мая. Што-ж датычыцца самой абранніцы Поля, то пакуль я бачыла толькі яе партрэт, але ён сапраўды цудоўны. Імя ў яе прыгожае,—прадаўжала місіс Чык, энергічна ківаючы галавой і больш зручна ўсаджваючыся ў

крэсле;—імя Эдзіт здаецца мне надзвычайным і арыстакратычным. Такім чынам, не сумняваюся, Лукрэцыя, вы ўзрадуецца, даведаўшыся, што шлюб адбудзецца ў самы кароткі час; зразумела, ўзрадуецца,—зноў красамоўны націск,—і будзеце ў захапленні ад гэтай перамены ў жыцці майго брата, які шмат разоў аказваў вам вельмі прыемную ўвагу.

Міс Токс нічога не сказала, але, узяўшы дрыглівай рукою маленькую лейку, няўважліва азірнулася вакол, нібы ўцяпляючы, які прадмет абстаноўкі мае патрэбу ў вадзе. У гэты момант, крытычны для пачуццяў міс Токс, адчыніліся дзверы, міс Токс ўздрыгнулася, моцна зарагатала і кінулася ў абдымкі ўвайшоўшага; на шчасце, яна не магла бачыць ні гнеўнай фізіяноміі місіс Чык, ні маёра ля акна па той бок пляца, чый бінокль быў пушчан у работу і чый твар і фігура раздуліся ад мефістофельскай злараднасці.

Іншыя пачуцці ўладалі выгнаннікам-тубыльцам, які паслужыў апорай для абамлеўшай міс Токс; падняўшыся наверх з мэтай ласкава даведацца аб здароўі міс Токс (у выкананне каварнага загаду маёра), ён выпадкова прыбыў якраз у час, каб прыняць у свае абдымкі кволы цяжар і змясціць у сваім чаравіку ваду з маленькай лейкі.

На працягу некалькіх секунд гэты засмуцаны іншакраінец прыціскаў міс Токс да свайго сэрца з энергіяй, якая надзвычай не адпавядала ўсхваляванаму яго твару, у той-час як гэта няшчасная лэдзі павольна вылівала на яго апошнія кроплі з маленькай лейкі, нібы ён быў далікатнай экзатычнай раслінай. Нарэшце, місіс Чык, набраўшыся духу, умяшалася і загадала яму пакласці міс Токс на канапу і выйсці; калі-ж выгнаннік хутка падначаліўся, яна пачала старацца вярнуць прытомнасць міс Токс.

Калі, нарэшце, міс Токс расплюшчыла вочы і паступова аджыла і азірнулася, місіс Чык адхіснулася ад яе, як ад злачынцы

— Лукрэцыя!—сказала місіс Чык.—Я не буду ўтойваць свае пачуцці. Я раптам угледзела свет. Я гэтаму не паверыла-б, нават каб сказаў мне гэта святы.

— Як недарэчна, што я паддалася слабасці!—лепятала міс Токс.—Зараз мне будзе лепш.

— Зараз вам будзе лепш, Лукрэцыя!—з вялікай пагардай паўтарыла місіс Чык.—Вы думаеце, што я сляпяя? Уяўляеце, што я здзяцінела? Не, Лукрэцыя. Я вам вельмі дзякую!

Міс Токс скіравала на сваю сяброўку ўпрашальны, бездапаможны позірк і закрыла твар насавой хустачкай.

— Калі-б хто-небудзь сказаў мне гэта ўчора,—велічна прадаўжала місіс Чык,—або нават поўгадзіны назад, я адчула-б спакусу сцерці гэтага чалавека з твару зямлі. Лукрэцыя Токс, я раптам угледзела свет і ўгледзела вас! Заслона спала з маіх вачэй.

— О, на што вы намякаеце так жорстка, дарагая мая?— праз слёзы запыталася міс Токс.

— Лукрэцыя,— сказала місіс Чык,— запытайцеся ў свайго сэрца. Я павінна прасіць вас аб тым, каб вы не карысталіся такімі фамільярнымі словамі, якія вы толькі што прамовілі. У мяне яшчэ асталася пашана да сябе, хоць вы, магчыма, думаеце інакш.

— О, Луіза!— закрычала міс Токс.— Як вы можаце так гаварыць са мною?

— Падумайце толькі,— прадаўжала місіс Чык,— што вы, адгрэўшыся, як гадзюка, ля ачага майго брата і праз мяне ўцёршыся ледзь не ў давер'е да яго, што вы, Лукрэцыя, маглі ўпайцеку мець надзею на яго і дапускалі магчымасць яго сувязі з вамі! Недарэчнасць-жа гэтай ідэі,— з саркастычнай годнасцю праказала місіс Чык,— такая відавочная, што яна бадай што сцірае яе вераломства!

— Прашу вас, Луіза,— упрасала міс Токс,— не гаварыце такіх страшэнных рэчаў.

— Страшэнных рэчаў!— паўтарыла місіс Чык.— Страшэнных рэчаў! Хіба няпраўда, Лукрэцыя, што вы толькі што не маглі саўладаць са сваімі пачуццямі нават перад мною, якой вы зусім затуманілі вочы?

— Я не наракала,— усхліпнула міс Токс.— Я нічога не сказала. Калі я была крыху ўзрушана тым, што вы сказалі, Луіза, і калі прамільгала ў мяне калі-небудзь думка, што місэр Домбі схільны звярнуць на мяне асаблівую ўвагу, то ўжо вы, зразу-мела, мяне не асудзіце.

— Зараз яна скажа,— прамовіла місіс Чык, звяртаючыся да мэблі і пазіраючы на яе з пакорлівым і ўпрасальным выглядам,— зараз яна скажа—я гэта ведаю,— што я яе заахвочвала!

— Я не хачу адказваць дакорам, дарагая Луіза,— усхліпвала міс Токс.— І наракаць я не хачу. Але ў сваю абарону...

— Так!— усхлікнула місіс Чык, з прароцкай усмешкай аглядаючы пакой.— Вось што яна зараз скажа. Я гэта ведала. Што-ж вы гаворыце? Скажыце проста! Якой бы вы не былі, Лукрэцыя Токс, будзьце шчырай,— праказала місіс Чык з непахіснай жорсткасцю.

— У сваю абарону,— пралепятала міс Токс,— у абарону ад вашых нягодных слоў, дарагая Луіза, я-б хацела толькі запытацца ў вас; хіба вы часцяком не патуралі гэтай мары і не казалі, што—хто ведае?— усё можа здарыцца?

— Ёсць межы,— сказала місіс Чык, устаючы з такім выглядам, нібы не мела намеру ступаць на падлогу, а збіралася паляцець да сваёй нябеснай бацькаўшчыны,— межы, за якімі цярдэпенне робіцца смешным, калі не злачынным. Я магу выцерпець шмат што, але не праз меру. Лукрэцыя, я памылялася наконт вас. Лепш для нас абодвух скончыць на гэтым. Я вам жадаю добра і заўсёды буду жадаць вам добра. Але, як чалавек, які

хоча быць верным сабе, не гледзячы на сваё скромнае становішча, якое-б яно не было, і як сястра майго брата, і як залоўка жонкі майго брата, і як сваячка маці жонкі майго брата—і няхай будзе мне дазволена дадаць: як Домбі!—я не магу паждаць вам нічога, апрача добрай раніцы.

Пасля гэтых слоў, сказаных з уедлівай пачцівасцю, змякчонай і ачышчанай ганарыстым усведамленнем маральнай правды, місіс Чык рушыла да дзвярэй. Падобная да статуі, яна нахіліла галаву нібы здань і накіравалася да карэты шукаць заспакаення і ўцехі ў абдымках містэра Чыка, свайго мужа і ўладара.

Мы гаворым фігуральна: бо рукі містэра Чыка былі заняты газетай. Да таго-ж яшчэ гэты джэнтльмен не агледзеў жонку, а толькі зірнуў на яе мелькам. І зусім не зварухнуўся, каб яе ўсцешыць.

Між тым місіс Чык сядзела абураная і трэсла галавою, нібы ўсё яшчэ паўтарала Лукрэцыі Токс урачыстую формулу развітання. Нарэшце, яна заявіла ўголас: «О, наколькі яна сёння зрабілася відушчай!»

— Наколькі-ж вы сёння зрабіліся відушчай, дарагая мая?—паўтарыў містэр Чык.

— О, не размаўляйце са мною!—усклікнула місіс Чык.—Калі вы маглі, бачачы мяне ў такім стане, не запытацца, што здарылася, то ўжо лепш-бы вы назаўсёды змоўклі!

— А што здарылася, дарагая мая?—запытаўся містэр Чык.

— Падумаць толькі!—сказала місіс Чык, размаўляючы сама з сабою.—У яе зарадзілася агідная думка парадніцца з нашай сям'ёй, ажаніўшыся з Полем! Падумаць толькі, што, гуляючы ў конкі з дарагім хлопчыкам, які спачывае цяпер у магіле,—мне і тады не падабалася гэтыя гульні,—яна мела ў душы карварны намер!

— Дапраўды, я думаў, дарагая мая,—павольна праказаў містэр Чык, папярэдне пацёршы газетай пераносіцу,—што і ў вас была тая самая мэта аж да сёнешняй раніцы. Здаецца, і вы лічылі, што было-б нядрэнна, калі-б гэты план ажыццявіўся.

Місіс Чык зараз-жа расплакалася і заявіла містэру Чыку, што ўжо калі яму хочацца таптаць яе ботамі, лепш-бы ён так і зрабіў.

Містэр Чык, бяспрэчна, усведамляючы сваю нікчэмнасць, скарыстаў першы зручны выпадак, каб пакінуць карэту на рагу, і пайшоў, пасвістваючы, высока падняўшы плечы і заклаўшы рукі ў кішэні.

А ў гэты час няшчасная адлучаная міс Токс—ліслівая і рабалеппная, але тым не менш сумленная і справядлівая, якая нязменная адчувала сапраўды сяброўскія пачуцці да сваёй абвінавальніцы і была цалкам паглынута і ахоплена пракланеннем перад надзвычайным містэрам Домбі,—у гэты час няшчасная адлучаная міс Токс палівала кветкі свае слязі і адчувала, што на пляцы Прынцэсы запанавала зіма.

РАЗДЕЛ XXX

Перад вяселлем.

Хоць зачараванага дома больш не было і рабочыя людзі ўварваліся ў яго і стукалі ўвесь дзень, грукалі і тупалі па лесвіцах, выклікаючы з раницы да вечара няспынныя прыступы брэху ў Дыагена, яўна пераконанага, што ўрэшце вораг яго перамог і, з урачыстасцю задзіраючыся, рабуе яго ўладанні,—але першы час у жыцці Фларэнс не заўважалася вялікіх перамен. Вечарамі, калі рабочыя выходзілі, дом зноў рабіўся панурым і закінутым, і Фларэнс, слухаючы галасы адыходзіўшых людзей, якія гучна разлягаліся па вестыбюлю і лесвіцах, уяўляла ў думках шчаслівы дамашні ачаг, да якога яны варочаюцца, і дзяцей, што іх чакаюць і ёй радасна было думаць, што яны вясёлыя і ідуць з радасцю.

Аддаючыся думкам пра новую маці, пра любоў і давер'е да яе, якія захлэснулі яе чыстае сэрца, Фларэнс яшчэ больш машней любіла сваю родную нябожчыцу маці. Яна не баялася, што ў той будзе суперніца ў любові. Кожнае ласкавае слова прыгожай лэдзі гучэла для Фларэнс, як водгулле таго голасу, які даўно спыніўся і змоўк.

Аднойчы Фларэнс сядзела ў сваім пакоі, чытала і думала пра гэту лэдзі і абяцанне неўзабаве наведаць яе—змест кнігі наводзіў на гэтыя думкі,—як раптам, падняўшы позірк, яна ўбачыла яе ў дзвярах.

— Мама!—усклікнула Фларэнс, радасна кідаючыся ёй насустрэч.—Вы прышлі!

— Яшчэ не мама,—з задуманай усмешкай адазвалася лэдзі, абвіўшы рукою шыю Фларэнс.

— Але вельмі хутка ёю будзеце,—сказала Фларэнс.

— Цяпер вельмі хутка, Фларэнс, вельмі хутка.

Яна падвяла Фларэнс да крэсла і села каля яе; Фларэнс пазірала ёй у твар, зачароўвалася яе прыгожасцю і ахвотна пакінула сваю руку ў яе руцэ.

— Вы аставаліся адна, Фларэнс, з таго часу, як я тут была?

— О, так!—з усмешкай адказала Фларэнс.

Яна запнулася і патупілася, бо яе новая мама была вельмі сур'ёзная і ўглядалася пільна і задуманна ёй у твар.

— Я... я прывыкла быць адна,—сказала Фларэнс.—Мне гэта зусім не цяжка. Іншы раз мы з Ды праводзім цэлыя дні ўдваіх.

Фларэнс магла-б сказаць—цэлыя тыдні і месяцы.

— Ды, гэта ваша пакаёўка, дарагая?

— Гэта мой сабака, мама,—са смехам адазвалася Фларэнс.—Маю пакаёўку завуць С'юзен.

— А гэта вашы пакоі?—запыталася Эдзіт, азіраючыся вакол.—Тады мне іх не паказалі. Мы павінны іх упрыгожыць, Фларэнс. Яны будуць лепшымі ва ўсім доме

— Калі-б мне дазволілі перамяніць іх, мама,—адазвалася Фларэнс,—ёсць адзін пакой наверх, які значна больш мне спадабаецца.

— Хіба тут не досыць высока, любая мая дзяўчынка?—з усмешкай запыталася Эдзіт.

— Гэта быў пакой майго брата,—сказала Фларэнс,—і я яго вельмі люблю. Я хацела пагаварыць аб ім з татам, калі вярнулася дадому і застала тут рабочых і ўсё гэтыя перамены, але...

Фларэнс патупіла вочы, баючыся, каб той-жа позірк не прымусіў яе зноў запнуцца.

— Але я пабаялася, што гэта яго засмуціць; а з тае прычыны, што вы казалі, мама, што хутка вернецца і будзеце тут поўнай гаспадыняй, я вырашыла адважыцца і папрасіць аб гэтым вас.

Эдзіт сядзела, не зводзячы бліскучых вачэй з яе твара, але, калі Фларэнс зірнула на яе, яна, у сваю чаргу, патупіла вочы. Вось тады-ж і падумала Фларэнс, што прыгажосць гэтай лэдзі зусім не тая, якою паказалася ёй першы раз. Яна лічыла гэту прыгажосць ганарлівай і велічнай, але лэдзі трымала сябе так ласкава і ціхмана, што—каб была яна аднагодкай з Фларэнс і адных з ёю схільнасцей—яна бадай ці ўнушала-б больш давер'я.

Яна ахвотна згадзілася з просьбай Фларэнс адносна новага пакоя і сказала, што сама аб гэтым паклапоціцца. Пасля яна пачала распытваць пра небараку Поля і пасля кароткай гутаркі паведаміла Фларэнс, што заехала па яе з намерам забраць яе да сябе.

— Цяпер мы пераехалі ў Лондан, мая маці і я,—сказала Эдзіт,—і вы будзеце жыць з намі да майго замужства. Я хачу, каб мы бліжэй пазнаёміліся і давяралі адна другой, Фларэнс.

— Вы вельмі добрая да мяне, любая мама,—сказала Фларэнс,—як я вам удзячна.

— Вось што я вам скажу цяпер, бо больш зручнага выпадку, магчыма, не будзе,—прадаўжала Эдзіт, азірнуўшыся, каб даведацца, ці адны яны, і прыцішыўшы голас:—калі я выйду замуж і на некалькі тыдняў паеду, у мяне будзе спакойней на душы, калі вы вернецца сюды дадому. Хто-б вас не запрашаў да сябе, вярніцеся дадому. Лепш быць адной, чым... Я хачу сказаць,—дадала яна, запнуўшыся,—што як мне вядома, вы лепш за ўсё адчуваеце сябе дома, любая Фларэнс.

— У той-жа дзень я вярнуся дадому, мама.

— Так і зрабіце. Я звяраюся на ваша абяцанне. А цяпер, дарагая, збірайцеся, і паедзем. Вы знойдзеце мяне ўнізе, калі будзеце гатовы.

Паважаная місіс Ск'ютон заняла дом на Брук-стрыт, Гроўнер-сквер, што належаў велічнаму сваяку (аднаму з родзічаў Фінікса), які выехаў з горада і велікадушна ўступіў свой дом

з прычыны вяселля, лічачы гэта падарункам, які канчаткова збаўляе і вызваляе ад розных пазык і падарункаў місіс Ск'ютон і яе даччы. Для падтрымання гонару сям'і трэба было строга захоўваць прыстойнасць, і місіс Ск'ютон знайшла згаворчывага гандляра, што жыў у прыходзе Мерыбен, які пазычаў знаці рознастайныя прадметы абстаноўкі, пачынаючы са сталавага срэбра і канчаючы арміяй лакеяў; гэты-ж гандляр даставіў у дом сівалосага дварэцкага (які атрымліваў дадатковую плату за тое, што ў яго быў выгляд старога слугі ў сямейным доме), двух высокіх маладых людзей у ліўрэ і адборны штат кухоннай прыслугі. У той-жа дом і з тае-ж зручнай крыніцы было дастаўлена ўсё неабходнае кухоннае срэбра і фарфар, а таксама рознастайныя прадметы гаспадарчага ўжытку, уключаючы прыгожы экипаж і пару гнедых коней, і місіс Ск'ютон размясцілася сярод падушак на параднай канапе, у позе Клеопатры, і ўрачыста распачала прыём.

— Ну, як маецца мая цудоўная Фларэнс?—запыталася місіс Ск'ютон, калі ўвайшла яе дачка са сваёй пратэжэ¹.—Дапраўды, вы павінны пацалаваць мяне, Фларэнс, мая любая.

Фларэнс, баязліва нахіліўшыся, шукала белае месечка на твары місіс Ск'ютон, але гэтая лэдзі падставіла ёй вуха і вызвала яе з цяжкага становішча.

— Эдзіт, дарагая мая,—сказала місіс Ск'ютон,—станоўча... Павярніцеся крыху да святла, на адну хвіліну, любая Фларэнс.

Фларэнс, чырванеючы, паслухалася.

— Вы не памятаеце, дарагая Эдзіт,—прадаўжала маці,—якой вы былі прыкладна ва ўзросце нашай чароўнай Фларэнс або крыху маладзей?

— Я даўно забылася, мама.

— Дапраўды, дарагая мая,—сказала місіс Ск'ютон,—я знаходжу пэўнае падабенства паміж вамі ў тых гады і нашай цудоўнай юнай прыяцелькай. І гэта паказвае, што можа зрабіць выхаванне,—дадала місіс Ск'ютон, прыцішыўшы голас і даючы зразумець, што на яе думку, выхаванне Фларэнс далёка не закончана.

— Так, бясспрэчна,—быў халодны адказ Эдзіт.

Маці зырка на яе паглядзела і, адчуваючы, што яна на небяспечным шляху, сказала з мэтай адцягнуць увагу:

— Цудоўная Фларэнс, дапраўды, вы павінны пацалаваць мяне яшчэ раз, дарагая мая.

Фларэнс, зразумела паслухалася, і зноў дакранулася губамі да вуха місіс Ск'ютон.

— Любачка, вы, зразумела, чулі,—прадаўжала місіс Ск'ютон, трымаючы яе за руку,—што ваш тата, якога мы ўсе літа-

¹ Пратэжэ—асоба, якая карыстаецца чым-небудзь апыкунствам, пратэктый.

ральна паважаем і вельмі любім, роўна праз тыдзень жэніцца на маёй дарагой Эдзіт?

— Я ведала, што гэта павінна быць вельмі хутка,—адказала Фларэнс,—але не ведала, калі іменная.

— Дарагая мая Эдзіт,—весела сказала маці,—ці можа быць, што вы не казалі пра гэта Фларэнс?

— Навошта мне было казаць Фларэнс?—адказала тая так шпарка і рэзка, што Фларэнс гатова была не паверыць, ці яе гэта голас.

Тады місіс Ск'ютон паведаміла Фларэнс, з мэтай зноў адцягнуць увагу, пра тое, што бацька прыдзе на абед і, вядома, будзе прыемна здзіўлены, убачыўшы яе, бо ўчора вечарам ён гаварыў аб справах у Сіці і нічога не ведаў пра зацею Эдзіт, ажыццяўленне якой павінна было, на думку місіс Ск'ютон, прывесці яго ў захапленне. Пачуўшы гэта, Фларэнс перапалохалася, і разам з тым, як набліжаўся час абеду, неспакой яе зрабіўся такім пакутлівым, што—каб ведала яна, як папрасіць дазволу вярнуцца дадому, не спасылаючыся пры гэтым на бацьку,—яна ўцякла-б пехатою з голай галавой, стрымгалоў і адна, толькі-б унікнуць рызыкі выклікаць яго нездавальненне.

З набліжэннем прызначанай гадзіны яна ледзь дыхала. Яна сядзела ля пасцелі Клеопатры, стараючыся слухаць і адказаць на недарэчную гутарку гэтай лэдзі, як раптам на лесвіцы пачуліся яго крокі.

— Я чую яго крокі!—уздрыгануўшыся, усклікнула Фларэнс.—Ён ідзе!

Клеопатра штурхнула Фларэнс за канапу і нахінула на яе шаль, рыхтуючыся зрабіць містэру Домбі чароўны сюрпрыз. Гэта было прароблена так шпарка, што праз секунду Фларэнс пачула ў пакоі грозныя яго крокі.

— Дарагі мой Домбі,—сказала Клеопатра,—хадзіце сюды і скажыце мне, як маецца ваша любая Фларэнс.

— Фларэнс здарова,—адказаў містэр Домбі, падыходзячы да пасцелі.

— Яна дома?

— Дома,—сказаў містэр Домбі.

— Дарагі мой Домбі,—прадаўжала Клеопатра з чароўнай жвавасцю,—ці ўпэўнены вы ў тым, што не ашукваеце мяне? Не ведаю, што скажа мне мая любая Эдзіт, пачуўшы такую заяву, але, дапраўды, я баюся, дарагі мой Домбі, што вы—самы фальшывы з мужчын.

Каб ён быў сапраўды такім і каб яго выкрылі на месцы ў самай страшэннай мане, калі-небудзь выяўленай у словах або ўчынках, ён бадай ці мог-бы больш замяшацца, чым цяпер, калі місіс Ск'ютон сцягнула шаль і Фларэнс, бледная і дрыжачая, з'явілася перад ім, як здань. Ён яшчэ не апамятаўся ад замяшання, калі Фларэнс кінулася да яго, абняла яго за шыю

шацалавала і выбегла з пакоя. Ён азірнуўся, нібы жадаючы абмеркаваць з кім-небудзь гэта пытанне, але Эдзіт вышла зараз-жа ўслед за Фларэнс.

— Прызнайцеся-ж, дарагі мой Домбі,—сказала міс Ск'ютон, працягваючы яму руку,—што вы ніколі яшчэ не былі так здзіўлены і ўзрадаваны.

— Я ніколі не быў так здзіўлены,—адказваў містэр Домбі.

— І так узрадаваны, дарагі мой Домбі?—настойвала місіс Ск'ютон.

— Я... так, я надзвычай рад, што сустрэў тут Фларэнс,—сказаў містэр Домбі.

— Вы не разумееце, як яна апынулася тут, праўда?—запыталася місіс Ск'ютон.

— Магчыма, Эдзіт...—выказаў меркаванне містэр Домбі.

— О, ліхі адгадчык!—адазвалася Клеапатра, ківаючы галавой.—О, хітры, хітры чалавек! Мне не варта было-б гаварыць такія рэчы, дарагі мой Домбі, вы—мужчыны, такія фанабэрыстыя і такія схільныя злоўжываць нашымі слабасцямі, але вам вядома, што душа ў мяне адкрытая... Добра, зараз.

Гэтыя апошнія словы адносіліся да аднаго з вельмі высокіх маладых людзей, які далажыў, што абед гатоў.

— Але Эдзіт, дарагі мой Домбі,—прадаўжала яна шэптам,—калі яна не бачыць вас каля сябе,—а я ёй сказала, што не можа-ж яна заўсёды на гэта разлічваць,—Эдзіт хоча, каб каля яе было хоць што-небудзь або хто-небудзь з тых, хто вам блізкі. Так, гэта ў вышэйшай ступені натуральна!

З тае прычыны, што яна чакала адказу, дык містэр Домбі адказаў:

— У вышэйшай ступені!

— Ды благаславіць вас бог, дарагі мой Домбі, за тое, што вы такі добры!—усклікнула Клеапатра, паціскаючы яму руку.— Але я раблюся занадта сур'ёзнай. Будзьце ласкавы, правядзіце мяне ўніз, і паглядзім, які абед маюць намер прапанаваць нам гэтыя людзі. Ды благаславіць вас бог, дарагі Домбі!

Фларэнс і Эдзіт былі ўжо ў сталовай і сядзелі побач. Калі ўвайшоў бацька, Фларэнс хацела ўстаць, каб саступіць яму сваё месца, але Эдзіт рашуча паклала руку ёй на плячо.

Размову падтрымлівала амаль што адна місіс Ск'ютон. Фларэнс ледзь адважвалася падняць вочы, баючыся, каб ніхто не заўважыў, што яны заплаканыя; тым больш не адважвалася яна гаварыць; а Эдзіт была маўклівая і толькі адказвала на пытанні.

— Такім чынам, усе вашы падрыхтаванні амаль скончаны, праўда, дарагі мой Домбі?—запыталася Клеапатра, калі быў паданы дэсерт і сівавалосы дварэцкі вышаў.—Нават юрыдычны бок!

— Так, пані,—адказаў містэр Домбі,—шлюбны кантракт, так гавораць юрысты, ужо гатовы, і, як я вам казаў, Эдзіт, астаецца толькі прызначыць дзень для падпісання.

— Няма чаго мне прызначаць. Няхай будзе тады, калі вы захочаце,—казала Эдзіт, ледзь зірнуўшы цераз стол на містэра Домбі.

— Заўтра?—прапанаваў містэр Домбі.

— Як вы хочаце.

— Або паслязаўтра, калі гэта больш адпавядае вашым планам?—прапанаваў містэр Домбі.

— У мяне няма ніякіх планаў. Я заўсёды ў вашым распаджэнні. Вызначце любы дзень.

— Ніякіх планаў, дарагая мая Эдзіт?—умяшалася маці.— Ды вы-ж ад раницы да самай ночы заняты, і ў вас тысяча і адна справа з усялякімі пастаўшчыкамі!

— Пра гэта вы наклапаціліся,—адказала Эдзіт, павярнуўшыся да яе і злёгка насупіўшы бровы.—Вы з містэрам Домбі можаце дамовіцца паміж сабой.

— Зусім правільна, любачка, і вельмі разумна з вашага боку!—усклікнула Клеапатра.—Дарагая мая Фларэнс, сапраўды, вы павінны падыйсці і яшчэ раз пацалаваць мяне, мая любая!

Дзіўнае супадзенне: гэта зацікаўленасць да Фларэнс авалодвала Клеапатрай амаль што пасля кожнага дзялага, у якім Эдзіт прымала хоць-бы самы нязначны ўдзел!

У глыбіні душы містэр Домбі быў далёк ад таго, каб абурацца паводзінамі сваёй цудоўнай нявесты. У яго былі дастатковыя падставы сімпатызаваць яе ганарлівасці і халоднасці, бо ён падзяляў гэтыя пачуцці.

Да позняга часу не прыносілі свечкі, бо місіс Ск'ютон скардзілася, што ад іх у яе пачынае балець галаза; увесь гэты час Фларэнс і місіс Ск'ютон гутарылі (Клеапатра вельмі клапацілася аб тым, каб не адпускаць яе ад сябе), і Фларэнс паціху грала на фартэпіяна для задавальнення місіс Ск'ютон, прычым гэтая ласкавая лэдзі часамі адчувала патрэбу ў новых пацалунках, што бывала кожны раз пасля таго, як Эдзіт здаралася прамовіць слова. Між іншым, іх было мала, бо Эдзіт увесь час сядзела ў баку, ля адчыненага акна (не зважаючы на тое, што маці баялася, каб яна не прастудзілася), і не адыходзіла, пакуль містэр Домбі не развітаўся і не пайшоў.

Тыдзень прамільгнуў хутка. Ездзілі да мадыстак, краўчых, ювеліраў, юрыстаў, кандзіцераў, у кветкавыя магазіны, і ва ўсіх гэтых паездках Фларэнс прымала ўдзел. Фларэнс павінна была прысутнічаць на вяселлі. З гэтай прычыны Фларэнс павінна была скінуць траур і апрануць пышнае ўбранне.

Планы мадысткі адносна гэтага ўбрання—мадыстка была французжанкай і была вельмі падобнай да місіс Ск'ютон—былі такія нявінныя і прыгожыя, што місіс Ск'ютон заказала такое-ж убрание сабе. Мадыстка заявіла, што на ёй яно будзе надзвычайным, і таму ўсе палічаць яе за сястру маладой лэдзі.

Тыдзень прамільгнуў хутка. Ён ляцеў нібы на крыллях. Надшыоў апошні вечар гэтага тыдня, вечар перад высяллем. У цёмным пакоі—бо місіс Ск'ютон усё яшчэ пакутвала ад галаўнога болю, хоць і спадзявалася назаўсёды пазбавіцца ад яго заўтра—былі гэта лэдзі, Эдзіт і містэр Домбі. Эдзіт зноў сядзела ля адчыненага акна, пазіраючы на вуліцу; містэр Домбі і Клеапатра, седзячы на канапе, гутарылі паціху. Ужо было позна. Фларэнс стомленая пайшла спаць.

— Дарагі мой Домбі,—сказала Клеапатра,—заўтра, калі вы забераце ў мяне любую маю Эдзіт, ці не пакінеце вы мне Фларэнс?

Містэр Домбі сказаў, што зробіць гэта з прыемнасцю.

Эдзіт раптам павярнулася. Яе абьякаваць у адну секунду дала месца гарачай цікавасці, і нябачная ў цемры, яна ўважліва прыслухоўвалася да размовы.

Містэр Домбі з найвялікшай прыемнасцю пакіне Фларэнс у такіх надзвычайных добрых руках.

— Дарагі мой Домбі,—адказвала Клеапатра,—тысячу разоў дзякую за вашу добрую думку. Я баялася, што вы ад'язджаеце з каварным, загадзя абдуманым намерам, як кажуць праціўныя юрысты—гэтыя жудасныя людзі!—асудзіць мяне на поўную адзіноту.

— Чаму вы так несправядлівы да мяне, пані?—запытаўся містэр Домбі.

— Таму што мая дзівосная Фларэнс так цвёрда гаворыць мне, што заўтра павінна вярнуцца дадому,—адказала Клеапатра,—вось я і пачала баяцца, дарагі мой Домбі, што вы сапраўдны турэцкі паша.

— Запэўняю вас, пані,—запярэчыў містэр Домбі,—што я не даваў ніякіх загадаў Фларэнс, а калі-б і даў, то ваша жаданне вышэй усякіх загадаў.

— Дарагі мой Домбі,—адазвалася Клеапатра,—які вы галантны кавалер! Між іншым, гэтага я не магу сказаць, бо ў кавалераў няма сэрца, а аб вашым сэрцы сведчыць ваша цудоўнае жыццё і натура... Як, няўжо вы так рана пойдзеце, дарагі мой Домбі?

О, дапраўды, час ужо быў позны, і містэр Домбі думаў, што яму трэба ісці.

— У сапраўднасці ўсё гэта ці ў сне?—спытала Клеапатра.—Ці магу я паверыць, дарагі Домбі, што заўтра раніцой вы вернецеся сюды, каб пазбавіць мяне маёй любай спадарожніцы, маёй роднай Эдзіт?

Містэр. Домбі, які прывык словы разумець літаральна, напамніў місіс Ск'ютон, што яны павінны сустрэцца спачатку ў царкве.

— Боль, які церпіш,—сказала місіс Ск'ютон,—аддаючы сваё дзіця хоць-бы нават вам, дарагі мой Домбі,—самы пакутлівы, які толькі можна ўявіць; а калі ён спалучаецца з кволым здароўем і калі да гэтага дадаць надзвычайную тупасць кандзіцера, які наладжвае сьнеданне,—гэта ўжо зусім не для маіх слабых сіл. Эдзіт, дарагая мая!—хітра закрычала яна.— Нехта збіраецца ісці, любачка!

Містэр Домбі з ганарлівай галантнасцю, якая адпавядала яго годнасці і данаму выпадку, накіраваўся да яе ў сваіх скрыпучых ботах, паднёс яе руку да губ і сказаў: «Заўтра раніцой я буду мець шчасце прад'явіць права на гэту руку, як на руку місіс Домбі», і з урачыстым паклонам вышаў.

Эдзіт увесь час сядзела ля цёмнага вакна і пазірала на вуліцу. Астаўшыся, нарэшце, удваіх з маткаю, яна першы раз за ўвесь вечар адышла ад акна і спынілася перад ёю. Пазяхаючая, уся трасучыся, бурклівая маці зірнула на ганарлівую прыгожую фігуру дачкі, якая скіравала на яе пякучы позірк, і было відаць, што яна ўсё разумеє: гэтага не магла захаваць маска ветранасці або раздражэння.

— Я вельмі стамілася,—сказала яна.—На вас ні на секунду нельга спадзявацца. Вы горш за дзіця! Дзіця! Ніводнае дзіця не бывае такім упартым і непаслухмяным.

— Выслухайце мяне, маці,—адазвалася Эдзіт, не адказваючы на гэтыя словы, пагардліва адмаўляючыся зважыць на такое глупства.

— Вы павінны астацца тут адна да майго звароту.

— Павінна астацца тут адна, Эдзіт, да вашага звароту?— перапытала маці.

— Або даю клятву, што я адхіляю ў царкве руку гэтага чалавека. Калі я гэтага не зраблю, дык няхай паду я мёртвай на каменныя пліты!

— Досыць таго, што мы такія, якія мы ёсць,—цвёрда прадаўжала Эдзіт.—Я не дапушчу, каб яшчэ адно юнае і праўдзівае стварэнне было зніжана да майго ўзроўню. Я не дапушчу, каб яшчэ адну нявінную душу падточвалі, разбэшчвалі і ламалі для забавы сумуючых матак. Вы разумеєце, аб чым я гавару: Фларэнс павінна вярнуцца дадому.

— Няўжо сёння, пасля ўсёй маёй працы і клопатаў, калі, дзякуючы мне, вы зробіцеся незалежнай, я павінна выслухоўваць, што ў ва мне—разбэшчанаць і зараза, што я—непадыходзячая кампанія для маладой дзяўчыны?—завішчэла даведзеная да шаленства маці, і, трасучыся, яе галава задрыжэла, як ліст.— Ды што-ж вы такое, скажыце, калі ласка? Што вы такое?

— Я не раз пыталася пра гэта сама ў сябе, калі сядзела вунь там,—сказала Эдзіт, бледная як мярцвяк, паказваючы на

акно,—а па вуліцы бадзялася нейкае завяўшае падабенства жанчыны. І богу вядома, што я мела у адказ! Ах, маці, калі-б вы толькі пакінулі мяне маім прыродным нахілам, калі і я была дзяўчынай—маладзейшай за Фларэнс,—я, магчыма, была-б зусім іншай!

Разумеючы што ўспышкі гневу цяпер бескарысны, маці стрымала сябе і пачала хныкаць і наракаць на тое, што яна задоўга жыве на свеце і адзінае яе дзіця ад яе адварнулася, што абавязак у адносінах да бацькоў забыты ў наш грэшны час і што яна выслухала страшэнныя абвінавачанні і больш не даражыць жыццём.

Эдзіт скіравала на яе той самы пільны позірк у той час, як тая ўсхліпвала і выцірала сабе вочы. Затым Эдзіт сказала тым-жа ціхім, цвёрдым голасам, якога не павышала і не паніжала з таго часу, як пачала размову:

— Фларэнс павінна вярнуцца дадому.

— Няхай вернецца!—шпарка адазвалася засмучаная і спалоханая маці.—Я не пярэчу супроць таго, каб яна вярнулася. Што мне гэта дзяўчына?

— Для мяне яна так многа значыць, што я не кіну сама і не дапушчу, каб іншыя кінулі ў яе хоць-бы крупінку зла! Пакуль я маю магчымасць гэтаму перашкаджаць, яе не будуць брудзіць і разбэшчваць тымі ўрокамі, якія засвоіла я. Гэта зусім не цяжкая ўмова ў такі сумны вечар.

— Магчыма, і не цяжкая. Вельмі магчыма, калі-б толькі вы абыходзіліся са мною, як належыць дачцэ,—захныкала маці.—Але такія колкія словы...

— Яны асталіся ў мінулым і больш іх не будзе,—сказала Эдзіт.— Ідзіце сваёй дарогай, маці. Карыстайцеся, як вам уздумаецца, тым, чаго вы дамагліся; кідайце грошы, весяліцеся, радуйцеся з гэтага і будзьце шчаслівы па-свойму. Мэта нашага жыцця дасягнута. З гэтага моманту будзем дажываць жыццё моўчкі. З гэтай гадзіны я не пракажу ні слова аб мінулым. Я вам прабачаю за ваш удзел у заўтрашняй ганебнай здзелцы!

Голас яе не здрыгануўся, стан не здрыгануўся, і, прайшоўшы цвёрдай хадой, нібы топчучы нагамі ўсе пяшчотныя пачуцці, яна пажадала маці спакойнай ночы і пайшла ў свой пакой.

Але не на адпачынак: бо не было адпачынку для яе, калі яна асталася адна, усхваляваная. Узад і ўперад хадзіла яна, і зноў узад і ўперад, сотні разоў, сярод вельмі прыгожых прылад туалета, падрыхтаванага на заўтра; цёмныя валасы распущыліся, у цёмных вачах паблісквала шаленства, поўныя белыя грудзі пачырванелі ад жорсткага дакранання бязлітаснай рукі, калі яна хадзіла ўзад і ўперад, павярнуўшы галаву ў бок, нібы стараючыся не бачыць сваёй уласнай прыгажосці і адарваць сябе ад яе. Так, у познюю і ціхую гадзіну ночы перад вяселлем,

Эдзіт Грэнджэр змагалася са сваім трывожным духам, без слёз, без скарж, без сяброў, маўклівая, гордая.

Нарэшце, яна выпадкова дакранулася рукою да адчыненых дзвярэй, якія вялі ў пакой, дзе спала Фларэнс.

Яна ўздрыгнулася, спынілася і зазірнула туды.

Там гарэў агонь, і яна ўбачыла Фларэнс, якая моцна спала ў росквіце нявіннасці і прыгажосці. Эдзіт затаіла дыханне і адчула, што яе цягне да яе.

Цягне бліжэй, бліжэй, яшчэ бліжэй. Нарэшце, яна падышла так блізка, што, нахіліўшыся, прыціснулася губамі да кволай ручкі, якая звісла з ложка, і асцярожна абвіла ёй сваю шыю. Слёзы пырснулі ў яе з вачэй ад гэтага дотыку, калі яна пала на калені і апусціла змучаную галаву і рассыпаныя валасы на падушку каля галавы Фларэнс.

Так правяла Эдзіт Грэйнджэр ноч перад вяселлем. Так застала яе сонца раніцою, у дзень вяселля.

РАЗДЗЕЛ XXXI

Вяселле.

Досвітак з яго халодным бледным тварам дрыжачы надкрадаецца да царквы, пад якою спачывае прах маленькага Поля і яго маці, і заглядае ў вокны. Холадна і цёмна. Ноч яшчэ прыпадае да каменных пліт і хмурыцца, панурая і цяжкая, у кутках і закутках будынка. Гадзіннік на званіцы, які ўзвышаецца над дамамі, вынырнуўшы з безлічных хваль у патоку часу, які набягае і разбіваецца аб вечны бераг, шарэе нібы каменны маяк, які сцеражэ марскі прыліў; у пачатку досвітак можа толькі цішком зазірнуць у царкву і пераканацца, што ноч яшчэ там.

Бездапаможна поўзаючы вакол царквы і заглядаючы ў вокны, досвітак стогне і плача аб сваім кароткачасовым панаванні, і слёзы яго струменяць па шыбах, а дрэвы ля царкоўнай агарожы схіляюць галовы і, спачуваючы, ломяць безлічныя свае рукі. Ноч, бляднеючы перад ім, непрыкметна пакідае царкву, але затрымліваецца пад скляпеннем, у скляпах, і апускаецца на труны. Але вось прыходзіць светлы дзень, надаючы бляск гадзінніку на званіцы, афарбоўваючы шпіц у чырвоны колер, асушаючы слёзы досвітку і заглушаючы яго скаргі; а эстрашаны досвітак, ідучы за ноччу і праганяючы яе з апошняга яе сховішча, сам залазіць у скляпы і хаваецца, са спалоханым тварам, сярод мерцвякоў, пакуль не вернецца адпачыўшая ноч і не прагоніць яго адтуль.

Мышы, якія займаліся маліцвенікамі больш старанна, чым іх уладальнікі, і маленькімі зубкамі нарабілі падушкам¹ больш

¹ Падушкі (у царкве)—іх падкладаюць пад калені, каб мякчэй было стаяць.

шкоды, чым калені людзей, хаваюць свае бліскучыя вочы ў норках і ў страху ціснуцца адна да другой, калі з гулам адчыняюцца царкоўныя дзверы. Бо ў тую раніцу бідль, чалавек, які мае ўладу, прыходзіць рана разам з панамарам, а місіс Міф, маленькая прыслужніца, якая пакутуе ад дыхавіцы, вельмі высахшая старая лэдзі, бедна апранутая, таксама знаходзіцца тут; бідля яна чакала каля поўгадзіны ля царкоўных варот, як і належыць ёй згодна яе становішча.

Кіслая фізіяномія ў місіс Міф, завяўшы чапец і ў дадатак душа, якая прагне шасціпенсавікаў і шылінгаў. Прывычка заманьваць на лаўкі выпадковых наведвальнікаў надае місіс Міф таямнічы выгляд, а ў позірку яе ёсць нейкая скрытнасць, нібы ёй вядома месцейка больш выгоднае, але яна не ўпэўнена ў атрыманні ўзнагароды. Няма такога чалавека, які называўся б містэрам Міфам, і не было яго вось ужо дваццаць гадоў, і місіс Міф лічыць за лепшае, каб пра яго не ўспаміналі. Здаецца, ён даваў дрэнны водгук аб бясплатных месцах¹, і хоць місіс Міф спадзяецца, што ён трапіў у рай, аднак, не бярэцца гэтага сцвярджаць.

Сёння раніцою місіс Міф вельмі мітусіцца ля царкоўных дзвярэй, выбіваючы і вытрасаючы пакрыццё з алтара, дыван і падушкі; і шмат чаго можа расказаць місіс Міф аб надыходзячым вяселлі. Місіс Міф казалі, нібы новая абстаноўка і рамонт дома каштавалі не менш пяці тысяч фунтаў, і місіс Міф чула ад самых надзейных людзей, што ў лэдзі няма і шасці пенсаў пры душы.

Далей місіс Міф памятае добра, нібы гэта здарылася ўчора, пахаванне першай жонкі, і затым хрысціны, і затым зноў пахаванне; і місіс Міф заўважае, што дарэчы трэба вымыць мылам гэту таблічку да прыезду гасцей. Містэр Саундс, бідль, які, грэючыся на сонцы, сядзіць увесь гэты час на ступеньках царквы (і рэдка робіць ён што-небудзь іншае, хіба што, у халоднае надвор'е, падсядае да каміна), ухваляе гутаркі місіс Міф і пытаецца, ці чула місіс Міф аб тым, што лэдзі вызначаецца надзвычайнай прыгажосцю. З тае прычыны, што місіс Міф атрымала такія самыя весткі, містэр Саундс, бідль, чалавек артадаксальны і паважны, які любіць жаночую прыгажосць, саладжава заўважае: «Так, яна—хоць куды!»

Гэтым часам у доме містэра Домбі—вялікае хваляванне і мітусня, галоўным чынам сярод жанчын, з якіх ніводная не задрамала ад чатырох гадзін раніцы, і ўсе былі апрануты да шасці. Містэр Таўлінсон заслугоўвае больш, чым калі-небудзь, увагі пакаёўкі, а ў часе сьнедання кухарка кажа, што за адным вяселлем будуць яшчэ некалькі, чаму пакаёўка не хоча верыць,

¹ *Бясплатныя месцы*—у англійскіх царквах (таксама, як у каталіцкіх і лютэранскіх) набажэнства слухаюць, сядзячы на лаўках; лепшыя месцы—платныя; для бедных пакінуты бясплатныя месцы, значна горшыя.

думаючы, што гэта няпраўда. Містэр Таулінсон не выказвае сваёй думкі па гэтаму пытанню, будучы некалькі засмучаны з'яўленнем іншакраінца з бакенбардамі (сам містэр Таулінсон не мае бакенбардаў), якога нанялі суправаджаць шчасліваю пару ў Парыж і які заняў цяпер размяшчэннем рэчаў у новай карэце. Адносна гэтай асобы містэр Таулінсон кажа, што ніколі яшчэ не бачыў добра ад іншакраінцаў, і, будучы абвінавачаны дамамі ў прадурзятым поглядзе, кажа: «Паглядзіце на Банапарты, які ўсімі імі камандаваў, і ўспомніце, за што толькі ён не зма-таўся!» Пасля чаго пакаёўка кажа, што гэта вялікая праўда.

Кандыцэр старанна працуе ў змрочным пакі на Брук-стрыт, а вельмі рослы маладыя людзі пільна пазіраюць на яго. Ад аднаго з рослых маладых людзей пахне ўжо херэсам, і вочы яго схільны спыняцца і пазіраць на прадмет, не бачачы яго. Рослы малады чалавек разумее сваю слабасць і кажа таварышу, што гэта здараецца ад «практыкавання». Рослы малады чалавек хацеў сказаць—ад узрушальнасці, але словы яго туманныя.

Нецяярплівасць і ўзрушальнасць пашыраюцца яшчэ далей і захапляюць больш шырокія колы. У кватэры містэра Тутса містэр Тутс прыбіраецца так, нібы ён няйначай жаніх: ён мае намер бачыць цырамонію ва ўсёй прыгажосці з зацішнага кутка галерэі і завесці туды Пеўня. Бо містэр Тутс прыняў адважнае рашэнне паказаць Пеўню Фларэнс і сказаць шчыра: «Ну, Певень, больш я не хачу вас ашукваць! Сябра, пра якога я не раз вам гаварыў, гэта я сам. Міс Домбі—прадмет маёй страсці: Якая ваша думка, Певень, пры такім становішчы спраў і што вы мне цяпер параіце?» Тым часам у кухні містэра Тутса Певень, якога чакае такі сюрпрыз, садзіць сваю дзюбу ў кубак моцнага піва і здзяўбае двухфунтовы біштэкс. У доме на пляцы Прынцэсы міс Токс устала і рыхтуецца: яна таксама, не глядзячы на свой глыбокі смутак, вырашыла сунуць шылінг у руку місіс Міф і з якога-небудзь самотнага куточка паглядзець на цырамонію, у якой ёсць для яе жорсткае зачараванне. Ва ўладаннях Драўлянага Мічмана—неспакой: капітан Катль, у сваіх парадных ботах і кашулі з вялізным каўнерыкам, садзіць у часе сьнедання, слухаючы, як па яго загаду Роб Тачыльшчык загадзя чытае яму шлюбную службу, каб капітан мог добра зразумець урачыстасць, на якой збіраецца прысутнічаць; з гэтай мэтай капітан час ад часу спакойна загадвае сваіму капелану «змяніць курс», «адмахаць гэты параграф яшчэ раз» або «трымацца сваіх непасрэдных абавязкаў, а амань пакінуць яму, капітану». І аман ён агалашае гучна і з прыемнасцю, як толькі Роб Тачыльшчык робіць паўзу.

Стрыечны брат Фінікс прыехаў з-за граніцы са спецыяльнай мэтай прысутнічаць пры шлюбе. Сорак год таму назад стрыечны брат Фінікс быў валацугам; але, мяркуючы па фігуры і абыходжанню, ён усё яшчэ такі малады і такі ахайны, што людзі, якія яго мала ведаюць, дзвіацца, калі бачаць здрадніцкія

маршчыны на твары яго лордства і гусіныя лапкі ля вачэй і калі ўпершыню заўважаюць, што, праходзячы па пакоі, ён крыху адхіляецца ў бок ад простаі лініі, якая вядзе да мэты. Але стрыечны брат Фінікс, які ўстае прыкладна а палове восьмай раніцы, зусім не падобен да Фінікса, які ўжо ўстаў і выгляд у яго сапраўды вельмі дрэнны, пакуль яго брыюць у гатэлі Лонг на Бонд-стрыт.

Містэр Домбі выходзіць са свайго прыбіральнага пакоя, выклікаючы мітусню сярод жанчын на лесвіцы; моцна шурхаючы спадніцамі, яны разбягаюцца ў розныя бакі. Містэр Домбі накіроўваецца ў гасціную чакаць вызначанай гадзіны. Надзвычай прыгожы новы сіні фрак містэра Домбі, светлакарычневыя штаны і бэзавы жылет і ў доме ходзяць чуткі, што валасы ў містэра Домбі завітыя.

Падвойны стук у дзверы апавяшчае аб прыбыцці маёра, які вельмі прыгожа прыбраны, і ў пяціцы ў яго герань, а валасы завіты крута і туга, як умее гэта рабіць тубылец.

— Домбі,—кажа маёр, працягваючы абедзве рукі,—як маецесья?

— А вы як маецесья, маёр?

— Клянуса, сэр,—кажа маёр,—Джой Б. адчувае сябе сёння так,—і тут ён з сілай стукае сябе ў грудзі,—адчувае сябе сёння так, сэр, што, чорт пабяры, Домбі, ён не ад таго каб наладзіць двойное вяселле і жаніцца на матцы!

Містэр Домбі ўсміхаецца, але нават для яго гэта ўсмешка бледная, бо містэр Домбі збіраецца парадніцца з маткай, а пры такіх акалічнасцях жартаваць над ёй не варта.

— Домбі,—кажа маёр, заўважыўшы гэта,—жадаю вам шчасця! Віншую вас, Домбі! Далібог, сэр, у такі дзень вам можна пазаздросціць больш, чым каму-б там не было ў Англіі!

І зноў містэр Домбі згаджаецца стрымана, бо ён збіраецца аказаць вялікі гонар лэдзі, і, вядома, ёй можна пазаздросціць больш, чым каму-б там ні было.

— Што датычыць Эдзіт Грэйнджэр, сэр,—прадаўжае маёр,—то ва ўсёй Еўропе не знойдзецца жанчыны, якая не згадзілася-б і не пажадала—дазвольце маёру Бегстоку, сэр, дадаць—і не пажадала адрэзаць сабе вушы і з завушніцамі ў прыдачу, каб заняць месца Эдзіт Грэйнджэр.

— Вы вельмі ласкавыя, маёр,—кажа містэр Домбі.

— Домбі,—адказвае маёр,—вы гэта ведаеце! Давайце абыйдземся без фальшывай скромнасці. Вы гэта ведаеце! Ведаеце вы гэта ці не ведаеце, Домбі?—кажа маёр ледзь не са злосцю.

— О, дапраўды, маёр...

— Пракляце, сэр,—перапыняе маёр.—Вядомы вам гэты факт ці невядомы? Домбі! Ці сябра вам стары Джо? Ці знаходзімся мы, Домбі, у тых простых, блізкіх адносінах, якія даюць магчымасць чалавеку—шчыраму, старому Джозефу Б.,

сэр,—гаварыць адкрыта? Ці можа я павінен адступіць, Домбі, захоўваць адлегласць і быць цырамонным?

— Дарагі маёр Бегсток,—з задаволеным выглядам кажа містэр Домбі,—вы нават разгарачыліся.

— Клянуса, сэр,—кажа маёр,—я разгарачыўся! Джозеф Б. не адмаўляе гэтага, Домбі. Ён разгарачаны! Такі дзень, як сёння, сэр, абуджае ўсе благародныя пачуцці, якія яшчэ захаваліся ў старой, агіднай, пацёртай, панашанай, слабой абалонцы Дж. Б. І вось што я вам скажу, Домбі: у такі момант чалавек павінен выказаць усё, што ў яго на душы, або няхай адзенуць яму наморднік. І Джозеф Бегсток гаворыць вам у вочы, Домбі, тое самае, што гаворыць ён за вашай спіной у сябе ў клубе: на яго не адзецц намордніка, калі гутарка ідзе аб Полі Домбі. Чорт пабяры, сэр,—сказаў у заключэнне маёр з вялікай цвёрдасцю,—што-ж вы на гэта скажаце?

— Маёр,—адказвае містэр Домбі,—запэўняю вас, я вам вельмі ўдзячан. У мяне не было намеру ставіць перашкоды вашай надта старонняй прыхільнасці да мяне.

— Зусім не вельмі старонняй, сэр!—ускрыквае халерычны маёр.—Домбі, я супроць гэтага!

— У такім выпадку—вашай прыхільнасці да мяне,—прадаўжае містэр Домбі.—І ў такі момант, як гэты, я не магу забыцца, чым я яму абавязан.

— Домбі,—кажа маёр, робячы адпаведны жэст,—вось рука Джозефа Бегстока, простага, старога Джоя Б., сэр, калі вам гэта больш да густу! Домбі, няхай гэты дзень будзе найшчасліўшым у нашым жыцці! Ды благаславіць вас бог!

Уваходзіць містэр Каркер, таксама вельмі прыгожа апрануты і з усмешкай, як сапраўдны госць вяселля. Ён ледзь адваджаецца выпусціць руку містэра Домбі—такія палкія яго віншаванні; і ў той-жа час ён так шчыра трасе руку маёра, што дрыжэнне яго рук перадаецца таксама і яго голасу, які выціскаецца праз зубы.

— Нават надвор'е спрыяе,—кажа містэр Каркер.—На дзіва сонечны і цёплы дзень! Спадзяюся, я ні на секунду не спазніўся?

— Хвіліна ў хвіліну, сэр,—кажа маёр.

— Я ў захапленні,—кажа містэр Каркер.—Я баяўся, каб на некалькі секунд не спазніцца да прызначанай гадзіны, бо мяне затрымала вераніца павозак. І я асмеліўся заехаць на Брук-стрыт,—гэтыя словы былі звернуты да містэра Домбі,—каб пкінуць некалькі вельмі рэдкіх кветак для місіс Домбі. Чалавек у маім становішчы, які заслужыў быць запрошаным сюды, ганарыцца магчымасцю прынесці даніну паважання ў знак сваёй васальнай залежнасці. А з прычыны таго, што місіс Домбі, бяспрэчна, засыпана каштоўнымі і прыгожымі рэчамі,—тут ён кінуў дзіўны позірк на свайго апекуна,—я цешу сябе надзеяй, што маё прынашэнне будзе прынята з прыхільнасцю іменна дзякуючы таму, што яно такое скромнае.

— Я ўпэўнен,—ласкава адказвае містэр Домбі,—што будучая місіс Домбі ацэніць вашу ўвагу, Каркер.

— А калі ёй належыць зрабіцца сёння раніцой місіс Домбі, сэр,—кажа маёр, паставіўшы на стол сваю кафэйную чашку і зірнуўшы на гадзіннік,—нам даўно час ехаць!

І містэр Домбі, маёр Бегсток і містэр Каркер у калясцы едуць у царкву. Містэр Саундс, бідль, даўно ўжо падняўся са ступенек і стаіць з трохвуголкай у руцэ. Місіс Міф робіць кніксен і прапануе пасядзець у рызніцы¹. Містэр Домбі лічыць за лепшае астацца ў царкве. Калі ён кідае позірк на арган, міс Токс хаваецца за пухлую нагу херувіма, які ўпрыгожвае помнік і які надзьмуў шчокі, як юны бог ветру. Капітан Катль, наадварот, устае і махае кручком у знак прывітання і заахвочання. Містэр Тутс, прыкрываючы рукою рот, гаворыць Пеўню, што джэнтльмен, што стаіць пасярэдзіне, той, што ў светлакарычневых штанах,—бацька яго дамы сэрца. Певень хрыпла шэпча містэру Тутсу, што ён ніколі яшчэ не бачыў такога накрухмаленага хлапца, але што пры дапамозе навукі і аднаго ўдару, нанесенага ў жылет, ён можа сагнуць яго ўдвая.

Містэр Саундс і місіс Міф, стоячы непадалёку, пазіраюць на містэра Домбі, калі чуваць стук пад'язджаючага экіпажа, і містэр Саундс выходзіць, а місіс Міф, сустрэўшы позірк містэра Домбі, робіць кніксен і кажа яму, што, здаецца, прыехала яго «добрая лэдзі». Затым чуваць крокі і шэпт у дзвярах, і добрая лэдзі уваходзіць ганарлівым поступам.

Пакуты мінулаі ночы не пакінулі на яе твары ніякага знаку; у ёй няма нічога ад той жанчыны, якая, стаўшы на калені, апусціла гарачую галаву на падушку дзяўчыны, якая спала. Гэтая дзяўчына, ціхманая і цудоўная, знаходзіцца тут-жа, каля яе—вельмі рэзкі кантраст з ёй самой, пагардлівай і непакорлівай, а яна стаіць тут спакойная, статная, незразумелая, ззяючая і велічная, у розквіце прыгажосці і, аднак, у пагардзе і зневазе таго зачаравання, якое яна ўнушае.

Настае пауза, калі містэр Саундс ідзе нячутна ў рызніцу па папа і клерка. Тады місіс Ск'ютон звяртаецца да містэра Домбі, гаворачы больш выразна і ўцямлiва, чым ёй уласціва, і ў той-жа час падыходзячы да Эдзіт.

— Дарагі мой Домбі,—гаворыць добрая матуля,—баюся, што мне ўсё-такі давядзецца расстацца з любай Фларэнс і згадзіцца, каб яна вярнулася дадому, як яна і думала. Пасля той страты, якая сёння мяне чакае, мой дарагі Домбі, я адчуваю, што ў мяне няхопіць бадзёрасці нават для яе.

— Ці не лепш ёй астацца з вамі?—супярэчыць жаніх.

— Не думаю, дарагі Домбі. Не, не думаю. Мне лепш пабыць адной. Да таго-ж мая любая Эдзіт будзе пасля звароту яе нату-

¹ Рызніца—пакой у царкве, дзе захоўваюцца царкоўныя рэчы і адзенне папоў.

ральнай і пастаяннай кіраўніцай, і, бадай, лепш мне не пасягаць на яе правы. Яна можа адчуць рэўнасць. Хіба не так, любая Эдзіт?

Кажучы гэтыя словы пяшчотная матуля сціскае руку дачкі—магчыма, настойліва жадаючы прыцягнуць яе ўвагу.

— Калі гаварыць сур'ёзна, мой дарагі Домбі,—прадаўжае яна,—я хачу пусціць нашу мілую дзяўчынку і не заражаць яе сваім смуткам. Мы толькі што ўладзілі гэту справу. Яна вельмі добра разумее, дарагі Домбі. Эдзіт, дарагая мая, яна вельмі добра разумее.

Зноў добрая маці сціскае руку дачкі. Містэр Домбі ўстрымліваецца ад прырэчанняў, бо з'яўляюцца свяшчэннік і клерк, а місіс Міф і містэр Саундс, бідль, паказваюць прысутным іх месцы перад алтаром.

— Хто аддае гэту жанчыну ў жонкі гэтаму мужчыну?

Стрыечны брат Фінікс. Ён прыехаў з Бадэн-Бадэна спецыяльна для гэтай мэты.

— Я аддаю гэтую жанчыну ў жонкі гэтаму мужчыну,—кажа Фінікс.

Спачатку стрыечны брат Фінікс, які меў намер ісці па простаі лініі, але звярнуў убок па віне сваіх непаслушных ног, аддае ў жонкі гэтаму мужчыну зусім не тую жанчыну, якую патрэбна, а іменна—далёкую сваячку сям'і, падружку досыць знатнага паходжання, і маладзейшую за місіс Ск'ютон на дзесьць гадоў, але місіс Міф, высунуўшы свой завяўшы чапец, спрытна паварочвае яго і падкатвае, нібы на калёсцах, проста да «добрай лэдзі», якую стрыечны брат Фінікс і аддае за жонку «гэтаму мужчыну».

— І ці абяцаюць яны перад тварам неба?..

Так, гэта яны абяцаюць: містэр Домбі кажа, што ён абяцае. А што кажа Эдзіт? Яна таксама абяцае.

Такім чынам, яны даюць клятву з гэтага моманту ў шчасці і няшчасці, у багацці і беднасці, у хваробе і здароўі любіць і паставаць адзін аднаго, пакуль смерць іх не разлучыць. Шлюб заключаны.

Цвёрдым, выразным почыркам маладая запісвае сваё імя ў кнігу, калі яны прыходзяць у рызніцу.

— Мала хто з лэдзі піша тут сваё імя так, як напісала гэта добрая лэдзі,—кажа місіс Міф, прысядаючы; глянуць у такую хвіліну на місіс Міф—гэта значыць убачыць, як нырае яе завяўшы чапец. Містэр Саундс, бідль, лічыць, што подпіс надзвычайны і варты таго, хто падпісаўся, аднак, ён захоўвае гэта пры сабе.

Фларэнс таксама падпісваецца, але не выклікае пахвальбы, бо рука ў яе дрыжыць. Распісваюцца ўсе; апошнім—стрыечны брат Фінікс, які змяшчае сваё благароднае імя не туды, куды трэба, і ўносіць сябе ў спіс нарадзіўшыхся гэтай самай раныцы.

Затым маёр вельмі галантна цалуе маладую і выконвае гэтае правіла ваеннай тактыкі ў адносінах да ўсіх лэдзі, не гледзячы на тое, што місіс Ск'ютон надзвычай жорсткая для палунку і прарэзліва пішчыць у царкве. Па яго прыкладу пайшоў стрыечны брат Фінікс і нават містэр Домбі. Нарэшце, містэр Каркер, пабліскваючы белымі зубамі, набліжаецца да Эдзіт з такім выглядам, нібы збіраецца яе ўкусіць, а не паспытаць слодычы яе вуснаў.

Румянец на ганарлівым твары і пылаючыя вочы, магчыма, павінны былі спыніць яго, але не спынілі, таму што ён цалуе яе, як і ўсе астатнія, і жадае ёй усялякага добра.

— Калі пажаданні,—гаворыць ён ціха,—не з'яўляюцца залішнім пры такім саюзе.

— Дзякую вам, сэр,—адказвае яна, пагардліва скрываўшы губы і цяжка дыхаючы.

— Я ганаруся,—кажа містэр Каркер, рабалепа схіляючы галаву, у той час як яго вочы і зубы выкрываюць фальш гэтага рабалества,—я ганаруся тым, што маё пакорнае прынашэнне заслужыла дотыку рукі місіс Домбі і ганаровага месца ў гэты радасны дзень.

Хоць яна адказвае паклонам, але пры гэтым робіць міма-лётны рух, нібы хоча скамячыць кветкі, што трымае ў руцэ, і кінуць іх з пагардай. Але яна бярэ пад руку свайго мужа, які стаць каля яе, размаўляючы з маёрам, і зноў яна ганарыстая, спакойная і маўклівая.

Экіпажы зноў стаяць ля дзвярэй царквы. Містэр Домбі пад руку з жонкай ідзе наперад міма дваццаці вывадкаў маленькіх дзв'ючынак, якія размясціліся на ступеньках, і кожная з іх запамінае да самых малых дэталей фасон і колер яе плацця і пасля аднаўляе яго для сваёй лялькі, якая бясконца выходзіць замуж. Клеапатра і стрыечны брат Фінікс садзіцца ў той самы экіпаж. Маёр падсаджвае ў другі экіпаж Фларэнс і падружку, якую ледзь было не аддалі памылкова ў жонкі, і пасля садзіцца сам, а пасля яго садзіцца містэр Каркер. Коні гарцуюць і рвуцца ўперад; фурманы і лакеі францыяць развяваючыміся лентамі, кветкамі і новымі ліўрэямі. (Яны ад'язджаюць і з грукатам імчацца па вуліцах; і калі яны праносяцца міма, тысячы галоў паварочваюцца, каб паглядзець ім услед, і тысячы разважлівых маралістаў, сумуючы, што сёння не іх уласнае вяселле, пацяшаюцца, разважаючы, як мала думаюць гэтыя людзі аб тым, што такое шчасце не можа прадаўжацца доўга.)

Калі настае цішыня, міс Токс з'яўляецца з-за нагі херувіма і павольна спускаецца з галярэі. Вочы ў міс Токс чырвоныя, а насавая хустачка мокрая. Міс Токс паранена, але не разгневана, і яна спадзяецца, што яны будуць шчаслівыя. Яна прызнаецца сама сабе, што маладая прыгожая, а яе ўласныя чароўнасці здаюцца ў параўнанні з ёю бледнымі і завяўшымі; але

статная фігура містэра Домбі ў бэзавым жылце і светлакарычневых штанах стаіць у яе перад вачыма, і міс Токс зноў плача пад сваёй вуаллю, варочаючыся дадому на пляц Прынцэсы. Капітан Катль набожна, хрыплым голасам агалашае ўсе аманы і адказы, адчувае, што рэлігійныя практыкаванні пайшлі яму на карысьць, і ў супакойлівым настроі прахаджаецца па царкве з глянцавітым капелюшом у руцэ і чытае надпіс на таблічцы маленькага Поля. Галантны містэр Тутс, у суправаджэнні Пеўня, пакідае царкву, і яго жорстка мучыць каханне. Певень усё яшчэ не можа прыдумаць плана заваёвы Фларэнс, але першапачатковая яго ідэя авалодала ім, і ён лічыць, што правільны крок у гэтым напрамку—прымусяць містэра Домбі сагнуцца ўдвай.

Але вось экіпажы пад'язджаюць да рэзідэнцыі маладой, і музыканты, якія цешаць слых званочкамі, пачынаюць трызвоніць, і грывіць аркестр. Народ валіць гурмой, і збіраецца на тоўп з'явак, у той час як містэр Домбі, вядучы за руку місіс Домбі, ўрачыста ўваходзіць у палацы Фініксаў. Астатнія госці выходзяць з экіпажаў і ідуць за імі.

Зноў чуваць віншаванні з гэтым найшчасліўшым днём, і прыбываюць новыя госці, хоць іх і мала; але вось яны пакідаюць гасціную і садзяцца за стол у панурай карычневай сталовай, якой ніводзін кандыцер не можа надаць вясёлага выгляду.

Аднак, повар вельмі добра справіўся са сваёй справай і сервіраваў надзвычайнае снеданне. Містэр і місіс Чык далучыліся да кампаніі ў ліку іншых гасцей. Місіс Чык узахапленні ад таго, што Эдзіт па натуре «сапраўдная Дэмбі», і яна гутарыць ветліва і канфідэнцыяльна з місіс Ск'ютон, з чыёй душы зваліўся даяр, і яна п'е шампанскае. Вельмі рослы малады чалавек, які ад раніцы пакутваў ад узрушэння, адчувае сябе лепш; але ім авалодала няўяўнае раскаянне, ён ненавідзіць другога вельмі рослага маладога чалавека, гвалтоўна вырывае ў яго талеркі і адчувае панурую асалоду, робячы непрыемнасць гасцям. Госці спакойныя і бестурботныя і не зневажаюць празмерным ажыўленнем чорныя гербы партрэтаў, якія паглядаюць на іх са сцен. Стрыечны брат Фінікс і маёр—самыя вясёлыя ў гэтай кампаніі, але ў містэра Каркера знаходзяцца ўсмяшкі для ўсіх, хто сядзіць за сталом. Ён пакідае асаблівую ўсмяшку для маладой, якая рэдка, вельмі рэдка яе заўважае.

Калі снеданне скончана і слугі выходзяць з пакоя, стрыечны брат Фінікс устае; вельмі-ж маладжавы ў яго выгляд, калі белыя манжэты амаль цалкам закрываюць яму кісці рук (яны досяць кастлявыя), а шчокі разумяніліся ад шампанскага.

— Клянусь сумленнем,—кажа стрыечны брат Фінікс,—хоць гэта і не прынята ў доме сумленнага джэнтльмена, аднак, я прашу ў вас дазволу абвясціць тое, што звычайна называецца э... уласна кажучы... тостам.

Маёр вельмі хрыплым голасам выказвае сваю згоду. Містэр Каркер, перагнуўшыся цераз стол да стрыечнага брата Фінікса, усміхаецца і ківае шмат разоў.

— Э... уласна кажучы, гэта не э...—Стрыечны брат Фінікс пасля такога ўступу безнадзейна змаўкае.

— Слухайце, слухайце!—кажа маёр удушальным тонам.

Містэр Каркер паціху пляскае ў далоні і, зноў перагнуўшыся цераз стол, усміхаецца і ківае яшчэ больш энергічна, чым раней, нібы яго асабліва здзівіла гэта апошняя заўвага і ён хоча выказаць, якую карысць яна дала яму.

— Гэта такая падзея,—кажа стрыечны брат Фінікс,—калі, уласна кажучы, можна, не парушаючы прыстойнасці, крыху адступіць ад звычайнага штодзённага жыцця. І хоць я ніколі не быў прамоўцам, і калі я быў у Палаце абшчын і меў гонар падтрымліваць прапанову, я, уласна кажучы, захварэў на два тыдні, засмучаны няўдачай...

Маёр і містэр Каркер у такім захваленні ад гэтага біяграфічнага штрыха, што стрыечны брат Фінікс смяецца і, звяртаючыся непасрэдна да іх, прадаўжае:

— Уласна кажучы, тады я быў вельмі хворы... усё-такі, ведаецце, я адчуваю, што на мне ляжыць абавязак. А калі на англічаніну ляжыць абавязак, ён, мне здаецца, абавязан выканаць яго як мага лепш. Такім чынам, сёння наша сям'я мела прыёмнасць злучыцца ў асобе маёй цудоўнай і беззаганнай сваячкі, уласна кажучы, якая тут прысутнічае...

Пасля гэтага чуваць апладысменты.

— Якая прысутнічае,—паўтарае стрыечны брат Фінікс, адчуваючы, што гэтыя прыгожыя словы заслугоўваюць быць паўторанымі,—з тым, хто... гэта значыць з чалавекам, на якога пагарда ніколі не можа... уласна кажучы, з маім паважаным сябрам Домбі, калі ён мне дазволіць называць яго так.

Стрыечны брат Фінікс кланяецца містэру Домбі, містэр Домбі ўрачыста адказвае паклонам; усе больш або менш задаволены і расчудлены гэтым незвычайным і, магчыма, бясспрыкладным абыходжаннем.

— У мяне не было магчымасці,—прадаўжае стрыечны брат Фінікс,—якой-бы я хацеў, каб бліжэй пазнаёміцца з маім сябрам Домбі і вывучыць тыя якасці, якія робяць гонар як яго розуму, так, уласна кажучы, і сэрцу, бо я меў няшчасце быць,—як мы, бывала, гаварылі ў мой час у Палаце абшчын, калі не прынята было спасылацца на Палату лордаў і калі парадак парламенцкіх паседжанняў захоўваўся, магчыма, лепш, чым захоўваецца цяпер,—меў няшчасце быць,—прадаўжае стрыечны брат Фінікс, счакаўшы з вялікай хітрасцю, каб выпаліць пасля свой жарт,—уласна кажучы, зусім у іншым месцы!

Маёра апаноўваюць сударгі ад смеху, і ён ледзве апамтываецца.

— Але я дастаткова ведаю майго сябра Домбі,—прадаўжае стрыечны брат Фінікс больш сур'ёзным тонам, нібы ён раптам зрабіўся і саліднейшым і мудрэйшым,—каб ведаць, што, уласна кажучы, ён з'яўляецца тым, каго можна выразна назваць э... купцом... брытанскім купцом... і э... і чалавекам. І хоць я на працягу некалькіх гадоў жыў за граніцай (мне-б было вельмі прыемна прыняць майго сябра Домбі і ўсіх тут прысутных у Бадэн-Бадэне і, скарыстаўшы выпадак, прадставіць іх вялікаму герцагу), тым не менш—цешу сябе надзеяй—я дастаткова ведаю маю цудоўную і беззаганную сваячку, каб ведаць, што яна мае ўсе даныя, якія забяспечваюць шчасце мужа, і што яе шлюб з маім сябрам Домбі з'яўляецца шлюбом кахання і ўзаемнай прыхільнасці.

Шматлікія ўсмешкі і кіўкі містэра Каркера.

— Таму,—кажа стрыечны брат Фінікс,—я віншую сям'ю, членам якой з'яўляюся, з такім набыццём, як мой сябра Домбі. Я віншую майго сябра Домбі са шлюбом з маёй цудоўнай і беззаганнай сваячкай, якая мае ўсе даныя, якія забяспечваюць шчасце мужа, і бяру на сябе смеласць праранавіць усім вам, уласна кажучы, павіншаваць з прычыны такой падзеі і сябра майго Домбі і маю цудоўную і беззаганную сваячку.

Прамова Фінікса сустрэта гучнымі апладысменцімі, і містэр Домбі выказвае ўдзячнасць ад імя свайго і місіс Домбі. Неўзабаве пасля гэтага Дж. Б. прарануе выціць за здароўе місіс Ск'ютон. Затым сьнеданне заканчваецца неяк вяла, і Эдзіт выходзіць, каб пераапрунуцца ў дарожнае плацце.

Карэта ля дзвярэй; маладая спускаецца ў вестыбюль, дзе яе чакае містэр Домбі. Фларэнс, таксама гатовая да ад'езду, стаіць на лесвіцы, а міс Ніпер, якая займала прамежны пост паміж гасцінай і кухняй, збіраецца суправаджаць яе. Як толькі з'яўляецца Эдзіт, Фларэнс спяшаецца ёй насустрач, каб развітацца.

Няўжо Эдзіт холадна, і таму яна дрыжыць? Няўжо ў дакрананні Фларэнс ёсць штосьці дзіўнае або хвэравітае, і таму гэта прыгожая жанчына адступаецца і курчыцца, нібы не можа вытрымаць гэтага дакранання? Няўжо патрэбна так спяшацца з ад'ездам, і таму Эдзіт, махнуўшы рукою, прабягае міма і ад'язджае?

Калі замірае стук колаў, місіс Ск'ютон, прыгнечаная мацярынскімі лачуццямі, апускаецца ў позу Клеапатры¹ на сваю софу і пралівае слёзы. Маёр, устаўшы з-за стала разам з астат-

¹ У позу Клеапатры—г. зн. напоўлежачы; так звычайна малявалі гэту егіпецкую царыцу.

німі гасцямі, стараецца яе ўсцешыць, але яна і слухаць не хоча пра ўсцяшэнне, і маёр развітваецца і выходзіць. Развітваецца і выходзіць стрыечны брат Фінікс, і развітваецца містэр Каркер. Усе госці раз'язджаюцца. Астаўшыся адна, Клеапатра адчувае лёгкае галавакружэнне, выкліканае вялікім хваляваннем, і засынае.

Надыходзіць ноч. Фларэнс, паблукаўшы па пакоях вельмі добрага дома, ідзе ў сваю спальню, дзе, дзякуючы клопатам Эдзіт, яе акружаюць раскоша і ўтульнасць; зняўшы святочнае плацце, яна апранае простае траурнае, у памяць дарагога Поля, і садзіцца за кнігу, а каля яе Дыяген, расцягнуўшыся на падлозе, жмурыцца і міргае. Але сёння Фларэнс не можа чытаць. Дом здаецца дзіўным і новым, і ў ім гучна разлягаецца водгулле. На душы ў яе сумна: яна не ведае прычыны, але ёй цяжка. Фларэнс закрывае кнігу, а няўклюжы Дыяген, палічыўшы гэта за сігнал, кладзе лапы ёй на калені і трэцца вушамі аб яе рукі, якія гладзяць яго.

Маёр, які цэлы дзень задыхаўся і драмаў, позна паабедаў у сваім клубе, а цяпер сядзіць за пінтай віна і даводзіць ледзь не да вар'яцтва скромнага маладога чалавека з румяным тварам, які сядзіць за суседнім столікам (ён з радастю заплаціў-бы вялікія грошы, каб толькі ўстаць і пайсці, але не можа гэтага зрабіць),—даводзіць ледзь не да шаленства расказамаі пра Бегстока на вяселлі Домбі і пра вельмі арыстакратычнага сябра старога Джо, лорда Фінікса. У гэты час лорд Фінікс, якому, трэба было быць у гатэлі Лонг і ляжаць у пасцелі, сядзіць за картачным сталом, куды яго прывялі, магчыма, насуперак яго жаданню, непаслухмяныя ногі.

Ноч, нібы велікан, займае ўсю царкву ад каменных пліт па самы дах і пануе тут у гадзіны маўчання. Бледны досвітак зноў заглядае цішком у вокны і, саступаючы месца дню, бачыць, як ноч ідзе ў скляпы, і ідзе за ёю, выганяе яе адтуль і хаваецца сярод мерцвякоў. Баязлівыя мышы зноў ціснуцца адна да другой, калі з грукатам адчыняюцца вялікія дзверы, і ўваходзяць містэр Саундс і місіс Міф, ідуць па кругу свайго штодзённага жыцця, непарушным, як шлюбны пярсцёнак. Зноў трохвуголка і завяўшы чапец відаць на заднім плане ў часе шлюбу; і зноў мужчына бярэ за жонку жанчыну, і жанчына бярэ за мужа мужчыну, даючы ўрачыстае абяцанне:

«Захоўваць і шанаваць ад гэтага часу, у шчасці і няшчасці, у багацці і беднасці, у хваробе і здароўі, любіць і песціць, пакуль смерць іх не разлучыць».

Гэтыя самыя словы паўтарае містэр Каркер, уязджаючы конна ў горад, і рот у яго расцягнены да вушэй, калі ён выбірае чысцейшую дарогу.

Драўляны Мічман разбіваецца ўшчэнт.

Сумленны капітан Катль, правёўшы некалькі тыдняў у сваім умацаваным сховішчы, зусім не меў намеру адмаўляцца ад разважлівых мер перасцярогі, прынятых для абароны ад нечаканага нападу, толькі таму, што вораг не з'яўляецца. Капітан лічыў, што цяперашняе яго шчасце занадта вялікае і цудоўнае, каб прадаўжацца доўга; ён ведаў, што нядоўга флюгер астаецца непарушным, калі дзьме спадарожны вецер. Вельмі добра знаёмы з рашучым і смелым норавам місіс Мак-Стынджэр, ён не сумняваўся ў тым, што гэта гераічная жанчына паставіла сабе за мэту знайсці яго і захапіць у палон. Калоцячыся пад цяжарам гэтых меркаванняў, капітан Катль жыві вельмі замкнута і адасоблена; звычайна выходзіў толькі на змярканні, ды і тады асмельваўся вандраваць толькі па самых глухіх вуліцах, зусім не пакідаў дома па нядзелях і як у сценах, так і за сценамі свайго сховішча, асцерагаўся капялюшыкаў, нібы іх насілі раз'юшаныя ільвы.

Капітан і не думаў, што можна аказаць супраціўленне місіс Мак-Стынджэр у выпадку, калі яна накінецца на яго ў часе прагулкі. Ён адчуваў, што гэтага нельга зрабіць. Ён ужо бачыў сябе, пакорлівага, пасаджанага ў наёмную карэту і ўселенага на старую кватэру. Ён прадбачыў, што, раз папаўшыся ў гэту турму, ён—загінуўшы чалавек; бывай яго капялюш; місіс Мак-Стынджэр пільнуе яго ўдзень і ўночы; дакоры сыплюцца на яго галаву ў прысутнасці дзяцей; ён унушае падазрэнне і недавер'е—людаед у вачах дзяцей і выкрыты здраднік у вачах іх маці.

Калі гэта змрочная карціна паўставала ва ўяўленні капітана, ён пакрываўся ўвесь потам і яго апаноўваў смутак. Звычайна гэта бывала вечарамі, незадоўга да той гадзіны, калі, азіраючыся, ён выходзіў з дому падыхаць паветрам і прагуляцца. Разумеючы, якая небяспека яму пагражае, капітан у такіх хвіліны развітваўся з Робама урачыста, як і належыць чалавеку, які, магчыма, ніколі не вернецца, навучаючы яго на выпадак, калі ён (капітан) на час знікне з віду, ісці па сцежцы добрадзейнасці і добра паліраваць медныя інструменты.

Але, не жадаючы адмаўляцца ад малейшай надзеі на вырашаванне і стараючыся забяспечыць сабе, калі справа набудзе дрэнны характар, магчымасць падтрымліваць зносіны са знешнім светам, капітану Катлю прышла ў галаву шчаслівая думка навучыць Роба Тачыльшчыка якому-небудзь патаемнаму сігналу, каб гэты падначалены мог у часе бяды паведаміць камандзіру аб сваёй прысутнасці і адданасці. Пасля доўгага раздум'я капітан вырашыў і навучыў яго высвістваць марскую песеньку «Гэй, весялей, весялей!», а калі Роб Тачыльшчык дасягнуў той

ступені дасканаласці ў выкананні яе, на якую толькі можа разлічваць сухаземны жыхар, капітан загадаў яму запам'ятаць наступныя таямнічыя правілы:

— Ну, прыцель, трымайцеся мацней! Калі мяне калі-небудзь захопяць...

— Захопяць, капітан!—перapyніў Роб, шырока расплюшчваючы свае круглыя вочы.

— Так!—панура сказаў капітан Катль.—Калі я калі-небудзь выйду з дому, маючы намер вярнуцца да вячэры, і не з'яўлюся на адлегласці воклічу, то праз дваццаць чатыры гадзіны пасля майго знікнення ідзіце на Брыг-плейс і высвістайце вось гэту песеньку каля маёй старой прыстані, але так, разумеецца, нібы вы гэта робіце без усякага намеру, нібы вас занесла туды выпадкова. Калі я вам адкажу тою-ж самай песенькай, вы, прыцель, адчальвайце і варочайцеся назад праз дваццаць чатыры гадзіны; калі я адкажу іншай песенькай адхіліцеся ад прамога курса і трымайцеся на адлегласці, пакуль я не дам другога сігнала. Зразумелі загад?

— Ад чаго я павінен адхіліцца, капітан?—запытаўся Роб.—ад бруку?

— Кемлівы хлапец, нечага сказаць!—усклікнуў капітан, суро́ва на яго паглядаючы.—Роднай мовы не разумее! Тады вы адыйдзіце ў бок, а пасля вярніцеся.—зразумела цяпер?

— Зразумела, капітан,—сказаў Роб.

— Вельмі добра, прыцель,—змякчыўшыся, сказаў капітан.—Так і зрабіце!

Каб Роб добра гэта засвоіў, капітан Катль вечарамі, пасля таго як зачыняў краму, праводзіў часамі рэпетыцыю з ім усёй сцэны: ішоў для гэтай мэты ў гасціную, нібы ў жыллё ўяўляемай місіс Мак-Стынджэр, і ўважліва сачыў за паводзінамі свайго саюзніка ў дзірачку, якую ён прасвідраваў у сцяне. Роб Тачыльшчык у часе іспытаў выконваў свой абавязак так добра і спрытна, што капітан, у знак свайго задавальнення, падараваў яму ў розны час сем шасціпенсавікаў; і паступова ў сэрца яго пракраўся спакой чалавека, які падрыхтаваўся да горшага і прыняў усе разумныя меры перасцярогі супроць бязлітаснага лёсу.

Аднак, капітан не спакушаў лёсу і схілен быў рызыкаваць ніколькі не больш, чым раней. Мяркуючы, што правілы добрага тону прадпісваюць яму, як сябру сям'і, прысутнічаць на вяселлі містэра Домбі (аб ім ён даведаўся ад містэра Перча) і з галярэі паказаць гэтаму джэнтльмену сваю прыязную і задаволеную фізіяномію, ён накіраваўся ў царкву ў наёмным кабырляце, у якім абодва вокны былі паднятыя.

Капітан шчасліва вярнуўся дадому, і новае яго жыццё ішло заведзеным парадкам; непрыцель не даваў яму больш прамых повадаў да трывогі, чым штодзённае з'яўленне дамскіх капялюшыкаў на вуліцы. Але іншыя клопаты пачалі прыгнятаць капі-

тана. Пра карабль Уолтэра ўсё яшчэ не было ніякіх вестак. Не было ніякіх звестак і пра старога Соля Джылса. Фларэнс нават не ведала аб знікненні старога, а капітан Катль не адважваўся ёй сказаць. Сапраўды, з таго часу, як надзея на выратаванне великадушнага, прыгожага, смелага юнака, якога ён па-свойму, грубавата, любіў з ранняга яго дзяцінства, пачала патухаць і патухала з дня на дзень,—капітан са смуткам праганяў ад сябе думку пра размову з Фларэнс. Калі-б сумленны капітан мог прынесці ёй добрыя весткі, ён не пабаяўся-б увайсці ва ўноў адрамантаваны і надзвычай добра мэбляваны дом—хоць гэты дом, у сувязі з бачанай ім у царкве лэдзі, навяваў на яго жах— і з'явіўся-б да Фларэнс. Але калі цёмныя хмары засланілі іх агульныя надзеі і згушчаліся з кожнай гадзінай, капітану здавалася, нібы для яе ён з'яўляецца крыніцай новых няшчасцяў і засмучэння і візіта Фларэнс ён баяўся не менш, чым самой місіс Мак-Стынджэр.

Быў халодны, цёмны асенні вечар, і капітан Катль загадаў запаліць у каміне ў маленькай задняй гасцінай, якая больш, чым калі-небудзь, была падобна цяпер да каюты. Ліў дождж, і дзьмуў моцны вецер; прайшоўшы праз адчыненую ўсім вятрам спальню свайго старога сябра, капітан падняўся на дах дома даведадца, якое надвор'е, і сэрца ў яго замерла, калі ён убачыў, як непагодліва і безнадзейна навакол.

Павярнуўшы твар насустрач рэзкаму ветру і косаму дажджу, капітан Катль пазіраў на цяжкія воблакі, якія шпарка імчаліся над нагромаджэннем дахаў, і дарэмна шукаў больш вясялага малюнку. І навакол, яго самога відовішча было не лепшае. У шматлікіх скрынках з-пад чаю і розных банках чулася ля яго ног варкванне галубоў Роба Тачыльшчыка, падобнае да жалобнага стогну ўскручанага брыза¹. Расхістаны флюгер—мічман з тэлескопам ля вока, які калісьці быў відаць з вуліцы, але даўно ўжо заслонены цаглянай сцяной,—скрыпеў і скардзіўся на сваім заржаўленым шпяньку, калі парыў ветру прымушаў яго круціцца і вёў з ім ліхую гульню. На грубым снім жылец капітана халодныя дажджавыя кроплі трапяталі, як стальныя пацеркі; і ён, сагнуўшыся, ледзь мог устояць на нагах пад націскам жорсткага паўночна-заходняга ветру, які налятаў на яго з цвёрдым намерам перакуліць за парапет² і выкінуць уніз на брук. Калі ў гэты вечар яшчэ аставалася жывой нейкая Надзея, разважаў капітан, прытрымліваючы капялюш, яна, зразумела, сядзела дома і не паказвалася на вуліцы; і капітан, сумна ківаючы галавою, пайшоў яе шукаць.

Капітан Катль павольна спусціўся ў маленькую заднюю гасціную і, усеўшыся ў сваё крэсла, пачаў шукаць яе ў каміне; але

¹ Брыз—лёгкі ветрык.

² Парапет—пярылы, парэнчы.

там яе не было, хоць агонь ярка гарэў. Ён дастаў табакерку і люльку і, размясціўшыся пакурыць, пачаў шукаць яе ў чырвоным тлеючым попеле і ў завітках дыму, што выходзілі з яго губ; але і там не было нават каліва іржы з якара Надзеі. Ён паспрабаваў наліць сабе шклянку грогу, але меланхалічная ісціна была затоена на дне гэтага калодзежа і ён не мог дапіць шклянкі. Некалькі разоў ён прайшоўся па краме і пашукаў Надзею сярод інструментаў; але, не гледзячы на ўсё яго супраціўленне, яны ўпарта вызначалі шлях загінуўшага судна, які абрываўся на дне пустэльнага мора.

Па-ранейшаму бушаваў вецер, і дождж па-ранейшаму стукаў у зачыненыя аяніцы, калі капітан спыніўся перад Драўляным Мічманам і, выціраючы сваім рукавом мундзір маленькага афіцэра, задумаўся аб тым, колькі гадоў пражыў на свеце Мічман і як мала змен—амаль ніякіх—адбылося за гэты час з экіпажам яго судна; як гэтыя змены наляцелі ўсе разам, у адзін дзень, і як яны ўсё змялі. Маленькае таварыства ў задняй гасцінай распалася і рассялася па свеце. Не было каму слухаць «Прыгажуню Пег», нават калі-б хто-небудзь і мог яе праспяваць, але такога чалавека не было; бо капітан быў таксама цвёрда ўпэўнены ў тым, што ніхто, апроча яго, не можа выканаць гэту баладу, як і ў тым, што пры цяперашнім становішчы спраў ён не адважыцца на такую спробу. Не было відаць у доме вясёлага твара Уольра—тут капітан на секунду адвёў свой рукаў ад мундзіра Мічмана і выцер ім уласную шчаку,—знаёмы парык і гукі Соля Джылса зрабіліся зданню мінулага; і ўсе планы і праекты, звязаныя з Мічманам, імчаліся па волі хваль без мачты і руля.

Капітан з засмучанай фізіяноміяй стаяў у задуменні, старанна выціраючы Мічмана, столькі-ж з далікацтва да яго, старога знаёмага, колькі і з прычыны няўважлівасці, як раптам стук у дзверы магазіна прымусіў спалохана ўздрыгануцца Роб Тачыльшчыка, які, седзячы на прылаўку, не зводзіў круглых вачэй з твара капітана і ў пяцісоты раз пытаўся ў самога сябе, няўжо той зрабіў забойства, і таму так пакутуе ад сумлення і заўсёды стараецца ўцячы.

— Што гэта?—ціха запытаўся капітан Катль.

— Нехта стукае, капітан,—адказаў Роб Тачыльшчык.

Капітан з пасаромленым і вінаватым выглядам адразу-ж прабраўся на цыпках у маленькую гасціную і замкнуўся там. Роб, адчыніўшы дзверы, рыхтаваўся перагаварыць з наведвальнікам на парозе, калі-б наведвальнік з'явіўся ў асобе жанчыны; але з прычыны таго, што ён належаў да мужчынскага полу, а загад, дадзены Робу, тычыўся толькі жанчын, Роб расчыніў дзверы і дазволіў яму ўвайсці, што той і паспяшаўся зрабіць, ратуючыся ад ліўня.

— Бержэсу і К° давядзецца папрацаваць,—сказаў наведвальнік, спачувальна паглядаючы цераз плячо на свае штаны, вельмі мокрыя і запырсканыя гразёю.—О, як маецеся, містэр Джылс?

Прывітанне тычылася капітана, які вышаў з задняй гасцінай, яўна і вельмі няўмела прывараючыся, нібы зайшоў сюды выпадкова.

— Дзякую вам,—прадаўжаў джэнтльмен, не робячы паузы,—я сябе адчуваю вельмі добра, вельмі вам удзячан. Мяне завуць Тутс, містэр Тутс.

Капітан, успомніўшы, што бачыў гэтага маладога джэнтльмена на вяселлі, пакланіўся. Містэр Тутс адказаў хіхіканнем і, будучы як заўсёды ў замяшанні, пачаў цяжка дыхаць, доўга паціскаў руку капітану, а пасля, не маючы іншых рэсурсаў, накінуўся на Роба Тачыльшчыка і ў вышэйшай ступені ветліва і шчыра паціснуў яму руку.

— Паслухайце! Я хацеў-бы сказаць вам слаўцо, містэр Джылс, калі вы дазволіце,—сказаў, нарэшце, Тутс, выяўляючы вялікую стрыманасць,—паслухайце. Міс Д. О. М... ведаеце!

Капітан, таксама важна і таямніча, адразу паказаў сваім кручком у бок маленькай гасцінай, куды і рушыў за ім містэр Тутс.

— О, прашу прабачэння,—сказаў містэр Тутс, заглядаючы ў твар капітану і садзячыся ў крэсла ля каміна, якое капітан прысунуў для яго,—мога, вы выпадкова ведаеце Пеўня, містэр Джылс?

— Пеўня?—сказаў капітан.

— Бяўвога Пеўня,—сказаў містэр Тутс.

Калі капітан адмоўна паківаў галавой, містэр Тутс растлумачыў, што памянёная асоба з'яўляецца выдатнай, яна пакрыла славай сябе і сваю краіну ў спаборніцтве з Нобі Шропшырам Першым; але з гэтага паведамлення, здавалася, капітан зразу меў вельмі мала.

— Справа ў тым, што ён стаіць на вуліцы, вось і ўсё,—сказаў містэр Тутс.—Але гэта не мае ніякага значэння; ён не надта прамокне.

— Я зараз-жа загадаю, каб яго ўпусцілі,—сказаў капітан.

— Ну, калі вы ўжо такі добры, што дазваляеце яму пасядзець у краме з вашым маладым чалавекам,—хіхікаючы, сказаў містэр Тутс,—то я вельмі рад, бо ён, ведаеце, крыўдлівы, а сырое надвор'е дрэнна адбіваецца на яго здароўі. Я сам паклічу яго, містэр Джылс.

Містэр Тутс сказаў гэта і, падышоўшы да знадворных дзвярэй, замыславата свіснуў у цемру, пасля чаго з'явіўся джэнтльмен-стоік у калматым белым паліце і капялюшы з простымі палямі, вельмі коратка падстрыжаны, са зламаным носам і вялікай прасторай за абодвума вушамі, бясплоднай і лазбаўленай расліннасці.

— Сядайце, Певень,—сказаў містэр Тутс.

Згодлівы Певень выплюнуў некалькі саломінак, якімі частаваўся, і паклаў у рот новую порцыю з запасу, які быў у руцэ.

— Ці не знойдзеца тут чаго-небудзь прамачыць горла?—сказаў Певень, ні да каго ў прыватнасці не звяртаючыся.— Гэта дажджлівае надвор'е—дрэнная рэч для таго, хто жыве на свае сродкі.

Капітан Катль падаў шклянку рому, а Певень, закінуўшы галаву, ўліў яго ў сябе, як у бочку, агаласіўшы папярэдне лаканічны тост: «За здароўе ўсіх нас!» Калі-ж містэр Тутс і капітан вярнуліся ў гасціную і зноў селі ля каміна, містэр Тутс загаварыў:

— Містэр Джылс...

— Стоп!—сказаў капітан.—Мяне завуць Катль.

Містэр Тутс здаваўся вельмі збянтэжаным, у той час як капітан спакойна прадаўжаў:

— Завуць мяне капітан Катль, і радзіма мая—Англія, тут маё месцажыхарства, і благаславёна ўсякае стварэнне. З Іова¹,—дадаў капітан, спасылаючыся на першакрыніцу.

— О! А скажыце, ці не магу я ўбачыць містэра Джылса?—запытаўся містэр Тутс.—Справа ў тым, што...

— Калі-б вы, малады джэнтльмен, маглі ўбачыць Соля Джылса,—унушальна сказаў капітан, апускаючы сваю цяжкую руку на калена містэра Тутса,—убачыць старога Соля, не забудзьцеся пра гэта, вы былі-б для мяне больш жадаемы, чым спадарожны вецер для карабля, які трапіў у штыль. А чаму вы не можаце ўбачыць Соля Джылса?—прадаўжаў капітан, адгадаўшы па выразу твара містэра Тутса, якое глыбокае ўражанне зрабіў ён на гэтага джэнтльмена.—Бо ён нябачны.

Містэр Тутс, устрывожаны, збіраўся адказаць, што гэта не мае абсалютна ніякага значэння. Але ён апамятаўся і сказаў:

— Божа мой!

— Гэты самы чалавек,—сказаў капітан,—пакінуў на маю апеку вось гэта ўсё на падставе пісьмовага дакумента, але хоць для мяне ён быў усёроўна што брат названы, я ведаю не больш, чым, вы, аб тым, куды ён пайшоў і чаго ён пайшоў—або ён шукае свайго пляменніка, або мазгі ў яго не ў парадку. Адночы раніцою, досвіткам,—прадаўжаў капітан,—ён скочыў за борт, і ніхто не чуў усплёску, ніхто не бачыў кругоў на вадзе. Я шукаў гэтага чалавека ўсюды і з таго дня ні разу не бачыў яго і не чуў і нічога аб ім не ведаю.

— Ах, божа мой, але міс Домбі не ведае...—пачаў містэр Тутс.

— А навошта, запытаю я вас, як добрага чалавека,—сказаў капітан, сцішаючы голас,—навошта ёй ведаць? Навошта ёй та-

¹ Іоў—капітан Катль спасылаецца на біблію (кніга Іова).

варыць, пакуль няма для гэтага патрэбы? Яна, гэта мілае стварэнне, прывязалася да старога Соля Джылса, адчуўшы да яго такую прыхільнасць, такую пяшчотнасць, такую... Што за карысць гаварыць аб гэтым? Вы яе ведаеце.

— Спадзяюся, што так,—хіхікнуў містэр Тутс, адчуваючы, як твар яго заліўся румянцам.

— І вы прышлі сюды ад яе?—запытаўся капітан.

— Думаю, што так,—хіхікнуў містэр Тутс.

— У такім выпадку мне астаецца толькі заўважыць,—сказаў капітан,—што вы знаёмы з анёлам, і анёл вас зафрахтаваў.

Містэр Тутс адразу схпіў капітана за руку і папрасіў, каб той быў ласкавы пасябраваць з ім.

— Клянусь гонарам,—вельмі сур'ёзна сказаў містэр Тутс,—я буду вам вельмі ўдзячан, калі вы пазнаёміцеся са мною бліжэй. Мне-б вельмі хацелася добра спазнаць вас, капітан. Сапраўды, мне патрэбен сябра. Маленькі Домбі быў маім сябрам ва ўстанове доктара Блімбера і цяпер астаўся-б ім, каб ён жыў. Певень,—палахлівым шэптам прадаўжаў містэр Тутс,—вельмі нядрэнны... найлепшы сам па сабе... магчыма, самы спрытны чалавек на свеце; ён здольны на ўсё, усе гэта кажучь... але я не ведаю... мне гэтага мала... Так, капітан, — яна анёл! Калі ёсць дзе-небудзь на свеце анёл, то гэта міс Домбі. Я заўсёды гэта казаў. І дапраўды, ведаеце, я буду вам вельмі ўдзячан, калі вы дасце згоду падтрымліваць знаёмства са мною.

Капітан Катль прыняў гэту прапанову ветліва, але зусім не звязваючы сябе абяцаннем; ён заўважыў толькі: «Добра, прыяцель. Пабачым, пабачым» і ўспомніў містэру Тутсу пра яго даручэнне, запытаўшыся, чаму абавязан гэтым візітам.

— Справа ў тым,—адказваў містэр Тутс,—што я прышоў да вас ад маладой жанчыны. Не ад міс Домбі, а, ведаеце, ад Сюзен.

Капітан кінуў галавой з глыбокадумным выглядам, які сведчыў аб тым, што да гэтай маладой жанчыны ён ставіцца з пашанай.

— І я вам раскажу, як гэта здарылася,—сказаў містэр Тутс.—Я, бачыце, заходжу часамі з візітам да міс Домбі. Знарок я туды, ведаеце, не іду, але мне вельмі часта даводзіцца бываць у тым баку, і калі ўжо я траплю туды, ну, я і зайду.

— Натуральна,—заўважыў капітан.

— Вось іменна,—пацвердзіў містэр Тутс.—І сёння я зайшоў. Клянуся гонарам, бадай ці можна ўявіць сабе, якім анёлам была сёння міс Домбі.

Капітан адказаў энергічным кіўком, даючы зразумець, што сямю-таму гэта, магчыма, і нялёгка ўявіць, але ва ўсякім выпадку не яму.

— Калі я адыходзіў,—сказаў містэр Тутс,—маладая жанчына ў вышэйшай ступені нечакана завяла мяне ў буфетную.

Капітану нібы не спадабаўся такі спосаб дзеянняў маладой жанчыны і, адкінуўшы на спінку крэсла, ён скіраваў на містэра Тутса недаверлівы, калі не пагрозны позірк.

— Там яна дастала гэтую газету,—сказаў містэр Тутс.—Яна сказала мне, што ўвесь дзень хавала яе ад міс Домбі, бо тут штосьці надрукавана аб некім, каго ведала яна і маленькі Домбі, а пасля яна прачытала мне гэтае месца. Вельмі добра. Пасля яна сказала... Пачакайце хвілінку... што-ж гэта яна сказала?

Містэр Тутс, спрабуючы сканцэнтраваньне свае разумовыя сілы на гэтым пытанні, выпадкова сустрэў позірк капітана і быў да такой ступені збіты з панталыку яго жорсткасцю, што яму вельмі цяжка было вярнуцца да прадмета размовы.

— О,—сказаў містэр Тутс пасля доўгага раздум'я.—О! так! Яна сказала, што гэта акажацца няправільным, як яна спадзяецца, але ёй нельга выйсці з дому, не выклікаўшы падазрэнняў у міс Домбі, і ці не магу я заглянуць да містэра Саламона Джылса, інструментальнага майстра, які гэтай асобе даводзіцца дзядзькам, і запытацца ў яго, ці верыць ён паведамленню і ці не чуў яшчэ чаго-небудзь у Сіці. Яна сказала, што калі ён не будзе магчы гаварыць са мною, то капітан Катль, вядома, паварыць. Дарэчы!—ўсклікнуў містэр Тутс, здзіўлены нечаканым адкрыццём.—Ведаеце, гэта-ж яна вас мела на ўвазе!

Капітан паглядзеў на газету, якую містэр Тутс трымаў у руцэ, і пачаў перарывіста дыхаць.

— А прышоў я так позна,—прадаўжаў містэр Тутс,—таму, што спачатку накіраваўся ў Фінчлі здабыць кураслеп для птушкі міс Домбі—там расце самы лепшы. Але адтуль я пайшоў проста сюды. Напэўна, вы бачылі гэту газету?

Капітан, які ўстрымліваўся ад чытання газет, баючыся каб не наткнуцца на аб'яву аб самім сабе, змешчаную місіс Мак-Стынджэр, паківаў галавою.

— Прачытаць вам гэту замітку?—запытаўся містэр Тутс.

З прычыны таго, што капітан кінуў у знак згоды, містэр Тутс пачаў чытаць наступнае паведамленне Марскога дэпартаменту.

— «Саутхемптон. Барк «Выклік», капітан Генры Джэймс, які прыбыў сёння ў порт з грузам цукру, кофе і рому, паведамляе, што на шосты дзень пасля адплыцця з Ямайкі на радзіму, калі судно было засцігнута штормам на»... ну, ведаеце, на такой-та шырыні,—сказаў містэр Тутс, зрабіўшы няўдачную спробу перамагчы лічбы і спатыкнуўшыся аб іх.

— Ну!—крыкнуў капітан, стукнуўшы кулаком па сталае.—Далей, прыцель!

— ... Шырыні,—паўтарыў містэр Тутс, кінуўшы спалохана позірк на капітана,—і такой-та даўжыні... вахценны заўважыў за поўгадзіны да заходу сонца на адлегласці мілі абломкі нейкага пацярпешага крушэнне судна, якіяплылі па вадзе. З тае

прычыны, што надвор'е было яснае, а барк стаяў на месцы, была спушчана шлюпка і аддан загад агледзець спамянутыя абломкі, прычым выявілася, што гэта былі вялікія брускі і частка такелага¹ англійскага брыга ёмістасцю каля пяцісот тон, а таксама кавалак кармы, на якім яшчэ можна было добра разабраць літары «Сын і Н...» Ніводнага трупа на абломках не знойдзена. Суднавы журнал «Выкліка» адзначае, што, з прычыны таго што ўночы пачаў дзьмуць брыз, то пацярпеўшага крушэнне судна больш не было відаць. Не можа быць ніякіх сумненняў у тым, што ўсе меркаванні адносна лёсу загінуўшага судна «Сын і Наследнік», порт Лондан, кірунак Барбадос, цяпер канчаткова адпадаюць, што яно было разбіта ў часе апошняй навалніцы і што ўсе, хто ўсе, хто быў на барту, загінулі».

Капітан Катль, як і ўсе людзі, і не падазраваў аб тым, якія глыбокія яго надзеі, не гледзячы на сум, пакуль не адчуў поўнага іх крушэння. У часе чытання гэтай заметкі і хвіліны дзве пасля ён сядзеў, ашаломлены, скіраваўшы позірк на скромнага містэра Тутса; пасля, раптам устаўшы і адзеўшы свой глянцавіты капялюш, які ў гонар гасця паклаў на стол, капітан павярнуўся да яго спіной і апусціў галаву на камінную паліцу.

— Ох, клянуся гонарам!—усклікнуў містэр Тутс, чыё пяшчотнае сэрца было расчулена нечаканым смуткам капітана.— Якое жahlівае месца гэты свет! Тут заўсёды хто-небудзь памірае або робіць нешта недарэчнае. Каб я гэта ведаў, я-б ніколі так не імкнуўся заўладаць сваёй маёмасцю. Я ніколі не бачыў такога свету. Ён значна горшы за блімбераўскі.

Капітан Катль, не змяняючы позы, зрабіў знак містэру Тутсу, каб той не звяртаў на яго ўвагі; неўзабаве ён павярнуўся, глянцавіты капялюш быў ссунуты на вушы, ён праводзіў рукою па сваім смуглявым твары і разгладжваў яго.

— Уольр, мой дарагі хлопчык,—сказаў капітан,—бывайце! Уольр, дзіця маё, хлопчык і мужчына, я вас любіў! Ён не быў маёй плоцю і крывёю,—прадаўжаў капітан, пазіраючы на агонь,—сына ў мяне няма, але тое, што адчувае бацька, трацячы сына, адчуваю я, трацячы Уольра. А чаму?—запытаўся капітан.— Таму, што гэта не адна, а цэлая дзюжына страт. Дзе той маленькі школьнік з румяным тварам і кучаравымі валасамі, які прыходзіў кожны тыдзень і быў вясёлы, як песенька, у гэтай самай гасцінай? Утапіўся разам з Уольрам. Дзе той бадзёры юнак, які не ведаў ні стомы, ні суму і ўзгараўся і чырванёў так, што люба было на яго глядзець, калі мы жартавалі з ім, гаворачы аб Радасці Сэрца? Утапіўся разам з Уольрам. Дзе той мужчына з гарачым сэрцам, які не мог дапусціць, каб стары засумаваў хоць-бы на хвілінку, а аб сабе зусім не клапаціўся? Утапіўся

¹ *Такелаж*—карабельныя снасці.

разам з Уольрам. Гэта не адзін Уольр. Дзюжыну Уольраў я ведаў і любіў, усе яны абдымалі яго за шыю, калі ён ішоў да дна, а цяпер абдымаюць мяне!

Містэр Тутс сядзеў моўчкі ля стала і складаў на калене газету, стараючыся зрабіць яе як мага меншай.

— А Соль Джылс!—прадаўжаў капітан, пазіраючы на агонь.—Бедны, стары Соль Джылс, які страціў пляменніка, што здарылася з вамі? Вас ён пакінуў на маю апеку; апошнія словы яго былі: «Паклапаціцеся аб дзядзі!» Што штурхала вас, Соль, пайсці і сказаць «бывай» Нэду Катлю? І што запісаць мне пра вас у маю справаздачу, на якую ён пазірае зверху? Соль Джылс, Соль Джылс!—сказаў капітан, павольна ківаючы галавой.—Трапіць пад руку вам гэта газета там, далёка ад роднага дому, калі няма каля вас нікога, хто-б ведаў Уольра, і няма каму слова сказаць, і зменіце вы курс і пойдзеце на дно! Цяжка ўздыхнуўшы, капітан павярнуўся да містэра Тутса і, схамянуўшыся, звярнуў увагу на гэтага джэнтльмена.

— Прыяцель,—сказаў капітан,—вы павінны сумленна паведаміць маладой жанчыне, што гэта фатальная вестка вельмі праўдзівая. Такіх спраў, ведаеце, не выдумляюць. Гэта запісана ў суднавы журнал, а суднавы журнал—самая праўдзівая кніга, якую толькі можа напісаць чалавек. Заўтра раніцой,—сказаў капітан,—я пайду дазнавацца, але нічога добрага з гэтага не выйдзе. Не можа выйсці. Калі вы зайдзеце да мяне да поўдня, я вам раскажу, што мне ўдалося даведацца; а маладой жанчыне перадайте ад капітана Катля, што ўсё скончана. Скончана!

І капітан, зняўшы кручком глянцавіты капялюш, выняў з яго насаваю хустачку, у распачы выцер сваю сіваю галаву і ў глыбокім суме зноў кінуў хустачку ў капялюш.

— О! Запэўняю вас,—сказаў містэр Тутс,—дапраўды-ж, я вельмі засмучан. Далібог засмучан, хоць і не быў знаёмы з зацікаўленым бокам. Як вы думаеце, міс Домбі будзе вельмі расстроена, капітан Джылс, ах не, містэр Катль?

— Ну яшчэ-б, што вы!—адазваўся капітан, нібы шкадуючы, што містэр Тутс наіўны.—Калі яна была вось такой крошкай, яны любілі адзін аднаго, як два галубкі

— Сапраўды так?—запытаўся містэр Тутс з прыкметна выцягнуўшайся фізіяноміяй.

— Яны былі створаны адзін для аднаго,—з горыччу сказаў капітан.—Але якое гэта мае цяпер значэнне?

— Клянуся гонарам!—усклікнуў містэр Тутс, выпальваючы словы ўперамешку са збянтэжаным хіхіканнем і ўсхліпваннямі.—Цяпер я засмучаны яшчэ больш, чым раней. Ведаеце што, капітан Джылс, я... я літаральна абажаю міс Домбі, я... я проста хворы ад кахання да яе!—Тая парыўчатасць, з якою гэтае прызнанне вырвалася ў злашчаснага містэра Тутса, сведчыла аб сіле яго пачуццяў.—Але якая была-б карысць ад такіх маіх адносін

да яе, калі-б я не спачуваў шчыра яе пакутам, якой-бы не была іх прычына? Маё каханне, ведаеце, не эгаістычнае,—сказаў містэр Тутс, загарэўшыся давер'ем пасля таго, як бачыў адчувальнасць капітана.—Са мною справа такая, капітан Джылс: калі-б я трапіў пад каня або... або калі-б мяне растапталі або... або скінулі з якога-небудзь вельмі высокага месца... або што-небудзь падобнае да гэтага... дзеля міс Домбі, для мяне гэта было-б найвялікшым шчасцем!

Усё гэта містэр Тутс праказаў, прыцішыўшы голас, каб гутарка яго не дайшла да рэўнівага сляху Пеўня—ворага пашчотных эмоцый; і гэта намаганне, таксама як і гарачае пачуццё, прымусіла яго пачырванець да вушэй, а перад вачыма капітана Катля паўстала такое чуллівае відовішча бескарыслівага кахання, што добры капітан спачувальна пахлопаў яго па спіне і параіў не падаць духам.

— Дзякую вам, капітан Джылс,—сказаў містэр Тутс,—вельмі прыязна з вашага боку гаварыць мне гэта, калі ў вас самога такое гора. Я вам вельмі дзякую. Але я няшчасны. Я пакутую, даючы пра міс Домбі, капітан Джылс. У мяне няма апетыту. Мой кравец не робіць мне ніякай прыемнасці. Астаючыся адзін, я часта плачу. Запэўняю вас, мне будзе вельмі прыемна вярнуцца сюды заўтра і варочацца яшчэ пяцьдзесят разоў.

Кажучы гэта містэр Тутс паціснуў руку капітану і, супакоіўшыся, наколькі гэта было магчыма за такі кароткі тэрмін, каб схвацаца ад праніклівага позірку Пеўня, вышаў у краму, дзе быў гэты славуты джэнтльмен. Певень, які меў схільнасць рэўніва абараняць свае правы, пазіраў на капітана Катля зусім не прыхільна, калі той развітваўся з містэрам Тутсам; аднак, ён пайшоў за сваім апекуном, не праяўляючы больш ніякіх адзнак незычлівасці, пакінуўшы капітана прыгнечанага смуткам, а Роба Тачыльшчыка ўзрадаванага тым, што на працягу поўгадзіны яму пашчаслівіла пазіраць на пераможцу Нобі Шропшыра Першага.

Роб даўно ўжо спаў, а капітан усё яшчэ сядзеў, пазіраючы на агонь; і даўно ўжо патух агонь, а капітан усё яшчэ сядзеў, не спускаючы вачэй з заржаўленых прутаў, і ў галаве ў яго было поўна безнадзейных думак аб Уолтэры і старым Солі. У адкрытай для ўсіх вятроў спальні пад дахам ён таксама не знайшоў супакаення; і раніцой капітан устаў з пасцелі смутны і не адпачыўшы.

Як толькі адчыніліся канторы ў Сіці, капітан накіраваўся ў гандлёвы дом Домбі і Сын. Але вокны Мічмана не адчыняліся ў тую раніцу. Роб Тачыльшчык, па загаду капітана, пакінуў акяніцы зачыненымі і дом быў падобны да дома смерці.

Здарылася так, што містэр Каркер уваходзіў у кантору ў той момант, калі капітан Катль падышоў да дзвярэй. Моўчкі і чынна

адказаўшы на прывітанне загадчыка, капітан Катль адважыўся пайсці за ім у яго кабінет.

— Ну-с, капітан Катль,—сказаў містэр Каркер, прымаючы звычайную сваю позу ля каміна і не здымаючы капялюша,—кепскія справы.

— Вы атрымалі паведамленне, якое было надрукавана ва ўчарайшай газеце, сэр?—запытаўся капітан.

— Так,—сказаў містэр Каркер,—мы атрымалі. Гэта былі дакладныя весткі. Страхоўшчыкам будучы значныя страты. Мы вельмі шкадуем. Нічога не зробіш! Такое жыццё!

Містэр Каркер прыводзіў у парадак ногці ножыкам і ўсміхаўся капітану, які стаяў ля дзвярэй і паглядаў на яго.

— Мне вельмі шкада небаракі Гэя,—сказаў Каркер,—і экіпажа. Як мне вядома, на барту быў сёй-той з лепшых нашых служачых. Заўсёды так бывае. Да таго-ж шмат якія мелі сем'і. Прыемна думаць, што ў небаракі Гэя не было сям'і, капітан Катль!

Капітан стаяў, паціраючы падбародак і не зводзячы вачэй з загадчыка. Загадчык зірнуў на нераспячатаныя пісьмы, што ляжалі на сталі, і ўзяў газету.

— Ці не магу я вам чым-небудзь дапамагчы, капітан Катль?—запытаўся ён, адрываючыся ад газеты, усміхаючыся і красамоўна паглядаючы на дзверы.

— Я хацеў-бы, каб вы вырашылі адно непаразуменне, сэр, якое не дае мне спакою,—адазваўся капітан.

— Так?—усклікнуў загадчык.—Што-ж гэта такое? Дазвольце мне, капітан Катль, сказаць, каб вы паспяшалі. Я вельмі заняты.

— Паслухайце, сэр,—сказаў капітан, наблізіўшыся да яго на крок,—перад тым, як мой сябра Уольф рушыў у гэта злэшчаснае плаванне...

— Ну-ну, капітан Катль,—з усмешкай перапыніў загадчык,—не гаварыце такім тонам пра злэшчаснае плаванне. Мы тут, мой любы, ніякіх адносін да злэшчаснага плавання не маем. Напэўна, вы досвіткам перакулілі сёння сваю першую шкляначку, капітан, калі забываецеся аб тым, што ўсякае падарожжа, як марское, так і сухаземнае, звязана з рызыкай. Няўжо вас непакоіць думка, што гэты малады... як яго там завуць... загублены штормам, які падняўся супроць яго тут, у гэтай канторы? Пасаромцеся, капітан! Сон і содавая вада—вось найлепшы сродак супроць такога недамагання.

— Мой хлопчык,—павольна прамовіў капітан,—для мяне вы амаль хлопчык, так што мне няма чаго прасіць прабачэння за выпадкова выскачыўшае слова,—калі для вас прыемныя такія жарты, значыцца вы не той джэнтльмен, якім я вас лічыў, а калі вы не той джэнтльмен, якім я вас лічыў, то, значыцца, у мяне, мусіць, ёсць падставы турбавацца. Справа вось якая, містэр Каркер: перад тым, як небаракі хлопчык, згодна атрыманага за-

гаду, накіраваўся ў дарогу, ён мне сказаў, што гэта падарожжа, як яму вядома, нічога агульнага не мае з яго асабістай выгадай або павышэннем па службе. Я лічыў, што ён памыляецца, і так і сказаў яму, а пасля прышоў сюды і, з прычыны таго, што галоўны ваш начальнік адсутнічаў, падаў вам два-тры пытанні, з належнай пачцівасцю, для ўласнага супакаення. На гэтыя пытанні вы адказалі шчыра. Цяпер, калі ўсё скончана і трэба перацярапецць тое, што нельга змяніць,—а вы, як чалавек вучоны, перагартайце кнігу і, знайшоўшы гэта месца, адзначце яго,—цяпер-бы я адчуў супакаенне, пачуўшы яшчэ раз, што я не памыліўся і выканаў свой абавязак, калі ўтаіў ад старога словы Уольра, і што сапраўды дзьмуў спадарожны вецер, калі ён распусціў парусы, адплываючы ў Барбадоскую гавань. Містэр Каркер,—прадаўжаў капітан з уласцівым яму добрадушам,—калі я быў тут апошні раз, мы з вамі вельмі весела правялі час. Калі я не такі вясёлы сёння праз гэтага няшчаснага хлопчыка і калі я разгарачыўся, выклікаўшы ў вас заўвагі, якія мог-бы папярэдзіць, то завуць мяне Эдуард Катль, і я прашу ў вас прабаўлення.

— Капітан Катль,—з найвялікшай пачцівасцю адказваў загадчык,—я вымушан прасіць вас аб адной ласцы.

— Аб якой іменна, сэр?—запытаўся капітан.

— Будзьце ласкавы, патурбуйцеся выйсці,—сказаў загадчык, паказваючы рукою на дзверы,—і гаварыце свае недарэчныя прамовы дзе-небудзь у іншым месцы.

Усе гузакі на твары капітана пабялелі ад здзіўлення і абурэння, нават чырвоны абадок на ілбе пабляднеў, як бляднее радуга сярод пахмурых воблакаў.

— Вось што я вам скажу, капітан Катль,—прадаўжаў загадчык, пагражаючы ўказальным пальцам і паказваючы яму ўсе зубы, але па-ранейшаму ветліва ўсміхаючыся,—я быў занадта ласкавым да вас, калі вы былі тут раней. Вы належыце да катэгорыі людзей хітрых і дзёрзкіх. Жадаючы выратаваць маладога... як яго там завуць... якому пагражала небяспека вылецець адсюль, я зрабіў вам ласку—адзін раз і толькі адзін раз. А цяпер ідзіце, мой сябра!

Капітан быў літаральна прыбіты да падлогі і страціў здольнасць размаўляць.

— Ідзіце,—сказаў добрадушна загадчык, падабраўшы фалды фракка і шырока расставіўшы ногі на камінным дыванчыку,—як і належыць разумнаму чалавеку, і не прымушайце нас паказваць вам на дзверы або ўжываць рашучыя меры. Каб містэр Домбі быў цяпер тут, вам, капітан, напэўна, давялося-б пайсці з вялікай ганьбай. А я толькі кажу—ідзіце!

Капітан, прыціснуўшы сваю цяжкую руку да грудзей, нібы хочучы лягчэй уздыхнуць, аглядзеў містэра Каркера з ног да галавы, а пасля акінуў позіракам маленькі пакой, нібы не зусім разумеючы, дзе і ў якой кампаніі ён знаходзіцца.

— Вы хітры, капітан Катль,—развязна прадаўжаў містэр Каркер з невымушанай шчырасцю свецкага чалавека, які вельмі добра ведае свет, каб турбавацца з-за ўчынкаў, якія яго асабіста не датычаць,—аднак, і вас можна раскусіць—вас і вашага адсутнага сябра, капітан. А што вы зрабілі з вашым адсутным сябрам?

Зноў капітан прыціснуў руку да грудзей. Яшчэ раз глыбока ўздыхнуўшы, ён загадаў сабе: «Трымайся мацней!», але шэптам.

— Вы займаецеся мілымі змовамі, наладжваеце мілыя нарады, прызначаеце мілыя спатканні, прымаеце мілых гасцей, хіба-ж не так, капітан,—запытаўся Каркер, нахмурыўшы бровы, але па-ранейшаму агаляючы зубы.—Але гэта ўжо дзёрзкасць—з'яўляцца пасля сюды! Гэта не вяжацца з вашай разважлівасцю! Вы, змоўшчыкі, уцекачы, павінны быць больш разважнымі. Зрабіце такую ласку, ідзіце!

— Прыяцель!—задыхаючыся прагаварыў капітан прыглушаным і дрыжачым голасам, сударгава спіскаючы свой цяжкі кулак.—Шмат чаго хацелася-б мне вам сказаць, але я добра не ведаю, дзе схаваны ў мяне зараз словы. Для мяне мой малады сябра Уольф утапіўся толькі ўчора вечарам і гэта мяне збівае з толку. Але мы з вамі яшчэ сойдземся борт да борта, прыяцель,—сказаў капітан, падымаючы свой кручок,—калі будзем жыць!

— Гэта будзе неразумна з вашага боку, прыяцель, калі здарыцца,—з тою-ж шчырасцю адазваўся загадчык.—Бо, папярэджваю вас, вы можаце не сумнявацца ў тым, што я вас злаўлю і выкрыю. Я не дамагаюся таго, каб быць больш маральным, чым мае блізкія, дарагі капітан, але давер'ем гэтай фірмы або каго-небудзь з членаў фірмы злоўжываць не варта, таксама як не варта яго падрываць, пакуль у мяне ёсць вочы і вушы. Бывайце!—сказаў містэр Каркер, кінуўшы галавой.

Капітан Катль, пільна паглядзеўшы на яго (містэр Каркер не менш пільна паглядзеў на капітана), вышаў з канторы, а містэр Каркер па-ранейшаму стаяў перад камінам, шырока расставіўшы ногі, прыязна і бесклапотна, нібы душа яго была таксама не заплямлена, як і яго чыстая бялізна і гладкая, далікатная скура.

Праходзячы праз кантору, капітан глянуў на бюро, за якім, як яму было вядома, сядзеў калісьці бедны Уолтэр; цяпер за ім займаўся другі юнак, амаль з такім самым свежым і жывым тварам, які быў у Уолтэра ў той дзень, калі яны адкрывалі ў маленькай задняй гасцінай прадапошнюю бутэльку слаўтай староў мадэры. Выкліканы такім чынам успамін паслужыў на карысць капітану; ён расчуліў яго ў разгар гневу і прымусіў заплакаць.

Калі капітан вярнуўся ва ўладанні Драўлянага Мічмана і сеў у кутку цёмнай крамы, абурэнне яго, якое-б яно не было вялікае, не магло перамагчы смутку. Здавалася, гнеў не толькі зневажаў памяць памёршага, але, заспеты смерцю, згасаў перад

тварам яе. Усе нягоднікі і хлусы, якія асталіся жывымі, трацілі ўсякае значэнне ў параўнанні з сумленнасцю і справядлівасцю аднаго памёршага сябра.

У такім настроі сумленны капітан, апрача страты Уолтэра, мог уцяміць толькі адно: разам з Уолтэрам амаль што не ўвесць свет капітана Катля пайшоў на дно. Калі іншы раз ён дакараў сябе—і вельмі жорстка—за патуранне нявіннай ілжы Уолтэра, то таксама часта думаў ён пра містэра Каркера, якога ніякія моры не маглі яму вярнуць, і пра містэра Домбі, які, як зразу меў ён цяпер, быў за межамі чалавечага воклічу, і пра Радасць Сэрца, з якой нельга было яму цяпер сустракацца, і пра «Красуню Пег», гэту моцна збітую з тыкавага дрэва і добра снараджаную баладу, якая наляцела на скалу і разбілася на рыфманаваныя трэскі. Капітан, седзячы ў цёмнай краме, разважаў аб гэтым, зусім забыўшыся пра нанесеную яму абразу, і з такім сумама паглядаў на падлогу, нібы перад ім і сапраўды праплывалі ўсе гэтыя абломкі.

Аднак, капітан не забываўся аб тым, каб, па меры сваіх сіл, ушанаваць прыстойна памяць няшчаснага Уолтэра. Прачнуўшыся і разбудзіўшы Роба Тачыльшчыка (які ў штучным поўзмку моцна заснуў), капітан вышаў з дому са сваім слугой, які ішоў ззаду каля самога яго, і з ключом ад уваходных дзвярэй, які захоўваўся ў кішэні, накіраваўся ў адзін з магазінаў гатовай вопраткі, якіх было так многа ва ўсходнім раёне Лондана, дзе адразу-ж купіў два траурныя касцюмы—адзін для Роба Тачыльшчыка, вельмі вузкі, і адзін для самога сябе, вельмі шырокі. Пасля ён купіў для Роба нейкае падабенства капялюша, які выклікаў зачараванне сваёй суразмернасцю, выгоды і прыгодны як для марака, так і для грузчыка вугалю; гэтка капялюш, які звычайна называлі зюйдвесткай, быў навінкай у краме інструментальнага майстра.

У гэта адзенне, якое, як казаў прадавец, прышлося якраз у меру, што можна было растлумачыць толькі выключна спрыяючым збегам акалічнасцей і фасонам, які не астанецца ў памяці старажылаў, капітан і Тачыльшчык апрануліся адразу-ж, уяўляючы з сябе відовішча, якое вельмі здзіўляла ўсіх, хто на яго глядзеў.

Пераапрунуўшыся такім чынам, капітан прыняў містэра Тутса.

— Я засцігнуты знянацку, прыяцель,—сказаў капітан,—і магу толькі пацвердзіць дрэнныя весткі. Перадайце маладой жанчыне, каб яна асцярожна давяла іх да маладой лэдзі, і няхай яны абедзве ніколі больш аба мне не ўспамінаюць—не забудзьцеся сказаць аб гэтым.

Капітан адклаў да больш зручнага моманту вырашэнне пытання аб сяброўстве, прапанаваным яму містэрам Тутсам. Праўду кажучы, капітана Катля апанавала такая нуда, што ў той дзень ён гатоў быў адмовіцца ад мер перасцярогі, ужытых су-

проць нечаканага нашэсця місіс Мак-Стынджэр, змірыцца са сваім лёсам і—што-б ні здарылася—быць бестурботным. Аднак, з надыходам вечара ён крыху паправіўся і доўга расказваў аб Уолтэры Робу Тачыльшчыку, не забываючыся, час ад часу хваліць увагу і адданаць Роба. Роб, не чырванеючы, выслухоўваў гарачую пахвальбу капітана, сядзеў, выпучваючы на яго вочы, стараўся спачувальна хныкаць, прытвараўся добраздзейным і (як і належыць юнаму шпіёну) запамінаў кожнае слова, падаючы надзеі зрабіцца спрытным ашуканцам.

РАЗДЕЛ XXXIII

Кантрасты.

Зірнем на два дамы; яны не стаяць адзін каля другога, але раздзелены вялікай адлегласцю, хоць абодва знаходзяцца недалёка ад вялікай сталіцы—Лондана.

Першы стаіць у зялёнай і лясістай мясцовасці каля Норвуда. Гэта невялікі дом; ён не дамагаецца велічыні, але пабудаваны добра і ўпрыгожаны з густам. Лугавіна, мяккі адхонны схіл, кветнік, купкі дрэў, сярод якіх відаць грацыёзныя ясені і вербы, аранжэрэя, летняя веранда з пахучымі паўзучымі раслінамі, што абвіваюць калоны, упарадкаваныя іншыя будынкі—усё гэта, у мініятурным памеры, адпавядаючым простаму катэджу, сведчыць аб удалікатным камфорце, які можна знайсці ў палацы. Гэта назіранне адпавядае сапраўднасці, бо ўнутранае ўпрыгожанне дома вызначаецца элігантнасцю і раскошай. Яркія кветкі, вельмі добра падабраныя, на кожным кроку ўражаюць вока: у мэблі—яе памеры надзвычай гарманіруюць з выглядам і велічынёй маленькіх пакояў,—на сценах, на падлозе, афарбоўваючы і змякчаючы святло, якое ўрываецца ў зашклёныя дзверы і вокны. Тут ёсць таксама некалькі надзвычайных гравюр і карцін, у дзівосных закавулках і нішах шмат кніг, а на сталах гульні, азартныя або патрабуючыя майстэрства,—фантастычныя шахматныя фігуры, косякі, трык-трак, карты і більярд.

І, аднак, не гледзячы на ўсё гэта багацце і камфорт, у паветры алчуваецца нешта нядобрае. Ці не таму, што дываны і падушкі вельмі мяккія, вельмі заглушаюць шум, і тыя, хто тут ходзіць або адпачывае, робяць усё нібы ўпотаікі? Ці не таму, што гравюры і карціны не ўвекавечваюць высокіх думак або спраў, не адлюстроўваюць прыроды ў паэтычных пейзажах, а ўяўляюць з сябе толькі спалучэнні ліній і фарб? Або, магчыма, таму, што арыгінал—гаспадар дома,—дыхаючы штодзённа гэтым паветрам, непрыкметна распаўсюджвае свой уплыў на ўсё, што яго акружае?

У крэсле сядзіць містэр Каркер-загадчык. Стракаты папугай у бліскучай клетцы на сталае цярэбіць дзюбай дрот і прагульваецца ўніз галавою па купалу, патрасаючы сваё жыллё і прарэзліва выкрыкваючы; але містэр Каркер не звяртае ўвагі на птушку і з задумлівай усмешкай пазірае на карціну, што вісіць на процілеглай сцяне.

— Так, зразумела, на дзіва выпадковае падабенства,— кажа ён.

На карціне намалёвана жанчына, вельмі прыгожая, якая, стаўшы спіною да гледача, але павярнуўшы да яго чужоўны твар, кідае на яго ганарлівы позірк.

Яна падобна да Эдзіт.

Неахайна махнуўшы рукою ў бок карціны—што гэта, пагроза? Не, але нешта падобнае да пагрозы. Прыліў урачыстасці? Не, але нешта падобнае да ўрачыстасці. Дзёрзкі пацалунак, які сарваўся з вуснаў? Не, але гэта падобна і да пацалунку,—ён зноў пачынае снедаць і аклікае раззлаваную птушку, якая, залезшы ў падвешаны ў клетцы пазалочаны абруч, які нагадвае вялізны шлюбны пярсцёнак, гушкаецца для свайго развесялення.

Другі дом знаходзіцца таксама за Лонданам, але ў іншым баку, недалёка ад вялікай паўночнай дарогі, некалі ажыўленай, а цяпер забытай і пакінутай усімі, апрача спадарожнікаў, што цягнуцца пехатою. Гэта бедны дом, мэбляваны бедна і ўбога, але вельмі чысты, а простыя кветкі, пасаджаныя ля ганку, і вузкі палісаднік сведчаць аб старанні яго ўпрыгожыць.

Мясцовасць, дзе ён пабудаваны, таксама мала падобна да вёскі з усімі яе перавагамі, як і да горада. Гэта не горад і не вёска. Першы, нібы велікан у дарожных ботах, пераступіў цераз яе і апусціў сваю цагляна-вапенную падэшву далёка ўперадзе; але на прасторы, якую пераступіў велікан, размясцілася нейкая гнілая вёска, але не горад; і тут, сярод нямногіх высокіх комінаў, што дзень і ноч выпускаюць дым, і сярод цагляных заводаў і прасёлкаў, дзе скошана трава, дзе абваліліся агарожы, дзе расце пыльная крапіва, дзе яшчэ захавалася дзе-ні-дзе жывая агарожа і куды яшчэ заглядае ішчы раз птушкалоў, хоць і дае клятву, што больш сюды не загляне,—тут знаходзіцца гэты другі дом.

У ім жыве тая, што пакінула першы дом ад кахання да адвержанага брата. З ёю пайшоў з таго дома дух збаўлення і адышоў ад яго гаспадара адзіны яго анёл-ахоўца; але хоць яго прывязанасць да яе астыла, пасля гэтага няўдзячнага і зняважлівага, на яго думку, учынку, і хоць ён у сваю чаргу канчаткова яе пакінуў, успамін пра яе яшчэ жыве нават для яго. Няхай сведчыць аб гэтым яе кветнік, куды ён ніколі не заходзіць, але які захоўваецца, не гледзячы на ўсе дорага каштуючыя яму пераробкі, так, нібы яна пакінула яго толькі ўчора.

Херыет Каркер перамянілася з таго часу, і на яе прыгажосць паў цень, больш цяжкі, чым той, які можа без пабочнай дапамогі накінуць час, які-б ні быў ён усемагутны,—цень трывогі, смутку і штодзённай барацьбы за нікчэмнае існаванне. Але гэта ўсё яшчэ прыгажосць, і ўсё яшчэ прыгажосць пакорлівая, ціхая, скромная, якую патрэбна шукаць, бо яна не ўмее сябе выстаўляць напаказ; каб умела—яна была-б інакшай.

Так. Гэта кволая, маленькая, цярплівая жанчына, якая апіраецца на чалавека яшчэ не старога, але змучанага і сівога,—гэта яго сястра, якая адна прышла да яго, зганьбіўшага сябе, ўклала сваю руку ў яго і з ціхамірным спакоем і рашучасцю бадзёра павяла яго па камяністай сцежцы.

— Цяпер яшчэ рана, Джон,—сказала яна.—Чаму вы так рана ідзеце?

— Толькі на некалькі хвілін раней, чым звычайна, Херыет. Калі ў мяне ёсць вольны час, мне-б хацелася—такое ўжо дзівацтва—прайсці міма таго дома, дзе я з ім расстаўся.

— Шкада, што я яго не ведала і ні разу не бачыла, Джон.

— І гэта лепш, дарагая мая, калі ўспомніць аб яго лёсе.

— Але я не магла-б шкадаваць яго больш, нават калі-б і ведала яго. Хіба ваш смутак—не мой? Але калі-б я яго ведала, магчыма вы, гаворачы пра яго, лічылі-б, што я перажываю вашы пачуцці лепш, чым цяпер.

— Любая мая сястра! Хіба я не ўпэўнен у тым, што няма такой радасці або смутку, якіх-бы вы са мною не перажывалі?

— Спадзяюся, што вы ўпэўнены, Джон, бо гэта праўда!

— Хіба вы маглі-б стаць мне тады мілей або бліжэй, чым цяпер?—сказаў яе брат.—Мне здаецца, што вы яго ведалі, Херыет, і падзялялі мае пачуцці да яго.

Яна абхапіла яго шыю рукой, якая апіралася на яго плячо, і нерашуча адказала:

— Не, не зусім.

— Напэўна,—сказаў ён,—вы думаеце, што я не пашкодзіў-бы яму, калі-б дазволіў сабе бліжэй пазнаёміцца з ім.

— Думаю? Не, я гэта ведаю.

— Богу вядома, што наўмысна я не зрабіў-бы яму зла,—адазваўся ён, сумна ківаючы галавой.—але яго рэпутацыя была вельмі мне дарагой, каб я адважваўся пашкодзіць ёй сваім сяброўствам. Згодны вы з гэтым ці не згодні, дарагая мая?

— Я не згодна,—спакойна сказала яна.

— Тым не менш гэта праўда, Херыет, і ў мяне лягчэй робіцца на душы, калі я, успамінаючы яго, падумаю аб тым, што ў той час мяне засмучала.

Ён абарваў сваю сумную фразу, усміхнуўся ёй і сказаў:

— Да пабачэння.

— Да пабачэння, любы Джон! Увечары, у звычайны час і на

ранейшым месцы, я вас сустрэну, як заўсёды, калі вы будзеце варочацца дадому. Да пабачэння.

Яна стаяла ля дзвярэй, сціснуўшы рукі, і пазірала яму ўслед, калі ён ішоў міма дома па гразкаму і няроўнаму ўчастку, які раней (зусім нядаўна) быў вясёлай лугавінкай, а цяпер ператварыўся ў пустэчу, дзе ўздымаліся над смеццем недабудаваныя бедныя домікі, оязладна раскіданыя, нібы яны былі тут пасеяныя няўмелай рукою. Кожны раз, калі ён азіраўся—ён азірнуўся разы са два,—яе мілы твар асвятляў яго, як светлы прамень. Але калі ён пайшоў далей і больш яе не бачыў, у яе на вачах выступілі слёзы, пакуль яна праводзіла яго позіркам.

Яна нядоўга стаяла ў задуменні ля дзвярэй. Патрэбна было выконваць штодзённыя абавязкі, брацца за штодзённую работу, бо гэтыя звычайныя людзі, у якіх няма нічога гераічнага, часта працуюць безупынку,—і Херыет неўзабаве занялася сваімі хатнімі справамі. Калі з імі было скончана і мізэрны домік вычышчан і прыведзен у парадак, яна з заклапочаным выглядам пералічыла грошы—іх было мала—і ў задуменні вышла з дому купіць харчы на абед, прыдумляючы, як-бы эканоміць.

Пакуль яна адсутнічала і нікога не было ў доме, да яго падышоў, але не з таго боку, куды пайшоў брат, джэнтльмен, магчыма, ужо не зусім малады, але здаровы, квітнеючы і статны, з вясёлым, ясным тварам, прыемным і добрадушным. Бровы ў яго былі яшчэ чорныя, чорнымі былі і валасы, але сівізна ўжо прыкметна іх пасэрорыла і прыгожа адцяняла шырокі чысты лоб і сумленныя вочы.

Пастукаўшы ў дзверы і не атрымаўшы адказу, джэнтльмен сеў на лаўку на ганачку і пачаў чакаць. Спрытны рух пальцаў; якімі ён барабаніў па лаўцы, напываючы і адбіваючы такт, нібы выяўляў у ім музыканта, а незвычайная прыемнасць, якую ён адчуваў, напываючы нешта вельмі павольнае і цягучае, пазбаўленае пэўнага матыву, здавалася, выяўляла ў ім знаўцу музыкі.

Джэнтльмен усё яшчэ развіваў музычную тэму, якая бясконца кружылася, закручвалася і круцілася вакол сябе нахшталт пробачніка, які круцяць на стале, і зусім не набліжалася да канца, калі паказалася Херыет. Убачыўшы яе, ён устаў і стаяў з капелюшом у руцэ.

— Вы зноў прышлі, сэр,—казала яна, запінаючыся.

— Я адважыўся гэта зрабіць,—адказаў ён.—Ці не можаце вы пагаварыць са мною пяць хвілін?

Пасля нядоўгіх ваганняў яна адчыніла дзверы і ўпусціла яго ў маленькую гасціную. Джэнтльмен усеўся там насупраць яе, прысунуў сваё крэсла да стала і сказаў голасам, які зусім адпавядаў яго выгляду, і з чароўнай простадушнасцю:

— Міс Херыет, вы не можаце быць гордай. У той дзень, калі я зайшоў сюды, вы далі мне зразумець, што вы гордыя. Прабачце, калі я скажу, што я пазіраў вам у твар, калі вы гэта га-

варылі, і ён супярэчыў вашым словам. І зноў я пазіраю вам у твар,—дадаў ён, ласкава дакрануўшыся да яе рукі,—ён супярэчыць вам усё больш і больш.

Яна была злёгка збянтэжанай і ўсхваляванай і нічога не магла адказаць.

— Ваш твар—люстра праўдзівасці і пакоры,—сказаў наведвальнік.—Прабачце, што я паверыў яму і вярнуўся.

Тон, якім былі сказаны гэтыя словы, рабіў іх зусім непадобнымі да камплімента. Тон быў такі шчыры, сур'ёзны, стрыманы і праўдзівы, што яна нахіліла галаву, нібы хацела і падзякаваць яму і прызнаць яго шчырасць.

— Розніца ў гадах,—сказаў джэнтльмен,—і сумленнасць маіх намераў даюць, думаю я, права гаварыць адкрыта. І я гэта раблю, таму вось вы і бачыце мяне другі раз.

— Бывае асаблівая гордасць, сэр,—памаўчаўшы, адазвалася яна,—або тое, што можа быць прынята за гордасць, але ў сапраўднасці гэта толькі абавязак. Спадзяюся, што ўсякая іншая гордасць мне не ўласціва.

— А гордасць сабою?—запытаўся ён.

— І гордасць сабою.

— Але... прабачце...—нерашуча пачаў джэнтльмен,—а што вы скажаце пра вашага брата Джона?

— Я ганаруся яго любоўю,—сказала Херыет, пазіраючы ва ўпор на свайго госця і ў момант змяняючы тон; хоць ён аставаўся па-ранейшаму стрыманым і спакойным, але была ў ім глыбокая гарачая сур'ёзнасць, дзякуючы якой нават дрыглівы голас сведчыў аб яе цвёрдасці.—І ганаруся ім! Сэр, вы, які нейкім чынам даведаліся пра гісторыю яго жыцця і перадалі яе мне, калі былі тут у апошні раз...

— Толькі для таго, каб заваяваць ваша давер'е,—перапыніў джэнтльмен.—Даруй божа, не падумайце...

— Я ўпэўнена,—сказала яна,—што вы загаварылі пра яе са мною з добрым і пахвальным намерам. У гэтым я зусім ўпэўнена.

— Дзякую вам,—адазваўся госць, таропка паціснуўшы ёй руку.—Я вам вельмі ўдзячны. Запэўняю вас, вы аддаеце мне належную даніну. Вы пачалі гаварыць, што я, які ведае гісторыю жыцця Джона Каркера...

— Вы можаце абвінаваціць мяне ў ганарлівасці,—прадаўжала яна,—калі я гавару, што ганаруся ім. Так, ганаруся. Вам вядома, што быў час, калі я не ганарылася—не магла ганарыцца,—але час гэты мінуўся.

— Ваш брат зрабіўся іншым чалавекам,—спачувальна адазваўся джэнтльмен.—Запэўняю вас, што я ў гэтым не сумняваюся.

— Ён быў іншым чалавекам, калі зрабіў злачынства,—сказала Херыет.—Ён іншы чалавек цяпер і стаў самім сабою, паверце мне, сэр!

— Але мы па-ранейшаму жывем,—сказаў наведвальнік, няўважліва пацёршы лоб рукою і задуменна барабанячы пальцамі па стале,—па-ранейшаму жывем, не адступаючы ад заведзенага парадку, з дня на дзень, і не можам ні заўважыць, ні прасачыць гэтых змен. Яны... яны належаць да метафізікі. Нам... нам нехапае для іх вольнага часу. У нас... у нас няма мужнасці. Гэтаму не навучаюць у школах і каледжах, і мы не ведаем, як за гэта ўзяцца. Адным словам, мы вельмі дзелавыя людзі,—сказаў джэнтльмен, падыходзячы да акна і зноў варочаючыся і сядячы з выглядам надзвычай незадаволеным і разгнваным.

— Дапраўды-ж,—прадаўжаў джэнтльмен, зноў пацёршы сабе лоб і барабанячы пальцамі па стале,—у мяне ёсць падставы думаць, што такое аднастайнае жыццё, з дня на дзень, можа пагадзіць чалавека з чым хочаш. Нічога не бачыш, нічога не чуеш, нічога не ведаеш; гэта факт. Мы прымаем усё, як нешта само сабою зразумелае, так і жывем, і ўрэшце ўсё, што мы робім—добрае, дрэннае або нязначнае,—мы робім па прывычцы. Толькі на прывычку я і магу спаслацца, калі давядзецца мне апраўдвацца на смяротнай пасцелі перад сваім сумленнем. «Прывычка,—скажу я,—я быў глухі, нямы, сляпы і няздолны на мільён рэчаў па прывычцы».—«Сапраўды, гэта вельмі дзелавое тлумачэнне, містэр, як вас там завуць,—скажа Сумленне,—але тут яно не дапаможа!»

Джэнтльмен устаў, зноў падышоў да акна і вярнуўся, не на жарты ўстрыжаны, хоць гэта трывога і выяўлялася своеасабліва.

— Міс Херыет,—сказаў ён, сядячы на крэсла,—я хацеў-бы, каб вы дазволілі мне быць вам карысным. Паглядзіце на мяне: выгляд у мяне павінен быць сумленны, бо я ведаю, што цяпер я сумленны. Праўда?

— Так,—з усмешкай адказала яна.

— Я веру ўсяму, што вы казалі,—прадаўжаў ён.—Я толькі дакараю сябе за тое, што гэтыя дванаццаць год я мог ведаць і бачыць гэта і ведаць і бачыць вас, і, аднак, не ведаў і не бачыў. Бадай ці мне вядома, як я наогул прышоў сюды, я, нявольнік не толькі маіх уласных прывычак, але прывычак іншых людзей! Але гэта зроблена. Дазвольце мне зрабіць што-небудзь для вас. Я прашу з усім сумленнем і павагай. Вы на дзіва натхняеце мяне і на тое і на другое. Дазвольце мне што-небудзь зрабіць.

— Нам нічога не патрэбна, сэр.

— Бадай ці так,—запырэчыў джэнтльмен.—Думаю, што гэта не зусім правільна. Ёсць сямія-такія маленькія радасці, якія маглі-б падправіць ваша жыццё і яго. І яго!—паўтарыў ён, думаючы, што ўразіў яе.—Я па прывычцы сваёй думаў, што для яго нічога нельга зрабіць, што ўсё вырашана і скончана,—адным словам, зусім аб гэтым не думаў. Цяпер я думаю інакш. Дазвольце мне зрабіць што-небудзь для яго. Ды і вам,—дадаў

наведвальнік з клапатлівай пяшчотнасцю,—варта добра глядзець свайго здароўя дзеля яго, а я баюся, што яно пагоршала.

— Хто-б вы ні былі, сэр,—адазвалася Херыет, зірнуўшы на яго,—я вам вельмі ўдзячна. Я адчуваю, што вы хочаце зрабіць нам дабро і ніякіх іншых мэт не ставіце перад сабой. Але мы ўжо шмат гадоў жывем так, і забраць у брата хоць частачку таго, што зрабіла яго такім дарагім для мяне і даказала яго блатародную рашучасць, зменшыць у нейкай меры яго заслугу, якая заключаецца ў тым, што ён у абсалютнай адзіноце, бездапаможны, нікому неведомы і ўсімі забыты, згладжвае сваю віну, азначала-б пазбавіць уцехі і яго і мяне, калі для кожнага з нас настане тая гадзіна, пра якую вы толькі што гаварылі. Гэтыя слёзы выказваюць маю ўдзячнасць вам лепш, чым якія іншыя словы. Прашу вас, верце гэтаму!

Джэнтльмен быў расчулены і паднёс да губ працягнутую яму руку так, як мог-бы чулы бацька пацалаваць руку добрай дачкі, але з большай пачцівасцю.

— Калі прыдзе дзень,—сказала Херыет,—калі ён будзе часткова адноўлен у тым становішчы, якое страціў...

— Адноўлен!—жыва выгукнуў джэнтльмен.—Як можна на гэта спадзявацца! У чьёй уладзе яго аднавіць? Зразумела, я не памыляюся, думачы, што заваяванне ім каштоўнейшага яго скарбу з'яўляецца адной з прычын варожасці да яго ўласнага брата.

— Вы закранаеце прадмет, аб якім ніколі не гаварылі мы. Нават мы,—сказала Херыет.

— Прашу прабачэння,—сказаў госць.—Мне варта было-б гэта ведаць. Прашу вас, забудзьцеся пра тое, аб чым я недарэчы ўспомніў. А цяпер я не буду больш дамагацца, бо я не ўпэўнен, ці маю права я гэта рабіць, хоць, бог ведае, магчыма нават гэтае сумненне таксама з'яўляецца адной з прывычак,—дадаў джэнтльмен, зноў з безнадзейным выглядам паціраючы лоб.—Дазвольце-ж мне, чалавеку чужому і ў той-жа час не чужому, прасіць вас наконт двух паслуг.

— Наконт якіх?—запыталася яна.

— Калі па якой-небудзь прычыне вы зменіце сваё рашэнне, дазвольце мне быць вашай правай рукой. Тады я назаву вам сваё імя. Цяпер гэта бескарысна, ды і наогул імя маё не асабліва вядомае.

— Выбар сяброў у нас не такі вялікі, каб мне патрэбна было доўга думаць,—адказала яна са слабай усмешкай.—Я магу гэта абяцаць.

— Дазвольце мне таксама калі-ні-калі, ну, скажам, па панядзелках, у дзевяць раніцы—яшчэ адна прывычка, напэўна: я дзелавы чалавек,—сказаў джэнтльмен,—дазвольце мне праходзіць міма вашага дома, каб убачыць вас у дзвярах або ў акне. Я не прашу дазволу заходзіць да вас, калі ў гэты час вашага брата

няма дома. Я хачу толькі ведаць, для ўласнага супакаення, што вы здаровы, і, не дакучаючы вам, напамінаць сваёй асобай, што ў вас ёсць сябра—немалады сябра, які пачаў ужэ сівець і хутка будзе зусім сівым,—сябра, які заўсёды гатоў вам служыць.

Мілы твар даверліва павярнуўся да яе. Яна дала згоду.

— Я думаю, як і ў мінулы раз,—устаючы, сказаў джэнтльмен,—што вы не маеце намеру паведамляць пра мой візіт Джону Каркеру баючыся, каб не засмуціць яго тым, што мне вядома яго гісторыя. Я гэтаму рад, бо гэта выходзіць са звычайнай каляі і... зноў прывычка!—усклікнуў джэнтльмен, нецяярліва абарваўшы фразу.—Як быццам няма лепшага шляху, як звычайная каляя!

Сказаўшы гэта ён павярнуўся да дзвярэй, вышаў з капелюшом у руцэ на ганчак і развітаўся з ёю з той бязмежнай пашанай, звязанай з непрытворным удзелам, які не даецца нікім выхаваннем, не ўнушае недавер'я і можа зыходзіць толькі з чыстага сэрца.

Многа напоўзабытых пачуццяў абудзіла гэта наведванне ў душы сястры. Так даўно ніводзін госць не пераступаў парогу іх дома, так даўно ніводзін спачувальны голас не даходзіў да яе вушэй, як сумная музыка, што твар незнаёмага на працягу многіх гадзін стаяў у яе перад вачыма, калі яна сядзела з шыццём у руках ля акна, і ёй здавалася, што яна зноў і зноў чуе яго словы.

Разважаючы і працуючы, тэ прымушаючы сябе доўга займацца шыццём, то няўважліва апускаючы работу на калені, каб аддацца патоку думак, Херыет Каркер не заўважыла, як прамінулі гадзіны. Неба, яснае і чыстае раніцой, паступова ўкрылася хмарами; усхадзіўся рэзкі вецер, паліў дождж, і цёмны туман, спустыўшыся на далёкі горад, схаваў яго ад позірку чалавека.

У такія дні яна часта паглядала спачувальна на падарожнікаў, якія ішлі ў Лондан па вялікай дарозе міма яе дома, з параненымі нагамі і стомленыя, баязліва паглядаючы на велізарны горад наперадзе, нібы прадчуваючы, што там іх жабрацтва будзе толькі капляй у моры або пясчынкай на марскім беразе; яны ішлі дрыжучы, скурчыўшыся пад бязлітасным ветрам, і здавалася, што нават стыхіі іх адверглі.

Дзень за днём цягнуліся гэтыя пешаходы, але заўсёды, як ёй здавалася, у адным напрамку—заўсёды па дарозе да горада. Паглынутыя яго неабсяжнасцю, да якой прыцягвала іх жорсткая сіла, яны ніколі не варочаліся. Здабыча для больніц, могілак, турмаў, ракі, ліхаманкі, вар'яцтва, парока і смерці! Яны ішлі насустрэч пачвары, што раўла ўдалечыні, і знікалі.

Выў калючы вецер, ішоў дождж і панура хмурыўся дзень, калі Херыет, адарваўшы позірк ад работы, якою доўга займалася з неаслабнай упартасцю, убачыла аднаго з гэтых падарожнікаў.

Жанчына. Адзінокая жанчына гадоў трыццаці, высокая, статная, прыгожая, у жабрацкай вопратцы; гразь, пазбіраная на многіх прасёлачных дарогах ва ўсякае надвор'е—пыл, мел, гліна, пясок,—абляпіла пад праліўным дажджом яе шэры плашч; яна была без капялюша, і яе пышныя чорныя валасы былі ахаваны ад дажджу толькі парванай насавай хустачкай, канцы якой, а таксама пасмы валасоў, развяваючыся на ветры, спадалі ёй на вочы, дзякуючы чаму яна павінна была часта спыняцца, каб адкінуць іх назад і паглядзець на дарогу.

Якраз у гэты момант яе заўважыла Херыет. Падняўшы абедзве рукі да загарэлага ілба і правёўшы імі па твары, яна адвяла перашкаджаўшыя ёй пасмы і адкрыла твар, які вызначаўся прыгажосцю смелай і пагардлівай; у ім было дзёрзкае і парочнае роўнадушша да нечага больш важнага, чым надвор'е, неахайная абьякавасць да ўсяго, што насалі на яе непакрытую галаву неба і зямля. Хоць хада яе была цвёрдая і рашучая, яна стамілася і, пасля нядоўгіх ваганняў, села на кучу каменя, не хаваючыся ад дажджу.

Яна была якраз насупроць дома. Апусціўшы на момант галаву на абедзве рукі, яна зноў падняла яе, і позірк яе спаткаўся з позіркам Херыет.

У адзін момант Херыет апынулася ля дзвярэй; жанчына, слухаючыся воклічу, устала і павольна наблізілася да яе, але выгляд у яе быў не вельмі прыязны.

— Чаму вы сядзіце пад дажджом?—мякка запыталася Херыет.

— Таму што мне больш няма дзе адпачыць,—быў адказ.

— Але тут непадалёку можна знайсці дзе схаватца. Вось тут,—паказала яна на ганачак,—лепш, чым там, дзе вы былі. Адпачніце тут.

Жанчына паглядзела на яе недаверліва і здзіўлена, але нічым не выяўляючы сваёй удзяччасці; усеўшыся і скінуўшы свой стаптан чаравік, каб вытрасці з яго дробныя каменчыкі і пыл, яна паказала рассечаную і акрываўленую нагу.

Калі Херыет ускрыкнула ад жалю, жанчына з пагардлівай і недаверлівай усмешкай зірнула на яе.

— Якое значэнне мае параненая нага для такой, як я?—сказала яна.—І якое значэнне мае мая параненая нага для такой, як вы?

— Зайдзіце ў дом і абмыйце яе,—ціха сказала Херыет,—а я вам дам чым перавязаць яе.

Жанчына схпіла яе руку, прыцягнула да сябе, і, прыціснуўшы да сваіх вачэй, заплакала. Не так, як плачуць жанчыны, але як плача мужчына, які выпадкова паддасца гэтай слабасці,—перарывіста дыхаючы і стараючыся стрымацца, што сведчыла аб тым, як неўласціва было ёй такое хваляванне.

Яна далася завесці сябе ў дом і, напэўна хутчэй у адзнаку падзякі, чым ад жадання паклапаціцца аб сабе, абмыла і пера-

вязала хворую нагу. Пасля Херыет дала ёй частку свайго ўласнага беднага абеду, і калі тая з'ела, між іншым вельмі мала, Херыет папрасіла яе перад адыходам (бо жанчына мела намер ісці далей) высушыць плацце ля каміна. І зноў не клопаты аб самой сабе, але ўдзячнасць прымусіла яе не прырэчыць; яна села перад камінам, зняла хустку з галавы і, распусціўшы густыя мокрыя валасы, якія звісалі ніжэй талі, пачала сушыць іх, выціраючы далонямі і пазіраючы на агонь.

— Напэўна, вы думаеце, што калісьці я была прыгожая,— сказала яна, нечакана падняўшы галаву.— Думаю, што была; ведаю, што была. Глядзіце!

Груба, абодвума рукамі яна прыпадняла свае валасы, учапіўшыся ў іх так, нібы хацела вырваць іх з караннем, пасля зноў іх апусціла і закінула за плячо, нібы гэта быў скрутак гадзюк.

— Вы чужая ў гэтых краях?—запыталася Херыет.

— Чужая,—адазвалася яна, змаўкаючы пасля кожнай кароткай фразы і пазіраючы на агонь.— Так. Вось ужо дзесяць аб дванаццаць год, як чужая. У мяне не было календара там, дзе я жыла. Дзесяць або дванаццаць год. Я не пазнаю гэтай мясцовасці. Яна вельмі перамянілася з таго часу, як я паехала.

— Вы былі далёка адсюль?

— Вельмі далёка. Трэба месяцы плысці па моры, і ўсё-такі гэта яшчэ далёка. Я была там, куды ссылаюць катаржнікаў,— дадала яна, паглядаючы пільна на сваю субяседніцу.— Я сама была адной з іх. Напэўна, мы з вамі аднагодкі. Калі я старэй за вас, то не больш, чым на год, на два. О, падумайце аб гэтым!

Яна развінула рукі і ўнурыла галаву.

— Няма нічога такога, чаго нельга было-б загладзіць. Ніколі не позна выправіцца,—сказала Херыет.— Вы раскайваецеся...

— Не!—запярэчыла тая.— Я не раскайваюся. Не магу раскайвацца. Я не з гэтай пароды. Чаму я павінна раскайвацца, калі ўсе разгульваюць, нібы нічога і не было? Мне гавораць аб маім раскайванні. Хто раскайваецца ў тым зле, якое мне зрабілі?

Яна ўстала, завязала на галаву хустку і павярнулася да выйсця.

— Куды вы ідзіце?—запыталася Херыет.

— Туды!—адказала яна, паказваючы рукой.— У Лондан.

— Ёсць у вас які-небудзь прытулак там?

— Здаецца, у мяне ёсць маці. Яна заслугоўвае называцца маткай не больш, чым яе жыллё—прытулкам,—адказала тая з горкім смехам.

— Вазьміце вось гэта,—усклікнула Херыет, сунуўшы ёй у руку грошы.— Старайцеся не збіцца з дарогі. Тут вельмі мала, але, магчыма, ня адзін дзень гэта адхіліць ад вас бяду.

— Вы замужам?—ціха запыталася тая, узяўшы грошы.

— Не. Я жыю тут з братам. Мы мала можам вас надзяліць, інакш я дала-б вам больш.

— Вы дазволіце мне пацалаваць вас?

Запытаўшыся так, жанчына, якая ўзяла ад яе міласціну, не бачачы на твары яе ні гневу, ні агіды, нахілілася да яе і прыціснулася губамі да яе шчакі. Зноў яна схапіла яе руку і прыкрыла ёю свае вочы; пасля яна пайшла.

Пайшла ў надыходзячую ноч, насустрач раз'юшанаму ветру і дажджу, накіроўваючыся да ахутанага туманам горада, дзе мігацелі няясныя агні, і яе чорныя валасы і канцы хусткі, неахайна завязанай, развяваліся вакол яе смелага твара.

РАЗДЗЕЛ XXXIV

Другая маці з дачкой.

У брыдкім і панурым пакоі старая, таксама брыдкая і панурая, прыслухоўвалася да ветру і дажджу і, скурчыўшыся, грэлася каля мізэрнага ачага. Аддаючыся гэтаму апошняму занятку з большай упартасцю, чым першаму, яна не мяняла позы; толькі тады, калі выпадковыя дажджавыя кроплі падалі, шыпячы, на цёплы попел, яна падымала галаву, зноўку звяртаючы ўвагу на свіст ветру і шум дажджу, а пасля паступова апускала яе ўсё ніжэй, ніжэй і ніжэй, аддаючыся панурым развагам; начныя шумы зліваліся для яе ў аднастайны гул, які нагадвае гул мора, калі ён ледзь-ледзь дасягае слыху таго, хто сядзіць у задуменні на беразе.

У пакоі агню не было, апрача водбліску, што падаў ад ачага. Час ад часу злосна ўспыхваючы, нібы вочы задраманнага лютага зверга, агонь асвятляў рэчы, якія зусім не мелі патрэбы ў лепшым асвятленні. Куча лахманаў, куча касцей, убогая пасцель, два-тры скалечаныя крэслы або, больш правільна, табурэты, чорныя сцены і яшчэ больш чорная столь—вось усё, на што падаў дрыготкі водбліск.

Калі-б Фларэнс стаяла ў гэтым пакоі і глядзела на тую, якая, скурчыўшыся ля каміна, адкідала цень на сцяну і столь, яна з першага-ж позірку пазнала-б Добрую місіс Браун, не глядзячы на тое, што, магчыма, дзіцячы яе ўспамін аб гэтай страшнай старой быў такім-жа дзіўным і несуразмерным прадчуваннем ісціны, як цень на сцяне. Але Фларэнс тут не было, і Добрая місіс Браун аставалася непазнанай і сядзела, нікім не заўважаная, скіраваўшы позірк на агонь.

Схамянуўшыся ад шыпення, больш моцнага, чым звычайна—струменьчыкі дажджавой вады праніклі ў дымаход,—старая нецярпліва падняла галаву і зноў пачала прыслухоўвацца. На гэты раз яна не апусціла галавы, бо нехта піхнуў дзверы і нейчыя крэкі пачуліся ў пакоі.

- Хто там?—запыталася яна.
- Я прынесла вам весткі,—пачуўся ў адказ жаночы голас.
- Весткі? Адкуль?
- З чужых краін.
- З-за акіяна?—усхапіўшыся, крыкнула старая.
- Так, з-за акіяна.

Старая паспешліва згрэбла ў кучу гарачыя вуглі і блізенька падышла да сваёй гасці, якая ўвайшла, зачыніла за сабою дзверы і спынілася сярод пакоя; апусціўшы руку на яе прамоклы плашч, старая павярнула жанчыну так, каб святло падала проста на яе. Яна памылілася ў сваіх чаканнях, якія-б яны ні былі, таму што выпусціла з рук плашч і злосна крыкнула ад прыкрасці і засму-чэння.

— У чым справа?—запыталася гасця.

— Гэта не мая дачка!—усклікнула старая, пляснуўшы рукамі і ломячы іх над галавой.—Дзе мая Эліс? Дзе мая красуня-дачка? Яны давялі яе да смерці.

— Яны яшчэ не давялі яе да смерці, калі ваша прозвішча—Марвуд,—сказала гасця.

— Значыцца, вы бачылі маю дачку?—закрычала старая.—Яна напісала мне?

— Яна сказала, што вы не ўмеце чытаць,—адказала тая.

— Так, не ўмею!—ломячы рукі, усклікнула старая.

— У вас тут няма свечкі?—запыталася гасця, аглядаючы пакой.

Старая, шамкаючы, трасучы галавой, мармочучы штосьці пра сваю красуню-дачку, дастала з шафы, якая стаяла ў кутку, свечку і, сунуўшы яе дрыглівай рукой у камін, запаліла не без цяжкасці і паставіла на стол Брудны кнот спачатку гарэў цямяна пад аплываючым тлушчам; калі-ж мутныя і аслабшыя вочы старой здолелі нешта разгледзець пры гэтым святле, гасця ўжо сядзела, склаўшы накрыж рукі і апусціўшы вочы, а хустка, якая была завязана на галаве, ляжала каля яе на сталі.

— Значыцца, яна, мая дачка Эліс, прасіла вас нешта перадаць?—прашамкала старая, пачакаўшы некалькі хвілін.—Што яна гаварыла?

— Паглядзіце,—сказала гасця.

Старая паўтарыла гэта слова спалохана, недаверліва і, закрыўшы вочы ад святла, паглядзела на гаварыўшую, акінула позірам пакой і зноў паглядзела на жанчыну.

— Эліс сказала: «Паглядзіце яшчэ раз, маці»,—і жанчына скіравала на яе пільны погляд.

Зноў старая агледзела пакой, зірнула на гасцю і яшчэ раз агледзела пакой. Паспешна схапіўшы свечку і падняўшыся з месца, яна паднесла яе да твара гасці, моцна крыкнула і, паставіўшы свечку, кінулася на шыю прышоўшай.

— Гэта мая дачка! Гэта мая Эліс! Гэта мая красуня-дачка, яна жывая і вярнулася!—віскатала старая, гойдаючыся і прыціскаючыся да грудзей дачкі, якая холадна адказвала на яе абдымкі.—Гэта мая дачка! Гэта мая Эліс! Гэта мая красуня-дачка, яна жывая і вярнулася!—завіскатала яна зноў, кінуўшыся перад ёю на падлогу, абхапіўшы яе калені прыціскаючыся да іх галавой і па-ранейшаму гойдаючыся з боку на бок у нейкім утрапенстве.

— Так, матуля,—адазвалася Эліс, нахіляючыся, каб пачалаваць яе, але нават у гэты момант стараючыся вызваліцца з яе абдымкаў.—Нарэшце я тут! Пусціце, матуля, пусціце! Устаньце і сядзьце на крэсла. Што за карысьць ад гэтага?

— Яна вярнулася яшчэ больш жорсткай, чым пайшла!—усклікнула маці, пазіраючы ёй у твар і ўсё яшчэ чапляючыся за яе калені.—Ёй няма да мяне справы! Пасля ўсіх гэтых год і ўсіх маіх пакут!

— Ну, што-ж, матуля!—сказала Эліс, патрасаючы свае парваныя спадніцы, каб вызваліцца ад старой.—Можна паглядзець на гэта і з другога боку. Гады прайшлі і для мяне таксама, як для вас, і пакутвала я таксама, як і вы. Устаньце, устаньце!

Маці ўстала з кален, заплакала і, ломячы рукі, стаяла водаль, не спускаючы з яе позірку. Пасля яна зноў узяла свечку і, абышоўшы вакол дачкі, агледзела яе з галавы да ног, паціху хныкаючы. Пасля паставіла свечку, апусцілася на крэсла і, пляскаючы ў далоні, нібы у такт цягучай песні, і гойдаючыся з боку на бок, прадаўжала хныкаць і лемантаваць.

Эліс устала, скінула мокры плашч і паклала яго ў бок. Скончыўшы з гэтым, яна зноў села, склала накрыж рукі і, пазіраючы на агонь, моўчкі, з пагардлівай мінай слухала невыразныя скаргі сваёй старой маці.

— Няўжо вы думалі, матуля, што я вярнуся такою-ж маладой, якой паехала?—сказала яна, нарэшце, зірнуўшы на старую.—Няўжо вы думалі, што такое жыццё, якое пражыла я ў чужых краях, упрыгожвае чалавека? Дапраўды, можна гэта падумаць, слухаючы вас!

— Не ў гэтым справа!—усклікнула маці.

— Дык у чым-жа справа?—адазвалася дачка.—Лепш-бы вы хутчэй кінулі, матуля, бо пайсці адсюль мне лягчэй, чым прыйсці сюды.

— Вы толькі яе паслухайце!—закрычала старая.—Пасля ўсіх гэтых год яна пагражае зноў мяне пакінуць у тую самую хвіліну, калі толькі што вярнулася!

— Паўтараю вам, матуля, гады прайшлі і для мяне таксама, як для вас,—сказала Эліс.—Вярнулася яшчэ больш жорсткай? Вядома, вярнулася яшчэ больш жорсткай. Чаго-ж вы чакалі?

— Больш жорсткай да мяне! Да сваёй дарагой маці!—усклікнула старая.

— Не ведаю, хто пачаў мяне рабіць жорсткай, калі не мая дарагая маці,—адазвалася тая; яна сядзела, склаўшы накрывж рукі, нахмурыўшы бровы і сціснуўшы губы, нібы вырашыла што-б там ні было задушыць у сабе ўсе добрыя пачуцці.— Выслухайце некалькі слоў, матуля. Калі цяпер мы зразумеем адна другую, магчыма ў нас не будзе больш сварак. Я пайшла дзяўчынай, а вярнулася жанчынай. Не вельмі што я выконвала свой абавязак, калі пайшла адсюль, і—будзьце ўпэўнены— такою-ж я вярнулася. Але вы ці памяталі аб сваім абавязку ў адносінах да мяне?

— Я!—закрычала старая.—У адносінах да роднай дачкі! Абавязак маці ў адносінах да яе ўласнага дзіцяці!

— Гэта гучыць дзіўна, хіба няпраўда?—адазвалася дачка, холадна павярнуўшы да яе свой строгі, пагардлівы, суровы і цудоўны твар.—Але за гэтыя гады, якія я пражыла на адзіноце, я часамі аб гэтым думала, пакуль не прывыкла да гэтай думкі. Увогуле я чула нямала размоў пра абавязак, але заўсёды гутарка была аб маім абавязку ў адносінах да іншых. Іншы раз—не маючы чаго рабіць—я пыталася сама ў сябе: няўжо ні ў каго не было абавязку ў адносінах да мяне?

Маці шамкала, жавала губамі, трэсла галавою, але невядома, ці было гэта выказваннем гневу, раскаяння, адмаўлення або фізічнай слабасцю.

— Была дзяўчынка, якую звалі Эліс Марвуд,—са смехам сказала дачка, аглядаючы сябе з лютай насмешкай,—народжаная ў жабрацтве, закінутая і ўзгадаваная ў жабрацтве. Ніхто яе не вучыў, ніхто ёй не дапамог, ніхто аб ёй не клапаціўся.

— Ніхто!—паўтарыла маці, паказваючы на сябе і ступаючы сябе ў грудзі.

— Адзіныя клопаты, якія яна бачыла,—прадаўжала дачка,—былі тыя, што часамі яе білі, марылі голадам і ляялі, а без гэтага яна, магчыма, была-б лепшай. Яна жыла вось у такіх дамах, як гэты, і на вуліцах, з такімі-ж беднымі дзецьмі, як яна сама, і, не глядзячы на такое дзяцінства, яна стала красуняй. Тым горш для яе! Лепш-бы яе праз ўсё жыццё труцілі і мучылі за ўродства!

— Гаварыце, гаварыце!—усклікнула маці.

— Я кажу,—адазвалася дачка.—Была дзяўчынка, якую звалі Эліс Марвуд. Яна была прыгожая. Яе вельмі позна пачалі вучыць і вучылі вельмі дрэнна. Аб ёй занадта клапаціліся, яе занадта муштравалі, ёй занадта дапамагалі, за ёй занадта сачылі. Вы яе вельмі любілі—у той час вы былі забяспечаны. Тое, што здарылася з гэтай дзяўчынай, здараецца кожны год з тысячамі. Гэта было толькі падзенне, і для яго яна нарадзілася.

— Пасля ўсіх гэтых год!—захныкала старая.—Вось з чаго пачынае мая дачка!

— Яна хутка скончыць,—сказала дачка.—Была злачынніца, якую называлі Эліс Марвуд, яшчэ маладая дзяўчына, але ўжо пакінутая і адвержаная. І яе судзілі і прыгаварылі. Ах, божа мой, як разважалі аб гэтым джэнтльмены на судзе! І як унушальна гаварыў суддзя пра яе абавязак і пра тое, што яна злоўжыла дарамі прыроды, нібы ён не ведаў лепш за іншых, што гэтыя дары былі для яе пракляццем! І як ён павучальна тлумачыў пра моцную руку закона! Так, вельмі моцнай аказалася гэта рука, каб выратаваць яе, калі яна была нявіннай і бездапаможнай нікчэмнай малюткай! І як гэта ўсё было ўрачыста і дабрачэсна! Будзьце ўпэўнены, я часта думала аб гэтым з таго часу.

Яна мацней сціснула на грудзях рукі і засмяялася такім смяхам, у параўнанні з якім выццё старой здалося музычным.

— Такім чынам, Эліс Марвуд саслалі за акіян, матуля,—прадаўжала яна,—і накіравалі навучацца абавязку працы туды, дзе ў дваццаць разоў менш памятаюць аб абавязку і ў дваццаць разоў больш зла, ганьбы і бяшчэсця, чым тут. І Эліс Марвуд вярнулася жанчынай. Такой жанчынай, якой належала ёй зрабіцца пасля ўсяго гэтага. У свой час зноў прагучаць, напэўна, урачыстыя прамовы і красамоўныя словы, зноў з'явіцца моцная рука, і тады прыдзе канец Эліс Марвуд. Але джэнтльменам няма чаго баяцца, што яны астануцца без работы! Сотні бедных дзяцей, хлопчыкаў і дзяўчынак падростаюць на кожнай з тых вуліц, дзе жывуць гэтыя джэнтльмены, і таму яны будуць рабіць сваю справу, пакуль не здабудуць сабе багацця.

Старая абAPERлася локцямі аб стол і, прыкрыўшы твар абодвума рукамі, прытварылася вельмі засмучанай—або, можа, сапраўды была засмучена.

— Ну, вось! Я скончыла, матуля,—сказала дачка, кіўнуўшы галавой, нібы з мэтай спыніць гэту размову.—Я нагаварыла дастаткова! Што б мы з вамі ні рабілі, але пра абавязак мы больш гаварыць не будзем. Думаю, што ў вас дзяцінства было такое самае, як у мяне. Тым горш для нас абодвух. Я не хачу вінаваціць вас і не хачу абараняць сябе,—навошта мне гэта рабіць? З гэтым скончана даўным-даўно. Але цяпер я жанчына—не дзяўчына,—і нам з вамі няма чаго выстаўляць напаказ сваё жыццё, як гэта зрабілі тыя джэнтльмены на судзе. Нам яно добра вядома.

Хоць яна была паўшай і зняслаўленай, але твар яе і постаць вызначаліся той прыгажосцю, якую, нават у хвіліны самыя для яе невыгодныя, не мог-бы не заўважыць і няўважлівы глядач.

Маці, якая назірала яе, моўчкі адважылася паціху працягнуць да яе цераз стол высахлую руку і, пераканаўшыся, што дачка гэта дазваляе, дакранулася да яе твара і паглядзела па галаве. Адчуўшы, здаецца, што гэтыя пяшчоты старой былі шчырыя, Эліс не варушылася; і тая, асцярожна наблізіўшыся да дачкі,

запляла ёй валасы, зняла з яе мокрыя чаравікі, калі толькі можна было назваць іх чаравікамі, накінула на плечы ёй нейкую сухую анучу і пакорна мітусілася вакол яе, мармычучы нешта сабе пад нос і ўспамінаючы ранейшыя яе рысы і погляд.

— Я бачу, што вы вельмі бедная, матуля,—сказала Эліс, якая сядзела так досыць доўга і, нарэшце, акінула позіркам пакой.

— Вельмі бедная, любачка,—адказала старая.

Яна зачароўвалася дачкою і баялася яе. Магчыма, яе зачараванне, якім-бы яно не было, зарадзілася даўно, калі ў разгар зняважлівай барацьбы за жыццё яна ўпершыню заўважыла прыгажосць дачкі. Магчыма, яе страх меў нейкія дачынненні да таго мінулага, пра якое яна толькі што чула. Ва ўсякім выпадку, яна стаяла пакорліва і пачціва перад дачкою і схіліла галаву, нібы жаласліва ўпрашаючы вызваліць яе ад новых дакораў.

— Чым вы жылі?

— Жабрацтвам, дарагая мая.

— І зладзействам?

— Часамі, Элі... патроху. Я старая і палахлівая. Іншы раз, любачка, я адбірала якую-небудзь дробязь у дзяцей, але не часта. Я цягалася па ваколіцах, любая, і ведаю тое, што ведаю. Я сачыла...

— Сачылі?—паўтарыла дачка, глянуўшы на яе.

— Ёі выгледжвала адну сям'ю,—сказала маці яшчэ больш спакойна і пакорліва.

— Якую сям'ю?

— Ціха, любачка! Не злуйцеся на мяне. Я гэта рабіла любячы вас. На ўспамін пра маю няшчасную дачку за акіянам!

Яна лісліва працягнула руку, пасля прыціснула яе да губ.

— Шмат гадоў назад, любачка,—прадаўжала яна, нясмела паглядаючы на ўважлівы і строгі твар, павернуты да яе,—я сустрэла выпадкова яго маленькую дачку.

— Чью дачку?

— Не яго, Эліс, любая. Не пазірайце на мяне так. Не яго! Вы-ж ведаеце, у яго няма дзяцей.

— Дык чью-ж,—запыталася дачка.—Вы сказалі—«яго».

— Ціха, Элі! Вы мяне палохаете, любачка. Містэра Домбі—толькі містэра Домбі. З таго часу, дарагая, я іх часта бачыла. Я бачыла яго.

Праказаўшы гэта апошнія слова, старая скурчылася і адступілася, нібы спалохаўшыся, што дачка яе ўдарыць. Але хоць твар дачкі быў павернуты да яе і гарэў шалёным гневам, яна сядзела нерухома і толькі ўсё мацней і мацней прыціскала рукі да грудзей, нібы хацела іх стрымаць, каб не нарабіць шкоды сабе або іншым у сляпым парыве шаленства, якое раптам апанавала яе.

— А ён-жа і не падазраваў, хто я такая!—сказала старая, пагражаючы кулаком.

— Яму ніякай справы да гэтага не было!—праз зубы прамармытала дачка.

— Але сустрэліся мы тварам у твар,—сказала старая.—Я гаварыла з ім, і ён гаварыў са мною. Я сядзела і пазірала яму ўслед, калі ён ішоў па доўгай алеі; і з кожным яго крокам я праклінала яго душу і цела.

— Гэта не перашкодзіць яму шчасліва жыць,—пагардліва адазвалася дачка.

— Так, ён шчасліва жыве,—сказала маці.

Яна змоўкла, бо твар дачкі, якая сядзела перад ёю, быў пакарэжаны ад шаленства.

— Ён жанаты?

— Не, любачка,—сказала маці.

— Збіраецца жаніцца?

— Не, любачка, наколькі мне вядома. Але яго гаспадар і сябра ажаніўся. О, мы можам пажадаць яму шчасця! Мы можам ім усім пажадаць шчасця!—закрычала старая ў моцным узрушэнні.—Нам усім гэта жаніцьба дасць шчасце. Вось успомніце маё слова.

Дачка паглядзела на яе і чакала тлумачэнняў.

— Але вы прамоклі і стаміліся, вам хочацца есці і піць,—сказала старая, кандыбаючы да шафы.—А тут мала чаго знойдзецца, ды і тут таксама,—яна апусціла руку ў кішэню і выклала на стол некалькі поўпенсавікаў,—і тут мала. Эліс, любачка, у вас няма грошай?

Прагны, хітры, напружаны выраз, што з'явіўся на яе твары, калі яна пра гэта пыталася і сачыла за тым, як дачка дастае з-за пазухі нядаўна атрыманы падарунак, выявіў адносіны паміж маткай і дачкой бадай ці менш поўна, чым словы маці.

— Гэта ўсё?—запыталася маці.

— Больш у мяне няма нічога. І гэтага-б не было, калі-б мне не падалі міласціны. Калі-б не падалі міласціны, любачка?—паўтарыла старая, прагна нахіляючыся над сталом, каб паглядзець на грошы, нібы не давяраючы дачце, якая ўсё яшчэ трымала іх у руцэ.—Гм! Шэсць і шэсць—дванаццаць і шэсць—восемнаццаць... так... Трэба патраціць іх ашчадна. Пайду куплю чаго-колечы паесці і выпіць.

З большай жвавацю, чым можна было чакаць ад яе, мяркуючы па выглядзе, бо старасць і ўбоства, здавалася, зрабілі яе не менш слабой чым уродлівай, яна завязала дрыжачымі рукамі істужкі старога капялюша і захінула ў парваны шаль, усё з тою-ж прагнасцю пазіраючы на грошы ў руцэ дачкі.

— Якое шчасце дасць нам гэта жаніцьба, матуля?—запыталася дачка.—Вы мне так і не сказалі.

— Шчасце для нас у тым,—адказала тая, слабымі рукамі папраўляючы шаль,—што каханню там зусім няма, мая любачка,

але затое шмат ганарлівасці і нянавісці. Шчасце ў тым, што між імі nelaды і барацьба, і ім пагражае небяспека—небяспека, Эліс!

— Якая небяспека?

— Я бачыла тое, што бачыла! Я ведаю тое, што ведаю!—захіхікала маці.—Няхай хто-небудзь глядзіць больш пільна! Няхай сёй-той сцеражэцца. Мая дачка, магчыма, яшчэ трапіць у добрую грамаду.

Пасля, бачачы, што дачка, якая пазірала на яе сур'эзна і неўразумёна, мімаволі сціснула руку, у якой былі грошы, старая замітусілася, каб як мага хутчэй іх атрымаць, і паспешна дадала:

— Але я пайду куплю чаго-небудзь. Пайду куплю чаго-небудзь.—Пакуль яна стаяла з працягнутай рукой перад дачкою, тая, зірнуўшы яшчэ раз на грошы, пацалавала іх, перш чым з імі расстацца.

— Як Элі! Вы іх цалуеце?—хіхікнула старая.—Вось гэта нахштальт мяне! Я гэта часта раблю. О, яны нам даюць столькі добра!—і яна прыціснула да абвіслых грудзей паблякшыя поўпенсавікі,—колькі ўсялякага добра яны нам даюць! Шкада толькі, што яны не цякуць да нас патокам!

— Я іх цалую цяпер, матуля,—сказала дачка,—бадай ці рабіла гэта я калі-небудзь раней,—дзеля той, якая мне іх дала.

— Дзеля той, якая іх дала, любачка?—паўтарыла старая, чые цмяныя вочы загарэліся, калі яна ўзяла грошы.—Я таксама іх цалую дзеля таго, хто дае, калі гэта прымусіць яго раскашэліцца. Але я пайду патрачу іх, любачка. Я зараз вярнуся.

— Вы, здаецца, сказалі, што шмат ведаеце, матуля,—заўважыла дачка, праводзячы яе позірмам да дзвярэй.—Вы вельмі паразумнелі з таг часу, як мы рассталіся.

— Ведаю!—пракаркала старая, адступаючы на крок ад дзвярэй.—Я ведаю больш, чым вы думаеце. Я ведаю больш чым ён думае, любачка, і пра гэта я вам хутка раскажу падрабязна. Я ўсё пра яго ведаю.

Дачка недаверліва ўсміхнулася.

— Я ведаю яго брата, Эліс,—сказала старая, выцягнуўшы шыю з сапраўды страшэннай злараднасцю,—які мог бы апынуцца там, дзе былі вы, за пакражу грошай. Ён жыве са сваёй сястрой на паўночнай дарозе за Лонданам.

— Дзе?

— На паўночнай дарозе за Лонданам, любачка. Калі хочаце, можаце ўбачыць іх дом. Пахваліцца няма чым, хоць у таго, другога, дом дасканалы... Не, не!—усклікнула старая, ківаючы галавой і смеючыся, бо яе дачка ўсхапілася з крэсла.—Не цяпер! Гэта надта далёка, гэта ля прыдарожнага слупа, дзе звалена ў кучу каменне... Заўтра, лабачка, калі надвор'е будзе добрае і вам захочацца паглядзець. Але пайду патрачу...

— Пачакайце!—Дачка кінулася да яе з шаленствам, якое зноў успыхнула, як агонь.—Сястра—прыгожая чартоўка з каштанавымі валасамі?

Старая, здзіўленая і перапалоханая, моўчкі кінула.

— У яе твары ёсць штосьці ад яго! Гэта чырвоны дом... Ён стаіць у баку ад дарогі. Перад дзвярыма зялёненькі ганчак...

Зноў старая кінула.

— На якім я сёння сядзела! Аддайце мне назад грошы.

— Эліс! Любачка!

— Аддайце мне назад грошы, інакш вам не паздаровіцца!

Сказаўшы гэтае яна рэзка вырвала грошы з рук старой і, зусім роўнадушная да яе скаргаў і просьбаў, накінула свой плашч і імкліва выбегла з дома.

Маці, пакульгваючы, пайшла за ёю, стараючыся не адставаць і ўгаварваючы яе, але гэтыя ўгаворы рабілі на яе не больш уражання, чым вецер, дождж і змрок, які ахутаў іх.

Была дванаццатая гадзіна ночы, калі яны пакінулі ззаду гарадскія вуліцы і ўвайшлі ў тую больш цёмную нейтральную паласу, дзе быў дом. Горад разлётся паводдаль, зданнёвы і хмурны; халодны вецер выў на прасторы; усё вакол было чорна, дзіка, пустэльна.

— Гэта зручнае месца для мяне!—сказала дачка, спыняючыся, каб азірнуцца.—Я падумала ўжо аб гэтым, калі была тут сёння.

— Эліс, любачка!—усклікнула маці, паціху сморгаючы яе за спадніцу.—Эліс!

— Ну, што яшчэ, матуля?

— Не аддавайце грошай, любая. Калі ласка, не аддавайце. Мы не можам гэта рабіць. Нам трэба павячэраць, любачка. Грошы—гэта грошы, хто-б іх не даў. Скажыце ім усё, што хочаце, але грошы пакіньце сабе.

— Глядзіце!—сказала ў адказ дачка.—Вось дом, пра які я гаварыла. Гэта ён?

Старая сцвярджална кінула галавою, і, прайшоўшы яшчэ некалькі крокаў, яны падышлі да дзвярэй. Пакой, дзе Эліс сушыла плацце, быў ярка асветлены палаючым камінам і свечкай, а калі Эліс пастукала ў дзверы, з гэтага пакоя вышаў Джон Каркер.

Ён здзівіўся, убачыўшы такіх наведвальнікаў у такі позні час, і запытаўся ў Эліс, што ёй патрэбна.

— Мне патрэбна ваша сястра,—сказала яна.—Жанчына, якая дала мне сёння грошы.

Пачуўшы гучны яе голас, вышла Херыет.

— О!—усклікнула Эліс.—Вы тут! Вы мяне, вядома, памятаеце?

— Так,—у здзіўленні адказала тая.

Твар, які быў пакорліва звернуты да яе раней, дыхаў цяпер такой нястрымнай нянавісцю і пагардай, і рука, якая мякка дакраналася да яе пляча, сціснулася ў кулак у такой злосці.

нібы гатова была яе ўдарыць, што Херыет, шукаючы абароны, прыціснулася да брата.

— Як магла я гаварыць з вамі і вас не пазнаць! Як магла я наблізіцца да вас і не адчуць пажару ў маёй крыві, чыя кроў цячэ ў вашых жылах!—усклікнула Эліс, робячы пагрозлівы жэст.

— Што вы хочаце сказаць? Што я зрабіла?

— Што вы зрабілі?—адазвалася тая.—Вы пасадзілі мяне да свайго ачага. Вы накармілі мяне і далі мне грошы. Вы падаравалі мне сваё спачуванне! Вы, на чыё імя я плюю!

Старая ў нейкай зларадаснасці, якая рабіла яе агідны твар сапраўды страшным, пагразіла брату і сястры высахлай рукою ў пацверджанне слоў дачкі, але ў той-жа час зноў пацягнула яе за спадніцу, упрашаючы пакінуць у сябе грошы.

— Калі я выпусціла слязу на вашу руку, няхай яна яе высушыць! Калі я сказала вам ласкавае слова, няхай яно вас аглушыць! Калі я дакранулася да вас губамі, няхай гэты дотык будзе для вас ядам! Пракляце на гэты дом, дзе мяне прытулілі! Гора і ганьба на вашу галаву! Няхай загінуць усе вашы блізкія!

Праказаўшы гэтыя словы, яна кінула на зямлю грошы і адліхнула іх нагой.

— Я тапчу іх зусім! Я іх не ўзяла-б, нават калі-б яны пракладалі мне дарогу да неба! О, лепш-бы акрывзўленая нага, з-за якой я прышла сюды сёння, згніла, перш чым прывяла мяне ў ваш дом!

Херыет, бледная і дрыжачая, трымала брата і не перапыняла яе.

— А вышла так, што мяне пашкадавалі і даравалі мне вы, якая носіць гэта імя, у першую гадзіну майго звароту! Вышла так, што вы абышліся са мною, як мілая, добрая лэдзі! Я вам падзякую, калі буду паміраць. Я памалюся за вас і за ўсё ваш род, можаце быць у гэтым упэўнены!

Маці, якая дарэмна тузала яе за спадніцу і ў ненасытнай прагнасці пазірала на ляжаўшыя ля парога грошы, якія, здавалася, паглыналі ўсю яе ўвагу, гатова была сланяцца вакол, пакуль патухнуць у доме агні, а пасля навобмацак шукаць грошы ў гразі, спадзеючыся зноў заўладаць імі. Але дачка павяла яе за сабою, і яны адразу-ж пайшлі назад, дадому; па дарозе старая хныкала і аплаквала згубу і з горыччу наракала, наколькі было ў яе адвагі, на сваю красуню-дачку, якая не лічыцца з абавязкам, якая пакінула яе без вячэры ў першую-ж ноч пасля сустрэчы.

І спаць яна лягла без вячэры, калі не лічыць нейкіх нікчэмных аб'едкаў, і гэтыя аб'едкі яна, мармычучы, перажоўвала, седзячы над патухаючымі вугалямі, калі яе дачка, якая не лічылася з абавязкам, даўно ўжо спала.

РАЗДЕЛ XXXV

Шчаслівая пара.

Цёмная пляма на вуліцы знікла. Дом містэра Домбі калі ўстаецца яшчэ прорвай сярод іншых дамоў, то толькі таму, што ў сваім харакстве не можа з імі суперніцаць і ганарыста іх рассоўвае.

Сёння вечарам агні мігацяць у вокнах, чырванаваты водбліск каміна цёпла і весела кладзецца на парт'еры і мяккія дываны, абед гатоў, стол прыгожа нарыхтаваны, але толькі на чатыры персоны, а буфет завален сталовым срэбрам. Упершыню пасля нядаўніх пераробак дом падрыхтавалі для сустрэчы гаспадароў, і шчаслівую пару чакаюць з хвіліны на хвіліну.

Мяркуючы па таму інтарэсу і хваляванню, якія ён узбуджае ў дамачадцаў, гэты вечар звароту дадому мала чым адрозніваецца ад вясельнай раніцы. Місіс Перч п'е чай у кухні; яна абыйшла ўвесь дом, вызначыла, паколькі плацілі за ярд шоўку і дамаску, і выкарыстала ўсе трапіўшыя і не трапіўшыя ў слоўнік выклічнікі, якія выказвалі зачараванне і здзіўленне. Падрадчык абойшчыка, пакінуўшы ў вестыбюлі пад крэслам свой капялюш, а ў ім насаваю хустачку—ад іх надта патыхае лакам,—шмыгае па доме, паглядаючы ўверх на карнізы і ўніз на мяккія дываны і час ад часу ў прыпадку захаплення вымае з кішэні лінейку і раптам пачынае з неймаверным пачуццём вымяраць дарагія рэчы.

Кухарка надта вясёлая і кажа—дайце толькі ёй такіх гаспадароў, якія прымалі-б многа гасцей (а яна гатова з вамі пайсці ў заклад на шэсць пенсаў, што цяпер так і будзе); яна вызначаецца вясёлым норавам і вызначалася ім з дзяцінства і не прарэчыць супраць таго, каб усе гэта ведалі. Гэта заява клікае з грудзей місіс Перч ціхі водгук, які выказвае спачуванне і ўхвалу. Пакаёўка можа толькі спадзявацца, што яны будуць шчаслівыя, але шлюб—латарэя, і чым больш яна аб ім думае, тым мацней адчувае незалежнасць і шчасце адзінокага жыцця. Містэр Таўлінсон пануры і насуплены і кажа, што такая і яго думка, і дайце яму толькі вайну, вайну з французамі! Бо гэты малады чалавек прытрымліваецца той думкі, што кожны іншакраінец—француз.

Як толькі даносіцца стук калёс, усе змаўкаюць, аб чым-бы яны не гаварылі, і прыслухоўваюцца, і не раз падымаецца беганіна і чуваць крык: «Прыехалі!» Але яны яшчэ не прыехалі, і кухарка пачынае плакаць па абеду, які ўжо два разы здымала з пліты, а падрадчык абойшчыка ўсё яшчэ шмыгае па пакоях, і нішто не парушае яго шчаслівай лятучэннасці.

Фларэнс гатова да сустрэчы бацькі і сваёй новай мамы. Бадай ці яна ведае, радасцю ці болей выклікана хваляванне, якое поўніць яе грудзі. Але трапяткое сэрца прымушае кроў прылі-

ваць да шчок і надае бляск вачам; а ў кухні шэпчуць адзін аднаму на вуха,—гаворачы пра яе, яны заўсёды прыцішаюць голас,—аб тым, якая прыгожая сёння міс Фларэнс і якой мілай маладой лэдзі зрабілася яна, бедненькая!

Місіс Ск'ютон, падрыхтаваўшыся сустрэць з распасцёртымі абдымкамі сваю ўлюбёную дачку і дарагога зця, апранула адпавядаючае выпадку дзявоцкае сваё ўбранне з кароткімі рукавамі. Аднак, у гэту хвіліну выспеўшыя яе чароўнасці квітнеюць у цяні яе ўласных апартаментаў, адкуль яна не выходзіла з таго часу, як заўдала імі некалькі гадзін таму назад, і дзе яна хутка пачынае праяўляць прызнакі раздражэння з прычыны таго, што абед спазняецца.

Нарэшце яны такі прыехалі! Чуваць стук колаў, ён набліжаецца, і карэта спыняецца ля пад'езда. Ненавісны іншакраінец аглушальна стукае ў дзверы, папярэджаючы з'яўленне містэра Таўлінсона і слуг, якія кінуліся іх адчыняць; і містэр Домбі і яго маладая жонка выходзяць з экіпажа і ідуць падручкі ў дом.

— Мая ненаглядная Эдзіт!—чуваць усхваляваны голас на плячоўцы лесвіцы.—Мой дарагі Домбі!—і кароткія рукавы абвіваюцца вакол шчаслівай пары і абдымаюць яе.

Фларэнс таксама спуцілася ў вестыбюль, але не адважвалася падыйсці са сваім нясмелым віншаваннем, пакуль не аціхнуць зачараванасці гэтай больш блізкай і больш дарагой істоты. Але Эдзіт убачыла яе на парозе; злёгка пацалаваўшы ў шчаку сваю чуллівую маці і адчапіўшыся ад яе,—яна падбегла да Фларэнс і абняла яе.

— Добры дзень, Фларэнс,—казаў містэр Домбі, працягваючы руку.

Калі Фларэнс, дрыжачы, падносіла яе да губ, яна сустрэла яго позірк. Позірк быў халодны і сухі, але ў яе забілася сэрца, калі ёй здалося, што ў яго вачах адлюстравалася цікавасць да яе, якой ён ніколі яшчэ не выяўляў. У іх было нават лёгкае здзіўленне—прыемнае здзіўленне, выкліканае ёю. Больш яна не зсмельвалася пазіраць на яго, але адчувала, што ён зірнуў на яе яшчэ раз і не менш прыхільна. О, які радасны трэпет апанаваў яе нават пры гэтым слабым і нічым не абгрунтаваным пацверджанні яе надзеі, што пры дапамозе новай прыгожай мамы ёй удасца нарэшце заваяваць яго сэрца!

— Я думаю, вы не доўга будзеце апранацца, місіс Домбі?—запытаўся містэр Домбі.

— Я зараз буду гатова.

— Няхай падаюць абед праз чвэртку гадзіны.

Сказаўшы гэтае містэр Домбі паважна пайшоў у свой пакой, а місіс Домбі паднялася наверх. Місіс Ск'ютон і Фларэнс накіраваліся ў гасціную, дзе гэта надзвычайная маці палічыла сваім абавязкам выпусціць некалькі слязінак, быццам-бы выкліканых.

У яе шчасцем дачкі, і гэтыя слязінкі яна ўсё яшчэ з вялікай асцярожнасцю асушвала ражком абшытай карункамі насавай жустачкі, калі ўвайшоў яе зяць.

— Ну, як спадабаўся вам, дарагі Домбі, гэты самы чароўнейшы з гарадоў, Парыж?—запыталася яна, стрымліваючы сваю ўсхваляванасць.

— Там было холадна,—адказаў містэр Домбі.

— Вядома, весела, як заўсёды!—сказала місіс Ск'ютон.

— Не асабліва. Горад паказаўся мне нудным,—заўважыў містэр Домбі.

— Фі, дарагі мой Домбі! Нудным!—гэта было сказана хітра.

— Такое ўражанне ён стварыў на мяне, пані,—спакойна і пачціва сказаў містэр Домбі.—Думаю, місіс Домбі ён таксама здаўся нудным. Яна напаміла аб гэтым разы са два.

— Ах, капрызніца!—усклікнула місіс Ск'ютон, жартуючы з сваёй дарагой дачкой, якая толькі што з'явілася ў дзвярах.— Якія гэта ерэтычныя рэчы гаварылі вы пра Парыж, любачка?

Эдзіт з сумуючым выглядам узяла бровы; прайшоўшы каля дзвярэй, якія былі шырока адчынены, паказваючы анфіладу пакояў, прыгожа і нанова аздобленых, яна ледзь зірнула на іх мімаходзь і села каля Фларэнс.

— Дарагі Домбі,—сказала місіс Ск'ютон,—гэтыя людзі цудоўна выканалі ўсё, аб чым мы ім гаварылі! Дапраўды-ж, яны ператварылі дом у сапраўдны палац.

— Дом прыгожы,—сказаў містэр Домбі, аглядаючыся навакол.—Я сказаў, каб з выдаткамі не лічыліся. Думаю, зроблена ўсё, што маглі зрабіць грошы.

— А чаго яны не могуць зрабіць, дарагі Домбі?—заўважыла Клеаптра.

— Яны магутныя, пані,—сказаў містэр Домбі.

Ён з уласцівай яму велічнасцю паглядзеў на жонку, але тая не сказала ні слова.

— Спадзяюся, місіс Домбі,—падкрэслена звярнуўся ён да яе пасля хвіліны маўчання,—гэтыя змены заслугуюць вашай увагі?

— Дом прыгожы, наколькі ён можа быць прыгожым,—адзвалася яна з ганарлівай абыякавасцю.—Вядома, такім ён павінен быць. І, думаю, такі ён і ёсць.

Зняважлівы выраз быў уласцівы гэтаму ганарліваму твару і, здэвалася, ніколі яго не пакідаў; але пагарда, што адлюстроўвалася на ім, калі-б ні намякнулі аб зачараванні, пашане і павазе, якія выклікаліся багаццем містэра Домбі, якім-бы ні быў мімалётным і выпадковым намёк,—была зусім іншым і новым пачуццём, якая па напружанасці сваёй нічога агульнага не мела са звычайнай пагардай.

Невядома, ці падазраваў аб гэтым містэр Домбі, агулены сваёй веліччу, але яму здаралася ўжо нямаля выпадкаў убачыць

сапраўднась; гэта магло здарыцца і ў той момант дзякуючы лозірку цёмных вачэй, што паглядалі на яго, пасля таго, калі яны шпарка і пагардліва слізганулі па акружаючай абстаноўцы, якая служыла яго праслаўленню. Ён мог-бы прачытаць у гэтым адным позірку, што якая-б ні была ўлада багацця, яно не завае яму, нават калі павялічыцца ў дзесяць тысяч разоў, ніводнага ласкавага, удзячнага позірку гэтай непакорлівай жанчыны, якая з ім звязана, але якая ўсёй сваёй істотай паўстае супроць яго.

Але далажылі, што абед пададзен, і містэр Домбі павёў Клеопатру; Эдзіт і яго дачка ішлі за імі. Шпарка прайшоўшы міма расстаўленай на буфеце залатой і срэбнай пасуды, нібы гэта была куча смецця, і не паглядзеўшы на акружаючую раскошу, яна ўпершыню заняла сваё месца за яго сталом і сядзела, як статуя.

Містэр Домбі, які і сам вельмі падобен да статуі без усякага недавальнення бачыў, што яго прыгожая жонка нерухома, ганарлівая і халодная.

Неўзабаве пасля чаю місіс Ск'ютон, якая прытварылася прыгнечанай і стомленай радасным хваляваннем ад сузірання дарагой дачкі, што зышлася са сваім абраннікам, але якой—ёсць падставы гэта думаць—сямейны вечар паказаўся сумнаватым, бо яна цэлую гадзіну бесперастанку пазыхала, прыкрыўшыся веерам,—місіс Ск'ютон пайшла спаць. Эдзіт таксама вышла моўчкі і больш не з'яўлялася. І здарылася так, што Фларэнс, пабыўшы наверх, каб паталкаваць з Дыагенам, а пасля вярнуўшыся са сваёй рабочай кашолкай у гасціную, не застала там нікога, апрача бацькі, які хадзіў узад і ўперад па панурым і цудоўным пакоі.

— Прабачце, тата. Мне пайсці?—ціха запыталася Фларэнс, нерашуча спыняючыся ў дзвярах.

— Не,—адказаў містэр Домбі, азірнуўшыся цераз плячо.— Вы можаце заходзіць сюды, калі захочаце, Фларэнс. Гэта не мой кабінет.

Фларэнс увайшла і села са сваёй работай за столік, што стаяў у баку, апынуўшыся першы раз у жыцці—першы раз на сваёй памяці, пачынаючы з дзіцячых гадоў і аж да гэтай гадзіны,—сам-на-сам з бацькам як з суб'яднакам.

Яна дрыжэла, і вочы яе былі затуманены. Яго постаць як быццам рабілася вышэй і расла перад яе вачыма, калі ён хадзіў па пакоі; то яна бачыла яе туманнай і расплыўчатай, то зноў яснай і выразнай; то пачынала ёй здавацца, што ўсё гэта ўжо адбывалася якраз таксама, як цяпер, сотні год таму назад. Яна імкнулася да яго і ў той-жа час уздрыгвала, калі ён набліжаўся.

Стараючыся не засмучаць і не абражаць яго сваім горам, Фларэнс стрымлівалася і спакойна сядзела за работай. Прайшоўшыся яшчэ некалькі разоў па пакоі, ён скончыў сваю пра-

гулку, і, усеўшыся ў крэсла, што стаяла ў цёмным кутку, укрыв твар насавай хустачкай і пачаў драмаць.

Для Фларэнс досыць было ўжо таго, што яна можа сядзець тут і сачыць за ім, час ад часу паглядаючы на яго крэсла, сочачы за ім у думках, калі твар яе нахіляўся над работай, і смутна радуючыся таму, што ён можа спаць пры ёй і яго не бянтэжыць яе прысутнасць, якой ён раней не мог цягнуць.

Аб чым-бы яна пачала думаць, калі-б даведалася, што ён упарта пазірае на яе, хустачка на яго твары, выпадкова або наўмысна, пакладзена так, каб ён мог бачыць, і вочы яго ні на секунду не адрываюцца ад яе твара! А калі яна пазірала ў яго бок, у зацены, цёмны куток, яе ясныя вочы, якія гаварылі без слоў больш палка і патэтычна, чым усе прамоўцы на свеце, і ў нямым закліку кідалі яму больш сур'эзнае абвінавачанне, сустракаліся з яго вачыма, не ведаючы пра гэта. Калі-ж яна зноў нахіляла галаву над работай, ён дыхаў больш вольна, але ўсё яшчэ пазіраў на яе з той-жа ўвагай—на яе белы лоб, спадаючыя валасы і занятыя работай рукі і, раз глянуўшы, здавалася, ужо не мог адвесці позірку.

Аб чым-жа думаў у гэты час ён? З якімі пачуццямі скіроўваў ён цішком уважлівы позірк на невядомую яму дачку? Ці чытаў ён дакор у гэтым ціхім вобліку і спакойных вачах? Ці пачаў прызнаваць яе правы, якімі ён пагарджаў, ці кранулі яны, нарэшце, яго сэрца і ці абудзілі ў ім усведамленне жорсткай яго несправядлівасці?

Бываюць хвіліны пакорлівасці ў жыцці самых суровых і чорствых людзей, хоць такія людзі большай часткай добра захоўваюць сваю тайну. Выгляд дачкі ў росквіце прыгажосці, якая без яго ведама зрабілася амаль жанчынай, мог выклікаць на хвіліну такія развагі нават у яго жыцці, поўным ганарлівасці. Мімалётная думка аб тым, што шчаслівы дамашні ачаг быў тут, у яго пад рукою... геній, які ахоўвае сямейнае шчасце, схіляўся да яго ног... а ён, поўны сваёй упартай, панурай пагарды, не заўважыў яго, пайшоў і загубіў сябе... магчыма, нарадзіла такую хвіліну. Простыя красамоўныя словы, якія гучэлі выразна,—хоць ён не разумеў, што гэтыя словы перадае яму яе нямы позірк: «У імя паміраючых, якіх я даглядала, у імя пакутлівага дзяцінства, у імя нашай сустрэчы ў гэтым панурым доме а поўначы, у імя крыку, які вырваўся з майго змучанага сэрца, о, бацька, павярніцеся да мяне і знайдзіце прытулак у маёй любові, пакуль яшчэ не позна!»—словы гэтыя маглі выклікаць такую хвіліну. Гэта думка магла быць звязана з думкамі больш нізкімі, як, напрыклад, думка аб тым, што яго памёршы хлопчык вызваліў месца для новай прывязанасці, і цяпер ён можа дараваць той, хто адабрала ў яго гэту любоў. Нават адной думкі аб тым, што яна можа быць упрыгожаннем сярод усіх упрыгожанняў і раскошы, што яго акружаюць, бадай,

было-б дастаткова. Але чым больш ён пазіраў на яе, тым больш змякчаўся. У той час як ён пазіраў, яна злівалася з вобразам дзіцяці, якое ён любіў, і ён ужо не мог аддзяліць іх адно ад другога. Ён глядзеў і на секунду ўбачыў яе ў больш яркім і ясным святле, не суперніцай, што схілялася над падушкай дзіцяці—страшэнная думка!—але добрым геніем яго дома, ахоўваючым яго самога таксама, як у той момант, калі, апусціўшы галаву на руку, ён сядзеў у нагах ложка. Ён адчуваў жаданне загаварыць з ёю і падазваць яе. Словы: «Фларэнс, падыйдзіце да мяне», гатовы былі сарвацца з яго вуснаў—павольна і цяжка, такімі былі яму чужымі яны,—але іх стрымалі і заглушылі крокі на лесвіцы.

Гэта была яго жонка. Яна замяніла вячэрні туалет шырокім пен'юарам і распусціла валасы, што спадалі ёй на плечы. Але не гэта перамена ў ёй здзівіла яго.

— Фларэнс, дарагая,—сказала яна,—я вас усюды шукала. Усеўшыся побач з Фларэнс, яна нахілілася і пацалавала яе руку. Ён ледзьве мог пазнаць сваю жонку—так яна змянілася. Справа была не толькі ў тым, што яе ўсмешка была яму незнаёмай,—хоць і яе ён ніколі не бачыў,—але яе манеры, тон, паліскаваючыя вочы, мяккасць і даверлівасць і прывабнае жаданне спадабацца, якое выяўлялася ва ўсім... Гэта была не Эдзіт.

— Ціха, дарагая мама. Тата спіць.

А вось цяпер гэта была Эдзіт. Яна паглядзела ў той бок, дзе ён сядзеў, і ён вельмі добра пазнаў гэты твар і позірк.

— Я і не думала, што вы можаце быць тут, Фларэнс.

Зноў на дзівя змянілася і надзівя змякчылася ў адну секунду!

— Я наўмысна пайшла адсюль рана,—прадаўжала Эдзіт,—каб пасядзец і пагутарыць з вамі, дарагая Фларэнс, наўерсе. Але, увайшоўшы ў ваш пакой, я ўбачыла, што мая птушачка паляцела, і з таго часу я ўвесь час чакала яе звароту.

Калі-б Фларэнс і сапраўды была птушкай, Эдзіт не магла-б больш пшчотна і больш ласкава прытуліць яе да грудзей.

— Пойдзем, дарагая.

— Калі тата прачнецца, ці не пакажацца яму дзіўным, што я пайшла?—нерашуча сказала Фларэнс.

— А як вы думаеце, Фларэнс?—запыталася Эдзіт, пазіраючы ёй у вочы.

Фларэнс апусціла галаву, устала і ўзяла сваю рабочую кашолю. Эдзіт узяла яе пад руку, і яны вышлі з пакоя, як сёстры. Нават хада яе была іншай і незнаёмай яму, падумаў містэр Домбі, правёўшы яе позіркам да дзвярэй.

У той вечар ён так доўга сядзеў у сваім цёмным кутку, што царкоўны гадзіннік, адзначаючы час, біў тры разы, перш чым павярнуўся Домбі. Позірк яго ўпарта не адрываўся ад таго месца, дзе сядзела Фларэнс. У пакоі рабілася цямней па

меры таго, як дагаралі і тухлі свечкі, але цень, што засмучаў яго твар, быў цяжнейшым за ўсе начныя цені; так ён і аставаўся на яго твары.

Фларэнс і Эдзіт, седзячы ля каміна ў адзіночным пакоі, дзе памёр маленькі Поль, доўга гутарылі. Дыяген, які таксама быў тут, спачатку супярэчыў прысутнасці Эдзіт і, неахвотна падначальваючыся жаданню сваёй гаспадыні, пагаджаўся супярэчлівым бурчаннем. Але, выпяўшы паціху з пярэдняй, куды ў гневе выбег, ён хутка нібы зразумеў, што з найлепшымі намерамі зрабіў адну з тых памылак, якіх не могуць іншы раз унікнуць самыя прыкладныя сабакі. Нібы просячы прабачэння, ён усеўся паміж імі перад самым камінам і сядзеў з выстаўленым языком і самай няўцяймай мордай, прыслухоўваючыся да размовы.

Размова спачатку была пра кнігі і любімыя заняткі Фларэнс і пра тое, як яна праводзіла час са дня вяселля. Гэта апошняя тэма навяла яе на размову аб тым, што было вельмі блізка яе сэрцу, і яна сказала са слязамі на вачах:

— О, мама, за гэты час мяне пасягнула вялікае няшчасце!

— Вас—вялікае няшчасце, Фларэнс?

— Так. Небарака Уолтэр утапіўся.

Фларэнс закрыла твар рукамі і горка заплакала. Многа слёз, пралітых употайку, каштаваў ёй лёс Уолтэра, і ўсё-такі яна пачынала плакаць кожны раз, калі думала або гаварыла аб ім.

— Але растлумачце мне, дарагая,—ласкава сказала Эдзіт, супакойваючы яе,—хто такі Уолтэр? Кім ён быў для вас?

— Ён быў маім братам, мама. Калі памёр мілы Поль, мы абцяцалі адзін аднаму быць братам і сястрой. Я ведала яго даўно—з ранняга дзяцінства. Ён ведаў Поля, які быў вельмі да яго прывязан; Поль казаў амаль што за хвіліну да смерці: «Паклапаціцеся аб Уолтэры, любы тата! Я яго любіў!» Уолтэра прывялі пабачыцца з ім, і ён быў тады тут—у гэтым пакоі.

— І ён паклапаціўся аб Уолтэры?—суровым тонам запыталася Эдзіт.

— Тата? Ён паслаў яго за акіян. Па дарозе туды ён затануў у часе караблекрушэння,—усхліпваючы, сказала Фларэнс.

— Ён ведае, што Уолтэр памёр?—ціха запыталася Эдзіт.

— Не ведаю, мама. Не магу даведацца. Мілая мама!—усклікнула Фларэнс, тулячыся да яе нібы з просьбай аб дапамозе і схаваўшы твар у яе на грудзях.—Я ведаю, вы заўважылі...

— Ціха! Маўчыце, Фларэнс!—Эдзіт так моцна пабляднела і гаварыла з такім запалам, што не навошта было ёй закрываць Фларэнс рот рукою, каб тая змоўкла.—Спачатку раскажыце мне ўсё пра Уолтэра, я хачу ведаць гэту гісторыю з пачатку да канца.

Фларэнс расказала і гэту гісторыю, і ўсё, звязанае з ёй, аж да сяброўства з містэрам Тутсам, гаворачы пра якога, яна, не зважаючы на сваё гора, мімаволі ўсміхалася праз слёзы, хоць была яму вельмі ўдзячна. Калі яна скончыла свой расказ, выслуханы Эдзіт з напружанай увагай, і калі настала маўчанне, Эдзіт запыталася:

— Вы пачалі гаварыць пра тое, што я штосьці заўважыла, Фларэнс?

— Вы заўважылі, што я,—прамовіла Фларэнс з тою-ж нямой просьбай і таксама, як і раней, хутка схаваўшы твар у яе на грудзях,—што я—не любімая дачка, мама! Я ніколі ёю не была. Я ніколі не ведала, як ёю зрабіцца. Я не знайшла шляху, і не было каму мне яго паказаць. О, дазвольце мне павучыцца ў вас, як мне зрабіцца тату блізкай! Навучыце мяне вы, якая так добра гэта ведае!—і, прытуліўшыся да яе, шэпчаўчы перарывістымі гарачыя словы падзякі і любові, Фларэнс пасля адкрыцця сваёй сумнай тайны плакала доўга, але не так тужліва, як раней, у абдымках новай маці.

Бледная, з пабялеўшымі губамі, з тварам, спачатку пакаражаным, а пасля, дзякуючы намаганням волі, застыглым у ганарлівай сваёй прыгажосці, як мёртвая маска, Эдзіт пазірала на дзяўчыну, якая плакала, і адзін раз пацалавала яе. Паціху вызваліўшыся з абдымкаў Фларэнс і адхіліўшы яе, велічная і нерухомая, як мрамарная статуя, яна сказала, і голас яе гучэў усё цішэй, толькі гэтым і выдаючы яе хваляванне:

— Фларэнс, вы мяне не ведаеце! Не дай божа вучыцца вам чаму-небудзь у мяне!

— Не вучыцца ў вас?—са здзіўленнем прагаварыла Фларэнс.

— Няхай бог крые, каб я пачала вучыць вас, як патрэбна любіць або быць любімай!—сказала Эдзіт. Лепш, калі-б вы маглі мяне навучыць, але цяпер вельмі позна. Вы для мяне дарагі, Фларэнс. Я не думала, што хто-небудзь можа зрабіцца для мяне такім дарагім, як зрабіліся вы за такі кароткі час.

Заўважыўшы, што Фларэнс хоча нешта сказаць, яна яе спыніла жэстам і прадаўжала:

— Я заўсёды буду вашым верным сябрам. Я буду выхоўваць вас калі і не так добра, то з большай любоўю, чым хто-б там ні быў на свеце. Вы можаце даверыцца мне—я гэта ведаю, дарагая, і я гэта кажу—можаце даверыцца мне з усёй адданасцю вашага чыстага сэрца. Ёсць шмат жанчын, на якіх ён мог-бы ажаніцца,—жанчын лепшых за мяне, Фларэнс. Але з тых, хто мог-бы ўвайсці ў гэты дом у якасці яго жонкі, няма ніводнай, чьё сэрца было-б напоўнена больш шчырай любоўю да вас.

— Я гэта ведаю, дарагая мама!—усклікнула Фларэнс.—З першага-ж дня з таго шчаслівага дня я гэта ведала!

— Шчаслівага дня!—Эдзіт, здавалася, мімаволі паўтарыла гэтыя словы і прадаўжала:—Хоць няма заслугі з майго боку,

бо я мала аб вас думала да таго часу, пакуль вас не ўбачыла, але няхай ваша давер'е і любоў будуць незаслужанай узнагародай мне. У першую ноч майго прабывання ў гэтым доме мне захацелася—і гэта вельмі добра—сказаць вам аб гэтым першы і апошні раз.

Фларэнс, сама не ведаючы чаму, ледзь не са страхам чакала, што будзе пасля гэтага, але не зводзіла вачэй з цудоўнага твара, павернутага да яе.

— Ніколі не спрабуйце знайсці ва мне тое, чаго тут няма,—сказала Эдзіт, прыціскаючы руку да сэрца.—Ніколі, калі гэта ў вашых сілах, Фларэнс, не выракайцеся мяне з-за таго, што гэтага няма. Паступова вы спазнаеце мяне лепш, і прыдзе час, калі вы будзеце ведаць мяне таксама, як я сябе ведаю. І тады будзеце па меры сілы спагадлівы да мяне і не атручвайце горыччу адзіны светлы ўспамін, які астаецца мне.

Слёзы, што выступілі на вачах, скіраваных на Фларэнс, даказвалі, што спакойны твар быў толькі вельмі добрай маскай; але яна захавала гэту маску і прадаўжала:

— Я заўважыла тое, аб чым вы гаварылі, і ведаю, што вы не памыляецеся. Але верце мне—калі не цяпер, то хутка вы гэтаму паверыце—няма на свеце нікога, хто быў-бы менш, чым я, здолен гэта ўладзіць або дапамагчы вам, Фларэнс. Ніколі не пытайцеся ў мяне, чаму гэта так, і больш ніколі не гаварыце са мною аб гэтым і аб маім мужы. Тут паміж намі павінна быць прорва. Будзем захоўваць мёртвае маўчанне.

Некаторы час яна сядзела моўчкі; Фларэнс ледзь аджывалася дыхаць, а смутныя і няясныя проблскі ісціны з усімі выцякаючымі адсюль вынікамі паўставалі перад яе спалоханым ўяўленнем. Як толькі Эдзіт змоўкла, яе напружаны, нерухомы твар зрабіўся спакайнейшым і мякчэйшым, якім ён быў звычайна, калі яна аставалася адна з Фларэнс. Эдзіт закрыла твар рукамі; пасля яна ўстала, з пяшчотным пацалункам пажадала Фларэнс спакойнай ночы і вышла з пакой хутка і не аглядаючыся.

Але калі Фларэнс ляжала ў пасцелі, а пакой асвятляўся толькі водбліскам, што падаў ад каміна, Эдзіт вярнулася і, сказаўшы, што не можа спаць, і ў сваім пакоі адчувае сябе адзінокай, прысунула крэсла да каміна і пачала пазіраць на тлеючае вугалле. Фларэнс таксама паглядзела на іх з ложка, пакуль і яны, і блagarодны твар, ахінуты распушчанымі валасамі, і задумлівыя вочы, у якіх адлюстроўваўся дагараючы агонь, не зрабіліся туманнымі і расплыўчатымі і, нарэшце, зніклі.

Але і ў сне Фларэнс захавала смутнае ўяўленне аб тым, што здарылася так нядаўна. Гэта паслужыла канвой яе сноў і праследвала яе, выклікаючы страх. Ёй снілася, што яна шукае бацьку ў пустэльных месцах і ідзе па яго слядах, падзямаючыся на страшэнныя кручы і спускаючыся ў глыбокія падземеллі і пячоры; ёй даручана нешта такое, што павінна

вызваліць яго ад вялікіх пакут—яна не ведае, што іменна і чаму,—але ёй ніяк не ўдаецца дасягнуць мэты і вызваліць яго. Пасля яна ўбачыла яго мёртвым на гэтым самым ложку, у гэтым самым пакоі, даведлася, што ён ніколі, да апошняй хвіліны не любіў яе, і, горка плачучы, кінулася на яго халодныя грудзі. Пасля адкрыліся далі, тут-жа працякала рака, і жаласлівы знаёмы голас ўсклікнуў: «Яна цячэ, Флой! Яна ніколі не спыняецца! Яна цягне за сабой!» і яна ўбачыла яго ўдалечыні, калі ён працягваў да яе рукі, а побач з ім стаяў нехта падобны да Уолтэра, надзвычай спакойны і нерухомы. У кожным сне Эдзіт з'яўлялася і знікала, несучы ёй то радасць, то смутак, і, нарэшце, яны асталіся ўдваіх ля краю цёмнай магілы; Эдзіт паказвала ўніз, а яна паглядзела і ўбачыла—каго?—другую Эдзіт, якая ляжала на дне.

У жаху ад гэтага сну яна закрычала і, як ёй здалося, прачнулася. Пяшчотны голас нібы шапнуў ёй на вуха: «Фларэнс, любая Фларэнс, гэта толькі сон!» і, працягнуўшы рукі, яна адказала на ласку сваёй новай мамы, якая вышла пасля з пакоя пры святле шэрай раніцы. Фларэнс зараз-жа села ў пасцелі, не разумеючы, здарылася гэта ў сапраўднасці ці не, але ўпэўнена яна была толькі ў тым, што прышла шэрая раніца, што пачарнелы попел ляжыць на каміннай рашотцы і што яна адна ў пакоі.

Так прайшла ноч пасля звароту шчаслівай пары.

РАЗДЗЕЛ XXXVI

Святкаванне наваселля.

Прайшло шмат дзён, падобных адзін да аднаго; розніца была толькі ў тым, што прымалі шматлікіх гасцей і аддавалі візіты, што місіс Ск'ютон наладзіла ў сваіх уласных апартаментых маленькія ранішнія прыёмы, на якіх часцяком з'яўляўся маёр Бегсток, і што Фларэнс больш не злавіла ніводнага позірку, скіраванага на яе бацькам, хоць і бачыла яго кожны дзень. і рэдка гутарыла яна са сваёй новай мамай, якая была ўладарнай і ганарлівай з усімі ў доме, апрача яе,—гэтага Фларэнс не магла не заўважыць; хоць яна заўсёды пасылала па Фларэнс або прыходзіла да яе, вярнуўшыся дадому пасля візітаў, і, як-бы не было позна, заўсёды заходзіла да яе ў пакой перад сном, але, астаючыся з ёй удваіх, часта сядзела доўга, маўклівая і задуменная.

Фларэнс, якая ўскладала гэтулькі надзей на гэты шлюб, іншы раз мімаволі параўноўвала прыгожы дом з ранейшым, пабляклым і панурым, чыё месца ён заняў, і пыталася ў самой сябе, калі-ж і якім чынам гэты дом зробіцца хатнім ачагом,

бо ўпотаіку яна ўвесь час баялася, што ніхто не адчуваў сябе тут дома, хоць усё было ўпарадкавана вельмі добра і жыццё наладжана. Гадзінамі размышляючы ўдзень і ўночы і шмат разоў аплакваючы загінуўшую надзею, Фларэнс нярэдка ўспамінала энергічнае запэўненне сваёй новай мамы, што няма на свеце нікога, хто-б менш, чым яна, быў здолен навучыць Фларэнс, як заваяваць сэрца бацькі. І неўзабаве Фларэнс пачала думаць — больш правільна было-б сказаць: вырашыла думаць, — што новая яе маці ведае, як мала надзеі змякчыць або перамагчы непрыхільнасць бацькі, і ад спачування забараніла гаварыць аб гэтым прадмеце. Пазбаўленая эгаізма — і ва ўчынках сваіх і ў думках — Фларэнс лічыла за лепшае цярпець боль ад гэтай новай раны, толькі каб заглушыць слабае прадчуванне ісціны аб бацьку, і нават мімалётныя думкі аб ім былі напоўнены пяшчотнасцю. Што-ж датычыць хатняга ачага, яна спадзявалася — усё вырашыцца добра, калі наладзіцца новае жыццё, а аб сабе яна думала мала і яшчэ менш шкадавала сябе.

Калі ніхто з членаў новай сям'і не адчуваў сябе як належыць дома ў сваім кругу, то было вырашана, што місіс Домбі павінна ў людзях адчуць сябе як дома. З мэтай адсвяткаваць нядаўняе вяселле і замацаваць сувязі ў грамадзе містэр Домбі і місіс Ск'ютон задумалі цэлы рад пагулянак; для пачатку вырашылі, што ў такі-та вечар містэр і місіс Домбі запрасяць да сябе вялікую, рознастайную кампанію.

Містэр Домбі склаў спіс розных усходніх магнатаў, якіх трэба было запрасіць ад яго імя на гэты пір; да яго спісу місіс Ск'ютон, дзейнічаючы ад імя сваёй дачкі, якая праяўляла да гэтай выдумкі ганарлівую абыякавасць, дадала заходні спіс, куды быў уключан стрыечны брат Фінікс, які яшчэ не вярнуўся з Бадэн-Бадэна на вялікую страту для рухомай яго маёмасці, і рознастайныя матылькі розных відаў і ўзрастаў, якія ў розны час ляталі вакол яе цудоўнай дачкі або яе самой, не пашкодзіўшы сваіх крыльцаў. Фларэнс была ўключана ў лік запрошаных на абед па загаду Эдзіт, які выклікаў хвіліннае хістанне і замяшанне місіс Ск'ютон. І Фларэнс, якая шпарка і інстынктыўна адчувала ўсё, што хоць колькі-небудзь раздражняла яе бацьку, моўчкі прымала ўдзел у святкаванні.

Свята адкрыў містэр Домбі ў незвычайна высокім і тугім каўнерьку; ён бесперастанку прахаджаўся па гасцінай, пакуль не адбіла гадзіна, прызначаная для абеду; хвіліна ў хвіліну з'явіўся і быў сустрэнуты адным толькі містэрам Домбі дырэктар Ост-Індскай кампаніі, вельмі багаты, у жыльце, які, здавалася, быў зроблены з прыгоднай для гэтай мэты сасновай дошкі простым цесляром, а ў сапраўднасці створаны майстэрствам краўца і пашыты з матэрыі, якая называецца нанкай. Наступным этапам свята з'явілася распараджэнне містэра Домбі засведчыць яго пашану місіс Домбі, дакладна сказаўшы,

катарая цяпер гадзіна; а следам за гэтым дырэктар Ост-Індскай кампаніі знямося ў якасці субяседніка, і з тае прычыны, што містэр Домбі быў не з тых, хто мог-бы яго ажывіць, госць выплываў вочы на агонь у каміне пакуль не з'явіўся выратавальнік у асобе місіс Ск'ютон, якую дырэктар, удачна пачаўшы вечар, падчыў за місіс Домбі і віншаваў з энтузіязмам.

Другім прыбыў дырэктар банка; калі верыць чуткам, ён мог купіць што захацеў-бы—нават чалавечую прыроду, калі найшло-б яму ў галаву зрабіць уплыў у гэтых адносінах на Біржу,—але аказаўся ён чалавекам надзвычай скромным на словах, які амаль што не выхваляўся гэтым; у размове ён успомніў пра свой «домік» у Кінгстоне на Темзе і пра тое, што амаль саромеецца прапанаваць там пасцель і адбіўную катлету містэру Домбі, калі той захоча яго наведаць.

З'явілася місіс Домбі, прыгожая і гордая, якая так зняважліва і задзірыста на ўсіх пазірала, нібы шлюбны вянок на яе галаве быў гірляндай са стальных іголак, надзетай з мэтай прымусіць яе на ўступку, на якую яна не згодзіцца, хоць-бы нават ёй пагражала смерць. З ёю была Фларэнс. Калі яны ўвайшлі разам, цень, які набег у дзень звароту, зноў засмуціў твар містэра Домбі, але застаўся не заўважаным, бо Фларэнс не адважвалася падняць на яго вочы, а роўнадушша Эдзіт было занадта велічнае, каб яна звяртала на яго ўвагу.

Хутка з'яжджаліся шматлікія госці. Яшчэ дырэктары, старшыні кампаній, пажылыя людзі з грузам на галаве—парадным галаўным уборам, стрыечны брат Фінікс, маёр Бегсток, прыяцелькі місіс Ск'ютон з такім самым яркім румянцам, як у яе, і з вельмі каштоўнымі каралямі на вельмі вялых шыях. Сярод іх—маладая шасцідзесяцігадовая лэдзі, надзвычай лёгка апранутая, калі меркаваць па яе спіне і плячах, і якая гаварыла з прыемным сюсюканнем; павекі яе патрабавалі вялікіх ад яе намаганняў, каб не апускацца, а манеры вызначаліся той неапісальнай чароўнасцю, якую так часта звязваюць з лёгкадумным юнацтвам. З прычыны таго, што большасць гасцей са спісу містэра Домбі была настроена маўчаць, а большасць гасцей са спісу місіс Домбі была настроена гаварыць і ўзаемных сімпатый паміж імі не было, то госці са спісу місіс Домбі з прычыны магнетычнай згоды заключылі саюз супроць гасцей са спісу містэра Домбі, якія, панура слянучыся па пакоях або хаваючыся па кутках, сутыкаліся з зноў прыехаўшымі, траплялі ў засаду за канапамі, а калі расчыняліся дзверы, атрымлівалі ўдары па галаве і цяпелі ўсялякія невыгоды.

Калі далажылі, што абед паданы, містэр Домбі прапанаваў руку старой лэдзі, падобнай да малінавай аксамітнай падушачкі для іголак, напханай банкаўскімі білетамі; стрыечны брат Фінікс прапанаваў руку місіс Домбі; маёр Бегсток прапанаваў руку місіс Ск'ютон. Калі ўсе ўжо ўселіся, з'явіўся са збянтэжанай

усмешкай адзін з нясмелых гасцей, зусім бездапаможны і пакінуты без догляду, і ў суправаджэнні дварэцкага два разы абышоў вакол стала, перш чым пашанцавала знайсці яго месца, якое, урэшце, аказалася з левага боку ад місіс Домбі, пасля чаго нясмелы госць больш ужо не адважваўся падымаць галаву.

Стрыечны брат Фінікс быў у добрым настроі і выглядаў надзвычай маладжавым. Але апанаваны вясёлым настроем, ён часамі бываў лёгкадумным—памяць іншы раз не слухалася яго таксама, як і ногі,—і ў той вечар ён прымусіў кампанію ўздрыгануцца. Здарылася гэта так. Маладая лэдзі з адкрытай спіной, якая адчувала пяшчотныя пачуцці да стрыечнага брата Фінікса, злавіла ў свае сеці дырэктара Ост-індскай кампаніі, каб заняць месца побач з ім за сталом; у падзяку за гэту добрую паслугу яна зараз-жа адварнула ад дырэктара, які, будучы заслонены з другога боку панурым, чорным аксамітным капялюшам, што прыкрываў галаву кастлявай і негаваркай асобы жаночага пола з веерам, аддаўся смутку і замоўк. Стрыечны брат Фінікс і маладая лэдзі былі вельмі ажыўленыя і вясёлыя, і маладая лэдзі так моцна смяялася, слухаючы расказ Фінікса, што маёр Бегсток ад імя місіс Ск'ютон (яны сядзелі візаві, бліжэй да другога канца стала) папрасіў дазволу запытацца, ці нельга зрабіць гэты расказ усеагульным здабыткам.

— Ах, клянуся жыццём,—сказаў Фінікс,—нічога асаблівага няма. Дапраўды, не варта паўтараць. Уласна кажучы, гэта толькі маленькі анекдот Джэка Эдэмса. Думаю, мой сябра Домбі...—справа ў тым, што ўвага ўсіх прысутных была сканцэнтравана на стрыечным браце Фініксе,—прыпамінае Джэка Эдэмса, Джэка Эдэмса, не Джо—Джо звалі яго брата. Джэк... маленькі Джэк... косіў і крыху заікаўся... Ён прадстаўляў нейкае бюро. Магчыма, мой сябра Домбі ведаў гэтага чалавека?

Містэр Домбі даў адмоўны адказ.

Але адзін з нясмелых гасцей раптам вызначыўся, заявіўшы, што ён яго ведаў, і дадаўшы: «Заўсёды насіў гесенскія боты!»

— Правільна,—прагаварыў стрыечны брат Фінікс, нахіляючыся ўперад, каб разгледзець нясмелага гасця, і пасылаючы яму на другі канец стала падбадзёрваючую ўсмешку.—А Джо насіў...

— Боты з адваротамі!—усклікнуў нясмелы госць, з кожнай секундай павышаючыся ў вачах грамады.

— Вядома, вы былі з ім знаёмы?—запытаўся стрыечны брат Фінікс.

— Я ведаў іх абодвух,—адказаў нясмелы госць, пасля чаго містэр Домбі адразу-ж з ім чокнуўся.

— Надта-ж слаўны хлапчына гэты Джэк!—сказаў стрыечны брат Фінікс, зноў нахіляючыся ўперад і ўсміхаючыся.

— Надзвычайны!—згадзіўся нясмелы госць, якога поспех рабіў адважным.—Адзін з лепшых людзей, якіх я ведаў!

— Бясспрэчна, вы ўжо чулі гэту гісторыю?—запытаўся стрыечны брат Фінікс.

— Не бяруся меркаваць,—адказаў нясмелы госць, які расхрабрыўся,—пакуль не пачую расказу вашага лордства.

Сказаўшы гэта, ён адкінуўся на спінку крэсла і з усмешкай утаропіўся вачыма ў столь, нібы ведаў напамяць гэту гісторыю і загадзя пацяшаўся.

— Уласна кажучы, ніякай гісторыі тут няма,—сказаў стрыечны брат Фінікс, усміхаючыся ўсім, хто сядзеў за сталом, і гуллівя ківаючы галавой,—і не патрэбны прадмовы. Але гэта даказвае ўтончанае астраўме Джэка. Справа ў тым, што Джэк быў запрошаны на вяселле... якое, калі не памыляюся, мела месца ў Баркшыры?

— У Шропшыры,—сказаў нясмелы госць, які расхрабрыўся, бачачы, што звяртаюцца да яго.

— Вось як? Цудоўна! Уласна кажучы, яно магло мець месца ў любым, шыры¹,—сказаў стрыечны брат Фінікс.—Такім чынам, мой сябра, запрошаны на гэта вяселле ў Любымшыры,—трапную астроту ён адзначыў прыемнай усмешкай,—накіроўваецца ў дарогу. Якраз таксама, як сёй-той з нас, маючы гонар быць запрошаным на вяселле маёй цудоўнай і беззаганнай сваячкі і майго сябра Домбі, не чакаў паўторнага запрашэння і быў вельмі рады прысутнічаць на такім цікавым свяце... Такім чынам, ён—Джэк—накіроўваецца ў дарогу. Але гэты шлюб быў, уласна кажучы, саюзам незвычайна прыгожай дзяўчыны з чалавекам, якога яна зусім не кахала, але за якога згадзілася выйсці замуж таму, што ён быў багаты, надта багаты. Калі Джэк вярнуўся пасля вяселля, адзін знаёмы, сустрэўшы яго ў вестыбюлі Палаты абшчын, кажа: «Ну, што, Джэк, як маецца няўдала падабраная пара?»—«Няўдала падабраная!—адказвае Джэк.—Ды не праўда! Гэта зусім сумленняя і прыстойная здзелка. Яна па ўсіх правілах куплена, а ён—за гэта вы можаце паручыцца—па ўсіх правілах праданы!»

Але пакуль стрыечны брат Фінікс ад усёй душы радаваўся, дайшоўшы да кульмінацыйнага пункту свайго расказу, дрыжкі, што прабеглі, нібы электрычная іскра, вакол стала, прымусілі яго змоўкнуць. Адзіная тэма, дзякуючы якой завязалася ў той дзень агульная гутарка, ні ў каго не выклікала ўсмешкі. Запанавала глыбокае маўчанне, і злашчасны нясмелы госць, які меў не большае ўяўленне аб гэтай гісторыі, чым дзіця, якое яшчэ не нарадзілася, з вялікім смуткам прачытаў ва ўсіх позірках, што яго лічаць вінавайцам зла.

Твар містэра Домбі быў не з тых, што змяняюцца, і, прыняўшы ў той дзень велічны выгляд, ён ніяк не адазваўся на гэты расказ і толькі прагаварыў урачыста сярод запанаванай цішыні: «Вельмі добра». Эдзіт кінула шпаркі позірк на Фларэнс, але ўвогуле аставалася абыякавай і роўнадушнай.

¹ Shire—у мінулым так называлася графства.

Праходзячы праз рознастайныя стады, адзначаныя далікатнай ежай і вінамі, золатам і срэбрам, ласымі дарамі зямлі, паветра, агню і вады, гарамі фруктаў і гэтым залішнім на банкеце містэра Домбі (пачастункам—марожаным,—абед павольна набліжаўся да заканчэння; апошнія яго стады суправаджаліся гучнай музыкай, выкліканай бесперастаннымі падвойнымі ўдарамі ў дзверы, якія паведамлялі аб прыбыцці гасцей, на чью долю выпадаў толькі пах балявання. Калі місіс Домбі ўстала з-за стала, варта было паглядзець, як яе муж з нягібнай шыяй і высока паднятай галавой прытрымліваў адчыненыя дзверы перад выходзіўшымі дамамі; і варта было паглядзець, як яна шпарка прайшла паўз яго, пад руку з яго дачкой.

Містэр Домбі меў унушальны выгляд, калі ўрачыста сядзеў перад графінамі; дырэктар Ост-Індскай кампаніі меў дрэнны выгляд, калі сядзеў у адзіноце ля апусцелага канца стала; маёр меў выгляд ваяўнічы, калі расказваў пра герцага Ёркскага нясмелым госцям (фанабэрысты нясмелы госць быў канчаткова знішчан); дырэктар банка меў вельмі скромны выгляд, калі пры дапамозе дэсертных нажоў чарціў для групы паклоннікаў план сваёй маленькай ананаснай цяпліцы, а стрыечны брат Фінікс меў выгляд задумлены, калі разгладжваў свае доўгія манжэты і ўпотаіку папраўляў парык. Але ўсё гэта цягнулася нядоўга, бо неўзабаве з'явілася кофе і ўсе пакінулі сталовую.

Натоўп у парадных пакоях намерсе павялічваўся з кожнай хвілінай; але па-ранейшаму спіс гасцей містэра Домбі выяўляў прыроджаную няздольнасць зліцца са спісам місіс Домбі, і адразу можна было бачыць, хто ў якім спісе значыўся. Адзіным выключэннем з гэтага правіла быў, бадай, містэр Каркер; усміхаючыся ўсёй грамадзе і далучыўшыся да гуртка, які сабраўся каля місіс Домбі, ён назіраў за ёю, за гуртком, за сваім начальнікам, за Клеапатрай, маёрам, Фларэнс і ўсімі прысутнымі і адчуваў сябе лёгка і свабодна з абодвума катэгорыямі гасцей, а сам ў сутнасці не належаў ні да той, ні да другой.

На Фларэнс ён наводзіў страх, з прычыны таго яго прысутнасць у пакоі была для яе кашмарам. Яна не магла забыцца аб гэтай прысутнасці, бо позірк яе час ад часу паварачваўся ў яго бок мімаволі, як быццам няпрязнь і недавер'е былі прыцягальнай сілай, якой яна не магла супроцьстаяць.

Аднак, думкі яе былі заняты іншым: седзячы ў баку—не таму, што ёю не зачароўваліся або не шукалі яе кампаніі, але з прычыны ўласцівай ёй скромнасці,—яна адчувала, якую нязначную ролю адыгрывае яе бацька ва ўсім, што адбываецца; яна з сумам бачыла, што яму было як быццам не па сабе, і яго не заўважалі, калі ён чакаў ля дзвярэй, сустракаючы тых гасцей, якім хацеў аказаць асабліваю ўвагу, і знаёміў іх са сваёй жонкай, якая прымала іх з халоднай ганарлі-

васцю, але не выяўляла ніякай цікавасці або жадання спадабацца і, пасля цырамоній прадстаўлення, зусім не клапацілася аб тым, каб лічыцца з яго жаданнем і віншаваць яго гасцей, і не раскрывала губ. Тым мацней былі збянтэжанасць і пакуты Фларэнс, што Эдзіт, якая так рабіла, да яе самой ставілася ласкава і з пяшчотнай увагай, і Фларэнс гатова была дакараць сябе ў няўдзячнасці толькі таму, што заўважала ўсё, што адбывалася ў яе на вачах.

Місіс Чык з самага пачатку была абражана тым, што не атрымала запрашэння на абед. Крыху апамятаўшыся пасля такога ўдару, яна не пашкадавала грошай, маючы намер з'явіцца да місіс Домбі вечарам у асляпляльным выглядзе, які уразіў-бы пачуцці гэтай лэдзі, а місіс Ск'ютон прымусіў-бы сагнуцца пад цяжарам знявагі.

— Але мною займаюцца нікольні не больш, чым Фларэнс,— сказала місіс Чык містэру Чыку.—Хто звяртае на мяне хоць якую-колечы ўвагу? Ніхто!

— Ніхто, дарагая мая,—згадзіўся містэр Чык, які сядзеў ля сцяны побач з місіс Чык і нават пацяшаўся тым, што паціху насвістаў.

— Хіба падобна на тое, што тут я колькі-небудзь патрэбна каму?—пабліскаваючы вачыма, усклікнула місіс Чык.

— Не, дарагая мая; на маю думку, не падобна,—сказаў містэр Чык.

— Поль звар'яцеў!—сказала місіс Чык.

Містэр Чык засвістаў.

— Калі вы не страшыдла, якім я іншы раз вас лічу,—ад шчырага сэрца заявіла місіс Чык,—то вы можаце, седзячы тут, не напяваць ваших мелодый. Як можа хто-б ён ні быў, маючы хоць-бы далёкае падабенства з мужчынам, бачыць гэту выфранчаную цёшчу Поля, якая какетнічае з маёрам Бегстокам, прысутнасцю якога мы абавязаны, як і шмат якімі іншымі прыемнымі рэчамі, вашай Лукрэцыі Токс...

— Маёй Лукрэцыі Токс, мая дарагая?—перапытаў здзіўлены містэр Чык.

— Так!—вельмі сурова адказвала місіс Чык.—*Вашай* Лукрэцыі Токс! Такім чынам, я пытаюся, як можна бачыць гэту цёшчу Поля, і гэту ганарыстую жонку Поля, і гэтых непрыстойных старых пудзіл, з аголенымі спінамі і плячамі, і наогул гэты вячэрні прыём—бачыць і ў той-жа час свістаць!—Апошнія слова місіс Чык пагардліва падкрэсліла, што прымусіла містэра Чыка ўздрыгануцца.—Гэта астаецца для мяне, дзякуй богу, таямніцай!

Містэр Чык падабраў губы так, што ўжо не было магчымасці ні напяваць, ні свістаць, і набраўся глыбокадумнага выгляду.

— Але, спадзяюся, мне вядома, чаго я маю права чакаць,—прадаўжала місіс Чык, задыхаючыся ад абурэння,—хоць

Поль і забыўся аб маіх правах. Я, як член сям'і, не маю намеру сядзець тут, каб на мяне не звярталі ўвагі. Я—пакуль яшчэ не пыл пад нагамі місіс Домбі, пакуль яшчэ не!—сказала місіс Чык такім тонам, нібы чакала, што гэта здарыцца прыкладна паслязаўтра.—Я, я паеду! Я не скажу (як-бы я там ні думала), што ўсё гэта рабілася з адзінай мэтай зняславіць мяне і зняважыць. Я проста паеду! Мая адсутнасць астанеца незаўважанай!

Пры гэтых словах місіс Чык велічна ўстала і ўзяла пад руку містэра Чыка, які вышаў з ёй з пакоя пасля поўгадзіннага прабывання на заднім плане. І трэба аддаць належнае прарорлівасці місіс Чык—яе адсутнасць асталася зусім незаўважанай.

Нарэшце, разышліся ўсе госці, а таксама і слугі з факеламі, і вуліца, якая так доўга была застаўлена экіпажамі, зрабілася бязлюднай; а пры дагараючых свечках нікога не было відаць у пакоях, апроча містэра Домбі і містэра Каркера, якія паводдаль гутарылі, і місіс Домбі і яе маці; першая сядзела на канапе, другая ляжала ў позе Клеапатры, чакваючы калі прыдзе яе пакаёўка. Калі містэр Домбі скончыў размову з Каркерам, апошні наблізіўся з ліслівым выглядам, каб развітацца.

— Спадзяюся,—сказаў ён,—стомленасць, выкліканая гэтым чароўным вечарам, не адаб'ецца заўтра на місіс Домбі.

— Місіс Домбі,—падышоўшы, сказаў містэр Домбі,—у дастатковай меры старалася ўнікнуць стомленасці, каб пазбавіць вас ад усялякага неспакойства наконт гэтага. На жаль, я павінен сказаць, місіс Домбі, мне хацелася-б, каб у такі дзень, як сёння, вы менш старанна асцерагаліся стомленасці.

Яна ганарліва на яго паглядзела і, лічачы ніжэй сваёй годнасці пазіраць на яго, моўчкі адварнулася.

— Мне шкада, пані,—прадаўжаў містэр Домбі,—што вы не палічылі сваім абавязкам...

Яна зноў паглядзела на яго.

— ...Сваім абавязкам, пані,—прадаўжаў містэр Домбі,—удзяліць маім сябрам больш увагі. Сёй-той з тых, кім вам захацелася, місіс Домбі, так яўна пагарджаць сёння, запэўнюю вас, робіць вам гонар сваім наведваннем.

— Вам вядома, што мы тут не адны?—адазвалася яна, пільна на яго паглядаючы.

— Не! Каркер! Прашу вас, астаньцеся. Я настайваю, каб вы асталіся! — усклікнуў містэр Домбі, перашкодзіўшы гэтаму джэнтльмену спакойна пайсці.—Як вы ведаеце, пані, містэр Каркер карыстаецца маім давер'ем. Прадмет, аб якім я гавару, вядомы яму не горш, чым мне. Дазвольце давесці да вашага ведама, місіс Домбі, што, на маю думку, гэтыя багатыя ўплывовыя асобы аказваюць гонар *мне!*—І містэр Домбі выпрастаўся, нібы аддаў ім цяпер найвялікшае ўшанаванне.

— Я ў вас пытаюся,—паўтарыла яна, не спускаючы з яго пагардлівага позірку,—ці вядома вам, што мы тут не адны, сэр?

— Я павінен прасіць,—выступіўшы наперад, сказаў містэр Каркер,—я павінен упрашаць і настаіваць, каб мяне пусцілі. Якім-бы ні было нязначным і малаважным гэтае разыходжанне...

Тут місіс Ск'ютон, якая не спускала вачэй з твара дачкі, перапыніла яго.

— Любая мая Эдзіт,—сказала яна,—і дарагі мой Домбі! Наш цудоўны сябра містэр Каркер, бо я, дапраўды, павінна назваць яго так...

Містэр Каркер прапаштаў:

— Занадта многа гонару.

— Скарыстаў ты самыя словы, якія гатовы былі сарвацца ў мяне з языка, і я бог ведае колькі часу як не памірала ад жадання сказаць іх. Нязначнае і малаважнае! Любая мая Эдзіт і дарагі мой Домбі, няўжо мы не ведаем, што ўсялякае разыходжанне паміж вамі... Не, Флауэрс, не цяпер.

Флауэрс, пакаеўка, убачыўшы джэнтльменаў хуценька пайшла.

— ...Што ўсялякае разыходжанне паміж вамі,—прадаўжала місіс Ск'ютон,—якія жывуць душа ў душу і звязаны цудоўнейшымі сувязямі пачуцця, павінна быць нязначным і малаважным? Якія словы могуць выказаць гэта лепш? Ніякія! Таму я з радасцю карыстаюся гэтым такім нязначным выпадкам, у якім так выявілася Прырода і вашы індывідуальныя якасці і ўсё такое, што выклікае слёзы ў маці,— карыстаюся для таго, каб сказаць, што я не надаю гэтаму ніякага значэння і бачу ў гэтым толькі развіццё ніжэйшых элементаў Душы! І ў адрозненне ад большасці цёшчаў (якое агіднае слова, дарагі Домбі!), якія, як я чула, існуюць на гэтым, думаю, надта штучным свеце, я ў такіх выпадках не адважуся ўмешвацца ў вашы справы і, нарэшце, не магу асабліва засмучацца з-за такіх маленькіх успышак факела гэтага... як яго там называюць... не купідон, а іншае чароўнае стварэнне.

Гаворачы гэта, добрая маці пазірала на абодвух сваіх дзяцей зыркім позірам, які, магчыма, выказваў цвёрды і добра абдуманы намер, што захоўваўся за няскладнымі словамі. Намер гэты быў у тым, каб прадбачліва адыйсці ў бок, не чуць у будучым бразгання іх ланцуга і схвацца за прытворнай і наўнай верай у іх узаемнае каханне і адданасць адно аднаму.

— Я паказаў місіс Домбі,—велічна сказаў містэр Домбі,—што іменна ў яе паводзінах у самым пачатку нашага супольнага жыцця выклікае маё незадавальненне і што, настойваю я, павінна быць выпраўлена. Каркер,—ён кінуў галавою, пускаючы яго,—спакойнай ночы!

Містэр Каркер пакланіўся ганарлівай маладой жонцы, чыеззяючыя вочы былі скіраваны на мужа, і, накіроўваючыся да дзвярэй, затрымаўся ля ложа Клеапатры і са спакойнай і зачараванай пашанай пацалаваў руку, якую яна ласкава яму працягнула.

Калі-б яго прыгожая жонка напоўнілася дакорамі, змянілася ў твары або хоць-бы адным словам парушыла сваё ўпартае маўчанне цяпер, калі яны асталіся ўдваіх (бо Клеапатра пайшла як магла паспешна), містэр Домбі мог-бы выступіць у абарону сваіх правоў. Але перад гэтай напружанай, знішчаючай пагардай, з якой яна, паглядзеўшы на яго, апусціла вочы, нібы лічыла яго вельмі нявартым і нікчэмным, каб яму супярэчыць, перад бязмежнай пагардай і ганарлівасцю, з якой яна сядзела вось цяпер, перад халоднай, няўмольнай рашучасцю, з якой яна нібы душыла яго і адкідала,—ён быў бездапаможны. І ён пакінуў яе ва ўсёй велічнасці яе прыгажосці, якая дыхала пагардай да яго.

РАЗДЗЕЛ XXVII

Некалькі перасцярог.

У наступны дзень Фларэнс, Эдзіт і місіс Ск'ютон сядзелі разам, а ля пад'езда чакала карэта, каб везці іх на прагулку. Бо цяпер у Клеапатры зноў была свая галера, а ў часе абеду Уітэрс, ужо не змучаны, у куртцы з птушынымі грудзьмі і ў штанах ваеннага ўзору, стаяў за яе крэслам, якое было не на калёсах, і больш не калоўся. У гэтыя дні валасы Уітэrsa блішчэлі ад памады, ён насіў лайкавыя пальчаткі, і ад яго пахла адэкалонам.

Яны сабраліся ў пакоі Клеапатры. Змяя старога Ніла¹ (няхай не будзе гэта знявагай) спачывала на софе, маленькімі глыткамі папіваючы свой ранішні шакалад у тры гадзіны дня, а Флауэрс, пакаеўка, прышпільвала ёй рукаўчыкі і аборачкі і ўтварала над ёй цырамонію хатняга каранавання, ускладаючы на галаву аксамітны капялюшык персікавага колеру; штучныя ружы на ёй ківаліся надзвычай эфектна, калі паралічнае дрыжэнне іх закранала, накішталт лёгкага ветрыку.

— Здаецца, я крыху ўзнервавана сёння раніцою, Флауэрс,— сказала місіс Ск'ютон.— У мяне рука дрыжыць.

— Учора вы былі душою грамады, пані, — адазвалася Флауэрс,— а сёння вам даводзіцца за гэта расплачвацца.

Эдзіт, якая падазвала Фларэнс да акна і пазірала на вуліцу, стоячы спіной да сваёй паважанай маці, якая займалася туалетам, раптам адскочыла ад акна, нібы бліснула маланка.

— Дарагое маё дзіця,— млява ўсклікнула Клеапатра,— няўжо і вы нервовая? Не кажыце мне, любая Эдзіт, што вы, такая стрыманая, робіцеся такою-ж пакутніцай, як ваша маці з яе няшчаснай натурай! Уітэрс, нехта стукае.

¹ Змяя старога Ніла—г. зн. Клеапатра, егіпецкая царыца.

— Візитная картка, пані,—сказаў Уітэрс, падаючы яе місіс Домбі.

— Я паеду,—сказала тая, не глянуўшы на картку.

— Дарагая мая,—праказала місіс Ск'ютон, расцягваючы словы,—як дзіўна даваць такі адказ, нават не пазнаўшы, хто прышоў. Падайце сюды, Уітэрс. Ах, божа мой, любачка, ды гэта-ж містэр Каркер! Такі разважлівы чалавек!

— Я паеду,—паўтарыла Эдзіт такім загадным тонам, што Уітэрс, падышоўшы да дзвярэй, загадна сказаў чакаўшаму слуге: «Місіс Домбі едзе. Ідзіце!» і зачыніў перад ім дзверы.

Але праз некалькі хвілін слуга вярнуўся і шапнуў нешта Уітэрсу, які зноў, і не вельмі ахвотна, з'явіўся перад місіс Домбі.

— Прашу прабачэння, пані, містэр Каркер сведчыць сваё шанаванне і просіць, калі можна, удзяліць яму адну хвіліну—для размовы па справе, пані.

— Дапраўды, дарагая мая,—сказала місіс Ск'ютон самым пяшчотным голасам, бо выраз твара дачкі не абядаў добра,—калі вы дазволіце мне выказаць маю думку, я параіла-б...

— Прасіце яго сюды,—сказала Эдзіт.

Калі Уітэрс дайшоў выконваць загад, яна дадала, кінуўшы хмурны позірк на матку:

— Калі ён прыходзіць па вашу параду, няхай зойдзе ў ваш пакой.

— Магу я... ці не пайсці мне?—хутка запыталася Фларэнс.

Эдзіт сцвярдзальна кінула ёй галавой але, накіроўваючыся да дзвярэй, Фларэнс сустрэла ўваходзячага госця. З тою-ж непрыемнай фамільярнасцю і спагадлівасцю, з якой ён заўсёды звяртаўся да яе, загаварыўшы самым ліслівым тонам, ён выказаў надзею, што яна здарова... аб гэтым няварта было пытацца, досыць паглядзець на яе твар, каб атрымаць адказ... ён ледзьве меў гонар пазнаць яе ўчора вечарам, так яна змянілася... Ён прытрымліваў дзверы адчыненымі, калі яна выходзіла, і ўпотаіку ўсведамляў уладу над ёю, якая спалохана адхіснулася ад яго, і гэта ўсведамленне ён не мог да канца захаваць, не глядзячы на ўсю сваю пачцінасць і ветлівасць.

Пасля ён схіліўся на секунду над прыязна працягнунай рукой місіс Ск'ютон і, нарэшце, пакланіўся Эдзіт. Холадна, не пазіраючы на яго, яна адказала на яго прывітанне і, не садзячыся сама і не запрашаючы яго сесці, чакала, каб ён загаварыў.

— Я дазволіў сабе дамагацца гонару ўбачыць вас,—пачаў містэр Каркер,—і я адважыўся сказаць, што прышоў па справе, таму што...

— Магчыма, містэр Домбі даручыў вам перадаць мне якое-небудзь ганьбаванне?—запыталася Эдзіт.—Містэр Домбі аказвае вам такое незвычайнае давер'е, сэр, што бадай ці здзівіце вы мяне, калі іменна ў гэтым і заключаецца ваша справа.

— У мяне няма ніякага даручэння к лэдзі, якая надае свой бляск яго імя,—сказаў містэр Каркер.—Але я, у сваіх уласных інтарэсах, прашу гэту лэдзі быць справядлівай да пакорнага слугі, які просіць яе аб справядлівасці... да простага падначаленага містэра Домбі... да чалавека, які займае скромнае становішча... і падумаць аб тым, што ўчара ўвечары я быў зусім бездапаможным і не мог ухіліцца, калі мяне прымусілі быць сведкам вельмі пакутлівых тлумачэнняў.

— Дарагая мая Эдзіт,—ціхім голасам сказала Клеапатра, апускаючы ларнет,—дапраўды-ж, гэта вельмі чароўна з боку містэра... як яго там завуць. І ў гэтым столькі шчырасці!

— Бо я адважваюся,—прадаўжаў містэр Каркер, з пачцівай удзячнасцю звяртаючыся да місіс Ск'ютон,—я адважваюся назваць гэта пакутлівымі тлумачэннямі, хоць такія яны былі толькі для мяне, які меў няшчасце пры гэтым прысутнічаць. Такое нязначнае разыходжанне паміж апекунамі—паміж тымі, хто бескарысліва любіць адзін аднаго і хто заўсёды гатоў прынесці сябе ў афяру,—гэта нішто. Як сказала ўчора вечарам вельмі правільна і з такім пачуццем сама місіс Ск'ютон,—гэта нішто!

Эдзіт не магла пазіраць на яго, але праз некалькі секунд яна зыпталася:

— А ваша справа, сэр...

— Эдзіт, дарагая мая,—сказала місіс Ск'ютон,—містэр Каркер увесь час стаіць. Дарагі містэр Каркер, прашу вас, прысядзьце.

Ён нічога не адказаў матцы, але не спускаў вачэй з ганарыстай дачкі, нібы ад яе адной чакаў запрашэння і рашыў яго дамагацца. Эдзіт, насуперакі свайму жаданню, села і лёгкім рухам рукі прапанавала яму сесці. Гэтага было дастаткова! Містэр Каркер сеў.

— Ці дазволіце вы мне, пані,—пачаў Каркер, асляпляючы місіс Ск'ютон сваімі белымі зубамі,—ці дазволіце вы, якая ўладае такім глыбокім разуменнем і такою чуллівасцю, паведаміць сёе-тое місіс Домбі і даць ёй права перадаць гэта вам, яе лепшаму і самому шчыраму сябру... пасля містэра Домбі.

Місіс Ск'ютон хацела пайсці, але Эдзіт спыніла яе. Эдзіт спыніла-б і яго і з абурэннем загадала-б яму гаварыць адкрыта або змоўкнуць, калі-б ён не сказаў, прыцішыўшы голас: «Міс Фларэнс... маладая лэдзі, якая толькі што вышла з пакоя...»

Эдзіт дазволіла яму прадаўжаць. Цяпер яна пазірала на яго. Калі ён нахіляўся з найвялікшай далікатнасцю і пашанай, набліжаючыся да яе, і з ціхамірнай усмешкай паказваў свае зубы, якія выстраіліся ў баявым парадку, ёй хацелася забіць яго на месцы.

— Становішча міс Фларэнс,—зноў пачаў ён,—было сумным. Мне цяжка гаварыць аб гэтым з вамі, бо ваша прывязанасць

да яе бацькі натуральна прымушае вас чула і рэўніва пры-
слухоўвацца да кожнага слова, якое мае да яго адносіны.—Яго
гаворка заўсёды была ліслівай, але немагчыма апісаць тую
лісліваць, з якой ён праказаў гэтыя словы і гаварыў іншыя,
падобныя да іх па сэнсу.—Але ці магу я, як чалавек, які таксама,
хоць і па-іншаму адданы містэру Домбі і заўсёды зачароўваўся
характарам містэра Домбі, ці магу я сказаць, не зневажаючы
вашай далікатнасці, як жонкі, што на міс Фларэнс, на ня-
шчасце, не звяртаў увагі... яе бацька? Ці магу я сказаць—яе бацька.

Эдзіт адказала:

— Мне гэта вядома.

— Вам гэта вядома!—паўтарыў містэр Каркер, як відаць, з
глыбокай палёгкай.—Гэта здымае ў мяне цяжар з сэрца. Ці
магу я спадзявацца, што вам вядома крыніца гэтай няўвагі,
якая тлумачыцца гордасцю містэра Домбі, больш правільна—яго
характарам?

— Вы можаце не спыняцца на гэтым, сэр,—заўважыла
яна.—І хутчэй перайсці да таго, што вы маеце сказаць.

— Вядома, пані, я разумею,—адказаў містэр Каркер,—верце
мне, я вельмі добра разумею, што містэру Домбі не патрэбны
ў вашых вачах ніякія апраўданні. Але прашу вас меркаваць аб
маім сэрцы па вашаму сэрцу, і вы мне прабачце маю цікавасць
да яго, нават калі гэтая празмерная цікавасць часамі заводзіць
мяне занадта далёка.

Якой пакутай для яе гордага сэрца было сядзець тут з ім,
тварам у твар, калі ён зноў і зноў падаваў ёй фальшывую яе
клятву перад алтаром і навязваў яе, нібы чашу з недапітым
рвотным напіткам, а яна не магла прызнацца, што гэты напітак
унушае ёй агіду, і не магла адмовіцца ад яго! Як мучылі яе
сорам, раскаянне і гнёў, калі, будучы перад ім ва ўсёй сваёй
прыгажосці, яна ведала, што па сутнасці ляжыць ля яго ног!

— Міс Фларэнс,—прадаўжаў Каркер,—пакінутая на апеку—
калі можна гэта назваць апекай—слуг і наёмных людзей, якія ва
ўсіх адносінах стаяць ніжэй яе, натуральна, мела патрэбу з дзі-
цячых год у навучаннях і ўказаннях і, не маючы гэтага, у сваіх
учынках была неасцярожнай і да вядомай ступені забылася пра
сваё становішча. Захапілася яна была нейкім Уолтэрам, про-
стым хлапцом, які, на шчасце, цяпер памёр. І шкадуючы па-
вінен сказаць, што яна падтрымлівала вельмі непажаданыя зно-
сіны з нейкімі маракамі кабатажнага плавання, якія зусім не
карыстаюцца добрай рэпутацыяй, і са старым уцёкшым банкротам.

— Я пра ўсё гэта чула, сэр,—сказала Эдзіт, кінуўшы на яго
пагардлівы позірк,—і мне вядома, што вы гэтыя факты ска-
жаеце. Вы можаце гэтага не ведаць. Спадзяюся, што так.

— Прабачце,—сказаў містэр Каркер,—думаю, што ніхто не
ведае іх лепш, чым я. Вашу велікадушную і палкую натуру
пані,—тую натуру, якая так благородна і настойліва апраўдвае
вашага любімага і паважанага мужа і якая яго ашчаслівіла, як

ён таго заслгоўвае,—я павінен шанаваць, павінен паважаць яе і скарацца перад ёю. Але што датычыць фактаў,—а дзеля іх та я і адважыўся дамагацца вашай увагі,— то ў мяне не можа быць ніякіх сумненняў, бо, выконваючы свой абавязак у якасці даверанага містэра Домбі—маю права сказаць, як яго сябра,—я безумоўна ўстанавіў іх. У выкананне гэтага абавязку, вельмі заклапочаны, як вы можаце гэта зразумець, усім, што мае да яго адносіны, узахвочаны, калі хочаце (бо баюся, што я ў вас у няласцы), больш нізкімі матывамі—жаданнем даказаць сваю стараннасць і заслужыць большую ласку, я доўга расследаў гэтыя факты і сам і з дапамогай асоб, якія заслгоўваюць давер'я, маю шматлікія і бяспрэчныя доказы.

Яна зірнула толькі на яго рот, але ў кожным зубе ўбачыла прыладу зла.

— Прабачце, пані,—прадаўжаў ён,—калі ў сваім замяшанні я адважваюся прасіць у вас парады і прыняць пад увагу ваша жаданне. Калі не памыляюся, я заўважыў, што вы вельмі цікавіцеся міс Фларэнс?

Ці было ў ёй хоць што-небудзь чаго-б ён не заўважыў і не ведаў? Зняваная і ў той-жа час абураная гэтай думкай, яна прыкусіла дрыжачую губу, каб стрымацца, і холадна кінула галавой.

— Гэта цікавасць, пані, якая так чулліва даводзіць, што вам дорага ўсё, што датычыць містэра Домбі, прымушае мяне вагацца, перш чым я пазнаёмлю яго з гэтымі фактамі, якіх ён яшчэ не ведае. Калі дазволіце мне зрабіць прызнанне, мая вернасць яму настолькі пахіснулася, што вам дастаткова толькі зрабіць намёк аб сваім жаданні, каб я замоўкнуў аб іх.

Эдзіт шпарка падняла галаву і, адхіснуўшыся, накіравала на яго пануры позірк. Ён адказаў самай нясмелай і пачцівай усмешкай і прадаўжаў:

— Вы кажаце, што я падаю іх у скажоным выглядзе. Думаю, што не! Думаю, што не. Але скажам, што гэта так. Непакой, які я ў апошні час перажываю, выклікан наступным: нават тая акалічнасць, што міс Фларэнс з усёю нявіннасцю і даверлівасцю бывала ў падобным грамадстве, будзе мець рашаючае значэнне для містэра Домбі, ужо настроенага супроць яе, і прымусіць яго прыняць захады (ведаю, што ён ужо думаў аб гэтым) да таго, каб расстацца з ёю і выгнаць яе са свайго дома. Пані, будзьце да мяне ласкавы і ўспомніце, што я ледзь не з дзяцінства меў справу з містэрам Домбі, ведаў яго і паважаў,—будзьце да мяне ласкавы, калі я гавару, што калі ёсць у яго які-небудзь недахоп, то гэты недахоп—ганарыстая ўпартасць, якая ўкаранілася ў той благароднай гордасці і ўсведамленні ўласнай улады, якія яму ўласцівы і перад якімі мы ўсе павінны скарацца. Упартасць непакорлівая, у адрозненне ад упартасці іншых людзей, і ўзрастаючая з дня на дзень і з года ў год!

Яна ўсё яшчэ не спускала з яго вачэй; але якім-бы ні быў расшучым яе позірк, ноздры яе раздзімаліся, дыханне зрабілася глыбейшым і губы злёгка скрывіліся, калі ён абрысоўваў тыя якасці свайго апекуна, перад якім, як ён казаў, яны ўсе павінны схіліцца. Ён гэта бачыў, і хоць выраз яго твара не змяніўся, яна ведала, што ён гэта бачыў.

— Нават такое нязначнае разыходжанне, якое адбылося ўчора ўвечары,—казаў ён,—калі мне будзе дазволена вярнуцца да яго, растлумачыць сэнс маіх слоў лепш, чым разыходжанне больш сур'эзнае. Домбі і Сын не прызнаюць ні часу, ні месца, ні пары года, але падначальваюць іх сабе. Але я радуюся гэтай падзеі, бо яна дае мне магчымасць закрануць сёння з місіс Домбі гэту тэму, нават калі я часова наклічу на сябе яе нездавальненне. Пані, у самы разгар майго неспакою і апасак з гэтай прычыны я быў выкліканы містэрам Домбі ў Лімінгтон. Там я ўбачыў вас. Там я не мог не зразумець, якое становішча вы зоймеце ў бліжэйшы час—становішча, якое абяцае шчасце. На доўгі час як яму, так і вам. Там я вырашыў чакаць, пакулы вы перабярэцеся да сябе, у свой дом, а пасля дзейнічаць так, як дзейнічаю я цяпер. У глыбіні душы я не баюся здрадзіць свайму абавязку ў адносінах да містэра Домбі, калі даверу вашаму сэрцу тое, што мне вядома, бо калі ў дваіх адно сэрца і адна душа, як у гэтым саюзе, то адзін з двух можа замяніць сабою другога. Такім чынам, ці даверу я такое пытанне вам ці яму, сумленне маё будзе амаль што аднолькава спакойна. Па прычынах, мною спамянутых, я хацеў-бы выбраць вас. Ці магу я спадзявацца на такі гонар, што давяральнае маё паведамленне прынята і што я вольны ад усякай адказнасці?

Ён доўга памятаў той позірк, які яна кінула на яго—хто мог-бы бачыць яго і не запамятаць?—і барацьбу яе душы. Нарэшце, яна сказала:

— Я прымаю гэта, сэр. Лічыце пытанне вычарпаным, і няхай з гэтым будзе скончана.

Ён нізка пакланіўся і ўстаў. Яна таксама ўстала, і ён з найвялікшай пакорлівасцю развітаўся з ёю. Але Уітэрс, сустрэўшы яго на лесвіцы, спыніўся, здзіўлены надзвычайнымі яго зубамі і асляпляючай яго ўсмешкай, а калі ён ехаў на сваім беланогім кані, прахожыя лічылі яго дантыстам—так блішчэлі яго зубы. І прахожыя лічылі яе, калі яна неўзабаве накіравалася на прагулку ў сваім экіпажы, знатнай лэдзі, не менш шчаслівай, чым багатай і прыгожай. Але яны яе не бачылі, калі некалькі хвілін назад яна была адна ў сваім пакоі, і не чулі, як яна сказала тры словы: «О, Фларэнс, Фларэнс!»

Місіс Ск'ютон, спачываючы на софе і маленькімі глыточкамі п'ючы шакалад, не чула нічога, апрача праказанага шэптам слова «справы», да якога яна ставілася з вялікай агідай, так што даўно ўжо выкінула яго са свайго слоўніка і ў выніку самым чароўным чынам і ад усяго сэрца (не будзем казаць—

ад душы) амаль давяла да жабрацтва мадыстак і іншых асоб. Таму місіс Ск'ютон не задавала ніякіх пытанняў і не праяўляла ні малейшай цікавасці. Па праўдзе сказаць, аксамітны персікавага колеру капялюшык у дастатковай меры займаў яе ўвагу па-за домам, бо дзень быў ветраны, а капялюшык, пасаджаны на патыліцу, рабіў шалёныя намаганні, каб шыггануць ад місіс Ск'ютон, і, не гледзячы на ўпрашанні, не згаджаўся ні на якія ўступкі. Калі дзверцы карэты зачыніліся і доступ ветру быў перагароджан, паралічнае дрыжэнне зноў пачало забаўляцца са штучнымі ружамі, нібы гулялі ў багадзельні састарэлыя зефіры, і наогул у місіс Ск'ютон досыць было клопатаў і спраўлялася яна з імі няважна.

Пад вечар ёй не стала лепш, бо, калі місіс Домбі апанулася і поўгадзіны чакала яе ў сваім пакоі, а містэр Домбі, прагульваючыся па гасцінай, апынуўся ў стане ганарыстага раздражнення (яны ўтраіх павінны былі ехаць на запрошаны абед), Флауэрс, пакаеўка, з'явілася з бледным тварам перад місіс Домбі і сказала:

— Пані, прашу прабачэння, але я нічога не магу зрабіць з місіс!

— Што гэта азначае?—запыталася Эдзіт.

— Пані,—адказала спалоханая пакаеўка,—я нічога не разумею. У яе твар як быццам скрывіўся.

Эдзіт разам з ёю пабегла ў пакой маці. Клеапатра была ў поўным убёры—брыльянты, кароткія рукавы, румянцы, завіткі, зубы і іншыя дзявоцкія чароўнасці былі ў наяўнасці, але параліч нельга было ўвесці ў заблуджэнне,—ён пазнаў у ёй тую, за кім быў пасланы, і паразіў яе перад люстрам, дзе яна і ляжала, як агідная лялька, скінутая на падлогу.

Без сорама яе разабралі на часткі, і тое нямногае, што было ў ёй сапраўдным, паклалі ў пасцель. Паслалі па дактароў, і тыя хутка з'явіліся. Ужылі моцна дзеючыя сродкі, вынеслі прыговор, што ад гэтага ўдару яна паправіцца, але другога не перажыве; і на працягу многіх дзён яна ляжала нямая, пазіраючы ў столь, часамі нечленараздзельна мармытала ў адказ на пытанні, ці пазнае яна тых, хто тут знаходзіцца; часамі не давала адказу ні знакам, ні жэстам, ні выразам немігаючых вачэй.

Нарэшце, яна пачала патроху ачуньваць і ў нейкай ступені набыла здольнасць варушыцца, але гаварыць яшчэ не магла. Аднойчы яна адчула, што зноў уладае правай рукой, і, паказаўшы на гэта пакаеўцы, якая яе даглядала, і выяўляючы вялікае хваляванне, яна рабіла знакі, каб ёй далі аловак і паперу. Пакаеўка адразу-ж гэта падала, думаючы, што яна хоча напісаць завяшчанне або выказаць апошняе сваё жаданне; місіс Домбі не было дома, і пакаеўка з пачціваасцю чакала вынікаў.

Пасля цяжкіх намаганняў, якія выявіліся ў пісанні, сціранні, напісанні няўмесных літар, якія, здавалася, зрываліся самі з алоўка, старая працягнула такі дакумент:

«Ружовыя фіранкі».

З тае прычыны, што пакаеўка была зусім збянтэжана—і не без падстаў,—Клеапатра прыпісала яшчэ два словы, і цяпер на паперы было:

«Ружовыя фіранкі для дактароў».

Цяпер пакаеўка пачала смутна здагадвацца, што фіранкі ёй патрэбны для таго, каб у прысутнасці дактароў колер твара ў яе быў лепшы; а з прычыны таго, што тыя з дамачадцаў, хто добра яе ведаў, не сумняваліся ў правільнасці гэтага заключэння, якое яна неўзабаве і сама магла пацвердзіць, да яе ложка былі прывешаны ружовыя фіранкі, і з гэтай гадзіны яна пачала папраўляцца з надзвычайнай хуткасцю. Неўзабаве яна магла ўжо сядзець у завітках, карункавым чапцы і капоце і ўпрыгожыць глыбокія ўпадзіны на шчоках лёгкім штучным румянцам.

— Дзе місіс Домбі?—пыталася яна ў сваёй пакаеўкі.

— Яе няма дома, пані.

— Няма дома! Яна выходзіць з дому, каб шыгануць ад сваёй мамы, Флауэрс?

— Бог з вамі, пані! Місіс Домбі паехала з міс Фларэнс пракатацца.

— Міс Фларэнс! Хто такая міс Фларэнс? Не гаварыце мне пра міс Фларэнс. Што для яе міс Фларэнс у параўнанні са мной?

У час вынятыя брыльянты, аксамітны персікавага колеру капляюшык (бо для прыёму наведвальнікаў яна надзявала капляюшык, хоць выязджаць з дому пачала толькі праз некалькі тыдняў) або якія-небудзь святочныя анучы звычайна спынялі паток слёз, ужо гатовых хлынуць, і яна была ў добрадушным настроі аж да прыходу Эдзіт; а тады, зірнуўшы на горды твар, яе зноў ахапляў смутак.

— Ну, ведаеце, Эдзіт!—усклікала яна, трасучы галавой.

— Што здарылася, матуля?

— Што здарылася! Дапраўды, я не ведаю, што здарылася. Свет робіцца такім штучным і няўдзячным, што мне пачынае здавацца, нібы зусім няма на свеце Сэрца або чаго-небудзь падобнага да гэтага. Хутчэй Уітэрс роднае маё дзіця, чым вы! Ён даглядае мяне значна больш, чым дачка. Дапраўды-ж, мне хочацца, каб я не была такой маладжавай. Магчыма, мне аказвалі-б тады больш пашаны.

— Чаго-б вы хацелі, мама?

— О, шмат чаго, Эдзіт!—Яна адказвала надзвычай нецярпліва.

— Хіба ў вас няма таго, чаго-б вам хацелася? Вы самі вінаваты, калі гэта так.

— Сама вінавата!—Яна пачала хныкаць.—Якой маткай я была для вас, Эдзіт! Я не расставалася з вамі з самай вашай калыскі! А вы не толькі пагарджаеце мяне і прывязанасць ваша да мяне не большая, чым да чужога чалавека,—вы не ўдзяляеце мне і дваццатай долі той любові, якую маеце да Фларэнс! Калі ласка,

я ваша маці і магу яе сапсаваць! І вы яшчэ дакараеце мяне ў тым, што я сама вінавата!

— Матуля! Я вас ні ў чым не дакараю. Чаму вы заўсёды гаворыце пра гэта?

— Хіба не натуральна, што я пра гэтае спамінаю, калі я—увасобленая любоў і адчувальнасць, а кожны ваш позірк жорстка мяне раниць?

— Я не хачу вас раниць, матуля. Хіба вы забыліся, аб чым мы з вамі гаварылі? Пакінем мінулае ў спакоі.

— У спакоі! І ўдзячнасць да мяне пакінем у спакоі, і любоў да мяне пакінем у спакоі, і мяне пакінем у спакоі, пакуль я ляжу адна ў пакоі, пазбаўленая грамады і догляду, у той час як вы знаходзіце новых сваякоў, якіх даглядаеце, хоць яны зусім ніякіх правоў на вас не маюць! Ах, божа мой, Эдзіт, ці вядома вам, у якім надзвычайным доме вы—гаспадыня?

— Вядома. Ціха!

— А гэты благородны чалавек, Домбі... ці ведаеце вы, што ён—ваш муж, Эдзіт, і што ў вас ёсць маёмасць, становішча, карэта і ці мала яшчэ чаго?

— Вядома, я гэта ведаю, матуля. Вельмі добра ведаю.

— А вы-б мелі ўсё гэта з добрым хлапцом... як яго звалі?... з Грэйнджэрам, калі-б ён не памёр? Каму вы павінны дзякаваць за ўсё, Эдзіт?

— Вам, матуля, вам.

— У такім выпадку абдыміце мяне і пацалуйце. І давядзіце мне, Эдзіт, што вы добра ведаеце: не было на свеце лепшай маці, чым я. І паклапаціцеся аб тым, каб я, пакутваючы і мучаючыся з-за вашай няўдзячнасці, не ператварылася ў сапраўдную пачвару, інакш мяне ніхто не пазнае, калі я зноў з'яўлюся ў грамадстве,—не пазнае нават гэта ненавісная жывёліна, маёр!

Але іншы раз, калі Эдзіт падыходзіла да яе і, нахіліўшы сваю ганарлівую галаву, прыціскалася халоднай шчакой да яе шчакі, маці адкідалася назад, нібы баялася яе, і пачынала дрыжаць у прыпадку і крычаць, што ў яе думкі блытаюцца. А іншы раз яна спакойна прасіла яе пасядзець на крэсле, на ложку і пазірала на яе (калі тая сядзела ў глыбокай задуменнасці), і нават ружовыя фіранкі не маглі змяніць бяссэннага і страшнага твара.

РАЗДЕЛ XXXVIII

Міс Токс аднаўляе старое знаёмства.

Засмучоную міс Токс, пакінутую сваім сябрам Луізай Чык і пазбаўленую шчасця пазіраць у твар містэру Домбі,—бо дзве прыгожыя вясельныя карткі, злучаныя срэбнай ніткай, не ўпрыгожвалі ні лустра над камінам на пляцы Прынцэсы, ні клавікорд, ні тых палічак з бяздзеліцамі, якімі Лукрэцыя займалася

Ў святы,—ахапіў смутак і яна вельмі пакутвала ад меланхоліі. На працягу некаторага часу на пляцы Прынцэсы не чуваць было Птушынага вальса, кветкі аставаліся без догляду, і пыл збіраўся на мініятурным партрэце продка міс Токс з напудранай галавой і касічкай.

Аднак, міс Токс і па ўзросту яе і па характару не ўласціва было доўга дарэмна шкадаваць. Толькі два клавішы на клавікордах анямелі ад доўгага маўчання, калі ў гасцінай зноў пачулася шчабятанне і трэль Птушынага вальса; толькі адна галінка герані пала афярай дрэннага догляду, перш чым міс Токс зноў пачала акуратна кожную раніцу займацца сваімі кветкамі ў зялёных кошычках; продак з напудранай галавой аставаўся пад пластом пылу не больш шасці тыдняў, пасля чаго міс Токс падыхала на яго добрадушны твар і працерла яго кавалкам замшы.

Тым не менш, міс Токс адчувала сябе адзінокай і збянтэжанай. Яе адданасць, як-бы смешна яна не праяўлялася, была шчырай і глыбокай; і міс Токс, як яна сама казалася, была «вельмі ўражана незаслужанай знявагай, нанесенай ёй Луізаі». Але натуре міс Токс пачуццё гневу было неўласціва. Калі яна праходзіла жыццёвы шлях, гаворачы салодкія словы і не маючы ўласнай думкі, то да гэтага часу яна прынамсі не спазнала жорсткіх парыванняў. Аднойчы на вуліцы, убачыўшы толькі Луізу Чык, якая паказалася на значнай адлегласці, кволы яе арганізм перажыў такое патрасенне, што ёй давялося зараз-жа шукаць прытулку ў кафейні, і там, у смуродным маленькім заднім пакоі, дзе звычайна елі суп і дзе патыхала бычынымі хвастамі, яна аблягчыла сваю душу горкімі слязімі.

На містэра Домбі, як думала міс Токс, у яе бадай ці былі якія-небудзь падставы наракаць. Яе ўяўленне аб надзвычайнасці гэтага джэнтльмена было такое, што цяпер, калі яе аддалілі ад яго, яна адчувала, нібы адлегласць паміж імі заўсёды была бясконца вялікай і нібы ён рабіў вялікую ласку, церпячы яе прысутнасць. Па шчыраму пераконанню міс Токс, ніякая жонка не магла быць надта прыгожай або надта велічнай для яго. Здавалася натуральным, што, маючы намер жаніцца, ён шукаў сабе жонку ў вышэйшых колах. Міс Токс са слязімі прышла да тагога заключэння і па дваццаць разоў на дзень прызнавала яго справядлівасць.

Але, адвергнутая няўмольнай Луізаі і ўнікаючы маёра (якому яна цяпер не вельмі што давярала), міс Токс пачала сумаваць, не ведаючы абсалютна нічога аб тым, што адбывалася ў доме містэра Домбі. А з тае прычыны, што яна ўсур'ёз прывыкла лічыць Домбі і Сына той восью, вokol якой круціўся ўвесь свет, то і вырашыла, для атрымання вестак, якія так моцна яе цікавілі, аднавіць старое знаёмства з місіс Рычардс, ведаючы, што тая, з часу свайго апошняга памятнага з'яўлення перад асобай містэра Домбі, падтрымлівала зносіны з яго слугамі.

Як-бы там ні было, аднойчы вечарам міс Токс накіравала свае крокі да жылля Тудляў у той час, калі містэр Тудль, чорны і пакрыты попелам, падмацоўваўся чаем у кругу сям'і.

— Полі, мая жончка,—пачаў містэр Тудль, трымаючы на кожным калене па юнаму Тудлю, у той час калі другія двое гаваралі яму чай і яшчэ цэлая куча забаўлялася вакол (у містэра Тудля ніколі не было недахопаў ў дзецях, і заўсёды пад рукою ён меў іх вялікі запас),—вы даўно не бачылі нашага Байлера?

— Даўно,—адказала Полі,—але ён прыдзе сёння. Гэта яго вольны вечар, ён ніколі не прапускае.

— Мне здаецца,—сказаў містэр Тудль, п'ючы свой чай,—цяпер наш Байлер трымаецца, наколькі гэта магчыма для хлопчыка. Праўда Полі?

— О, ён трымаецца надзвычайна!—адгукнулася Полі.

— Ён нічога не надумаўся ўтойваць, праўда, Полі?—запытаўся містэр Тудль.

— Нічога!—рашуча сказала Полі.

— Я рад, што ён нічога не надумаўся ўтойваць, Полі,—заўважыў містэр Тудль задуменна і не спяшаючыся, складным нажом запіхаючы ў рот хлеб з маслам, нібы вугаль у топку,—таму што не варта гэта рабіць. Праўда, Полі?

— Вядома, не варта. Ёсць аб чым пытацца!

— Слухайце, мае хлопчыкі і дзяўчынкі,—сказаў містэр Тудль, аглядаючы сваю сям'ю,—калі вы робіце якую-небудзь сумленную справу, лепш за ўсё, на маю думку, рабіць яе адкрыта. Калі здарыцца вам трапіць у цясніну або тунель, ніякімі гульнямі ўпайку не забаўляйцеся. Давайце свіскі, і няхай усе ведаюць, дзе вы знаходзіцеся.

Падрастаючыя Тудлі прарэзліва закрывалі, выказваючы намер скарыстаць бацькаўскую парадку.

— Але чаму вам прышло ў галаву гаварыць пра Роба?—у непакоі запыталася жонка.

— Полі, старэнькая,—адказаў містэр Тудль,—дапраўды-ж, я не ведаю ці гаварыў я гэта пра Роба. Я накіроўваюся ў дарогу з адным Робам, дабіраюся да раз'езда, падхватваю тое, што там знаходжу, і цэлая чарада думак прычапляецца да яго, перш чым я паспею здагадацца, дзе я або адкуль яны ўзяліся. Дапраўды-ж, думкі чалавека—сапраўдны чыгуначны вузел!—сказаў містэр Тудль.

Гэта глыбокадумнае меркаванне містэр Тудль запіў кубкам чаю, у якім змяшчалася пінта, і пачаў падмацоўвацца вялізнымі порцыямі хлеба з маслам, загадваючы ў той-жа час сваім юным дочкам наліць больш кіпятку ў кацялок, бо ў яго зусім перасохла ў горле і даўдзецца яму выпіць вялікае мноства кубкаў, перш чым ён заспакоіць смагу.

Здавальняючы сябе, містэр Тудль не забываўся і аб юных парастках, якія акружалі яго і ўжо павячэралі, але ўсё-такі чакалі

лішніх кавалачкаў, як ласунку. Гэтыя кавалачкі ён увесь час раздаваў сабраўшыся ў кружок юным Тудлям, працягваючы вялізную лусту хлеба з маслам, ад якой павінны былі адкусваць па чарзе ўсе члены сям'і, і такім-жа чынам частуючы іх маленькімі порцыямі чаю з лыжкі. Гэта лёгкая закуска паказалася юным Тудлям такой смачнай, што яны з захапленнем пачалі танцаваць, круціліся на адной ножцы і выяўлялі сваю радасць рознастайнымі скакамі.

Містэр Тудль, будучы ў цэнтры сям'і і—што датычыцца апетыту—даючы сваім дзецям ўстрашальны прыклад, трымаў на каленях двух юных Тудляў, вёз іх кур'ёрскім поездам у Бермінгем і думаў аб прыпынку ля шлагбаума з хлеба з маслам, калі з'явіўся Роб Тачыльшчык у сваёй знойдзестцы і траурных штанах і быў атакаваны братамі і сёстрамі.

— Як маецца, матуля?—запытаўся Роб, пачціва цалуючы яе.

— Вось і мой хлопчык!—усклікнула Полі, абдымаючы яго і хлопаючы па спіне.—Утойвае! Бог з вамі, ужо ён та нічога не ўтойвае!

Гэта было сказана ў павучанне містэру Тудлю, але Роб Тачыльшчык, які не быў не адчувальны да ганьбы, адразу-ж падхапіў гэтыя словы.

— Як! Значыцца бацька зноў за нешта мяне лаяў!—усклікнуў нявінна зняважаны.—Ох, цяжка даводзіцца хлапцу, калі ён калісьці збіўся з дарогі, а родны бацька заўсёды яго дакарае за яго спіной! Дапраўды-ж,—прадаўжаў Роб, у распачы хапаючыся за абшлаг сваёй курткі,—гэтага дастаткова, каб хлапец пайшоў і адпаліў якую-небудзь штуковіну са злосці!

— Бедны мой хлопчык!—закрычала Полі.—Бацька нічога такога не думаў.

— Калі бацька нічога такога не думаў,—захныкаў зняважаны Тачыльшчык,—дык навошта-ж ён штосьці гаварыў, матуля? Нікому я не здаваўся такім дрэнным, як майму роднаму бацьку. На што гэта падобна! Хацеў-бы я, каб хто-небудзь узяў дыў адсек мне галаву. Я думаю, бацька не супраць гэта зрабіць, і ўжо няхай лепш гэта зробіць ён, чым хто-небудзь іншы.

Пачуўшы такія распачлівыя словы, усе юныя Тудлі завішчэлі, што выклікала патэтычны эфект, а Тачыльшчык яму садзейнічаў іранічна ўпрашаючы іх не аплакваць яго, бо яны павінны ненавідзець яго—павінны, калі яны добрыя хлопчыкі і дзяўчынкі! І гэта зрабіла такі ўплыў на прадапошняга Тудля, якога няцяжка было расчуліць,—зрабіла ўплыў не толькі на яго чулінасць, але і на органы дыхання,—што ён пачырванеў, і містэр Тудль у жаху пацягнуў яго да бочкі з вадой і паднёс-бы яго пад кран, калі-б ён не ачунаў убачыўшы гэты інструмент. Пры такім становішчы спраў містэр Тудль папрасіў прабачэння, і, калі добрадзейныя пачуцці яго сына былі задаволены, яны паціснулі адзін другому рукі, і зноў запановаў мір.

— Ці не хочаце паследаваць майму прыкладу, Байлер, мой хлопчык?—запытаўся бацька, з вялікай стараннасцю беручыся зноў за свой чай.

— Не, дзякую, бацька. Я піў ужо чай разам з гаспадаром.

— Ну, а як ён маецца, Роб?—запыталася Полі.

— Дапраўды, не ведаю, матуля. Пахваліцца няма чым. Вы разумееце, гандаль ніяк не ідзе. Ён, капітан, нічога ў гэтай справе не разумее. Якраз сёння зайшоў у краму нейкі чалавек і кажа: «Мне,—кажа,—патрэбна такая та рэч», і сказаў нейкае дзіўнае слова. «Што?» пытаецца капітан. «Такая та рэч», кажа чалавек. «Браток,—кажа капітан,—ці не хочаце добра агледзець краму?»—«Ды я-ж,—кажа чалавек,—ужо так і зрабіў».—«Вы бачыце тое, што вам патрэбна?» пытаецца капітан. «Не, не бачу», кажа чалавек. «А вы гэту рэч пазнаеце, калі яе ўбачыце?» пытаецца капітан. «Не, не пазнаю», кажа чалавек. «Ну, дык вось што я вам скажу, прыяцель,—кажа капітан;—вы-б лепш пайшлі назад і запыталіся, які ў яе выгляд, таму што і я яе не пазнаю!»

— Дык так-жа грошай не нажывеш, праўда?—сказала Полі.

— Грошай, матуля? Ніколі не нажыць яму грошай! Такого нораву, як у яго, я ні ў каго не бачыў! Але ўсё-такі я павінен сказаць, што ён нядрэнны гаспадар. Аднак, для мяне гэта няважна, бо я не збіраюся аставацца ў яго надоўга.

— Не збіраецеся астацца на гэтым месцы, Роб!—усклікнула маці, а містэр Тудль шырока расплюшчыў вочы.

— На гэтым месцы, бадай, не збіраюся,—падміргнуўшы, адказаў Тачыльшчык.—Я не здзівіўся-б... разумееце, сувязі... але цяпер вы ніякай увагі на гэта не звяртайце, матуля, са мною ўсё добра, і канец справе.

Гэтыя намёкі і таямнічы выгляд Тачыльшчыка, што паслужыў бясспрэчным доказам таго, што ён не вінават у граху, які прыпісаў яму містэр Тудль, маглі-б нарабіць яму новыя крыўды, калі-б не з'явілася вельмі дарэчы яшчэ адна госця, якая, паказаўшыся ў дзвярах, на вялікае здзіўленне Полі, спачувальна і прыязна ўсміхнулася ўсім прысутным.

— Як маецца, місіс Рычардс?—запыталася міс Токс.—Я прышла вас праведаць. Можна зайсці?

Вясёлы твар місіс Рычардс асвяціўся гасціннай усмешкай, і міс Токс, садзячыся на прапанаванае ёй крэсла і ідучы да яго грацыёзна кіўнуўшы містэру Тудлю, развязаў істужкі капялюшыка і сказала, што перш за ўсё ёй хацелася-б, каб мілія дзеткі, усе да аднаго, падышлі і пацалавалі яе.

Злашчасны прадапошні Тудль, які нарадзіўся, калі меркаваць па колькасці яго ліхіх прыгод у хатнім кругу, пад нешчаслівай планетай не мог удзельнічаць у гэтых усеагульных прывітаннях, бо нацягнуў сабе на галаву зюйдвестку (з якой перад гэтым гуляў) задам наперад і не мог яе зняць, і гэта акалічнасць, якая абяцала напалоханаму яго ўяўленню страшную перспектыву

правесці рэшту дзён у цемры і быць навекі адарваным ад сяброў і сям'і, прымусіла яго змагацца з вялікай энергіяй і заглушана енчыць. Калі яго вызвалілі, твар у яго быў вельмі разгарацаны, чырвоны і мокры; і міс Токс пасадзіла яго, зусім змардаванага, да сябе на калені.

— Мне здаецца, вы мяне амаль не памятаеце, сэр!—сказала міс Токс містэру Тудлю.

— Памятаю, пані, памятаю,—адказаў Тудль.—Але з таго часу мы ўсе крыху пастарэлі.

— А як вы сябе адчуваеце, сэр?—ціхмана запыталася міс Токс.

— Вельмі добра, пані, дзякую вам,—адказаў Тудль.—Як вы сябе адчуваеце, пані? Рэўматызм вам яшчэ не вельмі дакучае, пані? Усім нам даводзіцца прывыкаць да яго з гадамі.

— Дзякую вам,—сказала міс Токс.—Мяне гэта хвароба яшчэ не наведвала.

— Вам вельмі пашчаслівілася, пані,—адказаў містэр Тудль.—У вашы гады многіх ён люта мучыць. Вось мая маці...

Але, злавіўшы позірк жонкі, містэр Тудль разумна пахаваў канец фразы ў новым кубку чаю.

— Місіс Рычардс,—усклікнула міс Токс, пазіраючы на Роба,—ды няўжо гэта ваш...

— Мой старэйшы, пані,—сказала Полі.—Так, гэта ён, той самы хлапчук, пані, які быў нявіннай прычынай такіх падзей.

— Гэта ён, пані,—сказаў Тудль,—той самы, з кароткімі нагамі... а яны былі на дзіва кароткія для скураных штонікаў,—сказаў містэр Тудль з ноткай лютуцення ў голасе,—калі містэр Домбі зрабіў з яго Тачыльшчыка.

Гэты напамінак ледзь не зламаў сілы міс Токс. Ён меў непасрэдня дачыненні да прадмета, які яе цікавіў. Яна прапанавала Роба паціснуць ёй руку і расхваліла яго матцы адкрыты, сумленны твар сына. Роб, падслухаўшы гэтыя словы, пастараўся выклікаць на сваёй фізіяноміі выраз, які апраўдваў пахвальбу, але бадай ці ўдалося яму гэта.

— А цяпер, місіс Рычардс,—сказала міс Токс,—а таксама вы, сэр,—звярнулася яна да Тудля,—я вам скажу проста і адкрыта, чаму я сюды прышла. Магчыма, вам вядома, місіс Рычардс,—і, магчыма, вядома таксама і вам, сэр,—што некаторая халоднасць мела месца паміж мною і сім-тым з маіх сяброў і што там, дзе я мела звычай бываць часта, цяпер я не бываю.

Полі, якая з жаночым тактам зразумела адразу, выказала гэта адным позіркам. Містэр Тудль, які абсалютна не разумеў, аб чым гаворыць міс Токс, таксама выказаў гэта неўразуменым позіркам.

— Вядома,—прадаўжала міс Токс,—пытанне аб тым, як узнікла гэта маленькае разыходжанне, не мае ніякага значэння, і абгаварваць яго няварта. Дастаткова будзе, калі я скажу, што

вельмі паважаю і цікаўлюся містэрам Домбі,—голас міс Токс задрыжэў,—і ўсім, што яго датычыць.

Містэр Тудль, сёе-тое зразумеўшы, паківаў галавой і сказаў быццам ён чуў ад людзей і сам лічыць, што з містэрам Домбі цяжка мець справу.

— Прашу вас, будзьце ласкавы, не гаварыце гэтага, сэр,—запырэчыла міс Токс.—Упрашаю вас, не гаварыце гэтага, сэр! Ні цяпер, ні калі-б там ні было! Падобныя заўвагі надзвычай цяжка адбіваюцца на мне і зусім не могуць быць прыемнымі джэнтльмену з такім розумам, які я з упэўненасцю прыпісваю вам.

Містэр Тудль, які нікольні не сумняваўся ў тым, што сказаная ім фраза будзе ўхвалена, вельмі збянтэжыўся.

— Я толькі хачу сказаць, місіс Рычардс,—прадаўжала міс Токс,—я звяртаюся таксама і да вас, сэр,—хачу сказаць, што любыя весткі аб спосабе жыцця гэтай сям'і, аб добрабыцце сям'і, аб здароўі сям'і, якія дойдучь да вас, будуць мне заўсёды ўвышэйшай ступені прыемны. Я заўсёды рада буду паразмаўляць з місіс Рычардс аб гэтай сям'і і аб ранейшых часінах. А з тае прычыны, што ў мяне з місіс Рычардс ніколі не было ніякіх нават самых малых непаразуменняў (хоць мне цяпер шкада, што мы з ёю не пазнаёміліся бліжэй, але ў гэтым вінавата я адна), я спадзяюся, яна згодзіцца, каб надалей мы былі найлепшымі сябрамі і каб я прыходзіла сюды і адыходзіла, калі мне захочацца, як свой чалавек. Дапраўды-ж, я спадзяюся, місіс Рычардс,—з вялікай сур'ёзнасцю сказала міс Токс,—што вы зразумеце гэта так, як мне-б хацелася, таму што вы заўсёды былі вельмі добрым стварэннем.

Полі пахвальба спадабалася і яна не захоўвала гэтага. Містэр Тудль не ведаў, успадобу яму гэта ці не, і захоўваў бестурботны спакой.

— Вы разумеце, місіс Рычардс,—сказала міс Токс,—спадзяюся, і вы разумеце, сэр,—што я магу быць вам карыснай у тысячы дробязей, калі вы не будзеце мяне цурацца, і гэта мне дасць найвялікшае здавальненне. Так, напрыклад, я магу навучаць чаму-небудзь ваших дзяцей. Калі вы дазволіце, я прынесу некалькі кніг і рукадзелле,—іншы раз, па вечарах, яны могуць гучыцца... ах, божа мой, я ўпэўнена, што яны шмат чаму навучацца і зробіць гонар сваёй настаўніцы.

Містэр Тудль, які надта паважаў навуку, ухвальна кіўнуў жонцы і, смакуючы ў будучым поўнае здавальненне, пацёр сабе рукі.

— Тады, не будучы чужым чалавекам, я нікому не буду перашкаджаць,—сказала міс Токс,—і ўсё будзе ісці так, як быццам мяне тут няма. Місіс Рычардс будзе займацца папраўкай, гладзіць або няньчыцца з дзецьмі, што-б там ні спатрэбілася, не звяртаючы

на мяне ўвагі. А вы, сэр, калі захочаце, закурыце сваю люльку, праўда?

— Дзякую вам, пані,—сказаў містэр Тудль.—Так, я пабалуюся тутуном.

— З вашага боку гэта вельмі ласкава, сэр,—адазвалася міс Токс,—і дапраўды, я вас шчыра запэўняю, што для мяне гэта будзе вялікім уцяшэннем, і, калі мне пашчаслівіць даць карысць вашым дзеям, вы мне адплаціце за гэта з верхам, калі заключыце наш маленькі дагавор ціха, мірна і без лішніх слоў.

Дагавор быў тут-жа замацованы, і міс Токс да такой ступені адчула сябе зусім дома, што неўзабаве пачала праводзіць папярэдні допыт усіх дзяцей,—чым прывяла ў зачараванне містэра Тудля,—і адзначыла на кавалачку паперы іх узрост, імёны і веды. Гэта цырамонія і балбатня, якая адбывалася разам з ёю, прадаўжаліся аж да той гадзіны, калі сям'я клалася спаць, і затрымала міс Токс ля ачага Тудляў, так што было ўжо надта позна ёй вярочацца дадому адной. Аднак, галантны Тачыльшчык, які яшчэ не пайшоў, пачціва прапанаваў праводзіць яе дадому, а з тае прычыны, што для міс Токс мела некаторае значэнне ісці дадому з юнаком, якога містэр Домбі першы апрануў у тыя прыналежнасці мужчынскага туалета, якія не прынята называць, яна вельмі ахвотна прыняла яго прапанову.

Такім чынам, паціснуўшы руку містэру Тудлю і Полі і перацалаваўшы ўсіх дзяцей, міс Токс, заваяваўшая ўсеагульную любоў, пакінула гэты дом.

Роб Тачыльшчык, па скромнасці сваёй, хацеў ісці ззаду, але міс Токс, маючы намер пагутарыць, захацела ісці побач з ім і, як паведаміла яна матцы яго, «выцягнуць з яго што-небудзь па дарозе».

Ён даўся з сябе выцягваць так храбра і з такой гатоўнасцю, што міс Токс была ім зачарована. Чым больш міс Токс з яго выцягвала, тым танчэйшым ён рабіўся—нібы дрот. Не было на свеце лепшага або больш шматабяцяючага юнака—больш любячага, разважлівага, спакойнага, сумленнага, смірнага, шчырага маладога чалавека—чым Роб, з якога ў той вечар нешта выцягвалі.

— Дапраўды-ж, я вельмі рада,—сказала міс Токс, падышоўшы да дзвярэй свайго дома,—што пазнаёмілася з вамі. Спадзяюся, вы будзеце лічыць мяне сваім сябрам і наведваць мяне, калі вам захочацца. У вас ёсць капілка?

— Так, пані,—адказаў Роб.—Я збіраю грошы, каб з часам пакласці іх у банк, пані.

— Вельмі пахвальна,—сказала міс Токс.—Рада гэта чуць. Будзьце ласкавы, пакладзіце ў капілку гэту поўкрону.

— О, дзякую вам, пані,—адазваўся Роб,—але, дапраўды-ж, я не магу пазбаўляць вас гэтых грошай.

— Мне падабаецца ваш незалежны дух,—сказала міс Токс,—але запэўняю вас, я не адчуваю ніякага пазбаўлення. Я буду пакрыўджана, калі вы іх не возьміце, як знак маёй прыязнасці да вас. Спакойнай ночы, Робін.

— Спакойнай ночы, пані,—сказаў Роб,—дзякую вам!

І, хіхікаючы, пабег разменьваць манету і прагуляў грошы пірожніку. Але сумленнасць не выкладалася ў школе Тачыльшчыкаў, дзе пануючая сістэма надзвычай спрыяла зараджэнню двурушнасці.

РАЗДЕЛ XXXIX

Далейшыя прыгоды капітана Эдуарда Катля, марака.

Час, які адрозніваецца цвёрдым поступам і непахіснай воляй, настолькі прасунуўся наперад, што год, прызначаны старым інструментальным майстрам як тэрмін, на працягу якога яго сябра не павінен быў ускрываць запячатаны пакет, даданы да пісьма, якое ён для яго пакінуў, ужо праходзіў, і вечарамі капітан Катль пачаў заглядаць на пакет з трывогай і прадчуваннем таямніцы.

Капітану, чалавеку сумленнаму, і ў галаву-б не прышло ўскрыць пакет хоць-бы за гадзіну да тэрміну, як не прышло-б яму ў галаву ўскрыць самога сябе для вывучэння ўласнай анатоміі. Пакурваючы сваю першую вясчэрнюю люльку, ён абмяжоўваўся тым, што вымаў пакет, клаў на стол і праз дым разглядаў яго выгляд, з урачыстым маўчаннем, на працягу двух-трох гадзін падрад.

Бацькаўскія клопаты капітана аб Радасці Сэрца і захапленне ёю аставаліся нязменнымі. Але з часу апошняга спаткання з містэрам Каркерам у капітана Катля зарадзілася сумненне, ці сапраўды былое яго ўмяшанне на карысць гэтай маладой лэдзі і яго дарагога хлопчыка Уольра аказалася такім добрадзейным, як яму-б хацелася і як ён у той час верыў. Капітана мучыла сур'езнае апасенне, што ён зрабіў больш зла, чым добра, і ў парыве раскаяння і пакорлівасці ён вырашыў выкупіць віну: пазбавіць сябе магчымасці рабіць зло каму-б там ні было і, так сказаць, кінуць самога сябе за борт, як чалавека небяспечнага.

Пахаваны такім чынам сярод інструментаў, капітан не набліжаўся да дома містэра Домбі і не падаваў аб сабе знаку Фларэнс і міс Ніпер. У гэтым добраахвотным адзіноцтве капітан праводзіў дні і тыдні, не абменьваючыся ніводным словам ні з кім, апроча Роба Тачыльшчыка, якога лічыў прыкладам бескарыслівай прывязанасці і вернасці. У гэтым адзіноцтве капітан, пазіраючы па вечарах на пакет, сядзеў, курыў і думаў пра Фларэнс і беднага Уолтэра, пакуль і той і другі не пачалі паўставаць перад яго бяс-

хітрасным уяўленнем памёршымі і адышоўшымі ў вечнае юнацтва—цудоўныя і нявінныя дзеці, якімі ён іх запамятаў.

Аддаючыся сваім размышленням, капітан, аднак, не забываўся пра ўласнае самаўдасканаленне і духоўнае развіццё Роба Тачыльшчыка. Звычайна гэты малады чалавек павінен быў кожны вечар на працягу гадзіны чытаць капітану ўголос якую-небудзь кнігу, а з прычыны таго, што капітан слепа верыў, што ўсе кнігі добрыя, Роб такім шляхам набыў вялікі запас рэдкіх ведаў.

Капітан Катль, як чалавек дзелавы, узяўся таксама весці кнігі. У іх ён запісаў назіранні аб надвор'і і патоку падвод і іншых экіпажаў, якія, —заўважыў ён,—раніцамі і большую частку дня рушылі ў гэтай мясцовасці на захад, а пад вечар—на ўсход. Калі на працягу аднаго тыдня заглянулі два-тры прахожых, якія «паклікалі яго»—так запісаў гэта капітан—наконт акул'яраў і, нічога не купіўшы, абяцалі зайсці яшчэ раз, капітан вырашыў, што справа пачынае наладжвацца, і запісаў адпаведную заметку ў журнал; вецер дзьмуў тады (гэта ён запісаў перш за ўсё) досыць свежы, паўночна-заходні, перамяніўся ўночы.

Адной з галоўных цяжкасцей з'яўляўся для капітана містэр Тутс, які заходзіў часцяком і, не трацячы лішніх, слоў, здавалася, уявіў, нібы маленькая задняя гасціная—зручны пакой для таго, каб у ім хіхікаць; для гэтай мэты ён карыстаўся яго выгадамі на працягу поўгадзіны, хоць яму і не ўдавалася завязаць больш блізкае знаёмства з капітанам. Капітан, якога нядаўняе яго гора навучыла асцярожнасці, усё яшчэ не мог вырашыць, ці быў містэр Тутс сапраўды такім ціхім стварэннем, якім здаваўся, або гэта быў надзвычай скрытны і каварны двурушнік. Яго частыя ўспамінанні пра міс Домбі былі падазронымі, але капітан адчуваў патаемную прыхільнасць да містэра Тутса за тое, што той ставіўся да яго з давер'ем, і часова ўстрымліваўся ад неспрыяючага рашэння; ён толькі назіраў за ім з невымоўнай пранікліваасцю кожны раз, калі містэр Тутс закранаў самы блізкі яго сэрцу прадмет.

— Капітан Джылс,—выпаліў аднойчы містэр Тутс, як ён меў прывычку, зусім нечакана,—як вы думаеце, маглі-б вы паставіцца прыхільна да маёй прапановы і зрабіць мне прыемнасць быць знаёмым з вамі?

— Бачыце, прыяцель, я вам растлумачу, у чым справа,—адказаў капітан, які, нарэшце, абраў лінію паводзін,—я аб гэтым думаю.

— Капітан Джылс, гэта вельмі прыязна з вашага боку,—адазваўся містэр Тутс.—Я вам вельмі ўдзячны. Клянуся гонарам, капітан Джылс, вы зробіце добрую справу, калі не пазбавіце мяне прыемнасці быць знаёмым з вамі. Дапраўды-ж зробіце!

— Бачыце, браток,—задуменна праказаў капітан,—я вас не ведаю.

— Але вы ніколі не спазнаеце мяне, капітан Джылс,—адказаў містэр Тутс, упарта праследуючы намечаную мэту,—калі не зробіце мне прыёмнасці быць знаёмым з вамі.

Капітан, здавалася, быў надзвычай здзіўлены арыгінальнасцю і сілай гэтага доваду, і паглядзеў на містэра Тутса так, нібы убачыў у ім значна больш, чым меркаваў.

— Добра сказана, прыяцель,—заўважыў капітан, глыбокадумна ківаючы галавой,—і правільна сказана. Цяпер паслухайце. Вы зрабілі некалькі заўваг, якія далі мне зразумець, што вы захапляецеся адным цудоўным стварэннем. Праўда?

— Капітан Джылс,—сказаў містэр Тутс, энергічна жэстыкулюючы той рукою, у якой трымаў капялюш,—захапленне—гэта не тое слова! Клянуся гонарам, вы нічога не разумеце аб тым, што я адчуваю! Калі-б мяне можна было афарбаваць у чорны колер і зрабіць рабом міс Домбі, я лічыў-бы гэта за ласку. Калі-б я мог цаною ўсяго майго багацця перамясціцца ў сабаку міс Домбі... я... мне здаецца, я ніколі не стаміўся-б віляць хвостом! Я быў-бы зусім шчаслівым, капітан Джылс!

Містэр Тутс, гаворачы гэта, заплакаў і з глыбокім хваляваннем прыціснуў да грудзей свой капялюш.

— Прыяцель,—адазваўся капітан, адчуўшы літасць,—калі вы кажаце сур'эзна...

— Капітан Джылс!—крыкнуў містэр Тутс.—У мяне такія настрой і я так страшэнна сур'эзны, што калі-б я мог даць клятву ў гэтым на распаленым жалезе, на палаючых вугаллях, або расплаўленым свінцы, або палаючым сургучы, або яшчэ на чым-небудзь падобным да гэтага, я з радасцю-б зрабіў сабе боль, каб супакоіць свае пачуцці.—І містэр Тутс шпарка акінуў позіркам пакой, нібы ў пошуках якога-небудзь дастаткова пакутлівага сродку, каб ажыццявіць свой жажлівы намер.

Капітан ссунуў на патыліцу глянцавіты капялюш, правёў па твары цяжкай рукою, дзякуючы чаму яго нос зрабіўся яшчэ больш плямістым, спыніўся перад містэрамі Тутсам і, зачэпіўшы яго кручком за лацкан фракa, звярнуўся да яго з наступнай прамовай, у той час як містэр Тутс пазіраў яму ў твар з вялікай увагай і некаторым здзіўленнем:

— Бачыце, прыяцель,—сказаў капітан,—калі вы гаворыце сур'эзна, да вас належыць паставіцца міласэрна. Трымайцеся мацней! Гэта ваша прапанова застала мяне знянацку. А чаму? Таму што, разумеце, я трымаюся ў гэтых водах адасоблена, са мною няма іншых караблёў, і, магчыма, яны мне не патрэбны. Спакойна! Першы раз вы аклікнулі мяне адносна адной маладой лэдзі, якая вас зафрахтавала. Цяпер, калі мы з вамі будзем сябраваць, імя гэтага маладога стварэння ніколі не варта называць, і ўспамінаць яго няможна. Бог ведае, колькі зла адбылося з-за таго, што да гэтага часу яго называлі вельмі часта, а таму я аб ім маўчу. Вы мяне добра разумеце, браток?

— Вы мне прабачце, капітан Джылс,—адказаў містэр Тутс,—калі іншы раз ваша гутарка здаецца мне няяснай. Але, дапраўды, я... Капітан Джылс, гэта вельмі цяжка—не ўспамінаць пра міс Домбі. Дапраўды-ж, тут у мяне такі жаклівы цяжар,—містэр Тутс патэтычна дакрануўся абодвума рукамі да сваёй манішкі,—што і ўдзень і ўночы мне бесперастанку здаецца, быццам хтосьці на мне сядзіць.

— Такія мае ўмовы,—сказаў капітан.—Калі вы іх лічыце цяжкімі, браток,—магчыма, яны сапраўды цяжкія,—абыйдзіце іх бокам, змяніце курс і расстанемся весела!

— Капітан Джылс,—запырэчыў містэр Тутс,—я добра не разумею, у чым тут справа, але пасля таго, што вы мне сказалі, калі я прышоў сюды першы раз, мне, бадай, больш прыемней будзе думаць аб міс Домбі пры вас, чым гаварыць аб ёй з кім-небудзь іншым. Таму, капітан Джылс, калі вы мне зробіце прыемнасць быць знаёмым з вамі, я буду вельмі шчаслівы і прыму вашы ўмовы. Я хачу быць сумленным, капітан Джылс,—сказаў містэр Тутс, рвануўшы зноў да сябе працягнутую руку,—а таму лічу сваім абавязкам сказаць, што не магу не думаць аб міс Домбі. Для мяне нямысліма даць абяцанне не думаць пра яе.

— Прыяцель,—сказаў капітан, чые думкі аб містэры Тутсе змяніліся к лепшаму пасля такога шчырага адказу,—думкі чалавека падобны да ветру, і ніхто не можа за іх паручыцца на які-б там ні было тэрмін. А што датычыцца слоў, дагавор заключан?

— Што датычыцца слоў, капітан Джылс,—адказаў містэр Тутс,—думаю, што магу ўзяць на сябе гэта абавязацельства.

І містэр Тутс адразу-ж падаў капітану Катлю руку, а капітан з ветлівым і прыхільна спагадлівым выглядам фармальна прызнаў іх знаёмства. Містэр Тутс быў, як відаць, вельмі супакоены і абрадаваны такім вынаходствам і з захапленнем хіхікаў аж да сканчэння свайго візіта. Капітан, у сваю чаргу, не быў засмучаны роляй апекуна і застаўся надзвычай задаволеным сваёй асцярожнасцю і прадбачлівасцю.

Але як-бы ні быў капітан Катль надзелены гэтай апошняй якасцю, у той-жа вечар яго чакаў сюрпрыз, наладжаны яму такім бясхітрасным і простадушным юнаком, як Роб Тачыльшчык. Гэты наіўны юнак, распіваючы чай за адным сталом з капітанам і ціхмана нахіляючыся над сваім кубкам і сподкам, на працягу некаторага часу назіраў употайкі за сваім гаспадаром, які быў узброены акулярамі і з вялікай цяжкасцю, але з вялікай важнасцю чытаў газеты; і, нарэшце, Роб парушыў маўчанне:

— Ах, прашу прабачэння, капітан, але, можа, вам патрэбны галубы, сэр?

— Не, прыяцель,—адазваўся капітан.

— Бо мне хацелася-б збыць сваіх галубоў, сэр,—сказаў Роб.

— Вось як!—усклікнуў капітан, злёгка прыпадняўшы свае калматыя бровы.

— Так. Я пайду, капітан, з вашага дазволу,—сказаў Роб.

— Пойдзеце! Куды вы пойдзеце?—запытаўся капітан, пазіраючы на яго ва ўпор цераз верх акул'яраў.

— Як! Хіба вы не ведалі, што я збіраюся пайсці ад вас, капітан?—адазваўся Роб з палахлівай усмешкай.

Капітан паклаў газету, зняў акул'яры і ўтаропіўся ў дэзертыра.

— Але, капітан, я хачу вас папярэдзіць. Я думаў, што вы ўжо ведаеце аб гэтым,—сказаў Роб, паціраючы рукі і ўстаючы.— Калі-б вы былі так ласкавы, капітан, і хутчэй знайшлі сабе каго-небудзь іншага, гэта мне было-б на руку. Баюся, што да заўтрашняй раніцы вам нікога не ўдасца падшукаць. Як вы думаеце, капітан?

— Дык вы, значыцца, збіраецеся здрадзіць свайму сцягу, прыяцель?—сказаў капітан, які доўга разглядаў яго фізіяномію.

— Ах, капітан, вы вельмі жорстка абыходзіцеся з хлапцом,—усклікнуў мяккасардэчны Роб, на момант адчуўшы і знявагу і абурэнне,—які папярэдзіў вас па ўсіх правілах, а вы на яго паглядаеце хмурна і называеце яго здраднікам! Вы, капітан, ніякага права не маеце ляць хлапца. Толькі таму, што я слуга, а вы гаспадар вы на мяне паклёпнічаеце! Што я зрабіў дрэннага? Растлумачце мне, капітан, якое я зрабіў злачынства?

Засмучаны Тачыльшчык расплакаўся і пачаў церці вочы абшлагом.

— Паслухайце, капітан!—прадаўжаў зняважаны юнак.—Скажыце, што злачыннае я зрабіў? Што я такое зрабіў? Украў якія-небудзь рэчы? Падпаліў дом? Калі я гэта зрабіў, дык чаму вы мяне не абвінавачваеце і не судзіце за гэта? Але паганіць рэпутацыю хлопчыка, які быў вам добрым слугой, таму, што ён не можа шкодзіць самому сабе дзеля вашай карысці,—вось якая знявага і якая ўзнагарода за верную службу! Вось чаму хлапцы кожны раз збіваюцца з дарогі і гінуць! Вы мяне здзіўляеце, капітан, здзіўляеце!

Усё гэта Тачыльшчык суправаджаў плаксівым завываннем і асцярожна адступаўся да дзвярэй.

— Так, значыцца, вы знайшлі сабе другі ложкак, прыяцель?—сказаў капітан, не спускаючы з яго пільнага позірку.

— Так, капітан, ужо калі гаварыць вашымі славамі, я *знайшоў* сабе другі ложкак!—усклікнуў Роб, прадаўжаючы адступацца.— Лепшы, чым быў у мяне тут. І там мне не патрэбна будзе, каб вы закінулі за мяне слаўцо, капітан, а гэта вялікая ўдача пасля таго, як вы закідалі мяне гразёю, бо я бедны і не магу шкодзіць самому сабе дзеля вашай карысці. Так, я *знайшоў* сабе другі ложкак. І калі-б я не баяўся пакінуць вас без слугі, я мог-бы пайсці хоць днапер, толькі-б не чуць, як вы мяне лаеце, бо я бедны і не магу зрабіць шкоду самому сабе дзеля вашай карысці. Чаму вы мяне дакараеце за тое, што я бедны і не раблю шкоды сабе дзеля вашай карысці, капітан? Як вы можаце так рабіць, капітан?

— Паслухайце, прыяцель,—міралюбна адазваўся капітан,—вы-б лепш гэтага не гаварылі.

— Так, і вы-б лепш гэтага не гаварылі, капітан,—з гневам запярэчыў нявінны, пачынаючы хныкаць мацней і прадаўжаючы адступацца ў краму.—Ужо лепш выпусціце з мяне кроў, але не ганьбіце мяне!

— Таму што,—спакойна прадаўжаў капітан,—вы чулі, магчыма, пра такую штуку, як лінек¹?

— Ці чуў я, капітан?—закрычаў уедлівы Тачыльшчык,—не, не чуў! Пра такую штуку я ніколі не чуў.

— Ну, дык вось, мне здаецца,—сказаў капітан,—што вы вельмі хутка з ёю пазнаёміцеся, калі не будзеце трымацца наспагатове. Я вашы сігналы вельмі добра разумею, прыяцель. Можаце ісці.

— Значыцца, я магу цяпер пайсці, капітан?—усклінуў Роб у захапленні ад такой удачы.—Але памятайце, капітан: я не прасіў у вас дазволу пайсці цяпер. Вам не ўдасца яшчэ раз зганьбіць мяне толькі таму, што вы па ўласнаму жаданню мяне праганяеце. І вы не маеце права затрымліваць маю пенсію, капітан!

Яго гаспадар вырашыў гэта апошняе пытанне, дастаўшы металічную чайніцу і высыпаўшы ўвесь капітал Тачыльшчыка на стол. Роб, хныкаючы і ўсхліпваючы, вельмі зняважаны ў сваіх пацуццях, падабраў манеты адну за другой з хныканнем і ўсхліпваннем і завязаў кожную ў асобны вузлячок у насавай хустачцы; пасля ён падняўся на дах дома і напоўніў капялюш і кішэні галубамі, пасля спуściўся ўніз, да сваёй пасцелі пад прылаўкам, і звязаў у клунак свае рэчы, хныкаючы і ўсхліпваючы ўсё мацней, нібы сэрца ў яго надрывалася ад успамінаў, пасля чаго ён правішчэў: «Добры вечар, капітан; я іду ад вас, не памятаючы зла!» і, нарэшце, пераступіўшы цераз парог, тузануў за нос маленькага Мічмана, на развітанне абразіўшы яго, і з урачыстай усмешкай пайшоў па вуліцы.

Капітан, астаўшыся адзін, зноў узяў газету, нібы не здарылася нічога такога незвычайнага або нечаканага і прадаўжаў чытаць з вялікай стараннасцю. Але ніводнага слова не засвоіў капітан Катль, хоць прачытаў іх вялікае мноства, бо на працягу ўсёй газеты Роб Тачыльшчык карабкаўся ўверх па адной калонцы і спускаўся ўніз па другой.

Цяжка сказаць, ці адчуваў сябе калі-небудзь шаноўны капітан такім адзінокім, як цяпер; але-ж цяпер стары Соль Джылс, Уолтэр і Радасць Сэрца былі для яго сапраўды страчанымі, а містэр Каркер ашукаў яго і жорстка высмеяў. Усе яны паўсталі ў вобразе вераломнага Роба, з якім ён не раз дзяліўся дарагімі яму ўспамінамі; ён давяраў вераломнаму Робу і давяраў яму з радасцю; ён зрабіў яго сваім таварышом, як адзінага ўцалелага з

¹ Лінек—тонкая вяроўка; ужывалася ва флоце ў мінулым стагоддзі для цялеснага пакарання матросаў.

экіпажа старога судна; ён прыняў камандаванне маленькім Мічманам, а памочнікам у яго быў Роб; ён хацеў выканаць свой абавязак у адносінах да яго і любіў хлопчыка, нібы яны абодва пацярпелі крушэнне і былі выкінуты ўдваіх на незаселены востраў. А цяпер, калі па віне вераломнага Роба недаверлівасць, здрада і подласць уварваліся нават у гасціную, якая была як быццам свяшчэнным месцам, капітан Катль адчуў, што і гасціная можа затануць, і ён не вельмі што здзівіўся-б, калі-б яна пайшла на дно, і не адчуў-бы вялікага смутку.

Таму капітан Катль чытаў газету з вялікай увагай, але ні слова не разумеў; таму капітан Катль нічога не сказаў самому сабе пра Роба і зусім не хацеў прызнаць, што калі ён адчувае сябе адзінокім, як Рабінзон Крузо, то Роб мае да гэтага нейкія дачыненні.

Нарэшце, капітан вырашыў скарыстаць пасцель пад прылаўкам і, будучы адзіным вартаўніком усёй маёмасці, уладжвацца на ноч тут, а не на версе.

Цяпер капітан Катль уставаў з гэтай пасцелі штодзенна ў шэсць гадзін раніцы і нахлабучваў глянцавіты капялюш, нібы адзінокі Крузо, які завяршае свой туалет шапкай з казінай скуры; і хоць страх яго перад набегам дзікага племя, Мак-Стынджэр, зменшыўся, як і расейваліся апасенні гэтага адзінокага марака, калі на працягу доўгага часу не было відаць ніякіх прызнакаў людаедаў, капітан па заведзенаму парадку захоўваў абарончыя меры і ўбачыўшы капялюшык па-ранейшаму хаваўся ў сваю крэпасць для назіранняў. За гэты час (на працягу якога містэр Тутс не наведваў яго ні разу, напісаўшы, што выязджае з горада) гук яго ўласнага голасу пачаў здавацца яму здзіўным.

Калі мінуў гадавы тэрмін, капітан Катль палічыў патрэбным ускрыць пакет, але ён заўсёды меў намер зрабіць гэта ў прысутнасці Роба Тачыльшчыка, які прынёс яму пакет, думаючы, што да месца і правільна ўскрыць яго ў прысутнасці пабочнай асобы; і цяпер, не маючы сведак, ён апынуўся ў цяжкім становішчы. У часе гэтых затрудненняў ён з асаблівай радасцю прачытаў аднойчы аб'яву ў судновым даведніку аб звароце з кабатажнага плавання «Асцярожнай Клары» (капітан Джон Бансбі) і адразу-ж накіраваў гэтаму філосафу пісьмо па пошце, прадпісваючы захаванне поўнай таямніцы адносна свайго месцажыхарства і просячы прысці неадкладна вечарам.

Бансбі, які належаў да тых мудрацоў, што дзейнічаюць па пераконанню, патрэбна было некалькі дзён, перш чым у галаву яго канчаткова пранікла пераконанне, што ім атрымана такое пісьмо. Але, сутыкнуўшыся шчыльна з фактам і аўладаўшы ім, ён адразу-ж паслаў свайго юнгу з паведамленнем: «Прыду сёння ўвечары».

Капітан, вельмі задаволены весткай, прыгатаваў люлькі, ром і ваду і чакаў свайго наведвальніка ў задняй гасцінай. У восем

гадзін глухое мычэнне ля ўваходных дзвярэй—здавалася, што гэта было мычэнне марскога быка,—а пасля пастукванне кіем па панелі абвясцілі настарожанаму слыху капітана Катля, што Бансбі з'явіўся на борт; капітан адразу-ж упусціў яго, калматага, з флегматычнай фізіяноміяй колеру чырвонага дрэва; як звычайна ён не заўважаў таго, што адбывалася перад ім, але ўважліва назіраў нешта, што адбывалася ў другой частцы свету.

— Бансбі,—усклікнуў капітан, схапіўшы яго за руку,—як маецца? Прыцель, як маецца?

— Браце,—адказаў голас, які дагосіўся ад Бансбі і не меў, здавалася, ніякіх адносін да самага камандзіра,—не дрэнна!

— Бансбі,—прадаўжаў капітан, аддаючы вялікую пашану генію,—вось вы тут! Чалавек, які можа выказаць думку, што блішчыць ярчэй за брыльянты! Вось вы тут, у гэтым самым пакоі, выказалі сваю думку, якая аказалася справядлівай да астатняга слова.

Капітан у гэта шчыра верыў.

— Так, так!—прабурчэў Бансбі.

— Да апошняга слова,—сказаў капітан.

— А чаму?—прабурчэў Бансбі, упершыню глянуўшы на свайго сябра.—У якім напрамку? Калі так, то чаму-б і не? Вось што!

Праказаўшы гэтыя таямнічыя словы—у капітана яны ледзь было не выклікалі галавакружэння (у такое бяздоннае мора вывадаў і здагадак акунулі яны яго)—мудрэц дазволіў зняць з сябе лоцманскую куртку і пайшоў за сваім сябрам у заднюю гасціную, дзе рука яго неўзабаве ўзялася за бутэльку з ромам, скарыстаўшы якую, ён прыгатаваў шклянку самага моцнага грогу, а ўслед за гэтым за люльку, якую ён напхаў, запаліў і пачаў курыць.

Капітан Катль, капіруючы ў гэтым свайго госця, але не могучы захаваць уважлівы і бестурботны выгляд, які адрозніваў праслаўленага камандзіра, сядзеў з другога боку каміна, пачціва назіраў за ім і як быццам чакаў заахвочання або праяўлення зацікаўленасці з боку Бансбі, каб перайсці да ўласных спраў. Але з прычыны таго, што філосаф колеру чырвонага дрэва, як відаць, не адчуваў нічога, апроча цеплыні і табачнага дыму, і абмежаваўся толькі тым, што выняў з рота люльку, каб вызваліць месца для шклянкі, і хрыпла адрэкамендаваўся Джэкам Бансбі—заява, якая мала дапамагала пачатку размовы,—капітан, кароткай хвалебнай прамовай заклікаўшы яго да ўвагі, расказаў усю гісторыю аб знікненні дзядзькі Соля, аб змене, што адбылася ў яго ўласным жыцці і лёсе, і ў заключэнне паклаў на стол пакет.

Пасля доўгага маўчання містэр Бансбі кіўнуў галавою.

— Распячатаць?—запытаўся капітан.

Бансбі зноў кіўнуў.

Тады капітан зламаў пячаць і выцягнуў дзве складзеныя паперы, на адной з якіх прачытаў подпіс: «Апошняя воля і за-
вешчанне Саламона Джылса, а на другой: «Пісьмо Нэду Катлю».

Бансбі, скіраваўшы позірк на ўзбярэжжа Грэнландыі, здава-
лася, падрыхтаваўся выслухаць змест. Таму капітан адкашляўся,
каб прачысціць горла, і пачаў чытаць пісьмо ўголос.

— «Мой дарагі Нэд Катль. Пакідаючы радзіму, каб накіра-
вацца ў Вест-Індыю...»

Тут капітан спыніўся і зырка паглядзеў на Бансбі, які пільна
пазіраў на ўзбярэжжа Грэнландыі.

— «... з дарэмнай надзеяй атрымаць весткі пра майго любага
хлопчыка, я ведаў, што калі вы пазнаёмцеся з маім намерам, вы
або перашкодзіце яму, або захочаце мяне суправаджаць; вось
чаму я хаваў яго ў таямніцы. Калі вы прачытаеце гэта пісьмо,
Нэд, мяне, напэўна, не будзе жывога. Тады вы, вядома, даруеце
старому сябру яго сумасбродства і адчуеце літасць пры
думцы аб той трывозе і неведомасці, якія штурхнулі мяне накі-
равацца ў гэта шалёнае падарожжа. Значыцца, не будзем больш
гаварыць пра гэта. Я амаль не спадзяюся, што мой небарака
хлопчык прачытае калі-небудзь гэтыя словы або яшчэ раз па-
радуе вашы вочы, з'явіўшыся перад вамі з сумленным, адкрытым
тварам...» Так, так, ніколі больш,—сказаў капітан Катль у сум-
ным задуменні.—Ніколі! Там будзе ён ляжаць да канца дзён...

Містэр Бансбі, у якога было музычнае вуха, раптам закрычаў.
«у Біскайскім заліве, о!», а добры капітан, бачачы ў гэтым
вартую адплату ў памяць памёршага, быў так расчулен, што з
удзячнасцю паціснуў яму руку і павінен быў выцерці слёзы.

Затым, узяўшы зноў пісьмо, ён прадаўжаў чытаць:

— «Але калі-б ён прысутнічаў у той час, калі пакет будзе
ўскрыты...»—капітан мімаволі азірнуўся і паківаў галавой,—«або
даведаўся аб гэтым пасля...»—капітан зноў паківаў галавой,—
«я пасылаю яму сваё благаслаўненне! Калі прыкладзеная да
гэтага пісьма папера напісана юрыдычна няправільна, гэта мае
мала значэння, бо з зацікаўленых асоб няма нікога, апрача вас
і яго, а я проста жадаю аднаго: калі ён жыве, няхай да яго
пяройдзе тое нямногае, што можа астацца пасля мяне, а калі
справа абярнецца інакш (чаго я баюся), няхай гэта пяройдзе да
вас, Нэд. Ведаю, што вы выканаеце маё жаданне. Няхай блага-
славіць вас бог за гэта і за заўсёдную сяброўскую
вашу прыхільнасць да *Саламона Джылса*». Бансбі,—сказаў
капітан, заклікаючы да яго ўрачыста,—як вы гэта разумееце?
Вось вы сядзіце тут,—чалавек, якому з дзіцячых гадоў пра-
ламлялі галаву, і ў кожную расколіну ў чэрапе пранікала да вас
новая думка. Як-жа вы гэта разумееце?

— Калі справа ў тым, што ён памёр,—адказваў Бансбі з
неўласцівай яму імкліваасцю,—ён, на маю думку, больш не вер-
нецца. Калі справа ў тым, што ён жыве, ён, на маю думку, вер-

нецца. Ці гавару я, што ён вернецца? Не. Чаму? Трымайцеся па курсу гэтага назірання.

— Бансбі,—сказаў капітан Катль, які, здавалася, даваў тым больш высокую ацэнку думкам свайго славутага сябра, чым цяжэй было яму хоць што-небудзь з іх узяць.—Бансбі,—паўтарыў капітан, надзвычай здзіўляючыся,—вы ў сябе ў галаве змяшчаеце груз, які хутка затапіў-бы судно з такім водазмяшчэннем, як маё! Але што датычыць вось гэтага завяшчання, я думаю не рабіць ніякіх захадаў, каб заўладаць маёмасцю... даруй божа!.. і толькі пастараюся захаваць яе для больш законнага гаспадара. І я ўсё-такі спадзяюся, што Соль Джылс, законны гаспадар, жыве і вернецца, хоць, магчыма, і здасца дзіўным, чаму ён не пасылае аб сабе ніякіх вестак. А цяпер якая ваша думка, Бансбі, наконт таго, каб зноў схаваць гэтыя паперы і адзначыць зверху, што яны былі распячатаны такога та чысла ў прысутнасці Джона Бансбі і Эдуарда Катля?

З прычыны таго, што Бансбі не ўтледзеў у адказ на гэту прапанову ніякіх пярэчанняў на ўзбярэжжы Грэнландыі або дзе-небудзь у іншым месцы, яна была прыведзена ў выкананне, і гэты вялікі чалавек, на секунду скіраваўшы свой позірк на непасрэдна акружаючую яго абстаноўку, уласнай рукою вывеў свой подпіс на канверце, рашуча ўтрымліваючыся, з характарыстычнай для яго скромнасцю, ад ужывання вялікіх літар. Капітан Катль, у сваю чаргу распісаўшыся левай рукою і замкнуўшы пакет у незгараемую скрынку, прапанаваў свайму госцю прыгатаваць яшчэ шклянку грогу і выкурыць яшчэ адну люльку і, сам зрабіўшы гэта самае, задумаўся, седзячы ля каміна, аб тым, які можа быць лёс беднага старога інструментальнага майстра.

А пасля адбылася падзея такая жahlівая і ўзрушальная, што капітан Катль без падтрымання Бансбі зваліўся-б пад яе цяжарам і з гэтай ракавой гадзіны быў-бы загінуўшым чалавекам.

Як мог капітан, нават калі прыняць пад увагу радасць, выкліканую наведваннем такога госця, як мог ён толькі прычыніць дзверы, а не замкнуць іх,—а ў гэтай неахайнасці ён вядома быў вінаваты,—з'яўляецца адным з тых пытанняў, якім суджана вечна аставацца прадметам для разваг або ўзбуджаць незадавальненне супраць лёсу. Як-бы там ні было, але ў гэту ціхую гадзіну праз незамкнутыя дзверы ўварвалася ў гасціную раз'юшаная Мак-Стынджэр, трымаючы ў мацярынскіх сваіх абдымках Александра Мак-Стынджэра, а за ёю ўслед утвараліся мітусня і помста (не кажучы ўжо аб Джуліяне Мак-Стынджэр і аб браце мілага малюткі Чарльзе Мак-Стынджэры, вядомым на арэне сваіх дзіцячых гульняў пад імем Чаулі). Яна ўвайшла так шларка і так нячутна, нібы струмень паветра з суседніх Ост-індскіх Докаў, што капітан Катль схпіўся толькі ў той момант, калі ўбачыў, што сядзіць і пазірае на яе з

тым самым бестурботным выглядам, з якім аддаваўся развагам, пасля чаго на фізіяномі яго адлюстраваліся бязмежны жах і вялікая распач.

Але як толькі капітан Катль усвядоміў ва ўсёй паўнаце сягнуўшае яго гора, інстынкт самазахавання штурхануў яго рушыць наўцёкі. Мягнуўшыся да маленькіх дзвярэй, якія вялі з гасцінай на кругую лясвічку ў склеп, капітан кінуўся да іх галавой уперад, як чалавек, роўнадушны да сінякоў і ўшыбаў і думаючы толькі аб тым, каб схавацца ў нетрах зямлі. Магчыма, гэта надзвычайная спроба скончылася-б постыхам, калі-б не гарачая прывязанасць гэтых мілых малютак, Джуліяны і Чаулі, якія, учапіўшыся за яго ногі—адна схапіла адну, другая—другую,—з жаласлівымі крыкамі гукалі яго, як свайго сябра. Тым часам місіс Мак-Стынджэр, якая ніколі не бралася за важную справу, не перавярнуўшы папярэдне Александра Мак-Стынджэра так, каб зручней было асыпаць яго жыватворным градам шлепакоў, і не пасадзіўшы яго затым на зямлю для прахаладжэння ў такім становішчы, у якім яго бачыў чытач першы раз,—місіс Мак-Стынджэр зрабіла гэты ўрачысты абрад, як быццам на гэты раз гэта было афярапрынашэнне фурыям, і, апусціўшы пакутніка на падлогу, накіравалася да капітана з настойлівай рашучасцю, якая пагражала драпінамі ўмяшаўшамуся Бансбі.

— О, капітан Катль, капітан Катль!—сказала місіс Мак-Стынджэр, сурова выставіўшы падбародак і патрасаючы ім, а адначасова і тым, што можна было-б назваць яе кулаком, каб яна не была прадстаўніцай слабага полу.—О, капітан Катль, капітан Катль! Як вы асмельваецеся пазіраць мне ў твар і не памерці ад разрыву сэрца?

Капітан, якога можна было падазраваць ва ўсім, толькі не ў дзёрзкасці, ціха прамармытаў: «Трымайся мацней!»

— О, я была слабай, даверлівай дурніцай, калі прыняла вас у свой прытулак, капітан Катль!—усклікнула місіс Мак-Стынджэр.—Падумаць толькі аб тых добрачыннасцях, якімі я асыпала гэтага чалавека, аб тым, як я вучыла маіх дзяцей любіць і шанаваць яго, нібы бацьку роднага, а на нашай та вуліцы няма ніводнай гаспадыні, ды і ніводнага хыхара, якія-б не ведалі, што я цярпела страты з-за гэтага чалавека і з-за яго п'янства і буянства. І ўсе яны да аднаго крычалі: сорам і ганьба, што ён надакучае працавітай жанчыне, якая працуе з самага рання і да позняй ночы для добра сваіх дзяцей і трымае сваё беднае жыллё ў такой чыстаце, што чалавек можа абедаць, ды і чай піць, дзе яму захочацца, хоць на падлозе або на лясвіцы, не гледзячы на яго п'янства і буянства; вось якім алякунствам і клопатамі ён быў абкружан!

Місіс Мак-Стынджэр спынілася перавесці дух; твар яе ззяў урачыстасцю, бо ёй удалося другі раз напаміць аб «буянстве» капітана Катля.

— А ён уцяка-а-е!—усклікнула місіс Мак-Стынджэр, расцягваючы прадапошні склад так, што злашчасны капітан пачаў лічыць сябе найвялікшым нягоднікам.—І хваецца цэлы год! Ад жанчыны! Такое ўжо ў яго сумленне! Ён не адважыўся сустрэцца в ёю тварам да твара,—зноў працяглы стогн,—не, ён уцёк цішком, як злачынец! Ды калі-б вось гэта маё дзіця,—шпарка дадала місіс Мак-Стынджэр,—уздумала ўцячы цішком, я, як маці, выканала-б свой абавязак, так што яно ўсё пакрылася-б сіннякамі!

Юны Александр, зразумеўшы гэтыя словы, як станоўчае абяцанне, якое будзе адразу-ж выканана, паваліўся на падлогу ад страху і гора і ляжаў, паказваючы падэшвы чаравікаў і так аглушальна крычучы, што місіс Мак-Стынджэр палічыла неабходным узяць яго на рукі, а калі ён зноў пачынаў плакаць, супакойвала яго, трасучы з такой сілай, што, здавалася, у яго расхістаюцца дадому?

— Надзвычайны чалавек капітан Катль!—прадаўжала місіс Мак-Стынджэр, робячы рэзкі націск на імя капітана.—Варта было таго, каб я аб ім гаравала... не спала па начах і падала ад непрытомнасці... і лічыла, што ён памёр... і бегала, як звар'яцелая, па ўсім горадзе, дапытваючыся дзе ён! О, гэта надзвычайны чалавек! Ха-ха-ха! Ён варты ўсіх гэтых трывог і пакут, ён варты значна большага. Будзьце ўпэўнены, гэта ўсё глупства! Ха-ха-ха! Капітан Катль,—сказала місіс Мак-Стынджэр суровым голасам і набраўшыся суровага выгляду,—я хачу ведаць, ці маеце вы намер вярнуцца дадому?

Спалоханы капітан паглядзеў у свой капялюш, нібы не бачыў іншага выйсця, як надзець яго і здацца.

— Капітан Катль,—паўтарыла місіс Мак-Стынджэр усё з тым-жа ірашчым выглядам,—я хачу ведаць, ці маеце вы намер вярнуцца дадому, сэр?

Капітан, здавалася, быў зусім гатоў ісці, але ўсё-такі прамармытаў слабым голасам, што «няварта падымаць з-за гэтага такога шуму».

— Та-ак! — супакойваючым тонам сказаў Бансбі. — Стоп, мілачка, стоп!

— А вы хто такі, дазвольце запытацца?—з нявіннай велічнасцю адазвалася місіс Мак-Стынджэр.—Вы жылі калі-небудзь у нумары дзевятым на Брыг-плейс, сэр? Магчыма, што памяць у мяне дрэнная, але, мне здаецца, маім жыльцом былі не вы. Да мяне жыла ў нумары дзевятым нейкая місіс Джалсон, і, напэўна, вы палічылі мяне за яе. Толькі гэтым я і магу растлумачыць вашу фамільярнасць, сэр.

— Ну-ну, мілачка, стоп, стоп!—сказаў Бансбі.

Капітан Катль не чакаў таго, што здарылася, нават ад такога вялікага чалавека, і ледзь мог гэтаму паверыць, хоць бачыў уласнымі вачыма, як Бансбі, смела ступіўшы ўперад, абхапіў місіс Мак-Стынджэр сваёй калматай сіняй рукою і так супакоіў яе гэтым магчымым жэстам і нямногімі словамі—больш ён нічога не сказаў,—што яна, зірнуўшы на яго, залілася слязмі і заўважыла, што дзіця—і тое можа цяпер узяць над ёю верх, у такім прыгнечаным становішчы яна была.

Пазбаўлены магчымасці размаўляць, не памятаючы сябе ад здзіўлення, капітан бачыў, як Бансбі паціхеньку пацягнуў гэту неўгамонную жанчыну ў краму, вярнуўся па ром, вадку і свечку, занёс усё гэта да яе і супакоіў яе, не прамовіўшы, як відаць, ніводнага слова. Неўзабаве ён у сваёй лоцманскай куртцы зайшоў у гасціную і сказаў: «Катль, я пайду, каб канваіраваць яе дадому», а капітан Катль, збянтэжаны больш, чым калі-б яго самога закавалі ў кайданы для суправаджэння на Брыг-плейс, убачыў, як уся сям'я, на чале з місіс Мак-Стынджэр, мірна рушыла адзін за адным.

Трывожныя думкі, што, можа, ён трызніць у сне і яму ўяўляюцца здані, а зусім не сям'я, створаная з плоці і крыві, не давалі спакою капітану спачатку, калі ён вярнуўся ў маленькую гасціную і астаўся ў адзіноце. Бязмежная вера ў мудрага камандзіра «Асцярожнай Клары» і бязмежнае захапленне ім перамаглі і ўзрушылі капітана.

Аднак, па меры таго як ішоў час, а Бансбі ўсё яшчэ не было, у капітана пачалі ўзнікаць пакутлівыя сумненні іншага гатунку. Магчыма, Бансбі ўмела завабілі на Брыг-плейс і трымаюць там у зневаленні як заложніка за яго сябра; у такім выпадку капітану, як сумленнаму чалавеку, належыць вызваліць яго, афяраваўшы ўласнай свабодай. Магчыма, Бансбі быў атакаваны і пераможаны місіс Мак-Стынджэр і саромеўся паказацца на вочы пасля свайго паражэння. І, нарэшце, як трэба зрабіць яму, капітану Катлю, у тым выпадку, калі ён больш нічога не пачуе ні пра Мак-Стынджэраў, ні пра Бансбі, што здавалася вельмі магчымым пры такім цудоўным і непрадбачаным збегу акалічнасцей?

Аб усім гэтым ён разважаў, пакуль не змарыўся, а Бансбі ўсё не было. Ён прымайстраваў сабе пасцель пад прылаўкам, падрыхтаваўшыся спаць; Бансбі ўсё не было. Нарэшце, калі капітан ужо не спадзяваўся ўбачыць яго, прынамсі ў гэты вечар, і пачаў распранацца, пачуўся стук колаў, які замёр ля дзвярэй, часля чаго грымнуў вокліч Бансбі.

Капітан задрыжэў ад думкі, што яму не ўдалося пазбавіцца ад місіс Мак-Стынджэр і ён прывёз яе назад у карэце.

Не! Бансбі з'явіўся толькі ў суправаджэнні вялікага куфра, які ён уласнаручна ўцягнуў у краму, і, ледзь паспеўшы ўцягнуць, сеў на яго. Капітан Катль пазнаў у ім свой куфар, які ён па-

кінуў у доме місіс Мак-Стынджэр, і, паглядзеўшы больш уважліва, са свечкаю ў руцэ, на Бансбі, падумаў, што таму мора па калені, або, прасцей кажучы, што ён п'яны. Між іншым, пераканацца ў гэтым было цяжка: у камандзіра і ў цвярозым выглядзе на фізіяноміі абсалютна нічога нельга было ўбачыць.

— Катль,—сказаў камандзір, устаючы з куфра і адчыняючы века,—гэта вашы манаткі?

Капітан зірнуў у куфар і пазнаў сваю маемасць.

— Справа зроблена ўдала. Ці не праўда, прыяцель?—запытаўся Бансбі.

Удзячны і ўзрушаны капітан схапіў яго за руку і пачаў вельмі выказваць сваё здзіўленне, але Бансбі, вырваўшы руку, зрабіў спробу падміргнуць сваім крутлівым вокам, і намаганне гэта ледзь не пазбавіла яго роўнавагі дзякуючы таму становішчу, у якім ён быў. Пасля ён рэзка расчыніў дзверы і вельмі хутка вышаў, каб вярнуцца на борт «Асцярожнай Клары»—як відаць, такі быў нязменны яго звычай, калі ён лічыў, што ён астаўся пераможцам.

Капітан у наступную-ж раніцу зноў пачаў сваё адзінотнае жыццё і не раз яго, раніцамі, у поўдзень і вечарам, ахаплялі цяжкія развагі пра старога Соля Джылса, пра думкі Бансбі адносна старога і пра тое, ці ёсць надзея на яго зварот. Такое раздум'е ўмацоўвала надзею капітана Катля, і ён чакаў інструментальнага майстра ля дзвярэй, асмельваючыся рабіць гэта цяпер, калі ён дзіўным чынам здабыў свабоду,—ставіў яго крэсла на звычайнае месца і прыводзіў у парадак маленькую гасціную, як раней, у выпадку, калі той вернецца дадому нечакана. У сваёй стараннасці ён зняў таксама з цвіка маленькі партрэт Уолтэра-школьніка, баючыся, каб ён не зрабіў цяжкага ўражання на старога, калі той вернецца. Іншы раз у капітана ўзнікала прадчуванне, што ён з'явіцца ў такі та дзень, а неж у нядзелю ён нават заказаў два абеды—такая вялікая была яго надзея. Але стары Саламон не з'яўляўся. А суседзі па-ранейшаму наглядалі, як чалавек, падобны да марака, у глянцавітым капялюшы, стаіць вечарамі ў дзвярах крамы і ўважліва глядзіць на вуліцу

РАЗДЗЕЛ XI

Сямейныя адносіны.

Было-б ненатуральна, калі-б чалавек з такім характарам, як містэр Домбі, сустрэўшы супроцьдзейнае з боку такой энергічнай асобы, якую ён супроць сябе ўзняў, змякчыў уладны і суровы свой нораў або калі-б халодная, непранікальная броня

ганарлівасці, якой ён пакрываўся, зрабілася больш гнуткай ад няспынных сутычак з высокамернай пагардай і абурэннем.

У сваіх дачыненнях да першай жонкі містэр Домбі, халодны і велічна-ганарысты, трымаўся як нейкае вышэйшае стварэнне і бадай ці не лічыў сябе такім. Для яе ён быў «містэрам Домбі», калі яна ўпершыню яго ўбачыла, і астаўся «містэрам Домбі», калі яна памерла. Ён сцвярджаў сваю велічнасць на працягу ўсяго іх супольнага жыцця, і яна пакорна яго прызнавала. Ён захаваў за сабой сваё высокае становішча на троне, а яна—сваё скромнае месечка на ніжняй яго ступенцы, і добра было яму, які аддаўся ў рабства адзінай ідэі. Ён думаў, быццам ганарлівасць другой яго жонкі злучыцца з яго ганарлівасцю, увальецца ў яе і ўмацуе яго велічнасць. Ён лічыў сябе больш ганарыстым, чым калі-б то ні было, калі яму спрыяе ганарлівасць Эдзіт. Яму і ў галаву не прыходзіла, што яна можа паўстаць супроць яго. А цяпер, калі ён пераканаўся, што яна паўстае на яго шляху на кожным кроку яго штодзённага жыцця, паварочваючы да яго сваё халоднае, задзірыстае і пагардлівае аблічча, ганарлівасць яго, замест таго каб звянуць або схліць галаву пад ударам, пусціла новыя парасткі, зрабілася больш сканцэнтраванай і напружанай, больш панурай, сумнай і непадатлівай, чым калі-небудзь раней.

Здавалася, лёс асудзіў яго быць заўсёды гордым і магутным, заўсёды зняважаным і бездапаможным, калі ён павінен быць асабліва моцным. Каму суджана было ажыццявіць гэту волю лёсу?

Каму? Каму ўдалося заваяваць любоў яго жонкі таксама, як любоў яго сына? Хто была тая, якая абвясціла яму аб гэтай новай перамозе, калі ён сядзеў у цёмным кутку? Хто была тая, чыё адзінае слова дасягала мэты, якой ён не мог дасягнуць пры ўсім напружанні сіл? Хто была тая, пазбаўленая яго любові, клопатаў і ўвагі, якая квітнела і рабіла бліскучыя поспехі, тады як паміралі тыя, каму ён дапамагаў? Кім яна магла быць, як не той самай дачкою, на якую ён часта паглядаў збянтэжана ў часе яе сіратлівага дзяцінства, апанаваны страхам, што можа яе зненавідзець, і ў адносінах да якой яго прадчуванне збылося, бо ён ненавідзеў яе?

Так, і ён хацеў яе ненавідзець і ўмацаваў гэту нянавісць, хоць на яе яшчэ падаў часамі водбліск таго святла, у якім яна з'явілася перад ім у памятна вечар яго звароту з маладой жонкай. Ён ведаў цяпер, што яна прыгожая; ён не аспрэчваў таго, што яна грацыёзная і чароўная і што ён быў здзіўлен, калі яна з'явілася перад ім ва ўсёй чароўнасці сваёй жаночасці. Але нават за гэта ён яе вінаваціў. Аддаючыся панураму і нездароваму раздум'ю, няшчасны чалавек, смутна разумеючы сваё адчужэнне ад усіх людзей і несвядома імкнучыся да таго, што ўсё жыццё ад сябе адштурхоўваў, стварыў адваротнае ўяўленне аб сваіх пра-

вах і крыўдах і дзякуючы гэтаму апраўдваў сябе перад ёй. Чым больш годнай за яго абяцала яна стаць, тым больш ён схіляўся дамагацца заднім чыслом яе паважання і пакорлівасці. Хіба выяўляла яна калі-небудзь сваё паважанне і пакорлівасць? Чыё жыццё ўпрыгожвала яна—яго ці Эдзіт? Каму першаму адкрыла сваю чароўнасць—яму ці Эдзіт? Ды адносінны-ж паміж імі, з самага яе нараджэння, не былі падобнымі да адносін паміж бацькам і дачкою! Яны заўсёды былі чужымі адзін аднаму. Яна заўсёды рабіла насуперакі яму. Цяпер яна ўдзельнічала ў змове супроць яго. Нават яе прыгажосць змякчала людзей, якія не схіліліся перад ім, і зневажала яго сваёй супроцьнатуральнай урачыстасцю.

Панураму, упартаму, хмурнаму дэману, якім ён быў апантаны, яго жонка супроцьпаставіла сваю—іншую—гордасць. Яны ніколі не маглі-б жыць шчасліва разам; але нішто не магло зрабіць іх жыццё больш няшчасным, чым гэта наўмысная і ўпартая барацьба такіх страцей. Яго гордасць дамагалася захавання яго вярхоўнай улады і патрабавала ад яе прызнання гэтай улады. Яна згадзілася-б пайсці на смяротныя мукі, але да апошняй хвіліны не зводзіла-б з яго ганарыстага позірку, які выказаў спакой і няўмольную пагарду. Вось чаго ён дамогся ад Эдзіт! Ён не падазраваў аб тым, якія буры і барацьбу вытрымала яна, пакуль не заслужыла гонару насіць яго імя. Ён не падазраваў аб тым, на якія ўступкі, на яе думку, яна пайшла, калі дазволіла яму назваць яе сваёй жонкай.

Містэр Домбі вырашыў паказаць ёй, што ён—уладар. Няма і не можа быць іншай волі, апрача яго волі. Ён хацеў, каб яна была гордай, але яе гордасць павінна была служыць яго інтарэсам, а не шкодзіць ім. Калі ён сядзеў адзін, раз'юшаны, ён часта чуў, як яна ад'язджала і варочалася дадому, бываючы ў лонданскім грамадстве і ўдзяляючы столькі-ж увагі яго сімпатыям і антыпатыям, яго здавальненню і незадавальненню, колькі магла-б удзяляць, калі-б ён быў яе грумам. Яе халодная, велічная роўнадушнасць—яго ўласная неаспрэчная якасць, украдзеная ёю ў яго,—зневажала яго больш, чым маглі-б зневажыць любыя паводзіны. І ён вырашыў, што прымусяць яе скарыцца перад яго ганарлівай і моцнай воляй.

Ён даўно ўжо думаў аб гэтым і аднойчы, позна ўвечары, пачуўшы, што яна вярнулася дадому, накіраваўся да яе, у яе пакой. Яна была адна, у надзвычай прыгожым убранні, і толькі што прыйшла ад сваёй маці. Выгляд у яе быў сумны і задумнены, калі ён з'явіўся перад ёю; але яна заўважыла яго яшчэ ў дзвярах, бо, глянуўшы ў люстра, перад якім яна сядзела, ён адразу-ж убачыў ссунутыя бровы і пануры выраз цудоўнага твара, які так добра яму вядомы.

— Місіс Домбі,—сказаў ён, уваходзячы,—дазвольце мне пагутарыць з вамі.

— Заўтра,—абазвалася яна.

— Цяпер самы зручны момант, пані,—засупярэчыў ён.—Вы заблуджаецеся адносна свайго становішча. Я прывык прызначаць час сам. Мне яго не прызначаюць. Мне здаецца, што вы бадай ці разумееце, місіс Домбі, хто я і што я.

— Мне здаецца,—адказала яна,—я вас вельмі добра разумею.

Пры гэтым яна паглядзела на яго і, злажыўшы на грудзях белыя рукі, якія зялі золатам і каштоўнымі каменнямі, адварнулася.

Каб яна была не такой прыгожай і не такой велічнай у сваім халодным спакоі, магчыма, яна не змагла-б унушыць яму думку аб нявыгадзе яго становішча—думку, якая пранікла праз броню ганарлівасці. Але гэта сіла ў яе была, і ён востра яе адчуў. Ён акінуў позіркам пакой; убачыў, што найлепшыя прылады туалета, што служылі для ўпрыгожання яе асобы, і раскошныя ўбранні валяюцца ўсюды і кінуты як папала—не толькі з-за капрызу і бесклапотнасці (ва ўсякім выпадку так здалося яму), але з прычыны ўпартага, высакамернага пагарджання дарагімі рэчамі. І тады ён яшчэ больш ясна зразумеў сваё становішча. Гірлянды кветак, пер'і, каштоўнасці, карункі, шоўк, атлас—куды-б ён ні зірнуў, усюды ён бачыў кінуты з пагардай скарб. Нават брыльянты—падарунак у часе вяселля—нецярыпліва падымаліся і апускаліся на яе грудзях, нібы хацелі разарваць ланцуг, які ахапляў яе шыю, і рассыпацца па падлозе, дзе яна магла-б таптаць іх нагамі.

Раздражнёны і незадаволены самім сабою, ён сеў і, астаючыся па-ранейшаму ў дрэнным настроі, прадаўжаў:

— Місіс Домбі, нам вельмі патрэбна прыйсці да нейкай згоды. Вашы паводзіны, пані, мне не падабаюцца.

Яна зноў кінула на яго позірк і зноў адварнулася, але, калі-б яна гаварыла на працягу гадзіны, ёй не ўдалося-б выказаць больш.

— Паўтараю, місіс Домбі, вашы паводзіны мне не падабаюцца. Аднойчы я ўжо скарыстаў выпадак і папрасіў, каб вы іх змянілі. Цяпер я гэтага рашуча патрабую.

— Вы выбралі зручны выпадак для першай вашай вымовы, сэр, і вы знайшлі адпаведны тон і адпаведныя словы для другой. Вы патрабуеце! Ад мяне!

— Пані,—сказаў містэр Домбі са зняважліва-ганарыстым выглядам,—я вас зрабіў сваёй жонкай. Вы носіце маё імя. Вы звязаны з маім грамадскім становішчам і маёй рэпутацыяй. Не скажу, што свет, магчыма, схілен лічыць гэты саюз ганаровым для вас, але я скажу, што прывык прад'яўляць патрабаванні да маіх бліжніх і людзей, якія ад мяне залежаць.

— Да якой з гэтых груп вы можаце аднесці мяне?—запыталася яна.

— Бадай, місіс Домбі, я-б лічыў, што мая жонка павінна належаць—або належыць—да абодвух груп.

Яна пільна паглядзела на яго і сціснула дрыжачыя губы. Ён бачыў, як закалаціліся яе грудзі, і бачыў, як твар яе загарэўся і пасля пабляднеў. Усё гэта ён мог бачыць і бачыў; але ён не мог ведаць, што ў тайніках яе сэрца адно шэптам праказанае слова прымушала яе захоўваць спакой, і гэта слова было—Фларэнс.

Сляпы вар'ят, які імкнецца да прорвы! Ён думаў, што яна стаіць у страху перад ім!

— Вы надта марнатраўная, пані,—сказаў містэр Домбі.—Вы не ведаеце меры. Вы траціце дарэмна вялікія грошы—або, больш правільна, гэта вялікія грошы для большасці джэнтльменаў,—падтрымліваючы знаёмствы, якія для мяне бескарысны і нават непрыемныя для мяне. Я прымушан настойваць на тым, каб вы гэта зусім змянілі. Ведаю, што, атрымаўшы нечакана дзесятую долю тых сродкаў, якія лёс аддаў у ваша карыстанне, лэдзі могуць кідацца ў крайнасці. І гэтых крайнасцей больш чым патрэбна. Мне-б' хацелася, каб вопыт, набыты місіс Грэйнджэр,—вопыт зусім іншы,—даў цяпер карысць місіс Домбі.

Зноў пільны позірк, дрыжачыя губы, трапятлівыя грудзі, твар, то чырванючы, то бялеючы; і зноў ціхі шэпт: «Фларэнс, Фларэнс», які чуўся ёй у біцці яе сэрца.

Яго дзёрзкая самаўпэўненасць вырасла, калі ён убачыў гэту змену ў ёй. Успалёная ранейшай яе пагардай да яго і такім нядаўнім яго адчуваннем нявыгады свайго становішча не менш, чым цяперашняй яе пакорлівасцю (так ён усё зразумеў), гэта самаўпэўненасць ужо не ведала межаў. Хто мог доўга супраціўляцца ганарыстай яго волі і жаданням? Ён вырашыў перамагчы яе, і вось, глядзіце!

— Далей, пані,—прадаўжаў містэр Домбі ўладным і загадным тонам,—будзьце ласкавы добра зразумець, што мяне належаць шанаваць і слухацца, што перад грамадой патрэбна аказваць мне поўную і яўную пашану, пані. Я да гэтага прывык. Я маю права гэтага патрабаваць. Карацей кажучы, я гэтага хачу. Я лічу гэта адпаведнай узнагародай за тое высокае становішча ў грамадстве, якое выпала вам на долю. І думаю, нікога не здзівіць, што гэта пашана ад вас патрабуецца, і вы яе аказваеце. Мне, мне!—дадаў ён выразна.

Яна маўчыць. Ніякай перамены ў ёй. Позірк накіраваны на яго.

— Я даведаўся ад вашай маці, місіс Домбі,—сказаў містэр Домбі з унушальнай важнасцю,—тое, што вам, бясспрэчна, вядома, а іменна: для папраўлення здароўя ёй раяць паехаць у Брайтон. Містэр Каркер быў такім ласкавым...

З ёй раптоўна адбылася перамена. Яе твар і шыя пачырванелі, нібы на яе ўпаў чырвоны водбліск сонечнага заходу. Не

пакінуўшы без увагі гэтай змены і вытлумачыўшы яе па-свойму, містэр Домбі прадаўжаў:

— Містэр Каркер быў такім ласкавым, што з'ездзіў туды і на час зняў там дом. Пасля вашага звароту ў Лондан я прыму захады, якія лічу неабходнымі, для лепшага вядзення гаспадаркі. Адным з такіх захадаў будзе запрашэнне на месца эканомкі (калі гэта ўдасца ажыццявіць) пражываючай у Брайтоне вельмі паважанай асобы, якая знаходзіцца ў цяжкіх абставінах, нейкай місіс Піпчын, якая раней аказвала паслугі маёй сям'і і карысталася маім давер'ем. Гаспадарка ў гэтым доме, якая ўзначальваецца толькі намінальна місіс Домбі, патрабуе спрактыкаванага чалавека.

Перш чым ён сказаў гэтыя словы, яна змяніла позу і цяпер сядзела, па-ранейшаму пільна на яго паглядаючы, і круціла на руцэ браслет: пакручвала яго не з жаночнай асцярожнасцю, але націрала ім гладкую скуру, пакуль на белай руцэ не з'явілася чырвоная паласа.

— Я заўважыў,—сказаў містэр Домбі,—і гэтым я закончу тое, што лічу патрэбным сказаць вам сёння, місіс Домбі,—хвіліну таму назад я заўважыў, пані, што мой напамінак аб містэры Каркеры быў прынят вамі некалькі дзівна. У той дзень, калі я пры гэтым давераным агенце заўважыў вам, што незадаволены вашай манерай прымаць маіх гасцей, вам захацелася пярэчыць супраць яго прысутнасці. Вам давядзецца ўстрымацца ад падобных супярэчанняў, пані, і, што вельмі магчыма, прывучыць сябе ў такіх выпадках да яго прысутнасці, калі вы не скарыстаеце сродку, які ў вас у руках,—іншымі словамі, калі вы не адбераце ў мяне падстаў для незадавальнення.

— Містэр Каркер,—прадаўжаў містэр Домбі, які пасля адзначанага ім мятушэння лічыў істотным гэты сродак падначаліць гордую жонку і, магчыма, не супраць быў паказаць гэтаму джэнтльмену сваю ўладу ў новым аспекце,—містэр Каркер, карыстаючыся маім давер'ем, місіс Домбі, вельмі добра можа карыстацца і вашым давер'ем у гэтых межах. Спадзяюся, місіс Домбі,—дадаў ён праз некалькі секунд, на працягу якіх, у прыліве ганарлівасці, ён умацаваўся ў сваёй ідэі,—спадзяюся, я ніколі не палічу неабходным даручыць містэру Каркеру перадачу вам якой-небудзь заўвагі або ганьбавання, але з прычыны таго, што для мяне, прымаючы пад увагу маё становішча і рэпутацыю, былі-б зняважлівымі частыя спрэчкі праз глупства з лэдзі, якую я ўдастоіў найвышэйшага гонару, які па маёй сіле было зрабіць, я, не вагаючыся, выкарыстаю яго паслугі, калі ў мяне будуць для гэтага падставы.

«А цяпер,—падумаў ён, устаючы з усведамленнем уласнай маральнай велічы і больш непахісным і непранікальным, чым калі-б там ні было,—яна ведае мяне і ведае маё рашэнне».

Рука, што з такою сілаю націскала на браслет, цяжка ляжала цяпер на яе грудзях, але Эдзіт, пазіраючы на містэра Домбі ўсё з тым-жа нерухомым тварам, ціха сказала:

— Пачакайце! Будзьце ласкавы! Я павінна пагаварыць з вамі.

Чаму не загаварыла яна раней і якая адбывалася ў яе душы барацьба, што пазбаўляла яе сіл гаварыць на працягу некалькіх хвілін? Дзякуючы страшэннаму напружанню волі твар яе заставаўся зусім нерухомым, як твар статуі,—павернуты да яго, ён не выяўляў ні мяккасці, ні жорсткасці, ні прыязні, ні нянавісці, ні гордасці, ні пакорлівасці—нічога, апрача пільнай, дапытлівай увагі!

— Хіба я калі-небудзь спакушала вас з мэтай, каб вы шукалі маёй рукі? Хіба я калі-небудзь карысталася якімі-б там ні было хітрыкамі, каб завабіць вас? Хіба я калі-небудзь была больш прыхільнай да вас, калі вы да мяне заляцаліся, чым пасля нашага шлюбу? Ці была я калі-небудзь у адносінах да вас іншай, чым цяпер?

— Зусім няварта, пані,—сказаў містэр Домбі,—аб гэтым гаварыць.

— Ці думалі вы, што я вас кахаю? Ці было вам вядома, што я вас не кахаю? Ды хіба вы калі-небудзь задумваліся аб маім сэрцы або ставілі сабе мэтай заваяваць нічога не каштуючую рэч? Хіба быў хоць які-небудзь намёк на гэта пры заключэнні нашай здзелкі? З вашага боку або майго?

— Гэтыя пытанні, пані,—сказаў містэр Домбі,—не маюць ніякіх адносін да сутнасці справы.

Яна стала паміж ім і дзвярыма, каб перашкодзіць яму пайсці, і, выпрастаўшыся на ўвесь рост, прадаўжала пазіраць на яго ва ўпор.

— Вы адказваеце на кожнае з іх. Бачу, што вы адказваеце раней, чым я пытаюся. Ці можаце вы адказаць інакш—вы, якому нікчэмная праўда вядома не горш, чым мне? Цяпер скажыце: калі-б я кахала вас аддана, ці маглі-б зрабіць я для вас больш, чым аддаць вам усю маю волю і сябе цалкам, як вы гэтага толькі што патрабавалі? Калі-б сэрца ў мяне было чыстае і неспакушанае і калі-б вы былі яго кумірам, маглі-б вы патрабаваць большага, маглі-б вы атрымаць больш?

— Магчыма, і не, пані,—адказаў ён холадна.

— Вы ведаеце, што я зусім іншая. і можаце адгадаць па маім твары пачуцці мае да вас.—Гордыя губы не здрыгануліся, цёмныя вочы не загарэліся, па-равейшаму позірк быў пільны і выпрабавальны.—Вы ведаеце ў агульных рысах маё жыццё. Вы гаварылі пра маю маці. Няўжо вы думаеце, што можаце прынізіць, сагнуць, зламаць мяне, прымусіўшы да падначалення і паслухмянства?

Містэр Домбі ўсміхнуўся, як усміхнуўся-б ён, калі-б у яго запыталіся, ці можа ён дастаць дзесяць тысяч фунтаў.

— Калі і адбываецца штосьці незвычайнае тут,—прадаўжала яна, лёгка правёўшы рукой над вачыма, якія аставаліся такімі-ж нерухомымі,—і я ведаю, што незвычайныя пачуцці поўняцца вось тут,—яна прыпадняла руку, якую прыціскала да грудзей, і зноў цяжка апусціла яе на грудзі,—то зразумейце: ёсць нешта дзіўнае ў той просьбе, з якой я маю намер да вас звярнуцца. Так,—шпарка сказала яна, нібы адказваючы на мімалётную змену ў яго твары,—справа ў тым, што я хачу звярнуцца да вас з просьбай.

Містэр Домбі, з ласкавым выглядам апусціўшы злёгка падбародак, адчаго затрашчаў яго туга накрухмалены каўнер, сеў на стаяўшую недалёка софу, каб выслухаць просьбу.

— Калі вы зразумеце, што і мне самой,—яму здалося, нібы на вачах у яе бліснулі слёзы, і ён падумаў аб гэтым не без самазадаволення, хоць ніводная слязінка не скацілася на яе шчаку і на яго яна пазірала ўсё тым-жа пільным поглядам,—мне самой здаецца амаль неверагодным маё рашэнне звярнуцца да чалавека, які стаў маім мужам, а ў асаблівасці да вас.—калі вы гэта зразумеце, магчыма, вы нададзіце большае значэнне маім словам. Цяжкая развязка, да якой мы ідзём і, магчыма, прыдзем, адаб'ецца не толькі на нас (гэта было-б не так важна), але і на іншых.

На іншых! Ён ведаў, каго тычылася гэтае слова, і сурова нахмурыўся.

— Я звяртаюся да вас дзеля іншых. А таксама дзеля вас і дзеля сябе самой. Пасля нашага вяселля вы трымаліся ганарліва ў адносінах да мяне, і я плаціла вам тым самым. Штодзённа і штогадзінна вы давалі зразумець мне і ўсім акружаючым, што, на вашу думку, саюз наш з'яўляецца для мяне высокім гонарам. Я думаю інакш і ў сваю чаргу давала гэта зразумець. Вы як быццам не разумеце або—паколькі гэта ў вашай сіле—яе маеце намеру прызнаць, што кожны з нас павінен ісці сваёй дарогай. Замест гэтага, вы дамагаецеся ад мяне пакорлівасці, якой не дачакаецеся ніколі.

Хоць выраз яе твара не змяніўся, гэта «ніколі» было энергічна падкрэслена тым, як яна перавяла дух.

— Я не маю да вас ніякіх пяшчотных пачуццяў. Вы гэта ведаеце. Калі-б я іх адчувала ці магла адчуваць, вам гэта было-б усёроўна. Добра ведаю, што і вы ніякіх пяшчотных пачуццяў да мяне не адчуваеце. Але мы звязаны адно з адным, і, я ўжо сказала, сувязі, што нас злучаюць, аблытваюць таксама і іншых. Мы абодва рана ці позна павінны памерці. Мы абодва ўжо звязаны з памершымі, кожны з нас страціў дзіця. Будзем спагадлівымі.

Містэр Домбі глыбока ўздыхнуў, як быццам хацеў сказаць: «О! і гэта ўсё?»

— Ні за якія багацці ў свеце,—прадаўжала яна, сочачы за ім і бляднеючы, у той час як вочы яе яшчэ ярчэй заблішчэлі,—нелга было-б купіць у мяне гэтыя словы. Калі адмахнуцца ад іх, як ад пустой фразы, ніякія багацці і ніякая ўлада не могуць іх вярнуць. Я іх сказала. Я іх узважыла, і я выканаю тое, за што бяруся. Калі вы абяцаеце быць спагадлівым, я з свайго боку дам абяцанне быць спагадлівай. Мы з вамі—самая няшчасная пара, у якой, па розных прычынах, вырвана з каранем усё, што асвятляе або апраўдвае шлюб. Але з часам мы можам дасягнуць сяброўскіх адносін або прыстасавацца адзін да аднаго. Я пастараюся прыстасавацца, калі і вы прыкладзеце намаганне. І я буду цешыць сябе надзеяй на больш вартае і шчаслівае жыццё, чым тое, якое ў мяне было ў маладосці і ў росквіце сіл.

— Пані,—з найвялікшай годнасцю сказаў містэр Домбі,—я не магу прыняць такія незвычайныя прапановы.

Яна прадаўжала пазіраць на яго ўсё так-жа пільна.

— Я не магу,—сказаў містэр Домбі, устаючы,—згадзіцца, місіс Домбі, або распачынаць з вамі перагаворы па пытанню, адносна якога мая думка і мае жаданні вам вядомы. Я прад'явіў вам *ультыматум*, пані, і мне застаецца толькі прасіць, каб вы звярнулі на яго сур'ёзную ўвагу.

Ён бачыў, як змяніўся яе твар і з'явіўся на ім ранейшы, але больш напружаны выраз. Ён бачыў, як апусціліся вочы, нібы яна не захацела глядзець на нейкі агідны і ненавісны прадмет. Ён бачыў, як засвяціўся ганарлівы лоб. Ён бачыў, як прарваліся на паверхню пагарда, гнеў, абурэнне і агіда, а бледная ціхая сур'ёзнасць рассеялася, як дым. Ён не мог не глядзець на яе, але глядзеў ён з жахам.

— Ідзіце, сэр!—сказала яна, велічна паказваючы рукой на дзверы.—Наша першая і апошняя шчырая размова скончана. З гэтага моманту нішто не можа зрабіць нас больш чужымі адзін аднаму, чым чужыя мы цяпер.

— Можашце быць упэўнены, пані,—сказаў містэр Домбі,—што я буду рабіць так, як лічу правільным, не зважаючы ні на якія гаворкі.

Яна адварнулася да яго спіной і моўчкі села перад люстрам.

— Пані, я спадзяюся на тое, што вы больш правільна зразумеце абавязак, набудзеце адпаведныя пачуцці і большую разважлівасць,—сказаў містэр Домбі.

Яна не адказала ні слова. Па выразу яе твара, які быў відаць у люстры, ён зразумеў, што яна не звяртае на яго ніякай увагі, нібы ён быў незаўважаным ёю павуком на сцяне або жукам на падлозе, або, больш правільна, нібы ён быў павуком або жукам, заўважаным ёю і раздушаным, пасля чаго яна ад яго адварнулася і забылася, як забываюць аб агідных мёртвых гадах.

У дзвярах ён аглянуўся і акінуў позіркам ярка асветлены і раскошны пакой, прыгожыя рэчы, расстаўленыя ўсюды, фігуру

Эдзіт, якая сядзела ў прыгожай сукенцы перад люстрам, і твар Эдзіт, што быў відаць у люстры, і ён пайшоў да сябе, у свой пакой, дзе здаўна аддаваўся развагам, і панёс з сабою яркі ўспамін аб усім бачаным і дзіўную, невыразную думку (іншы раз такія думкі прыходзяць у галаву) аб тым, якім будзе гэты пакой, калі ён убачыць яе ў наступны раз.

Містэр Домбі быў вельмі маўклівы, вельмі важны і вельмі ўпэўнены ў тым, што дасягне мэты.

Ён не меў намеру суправаджаць сваю сям'ю ў Брайтон, але ў часе снедання ў дзень ад'езду, гэта значыць дні праз два; ён ласкава апавясціў Клеапатру, што збіраецца хутка прыехаць туды. Нельга было марудзіць з адпраўкай Клеапатры ў такое месца, якое лічылася лячэбным, бо яна і сапраўды пагражала рассыпацца на пыл.

Яна яшчэ больш пахудзела і зморшчылася, яе слабасць на розум праяўлялася больш рэзка, а блытаніна ў думках і правалы ў памяці здаваліся больш дзіўнымі. Апрача іншых сімптомаў, у яе з'явілася прывычка блытаць імёны яе двух зяціў, жывога і памёршага, і звычайна называць містэра Домбі або «Грэйнджбі», або «Домбер», а іншы раз і так і гэтак.

Але яна была маладжавая, па-ранейшаму вельмі маладжавая; і маладжавай яна з'явілася ў дзень ад'езду на снеданне, у новым капялюшыку, спецыяльна для гэтага заказаным, і ў дарожнай сукенцы, якая была ўпрыгожана вышыўкай і абшыта шнурком, як сукеначка перастарэлага дзіцяці. Нялёгка было надзець гэты паветраны капялюшык, а калі ён ужо быў надзеты, нялёгка ўтрымаць яго на належным яму месцы на беднай дрыготкай галаве. Цяпер капялюшык не толькі ствараў дзіўнае ўражанне, упарта спаўзаючы на бок, але ўдадатак яго трэба было бесперастанку пастукваць па тульі, і абавязак гэты выконвала пакаёўка Флауэрс, якая прыслугоўвала на заднім плане ў часе снедання.

— Ну, дарагі мой Грэйнджбі,—сказала місіс Ск'ютон,—вы павінны абав абцаць,—некаторыя словы яна абсякала, а з іншых выкідала склады,—прыехаць хутчэй.

— Я толькі што сказаў, пані,—сказаў містэр Домбі моцна і выразна,—што прыеду дні праз два.

— Бог з вамі, Домбер!

Тут маёр, які прышоў развітацца з дамамі і з непахісным спакоем няўміручага стварэння выплываў свае апаплексічныя вочы на місіс Ск'ютон, сказаў:

— Ах, божа мой, пані, вы не запрашаеце старога Джо!

— Самадзейнае стварэнне, хто ён такі?—прасюсюкала Клеапатра. Але Флауэрс, стукнуўшы па капялюшыку, як быццам асвятляла яе памяць, пасля чаго яна дадала:—Ах, вы маеце на ўвазе самога сябе, нягоднік!

— Чорт як дзіўна, сэр!—шапнуў маёр містэру Домбі.—
Справа дрэнь! Яна заўсёды апраналася надта лёгка.—Сам маёр
быў захутаны да падбародка.—Але, гаворачы пра Джо, каго
можа мець на ўвазе Дж. Б., калі не старога Джо Бегстока...
Джозефа... вашага нявольніка... Джо, пані? Вось ён! Вось гэты
чалавек! Вось сэрца Бегстока, пані!—усклікнуў маёр, моцна
стукнуўшы сябе ў грудзі.

— Дарагая мая Эдзіт... Грэйнджбі... гэта надзвычайна
дзіўна,—бурчліва сказала Клеапатра,—што маёр...

— Бегсток! Дж. Б.!—закрычаў маёр, бачачы, што яна ста-
раецца ўспомніць яго прозвішча.

— Ну, гэта няважна,—сказала Клеапатра.—Эдзіт, любачка,
як вам вядома, я заўсёды забывалася імёны... аб чым гэта я га-
варыла?... ах, так!.. надзвычай дзіўна, што столькі людзей хочуць
мне наведць. Я еду не надоўга. Я вярнуся. Дапраўды-ж, яны
могуць дачакацца майго звароту!

Пры гэтым Клеапатра паглядала на ўсіх, хто сядзеў за ста-
лом, і мела вельмі ўстрыможаны выгляд.

— Я не хачу гасцей... дапраўды-ж, я не хачу гасцей,—ска-
зала яна,—маленькі адпачынак... і ўсё такое... вось што мне
патрэбна. Дзёрзкія нягоднікі не павінны набліж да мяне, пакуль
я не скіну гэтай здрантвеласці.

І, уваскрашаючы свае какетлівыя манеры, яна паспрабавала
злёгка ўдарыць маёра веерам, але замест гэтага перавярнула ку-
бак містэра Домбі, які стаяў зусім з іншага боку.

Адна толькі Эдзіт ні разу не ўзняла вачэй ні на каго з ся-
дзеўшых за сталом, і яе як быццам не здзіўляла тое, што гавары-
ла і рабіла яе маці. Яна прыслухоўвалася да бязладнай га-
воркі або, ва ўсякім выпадку, паварочвалася да маці, калі тая яе
звала; паціху кідала ў адказ некалькі слоў, калі гэта было не-
абходна, а іншы раз перапыняла яе, калі тая пачынала гаварыць
няскладна, або адным словам накіроўвала яе думку на той шлях,
з якога яна збілася. Маці, якой-бы не была яна няўстойлівай ва
ўсіх адносінах, аставалася пастаяннай у адным: яна ўвесь час
сачыла за дачкой. Яна пазірала на цудоўны твар, нерухомы
і строгі, нібы высечаны з мрамару, то з баязлівым зачараваннем,
то з недарэчным хіхіканнем, стараючыся выклікаць на ім
усмешку або капрызна праліваючы слёзы і рэўніва ківаючы га-
лавой, нібы яна ўяўляла, што дачка гідзілася ёю, але ўвесь час
адчуваючы прыцягваючую яго сілу,—гэта адчуванне аставалася
назменным у адрозненне ад іншых яе адчуванняў.

З Эдзіт яна іншы раз пераводзіла позірк на Фларэнс і зноў
палахліва звяртала яго на Эдзіт, а іншы раз старалася глядзець
у іншы бок, каб не бачыць твара дачкі; але зноў ён нібы пры-
цягваў яе, хоць Эдзіт не паварачвалася да яе, калі тая на яе не
пазірала, і не бянтэжыла яе ніводным позіркам.

Пасля снадання місіс Ск'ютон зрабіла выгляд, быццам з дзявоцкай грацыяй абавіраецца на руку маёра, але ў сапраўднасці яе падтрымлівала з другога боку пакаёўка Флауэрс, а ззаду падпіраў паж Уітэрс, і такім чынам яе давалі да карэты, у якой ёй патрэбна было ехаць разам з Фларэнс і Эдзіт у Брайтон.

— Няўжо Джозеф канчаткова прагнаны?—запытаўся маёр, прасоўваючы ў дзверцы сваю пурпуравую фізіяномію.—Чорт пабяры, пані, няўжо Клеапатра такая бязлітасная, што забараняе свайму вернаму Антонію Бегстоку з'явіцца перад тварам яе?

— Пайшлі адсюль!—сказала Клеапатра.—Я вас цярпеш не магу. Калі будзеце разумным, можаце наведаць мяне, калі я вярнуся.

— Скажыце Джозефу, пані, што ён можа жыць гэтай надзеяй,—адказаў маёр,—інакш ён памрэ ад распачы.

Клеапатра ўздрыганулася і адкінулася назад.

— Эдзіт, дарагая мая,—усклікнула яна,—скажыце яму...

— Што?

— Такія жахлівыя словы!—сказала Клеапатра.—Ён гаворыць такія жахлівыя словы!

Эдзіт паказала яму знакам пайсці, загадала ехаць і пакінула нясцерпнага маёра містэру Домбі.

Клеапатра, папераменна бурчлівая, самазадаволеная, незасынаючая і засынаючая, але нязменна маладжавая, прыбыла ў той-жа вечар у Брайтон, рассыпалася як звычайна на кавалкі і была пакладзена ў пасцель.

На вышэйшым савеце медычных знаўцаў было пастаноўлена, што яна павінна штодзённа выязджаць на прагулку і штодзённа, калі сілы ёй дазваляць, выходзіць з экіпажа і прагульвацца пехатою. Эдзіт гатова была суправаджаць яе, па-ранейшаму безудзельна ўважлівая і спакойна цудоўная,—і яны выязджалі ўдваіх. З таго часу, як матцы зрабілася горш, Эдзіт у прысутнасці Фларэнс адчувала сябе няёмка і, пацалаваўшы Фларэнс, гаварыла ёй, што лічыць за лепшае быць адной з маткай.

Аднойчы місіс Ск'ютон была ў раздражнёным і сварлівым настроі, які нагадваў яе стан у перыяд папраўкі пасля першага ўдару. Спачатку яна моўчкі сядзела ў экіпажы, паглядаючы на Эдзіт, пасля ўзяла яе руку і гарача пацалавала. Дачка не забірала ад яе рукі і не супраціўлялася, калі тая падняла яе і гэтая рука, калі яе выпусцілі, зноў упала. Тады місіс Ск'ютон пачала хныкаць і лямантаваць, гаварыць аб тым, якой яна была цудоўнай маткай і як ёю пагарджалі. Час ад часу яна пачынала капрызна паўтараць аб гэтым, калі яны ўжо вышлі з экіпажа, і яна, пакульгваючы, цягнулася, абавіраючыся на Уітэрса і на кіёк; Эдзіт ішла збоку, а экіпаж памалу ехаў за імі на некатрай адлегласці.

Быў халодны, хмурны, ветраны дзень; яны былі на крэйдавых узгорках, і між імі і небам не было нічога, апрача бясплоднай прасторы. Маці, бурчліва цешачыся з сваёй манатоннай скаргі, усё яшчэ паўтарала яе паціху, а дачка з ганарлівым выглядам павольна ішла каля яе, калі над цёмным грэбенем узгорка паказаліся дзве набліжаючыся да іх фігуры, якія здалёку былі так падобны да карыкатурнага паўтарэння іх саміх, што Эдзіт спынілася.

Як толькі яна спынілася, спыніліся і гэтыя дзве фігуры; і тая, хто, на думку Эдзіт, была скажоным падабенствам яе маці, з запалам сказала штосьці другой, паказваючы на іх рукою. Яна, здавалася, не супраць была павярнуць назад, але другая, у якой Эдзіт заўважыла такое падабенства з сабой, што яе ахапіла дзіўнае пачуццё, падобнае да страху, пайшла ўперад.

Большую частку гэтых назіранняў Эдзіт зрабіла, ідучы ім насустрэч, бо яна прыпынілася толькі на секунду. Падышоўшы да іх бліжэй, яна ўбачыла, што яны апрануты бедна, як падарожнікі, што прабіраюцца пехатою па дарогах, і маладая жанчына нясе нейкае вязанне і яшчэ нейкія рэчы, прызначаныя для продажу, а старая цягнецца з пустымі рукамі.

І, аднак, якой ні была вялікай розніца ў вопратцы, выглядзе, прыгажосці, Эдзіт усё яшчэ мімаволі параўноўвала маладую жанчыну з сабою. Магчыма, яна бачыла на яе твары сляды таго, што захоўвалася і ў яе на душы, але не прарвалася яшчэ на паверхню. А калі жанчына наблізілася і, у адказ на яе позірк, пільна паглядзела на яе ззяючымі вачыма, бяспрэчна нагадваючы яе самую абліччам і выглядам і нібы думаючы аб тым самым,—тады Эдзіт адчула, што дрыжыкі прабеглі ў яе па спіне, нібы дзень стаў больш хмурным і вецер халаднейшым.

Цяпер яны параўняліся. Старая, абрыдліва працягваючы руку, спынілася папрасіць міласціну ў місіс Ск'ютон. Маладая жанчына таксама спынілася, і яна і Эдзіт паглядзелі адна другой у вочы.

— Што ў вас ёсць для продажу?—запыталася Эдзіт.

— Толькі вась гэта,—адказала жанчына, паказваючы свой тавар, але не пазіраючы на яго.—Сябе я ўжо даўно прадала.

— Мілэдзі, не верце ей,—закаркала старая, звяртаючыся да місіс Ск'ютон.—Не верце таму, што яна гаворыць! Ёй падабаецца балбатаць дарэмна. Гэта мая непачівая красуня-дачка. За ўсё, што я для яе зрабіла, яна толькі і ведае, што дакарае мяне, мілэдзі. Вось зірніце, мілэдзі, як яна глядзіць на сваю бедную, старую маці.

Калі місіс Ск'ютон выняла дрыжачай рукой партманет і спехам намацвала манеты, а старая сачыла за ёй з прагнасцю—нецяплявія і састарэлыя, яны амаль дакраналіся адна да другой таловамі,—Эдзіт умяшалася.

— Я вас бачыла раней,—зварнулася яна да старой.

— Так, мілэдзі,—прысядаючы, сказала старая.—Там, у Уорыкшыры, раніцей у гаі. Калі вы нічога не хацелі мне даць. Ну, а джэнтльмен—той даў мне! Ды благаславіць яго бог, ды благаславіць яго бог!—прашамкала старая, падымаючы кастлявую руку да неба і агідна ўсміхаючыся сваёй даччы.

— Не пераконвайце мяне, Эдзіт!—злосна сказала місіс Ск'ютон, папярэджаючы супярэчанне з яе боку.—Вы нічога ў гэтым не разумееце. Я не хачу, каб мяне пераконвалі. Я ўпэўнена, што гэта надзвычайная жанчына і добрая маці.

— Так, так, мілэдзі,—затарабаніла старая, прагна працягваючы руку.—Дзякую вам, мілэдзі! Ды благаславіць вас бог, мілэдзі!! Дабаўце яшчэ шэсць пенсаў, дарагая лэдзі, вы-ж самі добрая і пшчотная маці.

— Запэўняю вас, мая слаўная старэнькая, са мною таксама абыходзяцца іншы раз вельмі непачыва,—захныкала місіс Ск'ютон.—Вось, вазьміце! Паціснем адна другой руку. Вы добрая старэнькая, у вас столькі гэтага... як яно там называецца... і ўсяго такога. Вы поўны любові і так далей, хіба не праўда?

— О, так, мілэдзі!

— Я ўпэўнена, што вы такая; такі і гэты сапраўдны джэнтльмен, Грэйнджбі. Я павінна яшчэ раз паціснуць вам руку. А цяпер ідзіце! І я спадзяюся,—звярнулася яна да яе дачкі,—што вы праявіце больш удзячнасці і натуральнага, як яно там называецца, і ўсяго такога—я ніколі не магла запомніць гэтыя назвы,—бо не было на свеце лепшай маці, чым гэта добрая старэнькая. Ідзем, Эдзіт!

Калі разваліны Клеапатры, хныкаючы, пацягліся назад і, памятаючы аб румянах, асцярожна выціралі слёзы, старая пакандыбала ў другі бок, шамкаючы і пералічваючы грошы. Больш жыводным словам не абмяняліся Эдзіт і маладая жанчына, не зрабілі ніводнага жэста, але абедзве ні на секунду не зводзілі вачэй адна з другой. Так стаялі яны тварам да твара, пакуль Эдзіт, нібы прачнуўшыся, не прайшла павольна ўперад.

— Вы прыгожая жанчына,—прамармытаў яе цень, пазіраючы ёй услед,—але прыгажосць нас не выратаўвае. І вы гордая жанчына, але гордасць нас не выратаўвае. Мы павінны пазнаць адна другую, калі сустрэнемся зноў.

РАЗДЗЕЛ ХІІ

Новыя галасы ў хваліх.

Усё ідзе так, як з даўніх часоў ішло. Хвалі ахрыплі, паўгараючы сваю таямнічую гаворку; пясок навалены на беразе; марскія птушкі ўзлятаюць і лунаюць; вятры і воблакі ляцяць па нявызнаных сваіх шляхах; белыя рукі вабяць у месячным святле, заклікаючы ў нябачаную, далёкую краіну.

З пяшчотнай, меланхалічнай радасцю Фларэнс зноў бачыць старыя месцы, дзе калісьці блукала такая сумная і, аднак, шчаслівая, і думае пра яго ў ціхім кутку, дзе абое яны многа-многа разоў гутарылі, а хвалі плёскаліся ля яго пасцелі. І цяпер, калі яна сядзіць тут у задуменні, ёй чуваць у невыразным, ціхім нараканні мора паўтарэнне яго кароценькай аповесці, яго ўласных слоў, і здаецца, што ўсё яе жыццё, і надзеі, і смутак з таго часу—у закінутым доме і доме, які ператварыўся ў надзвычай прыгожы палац,—адлюстраваны ў гэтай цудоўнай песні.

А ціхамірны містэр Тутс, які сноўдаўся паводдаль, журботна паглядаючы на абажаемую ім істоту, містэр Тутс, які прышоў сюды за Фларэнс, але па сваёй далікатнасці не адважваўся трывожыць яе ў такую хвіліну, таксама чуе рэквіем¹ маленькаму Домбі ў шуме хваль, што ўздываюцца і падаюць і вечно кладаюць мадрыгал² у гонар Фларэнс. Так, і ён смутна разумее—бедны містэр Тутс!—што яны шэпчуць пра тых часы, калі ён па ўласнаму пераконанню, быў больш разумным і зусім не тупагалавым, і слёзы паказваюцца ў яго на вачах, калі ён думае, што зрабіўся цяпер няўцямлівым і дурным і прыгодным толькі для таго, каб з яго смяліся; і слабее яго радасць, выкліканая заспакойваючым шэптам хваль, якія нагадваюць яму аб збаўленні ад адказнасці перад Пеўнем, бо гэты баявы экзэмпляр курагніка адсутнічае, трэніруючыся (за кошт Тутса) перад вялікай бойкай з Ларкі Бой.

Але містэр Тутс набіраецца храбрасці, калі хвалі нашэптваюць яму прыемную думку, і памаленьку, не раз спыняючыся ў нерашучасці, набліжаецца да Фларэнс. Заікаючыся і чырванючы, містэр Тутс прытвараецца здзіўленым і гаворыць (ад самага Лондана ён неадступна ішоў следам за яе карэтай, цешачыся нават тым, што задыхаўся ад пылу, што падымаўся з-пад кол) аб сваім надзвычайным здзіўленні.

— І вы ўзялі з сабою Дыягена, міс Домбі!—кажа містэр Тутс, працяты наскрозь дакраненнем маленькай ручкі, так ласкава і даверліва працягнутаю яму.

Вядома, Дыяген тут і, вядома, у містэра Тутса ёсць падставы яго заўважыць, бо Дыяген імкнецца да ног містэра Тутса. Але Дыягена спыняе спакойная гаспадыня.

— Куш, Ды, куш! Няўжо вы забыліся, Ды, каму мы абавязаны нашым сяброўствам? Саромцеся!

— Дыяген дыхае родным паветрам, праўда, міс Домбі?—кажа містэр Тутс.

Фларэнс з удзячнай усмешкай згаджаецца.

— Міс Домбі,—кажа містэр Тутс,—прашу прабачэння, але калі вы не супраць зайсці да Блімбераў, я... я іду туды.

¹ Рэквіем—каталіцкая царкоўная служба з музыкай па памёршым.

² Мадрыгал (грэч.)—у старажытную эпоху—песня пастуха; у новы час—песня, якая ўсхваляе каго-небудзь.

Фларэнс, не кажучы ні слова, бярэ пад руку містэра Тутса, і яны накіроўваюцца ў дарогу, Дыаген бяжыць наперадзе. У містэра Тутса дрыжаць калені, і хоць ён надзвычай добра апрануты, яму здаецца, што касцюм дрэнна ляжыць на ім, ён бачыць зморшчыкі на шэдэўры Берджэса і К° і шкадуе, што не надзеў самай параднай пары ботаў.

Знадворку дом доктара Блімбера захоўвае ўсё той самы педантычны і вучоны выгляд, а наверху акно, на якое яна, бывала, пазірала, шукаючы бледны тварык, і, убачыўшы яе, бледны тварык у акне асвятляўся ўсмешкай, а худзенькая ручка пасылала паветраны пацалунак, калі яна праходзіла міма. Дзверы адчыняе той самы падслепаваты малады чалавек, чыя дурная ўсмешка, звернутая да містэра Тутса, з'яўляецца выказваннем слабахарактарнасці. Іх уводзяць у кабінет доктара, дзе сляпы Гамер і Мінерва даюць ім аўдыенцыю, як у мінулыя часы, пад акампанемент паважнага цікання вялікага гадзінніка ў вестыбюлі і дзе глобусы стаяць на ранейшым месцы, нібы і свет нерухомы і нішто ў ім не гінэ з прычыны ўсеагульнага закона, па якім—пакуль свет круціцца—усё рассыпаецца ў прах.

А вось і доктар Блімбер і яго вучоныя ногі; вось і місіс Блімбер у сваім нябесна-блакітным чапцы; вось і Карнелія са сваімі рыжаватымі кудрамі і бліскучымі акулярамі, якая па-ранейшаму капаецца, як магільшчык, у грабніцах моў. Вось стол, на якім ён сядзеў, пакінуты, адзінокі, «навічок» у школе; і сюды далятае здалёку варкатанне ўсё тых-жа хлопчыкаў, якія жывуць усё тым-жа жыццём у тым-жа пакоі на падставе ўсё тых-жа прынцыпаў.

— Тутс!—кажа доктар Блімбер.—Вельмі рад вас бачыць, Тутс. Містэр Тутс хіхікае ў адказ.

— І ў такім добрым таварыстве, Тутс!—кажа доктар Блімбер. Містэр Тутс з барвовай фізіяноміяй растлумачвае, што выпадкова сустрэў міс Домбі, і, з прычыны таго што міс Домбі, як і ён сам, паждала наведаць старыя месцы, яны прышлі разам.

— Вядома, вам будзе прыемна, міс Домбі,—кажа доктар Блімбер,—пабачыць нашых маладых сяброў. Гэта ўсе вашы былыя аднакашнікі, Тутс. Здаецца, з таго часу не паступала новых вучняў, дарагая мая,—гаворыць доктар Блімбер Карнеліі,—з таго часу, як містэр Тутс нас пакінуў?

— Апрача Байтэрстона,—супярэчыць Карнелія.

— Правільна,—кажа доктар.—Для містэра Тутса Байтэрстон—новая асоба.

Бадай, новая і для Фларэнс, бо ў класе Байтэрстон—ужо не майстар Байтэрстон з пансіёна місіс Піпчын—франціць у каўнерыку і гальштуку і носіць гадзіннік. Але Байтэрстон, народжаны пад нейкай нешчаслівай бенгальскай планетай, увесь запэчканы чарнілам, а яго лексікон так распух ад пастаяннага звяртання да яго за даведкамі, што не хоча зачыняцца і пазяхае, як быццам

і на самай справе стаіўся ад бяскончых прыставанняў. Паўяхае таксама і яго гаспадар Байтэрстон, які вырошчваецца пад узмацненым ціскам доктара Блімбера; але ў паўяханні Байтэрстона адчуваецца злосьць і пагроза, і чулі, як ён выказваў жаданне, каб «стары Блімбер» папаўся яму ў рукі ў Індыі. Там ён і апамятацца не паспее, як яго зацягнуць у глыбіню краіны Байтэрстонавы кулі і перададуць з рук на рукі тугам¹; ужо ў гэтым ён можа не сумнявацца.

Брыгс па-ранейшаму круціць жорны навукі, а таксама і Тозер, і Джансон, і ўсе астатнія; старэйшыя вучні заняты пераважна тым, што з найвялікшай стараннасцю забываюцца ўсё, што ведалі, калі былі маладзей. Усе яны такія пачцівыя і бледныя, як і ў ранейшыя часы, і сярод іх містэр Фідэр, бакалаўр мастацтваў, з касцістымі рукамі і шчаціністай галавой працуе па-ранейшаму: у сучасны момант пушчан у ход яго Герадот², а астатнія валікі ляжаць на паліцы за яго спіной.

Велізарнае ўражанне стварае на гэтых паважных маладых джэнтльменаў візіт вырваўшагася на волю Тутса, на якога паглядаюць з пачціvasцю, як на таго, хто перайшоў Рубікон³ і даў зарок ніколі не варочацца і чый фасон касцюма і чые каштоўныя ўпрыгожанні прымушаюць перашэптвацца спадцішка.

Вялікае хваляванне выклікана таксама прысутнасцю Фларэнс, у якую маладыя джэнтльмены адразу-ж зноў закахаліся. Чорная рэўнасць успыхвае да містэра Тутса, і Брыгс прытрымліваецца тае думкі, што Тутс, нарэшце, не такі ўжо дарослы. Але гэты ганебны паклёп хутка абвяргаецца містэрам Тутсам, які гучна гаворыць містэру Фідэру, бакалаўру мастацтваў: «Як маецца, Фідэр?» і запрашае яго паабедаць сёння разам у Бедфорда.

Паціскаюць рукі, раскланьваюцца, і кожны малады джэнтльмен гарыць жаданнем пазбавіць Тутса міласцей міс Домбі, а пасля таго, як містэр Тутс, хіхікаючы, кінуў позірк на свой стары пюпітр, Фларэнс і ён адыходзяць з місіс Блімбер і Карнеліяй, і чуваць, як за іх спіной доктар Блімбер, выходзячы апошнім і зачыняючы дзверы, гаворыць: «Джэнтльмены, зараз мы адновім нашы заняткі». Бо толькі гэта і бадай ці яшчэ што чуе доктар у шаптанні хваль і ўсё жыццё не чуў нічога іншага.

Пасля Фларэнс паціхеньку ідзе і разам з місіс Блімбер і Карнеліяй падымаецца наверх у старую спальню; містэр Тутс, разумеючы, што ў ім, ды і ні ў кім іншым, там не маюць патрэбы, размаўляе з доктарам у дзвярах кабінета, або, правіль-

¹ Тугі—члены індыйскай секты, якім прыносілі чалавечыя афяры для ўміласцівення багіні Бовані.

² Герадот—першы грэчаскі гісторык (V ст. да н. э.).

³ Рубікон—рака, якая служыла ў эпоху Юлія Цэзара граніцай паміж Рымам (Італіяй) і Галіяй (Францыяй). Юлій Цэзар, не падначаліўшыся рымскаму сенату, вышэйшаму дзяржаўнаму органу, перайшоў Рубікон (49 г. да н. э.) для заваявання Рыма; „перайсці Рубікон“—зрабіць рашучы крок.

ней, слухае, што гаворыць яму доктар, і здзіўляецца, чаму ён лічыў некалі гэты кабінет свяцілішчам, а самага доктара з яго акруглымі нагамі, вывернутымі, як у царкоўнага фартэпіяна, чалавекам, які наводзіць пачцівы жах. Фларэнс неўзабаве прыходзіць і развітваецца; містэр Тутс развітваецца, а Дыаген, які ўвесь гэты час бязлітасна дакучаў падслепаватаму маладому чалавеку, кідаецца да дзвярэй і з дзёрзкім вясёлым брэхам ляціць уніз па адхону; тым часам Мілія і другая служанка доктара выглядаюць з акна верхняга паверха, насміхаючыся «з гэтага Тутса» і гаворачы пра міс Домбі. «Ну, дапраўды-ж, хіба яна не падобна да свайго брата, толькі яшчэ прыгажэйшая?»

Містэр Тутс, заўважыўшы слёзы на твары Фларэнс, якая спусцілася ўніз, страшэнна ўстрыжаны і збянтэжаны і спачатку баіцца, ці не дапусціў ён промаху, прапанаваўшы наведаць Блімбераў. Але ён хутка супакойваецца, калі яна сцвярджае, што ёй было надзвычай прыемна зноў тут пабываць, і гаворыць пра гэта вельмі весела, пакуль яны ідуць па беразе. Чутны голасы мора і яе пяшчотны голас, і калі Фларэнс і містэр Тутс набліжаюцца да дома містэра Домбі, і містэр Тутс павінен расстацца з ёй, ён заняволен да такой ступені, што ў яго не астаецца і прызнакаў свабоднай волі. Калі яна на развітанне працягвае яму руку, ён ніяк не можа яе выпусціць.

— Міс Домбі, прашу прабачэння,—меланхалічным шэптам гаворыць містэр Тутс,—але калі-б вы мне дазволілі...

Усмішлівыя і нявінныя вочы Фларэнс прымушаюць яго адразу-ж запнуцца.

— Калі-б вы мне дазволілі... калі-б вы не палічылі гэта за дзёрзкасць, міс Домбі, калі-б я мог... зразумела, без усякага заахвочвання, калі-б я мог, ведаеце, спадзявацца,—гаворыць містэр Тутс.

Фларэнс пазірае на яго дапытліва.

— Міс Домбі,—гаворыць містэр Тутс, які адчувае, што цяпер ужо нельга адступаць,—дапраўды-ж, я абажаю вас да такой ступені, што проста не ведаю, што мне з сабою рабіць. Я вельмі няшчасны чалавек. Калі-б мы не стаялі цяпер на рагу пляца, я паў-бы на калені і прасіў-бы вас, без усякага заахвочвання з вашага боку, даць мне толькі надзею, што я магу... магу лічыць магчымым, што вы...

— О, калі ласка, не патрэбна!—крычыць Фларэнс, устрыжваная і ўсхваляваная.—О, прашу вас, не патрэбна, містэр Тутс! Калі ласка, кінце! Не кажыце больш нічога. Будзьце добрым, зрабіце мне такую ласку, не кажыце!

Містэр Тутс вельмі засаромлены і стаіць з разяўленым ротам.

— Вы былі такім добрым да мяне,—кажа Фларэнс,—я вам так удзячна, у мяне столькі падстаў быць прыхільнай да вас, як да лепшага сябра, і, дапраўды-ж, я да вас так і прыхільна,—тут нявінны твар паварочваецца да яго з самай ласкавай і шчырай

усмешкай,—і я ўпэўнена, што вы хочаце толькі сказаць мне «да пабачэння».

— Зразумела, міс Домбі,—кажа містэр Тутс,—я... я... іменна гэта я і хачу сказаць. Гэта не мае ніякага значэння.

— Да пабачэння!—ускліквае Фларэнс.

— Да пабачэння, міс Домбі!—мармоча містэр Тутс.—Спа-
дзяюся, вы нічога дрэннага не падумаеце. Гэта... гэта не мае
ніякага значэння, дзякую вам. Гэта не мае абсалютна ніякага
значэння.

Няшчасны містэр Тутс у поўнай распачы вяртаецца ў сваю
гасцініцу, замыкаецца ў спальні, кідаецца на ложка і вельмі
доўга ляжыць: падобна да таго, што гэта ўсё-такі мае велізар-
нае значэнне. Але містэр Фідэр, бакалаўр мастацтваў, з'яўляецца
на абед—на шчасце для містэра Тутса, бо ў праціўным выпадку
невядома, калі-б ён устаў. Містэр Тутс нехаця ўстае, каб сустрэць
яго і аказаць яму гасцінны прыём.

І добратворны ўплыў гэтай соцыяльнай добрадзейнасці—гас-
ціннасці (не кажучы ўжо пра віно і надзвычайны пачастунак)—
адкрывае сэрца містэра Тутса і робіць яго гаваркім. Ён не гаво-
рыць містэру Фідэру, бакалаўру мастацтваў, аб тым, што здо-
рылася на рагу пляца, але, калі містэр Фідэр пытаецца ў яго
«калі-ж гэта адбудзецца», містэр Тутс адказвае, што «ёсць прад-
меты, аб якіх...», і тым самым адразу-ж ставіць на месца Фідэра.
Далей містэр Тутс выказвае здзіўленне: якое права меў Блімбер
звяртаць увагу на яго з'яўленне ў прысутнасці міс Домбі! Калі-б
ён, Тутс, захацеў палічыць гэта дзёрзкасцю, ён вывеў-бы яго на
чыстую ваду, не глядзячы на тое, што ён—доктар, але, думае ён,
гэта тлумачыцца толькі невуцтвам Блімбера. Містэр Фідэр кажа,
што ніколькі ў гэтым не сумняваецца.

Між іншым, містэру Фідэру, як загадычнаму сябру, дазва-
ляецца закранаць нейкі прадмет. Містэр Тутс патрабуе толькі,
каб пра яго гаварылі таямніча і з пачуццём. Пасля некалькіх
шклянак віна ён прапаноўвае выпіць за здароўе міс Домбі, да-
даўшы: «Фідэр, вы нічога не разумееце аб тым, з якімі пачу-
ццямі я прапаноўваю гэты тост». Містэр Фідэр адказвае: «О, не,
разумею, дарагі мой Тутс, і яны робяць вам гонар, старына».
Містэр Фідэр поўніцца дружалюбнасцю, паціскае руку і кажа,
што калі Тутсу патрэбен будзе калі-небудзь брат,—Тутс ведае,
дзе знайсці яго. Містэр Фідэр гаворыць таксама, што ён па-
рэкамендаваў-бы містэру Тутсу—калі ён хоча выслухаць яго па-
раду—навучыцца граць на гітары або хоць-бы на флейце, бо
жанчыны, калі вы да іх заляцаецеся, любяць музыку, і ён сам
у гэтым пераканаўся.

Гэта вымушае містэра Фідэра, бакалаўра мастацтваў, пры-
знацца, што ён мае на прымеце Карнелію Блімбер. Ён гаворыць
містэру Тутсу, што нічога не мае супраць акулераў, і калі доктар
мае намер зрабіць пахвальны ўчынак і пакіне весці справу, ну
што-ж, у такім выпадку яны будуць забяспечаны. На яго думку

чалавек, які заробіць добрую суму грошай, абавязан кінуць справу, і Карнелія была-б такой памочніцай, якой кожны можа ганарыцца. У адказ на гэта містэр Тутс пачынае выхваляць міс Домбі і намякаць, што іншы раз ён не супраць пусціць сабе кулю ў лоб. Містэр Фідэр упарта называе гэты крок лёгкадумнасцю і, хочучы прымерыць яго з жыццём, паказвае яму партрэт Карнеліі ў акулярах і з усімі іншымі яе атрыбутамі.

Так праводзіць вечар гэта скромная пара, а калі вечар саступае месца ночы, містэр Тутс праводзіць дадому містэра Фідэра і развітваецца з ім ля дзвярэй доктара Блімбера. Але містэр Фідэр толькі падымаецца на ганак, а пасля адыходу містэра Тутса зноў спускаецца ўніз, бадзяецца ў адзіноце па беразе і разважае пра свае віды на будучае.

Містэр Тутс у сваю чаргу бадзяецца вакол футляра, у якім захоўваецца яго жамчужына, і ў надзвычай дрэнным настроі, выклікаючы некаторыя падазрэнні ў палісменаў, паглядае на акно, у якім бачыць святло, і ніколькі не сумняваецца, што гэта акно ў пакоі Фларэнс. Але ён памыляецца, бо гэта спальня місіс Ск'ютон. Уродлівая і змучаная, яна ляжыць, не знаходзячы спакою, на сваёй пасцелі, а каля яе, наводзячы жах сваёй абыжкавай прыгажосцю, бо жах адлюстроўваецца ў цямнеючых вачах пакутніцы, сядзіць Эдзіт. Што гавораць ім хвалі ў цішыні ночы?

— Эдзіт, чыя гэта каменная рука паднялася, каб ударыць мяне? Няўжо вы яе не бачыце?

— Там нічога няма, мама, гэта вам толькі здалося.

— Толькі здалося! Усё мне здаецца. Глядзіце! Ды няўжо вы яе не бачыце?

— Дапраўды, мама, там нічога няма. Ды хіба я так сядзела-б спакойна, калі-б там штосьці было?

— Так спакойна?—Яна кідае на яе спалоханы позірк.—Цяпер гэта знікла... а чаму вы так спакойны? Ужо гэта мне не здаецца, Эдзіт. Я ўся халадзею, бачачы, як вы сядзіце каля мяне.

— Мне вельмі шкада, мама.

— Шкада! Вам заўсёды кагосьці шкада. Але толькі не мяне!

Пры гэтым яна пачынае плакаць і, нервова торгаючы галавой па падушцы, мармыча аб пагардлівых да яе адносінах і аб тым, якой яна была маткай і якой маткай была гэта добрая старая, якую яны сустрэлі, і якія няўдзячныя дочки ў такіх матак. У разгар гэтай бязладнай гаворкі яна раптам змаўкае, глядзіць на дачку, усклікае, што ў яе ў галаве муціцца, і хавае твар у падушку.

Эдзіт спагадліва нахіляецца і заве яе. Хворая старая абвівае рукою яе шыю і з жахам мармыча.

— Эдзіт! Мы хутка паедзем дадому, хутка вернемся. Вы ўпэўнены, што я вярнуся дадому?

— Так, мама, упэўнена.

Кожную ноч гарыць святло ў акне, і жанчына ляжыць на ложку, і Эдзіт сядзіць каля яе, і неспакойныя хвалі цалюткую

ноч заклікаюць да іх абодвух. Кожную ноч хвалі паўтараюць да хрыпаты ўсё тыя-ж таямнічыя гутаркі; пясок навалены на беразе; марскія птушкі ўзлятаюць і лунаюць; вятры і воблакі ляцяць па нявызнаных сваіх шляхах; белыя рукі вабяць у месячным святле, заклікаючы ў нябачаную, далёкую краіну.

І хворая старая па-ранейшаму пазірае ў куток, дзе каменная рука—як яна кажа, гэта рука статуі з надмагільнага помніка—паднята, каб яе ўдарыць.

Нарэшце, рука апускаецца, і маўклівая старая ляжыць на ложку, і яна скурчана і зморшчана, і палова яе мёртвая.

Эдзіт заўсёды каля яе і не дапускае да яе Фларэнс, а Фларэнс, уночы ў сваёй пасцелі, калоціцца, думаючы аб такой смерці і часта прачынаецца і прыслухоўваецца, думаючы, што ўжо настаў час смерці. Ніхто не даглядае місіс Ск'ютон, апрача Эдзіт. Добра, што мала хто яе бачыць; і дачка не спіць адна ля ложка.

Рукі, якія капашыліся на коўдры, слаба сціскаюцца і цягнуцца да дачкі; і голас, не падобны да яе голасу, не падобны да ніводнага голасу, які гаворыць мовай смяротных, кажа: «Я-ж вас выкарміла!»

Эдзіт без слёз апускаецца на калені, каб наблізіцца да галавы, якая была ў падушках і гаворыць:

— Мама, вы мяне чуеце?

Шырока раскрыўшы вочы, тая стараецца кіўнуць у адказ.

— Ці можаце вы прыпомніць тую ноч перад маім вяселлем?

Галава астаецца нерухомай, але па твару відаць, што яна памятае.

— Я сказала тады, што прабачаю вам ваш удзел у гэтым, і прасіла бога дараваць мне. Я сказала вам, што з мінулым мы з вамі скончылі. Цяпер я паўтараю гэта зноў. Пацалуйце мяне, мама.

Эдзіт дакранаецца да бледных губ, і з хвіліну нішто не парушае цішыню. Праз хвіліну яе маці са сваім дзявоцкім смехам—шкілет Клеапатры—прыпадае на пасцелі.

Захініце ружовыя фіранкі. Яшчэ штосьці, апрача ветру і воблакаў, ляціць па нявызнаных шляхах. Захініце добра ружовыя фіранкі!

У прызначаны дзень стрыечны брат Фінікс і містэр Домбі сустракаюцца і едуць у Брайтон і, увасабляючы сабою ўсіх іншых, што аплікавалі памёршую лэдзі, праводзяць яе астанкі да месца супакаення. Пры выкананні абраду стрыечны брат Фінікс засумаваў, адзначаючы, што ў падобных выпадках чалавек, уласна кажучы, мімаволі задумваецца аб тым, што сілы яму здраджваюць, і слёзы выступаюць у яго з вачэй, калі ўсё ўжо скончана. Але ён хутка збіраецца з духам; і гэтак робяць усе іншыя сваякі і сябры місіс Ск'ютон, прычым маёр бесперастанна сцвярджае ў клубе, што місіс Ск'ютон ніколі добра не захутвалася.

Такім чынам маці Эдзіт ляжыць, забытая сваімі добрымі сябрамі, якія не чуюць хваль, што паўтараюць да ажрыпласці ўсё тыя самыя словы, і не бачаць пяску, што навалены на беразе, і белых рук, што вабяць у месячным святле і заклікаюць у нябачаную, далёкую краіну. Але ўсё ідзе так, як з даўніх часоў ішло на ўзбярэжжы невядомага мора, і да ног Эдзіт, якая стаіць тут у адзіноце і прыслухоўваецца да хваль, прыбываюцца мокрыя водарослі, каб усыпаць ёй жыццёвы шлях.

РАЗДЕЛ XLII,

у якім расказваецца аб давяральной размове і аб няшчасным выпадку.

Апрануты ў салідную карычневую ліўрэю, якая, дамагаючыся быць вельмі скромнай і прыстойнай, была, тым не менш, такой самазадаволенай і самаўпэўненай, што магла зрабіць гонар любому краўцу, Роб Тачыльшчык служыў цяпер свайму гаспадару містэру Каркеру.

Адмовіўшыся ад службы ў капітана, Роб у той-жа вечар, вызваліўшыся папярэдне ад сваіх галубоў і нават заключыўшы спяшаючыся нявыгадны торг, накіраваўся проста ў дом містэра Каркера і, разгарачаны, з'явіўся перад сваім новым гаспадаром з расчырванелым тварам, нібы чакаючы пахвальбы.

— Бяздзейнік!—сказаў містэр Каркер, зірнуўшы на клунак.— Вы кінулі сваю службу і прышлі да мяне?

— О, сэр,—замармытаў Роб,—вы, ведаеце, казалі, калі я быў тут апошні раз...

— Я сказаў!—здзівіўся містэр Каркер.—Што я сказаў?

— Прабачце, сэр, вы нічога не казалі, сэр,—адказаў Роб, які адчуў перасцярогу ў тоне містэра Каркера і вельмі-ж збянтэжыўся.

Яго апякун паглядзеў на яго, агаліўшы дзясны, і, пагражаючы ўказальным пальцам, сказаў:

— Прадчуваю, што вы дрэнна скончыце, сябра валацуга. Вас чакае бяда.

— Ох, калі ласка, не гаварыце так, сэр!—усклікнуў Роб, якога ногі не трымалі.—Дапраўды-ж, сэр, я хачу толькі працаваць на вас, сэр, служыць вам, сэр, і сумленна выконваць усё, што мне загадаюць.

— Раю сумленна выконваць усё, што вам загадаюць, калі вы маеце справу са мною,—адазваўся яго апякун.

— Так, я гэта ведаю, сэр,—адказаў пакорлівы Роб.—Я ў гэтым упэўнен, сэр. Калі-б толькі вы былі такім ласкавым і выпрабавалі мяне, сэр! А калі вы ўбачыце калі-небудзь, сэр, што я раблю насуперак вашаму жаданню, я вам дазваляю забіць мяне.

— Шчанё!—сказаў містэр Каркер, аджідваючыся на спінку крэсла і спакойна яму ўсміхаючыся.—Гэта нішто ў параўнанні з тым, што я з вамі зраблю, калі вы захочаце ашукаць мяне.

— Так, сэр,—адказаў няшчасны Тачыльшчык,—я ўпэўнен, што вы жорстка са мною расправіцеся, сэр. Я і не спрабаваў-бы ашукваць вас, сэр, хоць за гэта мне абяцалі-б залатыя гінеі.

Ашукаўшыся ў сваіх надзеях на пахвальбу, спалоханы Тачыльшчык стаяў, пазіраючы на свайго апекуна і дарэмна стараючыся не глядзець на яго, у замяшанні, падобным да таго, якое часта бывае ў сабакі пры такіх акалічнасцях.

— Значыцца, вы адмовіліся ад ранейшага месца і прышлі сюды прасіць мяне, каб я ўзяў вас да сябе на службу, так?—сказаў містэр Каркер.

— О, прашу вас, сэр!—адказаў Роб, які па сутнасці рабіў згодна інструкцыі самога апекуна, але цяпер не адважыўся нават намякнуць на гэта ў сваё апраўданне.

— Ну, што-ж!—сказаў містэр Каркер.—Вы мяне ведаеце?

— Прабачце, сэр, так, сэр,—адказаў Роб, перабіраючы ў руках капялюш; ён па-ранейшаму быў скованы позіркамі містэра Каркера і дарэмна спрабаваў пазбавіцца ад гэтых ланцугоў.

Містэр Каркер кінуў галавой.

— У такім выпадку сцеражыцеся!

Мноствам паклонаў Роб выказаў вялікае разуменне гэтай перасцярогі і з паклонамі адступіўся да дзвярэй, вельмі абрадаваны перспектывай апынуцца за гэтымі дзвярыма, калі апякун спыніў яго.

— Ало!—крыкнуў ён, груба варочаючы яго назад.—Вы прывыклі... Зачыніце дзверы!

Роб паслухаўся, як быццам жыццё яго залежала ад яго жвавасці.

— Вы прывыклі слухаць ля шчыліны замка. Вам вядома, што гэта азначае?

— Падслухоўваць, сэр?—выказаў здагадку Роб пасля збянтэжанага раздум'я.

Яго апякун кінуў галавой.

— І падглядаць і іншае.

— Тут я не рабіў-бы гэтага, сэр,—адказаў Роб,—далібог, сэр, памерці мне на гэтым месцы, я не рабіў-бы, сэр, колькі-б мне за гэта не абяцалі! Няхай мне прапануюць усе багаці на свеце, я не падумаю гэта рабіць, калі мне не загадана, сэр!

— Раю не рабіць. Вы прывыклі таксама балбатаць і разводзіць плёткі,—з вялікай опакойнасцю прадаўжаў яго апякун.—Асцерагайцеся тут гэтым займацца, інакш не здабраваць вам, нягоднік!

І ён зноў усміхнуўся і зноў прыгразіў яму ўказальным пальцам.

Ад жаху Тачыльшчык дыхаў перарывіста і хрыпла. Ён спрабаваў давесці чыстату сваіх намераў, але мог толькі пучыць вочы

на ўсмяшлівага джэнтльмена з тупой пакорлівасцю, якая, відавочна, задаволіла ўсмяшлівага джэнтльмена, бо той загадаў яму ісці ўніз, пасля таго як некалькі секунд разглядаў яго моўчкі і даў яму зразумець, што прымае яго да сябе на службу.

Вось якім чынам Роб Тачыльшчык паступіў да містэра Каркера, і яго пачцівая адданасць гэтаму джэнтльмену ўмацоўвалася і ўзрастала, калі толькі гэта магчыма, з кожнай хвілінай.

Ён служыў ужо некалькі месяцаў, калі аднойчы, рана досвіткам, ён расчыніў калітку перад містэрам Домбі, які прыехаў, як было дамоўлена, паснедаць з яго гаспадаром. У той-жа момант сам гаспадар імкліва кінуўся сустракаць важнага гасця і вітаць яго ўсімі сваімі зубамі.

— Я ніколі не спадзяваўся бачыць вас тут,—сказаў Каркер, калі дапамог яму злезці з каня.—Гэта выключны дзень у маім календары! Ніякая падзея не з'яўляецца саблізва выдатнай для такога чалавека, як вы, якому даступна ўсё; але для такога чалавека, як я, справа зусім іншая.

— У вас тут зроблена з густам, Каркер,—сказаў містэр Домбі, спыніўшыся сярод палянкі і акінуўшы позіркам навакол.

— Вы хацелі гэта сказаць,—адазваўся Каркер.—Дзякую вам.

— Мне здаецца, кожны мог-бы гэта сказаць,—сказаў містэр Домбі з ганарыста-апякунскім выглядам. Наколькі гэта магчыма, месцейка вельмі выгаднае і надзвычай добра ўстроена... вельмі эlegantнае!

— Наколькі гэта магчыма. Зусім правільна!—адказаў Каркер безуважліва.—Яно мае патрэбу ў гэтай агаворцы. Ну, мы ўжо дастаткова аб ім пагаварылі. Вы хацелі пахваліць яго, і я ўдзячэн. Ці не зробіце ласку зайсці?

Увайшоўшы ў дом, містэр Домбі адзначыў—і для гэтага ў яго былі падставы—выкананую з густам адзелку і камфартабельную абстаноўку. Містэр Каркер са сваёй паказной пакорлівасцю сустрэў гэту заўвагу ветлівай усмяшкай і сказаў, што разумее далікатны яе сэнс і цэніць яе, але ў сапраўднасці катэдж, які ён ні бедны, досыць добры для чалавека ў яго становішчы:—лепш, магчыма, чым належыць яму мець.

— Але вам, які так высока стаіць, магчыма, ён здаецца выгоднейшым, чым ёсць на самай справе,—прадаўжаў Каркер, расцягваючы да вушэй свой ілжывы рот.—Манархі бачаць прывабнасць у жыцці беднякоў.

Пры гэтым ён зырка паглядзеў на містэра Домбі і зырка ўсміхнуўся, паглядзеў яшчэ больш зырка і ўсміхнуўся яшчэ больш зырка, калі містэр Домбі, стаўшы перад камінам у позу, якую так часта пераймаў яго памочнік, паглядзеў на вісеўшыя на сценах карціны. Пакуль халодны позірк Домбі слізгаў па карцінах, пільны позірк Каркера накіроўваўся за яго позіркам і прыстасоўваўся да яго, нібы адзначаючы, куды ён накіраван. Калі ён затрымаўся на адной карціне, Каркер, здавалася, затаіў дух—такім каціным і настарожаным было яго выследжванне.—

але позірк яго апекуна слізгануўся па гэтай карціне таксама, як і па іншых, і, відавочна, яна зрабіла на яго ўражанне не большае, чым усе астатнія.

Каркер паглядзеў на карціну—гэта быў партрэт жанчыны, падобнай да Эдзіт,—як на жывое стварэнне, са злосным, бязгучным смехам, выкліканым, здавалася, ёю, але па сутнасці гэта было высмейванне вялікага чалавека, які, нічога не падазраючы, стаяў каля яго. Неўзабаве было падана снеданне, і, прапанаваўшы містэру Домбі крэсла, павернутае спінкай да карціны, ён сеў на сваё звычайнае месца тварам да яе.

Містэр Домбі быў нават больш паважным, чым звычайна, і надзвычай маўклівым. Папутай, гушкаючыся ў пазалочаным кальцы ў сваёй прыгожай клетцы, дарэмна стараўся прыцягнуць да сябе ўвагу, бо Каркер надта пільна наглядаў свайго гасця, каб звяртаць увагу на птушку, а гасць, паглыблены ў развагі, сядзеў з задуменнай, каб не сказаць—хмурнай, мінай, не адрываючы вачэй ад абруса. Што датычыцца Роба, які прыслугоўваў за сталом, то яму, прысвяціўшаму ўсе сілы і здольнасці назіранню за сваім гаспадаром, бадай ці прышло ў галаву, што гасць быў тым самым вялікім джэнтльменам, да якога прывезлі яго ў маленстве, як сведчанне аб здароўі сям'і, і якому ён быў абавязан скуранымі штонікамі.

— Дазвольце запытацца,—сказаў нечакана Каркер,—як здароўе місіс Домбі?

Містэр Домбі пачырванеў, адказваючы:

— Місіс Домбі здарова. Вы мне напамнілі, Каркер, што я хацеў аб сім-тым пагутарыць з вамі.

— Робін, вы можаце пайсці,—загадаў гаспадар, чый мяккі голас прымусіў Робіна ўздрыгануцца і схаватца, прычым ён да апошняй хвіліны не спускаў вачэй са свайго апекуна.—Вы, вядома, не памятаеце гэтага хлопчыка?—дадаў Каркер, калі аблытаны сецямі Тачыльшчык пайшоў.

— Не,—сказаў містэр Домбі з велічным роўнадушшам.

— Малаверагодна, каб аб ім памятаў такі чалавек, як вы. Бадай ці гэта магчыма,—прамармытаў містэр Каркер.—Але ён належыць да той сям'і, дзе вы знайшлі карміліцу. Магчыма, вы прыпамінаеце, што велікадушна ўзялі на сябе клопаты аб яго адукацыі?

— Гэта той самы хлопчык?—нахмурыўшыся, запытаўся містэр Домбі.—Здаецца, ён не робіць гонару атрыманай адукацыі?

— Так, думаю, што гэта паскудны блазнюк,—паціскаючы плячыма, адказаў Каркер.—Такая ў яго рэпутацыя. Але справа вось у чым: я ўзяў яго да сябе на службу, бо ён, не маючы магчымасці знайсці сабе месца, уявіў (думваю, яму ўнушылі гэта дома), быццам мае нейкія правы на вас, і заўсёды дабіваўся выпадку звярнуцца да вас з просьбай. І хоць устаноўленыя і прызнаныя адносіны мае да вашага доманосяць выключна дзелавы харак-

тар, але я адчуваю такую адвольную цікавасць да ўсяго, што вас датычыць, што...

Ён зноў запнуўся, нібы стараючыся выявіць, ці дастаткова ён паспеў разварушыць містэра Домбі. І зноў, падрымливаючы рукою падбародак, скоса паглядзеў на карціну.

— Каркер,—сказаў містэр Домбі,—я цаню тое, што вы не абмяжоўваеце вашай...

— Службы,—падказаў усміхаючыся гаспадар дома.

— Не, я лічу за лепшае сказаць—вашай увагі,—запярэчыў містэр Домбі, вельмі добра разумеючы, што робіць яму вельмі прыемны камплімент,—нашымі чыста дзелавымі адносінамі. Прыкладам таму служаць вашы клопаты пра мае пачуцці, надзеі і расчараванні, аб чым сведчыць гэты нязначны выпадак, які вы ўспомнілі. Я вам удзячны, Каркер.

Містэр Каркер павольна нахіліў галаву і вельмі асцярожна пацёр рукі, нібы баяўся якім-небудзь рухам перапыніць дэвальную размову містэра Домбі.

— Ваша паведамленне вельмі своєчасова,—прадаўжаў містэр Домбі пасля нядоўгіх ваганняў,—бо яно расчышчае шлях да тае тэмы, якую я маю намер закрануць, і напамінае мне, што мае словы зусім не ўстанаўляюць нейкіх новых дачыненняў паміж намі, хоць, магчыма, і сведчаць аб большай даверлівасці з майго боку, чым тая, якой я да гэтага часу...

— Удастойвалі мяне!—падказаў Каркер, зноў нахіляючы галаву.—Не буду гаварыць аб тым, наколькі я ўшанаваны гэтым. Такі чалавек, як вы, вельмі добра ведае, які вялікі гонар можа ён пры жаданні зрабіць.

— Місіс Домбі і я,—сказаў містэр Домбі, з велічнай безуважлівасцю прпусціўшы міма вушэй гэты камплімент,—не прышлі да згоды па некаторых пытаннях. Мы як быццам яшчэ не разумеем адзін аднаго. Місіс Домбі павінна сямутаму навучыцца.

— Місіс Домбі вызначаецца многімі рэдкімі і прывабнымі якасцямі і, бяспрэчна, прывыкла да таго, каб ёй курылі фіміям,—сказаў гэты ліслівы, хітры назіральнік, які заўважаў кожны яго позірк і змены ў голасе.—Але там, дзе ёсць любоў, пачуцці абавязку і пашаны,—там усе маленькія промахі будуць быстра загладжаны.

Містэру Домбі мімаволі ўявіўся твар, павернуты да яго ў будуары яго жонкі, калі ўладная рука паказвала на дзверы; і, успомніўшы, як адлюстроўваліся на ім любоў, пачуцце абавязку і пашаны, ён адчуў, што кроў прыліла да яго шчокаў, а гэта заўважылі зырккія вочы, якія пазіралі на яго.

— Місіс Домбі і я,—прадаўжаў ён,—гутарылі, незадоўга да смерці місіс Ск'ютон, аб прычынах маёй незадаволенасці. Аб ёй вы можаце мець некаторае ўяўленне, бо былі сведкам таго, што адбылося паміж місіс Домбі і мною, калі вы былі ў нас... у мяне ў доме.

— Калі я так шкадаваў, што прысутнічаў!—сказаў з усмешкай Каркер.—Я ганаруся вашай асаблівай увагай, як і належыць ганарыцца чалавеку ў маім становішчы, хоць я нічым яе не заслужыў. Вы можаце рабіць што хочаце, не ўніжаючы сябе, я-ж, заслужыўшы гонар быць пазнаёмым з місіс Домбі, перш чым ёй быў дан высокі гонар насіць ваша імя, я, будзьце ўпэўнены, амаль шкадаваў у той вечар, што на маю долю выпала такое шчасце.

Тая акалічнасць, што хтосьці, заслужаны яго міласцей і апякунства, мог пры якіх-бы там ні было акалічнасцях аб гэтым шкадаваць, было незразумела містэру Домбі. Таму ён сказаў з вялікай годнасцю:

— Сапраўды? Але чаму-ж, Каркер?

— Думаю, што місіс Домбі,—адказваў памочнік, якому ён давяраў,—якая ніколі не мела прыхільнасці да мяне, думаю, што місіс Домбі бадай ці даруе за мой нявінны ўдзел у той размове. Ваша незадаволенне—справа сур'ёзная, вы гэта, зразумела, ведаеце. І выклікаць яго ў прысутнасці трэцяй асобы...

— Каркер,—ганарліва сказаў містэр Домбі,—адважуся думаць, што ў першую чаргу належыць лічыцца са мною?

— О! Ці могуць быць якія-небудзь сумненні?—адказаў той з нецярплівасцю, як чалавек, які пацвярджае ўсім вядомы і бяспрэчны факт.

— Думаю, што місіс Домбі займае другое месца, калі справа датычыць нас абодвух,—сказаў містэр Домбі.—Хіба не праўда?

— Ці не праўда?—паўтарыў Каркер.—Хіба вы не ведаеце лепш за ўсіх, што вам няма чаго пытацца?

— У такім выпадку я спадзяюся, Каркер,—сказаў містэр Домбі,—вашы шкадаванні аб незадаволенні місіс Домбі могуць быць амаль уроўнаважаны вашай задаволенасцю пры думцы аб тым, што вы захавалі маё давер'е і добрую пра вас думку.

— Бачу, што я меў няшчасце,—адказаў Каркер,—выклікаць яе незадаволенне. Місіс Домбі гаварыла вам аб гэтым?

— Місіс Домбі выказвала розныя погляды,—сказаў містэр Домбі з ганарыстай халоднасцю і абыякавасцю,—якіх я не падзяляю і якіх не маю намеру абмяркоўваць або ўспамінаць. Як я ўжо казаў вам, не так даўно я прад'явіў місіс Домбі вядомыя патрабаванні адносна пачцівасці і пакорлівасці ў сямейным жыцці, якіх я лічыў патрэбным дамагацца. Мне не ўдалося пераканаць місіс Домбі ў неабходнасці зараз-жа змяніць яе паводзіны, дзеля яе ўласнага спакою і шчасця, а таксама маёй годнасці. І я сказаў місіс Домбі, што, калі мне патрэбна будзе зноў выказаць пратэст, я перадам ёй сваю думку праз вас, маю давераную асобу. А цяпер, Каркер,—прадаўжаў містэр Домбі,—я, нікольні не вагаючыся, кажу вам, што даб'юся свайго. Са мною жартуваць нельга. Місіс Домбі павінна зразумець, што мая воля—закон і што я не маю намеру рабіць выключэнні з сваіх жыццёвых правіл. Будзьце ласкавы ўзяць на сябе гэта даручэнне, якое,

спадзяюся, не з'яўляецца для вас непрыёмальным, калі яно ад мяне, хоць-бы вы і выказвалі пачцівае шкадаванне—за яго я дзякую вам ад імя місіс Домбі. І, я ўпэўнены, вы зробіце ласку і выканаеце яго так старанна, як і ўсякі іншы абавязак.

— Вы ведаеце,—сказаў містэр Каркер,—што вам дастаткова загадаць мне.

— Ведаю,—сказаў містэр Домбі, велічна выказваючы сваю згоду,—што мне дастаткова вам загадаць. Я лічу неабходным зрабіць захады да далейшых крокаў. Місіс Домбі—лэдзі, вядома, надзеленая высокімі годнасцямі, каб...

— Каб зрабіць гонар нават вашаму выбару,—падказаў Каркер з ліслівай усмешкай.

— Так, калі вы хочаце скарыстаць гэты выраз,—унушальным тонам сказаў містэр Домбі.—У сучасны момант я не заўважаю, каб місіс Домбі аказвала яму належны гонар. Ёсць дух супроцьдзеяння ў місіс Домбі, які патрэбна знішчыць, які патрэбна зламаць. Місіс Домбі, як відаць, не разумее,—энергічна сказаў містэр Домбі,—што сама думка аб супроцьдзеянні здаецца мне страшэннай і недарэчнай.

— Мы, у Сіці, ведаем вас лепш,—адазваўся Каркер, усміхаючыся і расцягваючы рот да вушэй.

— Вы ведаеце мяне лепш,—паўтарыў містэр Домбі.—Спадзяюся. Такім чынам, я хачу, Каркер, каб вы патурбаваліся паведаміць місіс Домбі ад майго імя, што я павінен напамніць ёй аб нашай размове і некалькі здзіўлен, чаму яна яшчэ не падзейнічала. Што я павінен настойваць на ўзгадненні ёю сваіх учынкаў з патрабаваннямі, якія былі прад'яўлены ёй у гэтай размове. Што я незадаволены яе паводзінамі. Што я вельмі імі незадаволены. І што я вымушан буду, як гэта ні сумна, перадаць праз вас яшчэ больш непрыемныя і дакладныя прадпісанні, калі разважлівы розум і належная кемлівасць не прымусяць яе падначаліцца маім жаданням, як гэта зрабіла першая місіс Домбі і—думаю, я магу дадаць—як зрабіла-б усякая іншая лэдзі на яе месцы.

— Першая місіс Домбі была вельмі шчасліва,—сказаў Каркер.

— Першая місіс Домбі вызначалася разважлівым розумам,—сказаў містэр Домбі з благароднай спагадай да памёршай,—і я не мог ёй адмовіць у тонкай кемлівасці.

— Як вы думаеце, міс Домбі падобна да сваёй маткі?—запытаўся Каркер.

Твар містэра Домбі ў момант зрабіўся злавесным. Памочнік, якому ён давяраў, сачыў за ім пільна.

— Дзакрануў балючую тэму,—сказаў ён з уфрадчывым шкадаваннем, якое супярэчыла выразу яго загарэўшыхся вачэй.—Прашу вас, прабачце мне. Прашу вас, прабачце

— Каркер,—сказаў містэр Домбі з пабялелымі губамі, шытаючы позіркам па сталю і гаворачы злёгка змяніўшыся тола-

сам і таропка,—няма за што прасіць прабачэння. Я не хвалю паводзін місіс Домбі ў адносінах да маёй дачкі.

— Прабачце,—сказаў містэр Каркер,—я не зусім разумею.

— У такім выпадку пастарайцеся зразумець,—прадаўжаў Домбі.—Вы можаце—не, вы павінны—перадаць місіс Домбі мой пратэст адносна гэтага пункта. Будзьце ласкавы перадаць ёй, што яе адкрытая прывязанасць да маёй дачкі для мяне непрыемна. На гэту прывязанасць могуць звярнуць увагу. Яна можа прывесці да таго, што людзі паспрабуюць параўноўваць адносіны місіс Домбі да маёй дачкі з адносінамі місіс Домбі да мяне. Будзьце ласкавы давесці да ведама місіс Домбі, што я супраць гэтага супярэчу і чакаю, каб яна неадкладна прыняла пад увагу маё супярэчанне. Магчыма, місіс Домбі ставіцца да гэтага сур'ёзна, магчыма, гэта толькі яе дзівацтва, а магчыма, яна паўстае супраць мяне, але як-бы там ні было я супраць гэтага пратэстую. Каркер,—сказаў містэр Домбі, стрымліваючы незвычайнае хвалланне і варочаючыся да ўласцівай яму манеры, з якой ён прывык сцвярджаць сваю велічнасць,—будзьце ласкавы, Каркер, не забудзьцеся аб гэтым пункце і не змяняйце яго значэння, але лічыце яго вельмі істотным у атрыманых вамі інструкцыях.

Містэр Каркер пакланіўся, устаў з-за стала, і, задуменна стаячы перад камінам і падтрымліваючы рукой свой гладка выбрыты падбародак, паглядзеў зверху ўніз на містэра Домбі.

— Прабачце,—сказаў Каркер пасля нядоўтага маўчання, нечакана прысунуўшы сваё крэсла і садзячыся супроць містэра Домбі,—але я хацеў-бы ведаць: ці вядома місіс Домбі, што вы, магчыма, скарыстаеце мяне, каб праз мяне выказаць сваё незадавальненне?

— Так,—адказаў містэр Домбі.—Я гэта сказаў.

— Так?—шпарка падхапіў Каркер.—Але чаму?

— Чаму?—паўтарыў містэр Домбі з некаторай збянтэжанаасцю.—Таму што я ёй гэта паведаміў.

— Ну!—усклікнуў Каркер.—Чаму вы ёй паведамілі? Бачыце,—прадаўжаў ён з усмешкай, мякка дакранаючыся сваёй аксамітнай рукой да рукі містэра Домбі, як дакрануўся-б да яе кот, схваўшы свае кіпцюры,—чым лепш я зразумею тое, што вы думаеце, тым большую паслугу я буду мець ішчасце вам зрабіць. Мне здаецца, я разумею. Я не заслужыў у місіс Домбі прыхільнасці. У мяне няма падстаў разлічваць на яе; але мне-б хацелася ведаць, ці так гэта?

— Магчыма і так,—сказаў містэр Домбі.

— Значыцца,—прадаўжаў Каркер,—гэтыя распараджэнні, пераданыя вамі місіс Домбі праз мяне, з'яўляюцца для гэтай лэдзі тым больш непрыемнымі?

— Мне здаецца,—сказаў містэр Домбі з ганарлівым спакоем і, аднак, у некаторай замяшанасці,—што погляд місіс Домбі на гэты прадмет не мае адносін да справы, як уяўляецца вам і мне, Каркер. Але, магчыма, вы не памыляецеся.

— Прабачце, ці правільна я вас разумею,—сказаў Каркер,—думаючы, што вы бачыце ў гэтым зручны спосаб прымірыць ганарлівасць місіс Домбі—гэтым словам я азначаю якасць, якая, калі яна належным чынам абмежавана, упрыгожвае і робіць гонар лэдзі, якая вызначаецца такой прыгажосцю і талентамі,—прымірыць і не скажу—пакараць яе, але дамагацца ад яе пакорлівасці, якой вы натуральна і па праву патрабуеце?

— Як вам вядома, Каркер,—адказаў містэр Домбі,—я не прывык даваць такіх падрабязных тлумачэнняў сваім учынкам, якія лічу правільнымі, але я не стану абвяргаць вашы меркаванні. Калі-ж у вас ёсць якія-небудзь супярэчэнні, вам досыць будзе заявіць аб іх. Але, прызнаюся, я не думаю, што даручэнне, якое-б яно ні было, можа вас прынізіць...

— О! Прынізіць мяне!—закрычаў Каркер.—Калі я служу вам!
— Або паставіць вас,—прадаўжаў містэр Домбі,—у фальшызае становішча.

— *Мяне ў фальшызае становішча!*—усклікнуў Каркер.—Я буду горды, шчаслівы апраўдаць ваша давер'е! Больш ніякіх распаджэнняў?—запытаўся Каркер, адсоўваючы сваё крэсла на ранейшае месца, бо да гэтага часу яны ледзь дакрануліся да яды, і астаючыся стаяць чакаючы адказу.

— Толькі яшчэ адно,—адказаў містэр Домбі.—Будзьце ласкавы, Каркер, паведаміць, што ні адно з даручэнняў да місіс Домбі, якое вы выконваеце або будзеце выконваць, не патрабуе адказу. Будзьце ласкавы не перадаваць мне ніякага адказу. Місіс Домбі ведае аб тым, што не належыць мне ісці на згоду або распачынаць перагаворы па пытанню, якое выклікала рознагалоссі паміж намі, і тое, што я гавару, з'яўляецца немінучым.

Містэр Каркер даў зразумець, што ўцяміў гэта даручэнне, і яны пачалі снедаць—бадай ці з вялікім апетытам. У патрэбную хвіліну вярнуўся Тачыльшчык, які ні на секунду не адрываў позірку ад свайго гаспадара і аддаваўся летуценню, поўнаму пачывага жаху. Пасля снедання загадана было прывесці каня містэра Домбі, містэр Каркер сеў на свайго каня, і яны разам паехалі ў Сіці.

Містэр Каркер быў у надзвычай добрым настроі і шмат гаварыў. Містэр Домбі слухаў яго гутарку з велічным выглядам чалавека, які меў права патрабаваць, каб яго забаўлялі гутаркай, і калі-ні-калі прагаварваў спагадліва некалькі слоў з мэтай падтрымаць размову. Так ехала гэта выдатная пара. Але містэр Домбі з уласцівай яму годнасцю ехаў, надта адпусціўшы страмёны, надта безуважліва трымаючы паводы і надта рэдка паглядаючы, куды ступае яго конь. У выніку здарылася так, што конь містэра Домбі спатыкнуўся аб каменні, скінуў яго з сядла, паваліўся сам, паспрабаваў падняцца і, брыкаючыся, выцяў яго падкаваным капытом.

Містэр Каркер, надзвычайны коннік, надзелены зыркiм вокам і цвёрдай рукою, спешыўся і прымусіў жывёлу, якая калацілася

на зямлі, падняцца на ногі. У адваротным выпадку канфідэнцыяльная гутарка гэтай раніцы была-б для містэра Домбі апошняй гутаркай.

Пад кіраўніцтвам Каркера містэр Домбі, які страціў прытомнасць, з акрываўленымі галавой і тварам, быў перанесен рабочымі, якія папраўлялі дарогу, у бліжэйшую харчэўню, што была непадалёку, куды да яго з'явіліся дактары, якія хутка прымчаліся адусюль і як быццам кіраваліся нейкім таямнічым інстынктам, нібы каршуны, пра якіх гавораць, быццам яны злятаюцца да вярблюда, які здыхае ў пустыні. Не без цяжкасцей вярнуўшы яму прытомнасць, гэтыя джэнтльмены пачалі даследаваць раны. Адзін доктар, што жыў па суседству, настойваў на складаным пераломе нагі, і думку гэту падзяляў таксама і гаспадар харчэўні, але два дактары, якія жылі ў іншай мясцовасці і толькі выпадкова трапілі ў гэтыя краі, з вялікай бескарыслівасцю абвяргалі гэту думку, і, нарэшце, было вырашана, што пацярпеўшы хоць і жорстка разбіўся, але не зламаў касцей, калі не лічыць якога-небудзь рабра, і к начы можна будзе перавезці яго асцярожна дадому. Калі раны яго былі перавязаны, што заняло нямала часу, і яго пакінулі, нарэшце, у спакоі, містэр Каркер зноў ускочыў у сядло і паехаў паведаміць дамашніх аб здарэнні.

Ён пад'ехаў да дома містэра Домбі, спешыўся ля дзвярэй і папрасіў дазволу бачыць місіс Домбі па важнай справе. Слуга, які правёў яго ў пакой самога містэра Домбі, неўзабаве вярнуўся і сказаў, што у гэту гадзіну місіс Домбі не прымае наведвальнікаў, і папрасіў прабачэння за тое, што не напамніў аб гэтым раней.

Містэр Каркер, зусім гатовы да халоднага прыёму, напісаў на візітнай картцы, што паняволі бярэ на сябе смеласць настойваць на спатканні, і ніколі не адважыўся-б зрабіць гэта ў другі раз, калі-б падзея, што здарылася, не з'яўлялася для яго дастатковым апраўданнем. Праз нядоўгі час з'явілася служанка місіс Домбі і правяла яго наверх у будуар, дзе сядзелі ўдваіх Эдзіт і Фларэнс.

Ніколі яшчэ не здавалася яму Эдзіт такой прыгожай. Як не зачароўваўся ён яе тварам і фігурай і як ні былі яны яркія ў пачуццёвых яго ўспамінах,—ніколі яшчэ не здавалася яна яму такой прыгожай.

Яе позірк ганарліва паўна яго, стаяўшага ў дзвярах. Але ён пазіраў на Фларэнс—між іншым, толькі ў той момант, калі пакланіўся, увайшоўшы ў пакой,—усім выглядам сваім падкрэсліваючы здабытую над ёю ўладу. Як ён узрадаваўся, убачыўшы, што яна збянтэжана спуціла вочы, а Эдзіт прыпаднлася яму насустрач.

Ён вельмі шкадаваў, ён быў глыбока засмучаны, яму нехапала слоў, каб растлумачыць, з якой неахвотай ён узяўся падрыхтаваць яе да весткі аб маленькім здарэнні. Ён упрашаў місіс Домбі не хвалявацца. Кляўся гонарам, што няма ніякіх падстаў трывожыцца. Але містэр Домбі...

Фларэнс раптам закрычала. Ён пазіраў не на яе, а на Эдзіт. Эдзіт супакойвала і ўсцяшала яе. Яна не крыкнула ад спа-лоху. Не.

У часе паездкі конна здарыўся сумны выпадак. Конь містэра Домбі спатыкнуўся, і ён быў выкінуты з сядла.

Фларэнс з адчаем крыкнула, што, напэўна, ён жорстка раз-біўся, што ён забіты!

Не. Ён гонарам пакляўся, што хоць містэр Домбі і быў спачатку аглушаны, але неўзабаве ачуняў; зразумела, ён церпіць боль ад ушыбаў, але ніякай небяспекі няма. Каб не здарылася гэта, ён, злашчасны вясун, ніколі-б не адважыўся з'явіцца перад місэс Домбі. Але гэта шчырая праўда, урачыста запэўніў ён яе.

Усё гэта ён гаварыў, нібы даючы адказы Эдзіт, а не Фларэнс, і позірк яго і ўсмешка прызначаліся для Эдзіт.

Пасля ён сказаў ёй, дзе знаходзіцца містэр Домбі, і папрасіў даць у яго карыстанне карэту, каб перавезці містэра Домбі дадому.

— Мама,—ледзь выгаварыла праз слёзы Фларэнс,—калі-б я магла паехаць!

Пачуўшы гэтыя словы, містэр Каркер, які глядзеў на Эдзіт, употайку кінуў на яе многозначны позірк і злёгка паківаў галавою. Ён бачыў, як яна стрымлівалася, перш чым яе прыгожыя вочы адказалі яму, але ён вырваў у яе адказ—ён даў ёй зразу-мець, што даб'ецца адказу або загаворыць і жорстка раніць сэрца Фларэнс,—і яна адказала яму. Калі яна адвядла ад яго вочы, ён зірнуў на яе так, як пазіраў у тую раніцу на карціну.

— Мне даручана перадаць,—сказаў ён,—што новая эканом-ка—здаецца яе завуць місіс Піпчын...

Нішто не магло ўнікнуць ад яго. Ён адразу зразумеў, што запрашэнне Піпчын было новай знявагай, нанесенай містэрам Домбі сваёй жонцы.

— ... павінна распарадзіцца, каб, па жаданню містэра Домбі, пасцель прыгатавалі яму ўнізе, дзе яго пакоі, бо гэтыя пакоі ён любіць больш за ўсе астатнія. Я хутка вярнуся да містэра Домбі. Няварта казаць вам, пані, што прыняты ўсе меры, каб толькі забяспечыць яму спакой, і што яго вельмі добра даглядаюць. Дазвольце паўтарыць яшчэ раз: няма ніякіх падстаў трывожыцца. Нават вы можаце быць зусім спакойны, паверце мне.

Ён пакланіўся вельмі пачціва і падлізліва, вярнуўся ў пакой містэра Домбі і, распарадзіўшыся, каб карэта была паслана ўслед за ім, зноў сеў на каня і паехаў у Сіці. Ён быў вельмі задуменны, пакуль ехаў туды, вельмі задуменны там і вельмі задуменны ў карэце па дарозе назад у харчэўню, дзе астаўся містэр Домбі. І толькі ля пасцелі гэтага джэнтльмена ён зноў стаў самім сабою і ўспомніў пра свае зубы.

Містэра Домбі, змучанага болем, пасадзілі пад вечар у карэту і з аднаго боку абклалі падушкамі, а з другога—сеў яго памоч-нік, якому ён давяраў. З прычыны таго, што патрэбна было ста-

рацца каб не трэсла, яны ехалі амаль што ступою, і было ўжо зусім цёмна, калі яго прывезлі дадому. Місіс Піпчын, кіслая і панурая і трымаўшая ў памяці Перуанскія капальні, у чым мела падставу пераканацца ўсё насельніцтва дома, сустрэла яго ля дзвярэй і расшавяліла слуг, некалькі разоў апырснуўшы іх слоўным воцатам, пакуль яны пераносілі яго ў пакой. Містэр Каркер не пакідаў містэра Домбі, пакуль яго не паклалі ў пасцель, а пасля той не захацеў бачыць асоб жаночага полу, за выключэннем надзвычайнай Людаедкі, і містэр Каркер яшчэ раз наведаў місіс Домбі, каб расказаць пра становішча яе мужа.

Ён зноў застаў Эдзіт разам з Фларэнс і зноў звярнуўся з заспакойваючымі словамі да Эдзіт, нібы яна была афярай неспакою. З такім запалам выказаў ён сваё спачванне, што, на развітанне, адважыўся, зірнуўшы папярэдне яшчэ адзін раз у бок Фларэнс, узяць яе руку і, схіліўшыся, паднесці да губ.

Эдзіт не забрала руку і не выцяла яго гэтай рукою па бледным твары, хоць румянец заліў яе шчокі, яркі агеньчык загарэўся ў вачах і яна выпрасталася ўсім станам. Але, астаўшыся адна ў сваім пакоі, яна стукнула па каміннай паліцы так, што ад аднаго ўдару на руцэ паказалася кроў, і працягнула яе да агню, які палаў у каміне, як быццам хацела сунуць яе ў агонь і спаліць.

РАЗДЗЕЛ XLIII

Блссонная ноч.

Фларэнс, якая даўно ўжо абудзілася ад сваіх мар, з сумам сачыла за адчужанасцю паміж яе бацькам і Эдзіт, бачыла, што прорва паміж імі ўсё шырыцца, і ведала, што горыч накапляецца з кожным днём.

Яна бачыла, што з Эдзіт бацька халодны і сухі таксама, як і з ёю, суровы, няўмольны, непахісны. Ці не зрабіла такое абыходжанне няшчаснай і яе родную маці, са слязі на вачах пыталася яна ў самой сабе, і тая зачэзла і памерла? Пасля яна думала аб тым, якая ганарлівая і велічная Эдзіт з усімі, толькі не з ёю, з якой пагардай ставіцца яна да яго, як цураецца яго і што сказала яна ў той вечар, калі вярнулася дадому; і раптам Фларэнс пачынала здавацца амаль не злачынным, што яна любіць тую, якая варожа настроена да яе бацькі, і што ў адзіноцтве свайго пакоя бацька, ведаючы аб гэтым, павінен лічыць яе пачварнай дачкой, якая зрабіла новы грэх, павялічыўшы старую віну. Першае-ж ласкавае слова Эдзіт, першы ласкавы позірк праганяў гэтыя думкі, і яны рабіліся праяўленнем чэрнай няўдзячнасці; хто, калі не яна, ажывіла сумнае сэрца Фларэнс, такое адзінокае і такое змучанае, і была лепшым яго ўцяшальнікам?

Адно вялікае няшчасце, больш страшнае, чым усе астатня, прамінула Фларэнс. У яе ніколі не з'яўляліся падазрэнні, што Эдзіт сваёй пяшчотнасцю да яе павялічвала адлегласць, якая адзяляла яе ад бацькі, або давала новы повад для непрыязні. Калі-б Фларэнс дапусціла такую магчымасць, якое-б гэта было для яе гора, якую афіяру пастаралася-б яна прынесці, бедная, любячая дзяўчынка!

Ніколі ніводным словам не абменьваліся аб гэтым цяпер Фларэнс і Эдзіт. Эдзіт сказала аднойчы, што ў гэтым іх павінна раздзяляць прорва і маўчанне, падобнае да самой смерці, і Фларэнс адчувала, што яна ў правах.

Такія былі справы, калі яе бацьку прывезлі дадому ў муках і бездапаможнасці, і ён панура адасобіўся ў сваіх пакоях, дзе яго даглядалі слугі і дзе яго не наведала Эдзіт, і ў яго не было ніводнага сябра або прыяцеля, апроча містэра Каркера, які пайшоў ад яго каля поўначы.

— Што і казаць, прыемнае грамадства, міс Флой,—сказала С'юзен Ніпер.—О, гэта сапраўдны скарб! Калі яму калі-небудзь патрэбна будзе рэкамендацыя, не раю па яе прыходзіць да мяне—вось усё, што я магу яму сказаць.

— Любая С'юзен,—перапыніла Фларэнс,—кіньце!

— О, лёгка сказаць «кіньце», міс Флой,—запярэчыла Ніпер, вельмі раззлаваная,—але, прашу прабачэння, у нас адбываюцца такія рэчы, што ўся кроў у жылах ператвараецца ў калючыя шпількі і іголки. Не падумайце дрэннага, міс Флой, я нічога не маю супраць вашай мачыхі, якая заўсёды абыходзілася са мною, як належыць лэдзі, аднак, павінна сказаць, яна досыць фанабрыстая, хоць я і не маю права перэчыць супроць гэтага, але калі справа даходзіць да ўсялякіх місіс Піпчын, і іх прызначаюць камандаваць намі, і яны пільнуюць ля дзвярэй вашага татулі, як кракадзілы (добра яшчэ, што яны як не нясуць!), нам гэта ўжо вельмі крыўдна!

— У таты добрая думка наконт місіс Піпчын, С'юзен,—запярэчыла Фларэнс,—і ён, ведаецца, мае права выбіраць сабе эканомку. Калі ласка, кіньце!

— Ну, што-ж, міс Флой,—адазвалася Ніпер,—калі вы скажаце «кіньце», спадзяюся, я заўсёды канчаю, але місіс Піпчын дзейнічае на мяне, як зялёны агрэст, міс, ніколько не лепш.

С'юзен была надзвычай уэршана і ў сваёй гаворцы ставілася з надзвычайнай пагардай да знакаў прыпынку ў той вечар, калі містэра Домбі прывезлі дадому, бо, калі Фларэнс паслала яе ўніз запытацца пра яго здароўе, яна вымушана была перадаць сваё даручэнне свайму смяротнаму ворагу, місіс Піпчын, а тая ўзяла на сябе смеласць, не даводзячы аб ім да ведама містэра Домбі, даць адказ, які міс Ніпер назвала крыўдным. У гэтым адказе С'юзен Ніпер убачыла дзёрзкасць з боку гэтай узорнай афіяры Перуанскіх капальняў і пагардлівых адносіны да сваёй маладой гаспадыні, якіх нельга было дараваць;

гэтым часткова тлумачылася яе ўзрушэнне. Але яшчэ з дня вяселля яе падазрэнні і недаверлівасць узмацняліся, бо, як і многія іншыя асобы з падобным характарам, што шчыра і моцна прывязваюцца да чалавека, які займае, падобна Фларэнс, зусім іншае становішча, С'юзен была вельмі рэўнівая, і, зразумела, яе рэўнасць павярнулася супроць Эдзіт, якая раздзяліла з ёю ўладу і стала паміж імі.

— С'юзен,—сказала Фларэнс, якая задуменна сядзела ля стала,—цяпер вельмі позна. Сёння мне больш нічога не будзе патрэбна.

— Ах, міс Флой!—усклікнула Ніпер.—Дапраўды-ж, я часта ўспамянаю пра тых часы, калі я сядзела з вамі да больш позняй гадзіны і засынала ад стомленасці, а ў вас ні ў адным воку сну не было, усёроўна, як у акульях, але цяпер да вас прыходзіць і сядзіць з вамі ваша мачыха, міс Флой, і, дапраўды, я на гэта не наракаю. Я ні слова супраць гэтага не скажу.

— Я не забудуся, хто быў старым маім другам у тых часы, калі нікога ў мяне не было, С'юзен,—ласкава адазвалася Фларэнс,—ніколі не забудуся.

І, падняўшы вочы, яна абняла за шыю сваю скромную сяброўку, прыцятнула яе да сябе і пацалавала, пажадаўшы ёй добрай ночы; гэта так расчуліла міс Ніпер, што яна пачала ўсхліпваць.

— Дарагая мая міс Флой,—сказала С'юзен,—дазвольце мне яшчэ раз спусціцца ўніз і даведацца, як адчувае сябе ваш татуля; я ведаю, што вы страшэнна непакоіцеся, дазвольце-ж мне яшчэ раз спусціцца ўніз і самай пастукаць да яго ў дзверы.

— Не патрэбна,—сказала Фларэнс, кладзіцеся спаць. Раніцой мы даведаемся. Я сама даведаюся аб гэтым раніцой. Напэўна, мама была ўнізе,—Фларэнс пачырванела, бо на гэта яна не спадзявалася,—а магчыма, яна цяпер там. Спакойнай ночы!

С'юзен была расчулена і змоўчала аб тым, ці лічыць яна магчымым, што місіс Домбі даглядае свайго мужа; затым, не сказаўшы ні слова, яна вышла. Астаўшыся адна, Фларэнс закрыла твар рукамі і дала волю слязам, якія пырнулі ў яе з вачэй. Страшная думка, якая прымусіла яе ўздрыгануцца і сціснуць рукі, хоць яна не першы раз прамільганула ў яе галаве,—думка, што ён можа памерці, так і не ўбачыўшы яе, не назваўшы па імю, устрасянула ўсю яе істоту. У спалоху яна падумала, з трапятаннем падумала аб тым, каб зноў спусціцца ўніз і падкрасціся да яго дзвярэй.

Вышаўшы з пакоя, яна прыслухалася. У доме было ціха, і ўсе агні патушаны. Шмат, шмат часу, падумала яна, прайшло з той пары, як яна, бывала, рабіла начное паломніцтва да яго дзвярэй! Шмат, шмат часу, старалася думаць яна, прайшло з той пары, як яна ўвайшла апоўначы да яго ў пакой і ён вывеў яе назад да лесвіцы!

Усё з тым-жа дзіцячым сэрцам, з тымі-ж дзіцячымі ласкавымі і нясмелымі вачыма і з валасамі, распушчанымі, як у колішнія часы, Фларэнс, чужая свайму бацьку ў росквіце юнацтва, як і ў часы дзяцінства, крадучыся спусцілася ўніз, прыслухоўваючыся на хаду, і наблізілася да яго пакоя. Ніхто не варушыўся ў доме. Дзверы былі прыадчынены, каб даць доступ паветру, і была такая цішыня, што Фларэнс магла чуць трэск дроў у каміне і ціканне гадзінніка, які стаяў на каміннай паліцы.

Яна заглянула ў пакой. Эканомка, закруціўшыся ў коўдру, моцна спала ў крэсле ля каміна. Дзверы ў суседні пакой былі не шчыльна зачынены, і перад імі стаяла шырма; але там гарэў агонь, і водбліск надаў на спінку яго ложка. Прыслухоўваючыся да яго дыхання, яна зразумела, што ён спіць. Гэта надало ёй смеласці, яна абышла шырму і заглянула ў спальню.

Адзін позірк, кінуты на твар заснуўшага, так яе ўзрушыў, як быццам яна не чакала яго ўбачыць. Фларэнс стаяла, прыкутая да месца, і—каб прагнуўся ён цяпер—не магла-б зварухнуцца.

Яго лоб быў рассечаны, змочаныя вадой валасы ляжалі, вільготныя і зблытаныя на падушцы. Адна рука, якая ляжала на коўдры, была забінтавана, і ён быў вельмі бледны.

Калі-б не здаралася ёй бачыць яго твар, надзея яе згасала, а нясмелыя вочы апускаліся пад яго суровым, роўнадушным і нядобрым позіркам. Цяпер-жа, пазіраючы на яго, яна ўбачыла ўпершыню, што яго твар не пакрыты тым воблакам, якое засмуціла ёй дзяцінства. Ціхая, бестурботная ноч спусцілася ўзамен гэтага воблака. Убачыўшы гэты твар можна было падумаць, што ён заснуў, благаслаўляючы яе.

Яна падкралася да ложка і, затаіўшы дыханне, нахілілася, ціхенька пацалавала яго ў шчаку, на хвілінку апусціла галаву на яго падушку і, не адважваючыся дакрануцца да яго, абняла рукою гэту падушку, на якой ён ляжаў.

Прачніся, асуджаны чалавек, пакуль яна тут! Час ляціць. Гадзіна набліжаецца гнеўнай хадою. Крокі яе чуваць у доме. Прачніся!

Паглядзеўшы на яго праз слёзы і баязліва прабраўшыся да дзвярэй, яна вышла з яго спальні, перайшла праз другі пакой і знікла.

Ён можа спаць цяпер. Ён можа спаць, пакуль яму спіцца. Але, прагнуўшыся, няхай пашукае ён гэту кволую фігурку і ўбачыць яе каля сябе, калі надыйдзе рашучы час!

Горка і цяжка было на сэрцы Фларэнс, якая крадучыся падымалася па лесвіцы. Ціхі дом зрабіўся яшчэ больш сумным з таго часу, як яна пабывала ўнізе.

Яна не хацела, амаль не магла вярнуцца да сябе ў спальню.

У той вечар яе мама не заходзіла да яе ў пакой, і часткова з гэтай прычыны яна засядзелася да позняга часу. Пад уплывам сваёй трывогі, а таксама палкага жадання пагаварыць з кім-

небудзь і скінуць гэты гнеў смутку і цішыні, Фларэнс пайшла ў яе спальню.

Дзверы не былі замкнёны з сярэдзіны і мякка паддаліся нерашучаму дакрананню яе рукі. Яна здзівілася, убачыўшы яркае святло, а заглянуўшы ў пакой, здзівілася яшчэ больш, убачыўшы, што яе мама, паўапанутая сядзіць ля патухшага каміна, у якім рассыпаюцца, ператвараючыся на попел, дагарэлыя вуглі. Яе вочы былі скіраваны ў далеч, і ў бляску гэтых вачэй, у яе твары, у яе фігуры, у тым, як яна сціскала рукамі ручкі крэсла, нібы збіраючыся ўсхапіцца, выяўлялася такое пакутлівае душэўнае хваляванне, што Фларэнс апанаваў жах.

— Мама!—крыкнула яна.—Што здарылася?

Эдзіт уздрыганулася і паглядзела на яе з такім невымоўным страхам, што Фларэнс спалохалася яшчэ больш.

— Мама!—усклікнула Фларэнс, кідаючыся да яе.—Любая мама! Што здарылася?

— Мне нездаровіцца,—сказала Эдзіт, дрыжачы і ўсё яшчэ пазіраючы на яе са страхам.—Мне сніліся благія сны.

— Але вы яшчэ не ляглі спаць, мама?

— Так,—сказала яна.—Сны ў сапраўднасці.

Рысы яе твара паступова разгладзіліся; яна дазволіла Фларэнс падыйсці бліжэй і, абняўшы яе, пяшчотна сказала ёй:

— Але што тут робіць мая птушачка? Што тут робіць мая птушачка?

— Я непакоілася, мама, бо не бачыла вас сёння вечарам і не ведала, як здароўе таты, і я... Фларэнс зашнулася і змоўкла.

— Цяпер позна?—запыталася Эдзіт, прыгладжваючы кудры, якія змяшаліся з яе ўласнымі цёмнымі валасамі і рассыпаліся па твары.

— Вельмі позна. Хутка світанне.

— Хутка світанне!—са здзіўленнем паўтарыла тая.

— Любая мама, што ў вас з рукой?—запыталася Фларэнс.

Эдзіт шпарка выхапіла руку і зноў паглядзела на Фларэнс з дзіўным спалохам (у ім было нейкае неразумнае жаданне схавацца ад яе). Але зараз-жа яна сказала: «Нічога, нічога. Выцяла». Пасля дадала: «Мая Фларэнс!» Пасля стала цяжка дыхаць і расплакалася.

— Мама!—усклікнула Фларэнс.—О, мама, што мне рабіць, што павінна я зрабіць, каб мы былі больш шчаслівымі? Ці можна што-небудзь зрабіць?

— Нічога,—адказала тая.

— Ці ўпэўнены вы ў гэтым? Няўжо гэта немагчыма? Калі я, не гледзячы на нашу ўмову, скажу, аб чым я цяпер думаю, вы не будзеце мяне лаяць?—запыталася Фларэнс.

— Гэта бескарысна,—адказала тая,—бескарысна! Я вам сказала, дарагая, што мне сніліся благія сны. Нішто не можа іх змяніць або перашкодзіць іх звароту.

— Я не разумею,—сказала Фларэнс, пазіраючы на яе ўсхваляваны твар, які як быццам засмуціўся ад яе позірку.

— Мне сніўся сон аб ганарлівасці,—ціхім голасам сказала Эдзіт,—якая бяспільная для добра і ўсемагутная для зла; аб ганарлівасці, якая распальвалася і падбухторвалася на працягу многіх ганебных год і шукала прытулку толькі ў самой сабе; аб ганарлівасці, якая дала таму, хто ёю надзелены, усведамленне найглыбейшай знявагі і ні разу не дапамагла гэтаму чалавеку паўстаць супроць знявагі, унікнуць яе або сказаць: «Не быць гэтаму!» Мне сніўся сон аб ганарлівасці, якая—калі-б правільна яе накіроўвалі—магла прынесці зусім іншыя плады, але, скажонная і перакручаная, як і ўсе якасці, што адрозніваюць гэтага чалавека, толькі ненавідзела сябе, раз'юшвала і вяла да пагібелі.

Яе рука мацней сціснула дрыжачую руку, якую яна трымала ў сваёй, а калі яна паглядзела ўніз, на ўстрыжованы і неразумеючы твар, яе твар прасвятлеў. «О, Фларэнс,—сказала яна,—мне здаецца, гэту ноч я была блізка да шаленства!», і, пакорліва апусціўшы сваю гордую галаву ёй на грудзі, яна зноў заплакала.

— Не пакідайце мяне! Будзьце ля мяне! Уся надзея мая на вас!—Гэтыя словы яна паўтарала дзесяткі разоў.

Неўзабаве яна зрабілася спакайнейшай і была поўная спагады да Фларэс, якая не спала і плакала ў такі позні час. Ужо днела, і Эдзіт абняла яе, паклала на свой ложак і, не кладучыся сама, села каля яе і сказала, каб тая пастаралася заснуць.

— Вы, дарагая мая, стаміліся, нешчаслівыя і вам патрэбна адпачыць.

— Вядома, я нешчаслівая сёння, любая мая,—сказала Фларэнс,—але вы таксама стаміліся і таксама нешчаслівыя.

— Не, калі вы будзеце спаць так блізка, каля мяне, дарагая.

Яны пацалаваліся, і Фларэнс, змардаваная, паступова пачала драмаць, але, калі яе вочы заплюшчыліся і ўжо не бачылі твара, які нахіліўся над ёю, так сумна было думаць пра твар там, унізе, што, шукаючы ўдехі, яе рука пацягнулася да Эдзіт; аднак, нават у гэтым руху была нерашучасць, баязь здрадзіць яму. Так, у ва сне, яна старалася іх пагадзіць і паказаць ім, што любіць іх абодвух, але не магла гэтага зрабіць, і смутак, які мучыў яе ўяўна, не пакідаў і ў сне.

Эдзіт, якая сядзела каля яе, пазірала на цёмныя мокрыя расніцы, пазірала з пяшчотай і спагадай, бо яна ведала праўду. Але сон не мог закрыць яе вочы. Калі развіднела, яна паранейшаму сядзела, настарожаная і няспаўшая, трымаючы ў сваёй руцэ руку заснуўшай, і час ад часу шаптала, пазіраючы на супакоены твар: «Будзьце ля мяне. Фларэнс. Уся надзея мая на вас!»

РАЗДЗЕЛ XLIV

Разлука.

Рана, але не разам з сонцам, устала з пасцелі С'юзен Ніпер. Яна прыняла рашэнне, дзёрэкае рашэнне, жое заключалася ў тым, каб... пранікнуць да містэра Домбі і пагаварыць з гэтым джэнтльменам сам-на-сам. «Я часта казала, што хацела-б гэта зрабіць,—грозна абвясціла яна ў тую раніцу самой сабе, некалькі разоў кіўнуўшы галавою,—а цяпер я гэта зраблю!»

Падбухторваючы сябе з уласцівай ёй імкліваасцю да выканання гэтага адважнага замыслу, С'юзен Ніпер усю раніцу круцілася ў вестыбюлі і на лесвіцы, не знаходзячы зручнага выпадку для нападу. Зусім не збітая з панталыку гэтай няўдачай, якая па сутнасці толькі прышпорыла яе і паддала ёй запалу, яна не змяншала пільнасці і, нарэшце, пад вечар выявіла, што закліяты яе вораг, місіс Піпчын, нібы не спаўшая ўсю ноч, спіць у сваім пакоі і што містэр Домбі, пакінуты без догляду, ляжыць у сваім пакоі на канапе.

Не толькі страсянуўшы галавою, але на гэты раз страсянуўшыся ўсім целам, С'юзен на цыпках падышла да дзвярэй містэра Домбі і пастукала.

— Увайдзіце,—сказаў містэр Домбі.

С'юзен, ўстрасянуўшыся яшчэ раз, падбадзёрыла сябе і ўвайшла.

Містэр Домбі, які паглядаў на агонь у каміне, кінуў здзіўлены позірк на гасцю і крыху прыпадняўся на локці.

Ніпер зрабіла рэвэранс.

— Што вам патрэбна?—запытаўся містэр Домбі.

— Прабачце, сэр, я хачу пагаварыць з вамі,—сказала С'юзен.

Містэр Домбі паварушыў губамі, нібы паўтараючы гэтыя словы, але, здавалася, ён быў так здзіўлены дзёрзкасцю маладой жанчыны, што не мог выгаварыць іх уголас.

— Я знаходжуся ў вас на службе, сэр,—пачала С'юзен Ніпер са звычайнай сваёй імкліваасцю,—вось ужо дванаццаць год пры міс Флой, маёй маладой гаспадыні, якая і гаварыць добра яшчэ не ўмела, калі я сюды паступіла, і я была старой служанкай у гэтым доме, калі місіс Рычардс была новай,—магчыма, я не Мафусаіл,¹ але я і не грудное дзіця.

Містэр Домбі, прыпадываючыся на локці і не зводзячы з яе вачэй, не зрабіў ніякіх заўваг адносна гэтага папярэдняга выкладання фактаў.

— Не было на свеце маладой лэдз' больш цудоўнай і больш мілай, чым мая маладая лэдзі, сэр,—сказала С'юзен,—я ведаю

¹ *Мафусаіл*—стары (у біблейскай гісторыі), які дажыў амаль да тысячы гадоў; інакшазнальна—вельмі стары.

гэта лепш за ўсіх, бо я бачыла яе ў дні гора і бачыла яе ў дні радасці (іх было мала), я бачыла яе разам з яе братам і бачыла яе ў адзіноцтве, а сёй-той ніколі яе не бачыў, і я скажу сяму-таму і ўсім, так, скажу,—тут чорнавокая кінула галавой і паціхеньку тупнула нагой, — што міс Флой—самы цудоўны і самы мілы анёл!

Містэр Домбі, бледны пасля свайго падзення, пабляднеў яшчэ больш ад абурэння і здзіўлення і пазіраў на гаварыўшую такім позіркам, нібы абвінавачваў і зрок свой і слых у тым, што яны здрадзілі яму.

— Ні адзін чалавек не можа не быць верным і адданным міс Флой, сэр,—прадаўжала С'юзен,—і я не хвалюся сваёй дванаццацігадовай службай, бо я люблю міс Флой! Так, я магу гэта сказаць сяму-таму і ўсім!—тут чорнавокая зноў страсянула галавой і зноў тупнула паціхеньку нагой і ледзь было не ўсхліпнула,—але верная і адданая служба, спадзяюся, дае мне права гаварыць, а гаварыць я павінна і буду, дрэнна гэта ці добра.

— Чаго вы хочаце, жанчына?—запытаўся містэр Домбі, гнеўна на яе паглядаючы.—Як вы адважваецеся?

— Чаго я хачу, сэр?—Я хачу толькі пагаварыць пачціва, не абражаючы, але адкрыта, а як я адважылася—гэтага я сама не ведаю, але адважылася!—сказала С'юзен.—Ах, вы не ведаеце маёй маладой лэдзі, сэр, дапраўды-ж, не ведаеце, і нічога вы пра яе не ведаеце.

Містэр Домбі ў шаленстве працягнуў руку да шнурка ад званочка, але яго не было з гэтага боку каміна, а ён не мог без дапамогі другіх устаць і абыйсці камін. Зыркае вока Ніпера адразу-ж выявіла бездапаможнае яго становішча, і цяпер, як ска зала яна пасля, яна адчула, што ён яе не можа ўнікнуць.

— Міс Флой,—прадаўжала С'юзен Ніпер,—самая адданая, самая цяплівая, самая пачцівая і прыгожая з усіх дачок, і няма такога джэнтльмена, сэр, хоць-бы ён быў багаты і знатны, як усе самыя знатныя багацеі ў Англіі, складзеныя разам, які не мог-бы ёю ганарыцца, а ганарыцца ён павінен і будзе. Калі-б ён ведаў ёй сапраўдную цану, ён ахвотней-бы расстаўся са сваёю знатнасцю і багаццем і ў лахманах прасіў-бы міласціну ля дзвярэй, гэта я скажу сяму-таму і ўсім,—усклікнула С'юзен, расплакаўшыся,—толькі-б не засмучваць яе пяшчотнага сэрца, а я бачыла, як яно пакутвала ў гэтым доме!

— Жанчына,—крыкнуў містэр Домбі,—ідзіце вон!

— Прашу прабачэння, сэр, я не пайду, нават калі-б мне давялося пакінуць гэта месца,—адказвала ўпартая Ніпер,—якое я займаю столькі гадоў. Спадзяюся, у вас няхопіць духу прагнаць мяне з-за гэтага ад міс Флой! Так, я не пайду, пакуль усяго не скажу! Я, магчыма, і не індыйская ўдава, сэр, і не хацела-б ёю стаць, але, калі-б я вырашыла спаліць сябе жывою, я гэта зрабіла-б! А я вырашыла дагаварыць да канца.

Не лепш яскрава, чым словы, сведчыў аб гэтым выраз на твары С'юзен Ніпер.

— З усіх, хто ёсць у вас на службе, сэр,—прадаўжала чорнавокая,—няма нікога, хто-б калаціўся перад вамі больш, чым я, і вы мне паверыце, калі я адважуся сказаць, што сотні і сотні разоў збіралася пагаварыць з вамі і ніяк не магла адважыцца аж да ўчарайшага вечара, але ўчора вечарам я адважылася.

Містэр Домбі, у прыступе шаленства, яшчэ раз працягнуў руку да шнурка, якога тут не было, і, не знайшоўшы яго, тузюнуў сябе за валасы.

— Учора быў ужо позні час, калі я пайшла ад маёй мілай лэдзі, а яна яшчэ не лягла спаць,—прадаўжала С'юзен, нінавошта не звяртаючы ўвагі,—і я ведала, чаму! Таму што вы хворы, сэр, а яна не ведала, ці вельмі гэта сур'ёзна, і гэтага было дастаткова, каб зрабіць яе няшчаснай, і я бачыла, што яна няшчасная—я, магчыма, не пава, але ў мяне ёсць вочы.—і я сядзела ў сваім пакоі і думала, што, можа, яна адчувае сябе адзінокай і я ёй патрэбна. І тады я ўбачыла, як яна цішком спусцілася ўніз і падышла да гэтых дзвярэй, як быццам злачынства—пайсці паглядзець на роднага бацьку, а пасля яна цішком вярнулася назад і ўвайшла ў пустэльныя гасціныя і плакала так, што я не магла слухаць. Я не мела сіл слухаць,—сказала С'юзен Ніпер, выціраючы чорныя вочы і бястрашна пазіраючы на пакарэжаны шаленствам твар містэра Домбі.—Не першы раз я гэта чула, а ўжо шмат, шмат разоў! Вы не ведаеце сваёй роднай дачкі, сэр, вы не ведаеце, што вы робіце, сэр, я скажу ваму-таму і ўсім,—усклікнула ў заключэнне С'юзен Ніпер,—што гэта сорамна і грэшна!

— Вось табе і на!—пачуўся голас місіс Піпчын.—Гэта яшчэ што такое?

С'юзен узнагародзіла місіс Піпчын позіркам, які вынайшла спецыяльна для яе, калі яны толькі-што пазнаёміліся, і прадаставіла адказаць містэру Домбі.

— Што гэта такое?—паўтарыў містэр Домбі амаль што з пенай у роце.—Што гэта такое? У вас сапраўды ёсць падставы аб гэтым пытацца, раз вы займаеце месца домаправіцелькі і абавязаны сачыць за парадкам. Вы ведаеце гэту жанчыну?

— Я ведаю пра яе вельмі мала добрага, сэр,—пракаркала місіс Піпчын.—Як вы адважыліся прыйсці сюды, дзеўка? Ідзіце вон!

Але непахісная Ніпер, узнагародзіўшы місіс Піпчын яшчэ адным позіркам, не кранулася з месца.

— Па-вашаму, гэта значыць кіраваць домам, пані,—сказаў містэр Домбі,—калі падобныя асобы адважваюцца прыходзіць і гаварыць са мною? Джэнтльмен, у сваім уласным доме, у сваім уласным пакоі, прымушан выслухоўваць дзёркасці служанак!

— Сэр,—сказала місіс Піпчын, мсціва бліснуўшы жорсткімі шэрымі вачыма,—я надзвычай шкадую. Гэта зусім недапу-

шчацьна. Гэта парушае ўсе разумныя правілы. Але я на жаль павінна сказаць, сэр, што з гэтай маладой жанчынай зусім нельга справіцца. Яе распесціла міс Домбі, і яна нікога не хоча слухаць. Вы ведаеце, што гэта так,—рэзка сказала міс Піпчын, звяртаючыся да С'юзен Ніпер і ківаючы галавой. Саромцеся, дзеўка! Ідзіце вон!

— Калі ў мяне служаць людзі, з якімі нельга справіцца, міс Піпчын,—сказаў містэр Домбі, зноў паварочваючыся да каміна,—думаю, вы ведаеце, што з імі рабіць. Вы ведаеце, для чаго вы тут знаходзіцеся? Выведзіце яе!

— Сэр, я ведаю, як трэба рабіць, і, зразумела, так і зраблю,—адказала міс Піпчын.—С'юзен Ніпер,—гэта было сказана надзвычай рэзка,—папярэджваю вас аб звальненні за месяц наперад.

— Я зараз-жа, пайду, можаце не сумнявацца ў гэтым!—сказала імклівая Ніпер.—Дванаццаць год я служыла тут і даглядала маю маладую гаспадыню, і я не затрымаюся ні на гадзіну пасля таго, як атрымала папярэджанне ад асобы, якая адзываецца на імя Піпчын. Будзьце ўпэўнены, міс Піпчын!

— Нарэшце такі мы пазбавімся гэтай дрэні!—сказала разгневаная старая лэдзі.—Ідзіце вон, інакш я прыкажу вас вывесці!

— Мяне цешыць тое, што сёння я сказала праўдзівые слова,—абвясціла С'юзен, кінуўшы позірк на містэра Домбі,—якое ўжо даўно патрэбна было сказаць і паўтараць часцей і ясней, і ніякія Піпчыны—спадзяюся, іх мала (тут міс Піпчын вельмі рэзка крыкнула «выбірайцеся»), а міс Ніпер зноў зірнула на яе)—не могуць абвергнуць тое, што я сказала!

З гэтымі словамі міс Ніпер вышла, суправаджаемая сваім ворагам, паднялася ў свой пакой з вялікай годнасцю, на вялікую прыкрасць Піпчын, якая аж задыхалася ад злосці, села сярод сваіх куфэркаў і расплакалася.

З гэтага слязлівага стану яе вывёў голас міс Піпчын за дзвярыма, які зрабіў вельмі добратворнае і ажыўляльнае дзеянне.

— Ці мае намер гэтае наглае стварэнне,—сказала раз'юшаная Піпчын,—прыняць зробленае папярэджанне, ці не мае?

Міс Ніпер адказала з-за дзвярэй, што ўспамянутая асоба не жыве ў гэтай частцы дома, але што завуць яе Піпчын і яе можна знайсці ў пакоі эканомкі.

— Дзёрэкая дзеўка!—адрэзала міс Піпчын, тузаючы ручку дзвярэй.—Зараз-жа ідзіце вон! Зараз-жа складайце свае рэчы! Як вы адважваецеся гаварыць такія словы благароднай жанчыне, якая бачыла лепшыя дні?

На гэта міс Ніпер адказала са сваёй крэпасці, што яна шкадуе гэтыя лепшыя дні, якія бачыла міс Піпчын.

— Але вам няма чаго падымаць крыку ля маіх дзвярэй і пэдкаць сваім вокам замочную шчыліну. Я спакую свае рэчы і пайду, можаце паказаць гэта прысягаючы.

Пасля С'юзен Ніпер занялася парадкаваннем сваіх куфраў, каб зараз-жа пайсці з годнасцю, і ўвесь час тужліва ўсхліпвала, думаючы пра Фларэнс.

Прадмет яе шкадаванняў неўзабаве з'явіўся да яе, бо хутка па ўсім доме разышліся чуткі, што С'юзен Ніпер пасварылася з місіс Піпчын, што абедзве яны апеліравалі да містэра Домбі, што ў пакоі містэра Домбі мела месца бяспрыкладная сцена і што С'юзен адыходзіць.

— С'юзен!—усклікнула Фларэнс.—Вы мяне пакідаеце! Вы!

— Ох, дзеля ўсяго святога, міс Флой,—плачучы, сказала С'юзен,—не гаварыце мне ні слова, а не то я зняслаўлю сябе перад гэтымі Піпчын, а я не хачу, каб яны бачылі мяне ў слязах, міс Флой, нізавошта на свеце!

— С'юзен!—сказала Фларэнс.—Дарагая мая, мой стары сябра! Што я буду рабіць без вас? Няўжо вы можаце так пайсці?

— Н-н-не, мая любенькая, дарагая міс Флой, дапраўды-ж, не магу!—усхліпвала С'юзен.—Але гэтаму нельга дапамагчы, я выканала свой абавязак, міс, дапраўды-ж, выканала! Гэта не мая віна. Я падна-а-чалілася неўнікнёнаму. Я не магла заткнуць сабе рот, інакш-бы я ніколі не пайшла-б ад вас, дарагая мая, а, нарэшце, мне прыходзіцца пайсці, не гаварыце са мною, міс Флой, бо хоць я і вельмі ўстойлівая, але ўсё-такі, мая любачка, я—не мрамарны вушак дзвярэй.

— Што такое? У чым справа?—пыталася Фларэнс.—Няўжо вы мне не растлумачыце?

Але С'юзен толькі ківала галавой.

— Н-н-е, дарагая мая. Не пытайцеся ў мяне, бо я не павінна гаварыць, і што-б вы не рабілі, не спрабуйце закінуць за мяне слаўцо, каб я асталася, бо гэтага не можа быць, і вы толькі сабе пашкодзіце, і няхай благаславіць вас бог, маю ненаглядную, а вы прабачце мне за ўсё кепскае, што я рабіла, і ўсе мае ўспышкі гневу за ўсе гэтыя гады!

— Куды вы хочаце паехаць, С'юзен?—запыталася праз слёзы яе гаспадыня.

— У мяне ёсць брат, які жыве ў вёсцы, фермер у Эсексе,—сказала прыгнечаная горам Ніпер,—ён гадуе многа ка-а-ароў і свіней, і я паеду да яго ў паштовай карэце і астануся ў яго, і не турбуюцца аба мне, бо ў мяне ёсць грошы ў ашчаднай касе, дарагая мая, і я нізавошта, нізавошта не магла-б паступіць цяпер на іншае месца, ненаглядная мая гаспадыня!—С'юзен скончыла сваю прамову горкім плачам, які, на шчасце, быў перапынен голасам місіс Піпчын, што пачуўся знізу, пасля чаго С'юзен выцерла свае чырвоныя і прыпухлыя вочы і зрабіла

нікчэмную спробу весела паклікаць містэра Таулінсона, каб той наняў кэб і занёс уніз рэчы.

Фларэнс, бледная, устрывожаная і прыгнечаная, спуściлася ўніз, у будуар Эдзіт, куды пайшла развітацца Ніпер

— Ну, вось і кэб, вось і куфры, ідзіце к ліху!—сказала місіс Піпчын, паўлючыся ў тую-ж секунду.—Прашу прабачэння, пані, але містэр Домбі даў вельмі строгае распараджэнне.

Эдзіт захавала сваю пагардлівую міну і асталася зусім бес-турботнай.

— Вось вашы грошы,—сказала місіс Піпчын.

У С'юзен нехапіла духу хоць-бы паглядзець на місіс Піпчын. Яна зрабіла рэверанс місіс Домбі (якая, не кажучы ні слова, нахіліла галаву і старалася не глядзець на каго-б там не было, апроча Фларэнс) і апошні раз абняла на развітанне сваю гаспа-дыню, якая ў сваю чаргу абняла яе.

— Прашу прабачэння, міс,—сказаў, звяртаючыся да Фларэнс, містэр Таулінсон, які стаяў з куфэркамі за дзвярыма,—але міс-тэр Тутс знаходзіцца ў сталовай, пасылае свой паклон і хоча ведаць, як сябе адчуваюць Дыяген і містэр Домбі.

З шпаркасцю маланкі Фларэнс вышмыгнула з пакоя і ху-ценька збегла ўніз, дзе містэр Тутс, у прыгожым касцюме, вельмі цяжка дыхаў ад няўпэўненасці і ўзрушэння пры думцы аб магчымым яе з'яўленні.

— О, як маецца, міс Домбі?—запытаўся містэр Тутс.— Госпадзі памілуй!

Гэты апошні выгук быў выклікан глыбокай трывогай містэра Тутса, калі ён убачыў засмучаны твар Фларэнс; ён зараз-жа кiнуў хіхікаць і ператварыўся ва ўвасабленне роспачы.

— Дарагі містэр Тутс,—сказала Фларэнс,—вы такі добры да мяне, вы такі сумленны, што, мне здаецца, я магу прасіць вас пра адну паслугу.

— Міс Домбі,—адказаў містэр Тутс,—калі вы толькі скажаце, якая гэта паслуга, вы... вы вернеце мне апетыт, які,—з пачуццём сказаў містэр Тутс,—я даўно страціў.

— С'юзен, стары мой сябра, самы стары з усіх маіх сябраў,—сказала Фларэнс,—нечакана сабралася пакiнуць гэты дом, зусім адна, бедная. Яна едзе да сябе дахаты, на вёску. Ці магу я вас папрасіць аб тым, каб вы пра яе паклапаціліся і пасадзілі яе ў паштовую карэту?

— Міс Домбі,—адказаў містэр Тутс,—сапраўды вы мне ро-біце гонар і ласку. Гэта доказ вашай даверлівасці пасля таго, як я быў такой жывёлай там, у Брайтоне...

— Так,—шпарка перапыніла Фларэнс,—не... не думайце пра гэта. Значыцца, вы будзеце так ласкавы і паедзеце? І сустрэнеце яе, калі яна выйдзе з кэба? Дзякую вам, тысячу разоў дзякую! Як вы мяне супакоілі! Яна не будзе адчуваць сябе такой адзі-нокай. Калі-б вы ведалі, як я вам удзячна і якім добрым сябрам я вас лічу!

У Фларэнс нехапіла духу выйсці, калі яна ўбачыла бледную С'юзен у вестыбюлі, адкуль місіс Піпчын спыталася яе прагнаць, і дзе Дыаген скакаў каля яе і, вельмі палохаючы місіс Піпчын, стараўся ўчапіцца зубамі ў яе бамбазінавыя спадніцы і тужліва завываў чуючы яе голас.

Містэр Тутс, адданая і сумленная душа, у момант спыніў кабрыялет і абвясціў С'юзен Ніпер аб дадзеным яму даручэнні; у адказ на гэта паведамленне тая расплакалася яшчэ мацней.

— Клянуся душой і целам,—сказаў містэр Тутс, садзячыся побач з ёй,—я вам спачуваю! Дапраўды, мне здаецца, што вы бадай ці разумееце свае пачуцці лепш, чым я. Я не магу ўявіць нічога больш жахлівага, чым неабходнасць расстацца з міс Домбі.

Цяпер С'юзен аддалася свайму гору, і сапраўды шкада было пазіраць на яе.

— Прашу вас,—сказаў містэр Тутс,— не патрэбна! Я ведаю, што цяпер рабіць

— Што, містэр Тутс?—запыталася С'юзен.

— Паедзем да мяне і пааб'едаем перад вашым ад'ездам,—сказаў містэр Тутс.—Мая кухарка—вельмі шанюўная жанчына, дабрэйшая душа, і яна з радасцю аб вас паклапоціцца.

С'юзен прыняла гэта прывязнае запрашэнне, і містэр Тутс адвёз яе да сябе на кватэру, дзе іх сустрэлі спамянутая матрона, якая зусім апраўдала яго рэкамендацыю, і Певень, які ў першую хвіліну, убачыўшы лэдзі ў экіпажы, падумаў, што нарэшце па яго парадзе містэр Домбі збіты з ног ударам, а міс Домбі шчасліва ўкрадзена.

Пасля сытнага абеду, прапанаванага з вялікай тасціннасцю, С'юзен у другім кабрыялеце накіравалася ў кантору паштовых карэт; побач з ёй па-ранейшаму сядзеў містэр Тутс, а на козлах—Певень.

Начная карэта, у якой павінна была ехаць С'юзен, ужо была запрэжана і павінна была вось-вось рушыць у дарогу.

Містэр Тутс, пасадзіўшы яе, забавіўся ў нерашучасці ля акна, пакуль фурман збіраўся ўзлезці на козлы; пасля, стаўшы на падножку, ён адрывіста сказаў:

— Паслухайце, С'юзен! Міс Домбі, ведаеце...

— Так, сэр?

— Як вы думаеце, яна магла-б... ведаеце... а?

— Прабачце, містэр Тутс,—сказала С'юзен,—я вас не разумею.

— Як вы думаеце, яна магла-б, ведаеце... не цяпер, а з часам... калі-небудзь... пака-а-хаць мяне? Ну, вось! — сказаў няшчасны містэр Тутс.

— О, не!—адказала С'юзен, ківаючы галавой.—У сказала-б, што ніколі. Ні-колі!

— Дзякую вам!—сказаў містэр Тутс.—Гэта не мае ніякага значэння. Спакойнай ночы! Гэта не мае ніякага значэння, дзякую вам!

РАЗДЕЛ XLV

Доверная асоба.

Эдзіт выязджала ў той дзень адна і вярнулася дадому рана. Быў толькі пачатак адзінацатай, калі яе экіпаж звярнуў на вуліцу, дзе яна жыла.

Спыніўшыся ля пад'езда, яна збіралася выйсці, калі нейкі чалавек, ціха вышмыгнуўшы з вестыбуля і стоячы з голай галавою, прапанаваў ёй руку. Слугу ён адхіліў, і ёй нічога не аставалася, як абaperціся на яе, і тады яна пазнала, чья гэта рука.

— Як маецца ваш хворы, сэр?—запыталася яна з пагардлівай усмешкай.

— Яму лепш,—адказаў Каркер.—Ён папраўляецца. Я развітаўся з ім на ноч.

Яна нахіліла галаву і пачала падымацца па лесвіцы; ён пайшоў за ёю і сказаў, стоячы на ніжняй ступеньцы.

— Пані! Магу я прасіць аб тым, каб вы прынялі мяне на адну хвіліну?

Яна спынілася і азірнулася.

— Цяпер позна, сэр, і я стомлена. У вас тэрміновая справа?

— Надзвычай тэрміновая,—адказаў Каркер.—Калі ўжо мне пашанцавала сустрэць вас, дазвольце паўтарыць маю просьбу.

Яна паглядзела ўніз, на яго пабліскваючыя зубы, а ён паглядзеў на яе, апранутую ў прыгожае плацце, і зноў падумаў аб тым, якая яна прыгожая.

— Дзе міс Домбі?—гучна запыталася яна ў слугі.

— У будуары, пані.

— Правядзіце туды!

— Прашу прабачэння! Пані! Місіс Домбі!—усклікнуў украдчывы і жвавы Каркер, у момант апынуўшыся побач з ёю.—Дазвольце папрасіць вас аб тым, каб міс Домбі пры гэтым не прысутнічала!

Яна кінула на яго шпаркі позірк, але па-ранейшаму захоўвала спакой і стрыманасць.

— Я хацеў-бы злітавацца над міс Домбі,—ціха сказаў Каркер,—і не даводзіць да яе ведама таго, што я маю сказаць. Ва ўсякім выпадку, я хацеў-бы, каб вы, пані, самі вырашылі, павінна яна аб гэтым ведаць ці не.

Яна пазвольна адвяла позірк ад яго твара і, павярнуўшыся да слугі, сказала:

— Правядзіце ў які-небудзь іншы пакой!

Той павёў іх у гасціную, дзе адразу запаліў агонь і вышаў. Ні слова не было сказана, пакуль ён быў у пакоі. Эдзіт велічна села на канапу ля каміна, а містэр Каркер, трымаючы ў руцэ капялюш і не адрываючы вачэй ад каўра, стаяў перад ёю воддаль.

— Перш чым выслухаць вас, сэр,—сказала Эдзіт, калі дзверы зачыніліся,—я хачу, каб вы мяне выслухалі.

— Звернутыя да мяне словы місіс Домбі,—адказаў ён,—хоць-бы афарбаваныя незаслужаным дакорам, з'яўляюцца такім вялікім гонарам, што я з усёю гатоўнасцю падпарадкаваўся-б яе жаданню нават у тым выпадку, калі-б не быў яе слугой.

— Калі той чалавек, аб якім вы ўспаміналі, сэр,—містэр Каркер падняў вочы, нібы жадаючы выказаць здзіўленне, але яна сустрэла яго позірк і прымусіла яго маўчаць,—даў вам якое-небудзь даручэнне да мяне, то не турбуйце яго перадаваць, бо я не буду слухаць. Бадай ці патрэбна мне пытацца, ці гэта прывяло вас сюды. Я чакала вас апошнія дні.

— Маё няшчасце заключаецца ў тым,—адказаў ён,—што іменна гэта справа прывяла мяне сюды, зусім супроць майго жадання. Дазвольце вам сказаць, што я прышоў сюды яшчэ па адной справе. Аб першай ужо гаварылася.

— З ёю скончана,—сказала яна.—А калі-ж вы да яе вернецеся...

— Няўжо місіс Домбі думае, што я вярнуся да яе насуперакі яе забароне?—сказаў Каркер, падышоўшы бліжэй.—Ці можа быць, што місіс Домбі, зусім не лічачыся з цяжкім маім становішчам, вырашыла не аддзяляць мяне ад майго к'раўніка і тым самым наўмысна ставіцца да мяне ў вышэйшай ступені несправядліва?

— Сэр,—адказала Эдзіт,—чаму вы разыгрываеце гэту ролю перада мною, гаворыце мне аб каханні і пашане да майго мужа і робіце выгляд, нібы лічыце, што я шчасліва ў замусце і павяжаю мужа? Як вы адважваецеся так зневажаць мяне, калі вам вядома—вядома не горш, чым мне, сэр: я гэта бачыла ў кожным вашым позірку, чула ў кожным вашым слове,—што кахання паміж намі няма, ёсць агіда і пагарда, і што я ненавіджу яго наўрад ці менш, чым самую сябе, за тое, што належу яму?

— Пані,—сказаў ён,—я ведаю, ведаў і да сёнешняга дня, што я не заслужыў вашай прыязнасці; ведаў я таксама і прычыну. Так, я ведаў прычыну. Вы так шчыра гаварылі са мною; я адчуваю такую палёжку, заслужыўшы вашага давер'я...

— Давер'я—паўтарыла яна з пагардай.

Ён прапусціў гэта міма вушэй.

— ... што не буду і спрабаваць утаіць свае думкі. Так, я бачыў з самага пачатку, што вы не кахаеце містэра Домбі. Як магло-б узнікнуць гэта пачуццё паміж двума такімі рознымі людзьмі? Пасля я ўбачыў, што пачуццё больш моцнае, чым роўнадушнасць, зарадзілася ў вашым сэрцы—ды ці і магло быць інакш, калі прыняць пад увагу ваша становішча? Але ці належала мне ўзяць на сябе смеласць адкрыць вам тое, што я ведаў?

— Ці належала вам, сэр,—адазвалася яна,—прыкідацца, быццам вы ўпэўнены ў адваротным, і дзёрзка паказваць мне на гэта з дня на дзень?

— Так, пані, належала!—з запалам запырэчыў ён.—Калі-б я гэтага не рабіў, калі-б я рабіў інакш, я не гаварыў-бы з вамі так, як гавару цяпер. А я прадбачыў—хто мог лепш прадбачыць, бо хто ведае лепш пра містэра Домбі, чым я?—што, калі толькі ваш характар не будзе такім самым падатлівым і ўступчывым, як характар яго першай пакорлівай жонкі, а гэтаму я не верыў...

Пакорлівая ўсмяшка дала яму зразумець, што ён можа паўтарыць гэтыя словы.

— А гэтаму, кажу, я не верыў,—так, я прадбачыў, што, напэўна, прыдзе час, калі такая згода, да якой мы цяпер прышлі, можа аказацца карыснай.

— Карыснай каму, сэр?—абыякава запыталася яна.

— Вам.

Яна прыкусіла свае крывава-чырвоныя губы, але прадаўжала сачыць за ім тым-жа панурым, пільным позіркам.

— Пані,—сказаў містэр Каркер з надзвычайнай пашанай і ўвагай, садзячыся ў крэсла побач з ёю,—навошта мне хістацца цяпер, калі я цалкам вам адданы, і не гаварыць шчыра? Было зусім натуральна, што лэдзі, якая мае такія надзвычайныя якасці, знойдзе магчымым змяніць характар свайго мужа—змяніць яго ў лепшы бок.

— Гэта было ненатуральна для мяне, сэр,—засупярэчыла яна.—Такіх надзей і такіх намераў у мяне не было ніколі.

— Было натуральна, прынамсі,—прадаўжаў ён,—што вы лічылі зусім магчымым жыць з містэрам Домбі ў якасці яго жонкі, не падначальваючыся яму і ў той-жа час не даходзячы да такіх рэзкіх сутычак. Але, пані, разважаючы такім чынам, вы не ведалі містэра Домбі (у чым і пераканаліся з таго часу). Вы не ведалі, які ён патрабавальны і які ён горды або, калі дазволіце так сказаць, як ён заняволен сваёю-ж уласнай велічнасцю і ідзе, упрэжаны ў сваю ўласную трыумфальную калясніцу, нібы ўючная жывёла, думаючы толькі аб тым, што гэта калясніца знаходзіцца за яго спіной і цягнуць яе патрэбна цераз усё і праз усё.

Зубы яго асляпляльна бліснулі, калі ён злосна прадаўжаў:

— Містэр Домбі сапраўды няздолен паставіцца з сапраўднай увагай як да вас, так і да мяне. Параўнанне надзвычай рызыкаўнае—я яго зрабіў наўмысна,—але правільнае. Містэр Домбі, карыстаючыся паўнатай улады, папрасіў мяне—я гэта пачуў ад яго самога ўчора раніцою,—каб я быў пасярэднікам паміж ім і вамі, бо яму вядома, што вы непрыязна ставіцеся да мяне, але іменна праз мяне ён хоча пакараць вас за вашу ўпартасць. Вы можаце ўявіць, як пагарджае ён мною, як ён не дапускае магчымасці, што ў мяне ёсць нейкія асабістыя мае пачуцці або

думкі, калі ён проста мне гаворыць, што мне дадзена гэтае даручэнне. Вам вядома, з якой абыякавасцю ён ставіцца да вашых пачуццяў, калі пагражае прыслаць да вас такога вестуна. І вы, вядома, не забыліся, што ён ужо рабіў гэта.

Яна па-ранейшаму сачыла за ім уважліва.

— Аб усім гэтым я напамінаю вам не дзеля таго, каб пашырыць прорву паміж вамі і містэрам Домбі, пані... божа збаў! Якая была-б мне ад гэтага карысць!.. але толькі з мэтай паказаць, як безнадзейна было-б унушаць містэру Домбі думку, што патрэбна яшчэ з некім лічыцца. Думаю, што мы, асобы, якія яго акружаюць і займаюць тое або іншае становішча, зрабілі сваю справу, умацаваўшы гэты пункт яго гледжання; але калі-б не зрабілі гэтага мы, гэта зрабілі-б іншыя—інакш яны не былі-б пры ім; і так было заўсёды, з самага яго нараджэння. Карацей кажучы, містэру Домбі даводзілася мець справу толькі з тымі, хто быў яму паслухмяны і залежаў ад яго, хто апускаўся на калені і схіляў перад ім галаву. Ён ніколі не ведаў, што азначае мець справу з абуранай гордасцю і вялікім гневам, якія паўсталі супроць яго.

— Але ён пазнае гэта цяпер!—здавалася, сказала яна, хоць губы яе аставаліся сціснутымі, а позірк нерухомым.

— Пані,—прадаўжаў ён,—я з гэтым скончыў. Вашы перакананні, такія глыбокія і, ў гэтым я не сумняваюся, такія непачыслныя,—апошнія словы ён прамовіў павольна і вельмі выразна,—што я амаль баюся зноў выклікаць ваша незадавальненне. Але я павінен сказаць, што, не гледзячы на яго недахопы і поўную маю асвядомленасць аб іх, я паступова прывык да містэра Домбі і навучыўся паважаць яго. Верце мне, я гэта гавару не для таго, каб выхваляцца пачуццём, якое такое чужое вашаму і зусім не выклікае вашай сімпатыі,—о, як гэта было красамоўна і ясна сказана—але для таго, каб запэўніць вас, якім адданым вашым слугой з'яўляюся я пры такіх сумных акалічнасцях і з якім абурэннем стаўлюся да тае ролі, якую мяне прымушаюць выконваць!

Яна як быццам баялася адарваць ад яго позірк

— Позна ўжо,—памаўчаўшы, сказаў Каркер,—а вы стомлены, як вы казалі! Але я павінен памятаць, што ў мяне ёсць да вас яшчэ адна справа. Я вам павінен параіць, я павінен упрасіць вас—для гэтага ў мяне ёсць важныя прычыны,—настойліва ўпрасіць аб тым, каб вы былі асцярожны, праяўляючы свой удзел да міс Домбі.

— Асцярожная! Што вы хочаце гэтым сказаць?

— Старайцеся не праяўляць вельмі вялікай прывязанасці да гэтай маладой лэдзі.

— Вельмі вялікай прывязанасці, сэр!—усклікнула Эдзіт, нахмурыўшы свой шырокі лоб і падняўшыся з месца.—Хто можа меркаваць аб маёй прывязанасці або вымяраць яе? Вы?

— Не я гэта раблю.— Ён быў збянтэжаны або прытва-
рыўся збянтэжаным

— А хто-ж?

— Няўжо вы не можаце адгадаць, хто?

— Я не хачу адгадаць,—адказала яна.

— Пані,—сказаў ён пасля нядоўгага вагання; яны ўсё яшчэ пазіралі адзін на аднаго таксама, як і раней,—я знаходжуся у цяжкім становішчы. Вы мне казалі, што не жадаеце атрымліваць цераз мяне ніякіх паведамленняў, і вы рашуча забаранілі мне варочацца да гэтага прадмета; але гэтыя два прадметы, як я ўбачыў, вельмі цесна звязаны, і калі вас не задавэліць такая няясная перасцярога, якая зыходзіць ад таго, хто цяпер мае гонар карыстацца вашым давер'ем, хоць яму давалося папярэдне заслужыць сабе вашу няласку, то я павінен парушыць накладзеную вамі забарону.

— Вам вядома, што вы можаце гэта зрабіць, сэр,—сказала Эдзіт.—Можаце парушыць яе.

Якая бледная, якая трапяткая, якая ўсхваляваная! Так, значыцца, ён не памыліўся, разлічваючы на эфект!

— Яго распараджэнні,—сказаў ён,—ускладалі на мяне абавязак паведаміць вам, што вашы паводзіны ў адносінах да міс Домбі яму не спадабаюцца. Што яны цягнуць за сабою параўнанні, не спрыяючыя для яго. Што ён жадае гэта змяніць; калі вы паставіцеся да гэтага сур'ёзна, ён упэўнен, што так і будзе; бо, заўсёды праяўляючы сваю прывязанасць да яе, вы не зробіце ей добра.

— Гэта пагроза?—запыталася яна.

— Гэта пагроза,—адказаў ён нячутна, а голасна прамовіў.—Але яна накіравана не супроць вас

Ганарлівая, статная, велічная,—такой яна стаяла перад ім, пазірала на яго шырока раскрытымі бліскучымі вачыма, усміхалася з пагардай і горыччу—і раптам панікла, як быццам зямля пад нагамі ў яе правалілася, і ўпала-б на падлогу, і калі-б ён не падтрымаў яе. Яна адштурхнула яго, як толькі ён дакрануўся да яе, і, адступіўшыся назад, зноў стаяла перад ім з выцягненай рукой.

— Калі ласка, пакіньце мяне! Не гаварыце больш нічога сёння.

— Я буду заходзіць сюды заўсёды—наведваць яго, а таксама і па справах. Дазвольце мне пабачыцца з вамі яшчэ раз, параіцца, што рабіць, і даведацца пра вашы жаданні.

Яна паказала яму на дзверы.

— Я нават не магу вырашыць, ці сказаць яму, што я ўжо гаварыў з вамі, ці няхай ён лічыць, што я адклаў гэту размову з прычыны нязручнага выпадку, або па іншай прычыне. Неабходна, каб вы хутчэй далі мне магчымасць параіцца з вамі.

— Калі захочаце, толькі не цяпер,—адказала яна.

— Вы зразумеце, калі я захачу ўбачыць вас, што міс Домбі не павінна пры гэтым прысутнічаць і што я прашу аб спатканні як чалавек, які мае шчасце карыстацца вашым давер'ем і прыходзіць, каб аказаць вам пасільную дапамогу і, магчыма, не раз адхіліць бяду ад яе.

Па-ранейшаму пазіраючы на яго, нібы яўна баючыся хоць-бы на секунду адвесці пільны погляд, яна адказала згодліва і зноў папрасіла яго выйсці.

РАЗДЗЕЛ XLVI

Апазнанне і размышленні.

Сярод многіх нязначных змен, якія адбываліся ў гэты час у жыцці і звычках містэра Каркера, найбольш выдатнай была тая надзвычайная стараннасць, з якой ён займаўся справамі, і тая ўвага, якую ён удзяляў кожнай дробязі, што датычыла добра яму вядомых аперацый фірмы. Заўсёды ў такіх выпадках дзейны і праніклівы, ён цяпер узмацніў у дваццаць разоў сваю рысіную пільнасць. Часта, калі адыходзілі ўсе клеркі, канторы аставаліся цёмнымі і пустымі і ўсе дзелавыя ўстановы замыкаліся, містэр Каркер, якому адкрыта была ўся анатомія незгараемай касы, вывучаў таямніцы кніг і папер з цярдлівай настойлівасцю чалавека, які даследуе найтанчэйшыя нервы і фібры прадмета.

Такою-ж узмацненую і напружаную ўвагу, з якой містэр Каркер займаўся справамі фірмы, аддаваў ён і сваім уласным аперацыям. Не будучы кампаньёнам у справе—да гэтага часу гэтым гонарам карысталіся толькі наследнікі вялікага імя Домбі,—ён атрымліваў пэўны процант з усіх здзелак; але апрача гэтага ён раздзяляў разам з фірмай магчымасць выгадна змяшчаць грошы, і таму дробная рыбіца, якая акружала буйных кітоў гандлёвых аперацый з Усходам, лічыла яго багатым чалавекам.

Аднак, гэтыя клопаты ніколі не перашкаджалі містэру Каркеру сачыць за сваім начальнікам і аставацца бездакарна чыстым, акуратным, ліслівым, захаваўчым усе ўласцівасці ката. Можна было гаварыць не столькі аб яго звычках, што змяніліся, колькі аб тым, што адчувалася ў ім нейкае напружанне.

Адзіная рэзкая змена заключалася ў тым, што, праязджаючы па вуліцах, яго апаноўвала глыбокае задуменне, што нагадвала тое задуменне, у якім ён ад'ехаў ад дома містэра Домбі ў тую раніцу, калі з гэтым джэнтльменам здарылася няшчасце. Ён машынальна ўнікаў усіх перашкод на сваім

шляху і, здавалася, не бачыў і не чуў нічога аж да моманту прыезду на месца назначэння, калі якая-небудзь выпадковасць або намаганні не адцягвалі яго ад думак.

Праезджаючы аднойчы ступою на сваім белым кані ў напрамку да канторы Домбі і Сына, ён таксама не заўважаў двух пар зырккіх жаночых вачэй, як і прыкаваных да яго круглых вачэй Роба Тачыльшчыка, які, чакаючы яго—у доказ сваёй пунктуальнасці—за квартал да ўмоўленага месца, дарэмна дакранаўся зноў і зноў да свайго капялюша, каб прыцягнуць увагу, і бег трушком побач са сваім гаспадаром, гатовы падтрымліваць страмёны, як толькі той захоча спешыцца.

— Глядзіце, вось ён едзе!—усклікнула адна з двух жанчын, вельмі старая, выцягваючы высахшую руку, каб паказаць на яго сваёй спадарожніцы, маладой жанчыне, якая стаяла каля яе, схаваўшыся за вароты.

Дачка місіс Браун адразу выглянула, куды паказала місіс Браун; гневам і прагай помсты дыхаў яе твар.

— Я ніколі не думала, што ўбачу яго яшчэ раз,—ціха сказала яна,—але, бадай, добра, што я яго ўбачыла. Так, бачу. Бачу!

— Не змяніўся!—сказала старая, кідаючы злосны позірк.

— Яму мяняцца!—адазвалася другая жанчына.—З-за чаго? Хіба ён пакутаваў? Я змянілася за дваццаць чалавек. Няўжо гэтага недастаткова?

— Глядзіце, як ён едзе!—прамармытала старая, сочачы пачырванелымі вачыма за сваёй дачкой.—Такі спакойны, і які прыбраны, едзе конна, а мы тут стаім у гразі...

— І з гразі вышлі,—нецярпліва перапыніла дачка.—Мы—гразь пад капытамі яго каня. Чым іншым маглі-б мы быць?

Праводзячы яго напружаным позіркам, яна таропка адмакнулася рукой, калі старая паспрабавала ёй адказаць, як быццам нават гук голасу перашкаджаў ёй глядзець. Маці, прыглядаючыся да яе, а не да яго, яе сказала ні слова, пакуль гарачы позірк жанчыны не згас і яна не ўздыхнула глыбока, нібы адчула палёжку, калі яго ўжо было не відаць.

— Любачка!—сказала тады старая.—Эліс! Красуня! Элі!—Яна асцярожна тузянула яе за рукаў, каб прыцягнуць яе ўвагу.—Няўжо вы яму дазволіце так вось прагульвацца, калі вы можаце выціснуць з яго грошы? Дачушка, ды гэта-ж грэшна!

— Хіба я вам не гаварыла, што не вазьму ад яго грошай?—запырэчыла яна.—І няўжо вы да гэтага часу мне не верыце? Хіба я ўзяла грошы ад яго сястры? Хіба я дакрануся хаця-б да аднаго пені, калі ведаю, што ён прайшоў праз яго белыя рукі?... Так, дакранулася-б, калі-б магла атруціць гэту манету і адаслаць назад да яго! Супакойцеся, матуля, і пойдзем адсюль.

— А ён такі багаты!—прамармытала старая.—А мы такія бедныя!

— Бедныя, бо не можам адплаціць яму за тое зло, якое ён нам зрабіў,—адказала дачка.—Няхай ён дасць мне такія сродкі, і я іх прыму ад яго і скарыстаю іх. Пойдзем! Няма ніякага сэнсу пазіраць на яго каня. Пойдзем, магуля!

Але старая, для якой Роб Тачыльшчык, які варочаўся па вуліцы і вёў на повадзе каня без конніка, здавалася, уяўляў інтарэс сам сабою, пазірала на гэтага юнака з надзвычайнай увагай і, ёшыўшы з-за варот якраз у той момант, калі ён праходзіў міма, кранула яго за плячо.

— Ды дзе-ж гэта быў увесь час мой вясёлы Роб?—запыталася яна, калі ён азірнуўся.

Вясёлы Роб, чья вясёласць пачала змяншацца пасля такога віншавання, здаваўся вельмі засмучаным і са слязамі на вачах сказаў:

— Ох, місіс Браун, чаму вы не хочаце пакінуць у спакоі беднага хлапца, калі ён сумлённа зарабляе грошы і трымаецца прыстойна? Навошта вы шкодзіце добрай рэпутацыі хлапца, загаварваючы з ім на вуліцы, калі ён вядзе каня свайго гаспадара ў прыгожыя стайні, каня, якога, каб была *ваша* воля, вы-б прадалі для кармлення катоў і сабак? А я спадзяваўся,—дадаў Тачыльшчык, гаворачы апошнюю фразу і як-бы падводзячы вынік усім прычыненым яму крыўдам,—што вы ўжо даўным-даўно памерлі!

— Дык вось як ён гаворыць са мною, якая ведала яго шмат тыдняў і месяцаў, мая любая!—усклікнула старая, звяртаючыся да дачкі.—Са мною, якая шмат разоў вызваляла яго, абараняючы ад усякіх валацуг—ахвотнікаў да галубоў і аматараў птушак!

— Будзьце ласкавы, місіс Браун, не чапайце птушак!—з вялікай трывогай усклікнуў Роб.—Мне здаецца, хлапцу лепш мець справу з ільвамі, чым з гэтымі маленькімі птушачкамі, бо яны заўсёды ўзлятаюць перад яго носам, калі ён менш за ўсё пра іх думае. Ну, як маецца і што вам патрэбна?

— Вы толькі паслухайце, любачка, як ён размаўляе са старой прыяцелькай!—сказала місіс Браун, зноў звяртаючыся да дачкі!—Але хто-небудзь з яго старых сябраў будзе не такім цяплым, як я. Калі-б я расказала сямю-таму, каго ён ведае і з кім ён меў справу, праабляючы розныя штукі, дзе можна яго знайсці...

— Няўжо вы не можаце трымаць язык за зубамі, місіс Браун?—перапыніў злашчасны Тачыльшчык, шпарка азіраючыся, нібы спадзяваўся ўбачыць тут, побач, асляпляючыя зубы свайго гаспадара.

— Які цудоўны конік!—сказала старая, пагладжваючы шыю коніка.

— Не чапайце яго, чуеце, місіс Браун!—усклікнуў Роб, адштурхваючы яе руку.—Вы можаце да вар'яцтва давесці хлапца, які хоча выправіцца!

— Ды якую-ж шкоду я яму зрабіла, дзіця маё?—запырэчыла старая.

— Якую шкоду!—паўтарыў Роб.—Гаспадар у яго такі, што заўважыць, нават калі саломінкай да яго дакрануцца.

І ён падзьмуў на тое месца, да якога дакранулася рука старой, і асцярожна паглядзіў яго пальцамі, нібы і сапраўды верыў таму, што сказаў.

Старая, шамкаючы і грымаснічаючы, паглядала на дачку, што ішла за ёю, і сама ішла ўслед за Робам, які вёў на повадзе каня, і прадаўжала размову.

— У вас добрая служба, Роб, праўда?—сказала яна.—Вам пашчаслівілася, дзіця маё.

— Ох, ужо не гаворыце пра шчасце, місіс Браун!—запырэчыў злашчасны Тачыльшчык, азіраючыся і спыняючыся.—Калі-б я вас не сустрэў або калі-б вы пайшлі, тады і сапраўды можна было-б лічыць, што хлапцу пашанцавала. Ідзіце вон вы адсюль, місіс Браун! І не хадзіце за мною вы ўслед!—закрычаў Роб, нечакана задзіраючыся.—Калі гэта маладая жанчына—ваша прыцелька, чаму яна вас не адвядзе, калі вы так сябе сароміце?

— Гэта яшчэ што такое?—закаркала старая, наблізіўшы да яго твар і састроіўшы такую злосную гримасу, што нават трухлявая скура ў яе на шыі сабралася ў маршчыны.—Вы выракаецеся свайго старога сябра? Ды хіба вы не хаваліся разоў пяцьдзсят у мяне дома і не спалі салодкім сном у кутку, калі ў вас не было ніякага прытулку, апрача бруку, а цяпер вы вось як са мною размаўляеце! Хіба я не прадавала і не купляла разам з вамі і не дапамагала вам, школьніку, хаватца і ці мала яшчэ што рабіць, а цяпер вы мне гаворыце, каб я ішла вон? А хіба я не магла-б склікаць заўтра-ж раніцой вашых старых таварышоў, каб яны ішлі за вамі, як цень, вам на пагібель? А вы ўсё-такі пазіраеце на мяне дзёрзка? Ну што-ж, пайду! Пойдзем, Эліс.

— Пачакайце, місіс Браун!—закрычаў спалоханы Тачыльшчык.—Што-ж гэта вы робіце? Не трэба злавацца! Калі ласка, прытрымайце яе. Я зусім не хацеў пакрыўдзіць. Я з самага пачатку сказаў: «Як вы маецеся» хіба няпраўда? Але вы не захацелі адказаць. Ну, дык як-жа вы маецеся? А пасля паслухайце!—жаласна дадаў Роб.—Ну, як можа хлапец стаяць і размаўляць на вуліцы, калі яму трэба адвесці гаспадарскага каня, каб яго памылі, а гаспадар у хлапца такі, што кожную дробязь заўважае?

Старая зрабіла выгляд, быццам крыху зліталася, але ўсё яшчэ ківала галавою, мармытала і шамкала.

— Ці не хочаце пайсці да канюшань, місіс Браун, і выпіць шклянчак чаго-небудзь па свайму густу,—сказаў Роб,—замест таго, каб блукаць вось тут так, ад чаго вам, дый нікому, няма ніякай карысці? І вы пайдзіце з ёй, будзьце настолькі ласкавы,—дадаў Роб, звяртаючыся да Эліс.—Я, дапраўды-ж, вельмі рад яе бачыць, каб не было тут гэтага каня.

Звярнуўшы на бязлюдны маленькі пляц або двор, над якім узвышалася велізарная званіца і дзе змяшчаўся склад упакоўшчыка і склад бутэлек, Роб Тачыльшчык даручыў беланогога каня конюху са старамодніх стайняў на рагу і, запрасіўшы місіс Браун і яе дачку прысесці на каменную лаўку ля варот гэтай установы, неўзабаве прыбег з суседняга тракціра з валавяным збанам і шклянкай.

— За здароўе вашага гаспадара, містэра Каркера, дзіця маё!—Павольна выказала сваё пажаданне старая перад тым, як выпіць.—Няхай благаславіць яго бог!

— Ды я-ж вам не гаварыў, хто ён такі!—усклікнуў Роб, вытрашчыўшы вочы.

— Мы яго ведаем у твар,—сказала місіс Браун, якая назірала з такой увагай, што на секунду кінула нават жавачь губамі і трасці галавой.—Мы бачылі сёння раніцой, як ён ехаў конна і пасля злез з каня, а вы чакалі, каб адвесці каня.

— Ды няўжо?—адазваўся Роб, які, відавочна, пашкадаваў аб тым, што не чакаў яго ў якім-небудзь іншым месцы.—А што з ёй такое? Чаму яна не п'е?

Гэта пытанне датычыла Эліс, якая сядзела паводдаль, закруціўшыся ў плашч, і не дакраналася да сваёй шклянкі.

Старая паківала галавою.

— Не звяртайце на яе ўвагі,—сказала яна.—Калі-б вы ведалі, Роб, яка яна дзіўная! А містэр Каркер...

— Ціха!—сказаў Роб, цішком пагледаючы на склад упакоўшчыка і на склад бутэлек, як быццам адтуль мог падглядаць містэр Каркер.—Не так моцна!

— Ды яго-ж тут няма!—усклікнула місіс Браун.

— Гэтага я не ведаю,—прамармытаў Роб, мелькам глянуўшы нават на званіцу, нібы і там мог хавацца містэр Каркер, надзелены звышпрыродным чуткім слухам.

— Добры гаспадар?—запыталася місіс Браун.

Роб кінуў і сказаў паціху:

— Бачыць наскрозь.

— Ён жыве за горадам, праўда, любенькі?—запыталася старая.

— Так, калі ён у сябе дома,—адказаў Роб.—Але цяпер ён не дома.

— А дзе?—запыталася старая.

— Наймае кватэру, недалёка ад містэра Домбі,—адазваўся Роб.

Маладая жанчына паглядзела на яго так дапытліва і так нечакана, што Роб прышоў у поўнае замяшанне і зноў прапа-наваў ёй шклянку, але з такім-жа поспехам як і раней.

— Містэр Домбі... бывала, мы гаварылі пра яго,—сказаў Роб, звяртаючыся да місіс Браун.—Бывала, вы прымушалі мяне гаварыць пра яго.

Старая кінула галавой.

— Ну, дык вось, містэр Домбі зваліўся з каня,—неахвотна прадаўжаў Роб,—і майму гаспадару даводзіцца быць там часцей, чым звычайна, з ім або з місіс Домбі або з кім-небудзь іншым. Вось мы і пераехалі ў горад.

— Яны ладзяць адзін з другім, галубок?—запыталася старая.

— Хто?—даведаўся Роб.

— Ён і яна.

— Гэта значыць містэр і місіс Домбі?—сказаў Роб.—Адкуль-жа мне гэта ведаць?

— Не, любенькі, не яны, а ваш гаспадар і місіс Домбі,—ласкава растлумачыла старая.

— Не ведаю,—сказаў Роб, зноў вакол азіраючыся.—Напэўна ладзяць. Якая-ж вы цікаўная, місіс Браун! Чым менш скажаш, тым лягчэй выправіць.

— Дый ў гэтым-жа няма ніякай бяды!—усклікнула старая, засмяяўшыся і пляснула ў далоні.—Весельчак Роб зрабіўся зусім рахманым з таго часу, як яму пашанцавала! Ніякай бяды ў гэтым няма, галубок!

— Ведаю, ніякай бяды ў гэтым няма,—адазваўся Роб, зноў кінуўшы недаверлівы позірк на склад упакоўшчыка і на царкву.—Але балбатаць няма чаго, нават калі-б гутарка ішла аб тым, колькі гузікаў на сурдуце майго гаспадара. Кажу вам, з ім гэта справа не выйдзе. Лепш утапіцца. Ён сам так сказаў. Я нават-бы не назваў яго прозвішча, калі-б вы яго не ведалі. Давайце пагаворым аб чым-небудзь іншым.

— Роб, любенькі!—сказала старая, падазваўшы яго на другі канец лаўкі.—Вы заўсёды былі маім любімцам і балаўніком. Праўда-ж? Вы гэта ведаеце?

— Так, місіс Браун,—не вельмі ветліва адказаў Тачыльшчык.

— Як-жа вы маглі мяне пакінуць!—усклікнула старая, абдымаючы рукамі яго шыю.—Як-жа вы маглі, ганарлівец, пайсці, схавання з вачэй і не прыйсці і не расказаць сваёй беднай старой прыяцельніцы, якая вам выпала ўдача! Охо-хо!

— Ох, ды гэта-ж жахліва для хлапца, чый гаспадар пільнуе дзе-небудзь паблізу!—закрычаў няшчасны Тачыльшчык.—Жахліва, калі над ім вось так завываюць!

— Вы зойдзеце наведць мяне, Роб?—запыталася місіс Браун.—Ох, няўжо вы так і не зойдзеце наведць мяне?

— Ды Кажу-ж вам, што зайду! Зайду!—адказаў Тачыльшчык.

— Вось цяпер я пазнаю майго Роба! Майго галубочка!— сказала місіс Браун, выціраючы звільгочаны слязі маршчыністы твар і пяшчотна абнімаючы Тачыльшчыка.— Зойдзец да мяне, Роб, дадому?

— Так,— адказаў Тачыльшчык.

— І хутка, Роб, любенькі?— запыталася місіс Браун.— І часта будзец заходзіць?

— Так, так, так!— сказаў Роб.— Клянуся душой і целам, прыду!

— І калі ён стрымае слова,— сказала місіс Браун, узяўшы рукі да неба і задраўшы дрыготную галаву,— я ніколі не буду падыходзіць да яго, хоць мне вядома, дзе ён жыве, і ніколі не скажу пра яго ні слаўца! Ніколі!

Гэты ўсклік як быццам даў крышачку ўдзехі злашчаснаму Тачыльшчыку, які адразу-ж паціснуў руку місіс Браун і са слязі на вачах упрашваў яе не чапаць хлапца і не губіць яго надзей на будычыню. Місіс Браун, яшчэ раз пяшчотна яго абняўшы, выказала згоду, але, перш чым пайсці за дачкой, азірнулася, цішком паклікала яго пальцам і хрыплым шэптам папрасіла ў яго грошай.

— Дайце мне шылінг, любенькі,— сказала яна, і хцівасць адлюстравалася на яе твары,— або шэсць пенсаў! Дзеля старога знаёмства. Я такая бедная. А мая красуня-дачка,— яна азірнулася ў яе бок,— гэта-ж мая дачка, Роб,— трымае мяне ўпрогаладзь.

Але калі Тачыльшчык неахвотна сунуў ёй у руку грошы, дачка паціхеньку вярнулася і, схапіўшы матку за руку, вырвала манету.

— Як?— усклікнула яна.— Зноў грошы! Вечна грошы і грошы! Дрэнна-ж вы памятаеце аб тым, што я вам надочы гаварыла! Вось! Вазьміце!

Старая застагнала, калі грошы былі вернуты іх уласніку, але не пратэстуючы, пачыкільгала разам за дачкою ў завулак, які межаваўся з дваром.

Тачыльшчык, сумуючы аб сваіх праступках толькі пастолькі, паколькі яны цягнулі за сабой такія непрыемныя вынікі, супакоіў свае ўстрывожаныя пачуцці і набраўся спакойнага выгляду, падумаўшы аб тым, як лоўка ён пазбавіўся ад капітана Катля (гэты ўспамін амаль заўсёды прыводзіў яго ў надзвычай добры настрой), і накіраваўся ў кантору Домбі, каб атрымаць загады ад свайго гаспадара.

Там яго гаспадар, такі праніклівы і зыркы, што Роб затраптаў перад ім, сур'ёзна баючыся, каб яго не абляялі за спатканне з місіс Браун, аддаў яму як звычайна папку з ранняшняй поштай для містэра Домбі і запіску да місіс Домбі, і толькі кіўнуў галавой, загадваючы яму быць асцярожным і растаропным.

Астаўшыся адзін у сваім кабінце, містэр Каркер узяўся за работу і працаваў увесь дзень. Але калі паперы з яго стала зніклі адна за другой, ён зноў пачаў разважаць.

Ён стаяў на звычайным сваім месцы і ў звычайнай сваёй позе, утаропіўшыся ў падлогу, калі ўвайшоў яго брат і прынёс назад пісьмы, узятыя адсюль на працягу дня. Ён паціхеньку паклаў іх на стол і хацеў адразу-ж пайсці назад, калі містэр Каркер-загадчык сказаў:

— Ну-с, Джон Каркер, што прывяло вас сюды?

Яго брат паказаў на пісьмы і зноў памаленьку пайшоў да дзвярэй.

— Дзіўна,—сказаў загадчык,—што вы прыходзіце сюды і адыходзіце, нават не запытаўшыся пра здароўе нашага гаспадара.

— Нам казалі сёння раніцою у канторы, што містэр Домбі папраўляецца,—адказаў брат.

— Вы—такі пакорны чалавек,—з усмешкай сказаў загадчык,—між іншым, такім вы сталі на працягу гэтых год,—што, гатоў паклясціся, вы-б засмуціліся, калі-б з ім здарылася бяда.

— Я быў-бы шчыра засмучаны, Джэймз,—адказаў той.

Ён быў-бы засмучаны!—сказаў загадчык, паказваючы на яго пальцам, нібы заклікаючы да кагосьці прысутнага пры размове.—Ён быў-бы шчыра засмучаны? Вось гэты мой брат! Гэты маленькі клерк, гэты нікому не патрэбны чарвяк, павернуты тварам да сцяны, нібы паганая карціна! Ён, які прасядзеў так бог ведае колькі год! Ён поўны ўдзячнасці, пашаны, адданасці і думае, што я гэтаму паверу!

Я ні ў чым не хачу вас запэўніць, Джэймз,—запярэчыў брат.—Будзьце справядлівы да мяне таксама, як да любога са сваіх падначаленых. Вы ў мяне запыталіся, і я вам адказаў.

— У вас, зразумела, ёсць падставы быць удзячным яму!—пагардліва сказаў загадчык.—Ды няўжо вам невядома, што вас тут трымаюць як танны прыклад і знамянальны доказ літасці Домбі і Сына, дзеля таго, каб расла слаўная рэпутацыя гэтай вялікай фірмы.

— Невядома,—ціхамірна запярэчыў яго брат.—Я ўжо даўно паверыў у тое, што мяне тут трымаюць па іншых падставах, больш бескарыслівых. Памылкова был-б думаць, што толькі вы адзін, узвышаны над усімі іншымі, які заслужыў давер'е і ўзнагароду (узвышаны з самага пачатку, я гэта ведаю, дзякуючы вашым выключным здольнасцям і прыстойнасці) і які падтрымлівае з містэрам Домбі больш блізкія адносіны, чым хто-б там ні было, стаіць, калі можна так сказаць, на роўня з ім і асыпаны яго ласкамі і шчодрасцямі,—памылкова, кажу я, было-б думаць, што толькі вы адзін клапаціцеся аб яго шчасці і рэпутацыі. Я шчыра веру, што няма

ў гэтай канторы ні аднаго, пачынаючы з вас і канчаючы самым ніжэйшым служачым, хто-б не падзяляў гэтага пачуцця.

— Вы хлусіце!—усклікнуў загадчык, раптам пачырванеўшы ад злосці.—Вы—двурэшнік, Джон Каркер, і вы хлусіце!

— Джэймз!—закрычаў той, успыхнуўшы ў сваю чаргу.—Што вы хочаце сказаць, гаворачы гэтыя зняважлівыя словы? Чаму вы гнусна кідаеце іх мне ў твар без усякай прычыны з майго боку?

— Я вам кажу,—прамовіў загадчык,—што вашу двурэшнасць і пакорлівасць і двурэшнасць і пакорлівасць ўсіх служачых я ненавіджу—ён зняважліва пстрыкнуў пальцамі.—Я бачу вас наскрозь! Вы для мяне празрысты, як паветра! Няма нікога са служачых, якія займаюць месца паміж мною і самым апошнім ў гэтай канторы (да яго вы ставіцеся спагадліва, і не без падстаў, бо вас раздзяляе невялікая адлегласць), хто-б цішком не парадаваўся прыніжэнню свайго гаспадара, хто-б у глыбіні душы не адчуваў да яго нянавісці, хто-б не жадаў яму зла і хто-б не паўстаў, каб была ў яго храбрасць і сіла! Чым больш карыстаемся яго ласкамі, тым больш зносім ад яго крыўд; чым бліжэй да яго, тым далей ад яго! Вось якое перакананне ўсіх служачых!

— Не ведаю,—адазваўся брат, чыё абурэнне хутка саступіла месцу здзіўленню,—не ведаю, хто вам нагаварыў такіх рэчаў і чаму вам захачелася выпрабоўваць мяне, а не каго-небудзь іншага. А вы мяне выпрабоўвалі і абдурвалі—у гэтым я цяпер упэўнены. Вы трымаецеся і гаворыце так, як ніколі яшчэ не было. Паўтараю яшчэ раз—вас ашукваюць.

— Ведаю, што ашукваюць,—сказаў загадчык,—я вам гэта ўжо казаў.

— Не я,—запырэчыў яго брат.—Ваш даносчык, калі ёсць ён у вас. А калі няма, то вашы ўласныя думкі і падазрэнні.

— У мяне няма ніякіх падазрэнняў,—сказаў загадчык.—У мяне ёсць упэўненасць. Усе вы—маладушныя, подлыя, ліслівыя сабакі! Усе вы прыкідваецеся, усе двурэшнічаеце, усе сцвярджаеце адны і тыя-ж жаласлівыя словы, усе захоўваеце адну і тую-ж тайну, якую лёгка разгадаць.

Калі ён замаўчаў, яго брат, не кажучы ні слова, пайшоў і зачыніў за сабой дзверы. Містэр Каркер-загадчык прысунуў да каміна крэсла і пачаў памаленьку разбіваць вугаллі качаргой.

— Труслівыя, гнусныя стварэнні!—прамармытаў ён, агаляючы два рады бліскучых зубоў.—Няма сярод іх нікога, хто-б не прытварыўся ўзрушаным і абураным... Ба! Каб у кожнага з іх была ўлада і каб яны мелі розум і смеласць, каб скарыстаць гэту ўладу,—усе яны зняважылі-б гордасць містэра Домбі і знішчылі-б яе таксама бязлітасна, як я разбіваю гэтыя вугаллі!

Яго апанавала яшчэ больш глыбокае раздум'е і ён сядзеў, разважаючы над чарнеючым попелам, пасля падняўся з выглядам чалавека, які адарваўся ад кнігі, і, азірнуўшыся навакол, узяў капялюш і пальчаткі і накіраваўся туды, дзе чакаў яго конь, сеў на яго і паехаў па асветленых вуліцах; быў вечар.

Ён наблізіўся да дома містэра Домбі, затрымаў каня і, праязджаючы ступою, паглядзеў угору, на вокны. Спачатку яго ўвагу прыцягнула тое акно, у якім ён бачыў некалі Фларэнс з яе сабакам, хоць цяпер у ім не было святла.

Ён усміхнуўся, акінуўшы позіркам велічны фасад дома, і, здавалася, ганарліва адварнуўся ад гэтага цёмнага акна.

— Быў час,—сказаў ён,—калі цяжка было сачыць нават за вашай маленькай узыходзячай зоркай і ведаць, дзе збіраюцца воблакi, каб у выпадку неабходнасці засланіць вас. Але цяпер узышла планета і зацяміла вас сваім зьянем.

РАЗДЕЛ XLVII

Грымнуў гром.

Час не расхістаў перашкоды паміж містэрам Домбі і яго жонкай. Іх ганарлівасці, адрозніваючыся характарам, былі аднолькавай сілы; нібы крэмень, іх варожасць высякала іскры паміж імі, якая то тлела, то разгаралася ў залежнасці ад акалічнасцей, спальвала ўсё ў сумесным іх жыцці і ператварала іх шлюбны шлях у дарогу, усыпаную попелам.

Будзем справядлівымі да яго. Адаючыся страшэннаму заблуджэнню ўсяго свайго жыцця, ён гнаў Эдзіт уперад і мала думаў аб тым, да якой мэты і як яна ідзе. Аднак, пачуццё яго да яе—якое-б яно ні было—аставалася такім, якім было спачатку. Яна правінілася перад ім у тым, што невядома чаму адмовілася прызнаць вялікую яго ўладу і цалкам ёй падначаліцца, а значыцца, належала выправіць яе і ўціхамірыць; але ў іншых адносінах ён па-ранейшаму, з уласцівай яму халоднасцю, лічыў яе за асобу, якая пры жаданні здольна зрабіць гонар яго выбару і імя і садзейнічаць славе яе ўласніка.

За шэсць месяцаў, што прайшлі пасля няшчаснага здарэння з містэрам Домбі, у іх адносінах не адбылося ніякай перамены. Мрамарная скала не магла-б стаяць на яго шляху з большай упартасцю, чым стаяла яна, і самая ледзяная крыніца ў нетрах глыбокай пячоры, куды не правікае промень святла, не магла быць больш непрыступнай і халоднай, чым ён.

Надзея, што ўспыхнула ў сэрцы Фларэнс, калі ёй уявілася магчымасць новага дамашняга ачага, да таго часу зусім згасла.

Калі і аставаўся ў яе яшчэ цень надзеі, што ў далёкай будучыні Эдзіт і яе бацька могуць быць шчаслівымі ў сумесным жыцці, то сама яна ўжо не спадзявалася заваяваць бацькаўскаю любоў.

Фларэнс любіла яго па-ранейшаму, але паступова пачала любіць яго хутчэй як чалавека, які быў ёй дарагім або мог быць дарагім, чым як рэальнае стварэнне, якое знаходзілася перад яе вачыма. Нейкі ўціхаміраны смутак, з якім яна любіла памёршага маленькага Поля або сваю маці, афарбоўваў яе думкі аб ім і нібы ператвараў іх у пяшчотны ўспамін.

Гэта перамена, калі можна сказаць, адбылася з ёй непрыкметна, падобна пераходу ад дзяцінства да юнацтва, і надыйшла адначасова з пераходам. Фларэнс было амаль што семнаццаць гадоў, калі, разважаючы ў адзіноце, яна гэта ўразумела.

Цяпер яна часта бывала адна, бо ранейшыя адносіны паміж ёю і яе маткай рэзка змяніліся. Калі здарыўся няшчасны выпадак з яе бацькам і ён ляжаў унізе, Фларэнс упершыню заўважыла, што Эдзіт яе цураецца. Пакрыўджаная, узрушаная, але не разумеючая, як можна гэта пагадніць з яе ласкавым абыходжаннем пры кожнай сустрэчы, Фларэнс аднойчы вечарам пайшла зноў да яе ў пакой.

— Мама,—сказала яна, падышоўшы да яе паціхеньку,—я вас засмуціла?

Эдзіт адказала: «не».

— Напэўна, я ў нечым правінілася,—прадаўжала Фларэнс.—Скажыце мне, у чым? Вы змянілі свае адносіны да мяне, любая мама. Я нават раскажаць вам не магу, як востра я адчуваю найменшую перамену, бо люблю вас усім сэрцам.

— Таксама, як і я вас,—сказала Эдзіт.—Ах, Фларэнс, верце мне, ніколі я не любіла вас мацней, чым цяпер!

— Чаму вы так часта мяне пакідаеце і цураецеся мяне?—запыталася Фларэнс.—І чаму вы так дзіўна на мяне пазіраеце, любая мама? Гэта-ж праўда, так?

Цёмныя вочы Эдзіт адказалі ёй сцвярдзальна.

— Чаму?—упрашальна паўтарыла Фларэнс.—Скажыце, чаму, каб я ведала, як вам дагадзіць. І скажыце мне, што цяпер будзе інакш.

— Дарагая Фларэнс,—адказала Эдзіт, сціскаючы руку, што абдымала яе шыю, і заглядаючы ў вочы, якія пазіралі на яе з такой любоўю, калі Фларэнс апусцілася перад ёю на колені,—прычыны я не магу вам сказаць. Не мне гэта гаварыць, не вам слухаць, але я ведаю, што гэта так і што так павінна быць. Няўжо-б я рабіла так калі-б гэтага не ведала?

— Значыць, мы павінны быць чужымі адна для адной, мама?—запыталася Фларэнс, пазіраючы на яе нібы ў сполаху.

Эдзіт, бязгучна паварушыўшы губамі, адказала сцвярджална. Фларэнс пазірала на яе ўсё з большым страхам і здзіўленнем, пакуль слёзы, што струменіліся па твары, не схавалі ад яе Эдзіт.

— Фларэнс! Дарагая мая!—шпарка прамовіла Эдзіт.— Выслухайце мяне. Я не магу бачыць вас такой сумнай. Супакойцеся. Вы бачыце, што я ўладаю сабой. А хіба гэта мне лёгка?

Яе голас і твар зноў былі спакойныя, калі яна праказала гэтыя апошнія словы, а пасля дадала:

— Не зусім чужыя. Часткова. І толькі для выгляду, Фларэнс, бо ў глыбіні душы я астаюся для вас тою самаю і заўсёды буду такой. А тое, што я раблю, я раблю не для сябе.

— Гэта для мяне, мама?—запыталася Фларэнс.

— Досьць ведаць тое, што ёсць,—памаўчайшы сказала Эдзіт,—а чаму гэта робіцца—не мае значэння. Дарагая Фларэнс, так лепш, гэта неабходна... мы павінны сустракацца радзей. Сяброўства, якое звязвала нас да гэтага часу, трэба парваць.

— Калі?—закрычала Фларэнс.—О, мама, калі?

— Цяпер,—сказала Эдзіт.

— І на заўсёды?—запыталася Фларэнс.

— Я гэтага не кажу,—адказала Эдзіт.—Я гэтага не ведаю. Не скажу я таксама, што сяброўскія адносіны паміж намі не да месца, хоць мне вярта было-б ведаць, што добра ад іх не будзе. Мой шлях быў па сцежках, па якіх вы ніколі не пойдзеце, і адсюль мой шлях вядзе бог ведае куды... я яго не бачу.

Яе голас сціх; яна сядзела і пазірала на Фларэнс, і ў яе позірку была нейкая дзіўная баязь і адчужанасць, якую ўжо Фларэнс аднойчы заўважыла.

— Мама,—з трывогай сказала Фларэнс,—апрача таго, што вы мне казалі, з вамі адбылася яшчэ нейкая перамена, якая мяне палохае. Дазвольце мне пабыць крыху з вамі.

— Не,—запырчыла Эдзіт,—не, дарагая! Мне лепш астацца цяпер адной і ўнікаць вас. Не пытайцеся ў мяне ні пра што, але верце, што, калі я здаюся непастаяннай або капрызнай у адносінах да вас, я раблю так не па сваёй волі і не дзеля сябе. Хоць цяпер мы больш чужыя адна адной, чым раней, верце, што ў глыбіні душы я не змянілася. Прабачце мне, што я яшчэ больш засмуціла ваш пануры дом. Я—цень, які паўна яго, і вельмі добра гэта ведаю. Больш ніколі не будзем гаварыць аб гэтым.

— Мама,—усхліпваючы, прагаварыла Фларэнс,—няўжо мы павінны расстацца?

— Мы робім такім чынам іменна для таго, каб нам не да-
вялося расстацца,—сказала Эдзіт.—Не пытайцеся больш ні аб
чым. Ідзіце, Фларэнс! З вамі мая любоў і маё раскаянне!

З гэтай гадзіны Фларэнс і Эдзіт ніколі не былі разам, як
раней. На працягу многіх дзён яны рэдка сустракаліся, хіба
толькі за сталом і ў прысутнасці містэра Домбі. У такіх вы-
падках Эдзіт, уладная, непахісная і маўклівая, нават не пазі-
рала на яе. Калі пры гэтым быў містэр Каркер,—а гэта бы-
вала часта ў перыяд выздараўлення містэра Домбі і пасля,—
Эдзіт яшчэ больш цуралася яе і была яшчэ больш стрыманай,
чым звычайна. Але калі-б не здаралася ёй сустрэцца з Фла-
рэнс сам-на-сам, яна абдымала яе таксама пшчотна, як і
раней, хоць ганарысты яе твар ужо не так змячкаўся, і часта,
вярнуўшыся дадому позна ўвечары, яна як і раней, ціхенька
ўваходзіла ў пакой Фларэнс і шаптала: «Спакойнай ночы»,
нахіліўшыся да яе падушак. Не ведаючы ў сне аб яе навед-
ваннях, Фларэнс часамі прачыналася, нібы ёй прысніліся
гэтыя словы, праказаныя ледзь чутна, і нібы адчувала на
сваім твары дотык губ. Але гэта здаралася ўсё радзей і ра-
дзей, па меры таго, як ішоў час.

Пакутлівае адчужэнне паміж ёю і Эдзіт запаўнялася для
Фларэнс адной толькі думкай; хоць гэта было слабым уця-
шэннем для яе змучанага сэрца, яна старалася знайсці ў ёй
нейкае супакаенне. Не разрываючыся больш паміж любоўю
і абавязкам у адносінах да дваіх, Фларэнс магла любіць
оба і не крыўдзіць ні таго, ні другога. Яна магла ім абоім,
нібы цэным, створаным яе ўяўленнем, адвесці месца ў сваім
сэрцы і не зневажаць іх ніякімі сумненнямі.

Так і спрабавала яна рабіць. Здаралася—і досыць часта,—
што неразуменне, выкліканае пераменай, якая адбылася з
Эдзіт, авалодвала яе думкамі і палохала яе; але яна не
цікавілася, спакойна аддаючыся зноў ціхаму смутку і адзіноце.
Фларэнс патрэба было толькі ўспомніць аб тым, што зорка,
абядаўшая ёй шчасце, паблэкла ў змроку, які атуліў дом, і
яна плакала і пагаджалася.

Так Фларэнс мінула семнаццаць гадоў. Самотнае жыццё
зрабіла яе нясмелай і скромнай, але не зрабіла больш жорст-
кім яе ціхага характару і палкага сэрца. Дзіця, мяркуючы па
нявіннай яе простадушнасці; жанчына, калі меркаваць па
скромнай яе самаўпэўненасці і глыбокім, напружаным пачуцці.
У яе цудоўным твары і прыгожай, кволай постаці нібы спалу-
чаліся і зліваліся дзіця і жанчына; здавалася, вясна не хоча
адступіць, хоць прышло лета, і стараецца зацягнуць прыго-
жасцю бутонаў кветкі, што распусціліся. Але ў яе голасе, які
пранікаў у душу, у яе ціхім позірку, у нейкім дзіўным ззянні,
якое час ад часу асвятляла яе твар, і ў задумлівай яе прыго-
жасці было штосьці, што нагадвала памёршага. І на совеце ў

Зале Слуг перашэптваліся аб гэтым, ківалі галовамі і яшчэ з большым апетытам елі і пілі, яшчэ цясней звязаныя сярбоўствам.

Гэтыя ўважлівыя назіральнікі шмат чаго маглі расказаць аб аб містэры і місіс Домбі і аб містэры Каркеры, які быццам быў пасярэднікам паміж імі і прыходзіў і адыходзіў, нібы спрабаваў іх пагадзіць, але заўсёды без поспеху. Яны ўсё бедавалі аб прыкрым становішчы спраў і ўсё рашылі аб тым, што місіс Піпчын (варожасць да якой аставалася непарушнай) прыклала да гэтага руку.

Госці, якія звычайна бывалі ў доме, і знаёмыя, якіх наведвалі містэр і місіс Домбі, лічылі, што абодва яны падыходзяць адзін да аднаго, калі ўжо гаварыць аб ганарыстасці, але гэтаму пытанню яны не надавалі вялікай увагі. Шмат хто з тых, каго запрашалі толькі на ўрачыстых выпадках, бадай ці ведалі, хто такая Фларэнс, і, варочаючыся дадому, казалі: «Вось як! Дык гэта міс Домбі сядзела там у кутку? Вельмі прыгожанькая, але крыху кволая з выгляду і задуменная!»

Так, сапраўды, пасля апошніх шасці месяцаў Фларэнс іменна такой і была, калі ў замяшанні і ледзь не ў спалоху заняла месца за абедзенным сталом напярэдадні другой гадавіны шлюбу свайго бацькі з Эдзіт (першая гадавіна супала з хваробай місіс Ск'ютон, разбітай паралічам). Падставамі для яе апасенняў былі толькі знамянальны дзень, выраз твара яе бацькі, які яна заўважыла, шпарка кінуўшы на яго позірк, і прысутнасць Каркера, непрыемная ёй заўсёды, а сёння больш, чым калі-б там ні было.

Эдзіт была ў пышным уборах, бо яна і містэр Домбі павінны былі прысутнічаць у той дзень на вечары, куды іх запрасілі, і абед быў прызначаны на больш позні час. Яна з'явілася, калі ўсе ўжо сядзелі за сталом, і містэр Каркер устаў і падвёў яе да стала.

У часе абеду амаль не размаўлялі. Фларэнс чула як яе бацька час ад часу загаварваў з містэрам Каркерам аб справах, чула яго ціхія адказы, але яна мала звяртала ўвагі на іх гутарку і з нецярплівасцю чакала канца абеду. Калі падалі дэсерт і слугі пайшлі, містэр Домбі, які ўжо не раз адкашліваўся, што не прадвясчала добра, сказаў:

— Місіс Домбі, думаю вы ведаеце: я сказаў эканомцы аб тым, што заўтра к абеду ў нас будуць госці?

— Я не абедаю дома,—адазвалася яна.

— Кампанія невялікая,—бестурботна прадаўжаў містэр Домбі, робячы выгляд, быццам не чуў, што яна сказала,—чалавек дванаццаць-чатырнаццаць. Мая сястра, маёр Бегсток і яшчэ некалькі асоб, з якімі вы мала знаёмы.

— Я не абедаю дома,—паўтарыла яна.

— Якімі-б сумнявальнымі ні былі для мяне падставы іменна цяпер успамінаць гэту падзею з прыемнасцю,—сказаў містэр Домбі ўсё тым-жа велічным тонам, як быццам яна ні прамовіла ні слова,—аднак, місіс Домбі, трэба захоўваць прыстойнасць перад грамадою. Калі вы, місіс Домбі, сябе не паважаеце...

— Так, не паважаю,—сказала яна.

— Пані,—закрычаў містэр Домбі, стукнуўшы па сталае кулаком,—будзьце ласкавы выслухаць мяне! Я кажу, што калі вы абсалютна сябе не паважаеце...

— А я кажу, што не паважаю абсалютна,—сказала яна.

Ён паглядзеў на яе, але твар, які павярнуўся да яго, не змяніўся-б, нават калі-б ёй у вочы паглядзела смерць.

— Каркер,—звярнуўся містэр Домбі больш спакойным тонам да гэтага джэнтльмена,—з прычыны таго, што вы і раней былі пасярэднікам паміж мною і місіс Домбі і з прычыны таго, што я не маю намеру парушыць правілы прыстойнасці, паколькі гэта датычыць асабіста мяне, то я папрашу паведаміць місіс Домбі, што, калі яна абсалютна сябе не паважае, я сябе некалькі паважаю і, значыцца, пацвяджаю маё распаджэнне на заўтра.

— Перадайце вашаму ўладару, сэр,—сказала Эдзіт,—што я бяру на сябе смеласць перагаварыць з ім аб гэтым прадмеце ў бліжэйшы час і што я буду гаварыць з ім сам-на-сам.

— Пані,—сказаў яе муж,—містэр Каркер ведае прычыну, якая прымушае мяне адмовіць вам у гэтай просьбе, і з гэтай прычыны яму дазваляецца не перадаваць вашага даручэння.

Ён заўважыў, што яна адвяла вочы, і прасачыў за яе позіткам.

Тут знаходзіцца ваша дачка, сэр,—сказала Эдзіт.

— Мая дачка тут астанецца,—сказаў містэр Домбі.

— Фларэнс, якая ўстала з-за стала, зноў села, **закрываючы** твар рукамі і дрыжучы.

— Мая дачка, пані...—пачаў містэр Домбі.

Але Эдзіт перапыніла яго; хоць яна не павысіла голас, ён гучэў так выразна, што яго можна было-б пачуць і ў навальніцу.

— Паўтараю вам, што я хачу гаварыць з вамі сам-на-сам,—сказала яна.—Калі вы не звар'яцелі, прыслухайцеся да маіх слоў.

— Я маю права, пані,—запырэчыў яе муж,—гаварыць з вамі калі і дзе мне захочацца. А мне хочацца гаварыць тут і цяпер.

Яна ўстала, нібы хацела выйсці з пакоя, але пасля зноў села і, пазіраючы на яго ў поўным спакоі, сказала тым-жа тонам.

— Кажыце!

— Перш за ўсё я павінен сказаць пані,—сказаў містэр Домбі,—што гэты пагражаючы позірк не да твару вам.

Яна засмяялася. Патрывожаныя брыльянты ў яе валасах уздрыгануліся і затрапяталі. Кажуць, нібы некаторыя каштоўныя каменні бляднеюць, калі іх уласніку пагражае небяспека. Каб у яе былі такія каменні, дык праменні святла, якія змяшчаюцца ў іх, павінны былі-б згаснуць у гэты момант, яны пацямнелі-б, як свінец.

Каркер слухаў, не падымаючы вачэй.

— Што датычыцца маёй дачкі, пані,—прадаўжаў містэр Домбі,—яе абавязак у адносінах да мяне вымагае, каб яна ведала, якіх паводзін патрэбна асцерагацца. У сучасны момант вы з'яўляецеся вельмі яркім прыкладам да яе, і, спадзяюся, яна атрымае з гэтага карысць.

— Цяпер я не буду вас спыняць,—спакойна адказала яго жонка.—Я не ўстану і не пайду і не пазбаўлю вас магчымасці выказаць усё, хоць-бы ў пакоі пачаўся пажар.

— Магчыма, натуральна, місіс Домбі,—прадаўжаў ён,—што вам няёмка выслухоўваць такія непрыемныя ісціны ў прысутнасці сведак. Але прызнаюся, я не разумею,—тут ён не мог не кінуць панурага позірку на Фларэнс,—чаму ім можа надаць большую сілу і вастрывію хтосьці іншы, а не я, якога гэта так блізка закранае. Магчыма, натуральна, што вам непрыемна слухаць пры сведках аб закладзенай у вас упартасці, якую раю вам як мага хутчэй зламаць, якую вы павінны зламаць, місіс Домбі, і якую, кажу аб гэтым шкадуючы, я не раз назіраў з сумненнем і незадавальненнем яшчэ да нашага выселля, калі яна праяўлялася ў адносінах да вашай нябожчыцы маці. Але ляркарства ў вашых-жа руках. Пачаўшы гэту размову, я зусім не забываўся аб тым, што мая дачка тут прысутнічае, місіс Домбі. А вас я прашу не забывацца аб тым, што заўтра тут будуць прысутнічаць некалькі чалавек і што вы, памятаючы аб прыстойнасці, павінны іх прыняць належным чынам.

— Значыцца, мала вам таго, што вы памятаеце аб тым, што здарылася паміж вамі і мною,—сказала Эдзіт,—мала вам таго, што вы можаце кінуць позірк сюды,—яна паказала на Каркера, які па-ранейшаму слухаў, не падымаючы вачэй,—і ўспомніць тую зневажанні, якія вы мне зрабілі. Мала вам таго, што вы можаце кінуць позірк сюды,—яна паказала на Фларэнс рукою, якая першы і апошні раз злёгка задрыжэла,—і падумаць аб тым, што вы зрабілі і якому ўтончанаму катаванню, што-дзённаму, штогадзіннаму, вы мяне аддалі, зрабіўшы так. Мала вам таго, што гэты дзень, з усіх дзён у годзе запомніўся мне па той барацьбе—заслужанай, але не зразумелай такому чалавеку, як вы,—якая, на жаль, мяне не забіла. Да ўсяго гэтага вы дадаеце яшчэ апошнюю, завяршаючую подласць, робячы яе сведкай майго падзення, хоць вам вядома, што вы прыму-

сілі мяне афяраваць дзеля яе спакою адзіным цёплым па-чуццем і прывязанасцю, якія асталіся ў мяне ў жыцці. Вам вядома, што дзеля яе я і цяпер-бы падначалілася, калі-б магла,—але я не магу, занадта вялікая мая агіда да вас,—пад-началілася-б цалкам вашай волі і была-б самым пакорлівым з вашых нявольнікаў!

Не так трэба было служыць велічнасці містэра Домбі. Яе словы абудзілі старое пачуццё, надаўшы яму небывалую сілу і жорсткасць. Зноў, у гэтую суровую гадзіну яго жыцця, яго закінутая дачка высунута на першы план нават гэтай непакор-лівай жанчынай, моцная там, дзе ён бяссільны, і з'яўляецца ўсім там, дзе ён—нішто!

Ён павярнуўся да Фларэнс, як быццам усё гэта было ска-зана ёю, і загадаў ёй выйсці з пакоя. Фларэнс, закрывшы твар рукамі, паслухалася, калоцячыся і плачучы.

— Місіс Домбі,—сказаў містэр Домбі, зноў набыўшы, на-колькі гэта было для яго магчыма, свой ганарлівы спакой,—такімі паводзінамі вы мяне не змякчыце і не прымусіце адмо-віцца ад маіх намераў.

— Яны адны толькі і з'яўляюцца шчырымі, хоць толькі ў слабай ступені адлюстроўваюць тое, што робіцца ў мяне на душы,—адказала яна.—Але калі-б я думала, што яны могуць вас змякчыць, я іх-бы змяніла, калі-б толькі чалавеку па сіле было іх змяніць. Я не зраблю таго, аб чым вы мяне просіце.

— Я не прывык прасіць, місіс Домбі,—запырачыў ён.— Я загадваю.

— Заўтра, а таксама і ў наступныя гадавіны, я не жадаю адыгрываць ніякай ролі ў вашым доме. Я ні перад кім не жадаю выстаўляць сябе напаказ, як непакорная нявольніца, купленая вамі ў такі та дзень. Калі я захавала ў памяці дзень майго вяселля, то выключна як дзень ганьбы.

— Каркер,—сказаў містэр Домбі, насупіўшы бровы і хві-ліну падумаўшы,—місіс Домбі да такой ступені забываецца цяпер і аб сабе і аб мне і ставіць мяне ў становішча, такое не ўласцівае маёй рэпутацыі, што я павінен гэта спыніць.

— У такім выпадку,—сказала Эдзіт, па-ранейшаму спа-койна,—вызваліце мяне ад гэтых сувязей, якімі я звязана. Пусціце мяне!

— Пані!—паўтарыў ён.—Місіс Домбі!

— Развяжыце мяне! Пусціце мяне на волю!

— Пані!—паўтарыў ён.—Місіс Домбі.

— Скажыце яму,—прамовіла Эдзіт, павярнуўшы свой га-нарлівы твар да Каркера,—што я хачу ўзяць развод з ім. Што так будзе лепш. Што я яму гэта раю. Скажыце яму, што я прыму любыя яго ўмовы—яго багацце не адыгрывае для мяне ніякай ролі,—але што чым хутчэй, тым лепш.

— Божа мой, місіс Домбі—з вялікім здзіўленнем усклікнуў яе муж.—Няўжо вы думаеце, што я магу паставіцца сур'эзна да такой прапановы? Ці ведаеце вы, хто я такі, пані? Ці ведаеце вы, што я з сябе ўяўляю? Ці чулі вы калі-небудзь аб фірме Домбі і Сын? Будуць гаварыць аб тым, што містэр Домбі—містэр Домбі!—развёўся са сваёй жонкай! Нічога не вартыя людзі будуць гаварыць аб містэры Домбі і сямейных яго справах! Няўжо вы сур'эзна думаеце, місіс Домбі, што я дазволіў-бы зневажаць сваё імя пры такіх акалічнасцях? Што вы, што вы, пані! Як вам не сорам! Якое глупства!

Містэр Домбі рассмяяўся шчыра.

Але не так, як яна. лепш было-б ёй памерці, чым рассмяяцца так, як рассмяялася яна ў адказ, не зводзячы з яго пільнага позірку. лепш было-б яму памерці, чым сядзець тут, ва ўсёй велічнасці, і слухаць яе.

— Не, місіс Домбі,—прадаўжаў ён,—не, пані.—Не можа быць і гутаркі аб нашым разводзе, і тым больш настойліва раю і вам апамятацца і прызнаць пачуцце абавязку. Дык вось што я хацеў вам сказаць, Каркер...

Містэр Каркер, які ўвесь час сядзеў і слухаў, падняў цяпер вочы, якія загарэліся яркім, незвычайным блескам.

— ... Вось што я хацеў вам сказаць,—прадаўжаў містэр Домбі.—цяпер, калі справа набывае такі характар, я прашу вас паведаміце місіс Домбі: правілы майго жыцця не дазваляюць, каб мне хто-б там ні быў супярэчыў—хто-б там ні быў, Каркер. Яны не дазваляюць таксама, каб каго-б там ні было, апрача мяне, высоўвалі на першы план, калі гутарка ідзе аб паслухмянасці мне. Успамінанне аб маёй дачцы, і тая акалічнасць, што мая дачка скарыстана ў процівагу мне,—супроць-натуральна. Ці знаходзіцца мая дачка ў саюзе з місіс Домбі, я не ведаю і ведаць не хачу, але пасля слоў, сказаных сёння, я хачу давесці да ведама місіс Домбі наступнае: калі яна паранейшаму пачне ператвараць гэты дом у арэну барацьбы, я буду лічыць сваю дачку да вядомай ступені адказнай, па ўласнаму прызнанню місіс Домбі, і яна заслужыць мной гнеў. Місіс Домбі запыталася: «хіба мала таго», што яна зрабіла тое і тое. Будзьце ласкавы адказаць ёй—так, гэтага мала!

— Адну хвілінку!—перапыніў Каркер.—Дазвольце! Якое ні пакутлівае маё становішча, пакутлівае ў асаблівасці таму, што я з вамі не зусім згодзен,—павярнуўся ён да містэра Домбі,—я вымушан запытацца, ці не лепш будзе, калі вы яшчэ раз абдумаеце пытанне аб разводзе. Я ведаю, наколькі гэта ўяўляецца месумяшчальным з нашым высокім грамадскім становішчам, і ведаю, наколькі вялікая ваша рашучасць, калі вы даеце місіс Домбі зразумець,—яго бліскучы позірк скіраваўся на яе, калі ён выразна вымаўляў гэтыя словы, адчаканеныя, як удары звона,—даеце зразумець, што толькі смерць можа вас

разлучыць. Толькі смерць! Але калі вы возьмеце пад увагу, што місіс Домбі, жывучы ў гэтым доме і ператвараючы яго, як вы казалі, у арэну барацьбы, не толькі ўдзельнічае сама ў гэтай барацьбе, але штодзённа выклікае ваша незадавальненне да міс Домбі (мне-ж вядома ваша рашучасць), то ці не вызваліце вы яе ад няспыннай душэўнай трылогі і няспыннага, амаль нястрымнага ўсведамлення, што яна з'яўляецца вінавайцай нейчых пакут? Я гэтага не сцвярджаю, але ці не можа здацца, што быццам вы прыносіце ў афяру місіс Домбі дзеля захавання вашага высокага, недасягальнага становішча ў грамадстве?

— Каркер,—прамовіў містэр Домбі, ганарліва нахмурыўшыся—тон яго не дапускаў супярэчанняў,—вы не разумееце свайго становішча, даючы мне параду па такому пытанню, і характар вашай парады (на здзіўленне маё) сведчыць аб тым, што вы не разумееце мяне. Я больш нічога не маю сказаць.

— Магчыма,—сказаў Каркер з неўласцівай яму і ледзь прыкметнай насмешкай,—вы не зразумелі майго становішча, калі надалі мне гонар заняцца перагаворамі, якія я тут веў,—ён махнуў рукой у бок місіс Домбі.

— О, не, сэр,—ганарліва запярэчыў той.— Вам было даручана.

— Як асобе падначаленай дапамагаць прыніжэнню місіс Домбі. Я забыўся. О, так, аб гэтым гаварылі!—сказаў Каркер.—Прабачце!

Ён схіліў галаву перад містэрам Домбі з пачцівым выглядам, які дрэнна пагадняўся з гэтымі словамі, хоць яны і былі сказаны спакойна, пасля павярнуўся ў яе бок і паглядзеў на яе дапытлівым позіркам. Яна падняла руку да каштоўнай дыядэмы, што зіхацела ў яе на галаве, сарвала яе з такой сілай, што пышныя чорныя валасы, якія яна бязлітасна тузюнула, рассыпаліся па плячах і кінула дыядэму на падлогу. З абодвух рук яна зняла ўсеяныя брыльянтамі браслеты, шпурнула іх і растаптала нагамі ззяючыя каменні. Моўчкі, усё з тымі-ж пылаючымі вачыма, усё з тою-ж страшнай усмешкай, яна накіравалася да дзвярэй, ва ўпор паглядзела на містэра Домбі і пасля вышла.

Перш чым пайсці з пакоя, Фларэнс чула дастаткова і зразумела, што Эдзіт любіць яе па-ранейшаму, што яна пакутвала з-за яе і не ўспамінала аб прынесеных ёю афярах, баючыся парушыць яе спакой. Фларэнс не збіралася гаварыць з ёй аб тым—не магла гаварыць, памятаючы, супроць каго яна паўстае,—але ёй хацелася маўклівым і пяшчотным абдымкам запэўніць Эдзіт, што яна усё гэта зразумела і дзякуе ёй.

У той вечар яе бацька адзін накіраваўся ў гасці, і Фларэнс, вышаўшы неўзабаве пасля гэтага з сваёй спальні, блукала па доме, дарэмна шукаючы Эдзіт. Тая не пакідала сваіх пакояў,

куды Фларэнс даўно ўжо не заглядала і цяпер не адважылася зайсці, баючыся выклікаць ненаўмысна новыя непаразуменні. Але, не трацячы надзеі сустрэцца з ёй перад сном, Фларэнс пераходзіла з пакой ў пакой і, нідзе не знаходзячы сабе месца, блукала па ўсім доме, такім прыгожым і такім панурым.

Яна ішла па карыдоры, што выходзіў на пляцоўку лесвіцы і асвятляўся толькі ў выпадках урачыстасці, як раптам убачыла здалёку, праз арку, нейкага мужчыну, які спускаўся з лесвіцы. Інстынктыўна ўнікаючы сустрэчы з бацькам, за якога яна палічыла гэтага чалавека, Фларэнс спыніўся ў цемры, пазіраючы туды, дзе гарэла святло. Але гэта быў містэр Каркер, які спускаўся адзін з лесвіцы і глядзеў цераз парэнчы ў вестыбюль. Званок не абвясціў аб яго адыходзе, і ніхто са слуг яго не праводзіў. Ён паціхеньку спусціўся ўніз, сам адчыніў дзверы, вышмыгнуў на вуліцу і бясшумна замкнуў за сабою дзверы. Здавалася, кроў застыла ў яе жылах. Як толькі сілы да яе вярнуліся—а ў першыя хвіліны непераможны страх перашкаджаў ёй крануцца з месца,—яна хутка пайшла да сябе і замкнула дзверы; але нават цяпер, седзячы замкнуўшыся са сваім сабакам, яна не магла перамагчы халоднае пачуццё жаху, нібы блізкай была бяда, што пагражала ёй.

Яно ўварвалася ў яе сны і ўсю ноч парушала яе спакой. Устаўшы раніцой з цяжкім успамінам аб сямейных сварках, якія далі сябе адчуць напярэдадні вечарам, яна зноў пачала шукаць Эдзіт па ўсіх пакоях і ўсю раніцу аднаўляла гэтыя пошукі. Але Эдзіт не выходзіла са сваёй спальні, і Фларэнс яе так і не ўбачыла. Даведаўшыся, аднак, што ўрачысты абед адкладзен, Фларэнс падумала, што Эдзіт вечарам паедзе ў госці, прыняўшы запрашэнне, аб якім гаварыла, і вырашыла сустрэць яе на лесвіцы.

Калі надыйшоў вечар, Фларэнс, якая чакала яе ў адным з пакояў, пачула крокі на лесвіцы, якія палічыла за крокі Эдзіт. Таропка вышаўшы і кінуўшыся ёй насустрач, Фларэнс убачыла, што тая адна спускаецца з лесвіцы.

І як-жа спалохалася і здзівілася Фларэнс, калі Эдзіт, убачыўшы яе з заплаканым тварам і распасцёртымі рукамі, у жаху адскочыла і крыкнула:

— Не падыходзьце да мяне!—крыкнула яна.—Адыйдзіце! Дайце мне прайсці.

— Мама!—сказала Фларэнс.

— Не называйце мяне гэтым імем! Не гаварыце са мной! Не глядзіце на мяне! Фларэнс!—яна адхіснулася, калі Фларэнс хацела падыйсці бліжэй.—Не дакранайцеся да мяне!

Фларэнс, адрантвеўшая ўбачыўшы пакарожаны твар і шырока раскрытыя вочы, заўважыла, як у сне, што Эдзіт закрыла

вочы рукамі, і, дрыжучы ўсім целам, прыціснулася да сценкі, прашмыгнула міма яе, нібы нейкая нячыстая жывёла, а пасля знікла.

Фларэнс страціла прытомнасць на лесвіцы, і, як яна меркавала, тут яе знайшла місіс Піпчын. Яна ведала толькі, што апамяталася ў сябе на пасцелі, а вакол яе стаялі місіс Піпчын і служанкі.

— Дзе мама?—было першае пытанне.

— Паехала ў госці на абед,—сказала місіс Піпчын.

— А тата?

— Містэр Домбі ў сваім пакоі, міс Домбі,—адказала місіс Піпчын,—а вам патрэбна раздзецца і зараз-жа легчы ў пасцель.

Выказаўшы жаданне паляжаць спакойна, Фларэнс паспяшалася вызваліцца ад клапацілівага догляду місіс Піпчын і яе дапамогі. Астаўшыся адна, яна задумалася аб тым, што здарылася на лесвіцы—спачатку сумняваючыся, ці было гэта сапраўднай рэчаіснасцю, пасля, заліўшыся слязмі, адчула невымоўны і бязмежны жах, які яна перажыла мінулую ноч.

Яна вырашыла не класціся спаць, пакуль не вернецца Эдзіт; калі ёй і не ўдасца пагаварыць з ёй, то прынамсі яна будзе ўпэўнена, што тая шчасліва вярнулася дадому.

Услед за вечарам надышла ноч. Настала поўнач. Эдзіт усё яшчэ няма.

Фларэнс не магла заняцца чытаннем і ні на хвілінку не знаходзіла спакою.

Усе ў доме паляглі спаць, апрача двух слуг, якія чакалі ўнізе звароту сваёй гаспадыні.

Гадзіна ночы. Экіпажы, якія з грукатам праязджалі ўдалечыні, паварачвалі за рог або праязджалі міма; цішыня паступова згушчалася і парушалася усё радзей і радзей, хіба толькі парывам ветру або шумам дажджу. Дзве гадзіны. Эдзіт усё яшчэ няма.

Усё больш хвалючыся, Фларэнс хадзіла па сваім пакоі і па карыдоры, пазірала на месяц, і раптам ёй здалося, што месяц падобен да пабляднеўшай уцяжачкі, якая спяшаецца пайсці і схваць свой злачынны твар. Адбіла чатыры гадзіны! Пяць! Эдзіт усё яшчэ няма.

Але раптам у доме пачуўся нейкі шум; Фларэнс здагадалася, што адзін са слуг, што не спаў, разбудзіў місіс Піпчын, якая ўстала, апранулася і сышла ўніз да дзвярэй містэр Домбі. Асцярожна спускаючыся ўніз па лесвіцы, Фларэнс убачыла бацьку, які вышаў у халаце з пакоя; ён уздрыгануўся, калі яму казалі, што яго жонка не вярнулася дадому. Ён паслаў слугу на стайню даведацца, ці там конюх, а калі той пайшоў, паспяшаўся апрануцца.

Слуга вярнуўся хутка, ведучы з сабою фурмана, які сказаў, што ён ужо з дзесяці гадзін дома і лёг спаць. Ён адвёз сваю

гаспадыню на старую яе кватэру, на Брук-стрыт, дзе яе сустрэў містэр Каркер.

Фларэнс стаяла на тым самым месцы, дзе была ў тую хвіліну, калі ўбачыла Каркера як ён спускаўся з лесвіцы. Зноў яна задрыжэла ў невымоўным страху, таксама, як тады, калі бачыла яго, і ў яе ледзь хапіла сіл слухаць і разумець тое, што адбывалася.

— ... які сказаў яму,—прадаўжаў слуга,—што гаспадыні не патрэбна будзе карэта, каб адвезці яе дадому, і пусціў яго.

Яна бачыла, як яе бацька пабляднеў, і чула, як ён спяшаючыся, дрыготкім голасам паклікаў пакаёўку місіс Домбі. Усе ў доме былі на нагах, і пакаёўка адразу-ж з'явілася, таксама вельмі бледная і няскладна гаварыўшая.

Яна сказала, што адзела сваю паню рана—за добрых дзве гадзіны да ад'езду,—і, як бывала ўжо не аднойчы, ёй было сказана, што вечарам яе паслугі не патрэбны. Цяпер яна толькі што вярнулася з пакояў сваёй гаспадыні, але...

— Але што? Што здарылася?—Фларэнс пачула, як крыкнуў яе бацька, нібы звар'яцеўшы.

— ... але ўнутраныя дзверы замкнуты на ключ, а ключа няма.

Яе бацька схопіў свечку, што гарэла на падлозе,—хтосьці паставіў яе тут і забыўся аб ёй,—і рынуўся наверх у такім шаленстве, што Фларэнс ледзь паспела ўцячы ад яго. Яна бегла да сябе ў пакой, у жаху распасцёршы рукі, з распушчанымі валасамі, з тварам, пакарожаным, як у звар'яцелай, і чула, што ён ломіць дзверы.

Калі дзверы падаліся і ён уварваўся ў пакой, што убачыў ён там? Ніхто гэтага не ведаў. Але на падлозе ляжала грудка каштоўнасцей, атрыманых ёю ад яго з дня вяселля, сукенкі, якія яна насіла, і ўсё, што ў яе было. Гэта быў той самы пакой, дзе ён бачыў вунь у тым люстры ганарлівы твар, які адварнуўся ад яго.

Пакідаўшы гэтыя рэчы ў скрынкі і ў шалёнай спешцы замкнуўшы іх на ключ, ён убачыў на стале нейкія паперы: давальны запіс, зроблены ім пры шлюбе, і пісьмо. Ён прачытаў, што яна пайшла. Ён прачытаў, што ў ганебную для яго гадавіну вяселля яна ўцякла з чалавекам, якога ён абраў прыладай для яе прыніжэння, і ён выбег з дому апанаваны надзеяй знайсці яе там, куды яе адвезлі, і няўзброенай рукой сцерці ўсе сляды прыгожасці з урачыстага твара.

Фларэнс, амаль не разумеючы, надзела шаль і капялюш, марачы аб тым, што будзе бегчы па вуліцах, пакуль не знойдзе Эдзіт, а тады сцісне яе ў сваіх абдымках, каб выратаваць і прывесці дадому. Але калі яна выбегла на пляцоўку і ўбачыла слуг, якія мітусіліся са свечкамі ўверх і ўніз па лесвіцы, перашэптваліся паміж сабой і рынуліся ўбок ад яе бацькі, калі той прайшоў міма, Фларэнс апамяталася, зразумеўшы сваю бездапаможнасць. Схаваўшыся ў адным з прыгожых пакояў,—вось для

чаго ўпрыгожаных,—яна адчула, што сэрца яе вось-вось разарвецца ад гора.

Неўзабаве ён з'явіўся зноў. Ён загадаў слугам займацца штодзённымі справамі і пайшоў на сваю палавіну, дзе пачаў хадзіць з кутка ў куток, так што яна чула яго цяжкую хаду.

Раптам паддаўшыся парыву любові, звычайна ціхай, але цяпер, калі яго пасягнула няшчасце, смелай і незастрашанай былой няпрыязню, Фларэнс, не зняўшы шаля і капялюша, збегла ўніз.

Калі яе лёгкія крокі пачуліся ў вестыбюлі, ён вышаў з свайго пакоя. Яна кінулася да яго, распасцёршы рукі і крыкнуўшы: «О, тата, любы тага!», нібы хацела абняць рукамі яго шыю.

Яна і зрабіла-б гэта. Але ў шаленстве сваім ён жорстка падняў руку і выцяў яе, размахнуўшыся з такой сілай, што яна пахіснулася, ледзь не ўпаўшы на мармарную падлогу. І, ударыўшы, ён ёй сказаў, хто такая Эдзіт, і загадаў ісці да яе, калі яна заўсёды была ў саюзе супроць яго.

Яна не пала да яго ног; яна не закрыла твара дрыжачымі рукамі, каб не бачыць яго; яна не заплакала; яна не папракнула яго ні адзіным словам. Але яна паглядзела на яго, і горкі плач вырваўся з яе грудзей. Бо, паглядзеўшы на яго, яна ўбачыла, што ён забівае тую мару аб любові, якую, насуперакі яму, яна пецціла. Яна ўбачыла яго жорсткасць, роўнадушнасць, нянавісць, што паўставалі супроць гэтай мары і тапталі яе. Яна ўбачыла, што няма ў яе бацькі, і, асірацелая, выбегла з яго дома.

РАЗДЗЕЛ XLVIII

Уцёкі Фларэнс.

Не памятаючы сябе ад гора, сораму і жаху, адзінокая дзяўчына бегла ў зьянні сонечнай раніцы, нібы ў змроку зімняй ночы. Ломячы рукі і заліваючыся горкімі слязмі, не адчуваючы нічога, апрача глыбокай раны ў сэрцы, ашаламучаная стратай усяго, што любіла, кінутая, нахштальт адзінага чалавека, што ўцялеў на пустэльным беразе пасля крушэння вялікага судна, яна бегла без думак, без надзей, без мэты, толькі-б бегчы куды-небудзь—усёроўна куды!

Куды ісці? Куды-небудзь, усёроўна куды! Толькі-б ісці: але куды? Яна ўспомніла аб тым, як заблудзілася аднойчы ў нетрах Лондана,—але заблудзілася не так, як цяпер,—і пайшла да дома дзядзькі Уолтэра.

Заглушаючы плач, выціраючы апухлыя вочы, стараючыся захаваць свой перапалох, каб не звяртаць на сябе ўвагі прахожых, Фларэнс, парашыўшы ісці па менш людных вуліцах, рушыла ўжо спакойней, як раптам па залітым сонцам тратуары прашмыгнуў знаёмы маленькі цень, спыніўся, закруціўся на адным месцы, пад-

бег да яе, зноў адскочыў, пачаў скакаць вакол яе, і Дыаген, задыхаючыся, але ўсё-такі заглушаючы вуліцу радасным брэхам, апынуўся ля яе ног.

— О, Ды! Любы, верны, адданы Ды! Як вы трапілі сюды? Як я магла пакінуць вас, Ды? Вы-ж мяне ніколі не пакідалі!

Фларэнс нагнулася і пяшчотна прыціснула да грудзей яго калматыю старую дурную галаву, якая любіла; пасля яны разам падняліся і разам пайшлі далей.

Нарэшце, паказаліся ў далечыні ўладанні маленькага Мічмана. Яшчэ некалькі крокаў—і паказаўся сам маленькі Мічман, які стаяў на сваім пасту і, як заўсёды, паглыблены ў назіранні. Яшчэ некалькі крокаў—і адчыненыя дзверы запрашалі яе ўвайсці. Набліжаючыся да канца свайго падарожжа, Фларэнс зноў паскорыла крокі, перабегла цераз дарогу (за ёй па пятах бег Дыаген, крыху збянтэжаны вулічнай мітуснёй, убегла ў дом і ўпала на парозе памятнай ёй маленькай гасцінай.

Капітан у глянцавітым капялюшы стаяў перад камінам і вярнуў сабе на снеданне какао. Пачуўшы крокі і шастанне спадніцы, ён з дрыжыкамі ўспомніў аб страшэннай місіс Мак-Стынджэр і павярнуўся ў той момант, калі Фларэнс працягнула да яго рукі, захісталася і ўпала на падлогу.

Капітан, пабляднеўшы не менш, чым Фларэнс, пабляднеўшы так, што ўсе гузакі ў яго твары пабялелі, падняў яе, як дзіця, і паклаў на тую самую старую канапу, на якой яна калісьці спала.

— Гэта Радасць Сэрца!—сказаў капітан, пільна ўглядаючыся ў яе твар.—Гэта чудаўная малютка, якая стала дарослай! Радасць майго Сэрца!—адступіўшыся на крок, прадаўжаў капітан, чыя фізіяномія выказвала найвялікшую трывогу і спачуванне.—Калі вы можаце падаць Нэду Катлю сігнал хоць-бы пальцам, зрабіце гэта!

Але Фларэнс не зварухнулася.

— Радасць майго Сэрца!—паўтарыў, дрыжучы, капітан.—Дзеля Уольра, які ўтапіўся ў марской бездані, павярніце за ветрам і, калі можна, падыміце хоць які-небудзь сцяг!

Бачачы, што яна астаецца не чулівай нават да такога выразнага заклікання, капітан схапіў са стала кубак з халоднай вадой і апырсаў ёй твар. З прычыны сур'ёзнасці становішча капітан сваімі вялізнымі ручышчамі з надзвычайнай пяшчотнасцю зняў з яе капялюшык, змачыў ёй губы і лоб, адкінуў валасы з ілба, ухутаў яе ногі сваім уласным фракам, які зняў спецыяльна для гэтай мэты, пагладзіў яе руку—такую маленькую, што, дакрануўшыся да яе, ён быў уражаны ад здзіўлення,—і, бачачы, як затрапяталі ў яе расніцы і губы пачалі варушыцца, больш спакойна прадаўжаў ужываць гэтыя выратавальныя меры.

— Весалей!—сказаў капітан.—Весалей! Трымайцеся мацней, мая красуня, трымайцеся мацней! Вось так! Цяпер вам лепш. Спакойна. Так трымайцеся! Выпіце кропельку,—прадаўжаў капітан.—Ну, вось! Як справы, мая красуня, як справы?

— Капітан Катль! Гэта вы?—усклікнула Фларэнс, крыху падымаючыся.

— Так, мая маленькая лэдзі,—адказаў капітан, выбраўшы наспех гэтую далікатную форму звароту, як самую пачцівую, якую ён толькі мог прыдумаць.

— Дзядзя Уолтэра тут?—запыталася Фларэнс.

— Тут, любачка?—перапытаў капітан.—Яго тут няма ўжо шмат дзён. Аб ім не чулі з таго часу, як ён рушыў у плаванне па слядах беднага Уольра.

— Вы тут жывеце?—запыталася Фларэнс.

— Так, мая маленькая лэдзі,—адказаў капітан.

— О, капітан Катль!—не памятаючы сябе ўсклікнула Фларэнс, сціскаючы рукі.—Выратуйце мяне! Пакіньце мяне тут! Няхай ніхто не ведае, дзе я! Хутка я адужаю і раскажу аб тым, што здарылася. У мяне няма нікога, да каго-б я магла пайсці. Не праганяйце мяне!

— Прагнаць вас, мая маленькая лэдзі!—закрычаў капітан.—Вас, Радасць майго Сэрца! Пачакайце хвілінку! Мы наглуха зачынім ілюмінатар і двойчы павернем ключ у замку!

Пры гэтых словах капітан, карыстаючыся надзвычай спрытна сваёй адзінай рукой і кручком, дастаў заставы ад дзвярэй, прыладзіў іх і замкнуў дзверы на ключ.

— Мая маленькая лэдзі,—сказаў капітан, расціраючы рукавом пераносіцу, пакуль яна не заблішчэла, як адпаліраваная медзь,—не кажыце Эдуарду Катлю ні слова да таго часу, пакуль не пераканаецеся, што плаваеце ў ціхіх водах; а гэтага не здарыцца ні сёння, ні заўтра. А што датычыць таго, каб данесці, дзе вы знаходзіцеся, то сапраўды і з божай дапамогай я гэтага не зраблю; перагартайце катэхзіс¹ і адзначце гэта месца!

Фларэнс нічога не аставалася, як падзякаваць і выказаць яму поўнае сваё давер'е, што яна і зрабіла. Прыхінуўшыся да гэтага грубаватага чалавека, як да апошняга прытулку для яе спакутананага сэрца, яна паклала галаву на плячо сумленнага Катля. абняла яго за шыю і апусцілася-б перад ім на калені, каб падзякаваць, калі-б ён не адгадаў яе намеру і не стрымаў яе, што і належала зрабіць сапраўднаму мужчыну.

— Спакойна!—сказаў капітан.—Спакойна! Ці ведаеце, мая красуня, вы вельмі слабы, каб стаяць, вам патрэбна зноў прылегчы. Вось так!

Варта было адмовіцца ад многіх надзвычай прыгожых відовішчаў, каб бачыць, як капітан паклаў яе на канапу і прыкрыў сваім фракам.

— А цяпер,—сказаў капітан,—вы павінны паснедаць, маленькая лэдзі, і сабака таксама павінен закусіць. А пасля вы падніме-

¹ Катэхзіс - кароткае выкладанне хрысціянскага вучэння ў пытаннях і адказах.

цеса наверх, у пакой старога Соля Джылса, і заснеце там сном анёлка.

Спамянуўшы пра Дыягена, капітан Катль паглядзіў яго, а Дыяген міласціва пайшоў яму насустрач, прыняўшы гэту ласку. Пакуль ужываліся выратавальныя меры, ён яўна вагаўся, ці варта накінуцца на капітана ці заключыць з ім дружбу, і гэту барацьбу пачуццяў ён выказаў у тым, што або віляў хвостом, або скаліў зубы і час ад часу бурчэў. Але цяпер усе яго сумненні рассяліся. Было ясна, што ён лічыць капітана адным з самых прыемных людзей, знаёмства з якім з'яўляецца гонарам для ўсякага сабакі.

Зрабіўшы такі вывад, Дыяген не адыходзіў ад капітана, пакуль той заварваў чай і рыхтаваў тост, і праявіў порсткую цікавасць да яго гаспадаркі. Але не варта было добраму капітану рабіць такія прыгатаванні для Фларэнс, якая дарэмна спрабавала аддаць ім належнае, але нічога не магла есці і толькі плакала і плакала.

— Ну-ну!—сказаў, спачуваючы, капітан.—Вам патрэбна паспаць, Радасць майго Сэрца, пасля ў вас будзе больш спрыту. Цяпер вы атрымаеце свой паёк, мой хлопчык,—звярнуўся ён да Дыягена,—а пасля вам належыць вартаваць сваю гаспадыню наверху.

Хоць у Дыягена пацякла слінка і вочы заблішчэлі ўбачыўшы снеданне, аднак, калі гэта снеданне было яму прапанавана, ён не накінуўся на яго, але навастрыў вушы, пабег да дзвярэй крамы і зайшоўся шалёным брэхам, уткнуўшыся мордай у парог, нібы хацеў пракапаць сабе выхад.

— Няўжо там хто-небудзь ёсць?—з трывогай запыталася Фларэнс.

— Не, мая маленькая лэдзі,—адазваўся капітан.—Хто-б мог падысці сюды і не пастукаць? Смялей, мая красуня! Гэта, як відаць, праходзя.

Але тым не менш Дыяген брахаў і брахаў і з шалёнаю ўпартацю драў падлогу кіпцюрамі; зрэдку ён пачынаў прыслухоўвацца і як быццам зноў атрымліваў пацверджанне, бо зноў пачынаў брахаць і драць падлогу. Калі яго ўгаварылі вярнуцца снедаць, ён наблізіўся з вельмі нерашучым выглядам і, не праглынуўшы ні кавалачка, зноў рынуўся да дзвярэй.

— Што, калі хто-небудзь падслухоўвае там і пільнуе?—прашаптала Фларэнс.—Магчыма, хто-небудзь бачыў, як я ўвайшла сюды... хто-небудзь сачыў за мной.

— Ці не прышла сюды тая маладая жанчына, маленькая лэдзі?—запытаўся капітан, якому прышла на думку бліскачая ідэя.

— С'юзен?—сказала Фларэнс, паківаўшы галавой.—О, не! С'юзен даўно пайшла ад мяне.

— Спадзяюся, не уцякла з карабля?—запытаўся капітан.— Не кажыце мне, мая красуня, што гэта маладая жанчына ўцякла!

— Не!—усклікнула Фларэнс.—С'юзен—самае адданае стварэнне ва ўсім свеце!

— Ну, вось вы і супакоіліся, праўда, браток?—звярнуўся капітан да Дыягена.—Там нікога не было, бог з вамі, мая маленькая лэдзі!

Дыяген быў у гэтым не вельмі ўпэўнены. Час ад часу дзверы зноў прыцягвалі яго да сябе, і ён абнюхваў іх і бурчэў, не могучы забыцца аб тым, што здарылася. Гэта акалічнасць, а таксама заўважаныя капітанам стамленне і слабасць Фларэнс прывялі да таго, што капітан Катль вырашыў зараз-жа падрыхтаваць ёй прытулак у спальні Соля Джылса. Таму ён адразу-ж пайшоў наверх і пастараўся прыбраць пакой як мага лепш, кіруючыся сваімі ўласнымі меркаваннямі і сродкамі, што былі ў яго распараджэнні.

Там і так было вельмі чыста, і капітан, будучы чалавекам акуратным і прызвычайным да парадку, ператварыў ложкак у канапу, пакрыўшы яго чыстай белаю матэрыяй. Ён праявіў не меншую вынаходлівасць, ператварыўшы маленькі туалетны столик у нейкае падабенства алтара, на якім размясціў дзве срэбных чайных лыжкі, гаршчок з кветкамі, свой славуты гадзіннік, кішанёвы грэбень і песеннік—маленькую калекцыю рэдкасцей, якая стварала найлепшае ўражанне.

Нішто не магло-б пераканаць капітана ў тым, што ў Фларэнс хопіць сіл самой падняцца па лесвіцы. Калі-б нават гэта думка і забрыла яму ў галаву, ён палічыў-бы абураючым парушэннем правіл гасціннасці дазволіць Фларэнс ісці самастойна. Фларэнс была надта слабая, каб аспрэчваць такі пункт гледжання, і капітан зараз-жа перанёс яе на руках наверх, паклаў і накрыў вахценым плашчом.

Спусціўшыся ў маленькую гасціную, капітан Катль, пасля паспешнай нарады з самім сабою, вырашыў адчыніць на некалькі хвілін дзверы крамы і пераканацца, што ўжо цяпер то ва ўсякім выпадку ніхто не туляецца паблізу. Такім чынам, ён расчыніў дзверы і спыніўся на парозе, зырка паглядаючы ва ўсе бакі і азіраючы ўсю вуліцу.

— Як маецца, капітан Джылс?—пачуўся голас ля самага яго вуха.

— Капітан, зірнуўшы ўніз, убачыў, што пакуль ён аглядаў гарызонт, яго абардыраваў містэр Тутс.

— Як вашы справы, прыяцель?—адгукнуўся капітан.

— Нічагуткі. Дзякую вам, капітан Джылс,—сказаў містэр Тутс.

— Вам-жа вядома, што цяпер я ніколі не адчуваю сябе так добра, як было-б мне пажадана. Ды я і не спадзяюся, што гэта калі-небудзь можа здарыцца.

У гутарцы з капітанам Катлем містэр Тутс ніколі не рабіў намёку ясней, чым цяпер, на самы дарагі для яго прадмет, бо ён памятаў аб заключанай умове.

— Капітан Джылс,—сказаў містэр Тутс,—калі-б я мог мець прыемнасць пагутарыць з вамі... справа важная.

— Бачыце, прыяцель,—сказаў капітан, уводзячы яго ў маленькую гасціную,—я, уласна кажучы, сёння раніцою не маю часу, і, значыцца, калі вы адпывеце цяпер на ўсіх парусах, мяне гэта не пакрыўдзіць.

— Вядома, капітан Джылс,—адказаў містэр Тутс, які рэдка разумеў, што іменна хоча сказаць капітан.—Якраз я і хачу адплысці на ўсіх парусах. Само сабой зразумела.

— У такім выпадку, прыяцель, вы так і рабіце!—адказаў капітан.

Капітан быў так ашаломлены захоўваемай ім патрасаючай таямніцай—знаходжаннем міс Домбі ў гэты момант пад яго дахам, аб чым не ведае Тутс, які сядзіць перад ім,—што пот выступіў у яго на ілбе. Цішком сціраючы яго з ілба і трымаючы ў руцэ глянцавіты капялюш, ён не мог адарваць вачэй ад твара містэра Тутса. Містэр Тутс, у якога таксама былі, як відаць, нейкія і патаемныя прычыны для хвалявання, быў да такой ступені збіты з панталыку пільным позіркам капітана, што, паглядзеўшы на яго моўчкі і збянтэжана і ў замяшанні зварухнуўшыся на сваім крэсле, сказаў:

— Прашу прабачэння, капітан Джылс, вы нічога асаблівага ў ва мне не заўважаеце?

— Не, прыяцель,—адказаў капітан.—Нічога.

— Справа, бачыце, у тым,—хіхкнуўшы, сказаў містэр Тутс,—што я ведаю, як я чэзну. Можце гаварыць аб гэтым спакойна. Мне... мне гэта будзе прыемна. Я так пахудзеў, што Берджэс і кампанія зноў знялі з мяне мерку. Для мяне гэта шчасце. Я... я гэтаму радуся. Калі-б гэта ад мяне залежала, я-б... я-б з вялікай прыемнасцю пакаціўся-б пад гару. Я ўсяго-на-ўсяго жывёліна, няхай будзе вам вядома, капітан Джылс, жывёліна, якая пасвіцца на наверхні зямлі.

Чым больш падрабязна гаварыў на гэту тэму містэр Тутс, тым больш прыгнятала капітана яго ўласная тайна і тым больш пільна пазіраў ён на яго.

— Але вось што я хацеў сказаць, капітан Джылс,—прадаўжаў містэр Тутс,—сёння, досвіткам, я апынуўся ў гэтых краях... па праўдзе сказаць, я хацеў паснедаць з вамі. Што датычыцца сну, то я, ведаеце, зусім перастаў цяпер спаць. Я—усёроўна, што начны вартаўнік, з тою толькі розніцай, што мне не плацяць пенсіі, а ў вартаўніка няма нічога цяжкага на душы.

— Валяйце далей, прыяцель!—перасцярожлівым тонам сказаў капітан.

— Правільна, капітан Джылс,—сказаў містэр Тутс.—Зусім правільна! Апынуўшыся ў гэтых краях досвіткам (прыкладна гадзіну таму назад) і ўбачыўшы, што дзверы замкнёны...

— Як! Значыцца, гэта вы, браток, круціліся пад дзвярыма?—запытаўся капітан.

— Зусім не, капітан Джылс,—адказаў містэр Тутс.—Я тут ні на секунду не спыняўся. Я думаў, што вас няма дома. Але адзін чалавек сказаў... Дарэчы, капітан Джылс, у вас-жа ў доме няма сабакі.

Капітан паківаў галавой.

— Ну, зразумела,—пацвердзіў містэр Тутс,—я так і сказаў. Я ведаў, што ў вас яго няма. Справа ў тым, капітан Джылс, што гутарка ідзе пра сабаку, які належыць... прабачце. Аб гэтым забаронена ўспамінаць.

Капітан пучыў вочы на містэра Тутса, пакуль той не здаўся яму амаль не ўдвая большым, чым быў на самай справе; і зноў на ілбе ў капітана выступіў пот, калі ён падумаў аб тым, што Дыаген, магчыма, надумаецца спусціцца ўніз і далучыцца да кампаніі ў гасцінай.

— Гэты чалавек,—прадаўжаў містэр Тутс,—сказаў, што ён чуў як брахаў сабака ў краме, а я ведаў, што гэтага быць не можа, і так яму заявіў. Але ён астаўся пры сваёй думцы, як быццам уласнымі вачыма бачыў сабаку.

— Што гэта за чалавек, прыяцель?—запытаўся капітан.

— Вось у тым-та і справа, капітан Джылс,—сказаў містэр Тутс, выяўляючы яшчэ большае хваляванне.—Не мне гаварыць аб тым, што магло здарыцца і чаго не магло здарыцца. Дапраўды-ж, я не ведаю. Я чагосьці не разумею, і, мне здаецца, нешта ў мяне не ў парадку. Карацей кажучы, у галаве ў мяне не ўсё ў парадку.

Капітан у знак згоды кінуў галавой.

— Але калі мы адышлі ад дзвярэй,—прадаўжаў містэр Тутс,—гэты чалавек заявіў, быццам вы ведаеце, што можа здарыцца пры даных акалічнасцях,—слова «можа» ён сказаў зусім выразна,—і што калі вы папрасяць аб тым, каб вы падрыхтаваліся, вы, вядома, падрыхтуецеся.

— Што гэта за чалавек, прыяцель?—паўтарыў капітан.

— Дапраўды-ж, капітан Джылс, я не ведаю, што гэта за чалавек,—адказаў містэр Тутс.—Я нічога аб гэтым не разумею. Але, падышоўшы да дзвярэй, я ўбачыў, што ён тут стаіць, а ён запытаўся, ці вярнуся я яшчэ раз сюды. Я адказаў згодліва, і ён запытаўся, ці ведаю я вас? Я сказаў—так, я маю гонар быць з вамі знаёмым, з вашай ласкі я заслужыў гэты гонар пасля маіх просьбаў. Тады ён сказаў—ці не скажу я вам у такім выпадку тое, што я ўжо сказаў аб гэтых акалічнасцях, і аб тым, каб вы падрыхтаваліся, і, як толькі мы з вамі ўбачымся, ці не папрашу я вас завярнуць за рог і зайсці хоць-бы на адну хвілінку да маклера Бролі па вельмі важнай справе? І вось што я вам скажу, капітан Джылс: невядома, якая гэта справа, але я пераконаны, што яна вельмі важная, і калі вы не супроць пайсці цяпер, я тут пачакаю пакуль вы вернецеся.

Капітан, які баяўся, што як-небудзь скампраметуе Фларэнс, калі адмовіцца ісці, і ў той-жа час баяўся пакінуць містэра Тутса

аднаго ў доме, дзе той можа выпадкова адкрыць таямніцу, прышоў у замяшанне, якое не захавалася нават ад містэра Тутса. Але гэты малады джэнтльмен, думаючы, што яго сябра-марак проста-напроста рыхтуецца да надыходзячага спаткання, быў зусім задаволеным і, хіхікаючы, прыпамінаў уласныя свае разважлівыя паводзіны.

Нарэшце, капітан, выбіраючы з двух бед меншую, вырашыў забегчы да маклера Бролі, а папярэдне замкнуць дзверы, што выходзілі наверх, і ключ пакласці сабе ў кішэню.

— Ужо вы прабачце, што я гэта зрабіў, прыяцель,—не без сораму і збытанжанаці сказаў капітан містэру Тутсу.

— Капітан Джылс,—адказаў містэр Тутс,—што-б вы ні зрабілі, я ўсім астануса задаволены.

Капітан адсутнічаў значна больш, чым думаў. Вярнуўся ён вельмі бледны і ў вялікім хваляванні, і нават было падобна да таго, што ён паплакаў.

— Капітан Джылс,—спагадліва сказаў містэр Тутс,—я веру і спадзяюся, што нічога дрэннага не здарылася.

— Дзякую вам, прыяцель, абсалютна нічога,—адказаў капітан.—Якраз наадварот.

— Вы як быццам чымсьці ашаломлены, капітан Джылс,—заўважыў містэр Тутс.

— Што і казаць, прыяцель, мяне захапілі зняцацку,—згадзіўся капітан.—Правільна.

— Ці не магу я чым-небудзь дапамагчы, капітан Джылс?—запытаўся містэр Тутс.—У такім выпадку майце мяне на ўвазе.

Капітан паглядзеў на містэра Тутса з нейкай дзіўнай жаласцю і спачуваннем, узяў яго за руку і моцна яе паціснуў.

— Не, дзякую вам, нічым не можаце,—сказаў капітан.—Але вы зрабілі-б мне вялікую ласку, калі-б развіталіся цяпер са мною. Мне здаецца, браток,—ён зноў паціснуў яму руку,—вы—найцудоўнейшы хлапец у свеце, пасля Уольра, хоць і ў іншым сэнсе, чым ён.

— Клянуса гонарам, капітан Джылс,—адазваўся містэр Тутс, папярэдне пахлопаўшы капітана па рука, а пасля паціснуўшы яе паўторна,—я ў захапленні ад вашай добрай думкі аба мне. Дзякую вам.

— Трымайцеся мацней і не падайце духам,—сказаў капітан, глядзячы яго па спіне.—Вялікая бяда! На свеце шмат прыгожанькіх дзяўчат!

— Не для мяне, капітан Джылс!—урачыста адказаў містэр Тутс.—Не для мяне, запэўняю вас! пачуцці мае ў адносінах да міс Домбі такія вялікія, моў, што маё сэрца ператварылася ў незаселены востраў, на якім жыве яна адна. Я худзею з кожным днём і ганаруся гэтым. Калі-б вы паглядзелі на мае ногі, калі я скідаю чаравікі, вы-б зразумелі, што азначае каханне без узаемнасці. Мне прыпісалі хіну, але я не прымаю, бо зусім

не хачу ўмацоўваць сваё здароўе. Так, не хачу! Між іншым, аб гэтым забаронена ўспамінаць. Да пабачэння, капітан Джылс!

Капітан Катль, шчыра адказаўшы на развітальнае віншаванне містэра Тутса, замкнуў за ім дзверы, паківаў галавой з тою-ж дзіўнай жаласцю і спачуваннем, з якім паглядаў на яго раней, і пайшоў наверх даведацца, ці не патрэбны Фларэнс яго паслугі.

Разы два або тры ён паціхеньку, пастукаў кручком у дзверы Фларэнс, але, не атрымаўшы ніякага адказу, адважыўся спачатку заглянуць, а пасля ўвайсці ў пакой, магчыма, ён адважыўся на гэты апошні крок дзякуючы таму, што быў сустрэнуты, як знаёмы, Дыагенам, які, расцягнуўшыся на падлозе каля яе ложка, завіляў хвастом і, не патурбаваўшыся ўстаць, паглядзеў, міргаючы, на капітана.

Яна спала цяжкім сном і ў ва сне стагнала, а капітан Катль пачціва ставячыся да яе юнацтва, прыгажосці і смутку, паправіў ёй падушку, разгладзіў скамечаны плашч, якім яна была ўкрыта, шчыльней зацягнуў фіранкі, каб яна добра выспалася, і, на дыпках вышаўшы з пакоя, пачаў пільнзаць на лесвіцы.

РАЗДЕЛ XLIX

Мічман робіць адкрыцце.

Фларэнс доўга не прачыналася.

Сонца стаяла нізка на захадзе і, выглядаючы з-за чырванаватага туману, пранізвала праменнямі байніцы і разбярныя ўпрыгожанні на шпіцах гарадскіх цэркваў, нібы ўтыкаючы ў іх залатыя стрэлы, калі Фларэнс, падняўшы цяжкія павекі, ляжала, пазіраючы няўцямна і абыякава на незнаёмыя сцены і таксама роўнадушна прыслухоўваючыся да вулічнага шуму. Але раптам яна ўсхапілася з пасцелі, здзіўлена і збянтэжана азірнулася навокал і ўспомніла ўсё.

— Красуня мая!—сказаў капітан, пастукаўшы ў дзверы.— Як справы?

— Дарагі сябра!—усклікнула Фларэнс, кінуўшыся яму на сустрэчу.—Гэта вы?

Капітан так узганарыўся, пачуўшы гэты тытул, і так быў абрадаван яе прасвятлеўшым ад радасці тварам, калі яна ўбачыла яго, што замест адказу пацалаваў кручок, без слоў выяўляючы сваё здавальненне.

— Як справы, мой яркі алмаз?—запытаўся капітан.

— Мусіць, я вельмі доўга спала,—сказала Фларэнс.—Калі я сюды прышла? Учора?

— Сёння, якраз сёння, мая маленькая лэдзі,—адказаў капітан.

— Значыцца, ноч яшчэ не надышла? Цяпер яшчэ дзень?—
запыталася Фларэнс.

— Справа ідзе к вечару, мая красуня,—сказаў капітан, адхі-
наючы фіранку.—Глядзіце!

Фларэнс, абапіраючыся на руку капітана, такая смутная і ня-
смелая, і капітан з яго грубаватым тварам і дароднай фігурай,
які так спакойна ахоўваў Фларэнс, стаялі, не кажучы ні слова,
у ружовым ззянні яснага вячэрняга неба. Але, калі ён адчуў,
што яна мацней абхапіла яго руку, калі ён адчуў, што галава
адзінокай дзяўчыны бліжэй нахілілася да яго і прытулілася да
яго грубога сіняга рукава, ён ласкава прыціснуў яе сваёй шур-
патай рукой, зразумеў усё і не астаўся зразуметым.

— Вось і лягчэй стала, мая красуня,—сказаў капітан.—Ве-
сялей, весялей! Я пайду ўніз і прыгатую чаго-небудзь на абед.
Вы самі спусціцеся пасля, мая красуня, ці можа Нэду Катлю
вярнуцца і занесці вас?

Калі Фларэнс запэўніла яго, што вельмі добра зможа сыйсці
ўніз сама, капітан, хоць і яўна сумняваючыся, ці дапускаецца гэта
правіламі гасціннасці, дазволіў ёй рабіць як яна захоча сама
і зараз-жа ўзяўся смажыць курьцу на агні, які палаў у каміне
маленькай гасцінай. Каб лепш справіцца з гатаваннем, ён скі-
нуў фрак, падкасаў абшлагі і адзеў глянцавіты капялюш—без
гэтага памочніка ён ніколі не пачынаў ніводнай далікатнай або
цяжкай справы.

Асвяжыўшы балеўшую галаву і палаючы твар халоднай ва-
дой, якую капітан клапатліва падрыхтаваў для яе, пакуль яна
спала, Фларэнс падышла да маленькага люстэрачка, каб папра-
віць растрэпананыя валасы. Тады яна ўбачыла—на адну секунду,
бо зараз-жа адварнулася,—што на грудзях яе астаўся цёмны
сіняк ад удару, нанесенага жорсткай рукой.

Убачыўшы гэты сіняк, у яе зноў пырснулі слёзы з вачэй;
яна саромелася яго, але ён не выклікаў у яе ніякага абурэння
супроць бацькі. Бяздомная і асірацелая, яна даравала яму ўсё;
наўрад ці думала аб тым, што павінна яму дараваць, або аб
тым, што прабачае; але яна ўцякала ад гэтай думкі таксама, як
уцякала ад сапраўднасці; і ён канчаткова пайшоў і знік. Не
было на свеце такога чалавека і ўсё.

Што рабіць, дзе жыць—аб гэтым Фларэнс, няшчасная,
неспрактыкаваная дзяўчына, не магла яшчэ думаць. У запасе
яе было некалькі гіней. Частку гэтых грошай патрэбна было
патраціць на набыццё бялізны і сукенак, бо яна мела толькі тое,
што было апранута на ёй. Яна была надта засмучана, каб ду-
маць аб тым, ці хутка ў яе не будзе грошай, як дзіця, надта
неспрактыкаваная ў жыццёвых справах, каб з-за гэтага надта
засмучацца, нават калі-б у яе не было іншага смутку. Яна
пастаралася супакоіцца і выцерці слёзы і спусцілася ўніз да
свайго добрага апекуна.

Капітан вельмі клапацліва накрыў стол абрусам і гатаваў яечны соус у каструльцы; пры гэтым ён з надзвычайнай уважлівасцю паліваў тлушчай курыцу, у той час як гэта курыца круцілася на ражне і падрумяньвалася на агні. Абклаўшы Фларэнс падушкамі—а канапа для большай выгады ўжо была перасунута ў цёплы куток,—капітан з надзвычайным майстэрствам пачаў зноў гатаваць, прыгатаваў гарачую падліўку ў другой каструльцы, зварыў некалькі бульбін у трэцяй, не забываючыся пры гэтым пра яечны соус у першай і не перастаючы кожную хвіліну паліваць з лыжкі і паварочваць курыцу.

Калі абед быў, нарэшце, гатовы, капітан Катль сервіраваў яго і падаў з неменшым спрытам, чым прыгатаваў, пасля ён прыбраўся к абеду—іншымі словамі, зняў глянцавіты капялюш і надзеў фрак. Скончыўшы з гэтым, ён прысунуў крэсла да канапы, на якой сядзела Фларэнс, адкруціў свой кручок, укруціў відэлец і пачаў выконваць абавязкі гаспадара дома.

— Мая маленькая лэдзі,—сказаў капітан,—развесяліцеся і пастарайцеся добра пад'есці. Трымайцеся мацней, любачка! Вось крыльца! Вось соус! Вось сасіскі! І бульба.

Усё гэта капітан сіметрычна расклаў на талерцы і, паліўшы падліўкай, паставіў талерку перад сваёй дарагой госцяй.

— Усе глухія ілюмінатары зачынены, маленькія лэдзі,—падбадзёрваючым тонам заўважыў капітан,—і ўсё як належыць. Пастарайцеся пад'есці, мая красуня. Калі-б наш небарака Уольр быў тут, мая маленькая лэдзі... або калі-б ён мог быць тут... але-ж ён утапіўся, ці не праўда?

Фларэнс кінула галавою.

— Так, так, утапіўся,—супакойліва прагаварыў капітан.—Дык вось я кажу, што, каб ён быў тут, ён-бы вас упрашаў, мой скарб, каб вы крыху паелі. Такім чынам, мацуйцеся, мая маленькая лэдзі, як быццам дзеля Уольра, і трымайце сваю прыгожанькую галоўку за ветрам.

Каб зрабіць прыемнасць капітану, Фларэнс паспрабавала кавалак з'есці. Тым часам капітан, які зусім забыўся пра свой уласны абед, паклаў нож і відэлец і прысунуў сваё крэсла да канапы.

— Уольр быў малайчына, праўда, мой скарб?—сказаў капітан, які на працягу некаторага часу моўчкі паціраў падбародак і пазіраў на яе.—І ён быў слаўным хлапцом, добрым хлапцом.

Фларэнс са слязамі пацвердзіла гэта.

— І ён утапіўся, красуня, хіба не праўда?—супакойваючым тонам сказаў капітан.

І зноў Фларэнс магла толькі пацвердзіць гэта.

— Ён быў старэйшы за вас, мая маленькая лэдзі,—прадаўжаў капітан,—але спачатку вы ўдваіх былі нібы двое дзяцей, праўда?

Фларэнс адказала: «Так».

— А Уольр утапіўся,—сказаў капітан.—Хіба не праўда?

Гэта шматразова паўтараемае пытанне бадай ці магло служыць крыніцай уцехі, але, здавалася, яно служыла такім для капітана Катля, бо капітан пытаўся зноў і зноў. Фларэнс, адмовіўшыся ад абеду і адкінуўшыся на спінку канапы, працягнула яму руку, адчуваючы, што яна засмуціла яго, і ўсёй душою жадаючы яму дагадзіць пасля ўсіх яго клопатаў; ён затрымаў яе руку ў сваёй (якая пры гэтым задрыжэла) і, нібы забыўшыся пра абед і пра адсутнасць у яе апетыту, час ад часу пачынаў мармытаць глыбокадумным і спачувальным тонам: «Небарака Уольф' Так, так! Утапіўся. Праўда?» І кожны раз чакаў яе адказу, нібы гэтае пытанне ён задаваў толькі для таго, каб атрымаць адказ.

Курыца і сасіскі застылі, падліўка і яечны соус перастаяліся, перш чым капітан успомніў аб тым, што яны паданы на стол, і падазваўшы Дыагена, яны ўдвух хутка скончылі з банкетам. Захапленне і здзіўленне капітана ад Фларэнс, якая пачала прыбіраць са стала, парадкаваць у гасцінай і вымятаць попел з ачага—з яе стараннасцю мог спаборнічаць толькі палкі яго пратэст, калі яна ўзялася яму дапамагаць,—паступова выраслі да такіх размераў, што ён толькі і мог, склаўшы рукі, стаяць і пазіраць на яе, нібы на нейкую фею, што выконвала за яго гэтую работу; чырвоны абручык у яго на ілбе загарэўся ад невымоўнага яго захаплення.

Але, калі Фларэнс, узяўшы люльку з каміннай паліцы, падала яму яе і папрасіла закурыць, добры капітан быў узрушан яе ўвагай да такой ступені, што ўзяў у рукі гэтую люльку, як ніколі яшчэ не браў ніводнай люлькі. Калі-ж Фларэнс, заглянуўшы ў маленькі буфет, дастала чатырохгранную бутэльку, не чакаючы яго просьбы, прыгатавала яму шклянку надзвычай добрага грогу і паставіла каля яго, капітан адчуў сябе такім ушанаваным і ўзвялічаным, што нават барвовы яго нос пабялеў. Апанаваны надзвычайным настроем, ён напхаў люльку, а Фларэнс падала яму агню прыкурыць—капітан не мог супярэчыць або перашкодзіць ёй—і, заняўшы ранейшае сваё месца на канапе, паглядзела на яго з пяшчотнай удзячнай усмешкай, якая так яскрава гаварыла яму, што яе адзінокае сэрца прыгарнулася да яго таксама, як павернуты яе твар; дым з люлькі засеў капітану ў горле, прымусіў яго закашляцца і трапіў у вочы і прымусіў яго заміргаць і праслязіцца.

Калі ён скончыў курыць люльку, яны напіліся чаю, а пасля Фларэнс папрасіла правесці яе ў якую-небудзь краму па суседству, дзе-б яна магла купіць самыя неабходныя рэчы. Было ўжо зусім цёмна, а таму капітан згадзіўся на гэта, але спачатку зірнуў асцярожна на вуліцу, як прывык рабіць у той час, калі хаваўся ад місіс Мак-Стынджэр, і ўзброіўся сваім вялікім кійком на выпадак, калі непрадбачаныя акалічнасці прымусяць яго ўзяцца за зброю.

Вялікую гордасць адчуваў капітан Катль, калі падаў руку Фларэнс і прайшоў разам з ёю якіх-небудзь дзвесце або трыста ярдаў, увесь час зорка паглядаючы вакол і прыцягваючы ўвагу пракожых сваёй надзвычайнай пільнасцю і шматлікімі перасцярогамі. Прышоўшы ў краму, капітан з далікатнасці палічыў неабходным выйсці на некаторы час, бо Фларэнс хацела купіць туалетныя рэчы; але папярэдне ён паставіў на прылавак сваю бляшаную чайніцу і, сказаўшы маладой лэдзі, якая служыла ў краме, што ў чайніцы ёсць чатырнаццаць фунтаў і два шылінгі, папрасіў яе, у выпадку, калі гэтай сумы не хопіць на пакрыццё выдаткаў па абмундзіраванню яго пляменніцы—пры слове «пляменніца» ён многазначна зірнуў на Фларэнс, суправаджаючы позірк пантамімай поўнай хітрасці і таямніцы,—папрасіў яе гукнуць яго, і ён заплаціць рэштку са сваёй кішэні.

— Дарагі капітан Катль,—сказала Фларэнс, вышаўшы з крамы са скруткам, памеры якога вельмі засмуцілі капітана, які спадзяваўся ўбачыць насільшчыка, што павінен ісці за ёю з клункам тавараў,—дапраўды, мне не патрэбны гэтыя грошы. Я нічога з іх не выдаткавала. У мяне ёсць грошы.

— Мая маленькая лэдзі,—адазваўся расчараваны капітан, пазіраючы проста перад сабою ўздоўж вуліцы,—будзьце ласкавы, захавайце іх для мяне, пакуль я ў вас іх не папрашу.

— Можна мне пакласці іх туды, дзе яны былі раней,—запыталася Фларэнс,—і захаваць іх там?

Капітан быў зусім не ў захапленні ад гэтай прапановы, але тым не менш адказаў:

— Так, так, мая маленькая лэдзі, кладзіце іх, куды хочаце, толькі-б вы ведалі, дзе іх знайсці, мне яны зусім не патрэбны,—сказаў капітан.—Здзіўляюся, як гэта я раней іх не распусціў.

У першую хвіліну капітан быў зусім збіты з панталыку, але схямануўся, адчуўшы дотык рукі Фларэнс, і яны вярнуліся дадому з тымі-ж перасцярогамі, з якімі вышлі; капітан адчыніў дзверы каюты маленькага Мічмана і нырнуў туды з хуткасцю, якую можна было растлумачыць толькі яго доўгай практыкай.

Ён дамогся таго, каб яна з'ела тосту і выпіла шклянку нігесу (які гатаваў ён беззаганна), і, падбадзёрыўшы яе ўсімі ласкавымі словамі і няскладнымі прымоўкамі, якія толькі мог прыдумаць, павёў яе наверх, у спальню. Але і ў яго было штосьці на душы, і ён выглядаў збянтэжаным.

— Спакойнай ночы, сэрца маё,—сказаў ёй капітан Катль ля дзвярэй яе спальні.

Фларэнс пацалавала яго.

У іншы час капітан быў-бы надзвычай здзіўлены гэтым знакам яе прывязанасці і ўдзячнасці; праўда, ён і цяпер не астаўся да яго нячулым, але паглядзеў ёй у твар з яшчэ большай збянтэжанасцю, чым выяўляў раней. і як быццам не хацеў ад яе выходзіць.

— Небарака Уольр!—сказаў капітан.

— Няшчасны, няшчасны Уолтэр!—уздыхнуўшы, адазвалася Фларэнс.

— Утапіўся, хіба-не праўда?—сказаў капітан.

Фларэнс кінула галавой і ўздыхнула.

— Спакойнай ночы, мая маленькая лэдзі!—сказаў капітан Катль, працягваючы ёй руку.

Але ён усё яшчэ не выходзіў.

— Нічога не здарылася, дарагі капітан Катль?—запыталася Фларэнс, якую, прымаючы пад увагу яе настрой, няцяжка было ўстрывожыць.—Вы хочаце мне штосьці сказаць?

— Штосьці сказаць вам, маленькая лэдзі?—адказаў капітан у замяшанні, сустрэўшы яе позірк.—Не! Ну, што-б я мог вам сказаць, красуня? Вы-ж, вядома, не спадзяецеся, што я магу сказаць вам што-небудзь добрае?

— Не,—сказала Фларэнс, паківаюшы галавой.

Капітан пільна паглядзеў на яе і паўтарыў «не», усё яшчэ затрымліваючыся ля дзвярэй і ўсё яшчэ будучы збянтэжаным.

Небарака Уольр:—сказаў капітан.—Мой Уольр, як я, бывала, называў вас! Пляменнік старога Соля Джылса! Любімы ўсімі, як кветкі ў май! Дзе вы цяпер, мой адважны хлопчык? Утапіўся, хіба не праўда?

Скончыўшы сваю прамову гэтым нечаканым зваротам да Фларэнс, капітан пажадаў ёй добрай ночы і спуціўся ўніз, а Фларэнс са свечкай стаяла на пляцоўцы лесвіцы, каб пасвяціць яму.

Фларэнс вельмі шкадавала аб тым, што, знайшоўшы прытулак тут, мімаволі абудзіла гэтыя ўспаміны ў свайго апекуна, што, між іншым было зусім натуральна. Седзячы за маленькім столікам, на якім капітан змясціў падзорную трубу, песеннік і іншыя рэдкія рэчы, яна думала аб Уолтэры і аб усім, з ім звязаным у мінулым, пакуль не захацелася ёй легчы ў пасцель, заснуць і не прагнуцца. Але калі яна са смуткам усломніла аб памёршых, якіх любіла, у яе ні разу не прамільгнула думка аб родным доме, аб магчымасці туды вярнуцца, аб тым, што ён яшчэ існуе і пад яго дахам жыве яе бацька.

Яна не адважвалася паглядзець у люстэрка, бо цёмная пляма на грудзях унушала ёй страх да самой сябе, нібы на ёй было нейкае кляймо. У цемры яна спяшаючыся прыкрыла яе дрыглівай рукой і плачучы апусціла стомленую галаву на падушку.

Уночы капітан некалькі разоў падымаўся наверх—даведацца, ці спакойна спіць яго выхаванка, а досвіткам выявіў, што яна прачнулася, бо Фларэнс, пачуўшы крокі ля сваіх дзвярэй, запыталася, ці ён гэта.

— Так, мая маленькая лэдзі,—хрыплым шэптам адказаў капітан.—Ці добра вы сябе адчуваеце, мой брыльянт?

Фларэнс падзякавала яму і адказала, што добра.

Капітан, не жадаючы ўпускаць такога зручнага выпадку, прыціснуўся губамі да замочнай шчыліны і сказаў голасам, што гучэў, як глухое завыванне ветру:

— Небарака Уольр! Утапіўся, хіба не праўда?

Пасля гэтага ён пайшоў, зноў лёг у пасцель і спаў да сямі гадзін раніцы.

І ўвесь дзень ён не мог адкараскацца ад збянтэжання і замяшання, хоць Фларэнс, займаючыся швівам у маленькай гасцінай, была больш спакойнай, чым напярэдадні. Амаль не кожны раз, калі ёй здаралася падумаць вочы ад работы, яна заўважала, што капітан пазірае на яе і задуменна гладзіць падбародак, і ён часта прысоўваў да яе сваё крэсла, нібы маючы намер паведаміць нешта вельмі канфідэнцыяльнае, і так часта адсоўваў яго зноў, нібы не ведаючы, з чаго пачаць, што на працягу дня ён на гэтым кволым судзённым рабіў рэйс вакол гасцінай і не раз у вельмі сумным становішчы садзіўся на мель, наляцеўшы на сцяну або на дзверы каморы.

Толькі на змроку капітан Катль, кінуўшы, нарэшце, якар каля Фларэнс, пачаў гаварыць больш або менш складна.

Вы ніколі не бывалі ў плаванні, мая чароўнасць?

— Ніколі,—адказала Фларэнс.

Мора—магутная стыхія,—з пачцівасцю сказаў капітан.—Шмат цудаў у марскім віры, мая красуня! Падумайце аб моры, калі вые вецер і ўздываюцца хвалі. Падумайце аб ім, калі ў страшную, навальнічную ноч бывае так цёмна,—прадаўжаў капітан, урачыста падумаючы свой кручок,—што вы ўласную руку не ўбачыце, хіба толькі яе асветліць успыхнуўшая маланка.

— А вам здаралася трапляць у шторм?—запыталася Фларэнс.

— А як-жа, мая маленькая лэдзі, і на маю долю выпала ня-мала бур,—сказаў капітан, з хваляваннем выціраючы галаву,—і мне даводзілася гойсаць па хвалях: але... але я не пра сябе хацеў пагаварыць. Пра нашага дарагога хлопчыка,—ён бліжэй прысунуўся да яе,—пра Уольра, які затануў.

Капітан гаварыў такім дрыготкім голасам і павярнуў да Фларэнс такі бледны і ўстрывожаны твар, што яна спалохана схапіла яго за руку.

— Вы змяніліся ў твары!—усклікнула Фларэнс.—Вы раптам зрабіліся зусім іншым. Што здарылася? Любы капітан Катль, у мяне мароз прабягае па спіне, калі я пазіраю на вас!

— Не, не! Не палохайцеся, маленькая лэдзі,—адказаў капітан, падтрымліваючы яе рукой.—Усё ў парадку, усё ў парадку, мая дарагая. Дык вось, я казаў... Уольр... ён... ён затануў, хіба не праўда?

Фларэнс пільна пазірала на яго; яна то чырванела, то бляднела і прыціскала руку да грудзей.

— Усякія беды і небяспекі падпільноўваюць на моры, мая красуня,—сказаў капітан.—І над многімі геройскімі караблямі і многімі адважнымі сэрцамі самкнуліся маўклівыя воды і так і не прамовілі ні слоўца. Але і на моры можна ўнікнуць смерці, і іншы раз адзін чалавек з дваццаці,—а магчыма, і з сотні,

любачка,—варочаўся дадому, калі яго ўжо лічылі памершым, а ўвесь экіпаж загінуўшым... Я... я ведаю адну такую гісторыю, Радасць майго Сэрца,—заікаючыся прадаўжаў капітан,—калісьці мне яе расказаў. І калі ўжо я ўзяў гэты курс і мы з вамі сядзім удваіх ля каміна, то, магчыма, вы хочаце, каб я вам раскажаў яе? Хочаце, любачка?

Фларэнс, дрыжучы ад хвалявання, якога яна не магла ні перамагчы, ні ўцяміць, мімаволі прасачыла за яго позіркам, што скіраваўся да крамы, дзе гарэла лямпа. Як толькі яна павярнула галаву, капітан усхашіўся з крэсла і засланіў ёй вочы рукой.

— Там нічога няма, мая красуня,—сказаў капітан.—Не глядзіце туды!

— Чаму?—запыталася Фларэнс.

Капітан замармытаў аб тым, што там нічога вясёлага няма, а тут ярка гарыць агонь у каміне. Ён крыху прычыніў дзверы, якія раней былі расчынены насцеж, і зноў сеў на сваё месца. Фларэнс сачыла за ім позіркам і пільна ўглядалася ў яго твар.

— Гутарка ішла аб караблі, мая маленькая лэдзі,—пачаў капітан,—які адплыў з лонданскага порта за ветрам і ў вельмі добрае надвор'е, накіроўваючыся ў... Не палохайцеся, мая маленькая лэдзі, карабль проста рушыў у плаванне, любачка, проста рушыў у плаванне!

Выраз на твары Фларэнс устрывожыў капітана, які і сам быў вельмі расчулены і ўзрушаны і бадай ці выглядаў менш усхваляваным, чым яна.

— Ці прадаўжаць расказ, мая красуня!—запытаўся капітан.

— Так, так, прашу вас!—усклікнула Фларэнс.

Капітан як быццам праглынуў штосьці, што засела ў яго ў горле, і нервова загаварыў:

— Дык вось гэты самы злашчасны карабль трапіў там, на моры, у такі шторм, які бывае раз у дваццаць год, мая дарагая. Мне казалі, мая любачка, што дзень за днём гэты злашчасны карабль можна трымаўся на хвалях і выконваў свой абавязак, але раптам адна хваля разбіла борт, знесла мачты і руль, змыла лепшых маракоў, і карабль быў адданы на волю шторму, які не ведаў літасці і бушаваў усё мацней і мацней, так што хвалі перакачваліся цераз судно і наносілі яму удары і, налятаючы на яго, разбівалі яго, як скарлупку. Кожная чорная пляма на грэбені хвалі, што адыходзіла ў мора, была або абломкам карабля, або жывым чалавекам, і карабль быў разбітым нашчэнт, мая красуня, і трава ніколі не вырасце на магілах тых, хто вёў гэта судно.

— Але не ўсе-ж яны загінулі!—усклікнула Фларэнс.—Нехта выратаваўся? Хоць-бы адзін чалавек?

— На барту гэтага злашчаснага карабля,—прадаўжаў капітан, падымаючыся з крэсла і сціскаючы руку ў кулак з вельмі энэр-

гічным і ўрачыстым выглядам,—быў юнак, мужны юнак,—так мне пра яго казалі,—які, яшчэ хлапчуком, любіў чытаць і разважаць пра смелья геройскія ўчынкі ў часе караблекрушэнняў. Ах, я чуў яго гаворку!.. Я чуў яго гаворку!.. І ён успомніў аб гэтым у фатальную гадзіну, бо ён не страціў мужнасці і бадзёрасці, калі самыя адважныя сэрцы і самыя выпрабаваныя людзі палі духам. Адважным ён быў не толькі таму, што на сухазем'і аставаліся тыя, каго ён кахаў. Не! Такая была яго прырода! Я гэта заўважаў у рысах яго твара—шмат разоў!—і тады я думаў, што ён проста прыгожы, няхай благаславіць яго бог!

— І ён выратаваўся?—усклікнула Фларэнс.—Ён выратаваўся?

— Гэты адважны юнак,—прадаўжаў капітан,—... глядзіце на мяне, любачка! Не аглядвайцеся...

У Фларэнс ледзь хапіла сіл запытацца:

— Чаму?

— Таму, што там нічога няма, дарагая мая,—сказаў капітан.— Не палохайцеся, любачка! Не палохайцеся,—дзеля Уольра, які быў дарагім усім нам! Дык вось гэты юнак,—прадаўжаў капітан,—працаваў разам з адважнымі, падбадзёрваў нясмелых, ні разу не паскардзіўся і не праяўляў ніякага страху і падтрымліваў бадзёры дух ва ўсіх матросаў, што прымусіла іх паважаць яго, нібы ён быў адмірал,—гэты юнак, кажу я, другі памочнік і адзін матрос толькі і ўцалелі з усіх, хто быў на барту судна,—адзіны стварэнні, што асталіся жывымі, якія прывязалі сябе да абломкаў разбітага карабля і насіліся па бурлівым моры.

— Яны выратаваліся?—усклікнула Фларэнс.

— Дні і ночы насіліся яны на гэтых абломках па неабсяжным моры,—сказаў капітан,—і нарэшце... не, не пазірайце туды, любачка!.. нарэшце, паказаўся парус, і яны былі падняты на борт двое, што асталіся жывымі, адзін памёршы.

— Хто з іх памёр?—усклікнула Фларэнс.

— Не той юнак, пра якога я гаварыў,—сказаў капітан.— Пачакайце яшчэ хвілінку, мая маленькая лэдзі! Падбадзёрцеся!.. Будучы на барту гэтага карабля, яны накіраваліся ў доўгае плаванне, бо не было дзе прыстаць, і ў часе гэтага плавання марак, якога падабралі разам з ім, памёр. Але ён астаўся жывым і...

Не разумеючы, што робіць, капітан адрэзаў кавалак хлеба, насадзіў яго на свой кручок (які звычайна служыў яму відэльцам для падсмажвання тоста і паднёс да агню, з хваляваннем паглядаючы на штосьці, што было за спіной Фларэнс, і не заўважаючы, як гарыць хлеб.

— Ён астаўся жывым,—паўтарыла Фларэнс,—і...

— І на гэтым караблі вярнуўся на радзіму,—прадаўжаў капітан, пазіраючы ў тым самым напрамку,—і... не палохайцеся, любачка!.. І высадзіўся на сухазем'е. І аднойчы раніцою, ведаючы,

што сябры лічаць яго памершым, ён асцярожна падышоў да дзвярэй свайго дома, каб разведць, але змяніў курс, нечакана пачуўшы...

— Брэх сабакі?—шпарка падхапіла Фларэнс.

— Так!—закрычаў капітан.—Трымайцеся мацней, дарагая мая! Смялей! Не аглядайцеся! Зірніце сюды, на сцяну!

Каля яе, на сцяне, быў відаць нейчы цень. Фларэнс усхапілася, авярнула і моцна крыкнула, убачыўшы Уолтэра.

Яна думала аб ім толькі як аб браце, аб браце, які ўстаў з магіль, аб браце, які пацярпеў крушэнне, выратаваўся і вярнуўся да яе, і кінулася ў яго абдымкі. Здавалася, ён быў адзінай яе надзеяй, яе ўдэхай, прыстанішчам і сапраўдным абаронцам.

Капітан Катль, канчаткова страціўшы галаву, паспрабаваў выцерці лоб абгарэўшым тостам, насаджаным на кручок, але, пераканаўшыся, што гэты прадмет не падыходзіць для гэтай мэты, паклаў тост у тую глянцавітага капялюша, не без цяжкасцей надзеў глянцавіты капялюш на галаву, паспрабаваў праспяваць вершык з «Красуні Пег», спатыкнуўся на першым-жа слове і пайшоў у краму. Адтуль ён неўзабаве вярнуўся з расчырванелым і запэцканым тварам і ў зусім размякшым накрухмаленым каўнерыку і сказаў:

— Уольр, мой хлопчык, вось маленькая маёмасць, якую я хацеў-бы перадаць у сумеснае ўладанне!

Капітан тарэпка паказаў вялікі гадзіннік, чайныя лыжкі, шчыпцы для цукру і чайніцу, і, паклаўшы ўсе гэтыя рэчы на стол, згарнуў іх сваёй вялізнай рукою ў капялюш Уолтэра. Пасля капітан Катль так супакоіўся, што мог вызваліцца ад тосту, што быў у капялюшы, і заняць месца за чайным сталом; але з аднаго боку Уолтэр ухапіўся за яго плячо, а з другога боку Фларэнс са слязмі на вачах шаптала віншаванні, і капітан зноў уцёк і адсутнічаў добрых дзесяць хвілін.

Але ніколі яшчэ фізіяномія капітана не ззяла і не блішчэла так, як у той момант, калі ён стала заняў месца за чайным сталом, пераводзячы позірк з Фларэнс на Уолтэра і з Уолтэра на Фларэнс.

Капітан вельмі добра разумеў—хоць увесь час быў перапалоханым і не раз уцякаў не надоўга ў краму—разумеў, што яны гутарылі пра небараку старога дзядзьку Соля і абмяркоўвалі падрабязнасці, якія мелі дачыненні да яго знікнення; што адсутнасць старога і нягоды Фларэнс стрымлівалі іх радасць; што яны вызвалілі Дыягена, якога капітан загадзя завабіў наверх, баючыся, каб ён зноў не забрахаў. Але яму і ў галаву не прыходзіла, што Уолтэр глядзеў на Фларэнс неяк па-новаму і нібы з вялікай адлегласці. Не прыходзіла ў галаву, што Уолтэр часта паглядаў на любы твар, але, калі яна падымала на Уолтэра вочы, той унікаў сустракаць яе адкрыты позірк, які гаварыў аб сястрынай

любаві. Такую мажлівасць капітан мог дапусціць не больш, чым паверыць, што каля яго знаходзіцца не сам Уолтэр, а яго здань.

Яны засядзеліся да позняга часу. Капітан ахвотна прасядзеў-бы так цэлы тыдзень. Але Уолтэр устаў і пачаў развітвацца.

— Вы ідзеце, Уолтэр!—усклікнула Фларэнс.—Куды?

— Часова ён павесіў свой ложка за рогам у Бролі, маленькая лэдзі,—адказаў капітан.—На адлегласці воклічу, Радасць Сэрца!

— Вам праз мяне даводзіцца ісці, Уолтэр,—сказала Фларэнс.—Ваша месца заняла беспрытульная сястра.

— Дарагая міс Домбі,—нерашуча адазваўся Уолтэр,—калі не будзе дзёрзкасцю называць вас так...

— Уолтэр!—усклікнула яна са здзіўленнем.

— ...Цяпер, калі я маю магчымасць бачыць вас і гаварыць з вамі, я надзвычай шчаслівы, разумеючы, што магу зрабіць вам маленькую паслугу. Куды-б я толькі не пайшоў і чаго-б я не зрабіў дзеля вас!

Яна ўсміхнулася і назвала яго братам.

— Вы так змяніліся,—сказаў Уолтэр.

— Я змянілася!—перапыніла яна.

— Для мяне,—ціха сказаў Уолтэр, нібы разважаючы ўголас,—для мяне змяніліся. Я пакінуў вас, калі вы былі дзіцём, а цяпер бачу вас... О, зусім іншай...

— Але па-ранейшаму вашай сястрой, Уолтэр. Вы не забыліся, што мы абяцалі адзін аднаму, пры развітанні?

— Хіба можна забыцца!—Але больш ён нічога не дадаў.

— Уолтэр!—праз слёзы сказала Фларэнс.—Любы брат! Пакажыце мне які-небудзь шлях у жыцці... які-небудзь скромны шлях, каб я магла ісці гэтым шляхам адна, працаваць і думаць часамі пра вас, як пра чалавека, які абароніць мяне і паклапоціцца аба мне, як аб сястры! О, дапамажыце мне, Уолтэр, мне так патрэбна дапамога!

— Мис Домбі! Фларэнс! Я гатоў памерці за вас! Але ў вас ёсць сябры, гордыя і багатыя. Ваш бацька...

— Не, не! Уолтэр!—Яна ўскрыкнула і сціснула галаву рукамі з такім жахам, што ён замёр на месцы.—Не гаварыце гэтага слова!

З таго часу ён ніколі не мог забыцца яе голасу і позірку, калі яна прымусіла яго замоўкнуць. Ён адчуваў: каб пражыў ён яшчэ сто год—ніколі яму гэтага не забыцца.

Яна прытулілася сваім ціхманым тварам да пляча капітана і расказала, як і чаму яна ўцякла. Калі-б кожная пралітая ёю пры гэтым горкая сляза была праклёнам, які падае на галаву таго, каго яна не называла і не ганьбіла,—са страхам падумаў Уолтэр,—для яго гэта было-б лепш, чым страціць такую глыбокую і моцную любоў.

— Годзе, любачка!—сказаў капітан, калі яна змоўкла; а пакуль яна гаварыла, капітан слухаў яе з надзвычайнай увагай,

ссунуўшы на бок глянцавіты капялюш і разявіўшы рот.—Стоп, стоп, мой скарб! Уольр, мой дарагі хлопчык, адчальвайце на гэту ноч, а красуню пакіньце на маю апеку.

Уолтэр абодвума рукамі ўзяў яе руку, паднёс да губ і пацалаваў. Цяпер ён ведаў, што яна і напраўду была беспрытульнай уцякачкай.

РАЗДЗЕЛ I

Нараканні містэра Тутса.

На мансардзе ў доме Драўлянага Мічмана пуставаў пакой, які ў ранейшыя часы служыў Уолтэру спальняй. Разбудзіўшы капітана досвіткам, Уолтэр прапанаваў перанесці туды з маленькай гасцінай найлепшую мэблю для ўпрыгожання пакоя, каб Фларэнс, прачнуўшыся, магла заўладаць ёю. З прычыны таго, што для капітана Катля нішто не магло быць прыемнейшым, як расчырванецца і задыхацца, папрацаваўшы дзеля такой справы, то ён (як казаў сам) пачаў з ахвотай, і гадзіны праз дзве мансарда ператварылася ў своеасаблівую каюту на сухазем'і, упрыгожаную адмысловымі рэчамі з гасцінай, уключаючы нават тарскі фрэгат.

Ніякія ўгаварванні Уолтэра не маглі прымусіць капітана завесці вялікі гадзіннік, узяць назад чайніцу або дакрануцца да шчыпцоў для цукру і чайных лыжак.

— Не, мой хлопчык,—нязменна адказваў капітан на такую просьбу,—гэту маленькую маёмасць я перадаў у сумеснае ўладанне.

Перасяленне Фларэнс у іншы, больш адасоблены пакой, было зручным для яе і ў той-жа час давала магчымасць пасадзіць Мічмана на звычайны яго назіральны пост, а таксама зняць акіяніцы з вокнаў крамы.

— Капітан Катль,—задуменна сказаў Уолтэр, калі яны стаялі ў дзвярах крамы, адпачываючы пасля працы і пазіраючы на знаёмую старую вуліцу,—было яшчэ вельмі рана,—увесь гэты час не было ніякіх вестак пра дзядзю Соля?

— Ніякіх, мой хлопчык,—адказаў капітан, ківаючы галавой.

— Выправіўся шукаць мяне, добры, слаўны стары,—сказаў Уолтэр,—а вам ні разу не напісаў! Але чаму? Вось тут, у гэтым пісьме, якое вы перадалі мне,—ён дастаў з кішэні пакет, распячатаны ў прысутнасці мудрага Бансбі,—ён кажа, што вы можаце лічыць яго памёршым, калі ні разу не пачуеце пра яго да таго дня, як распячатаеце гэты пакет. Барані нас бог ад такога няшчасця! Але-ж вы-б пачулі пра яго, нават калі-б ён і напраўду памёр! Вядома, хто-небудзь напісаў-бы вам па яго жаданню,

калі-б ён сам не мог гэта зрабіць, і паведаміў-бы: «такога та чысла памёр у маім доме» або «у мяне на руках», або яшчэ што-небудзь накшталт гэтага: «містэр Саламон Джылс з Лондана, які прасіў перадаць вам сваё апошняе прывітанне і апошнія свае пажаданні».

На капітана, які да гэтага часу ніколі яшчэ не дасягаў такіх вышынь рабіць вывад, утварыла велізарнае ўражанне шырокая перспектыва, што адкрылася перад ім, і ён адказаў, глыбокадумна ківаючы галавой:

— Добра сказана, мой хлопчык, добра сказана!

— Вось аб чым я думаў, або, правільней, шмат аб чым я думаў,—чырваненучы, сказаў Уолтэр,—у гэту бяссонную ноч, і я цвёрда веру, капітан Катль, што мой дзядзя Соль жыве і вернецца да нас. Але чаму дзядзя не напісаў вам, хоць ён бяспрэчна збіраўся гэта зрабіць, або як ён мог памерці, а вы аб гэтым не даведаліся ад каго-небудзь іншага,—я зусім не разумею!

Капітан Катль, ківаючы галавой, заўважыў, што нават Джэк Бансбі гэтага не разумеў, а ён таксама мог выказаць добра аснашчоную думку.

— Каб мой дзядзя быў лёгкадумным юнаком, якога вясёлая кампанія захацела-б завабіць у якую-небудзь карчму, каб там распраціцца з ім і заўладаць грашыма, што былі пры ім,—сказаў Уолтэр,—або каб ён быў гуллівым матросам, які сышоў на бераг і мае ў кішэні пенсію за два-тры месяцы, я-б мог падумаць, што ён знік бяследна. Але я не магу гэтаму паверыць, ведаючы, які ён быў... і які ён ёсць, спадзяюся.

— Уольр, мой хлопчык, як-жа гэта вы ў такім выпадку тлумачыце?—запытаўся капітан, пазіраючы на яго пільна і будучы ў задуменні.

— Капітан Катль,—адказаў Уолтэр,—я не ведаю, чым гэта вытлумачыць. Напэўна, ён ні разу і не напісаў. Гэта-ж бяспрэчна?

— Калі-б Соль Джылс што-небудзь напісаў, мой хлопчык, то дзе-ж яго пасланне?—запытаўся капітан, прыводзячы грунтоўны довад.

— Скажам, ён даручыў яго каму-небудзь,—сказаў Уолтэр,—а той забыўся пра пісьмо, або выкінуў яго па неахайнасці, або згубіў. Нават такая здагадка здаецца мне больш правільнай, чым тое—другое—меркаванне. Карацей кажучы, капітан Катль, я не магу думаць пра другое меркаванне, не магу і не хачу гэтага.

— Гэта, ведаеце, надзея, Уольр,—глыбокадумна заўважыў капітан,—надзея! Гэта яна вас натхняе.

— Яшчэ адно слова пра дзядзю, капітан Катль. Я думаю, не можа быць, каб ён паслаў пісьмо звычайным чынам—праз паштовую кантору або з паштовым параходам. Разумеець?

— Так, так, мой хлопчык,—згодліва сказаў капітан.

— І вы не маглі правароніць пісьмо. Праўда?

— Уольдэр,—сказаў капітан, дарэмна стараючыся прыняць злосны выгляд,—хіба я не быў нападзатове, чакаючы вестак ад чалавека навукі, старога Соля Джылса, вашага дзядзі, хіба я не быў нападзатове, днём і ўночы, з таго часу, як яго страціў? Хіба не было ў мяне цяжка на сэрцы і хіба я не чакаў увесь час яго і вас? У сне і ўяўна хіба не стаяў я на сваім пасту і хіба зняславіўся-б да таго, каб яго пакінучь, пакуль гэты Мічман яшчэ цэлы і непашкодзаны?

— О, так, капітан Катль!—усклікнуў Уолтэр, схопіўшы яго за руку.—Ведаю! І ведаю таксама, колькі адданасці і шчырасці ва ўсім, што вы гаворыце і адчуваеце. Я ў гэтым упэўнены. А вы не сумняваецеся ў маёй упэўненасці, таксама як і ў тым, што я пераступіў пераз парог гэтых дзвярэй і зноў трымаю ў сваёй руцэ гэту сумленную руку. Вы-ж не сумняваецеся?

— Не, не, Уольдэр,—адказаў капітан з прасвятлеўшай фізіяноміяй.

— Больш я не рызыкую рабіць ніякіх меркаванняў,—сказаў Уолтэр, моцна паціскаючы жорсткую руку капітана, які ў сваю чаргу з няменшай ахвотай паціснуў яму руку.—Дадам толькі адно, капітан Катль: даруй божа, каб я дакрануўся да маемасці майго дзядзі! Усё, што ён тут пакінуў, знаходзіцца пад апекай самага сумленага з усіх кіраўнікоў і лепшага з усіх людзей, і калі гэтага чалавека завучь не Катль, то значыцца няма ў яго імя! А цяпер, лепшы з сяброў, пагаворым пра... міс Домбі.

Штосьці змянілася ў манеры Уолтэра, перш чым ён прамовіў гэтыя два словы, а калі ён іх сказаў, даверлівасць і бадзёрасць як быццам пакінулі яго.

— Я думаў, перш чым міс Домбі спыніла мяне ўчора вечарам, калі я загаварыў пра яе бацьку... вы памятаеце, як была справа?—пачаў Уолтэр.

Капітан вельмі добра гэта памятаў і кінуў галавою.

— Так, перш я думаў,—прадаўжаў Уолтэр,—што на нас ляжць цяжкі абавязак пераканаць яе, каб яна перагаварыла са сваімі сябрамі і вярнулася дадому.

Капітан слабым голасам прамармытаў: «Стоп!» або «Трымайся мацней!» або яшчэ нешта, што належала ў даным выпадку, але з прычыны вялікай збянтэжанасці, выкліканай падобным паведамленнем, голас у яго быў такі слабы, што можна было толькі здагадацца.

— Але з гэтым скончана!—сказаў Уолтэр.—Цяпер я думаю інакш. Калі гэта не так, лепш мне зноў апынуцца на тым абломку разбітага судна, на якім я з дня свайго выратавання так часта плаваў у сне па хвалях, астацца на ім, пайсці на дно і памерці!

— Ура, мой хлопчык!—усклікнуў капітан у парыве нястрымнага захаплення.—Ура! Ура! Ура!

— Падумаць толькі, што яна, такая юная, такая добрая і цудоўная,—прадаўжаў Уолтэр,—якой прызначан быў іншы лёс, павінна ўступіць у барацьбу з гэтым жорсткім светам! Але мы бачылі тое бяздонне, якое адрэзала яе ад усяго мінулага, хоць ніхто, апрача яе самой, не ведаў глыбіні гэтага бяздоння. І зварту няма.

Капітан Катль, не зусім разумеючы сэнс гэтых слоў, паставіўся да іх з вялікім ухваленнем і заўважыў глыбока спачувальным тонам, што вецер дзьме спадарожны.

— Ёй не варта аставацца тут адной, праўда, капітан Катль?—з хваляваннем пытаўся Уолтэр.

— Дапраўды, мой хлопчык, я гэтага не ведаю,—адказаў капітан.—Вы цяпер тут і можаце быць ёй кампаніяй, і калі вас злучае...

— Дарагі капітан Катль!—запырэчыў Уолтэр.—Вы кажаце я цяпер тут! Міс Домбі па шчырасці сваёй і нявіннасці глядзіць на мяне як на брата; якое было-б маё каварства, калі-б я прыкінуўся, быццам веру ў свае правы на сваяцкія дачыненні... калі-б я прыкінуўся, быццам забыўся аб тым, што абавязак гонару забараняе мне гэта рабіць!

— Уольр, мой хлопчык,—сказаў капітан, зноў выяўляючы некаторыя прызнакі збянтэжанасці,—хіба не можа быць ніякіх правоў, апрача...

— О!—усклікнуў Уолтэр.—Няўжо вы хацелі-б, каб яна кінула мяне паважаць—такая, як яна!—і паміж мною і яе анёлскім тварам назаўсёды спусцілася завеса, калі-б я пачаў дамагацца яе кахання, карыстаючыся тым, што яна, такая даверлівая і такая безабаронлівая, знайшла тут прытулак? Ды што-ж гэта я кажу! Няма-ж на свеце нікога, хто-б асудзіў мяне з большай суровасцю, чым вы, калі-б я мог гэта зрабіць!

— Уольр, мой хлопчык,—сказаў капітан, усё больш і больш засмучаючыся,—дык, значыцца, не можа быць ніякіх іншых правоў? Няўжо іх няма, мой хлопчык?

Уолтэр махнуў рукой, даючы адмоўны адказ.

— Мне здаецца, капітан Катль,—прадаўжаў ён, пераходзячы да новай тэмы размовы з большай бадзёрасцю, каб развесяліць капітана, але яго нішто не магло развесяліць, бо ён быў надта заклапочаны,—мне здаецца, мы павінны знайсці якую-небудзь асобу, якая была-б падыходзячай кампаньёнкай для міс Домбі, пакуль яна жыве тут і якой можна было-б давяраць. Ніхто з яе сваякоў для гэтага не падыходзіць. Міс Домбі, вядома, разумее, што ўсе яны поўзаюць перад яе бацькам. А дзе С'юзен?

— Маладая жанчына?—адазваўся капітан.—Мне здаецца, яэ зволілі супроць жадання Радасці Сэрца. Я аб ёй сігналізаваў, калі маленькая лэдзі толькі прышла сюды, і маленькая лэдзі

дала аб ёй вельмі добры водгук і сказала, што яна даўным-даўно паехала.

— У такім выпадку,—сказаў Уолтэр,—запытайцеся міс Домбі, куда яна паехала, а мы пастараемся яе знайсці. Час ідзе, і міс Домбі хутка прачнецца. Вы—яе лепшы сябра. Паклапаціцеся аб ёй там, наўерсе, а мне дайце магчымасць навесці парадак унізе.

Капітан, якога агарнуў смутак, адказаў уздыхам на ўздых, з якім Уолтэр праказаў гэтыя словы і паслухаўся. Фларэнс была ў захапленні ад свайго новага пакою, гарэла жаданнем убачыць Уолтэра і рада была сустрэцца са сваім старым сябрам Сюзен. Але Фларэнс не магла сказаць, куды паехала Сюзен, ведала толькі што ў Эсекс, і наколькі яна магла прыпомніць, ніхто не мог-бы гэтага сказаць, апрача містэра Тутса.

Атрымаўшы гэтыя весткі, капітан, які засумаваў, вярнуўся да Уолтэра і сказаў яму, што містэр Тутс,—той самы джэнтльмен, якога ён сустрэў ля дзвярэй,—сябра яго, капітана Катля, багаты малады джэнтльмен безнадзейна закаханы ў міс Домбі. Капітан таксама расказаў аб тым, як прывяла яго да знаёмства з містэрам Тутсам вестка аб уяўнай пагібелі Уолтэра і як паміж імі была заключана ўрачыстая ўмова, што ўскладала абавязак на містэра Тутса не заікацца аб прадмеце свайго кахання.

Пасля ўзнікла пытанне, ці можа Фларэнс давяраць містэру Тутсу, а калі Фларэнс з усмешкай адказала! «О, так, усім сэрцам!», выявілася неабходнасць даведацца, дзе жыве містэр Тутс. Гэтага Фларэнс не ведала, а капітан забыўся; і, у той час як у маленькай гасцінай капітан гаварыў Уолтэру аб тым, што містэр Тутс бясспрэчна, неўзабаве будзе тут, у пакой увайшоў сам містэр Тутс.

— Капітан Джылс,—сказаў містэр Тутс, без усякай цырамоніі ўбгаючы ў гасціную,—я знаходжуся на мяжы вар'яцтва!

Містэр Тутс выпаліў гэтыя словы нібы з гарматы, перш чым заўважыў Уолтэра, якога віншаваў нейкім жаласлівым хіханнем.

— Вы мне прабачце, сэр,—сказаў містэр Тутс, схапіўшыся за галаву,—але ў сучасны момант я знаходжуся ў такім становішчы, што розум мяне пакідае, калі ўжо не пакінуў, і ўсякая спроба быць пачцівым, прымаючы пад увагу маё становішча, была-б пустым прытворствам. Капітан Джылс, адважуся прасіць дазволу пагутарыць з вамі сам-на-сам!

— Прыяцель,—адказаў капітан, беручы яго за руку,—якраз вас мы і чакалі.

— О, капітан Джылс,—сказаў містэр Тутс,—чакаць такога суб'екта, як я! Я не адважыўся пабрыцца—вось у якім я ўзрушаным стане! Валасы ў мяне ўскудлачаныя. Я сказаў Пеўню, што калі ён захоча вычысціць мне чаравікі..

— Паслухайце, браток,—сказаў капітан,—вось гэта Уольр, пляменнік старога Соля Джылса. Той самы, якога мы лічылі загінуўшым у моры.

Містэр Тутс адняў рукі ад галавы, і, выпучыўшы вочы, паглядзеў на Уолтэра.

— Божа злітуйся!—прамармытаў містэр Тутс.—Вось не было бяды! Я... я... баюся, што вы вельмі прамоклі. Капітан Джылс, дазвольце мне вам сказаць слоўца ў краме?

Ён схопіў капітана за фальбону фракa і, выходзячы разам з ім, прашаптаў:

— Так, значыцца, капітан Джылс, гэта і ёсць той самы чалавек, пра якога вы казалі, што ён і міс Домбі створаны адно для аднаго?

— Так, прыцель,—сказаў бязрадасны капітан,—так думаў я калісьці.

— І цяпер! Якраз у такі момант!—закрычаў містэр Тутс, зноў хапаючыся за галаву.—Ненавісны супернік! Прынамсі, ён не з'яўляецца для мяня ненавісным супернікам,—запнуўшыся і падумаўшы, сказаў містэр Тутс, аднімаючы руку ад ілба.—За што мне яго ненавідзец? Не! Калі каханне маё сапраўды бескарыслівае, капітан Джылс, дазвольце мне давесці гэта цяпер!

Містэр Тутс зноў рынуўся ў гасціную і сказаў, схопіўшы Уолтэра за руку:

— Як маецца? Спадзяюся, вы не прастудзіліся. Я... я... буду вельмі рад, калі вы захочаце са мной пазнаёміцца. Жадаю, каб вы пражылі яшчэ шмат такіх самых шчаслівых дзён. Клянуся,—сказаў містэр Тутс, разгарачыўшыся пасля таго, як больш пільна ўгледзеўся ў твар Уолтэра,—я надта рад вас бачыць!

— Ад усёй душы дзякую вам,—сказаў Уолтэр.—Я і пажадаць не мог-бы больш сардэчнага і шчырага прывітання.

— Капітан Джылс,—сказаў містэр Тутс,—я хацеў-бы строга прытрымлівацца правіл гонару, але, спадзяюся, мне будзе дазволена ўспомніць цяпер аб адным прадмеце, які...

— Так, так, прыцель,—адазваўся капітан.—Смялей, смялей!

— Дык вось, капітан Джылс і лейтэнант Уолтэрс,—загаварыў містэр Тутс,—ці вядома вам, што застрашальны выпадак здарыўся ў доме містэра Домбі, што міс Домбі пакінула свайго бацьку, які, на маю думку,—з вялікім узрушэннем дадаў містэр Тутс, з'яўляецца сапраўды зверам, і невядома, дзе яна знаходзіцца, і ніхто не ведае, куда яна пайшла?

— Дазвольце запытацца, адкуль гэта вам вядома?—запытаўся Уолтэр.

— Лейтэнант Уолтэрс,—сказаў містэр Тутс, які ўжыў такі зварот у звязку з асаблівай прычыны, зразумелай яму аднаму (магчыма таму, што ён звязаў яго імя з марской прафесіяй і мысліў сабе нейкую блізкую сувязь паміж ім і капітанам, якая павінна была, зразумела, распаўсюджвацца і на іх чыны),—лейтэнант Уолтэрс, я магу адказаць вам проста. Я вельмі заці-

каўлены ўсім, што датычыць міс Домбі, і набыў звычку даваць час ад часу якую-небудзь мізэрную суму лакею, вельмі шановаму маладому чалавеку, нейкаму Таўлінсону, які даўно ўжо служыць у гэтым доме і ўчора вечарам Таўлінсон паведаміў мне, якое становішча спраў. З таго часу, капітан Джылс і лейтэнант Уолтэр, я зусім страціў рассуад і ўсю ноч валяўся на канапе; а цяпер з'явіўся перад вамі такой развалінай.

— Містэр Тутс,—сказаў Уолтэр,—я шчаслівы ад таго, што магу супакоіць вас. Прашу вас, не трывожцеся. Міс Домбі жывая і непашкоджаная.

— Сэр!—закрываў містэр Тутс, усхапіўшыся із крэсла і зноў паціскаючы яму руку.—Я адчуваю такую бязмежную і невымоўную палёжку, што калі-б вы нават казалі мне цяпер: міс Домбі вышла замуж,—я мог-бы ўсміхнуцца. Так, капітан Джылс,—сказаў містэр Тутс, звяртаючыся да капітана Катля,—клянуся душой і целам, я мог-бы ўсміхнуцца! Вось якую палёжку я адчуў, хоць і невядома, што-б я зрабіў з сабою зараз-жа пасля гэтага!

— Такому велікадушнаму чалавеку, як вы,—сказаў Уолтэр, не зацягваючы з адказам на поціск рукі,—будзе яшчэ большай палёгкай і прыемнасцю даведацца, што вы можаце зрабіць ласку міс Домбі. Капітан Катль, будзьце ласкавы, правядзіце містэра Тутса наверх.

Капітан паклікаў містэра Тутса, які са здзіўленым выглядам пайшоў за ім і, падняўшыся на мансарду, быў уведзены без усякага папярэджання ў новы прытулак Фларэнс.

Здзіўленне і радасць небаракі містэра Тутса, калі ён убачыў яе, маглі знайсці сабе выйсце толькі ў самадурных учынках. Ён падбег да яе, схпіў яе руку, пацалаваў, выпусціў з рук, зноў схпіў, апусціўся на адно калена, расплакаўся, захіхікаў, ніколькі не думаючы аб небяспецы пацярпець шкоду ад Дыягена, які ўявіў, быццам у гэтых учынках ёсць штосьці варожае яго гаспадыні, і круціўся вакол яго.

— О, Ды, брыдкі, забыўчывы сабака! Дарагі містэр Тутс, як я рада вас бачыць!

— Дзякую вам,—сказаў містэр Тутс,—я здаровы, вельмі вам дзякую, міс Домбі. Спадзяюся, уся сям'я ў добрым здароўі?

Містэр Тутс сказаў гэта зусім не разумеючы, аб чым ён гаворыць, сеў на крэсла і пачаў паглядаць на Фларэнс, прычым твар яго выказаў самую жорсткую барацьбу паміж зачараваннем і роспаччу.

— Капітан Джылс і лейтэнант Уолтэрс паведамілі мне, міс Домбі,—задыхаючыся, прагаварыў містэр Тутс,—што я магу зрабіць вам нейкую ласку. Калі-б я мог як-небудзь знішчыць успамінак аб тым дні ў Брайтоне, калі я нагадваў хутчэй разбойніка, чым чалавека, які мае незалежнае становішча,—прадаў жаў містэр Тутс, выносячы сабе суровы прыгавор,—я з радасцю лёг-бы ў маўклівую магілу.

— Калі ласка, містэр Тутс,—сказала Фларэнс,—не прасіце мяне забыцца аб тым, што звязана з нашым знаёмствам. Паверце, я не магу гэтага зрабіць. Вы заўсёды былі надзвычай добры да мяне.

— Міс Домбі,—адказаў містэр Тутс,—ваша ўвага да маіх пачуццяў уласціва вашай анёлскай прыродзе. Тысячу разоў дзякую вам! Гэта не мае абсалютна ніякага значэння!

— Мы хацелі запытацца ў вас,—сказала Фларэнс,—ці памятаеце вы, куды паехала Сюзен, якую вы так прыязна праводзілі ў кантору пачтовых карэт, калі яна пайшла ад мяне?

— Бачыце, міс Домбі,—падумаўшы, сказаў містэр Тутс,—я, вядома, не памятаю назвы горада, якая была напісана на карэце, але я памятаю, што Сюзен, як яна сама казала, не збіралася там спыняцца, а хацела ехаць далей. Між іншым, міс Домбі, калі вам патрэбна, каб яе знайшлі і прывялі сюды, то мы з Пеўнем прывязем яе вельмі хутка, чаму паракай мая адданасць і надзвычайная кемлівасць Пеўня.

Містэр Тутс быў так яўна абрадаваны і акрылены надзеяй быць карысным, а бескарыслівая і шчырая яго адданасць здавалася такой бяспрэчнай, што было-б жорстка адмовіць яму.

— Міс Домбі,—прадаўжаў містэр Тутс,—да пабачэння! Дазвольце вам сказаць, што вашы нягоды робяць мяне сапраўды няшчасным і што вы можаце давяраць мне амаль што не таксама, як самому капітану Джылсу. Мае недахопы, міс Домбі, надзвычай добра мне вядомы,—яны не маюць абсалютна ніякага значэння, дзякую вам,—але на мяне можна цалкам спадзявацца, запэўнюю вас, міс Домбі!

Сказаўшы гэта, містэр Тутс вышаў з пакоя ў суправаджэнні капітана, які ўвёс гэты час стаяў тут, трымаў пад пахай свой капялюш, прыгладжваючы кручком растрэпананыя валасы, і не без цікавасці сачыў за тым, што адбывалася. А калі дзверы за імі зачыніліся, святло, што асвятліла жыццё містэра Тутса, зноў згасла.

— Капітан Джылс,—прагаварыў гэты джэнтльмен, спыняючыся на ніжняй ступеньцы лесвіцы і азіраючыся,—сказаць праўду, цяпер я знаходжуся не ў такім настроі, каб сустрэць лейтэнанта Уолтэраса з тымі сяброўскімі пачуццямі, якія я хацеў-бы да яго мець. Мы не заўсёды можам мець уладу над сваімі пачуццямі, капітан Джылс, і я палічу за надзвычайную ласку, калі вы выпусціце мяне з чорнага хода.

— Браток,—адказаў капітан,—можаце вызначыць сабе любы курс. Які-б курс вы не абралі, ён будзе правільным і вартым марака, у гэтым я ўпэўнены.

— Капітан Джылс,—сказаў містэр Тутс,—вы надта прыязны. Ваша добрая думка з'яўляецца для мяне ўцяшэннем. Яшчэ адно слова,—дадаў містэр Тутс, стоячы ў карыдоры за прыдчыненымі дзвярыма:—спадзяюся, вы гэта запамятаеце, капітан Джылс, і мне-б хацелася, каб аб гэтым было даведзена да ведама

лейтэнанта Уолтэrsa. Я цяпер, ведаеце, канчаткова ўступіў ва ўладанне сваёй маёмасцю, і... і я не ведаю, што мне з ёй рабіць. Калі-б я мог быць карысным у сэнсе грашовай дапамогі, я сышоў-бы ў маўклівую магілу спакойна і бесклапотна.

— Містэр Тутс больш нічога не скажаў і, паціхеньку вышмыгнуўшы за дзверы, зачыніў іх за сабою, каб папярэдзіць пярэчанні капітана.

— У наступны дзень містэр Тутс не прышоў, і не прыходзіў на працягу некалькіх дзён; тым часам Фларэнс, нібы ціхая птушка ў клетцы, жыла ў мансардзе дома старога інструментальнага майстра, і ніхто больш не турбаваў яе.

За апошні час Фларэнс зрабілася кволай і хваравітай, і перажытае ёю ўзрушэнне не магло не зрабіць уплыву на яе здароўе. Але не ад фізічнай хваробы яна цяпер пакутвала. Яна сумавала, а вінавайцам гэтага быў Уолтэр.

Ён клапаціўся і непакоіўся аб ёй, быў горды і шчаслівы магчымасцю ёй дагадзіць і выяўляў гэта з уласцівым яму энтузіязмам і гарачлівасцю, але Фларэнс бачыла, што ён яе цураецца. На працягу цэлага дня ён рэдка набліжаўся да дзвярэй яе пакоя. Калі яна клікала яго да сябе, ён прыходзіў і на секунду зноў рабіўся такім самым вясёлым і ажыўленым, якім запамятаўся ён ёй, калі яна ў дзяцінстве заблудзілася на шумных вуліцах, але пасля яго пачынала апаноўваць збянтэжанасць і пачуццё няёмкасці—яе зырккі закаханы позірк не мог гэтага не заўважыць,—і ён спяшаўся выйсці.

Фларэнс здавалася, што дабрак капітан—яе нязменны пяшчотны і старанны сябра—таксама бачыць гэта і сумуе. Ён быў не такім радасным і бадзёрым, як першы час, і па вечарах, калі яны сядзелі ўсе разам, ён смутна пазіраў цішком то на яе, то на Уолтэра.

Нарэшце, Фларэнс вырашыла пагаварыць з Уолтэрам. Ёй здавалася, што яна ведае цяпер прычыну яго адчужэння, і яна спадзявалася адчуць палёгка і супакоіць яго, сказаўшы яму, што ёй усё вядома, яна з гэтым зусім пагадзілася і не дакарае яго.

Фларэнс гэта вырашыла ў нядзелю ўдзень. Адданы капітан у надзвычай прыгожым каўнеруку сядзеў каля яе і, надзеўшы акуляры, чытаў кнігу, калі яна запыталася ў яго, дзе Уолтэр.

Напэўна, унізе, мая маленькая лэдзі,—адказаў капітан.

— Я хацела-б пагаварыць з ім,—сказала Фларэнс, таропка устаючы і збіраючыся ісці ўніз.

— Я яго зараз-жа прышлю сюды, красуня,—сказаў капітан.

Сказаўшы гэта, капітан спрытна ўзваліў на плячо сваю кнігу—ён лічыў сваім абавязкам чытаць па нядзелях толькі надта вялізныя кнігі, бо ў іх больш салідны выгляд—і вышаў. Неўзабаве з'явіўся Уолтэр.

— Капітан Катль сказаў мне, міс Домбі...—горача пачаў ён уваходзячы, але, убачыўшы яе твар, запнуўся

— Вам сёння нездаровіцца? Вы нечым засмучаны. Вы плакалі.

— Ён гаварыў так ласкава і з такім хваляваннем, што пры гуку яго голасу слёзы выступілі ў яе на вачах.

— Уолтэр,—ціха сказала Фларэнс,—мне нездаровіцца, і я плакала. Я хачу пагаварыць з вамі.

Ён сеў супроць яе, углядаючыся ў яе цудоўны нявінны твар; ён пабляднеў, і губы ў яго задрыжэлі.

— Вы казалі ў той вечар, калі я даведалася аб вашым выратаванні, любы Уолтэр... О, што я адчула ў той вечар і колькі было надзей!..

Ён паклаў дрыжачую руку на стол, што раздзяляў іх, і не спускаў з Фларэнс вачэй.

— Вы... казалі, што я змянілася, я здзівілася, пачуўшы гэта, але цяпер разумею, што гэта так. Не злуйцеся на мяне, Уолтэр. Я была вельмі шчаслівая, каб тады-ж аб гэтым падумаць.

Зноў яна здалася яму дзіцем. Ён бачыў і чуў непасрэднае, даверлівае ўлюбёнае дзіця, а не жанчыну, якую кахаў, да чых ног хацеў-бы пакласці ўсё зямное багацце.

— Вы памятаеце, Уолтэр, як мы сустрэліся з вамі апошні раз перад вашым ад'ездам?

— Ён сунуў руку за пазуху і дастаў маленькі кашалёк.

— Я заўсёды насіў яго на шыі! Калі-б я утапіўся, ён разам са мною ляжаў-бы на дне мора.

— І вы па-ранейшаму будзеце насіць яго, Уолтэр, дзеля мяне?

— Да самай смерці.

Яна паклала сваю руку на яго руку так смела і простадушна, як быццам і дня не прайшло з таго часу, як яна падаравала яму гэты маленькі кашалёк.

— Я гэтаму рада. Я заўсёды буду з радасцю аб гэтым думаць, Уолтэр. Вы прыпамінаеце, што ў той самы вечар, калі мы з вамі размаўлялі, нам абодвум як быццам прышла ў галаву думка аб гэтай перамене?

— Не!—у няўцямнасці адказаў ён.

— Так, Уолтэр. І тады ўжо я мімаволі нанесла шкоду вашым надзеям і відам на будучае. Тады я баялася так думаць, але цяпер я гэта ведаю. Калі тады вы, па велікадушнасці сваёй, маглі захоўваць ад мяне, што гэта вам вядома, то цяпер вы захоўваць не можаце, хоць стараецеся таксама велікадушна, як і раней. Так, стараецеся. Я шчыра, глыбока ўдзячна вам, Уолтэр, але вашы старанні не маюць поспеху. Вы самі і блізкія вам людзі вельмі многа пакутвалі, каб вы маглі забыцца на мімавольнага вінавайцу ўсіх бед і нягод, што зваліліся на вас. Вы не можаце забыцца, якую ролю я адыгрывала, і больш мы не можам быць братам і сястрой. Але, любы Уолтэр, не думайце, што я вас дакараю. Мне варта было-б гэта ведаць—я павінна была-б ведаць,—але ў парыве радасці я аб усім за-

былася. Цяпер у мяне адна надзея: магчыма, вы будзеце думаць аба мне з меншай няпрыязню, калі гэта пачуццё не патрэбна больш захоўваць. І аб адным я прашу, Уолтэр, ад імя той няшчаснай дзяўчынкі, якая была калісьці, вашай сястрой: не старайцеся змагацца з самім сабой і не мучце сябе праз мяне цяпер, калі я ўсё ведаю.

Пакуль яна гаварыла, Уолтэр пазіраў на яе з бясконцым здзіўленнем і неўразуменнем, якія не пакідалі месца для іншых пачуццяў. Пасля ён схапіў гэту ручку, якая так упрасальна дакранулася да яго рукі, і затрымаў яе.

— О, міс Домбі!—усклікнуў ён.—Ці можа быць, што ў той час, як я так пакутваў, змагаючыся з пачуццём абавязку і ўсведамленнем сваіх абавязкаў у адносінах да вас, я прымусіў і вас пакутаваць, аб чым даведваюся з вашых слоў! Ніколі, ніколі не думаў я пра вас дрэнна, і заўсёды вы былі для мяне самым светлым, чыстым і святым успамінкам майго дзяцінства і юнацтва. Заўсёды, з першага дня я лічыў і да апошняга дня буду лічыць тую ролю, якую вы адыгрывалі ў маім жыцці, чымсьці свяшчэнным! Зноў бачыць вашы вочы і чуць ваш голас, як у той вечар, калі мы рассталіся,—для мяне невымоўнае шчасце. А карыстацца на правах брата вашай любоўю і давер'ем было для мяне найвялікшым і каштоўным дарам!

— Уолтэр,—сказала Фларэнс, пазіраючы на яго пільна, але змяніўшыся ў твары,—якое-ж гэта пачуццё абавязку і ўсведамленне абавязкаў у адносінах да мяне прымушаюць вас афяроўваць усім гэтым?

— Пашана,—ціха сказаў Уолтэр.—Праклаченне.

Румянец успыхнуў у яе на шчоках, і яна нясмела і задуманна забрала ў яго руку, але па-ранейшаму пазірала на яго пільна.

— У мяне няма правоў брата,—сказаў Уолтэр.—Я не магу дамагацца на правы брата. Я пакінуў тут дзіцё і застаў жанчыну.

Румянец заліў яе твар. Яна зрабіла такі жэст, як быццам упрасала яго замоўкнуць, і закрыла рукамі твар.

Абое некаторы час маўчалі; яна плакала.

— Мой абавязак перад сэрцам, такім даверлівым, чыстым і добрым, прымушае мяне адарвацца ад яго, хоць-бы гэта разбіла мне сэрца,—сказаў Уолтэр.—Як-бы адважыўся я сказаць, што для мяне вы—сястра!

Яна ўсё яшчэ плакала.

— Калі-б вы былі шчаслівы, акружаны ўлюбёнымі і адданымі сябрамі і ўсім, што робіць зайздросным становішча, для якога вы былі народжаны,—прадаўжаў Уолтэр,—і калі-б вы тады, у памяць дарагога мінулага, назвалі мяне братам, я, аддзелены ад вас вялікай адлегласцю, мог-бы адазвацца на гэта слова з поўнай упэўненасцю, што не зняваю вашага нявіннага пачуцця. Але тут... і цяпер!..

— О, дзякую вам, Уолтэр, дзякую вам! Прабачце, што я была да вас такой несправядлівай. Мне не было з кім параіцца. Я такая адзінокая.

Галава была ўсё яшчэ апушчана, слёзы ўсё яшчэ струменілі па твары, і грудзі ўздымаліся ад плачу.

— Фларэнс, любая, дарагая Фларэнс! Так назваў я вас у думках, перш чым зразумеў, як гэта саманадзейна і безрасудна. Дазвольце мне астатні раз назваць вас гэтым імем, якое мне так дорага, і дакрануцца да гэтай пяшчотнай рукі ў доказ таго, што вы па-сястрынаму забудзецеся аб тым, што я цяпер сказаў.

Яна падняла галаву і загаварыла, скіраваўшы на яго такі сур'ёзны, ласкавы позірк, усміхаючыся яму праз слёзы такой спакойнай, яснай, ціхай усмешкай, што самыя патаемныя струны яго сэрца былі закрануты і ён слухаў яе з памутнёўшымі вачыма.

— Не, Уолтэр, гэтага я не магу забыць. Нізавошта на свеце не хацела-б я гэта забыць. Вы... вы вельмі бедныя?

— Я—вандроўнік,—сказаў Уолтэр,—які павінен плаваць па морах, каб зарабіць сабе на пражыццё. Цяпер гэта маё прызвание.

— Хутка вы зноў паедзеце, Уолтэр?

— Вельмі хутка.

Яна паглядзела на яго, пасля нясмела прасунула сваю дрыготную руку ў яго руку.

— Калі вы хочаце назваць мяне сваёй жонкай, Уолтэр, я буду горача кахаць вас. Калі вы дазволіце мне паехаць з вамі, Уолтэр, я без усякага страху паеду на край свету. Мне няма чым афяроўваць для вас... мне няма ад чаго адмаўляцца і няма каго пакідаць. Але ўсё маё каханне і ўсё маё жыццё будуць адданы вам.

Ён прыціснуў яе да свайго сэрца, прыхінуўся шчакою да яе шчакі, і тады, ужо не адрынутая і не пакінутая, яна магла плакаць на грудзях свайго ўлюбёнага.

Капітан аставаўся ў маленькай гасцінай, пакуль зусім не сціямнела. Ён запаліў свечку, закурыў люльку, выкурыў яе і з неразуменнем размышляў аб тым, што-ж гэта робіцца на версе і чаму яго не клічуць піць чай.

Фларэнс падышла да яго ў той самы момант, калі здзіўленне яго дасягнула вышэйшай ступені.

— А, маленькая лэдзі!—закрычаў капітан.—У вас з Уольрам была доўгая размова, мая красуня!

Фларэнс учапілася сваёй маленькай ручкай за адзін з вялізных гузікаў на яго фраку і сказала, заглядаючы яму ў твар:

— Дарагі капітан, я хачу што-чэбудзь паведаміць вам.

Капітан даспяшаўся падняць галаву, каб выслухаць паведамленне. Ubачыўшы дзякуючы гэтаму больш выразна твар

Фларэнс, ён адсунуў крэсла і сябе разам з ім, наколькі гэта было магчыма.

— Як! Радасць Сэрца!—закрычаў капітан, раптам абрадаваўшыся.—Гэта праўда?

— Так!—з запалам адказала Фларэнс.

— Уольр! Муж! Так?—закрычаў капітан, падкідаючы свой глянцавіты капялюш да акна ў столі.

— Так!—смеючыся і плачучы, усклікнула Фларэнс.

Капітан зараз-жа абняў яе, а пасля, падхапіўшы глянцавіты капялюш і напяліўшы яго на галаву, прасунуў руку Фларэнс пад сваю і зноў павёў яе наверх, дзе адчуў што іменна цяпер належыць пажартаваць найлепшым чынам.

— Ну што, Уольр, мой хлопчык!—сказаў капітан, заглядаючы ў пакой, прычым яго фізіяномія нагадвала распаленую скавараду.—Так, значыцца, не можа быць *ніякіх* іншых правоў, праўда?

Падобна было да таго, што ён задыхнецца да гэтых жартаў, якія паўтараў за чаем прынамсі разоў сорок, паліруючы сваю ззяючую фізіяномію рукавом фракa, а ў прамежках выціраючы галаву насавой хустачкай. Але пры такім становішчы спраў ён знайшоў яшчэ больш сур'ёзную крыніцу жартаў, бо не раз паўтараў паціху, пазіраючы з невымоўнай радасцю на Уолтэра і Фларэнс:

— Эдуард Катль, браце, вы абралі найлепшы курс, перадаўшы маленькую маёмасць у сумеснае ўладанне!

РАЗДЕЛ LI

Містэр Дэмбі і свецкае грамадства.

Што робіць горды чалавек, пакуль дні ідуць адзін за адным? Ці думае ён калі-небудзь пра сваю дачку і ці пытаецца ён у самога сябе, куды яна пайшла? Ці думае ён, што яна вярнулася дадому і вядзе ранейшы спосаб жыцця ў нудным доме? Ніхто не можа адказаць за яго. З таго часу ён ні разу не праказаў яе імя. Дамачадцы вельмі баяцца яго, каб загаварыць аб тым, чаго ён вырашыў не закранаць; а тую адзіную асобу, якая адважваецца распытваць у яго, ён зараз-жа прымушае змоўкнуць.

— Дарагі мой Поль!—балбоча яго сястра ў дзень уцёкаў Фларэнс, бокам прашмыгаючы ў пакой.—Ваша жонка! Гэта выскачка! Ці можа быць, што чуткі, якія да мяне дайшлі, правільныя? І вось як аддзяквала яна вам за бяспрыкладную адданасць ёй, што даходзіла, у чым я ўпэўнена, да таго, што яе капрызам і ганарлівасці вы прынеслі ў афяру нават сваякоў! Няшчасны мой брат!

Кажучы гэтыя, словы, якія чуліва напаміналі аб тым, што яе не запрасілі на званы абед, місіс Чык карыстаецца паслугамі насавой хустачкі і кідаецца на шыю містэру Домбі. Але містэр Домбі холадна адводзіць яе рукі і садзіць яе на крэсла.

— Дзякую вам, Луіза,—кажа ён,—за такі доказ вашай прыхільнасці, але хачу, каб у нашай гутарцы мы закраналі іншыя прадметы. Калі я буду аплакваць свой лёс, Луіза, або скажу аб тым, што мне патрэбна ўцяшэнне, вы можаце прапанаваць мне яго, калі вам гэтага захочацца.

— Дарагі мой Поль,—адказвае яго сястра, закрываючы твар насавой хустачкай і ківаючы галавою,—мне вядома ваша сіла духу, і больш я ні слова не скажу адносна гэтай падзеі, такой цяжкой і абурючай.—Гэтыя два прыметнікі місіс Чык гаворыць з уедлівым абурэннем.—Але дазвольце ў вас запытацца,—хоць я баюся пачуць нешта такое, што мяне ўсхваляе і расстроіць,—запытацца аб гэтым злашчасным дзіцяці, аб Фларэнс...

— Луіза,—сурова кажа яе брат,—змоўкніце! Ні слова аб гэтым!

Місіс Чык астаецца толькі ківаць галавою, карыстаючыся паслугамі насавой хустачкі і аплакваць вырадзіўшыхся Домбі, якія перасталі быць Домбі. Але ці вінавата Фларэнс у тым, што ўцякла Эдзіт, ці пайшла яна за ёй, ці прымала яна які-небудзь удзел ва ўцёках ці не прымала—аб гэтым місіс Чык абсалютна нічога не ведае.

Ён ідзе няўхільна сваім шляхам, захоўваючы ў сваіх грудзях усе думкі і пачуцці і не гаворачы пра іх ні з кім. Ён зусім не спрабуе знайсці сваю дачку. Магчыма, ён думае, што яна жыве ў яго сястры, або пад яго ўласным дахам. Можна ён думае аб ёй заўсёды, а можна ніколі аб ёй не думае. Любая думка правільная, калі меркаваць па яго выглядзе. Але ясна адно: ён не думае, што страціў яе. Ісціны ён не падазрае. Надта доўга жыў ён на вышынях ганарлівасці і бачыў недзе ўнізе яе, ціхманае, цярплівае стварэнне, каб палохацца гэтага. Як ні ўзрушаны ён бясчэсцем, што звалілася на яго, аднак, яно не кінула яго на зямлю. Хоць ён захоўвае свой унутраны свет ад знешняга свету, які, на яго думку, імкнецца цяпер да адной толькі мэты, і аменна—упарта сачыць за ім, куды-б ён ні ішоў,—ён не можа захаваць барацьбу, што адбываецца ў гэтым унутраным свеце, бо аб ёй сведчаць яго запалыя вочы і шчокі, пакрыты маршчынамі лоб і пануры задумлены выгляд. Астаючыся па-ранейшаму бестурботным, ён тым не менш змяніўся; і, астаючыся па-ранейшаму ганарыстым, ён зняважаны—інакш не-было-б гэтых знакаў.

Свецкае грамадства. Што думае аб ім свецкае грамадства, як глядзіць яно на яго, што бачыць яно ў ім і што гаворыць—вось дэман, што гоніцца за ім з гэтымі думкамі. Дзе ён—там і містэр Домбі; мала таго, дэман нават там, дзе яго няма. Гэта не здань, створаная яго ўяўленнем. Яна ўздзейнічае на

іншых людзей не менш, чым на яго. Сведка гэтаму—стрыечны брат Фінікс, які прыязджае з Бадэн-Бадэна для гутаркі з містэрам Домбі. Сведка таму—маёр Бегсток, які суправаджае стрыечнага брата Фінікса ў часе выканання гэтай місіі, што сведчыць аб сяброўстве.

Містэр Домбі прымае іх з уласцівай яму годнасцю і стаіць, выпрастаўшыся, у звычайнай сваёй позе перад камінамі.

— Выключна халодная вясна,—кажа містэр Домбі, каб ашукаць свецкае грамадства.

— Чорт пабяры, сэр,—кажа маёр, натхнёны сяброўскімі пацудцамі,—Джозеф Бегсток—не майстар прыкідвацца. Калі вы жадаеце цурацца сваіх сяброў і адказваць ім халоднасцю, Дж. Б. не прыгодны для вашых мэт. Джо грубы і непакісны, сэр; ён шчыры, гэты Джо!

Містэр Домбі не перапыняе яго.

— Домбі,—кажа маёр,—я—чалавек свецкі. Наш сябра Фінікс... калі маю права так назваць...

— Дапраўды-ж, я ўшанаваны,—кажа стрыечны, брат Фінікс.

— ... таксама чалавек свецкі,—прадаўжае маёр, страсянуўшы галавой.—Домбі, вы—свецкі чалавек. Калі трое свецкіх людзей сустрэнуцца і калі яны да таго-ж сябры—як адважваюся я думаць...—звяртаецца ён зноў да стрыечнага брата Фінікса.

— Вядома, найлепшыя сябры,—кажа стрыечны брат Фінікс.

— ... і калі яны сябры,—прадаўжае маёр,—то стары Джо думае (магчыма, Джо памыляецца), што лёгка адгадаць думку свету аб любым прадмеце.

— Бясспрэчна!—кажа стрыечны брат Фінікс.—Уласна кажучы, гэта зусім відавочна. Мне надта хацелася-б, маёр, каб мой сябра Домбі даведаўся аб вялікім маім здзіўленні і спачуванні адносна таго, што мая цудоўная і бездакорная сваячка, надзеленая ўсімі якасцямі, якія могуць даць шчасце мужчыну, да такой ступені забылася пра свае абавязкі ў адносінах... уласна кажучы, у адносінах свету... і так сябе скампраметавала. З таго часу ў мяне надзвычай дрэнны настрой і не далей, як учора вечарам, сказаў Даўгавязаму Сэксбі—ростам ён шэсць футаў дзесяць дзюймаў, і, напэўна, мой сябра Домбі з ім знаёмы,—што я надзвычай узрушаны і ў мяне разлілася жоўць.

— Такім чынам, Домбі...—з вялікай энергіяй кажа маёр, спрабуючы прадоўжыць сваю гутарку.

— Прашу прабачэння!—перапыняе стрыечны брат Фінікс.—Дазвольце сказаць яшчэ адно слова. Мой сябра Домбі дазвольце мне заўважыць, што калі што-небудзь і магло ўзмацніць вялікія пакуты, якія мяне ў даным выпадку пасягнулі, то хіба толькі зусім зразумелае здзіўленне свету, выкліканае меркаваннем, што мая цудоўная і бездакорная сваячка (прашу дазволу паранейшаму называць яе іменна так) нібы скампраметавала сябе з чалавекам—уласна кажучы, з чалавекам, які мае бэльгя зубы,—які займае становішча ў грамадзе нязмерна ніжэйшае,

чым яе муж. Веру, што мой сябра Домбі аддасць належнае тым пачуццям, якія мяне натхняюць пры такіх сумных акалічнасцях, і... ды... мне здаецца, няма чаго турбаваць майго сябра Домбі далейшымі заўвагамі.

Містэр Домбі, не падымаючы вачэй, кланяецца і маўчыць.

— Такім чынам, Домбі,—кажа маёр,—пасля таго, як наш сябра Фінікс з надзвычайным красамоўствам, падобнага якому стары Дж. Б. ніколі не чуў, так, клянуся богам, сэр, ніколі!—маёр надта пасінеў і схпіў свой кій пасярэдзіне,—пасля таго, як наш сябра Фінікс выклаў усе акалічнасці, што датычацца гэтай лэдзі, я скарыстаю наша сяброўства, Домбі, каб высветліць пытанне з другога боку. Сэр,—кажа маёр з конскім пакашліваннем,—свет у такіх выпадках прад'яўляе свае патрабаванні, якія павінны быць задаволены.

— Мне гэта вядома,—заўважае містэр Домбі.

— Зразумела, вам гэта вядома, Домбі,—кажа маёр.—Такі чалавек, як вы, не можа гэтага не ведаць!

— Думаю, што так,—адказвае містэр Домбі.

— Домбі,—кажа маёр,—астатняе вы адгадаеце самі. Я выказаўся шчыра—магчыма, дачасна,—бо Бегстокі заўсёды выказваліся шчыра. Мала ім было ад гэтага карысці, сэр, але гэта ўжо ў крыві Бегстокаў. З гэтым чалавекам патрэбна страляцца. У вас пад рукою Дж. Б. Ён дамагаецца праваў сяброўства.

— Маёр,—адказвае містэр Домбі,—я вам дзякую. У адпаведны час я аддам сябе ў ваша распараджэнне. З тае прычыны, што гэты час яшчэ не прышоў, я ўстрымліваюся гаварыць аб гэтым з вамі.

— Дзе гэты чалавек, Домбі?—пытаецца маёр, пасля таго, як на працягу некаторага часу моўчкі пыхцеў і пазіраў на яго.

— Не ведаю.

— Ёсць якія-небудзь весткі аб ім?—пытаецца маёр.

— Так.

— Домбі, я рад гэта чуць,—кажа маёр.—Віншую вас.

— Вы прабачце, маёр,—адказвае містэр Домбі,—калі ў сучасны момант я не буду закранаць дэталей. Весткі дзіўныя і атрыманыя дзіўным шляхам. Яны могуць быць нічога няварты, але могуць быць і правільнымі. Цяпер я нічога не магу сказаць. На гэтым дазвольце скончыць.

Хоць гэта і сухі адказ, калі прыняць пад увагу энтузіязм сіняга маёра, аднак, маёр прыязна карыстаецца ім і з зачараваннем думае аб тым, што свет можа спадзявацца на атрыманне належнага.

Але хто-ж гэта сядзіць у пакоі эканомкі, падняўшы рукі да неба, праліваючы слёзы і размаўляючы паціху з місіс Піпчын? Гэта нейкая лэдзі ў надта цесным чорным капялюшыку, які, відаць, ёй не належыць. Гэта міс Токс, якая ўзяла капялюшык у сваёй служанкі і прышла цішком з пляца Прынцэсы, каб

аднавіць знаёмства з місіс Піпчын і атрымаць весткі аб настроі містэра Домбі.

— Як ён церпіць гэта, дарагая мая?—пытаецца міс Токс.

— Ну, што ж,—рэзка адказвае місіс Піпчын,—ён такі самы, як заўсёды.

— Са знешняга выгляду,—выказвае меркаванне міс Токс.— А што ў яго на душы!

— Па праўдзе сказаць, Лукрэцыя,—кажа місіс Піпчын (яна ўсё яшчэ называе міс Токс Лукрэцыяй, бо першыя свае эксперыменты па ўціхамірванню дзяцей утварала на гэтай лэдзі, калі тая была няшчасным маленькім заморкам),—па праўдзе сказаць, Лукрэцыя, я лічу, што не дрэнна было-б ад яе пазбавіцца. Мне тут такія бессаромныя асобы не патрэбны!

— Вось іменна бессаромныя! Праўда, што бессаромныя, місіс Піпчын!—адказвае міс Токс.—Пакінуць яго! Такого благароднага чалавека!

Тут хваляванне апаноўвае міс Токс.

— Што датычыцца благародства, то аб гэтым я нічога не ведаю,—пярэчыць місіс Піпчын, раздражнёна паціраючы нос.— Але вось што мне вядома: калі людзям наслана гора, яны павінны яго цягнуць. Усё глупства! у свой час мне самой давялося вытрымаць нямала! Колькі шуму з-за глупства! Яна пайшла, туды ёй і дарога. Думаю, што тут яна нікому не патрэбна.

Намёк на Перуанскія капальні прымушае міс Токс устаць і пайсці; місіс Піпчын звоніць, каб Таўлінсон правёў яе. Містэр Таўлінсон, які даўно не бачыў міс Токс, усміхаецца, выказвае ўпэўненасць у яе добрым здароўі і дадае, што спачатку не пазнаў яе ў гэтым капялюшыку.

— Дзякую вам, Таўлінсон, я адчуваю сябе нядрэнна,—кажа міс Токс.—Я папрашу вас аб адной ласцы: калі ўбачыце мяне тут яшчэ раз, не ўспамінайце аб гэтым. Я наведваю толькі місіс Піпчын.

— Вельмі добра, міс,—кажа Таўлінсон.

— Адбываюцца жахлівыя падзеі, Таўлінсон,—кажа міс Токс.

— Так, у вышэйшай ступені, міс,—згаджаецца Таўлінсон.

— Спадзяюся, Таўлінсон,—кажа міс Токс, якая, заняўшыся навучаннем сям'і Тудляў, прывыкла разважаць навучальным тонам і браць мараль з падзей,—спадзяюся, гэты выпадак будзе вам перасцярогай, Таўлінсон.

— Дзякую вам, міс,—кажа Таўлінсон.

Але міс Токс не мае дачынення да таго свецкага грамадства, да якога належыць містэр Домбі. Кожны дзень яна прыходзіць на смярканні, у дажджлівую пагоду, дадаючы да свайго капялюшыка патэны і парасон, і мірыцца з усмешкамі Таўлінсона і фырканнем і вымаўленнямі місіс Піпчын толькі для таго, каб даведацца, як ён маецца і як трывае няшчасце, якое на яго звалілася; але яна не мае ніякага дачынення да таго свецкага грамадства, да якога належыць містэр Домбі.

У канторы клеркі абмяркоўваюць вялікую катастрофу з усіх бакоў і з усіх пунктаў гледжання, але галоўным чынам не разумеюць, хто-ж будзе прызначаны на месца містэра Каркера; тыя, у каго няма ніякай надзеі на атрыманне гэтага месца, сцвярджаюць, што зусім не хацелі-б яго заняць і зусім не зайздросцяць таму, для каго яно будзе прызначана. Такага хвалявання ў канторы не было з таго часу, як памёр маленькі сын містэра Домбі; але такога сорту ўзбуджэнне развівае кампанейскасць, каб не сказаць—жыццерадаснасць, і дапамагае ўмацаванню сяброўскіх адносін.

Тым часам слугі містэра Домбі ператвараюцца ў бяздзейнікаў і робяцца мала прыгоднымі для службы. Кожны вечар яны атрымліваюць гарачую вячэру і «абмяркоўваюць здарэнне» за шклянкамі, з якіх ідзе пара. Пасля паловы адзінацатай Таўлінсон заўсёды бывае пад хмяльком і часта просіць адказаць на пытанне: ну, ці не казаў ён, што няма чаго чакаць добра, калі жывеш у доме на рагу? Яны шэптам талкуюць аб міс Фларэнс і здзіўляюцца, дзе яна можа быць; аднак, усе згодны з тым, што калі містэр Домбі гэтага не ведае, то міс Домбі ведае. Такім чынам, гутарка заходзіць аб гэтай апошняй, і кухарка гаворыць аб ёй, што ўсё-такі яна трымалася з гонарам, хіба не праўда? Але яна была занадта важнай. Усе згаджаюцца з тым, што яна была занадта важнай, а прадмет некалькіх цягі містэра Таўлінсона, пакаёўка (якая надта добрадзейная), упрашае, каб пры ёй не гаварылі больш пра людзей, якія задзіраюць нос, як быццам зямля для іх не вельмі добрая.

Усё, што гаворыцца і робіцца ў сувязі з гэтым, робіцца дружна ўсімі за выключэннем містэра Домбі. Містэр Домбі адзіна-адзін са свецкім грамадствам.

РАЗДЗЕЛ ЛІІІ.

Сакрэтныя весткі.

Добрая місэс Браун і яе дачка Эліс моўчкі сядзелі ў сваім пакоі. Было гэта позняя вясной, надыходзіў вечар. Усяго некалькі дзён прайшло з таго часу, як містэр Домбі сказаў маёру Бегстоку пра дзіўныя весткі, дзіўным шляхам атрыманія, якія маглі быць фальшывымі і маглі быць правільнымі, і свецкае грамадства яшчэ не атрымала задавальнення.

Маці і дачка доўга сядзелі, не гаворачы ні слова, амаль не варушачыся. У старой твар хітры, заклапочаны і насцярожаны, у дачкі—таксама насцярожаны, але ў меншай ступені, і іншы раз яго засмучала пачуццё расчаравання і недавер'я.

Іх пакой, бедны і нікчэмны, быў усё-такі не такім брыдкім, як у тыя часы, калі місэс Браун жыла тут адна. Былі зроблены

спробы падтрымаць чыстату і парадак, хоць неяк нехайна пацыганску, так што іх з першага погляду можна было прыпісаць маладой жанчыне. Вячэрнія цені згушчаліся і цямнелі, пакуль гэтыя жанчыны захоўвалі маўклівасць, і, нарэшце, змрок амаль ахутаў пачарнелыя сцены.

Тады Эліс парушыла доўгае маўчанне:

— Можаче не чакаць яго, матуля. Ён не прыдзе сюды.

— Чаму-ж не так!—нецярпліва запырэчыла старая.—Ён прыдзе сюды!

— Пабачым,—сказала Эліс.

— Пабачым яго,—запырэчыла маці.

— У дзень страшнага суда,—сказала дачка.

— Ведаю, вы думаеце, што я здзяцінела!—закаркала старая.—Вось якую пашану і павагу аказвае мне родная дачка, але я разумнейшая, чым вы мяне лічыце. Ён прыдзе! У той дзень, калі я дакранулася на вуліцы да яго паліта, ён азірнуўся і паглядзеў на мяне, нібы на нейкую жабу, але, божа ты мой, калі-б бачылі яго твар, калі я назвала іх імёны і запыталася, ці хоча ён ведаць дзе яны знаходзяцца!

— Ён быў надта злосны?—запыталася дачка, адразу зацікавіўшыся.

— Злосны! Лепш-бы вы сказалі раз'юшаны! Гэта слова больш падыходзіць. Злосны! Ха-ха-ха! Назваць такі твар злосным!—усклікнула старая, пачыкільгаўшы да буфета і запальваючы свечку, якую яна паставіла на стол, пасля чаго яе рот быў асветлен ва усёй яго агіднасці.—Гэтак я і ваш твар магу назваць проста злосным, калі вы думаеце ці гаворыце аб іх.

На самай справе, не такі быў твар у дачкі, калі яна сядзела, як тыгрыца, з загарэўшыміся вачыма.

— Ціха!—урачыста сказала старая.—Я чую крокі. Гэта не такая хада, як у тутэйшых жыхароў, або частых наведвальнікаў. Мы так не ходзім. Мы-б ганарыліся такімі суседзямі! Чуеце вы яго?

— Мне здаецца, ваша праўда, матуля,—ціха адказала Эліс,—Маўчыце! Адчыніце дзверы.

— Пакуль яна накідвала шаль і захутвалася ў яго, старая выканала яе загад і, выглянуўшы за дзверы, паклікала і ўпусціла містэра Домбі, які спыніўся, ледзь паспеўшы пераступіць цераз парог, і недаверліва азірнуўся навокал.

— Хто гэта?—запытаўся містэр Домбі, зірнуўшы на яе сакшыцельку.

— Гэта мая красуня-дачка,—сказала старая.—Няхай ваша міласць не звяртае на яе ўвагі. Ёй усё вядома.

Цень засмуціў яго твар, і гэта было не менш выразна, чым калі-б ён моцна прастагнаў: «Каму гэта не вядома!», але ён пільна паглядзеў на жанчыну і тая, зусім не маючы намеру яго вітаць, паглядзела на яго.

— Жанчына,—зварнуўся містэр Домбі да старой ведзьмы, якая хіхікала і падміргівала ля яго пляча, а калі ён павярнуўся да яе, цішком паказала на сваю дачку, пацерла рукі і зноў паказала на яе,—жанчына! Думаю, што, прышоўшы сюды, я праяўлю маладушнасць і забываюся аб сваім становішчы, але вам вядома, чаго я прышоў і што вы мне прапанавалі ў той дзень, калі спынілі мяне на вуліцы. Што іменна можаце вы мне паведаміць адносна пытання, якое мяне цікавіць, і як гэта здарылася, што мне добраахвотна ўзяліся даставаць весткі ў такой халупе,—ён пагардліва акінуў позіркам пакой,—калі я дарэмна стараўся іх атрымаць, карыстаючыся сваёй уладай і сродкамі? Не думаю,—прадаўжаў ён, памаўчаўшы і сурова углядаючыся ў яе,—не думаю, каб у вас хапіла дзёрзкасці насміхацца з мяне, або паспрабаваць мяне ашукаць. Але калі ёсць у вас такі намер, лепш вам адмовіцца ад яго з самага пачатку. Са мной не жартуюць, і расплата будзе жорсткая.

— О, горды, строгі джэнтльмен!—захіхікала старая, киваючы галавой і пацраючы зморшчаныя рукі.—Строгі, строгі, строгі! Але ваша міласць убачыць сваімі вачыма і пачуе сваімі вушамі, не нашымі... А калі вашай міласці пакажуць іх след, вы не адмовіцеся заплаціць за гэта, праўда, шанойны джэнтльмен?

— Грошы робяць цуды, мне гэта вядома,—адказаў містэр Домбі, відавочна супакоены такім пытаннем.—Дзякуючы ім нечаканыя і малаабячаючыя сродкі, як у даным выпадку, могуць здабыць каштоўнасць. Добра! За ўсякую атрыманую мною пэўную вестку я заплачу. Але спачатку я павінен атрымаць гэту вестку і вызначыць яе каштоўнасць.

— Вы не ведаеце нічога больш магутнага, чым грошы?—запыталася маладая жанчына, не ўстаючы і не змяняючы позы.

— Думаю, што тут няма нічога больш магутнага,—казаў містэр Домбі.

— Бачу, што вы павінны ведаць аб нечым больш магутным,—запырэчыла яна.—Ці ведаеце вы лютасць жанчыны?

— Вы дзёрзкая,—казаў містэр Домбі.

— Не заўсёды,—адказала тая з поўным спакоем.—Цяпер я гавару з вамі для таго, каб вы маглі лепш зразумець нас і паставіцца з большым давер'ем. Лютасць жанчыны тут мала чым адрозніваецца ад лютасці жанчыны ў вашым надзвычайным доме. Я раз'юшаная. Так я жыла шмат гадоў. У мяне такія самыя грунтоўныя падставы быць у лютасці, як і ў вас, і гэта лютасць выклікана тым самым чалавекам.

Ён мімаволі ўздрыгануўся і ў здзіўленні паглядзеў на яе.

— Так,—казала яна, усміхнуўшыся. Якая не вялікая, як відаць, адлегласць паміж намі, але гэта так. Якім чынам гэта здарылася—няважна; гэта тычыцца мяне, і я не маю намеру аб гэтым гаварыць. Я хацела-б звесці вас з ім, бо я яго

ненавіжу. Маці ў мяне скупая і бедная: яна прадасць усякія весткі, якія ёй удасца атрымаць, прадасць весткі аб чым хочаце і аб кім хочаце за грошы. Бадай, вам варта што-небудзь ёй заплаціць, калі яна дапаможа даведацца пра тое, пра што вы хочаце ведаць. Але я стаўлю перад сабою іншую мэту. Я вам сказала, якая ў мяне мэта, і гэтага для мяне дастаткова, і я не адступлюся ад яе, хоць-бы вы спрачаліся і таргаваліся з маёй маткай з-за шасці пенсаў. Я сказала ўсё. Больш нічога не сарвецца з майго языка, нават калі вы будзеце чакаць тут да рання.

Старая паціхеньку тузянула містэра Домбі за рукаў і шапнула, каб ён не звяртаў на яе ўвагі. Са змучаным выглядам ён паглядзеў на іх абодвух па чарзе і сказаў больш глуха, чым было яму ўласціва:

— Прадаўжайце. Што-ж вы ведаеце?

— О, навошта так спяшаецца ваша міласць! Мы павінны каго-небудзь пачакаць,—адазвалася старая.—Гэтыя весткі мы павінны атрымаць ад іншай асобы... Выкруціць і вырваць іх у яго.

— Што вы хочаце сказаць?—запытаўся містэр Домбі.

— Цярплівасць!—пракаркала яна, кладучы яму на плячо руку, падобную да лапы з кіпцюрамі.—Цярплівасць! Я да гэтага дабаруся. Ведаю, што дабаруся! Калі ён захоча ўтаіць гэта ад мяне,—сказала Добрая місіс Браун, скручваючы ўсё дзесяць пальцаў,—я ўсё з яго вырву!

Містэр Домбі сачыў за ёй, калі яна зачыкільгала да дзвярэй і паглядзела на вуліцу; пасля позірк яго скіраваўся да яе дачкі, але тая аставалася халоднай, маўклівай і не звяртала на яго ніякай увагі.

— Жанчына, вы мне хочаце сказаць, што яшчэ хтосьці павінен сюды прысці?—запытаўся ён, калі згорбленая місіс Браўн вярнулася, ківаючы галавой і мармычучы сабе штосьці пад нос.

— Так,—сказала старая, заглядаючы яму ў твар.

— У яго вы маеце намер выпытаць патрэбныя мне весткі?

— Правільна,—сказала старая, ківаючы галавой.

— Я яго ведаю?

— Якое гэта мае значэнне?—запыталася старая, заліваючыся прарэзлівым смехам.—Ваша міласць яго ведае. Але ён не павінен вас бачыць. Ён спалохаецца і не будзе гаварыць. Вы будзеце стаяць вось за гэтымі дзвярыма і можаце самі меркаваць аб ім. Мы не патрабуем, каб вы нам верылі на слова. Як! Ваша міласць ставіцца падазрона да пакоя, куды вядуць гэтыя дзверы? О, якія недаверлівыя гэтыя багатыя джэнтльмены! Ну, што-ж, загляніце туды.

Містэр Домбі заглянуў, пераканаўся, што гэта пусты мізэрны пакой, і жэстам загадаў ёй паставіць свечку на ранейшае месца.

— Хутка прыдзе гэты чалавек?—запытаўся ён.

— Хутка!—адказала яна.—Ці не хоча ваша міласць прысесці на некалькі хвілін.

Ён нічога не адказаў і пачаў хадзіць узад і ўперад па пакоі, як быццам не ведаў, астацца яму ці пайсці, і нібы дакараў сябе за тое, што прышоў сюды. Але неўзабаве хада яго зрабілася больш маруднай і цяжкой, а твар больш суровым і задуменным, нібы ён зноў успомніў тую мэту, з якою ён прышоў і яна заўладала ўсімі яго думкамі.

Пакуль ён хадзіў узад і ўперад, не падымаючы вачэй, місіс Браун, апусціўшыся на крэсла, з якога ўсхапілася, каб пайсці яму насустрач, зноў пачала прыслухоўвацца. Размераная яго хада або здрадніцкі яе ўзрост да такой ступені прытупілі яе слых, што крокі, што пачуліся з вуліцы, дакрануліся да вушэй яе дачкі на некалькі секунд раней, і, перш чым старая схамянулася, дачка шпарка падняла галаву, каб папярэдзіць матку аб іх набліжэнні. Тады яна ўсхапілася з месца і, працаптаўшы: «Вось ён!», прымусіла свайго госця спехам заняць назіральны пост і з такой імкліваасцю паставіла на стол бутэльку і шклянку, што, калі Роб Тачыльшчык паказаўся ў дзвярах, яна магла адразу павіснуць у яго на шыі.

— Вось ён, мой любы хлопчык!—усклікнула місіс Браун.— Нарэшце! Охо-хо! Вы мне ўсёроўна, што родны сын, Робі!

— Ох, місіс Браун!—запратэставаў Тачыльшчык.—Пакіньце! Няўжо, калі любіш хлапца, патрэбна ціскаць яго і душыць за горла? Будзьце ласкавы, паглядзіце гэту птушыную клетку, якая ў мяне ў руках.

— Пра клетку ён думае больш, чым пра мяне!—закрычала старая, скіраваўшы позірк да столі.—А мне ён даражэй, чым роднай мацеры!

— Ну, дапраўды, я вам вельмі ўдзячны, місіс Браун,—сказаў злашчасны юнак, у вышэйшай ступені прыгнечаны,—але вы такая рэўнівая. Я, нарэшце, і сам вас надта люблю і ўсё іншае, але-ж я не душу вас, праўда, місіс Браун?

Калі ён гаварыў гэтыя словы, выгляд у яго быў такі, як быццам ён зусім не супроць таго, каб гэта зрабіць, калі надыйдзе зручны выпадак.

— І вы яшчэ гаворыце аб птушыных клетках!—хныкаў Тачыльшчык.—Нібы гэта ліха яго ведае якое злачынства! Паглядзіце-ж сюды. Ці вядома вам, каму яна належыць?

— Вашаму гаспадару, любенькі?—усміхаючыся, запыталася старая.

— Зусім правільна!—адказаў Тачыльшчык, ставячы на стол вялікую клетку, акуратна закручаную, і стараючыся развязаць вузел зубамі і рукамі.—Гэта наш папугай, вось што гэта такое.

— Папугай містэра Каркера, Роб?

— Няўжо вы не можаце трымаць язык за зубамі, місіс Браун?—адазваўся раздражнёны Тачыльшчык.—Навошта вы называеце імёны? Няхай мяне возьме ліха, калі яна не можа давесці хлапца да вар'яцтва!—усклікнуў Роб, у роспачы тузаючы сябе абодвума рукамі за валасы.

— Гэта яшчэ што такое! Вы мяне дакараеце, няўдзячны блазнюк!—закрычала місіс Браун, якою апаноўвала шаленства.

— Ды не-ж, місіс Браун, даруй божа,—са слязімі на вачах адказваў Тачыльшчык.—Ну, ці бачыў хто калі-небудзь такую... Ды хіба я не ў захапленні ад вас, місіс Браун?

— Роб, любенькі, сапраўды? Гэта праўда, маё дзіцятка?

Пры гэтых словах місіс Браун зноў схапіла яго ў пяшчотныя абдымкі.

— Ох!—прастагнаў Тачыльшчык.—Вось бяда, калі вам ад такога кахання дыхаць няма чым! Хацеў-бы я, каб яно... Як вы маецеся, місіс Браун?

— Ах, вось ужо тыдзень, як ён сюды не заходзіў!—усклікнула старая, пазіраючы на яго з дакорам.

— Божа-ж мой, місіс Браун,—запярэчыў Тачыльшчык,—я вам сказаў тыдзень таму назад, што прыду сюды сёння вечарам, праўда? Я і прышоў. Як вы чапляецеся! Хацеў-бы я, каб вы былі хоць крышачку больш разважлівай, місіс Браун.

— Выпіце кропельку, Робін каб супакоіцца,—сказала старая, напоўніўшы з бутэлькі шклянку і працягваючы яму.

— Дзякую вам, місіс Браун,—адказаў Тачыльшчык.—За ваша здароўе. І жадаю вам доўга... і так далей.—Мяркуючы па выразу яго твара, пад гэтым разумеліся зусім не найлепшыя пажаданні. Вып'ю і за яе здароўе,—дадаў Тачыльшчык, зірнуўшы на Эліс, якая пільна паглядала,—як здавалася яму,—на сцяну за яго спіной, а ў сапраўднасці на містэра Домбі, які стаяў за дзвярыма.

Пасля гэтых двух тостаў ён асушыў шклянку і паставіў яе на стол.

— Дык што я вам скажу, місіс Браун,—прадаўжаў ён:—пастарайцеся быць цяпер крышачку больш разважлівай. Вы разумееце што-небудзь у птушках і ў іх звычках; я гэта ведаю на сваё няшчасце.

— На сваё няшчасце!—паўтарыла місіс Браун.

— К прыемнасці сваёй, хацеў я сказаць,—паправіўся Тачыльшчык.—Навошта вы перапыняеце хлапца, місіс Браун? Праз вас у мяне ўсё выскачыла з галавы.

— Вы гаварылі аб тым, што я разумею ў птушках, Робі,—падказала старая.

— Ах, так!—падхапіў Тачыльшчык.—Дык вось я павінен даглядаць гэтага папугая... А з прычыны таго, што сёе-тое прададзена і гаспадарка ў разладзе... а я не хацеў-бы звяртаць на сябе ўвагу, то вось я і прашу вас паглядзець за ім з тыдзень, карміць яго і даць прытулак. Згодны? Калі я ўсёроўна павінен прыходзіць сюды,—з сумнай фізіяноміяй прамовіў задумліва Роб,—то лепш ужо прыходзіць з якой-небудзь мэтай.

— Прыходзіць з якою-небудзь мэтай!—запішчала старая.

— Я хацеў сказаць—не толькі з мэтай наведаць вас, місіс Браун,—запырачыў маладушны Роб.—Дапраўды, справа не ў тым, што мне патрэбна яшчэ нейкая мэта, місіс Браун. Ад ўсёй душы прашу вас, не пачынайце зноў спачатку.

— Ён мяне не любіць! Ён мяне не любіць так, як я яго люблю!—закрычала місіс Браун, падняўшы кастлявыя рукі.— Але я паклапачуся аб яго птушцы.

— І ведаеце, місіс Браун, добра паклапаціцеся аб ёй,—сказаў Роб, ківаючы галавой.—Калі вы хоць разок паглядзіце яе супроць пер'яў, аб гэтым будзе вядома.

— А! Дык вось які ён зыркi, Роб!—хутка падхапіла місіс Браун.

— Зыркi, місіс Браун!—паўтарыў Роб.—Але нельга аб гэтым гаварыць.

Старая хітра паглядзела на яго, падсунула да яго сваё крэсла і, паглядаючы на папугая, які на яе голас спусціўся са свайго пазалочанага купала, запыталася:

— Вы цяпер без месца, Робі?

— Вас гэта не тычыцца, місіс Браун,—коратка адказаў Тачыльшчык.

— Дзіўна, што гаспадар не ўзяў вас з сабою, Роб,—сказала старая ласкавым-тонам, але з яшчэ больш злосным выглядам.

Роб, які пазіраў на папугая і перабіраў пальцамі пруткі клеткі, быў так захоплен гэтым заняткам, што нічога не адказаў

— Робі, дзіця маё!

— Што, місіс Браун?—адазваўся Тачыльшчык.

— Я кажу—дзіўна, што гаспадар не ўзяў вас, любенькі, з сабою.

— Вас гэта не датычыцца, місіс Браун,—адказаў Тачыльшчык.

Місіс Браун умомант учапiлася правай рукой яму ў валасы, а левай сціснула яму горла і з такой лютасцю ўхапілася за прадмет сваёй пяшчотнай любові, што твар у яго адразу пачаў сінець.

— Місіс Браун!—закрычаў Тачыльшчык.—Пусціце мяне, чуеце? Што вы робіце? Маладая жанчына, на дапамогу! Місіс Бра... Бра...

— Няўдзячнае шчанё!—задыхаючыся, прагаварыла місіс Браун.—Бессаромнае, дзёрзкае шчанё!

— Што-ж гэта такое я зрабіў і чым вас пакрыўдзіў, місіс Браун?—Плаксiва адазваўся Роб.—Хвіліну таму назад вы былі надта прыязнай да мяне.

— Ён мне затыкае рот дзёрзкімі словамі,—сказала старая.— Мне! Толькі таму, што мне захацелася пацікавіцца аб тым, якія чуткі ходзяць пра яго гаспадара і гэту лэдзі, ён адважыўся мне гаварыць дзёрзкасці. Але больш я не буду з вамі размаўляць, мой хлопчык. Ідзіце вон!

— Дапраўды, місіс Браун,—запярэчыў зняслаўлены Тачыльшчык,—я і не заікаўся аб тым, што хачу пайсці. Будзьце ласкавы, місіс Браун, не кажыце гэтага.

— Я зусім ні аб чым не буду гаварыць,—сказала місіс Браун, паварушыўшы сваімі скручанымі пальцамі, пасля чаго той скурчыўся ў кутку і зрабіўся ў два разы меншым.—Я больш ніводнага слова яму не скажу. Ён—няўдзячны сабака! Я ад яго адракуся. Няхай ён ідзе да ліха! А я напушчу на яго тых, хто не стане трымаць язык за зубамі, я напушчу тых, ад каго ён не адчэпіцца, тых, якія ўвап'юцца ў яго, як п'яўкі, і будуць красціся за ім, як лісы. О, ён іх ведае! Ён ведае і свае старыя гульні і прывычкі. Калі ён забыўся, яны яму хутка намоўняць. Няхай ён ідзе вон і няхай паглядзіць, як яму будзе добра служыць свайму гаспадару і захоўваць яго сакрэты, калі гэтыя хлопцы ходзяць за ім следам. Ха-ха-ха! Ён убачыць, што яны зусім не падобны да нас з вамі, Элі, хоць з вамі і са мною ён няшчыры. Няхай ён ідзе вон, няхай ідзе вон!

На невымоўны жах Тачыльшчыка, згорбленая старая пачала хадзіць па кругу дыяметрам у чатыры футы, паўтараючы гэтыя словы, трасучы над галавою кулаком і жуючы губамі.

— Місіс Браун,—залемантаваў Роб, высунуўшыся з свайго кутка,—я ўпэўнен, што, падумаўшы і свпакоіўшыся, вы не захочаце забіць хлапца, праўда?

— Маўчыце!—сказала місіс Браун, з гневам прадаўжаючы рушыць па кругу.—Ідзіце вон!

— Місіс Браун,—упрашаў няшчасны Тачыльшчык,—ды я-ж не хацеў... о, трэба-ж было, каб з хлапцом здарылася такая бяда!.. я толькі асцерагаўся балбатаць, як і заўсёды асцерагаюся, бо ён усё можа выведаць. Але мне варта было-б ведаць, што далей гэтага пакоя нічога не пойдзе. Я, дапраўды, вельмі не супроць папляткарыць крыху, місіс Браун,—з няшчасным выглядам дадаў ён.—Калі ласка, кінце так гаварыць. Ох, ды няўжо-ж вы не закінеце слаўца за няшчаснага?—закрычаў Тачыльшчык, у распачы звяртаючыся да дачкі.

— Матуля, вы чуеце, што ён гаворыць,—сурова прагаварыла тая, нецярпліва страсянуўшы галавой,—паспрабуйце яшчэ раз, а калі вы зноў пасварыцеся, можаце, калі хочаце, раз на заўсёды расправіцца з ім.

— Місіс Браун, як відаць расчуленая гэтым далікатным угаворам, пачала падываць і, паступова змякчыўшыся, абвіла рукамі раскаяўшага Тачыльшчыка, які з невымоўна сумнай фізіяноміяй адказаў на абдымкі і з выглядам афяры, якою ён і быў, заняў сваё ранейшае месца каля яе.

— Любенькі мой, ну, як маецца гаспадар?—запыталася місіс Браун.

— Ціха! Будзьце ласкавы, місіс Браун, гаварыце не так моцна,—папрасіў Роб.—Думаю, што ён здаровы, дзякую вам.

— Дык вы не асталіся без службы, Робі?—ласкава запыталася місіс Браун

— Бачыце, я, уласна, служу і не служу,—заікаючыся, адказаў Роб.—Я... я ўсё яшчэ атрымліваю пенсію.

— А работы ў вас ніякай няма, Роб?

— Цяпер, па сутнасці, ніякай асаблівай справы няма, місіс Браун. Патрэбна толькі... быць пільным,—сказаў Тачыльшчык, у страху выпучыўшы вочы.

— Гаспадар за граніцай, Роб?

— Ох, божа мой, няўжо вы не можаце пагаварыць з хлопцом аб чым-небудзь іншым?—У парыве роспачы закрычаў Тачыльшчык.

З прычыны таго, што ўспыльчывая місіс Браун адразу-ж устала з крэсла, няшчасны Тачыльшчык прытрымаў яе, прамармытаўшы:

— Т-так, місіс Браун, здаецца, ён за граніцай. Куды гэта яна пазірае?—дадаў ён, маючы на ўвазе дачку, якая скіравала позірк на твар, што зноў выглянуў з-за дзвярэй за яго спіной.

— Не звяртайце на яе ўвагі, мой хлопчык,—сказала старая, мацней чапляючыся за яго, каб перашкодзіць яму азірнуцца.—Такая ўжо ў яе прывычка, такая пывычка. Скажыце-ж мне, Роб, вы бачылі гэтую лэдзі, дарагі мой?

— Ох, місіс Браун, якую лэдзі?—жаласлівым і ўпрашальным голасам закрычаў Тачыльшчык.

— Якую лэдзі?—закрычала тая.—Тую самую лэдзі, місіс Домбі.

— Так, здаецца, адзін раз я бачыў гэту лэдзі,—адказаў Роб.

— У той вечар, Робі, калі яна паехала?—сказала яму на вуха старая, зырка паглядаючы, як змяняецца выраз на яго твары.—Ага! Я ведаю, што гэта было ў той вечар.

— А калі вы ведаеце, што гэта было ў той вечар, місіс Браун,—адазваўся Роб,—то няма чаго вам шчыпцамі вырываць у хлопца гэтыя словы.

— Куды яны паехалі ў той вечар, Роб? Проста за граніцу? Як-жа яны паехалі? Дзе вы яе бачылі? Яна смяялася? Плакала? Раскажыце мне ўсё падрабязна!—крычала старая ведзьма.—Ну! Пачынайце! Я хачу, каб вы мне ўсё расказалі. Роб, мой хлопчык, мы з вамі ўмеем захоўваць тайну, праўда? Так бывала і раней. Куды яны спачатку паехалі, Роб?

Злашчасны Тачыльшчык уздыхнуў і маўчаў.

— Вы што, анямелі?—злосна запыталася старая.

— О, божа мой, не, місіс Браун! Вы думаеце, што хлопец можа быць шустрым, як маланка. Я і сам хацеў-бы зрабіцца электрычным токам,—прамармытаў загнаны ў тулік Тачыльшчык.—Сяму-таму я нанёс-бы такі ўдар, што адразу скончыў-бы з ім.

— Аб чым вы кажаце?—усміхаючыся, запыталася старая

— Кажу аб сваёй любові да вас, місіс Браун,—адказаў фальшывы Роб, шукаючы пацяшэння ў шклянцы.—Вы пытаецеся, куды яны спачатку паехалі? Яны абое?

— Так!—нецярпліва паўтарыла старая.—Абое.

— Ну, дык яны нікуды не паехалі... Гэта значыць, я хачу сказаць, што разам яны не паехалі,—адказаў Роб.

Старая паглядзела на яго так, як быццам ёй вельмі хацелася зноў учаліцца яму ў валасы і схпіць яго за горла, але яна стрымалася, убачыўшы яго ўпартую і многазначную фізіяномію.

— Вось як гэта было хітра зроблена,—неахвотна прадаўжаў Тачыльшчык,—таму ніхто не бачыў іх ад'езду і не мог-бы сказаць, куды яны паехалі. Яны паехалі ў розныя бакі, вось што я вам скажу, місіс Браун!

— Так, так! Каб сустрэцца ў вызначаным месцы,—захіхікала старая, хвілінку памаўчаўшы і пільна паглядзеўшы яму ў твар.

— Ну, калі-б яны не згаварыліся недзе сустрэцца, то маглі-б, мне здаецца, не ехаць з дому, хіба няпраўда, місіс Браун?—неахвотна адазваўся Роб.

— Ну, а далей, Роб? Ну!—усклікнула старая.

— Як! Ды няўжо мы яшчэ недастаткова аб гэтым пагаварылі, місіс Браун?—запырэчыў Тачыльшчык, які ад крыўды, ад віна і перажытых ім пакут зрабіўся такім слязлівым, што амаль не пры кожным пытанні пачынаў церці абшлагом то адно, то другое вока і ўсхліпваць у знак пратэсту.—Вы пыталіся, ці смяялася яна ў той вечар? Праўда, місіс Браун?

— Ці плакала?—дадала старая, ківаючы ў знак згоды.

— І не смяялася і не плакала,—сказаў Тачыльшчык.—Такой самай спакойнай яна была і тады, калі мы з ёю... ох, бачу, што вы ўсё з мяне выцягнеце, місіс Браун. Але пакляніцеся ўсім святым, што вы нікому гэтага не скажаце!

Місіс Браун ахвотна гэта зрабіла.

— Яна была спакойная, як статуя, калі мы з ёй паехалі ў Саутхемптон,—сказаў Тачыльшчык.—Раніцей яна была якраз такой самай, місіс Браун. І досвіткам, калі яна паехала адна на пакетбоце¹,—я выдаваў сябе за яе слугу і праводзіў яе на борт,—яна была якраз такою-ж самай. Ну вось, цяпер ужо вы задаволены, місіс Браун?

— Не, Роб. Яшчэ не,—рашуча адрэзала місіс Браун.

— Ох, ну і жанчына!—закрычаў злашчасны Роб, робячы слабую спробу паскардзіцца на сваю бездапаможнасць.—Што-ж вам яшчэ патрэбна ведаць, місіс Браун?

— Што робіць гаспадар? Куды ён паехаў?—запыталася яна.

— Далібог, не ведаю, місіс Браун!—усклінуў Роб.—Далібог, не ведаю, што ён рабіў, куды паехаў, і наогул нічога пра яго не ведаю! Мне вядома толькі, што на развітанні ён перасцярог

¹ Пакетбот—невялікае паштовае судно.

мяне, каб я трымаў язык за зубамі. І вось што я вам скажу, па сяброўству, місіс Браун: калі вы паўторыце хоць адно слаўцо з таго, аб чым мы цяпер гаворым, то лепш вам узяць, ды застрэліцца або замкнуцца ў гэтым доме і падпаліць яго, бо ён на ўсё здолен, калі захоча вам адпомсціць.

— Ды я-ж паклялася і не парушу клятвы,—запырэчыла старая.

— Спадзяюся, што не парушыце,—недаверліва і як быццам пагражальна адказаў Роб.—Не парушыце дзеля сябе самой таксама, як і дзеля мяне.

— Роб,—зноў пачала яна самым ліслівым тонам.

— Божа, злітуйся, місіс Браун, ну, што вам яшчэ патрэбна?—адазваўся Тачыльшчык, якога апанавала роспач.

— Роб! Дзе гэта лэдзі і ваш гаспадар дамовіліся сустрэцца?

Роб у замяшанні маўчаў, а пасля раптам крыкнуў:

— Ды хіба я змагу выгаварыць назву іншакраінных гарадоў, місіс Браун? Якая вы няўцяжная жанчына!

— Але-ж вы чулі гэту назву, Робі,—цвёрда запырэчыла яна,—і ведаеце, як яна гучыць. Ну!

— Я ніколі яе не чуў, місіс Браун,—адказаў Тачыльшчык.

— Значыцца, вы бачылі, як яна пішацца,—хутка сказала старая,—і можаце паўтарыць яе па літарах.

Роб ад смутку ні то засмяяўся, ні то заплакаў—справа ў тым, што нават церпячы гэта катаванне, ён мімаволі прышоў у захваленне ад пранікліваці місіс Браун—і, з неахвотай памацаўшы ў кішэні жылета, выцягнуў адтуль кавалачак крэйды. Вочы старой заблішчэлі, калі яна ўбачыла, што ён заціснуў гэты кавалак паміж вялікім і ўказальным пальцам, і яна спяшаючыся ачысціла месца на сасновым стале, каб ён мог напісаць тут гэтае слова.

— Вось што я вам загадзя скажу, місіс Браун,—пачаў Роб:—няварта пытацца яшчэ пра што-небудзь. Больш я ні на адно пытанне не адкажу, бо не магу адказваць. Ці хутка яны павінны сустрэцца і хто з іх прыдумаў, каб паехаць у паасобку—аб гэтым я ведаю не больш, чым вы. Я абсалютна нічога аб гэтым не ведаю. Вы мне паверыце, калі я раскажу, як я даведаўся гэта слова. Раскажаць вам, місіс Браун?

— Так, Роб.

— Дык вось, значыцца, місіс Браун, справа была... Але больш вы ні аб чым не будзеце ў мяне пытацца, памятаеце?

— Ні аб чым,—сказала місіс Браун.

— Ну, дык вось як была справа: калі вядомы вам чалавек выходзіў, пакідаючы са мною лэдзі, ён ей сунуў у руку паперку з указаннем дарогі, на выпадак, калі яна забудзецца. Але яна гэтага не баялася, бо, як толькі ён павярнуўся да нас спіной, яна разарвала паперку, а калі я адкідаў ступенькі карэты, вываліўся адзін кавалачак—астатнія яна, напэўна, выкінула з акна,

бо я шукаў пасля і нічога не знайшоў. На гэтым кавалачку было напісана толькі адно слова, і калі ўжо вы ва што-б там ні было хочаце яго ведаць, я вам яго напішу. Але памятайце! Вы далі клятву, місіс Браун!

Місіс Браун сказала, што гэта ёй вядома. Роб, не маючы больш ніякіх прэрэчанняў, пачаў павольна і старанна пісаць крэйдаі на сталe.

— «Д»,—гучна прагаварыла старая, калі ён дапісаў гэту літару.

— Няўжо вы не можаце памаўчаць, місіс Браун?—усклікнуў Роб, прыкрываючы літару рукой і нецярпліва паварачваючыся да яе.—Я не хачу, каб вы читалі ўголос. Вы будзеце маўчаць?

— Тады пішыце большымі літарамі, Роб,—сказала яна,—вочы ў мяне дрэнныя, нават па друкаванаму не разбіраю.

Бурчачы штосьці сабе пад нос і з неахвотай беручыся за работу, Роб зноў заняўся пісаннем. Калі ён нахіліў галаву, чалавек, для асведамлення якога ён, сам таго не ведаючы, працаваў, вышаў з-за дзвярэй за яго спіною і, спыніўшыся на адлегласці аднаго кроку, пачаў пільна сачыць за яго рукой, якая паўзла па сталe. У той-жа час Эліс, якая сядзела насупраць, зырка ўглядалася ў вырысоўваючыся літары і, па меры таго, як ён пісаў, бязгучна іх вымаўляла. Калі ён дапісаў літару, вочы яе і містэра Домбі сустракаліся, як быццам і ён і яна чакалі адно ад другога пацверджання, і так яны абое злажылі па літарах Д. Ё. Ж. О. Н.

— Ну вось!—сказаў Тачыльшчык, наслініўшы далонь, каб сцерці напісанае слова.—Цяпер, спадзяюся, вы задаволены, місіс Браун!

Старая пацвердзіла гэта, паглядзіўшы яго па спіне, а Тачыльшчык, якога апанаваў смутак ад зневажэння, допыту і-віна, склаў накрыв руку на сталe, апусціў на іх галаву і заснуў. Калі ім заўладаў моцны сон і ён моцна захроп,—тады толькі старая павярнулася да дзвярэй, за якімі хаваўся містэр Домбі, і паклікала яго.

Між іншым, яна прадаўжала круціцца вакол Роба, каб закрыць яму вочы рукамі, або стукнуць яму па патыліцы, калі ён падыме галаву, калі містэр Домбі будзе паціхеньку прабірацца да выхаду. Але, сочачы зырка за заснуўшым, яна не менш зырка сачыла і за тым, хто не спаў, і, калі ён дакрануўся да яе рукі і калі, наперакор усім яго перасцярогам, завінела золата, вочы яе загарэліся яркім і прагным агнём, як у крум-кача.

Пануры позірк дачкі праводзіў яго да дзвярэй і заўважыў яго бледнасць і паспешлівую хаду, якая сведчыла аб тым, што найменшае прамаруджанне здаецца яму нясцерпным і ён імкнецца пайсці, каб пачаць дзейнічаць. Калі ён зачыніў за сабою дзверы, яна азірнулася і паглядзела на маці. Старая трушком

падбегла да яе, разняла руку, паказваючы, што ў ёй было заціснута, і, зноў прагна сціснуўшы яе ў кулак, прашаптала:

— Што-ж ён цяпер задумаў, Элі?

— Дрэнную справу,—адказала дачка.

— Забойства?—запыталася старая.

— Гордасць яго зняважана, і ні мы, ні сам ён—ніхто не ведае, што здолен ён зрабіць.

Больш яны не сказалі ні слова і сядзелі воддаль адна ад другой. Роб спаў і хроп. Толькі забыты ўсімі папугай увесь час быў у руху. Ён чапляўся сваёй выгнутай дзюбай за дрот клеткі, падымаўся да купала і карабкаўся па ім, як муха, спускаўся адтуль уніз галавою і трос, кусаў і тузаў тонкія драцінкі, нібы ведаў, што гаспадару яго пагражае небяспека, і чаго-б гэта ні каштавала хацеў вырвацца і паляцець, каб перасцерагчы яго.

РАЗДЗЕЛ LIII

Новыя весткі

Сваякі здрадніка—яго адвергнутыя брат і сястра—адчувалі цяжкасць яго злачынства амаль што мацней, чым той, каго ён так жорстка зневажыў. Якім ні было свецкае грамадства цікавым і патрабавальным, аднак, яно саслужыла службу містэру Домбі, штурхаючы яго да праследвання і помсты.

Упартасць яго з'яўлялася да нейкай ступені заменай дзеяння. Пакуль ён яшчэ не ведаў, дзе хаваецца здраднік, гэта ўпартасць дапамагала яму абстрагавацца ад уласнага няшчасця і заняць сябе іншымі думкамі. Брат і сястра яго каварнага фаварыта былі пазбаўлены гэтага ўцяшэння; дзякуючы падзеям іх жыцця, мінулага і сучаснага, яго злачынства было для іх асабліва цяжкім.

У той самы дзень, вечар якога апісаны ў апошнім раздзеле, калі свецкае грамадства надзвычай цікавілася ўцёкамі жонкі містэра Домбі, за акном пакоя, дзе брат і сястра сядзелі ў часе ранняга сьнедання, нечакана прамільгнуў цень чалавека, які накіроўваўся да ганка; гэта быў Перч, рассыльны.

— Я прышоў досвіткам,—сказаў містэр Перч, таямніча заглядаючы ў пакой і спыняючыся на маце, каб добра выцерці чаравікі, якія без таго былі чыстыя,—я рана прышоў, бо ўчора атрымаў такое распараджэнне. Мне было загадана, містэр Каркер, абавязкова перадаць вам раніцой запіску, пакуль вы яшчэ не пайшлі. Я быў-бы тут на паўтары гадзіны раней,—пакорліва дадаў містэр Перч,—калі-б не стан здароўя місіс Перч... У гэту ноч я разоў пяць рызыкаваў страціць місіс Перч.

— Хіба ваша жонка так цяжка хворая?—запыталася Херыет.

— Бачыце, міс,—сказаў містэр Перч, спачатку павярнуўшыся, каб асцярожна прычыніць дзверы,—надта ўжо яна блізка да сэрца прымае падзеі, што здарыліся ў нашай фірме. Нервы ў яе, ведаеце, надта адчувальныя і надта лёгка расстройваюцца. Так, між іншым, тут і самыя моцныя нервы не вытрымаюць. Вы, зразумела, і самі надта расстроены.

Херыет стрымала ўздых і паглядзела на брата.

Містэр Перч пачакаў, ці не пачуе ён шчырага адказу, але, не атрымаўшы яго, кашлянуў, прыкрываючы рукою рот. З прычыны таго, што гэта ні да чаго не прывяло, ён кашлянуў, прыкрываючы рот капелюшом, а калі і гэта ні да чаго не прывяло, ён паклаў капялюш на падлогу і дастаў з бакавой кішэні пісьмо.

— Калі памяць мяне не падводзіць, адказу не патрэбна,— з ветлівай усмешкай сказаў містэр Перч,—але, магчыма, вы будзеце ласкавы і прагледзіце гэта пісьмо, сэр.

Джон Каркер зламаў пячаць—пячаць містэра Домбі—і, азнаёміўшыся са зместам запіскі, вельмі кароткай, адказаў:

— Адказу не патрэбна.

— У такім выпадку я пажадаю вам добрай раніцы, міс,— сказаў Перч, адступіўшыся да дзвярэй,—і адважуся выказаць надзею, што вы пастараецеся не надта падаць духам з-за гэтага сумнага здарэння.

Містэр Перч выцягнуў з кішэні цёплыя пальчаткі, падняў капялюш і развітаўся.

— Любы Джон,—запыталася Херыет, калі яны асталіся ўдваіх і з хвілінку памаўчалі,—гэта пісьмо прынесла благія весткі?

— Так. Але нічога нечаканага,—адказаў ён.—Учора я бачыў таго, хто напісаў гэта пісьмо.

— Таго, хто напісаў?

— Містэра Домбі. Ён два разы прайшоў праз кантору, калі я быў там. Да гэтага часу мне ўдавалася не трапляцца яму на вочы, але я не мог спадзявацца, што так будзе і надалей. Зусім зразумела, мая прысутнасць павінна здавацца яму непрыемнай. Думаю, тое самае адчуваў-бы і я.

— Няўжо ён гэта сказаў?

— Не. Ён нічога не сказаў, але я бачыў, як яго вочы на секунду спыніліся на мне, і падрыхтаваўся да таго, што павінна было здарыцца,—да таго, што здарылася.

Як было сілы яна старалася захаваць свой перапалох і здавацца бадзёрай, але гэта была сумная навіна.

— У пісьмо ўкладзены грошы. Ёх больш, чым належыць пры звальненні, а вось і мая адстаўка. Дапраўды-ж, Херыет, калі мы ўспомнім мінулае, гэта ласкавая і далікатная мера.

— Калі ёсць ласка і далікатнасць, Джон, у тым, каб накладаць на вас якую-б там ні было кару за злачынства іншага, то я з вамі згодна,—смірна адазвалася яна.

— Члены нашай сям'і зрабілі яму зло,—сказаў Джон Каркер.—У яго ёсць падставы ўздрыгвацца пры напамінанні нашага імя і думаць, што ў нас ёсць штосьці пагібельнае для яго. Я і сам мог-бы так падумаць, Херыет, калі-б не было на свеце вас.

— Брат, не трэба так гаварыць.

Ён закрыў твар абодвума рукамі, але, калі яна падышла да яго, дазволіў ёй узяць яго руку ў сваю.

— Ведаю, што пасля столькіх гадоў цяжка быць зволеным,—сказала яго сястра,—а прычына гэтага звальнення жахлівая для нас абодвух. Аднак, мы павінны жыць і шукаць сродкі для існавання. Ну, што-ж! Мы можам гэта рабіць, не трацячы мужнасці.

Усмешка з'явілася ў яе на губах, калі яна пацалавала яго ў шчаку і прасіла не сумаваць.

— Ах, дарагая сястра! Вы, па добрай волі і па сваёй велікадушнасці, звязалі сябе з загінуўшым чалавекам! Са зганьбаваным чалавекам! З чалавекам, у якога няма ніводнага сябра і які разagnaў і ўсіх ваших сяброў!

— Джон!—яна хутка заціснула яму рот рукою.—Не кажыце так дзеля мяне! Дзеля нашага шматгадовага сяброўства.—Ён змоўкнуў.—Цяпер вось што я вам раскажу, дарагі мой.—Яна ціхенька падсела да яго.—Я таксама, як і вы, чакала гэтага; і, калі я думала аб гэтым і чакала са страхам і старалася як было сілы падрыхтавацца, я вырашыла сказаць вам, калі ўжо гэтаму суджана здарыцца, што я захоўвала ад вас таямніцу і што ў нас ёсць сябра.

— Як-жа завучь нашага сябра, Херыет?—запытаўся ён са смутнай усмешкай.

— Дапраўды, не ведаю; але аднойчы ён з запалам заявіў мне аб сваіх сяброўскіх пачуццях і аб сваім жаданні быць нам карысным; а я і па гэты дзень яму веру.

— Херыет!—Са здзіўленнем усклікнуў брат.—Дзе жыве гэты сябра?

— Гэтага я таксама не ведаю,—сказала яна.—Але ён ведае нас абодвух і нашу гісторыю—ую нашу гісторыю, Джон. Вось таму я, слухаючыся яго парады, захавала ад вас яго наведванне, баючыся, каб вы не засмуціліся, даведаўшыся, што гэта гісторыя яму вядома.

— Наведванне? Няўжо ён быў тут, Херыет?

— Тут, у гэтым пакоі. Адзін раз.

— Што гэта за чалавек?

— Не малады. Ён пачаў ужо сівецць і, як ён сам казаў, хутка зробіцца зусім сівым. Але велікадушны, шчыры і добры. У гэтым я ўпэўнена!

— І вы толькі адзін раз яго бачылі, Херыет?

— У гэтым пакоі толькі адзін раз,—адказала сястра, на шчоках якой загарэўся лёгкі румянец, які ўмомант знік,—але, зайшоўшы сюды, ён упрашаў, каб я дазволіла яму бачыць мяне раз у тыдзень, калі ён праходзіць міма нашага дома, у доказ таго, што ў нас усё шчасліва і нам па-ранейшаму не патрэбна яго дапамога. Бачыце, я сказала яму, калі ён прапанаваў нам свае паслугі—а гэта і было мэтай яго наведвання,—што нам нічога не патрэбна.

— Дык, значыцца, раз у тыдзень...

— З таго часу раз у тыдзень, і заўсёды ў той самы дзень і ў тую самую гадзіну, ён праходзіў міма дома, заўсёды пехатою, заўсёды ў напрамку да Лондана і заўсёды прыпыняючыся толькі для таго, каб пакланіцца мне і весела памахаць рукою, нібы добры апякун. У мінулы панядзелак—першы панядзелак пасля гэтага жahlівага здарэння—ён не прайшоў міма нашага дома, і я ў здзіўленні думала аб тым, ці знаходзіцца яго адсутнасць у якой-небудзь сувязі з тым, што здарылася.

— Якая-ж можа быць сувязь?—запытаўся брат.

— Не ведаю. Я проста задумалася аб супадзенні і не спрабавала яго растлумачыць. Я упэўнена, што ён вернецца. А калі ён вернецца, любы Джон, дазвольце мне сказаць яму, што я, нарэшце, пагаварыла з вамі, і дазвольце пазнаёміць вас з ім. Ён, вядома, дапаможа нам знайсці сродкі для існавання. Ён упрашаў аб тым, каб я дазволіла яму як-небудзь палегчыць маё і ваша жыццё, і я яму абяцала, што ў часе нястачы я аб ім успомню. А тады яго імя не будзе для нас таямніцай.

— Херыет,—сказаў брат, які слухаў з надзвычайнай увагай,—які гэты джэнтльмен з выгляду? Я, бяспрэчна, павінен ведаць таго, хто так добра ведае мяне.

Яго сястра пастаралася як мага ярчэй апісаць рысы твара, фігуру і касцюм свайго госця, але Джон Каркер або не ведаў гэтага чалавека, або малюнак яе быў недакладным, ці можа ён, ходзячы ўзад і ўперад па пакоі, захапіўся сваімі ўласнымі думкамі,—як бы там ні было, але ён не пазнаў напісанага ёю партрэта.

Быў позні ўжо час, і брат чытаў уголас, а сястра займалася швівам, калі хтосьці пастукаў у дзверы. Брат падышоў да дзвярэй, сястра сядзела і нясмела прыслухоўвалася. Хтосьці загаварыў з ім, а ён адказаў і як быццам здзівіўся; абмяняўшыся некалькімі словамі, яны ўдвух увайшлі ў пакой.

— Херыет,—сказаў брат, уводзячы позняга госця і гаворачы паціху,—гэта містэр Морфін, джэнтльмен, які ўвесь час служыў з Джеймзам у фірме Домбі.

Яго сястра адхіснулася, нібы ўбачыла здань. У дзвярах стаяў невядомы сябра з цёмнымі валасамі, кранёнымі сівізной, з румяным тварам, з шырокім чыстым ілбом і карымі вачыма,—чалавек, чыю таямніцу яна так доўга захоўвала.

— Джон!—задыхаючыся сказала яна.—Гэта той самы джэнтльмен, аб якім я вам гаварыла сёння.

— Гэты джэнтльмен, міс Херыет,—уваходзячы ў пакой, сказаў госьць, не надоўга затрымліваючыся на парозе,—з вялікай палёгкай чуе вашы словы. Па дарозе сюды ён увесь час прыдумліваў, якое-б яму даць тлумачэнне, і не адно яго не задавальняла. Містэр Джон, я тут не зусім чужы чалавек. Вы былі надта здзіўлены, калі ўбачылі мяне ля сваіх дзвярэй. Здаецца, цяпер вы яшчэ больш здзіўлены. Ну, што-ж, гэта зразумела пры даных акалічнасцях. Калі-б мы не былі такімі нявольнікамі прывычкі, у нас было-б удвая менш падстаў здзіўляцца.

Тым часам ён павітаўся з Херыет з той мілай шчырасцю і пашанай, якія яна так добра запамятала, сеў побач з ёю, зняў пальчаткі і кінуў іх у капялюш, што ляжаў на стале.

— Няма нічога dziўнага ў тым, што ў мяне з'явілася жаданне ўбачыць вашу сястру, містэр Джон,—сказаў ён,—і што я п-свойму задаволіў гэта жаданне. Што-ж датычыць рэгулярнасці маіх візітаў (аб гэтым яна, магчыма, расказала вам), то ў гэтым няма нічога надзвычайнага. Хутка яны ўвайшлі ў мяне ў прывычку, а мы нявольнікі прывычкі... нявольнікі прывычкі!

Засунуўшы рукі ў кішэні і адкінуўшыся на спінку крэсла, ён паглядзеў на брата і сястру, як быццам яму забаўна было бачыць іх разам, і прадаўжаў з нейкай раздражнёнасцю і ў той самы час глыбокадумна:

— Вось гэта самая прывычка ўмацоўвае ў іншых з нас, здольных на лепшае, д'ябальскую ганарлівасць і ўпартасць. Вы можаце меркаваць аб уплыве гэтай прывычкі на мяне, Джон. На працягу шмат гадоў я прымаў некаторы вельмі абмежаваны ўдзел у кіраўніцтве фірмай Домбі і бачыў, як ваш брат (які аказаўся нягоднікам—ваша сястра прабачыць мне за тое, што я вымушаны ўспомніць аб гэтым), набываў усё большы ўплыў, так што, нарэшце, і фірма і яе галава зрабіліся цацкай у яго руках. Я бачыў, як вы, не звяртаючы на сябе ўвагі іншых, працавалі з дня на дзень за сваёй канторкай, і зусім задавальняўся тым, што рабіў сваю справу, стараючыся не абстрагавацца ад яе, дапускаў, каб усё вакол мяне ішло сваёй чарадой, нібы велізарная машына—па прывычцы, уласцівай таксама і мне,—і лічыў усё гэта няўхільным і правільным.

— Магу адказаць вам, што за ўвесь гэты час ніхто не карыстаўся такой пашанай і любоўю ў нашай фірме, як вы, сэр,—сказаў Джон Каркер.

— Глупства!—запырэчыў той.—Напэўна, таму, што я чалавек досыць добрадушны і падатлівы; такі я па прывычцы. Такім астаўся-б я і ў сучасны момант, калі-б у маім пакоі былі тоўстыя сцены. Вы можаце пацвердзіць у прысутнасці вашай сястры, што мой пакой адзелен ад пакоя загадчыка тонкай перагародкай.

— Гэта сумежныя пакоі; магчыма, раней гэта быў адзін пакой, і яны адзелены адзін ад другога так, як кажа містэр Морфін,—сказаў яе брат, зноў павярнуўшыся да яго чакаючы далейшых тлумачэнняў.

— Я свістаў, спяваў мелодыі, я хацеў даць ім зразумець, што ў мяне ўсё чуваць,—прадаўжаў містэр Морфін,—але ён ніколі не звяртаў на мяне ўвагі. Вядома, мне рэдка здаралася чуць прыватныя размовы. Але калі я быў у той час у пакоі і мімавольна павінен быў штосьці пачуць, я выходзіў. Адзін раз, Джон, я вышаў, калі вялі гутарку два браты, у якой удзельнічаў спачатку і малады Уолтэр Гэй. Але, перш чым выйсці з пакоя, я паспеў сёе-тое пачуць. Магчыма, вы аб гэтым памятаеце і раскажаце сястры, аб чым ішла гутарка.

— Херыет,—ціха сказаў ёй брат,—гутарка ішла аб мінулым і аб нашым становішчы ў фірме.

— Прадмет гэтай гутаркі не меў для мяне нічога новага, але ён адкрыў для мяне новы пункт гледжання. Ён пахіснуў маю прывычку—прывычку дзевяці дзесятых насельніцтва зямнага шара—лічыць, што ўсё вакол мяне добра, бо я з гэтым асвоіўся, і ён-жа штурхнуў мяне ўспомніць гісторыю двух братоў і задумацца аб ёй. Пасля той раніцы я зрабіўся, як кажучь, менш добрадушным, менш падатлівым і спагадлівым.

Ён памаўчаў, барабанячы пальцамі па сталае, пасля хутка загаварыў, як быццам спяшаўся скончыць сваю споведзь:

— Перш чым я прыняў якое-небудзь рашэнне, перш чым я мог зрабіць які-небудзь захад, паміж тымі самымі двума братамі адбылася другая гутарка, прычым было спамянута імя іх сястры. Тады я прышоў сюды, каб уласнымі вачыма ўбачыць сястру. Я папрасіў дазволу ўвайсці ў дом, зайшоў і сказаў тое, што хацеў сказаць. Ваша сястра растлумачыла мне прычыны,—я іх не адважыўся аспрэчваць,—чаму яна адмаўляецца прыняць дапамогу ад мяне; але я ўстанавіў паміж намі спосаб зносін, якія падтрымліваліся рэгулярна, аж да апошняга часу, калі мне давялося парушыць іх, бо я павінен быў заняцца важнымі справамі.

— А я-ж, штодзённа сустракаючыся з вамі, нават і не думаў гэтага, сэр!—сказаў Джон Каркер.—Калі-б Херыет магла адгадаць ваша імя...

— Праўду кажучы, Джон,—перапыніў госьць,—я захаваў яго па двух прычынах. Не ведаю, ці досыць было-б адной першай: чалавек не мае права прымаць падзяку за добрыя намеры, і я рашыў не гаварыць свайго імя, пакуль мне не ўдасца аказаць вам якую-небудзь рэальную паслугу. Другая прычына заключалася ў тым, што ў мяне заўсёды прамільгала надзея, ці не памякчэе ваш брат ў адносінах да вас абодвух, а калі-б такі падазроны і насцярожаны чалавек выявіў маю сяброўскую да вас прыхільнасць, гэта магло-б паслужыць ракавой прычынай для новага разрыву. Я рашыў, рызыкуючы заслужыць сабе яго няласку—але

гэта не мела-б ніякага значэння,—чакаць зручнага выпадку і хадайнічаць аб вас перад галавой фірмы, але ў выніку такіх падзей, як смерць, заручыны, выселле і няшчаснае сямейнае жыццё, у нас на працягу доўгага, доўгага часу адзіным начальнікам быў ваш брат. А лепш было-б нам мець замест яго сухі пень,—дадаў госць, пацішыўшы голас.

Здавалася, ён разумеў, што гэтыя словы вырваліся ў яго мімаволі, і, працягнуўшы адну руку брату, а другую сястры, прадаўжаў:

—Цяпер я сказаў усё, што хацеў сказаць, і нават больш таго. Позні ўжо час; больш я не дадам ні слова. Вы, Джон, будзеце захоўваць давераны вам скарб, не патрабуючы маіх парад, або напамінкаў.

Пры гэтых словах ён устаў, збіраючыся пайсці.

—Але вы, Джон, ідзіце наперад са свечкай,—добрадушна дадаў ён,—і не гаварыце таго, што вам хочацца сказаць.—Джон Каркер быў глыбока расчулены, і ён з ахвотай праявіў-бы свае пачуцці, каб у яго была гэта магчымасць.—А мне дазвольце пагутарыць з вашай сястрой. Нам ужо здаралася гутарыць сам-на-сам, у гэтым самым пакоі.

Правёўшы яго позіркам, ён ласкава павярнуўся да Херыет і, пацішыўшы голас, загаварыў змененым і больш сур'ёзным тонам:

—Вы хочаце запытацца ў мяне пра чалавека, чыёй сястрой вы маеце няшчасце быць.

—Я баюся пытацца,—сказала Херыет.

—Вы некалькі разоў паглядалі на мяне так пільна, што, здаецца, я адгадаў ваша пытанне,—запырэчыў госць.—Ці ўкраў ён грошы? Праўда?

—Так.

—Не, не ўкраў.

—Дзякуй богу!—Усклікнула Херыет.—Я шчаслівая за Джона.

—Але ён усяляк злоўжываў давер'ем, якое яму аказвалася,—прадаўжаў містэр Морфін,—ён рабіў махінацыі часцей дзеля ўласнай выгады, чым у інтарэсах фірмы, чым прадстаўніком з'яўляўся; ён уцягваў фірму ў надзвычай рызыкаўныя аперацыі, якія часта прыносілі велізарныя страты; ён заўсёды пагураў фанабэрыстасці і ганарлівасці свайго гаспадара, тады як яго абавязкам было стрымаць іх і паказаць—ён мог гэта зрабіць,—да якіх вынікаў яны прыводзяць; усё гэта, магчыма, не здзівіць вас цяпер. Былі выдуманы захады з мэтай раздуць рэпутацыю і крэдытаздольнасць фірмы і паказаць яе перавагу над іншымі гандлёвымі фірмамі. Праводзячы шматлікія аперацыі амаль што ні ва ўсіх частках свету ў гэтым велізарным лабірынце ён адзін мог разабрацца,—ён меў магчымасць (і, як відаць, скарыстаў яе) захоўваць вынікі аперацый і падмяняць факты каштарысамі

і агульнымі разважаннімі. Але апошні час... вы сочыце за тым, што я кажу, міс Херыет?

— Так, так!—адказала яна, павярнуўшы да яго спалоханы твар. —Калі ласка, не захоўвайце нічога, скажыце мне адразу самае горшае.

— Апошні час ён, як відаць, прыклаў усе сілы да таго, каб зрабіць зусім яснымі і зраумелымі вынікі гэтых аперацый, і цяпер даведка ў кнігах дае магчымасць з надзвычайнай лёгкасцю разабрацца ў іх, пры ўсёй іх колькасці і рознастайнасці. Як быццам ён вырашыў адразу паказаць свайму гаспадару, да чаго прыводзіць запал, якім той быў апантан. Бясспрэчна тое, што ён увесь час гнусна патураў гэтаму запалу і агідна ліслівіў яму. У гэтым і заключаецца галоўнае яго злачынства перад фірмай.

— Яшчэ адно слова, перш чым мы расстанемся, дарагі сэр,— сказала Херыет.—Ці ёсць небяспека?

— Якая небяспека?—запнуўшыся, запытаўся ён.

— Небяспека, што пагражае крэдыту фірмы.

— Небяспека, што пагражае крэдыту фірмы? Не. Ніякай. Могуць узнікнуць цяжкасці, больш або менш сур'ёзныя цяжкасці, але ніякай небяспекі няма, хіба толькі... ага, хіба што галава фірмы не рашаючыся звузіць кола аперацый, прымусіць яе перанаспружваць свае сілы. Тады яна захістаецца.

— Але няма ніякіх падстаў баяцца гэтага, сэр?—запыталася Херыет.

— Паміж намі не будзе недагаворанасцей,—адказаў ён, паціскаючы ёй руку.—Да містэра Домбі нельга падступіцца... і цяпер ён ганарлівы, неразважны і неўгамонны. Але ў сучасны момант ён апанаваны надзвычайнай збянтэжанасцю і ўзрушанасцю, а такі стан можа мінуць. Цяпер вы ведаеце ўсё, як дрэннае, так і добрае. На сёнешні дзень досыць, добрай ночы!

Пры гэтых словах ён пацалаваў ёй руку і, вышаўшы туды, дзе яго чакаў яе брат, добрадушна адхіліў яго ў бок, калі той паспрабаваў загаварыць, і сказаў яму, што цяпер яны будуць бачыцца часта і ён можа, калі захоча, выказацца ў іншы час, а цяпер позні ўжо час.

Амаль да самай раніцы брат і сястра гутарылі, седзячы ля каміна; а цень іх злачыннага брата лунаў у доме, дзе ніколі не ступала яго нага.

Нельга было яго выгнаць, і ён не знік пад праменнямі сонца. У наступную раніцу ён быў тут; быў у поўдзень, вечарам, асабліва пануры і выразны вечарам, аб чым мы цяпер раскажам.

Джон Каркер пайшоў з рэкамендацыйным пісьмом, атрыманым ад іх сябра містэра Морфіна, а Херыет асталася адна ў доме.

Амаль зусім сямнела, і яна сядзела ля акна, падтрымліваючы галаву рукою і апусціўшы вочы, як раптам у пакоі зрабілася яшчэ цямней; яна падняла галаву і мімаволі ўскрыкнула.

Да самага акна прыціснуўся нейчы бледны, спалоханы твар, спачатку вочы блукалі, нібы шукалі чагосьці, пасля спыніліся на Херыет і загарэліся.

— Упусціце мяне! Упусціце! Я павінна пагаварыць з вамі!— і рука застукала ў шыбу.

Яна адразу пазнала жанчыну з доўгімі цёмнымі валасамі, якую калісьці ў дажджлівы вечар сагрэла, накарміла і прытуліла. Адчуваючы да яе зусім зразумелы сполах, памятаючы пра яе неразумныя ўчынкі, Херыет, адступіўшыся ад акна, стаяла ў нерашучасці, апанаваная трывогай.

— Упусціце мяне! Дайце мне пагаварыць з вамі! Я вам удзячна... так... я змірылася... я зраблю ўсё, што хочаце. Але дайце мне пагаварыць з вамі.

Гэта гарачая просьба, узрушаны твар, дрыготкія рукі, паднятыя з просьбай, нейкая трывога і жах, што гучэлі ў голасе і мелі штосьці агульнае з душэўным станам Херыет, прымусілі яе паслухацца. Яна паспяшалася да дзвярэй і адчыніла іх.

— Можна мне зайсці ці лепш гаварыць тут?—запыталася жанчына, схапіўшы яе за руку.

— Што вам патрэбна? Што вы хочаце сказаць?

— Нямнога, але дайце мне выказацца, інакш я ніколі гэтага не скажу. Мяне і цяпер цягне пайсці. Як быццам нейчыя рукі адцягваюць мяне ад дзвярэй. Дайце мне ўвайсці, калі вы можаце на гэты раз мне паверыць!

Яны прайшлі ў асветленую маленькую кухню, дзе ўжо раней здарылася ёй сядзеццэ, закусваць і сушыць вопратку.

— Сядзьце тут,—сказала Эліс, апусціўшыся на калені перад Херыет,—і паглядзіце на мяне. Вы мяне памятаеце?

— Памятаю.

— Памятаеце, я вам сказала, кім я была і адкуль я прышла, у лахманах і кульгаючы, пад раз'юшаным ветрам і дажджом, які біў мне ў твар?

— Так.

— Вы памятаеце, як я вярнулася ў тую ноч, шпурнула ў гразь вашы грошы і пракляла вас і ўвесь ваш род? Цяпер вы мяне бачыце тут на каленях.

— Калі вы просіце прабачэння...—смірна пачала Херыет.

— Не, не прабачэння!—перапыніла тая з гордым, страсным выразам на твары.—Я прашу, каб вы мне паверылі. А цяпер мяркуйце, ці заслугоўваю я давер'я—такая, якой я была і якая я цяпер.

Не падымаючыся з каленяў і паглядаючы на агонь, яна прадаўжала:

— Калі я была маладая і прыгожая і калі васьць гэтыя валасы,—яна пагардліва тузанула за пасму, якую грымала ў руцэ,—калі іх ласкава разгладжвалі і не маглі нацешыцца імі, мая маці, якая мала думала аба мне, пакуль я была дзіцём, звярнула ўвагу

на маю прыгажосць, прывязалася да мяне, пачала ганарыцца мною. Яна была беднай і прагнай і захацела атрымаць ад мяне выгаду. Няварта і казаць, да чаго гэта прывяло. Сярод такіх, як мы, гэта прыводзіць не да нешчаслівых шлюбаў, але да няшчасця і пагібелі. Няшчасце і пагібель дагналі мяне... дагналі.

Шпарка перавёўшы пахмурны позірк з агню на твар Херыет, яна сказала.

— Я дарэмна трачу час, а ён дарагі... Аднак, калі-б я аб усім гэтым не перадумала, не было-б мяне цяпер тут. Так, няшчасце і пагібель дагналі мяне! З мяне адразу-ж зрабілі нядоўгавечную цацку і адкінулі з большай лютасцю і неахайнасцю, чым адкідаюць цацкі. Як вы думаеце, чья рука гэта зрабіла?

— Чаму вы пра гэта ў мяне пытаецеся?—запыталася Херыет.

— А чаму вы дрыжыце?—заўважыла Эліс, зырка ўглядаючыся ў яе.—Ён ператварыў мяне ў д'ябла. Я падала ўсё ніжэй і ніжэй, няшчасная і загубленая. Я была замешана ў справе аб грабежніцтве. У здабычы я не прымала ўдзелу. Мяне злавілі і судзілі, а ў мяне не было ніводнага сябра, ніводнага пені! Хоць я была зусім маладой, я палічыла-б за лепшае пайсці на смерць, чым прасіць, каб ён закінуў слаўцо, калі яго слова магло-б мяне выратаваць. Так! Палічыла-б за лепшае любы від смерці, які толькі можна прыдумаць. Але мая маці, як заўсёды карыста-любная, паслала да яго ад майго імя, сказала яму ўсю праўду, аба мне і пакорліва выпрошвала апошнюю маленькую падачку—некалькі фунтаў, менш, чым у мяне пальцаў на руцэ. Як вы думаеце, хто быў той чалавек, які адварнуўся ад мяне, што трапіла у бяду, што ляжала, як думаў ён, ля яго ног, і не прыслаў мне нават гэтага нікчэмнага падарунку ў памяць мінулага, надта задаволены тым, што мяне пагоняць за акіян, дзе я больш ўжо не буду для яго перашкодай, дзе я памру і згнію? Як вы думаеце, хто гэта быў?

— Чаму вы пра гэта ў мяне пытаецеся?—паўтарыла Херыет.

— Чаму вы дрыжыце,—сказала Эліс, дакранаючыся рукой да яе рукі і заглядаючы ёй у твар,—калі не таму, што адказ гатоў сарвацца з вазы вуснаў? Гэта быў ваш брат Джэймс.

Херыет дрыжэла ўсё мацней і мацней, але не адвяла вачэй ад пільнага позірку, скіраванага на яе.

— Калі я даведалася, што вы яго сястра,—гэта здарылася ў тую ноч,—я вярнулася сюды, змучаная, з параненай нагой, каб з пагардай адрынуць ваш падарунак. Пасля я ўбачыла яго—сказала Эліс, сціскаючы ёй руку і ўглядаючыся ў яе твар.—Я сачыла за ім пры яркім дзённым святле. Калі якая-небудзь іскра нянавісці толькі тлела ў маіх грудзях, яна разгарэлася ў яркае палыха, калі мае вочы спыніліся на ім. Вам вядома, што ён зрабіў зло гордаму чалавеку і зрабіў яго сваім смяротным ворагам. Што, калі я дала аб ім весткі гэтаму чалавеку?

— Весткі!—паўтарыла Херыет.

— Штo, калі я знайшла таго, хто ведае таямніцу вашага брата, ведае, як ён уцёк, ведае, куды ён уцёк са сваёй спадарожніцай? Штo, калі я прымусіла яго расказаць усё, што ён ведаў, ад слова да слова ў прысутнасці гэтага ворага, які быў схованы і ўсё чуў? Штo, калі ў гэты час я сядзела, пазіраючы ў твар гэтаму ворагу, і бачыла, як ён страчваў чалавечыя рысы? Штo, калі я бачыла, як ён звар'яцеўшы, кінуўся ў пагоню? Штo, калі я ведаю цяпер: ён у дарозе—д'ябал у вобразе чалавека—і праз некалькі гадзін дагоніць яго?

— Прыміце руку!—адхіснуўшыся, ускрыкнула Херыет.— Выбрайцеся! Ваша дакрананне наводзіць на мяне жак!

— Усё гэта я зрабіла!—прадаўжала яна, таксама пільна пазіраючы на Херыет і не звяртаючы ўвагі на яе выкрык.—Хіба голас мой і твар не сведчыць аб тым, што сапраўды я гэта зрабіла? Вы верыце таму, што я вам кажу?

— Баюся, што павінна паверыць. Пусціце маю руку.

— Пачакайце! Яшчэ хвілінку! Вы можаце зразумець, якой глыбокай была прагнасць помсты, калі яна так доўга цягнулася і штурхнула мяне на гэты крок?

— Гэта жахліва!—ускрыкнула Херыет.

— Значыцца,—хрыплым голасам сказала Эліс,—цяпер, калі вы зноў бачыце мяне, а я пакорліва стаю на каленях, дакранаючыся да вашай рукі, пазіраю вам у твар, вы можаце паверыць, што тая барацьба, якая адбывалася ў маёй душы, была страшэннай. Я саромлюся гаварыць гэтыя словы, але я адчула літасць. Я ненавіжу сябе! Я змагалася з сабою ўвесь дзень і ўсю мінулую ноч, але я без ўсякай прычыны адчуваю да яго літасць і... калі гэта магчыма, хачу выправіць тое, што я зрабіла. Толькі-б яны не сустрэліся цяпер, калі яго праследваць страціў галаву! Калі-б вы бачылі яго ўчора вечарам, калі ён пайшоў, вы зразумелі-б, якая небяспека пагражае.

— Як яе папярэдзіць? Штo я магу зрабіць?—закрычала Херыет.

— Цалюткую ноч,—спяшаючыся прадаўжала тая,—я бачыла яго, залітага крывёю, і, аднак, я не спала. Увесь дзень я адчувала, што ён каля мяне.

— Штo я магу зрабіць?—паўтарыла Херыет, уздрыгануўшы ад гэтых слоў.

— Калі хто-небудзь можа напісаць яму, ці выправіць палісманца, ці паехаць да яго, няхай не траціць часу! Ён у Дыжоне! Вы ведаеце назву гэтага горада і дзе ён знаходзіцца?

— Так!

— Папярэдзьце яго, што чалавек, якога ён зрабіў сваім ворагам, страціў галаву ад вар'яцтва. Дамагайцеся, каб ён паехаў, пакуль не позна—калі яшчэ не позна,—і не сустракаўся з ім! Які-небудзь месяц можа мець велізарнае значэнне. Толькі-б іх сустрэча не здарылася па маёй віне. Дзе хочаце, толькі не там!

Калі хочаце, толькі не цяпер! Няхай яго вораг пойдзе за ім і знойдзе яго сам, але без маёй дапамогі! Хопіць з мяне таго цяжару, які я зношу.

Агонь больш не асвятляў яе чорных, як смоль, валасоў, яе твара і палаючых вачэй; яе рука не дакраналася да рукі Херыет; і там, дзе яна стаяла, не было ўжо нікога.

РАЗДЕЛ LIV

Уцекачы.

Час—за гадзіну да поўначы; месца—нумар у французскім гатэлі, які складаецца з некалькіх пакояў: цёмнай, халоднай пярэдняй, або карыдора, сталовай, гасцінай, спальні, другой гасцінай або будуара, які меншы за астатнія пакоі. На галоўную лесвіцу выходзяць толькі адны двустворчатыя дзверы, але ў кожным пакоі па двое-трое дзвярэй, і пакоі злучаюцца паміж сабою, а таксама з вузкімі ходамі ў сценах, што вядуць, як гэта нярэдка бывае ў такіх дамах, на чорную лесвіцу.

Сцены і столь пазалочаны і размалёваны; падлогі да бляску нацёрты воскам; малінавая драпіроўка навісае фестонамі над вокнамі, дзвярыма і люстрамі, а кандэлябры, сучкаватыя і выгнутыя, як галіны дрэў або рагі звяроў, тырчаць на абштых панеллю сценах.

У той вечар толькі ў адным пакоі—меншым з пералічаных вышэй—можна было бачыць асляпляльны бляск васковых свечак і іх адсвечванне ў люстрах, пазалоту і яркія фарбы. Бачны з пярэдняй, дзе цямя гарэла лямпа, праз рад цёмных пакояў, гэты пакой здаваўся ззяючым, як каштоўны камень. У цэнтры гэтага ззяння сядзела прыгожая жанчына—Эдзіт.

Яна была адна. Такая самая непакорлівая, ганарыстая жанчына. Ніякіх адзнак сораму на яе твары; позняе раскаянне не сагнула яе ганарлівай шыі. Па-ранейшаму ўладная і велічная і па-ранейшаму абыякавая да сябе самой і да ўсяго астатняга, яна сядзела, апусціўшы цёмныя вочы, і кагосьці чакала.

Калі ў замку знадворных дзвярэй павярнуўся ключ і ў пярэдняй пачуліся крокі, яна закалацілася і крыкнула: «Хто там?»

Ёй адказалі па-французску, і два лакеі, звонячы падносамі, увайшлі, каб накрыць на стол да вячэры.

Яна запыталася, хто загадаў ім гэта зрабіць.

— Мс'е даў распараджэнне, калі ён заняў гэты нумар. Мс'е сказаў, калі спыніўся тут на гадзіну en route¹, і пакінуў пісьмо для мадам... Мадам, вядома, яго атрымала?

— Так.

¹ Праездом.

Тысяча прабачэнняў! Раптоўная боязь, што пісьмэ, магчыма, забыліся перадаць, надало яму—лысаму барадатума лакею з суседняга рэстарана—роспачы. Мсье сказаў, што вячэра павінна быць гатова да гэтага часу, а таксама і аб тым, што ў пісьме ён папярэдзіў мадам аб адным распараджэнні. Мсье зрабіў гонар «Залатой галаве», выказаўшы жаданне, каб вячэра была ўдалікатна і тонкай. «Залатая галава» пастараецца апраўдаць яго давер'е.

Эдзіт больш нічога не сказала і задуменна сачыла за тым, як яны сервіравалі стол на дзве персоны і паставілі бутэлькі з віном. Перш чым яны накрылі на стол, яна ўстала і, узяўшы лямпу, прайшла ў спальню, а адтуль у гасціную, дзе агледзела спяшаючыся, але ўважліва ўсе дзверы, у асаблівасці тыя, якія вялі са спальні ў праход у сцяне. З гэтых дзвярэй яна выняла ключ і ўставіла яго са знадворнага боку. Пасля яна вярнулася.

Слугі—другі быў смуглявым, уедлівым суб'ектам, у куртцы, гладка выбрытым, з каротка астрыжанымі чорнымі валасамі—скончылі свае прыгатаванні і стаялі, аглядаючы стол. Першы лакей запытаўся ў мадам, ці хутка, на яе думку, прыедзе мсье.

Яна гэтага не ведала. Гэта было ўсёроўна.

Pardon! Вячэра гатова! Яе варта было-б пачаць зараз-жа. Мсье (які гаварыў па-французску, як анёл або як француз—гэта было ўсёроўна) вельмі выразна заявіў аб сваёй пунктуальнасці. Але англійская нацыя выслаўляецца сваёй пунктуальнасцю. Ах! Што за шум? Божа мой, гэта мсье! Вось ён!

Сапраўды, мсье, якога ўпусціў другі лакей, ішоў, пабліскваючы зубамі, па цёмных пакоях, якія нагадвалі ўваход у пачору, і, увайшоўшы ў гэта жыллё святла і фарб, абняў мадам і звярнуўся да яе па-французску, назваўшы яе сваёй чароўнай жонкай.

— Божа мой! Мадам вось-вось страціць прытомнасць! Мадам так узрадвалася, што ёй стала дрэнна!—Лысы барадаты слуга заўважыў гэта і не прамінуў крыкнуць.

Але мадам толькі адхіснулася і ўздрыганулася. Перш чым былі сказаны гэтыя словы, яна ўжо стаяла, паклаўшы руку на аксамітную спінку крэсла, выпрастаўшыся ва ўвесь рост і знерухомым тварам.

Гарачыя стравы былі прынесены на жароўні, халодныя ўжо стаялі на сталі, а запасныя прыборы на буфэце. Мсье быў задаволены такой сервіроўкай. З тае прычыны, што стол быў маленькі, яна яму здалася надта зручнай. Няхай яны паставяць жароўню на падлогу і ідуць. Ён сам будзе браць стравы.

— Прабачце!—далікатна сказаў лысы.—Гэта немагчыма! Мсье быў іншай думкі. Сёння яму нічыя паслугі больш не патрэбны.

— Але мадам...—пачаў лысы.

Мсье сказаў, што у мадам была свая пакаёўка. Гэтага было дастаткова.

Тысяча прабачэнняў! Не! У мадам не было пакаёўкі

— Я прыехала сюды адна,—сказала Эдзіт.—Мне так хацелася. Я прывыкла падарожнічаць; мне не патрэбны паслугі. Няхай нікога да мяне не прысылаюць.

Такім чынам, мс'е, дамагаючыся свайго немагчымага жадання, праводзіў абодвух слуг да знадворных дзвярэй і замкнуў іх за імі на ключ.

Калі шум замыкаемых Каркерам дзвярэй прайшоўся па ўсіх пакоях і даляцеў, нібы прыглушаны і прыдушаны, да гэтага апошняга і самага аддаленага пакоя, ён зліўся ў вушах Эдзіт з боем саборнага гадзінніка, які абвясціў поўнач. Яна чула, як Каркер спыніўся, таксама нібы прыслухоўваючыся, а пасля накіраваўся да яе, па дарозе зачыняючы за сабою ўсе дзверы. Яе рука на секунду адарвалася ад аксамітнага крэсла, каб прысунуць бліжэй нож, што ляжаў на сталe; пасля яна села як і раней.

— Дзіўна, што вы прыехалі сюды адна, дарагая мая!—сказаў ён уваходзячы.

— Што гэта азначае?—усклікнула яна.

Яна сказала гэта такім рэзкім тонам, так злосна павярнула галаву, так няветліва зірнула на яго і так панура насупіла бровы, што ён з лямпай у рuce спыніўся, пазіраючы на яе, нібы яна пазбавіла яго магчымасці рухацца.

— Я кажу—як дзіўна, што вы прыехалі сюды адна!—паўтарыў ён, нарэшце, паставіўшы лямпу і ўсміхаючыся самай ветлівай сваёй усмешкай.—Дапраўды-ж, гэта была залішняя перасцярога, якая магла нават пашкодзіць. Вы павінны былі наняць пакаёўку ў Гаўры або Руане, і часу ў вас для гэтага было дастаткова, хоць вы, мая дарагая, і самая капрызная і пераборлівая з усіх жанчын, а таксама і самая прыгожая. Сапраўднасць перавышае нават той вобраз, які я нястомна захоўваў у памяці ў часе гэтага пакутлівага выпрабавання і які я назіраў удзень і ўночы. Суровыя, жорсткія былі ўмовы выпрабавання!—з усмешкай прадаўжаў Каркер.—Але яны выкананы, асталіся ў мінулым, і тым больш цудоўнае, тым больш бяспечнае сучаснае! Мы знойдзем прытулак у Сіцыліі.

Ён весела накіраваўся да яе, але яна ўмомант схапіла са стала нож і адступілася на крок.

— Ні з месца!—сказала яна.—Не падыходзьце да мяне, калі вам дорага жыццё!

Абое пазіралі адно на аднаго. Твар яго выказваў раз'юшанасць і здзіўленне, але ён перамог гэтыя пачуцці і жартаўліва сказаў:

— Досыць, досыць! Мы-ж адны, і ніхто нас не бачыць і не чуе. Няўжо вы думаеце запалохаць мяне гэтай прытворнай добрадзейнасцю?

— Няўжо вы думаеце запалохаць мяне,—з запалам запырэчыла яна,—і прымусіць адмовіцца ад усякай вызначанай мною мэты

і ўсякага прынятага мною рашэння, калі будзеце напамінаць мне аб тым, што мы тут адны і няма адкуль чакаць дапамогі? Калі-б я баялася вас, хіба была-б я тут у глухую ноч і сказала-б вам тое, што маю намер сказаць?

— Што-ж іменна, прыгожая капрызніца?—запытаўся ён.

— Я нічога вам не скажу, пакуль вы не сядзеце вунь на тое крэсла,—адказала яна,—або скажу толькі адно: не падыходзьце да мяне! Ні кроку далей!

— Ці не прымаеце вы мяне за свайго мужа?—усміхнуўся ён. Нічога не адказваючы яму, яна выцягнула руку, паказваючы на крэсла.

Ён прыкусіў губу, нахмурыўся, засмяяўся і сеў.

Яна паклала нож на стол і, дакрануўшыся рукою да карсажа, сказала:

— Тут у мяне схованы зусім не сувенір каханья. Не жадаючы яшчэ раз цярпець ваша дакрананне, я павярну гэты прадмет супроць вас,—цяпер вы гэта ведаеце,—з большай ахвотай, чым супроць усякага з паўзучых гадаў!

Ён паспрабаваў весела засмяяцца і папрасіў яе хутчэй скончыць гэту камедыю, бо стыне вячэра.

— Колькі разоў,—прадаўжала Эдзіт, скіраваўшы на яго папуры позірк,—вы з уласцівай вам нагласцю і подласцю зневажалі мяне і крыўдзілі? Колькі разоў вы раздувалі агонь, на якім я курчылася на працягу двух год, і падбухторвалі мяне да жорсткай помсты ў хвіліны самага жаклівага для мяне катавання?

— Не сумняваюся, пані,—адказаў ён,—што вы добрасумленна вялі падлік, і ён досыць дакладны. Годзі, Эдзіт! Усё гэта было да месца ў адносінах да гэтага бедака—вашага мужа...

— А што, калі-б,—пачала яна, сочачы за ім з такой ганарлівай пагардай і агідай, што ён мімаволі скурчыўся, як ні стараўся храбрыцца,—што, калі-б усе іншыя прычыны пагарджаць ім развееліся, як пух, і замест іх досыць было толькі адной—той, што вы былі яго дарадчыкам і любімцам?

— З гэтай вось прычыны вы і ўцяклі са мною?—дакорліва запытаўся ён.

— Так, і таму вось мы і знаходзімся тварам у твар у апошні раз. Няшчасны! Сёння ўночы мы сустрэліся і сёння ўночы расстанемся, бо я ні на хвіліну не астануся тут пасля таго, як выкажу ўсё!

Ён злосна павярнуўся да яе і схопіўся рукою за стол, але не ўстаў і нічога не адказаў.

— Я—жанчына, якую з самага дзяцінства ганьбілі. Мяне прадавалі і адкідалі, выстаўлялі на паказ і расхвальвалі, пакуль я не адчула глыбокай агіды. Мае бедныя, але гордыя сябры пагядалі на гэта з ухвалай, і ўсякая сувязь паміж намі парвалася ў маім сэрцы. Я асталася адна на свеце, вельмі добра памятаючы

аб тым, якім бяздушным быў для мяне гэты свет і якой бяздушнай частачкай яго была я сама. Вы гэта ведаеце і ведаеце таксама, што мой поспех у грамадзе не мае для мяне ніякай цаны.

— Так. Мне так здавалася,—сказаў ён.

— І вы на гэта разлічвалі,—падхапіла яна,—і, значыцца, праследвалі мяне. Я дапусціла, каб мяне прадалі таксама ганебна, як прадаюць на нявольніцкім рынку жанчыну з пятлёю на шыі. Вы гэта ведаеце!

— Так,—сказаў ён, ашчэрыўшы зубы.—Я гэта ведаю.

— І на гэта разлічвалі,—паўтарыла яна,—і, значыцца, праследвалі мяне. Пасля вяселля я пераканалася, што не абаронена ад ганьбы, ад дамаганняў і праследвання нейкага агіднага нягодніка, і я адчула, што да гэтага часу я яшчэ не ведала, што азначае зневажэнне. Гэтай ганьбай надарыў мяне мой муж. Не ведаю, супроць каго я загарэлася большым гневамі—супроць пана ці супроць слугі!

Ён пільна пазіраў на яе.

— Што магла-б я сказаць вам аб гонары або нявіннасці?—прадаўжала яна.—Якое-б гэта мела значэнне для вас, якое гэта мела-б значэнне для мяне? Але калі я скажу вам, што ад агіды кроў стыне ў маіх жылах, калі вы дакранаецеся да маёй рукі, калі я скажу, што з той хвіліны, калі я першы раз вас убачыла і зненавідзела, вы былі для мяне самай паганай істотай, якая не мае сабе падобнай на зямлі, што тады?

Ён адказаў, ціха засмяўшыся:

— Так, што тады, мая каралева?

— Што было ў той вечар, калі вы, набраўшыся адвагі пасля сцэны, што была разыграная на вашых вачах, асмеліліся прысці да мяне ў пакой і загаварыць са мною?—запыталася яна.

Ён паціснуў плячыма і зноў засмяўся.

— Што было ў той вечар?—паўтарыла яна.

— У вас такая добрая памяць,—адказаў ён,—што вы, вядома, можаце гэта ўспомніць.

— Так, магу!—сказала яна.—Слухайце! Загаварыўшы тады аб уцёках, не аб гэтых уцёках, але аб тых, якімі яны вам уяўляліся,—вы мне казалі, што я сябе загубіла; я, паводле вашых слоў, сябе загубіла, бо дапусціла гэта спатканне, даўшы вам магчымасць быць злоўленым, калі вы знойдзеце гэта патрэбным, і шчыра вам прызналася, што да мужа я не адчуваю нічога, апрача агіды. Вы маглі мяне ачарніць, і мая рэпутацыя добрадейнай жанчыны залежыла ад вас.

— У каханні ўсе сродкі...—перапыніў ён усміхаючыся.—Старая прыказка...

— У той самы вечар,—прадаўжала Эдзіт,—я ацуралася ад ўсяго, апрача гневу і нянавісці. Я нанесла ўдар, які разбіў нашэнт вашага ганарлівага пана, а вас прымусіў стаяць вось тут,

перада мною, пазіраць на мяне і даведацца, нарэшце, якая ў мяне мэта!

З моцным праклёнам ён усхапіўся з крэсла. Яна сунула руку за карсаж, і ніводзін палец у яе не здрыгануўся, ніводзін волос на галаве не зварухнуўся. Ён стаяў нерухома, яна таксама; паміж імі—стол і крэсла.

Яе пабліскаючыя вочы—на момант яна іх падняла—зноў спыніліся на Каркеры, і яна працягнула яму пісьмы, трымаючы іх левай рукой.

— Паглядзіце на іх!—пагардліва сказала яна.—Вы адрасавалі іх мне на выдуманая імя. Пад гэтым імем вы цяпер жывецце; адно адрасавана сюды, другое—на нейкую прамежную станцыю. Яны не распчатаны. Вазьміце іх назад!

Яна іх скамячыла і шпурнула да яго ног. А калі яна зноў зірнула на яго, у яе на твары была ўсмішка.

— Сёння ўночы мы сустрэліся і сёння ўночы мы расстанемся—сказала яна.—Надта рана вы пачалі марыць аб Сіцыліі.

— Эдзіт!—закрычаў ён з пагражальным жэстам.—Сядзьце! Час скончыць з гэтым! Які д'ябал усяліўся ў вас?

— Імя ім легіён!—адказала яна, ганарліва выпрастаўшыся, нібы жадаючы знішчыць яго.—Вы са сваім панам выгадавалі іх на добрай глебе, і яны разарвуць вас абодвух. Здрадзіўшы яму, здрадзіўшы яго нявіннаму дзіцяці, здрадзіўшы ўсяму і ўсім, ідзіце і пахваляйцеся сваёй перамогай нада мной і скрыгайце зубамі, ведаючы, што вы хлусіце!

Ён стаяў перад ёю, мармытаў пагрозы і панура азіраўся навокал, нібы шукаючы штосьці, з дапамогай чаго ён-бы яе перамог.

— Так мы з вамі не расстанемся,—сказаў ён.—Няўжо вы лічыце мяне дурным, думаючы, што я вас пушчу, калі вы не ўладаеце сабою?

— Няўжо вы думаеце, што мяне можна ўтрымаць?—адазвалася яна.

Ён прадаў-бы сваю душу, толькі каб прыбіць яе тут да падлогі, ва ўсёй яе прыгажосці, з бездапаможна павішымі рукамі. Але ён не мог пазіраць на яе без страху.

— На развітанне выслухайце мае перасцярогі! Будзьце напатагове!—сказала яна і зноў усміхнулася.—Вам здрадзілі, гэта лёс усіх здраднікаў. Вядома, што вы знаходзіцеся тут, або павінны сюды прыехаць. Сёння вечарам я бачыла на вуліцы ў карэце майго мужа!

— Вы хлусіце, нягодніца!—закрычаў Каркер.

У тую-ж хвіліну ў пярэдняй моцна зазванілі. Ён пабляднеў, а яна падняла руку, нібы чараўніца, якая сваімі закліканнямі выклікала гэты гук.

— Вось! Чуеце?

Ён прыхінуўся спіною да дзвярэй, бо заўважыў у іх нейкую перамену і падумаў, што яна хоча вышмыгнуць міма яго. Але яна хутка вышла ў процілеглыя дзверы, якія вялі ў спальню, і захлопнула іх за сабою.

Ён падумаў, што спалох, выкліканы гэтай начной трывогай, зламаў яе ўпартасць, бо яна і без таго ўжо была стомлена. Расчыніўшы дзверы, ён паспяшаўся пайсці за ёю.

Але ў пакоі было цёмна, а з прычыны таго, што яна не адзывалася на яго голас, яму мімаволі давялося вярнуцца па лямпу. Высока трымаючы лямпу, ён аглядаўся навокал, думаючы, што яна забралася куды-небудзь у куток; але ў пакоі нікога не было. Тады ён перайшоў у гасціную, пасля ў сталовую, ідучы няўпэўнена, як чалавек, які знаходзіцца ў незнаёмым месцы; баязліва азіраўся і заглядаў за шырмы і канапы, але яе не было нідзе.

Увесь гэты час званочак зноў і зноў пачынаў пазвонваць. У дзверы ўжо стукалі. Ён паставіў лямпу і, падышоўшы да дзвярэй, пачаў прыслухоўвацца. Размаўлялі некалькі чалавек; прынамсі, двое з іх гаварылі па-англійску; не гледзячы на тое, што дзверы былі тоўстыя, і не гледзячы на шум, ён занадта добра ведаў адзін з гэтых галасоў, каб сумнявацца, хто гаворыць.

Ён зноў узяў лямпу і пайшоў назад цераз усё пакоі, прыпыняючыся ў дзвярах і, трымаючы лямпу над галавой, аглядаўся навокал. Ён стаяў, у спальні, як раптам яго ўвагу прыцягнулі дзверы, што вялі ў праход у сцяне. Ён падышоў да іх і пераканаўся, што яны замкнуты знадворку. Але, адыходзячы Эдзіт згубіла вуаль, якая асталася ў дзвярах.

Увесь гэты час людзі на пляцоўцы лесвіцы званілі і рукамі і нагамі білі ў дзверы.

Ён не быў баязліўцам, але гэтыя гукі, сцэна, што адбылася перад імі, крушэнне ўсіх яго планаў (як гэта ні дзіўна, але ён быў бы значна мацнейшым, калі-б яны не рухнулі), позні час, ўсведамленне, што блізка няма нікога, да каго-б ён мог звярнуцца з просьбай аб сяброўскай ласцы,—усё гэта прывяло яго да панічнай жахлівасці. Ён паспрабаваў выламаць дзверы, ў якіх засталася вуаль, але гэта было яму не па сіле. Ён адчыніў акно і праз жалюзі паглядзеў уніз, на двор; але вышыня была значная, а каменні не ведалі літасці.

Званкі і стук не спыняліся, не праходзіў і панічны страх. Ён вярнуўся да дзвярэй у спальні і, з распачку напружваючы ўсе свае сілы, адчыніў іх. Ubачыўшы недалёка вузкую лесвіцу і адчуўшы струмень начнага паветра, ён, крадучыся, вярнуўся назад па капялюш і паліто, пасля моцна зачыніў за сабою дзверы, паціхеньку спусціўся па лесвіцы, трымаючы ў руцэ лямпу, якую пасля патушыў і паставіў у куток, і вышаў пад зорнае неба.

РАЗДЕЛ LV

Роб Тачыльшчык пазбаўляецца месца.

Вартаўнік ля жалезных варот, што аддзялялі двор ад вуліцы, пакінуў дзверы старожкі адчыненымі і пайшоў, маючы намер, бяспрэчна, далучыцца да тых, хто падняў шум ля дзвярэй на пляцоўцы параднай лесвіцы. Асцярожна падняўшы засоўку, Каркер вышмыгнуў на вуліцу, стараючыся не шумець, прычыніў скрыпучыя вароты і паспяшаўся пайсці.

У ліхаманкавай трывозе, выкліканай яго знявагай і бясільнай злосцю, ён канчаткова паддаўся ахапіўшаму яго панічнаму страху. Страх дасягнуў такіх памераў, што Каркер гатоў быў слепа кінуцца насустрач усякай небяспецы, толькі-б не сутыкнуцца з чалавекам, якога ён дзве гадзіны назад лічыў не заслугоўваючым увагі.

Ён падняў парочны твар, пакарэжаны трывогай, да начнога неба, дзе зоркі, такія спакойныя, свяцілі таксама, як і ў тую хвіліну, калі ён, крадучыся, вышаў у двор; і ён спыніўся, каб падумаць аб тым, што цяпер робяць. Баязнь хавацца ў чужым далёкім горадзе, дзе закон, магчыма, не абароніць яго, баязнь—яшчэ больш моцная—шукаць прытулку ў Італіі або Сіцыліі, дзе наёмны забойца можа прыкончыць яго ў цёмным завулку—недарэчная думка, унушаная грэхам і страхам,—і, нарэшце, нейкае смутнае жаданне дзейнічаць насуперак ранейшым сваім намерам, калі ўжо ў яго ўсе планы рухнулі,—усё гэта штурхала яго ехаць у Англію.

«Там я буду ва ўсякім выпадку ў большай бяспецы,—падумаў ён.—Калі я вырашу не сустракацца з гэтым вар'ятам, там мяне цяжэй будзе высачыць, чым тут, за граніцай. Калі-ж я адважуся на сустрэчу (калі пройдзе гэты пракляты прыпадак), я буду, прынамсі, не адзін, як тут, дзе няма каму слова сказаць, няма з кім параіцца, няма нікога, хто-б мне дапамог. Там мяне не будуць гнаць і цкаваць як пацука».

Ён прамармытаў праз зубы імя Эдзіт і сціснуў руку ў кулак. Прабіраючыся ў цені масіўных будынкаў, ён сціскаў зубы, заклікаючы на яе галаву страшэнныя праклёны і аглядаўся па баках, як быццам шукаў яе. Крадучыся, ён дайшоў да варот пастаялага двара. Усе спалі; але калі ён пазваніў, то з'явіўся нейкі чалавек з ліхтаром, і хутка ён ужо стаяў з гэтым чалавекам у карэтным будынку і дамаўляўся аб найме старога фэтона¹, каб ехаць у Парыж.

Дамовіліся хутка, і адразу-ж паслалі прывесці коней. Даўшы распараджэнне, каб экіпаж паехаў услед за ім, ён, крадучыся, выбраўся з горада, прамінуў стары крэпасны вал і вышаў на дарогу; яна шбы струменіла патокам па цёмнай раўніне.

¹ Фэтон—адкрыты лёгкі экіпаж.

Здавалася яму, што ён ішоў доўга і прайшоў вялікую адлегласць, часта спыняючыся і прыслухоўваючыся. Нарэшце, да яго насцярожанага слыху даляцеў звон бубяцоў. Звонячы то цішэй, то мацней, то зусім заміраючы, то спыняючы званіць там, дзе была надта дрэнная дарога, то звонячы бойка і весела,—яны набліжаліся і, нарэшце, моцна закрычаўшы і ляскуўшы пугай, фарэйтар¹, захутаны па вушы, спыніў каля яго чацвёрку коней.

— Хто там ідзе? Мс'е?

— Так.

— Мс'е прайшоў не малую дарогу ў цёмную ноч.

— Глупства. У кожнага свой густ. Больш ніхто не заказваў коней на паштовай станцыі?

— Тысяча чарцей! Прашу прабачэння! Ці заказваў хто коней? У такі час? Не.

— Слухайце, прыяцель! Я надта спяшаюся. Паглядзім, ці хутка мы будзем пасоўвацца ўперад. Чым хутчэй, тым больш атрымаеце на выпіўку. У дарогу! Жвавей!

— Хало! Хуп! Хало! Хі!

І галошам уперад, па чорнай раўніне, распыркваючы пыл і грязь!

Ён не мог думаць колькі-небудзь складна. Ён не мог аддзяліць адзін прадмет размышлення ад другога настолькі, каб хоць на хвіліну сканцэнтравана толькі на ім. Затоеную нянавісць да жанчыны, якая, завабіўшы яго ў гэту пастку, адпомсціла за сябе, ён адчуваў увесь час; і ўродлівыя планы помсты роўніліся ў яго галаве, але ўсё гэта было туманна. Думкі яго хутка і непаслядоўна змянялі адна другую. І калі ён так ліхаманкава і бясплодна спрабаваў разважаць, яго ўпарта праследвала думка, што лепш-бы яму адкласці развагі на нейкі няпэўны тэрмін.

Пасля яму ўспомніліся даўно прамінуўшыя дні, што перажыў ён перад другім шлюбам. Ён успомніў аб тым, як зайздросціў сыну, як зайздросціў дачцэ, з якім спрытам утрымліваў на адлегласці ўсіх, хто дамагаўся блізкага знаёмства, як абвёў ашуканага ім чалавека рысай, праз якую ніхто, апрача яго, не мог пераступіць, а тады ён падумаў: няўжо ўсё гэта ён рабіў для таго, каб уцякаць цяпер, як зацкаваны злодзея, ад гэтага ашуканага ім небаракі?

Ён гатоў быў пакончыць самагубствам, караючы сябе за баязлівасць, але гэта баязлівасць была сапраўды ценем яго паражэння, якога нельга было адарваць ад яго. Апантаны бяспільнай злосцю, ён ненавідзеў Эдзіт, ненавідзеў містэра Домбі, ненавідзеў самога сябе, але тым не менш ён уцякаў і нічога іншага не мог зрабіць.

¹ Фарэйтар—слуга, які едзе конна на адным з коней, запражаных чацвёркай або шасцёркай у экіпаж.

Зноў і зноў ён прыслухоўваўся, ці не чуваць за яго спіной стук колаў. Зноў і зноў яму здавалася быццам гэты стук робіцца ўсё мацнейшым і мацнейшым. Нарэшце, ён да такой ступені ў гэтым пераканаўся, што крыкнуў: «Стой!», нават страту часу лічыў за лепшае, чым такая няўпэўненасць.

— Чорт пабяры!—крыкнуў фарэйтэр азірнуўшыся.—У чым справа?

— Прыслухайцеся! Што гэта такое?

— Што?

— Што гэта за шум?

— Ах, ліха-б цябе ўзяло, стой спакойна, разбойнік!—Пры гэтых словах ён звярнуўся да каня, які страляў бубенчыкамі.

— Які шум?

— Ззаду. Ці не імчыцца хто галопам? Вось! чуеце?

— Уродзіна, свіное рыла, стой спакойна!—Гэта тычылася другога каня, які ўкусіў свайго суседа, што напалохаў двух іншых коней, а тыя рвануліся ўперад і спыніліся.—Нікога там няма.

— Нікога?

— Нікога, хіба толькі досвітак хутка.

— Здаецца, вы не памыляецеся. Цяпер і я нічога не чую. Паганяйце коней!

І вось пацямнелі зоркі, развіднівала, і ён, стоячы ў фаэtone і аглядаючыся назад, мог адрозніць дарогу, па якой праехаў, і пераканацца, што на ёй не відаць нікога. І неўзабаве развіднела, і сонца асвятліла палі і вінаграднікі; і рабочыя, па адным выходзячы са сваіх маленькіх часовых халуп, размешчаных каля каменняў, наваленых ля дарогі, папраўлялі праезджую дарогу або жавалі хлеб. Пасля паказаліся сяляне, што ішлі на работу або на рынак, ляніва паглядаючы на яго, калі ён праезджаў міма.

Панура стуліўшыся ў кутку фаэтона і імкнучыся толькі ехаць хутка,—часамі ён уставаў і ехаў стоячы на працягу цэлай мілі і пазіраў назад, калі вакол была адкрытая мясцовасць,—ён рушыў далей, па-ранейшаму адкладаючы размышленні на няпэўны тэрмін, па-ранейшаму пакутуючы ад няпэўных думак.

Аднастайны звон бубянцеў і стук капытоў, аднастайнасць яго трывогі і бяспільнай лютасці, аднастайнае чаргаванне страху, шкадаванняў і гневу ператварылі гэта падарожжа ў нейкі прывід, у якім не было нічога рэальнага, апрача яго ўласных мучэнняў.

Гэта быў прывід: доўгія дарогі, што цягнуліся да гарызонта, які заўсёды адступаў і якога цяжка дасягнуць; масты, цэрквы, паштовыя станцыі, новыя коні, якіх запрагалі супроць іх волі; маленькія могілкі з чорнымі пакрыўленымі крыжамі на магілах і вісеўшымі на іх завяўшымі вянкамі, зноў доўгія дарогі, што

цягнуліся ўгару і пад гару, да здрадніцкага гарызонта. Раніца, поўдзень і заход сонца; ноч і ўсход маладога месяца.

Гэта быў прывід: пакінуць на час доўгія дарогі і ехаць па дрэнным бруку: стукаць і грымець па ім і пазіраць на званіцу, якая падымаецца над дахамі дамоў; выйсці з экіпажа, таропка закусваць і вялікімі глыткамі піць віно, якое не надавала бадзёрасці.

Не спаць, але часамі драмаць з адкрытымі вачыма і, уздрыганушы, усхапіцца і голасна адгукнуцца на зданнёвы голас. Праклінаць самога сябе за тое, што ён знаходзіцца тут, за тое, што ўцёк, за тое, што даў ёй магчымасць уцячы, за тое, што не сустрэўся з ім і не зрабіў яму выкліку. Вечна жыць у варожасці з усім светам, але перш за ўсё—з самім сабой.

Гэта было ліхаманкавым прывідам: вобразы мінулага, пераблытаныя з вобразами сучаснага; яго жыццё і ўцёкі, што зліліся разам. Шалёна спяшацца кудысьці, дзе ён павінен быць. Старыя сцэны, якія ўрываліся ў тое новае, што траплялася яму па дарозе.

Гэта быў прывід: бясконцыя перамены, і ўсё той самы аднастайны звон бубенчыкаў, стук колаў і капытоў, і няма спакою. Гарады і вёскі, паштовыя станцыі, коні, узгоркі і даліны, святло і цемра, дарогі і брук, горы і даліны, дождж і пагода, і ўсё той самы аднастайны звон бубянцоў, стук колаў і капытоў, і няма спакою.

Гэта быў прывід. Пад'язджаць, нарэшце, па больш залюдненых дарогах да далёкай сталіцы і імчацца міма старадаўніх сабораў і праз маленькія гарадкі і вёскі, раскіданыя цяпер пры дарозе больш густа, чым раней, і сядзецц, стуліўшыся ў кутку, прыкрыўшы твар плашчом, калі праходзяць глядзелі на яго. Пакутваць ад смагі і адчуваць галавакружэнне і блізкасць вар'яцтва. І ўсё-такі рвацца ўперад, нібы ён не мог спыніцца, і ўехаць у Парыж, дзе мутная рака па-ранейшаму каціла свае быстрыя воды.

Гэта быў прывід: аднастайны звон бубянцоў і стук колаў і капытоў, нарэшце, паглынутыя шумам і грукатам. Паступовае заміранне гэтага гулу, калі ён выехаў у другім экіпажы, праз другую заставу. Зноў аднастайны звон, калі ён ехаў да морскага берагу, звон бубянцоў і стук колаў і капытоў, і няма спакою.

Гэта быў прывід: павольна падняцца на ўзгорак і на вяршыні яго адчуць свежы марскі вецер і ўбачыць водбліскі ранішняга святла на грэбенях далёкіх хваль. Спусціцца ў порт у момант прыліву і бачыць рыбацкія лодкі, што варочаюцца назад, і радасна чакаючых жанчын і дзяцей. Адыходзіць ад берагу і пазіраць на яго з палубы, калі ён здаваўся туманнай смугой, дзе-ні-дзе прарэзаным сонцам, якое асвятляла зямлю. Зыб, пырскі і шэпт ціхага мора. Другая шэрая паласа на вадзе, на шляху судна, што хутка святлела і ўздымалася. Кручы, дамы, млыны, цэрквы, што вырысоўваліся ўсё ясней і ясней.

Высадзіцца на бераг, цурацца ўсіх і кожнага; і быць, нарэшце, зноў у Англіі.

У гэтай напоўдрымоце яму прышла ў галаву думка паехаць у аддаленую вёску, якую ён ведаў, прытаіцца там, выведаць навакольным шляхам, якія разыйшліся чуткі, вырашыць, як патрэбна дзейнічаць. Усё ў тым-жа прыглушаным стане ён успомніў аб адной чыгуначнай станцыі, адкуль ён павінен быў ехаць па другой ветцы да месца свайго прызначэння і дзе была скромная гасцініца. Ён смутна падумаў аб тым, што можна спыніцца там і адпачыць.

З такімі намерамі ён пастараўся як мага хутчэй прашмыгнуць у вагон, лёг, закруціўшыся ў плашч і прыкінуўшыся, што спіць, і яго хутка аднеслі ад мора ў глыбіню краіны, да зелянеючых палёў. Прыехаўшы на станцыю, ён выглянуў з акна і ўважліва агледзеў яе. Успаміны аб ёй, здавалася, не ашукалі яго. Гэта было самотнае месечка на ўскраі невялікага лесу. Толькі адзін дом быў відаць там, нанова пабудаваны, акружаны надзвычайным садамі; бліжэйшы маленькі гарадок знаходзіўся на адлегласці некалькіх міль. Тут ён вышаў з вагона, і, нікім не заўважаны, накіраваўся проста ў таверну і заняў два сумежныя пакоі, размешчаныя ў баку.

Ён хацеў адпачыць і зноў набыць самаўладанне і душэўную роўнавагу. Быў ён аглушаны і адчуваў страшэнную стомленасць.

— Які ў нас сёння дзень?—запытаўся ён у лакея, які накрываў стол да абеду.

— Які дзень, сэр?

— Сёння серада?

— Серада, сэр? Не, сэр. Чацвер, сэр.

— Я забыўся. Якая гадзіна? У мяне гадзіннік не заведзены.

— Пяць гадзін без некалькіх хвілін, сэр. Напэўна, доўга падарожнічалі, сэр?

— Так.

— Па чыгунцы, сэр?

— Так.

— Надта стомна, сэр.

— Шмат бывае прыезджых?

— Так, сэр. Але цяпер нікога няма.

Пасля абеду ён выпіў шмат віна, але дарэмна. Такімі штучнымі сродкамі ён не мог сябе заспакоіць. Не было забыцца, і не было спакою.

Колькі часу ён сядзеў, піў і думаў—на гэта ніхто не мог адказаць з меншай упэўненасцю, чым ён сам. Але ён ведаў, што сядзеў доўга, гарэла свечка, і раптам ён усахпіўся і з жахам пачаў прыслухоўвацца.

Бо на гэты раз гэта не здалося яму. Зямля дрыжэла, у доме грукацела, штосьці шалёна і імкліва ляцела ў паветры! Ён адчуваў, як яно набліжалася і праімчалася міма. Але, гадбегшы да акна і ўбачыўшы, што гэта такое, ён, тым не менш, адскочыў, нібы небяспечна было на яго пазіраць.

Праклёны на гэтага вогненага д'ябла, які так плаўна імчыцца з грукатам удалечыню, пакідае за сабой у даліне водбліск святла і злавесны дым і знікае! Каркеру здавалася, быццам яго хутка схапілі з дарогі гэтага д'ябла і выратавалі, калі яму пагражала небяспека быць разарваным на кавалкі.

Не могучы заснуць, адчуваючы, а магчыма, яму гэта здавалася, што яго нястрымна цягне да гэтай дарогі, ён вышаў з дому і пачаў бадзяцца ля самага яе краю, адзначаючы шлях пезда па попелу, які ляжаў на шпалах, і пытаючыся ў самога сябе, калі-ж нарэшце, праімчыцца яшчэ адзін дэман.

Ён дачакаўся наступнага пезда, а пасля яшчэ аднаго. Ён блукаў каля станцыі, чакаючы, каб якая-небудзь з гэтых пачвар спынілася тут, а калі адна з іх спынілася і яе адчпілі ад вагонаў, каб гэта пачвара магла набраць вады, Каркер падышоў да яе і пачаў разглядаць цяжкія яе колы і медныя грудзі і думаць аб тым, якой жорсткай сілай і магутнасцю надзелена яна. О, бачыць, як гэтыя велізарныя колы пачынаюць памалу круціцца і думаць аб тым, як яны находзяць на цябе і крышаць косці!

Узбуджаны віном і патрэбай у адпачынку—гэту патрэбу, не глядзячы на надзвычайную яго стомленасць, нельга было задаволіць,—ён не кінуў хваравіта думаць аб гэтым. Калі ён вярнуўся ў свой пакой—гэта было каля поўначы,—пачвары ўсё яшчэ гналіся за ім, і ён сядзеў, прыслухоўваючыся, ці не падыходзіць яшчэ адзін пезд.

Так было і ў пасцелі, калі ён лёг, не спадзяючыся заснуць. Так прадаўжалася ўсю ноч. Не аўладаўшы сабой, ён усё больш і больш, калі толькі гэта было магчыма, траціў над сабою ўладу ў начныя гадзіны. Калі пачало днець, ён усё яшчэ пакутваў ад думак, усё яшчэ адкладаў размышленні да таго часу, калі становішча яго палепшыцца; мінулае, сучаснае і будучае няўцямна вырысоўваліся перад ім, а ён траціў усякую здольнасць сканцэнтравачь увагу на чым-небудзь адным.

— Калі адыходзіць мой пезд?—запытаўся ён у лакея, які прыслугоўваў яму напярэдадні і ўвайшоў цяпер са свечкай.

— Прыкладна ў чвэрць пятай, сэр. Кур'ерскі праходзіць у чатыры гадзіны, сэр. Ён тут не спыняецца.

Ён правёў рукой па запалёнай галаве і паглядзеў на гадзіннік. Было каля паловы чацвертай.

— Здаецца, вы адзін едзеце, сэр,—заўважыў слуга.—Тут спыніліся яшчэ два джэнтльмены, сэр, але яны чакаюць пезда на Лондан.

— Вы як быццам казалі, што тут нікога няма,—сказаў Каркер, павярнуўшыся да яго і адлюстраваўшы на сваім твары пада-

бенства той усмешкі, якою ён усміхаўся, калі бываў разгневаны або што-небудзь падазраваў.

— Тады нікога не было, сэр. Два джэнтльмены прыехалі ўночы з поездам, які тут спыняецца. Прынесці цёплай вады, сэр?

— Не. І забярыце свечку. Тут досыць святла для мяне.

У пасцель ён кінуўся поўраздетым і, як толькі слуга пайшоў, паспяшаўся падысці да акна. Ноч адступілася перад халодным ранішнім святлом, і на небе ўжо загарэлася чырвоная зарава ўзыходзячага сонца. Ён змачыў вадой галаву, памыўся—гэта яго ніколі не асвятляла,—спяшаючыся апрануўся, заплаціў па рахунку і вышаў.

Ён заплаціў за праезд да той вёскі, дзе меўкаваў спыніцца, і пачаў хадзіць узад і ўперад, паглядаючы ўздоўж чыгуначнага пуці, дзе з аднаго боку разлягалася даліна, а з другога—цёмны мост; і раптам, зрабіўшы паварот там, дзе канчалася драўляная платформа, па якой ён прахаджваўся, ён убачыў чалавека, ад якога ўцёк. Той вышаў з дзвярэй станцыі, адкуль вышаў і ён сам. І вочы іх сустрэліся.

Узрушаны, ён пахіснуўся і паваліўся на чыгуначнае палатно. Але, адразу падняўшыся, ён адступіўся крокі на два, каб павялічыць адлегласць паміж сабой і праследвальнікам, і, дыхаючы хутка і перарывіста, падняў на яго вочы.

Ён пачуў крык—ізноў крык,—убачыў, што твар, змучаны прагнасцю помсты, пакарэжыўся ад жаху... Адчуў, як дрыжыць зямля, умомант зразумеў... яна набліжаецца... закрычаў... азірнуўся... убачыў проста перад сабой чырвоныя вочы, затуманеныя і цяжныя пры дзённым святле... быў збіты з ног, падхоплены, закручаны, уцягнуты коламі... яны скруцілі яго, адрываючы рукі і ногі, і, апаліўшы сваім жарам, адкінулі яго пакалечаны астаткі.

Калі падарожнік, якога пазналі, апрытомнеў, ён убачыў чатырох людзей, якія неслі на дошцы нешта цяжкое і нерухомае, нечым прыкрытае, і убачыў, як адганялі сабак, якія абнюхвалі чыгуначнае палатно, і попелам засыпалі яго кроў.

РАЗДЕЛ LVI

Шмат хто ў захапленні, а Баявы Певень незадаволены.

Ля Мічмана было надта ажыўлена. Нарэшце такі з'явіўся містэр Тутс і Сюзен! Сюзен кінулася, як звар'яцелая, наверх, а містэр Тутс з Пеўнем прайшлі ў гасціную.

— Ох мая любая дарагая ненаглядная міс Флой!—закрычала Ніпер, урываючыся ў пакой Флой.—Падумаць толькі што справа дойдзе да гэтага і я знайду вас тут маю галубку і няма ў вас дома, які вы маглі-б назваць родным, але больш я ніколі, ніколі не пайду ад вас міс Флой!

Выказаўшы гэта без ніякіх намёкаў на знакі прыпынку, міс Ніпер апусцілася на калені перад сваёй гаспадыняй і моцна абняла яе.

— Дарагая мая!—прадаўжала С'юзен.—Я ведаю ўсё, што здарылася, усё ведаю, мая любачка, і я задыхаюся, дайце мне паветра!

— С'юзен, любая, добрая С'юзен!—сказала Фларэнс.

— Ды я-ж была пры ёй, калі яна была дзіцем! І няўжо яна сапраўды выходзіць замуж?

— Хто вам гэта сказаў?—Запыталася Фларэнс.

— Ах, божа мой! Гэты блажэнны Тутс!—істэрычна адказала С'юзен.—Я ведала, што ён не памыляецца, дарагая мая, надта ўжо блізка да сэрца ён гэта прыняў. Гэты Тутс—самае адданае і нявіннае дзіця! Няўжо-ж мая любачка,—прадаўжала С'юзен, зноў моцна абняўшы яе і заліўшыся слязімі,—сапраўды выходзіць замуж?

— Годзе, годзе!—супакойваючым тонам, сказала, нарэшце, Фларэнс.—Ну, вось вы і апамяталіся, дарагая С'юзен.

Міс Ніпер, смеючыся і плачучы, сядзела на падлозе, ля ног сваёй гаспадыні, адной рукой прыціскала да вачэй насаваю хустачку, а другой гладзіла Дыягена, які лізаў ёй твар. Яна прызналася, што пачынае супакойвацца, і ў доказ гэтага зноў замяялася і заплакала.

— Я... я... я ніколі не бачыла такога стварэння, як гэты Тутс,—сказала С'юзен,—ніколі ў жыцці не бачыла!

— Ён такі добры,—заўважыла Фларэнс.

— І такі пацешны!—усхліпнула С'юзен.—Як ён размаўляў са мной, калі мы ехалі ў карэце, а гэты непрыстойны Певень сядзеў на козлах!

— Пра што, С'юзен?—нясмела запыталася Фларэнс.

— Пра лейтэнанта Уолтэrsa, і капітана Джылса, і пра вас, дарагая міс Флой, і пра маўклівую магілу,—сказала С'юзен.

— Пра маўклівую магілу!—паўтарыла Фларэнс.

— Ён кажа,—тут С'юзен істэрычна зарагатала,—ён кажа, што цяпер сойдзе ў яе адразу-ж і з прыемнасцю, але будзьце спакойны, дарагая мая Флой, ён не сойдзе, бо надта вялікае для яго шчасце бачыць іншых людзей шчаслівымі, ён, магчыма, не Саламон¹,—скарагаворкай прадаўжала Ніпер,—ды я і не кажу, што ён—Саламон, але адно я павінна сказаць: больш бескарыслівага чалавека свет яшчэ не бачыў!

Пасля гэтай энергічнай заявы міс Ніпер, усё яшчэ будучы ў істэрычным стане, нястрымна зарагатала, а пасля сказала Фларэнс, што ён чакае ўнізе і хоча яе бачыць, што з'явіцца шчодрай узнагародай за ўсе яго клопаты.

¹ Саламон—С'юзен мае на ўвазе цара Саламона, якога празвалі „мудрым“ (біблія, кніга Царстваў).

Праз некалькі секунд Сюзен увяла ў пакой гэтага маладога джэнтльмена, які быў усё яшчэ вельмі растрапаны і вельмі зайкаўся.

— Міс Домбі,—сказаў містэр Тутс,—атрымаць дазвол зноў... пазі... пазіраць на вас... або не пазіраць, а... я добра не ведаю, што я ха... ха... хацеў сказаць, але гэта не мае ні... ніякага значэння...

— Мне так часта даводзіцца вам дзякаваць, што ў мяне ўжо слоў не асталося і я не ведаю, як падзякаваць вам цяпер,—шчыра адазвалася Фларэнс, працягваючы яму абедзве рукі.

— Міс Домбі,—злавесным голасам сказаў містэр Тутс,—калі-б вы, не здраджваючы сваёй анёлскай прыродзе, маглі праклясці мяне, вы-б мне надалі—дазвольце так сказаць—менш збянтэжанаасці, чым цяпер, гэтымі незаслужанымі мною добрымі словамі. Яны на мяне так дзейнічаюць... але,—рэзка абарваў містэр Тутс,—я адхіліўся ўбок, і гэта не мае абсалютна ніякага значэння.

З прычыны таго, што на гэта можна было адказаць толькі новымі словамі ўдзячнасці, то Фларэнс зноў яму падзякавала.

— Я хацеў-бы, міс Домбі,—сказаў містэр Тутс,—скарыстаць, калі можна, гэты выпадак і што-небудзь растлумачыць. Я меў-бы прыемнасць вяр... вярнуцца з Сюзен раней, але, па-першае, мы не ведалі прозвішча сваяка, да якога яна паехала, а, па-другое, ад гэтага сваяка яна пераехала ўжо да іншага, які жыве досыць далёка. Таму бадай ці знайшлі-б яе цяпер мы, калі-б не празорлівасць Пеўня.

Фларэнс была ў гэтым упэўнена.

— Між іншым, сутнасць справы не ў гэтым!—сказаў містэр Тутс.—Запэўняю вас, міс Домбі, таварыства Сюзен было для мяне радасцю і ўдзяшэннем, калі прыняць пад увагу мой настрой, які лягчэй уявіць, чым апісаць. Падарожжа ўжо само па сабе з'яўлялася ўзнагародай. Між іншым, сутнасць справы зноў не ў гэтым! Міс Домбі, як я ўжо гаварыў раней, мне вядома, што я не з тых, каго лічаць кемлівым чалавекам. Я гэта вельмі добра ведаю. І я, міс Домбі, адгадваю, якія справы ў сувязі... У сувязі з лейтэнантам Уолтэрсам. Якіх-бы мучэнняў ні каштавала мне гэта становішча спраў (яны не маюць абсалютна ніякага значэння), я абавязан сказаць, што лейтэнант Уолтэрс—чалавек, як відаць, варты таго вялікага шчасця, якое ахінула яго... яго чало. Між іншым, сутнасць справы зноў не ў гэтым! Міс Домбі, капітан Джылс—мой сябра; і мне здаецца, ён быў-бы задаволеным, калі-б у гэты час я калі-ні-калі заходзіў сюды. Мне было-б вельмі прыемна сюды заходзіць. Але я не магу забыцца аб тым, што я аднойчы зрабіў на рагу пляца ў Брайтоне. І калі мая прысутнасць хоць колькі-небудзь вам непрыемна, прашу вас сказаць мне гэта зараз-жа, і будзьце ўпэўнены, што я вас вельмі добра разумею.

— Містэр Тутс,—адказала Фларэнс,—калі-б вы, такі стары і адданы мой сябра, не сталі прыходзіць цяпер сюды, я адчувала-б

сябе надта няшчаснай. Мне заўсёды, заўсёды прыемна вас бачыць!

— Міс Домбі, — сказаў містэр Тутс, дастаючы насавую хустачку, — калі я праліваю цяпер слёзы, то гэта слёзы радасці. Гэта не мае ніякага значэння, і я вам вельмі дзякую. Дазвольце сказаць, што, пасля вашых ласкавых слоў, я не маю намеру больш грэбаваць сваёй асобай.

Фларэнс выслухала гэта паведамленне з чароўным здзіўленнем.

— Вось што я маю на ўвазе, — сказаў містэр Тутс: — як чалавек, які жыве з падобнымі да сябе, я буду лічыць сваім абавязкам, пакуль мяне не прызаве маўклівая магіла, клапаціцца аб сваім знешнім выглядзе і... насіць добра вычышчаныя чаравікі, паколькі... паколькі гэта дазваляючы абставіны. Я адчуваю, што цяпер я мог-бы найлепшым чынам выказаць свае пачуцці, калі-б... калі-б толькі ведаў, з чаго пачаць.

Пачакаўшы хвілінку, ці не пойдзе на натхненне, і, як відаць, пацярпеўшы няўдачу, містэр Тутс паспяшаўся развітацца і спусціцца ўніз да капітана, якога знайшоў у краме.

— Капітан Джылс, — звярнуўся да яго містэр Тутс, — мне здаецца, міс Домбі ў хуткім часе выходзіць замуж за лейтэнанта Уолтэrsa?

— Правільна, прыцель. Мы тут усе таварышы па плаванню... Уольр і Радасць Сэрца возьмуць шлюб, як толькі будзе скончана з агалашэннем, — шапнуў яму на вуха капітан Катль.

— З агалашэннем, капітан Джылс! — паўтарыў містэр Тутс.

— Вунь там, у той царкве, — сказаў капітан, паказваючы вялікім пальцам цераз плячо.

— Ах! Так! — адазваўся містэр Тутс.

— А што пасля будзе? — хрыплым шэптам прадаўжаў капітан, пахлопаўшы містэра Тутса па грудзях, адступіўшыся на крок і паглядаючы на яго з узрушальнай фізіяноміяй. — Пасля гэта мілае стварэнне, выпеставанае, як заморская птушка, адплызе разам з Уолтэрам у Кітай па хвалях бурлівага акіяна.

— Ах, божа мой, капітан Джылс! — сказаў містэр Тутс.

— Так! — кіўнуў галавой капітан. — Карабль, які яго падабраў, калі ён пацярпеў крушэнне ў часе ўрагана, і ў сваю чаргу аднесены гэтым ураганам у бок ад свайго курса, быў гандлёвым судном, што ішло ў Кітай, і Уольр на ім паплыў і заслужыў прыхільнасць да сябе як на барту, так і на сухазем'і, бо ён на дзіва растаропны і слаўны хлапец. І таму, што суперкарго¹) памёр у Кантоне, Уольр атрымаў гэта месца (ён і раней служыў клеркам), а цяпер ён прызначаны суперкарго на другое судно, што належыць тым самым гаспадарам. І вось, як бачыце, — задуменна паў-

¹ Суперкарго — служачы на гандлёвых суднах, які загадвае перавозкай грузаў.

тарыў капітан,—мілае стварэнне адплывае разам з Уольрам у Кітай па хвалях бурлівага акіяна.

Містэр Тутс і капітан Катль дружна ўздыхнулі

— Ну, што-ж!—сказаў капітан.—Яна моцна яго кахае. Ён моцна яе кахае. Тыя, хто-б павінен быў кахаць яе і песціць, зрабілі з ёй, як дзвікія звяры. Калі яна, выкінутая з роднага дому, прышла сюды, да мяне, і павалілася вось тут, на падлогу, яе параненае сэрца разбілася. Я гэта ведаю. Я, Эдуард Катль, бачу гэта. І толькі шчырае, пяшчотнае, моцнае каханне можа яго вылечыць.

— Капітан Джылс,—сказаў Тутс,—зрабіце мне прыемнасць, дазвольце паціснуць вам руку. Вы ўмеце гаварыць так, што прыемная цеплыня разліваецца ў мяне па спіне. Вам вядома, капітан Джылс, што я таксама абажаў міс Домбі.

— Не сумуйце!—сказаў капітан, паклаўшы руку на плячо містэра Тутса.—Трымайцеся мацней, прыяцель!

— Я і сам, капітан Джылс,—адказаў, падбадзёрыўшыся, містэр Тутс, я і сам маю намер не сумаваць і па меры сіл трымацца мацней. Калі адкрыецца маўклівая магіла, капітан Джылс, я буду гатоў да пахавання, але ўсё ў свой час. Аднак, у сучасны момант я не ўпэўнены ў сваёй здольнасці ўладаць сабою і хацеў-бы прасіць вас, як аб асаблівай ласцы, перадаць гэта лейтэнанту Уолтэрсу. Перадаць наступнае...

— Перадаць наступнае,—паўтарыў капітан.

— Міс Домбі была надта добрай,—прадаўжаў містэр Тутс са слязмі на вачах,—і сказала, што мая прысутнасць ёй не толькі не непрыемна, а якраз наадварот. І вы і ўсе тут былі не менш цяроплівымі і ласкавымі ў адносінах да таго, хто... хто, дапраўды, нарадзіўся як быццам памылкова,—сказаў містэр Тутс, на хвілінку страціўшы бадзёрасць.—І... таму я буду заглядаць сюды па вечарах, не надоўга, калі мы можам пасядзець усе разам. Але вось аб чым я прашу. Калі раптам здарыцца так, што я не буду магчы бачыць вялікага шчасця лейтэнанта Уолтэrsa і ўцяку з дому, спадзяюся, капітан Джылс, і вы і ён будзеце гэта разглядаць як маё няшчасце, а не як віну або нежаданне змагацца з самім сабою. Вы будзеце пераконаны ў тым, што я ні да каго не адчуваю благіх пачуццяў—менш за ўсё да самога лейтэнанта Уолтэrsa,—і скажаце, між іншым, што я вышаў прагуляцца, магчыма, паглядзець, якая гадзіна па гадзінніку Каралеўскай біржы.

— Ні слова больш, прыяцель!—адказаў капітан.—Які-б сцяг вы ні паднялі, мы з Уольрам зразумеем сігнал і адкажам на яго.

— Капітан Джылс,—сказаў містэр Тутс,—я адчуваю найвялікшую палёгку. Я хачу, каб тут захавалася пра мяне добрая думка. Далібог, у... у мяне добрыя намеры, хоць-бы я і не ўмеў гэтага паказаць. Ці ведаеце, гэта якраз тое самае, што калі-б Берджэс і К^о захачелі пашыць заказчыку надзвычайную пару штаноў і не маглі-б выкраіць іх па свайму жаданню.

Прывёўшы гэты ўдалы прыклад, які, здавалася, прымусіў яго крыху заганарыцца, містэр Тутс пажадаў капітану Катлю ўсяго найлепшага і пайшоў.

Сумленны капітан, бачачы ў сябе ў доме Радасць Сэрца і С'юзен, якая яе даглядала, радаваўся і быў самым шчаслівым чалавекам. Па меры таго, як ішлі дні, ён усё больш радаваўся і рабіўся ўсё больш шчаслівейшы. Пасля цэлага раду нарад з С'юзен ён прапанаваў Фларэнс, каб часова запрошаная для ўсякіх хатніх работ дачка пажылой лэдзі, якая звычайна садзілася пад снім парасонікам на Лідэнхольскім рынку, была заменена, з разважлівасці і дзеля захавання таямніцы, якой-небудзь іншай знаёмай ім асобай, якой-бы яны маглі спакойна даверыцца. Тады С'юзен, што прысутнічала ў часе гэтай размовы, назвала місіс Рычардс, аб якой папярэдне ўжо намякала капітану. Пачуўшы гэта імя, Фларэнс абрадалася. І ў той-жа дзень С'юзен накіравалася ў жыллё Тудляў, каб выведаць намеры місіс Рычардс, а вечарам вярнулася з трыумфам, у суправаджэнні Полі, такой самай румянай, з тварам, падобным да яблыка. Фларэнс аставалася яшчэ падрыхтаваць С'юзен да разлукі, якая мелася адбыцца. Гэта была значна больш цяжкая справа, бо міс Ніпер вызначалася непакісным характарам і цвёрда вырашыла, што вярнулася яна дзеля таго, каб ніколі не расставацца са сваёй гаспадыняй.

— Дарагая С'юзен, я накіроўваюся ў далёкае-далёкае падарожжа.

— Ну дык што-ж, міс Флой? Тым больш я магу вам спатрэбіцца. Для мяне адлегласць, дзякуй богу, не з'яўляецца перашкодай!—сказала палкая С'юзен Ніпер.

— Але я еду з Уолтэрам, С'юзен, і з Уолтэрам я паеду куды хочаце—усюды! Уолтэр бедны, і я надта бедная, і мне патрэбна навучыцца жыць так, каб абыходзіцца без пабочнай дапамогі і дапамагаць Уолтэру.

— Дарагая міс Флой,—зноў ускрыкнула С'юзен, энергічна страсянуўшы галавой,—вам няма чаго вучыцца таму, як абыходзіцца без пабочнай дапамогі і дапамагаць іншым і быць самым цярыплівым, адданым і ўдзячным стварэннем, але дазвольце мне пагаварыць з містэрам Уолтэрам Гэем і вырашыць з ім гэта пытанне, бо я не магу згадзіцца, каб вы адна рушылі ў такое падарожжа. Не магу і не хачу.

— Адна, С'юзен?—запырэчыла Фларэнс.—Адна? Дык-жа Уолтэр бярэ мяне з сабою!—Ах, якая ясная, здзіўленая, захопленая ўсмешка асвятліла яе твар! Шкада, што ён яе не бачыў!—Я ўпэўнена, што вы не будзеце гаварыць з Уолтэрам, калі я папрашу вас не рабіць гэтага,—ласкава дадала яна.—Калі ласка, не гаварыце з ім, дарагая.

С'юзен усхліпнула:

— Чаму не гаварыць, міс Флой?

— Таму што я выходжу за яго замуж, каб аддаць яму сваё сэрца і жыць і памерці з ім!—адказала Фларэнс.—Калі вы яму скажаце, ён можа падумаць, што я баюся таго жывца, якое мне мае быць, або што ў вас ёсць падставы баяцца за мяне. С'юзен любая, ды я-ж кахаю яго!

Міс Ніпер была так расчулена гэтымі пяшчотнымі словамі, што магла толькі абняць яе, усклікнуўшы: няўжо яе маленькая гаспадыня сапраўды, сапраўды выходзіць замуж?!—і шкадаваць яе, і песціць, як рабіла гэта раней.

Але Ніпер, якой хоць і ўласцівы жаночыя слабасці, умела стрымаць сябе ледзь не з такім-жа поспехам, як атакаваць грозную Мак-Стынджэр. Пачынаючы з гэтага дня, яна больш ні разу не варочалася да гэтай тэмы і ўвесь час была вясёлай, энергічнай, заклапочанай і бадзёрай.

Якім ні быў скромным і простым гардэроб Фларэнс, патрэбна было нямапа паклапаціцца, каб усё падрыхтаваць, і С'юзен Ніпер працавала разам з Фларэнс з такой стараннасцю, што яе хапіла-б на пяцьдзесят швачак. Нямапа месца заняў-бы пералік тых надзвычайных рэчаў, якімі капітан Катль хацеў—калі-б гэта яму было дазволена—дапоўніць гардэроб; у спіс ўваходзілі: ружовыя парасонкі, каляровыя шоўкавыя панчохі, сінія туфлі і іншыя прадметы, у такой-жа меры неабходныя на барту карабля. Аднак, рознымі хітрыкамі і ўгаворамі яго прымусілі: абмежаваць свае паднашэнні рабочай шкатулкай і скрынкай з туалетнымі прыладамі, прычым ён купіў самыя вялікія экзэмпляры, якія толькі можна было дастаць за грошы. Пасля на працягу дзесяці дзён або двух тыдняў ён звычайна праседжаў большую частку дня, пазіраючы на гэтыя скрынкі, то аддаючыся надзвычайнаму зачараванню, то пакутуючы ад думкі, што яны недастаткова добрыя, і часта ўцякаў з дому, каб купіць яшчэ якую-небудзь рэч, якую лічыў неабходнай для папаўнення камплекта. Але самы ўдачны ход ён зрабіў аднойчы раніцай, калі раптам вынес абедзве скрынкі і загадаў выгравіраваць два словы: «Фларэнс Гэй» на бронзавым сэрцы, устаўленым у века. Пасля гэтага ён у абсалютнай самотнасці выкурыў запар чатыры люлькі ў маленькай гасцінай, а калі да яго прышлі, ён усё яшчэ ўсміхаўся.

— Уольтэр, дарагі мой,—сказала Фларэнс аднойчы вечарам, калі ўжо амаль сцімнела,—ведаеце, аб чым я думала сёння?

— Аб тым, як ляціць час, любая Фларэнс, і аб тым, што хутка мы ўжо рушым у плаванне?

— Я не гэта мела на ўвазе, Уолтэр, хоць я думаю таксама і аб гэтым. Я думала аб тым, якім я для вас з'яўляюся цяжарам.

— Дарагі, свяшчэнны цяжар, мая любая! Мне самому здаецца аб гэтым думаць.

— Вы смеяцеся, Уолтэр. Я ведаю, што вы аб гэтым думаеце значна больш, чым я. Але цяпер я кажу аб выдатках.

— Аб выдатках, дарагая мая?

— Так, аб грашовых выдатках. Усе гэтыя прыгатаванні, якімі мы займаемся з С'юзен... я надта мала магла купіць на свае сродкі. Вы і раней былі бедны, але я вас зраблю значна бяднейшым, Уолтэр!

— І значна-значна багацейшым, Фларэнс!

Фларэнс засмяялася і паківала галавой.

— Апрача таго, дарагая мая,—прадаўжаў Уолтэр,—даўно даўно, перад тым, як я выправіўся ў плаванне, я атрымаў у падарунак маленькі кашалёк, у якім былі грошы.

— Ах, іх было надта мала!—тужліва засмяяўшыся, запярэчыла Фларэнс.—Надта мала, Уолтэр! Але вы не думайце,—яна паклала сваю маленькую руку яму на плячо і паглядзела яму ў вочы,—не думайце, нібы я шкадую аб тым, што буду для вас цяжарам. Не, дарагі, я гэтаму радуся. Для мяне гэта шчасце. Я нізавошта на свеце не хацела-б, каб здарылася інакш.

— І я не хацеў-бы, дарагая Фларэнс.

— Так, Уолтэр, але вы не можаце адчуць гэта так, як адчуваю я. Я так ганаруся вамі! Для мяне такая асалода разумець, што ўсе будуць гаварыць аб тым, як вы жаніліся на беднай, усімі адвергнутай дзяўчыне, якая знайшла тут прытулак, у якой не было ні дома, ні сяброў, не было нічога-нічога! О, Уолтэр, калі-б я магла прынесці вам мільёны, я не была-б такой шчаслівай за вас, як цяпер!

— А вы, дарагая Фларэнс? Хіба вы нічога няварты?

— Нічога, Уолтэр! Я толькі ваша жонка.—Маленькая ручка абвілася вакол яго шыі і голас загучэў зусім блізка.—Усё, што ў мяне ёсць,—гэта вы! Усе мае надзеі звязаны з вамі. Апрача вас, у мяне няма нічога дарагога.

О, у той вечар у містэра Тутса і сапраўды былі падставы пакідаць маленькую кампанію і два разы хадзіць правяраць свой гадзіннік па гадзінніку Каралеўскай біржы!

Але аднаму з самых цяжкіх катаванняў містэр Тутс падвергнуўся па ўласнаму жаданню. Налярэадні той нядзелі, калі ў царкве павінна было адбывацца апошняе «агалашэнне», аб якім гаварыў капітан, містэр Тутс у наступных словах выказаў свае пачуцці С'юзен Ніпер:

— С'юзен,—сказаў містэр Тутс,—мяне цягне ў тую царкву. Слова, якія навек адрываюць мяне ад міс Домбі, прагучаць, ведаеце, у маіх вушах, як пахавальны звон, але, клянуся, я адчуваю, што павінен іх пачуць. Таму,—сказаў містэр Тутс,—ці не згодзіцеся вы пайсці са мною заўтра ў гэты свяшчэнны будынак?

Міс Ніпер выказала згоду пайсці, каб зрабіць прыемнасць містэру Тутсу, але ўпрашала яго адмовіцца ад гэтай выдумкі.

— С'юзен!—урачыста запярэчыў містэр Тутс.—Яшчэ ў той час, калі маіх вусоў не заўважаў ніхто, апрача мяне, я абажаў міс Домбі. Яшчэ ў тыя часы, калі я быў у няволі ў Блімбера,

я абажаў міс Домбі. Калі мяне па закону ўжо нельга было далей пазбавіць уладання маёй маёмасцю і... і я ўступіў ва ўладанне, я абажаў міс Домбі. Агалашэнне, якое аддае яе лейтэнанту Уолтэрсу, а мяне аддае, ведаеце, аддае... распачы,—сказаў містэр Тутс, знайшоўшы моцныя словы,—можа падзейнічаць жахліва і падзейнічае жахліва, але я адчуваю, што мне хацелася-б яго паслухаць. Мне хацелася-б ведаць, што ў мяне сапраўды няма глебы пад нагамі і няма надзеі, якую-б я мог шанаваць і... і, карацей кажучы, няма нагі, на якой-бы я мог стаяць.

Сюзен Ніпер магла толькі паспачуваць сумнаму становішчу містэра Тутса, і, пры такіх акалічнасцях, згадзілася яго суправджаць, што яна і зрабіла ў наступную раніцу.

Царква, якую Уолтэр выбраў для гэтай мэты, была заплеснявелей, старой царквой, якая знаходзілася ў тупіку сярод лабірынта глухіх вуліц і двароў і была акружана маленькімі могілкамі.

Дзве авечкі, якія заблудзіліся, былі загнаны бідлем. Бідль пасадзіў іх на выгодную лаўку, і, з прычыны таго, што было яшчэ рана, яны сядзелі і лічылі прыхажан, прыслухоўваліся да звону, які нудна гудзеў высока на званіцы, і паглядалі на бедна апранутага старэнькага, што стаяў у порціку за загародкай і біў у звон. Містэр Тутс, пасля доўгага разглядання вялікіх кніг на пюпітры, прашаптаў міс Ніпер, што яму хацелася-б ведаць, дзе захоўваюцца агалашэнні, але гэта маладая лэдзі толькі паківала галавой і нахмурылася.

Аднак, містэр Тутс, якога, здавалася, не магла пакінуць думка аб агалашэнні, яўна шукаў яго вачыма, пакуль ішла першая частка службы. Калі-ж надышоў час прачытаць агалашэнне, небарака малады джэнтльмен выявіў адзнакі надвычайнай трывогі і перапалоху, якія ніколькі не аслабелі ад нечаканага з'яўлення капітана ў першым радзе на галерэі. Калі клерк падаў святшчэнніку спіс, містэр Тутс, што сядзеў у тую хвіліну на лаўцы, учапіўся рукамі за лаўку; калі-ж былі гучна прачытаны імёны Уолтэра Гэя і Фларэнс Домбі, містэр Тутс да такой ступені страціў самаўладанне, што выбег з царквы без капялюша, а за ім пабег бідль, прыслужніца і два джэнтльмены з медычнай адукацыяй, якія выпадкова тут прысутнічалі; першы з іх хутка вярнуўся па капялюш і шэптам паведаміў міс Ніпер, што яна можа быць спакойнай адносна джэнтльмена, бо джэнтльмен сказаў, што яго нездароўе не мае ніякага значэння.

Хутка ляцеў цяпер час, і надышоў апошні вечар перад вясселлем. Ва ўладаннях Мічмана ўсе сабраліся ў пакой наверх і не баяліся, што іх хто-небудзь патрывожыць, бо ў доме не было іншых жыхароў і ён знаходзіўся ў поўным распараджэнні Мічмана. Фларэнс, каля якой сядзеў Уолтэр, заканчвала вышыванне—развітальны падарунак капітану. Капітан гуляў з містэ-

рам Тутсам у крыбідж¹. Містэр Тутс раіўся адносна сваіх ходаў з С'юзен Ніпер. Міс Ніпер давала яму парады з належнай таямнічасцю і асцярожнасцю. Дыаген да нечага прыслухоўваўся і час ад часу пачынаў хрыпла, прыглушана брахаць, чаго ён пасля і сам, здавалася, крыху сароміўся, нібы сумняваючыся, ці была ў яго прычына брахаць.

— Ціха, ціха!—сказаў капітан Дыагену.—Што з вамі здарылася? Сёння вы як быццам устрыжованы чымсьці, прыяцель!

Дыаген завільяў хвостом, але адразу-ж настаражыўся і яшчэ раз адрывіста гаўкнуў, пасля чаго папрасіў прабачэння перад капітанам, зноў завільяўшы хвостом.

— Мне здаецца, Ды,—сказаў капітан, задуменна разглядаючы свае карты і гладзячы падбародак кручком,—мне здаецца, вы крыху не давяраеце місіс Рычардс. Але калі вы іменна так: сабака, якім я вас лічу, вы змяніце сваю думку, бо яе твар служыць ёй парукай. Ну, браток,—звярнуўся ён да містэра Тутса,—калі вы гатовы, адчальзайце!

Капітан гаварыў з надзвычайным спакоем, аддаючы ўсю ўвагу гульні, але раптам карты вываліліся ў яго з рук, рот і вочы шырока раскрыліся, ногі адарваліся ад падлогі і выцягнуліся, як палкі, перад крэслам, і ён застыў, у бясконцым здзіўленні пазіраючы на дзверы. Акінуўшы позіркам прысутных і пераканаўшыся, што ніхто з іх не глядзіць на яго і не заўважае прычыны яго паводзін, капітан, моцна ўздыхнуўшы, апамятаўся, на ўсю сілу стукнуў кулаком па сталае, крыкнуў грымотным голасам: «Соль Джылс, эхой!» і паваліўся ў абдымкі патрапанага непагодай паліто гарохавага колеру, якое з'явілася ў пакоі разам з Полі.

Яшчэ момант—і Уолтэр апынуўся ў абдымках патрапанага непагодай паліто гарохавага колеру. Яшчэ момант—і Фларэнс апынулася ў абдымках патрапанага непагодай паліто гарохавага колеру. Яшчэ момант—і капітан Катль абняў місіс Рычардс і міс Ніпер і, размахваючы над галавой кручком, з запалам паціскаў руку містэру Тутсу, зыкрыкваючы: «Ура, прыяцель, ура!», на гэта містэр Тутс, зусім не разумеючы, што-ж гэта такое робіцца, адказваў надта пачціва: «Вядома, капітан Джылс, усё, што вы палічыце патрэбным!»

Патрапанае непагодай паліто гарохавага колеру і не менш патрапаных непагодай шапка і шарф адарваліся ад капітана і Фларэнс, каб зноў вярнуцца да Уолтэра, і ад патрапаных непагодай паліто гарохавага колеру, шапкі і шарфа пачуліся нейкія гукі, якія нагадвалі плач старога, а калматыя рукавы моцна абхапілі Уолтэра. Тады наступіла поўная цішыня, і капітан з вялікай стараннасцю пачаў паліраваць сабе нос. Але калі паліто гарохавага колеру, шапка і шарф адарваліся ад Уолтэра, Фларэнс ціхенька наблізілася да іх. І, калі яна з Уолтэрам іх

¹ Крыбідж—гульня ў карты.

знялі, перад імі аказаўся стары інструментальны майстар, крыху схулзель і больш заклапочаны, чым у ранейшыя часы, у старым сваім вайскім парыку, у старым карычневага колеру сурдуце з вялікімі гузікамі і са старым непагрэшным сваім хранометрам, што цікаў у кішэні.

— Начынены па горла навукамі, як і ў ранейшыя часы!— усклікнуў зьяючы капітан.— Соль Джылс, Соль Джылс, дзе-ж гэта вы заздравалі столькі дзён, стары прыяцель?

— Я ледзь не аслеп, Нэд, і амаль аглух і анямеў ад радасці,— сказаў стары.

— Яго ўласны голас,— усклікнуў капітан, аглядаючыся навокал з такім захапленнем, якога, напэўна, не магла выказаць нават яго фізіяномія.— Яго ўласны голас, начынены навукамі, як і ў ранейшыя часы!

Капітан сеў з такім выглядам, нібы яму ўдалося выказаць думку ўсіх прысутных, але адразу-ж усхапіўся, каб пазнаёміць містэра Тутса, які быў зусім збіты з панталыку з'яўленнем чалавека, што дамагаўся, як відаць, правоў на прозвішча Джылс.

— Хоць,— заікаючыся, пачаў містэр Тутс,— хоць я не меў п... прыемнасці быць з... з... знаёмым з вамі, сэр, да т... т... таго, як вы... вы...

— Зніклі з выгляду, але асталіся ў памяці,— ціхенька падказаў капітан.

— Правільна, капітан Джылс!— згадзіўся містэр Тутс.— Хоць я не меў прыемнасці быць знаёмым з вамі, містэр... містэр Солс,— сказаў Тутс, у парыве натхнення выдумліваючы прозвішча,— перш чым гэта здарылася, я— адважуся вас запэўніць— адчуваю, ведаеце, найвялікшую прыемнасць, пазнаёміўшыся з вамі цяпер. Спадзяюся,— сказаў містэр Тутс,— вы адчуваеце сябе добра, паколькі можна на гэта разлічваць.

Праказаўшы гэтыя пачцівыя словы, містэр Тутс сеў на сваё месца, чырваняючы і хіхікаючы.

Стары інструментальны майстар, прытуліўшыся ў кутку, паміж Уолтэрам і Фларэнс, і ківаючы галавой Полі, якая пазірала на іх з зачараванай усмешкай, звярнуўся да капітана Катля.

— Нэд Катль, стары сябра! Хоць я сёе-тое ўжо чуў аб здарыўшыся тут пераменах ад маёй добрай прыяцелькі... Які мілы ў яе гвар і як прыемна вандраўніку ўбачыць яго пасля звароту ў свой дом!— сказаў стары, перапыняючы сваю гутарку і паціраючы рукі з уласцівай яму няўважлівасцю.

— Слухайце яго!— урачыста запрапанавалі капітан.— Вось жанчына, якая спакушае ўсіх мужчын!

— Хоць я ўжо чуў ад яе аб пераменах, якія тут здарыліся,— прадаўжаў інструментальны майстар, дастаючы з кішэні свае старыя акуляры і па старой прывычцы надзяючы іх на лоб,— але яны такія вялікія і нечаканыя, і я перажыў такое ўзрушэнне, убачыўшы дарагога майго хлопчыка і...— ён кінуў позірк на

панураныя вочы Фларэнс і ўжо не спрабаваў скончыць фразу,—... што бадай ці многа сёння я раскажу. Але, дарагі мой Нэд Катль, чаму вы мне не пісалі?

Здзіўленне, што адлюстравалася на твары капітана, не на жарты спалохала містэра Тутса, які ўтаропіўся ў яго вачыма і ніяк не мог ад яго адарвацца.

— Не пісаў!—паўтарыў капітан.—Не пісаў, Соль Джылс!

— Ну, так!—пацвердзіў стары.—На Барбадос, на Ямайку або ў Дэмерару. Аб гэтым-жа я прасіў.

— Аб гэтым вы прасілі, Соль Джылс!—паўтарыў капітан.

— Ну, зразумела!—сказаў стары.—Хіба зы гэтага не ведаеце, Нэд? Прасіў у кожным пісьме.

Капітан зняў глянцавіты капялюш, павесіў яго на свой кручок, правёў рукою па галаве ад патыліцы да макаўкі і паглядзеў на ўсіх прысутных: сапраўды ён увасабляў сабою неразуменне і скарэнне лёсу.

— Вы як быццам не разумееце мяне, Нэд?—заўважыў стары Соль.

— Соль Джылс,—сказаў капітан, які доўга і маўкліва паглядаў на яго і на ўсіх астатніх,—я страціў напрамак і плыву па волі ветру. Магчыма, вы скажаце некалькі слоў аб сваіх прыгодах? Няўжо мне не ўдасца кінуць якар? Няўжо не ўдасца?—У задуменні сказаў капітан, аглядаючыся навокал.

— Вам вядома, Нэд, чаму я адсюль паехаў,—сказаў Соль.—Вы ўскрылі мой пакет, Нэд?

— Так,—сказаў капітан.—Вядома, я ўскрыў пакет

— І прачыталі тое, што было ў яго ўкладзена?—запытаўся стары.

— І прачытаў,—адказаў капітан, пільна паглядаючы на яго і пачынаючы цытаваць на памяць:—«Мой дарагі Нэд Катль. Пакідаючы радзіму, каб накіравацца ў Вест-Індыю з дарэмнай надзеяй атрымаць весткі аб маім любімым хлопчыку... «Вось ён сядзіць! Вось Уольр!—усклікнуў капітан, як быццам яму было палёгкай ухапіцца за нешта рэальнае і неаспрэчнае.

— Так, так, Нэд! Пачакайце хвілінку!—сказаў стары.—У першым пісьме—яно было паслана з Барбадоса—я пісаў, што, хоць яно будзе атрымана задоўга да гадовага тэрміну, я хацеў-бы, каб вы ўскрылі пакет, бо ў ім растлумачваецца прычына майго ад'езду. Вельмі добра, Нэд. У другім, трэцім і, здаецца, чацвертым пісьмах—яны былі пасланы з Ямайкі—я пісаў, што знаходжуся ў тым самым становішчы, не магу супакоіцца і не магу паехаць з тых краёў, пакуль не даведаюся, загінуў ці выратаваўся мой хлопчык. У наступным пісьме—мне здаецца, яно было паслана з Дэмерары, праўда?

— Яму, здаецца, што яно было паслана з Дэмерары, хіба не праўда?—сказаў капітан, з безнадзейным выглядам азіраючыся навокал.

— ... я пісаў,—прадаўжаў стары Соль,—што ўсё яшчэ не маю ніякіх пэўных вестак. Пісаў, што ў гэтай частцы свету я сустраўся з капітана і іншымі асобамі, якія ведаюць мяне ўжо шмат гадоў, і яны дапамагалі мне перабірацца з месца на месца, а я, у сваю чаргу, мог іншы раз рабіць ім маленькія паслугі па сваёй спецыяльнасці. Я пісаў, што ўсе мяне шкадуюць і як быццам ставяцца з спачуваннем да маіх вандраванняў і што я пачаў думаць аб тым, ці не суджана мне да канца дзён маіх плаваць па морах у пошуках вестак аб маім хлопчыку.

— Пачаў думаць аб тым, ці не ператварыўся ён у вучонага Лятучага Галандца!—казаў капітан з тым самым безнадзейным выглядам і з надзвычайнай сур'ёзнасцю.

— Але калі аднойчы, Нэд, прышла вестка—гэта было на Барбадосе, куды я вярнуўся,—што мой хлопчык знаходзіцца на барту судна, які робіць рэйсы ў Кітай, тады, Нэд, я сеў на першы карабель, прыехаў на радзіму, і сёння вечарам вярнуўся дадому і пераканаўся, што вестка аказалася правільнай.

Капітан абвёў позіркам усіх прысутных, пачынаючы з містэра Тутса і канчаючы інструментальным майстрам, і ўрачыста сказаў:

— Соль Джылс! Заява, якую я маю намер цяпер зрабіць, сарве ўсе парусы з усіх ваших мачт і прымусіць вас пахіліцца на бок. Ні адно з гэтых пісем не было дастаўлена Эдуарду Катлю. Ні адно з гэтых пісем,—паўтарыў капітан, жадаючы надаць заяве большую ўрачыстасць і ўнушальнасць,—не было дастаўлена Эдуарду Катлю, англійскаму мараку, які мірна пражывае на радзіме і робіць поспехі з кожнай гадзінай.

— А я ўласнай рукою здаў іх на пошту! І ўласнай рукою пісаў адрасы: дзевяты нумар на Брыг-плейс!—са здзіўленнем усклікнуў дзядзька Соль.

Чырвань знікла з твара капітана, а пасля ён увесць пачырванеў.

— Соль Джылс, сябра мой, што вы маеце на ўвазе, гаворачы аб дзевятым нумары на Брыг-плейс?—запытаўся капітан.

— Што я маю на ўвазе? Вашу кватэру, Нэд,—адказаў стары.—У місіс... Як яе там завуць! Хутка я забудуся сваё ўласнае прозвішча, але я адстаю ад веку—калі вы памятаеце, я заўсёды адставаў, а цяпер зусім збянтэжыўся. Місіс...

— Соль Джылс,—праказаў капітан такім тонам, нібы выказваў самае неверагоднае меркаванне,—ці не прозвішча Мак-Стынджэр вы стараецеся ўспомніць?

— Ну, вядома!—усклікнуў інструментальны майстар.—Зусім правільна, Нэд! Місіс Мак-Стынджэр!

Капітан Катль, у якога вочы расшырыліся да апошніх межаў, а гузкі на твары пачалі літаральна свяціцца, свіснуў, працягла прарэзліва і ў вышэйшай ступені меланхалічна. І, страціўшы здольнасць гаварыць, ён стаяў, паглядаючы на прысутных.

— Будзьце ласкавы, Соль Джылс, паўтарыце гэта яшчэ раз!—прагаварыў ён, нарэшце.

— Усе гэтыя пісьмы,—сказаў дзядзька Соль, адбіваючы такт указальным пальцам правай рукі на далоні левай з дакладнасцю і выразнасцю, якія зрабілі-б нават гонар непагрэшнаму храно-метру, што быў у яго ў кішэні,—усе гэтыя пісьмы я ўласнай рукой здаваў на пошту і ўласнай рукой надпісаў адрас—капітану Катлю, які пражывае ў Мак-Стынджэр, дзевяты нумар на Брыг-плейс.

Капітан зняў са свайго кручка глянцавіты капялюш, зазірнуў у яго, надзеў яго на галаву і сеў на крэсла.

— Сябры мае,—аглядаючыся навокал, сказаў надзвычай расстроены капітан,—ды я-ж адтуль уцёк!

— І ніхто не ведаў, куды вы пайшлі, капітан Катль?—падхапіў Уолтэр.

— Бог з вамі, Уольр!—сказаў капітан, ківаючы галавою.— Ды яна-ж бы нізавошта не згадзілася, каб я ўзяў на сябе клопаты аб гэтым доме. Мне нічога іншага не аставалася, як уцячы. Злітуйся над вамі бог, Уольр,—сказаў капітан.—Вы яе бачылі толькі ў штыль! Але паглядзіце на яе, калі разбушуюцца страсці, і пастарайцеся запамятаць!

— Я паказала-б ёй!—паціху прагаварыла міс Ніпер.

— Вы думаеце, што вы-б ёй паказалі, дарагая мая?—адазваўся капітан у некаторым захапленні.—Ну што-ж, мая любая, гэта робіць вам гонар. Але што датычыцца мяне, то я палічыў-бы за лепшае сустрэцца тварам у твар з якім хочаце дзікім зверам. Мой куфар мне ўдалося забраць адтуль толькі пры дапамозе сябра, якому няма роўнага на свеце. Што толку было пасылаць туды пісьмы? Так, пры такіх акалічнасцях яна не прыняла-б ніводнага пісьма!—сказаў капітан.—Паштальёну няварта было турбавацца.

— Такім чынам, капітан Катль,—сказаў Уолтэр,—зусім ясна, што ўсе мы, і вы, і ў асабліваці дзядзя Соль, можам падзякаваць місіс Мак Стынджэр за перажытыя намі хваляванні.

Паслуга, зробленая ў даным выпадку рашучай удавой памёршага містэра Мак-Стынджэра, была такой відавочнай, што капітан не пачаў яе аспрэчваць. Але, будучы да пэўнай ступені прысаромленым, хоць ніхто не закранаў гэтага прадмета, а Уолтэр, памятаючы аб апошняй сваёй размове з ім на гэту тэму, з асаблівай страннасцю яго ўнікаў, капітана апанаваў смутак на добрых пяць хвілін—тэрмін надзвычай вялікі для яго,—пасля чаго яго твар, падобны да сонца, зноў заззяў, асвятліўшы ўсіх прысутных, і ён пачаў паціскаць рукі ўсім і кожнаму.

Было яшчэ не позна,—дзядзька Соль і Уолтэр паспелі ўжо нагаварыцца аб сваім плаванні і звязаных з ім небяспеках,—калі ўсе, за выключэннем Уолтэра, вышлі з пакоя Фларэнс і спусціліся ў гасціную. Тут да іх неўзабаве далучыўся Уолтэр,

які паведаміў, што Фларэнс засумавала, што ў яе цяжка на сэрцы, і яна лягла спаць. Хоць галасы іх не маглі яе патрывожыць, усе пачалі гаварыць пасля гэтага шэптам.

— Містэр Тутс,—сказаў Уолтэр, пры развітанні з ім у дзвярах,—заўтра раніцою мы ўбачымся?

— Лейтэнант Уолтэрс,—адказаў містэр Тутс, горача паціскаючы яму руку,—я абавязкова в'яўлюся.

— Сёнешні вечар—вечар перад доўгай разлукай,—магчыма, разлукай назаўсёды,—сказаў Уолтэр,—спадзяюся, вы разумееце, як глыбока я вам ўдзячан?

— Уолтэрс!—адказаў містэр Тутс, глыбска расчулены.— Я быў-бы рад, калі-б у вас былі падставы для гэтага.

— Фларэнс,—прадаўжаў Уолтэр,—якая астатні дзень носіць сваё ранейшае прозвішча, узяла з мяне слова—гэта было некалькі хвілін назад, калі мы асталіся ўдваіх,—што я перадам вам яе запэўненні ў шчырай любові...

Містэр Тутс ухাপіўся рукою за вушак дзвярэй і скіраваў псірк на сваю руку.

— ... шчырай любові,—прадаўжаў Уолтэр,—а таксама і ў тым, што ў яе ніколі не было сябра, якім-бы яна даражыла больш, чым вамі. Яна просіць перадаць, што памятае аб вашай нязменнай увазе да яе і ніколі гэтага не забудзецца. Што мне ёй перадаць ад вас?

— Уолтэрс,—невывразна прамармытаў містэр Тутс,—я буду ўспамінаць аб ёй кожны дзень, але заўсёды буду радавацца, бо яна вышла замуж за чалавека, якога кахае і які кахае яе. Перадайце ёй таксама аб маёй упэўненасці ў тым, што яе муж варты яе—нават яе!—што я рад яе выбару.

Пад канец містэр Тутс пачаў гаварыць больш выразна і, адвёўшы вочы ад вушака дзвярэй, цвёрда праказаў апошнія словы. Пасля ён зноў горача паціснуў руку Уолтэру, на што Уолтэр не зацягваў з адказам, і накіраваўся дадому.

Містэра Тутса суправаджаў Певень, якога ён апошні час прыводзіў з сабою кожны вечар і пакідаў у магазіне. У той дзень Певень, здавалася, быў у дрэнным настроі. Правёўшы містэра Тутса дадому, ён замест таго, каб развітацца, спыніўся перад ім.

Яго апякун, заняты сваімі ўласнымі думкамі, не пазіраў на яго да таго часу, пакуль Певень, не жадаючы аставацца незаўважаным, не пачаў прышчоўкваць на ўсе лады языком, каб звярнуць на сябе ўвагу.

— Паслухайце, гаспадар,—з панурым выглядам сказаў Певень, злавіўшы, нарэшце, позірк містэра Тутса,—я хачу ведаць: справа—дрэнь ці вы маеце намер выйграць гульню?

— Певень,—адазваўся містэр Тутс,—растлумачце сэнс вашых слоў.

— Гаспадар,—сказаў Певень,—справа—дрэнь ці перамога? Што?

— Певень,—адказаў містэр Тутс,—словы вашы грубыя, а сэнс іх незразумелы.

— Ну, дык вось што я вам скажу, гаспадар,—сказаў Певень.— Гэта агідна!

— Што агідна, Певень?—запытаўся містэр Тутс.

— Так, агідна!—паўтарыў Певень, застрашальным чынам зморшчыўшы свой зламаны нос.—Гаспадар! Што-ж гэта такое? Вы можаце пайсці і данесці аб вяселлі гэтаму надутаму хлапцу,— меркавалася, што гэта зняважлівае азначэнне Баявога Пеўня тычылася містэра Домбі,—вы можаце збіць з ног пераможцу і ўсю гэту кампанію, а замест гэтага вы здаецца? Здаецца?— пагардліва паўтарыў Певень.—Гэта агідна!

— Певень,—сказаў містэр Тутс,—вы мне непрыемны.

— Гаспадар,—адказаў Певень, надзяючы капялюш,—і вы мне таксама. Паслухайце! Вось якая мая прапанова! Дайце мне заўтра пяцьдзесят фунтаў, і я пайду.

— Певень,—адказаў містэр Тутс,—пасля таго, як вы выказалі гакія брыдкія пачуцці, я з ахвотай расстануся з вамі на такіх умовах.

— Значыцца, вырашана! Дагавор заключаны! Вашы паводзіны, гаспадар, мне не да густу, яны агідныя,—сказаў Певень, які, як відаць, не мог пераварыць гэты пункт і скончыць з ім.— Так, у тым-жа і справа! Яны агідныя!

Такім чынам, містэр Тутс і Певень згадзіліся расстацца па неладабенству маральных прынцыпаў, і містэр Тутс лёг спаць і соладка марыў аб Фларэнс, якая ў апошні вечар свайго дзівочага жыцця думала аб ім, як аб сябры і прасіла перадаць яму запэўненне ў шчырай яе любові.

РАЗДЗЕЛ LVII

Яшчэ адно вяселле.

Містэр Саундс, бідль і місіс Міф, прыслужніца, рана занялі два пасты ў прыбранай царкве, дзе адбыўся шлюб містэра Домбі. Сёння раніцой жоўтатвары стары джэнтльмен з Індыі мае намер узяць шлюб з маладзенькай асобай, чакаюць шэсць карэт з гасцямі, і місіс Міф ведае аб тым, што жоўтатвары стары Джэнтльмен можа вымасціць дарогу да царквы брыльянтамі і бадай ці зменшыцца ад гэтага яго багацце.

Містэр Саундс сядзіць на ступеньках, а місіс Міф абмятае пыл у царкве, калі з'яўляецца скромна апранутая маладая пара. Завяўшы чапец місіс Міф паварачваецца да гэтай пары, бо гэты ранні візіт унушае ёй думку, што справа ідзе аб шлюбе ўпотайку ад блізкіх. Але маладыя людзі не маюць намеру браць шлюб—«мы хочам толькі агледзець царкву», кажа джэнтльмен. З прычыны таго, што ён совае ў руку місіс Міф

шчодрую ўзнагароду, кіслая яе фізіяномія праясняецца, а завяўшы чапец і худая высахлая фігура з шорахам прысядаюць.

— Кхм!—пакашлівае місіс Міф; кашаль у яе такі самы сухі, як сена ў падушках, якія прызначаны для каленапракланення і даручаны яе клопатам.—Я не памылюся, калі скажу, што ў адзін з бліжэйшых дзён вы яшчэ прыдзеце да нас, дарагія мае!

Яны паглядаюць на таблічку, устаўленую ў сцяну на ўспамін аб памёршым. Яны стаяць далёка ад місіс Міф, але місіс Міф бачыць краем вока, што дзяўчына апіраецца на руку джэнтльмена, а той нахіляецца да яе.

— Ну, ну,—кажа місіс Міф,—магло быць і горш. З вас атрымаецца слаўная парачка!

Шчырага пачуцця не адчувалася ў заўвазе місіс Міф. Яна гаворыць выключна з дэлавога пункту гледжання. Бадай ці яна цікавіцца парачкамі больш, чым трунамі. Але містэр Саундс, урсдлівы і апрануты ў сурдут з пунсозай абшыўкай, адрозніваецца іншым тэмпераментам. Пакуль яны стаяць на ступеньках і паглядаюць услед маладой пары, ён гаворыць, што ў дзяўчыны прыгожая фігура, хіба не праўда? і, наколькі ён мог разгледзець (з царквы яна вышла з апушчанай галавой), надзвычай прыгожанькі тварык.

— Дапраўды, місіс Міф, — з прыемнасцю кажа містэр Саундс,—яе можна назваць сапраўдным розанам.

А аб чым гаворыць маладая пара, вышаўшы з царквы і накіроўваючыся да варот?

— Дарагі Уолтэр! Як я вам удзячна! Цяпер я паеду шчаслівая.

— А калі мы вернемся, Фларэнс, мы прыедзем сюды і зноў наведем яго магілу.

Фларэнс пазірае бліскучымі ад слёз вачыма на яго ласкавы твар і больнай рукой сціскае другую маленькую ручку, што нясмела апіраецца на яго руку.

— Цяпер надта рана, Уолтэр, і на вуліцах амаль няма людзей. Пойдзем пехатою.

— Вы стоміцеся, дарагая мая.

— О, не! Я вельмі стамілася тады, калі мы першы раз ішлі разам, але сёння я не стамлюся.

Яны выбіраюць самыя ціхія вуліцы і стараюцца не набліжацца да той, дзе знаходзіцца ранейшы яе дом. Раніца ясная, цёплая, летняя, і сонца свеціць, калі яны ідуць у напрамку да шэраватага туману, што навіс над Сіці.

Нарэшце, яны паварочваюць у больш цёмныя і вузкія вуліцы, дзе толькі на рагу можна ўбачыць сонца, то жоўтае, то чырвонае, якое выглядае праз туман. Па ўсіх гэтых вузкіх дварах, завулках і панурых вуліцах Фларэнс, апіраючыся на яго руку, ідзе, закаханая і даверлівая, каб зрабіцца яго жонкай.

Сэрца яе пачынае біцца мацней, калі Уолтэр гаворыць ёй, што іх царква зусім блізка. Яны праходзяць міма вялікіх ган-

длёвых окладаў, дзе ля дзвярэй стаяць падводы, а мітуслівыя
вознікі застаўляюць ім дарогу, але Фларэнс не бачыць іх і не
чуе; і вось настае цішыня, дзённае святло гасне, дрыжачая
Фларэнс стаіць у царкве, дзе нейкі дзіўны пах нагадвае аб
склепе.

Бедна афрануты старэнькі—той, што званіў у нудны звон,—
вядзе іх у старую, карычневую, абшытую панеллю пыльную
рызніцу, якая нагадвае шафу для пасуды, адкуль вынялі паліцы;
там з'едзеныя чарвямі кнігі слаба патыхаюць табакай, ад гэтага
пачынае чыхаць хныкаючая Ніпер.

З'яўляюцца капітан, дзядзька Соль і містэр Тутс; свяшчэннік
надзяе ў рызніцы стыхар, а клерк ходзіць вакол, здэмухваючы
з яго пыл; і вось малады і маладая стаяць перад алтарсм.
Няма ніводнай шаферкі, калі не лічыць С'юзен Ніпер; няма па-
сіджанага бацькі, калі гэта не капітан Катль. Чалавек на драў-
лянай назе з сінім мяшком, жуючы гнілыя яблык, уваходзіць
у царкву паглядзець, што там робіцца, але, не знайшоўшы ні-
чога цікавага, чыкільгае да выхаду і стукае сваёй дзеярвашкай,
абуджаючы водгулле.

Яны—павянчаны, яны распісаліся ў старых кнігах, якія пры-
мушаюць чыхаць, стыхар свяшчэнніка зноў схован у пыльнае
месца і свяшчэннік пайшоў дадому. У цёмным кутку цёмнай
царквы Фларэнс паварачваецца да С'юзен Ніпер і плача ў яе
абдымках. У містэра Тутса чырвоныя вочы. Капітан паліруе сабе
нос. Дзядзька Соль зняў з ілба акуляры і пайшоў да дзвярэй.

Была вырашана не варочацца да Мічмана, а расстацца тут.
Карэта чакае непадалёку.

Міс Ніпер не можа прамовіць ні слова, яна толькі ўсхліпвае,
задыхаецца і абдымае сваю гаспадыню. Падыходзіць містэр
Тутс, пацяшае яе і бярэ на сваю апеку. Фларэнс працягвае
яму руку, ад шчырай удзячнасці падстаўляе яму губы, цалуе
дзядзьку Соля і капітана Катля, і малады муж вядзе яе.

Але С'юзен не можа дапусціць, каб у Фларэнс астаўся такі
сумны ўспамін аб ёй. Яна мела намер трымацца зусім інакш
і цяпер горка дакарае сябе. Цвёрда вырашыўшы зрабіць апош-
нюю спробу і выправіць справу, яна пакідае містэра Тутса і бя-
жыць за карэтай, каб на развітанне паказацца з усмешкай на
твары. Капітан, адгадаўшы яе намер, бяжыць услед за ёю, бо
ён лічыць сваім абавязкам праводзіць іх вясёлымі выгукамі.
Дзядзька Соль і містэр Тутс застаюцца ззаду і чакаюць перад
царквою.

Карэта ад'ехала, але вуліца, вузкая, застаўленая экіпажамі,
крута падымаецца пад гару, і С'юзен не сумняваецца ў тым,
што бачыць карэту, якая спынілася на некаторай адлегласці.
С'юзен пакідае ззаду капітана і падбягае да яе. Яна заглядае
ў акно, бачыць Уолтэра, а каля яго ціхманы тварык, і хлопае
далонямі і крычыць:

— Міс Флой, любачка! Паглядзіце на мяне! Цяпер мы ўсе такія шчаслівыя, дарагая! Яшчэ раз да пабачэння, мая ненаглядная, да пабачэння!

Як ухітраецца гэта зрабіць С'юзен, яна і сама не ведае, але яна прасоўвае галаву ў акно, цалуе Фларэнс і абдымае яе за шыю.

— Цяпер мы ўсе такія.. такія шчаслівыя, дарагая мая міс Флой!—кажа С'юзен, у якой падазрона перарываецца голас.— Цяпер вы не будзеце на мяне злаваць! Не будзеце?

— Злаваць, С'юзен!

— Не! Ведаю, што не будзеце. Я і кажу, што не будзеце, любая мая, дарагая!—крычыць С'юзен.—А вось і капітан... ваш сябра капітан... ён таксама хоча яшчэ раз развітацца!

— Ура, Радасць майго Сэрца!—крычыць на ўсё горла капітан, чый твар выказвае глыбокае хваляванне.—Ура, Уольр, мой хлопчык! Ура! Ура!

С'юзен Ніпер мужа даводзіць справу да канца. Яна ўсміхаецца сваёй гаспадыні, усміхаецца праз слёзы да апошняй хвіліны. Калі-ж С'юзен астаецца, нарэшце, ззаду, капітан, у якога канцы каўнерыка шалёна развяваюцца, прадаўжае то з'яўляцца, то знікаць у акне, выкрываючы: «Ура, мой хлопчык! Ура, Радасць Сэрца!», пакуль спроба збегчыся з карэтай не робіцца безнадзейнай. Нарэшце, калі карэта паехала. С'юзен Ніпер, да якой далучаецца капітан, траціць прытомнасць, і яе нясуць у булачную, дзе яна ачуньвае.

На царкоўным дварэ дзядзька Соль і містэр Тутс, прысеўшы на каменны падмурак агарожы, цярпліва чакаюць звароту капітана Катля і С'юзен. З прычыны таго, што нікому не хочацца гаварыць, або слухаць размовы, то яны складаюць надзвычайную кампанію і надта задаволены адно другім. Калі яны ўсе разам варочаюцца да маленькага Мічмана і сядваюць снедаць ніхто не можа праглынуць ні кавалачка. Капітан Катль з прытворнай прагнасцю накідваецца на тост, але пасля адмаўляецца ашукваць іншых. Пасля снедання містэр Тутс гаворыць, што прыдзе вечарам, і цэлы дзень блукае па горадзе, адчуваючы сябе так, як быццам два тыдні не клаўся спаць.

Вярнуўшыся вечарам, містэр Тутс паведамляе С'юзен Ніпер, што ніколі яму яшчэ не было так нудна, і, аднак, у гэтым ёсць штосьці прыемнае. Ён поўны давер'я да яе і расказвае, як было ў яго на душы, калі яна шчыра выказала яму сваю думку аб тым, ці можа міс Домбі калі-небудзь яго пакахаць. У парыве давер'я, народжанага гэтымі ўспамінамі і слязімі, містэр Тутс прапаноўвае выйсці разам і купіць чаго-небудзь на вячэру. Міс Ніпер згаджаецца; яны купляюць шмат прысмакаў і, пры дапамозе місіс Рычардс, сервіруюць надта добрую вячэру да таго часу, пакуль стары Соль і капітан варочаюцца дадому.

Капітан і стары Соль пабывалі на барту карабля, правялі туды Ды, паглядзелі як пагружаюць скрынкі.

Ім ёсць што расказаць аб папулярнасці Уолтэра, аб тым, як выгадна ён прыстроіўся на караблі, і аб тым, як выявілася, што ён увесь час паціхеньку працаваў, каб зрабіць сваю каюту «карцінкай», паводле слоў капітана, і здзівіць сваю маленькую жонку.

Стары інструментальны майстар заклапочаны і безуважлівы больш, чым хто-б там ні было, і надта блізка да сэрца прымае вяселле і разлуку. Але вялікае ўцяшэнне яму дае прысутнасць старога яго прыяцеля Нэда Катля, і ён з удзячным і задаволеным выглядам садзіцца вячэраць.

— Мой хлопчык астаўся жывым і робіць поспехі,—кажа стары Соль Джылс, паціраючы рукі.—Ці маю я права не быць удзячным і шчаслівым?

Капітан, які яшчэ не сеў за стол, мітусіцца, а цяпер падышоў да свайго крэсла, нерашуча паглядае на містэра Джылса і кажа:

— Соль! Там унізе ляжыць апошняя бутэлька старой мадэры. Ці не хочаце прынесці яе адтуль і распіць за здароўе Уольра і яго жонкі?

Інструментальны майстар, задуменна паглядаючы на капітана, апускае руку ў бакавую кішэню сурдута кафейнага колеру, дастае бумажнік і вымае адтуль пісьмо.

— Містэру Домбі,—кажа стары.—Ад Уолтэра. Паслаць праз тры тыдні. Я прачытаю яго.

«Сэр. Я жаніўся на вашай дачцэ. Яна накіравалася са мною ў далёкае плаванне. Быць адданым ёй—азначае не прад'яўляць ніякіх паграбаванняў ні да яе, ні да вас, але богу вядома, што я ёй адданы.

Чаму, кахаючы яе больш за ўсіх на свеце, я тым не менш без усякіх дакураў сумлення звязаў яе жыццё з маім, поўным нягод і небяспек,—аб гэтым я не хачу вам гаварыць. Вы ведаеце—чаму, і вы яе бацька.

Не дакарайце яе. Яна ніколі не дакарала вас.

Я не думаю і не спадзяюся, што вы калі-небудзь мне да-руеце. Менш за ўсё я на гэта разлічваю. Але калі прыдзе час, калі для вас уцехаі будзе ведаць, што каля Фларэнс ёсць чалавек, які імкнецца ў жыцці да вялікай мэты—сцерці яе ўспамінкі аб ранейшым смутку, тады—заяўляю вам аб гэтым урачыста—гэта ўпэўненасць можа быць вам апорай».

Саламон старанна хавае пісьмо ў бумажнік, а бумажнік хавае ў кішэню сурдута.

— Нэд, сёння мы яшчэ не разап'ем апошнюю бутэльку старой мадэры,—задуменна кажа стары.

— Рана яшчэ,—згаджаецца капітан.—Так. Рана яшчэ.

С'юзен і містэр Тутс далучаюцца да гэтай думкі. Памаўчаўшы, усе садзіцца вячэраць і п'юць іншае віно за здароўе маладых; а апошняя бутэлька старой мадэры, укрытая пылам і павуцін-нем, астаецца некранутай.

РАЗДЕЛ LVIII

Праз некаторы час.

Прылівы і адлівы чаргаваліся на моры на працягу цэлага года. На працягу цэлага года праслаўленая фірма Домбі і Сын змагалася не на жыццё, а на смерць з сумнымі нечаканасцямі, з няпэўнымі чуткамі, з няўдачамі, рызыкаўнымі здзелкамі, з неспрыяючымі часамі і, у першую чаргу, з асляпленнем свайго гаспадара, які ні на волас не хацеў скараціць яе аперацый і не слухаў, калі яго перасцерагалі аб тым, што судно, якое ён прымушаў ісці насустрач шторму, недастаткова моцнае і не можа гэтага вытрымаць.

Год прайшоў, і праслаўленая фірма абвалілася.

У летні дзень, амаль праз год пасля вяселля ў адной з цэркваў Сіці, на біржы пачалі гудзець і шаптацца аб буйным краху. Халодны, ганарлівы чалавек, якога тут добра ведалі, пры гэтым не прысутнічаў, не было тут і яго прадстаўніка. У наступны дзень шырока разыйшліся чуткі, што Домбі і Сын спыніў плаццяжы, а вечарам гэта фірма ўзначальвала апублікаваны спіс банкротаў.

Для маёра Бегстока банкруцтва было сапраўдным няшчасцем. Маёр быў не з тых, хто ўмеў спачуваць,—уся яго ўвага сканцэнтравалася на Дж. Б., але ён столькі балбатаў у клубе аб сваім сябры Домбі, так узвялічваў яго перад членамі клуба і так зневажаў іх, пахваляючыся яго багаццем, што члены клуба—ўсяго толькі людзі—былі ў захапленні і помсцілі маёру, прыкідваючыся надзвычай заклапочанымі і пытаючыся ў яго, ці можна было прадбачыць такое жahlівае спусташэнне і як да гэтага ставіцца яго сябра Домбі. На такія пытанні маёр, вельмі чырваняючы, адказваў, што мы, сэр, жывем у надта дрэнным свеце; што Джой сёе-тое разумее, але яго ашукалі, сэр, як маленькае дзіця; што калі-б вы, сэр, прадраклі гэта Дж. Бегстоку, калі ён ехаў з Домбі за граніцу і ганяўся за гэтай валацугай Каркерам па ўсёй Францыі, Дж. Бегсток высмеяў-бы вас—далібог, ён-бы вас высмеяў, сэр! Што Джо быў ашуканы, сэр, абдураны, захоплены зняцку і аслеплены, але цяпер ён не спіць і зноў пільны, і калі-б бацька Джо ўстаў заўтра з магіль, ён, Джо, не даў-бы старому ніводнага пені ў крэдыт, а сказаў-бы яму, што яго сын Джо занадта стары ваяка, каб яго можна было яшчэ раз ашукаць, сэр!

У місіс Чык з'явіліся тры думкі адносна гэтай жahlівай зменлівасці лёсу. Першая зводзілася да таго, што місіс Чык не можа гэтага зразумець. Другая—што яе брат не зрабіў належнага намагання. Трэцяя—што, калі-б яе запрасілі на абед у дзень святкавання наваселля, гэтага ніколі-б не здарылася, а яна тады-ж аб гэтым заявіла.

Якія-б думкі ні выказваліся адносна катастрофы, яны не маглі яе папярэдзіць, павялічыць цяжкасць або палегчыць. Стала вядома, што фірма ліквідуе свае справы з найбольшай выгадай для ўсіх, а містэр Домбі добраахвотна адмаўляецца ад усёй сваёй маёмасці і ні ў каго не просіць спагадлівасці.

Клеркі рассяліся ва ўсе бакі пасля маленькага абеду, наладжанага ў знак спачування, які ажыўляўся вясёлымі песнямі і быў надта ўдачным. Адны прыстроіліся за граніцай, іншыя знайшлі службу на радзіме, некаторыя, раптам успомніўшы аб гарача любімых сваяках, што жывуць у вёсцы, накіраваліся да іх, а сёй-той змяшчаў аб'явы ў газеце.

Містэр Морфін, халасцяк з карымі вачыма, з валасамі і бакенбардамі, кранёнымі сівізнай, быў, бадай, адзіным чалавекам, бліжнім фірме,—вядома, за выключэннем яе галавы,—які шчыра і глыбока сумаваў з прычыны няшчасця, якое на яе навалілася. Ён працаваў ад раніцы да ночы, каб разблытаць усё, што здавалася няясным, або складаным у справаздачах аб аперацыях фірмы; заўсёды быў на месцы, калі патрэбна было што-небудзь растлумачыць; іншы раз заседжваўся ў ранейшым сваім пакоі, да позняй ночы, каб вызваліць містэра Домбі ад неабходнасці даваць асабіста пакутлівыя тлумачэнні, пасля ішоў дадому, у Іслінгтон, і, перш чым легчы спаць, супакойваў сваю душу безнадзейна-тужлівымі гукамі віяланчэлі.

Аднойчы вечарам ён пацяшаўся пры дапамозе гэтага меладычнага бурчлівага інструмента, калі яго кватэрная гаспадыня далажыла яму, што прышла нейкая лэдзі.

— Яна ў трауры,—сказала гаспадыня.

Віяланчэль умомант змоўкла, а музыкант, з найвялікшай далікатнасцю і клопатамі паклаў яе на канапу, даў знак, каб упусцілі лэдзі. Пасля ён паспяшаўся выйсці з пакоя і на пляцоўцы лесвіцы сустрэў Херыет Каркер.

— Вы адна!—усклікнуў ён.—А Джон быў тут сёння раніцой! Што-небудзь здарылася, дарагая мая?

Ён падаў ёй крэсла і сам сеў насупраць, а віяланчэль была змешчана паміж імі на канапе.

— Не здзіўляйся з таго, што я прышла адна і Джон не папярэдзіў вас аб маім прыходзе. Вы мне паверыце, калі я растлумачу, чаму я прышла,—сказала Херыет.—Расказаць вам аб гэтым цяпер?

— Гэта было-б лепш за ўсё.

— Цяпер вы не працавалі?

Ён паказаў на віяланчэль і сказаў:

— Я працаваў цэлы дзень. Вось сведка. Ёй я давяраў усе мае клопаты. Добра, калі-б, апрача маіх уласных клопатаў, мне не было больш чаго давяраць.

— Фірма пацярпела банкруцтва?—вельмі сур'ёзна запыталася Херыет.

- Поўнае банкруцтва.
- Ёй ужо не адрадіцца?
- Ніколі.

Ясны твар яе не засмуціўся, калі яна, бязгучна варушачы губамі, паўтарыла гэтыя словы. Здавалася, ён сачыў за ёй з мімавольным здзіўленнем, а пасля паўтарыў:

— Ніколі. Вы памятайце, што я вам казаў. На працягу ўсяго гэтага часу нельга было пераканаць яго; немагчыма было размаўляць з ім; немагчыма было нават падступіцца да яго. Здарылася самае горшае: фірма абанкруцілася, і ёй ужо не адрадіцца.

- А містэр Домбі таксама разарыўся?
- Разарыўся.
- У яго не астаетца ніякай асабістай маёмасці? Нічога?

Нейкая нецярплівасць, што адчувалася ў яе голасе, і амаль нярадасны выраз твара, здавалася, здзіўлялі яго ўсё больш і больш, але разам з тым выклікалі ў ім расчараванне і рэзка супярэчылі яго ўласным пачуццям. Задуменна пазіраючы на яе, ён забарабаніў пальцамі па сталю, і, памаўчаўшы, сказаў, сумна ківаючы галавой.

— Якія сродкі містэра Домбі, мне дакладна не вядома; вядома, яны вялікія, але і абавязкі ў яго велізарныя. Ён чалавек сумленны і прыстойны. Усякі іншы на яго месцы мог-бы выратаваць сябе, заключыўшы згоду, дзякуючы якой страты тых, хто вёў з ім справы, павялічыліся-б нязначна, амаль неадчувальна, а ў яго асталося-б на пражыццё. Многія гэтак-бы і зрабілі на яго месцы. Але ён вырашыў аддаць усё да апошняга фартынга¹.

Калі містэр Морфін змоўк, яна хутка запыталася ў яго:

— Вы нядаўна яго бачылі?

— Ніхто яго не бачыць. Калі ў сувязі з гэтай катастрофай яму неабходна бывае выйсці з дому, ён выходзіць, а пасля вяртаецца дадому, замыкаецца ў сваіх пакоях і нікога не хоча бачыць. Ён напісаў мне лісьмо, у якім дзякуе мне за мінулую маю службу, якую, дарэчы, ён ацэньвае вышэй, чым яна таго заслужоўвае, і развітваецца са мною. Я сароміўся надаюць яму цяпер, тым больш, што і ў лепшыя часы я мала меў з ім справы, але ўсё-ж я спрабаваў да яго заходзіць. Я пісаў, хадзіў туды, упрашаў. Усё было дарэмным.

Ён назіраў за ёй, нібы спадзяючыся, што яна праявіць больш спагады, і гаварыў сур'ёзна і з надзвычайным пачуццём, каб зрабіць на яе ўражанне, але ніякай змены ў ёй ён не заўважыў.

— Ну, што-ж, міс Херыет,—сказаў ён з расчараваным выглядам, аб гэтым не варта гаварыць. Вы сюды прышлі не для таго, каб гэта слухаць. У вас у галаве нейкая іншая і больш прыёмная

¹ Фартынг—дробная манета ў 1/4 пені.

тэма. Падзяліцеся ёю са мной, і тады мы будзем гутарыць больш згодна. Такім чынам!

— Не, гэта тая самая тэма,—са шчырым здзіўленнем запырэчыла Херыет.—Ці можа быць інакш? Хіба гэта не натуральна, што апошні час мы з Джонам шмат думалі і гаварылі аб гэтых велізарных зменах? Містэр Домбі, якому ён служыў столькі год—вам вядома, на якіх умовах,—містэр Домбі, кажаце вы, разораны, а мы такія багатыя!

Яе добры, сумленны твар спадабаўся яму, містэру Морфіну, халасцяку з карымі вачыма, з той хвіліны, калі ён упершыню яго ўбачыў, але цяпер гэты твар, які ззяў радасцю, падабаўся яму менш, чым калі-б там ні было.

— Мне няма чаго напамінаць вам,—сказала Херыет, кінуўшы позірк на сваё чорнае плацце,—якім чынам змянілася наша становішча. Вы не забыліся, што наш брат Джэймз, які загінуў такой жahlівай смерцю, не пакінуў завяшчання, а, апроча нас, у яго не было сваякоў.

Цяпер яе твар больш яму спадабаўся, хоць ён быў больш бледны і смутны, чым за хвіліну да гэтага. Здавалася, ён уздыхнуў з палёгкай.

— Вы ведаеце нашу гісторыю,—прадаўжала яна,—гісторыю абодвух маіх братоў, якая мае дачыненне да гэтага злашчаснага, і няшчаснага джэнтльмена, аб якім вы гаварылі з такой адданасцю. Вы ведаеце, якія невялікія ў нас патрэбы—у Джона і ў мяне—і як мала нам патрэбна грошай пасля таго як мы на працягу шмат гадоў жылі такім чынам, а цяпер, дзякуючы вашай дабраце, ён зарабляе дастаткова для нас абудвух. Аб маім памёршым браце я не скажу ні слова, аб браце, які астаўся жывым, я магла-б сказаць шмат. Але ці патрэбна дадаваць што-небудзь да таго, што ён хоча выканаць свой абавязак,—вось таму я і прышла да вас па дапамогу, без якой мы не можам абыйсціся,—і ён не супакоіцца, пакуль гэты абавязак не будзе выканан?

Яна падняла вочы, і яе ззяючы радасцю твар здаўся надзвычай прыгожым таму, хто сачыў за ёй пільным позіркам.

— Дарагі сэр,—прадаўжала яна,—гэта павінна быць зроблена асцярожна і сакрэтна. Вы з вашым вопытам і ведамі пакажаце належны спосаб. Містэра Домбі, магчыма, удасца запэўніць, што, не гледзячы на банкруцтва, нейкая сума ўцалела, або тыя, з кім ён веў буйныя справы, добраахвотна ўмплачваюць даніну, пракланяючыся перад яго сумленнасцю і благародствам, або што гэта нейкі стары доўг, да гэтага часу нявыплачаны. Я прышла прасіць вас аб гэтай ласцы, якую, я спадзяюся, вы акажаце нам з уласцівымі вам дабратай, велікадушшам і разважлівасцю.

— Дарагая мая Херыет,—памаўчаўшы, сказаў містэр Морфін,—да гэтага я быў не падрыхтаваны. Ці варта разумець

вас так, што на гэту добрую справу павінна пайсці ваша частка спадчыны, таксама як і частка Джона?

— О, так!—адказала яна.—Калі мы столькі часу рабілі ўсё і ў нас з ім былі аднолькавыя клопаты, надзеі і мэты, ці магу я думаць, каб мяне адхілілі ад удзелу ў гэтай справе? Хіба я не маю права астацца да самага канца таварышом і памочнікам брата.

— Божа збаў, каб я гэта аспрэчваў!—адказаў ён.

Яна працягнула яму руку і радасна, ад душы падзякавала яму.

— Вы едзеце дадому?—запытаўся ён.—Дазвольце мне праводзіць вас.

— Не, толькі не сёння. Цяпер я не паеду дадому; спачатку я павінна адна наведаць сяго-таго. Заўтра вы прыдзеце?

— Так, так!—сказаў ён.—Заўтра я прыду. Тым часам я падумаю аб тым, як належыць нам дзейнічаць. Магчыма, і вы дарагая Херыет, аб гэтым падумаеце, і... і... падумайце крыху і аба мне ў сувязі з гэтым.

Ён праводзіў яе да карэты, якая чакала ля пад'езда, і, каб не была яго кватэрная гаспадыня глухой, яна-б пачула, як ён мармытаў, калі карэта ад'ехала, а ён падымаўся па лесвіцы, што ўсе мы нявольнікі прывычкі і што гэта сумная прывычка—аставацца старым халасцяком.

Калі Херыет села ў наёмную карэту, фурман, накіроўваючыся ў дарогу, як відаць, добра яму знаёмую, перасек гэту частку прадмесця, выбіраючы бязлюдныя дарогі і, нарэшце, выехаў на адкрытае месца, дзе было раскідана некалькі скромных домікаў, акружаных садамі. Ля адной з калітак карэта спынілася і Херыет вышла.

У адказ на яе ціхі званок з'явілася жанчына са смутнай, бледнай фізіяноміяй, са схіленай на бок галавой і з прыпаднятymi брывамі. Ubачыўшы Херыет, яна прысела і павяла яе праз сад да дому.

— Сядзелка, як сябе адчувае сёння ваша хворая?—запыталася Херыет.

— Баюся, што дрэнна, міс. О, як яна мне іншы раз нагадвае дачку майго дзядзі, Бетсі Джэйн!—з нейкай сумнай узрушальнасцю ўсклікнула жанчына з бледным тварам.

— У якіх адносінах?—запыталася Херыет.

— Ва ўсіх адносінах, міс,—адказала тая.—Розніца толькі ў тым, што гэта дарослая жанчына, а Бетсі Джэйн была дзіцем, калі стаяла ля парога смерці.

— Але вы мне гаварылі, што яна паправілася,—смірна запырэчыла Херыет,—тым больш, значыцца, падстаў спадзявацца, місіс Уікем.

— Ах, міс, надзея—цудоўная рэч для тых, у каго хапае жыццерадаснасці жывіць яе!—сказала місіс Уікем, ківаючы га-

лавой. Маёй жыццерадаснасці нехапае, але я на гэта не наракаю. Зайздросчу тым, каму даступна такое шчасце!

— Вы-б пастараліся быць больш бадзёрай,—заўважыла Херыет.

— Вельмі вам дзякую, міс,—панура сказала місіс Уікем.—Туую жыццерадаснасць, якая была ў мяне, я страціла некалькі год назад у Брайтоне і, здаецца, ад гэтага мне зрабілася толькі лепш.

Сапраўды, гэта была тая самая місіс Уікем, якая, замяніўшы місіс Рычардс, зрабілася нянькай маленькага Поля і лічыла сябе ў выйграшы ад спамянутаў страты, што здарылася пад дахам ласкавай Піпчын.

Місіс Уікем, з прыпаднятымі брывамі і схіленай на бок галавой, паднялася са свечкай наверх, у чысты, прыбраны пакой, сумежны з другім, цмяна асветленым пакоем, дзе стаяў ложка. У першым пакоі сядзела ля адчыненага акна старая, тупа паглядаючы ў цемру. У другім ляжаў расцягнуўшыся на ложку цень той, якая калісьці ў зімні вечар ішла, не зважаючы на вецер і дождж; цяпер яе можна было пазнаць толькі па доўгіх чорных валасах, якія здаваліся яшчэ чарнейшымі па кантрасту з бяскоўным тварам і белай бялізнай.

— Эліс,—ласкава сказала наведвальніца,—я не спазнілася сёння?

— Мне заўсёды здаецца, што вы спазняецеся, хоць вы заўсёды прыходзіце рана.

Херыет прысела ля ложка і ўзяла схудзелую руку ў сваю.

— Вам лепш?

Місіс Уікем, стоячы, як несучешная здань, у нагах пасцелі, вельмі рашуча і энергічна паківала галавой, адкідваючы падобнае меркаванне.

— Гэта мае надта мала значэння!—слаба ўсміхнуўшыся, адказала Эліс.—Лепш мне сёння ці горш—усёроўна справа ідзе аб некалькіх днях. Магчыма, і таго менш.

Місіс Уікем выказала сваю згоду працяглым уздыхам.

— Іншы раз я ляжу тут і думаю, што мне хацелася-б пажыць яшчэ крышачку, каб у мяне быў час паказаць, як я вам дзякую! Але гэта слабасць, і яна хутка праходзіць. Так, як яно ёсць, лепш для вас. Так лепш для мяне!

Місіс Уікем, у ахвоту названіўшыся слоікамі, падала мікстуру. Місіс Уікем зырка паглядзела на сваю хворую, пакуль тая піла, моцна сціснула губы, нахмурыла бровы і паківала галавой, нібы даючы зразумець, што нават пад пагрозай катавання не скажа, наколькі безнадзейны гэты выпадак. Пасля місіс Уікем папырскала ў пакоі нейкай асвятляльнай вадкасцю і пайшла.

— Колькі прайшло ад таго часу, як я прышла да вас і расказала, што я зрабіла,—запыталася Эліс,—а вас запэўнілі, што ўжо позна пасылаць каго-небудзь услед?

— Прайшло больш года,—сказала Херыет.

— Больш года,—паўтарыла Эліс, задуменна ўглядаючыся ў яе твар.—І многа месяцаў прайшло з таго часу, як вы прывезлі мяне сюды!

Херыет адказала: «Так».

— Прывезлі мяне сюды дзякуючы вашай ціхамірнасці і дабраце! Мяне!—усклікнула Эліс, окурчыўшыся і закрыўшы твар рукой.

Херыет, нахіліўшыся да яе, усцяшала яе і супакойвала. Нарэшце, Эліс, усё яшчэ прыкрываючы твар рукою, папрасіла, каб яна паклікала яе матку.

Херыет клікала яе некалькі разоў, але старая, седзячы ля адчыненага акна, так пільна ўглядалася ў цемру, што нічога не чула. Толькі пасля таго, як Херыет падышла і дакранулася да яе, яна схамянулася і пайшла.

— Матуля,—сказала Эліс, зноў узяўшы за руку сваю госню і з лобойю лазіраючы на яе зьяючымі вачыма,—раскажыце ёй усё, што вы ведаеце.

— Сёння, любачка?

— Так, матуля,—ціхім, урачыстым голасам праказала Эліс,—сёння!

Старая, у якой як быццам у галаве памутнела ад трывогі, раскаяння або гора, цішком, наблізілася да ложка з боку, супроцьлегламу таму, дзе сядзела Херыет, і, апусціўшыся на калені, каб маршчыністы яе твар быў на адным узроўні з коўдрай, і працягнуўшы руку, каб дакрануцца да рукі дачкі, пачала:

— Мая красуня дачка...

— Яна даўным даўно змянілася, матуля! Даўным даўно завяла,—не пазіраючы на яе, сказала Эліс.—Цяпер не варта бедаваць аб гэтым.

— ... Мая дачка,—заікаючыся, сказала старая,—мая дачка, якая хутка паправіцца і наробиць сораму ім усім сваёй прыгажосцю...

Эліс сумна ўсміхнулася Херыет, ласкава прыцягнула да сябе яе руку, але не праказала пры гэтым ні слова.

— Якая, кажу я, хутка паправіцца,—паўтарыла старая, паграсаючы зморшчаным кулаком,—і наробиць сораму ім усім сваёй прыгажосцю! Так! Я кажу, што яна гэта зробіць, і так будзе!—Здавалася, яна пачала гарача спрацацца з нейкім праціўнікам, што быў ля ложка.—Мая дачка была адрынута і выцінута, але, калі-б яна захацела, яна магла-б пахваліцца сваім сваяцтвам з ганарліўцамі. Так! З ганарліўцамі! Гэта сваяцтва не мае ніякіх адносін да вашых свяшчэннікаў і абручальных пяр-

сцёнкаў, але ў маёй дачкі добрая радня. Пакажыце мне місіс Домбі, а я вам пакажу маю Эліс—яе дваюрадную сястру!

Херыет адвяла позірк ад старой, глянула ў ззяючыя вочы, што не адрываліся ад яе твара, і убачыла ў іх пацверджанне.

— Так!—закрычала старая, падняўшы дрыготную галаву і пераможаная нейкай страшнай фанабэрыстасцю.—Хоць я цяпер старая і ўродлівая—састарылі мяне не столькі гады, колькі цяжкое жыццё, але калісьці я была маладая. Там, у маёй вёсцы, бацька місіс Домбі і яго брат былі надта вясёлымі джэнтльменамі, і ўсім яны спадабаліся, калі прыезджалі да нас з Лондана... Абодва ўжо даўно памерлі! Божа мой, як даўно гэта было! Адзін з двух братоў, бацька маёй Элі, памёр першым.

Яна падняла галаву і заглянула ў твар дачцэ: успомніўшы аб сваёй маладосці, яна, здавалася, аднавіла ў памяці маладосць свайго дзіцяці. Пасля яна раптам уткнулася тварам у пасцель і сударгава абхапіла галаву рукамі.

— Яны былі падобны адзін на аднаго, як толькі могуць быць падобны два браты, амаль равеснікі,—прадаўжала старая, не дымаючы галавы,—наколькі я прыпамінаю, розніца ва ўзросце была не больш года; і калі-б бачылі маю дачку так, як я бачыла яе аднойчы, побач з дачкою таго, другога, вы-б заўважылі, што, не гледзячы на розніцу ў вопратцы, яны падобны адна да другой. О, няўжо падабенства знікла, і маёй дачцэ—толькі маёй дачцэ—выпала на долю так змяніцца?

— Усе мы змяняемся ў свой час, матуля,—дадала Эліс.

— У свой час!—закрычала старая.—Але чаму гэты час прышоў для маёй дачкі, а не для яе? Яе маці, вядома, змянілася—яна састарэлася таксама, як і я, і здавалася такою самаю маршчыністай, не гледзячы на румяны,—але тая асталася прыгожай. Што-ж такое зрабіла я, у чым я правінілася больш, чым яна, і чаму толькі мая дачка ляжыць тут і чэзне?

Зноў дзіка закрычаўшы, яна выбегла ў той пакой, з якога прышла, хутка вярнулася і падкралася да ложка.

— Вось аб чым Эліс прасіла расказаць, любачка. Я ўсё сказала. Неяк летам, ва Уорыкшыры, я аб гэтым даведалася, калі пачала распытваць і збіраць весткі. У той час мне не было чаго чакаць ад такіх сваякоў. Яны-б мяне не прызналі і нічога-б мне не далі. Бадай, праз некаторы час я і папрасіла-б у іх маленькую суму грошай, калі-б не мая Эліс. Мне здаецца, яна магла-б мяне забіць, калі-б я гэта зрабіла. Яна была па-свойму такой самай гордай, як і тая, другая,—сказала старая, палахліва дакрануўшыся да твара дачкі і хутка адхапіўшы руку, хоць цяпер тая лежала так спакойна.—Але яна яшчэ пасароміць іх сваёй прыгажосцю! Ха-ха! Яна іх пасароміць, мая красуня-дачка!

Яе смех, калі яна выходзіла з пакоя, быў больш страшны, чым яе плач.

Увесь гэты час Эліс не спускала вачэй з Херыет і трымала яе за руку. Пасля яна сказала:

— Лежачы тут, я адчула, што мне было-б лягчэй, калі-б вы аб гэтым даведаліся. Мне здавалася, гэта растлумачыць вам тое, што дапамагала маёй разлютаванасці. Усё гэта прайшло. Гэта падобна на сон, які я дрэнна памятаю і не зусім разумею. Вы не пакінеце маёй маткі? Я ёй дарую, калі ёсць за што ёй дараваць. Я ведаю, што яна мне даравала і ў глыбінні душы плача па мне. Вы яе не пакінеце?

— Я ніколі не пакіну яе, Эліс. Заўтра я прыеду раненька,— сказала Херыет.

Ззяючыя вочы, якія не адрываліся ад яе твара, на момант заплюшчыліся, пасля зноў адкрыліся; Эліс пацалавала яе.

Ззяючыя вочы праводзілі яе да дзвярэй; у іх зьянілі і на спакойным твары была ўсмішка, калі дзверы зачыніліся.

Вочы не адрываліся ад дзвярэй, яна паклала руку на грудзі, і жыццё згасла на яе твары, нібы патушылі свечку.

РАЗДЕЛ LIX

Адплата.

Зноў адбыліся змены ў велічным доме на доўгай нуднай вуліцы, дзе праходзіла дзяцінства і самотнае юнацтва Фларэнс. Дом астаўся па-ранейшаму велічным, не баіцца ветру і непагоды, дах не працякае, акяніцы не расхістаны, сцены не абваліліся, але, тым не менш, дом зрабіўся развалінай, і пацукі ўцякаюць з яго.

Містэр Таўлінсон і іншыя слугі спачатку ставяцца недаверліва да туманнага чутак. Кухарка кажа: дзякаваць богу, крэлыт нашага гаспадара не надта што лёгка падарваць; а містэр Таўлінсон не здзівіўся-б цяпер, калі-б яму казалі, што англійскаму банку пагражае крах, або каштоўнасці, якія захоўваюцца ў Таўэры, будуць прададзены. Але пасля з'яўляецца «Газета» і з ёю містэр Перч; містэр Перч прывёў з сабою місіс Перч, каб пагаварыць аб гэтым на кухні і правесці прыемны вечар.

Калі больш ужо не астаецца ніякіх сумненняў, містэр Таўлінсон непакоюцца галоўным чынам аб тым, каб банкруцтва было салідным—не менш ста тысяч фунтаў!

Гутарка заходзіць і аб містэры Домбі, але аб ім гавораць надта мала. Разважаюць у большасці аб тым, ці даўно яму было вядома, што гэта павінна здарыцца. Кухарка гаворыць з праніклівым выглядам: «О, божа мой, вядома, даўно! Можане запэўніць, што даўно». А калі звяртаюцца да містэра Перча, той пацвярджае яе меркаванне. Нехта пытаецца, як-жа будзе цяпер містэру Домбі і ці ўдасца яму як-небудзь выблытацца.

Містэр Таулінсон гэтага не думае і заўважае, што можна знайсці прытулак у адной з лепшых багадзелень для блугародных. «Ах, там, ведаеце, у яго будзе свой уласны садзік—жаласна гаворыць кухарка,—і вясной ён можа вырошчваць салодкі гарошак».

Праз некалькі дзён пачынаюць з'яўляцца нейкія чужыя людзі і прызначаць адзін аднаму спатканні ў сталовай, нібы яны жывуць у гэтым доме. Нарэшце, пашыраюцца чуткі, быццам неўзабаве прызначаюць аукцыён; з'яўляюцца яшчэ нейкія людзі, з пяром і чарнільніцай у кішэні, якія камандуюць атрадам рабочых, што зараз-жа бяруцца здымаць каўры, перастаўляюць мэблю і пакідаюць у вестыбюлі і на лесвіцы безлічныя сляды чаравікаў.

Кампанія ў падвальным паверсе засядае ў поўным складзе і наладжвае сапраўдныя піры, бо рабіць ім няма чаго. Нарэшце, усіх слуг клічуць у пакой місіс Піпчын, і цудоўная перуанка звяртаецца да іх з такімі словамі:

— Ваш гаспадар знаходзіцца ў цяжкім становішчы,—рэзка кажа місіс Піпчын.—Думаю, вам гэта вядома?

Містэр Таулінсон, выступаючы ад імя ўсіх, прызнаецца, што гэта акалічнасць ім вядома.

— І я не сумняваюся, што вы падшукалі ўжо сабе месцейка,—кажа місіс Піпчын, ківаючы галавой.

Прарэзлівы голас ускрыквае ў заднім радзе:

— Не больш, чым вы!

— Вы так думаеце, бессаромніца?—кажа разгневаная Піпчын, паглядаючы вогненым позіркам праз галсы ў прыдніх радах.

— Так, місіс Піпчын, я так думаю,—адказвае кухарка.—Ну, а далей што?

— А далей тое, што вы можаце выбірацца, калі хочаце,—кажа місіс Піпчын.—Чым хутчэй, тым лепш! І я спадзяюся, што больш ніколі не ўбачу вашай фізіяноміі.

Сказаўшы гэта мужная Піпчын дастае палатняны мяшок, адлічвае яе пэнсію па сёнешні дзень, а таксама за месяц наперад і моцна сціюкае ў руцэ грошы, пакуль распіска ў атрыманні не напісана згодна ўсіх правіл, пасля чаго неахвотна разнімае руку. Гэту аперацыю місіс Піпчын прарабляе з кожнай слугой, пакуль не расплачваецца з усімі.

— А цяпер, хто хоча лайсці, няхай ідзе,—кажа місіс Піпчын,—а хто хоча астацца—няхай астаецца яшчэ на тыдзень на ранейшых умовах і выконвае сваю работу. Але гэта дрэнна, кухарка,—кажа, разгарачыўшыся, Піпчын,—няхай ідзе вон зараз-жа!

Кухарка выпывае з пакоя добрадушная і згодлівая, што зараз-жа прыводзіць у надзвычайнае раздражэнне місіс Піпчын, і неўзабаве да яе далучаюцца ўнізе астатнія.

Містэр Таўлінсон думае, што перш за ўсё належыць крыху закусіць, а ў часе гэтай закускі яму хацелася-б зрабіць адну прапанову, якую ён лічыць надта актуальнай пры стварыўшымся становішчы. Калі пачастунак падае і за яго ўзяліся з вялікай ахвотай, містэр Таўлінсон, выкладаючы сваю прапанову, кажа, што кухарка адыходзіць, а калі мы не будзем верны адзін аднаму, то і нам ніхто не будзе верным. Мы-ж доўга жылі ў гэтым доме і заўсёды стараліся захоўваць сяброўскія адносіны. І ў сучасны момант ён лічыць, што належыць зрабіць так: «Адыходзіць адзін, адыходзяць усе!» Пакаеўка глыбока расчудлена гэтымі благароднымі словамі і горача падтрымлівае прапанову. Місіс Перч, асвятліўшы пытанне з іншага боку, сцвярджае нават, што далікатнасць у дачыненні да містэра Домбі, які сядзіць замкнуўшыся ў сваіх пакоях, настойліва патрабуе неадкладна адправіцца. «Што павінен ён адчуць,—кажа гэта добрая жанчына,—калі раптам сустрэне каго-небудзь з бедных слуг, якіх ён калісьці ашукаў, бо мы-ж лічылі яго надта багатым?» Робіцца зусім ясна, што пайсці павінны ўсе. Куфры складзены, кэбы наняты, і ў той самы вечар на змярканні нікога з членаў гэтай кампаніі ўжо няма ў доме.

Дом стаіць на доўгай нуднай вуліцы, велічны, і не баіцца непагоды, але ён зрабіўся развалінай, і пацукі ўцякаюць з яго.

Людзі ўсё яшчэ перастаўляюць мэблю, а джэнтльмены з пер'ямі і з чарнільніцамі складаюць вопіс маёмасці.

Пасля, на працягу цэлага дня, на вуліцы цягнецца чарада заплесненых гігаў¹ і карэт; і натоўпы абарваных вампіраў навадняюць дом, стукаюць пальцамі па люстрах, бяруць негарманічныя акорды на раялі, праводзяць мокрым указальным пальцам па карцінах, дыхаюць на лёзы лепшых сталовых нажаў, б'юць бруднымі кулакамі па падушках крэслаў і канап, тупаюць пярыны, адкрываюць і закрываюць усе скрыпкі, уважваюць на далоні срэбныя лыжкі і відэльцы, разглядаюць кожную нітачку драпіровак і бялізны і ганяць усё.

Пасля ў самай раскошнай гасцінай выстрайваюцца сталы; і на прыгожых сталах з іспанскага чырвонага дрэва, крытых французскім лакам, на бясконцай прасторы сталоў з выгнутымі ножкамі ставіцца пюпітр аукцыянера; і натоўпы абшарпаных вампіраў збіраюцца вакол, сядуць на што папала, нават і на камінныя паліцы, і пачынаюць набаўляць цану. Пасля зноў пад'язджаюць заплеснявелья гігі і карэты, а разам з імі з'яўляюцца рысорныя фургоны і падводы і армія насільшчыкаў з вяроўкамі. Ложачак небаракі Поля адвозяць на маленькай аднаколцы.

Нарэшце, усё вывезена. Нічога не асталося ў доме, апрача раскіданых лістоў каталага, ахапкаў саломы і сена і цэлай

¹ Гіг—двухкалэсны экіпаж.

батарэі алавяных кубкаў за параднымі дзвярыма. Адзін з джэнтльменаў, узброены пяром і чарнільніцай, аглядае ўвесь дом, апошні раз аказваючы яму ўвагу, наклеівае на вскны білеткі, якія абвешчалі аб здачы ў наём надзвычайнага асабняка, і зачыняе акяніцы. Нарэшце, і ён адыходзіць. Не астаецца нікога з няпрошаных гасцей. Дом зрабіўся развалінай, і пацукі ўцякаюць з яго.

Апартаменты місіс Піпчын, а таксама тыя замкнутыя на ключ пакоі ў ніжнім паверсе, дзе зачынены жалюзі, не былі спустошаны. Пакуль цягнулася гэта працэдура, місіс Піпчын, суровая і непрыступная, аставалася ў сваім пакоі, часамі з'яўляючыся на аукцыёне, каб даведацца, колькі даюць за рэчы, і прапанаваць цану за намечанае ёю крэсла. Місіс Піпчын прапанавала большую цану за гэта крэсла, і яна сядзіць на сваёй уласнасці, калі місіс Чык прыходзіць наведаць яе.

— Як адчувае сябе мой брат, місіс Піпчын?—пытаецца місіс Чык.

— Аб гэтым мне вядома не больш, чым чорту,—кажа місіс Піпчын.—Ён не лічыць патрэбным размаўляць са мною. Ежу і піццё прыносяць у пакой сумежны з яго пакоем, а ён выходзіць і заносіць яе да сябе, калі нікога там няма.

— Божа мой!—пакорліва ўскліквае місіс Чык.—Калі гэтаму канец? Місіс Піпчын, калі мой брат не зробіць намагання, што-ж з ім будзе?

— Якое глупства!—кажа місіс Піпчын, паціраючы нос.—На маю думку, замнога шуму падымаюць з прычыны гэтага. Зусім гэта ўжо не такі надзвычайны выпадак! Людзям і раней здаралася трапляць у бяду і расставалася са сваёй мэбляй. Мне гэта ва ўсякім выпадку выпала на долю!

— Мой брат,—глыбокадумна прадаўжае місіс Чык,—такі незвычайны... такі дзіўны чалавек. Гэта самы незвычайны чалавек з усіх, каго я ведаю. Ну, хто паверыць, што, даведаўшыся аб замустве і ад'ездзе з Англіі гэтай дзіўнай дачкі,—цяпер мне на ўсцеху ўспомніць аб гэтым, што я заўсёды заўважала нешта дзіўнае ў гэтым дзіцяці, але да маіх слоў ніколі не прыслухоўваюцца,—хто паверыць, кажу я, што ён раптам наваліўся на мяне! Мяркуючы па майму тону, заявіў ён, былі падставы думаць, быццам яна жыла ў мяне! Ах, божа мой! Ну, хто паверыць, што, калі я сказала яму: «Поль, магчыма я надта дурная, і, вядома, гэта так і ёсць, але я не магу зразумець, якім чынам вашы справы прышлі ў такое расстройство?», ён літаральна накінуўся на мяне і забараніў наведваць яго да таго часу, пакуль ён сам мяне не пакліча? Ах, божа мой!

— Так!—кажа місіс Піпчын.—Шкада, што яму не даводзілася мець справы з капальнямі. Яны-б выпрабавалі яго цярэпліваць.

— І чым-жа гэта ўсё скончыцца?—Прадаўжае місіс Чык, ніякай увагі не звяртаючы на заўвагі місіс Піпчын.—Вось што хацелася-б мне ведаць. Што мае намер рабіць мой брат? Ён павінен штосьці зрабіць. Няма ніякага сэнсу сядзець запёршыся ў пакоі. Вядома, ён мог-бы пераехаць да нас. Думаю, яму вядома, што ў нас ён можа адчуваць сябе як дома? Містэр Чык літаральна засмучаны гэтым, і я сама сказала брату: «Поль, няўжо вы думаеце, што цяпер, калі вашы справы прышлі ў расстройства вы не будзеце адчуваць сябе як дома, жывучы ў нас, у сваіх блізкіх сваякоў? Няўжо вы думаеце, што быццам мы падобны да ўсіх іншых членаў свецкай грамады». Не, ён астаецца тут і адсюль не пойдзе. Божа мой, дом могуць здаць у арэнду! Што ён будзе рабіць тады? Ён-жа ўжо не можа астацца дома. І вось я зноў варочаюся да таго, што сказала, і пытаюся: чым-жа гэта ўсё скончыцца?!

— Я ведаю, чым гэта скончыцца, паколькі справа датычыць мяне,—адказвае місіс Піпчын,—і з мяне гэтага хопіць. Я маю намер адсюль знікнуць.

— Што, місіс Піпчын?—перапытваецца місіс Чык.

— Знікнуць,—рэзка паўтарае місіс Піпчын.

— Ну, што-ж, я не магу дакараць вас, місіс Піпчын,—шчыра гаворыць місіс Чык.

— А мне ўсёроўна, калі-б вы і маглі дакараць,—адказвае ўедлівая Піпчын.—Як-бы там ні было, а я пайду. Я не магу тут аставацца. Я праз тыдзень памерла-б. Учора я павінна была сама падсмажыць сабе свінную катлету, а я да гэтага не прывыкла. Маё здароўе парушыцца. Апрача таго, у мяне былі надзвычайныя сувязі ў Брайтоне, калі я адтуль паехала,—адны толькі родныя маленькай Пэнкі плацілі мне восемнаццаць фунтаў. Такія сувязі я не магу траціць. Я напісала пляменніцы, і яна ўжо чакае мяне.

— Вы гаварылі з маім братам?—пытаяцца місіс Чык.

— О, так, вам лёгка пытацца, ці гаварыла я з ім!—адказвае місіс Піпчын.—Як з ім пагаворыш? Учора я яму крыкнула, што я тут больш не патрэбна і хацела-б паслаць па місіс Рычардс. Ён штосьці прабурчэў у знак згоды, і я паслала па яе. Прабурчэў! Каб ён быў містэрам Піпчынам, вось тады ў яго былі-б падставы бурчэць! Так! Гэта зусім выводзіць мяне з цяплі-васці.

Да апошняй хвіліны наракаючы на дзіўны характар свайго брата, місіс Чык паціхеньку выходзіць, занятая думкамі аб сваёй уласнай пранікліваасці і аб сваім ясным розуме.

На змроку містэр Тудль, скончыўшы са сваімі службовымі абавязкамі, з'яўляецца з Полі і куфэркам і, звонка пацалаваўшы Полі, пакідае яе і куфэрак у вестыбюлі спустошанага дома; закінуты выгляд гэтага дома надта зніжае жыццедзейнасць містэра Тудля.

— Вось што я вам скажу, Полі, дарагая мая,—кажа містэр Тудль,—цяпер я служу машыністам, зарабляю добра і нізавоншта не пусціў-бы вас сумаваць тут, калі-б не памятаў ранейшых ласак. Але пра ранейшыя ласкі, Полі, нельга забывацца. Да таго-ж ваш твар—лепшае лякарства для тых, хто трапіў у бяду. Спакойнай ночы, Полі!

Тым часам місіс Піпчын маячыць ценем у чорных бамбазінавых спадніцах, чорным капялюшы і шалі, складае сваю маёмасць, ставіць сваё крэсла бліжэй да парадных дзвярэй і чакае аднаконнага фургона, які накіроўваецца сёння вечарам у Брайтон.

Неўзабаве фургон пад'язджае. У яго ўносяць і ўкладаюць маёмасць місіс Піпчын, пасля ў яго ўносяць крэсла місіс Піпчын, якое ставяць у выгодны куток і абкладаюць сенам, бо гэта ветлівая жанчына мае намер сядзець у ім у часе падарожжа. Нарэшце, туды ўносяць місіс Піпчын, і яна панура апускаецца ў крэсла.

Дом зрабіўся такой развалінай, што ўсе пацукі разбегліся і не асталося ніводнага.

Але Полі, адзінокая ў пакінутым доме, нядоўга астаецца адна. Вечар. Яна займаецца швівам ў пакоі эканомкі, стараючыся забыцца аб тым, які гэта закінуты дом і якая гісторыя з ім звязана. Раптам пачуўся стук у парадныя дзверы. Адамкнуўшы іх, ідзе назад па гулкім вестыбюлі ў суправаджэнні асобы ў чорным капялюшыку. Гэта міс Токс, і вочы ў міс Токс чырвоныя.

— О, Полі!—кажа міс Токс.—Калі я прышла да вас пазаймацца з дзецьмі, мне перадалі вашу запіску. І я пайшла сюды, як толькі крыху супакоілася. Тут няма нікога, апрача вас?

— Ні душы,—кажа Полі.

— Вы яго бачылі?—шэпча міс Токс.

— Бог з вамі!—адказвае Полі;—яго даўно ўжо ніхто не бачыў. Мне казалі, што ён ніколі не выходзіць з свайго пакоя.

— А вам не казалі, што ён хворы?—пытаецца міс Токс.

— Не, пані, аб гэтым я нічога не чула,—адказвае Полі.

Спачуванне міс Токс такое вялікае, што яна ледзь можа гаварыць. Яна зусім не дзіця, але гады і незамужняе жыццё не зрабілі яе чорствай. Сэрца ў яе надта далікатнае, спачуванне надта шчырае, пашана не падрабная.

Няхутка выходзіць міс Токс, а Полі, пакінуўшы свечку на левіцы, на якой не было каўра, выглядае на вуліцу, пазірае ёй услед і не адчувае ніякага жадання варочацца ў пануры дом, парушаць яго цішыню грукатам цяжкіх балтоў у парадных дзвярэй і класціся спаць. Але ўсё гэта робіць Полі, а раніцой яна прыносіць у адзін з гэтых пакояў са спущанымі шторамі тую яду, якую ёй параілі прыгатаваць, пасля выходзіць і ва-

рочаецца сюды толькі ў наступную раніцу ў тую самую гадзіну. Хоць ёсць тут званочкі, але яны ніколі не звоняць; і хоць іншы раз яна чуе крокі—узад і ўперад, узад і ўперад,—але чалавек ніколі не пераступае цераз парог.

У наступны дзень міс Токс прыходзіць рана. З гэтага дня яна пачынае займацца прыгатаваннем ласых страў—ва ўсякім выпадку ласых з яе пункту гледжання,—каб раніцой занесці іх ў твая пакоі.

Пасля яна штодзённа прыносіць сабе на абед закручаны ў паперу для папільётак халодны ростбѳ, баранні язык, поўкурцы, і, закусваючы разам з Полі, праводзіць большую частку дня ў разбураным доме, адкуль уцяклі пацукі.

Маёр аб гэтым ведае. Маёр у прыпадку цікаўнасці даручыў тубыльцу назіраць за гэтым домам і даведацца, што зрабілася з Домбі. Тубылец далажыў аб вернасці міс Токс, і маёр ледзь не задыхнуўся ад смеху. З таго часу ён пасінеў яшчэ больш і заўсёды бурчыць сабе пад нос, выпучваючы рачыя вочы: «Чорт пабары, сэр, гэта жанчына—ідыётка ад прыроды!»

А чалавек, які разарыўся? Як праводзіць ён час у самоце?

«Яму суджана ўспомніць аб гэтым у тым самым пакоі, у надыходзячых гады!» Ён успомніў. Цяпер гэта прыгнятала больш, чым усё астатняе.

Ён успомніў аб гэтым. У смутку, у тужлівасці, у распачы, змучаны раскаяннем! «Тата! Тата! Пагаварыце са мной, дарагі тата!» Ён зноў чуў гэтыя словы і бачыў яе твар. Ён бачыў, як дрыготкія рукі закрылі гэты твар, і чуў ціхі, працяглы стогн.

Ён упаў, каб больш ніколі ўжо не падняцца. Услед за ноччу, якая ахутала яго разарэнне, ужо не прыдзе ўсход сонца; пляма на яго імі не будзе змыта; нішто, дзякуй богу, не дапаможа ўваскрасіць яго памёршага сына. Але тое, што ў мінулым ён мог зрабіць зусім іншым,—што магло-б і гэта мінулае зрабіць зусім іншым, хоць аб гэтым ён бадай ці думаў цяпер,—тое, што так лёгка магло зрабіцца для яго благаслаўненнем, а ён з такой упартасцю на працягу многіх год ператвараў у праклён,—гэта было для яго самай горкай пакутай.

О, ён успомніў аб гэтым! Цяпер ён ведаў, што ён зрабіў.

Ён думаў аб сваёй дачцэ, якой яна была ў той вечар, калі ён прыехаў з маладой жонкай. Ён думаў аб ёй, якой яна была ў часе ўсялякіх падзей, што адбываліся ў пакінутым доме. Ён думаў аб тым, што з усіх, хто яго акружаў, яна адна ніколі не змянялася. Яго сын у магіле, яго ганарлівая жонка зрабілася нячыстым стварэннем, яго ліслівы сябра ператварыўся ў агіднага нягодніка. Яго багаці растаялі, нават сцены, у якіх ён шукаў прытулку, пазіралі на яго, як на чужога; яна адна звяртала на яго ўсё той самы ціхман, ласкавы позірк. Так, да самай апошняй хвіліны! Яна не змянілася ў сваіх дачыненнях да яго, таксама як і ён у сваіх дачыненнях да яе, і яна была страчана для яго.

У сваёй ганарлівасці—гордым ён не перастаў яшчэ быць—ён спакойна назіраў, як свецкае грамадства пакінула яго. Калі грамадства пакідала яго, ён сам ад яго адхіснуўся. Ён не ведаў ніводнага чалавека, які дапамог-бы яму ў няшчасці, апрача той, каго ён выгнаў. Што сказаў-бы ён ёй і якое ўцяшэнне прынесла-б яна яму—аб гэтым ён ніколі не задумваўся. Але ён ведаў заўсёды, што яна асталася-б яму вернай, калі-б ён дазволіў. Ён ведаў заўсёды, што цяпер яна любіла-б яго. больш, чым калі-б там ні было.

Якая-б бура ні разбушавалася ў яго душы і якім-бы ні быў яго вялікі гнеў, выкліканы весткай аб яе шлюбе і накіраваны супроць яе мужа,—усё гэта асталося ў мінулым. Больш за ўсё ён думаў аб тым, што магло быць і чаго не было. Тое, што было, зводзілася да наступнага: яна для яго страчана, а ён сгануўся пад цяжарам гора і раскаяння.

Цяпер ён адчуваў: у гэтым доме нарадзілася ў яго двое дзяцей, і гэтыя голыя сцены злучылі яго сувязямі пакутлівымі, але моцнымі з двума дзецьмі і з падвойнай стратай. Ён хацеў пакінуць дом—ведаючы, што пайсці ён павінен, і не ведаючы, куды ісці—вечарам таго дня, калі гэта пачуццё ўпершыню ў ім умацавалася; але пасля вырашыў правесці тут яшчэ адну ноч і ўночы апошні раз паблукіць па пакоях.

У глухую поўнач ён вышоў з свайго прытулку і са свечкай у руцэ пачаў падымацца ціхенька па лесвіцы. Прыпыніўшыся, ён паглядзеў наверх, і, здавалася, зноў з'явілася тут дзіцячая фігурка, якая несла на руках дзіця і ішла напяваючы.

Ён блукаў па пакоях—зусім нядаўна яны былі такімі раскошнымі, а цяпер зрабіліся такімі пустэльнымі і сумнымі; нават іх форма і памер як быццам змяніліся. Ён не ведаў, у якім з гэтых пакояў яна жыла, калі аставалася адна. Ён рад быў пайсці адсюль і падняцца вышэй. З гэтымі пакоямі былі звязаны ўспаміны аб здрадлівай жонцы, аб здрадлівым сябры і слуге, аб хісцкім фундаменце, на якім трымалася яго ганарлівасць, цяпер ён не хацеў аддавацца ўсім гэтым успамінам і безнадзейна, смутна, з любоўю думаў толькі аб сваіх дзецях.

Усюды сляды ног! Людзі не пашкадавалі старога пакоя на версе, дзе стаяў маленькі ложачак; гаротны, разбіты чалавек, ён ледзь мог знайсці чыстае месца, каб кінуцца на падлогу ля сцяны і даць свабоду слязам. Столькі слёз праліў ён тут шмат гадоў назад, што ў гэтым пакоі менш сароміўся сваёй слабасці.

Калі развіднела, ён зноў замкнуўся ў сваім пакоі. Ён хацеў паехаць сёння. Але чапляўся за гэтыя сувязі, што прывязвалі яго да дому—апошняе і адзінае, што асталося ў яго. Ён паедзе заўтра. Надышло заўтра. Ён паедзе заўтра. Кожную ноч—аб гэтым не ведала ні адна жывая істота—ён выходзіў з свайго пакоя і бадзяўся, як здань, па спустошаным доме. Раніцамі, калі пачынаўся дзень і святло ледзь пранікала праз спушчаныя шторы ў яго пакоі, ён сядзеў са змяніўшымся тварам і разважаў аб

страце сваіх двух дзяцей. Цяпер гэта было ўжо не адно дзіця. Ён злучыў іх у думках, і яны ніколі не разлучаліся.

Нарэшце, ён пачаў думаць аб тым, што яму няма чаго адсюль ісці. Ён можа адмовіцца ад усяго, пакінутага яму крэдытарамі (яны пакінулі-б яму больш, каб ён гэтага захачеў), і парваць з усім, што звязвала яго з разбураным домам, парваць другую ніць...

Вось тады ў былым пакоі эканомкі чуваць былі яго крокі, калі ён хадзіў узад і ўперад, але не зразумела было сапраўднае іх значэнне, інакш гэтыя гукі здаліся-б жудаснымі.

Домбі і Сына больш не было, дзяцей яго больш не было. Аб гэтым патрэбна было добра падумаць заўтра.

Ён падумаў аб гэтым заўтра; і, седзячы ў сваім крэсле, вось што ён бачыў час ад часу ў люстры.

Зданнёвы, змучаны, пахудзелы яго двайнік сядзеў у глыбокай задуме ля халоднага каміна. Вось ён падняў галаву, разглядаючы маршчыны і ўпадзіны на сваім твары, зноў апусціў яе і зноў задумаўся. Вось ён устаў, прайшоўся ўзад і ўперад, вось ён вышаў у другі пакой і вярнуўся, хаваючы на грудзях нейкую рэч, узятую з туалетнага століка. Вось ён паглядзеў на шчыліну ўнізе ля дзвярэй і задумаўся.

Ціха! Аб чым ён думаў?

Ён думаў аб тым, што калі струменьчык крыві пацячэ ў той бок, то пройдзе не мала часу, перш чым ён пранікне ў вестыбюль. Аб гэтым ён думаў доўга, пасля ўстаў і прайшоўся па пакоі, хаваючы руку за пазухай. Містэр Домбі зрэдку паглядаў на яго, з цікавасцю сочачы за яго рухамі, і заўважаў, што гэта рука здаецца злачыннай і зладзейскай.

Двайнік сеў. Скіраваўшы позірк на халодны камін, а калі яго апанавала задуменне, у пакой пранік прамень святла, сонечны прамень. Ён нічога не заўважаў і сядзеў у задуменні. І нечакана ўсхапіўся з пакарэжаным тварам, і гэта злачынная рука сціснула штосьці, схаванае за пазухай. Раптам яго спыніў крык—шалёны, прарэзлівы, моцны, страсны крык,—і містэр Домбі ўбачыў толькі самога сябе ў люстры, а ля ног сваю дачку!

— Тата! Дарагі тата! Даруйце, даруйце мне! Я вярнулася, каб на каленях прасіць прабачэння! Без яго мне не быць шчаслівай.

Яна не змянілася. Адна ва ўсім свеце не змянілася. Павярнула да яго твар таксама, як у тую страшную ноч. У яго прасіла прабачэння!

— О, не глядзіце на мяне так дзіўна, дарагі тата! Я ніколі не хацела пакідаць вас. Я ніколі аб гэтым не думала, ні раней, ні пасля. Калі я пайшла, я была спалохана і не магла думаць. Тата, дарагі, я змянілася. Я каюся! Я ведаю сваю віну. Цяпер я лепш разумею свой абавязак. Тата, не аджідайце мяне, інакш я памру!

Хістаючыся, ён дайшоў да свайго крэсла. Ён адчуў—яна абвіла яго рукамі вакол сваёй шыі; ён адчуў—яна сама абвіла

рукамі яго шыю; ён адчуў на сваім твары яе пацалунак; ён адчуў—яе мокрая шчака дакранулася да яго шчакі; ён зразу меў—о, з якой яснасцю!—усё, што ён зрабіў.

— Тата, дарагі, я—маці! У мяне ёсць дзіця, якое хутка будзе называць Уолтэра так, як называю вас я. Калі яно нарадзілася і я зразумела, як яно мне дорага, тады я адчула, што я зрабіла, пакінуўшы вас. Даруйце мне, дарагі тата! Мой маленькі нарадзіўся на моры, тата. Як толькі я сышла на бераг, я вярнулася да вас. Мы больш ніколі не расстанемся, тата. Ніколі не расстанемся!

Яго галаву, цяпер сіваю, падтрымлівала яе рука; і ён застагнаў, падумаўшы аб тым, што ніколі яшчэ яго галава не спачывала на гэтай руцэ.

— Вы паедзеце да мяне, тата, і ўбачыце маё маленькае. Гэта хлопчык, тата. Яго завуць Польш. Я думаю... я спадзяюся... ён падобен...

Слёзы перашкадзілі ёй дагаварыць.

— Дарагі тата, дзеля дзіцяці, дзеля таго, чыё імя мы яму далі, дзеля мяне, даруйце Уолтэру! Ён такі добры і ласкавы да мяне. Я такая шчаслівая з ім. Ён не быў вінен у тым, што мы пажаніліся. Гэта была мая віна. Я так яго любіла.

Яна мацней прыціснулася да яго і загаварыла яшчэ больш пяшчотна, з яшчэ большым хваляваннем.

— Я горача кахаю яго, тата. Я гатова памерці за яго. Ён будзе любіць і шанаваць вас таксама, як і я. Мы навучым нашага маленькага любіць і шанаваць вас; і мы скажам яму, калі ён будзе разумець, што ў вас быў сын, якога звалі Полям, што ён памёр і для вас гэта было цяжкім горам. Пацалуйце мяне, тата, у знак таго, што вы памірыцеся з Уолтэрам, з маім дарагім мужам, з бацькам дзіцяці, які навучыў мяне вярнуцца да вас, тата. Навучыў мяне вярнуцца да вас!

Калі яна, зноў заліўшыся слязмі, яшчэ мацней прыціснулася да яго, ён пацалаваў яе ў губы, плачучы над ёй і песцячы яе, і доўга, доўга ў доме была надзвычайная цішыня; яны абдымалі адно аднаго ў ззянні сонечнага святла, якое пранікла разам з Фларэнс.

Пакорліва ўступаючы яе просьбе, ён апрануўся; няцвёрдымі крокамі, з трывогай аглядаючыся на той пакой, дзе ён так доўга сядзеў замкнуўшыся і дзе бачыў сам сябе ў люстры, ён вышаў з Фларэнс у вестыбюль. Фларэнс пазыла яго да карэты, якая чакала ля пад'езда, і павезла яго.

Тады міс Токс і Полі вышлі з патаемнага кутка і абрадаваліся, праліваючы слёзы. А пасля яны клапатліва склалі яго адзенне, кнігі і іншае і вечарам перадалі іх людзям, якіх прыслала па іх Фларэнс. А затым яны апошні раз селі піць чай у закінутым доме.

— Такім чынам, Домбі і Сын, як заўважыла я аднойчы з прычыны адной сумнай падзеі,—сказала міс Токс, падводзячы вынік успамінам,—стаў нарэшце Домбі і Дачкою.

— І якой чудоўнай дачкою!—усклікнула Полі.

— Ваша праўда,—сказала міс Токс,—і вам робіць гонар, Полі, тая акалічнасьць, што вы былі яе другам, калі яна была маленькай дзяўчынкай. Вы зрабілася яе другам значна раней, чым я, Полі,—сказала міс Токс,—вы добрая жанчына. Робін!

Міс Токс звярталася да круглагаловага юнака, які, відаць, зусім не меў поспехаў, быў у надзвычай дрэнным настроі і сядзеў у далёкім кутку.

— Робін,—прадаўжала міс Токс,—магчыма, вы чулі, як я сказала вашай матцы, што яна добрая жанчына.

— І гэта шчырая праўда, міс!—з пачуццём адазваўся Тачыльшчык.

— Надзвычайна,—сказала міс Токс,—рада чуць гэта ад вас. А цяпер, Робін, з прычыны таго што, па вашай настойлівай просьбе, я маю намер дзеля вопыту ўзяць вас да сябе на службу з мэтай вярнуць вам рэспектабельнасць, я скарыстаю гэты знамянальны момант і зраблю наступную заўвагу: спадзяюся, вы ніколі не забудзецеся, што ў вас ёсць і заўсёды была добрая маці, і пастараецца трымацца так, каб быць для яе ўцяшэннем.

— Дапраўды, пастараюся, міс,—адказаў Тачыльшчык.— Я многа перажыў на сваім вяку, і цяпер, міс, намеры ў мяне такія добрыя, якія толькі могуць быць у хлапца.

— Я вам параіла-б, Робін, замяніць гэтае слова іншым,—далікатна сказала міс Токс.

— У малайца, міс.

— Не, Робін,—запырэчыла міс Токс.—Я палічыла-б за лепшае слова індывідум.

— У індывідва,—сказаў Тачыльшчык.

— Гэта значна лепш,—добрадушна заўважыла міс Токс,—куды больш выразна!

— Паслухайце, міс, і вы, матуля,—прадаўжаў Роб,—калі-б не зрабілі мяне Тачыльшчыкам, а гэта было вялікім няшчасцем для хлап... для індывідва...

— Надта добра,—згодліва заўважыла міс Токс.

— ... І калі-б мяне не збілі з панталыку птушкі і калі-б я не трапіў на службу да дрэннага гаспадара,—прадаўжаў Тачыльшчык,—мне здаецца, з мяне быў-бы толк. Але ніколі не позна хлап...

— Інды...—падказала міс Токс.

— ... відву выправіцца,—скончыў Роб Тачыльшчык.

Калі міс Токс надзела капялюш і шаль і тое самае зрабіла і Полі, Роб абняў матку і пайшоў за сваёй новай гаспадыняй. Пасля Полі патушыла свечку, замкнула парадныя дзверы, адала ключ жыўшаму па суседству агенту і паспяшалася дадому, загадзя радуючыся тым узрушаным крыкам, якія выкліча яе нечаканае з'яўленне.

РАЗДЕЛ LX,

у якім апавядаецца галоўным чынам аб вяселлях.

Прыкладна ў гэты час адбылася, пасля сканчэння паўгоддзя, урачыстае святкаванне ў доктара і місіс Блімбер, якія прасілі ўсіх маладых джэнтльменаў, што навучаліся ў гэтай благароднай ўстанове, прыехаць а палове восьмай на раннюю вечарынку з кадрыляю; пасля маладыя джэнтльмены, зусім не выказваючы няўмеснай радасці, раз'ехаліся дадому, начыненыя па горла навукамі.

Ніводнага слова не было сказана маладым джэнтльменам, ніводнага намеку не было зроблена на меўшае быць вяселле містэра Фідэра, бакалаўра мастацтваў, з цудоўнай Карнеліяй Блімбер; тым не менш усе маладыя джэнтльмены вельмі добра гэта ведалі і, ад'язджаючы да сваякоў і сяброў, з пачцівай жахлівасцю развіталіся з містэрам Фідэрам.

Самыя рамантычныя мары містэра Фідэра ажыццявіліся. Доктар вырашыў пакарасіць дом знадворку, адрамантаваць яго ўноў, перадаць установу разам з Карнеліяй у другія рукі. Па-краска і рамонт пачаліся адразу-ж пасля ад'езду маладых джэнтльменаў, і вось прышоў ужо дзень вяселля, і Карнелія ў новых ачулярах чакала, каб яе павялі да алтара Гіменей¹.

Доктар, місіс Блімбер у бэзавым чапцы, містэр Фідэр, бакалаўр мастацтваў, з доўгімі пальцамі і са шчаціннем на галаве, і брат містэра Фідэра, прападобны Альфрэд Фідэр, магістар мастацтваў, які павінен быў утварыць абрад, сабраліся ў гасцінай, і Карнелія з флер-д'оранжам² і шаферкамі толькі што спусціліся ўніз, як раптам расчыніліся дзверы і падслепаваты малады чалавек гучным голасам абвясціў:

— *Містэр і місіс Тутс!*

Пасля чаго ўвайшоў містэр Тутс, які надта растаўсцеў, і пад руку з ім лэдзі з вельмі бліскучымі чорнымі вачыма, апранутая надта эlegantна і з густам.

— Місіс Блімбер,—сказаў містэр Тутс,—дазвольце прадставіць вам маю жонку.

Місіс Блімбер была вельмі рада пазнаёміцца з ёю.

— І з прычыны таго, што вы мяне даўно ведаеце,—сказаў містэр Тутс,—то дазвольце вам паведаміць, што гэта адна з самых выдатных жанчын.

— Дарагі мой!—запратэставала місіс Тутс.

— Клянуса гонарам, гэта так,—сказаў містэр Тутс.—Я... я запэўняю вас, місіс Блімбер, што яна—надзвычайная жанчына.

Місіс Тутс весела засмяялася, і місіс Блімбер павяла яе да Карнеліі. Містэр Тутс пайшоў з містэрам Фідэрам, бакалаўрам мастацтваў, у нішу ля акна.

¹ Гіменей (грэч. міф.)—бажаство, апякун шлюбав.

² Флер-д'оранж—штучныя памятанавыя кветкі, упрыгожанне ўбрання маладой на вяселлі.

— Ну, старына!—смеючыся, усклікнуў містэр Фідэр.—Здэрава! Сказана і зроблена. Праўда?

— Фідэр,—адказаў містэр Тутс,—віншую вас. Калі вы... вы... будзеце таксама шчаслівым у жанатым жыцці, як шчаслівы я, то больш вам нічога не астаецца жадаць.

— Я, ведаеце, не забываюся пра маіх старых сяброў,—сказаў містэр Фідэр.—Я іх запрашаю на маё вяселле.

— Фідэр,—сур'ёзна адказаў містэр Тутс,—справа ў тым, што розныя акалічнасці перашкодзілі мне напісаць вам раней, чым шлюб быў узяты. Наша вяселле прайшло надта ціха; на ім прысутнічаў толькі адзін наш сябра, мой і місіс Тутс, капітан, які служыць у... я добра не ведаю, дзе іменна,—сказаў містэр Тутс,—але гэта не мае ніякага значэння. Спадзяюся, Фідэр, што, напісаўшы вам аб здарыўшайся падзеі перад ад'ездам маім і місіс Тутс за граніцу, я выканаў абавязак дружбы.

— Тутс, прыяцель,—сказаў містэр Фідэр, паціскаючы яму руку,—я пажартаваў.

— А цяпер, Фідэр,—сказаў містэр Тутс,—мне хацелася-б даведацца пра вашу думку аб заключаным мною саюзе.

— Ухваляю!—адказаў містэр Фідэр.

— Значыцца, вы ўхваляеце, праўда, Фідэр?—урачыста праказаў містэр Тутс.—А падумайце, як я павінен яе ўхваляць! Вам-жа ніколі не даведацца, якая гэта дзівосная жанчына.

Містэр Фідэр ахвотна палічыў яе такою. Але містэр Тутс паківаў галавою і паўтарыў, што ён гэтага ведаць не можа.

— Бачыце,—сказаў Тутс,—у жонцы мне патрэбен быў розум. Groшы, Фідэр, у мяне былі. Розуму... розуму па сутнасці ў мяне не было.

Містэр Фідэр прамармытаў:

— О, не, розум у вас быў, Тутс!

Але містэр Тутс сказаў:

— Не, Фідэр, не было. Навошта мне гэта таіць? Не было. А там,—сказаў містэр Тутс, паказваючы рукою ў той бок, дзе сядзела яго жонка,—розуму хоць адбаўляй. Мае сваякі не сталі-б пярэчыць або абурацца з прычыны няроўнасці становішча, бо ў мяне ніякіх сваякоў няма. У мяне ніколі нікога не было, апрача апякуна, а яго, Фідэр, я заўсёды лічыў піратам і корсарам. Значыцца,—сказаў містэр Тутс,—да яго-б я не звярнуўся на параду.

— Вядома,—сказаў містэр Фідэр.

— Такім чынам, я зрабіў па-свойму,—заклучыў містэр Тутс.—Бласлаўлены той дзень, калі я гэта зрабіў! Фідэр! Ніхто, апрача мяне, не ведае, які вялікі розум у гэтай жанчыны. С'юзен, дарагая мая,—сказаў містэр Тутс, нечакана выглянуўшы з-за фіранкі,—калі ласка, не стамляйцеся!

— Дарагі мой,—сказала місіс Тутс,—я толькі размаўляю.

— Але, любачка, прашу вас не стамляцца,—сказаў містэр Тутс.—Датраўды, вы павінны шанаваць сябе. Не стамляйцеся.

дарагая мая С'юзен, Яна можа зараз-жа ўсхвалявацца,—звярнуўся містэр Тутс да місіс Блімбер,—і тады яна зусім забывае пра парады доктэра.

Місіс Блімбер унушала місіс Тутс неабходнасць асцерагацца, калі містэр Фідэр, бакалаўр мастацтваў, прапанаваў ёй руку і павёў да карэты, каб ехаць у царкву. Доктар Блімбер прапанаваў руку місіс Тутс. Містэр Тутс прапанаваў руку цудоўнай нявесце, вакол ззяючых акулераў якой ляталі, як матылькі, дзве шаферкі ў газавых сукенках. Брат містэра Фідэра, містэр Альфрэд Фідэр, магістр мастацтваў, паехаў у царкву раней, каб прыступіць да выканання сваіх абавязкаў.

Цырамонія прайшла надзвычай добра. Пасля для той-жа маленькай кампаніі было сервіравана снеданне, у часе якога ў містэра Фідэра, бакалаўра мастацтваў, быў надзвычай добры настрой, які перадаваўся місіс Тутс, і містэр Тутс некалькі разоў гаварыў ёй праз стол: «Дарагая мая С'юзен, не стамляйся!» Але найбольш выдатным момантам была прамова містэра Тутса.

— У гэтым доме...—сказаў містэр Тутс,—што-б тут было зроблена для... для засмучэння майго розуму... усё гэта не мае ніякага значэння, і я нікога ў гэтым не вінавачу... у гэтым доме са мною заўсёды абыходзіліся як з членам сям'і доктара Блімбера, і ў мяне на працягу доўгага часу быў свой уласны люпітр, і я... не магу... дапусціць... каб мой сябра Фідэр.

Місіс Тутс падказала: «Жаніўся».

— Магчыма, у даным выпадку,—сказаў містэр Тутс з праваляўшай фізіяноміяй,—будзе да вядомай ступені да месца і цікава адзначыць, што мая жонка—самая дзівосная жанчына і з гэтай прамовай яна-б справілася значна лепш, чым я... дапусціць, каб мой сябра Фідэр жаніўся, у асаблівасці жаніўся з...

Місіс Тутс падказала: «З міс Блімбер».

— З місіс Фідэр, любачка!—панізіўшы голас, запырэчыў ёй містэр Тутс.—Я не магу дапусціць, каб мой сябра Фідэр жаніўся... з місіс Фідэр, без таго, каб не агаласіць за іх... за іх тост. І няхай,—прадаўжаў містэр Тутс, накіраваўшы позірк на сваю жонку, нібы з мэтай натхніцца і залунаць,—і няхай факел Гіменея будзе для іх маяком шчасця, і няхай кветкі, якімі мы ўсыпалі сённа іх шлях, будуць... гнаць... смутак!

Містэр Блімбер, які любіў надта метафары, астаўся здаволены і заўважыў: «Надта добра, Тутс! Цудоўна сказана, Тутс!», пасля кінуў галавой і пацёр рукі. Містэр Фідэр праказаў у адказ юмарыстычную фразу, аднак, прасякнутую пачуццём.

Містэр і місіс Тутс накіраваліся ў гасцініцу Бедфорда (місіс Тутс бывала яшчэ там у тыя часы, калі насіла дзівочае прозвішча Ніпер) і знайшлі там пісьмо, якое містэр Тутс чытаў бясконца доўга, і місіс Тутс спалохалася.

— Дарагая мая С'юзен,—сказаў містэр Тутс,—спалох яшчэ горш, чым стомленасць. Супакойцеся, калі ласка!

— Ад каго гэта пісьмо?—запыталася місіс Тутс.

— Любачка,—сказаў містэр Тутс,—гэта ад капітана Джылса. Не хвалойцеся. У хуткім часе чакаюць звароту Уолтэрс і міс Домбі.

— Дарагі мой,—сказала місіс Тутс, надта пабляднеўшы і ўсхапіўшыся з канапы,—не спрабуйце ашукаць мяне, бо гэта ўсёроўна ні да чаго не прывядзе! Яны прыехалі, я гэта бачу па вашым твары!

— Якая дзівосная жанчына!—усклікнуў містэр Тутс у надзвычайным захапленні.—Ваша праўда, любачка, яны прыехалі да дому. Міс Домбі бачыла свайго бацьку, яны памірыліся.

— Памірыліся!—закрыгчала місіс Тутс, заляскаўшы ў далоні.

— Дарагая мая,—сказаў містэр Тутс,—калі ласка, не стамляйцеся. Памятайце пра парады доктара! Капітан Джылс піша—уласна кажучы, ён гэтага не піша, але, здаецца іменна гэта ён мае на ўвазе,—піша, што міс Домбі перавезла няшчаснага свайго бацьку з яго старога дома туды, дзе яна жыве цяпер з Уолтэрсам; што ён надта хворы, амаль што пры смерці, а яна і ўдзень і ўначы даглядае яго.

Місіс Тутс горка заплакала.

— Любая мая С'юзен,—сказаў містэр Тутс,—вельмі, вельмі прашу вас, памятайце, паколькі гэта для вас магчыма, парады доктара! Калі не можаце—гэта не мае ніякага значэння, але вы ўсё-такі пастарайцеся!

Яго жонка, раптам ператварыўшыся ў ранейшую С'юзен, так чуліва ўпрашала яго адвезці яе да ненагляднай яе любачкі, да маленькай яе гаспадыні, да яе любіміцы і іншае, і іншае, што містэр Тутс, поўны глыбокага спачування і захаплення, ад усёй душы згадзіўся; і яны вырашылі ехаць зараз-жа і з'явіцца перад капітанам у адказ на яго лісьмо.

У той дзень капітан (да якога збіраліся ехаць містэр і місіс Тутс) і сам прыняў удзел у надзвычайным сямейным святкаванні не ў якасці галоўнай дзейнай асобы, але як асоба другарадная. Гэта здарылася зусім выпадкова і наступным чынам.

Капітан, з бязмежным захапленнем паглядзеў на Фларэнс і яе малютку і ў ахвоту паталкаваўшы з Уолтэрам, вышаў прагуляцца, мяркуючы, што варта падумаць у самотнасці аб зменлівасці лёсу чалавека і задумліва паківаць глянцавітым капелюшом, журачыся аб містэры Домбі, якому ён, з прычыны свайго велікадушша і даброты, надта спачуваў. Так, капітана мог апанаваць смутак пры думцы аб гэтым няшчасным джэнтльмене, калі-б не ўспамінаў аб маленькім. Але як толькі лез у галаву гэты ўспамінак, ён так узрушваўся, што, ідучы па вуліцы, пачынаў моцна смяцца і, вельмі радуючыся, падкідаў угору і давіў свой глянцавіты капялюш на вялікае здзіўленне прахожых. Ён вырашыў прагуляцца ў ваколіцах свайго ранейшага пражывання, дзе жылі майстры, што выраблялі мачты, вёслы і блокы, пекары, якія пастаўлялі карабельныя сухары, грузчыкі вугалю, матросы; там можна было ўбачыць смаліяныя катлы,

каналы, докі, развадныя масты і да таго падобныя супакаяльна дзейнічаючыя прадметы.

Гэты ціхі пейзаж так уціхамірліва падзейнічаў на капітана, што ён супакоіўся і нават цешыў сябе, напяваючы баладу пра «Красуню Пег», як раптам, завярнуўшы за рог, аслупянеў і страціў здольнасць гаварыць, убачыўшы ўрачыстую працэсію, якая ішла насустрач.

На чале застрашальнай калоны ішла гэта энергічная асоба, місіс Мак-Стынджэр! Захоўваючы той самы непахісна рашучы выгляд і выстаўляючы напаказ красуючыся на непахісных яе грудзях гадзіннік з брэлакамі, які капітан адразу прызнаў уласнасцю Бансбі, яна ішла пад руку не з кім іншым, як з гэтым празорлівым маражом. За імі ішлі натоўпам абрадаваныя юныя Мак-Стынджэры. За імі ішлі дзве лэдзі, якія мелі грозны і непахісны выгляд і суправаджалі нізкарослага джэнтльмена ў цыліндры і таксама абрадаваныя. У кільватэры¹ быў юнга Бансбі, нагружаны парасонікамі.

Першай думкай капітана было ўцячы. Як відаць, такая-ж была і першая думка Бансбі, якой ні безнадзейнай здавалася гэта спроба. Але, калі кампанія сустрэла капітана прывітальнымі воклічамі, а Александр Мак-Стынджэр кінуўся да яго з распасцёртымі абдымкамі, капітан не зрушыў з месца.

— Капітан Катль!—усклікнула місіс Мак-Стынджэр.—Вось дык сустрэча! Цяпер я на вас не маю злосці. Капітан Катль, не бойцеся, я не буду вас дакараць. Спадзяюся, я пайду да алтара зусім у іншым настроі.—Місіс Мак-Стынджэр змоўкла, выпрасталася і глыбока ўздыхнула, выпучыўшы прудзі, пасля чаго сказала, паказваючы на сваю афяру:

— Гэта мой жаніх, містэр Катль!

Злашчасны Бансбі не пазіраў ні направа, ні налева, ні на сваю нявесту, ні на свайго сябра, але накірваў позірк уперад, у прастору. Калі капітан працягнуў яму руку, Бансбі ў сваю чаргу працягнуў сваю, але на прывітанне капітана не адказаў ні слова.

— Капітан Катль!—сказала місіс Мак-Стынджэр,—калі вы не супраць скончыць з варожасцю і апошні раз убачыць свайго сябра—майго жаніха—халасцяком, мы будзем рады бачыць вас у капліцы. Вось гэта лэдзі,—сказала місіс Мак-Стынджэр, паварачваючыся да найбольш смелай з двух асоб,—мая шаферка, будзе шчаслівай, калі вы возьмеце яе пад сваю апеку, капітан Катль.

Нізкарослы джэнтльмен у цыліндры, які, відавочна, быў мужам другой лэдзі і відавочна радаваўся таму, што бліжні зніжаны да яго ўзроўню, адступіўся і перадаў лэдзі на апеку капітана Катля. Тая зараз-жа ўчапілася за яго і, заявіўшы, што часу траціць нельга, гучным голасам загадала рушыць уперад.

¹ Кільватэр—след на вадзе, які пакідае судно.

Капітан шмат разоў спрабаваў пачаць размову з філосафам, хоць-бы пры дапамозе выключніка або сігнала, але яму гэта не ўдавалася. Так дайшлі яны да капліцы, чысценькага белага будынка, які нядаўна арандаваў прападобны Мельхіседэк.

Пакуль прападобны Мельхіседэк чытаў нейкія імправізаваныя малітвы, капітан, выгадаўшы хвілінку, прабурчэў на вуха жаніху:

— Як маецца, прыяцель, як маецца?

На што Бансбі адказаў:

— Надта дрэнна.

— Джэк Бансбі,—прашаптаў капітан,—вы гэта робіце па добрай волі?

Містэр Бансбі адказаў:

— Не.

— Дык навошта-ж гэта рабіць, прыяцель?—задаў капітан досыць натуральнае пытанне.

Бансбі, па-ранейшаму паглядаючы са спакойнай фізіяноміяй у бязмежную далячынь, не даў ніякага адказу.

— Чаму-б не адчальціць?—сказаў капітан.

— Э?—шапнуў Бансбі, убачыўшы прабліск надзеі.

— Чаму-б не адчальціць?—паўтарыў капітан Катль.

— Якая з гэтага карысць?—запырэчыў няшчасны мудрэц.— Яна мяне зноў зловіць.

— Паспрабуйце!—сказаў капітан.—Не падавайце духам! Ну!

Цяпер зручны момант. Адчальвайце, Джэк Бансбі!

Але замест таго, каб паслухацца гэтай парады, Джэк Бансбі тужліва прашаптаў:

— Усё пачалося з вашага куфра, і навошта-ж толькі я адвёў іе тады вечарам у порт?

— Прыяцель,—запінаючыся сказаў капітан,—я думаў, што вы яе перамаглі, а не яна—вас. Вас, чалавека такога розуму!

Містэр Бансбі глуха застагнаў.

— Хутчэй!—сказаў капітан, падштурхваючы яго локцем.—

Цяпер зручны момант! Адчальвайце! Я прыкрыю ваша адступленне. Цяпер самы час уцякаць. Бансбі! Цяпер ці ніколі!

Бансбі не зрабіў гэтага цяпер і не зрабіў гэтага ніколі, бо зараз-жа пасля гэтага місіс Мак-Стынджэр вышла за яго замуж.

Капітану і ў галаву не прыходзіла вярнуцца да старога Соля Джылса, не зайшоўшы папярэдне даведацца, як здароўе містэра Домбі, хоць дом, дзе ляжаў хворы, быў у ваколіцах Лондана, там, дзе пачыналіся лугі.

Калі капітан стамляўся, ён прасіў каго-небудзь падвезці яго і з вялікай прыемнасцю рабіў гэта падарожжа.

Шторы былі спушчаны, і ў доме была такая цішыня, што капітан не адважваўся пастукаць; але, прыслухаўшыся ля дзвярэй, ён пачуў прыглушаныя галасы, ціханька пастукаў і быў упушчаны містэрам Тутсам. Містэр Тутс з жонкай толькі што прыехалі сюды, пабываўшы спачатку ва ўладаннях Мічмана, каб пабачыць капітана, і даведаўшыся там адрас

Але хоць яны і прыехалі зусім нядаўна, місіс Тутс ужо заўладала дзіцем, узяла яго на рукі і, прысеўшы на ступеньку лесвіцы, абдымала яго і ласкала. Фларэнс стаяла тут-жа, нахіліўшыся над ёй.

— А ваш татуля надта хворы, ненаглядная мая міс Флой?— запыталася С'юзен.

— Ён надта, надта хворы,—адказала Фларэнс.—С'юзен, любая, цяпер вы не называйце мяне так, як называлі раней. Але што гэта азначае?—са здзіўленнем запыталася яна, дакрануўшыся да яе плацця. Ваша ранейшае плацце? Ранейшы капялюшык і локаны, усё па-стараму?

— Дарагая міс Домбі,—выступіўшы наперад, сказаў містэр Тутс,—я растлумачу. Гэта самая дзівосная жанчына. Мала хто можа з ёю зраўняцца! Яна заўсёды казалася—казала яшчэ да нашага высялення і паўтарала да гэтага часу,—што, калі-б вы не вярнуліся, яна прыдзе да вас у тым самым плацці, якое насіла раней, калі служыла ў вас, бо баіцца—раптам яна здасца вам чужой, і вы будзеце менш любіць яе. Я асабіста захапляюся гэтым плаццем,—сказаў містэр Тутс.—Я абажаю яе ў ім! Дарагая міс Домбі, яна зноў будзе вашай пакаёўкай, нянькай, усім, чым была раней. Яна зусім не змянілася. Але, С'юзен, дарагая мая,—сказаў містэр Тутс, які гаварыў з захапленнем і глыбокім пачуццём,—я прашу толькі аднаго: вы павінны памятаць парады доктара і не ператамляцца.

РАЗДЗЕЛ LXI

Яна саступае.

Фларэнс патрэбна была дапамога. Надзвычай патрэбна была дапамога і яе бацьку, і паслугі старой яе сяброўкі былі вельмі каштоўнымі. Смерць стаяла каля яго пасцелі.

Фларэнс заўсёды была з ім. Звычайна ён яе пазнаваў, але ў блюзненні адсоўваў у мінулае тое, што ваксл адбывалася. Іншы раз ён гаварыў так, як быццам яго сын нядаўна памёр, і, хоць, паводле яго запэўненняў, ён ні слова ёй не сказаў аб тым, як яна не адыходзіла ад маленькага ложкачка, аднак, ён гэта бачыў—ён гэта бачыў. І ён хаваў твар у падушку, плакаў і працягваў схудзелую руку.

Іншы раз ён пытаўся ў яе: «Дзе Фларэнс?»—«Я тут, тата, тут». «Я не пазнаю яе!—усклікваў ён.—Мы так доўга былі разлучаны, што я не пазнаю яе».

Аднойчы ён запытаўся аб тым, ці не пачуў ён голасу С'юзен.

Фларэнс адказала: «Так, любы тата» і запыталася, ці не хоча ён яе бачыць.

Ён сказаў: «Вельмі хачу». І С'юзен, не без трывогі, падышла да яго ложка.

Здавалася, гэта зрабіла яму вялікую палёжку. Ён прасіў яе не адыходзіць; дараваў ёй за ўсё, што яна калі-небудзь яму гаварыла; няхай яна тут астанеца. Цяпер у яго з Фларэнс зусім іншыя адносіны,—сказаў ён,—і яны надта шчаслівыя. Няхай яна паглядзіць! Ён прыцягнуў да сябе пакорлівую га-лоўку і прымусіў яе апусціцца на сваю падушку.

У такім стане ён быў на працягу многіх дзён і тыдняў. Нарэшце, ён зрабіўся спакайнейшым, ляжаў у пасцелі—мізэрны цень чалавека і гаварыў так ціха, што, толькі нахіліўшыся да самых яго губ, можна было пачуць яго. Цяпер яму было надта прыемна ляжаць ля адчыненага акна, пазіраць на летняе неба і дрэвы, а вечарамі—на заходзячае сонца.

Цяпер ён непакоіўся часамі аб тым, што Фларэнс стомлена, і часта ён перамагаў сваю слабасць, каб прашаптаць, звяртаючыся да дачкі: «Пайдзіце пагуляйце, дарагая мая, падыхайце свежым паветрам. Пайдзіце да свайго слаўнага мужа!» Аднойчы, калі ў яго ў пакоі быў Уолтэр, ён паклікаў яго да сябе, па-прасіў нагнуцца і, паціскаючы яму руку, прашаптаў, што, паміраючы, ён можа даверыць Уолтэру сваю дачку,—ён гэта ведае.

Аднойчы вечарам, перад заходам сонца, калі Фларэнс з Уолтэрам сядзелі ў яго ў пакоі—ён любіў бачыць іх разам,—Фларэнс, трымаючы на руках свайго маленькага, паціхеньку пачала спяваць яму тую старую песеньку, якую так часта спявала памёршаму хлопчыку. Місэр Домбі не мог гэта вытрымаць; ён падняў дрыжачую руку, упрашваючы яе не спяваць, але ў наступны дзень ён прапрасіў яе праспяваць гэту песню і з таго часу, вечарамі, часта паўтараў гэту просьбу; і яна спявала. Ён слухаў, адварнуўшыся ад яе.

Неяк раз Фларэнс сядзела ля акна ў яго пакоі. Ён задрамаў. Быў цудоўны вечар, яшчэ гадзіны дзве аставалася да змроку, і цішыня наваяла на Фларэнс глыбокую задуменнасць. На хвіліну яна была ў забыцці, успамінаючы той дзень, калі чалавек, які ляжаў цяпер тут так змяніўшыся, пазнаёміў яе з прыгожай яе мамай. Яна ўздрыгнулася, калі Уолтэр, абапёршыся локцямі на спінку яе крэсла, дакрануўся да яе пляча.

— Дарагая мая,—сказаў Уолтэр,—унізе вас чакае адзін джэнтльмен, які хацеў-бы з вамі пагаварыць.

Ёй здавалася, што ў Уолтэра надта сур'ёзны твар, і яна запыталася, ці не здарылася што-небудзь.

— Не, не, дарагая!—сказаў Уолтэр.—Я бачыў гэтага джэнтльмена і пагаварыў з ім. Вы пойдзеце да яго?

Фларэнс узяла яго пад руку і, пакінуўшы бацьку на апеку чарнавокай місіс Тутс, спуцілася ўніз разам з мужам. Ва ўтульнай маленькай гасцінай, якая выходзіла вокнамі ў сад, сядзеў джэнтльмен, які, убачыўшы ўвайшоўшую Фларэнс, устаў, каб

пайсці ёй насустрач, але, падначальваючыся своеасаблівай будове ног, звярнуў убок і паляцеў на стол.

Тады Фларэнс успомніла стрыечнага брата Фінікса, якога спачатку не пазнала, бо дрэвы перад вокнамі зацямнялі яго. Стрыечны брат Фінікс паціснуў ёй руку і павіншаваў са шлюбам.

— Я гаварыў майму сябру містэру Гэю, калі ён дазволіць мне называць яго гэтым імем,—сказаў стрыечны брат Фінікс,—з якою радасцю я даведаўся аб выздараўленні майго сябра Домбі. Спадзяюся, мой сябра Домбі не дапусціць, каб страта маёмасці падзейнічала на яго так цяжка. Не магу сказаць, каб мне самому здарылася страціць вялікую маёмасць: вялікай маёмасці ў мяне, уласна кажучы, ніколі не было. Але тое, што я мог страціць, я страціў, і не заўважаю, каб мяне гэта надта непакоіла. Мой сябра Домбі надзвычай сумленны чалавек—такая агульная думка, і, спадзяюся, яму вельмі ўцешліва будзе аб гэтым даведацца.

Фларэнс адчула, што пасля гэтага павінна быць яшчэ нейкае паведамленне, і з нецярплівасцю чакала яго. Стрыечны брат Фінікс сказаў, нібы адказваючы на пытанне:

— Справа ў тым, што мы з маім сябрам Гэем разважалі аб тым, ці прыстойна будзе прасіць вас аб адной ласцы, і мой сябра Гэй, які з надзвычайнай шчырасцю пайшоў мне насустрач, за што я яму вельмі дзякую, дазволіў мне звярнуцца да вас з гэтай просьбай.

Хвалючыся ўсё больш і больш, Фларэнс перавяла позірк з яго на Уолтэра.

— Дапраўды, дарагая мая, нічога дрэннага не здарылася,—сказаў Уолтэр.

— Клянуся, нічога дрэннага не здарылася,—пацвердзіў стрыечны брат Фінікс,—і я вельмі засмучаны тым, што выклікаў у вас хоць-бы на хвіліну трывогу. Адважуся вас запэўніць, нічога дрэннага не здарылася. Ласка, аб якой я хачу вас прасіць, заключаецца ўсяго толькі ў тым... але, дапраўды-ж, гэта здаецца такім незвычайным, што я быў-бы бясконца ўдзячан майму сябру Гэю, калі-б ён патурбаваўся зламаць... уласна кажучы, зламаць лёд.

Пачуўшы такую просьбу, а таксама бачачы павернуты да яго ўпрашальны позірк Фларэнс, Уолтэр сказаў:

— Дарагая мая, справа надта простая: ці не паедзеце вы ў Лондан з гэтым джэнтльменам, якога вы ведаеце?

— Прашу прабачэння, і з маім сябрам Гэем!—перапыніў стрыечны брат Фінікс.

— І са мною. Наведаць адну асобу.

— Каго?—запыталася Фларэнс, пераводзячы позірк з аднаго на другога.

— Калі-б мне дазволена было прасіць, каб вы не патрабавалі адказу на гэта пытанне,—сказаў стрыечны брат Фінікс,—я ўзяў-бы на сябе смеласць звярнуцца да вас з такой просьбай.

— А вы ведаеце, Уолтэр?—запыталася Фларэнс.

— Так.

— І лічыце, што я павінна ехаць?

— Так. Я ўпэўнен, што такая была-б і ваша думка. Хоць па некаторых прычынах, мне добра зразумелых, бадай, лепш цяпер нічога больш не гаварыць.

— Калі тата яшчэ спіць або калі ён прачнуўся, але можа абыйсціся без мяне, я зараз-жа паеду,—сказала Фларэнс.

Спакойна падняўшыся і кінуўшы на іх злёжку ўстрывожаны, але даверлівы позірк, яна вышла з пакоя.

Калі яна вярнулася, каб ехаць з імі, яны размаўлялі аб нечым ля акна, і Фларэнс магла толькі дзвіцца, што іменна штурхнула іх так блізка пазнаёміцца за такі кароткі тэрмін.

— Я лакіну майму сябру Домбі сваю візітную картку,—сказаў стрыечны брат Фінікс, ад усёй душы спадзяючыся, што з кожнай гадзінай да яго будуць варочацца здароўе і сілы. І спадзяюся, мой сябра Домбі зробіць мне гонар лічыць мяне чалавекам, які, уласна кажучы, надзвычай зачароўваецца той рэпутацыяй, якой ён карыстаецца як брытанскі купец і надзвычай прыстойны чалавек. Маё памесце прышло ў поўны заняпад, але калі майму сябру Домбі патрэбна будзе перамяніць клімат і ён захоча пасяліцца там, ён убачыць, што гэта ў вышэйшай ступені здаровая мясцовасць,—ды інакш і быць не можа, бо сум там няцерпны.

Кажучы гэта, стрыечны брат Фінікс відавочна нерваваўся і трывожыўся. Пасля, прапанаваўшы руку Фларэнс і як было сілы стрымліваючы ў паслухмянасці свае непакорныя ногі, якія, здавалася, цвёрда вырашылі ісці ў сад, ён павёў яе да дзвярэй і пасадзіў у карэту, якая чакала ля пад'езда.

Затым у карэту сеў Уолтэр, і яны адразу-ж рушылі ў дарогу.

Праехалі яны міль шэсць або восем. Калі карэта спынілася, нарэшце, на Брук-стрыт, перад тым самым домам, дзе было адсвяткавана злашчаснае вяселле містэра Домбі, Фларэнс запыталася:

— Уолтэр, што-ж гэта азначае? Каго я тут убачу?

Калі Уолтэр супакоіў яе, але нічога не адказаў, яна зірнула на фасад дома і убачыла, што ўсе вокны зачынены, як быццам у доме ніхто не жыве. Стрыечны брат Фінікс ужо вышаў з карэты і прапанаваў ёй руку.

— Хіба вы не пойдзеце са мною, Уолтэр?

— Не, я астануся тут. Не дрыжыце так, дарагая Фларэнс! Вам няма чаго баяцца.

— Я гэта ведаю, Уолтэр, калі вы тут, так блізка ад мяне. Я ў гэтым упэўнена, але...

Дзверы ціха адчыніліся, хоць ніхто не стукаў, і Фларэнс з стрыечным братам Фініксам, якая толькі што ўдыхала летняе вячэрняе паветра, увайшла ў душны нудны дом. Больш пануры і хмурны, чым калі-б там ні было, ён, здавалася, стаяў замкнутым з дня вяселля і з таго часу збіраў у сваіх сценах смутак і змрок.

Фларэнс з трывогай паднялася па цёмнай лесвіцы і спынілася разам са сваім правадніком ля дзвярэй у гасціную. Моўчкі ён адчыніў дзверы і жэстам папрасіў яе прайсці ў наступны пакой, у той час як сам ён хацеў астацца тут. Пасля хвіліннай нерашучасці Фларэнс зайшла.

За сталом ля акна сядзела лэдзі, якая, здавалася, штосьці пісала або малявала; павярнуўшыся тварам да пагухаючага дзённага святла, яна падтрымлівала галаву рукой. Фларэнс, нерашуча ступіўшы некалькі крокаў, раптам застыла на месцы, нібы страціўшы здольнасць хадець. Лэдзі азірнулася.

— Божа мой!—закрычала яна.—Што-ж гэта азначае?

— Не, не!—усклікнула Фларэнс, адхіснуўшыся, калі тая ўстала, і выцягнуўшы перад сабою рукі, каб адхіліць яе.—Мама!

Яны стаялі і пазіралі адна на адну. Твары обоіх выказвалі здзіўленне і страх; абедзве, такія нерухомыя і маўклівыя, пазіралі адна на адну, раздзеленыя чорным бяздоннем незабыўнага мінулага.

Фларэнс першая парушыла маўчанне. Расплакаўшыся, яна ўсклікнула, узрушаная да глыбіні душы:

— О, мама, мама!—Навошта нам давялося сустрэцца вось так? Навошта вы былі такой добрай да мяне, калі больш нікога ў мяне не было, калі нам мелася быць вось такая сустрэча?

Эдзіт стаяла перад ёй маўклівая і нерухомая. Яна не спускала з яе вачэй.

— Я не адважваюся аб гэтым думаць,—сказала Фларэнс.— Я толькі што была з татам. Ён хворы. Цяпер мы ніколі не расстанемся; больш мы ніколі не расстанемся. Калі вы хочаце, каб я папрасіла яго дараваць вам, я гэта зраблю, мама. Я амаль упэўнена, што цяпер ён даруе, калі я яго папрашу.

Тая не адказала ні слова.

— Уолтэр.—Я вышла за яго замуж, і ў нас нарадзіўся сын,— нясмела прадаўжала Фларэнс,—Уолтэр тут, ля пад'езда, ён прывёз мяне сюды. Я скажу яму, што вы раскайваецеся, што вы сталі іншай,—Фларэнс са смуткам паглядзела на яе.—Я ведаю, ён разам са мною будзе прасіць тату. Што-ж яшчэ я магу зрабіць? Я адхіснулася ад вас, мама,—ціхамірна сказала Фларэнс, падыходзячы бліжэй,—я адхіснулася не з-за баяні, і я не лічу, што вы можаце мяне запляміць. Я хачу толькі выканаць свой абавязак у адносінах да таты. Я яму надта дорага, і ён мне

надта дораг. Але мне ніколі не забыцца, якой вы былі добрай да мяне!—усклікнула Фларэнс, кідаючыся ў яе абдымкі.

Эдзіт, нібы зламаныя гэтымі абдымкамі, упала на калені і абвіла рукамі яе шыю.

— Фларэнс!—ускрыкнула яна.—Перш чым мною зноў заўладае шаленства, перш чым вернецца мая ўпартасць і ўразіць мяне нематою, верце мне—я не вінавата.

— Мама!

— Вінавата шмат у чым! Вінавата ў сляпой і страснай нянавісці! У гэтым нават цяпер я не раскайваюся, не магу і не хачу раскайвацца! Але я не саграшыла з тым—памёршым!

Усё яшчэ не падымаючыся з кален, яна падняла абедзве рукі і дала клятву ў гэтым.

— Нішто на свеце,—усклікнула яна,—не магло вырваць у мяне прызнанне ў тым, што я не вінавата! Ні любоў, ні нянавісць, ні пагрозы! Я сказала, што хутчэй памру, але не скажу ні слова. Я магла гэта зрабіць, і я гэта зрабіла-б, калі-б мы з вамі не сустрэліся, Фларэнс!

— Спадзяюся,—пачуўся голас стрычнага брата Фінікса, які з'явіўся ў дзвярах і пачаў таптацца на парозе,—спадзяюся, мая цудоўная і бездакорная сваячка прабачыць мне, што я, ужыўшы маленькую хітрасць, наладзіў гэтае спатканне. Не буду свярджаць, што нібы раней мне не прыходзіла ў галаву, што мая цудоўная і бездакорная сваячка мела няшчасце зганьбіць сябе сувяззю з гэтым чалавекам з белымі зубамі, цяпер нябожчыкам. Але я не мог прызнаць вінаватасці маёй цудоўнай і бездакорнай сваячкі, пакуль злачынства яе не будзе канчаткова даказана. Калі-ж гэтага чалавека, цяпер нябожчыка, пасягнула надта жахлівая смерць, я зразумеў, што яе становішча павінна быць вельмі цяжкім, і ўзяў на сябе смеласць знайсці яе ў Францыі і прапанаваць дапамогу, паколькі можа дапамагчы чалавек, які не мае амаль ніякіх сродкаў. Таму мая цудоўная і бездакорная сваячка зрабіла мне гонар, заявіўшы, што, на яе думку, я—чартоўскі слаўны хлапец і таму яна прымае маё падтрыманне.

Эдзіт, пасадзіўшы Фларэнс на канапу, махнула рукою, нібы прасіла яго нічога больш не гаварыць.

— Мая цудоўная і бездакорная сваячка,—прадаўжаў стрычны брат Фінікс,—прабачыць мне, калі дзеля яе шчасця, і дзеля сябе самога, і дзеля майго сябра Домбі, чыя цудоўная і бездакорная дачка прыводзіць нас у такое захапленне, я дагавару да канца. Няхай яна прыпомніць, што з самага пачатку мы з ёй ніколі не ўспаміналі пра яе ўцёкі. Мая думка заўсёды была такая, што тут ёсць нейкая таямніца, якую яна, пры жаданні, магла-б асвятліць. Але з прычыны таго, што мая цудоўная і бездакорная сваячка—жанчына вельмі рашучая, я ведаў, што з ёй, уласна кажучы, жарты дрэнныя, а таму і ўнікаў розных спрэчак. Аднак, не так даўно я знайшоў уразлівае месца—пяшчотную

прывязчылася да дачкі майго сябра Домбі,—і тады я зразумеў, што, калі мне ўдасца наладзіць спатканне, нечаканае для абодвух бакоў, яно можа павесці да добрадзейных вынікаў

Пасля гэтага ногі стрычнага брата Фінікса згадзіліся яго вывесці. Пакінуўшы Эдзіт адну з Фларэнс, ён прычыніў за сабою дзверы.

Эдзіт, якая сядзела каля Фларэнс, некалькі хвілін маўчала. Пасля яна выняла з-за карсажа невялікі пакет.

— Я доўга змагалася сама з сабою,—ціха сказала яна,—ці патрэбна гэта запісаць на выпадак раптоўнай смерці або якой-небудзь катастрофы, але я адчувала ў гэтым патрэбу. З таго часу я думала аб тым, калі і як знішчыць гэту паперу. Вазьміце яе, Фларэнс. Тут напісана чыстая праўда.

— Перадаць тату?—запыталася Фларэнс.

— Каму хочаце,—адказала Эдзіт.—Яна дадзена вам і атрымаю вамі. Ён ніколі не мог-бы атрымаць яе з іншых рук

І зноў яны сядзелі моўчкі ў гусцеючым зроку.

— Мама,—сказала Фларэнс,—ён страціў усю сваю маёмасць. Ён быў пры смерці. Небяспека і цяпер яшчэ не прайшла. Ці магу я перадаць яму што-колечы ад вас?

— Вы мне казалі, што цяпер вы яму надта дорагі?—запыталася Эдзіт.

— Так!—дрыготкім голасам адказала Фларэнс.

— Скажыце яму—я шкадую аб тым, што нам выпала сустрэцца.

— Больш нічога?—запыталася Фларэнс пасля нядоўгага маўчання.

— Калі ён запытаецца, скажыце яму: я не раскайваюся ў тым, што зрабіла... яшчэ не раскайваюся... бо калі-б заўтра давядося зноў гэта зрабіць, я гэта зрабіла-б зноў. Але калі ён зрабіўся іншым чалавекам...

Яна запнулася. Фларэнс моўчкі дакранулася да яе рукі, і ў гэтым дотыку было нешта, што прымусіла яе запнуцца.

— ...але з прычыны таго, што ён зрабіўся іншым чалавекам, ён ведае, што цяпер гэта ніколі-б не магло здарыцца. Скажыце яму—я хацела-б, каб гэтага ніколі не было.

— Вы жадаеце яму добра і хацелі-б бачыць яго шчаслівым! Я ў гэтым упэўнена!—усклікнула Фларэнс.—О, дазвольце мне калі-небудзь, калі выпадзе зручны момант, перадаць яму гэта!

Цёмныя вочы Эдзіт пільна глядзелі ў прастору, і яна нічога не адказала, пакуль Фларэнс не паўтарыла сваёй просьбы; тады Эдзіт прасунула яе руку пад сваю і сказала, не спускаючы задумнага позірку з акна, за якім згушчалася цемра:

— Скажыце яму, што, калі цяпер у яго будуць падставы ўспамінаць аба мне з меншай горыччу, я прашу яго аб гэтым. Чым больш ён будзе любіць сваю Фларэнс, тым менш ён будзе ненавідзець мяне. Чым больш ён будзе гордым і шчаслівым пазі-

раючы на яе і на яе дзяцей, тым больш ён будзе раскайвацца, ўспамянаючы сваю ролю ў гэтым страшным сне—нашым сумесным жыцці. Тады я пастараюся дараваць яму яго він. Няхай ён пастараецца дараваць мне маю!

— О, мама!—усклікнула Фларэнс.—Цяпер, калі я пачула гэтыя словы, мне значна лягчэй стала на сэрцы, нават не глядзячы на такую сустрэчу і разлуку!

— Так, гэтыя словы гучаць дзіўна і ў маіх вушах,—сказала Эдзіт,—і яны ніколі не зрываліся з маіх вуснаў! А цяпер бывайце, любая мая.

Яна моцна абняла яе і, здавалася, выявіла ёй усю любоў і пяшчотнасць, што накапіліся ў яе жаночай душы.

— Гэты пацалунак перадайце вашаму маленькаму! А гэтыя пацалункі—вам, замест благаслаўлення! Любая, дарагая мая Фларэнс, ненаглядная мая дзяўчынка, бывайце!

— Мы яшчэ сустрэнемся, мама?—усклікнула Фларэнс.

— Ніколі! Ніколі! Калі вы пакінеце мяне тут, у гэтым цёмным пакоі, думайце, што вы пакінулі мяне ў магіле. Памятайце толькі—калісьці я жыла на свеце і любіла вас!

І Фларэнс, не бачачы больш яе твара, але да апошняй хвіліны адчуваючы яе пацалункі і ласкі, рассталася з ёю.

Стрыечны брат Фінікс сустрэў яе ля дзвярэй і правёў уніз, у панурую сталовую, і яна, заліваючыся слязмі, схіліла галаву на плячо Уолтэра.

РАЗДЗЕЛ LXII

Заклучны.

Бутэлька, якая даўно не бачыла дзённага святла і пасівела ад пылу і павуціння, выцягнена на сонечнае святло, і залацістае віно ў ёй кідае вобліск на стол.

Гэта апошняя бутэлька старой мадэры.

— Ваша праўда, містэр Джылс,—кажа містэр Домбі,—гэта рэдкаснае і надзвычайнае віно.

Капітан, які пры гэтым прысутнічае, ззяе ад радасці. Яго ўспалёнае чало сапраўды акружана арэолам узрушання.

— Мы даўно ўжо далі адзін другому слова, сэр,—робіць заўвагу містэр Джылс,—я кажу пра Нэда і пра сябе самога...

Містэр Домбі ківае капітану, які ў маўклівай узрушальнасці ззяе ўсё больш і больш.

— ... што разап'ем гэту бутэльку неўзабаве пасля шчаслівага звароту Уолтэра дадому, хоць аб такім звароце мы не думалі. Калі вы не прырэчыце супраць нашага даўнейшага дзівацтва, сэр, вып'ем гэты першы бакал за здароўе Уолтэра і яго жонкі!

— За здароўе Уолтэра і яго жонкі!—кажа містэр Домбі.—
Фларэнс, дзіця маё...—І ён паварочваецца, каб пацалаваць яе.

— За здароўе Уолтэра і яго жонкі!—кажа містэр Тутс.

— За здароўе Уолтэра і яго жонкі!—крычыць капітан.—
Ура!—І з прычыны таго, што капітан не захоўвае нястрымнага
жадання з некім чокнуцца, містэр Домбі з вялікай ахвотай пра-
цягвае свой бакал.

Іншыя віны, схованыя ў скляпах, старэюць таксама, як і тая
старая мадэра: і пыл і павуцінне агортваюць бутэлькі.

Містэр Домбі—сівы джэнтльмен; на яго твары клопаты і па-
кута пакінулі глыбокі след, але гэта толькі адлюстраванне пра-
ляцеўшай буры, за якой надышоў ясны вечар.

Ганарлівыя замыслы больш яго не бянтэжаць. Ён ганарыцца
толькі сваёй дачкой і яе мужам. Ён зрабіўся маўклівым, задум-
лівым, ціхім і не расстаецца з дачкою. Міс Токс часта паяў-
ляецца ў сямейным кругу, аддана яму ўсёй душою і карыстаецца
ўсеагульнай прыхільнасцю.

У містэра Домбі пасля краху не асталося нічога, апрача
некаторай сумы, якая паступае штогодна,—ён не ведае ад каго,—
і суправаджаецца настойлівай просьбай, каб ён не шукаў адпра-
віцеля, бо гэтыя грошы—стары доўг, выплачваемы чалавекам,
які хоча загладзіць мінулае. З гэтай прычыны ён раіўся са сваім
ранейшым служачым; той лічыць магчымым прымаць гэтыя
грошы і не сумнявацца ў тым, што некалі фірма сапраўды за-
ключыла нейкую здзелку, пра якую пасля забыліся. Гэты ха-
ласцяк з карымі вачыма—ён ужо не халасцяк—жанаты цяпер,
жанаты на сястры сівога Каркера-малодшага.

А што робіць Драўляны Мічман пасля ўсіх гэтых змен?
О, ён па-ранейшаму на сваім пасту! Выставіўшы ўперад правую
нагу, ён зырка сочыць за наёмнымі карэтамі; уноў пафарбованы,
пачынаючы з трохкуткі і канчаючы спражкамі на туфлях, ён
пільны больш, чым калі-б ні было; а над ім асляпляюча ззяюць
два імя, напісаныя залатымі літарамі: *Джылс і Катль*.

Ніякіх новых спраў Мічман не вядзе, па ранейшаму займаю-
чыся сваім гандлем. Але ходзяць чуткі, што містэр Джылс, на-
рэшце, вельмі ўдачна распарадзіўся ў ранейшыя часы сваім ка-
піталам і не толькі не адстаў ад веку, як ён сам думаў, але, па
сутнасці, крыху пасунуўся наперад. Бясспрэчна толькі адно: ён
стаіць ля дзвярэй крамы ў сваім кафейнага колеру касцюме,
з хранометрам у кішэні і акулерамі на ілбе, і як быццам не су-
муе аб адсутнасці пакупнікоў, але мае выгляд вясёлы і задаво-
лены, хоць такі самы няўважлівы, як і ў ранейшыя часы.

Што датычыцца кампан'ёна, капітана Катля, то ўяўленне аб
гандлёвым прадпрыемстве, якое складалася ў галаве капітана,
лепш, чым любая рэчаіснасць. Ён не кідае захапляцца пазі-
раючы на сваё імя, што красуецца над дзвярыма. Разоў дваццаць
на дзень ён пераходзіць праз вуліцу, каб паглядзець на яго

з процілеглага тратуара, і ў такіх выпадках заўсёды гаворыць: «Эдуард Катль, прыяцель, каб вашай маці стала вядома, што вы зробіцеся чалавекам навукі, як-бы здзівілася добрая старэнькая!»

Але вось да Мічмана імкліва пад'язджае містэр Тутс, і калі містэр Тутс урываецца ў маленькую гасціную, твар у яго надта чырвоны.

— Капітан Джылс і містэр Солс,—кажа містэр Тутс,—маю шчасце паведаміць, што місіс Тутс падарыла яшчэ аднаго члена сям'і.

— І гэта робіць ёй гонар!—ускліквае капітан.

— Віншую вас, містэр Тутс!—кажа стары Соль.

— Дзякую вам,—хіхікае містэр Тутс,—я вам вельмі дзякую. Я ведаў, што вы узрадуецеся, а таму і зайшоў да вас сам. Мы, ці ведаеце, робім поспехі. У нас ёсць Фларэнс, ёсць С'юзен, а цяпер яшчэ адно малое.

— Жаночага полу?—запытаўся капітан.

— Так, капітан Джылс,—кажа містэр Тутс,—і я гэтаму вельмі рад. Чым часцей мы будзем паўтараць гэту дзівосную жанчыну, тым, на маю думку, лепш! Капітан Джылс і містэр Солс, гэта надзвычайная жанчына не раз праяўляла свой выключны розум, але больш за ўсё я здзіўлен тым, што яна надта добра зразумела маю адданасць міс Домбі.

Абодва слухачы згаджаюцца з ім.

— Бо мае пачуцці ў адносінах да міс Домбі,—кажа містэр Тутс,—асталіся нязменнымі. Яны тые самыя, што і раней. І цяпер яна астаецца для мяне тым самым ясным прывідам, якой была, перш чым я пазнаёміўся з Уолтэрсам. Калі паміж місіс Тутс і мною ўпершыню зайшла гутарка аб... карацей кажучы, аб пяшчотнай страці, вы разумееце, капітан Джылс...

— Так, так, прыяцель,—кажа капітан,—аб страці, якая ўладае ўсімі намі... вы перагартайце кнігу і знайдзіце гэта месца...

— Абавязкова зраблю гэта, капітан Джылс,—з вялікай сур'ёзнасцю адказвае містэр Тутс.—Калі мы ўпершыню загаварылі аб такіх прадметах, я растлумачыў, што мяне, ведаеце, можна назваць завяўшай кветкай.

Капітан вельмі хваліць гэту метафару і шэпча, што няма кветкі лепшай за ружу.

— Божа мой!—прадаўжае містэр Тутс.—Мае пачуцці былі ёй вядомы ніколькі не горш, чым мне самому. Ёй я не меў чаго гаварыць. Яна была адзіным чалавекам, які мог стаць паміж мною і маўклівай магілай, і яна гэта зрабіла найлепшым чынам, заслужыўшы вечнае маё захапленне. Яна ведае, што нікога я не паважаю так, як міс Домбі. Яна ведае, што няма такой рэчы, якой-бы я не зрабіў для міс Домбі. Яна ведае, што я лічу яе самай прыгожай, самай чароўнай, самай бажэстvenaй жанчынай. Якая-ж яе думка ў звязку з гэтым? У вышэйшай ступені разумная! «Дарагі мой, ваша праўда. Я сама так думаю!»

— І я так думаю!— кажа капітан.

— І я,— кажа Соль Джылс.

— А якая назіральная жанчына мая жонка!— прадаўжае містэр Тутс.— Якая ў яе пранікліваць! Якія заўвагі яна робіць! Учора вечарам, напрыклад, калі мы сядзелі, цешачыся нашым агульным шчасцем... клянусь, гэтыя словы дрэнна выказваюць тое пачуццё, якое я адчуваю, будучы ўдваіх з маёй жонкай,— не далей, чым учора вечарам, яна сказала, што варта падумаць аб цяперашнім становішчы нашага сябра Уолтэра. «Цяпер,— кажа яна,— ён вызвалены ад неабходнасці плаваць па марях пасля гэтага першага вялікага падарожжа з маладой жонкай». Як вам вядома, ён і сапраўды вызвалены, містэр Солс!

— Ваша праўда,— згаджаецца стары інструментальны майстар, паціраючы рукі.

— «Цяпер ён ад гэтага вызвалены,— кажа мая жонка,— тая самая фірма давярае яму надзвычайна адказны пост на радзіме; зноў ён можа сябе праявіць з найлепшага боку; ён імкліва пачынае па ступеньках лесвіцы; усе яго любяць; у гэтым самым найшчасліўшы час яго жыцця дзядзя яго падтрымлівае!.. Думаю, гэта так і ёсць, містэр Солс. Мая жонка ніколі не памыляецца.

— Так, так... некалькі нашых караблёў, нагужаных золатам і прапаўшых без вестак, сапраўды вярнуліся на радзіму,— смеючыся, адказвае стары Соль.— Судзенца маленькае, містэр Тутс, але майму хлопчыку яно спатрэбіцца.

— Вось іменна!— кажа містэр Тутс.— Ніколі вам не падлавіць маёй жонкі, што яна памыляецца! «Вось якое становішча ён займае,— гаворыць гэта цудоўная жанчына,— а што пасля гэтага будзе? Што пасля гэтага будзе?» пытаецца місіс Тутс. Цяпер, капітан Джылс і містэр Солс, прашу звярнуць увагу на глыбокую пранікліваць маёй жонкі. «Ды на вачах-жа ў містэра Домбі закладаецца падмурак, і на гэтым падмурку паступова вырастае э... э... збудаванне»... так, іменна так сказала місіс Тутс,— у захапленні кажа містэр Тутс,— паступова вырастае збудаванне, магчыма не горшае, а лепшае за тое, якое ён узначальваў. Так, дзякуючы яго дачцэ, сказала мая жонка, «узойдзе», не, «паўстане»,— іменна так сказала мая жонка,— «паўстане ў славе новы Домбі і Сын!»

— Дык вось што я вам скажу,— гаворыць капітан, адкінуўшыся на спінку крэсла і выпучыўшы грудзі, каб аглушальна зрыкаць.— Я вам праспяваю ад першага да апошняга слова «Красуню Пег», а вы абодва трымайцеся мацней і падпявайце!

Віны, схаваныя ў сцяпах, старэюць таксама, як і тая старая мадэра, і пыл і павуцінне агортаюць бутэлькі.

Стаяць ясныя асеннія дні, і на марскім беразе часта прагульваюцца маладая лэдзі і сівы джэнтльмен. З імі або дзе-небудзь

непадалёку двое дзяцей—хлопчык і дзяўчынка. І стары сабака бывае звычайна тут.

Сівы джэнтльмен ідзе з хлопчыкам, размаўляе, удзельнічае ў яго гульнях, наглядае за ім, не спускае з яго вачэй, нібы ў ім усё яго жыццё. Калі ён задумены—задумены і сівы джэнтльмен; а іншы раз, калі дзіця сядзіць побач з ім, заглядае яму ў твар і запытваецца пра што-небудзь, ён бярэ малюсенькую ручку, трымае яе ў сваёй і забываецца адказваць. Тады хлопчык гаворыць:

— Што, дзядуля, я зноў надта падобен да майго няшчаснага маленькага дзядзі?

— Так, Поль. Але ён быў слабенькі, а вы надта дужы.

— О, так, я надта дужы!

— І ён ляжаў у ложкачку ля мора, а вы можаце бегаць па беразе.

Але ніхто, апрача Фларэнс, не ведае аб тым, якая вялікая любоў сівога джэнтльмена да дзяўчынкі. Сама маленькая іншы раз здзіўляецца, чаму ён гэта захоўвае. Ён песціць дзяўчынку ў сэрцы сваім. Ён не можа бачыць яе тварыка затуманеным. Ён не можа вытрымаць, калі яна сядзіць убаку. Яму здаецца, што яна лічыць сябе закінутай, хоць, вядома, гэта не так. Цішком ён ідзе паглядзець на яе, калі яна спіць. Яму вельмі прыемна, калі яна кожную раніцу прыходзіць і будзіць яго. З нейкай асаблівай пяшчотнасцю ён ласкае яе і цалуе, калі яны астаюцца ўдваіх. Дзяўчынка пытаецца іншы раз:

— Любы дзядуля, чаму вы плачаце, калі цалуеце мяне?

Ён адказвае толькі: «Маленькая Фларэнс! Маленькая Фларэнс!» і прыгладжвае кудры, што зацяняюць яе сур'ёзныя вочы.

З М Е С Т

Стар.

Раз. I.	Домбі і Сын	3
Раз. II,	у якім своечасова прымаюцца захады ў выпадку нечаканага збегу акалічнасцей, якія ўзнікаюць часам ў самых упарадкаваных сем'ях	11
Раз. III,	у якім містэр Домбі, як чалавек і бацька, паказан на чале свайго хатняга дэпартаменту	19
Раз. IV,	у якім на нашай сцэне ўпершыню выступаюць новыя асобы	28
Раз. V.	Рост і хрысціны Поля	38
Раз. VI.	Другая страта Поля	51
Раз. VII.	Позірк з птушынага палёту на месца пражывання міс Токс, а таксама на сардэчную прывязанасць міс Токс	67
Раз. VIII.	Далейшае развіццё, рост і характар Поля	70
Раз. IX,	у якім Драўляны Мічман трапляе ў бяду	85
Раз. X,	у якім расказваецца аб выніках, да якіх прывялі няшчасці Мічмана	93
Раз. XI.	Выступленне Поля на новай сцэне	101
Раз. XII.	Выхаванне Поля	111
Раз. XIII.	Весткі аб гандлёвым флоте і справы ў канторы	126
Раз. XIV.	Поль робіцца ўсё больш дзівакаваты і ад'язджае дадому на канікулы	135
Раз. XV.	Надзвычайная вынаходлівасць капітана Катля і новыя клопаты Уолтэра Гэя	153
Раз. XVI.	Аб чым заўсёды гаварылі хвалі	163
Раз. XVII.	Капітану Катлю ўдаецца сёе-тое зладзіць для маладых людзей	168
Раз. XVIII.	Бацька і дачка	175
Раз. XIX.	Уолтэр ад'язджае	189
Раз. XX.	Містэр Домбі прадпрыймае паездку	198
Раз. XXI.	Новыя асобы	207
Раз. XXII.	Што-колечы аб кіраўніцтве містэра Каркера-загадчыка	214
Раз. XXIII.	Фларэнс адзінокая, а Мічман загадкавы	229
Раз. XXIV.	Клопаты сэрца, якое любіць	244
Раз. XXV.	Дзіўныя весткі пра дзядзьку Соля	252
Раз. XXVI.	Цені мінулага і будучага	258
Раз. XXVII.	Цені згучаюцца	270
Раз. XXVIII.	Перамены	280

Раз. XXIX.	Місіс Чык зрабілася відушчай	287
Раз. XXX.	Перад вяселлем	294
Раз. XXXI.	Вяселле	303
Раз. XXXII.	Драўляны Мічман разбіваецца ўшчэнт	315
Раз. XXXIII.	Кантрасты	3 0
Раз. XXXIV.	Другая маці з дачкой	340
Раз. XXXV.	Шчаслівая пара	350
Раз. XXXVI.	Святкаванне наваселля	359
Раз. XXXVII.	Некалькі перасцярог	368
Раз. XXXVIII.	Міс Токс аднаўляе старое знаёмства	376
Раз. XXXIX.	Далейшыя прыгоды капітана Эдуарда Катля, марака	384
Раз. XL.	Сямейныя адносіны	397
Раз. XLI.	Новыя галасы ў хвалях	410
Раз. XLII.	у якім расказваецца аб давяральной размове і аб няшчас- ным выпадку	418
Раз. XLIII.	Бяссонная ноч	429
Раз. XLIV.	Разлука	435
Раз. XLV.	Давераная асоба	442
Раз. XLVI.	Апазнанне і размышленні	447
Раз. XLVII.	Грымнуў гром	466
Раз. XLVIII.	Уцёкі Фларэнс	469
Раз. XLIX.	Мічман робіць адкрыцце	477
Раз. L.	Нараканні містэра Тутса	488
Раз. LI.	Містэр Домбі і свецкае грамадства	500
Раз. LII.	Сакрэтныя весткі	505
Раз. LIII.	Новыя весткі	517
Раз. LIV.	Уцекачы	528
Раз. LV.	Роб Тачыльшчык пазбаўляецца месца	535
Раз. LVI.	Шмат хто ў захпленні, а Баявы Певень незадаволены	541
Раз. LVII.	Яшчэ адно вяселле	556
Раз. LVIII.	Праз некаторы час	561
Раз. LIX.	Адплата	569
Раз. LX.	у якім апавядаецца галоўным чынам аб вяселлях	580
Раз. LXI.	Яна саступае	586
Раз. LXII.	Заклучны	593

Рэдактар *Дашкевіч*
Тэхрэдактар *М. Фельдман*
Карэктар *Сечэйка*

Здана ў друкарню 19|X-37 г. Падпісана да
друку 9|XII-37 г. Гаžoулітбел № 2846.
Заказ № 1527. Фармат паперы 62×94¹/₂.
Друкаваных аркушоу 37¹/₂. Знакаў у 1 друк.
арк. 48.00. Тыраж 10.000 экз. Зак. ДВБ № 356.

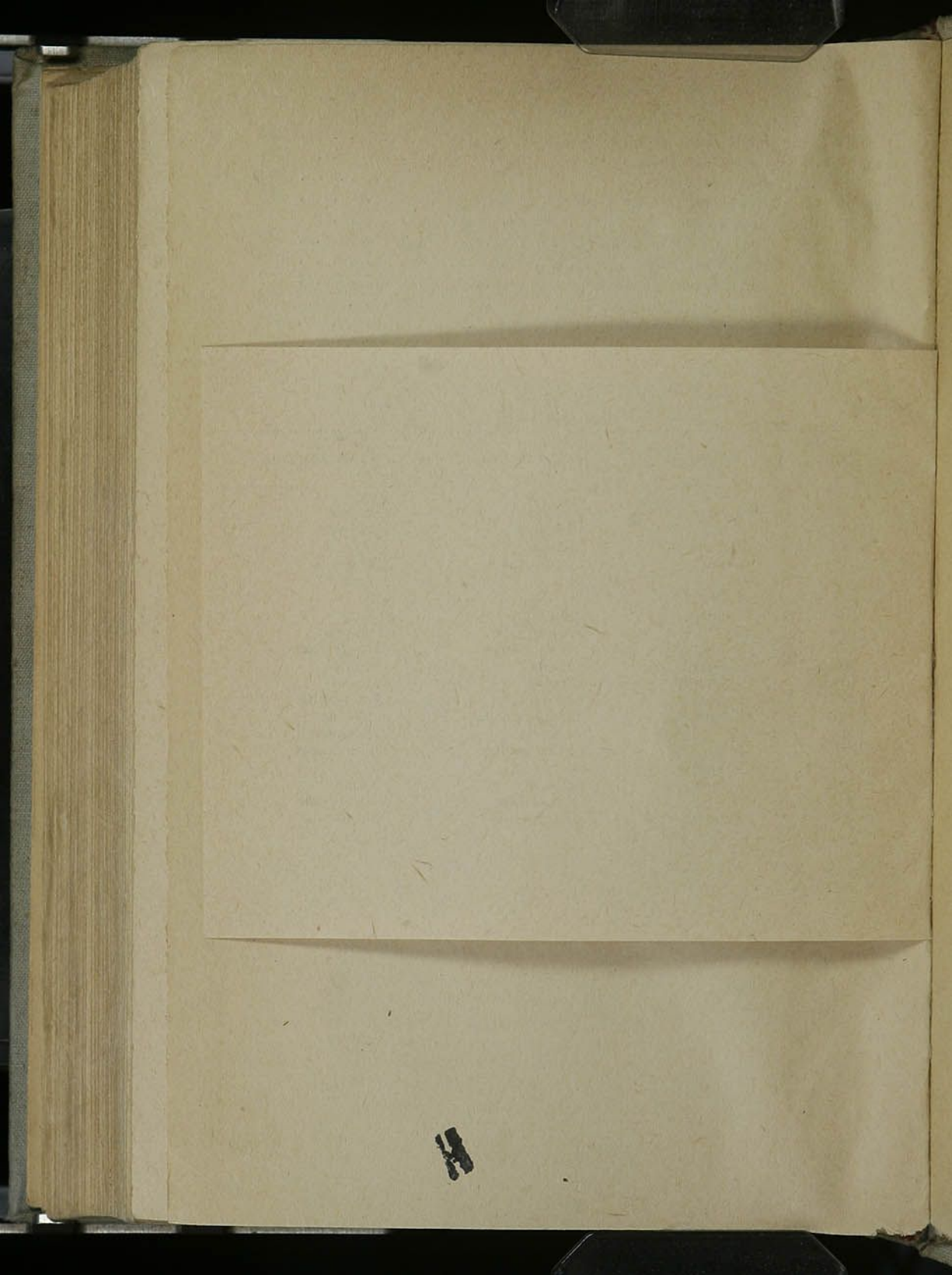
Друкарня імя Сталіна, Менск, Дом Друку.

Памылкі друку

Стар.	Радок	Надрукавана	Трэба чытаць
25	14 знізу	дзвярах	дзвярах
45	10 "	Рычырде	Рычарде
50	20 зверху	рады	рада
61	5 знізу	Саламога	Саламона
70	10 "	лрыху	крыху
96	6 зверху	усё	усе
107	12 знізу	быць	быць
108	13 "	Блімер	Блімбер
118	3 зверху	заслугойваю	заслугоўваю
136	7 знізу	неўкім	нейкім
164	19 зверху	місутні	мітусні
227	1 знізу	ладаецца	складаецца
264	12 знізу	загаратаў	зарагатаў
267	2 "	здаваўся	здавалася
451	17 "	паглядаючы	паглядаючы
460	5 зверху	аб аб	аб
464	5 знізу	нашым	вашым
482	18 "	усломніла	успомніла
512	12 зверху	намомняць	напомняць

1964 г.

Бел. аддэс
1994 г.

4

10
Ben. euzer
Agramar.

0000000273 146 1